శ్రీ రామాయ నమః.

శ్రీమద్వాల్మీకిమహర్షి ప్రణీత

శ్రీమద్రామాయణము

యుద్ధకాండము.

చెదలవాడ * సుందరరామశాస్త్రులచే

వ్రాయఁబడిన ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్య విశేషార్థ
సమన్వితమగు
పరమార్థచంద్రికయను వ్యాఖ్యానముతో

వావిళ్ల * రామస్వామిశాస్త్రులవారి

ఎమెస్సేటునకుఁగాను
శారదాంబావిలాసముద్రాక్షరశాలయందు
ముద్రింపఁబడియె.

౧౮౯౭ సం॥ చెన్నపురి.

శ్రీః

శ్రీమత్పరమహంస పరివ్రాజకాచార్యవర్యపదవాక్య ప్రమాణ పారావారపారీణ యమ నియమాసన ప్రాణాయామ ప్రత్యాహార ధ్యాన ధారణ సమాధ్యష్టాంగ యోగానుష్ఠాన నిష్ఠ తపశ్చక్రవర్త్యనాద్యవిచ్ఛిన్న గురుపరంపరాప్రాప్తషడ్దర్శనస్థాపనాచార్య వ్యాఖ్యాన సింహాసనాధీశ్వర సకల నిగమాగమ సారహృదయసాంఖ్యత్రయ ప్రతిపాదక వైదికమార్గప్రవర్తక సర్వతంత్రస్వతంత్రాది రాజధానీ విద్యానగర మహారాజధానీ కర్ణాటక సింహాసనప్రతిష్ఠాపనాచార్య శ్రీమద్రాజాధిరాజగురు భూమండలాచార్య ఋశ్యశృంగ పురవరాధీశ్వరతుంగభద్రాతీరవాసి శ్రీమద్విద్యాశంకర పాదపద్మారాధక శ్రీమన్నృసింహభారతీస్వామి గురు కరకమలసంజాత శృంగేరి శ్రీసచ్చిదానంద శివాభినవ నృసింహభారతీస్వామి చరణారవిందయోః,

అఖిలావగ్రహ నిగ్రహణావ్యగ్ర సమగ్రబలేన, శ్రీమతాఽనుగ్రహేణ, విజయతేతరామయమ్.

శ్రీరస్తు.

ప్రతిపదాంధ్రటీకావిశేషార్థతాత్పర్య ప్రతిమాదిసహిత

శ్రీమద్రామాయణము.

ప్రధానపోషకులు.

శ్రీమన్మహారాజరాజాధిరాజా శ్రీమహారాజా సాహెబు
మెహర్బాన్ దోస్తాన్ ముష్ఫక్ ఖదరదాన్ కరంపమాా
య మొగలీషాన్ మీర్జా రాజాదిహానరేబిల్ హిజ్ హైనస్స
మన్నెసుల్తాన్ బహదూర్, కె,సి,ఐ,ఇ,
ఇత్యాద్యనేక బిరుదావళీ విరాజమానులగు

శ్రీమద్రాజాధిరాజమహారాజ
శ్రీమద్విజయనగరపట్టణాధీశ్వర
శ్రీమదానందగజపతిమహారాజులుం
గారు

రూ (౫౦౦) అయిదువందలుగూపాయలువిరాళమిప్పించి
మహాసాహాయ్యముచేసి
ఈగ్రంథమునకుప్రధానపోషకత్వము నంగీకరించిరి.

మంగళమస్తు.

శ్రీ

—(*) పోషకులు (*)—

బ్రహ్మశ్రీ, మహారాజరాజశ్రీ

౧ శ్రీబ్రహ్మానందసరస్వతీస్వాములవారు, యోగానందేశ్వరమఠం, ఎడతొరె.
౨ శ్రీరంగస్థలం శ్రీపరాశరభట్టరైన శ్రీమాన్ మహామహోపాధ్యాయ శ్రీరంగరాజభట్టర్ అయ్యంగాలుంగారు.
౩ ది, హానరేబిల్, పల్లె, చెంచలరావుపంతులుగారు. సి-ఐ-ఇ.
౪ దివాన్‌బహాదర్ పతికి, శ్రీనివాసరావుగారు స్మాల్ కాస్‌కోర్టు జడ్జి.
౫ సీ, జి-కుప్పుసామిఅయ్యర్, బి, ఏ, బి, ఎల్, మద్రాస్ ప్రసిడెన్సిమ్యాజస్ట్రీట్
౬ వెంబాకం, కృష్ణమాచార్యులుగారు, రిజిస్ట్రార్ ఆఫ్ బుక్సు.
౭ చివుకుల రామయ్యగారు. పింఛన్ తాశీల్‌దార్
౮ చివుకుల, సుబ్బయ్యశాస్త్రులుగారు, విజయనగరం మునసఫ్.
౯ రాజా-దిహానరేబిల్, టి, రామరావుగారు, హైకోర్టువకీల్.
౧౦ సి, వి, సుందరశాస్త్రులగారు, బి, ఏ, బి, ఎల్, హైకోర్టువకీల్.
౧౧ రాయబహదూర్-పి, అనంతాచార్యులుగారు, బి, ఎల్, హైకోర్టువకీల్
౧౨ తల్లాప్రగడ, సుబ్బారావుగారు-బి, ఏ బి, ఎల్, హైకోర్టువకీల్.
౧౩ శ్రీరాజా, కావలి-వేంకటపెద్దసీతారామయ్యవారు-జాగీదార్ ఆఫ్ తిన్ననూర్.
౧౪ శ్రీరాజా, కావలి-వేంకటచిన్నసీతారామయ్యవారు, జమీందార్ అప్పవిస్సన్నపేట.
౧౫ సాహుకార్, అంబాశంకర దవేవారు.
౧౬ మాడభూషి, విద్వాన్ వేంకటాచార్యులువారు.
౧౭ వి, కే, రంగాచార్యులవారు
౧౮ మందపాటి రామకృష్ణయ్యపంతులువారు.
౧౯ నాగరాజవీరరాఘవరావువారు-నెల్లూరు రంగనాయకులపేట.
౨౦ ఆడివి, శ్రీరామపంతులవారు, బి, ఏ, గవర్నర్ మెంట్ సెక్రటేరిఆఫీస్ క్లర్కు.
౨౧ జె, సుబ్బరామయ్యవారు, కొంగనపురం ముఠా శివశంకరిఅగ్రహారం.
౨౨ జక్కరాజు, లక్ష్మీనారాయణప్పగారు, సంతపేట, పుంగనూరు.
౨౩ కుప్పత్తూరు, తిరువేంగడాచార్యులగారు.
౨౪ నేలటూరు, వెంకటరంగాచార్యులు అయ్యంగారు, పడార్ పల్లెశ్రోత్రియదారులు
౨౫ విశ్వనాథయ్యర్ వారు, బి, ఏ, బి, ఎల్ హైకోర్టువకీల్.
౨౬ జిడ్డుప్రాణయ్యవారు, సబ్ రిజస్ట్రార్, గుంటూరు.
౨౭ ధూళిపాటిసుబ్బరాయలుఅయ్యవారు-ధూళిపాటికృష్ణయ్యవారి అన్నకుమారులు.
౨౮ కోవి సుందరరామయ్యవారు-సూపరింటెండింగ్ ఇంజనియర్సు ఆఫీస్.
౨౯ కుందవరం-సుందరయ్యవారు
౩౦ పిన్నపాకం సుందరాచార్యులువారు
౩౧ రామచంద్రరావుగారు-అంబూరుపేట ముఠా యిజారాదారుగారు, శ్రీఆమూరివద్దతుత్తి
౩౨ పానగంటి, వెంకట్రామానాయనివారు కొమ్మాలపేటజాగీర్ దార్ (పట్టు-
౩౩ మోకా, వెంకటాద్రిశాస్త్రులవారు.
౩౪ కొప్పరపు, రామరావుగారు-మునసఫ్.
౩౫ సోమేశ్వరతర్వాడిగారు.
౩౬ ముడియం నాగేశ్వరరావుగారు. వకీలు గుత్తి
౩౭ కలిచెర్ల, వెంకటరెడ్డివారు, మదనపల్లె
౩౮ తంబళ్లపల్లె, సుబ్బారెడ్డివారు- మదనపల్లె

౩౯ బొజ్జిరెడ్డివారి సీతారామరెడ్డివారు.
౪౦ శ్రీనివాసరంగాచార్యులవారు, దేవస్థానం సంస్కృతపాఠశాల, తిరుపతి
౪౧ జంగంకోట శ్రీనివాసరావు గారు-
౪౨ నాగేశ్వరయ్యర్ వకీలు తిరుత్తిర పూండి
౪౩ జిడ్డునారాయణయ్యవారు సబ్ కలెక్టరాఫీస్ హెడ్ క్లర్కు
౪౪ వ, సామయ్యవారు-రివిన్యూఇనిస్పెక్టర్
౪౫ వంకాయలకృష్ణస్వామిశెట్టివారు
౪౬ నాగేశ్వరశాస్త్రులవారు, మిడిల్ స్కూల్ హెడ్ మాస్టరు, పుంగనూరు.
౪౭ బాహాలశ్రీనివాసయ్యవారు-తాలూకా కచ్చేరిగుమస్తా, వావిల్ పాడు-
మహారాజరాజశ్రీ
౪౮ కొల్లా వెంకటకన్నయ్య సెట్టివారు-
౪౯ సాహుకార్, కృష్ణదాస్ బాలముకుందదాసువారు-
౫౦ సాహుకారుచతుర్భుజదాసుకుశాల్ దాస్ వారు-
౫౧ సమ్మర్థిన రంగయ్యసెట్టిగారు, బి-ఎ, ప్రొఫెసర్ క్రిష్టియన్ కాలేజ్.
౫౨ పి, కృష్ణస్వామిసెట్టివారు; బి; ఎ; బి; ఎల్ హైకోర్టు వకీలు.
౫౩ అజ్జిషణ్ముఖప్పవారు; ఎమ్మెన్ ఆఫ్ ఇండియా ప్రెస్
౫౪ తెల్లనాకులమల్లయ్యసెట్టివారు..
౫౫ విఠవలపాటిసుబ్బరామయ్యసెట్టివార.
౫౬ నాళం; అప్పలరాజువారు-
౫౭ శివంకోటిలింగంవారు.
౫౮ సూరంపల్లి రెడ్డివారు
౫౯ తాటికొండనం చెరుమాళ్ళ సెట్టివారు; గెప్ప
౬౦ పిట్టి; త్యాగరాయసెట్టివారు-బి, ఎ
౬౧ గోనుగుంట్ల; నారాయణవారు-
౬౨ కామిసెట్టి; చిన్నకొండయ్యసెట్టివారు.
౬౩ శ్రీరేకంమనవాళయ్యవారు-యేలూరుసబ్ జడ్జి
౬౪ మాంబళం-వెంకటస్వామినాయుండువారు - తంజావూరి రామానాయుడి సత్రవ (యజమానులు
౬౫ పి-రంగయ్యనాయుండువారు- హైకోర్టు వకీల్-
౬౬ బి-బాలయ్యనాయుండువారు-హయికోర్టు-
౬౭ వంకాయలకుప్పయ్యసెట్టివారు-
౬౮ రాయబహదూర్ ఆర్కాడు-ఘనకోటిముదల్యారివారు-మేల్పాకం.జమీందారు
౬౯ బండ్లరామస్వామినాయుండువారు-వేలూరుడిస్ట్రిక్టుమునసప్-
౭౦ అల్లత్తూరు-నారాయణసెట్టివారు-
౭౧ పుదుచ్చేరిపిరువేంగడస్వామిపిళ్ల వారు-ఆటర్నీ-
౭౨ మణ్నారుపేట-రామస్వామినాయుండువారు-తంజావూరురామానాయుడిధర్మ (మానేజ
౭౩ యస్-రామస్వామిమొదలారిగారు-హయికోర్టువకీల్-
౭౪ యస్-గోపాలస్వామిమొదలారివారు-మిరాదార్-సేలం-
౭౫ ది-హానరేబిల్ శ్రీరాజాగోడేనారాయణగజపతిరాయనింగారు-విశాఖపట్నం-
౭౬ గ్రంధి-రామయ్యసెట్టివారు-
౭౭ దొడ్డి-యోగప్పగారు-పింఛన్ ముస్సప్-
౭౮ పి; పి; కృష్ణస్వామిశెట్టివారు బి.ఎ అకౌంటెంటుజనరల్ ఆఫీస్.

౭౯ మధుర-రంగరావువారు-
౮౦ ధర్మపురి-వెంకోబరావువారువకీలు-
౮౧ మండి-శ్రీనరావువరదప్పశెట్టిగారు-
౮౨ నంబూరు-సుబ్బారావుగారు-
౮౩ పుదుచ్చేరి-లక్ష్మణస్వామిశెట్టిగారు-
౮౪ పి-సాంబయ్యగారు-నందలూరుమునసఫు

—(✻) చందాదారులు- (✻)——

మహారాజరాజశ్రీ.

సి-వి-సుందరంశాస్త్రిలుగారు-
కోపల్లె-కృష్ణరావుగారు-
ముట్లూరుఆదినారాయణయ్యగారు-
ఆమంచెర్ల-సూరయ్యగారు-
నెమలి-మాడభూషిసుబ్రహ్మణ్యయ్యగారు-
కొప్పరపు-రంగిరావుగారు-
పువ్వాడ-సూర్యనారాయణరావుగారు-
పిడుగు-సుబ్బరామయ్యగారు-
పడకల్-కేశవరావుగారు.
మాచవరం-రామకృష్ణయ్యగారు-
వనంగురుస్వామయ్యగారు-
దేవళ్ల-రామస్వామయ్యగారు.
వి-లక్ష్మణరావుగారు-
ఆ-పరశురామయ్యగారు-
ధూళిపాటి-కృష్ణయ్యగారు-
క-సీతాపతయ్యగారు.
టి-వెంకటకన్నయ్యగారు-
పులుగు-వెంకట్రామయ్యగారు-
ధూళిపాటిసుబ్బరామయ్యగారు-
పేరత్తూరు-శ్రీనివాసాచార్యులుగారు-
దిగవిల్లి-తిమ్మరాజుగారు-
జనమంచి-వెంకట్రామయ్యగారు-
పడసాల-సుబ్బరామయ్యగారు-
ఎల్-రాఘవయ్యగారు-
కోడూరు-వెంకటకన్నయ్యగారు-
అద్దంకి-రఘునాథరావుగారు-
ములుకట్ల-వెంకటప్పయ్యగారు-
మైసూరువెంకట్రావువారు-
పరహాభట్ల-అణ్ణాజిరావుగారు-
పి-అనంతాచార్యులగారు-
మాంబట్టు-లక్ష్మీనరసయ్యగారు-
చివుకులజానకీరామయ్యవారు-

మహారాజరాజశ్రీ.

గుండ్లపూడి-రామకృష్ణయ్యగారు-
చిరకుర్తి-సుబ్బరావు-
ముంగిమూర్-నరసింహపంతులు-
వెంపటి-వెంకటాచలంపంతులు-
చెన్నలగంటి హనుమంతరావు-
బ్రహ్మానసముద్రం-శేషగిరిరావు-
నెమలి-పట్టాభిరామరావు-
ఎ-త్యాగరాజయ్యగారు-
దేశిరాజు-కృష్ణయ్యగారు-
వరికుంటు-వెంకటసుబ్బారావు-
భోగిరాజు-రామచంద్రరావు-
గుడిపాటి-వెంకట్రావు-
గుండావఝుల-రామకృష్ణయ్యగారు-
కోలంకి-రామలింగయ్యగారు-
జైడిపాటి-వీరాస్వామయ్యగారు-
మహాంకాళి-సుబ్బరాయలుగారు-
యమ-అప్పయ్యపంతులు-
నరసరాజువారు-
వడిగేపల్లి-శేషగ్యాగారు
హులులూరువాసుదేవప్పగారు-
మలిరెడ్డికొండప్రాయుడుగారు-
బుర్రాశంకరశాస్త్రిలుగారు-
గుండు-గురుస్వామయ్యవారు-
గురుజాడశ్రీరామమూర్తివారు-
ఓరుగంటి-లక్ష్మీనారాయణప్పవారు-
నెడామూరువీరరాఘవాచార్యులు-
కూనపరాజు-శేషాద్రిరావువారు-
రోజుకుర్తి-తిరుమలరావుగారు-
రేపూరులక్ష్మీనరుసుపంతులవారు-
కృత్తివెంటి-కృష్ణమూర్తివారు-
శంఠి-వరదాచార్యులవారు-
నాశేరిరామానుజాచార్యులువారు-

మహారాజ రాజశ్రీ

పోటపల్లి-వెంకటఅప్పారావువారు-
అక్కరాజు-చెంగల్రాయవారు-
శివరాజు-రంగయ్యవారు-
కానుగోలు-నాగేశ్వరరావువారు-
వానమామల నరసింహాచార్యులవారు-
కరణం వెంకట్రావుగారు
శ్రీపూసపాటి-వెంకటపతిరాజువారు-
అద్దంకి కేశవాచార్యులవారు-
వళ్లాంకుప్పం కృష్ణమాచార్యులవారు-
రావుసాహెబు-పరిమి వెంకయ్యవారు-
ఆరంబాకం-సామయ్యవారు
యన్-సుబ్రహ్మణ్యయ్యర్ వారు-
వి గోపాలాచార్యులవారు-
ఉప్పలధడియం వెంకయ్యగారు-
వేలామూరు-శింగరాచార్యులవారు-
గొడవర్తి-కృష్ణయ్యవారు-
యమ్-పార్థసారథిఅయ్యంగారు-
కరణం-వెంకోబరావు-
లక్ష్మణశర్మగారు-
కే-రామానుజాచార్యులువారు-
ము-విశ్వనాథశాస్త్రులువారు-
తిరుమలనల్లాన్ చక్రవర్తి-శ్రీనివాసవెంకటరాఘవచక్రవర్తిగారు-
పంగులూరు మునుస్వామిసెట్టివారు-
కరాలపాటి-రామానుజయ్యవారు-
చిలమత్తూరు-నంజరుమాల్లసెట్టిగారు-
వంకాయల-కృష్ణస్వామిసెట్టివారు-
మున్నలూరు-నరసింహులుసెట్టివారు
భువనగిరి-చెన్నకేశవులుసెట్టివారు-
సత్రసాల-వెంకటకృష్ణమసెట్టిగారు
నాగులకొండ-శ్రీరాములు
మాఘం-వెంకట్రామానుజశ్రేష్ఠివారు-
వేమూరు వెంకటకృష్ణమశ్రేష్ఠిగారు-
ఉంమడిసెట్టిగురవప్పశ్రేష్ఠిగారు-
యం-వెంకట్రామయ్యగారు-
కామిసెట్టి-శేషయ్యగారు-
పాలూరు-రాజంసెట్టివారు-
మన్నారు-వెంకట్రామస్వామిశ్రేష్ఠిగారు-
చల్లా గురుస్వామిశ్రేష్ఠివారు-
చందూరు-పురుషోత్తమశ్రేష్ఠిగారు-

మహారాజ రాజశ్రీ.

పోకూరు-తిరువేంగడత్తాన్ శ్రేష్ఠిగారు-
గంధపాడి-చెంగల్రాయశ్రేష్ఠిగారు
కలవల తిరువేంగడత్తాన్ శ్రేష్ఠిగారు-
సి-సాంబశివశ్రేష్ఠిగారు-
ఎస్-సుబ్బయ్యశ్రేష్ఠిగారు-
జి-వెంకయరాఘవులుశ్రేష్ఠిగారు-
మద్దిలేటప్పయ్యగారు
శింగరి భాష్యంశ్రేష్ఠిగారు-
కోటూరు నమ్మాళ్వారయ్యగారు
టి-రామలింగముగారు-
పూసపరాజుగారు-
టి-రామయ్యశ్రేష్ఠిగారు
కాకాని కృష్ణయ్యశ్రేష్ఠిగారు-
శ్రీరాజా శ్రీరంగభూపాలబాళేరావుగారు-
కంపినాయనివారిపాళెం రామప్పనాయనింగారు (పెంగొంటుమిట్టదారు
కుప్పాయి కృష్ణస్వామినాయుడుగారు-
పి-నారాయణనాయుడుగారు-
కోటబోయిన-భాష్యంపిళ్లెగారు-
నీలగిరి నాయకులునాయుడుగారు-
కాపనూరు మంత్రాలపద్మనాభరెడ్డిగారు-
గోపాలము వరదరాజుశ్రేష్ఠిగారు-
సైదాపేట-అప్పాసామిశ్రేష్ఠిగారు-
పి-చిన్నస్వామిశ్రేష్ఠిగారు-
వి-తిరువేంగడస్వామినాయుడువారు.
మైలాపూరు-ధనికాచలమొదలారిగారు-
అనంతయ్యనాయుడువారు-
పి-గోవిందరాజులునాయుడువారు-
మెండు రామస్వామినాయుడువారు-
చిట్టి-సుబ్బారావునాయుడువారు-
కుప్పుసామిసెట్టివారు-
కుమారస్వామినాయుడువారు-
పి-గోవిందనాయుడువారు-
మాంబలం-తిరువేంగడత్తాన్ నాయుడుగారు
బండ్ల కృష్ణయ్యనాయుడుగారు- (రు
గడ్డిపాటి-కోటప్పనాయుడుఅండుసన్ గా
ఇనకపల్లి-చిన్నయ్యనాయుడువారు.
ఆ-రామానుజయ్యవారు-
ముద్దం-కేశవులునాయుడుగారు-
మద్దెలి-వరదరాజులునాయుడుగారు-

మహారాజరాజశ్రీ.

కు-రామస్వామినాయుడుగారు-
నిశ్చింత-ఎంబారయ్యగారు-
యమ్-రామాంజులనాయుండుగారు-
టి-గోవిందరాజులునాయుడుగారు
టి-ఎల్-రంగయ్యనాయుడుగారు-
జమ్మి-కుప్పుసామినాయుడుగారు-
ముద్దుకృష్ణపిళ్లగారు-
చిన్నికృష్ణమనాయుడుగారు-
కరణం-హరివెంకట్రామయ్యగారు-
కర్యదిరాఘవయ్యగారు-
అణ్ణంగా నెల్లూరుకృష్ణస్వామయ్యగారు-
వి-వెంకట్రావుగారు-ప్రఫెసర్ ఆఫ్ మోరల్స మహారాజాస్ కాలేజ్ విజయనగరం-
ధారాపురం-కొండలుసెట్టిగారు-
శాస్త్రనూరు-కల్యాణసుందరశాస్త్రులు-
చిరవెళ్ల- గుర్వరాజుగారు - బోరేవాళ్లపల్లె గ్రామకరణం,
వెలివతి భాస్కరప్పగారు- బొమ్మయ్యగారిపల్లె కరణం-
రామచంద్రరావుగారుఅసిస్టాంటుకమిషనర్
సదాశివశాస్త్రులగారు- తిరుపతి-
కృష్ణస్వామినాయుడువారు - కుంభకోణం- పోలీసుయినస్పెక్టరు-
జిడ్డుకృష్ణస్వామయ్యగారు
అయ్యగారిత్రియంబకంగారు - నరాసపురం-
టి-చిదంబరరావుగారు- కర్నూలు-
టి-నాగేశ్వరయ్యర్- కోట
జి-కృష్ణయ్యర్- సేందమంగళం-
మేకలపాథసారథినాయుడువారుకావలి-
కే-వెంకటరావుగారు-
యం-సి-కాశిరామయ్యగారు-పంద్రపట్టి
ముంగమూరునరహరిరావుపంతులగారు-డిప్టి తాశీల్దార్ ఆల్లూరు.
పి-సుబ్బరామయ్యగారుకావలి
వాడ్వేటివెంకట్రామరాజుగారు-పిఠాపురం.
సీ-హనుమంతరావుగారు-గుత్తి
కోవూరుకృష్ణరావుపంతులగారు-తహశీల్దారు
స్వయంపాకులవెంకటసుబ్బారావుగారు- నెల్లూరు-

మహారాజరాజశ్రీ

మోదరపురామస్వామినాయుండుగారు- (త్తి
మేకలబాలకృష్ణమనాయుండుగారు-మదనప
గిడ్డంనారప్పగారు-మదనపల్లె
టి-నారాయణరెడ్డివారు-కదరి-
యం. రామచంద్రరావుగారు-పలవనేరి-
యల్లాప్రగడ-వెంకటకృష్ణరావుగారు-కొత్తపేటగుంటూరు-
బి-యల్లప్పగారుగుత్తి
ఎస్-అంబాజిరావుగారు-వకీలుగుత్తి-
వల్లూరుజగన్నాథరావుగారు-బొబ్బిలి-
చెన్నారెడ్డిగారు-కుమ్మెత్తపాటల్
కోనా-వండయ్యశ్రేష్ఠిగారు
ఏ-రామానుజాచార్యులుగారు-సిద్ధవటం
శ్యామజిరాఘవేంద్రరావుగారుఅనంతపురం
గోపాలకృష్ణయ్యగారు- రేపల్లే
పాపాశాస్త్రులుగారు- గుత్తి
తోటచెలపిరేశలింగంశాస్త్రులుగారు-
కనకరాయమొదలారిగారు-పొన్నేరి
కృష్ణరాజుగారు-కోడూరుగ్రామం శ్రోత్రియదారుపొన్నేరి
యేకామ్రయ్యగారు- శిరస్తెదార్ పొన్నేరి-
దీనదయాళునాయుడుగారు-
మోటపల్లి వాసుదేవనాయుడుగారు - కడలూరు
బాలకృష్ణదాసుగారు-
ధర్మపురిసర్వోత్తమరావుగారు-వకీలు చిత్తూరు-
టి-దేశికాచార్యులుగారు- సబ్ రిజిస్ట్రార్ వేలూరు-
చిలకలమర్రి లక్ష్మణాచార్యులురాజమంద్రి-
మంగేపూడిరామశాస్త్రులువారు
శ్రీనివాసులమొదలియారుగారు తహశీలుదారువేలూరు-
రావిపల్లి ఆదిశేషయ్యగారు-
కృష్ణంవెంకటసుబ్బయశెట్టివారు-
ఆదుతివిశ్వంరాజుగారు-వకీల్ కడప-
కరణంశింగరాజుపాపరాజుగారు-
తుంమలపల్లి వరదరావుగారు హెడ్ అసిస్టాండుకలెక్టరు-

మహారాజరాజశ్రీ.

సరిపెల్ల గోపాలకృష్ణంమగారు-
శ్రీపాదం నాగయ్యగారు-
వెంకటేశ్వరరావుగారు-
గొల్లాపిన్ని నరసింహయ్యగారు-
పాలపూడి-శివరామయ్యవారు-
అరుణాచలయ్యగారి సుబ్రహ్మణ్య శాస్త్రిలువారు-
కప్పగంతుల సావిత్రిపంతులువారు-
హనుమంతు అప్పళనాయుడుగారు-
సుబ్బారెడ్డివారు-జూటూరు తాటిపత్రి
వేలూరు నరసింహంగారు-భీమవరం-
వల్లభ శేషయ్యవారు-తహశీల్ దారు
శిష్టా సూర్యనారాయణశాస్త్రిలువారు
యన్-రాఘవేంద్రరావు పంతులుగారు- పెన్న
తహశ్శీల్దార్ గుత్తి

మహారాజరాజశ్రీ

టి-రామచంద్రరావుగారు డిస్ట్రిక్టు మునసఫ్ నెల్లూరు
పి-భీమరావుగారు-ఆత్మకూరు కర్నూలు
కొమిరెడ్డి నరసునాయుడుగారు-
శంకరప్పగారు కరణం- గుంతకల్లు
డి-శ్యామరావుగారు-తిరుకోవిలూరు
కొప్పలకొండ నరసప్ప రెడ్డిగారు-
ఉదరపికొండ బొడ్డన నాయుడుగారు
తాకరాజు సుబ్బన్నగారు-
కరణం తిమప్పగారు-
కరణం కేశవరాజువారు-
కరణం రంగప్పవారు-
పరిగె హనుమంతరావువారు
బెంగుళూరు-పుట్టాసాని-
బళ్లారి-రంగాసాని-

శ్రీరామచంద్రశ్శ్రిత పారిజాతః, సమస్తకల్యాణగుణాభిరామః
సీతాముఖాంభోరుహచంచరీకో, నిరంతరం మంగళమాతనోతు.

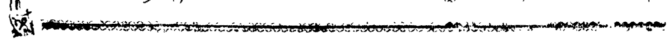
శ్రీ.

శ్రీరామచంద్రాయనమః.

పీఠిక.

ఈ శ్రీమద్రామాయణమును గుఱించి వ్రాయవలసిన విషయము అధికముగా నున్నది. ప్రకృతమున నంతయు వ్రాయ నవకాశము లేదు. ఇది సకల వేదాంతసారమనియు నెల్లరకును ముఖ్యముగ పఠనీయమనియుఁ బరమార్థముతో నిహపరసౌఖ్యముక్తికాభీష్టసుఖప్రదమనియు నాపండితగోపాలమునందఱకు విదితమే. ఇట్టి పవిత్రగ్రంథమునందఱు నత్యంత శ్రద్ధాభక్తులతోఁ బఠించుచున్నారు గాని, సంస్కృతభాష తెలియునివారలు మాత్రము, దీని యర్థము తెలియమింజేసి దీనియందలి భగవద్దివ్యచరిత్ర వర్ణనాది సుధాసేవ్య శుభోదర్క రసాస్వాదము ననుభవింపఁజాలకున్నారు. కావున, వారలకందఱకును సౌకర్యముగునంతవఱకు నుపయోగార్థమయి, యీ మహాగ్రంథమునకుఁ బూర్వుల టీకాతాత్పర్య విశేషార్థసహితమయిన పరమార్థచంద్రికయను నాంధ్రవ్యాఖ్యానము గావించి ముద్రింపఁ బ్రయత్నము సేయఁబడినది. బహుజనసౌలభ్యము గుఱుతుంజేసి చందా మూలమున నెలనెలకుఁ గొంతకొంతగాఁ బ్రచురింపునట్లు నిశ్చయించి, ౧౮౯౮ సం॥ మేనెలఁ బ్రారంభింపఁబడి ఆజూన్ ౧ తేది బాలకాండ మొదటిసంచిక చందాదారులకుఁ బంపఁబడెను. అట్లుఒక సంవత్సరమువఱకు ఒకటికొకటి నిటులును ఆపిమ్మట రెంటిరెంటిచొప్పునను నెలనెలకు సంచికలవచ్చినను ముగాఁ బ్రచురింపఁబడు చుండెను.

ఇట్లు బహుకాలము జరిగెను, నాలుగు సంవత్సరములు కాఁగా దీనిని ముద్రింపించుచుండిన బ్రహ్మశ్రీ వావిళ్ల, రామస్వామిశాస్త్రులు కీర్తిశేషు లయిరి. అయితే, వారు మరణశాసనమునఁ దమ్మిద్వ్యాఖ్యాతలలో నొకరయి న తద్వ్యాఖ్యానకర్త ఏతద్గ్రంథ శేషమును బూర్ణముగా ముద్రింపించునట్లు లిఖితముగావించిరి.వ్యాఖ్యానకర్తయుఁ బ్రయత్నముచేసి కొంతవఱకుఁ బంపసాగించెంగాని దివ్యలోకంబునంజేసి నిలుపవలసివచ్చెను. ఇట్లుకొన్ని సంవత్సర

ములు పనిసలిచి సంచికలు పంపఁబడకున్నను ఆదోషమును క్షమించిన మాచం దాదారుల మహాశయత యెంతయు శ్లాఘనీయము. ఇది యిట్లు విచ్ఛిన్నమగుటయుక్తముగాదని వ్యాఖ్యానకర్త, వైశాస్త్రులవారి మణశాసన నిర్వాహకులలో మతియొకరును దృఢతమాయసపేటికా నిర్మాణయంత్రశాలాస్వాములునగు మహారాజశ్రీ మంగళం నారాయణస్వామిసెట్టివారితో మందలింప, వారుప్రయత్నించి కావలసిన ద్రవ్యసాహాయ్య మొనగూర్చుటయు వ్యాఖ్యానకర్త తచ్ఛాసనోదాహృతపద్ధతినీకార్యమునిర్విఘ్నముగాఁ బూర్ణముసేయఁగలిగెను. మొదట నిమ్మహాకార్యమునకుఁ బెక్కండ్రు సాహాయ్యము గావించి వినుతికెక్కిరి గాని యీకష్టకాలంబున నెందఱినో ప్రార్థించినను దుదకిది సమాప్తిఁబొందుటకుఁ బ్రధానసహాయత వహించిన యాసెట్టివారు శ్రీరామచంద్ర ప్రసాదమునకు ముఖ్యభాజనమయిరని వేఱు వక్కాణింపనేల? ఇయ్యది నిర్విఘ్నపరిసమాప్తిఁ జెందుటకుఁ జందాదారులందఱు పరమానందంబునొంది యుందురనుటకు సందియములేదుగదా! ఈవ్యాఖ్యానకర్తయుఁ జందాదారుల సంతృప్తినె నిరీక్షించినవాఁడు కావునఁ గడుం బ్రహృష్టుఁడయ్యెను.

ఈవ్యాఖ్యానము, తఱుచుగా శ్రీమహేశతీర్థీయ గోవిందరాజీయాదివ్యాఖ్యానముల ననుసరించియె వ్రాయఁబడినది. అయినం, బ్రమాదికములున్నను అచ్చుతప్పులగపడినను బండితులు పరమదయతో క్షమించి తెలిపి సవరింపింతురని ప్రార్థింపఁబడుచున్నారు. ❋

ఇట్లు, బుధవిధేయుఁడు,

చెదలవాడ, సుందరరామశాస్త్రులు.

వ్యాఖ్యానకర్త.

శ్రీ

శ్రీయుద్ధకాండవిషయసూచిక.

సర్గసంఖ్య. విషయములు.

౧ శ్రీరాముండు హనుమంతునివలన సీతావృత్తాంతంబువిని సీతంజూచివచ్చి నందుకై హనుమంతునకు గాఢాలింగనంబొసంగుట.

౨ సముద్రము దుస్తరమగుటందలపోసి సీతావిరహపీడితుండై పలవించుశ్రీరాముని సుగ్రీవుం డూఱడించుట.

౩ హనుమంతుండు రామునిచే నడుగఁబడినవాఁడై రామునకు లంకానగర ప్రాకార దుర్గసేనాగుప్తిపరిఖాదులను వివరించిచెప్పుట.

౪ రాముండు లంకానగర దుర్గబలవృత్తాంతములువిని యప్పుడె విజయముహూర్తంబున వానరసేనలతోఁ బ్రయాణముకావలెనని సుగ్రీవునకు నియోగించుట.

,, శ్రీరామాజ్ఞచే సుగ్రీవుండు వానరసేనలతో వెడలుటయు, రామలక్ష్మణులు హనుమదంగదుల నారోహించిపోవుట.

,, సుగ్రీవుండు మార్గంబునం దోఁచిన శుభనిమిత్తంబులను రామునకు నిరూపించిచెప్పుట.

,, వానరప్రయాణ కోలాహలము.

,, వానరసేన సముద్రతీరంబుఁ జేరుట.

,, సముద్రతీరంబున నీలునిచేవిడియింపఁబడిన వానరసేన సముద్రంబుఁ జూచి కోలాహలంబుఁగావించుట.

౫ సముద్రంబుఁజూచి సీతందలంచికొని దుఃఖించుశ్రీరాముని లక్ష్మణుండాశ్వాసించుట.

౬ లంకయందు రావణుండు యుద్ధంబునకు రాఁబోవు రామునిజయించువిషయమునుగుఱించి మంత్రులతో మంత్రణంబుగావించుట.

౭ రాక్షసులు రావణున కతండు గావించిన దిగ్విజయంబు నిరూపించుచు నింద్రజిత్తొక్కఁడుమాత్రమె రాముని జయింపఁజాలునని చెప్పుట.

౮ ప్రహస్త దుర్ముఖ వజ్రదంష్ట్ర నికుంభులు తమతమపరాక్రమంబులు

సర్గసంఖ్య. విషయములు.

పొగడుకొనుచుఁ దామొక్కొ-క్క-రె రామునిజయించి రాఁగలరని రావణునకుఁ జెప్పుట.

౯ విభీషణుండు పరదారపరిగ్రహము నింద్యమనియు నిరపరాధుఁడగు రామున కపకారముసేయుట యుక్తముగాదనియు రామునిజయింప నలవిగాదనియు రాముని పరాక్రమం బప్రమేయమనియు రామునకు సీత నొసంగుటయె యవశ్యకర్తవ్యమనియు రావణునకుఁ జెప్పుట.

౧౦ విభీషణుండు రావణుని గృహంబునకుఁబోయి సీతను లంకకుఁదెచ్చినది మొదలు లంకయందుఁగలుగుచుండిన నానావిధ దుర్నిమిత్తంబులనునిరూపించి తచ్ఛాంత్యర్థమై రామునకు సీతనొసంగుట కర్తవ్యమని యెంతచెప్పినను రావణుం డంగీకరింపకుండుట.

౧౧ రావణుండు వ్యాకులహృదయుండై మఱల నాలోచనార్థమయి మంత్రులతోఁగూడ మంత్రసభం బ్రవేశించుట.

౧౨ రావణుండు రామునకు సీతనొసంగకయె రామునిజయించుటకుఁదగిన యుపాయంబునాలోచింపుఁడని మంత్రులకుఁ జెప్పుట.

,, కుంభకర్ణుండు నీవెవ్వరితోను ఆలోచింపక మహావీరుండగు రామునితో వైరంబుపెట్టుకొన్నను నేను నాపరాక్రమముచే సర్వమును సమీకరించెదనని రావణునితోఁ జెప్పుట.

౧౩ మహాపార్శ్వుండు సీతను బలాత్కా-రంబున ననుభవింపుమని రావణునకుఁ జెప్పుట.

,, రావణుండు బ్రహ్మదేవునిశాపంబునంజేసి తానుబరవనితనుబలాత్కా-రంబున ననుభవించుటకు వీలుకాదనిచెప్పుట.

౧౪ విభీషణుండు రాముండు దుర్జయుండనియు సీతనురామునకు సమర్పింపనియెడ సమస్తరాక్షసులకును రావణునకును వినాశంబువాటిల్లుననియు రామునకు సీతనొసంగుటయె సమస్తరాక్షసులకును క్షేమకరంబనియుఁ బ్రతిపాదించుట.

౧౫ ఇంద్రజిత్తు విభీషణునధిక్షేపించుట.

,, విభీషణుం డింద్రజిత్తుని నిరాకరించి మరల సీతాప్రదానమె యవశ్యకర్తవ్యంబని దృఢముగాఁ బలుకుట.

సర్గసంఖ్య. విషయములు.

౧౬ రావణుండు విభీషణు నవమానించుట.

,, విభీషణుం డంతరిక్షగతుండై కాలవశంగతులు హితము గ్రహింపరనియు అయినను నిన్నును లంకను రక్షించుకొనుమని మఱల మఱియొకమాఱు చెప్పెదననియు రావణునకుఁ బ్రత్యుత్తరంబిచ్చుట.

౧౭ విభీషణుండు గదాపాణియై నల్వురిమంత్రులతోఁ గూడినవాఁడై ముహూర్తమాత్రంబున సముద్రంబు తరించి రామలక్ష్మణులున్న ప్రదేశంబునకు వచ్చుట.

,, ఆకాశగతుండైనవిభీషణుంజూచి వానరులతనిం బ్రహరింపసన్నద్ధులగుట.

,, విభీషణుండు వానరులంజూచి ఆకాశంబునుండియే తానుదురాత్ముండగు రావణుని తమ్ముండనియు రావణునిచే నవమానితుండై దారపుత్త్రాదులం బరిత్యజించి రాముని శరణుపొంద వచ్చినట్లును మహాధ్వనితోఁ జెప్పుట.

,, సుగ్రీవుండు శ్రీరామసన్నిధానంబున విభీషణశరణాగతిం దెలిపి విభీషణుండు రావణానుజుండగుటచేఁ దత్క్షణంబుననె వధ్యుండని విన్నవించుట.

,, శ్రీరాముండు అంగద జాంబవ చ్ఛరభ మైంద హనుమదాదులను విభీషణునివిషయమై వారివారియభిప్రాయముల నడుగుట.

,, అంగదాదులు శత్రుపక్షమునుండి దేశకాలవిరుద్ధముగా వచ్చినవాఁడు కావున విభీషణుండన్నివిధంబులం బరీక్షణీయుండే యగునని రామునితోఁ జెప్పుట.

,, హనుమంతుండు విభీషణుఁడు దుష్టుండగు రావణునివదలి రాజ్యంబుఁగోరి శరణాగతుఁడయ్యెఁ గావున పరిగ్రాహ్యుఁడేయని రామునితోఁ జెప్పుట.

౧౮ శ్రీరాముండు శరణాగత సంరక్షణమే తనయొక్క మహావ్రతమని సుగ్రీవునితోఁ జెప్పుట.

,, శ్రీరాముండు సుగ్రీవునకుఁ గపోతాఖ్యానకండుగాథలం జెప్పి విభీషణుని దోడ్తేర నియోగించుట.

౧౯ విభీషణుండు శ్రీరాముని సన్నిధానంబునొంది యతనిపాదంబులంబడుట.

,, శ్రీరామునియోగంబున లక్ష్మణుండు విభీషణుని సర్వవానరమధ్యంబునందు లంకారాజ్యంబునకు సముద్రజలంబుల నభిషేకించుట.

సర్గసంఖ్య. విషయములు.
౧౯ శ్రీరాముండు సుగ్రీవలక్ష్మణాభిమతంబున విభీషణుండు చెప్పినట్లుసముద్ర తరణోపాయంబునకై సముద్రునిశరణువొందుట.
౨౦ శార్దూలునివలన రాముండు సేనాసమేతంబుగా సముద్రతీరంబునకువచ్చు టనువిని రావణుండు శుకరాక్షసుని సుగ్రీవభేదనార్థమై పంపుట.
,, వానరులు శుకునిం బ్రహరించ నారంభించుట.
,, రాముండు శుకుని యార్తధ్వనివిని యతనివధింపవలదని వానరులనివారించుట.
౨౧ రాముండు తాను త్రిరాత్రముదర్భశయితుండై యారాధించినను సముద్రుండు ప్రసన్నుండుగామికిం గోపించిసముద్రునిమీఁద కాలానలకల్పంబులగు బాణంబులం బ్రయోగించుట.
,, లక్ష్మణుండు రామునికోపంబు నివారింపఁ బ్రయత్నించుట.
౨౨ రాముండప్పటికిని సముద్రుండావిర్భవింపమింజూచి పరుషకుపితుండై ధనుస్సున బ్రహ్మాస్త్రముచే నభిమంత్రించి శరసంధానముఁ జేయుట.
,, సముద్రుండు రామునకుఁ బ్రత్యక్షుండై సేతుబంధమునకు నలునినియోగించి తనపైసంధింపఁబడిన బ్రహ్మాస్త్రము నొకానొక మరుదేశంబునందువినియోగింపించి యంతర్ధానమునొందుట.
,, నలుండు సముద్రంబున నైదుదినములలో సేతువు నిర్మించుట.
,, రామలక్ష్మణులు హనుమదంగదులనారోహించి సకలసేనాసమేతులయి సుగ్రీవసహితంబుగా సేతువుచేసముద్రంబుదాటుట.
,, సువేలాప్రాంతమున వానరసేన విడియుటయు దేవతలు సేతుబంధంబు గాంచిశ్రీరాముం బ్రస్తుతించుట.
౨౩ శ్రీరాముండు మహాయుద్ధసూచకములయిన మహోత్పాతంబులంజూచి లక్ష్మణునకువానింజూపుట.
౨౪ రాముండు సేనకు గరుడవ్యూహంబుఁబన్ని శిరఃపక్షపుచ్ఛాదులనేర్పఱచుట.
,, శ్రీరాముండు రావణచారుండైనశుకునివిడువసుగ్రీవునకునియోగించుట.
,, శుకుండు రావణసమీపంబునొంది వానరసేన యసాధ్యమనియు సముద్రంబున సేతుబంధంబుగావించి తన్మార్గంబున రాముండు సైన్యసమేతంబుగా సముద్రంబుదాటి సువేలోపాంతంబునవిడిసి యున్నవాఁడనియు రామునకుసీతనొసంగుటయే కర్తవ్యమనియు రావణునితో విన్నవించుట.

సర్గసంఖ్య. విషయములు.

౨౪ రావణుండు కుపితుండై శుకునధిక్షేపించుట.

౨౫ రావణునిచేఁ బంపఁబడి వానరసైన్యంబుఁజొచ్చిన శుకసారణులను విభీషణుండుపట్టుకొని రామునకప్పగించుటయు రాముఁడు వారియథార్థవచనంబునకుఁబ్రీతుండై వారలకు విభీషణునిచే సమస్త వానరసేనం జూపించుటయు వారలు మఱలివచ్చి రావణునకు సమస్త వృత్తాంతంబును విన్నవించుట.

౨౬ వానరసేనంజూచుటకై యత్యున్నతమైన ప్రాసాదంబు నారోహించిన రావణునకు సారణుండు వానరయూథపతుల నంగుళీనిర్దేశంబునం జూపుచు వారివారి పరాక్రమాదులను వేర్వేఱ నిరూపించిచెప్పుట.

౨౭ సారణుఁడు రావణునకు ఉత్కృష్టులయిన ప్రధాన వానరయూథపతులంజూపుట.

౨౮ శుకుండు రావణునకు సారణుండు చెప్పని వానరయూథపతులంజూపుట.

౨౯ రావణుండు శుకసారణులధిక్కరించి శార్దూలాదిచారులంబంప వారలు వానరసేనంబ్రవేశించి రామాగమవృత్తాంతంబుదెలిసికొని విభీషణునిచేఁ బట్టువడియు దయాళుండగు శ్రీరామునిచే విడిపింపఁబడినవారలై మఱల లంకకువచ్చుట.

౩౦ శార్దూలాదులు రావణునకు శ్రీరాముండు వానరవీర సమేతంబుగా సువేలోపాంతంబున విడిసియున్నవాఁడని చెప్పుట.

౩౧ రావణుండు మాయావియగు విద్యుజ్జిహ్వునిచే ఖండితమైనరామశిరస్సును మోపెట్టఁబడిన ధనుస్సును సీత మున్నుహనుమంతునిచేఁబంపిన చూడామణిని మాయచే నిర్మింపఁజేసి సీతాదేవికిఁ జూపించుట.

౩౨ సీతాదేవి మాయారామశిరస్సుఁజూచి విలపించుట.

౩౩ విభీషణభార్యయగు సరమ సీతాదేవినాశ్వాసించుట.

౩౪ సరమ రావణునియభిప్రాయంబు దెలిసికొనివచ్చి సీతకుంజెప్పుట.

౩౫ మాల్యవంతుండు రామునకు సీతనొసంగుటయె యవశ్యకర్తవ్యంబనిరావణున కుపదేశించుట.

౩౬ రావణుండు లంకానగరసంరక్షణార్థమై యేర్పాటులుగావించుట.

౩౭ రాముఁడు వానరసేనాగుప్తివిధానంబు సేయుట.

సర్గసంఖ్య.	విషయములు.
౩౮	శ్రీరాముఁడు లంకంజూచుటకై సువేలాద్రినారోహించుట.
౩౯	రాముఁడు లంకానగరంబుఁజూచుట.
౪౦	సుగ్రీవ రావణుల ద్వంద్వయుద్ధము.
౪౧	సుగ్రీవుండు ద్వంద్వయుద్ధంబున రావణునిజయించి రామునొద్దకు వచ్చుట.
,,	రాముఁడనేకవానరరాక్షసవినాశసూచకములైననిమిత్తములం గాంచుట.
,,	రాముఁడు రావణునొద్దకు అంగదునిదూతగాఁబంపుట.
,,	రాముండు వానరసేనలతో లంకానిరోధంబుగావించుట.
౪౨	వానరరాక్షసుల యుద్ధారంభము.
౪౩	వానరరాక్షసుల ద్వంద్వయుద్ధము.
౪౪	రాత్రియుద్ధంబున నంగదునిచే నింద్రజిత్తుపరాజయంబునొందుట.
,,	ఇంద్రజిత్తు కుపితుండై రామలక్ష్మణుల నాగపాశముచే బంధింపనుపక్రమించుట.
౪౫	ఇంద్రజిత్తుని నాగపాశముచే రామలక్ష్మణులు బద్ధులగుట.
౪౬	సుగ్రీవవిభీషణాదులు నాగపాశబద్ధులగు రామలక్ష్మణులయొద్దకువచ్చివారియవస్థంజూచి దుఃఖితులగుట.
,,	ఇంద్రజిత్తు వానరయోధపులనందఱ నొప్పించుట.
,,	విభీషణుండు దుఃఖితుండగు సుగ్రీవునాశ్వాసించుట.
,,	ఇంద్రజిత్తు రామలక్ష్మణులను నాగపాశముచే బంధించి వచ్చితినని రావణునితోఁజెప్పుట.
౪౭	రావణాజ్ఞచే రాక్షసస్త్రీలుసీతాదేవిని బుష్పకవిమానంబుననెక్కించియుద్ధభూమికిం దోడ్కొనిపోయి నాగపాశబద్ధులై పడియున్న రామలక్ష్మణుల నాపెడకుంజూపుట.
౪౮	సీత రామలక్ష్మణుల యవస్థంజూచి నానావిధంబుల విలపించుట.
౪౯	రాముండు కొంతదేఱి లక్ష్మణునిగూర్చి దుఃఖించుట.
,,	రాముండు సుగ్రీవుం డదివఱకుఁగావించిన యుపకారమును బ్రశంసించి యతనికిం గిష్కింధకుఁ బోవననుజ్ఞ యొసంగుట.
,,	విభీషణుండు వానరసేనను అన్యోన్యస్థలంబుల నిలువరించి మఱల రాముసమీపంబునకు వచ్చుట.

సర్గసంఖ్య. విషయములు.

౫౦ విభీషణుండు రామలక్ష్మణుల యవస్థంజూచి మిక్కిలి దుఃఖించుట.

,, సుగ్రీవుఁడు విభీషణు నాశ్వాసించుట.

,, గరుత్మంతుండువచ్చి రామలక్ష్మణులకు నాగపాశవిమోచనంబు గావించుట.

,, వానరులు రామలక్ష్మణులు స్వస్థులగుటంజూచి యానందవశంబున సింహనాదంబుగావించుట.

౫౧ రావణప్రేషితుండగు ధూమ్రాక్షుండు చతురంగబలసహితుండై వచ్చి రామబాహుపాలితయగు వానరసేనంజూచుట.

౫౨ ధూమ్రాక్షుండు హనుమంతునిచే హతుండగుట.

౫౩ రావణుండు వజ్రదంష్ట్రునిం బంపుట.

,, అంగదుండు వజ్రదంష్ట్రునిసేనను నశింపఁజేయుట.

౫౪ అంగదుండు వజ్రదంష్ట్రుని వధించుట.

౫౫ అకంపనుండు రావణప్రేషితుండై లంకా పశ్చిమద్వారంబున నిర్గమించి యచ్చటనున్న హనుమంతునిసేనతో యుద్ధంబుగావించుట.

౫౬ అకంపనుఁడు హనుమంతుచే హతుఁడగుట.

౫౭ రాక్షససేనానాయకుఁడగు ప్రహస్తుఁడు మహాసేనాపరివృతుఁడై యుద్ధంబునకువచ్చుట.

౫౮ ప్రహస్తుఁడు లంకాపూర్వద్వారంబున నిర్గమించి తద్ద్వారరక్షకుండయిన వానరసేనానాయకుఁడగు నీలునిచే హతుఁడగుట.

౫౯ రావణుండు తానే లంకయుత్తరద్వారంబున నిర్గమించి యుద్ధముగావించుట.

,, వానరయోధవులు రావణునిచే భంగపడుట.

,, రావణుఁడమోఘంబగు శక్తిచే లక్ష్మణుంబ్రహరించుట.

,, రామరావణయుద్ధము.

,, రాముండు రావణునికిరీటమును ఛేదించుట.

౬౦ రావణుండు రామునిచేభంగపడి కుంభకర్ణుని మేలుకొలుప రాక్షసుల కాజ్ఞాపించుట.

,, కుంభకర్ణుండు రాక్షసులచే మేలుకొలుపఁబడినవాఁడై రావణునిసమీ

సర్గసంఖ్య. విషయములు.

పంబునకు బయలుదేఱుట.

౬౧ రావణునిగృహంబునకుఁ బోవుచున్న మహోన్నతశరీరుండగు కుంభక ర్ణుంజూచి రాముండితండెవఁడని విభీషణునడుగఁగా విభీషణుండుకుంభక ర్ణునివృత్తాంతంబు రామునకుఁజెప్పుట.

౬౨ రావణుండు తనయొద్దకువచ్చిన కుంభకర్ణుననునయింపుచు రామువలనఁ గలిగినయాపదంజెప్పి యుద్ధరింపవలెనని ప్రార్థించుట.

౬౩ కుంభకర్ణుండు నేనును విభీషణుండును జెప్పిన చొప్పున రామునకుసీతని య్యవైతివిగావున నీకీయనర్థంబు వాటిల్లెనని రావణునుపాలంభించుట.

,, కుంభకర్ణుండు తనమాటకు రావణుఁడు కుపితుఁడగుటంగని యతనికను కూలంబుగా శత్రువులజయించివచ్చెదనని ప్రతిజ్ఞసేయుట.

౬౪ మహోదరుండు కుంభకర్ణునధిక్షేపించుట.

౬౫ కుంభకర్ణుండు యుద్ధంబునకు వెడలుట.

౬౬ కుంభకర్ణుఁడు వానరులతోయుద్ధముసేయనారంభించుట.

,, భయంబునం బఱుగెత్తుచున్న వానరుల నంగదుండు నిలువరించుట.

౬౭ వానరవీరులు కుంభకర్ణునిచేఁ బరాజయంబునొందుట.

,, అంగదుండు కుంభకర్ణునితో యుద్ధముచేసి పరాజితుండగుట.

,, సుగ్రీవుండు కుంభకర్ణునితో యుద్ధముగావించుట.

,, మూర్ఛితుండగు సుగ్రీవుని కుంభకర్ణుఁడు లంకకుఁగొనిపోవుట.

,, సుగ్రీవుండు లంకారాజవీధియందలి శైత్యోపచారంబులచే మూర్ఛదేఱి కుంభకర్ణునిముక్కుం జెవులను బండ్లతోఁగొఱికి యపహరించుకొని మఱల వానరసేనం గలియుట.

,, కుంభకర్ణుండు తనకర్ణనాసాచ్ఛేదనంబునకు లజ్జాకోపంబులొంది మఱల యుద్ధంబునకు మఱలుట.

,, రామకుంభకర్ణ యుద్ధము.

,, రామునిచేఁ గుంభకర్ణుండు హతుండగుట.

౬౮ కుంభకర్ణుఁడుహతుఁడగుటనువినిరావణుఁడుబహువిధంబుగావిలపించుట.

౬౯ రావణప్రేషితులై మహోదర మహాపార్శ్వ నరాంతక దేవాంతక త్రిశిరోతికాయులు యుద్ధమునకు వచ్చుట.

సర్గసంఖ్య. విషయములు.

౬౯ అంగదుండు నరాంతకుం జంపుట.

౭౦ హనుమంతుండు దేవాంతకుని వధించుట.

,, నీలునిచే మహోదరుండు హతుండగుట.

,, హనుమంతుండు త్రిశిరునిచేతి ఖడ్గంబుఁ బెఱికికొని దానిచే నతని మూఁడు తలలను ఛేదించుట.

,, ఋషభుండు మహాపార్శ్వునిఁగూల్చుట.

౭౧ అతికాయుండు యుద్ధమున కారంభించుట.

,, రామునిచే నడుగఁబడినవాఁడై విభీషణుఁ డతనికి నతికాయు వృత్తాంతముం జెప్పుట.

,, లక్ష్మణాతికాయుల ద్వంద్వయుద్ధము.

,, లక్ష్మణుండు బ్రహ్మాస్త్రమున నతికాయునిసంహరించుట.

౭౨ రావణుండు తానుబంపిన యతికాయాదులందఱు హతులయిరనివిని యొకండైనను మఱలిరామికి వగచి రామపరాక్రమము సర్వాతిశాయిగా చింతించి భృత్యులకు సర్వప్రకారంబుల నగరరక్షణంబుసేయ నాజ్ఞాపించి పుత్త్రశోకంబున నంతర్గృహంబుఁ బ్రవేశించుట.

73 ఇంద్రజిత్తు రావణునాశ్వాసించి యాభిచారికహోమంబుగావించి బ్రహ్మాస్త్రంబున రామలక్ష్మణులను వానరయోధవులను మూర్ఛిలంజేయుట.

౭౪ జాంబవంతుని నియోగంబున హనుమంతుండోషధి పర్వతంబుదెచ్చుట.

,, ఓషధిపర్వతంబునందలి దివ్యౌషధులగంధము నాఘ్రాణించిన మాత్రమున వానరులును రామలక్ష్మణులును సుప్తప్రబోధన్యాయంబున విశల్యులై మూర్ఛదేఱుట.

౭౫ రాత్రి ప్రథమయామంబున సుగ్రీవునాజ్ఞను వానరయోధపతులు కొఱవికట్టెలంజేకొని ప్రాకారంబుదాఁటి లంకానగరంబు దహించుట.

,, రావణుండుకుపితుండై కుంభకర్ణపుత్త్రులయిన కుంభనికుంభులనుయూపాక్ష శోణితాక్ష ప్రజంఘకంపనులను యుద్ధమునకుఁ బంపుట.

,, వానరరాక్షససేనల తుములయుద్ధము.

౭౬ అంగదుండు కంపనప్రజంఘుల వధించుట. (గుట.

,, ద్వివిదునిచే శోణితాక్షుండును మైందునిచే యూపాక్షుండును హతుల

సర్గసంఖ్య. విషయములు.

౭౬ సుగ్రీవుండు కుంభునివధించుట.

౭౭ హనుమంతునిచే నికుంభుండుగూలుట.

౭౮ ఖరపుత్త్రుండగుమకరాక్షుండు సేనాసహితుండై యుద్ధంబునకు వెడలుట.

౭౯ రాముండుమకరాక్షునివధించుట.

౮౦ ఇంద్రజిత్తు మఱల నాభిచారికహోమంబు గావించివచ్చి యుద్ధంబున రామలక్ష్మణులను సర్వవానరులనుస్ట్నొప్పించుట.

,, లక్ష్మణుం డింద్రజిత్తుని దౌష్ట్యంబు సహింపక సర్వరాక్షసవిధ్వంసనార్థమై బ్రహ్మాస్త్రప్రయోగంబు సేయ ననుజ్ఞ వేడుటయు రాముండునిరపరాధులగు రాక్షసుల సంహరించుట యధర్మమని లక్ష్మణునివారించి యింద్రజిత్తునుమాత్రమె వధింపనుపాయంబు చింతించుట.

౮౧ ఇంద్రజిత్తు హనుమంతుండు చూచుచుండఁగా మాయాసీతను ఛేదించుట.

౮౨ హనుమంతుండు ఇంద్రజితోఁ గోలాహలంబునకు వెఱచిపాఱుచున్న వానరుల నిలువరించి రాక్షససేనల నుఱుమాడి యింద్రజిత్తుగావించిన సీతావిపత్తిని రామునకుఁ దెలుపుటకై సేనాసహితంబుగా రామసన్నిధానంబునకుఁ బోవుట.

౮౩ హనుమంతువలన నింద్రజిత్తుగావించిన సీతావధంబువిని పరమదుఃఖితుండైన రాముని లక్ష్మణుండూరార్చుట.

౮౪ విభీషణుండు ఇంద్రజిత్తు మోసపుచ్చుటకై మాయాసీతను ఛేదించినాఁడే కాని వాస్తవసీతకేభయంబును లేదనిచెప్పి నికుంభిలాహోమంబు సమాప్తినొందుటకుమున్న యింద్రజిత్తునువధింప లక్ష్మణుంబంపుమని రాముం బ్రార్థించుట.

౮౫ రాముండు విభీషణువచనంబున ధైర్యమునొంది యింద్రజిద్వధంబునకై లక్ష్మణుని విభీషణ హనుమ దంగద జాంబవత్ప్రముఖసమేతంబుగా నికుంభిలకుఁ బంపుట.

౮౬ నికుంభిలచుట్టును రక్షణార్థమయి యుంచఁబడిన రాక్షససేన లక్ష్మణహనుమదాదులచే విధ్వంసితమవుటనువిని యింద్రజిత్తు హోమకర్మము సమాప్తినొందకమున్నె యుద్ధంబునకు వెడలుట.

౮౭ విభీషణుఁడు లక్ష్మణునకు ఇంద్రజిత్తుయొక్క హోమస్థానమయిన నికుం

సర్గసంఖ్య. విషయములు.

భిలాన్యగ్రోధమూలముంజూపి యింద్రజిత్తున్యగ్రోధంబుఁ బ్రవేశింపకమున్నె యాతనివధింపవలెనని చెప్పుట.

౮౭ ఇంద్రజిత్తు దనపూర్వ్యంబులు లక్ష్మణునకుఁ జెప్పుటకై విభీషణునినిందించుటయు విభీషణుండతనికిఁ బ్రత్యుత్తరమిచ్చుట.

౮౮ లక్ష్మణేంద్రజిత్తులు పరస్పరము వీరవాదంబులువలికి బాణంబులచేనొండొరుల నొప్పించుట.

౮౯ లక్ష్మణేంద్రజిత్తులు బాణసహస్రంబులచే నొండొరుల కవచములనుభేదించి మహాయుద్ధము గావించుట.

౯౦ విభీషణుండు ఇంద్రజిత్పరివారమును వధింపుఁడని వానరవీరులం బ్రోత్సాహపఱచుట.

,, లక్ష్మణుఁడు ఇంద్రజిత్తుని సారథింజంపుట.

,, ప్రమాథిశరభరభస గంధమాదను లింద్రజిద్రథాశ్వంబులంగూల్చుట.

౯౧ ఇంద్రజిత్తు వేఱురథం బారోహించివచ్చుట.

,, లక్ష్మణుండు మఱలనింద్రజిత్సారథిం బొలియించుట.

,, విభీషణుఁ డింద్రజిద్రథహయంబులఁ బరిమార్చుట.

,, లక్ష్మణేంద్రజిత్తు లొండొరులపయి దివ్యాస్త్రంబులు ప్రయోగించుట.

,, ఇంద్రజిత్తు లక్ష్మణునిచే హతుండగుట.

౯౨ లక్ష్మణుండు విభీషణహనుమదాదులతో రామసమీపంబునకుఁబోయి రామునకు నమస్కరించి యింద్రజిద్వధంబుఁ దెలుపుటయు రాముండు పరమసంతోషంబున లక్ష్మణుగాఢంబుగాఁ గౌఁగిలించి శిరంబుమూర్కొని విభీషణాదుల శ్లాఘించుట.

,, సుషేణుండు రామనియోగంబున లక్ష్మణాదులఁ జికిత్సించి విశల్యులం జేయుట.

౯౩ రావణుఁ డింద్రజిద్వధంబువిని విలపించుట.

,, సీతావధంబు సేయఁబూనిన రావణుని సుపార్శ్వుండనుమంత్రి నివారించుట.

౯౪ రావణుఁడు పంపిన మూలబలమున్ను రాముఁడు నిర్మూలము గావించుట.

౯౫ సర్వరాక్షస వినాశకారణమైన రావణుని దుర్నయముం బేర్కొని లంకయందు రాక్షసస్త్రీలు రోదనము గావించుట.

సర్గసంఖ్య — విషయములు.

౯౬ రావణుండు మహోదరమహాపార్శ్వ విరూపాక్షులను ముగ్వురి మంత్రులతోఁగూడినవాఁడై యుద్ధంబునకు లంకోత్తరద్వారంబున వెడలుట.

,, రావణునకు మార్గంబున నాత్మవధసూచకంబులగు నుత్పాతంబులు పొడసూపుట.

,, రావణుండు వానరసేనతో యుద్ధము సేయుట.

౯౭ విరూపాక్షుండు సుగ్రీవుని చేఁగూలుట.

౯౮ సుగ్రీవుండు రావణమంత్రియగు మహోదరుం బరిమార్చుట.

౯౯ రావణమంత్రియగు మహాపార్శ్వుం డంగదునిచే నిహతుఁడగుట.

౧౦౦ రామరావణు లొండొరులపయి బాణంబులు ప్రయోగించుట.

,, రావణుఁడు ప్రయోగించిన యాసురాస్త్రమును రాముం డాగ్నేయాస్త్రముచే నివారించుట.

౧౦౧ రాముండు రావణునస్త్రంబులనివారించి కొంత విశ్రమించుచుండఁగా లక్ష్మణుఁడును విభీషణుఁడును రావణుని రథహయసారథులను నుఱుము సేయుట.

,, రావణుఁడు విభీషణునిపయిఁ బ్రయోగించిన శక్తిని లక్ష్మణుఁడు నడుమనె ఖండించుట.

,, రావణప్రయుక్తమయిన మయనిర్మితమగు నమోఘశక్తిచే లక్ష్మణుండు (మూర్ఛితుండై నేలంబడుట.

,, రాముఁడు హనుమదాదుల లక్ష్మణ రక్షణంబునకు నియోగించి యమితబాణవర్షంబుల రావణుని నొప్పించుట.

౧౦౨ రాముండు లక్ష్మణునుద్దేశించి విలపించుట.

,, హనుమంతుండు సుషేణప్రహితుండై యోషధిపర్వతంబుఁ దెచ్చుట.

,, సుషేణుండు దివ్యౌషధిరసమును లక్ష్మణునిముక్కునఁ బిండుటయు లక్ష్మణుండువిశల్యుండయి లేచుట.

౧౦౩ రాముండు దేవేంద్రప్రేషితమగు మాతలిసారథికమయిన దివ్యరథం బారోహించి మఱల మఱియొకరథము నారోహించివచ్చిన రావణునితో యుద్ధము సేయుట.

,, రావణుఁడు మాతలిని ఇంద్రరథాశ్వములను నొప్పించుటంజూచి రాముం (డుకోపించుట.

౧౦౪ రావణప్రయుక్తమయిన మహాశూలమును రాముం డింద్రప్రేషితమగు

సర్గసంఖ్య.	విషయములు.
	శక్తిచేవారించి రావణునిఁ దఢదశాశ్వంబులను బాణవర్షంబులనొప్పించుట.
౧౦౫	దశగ్రీవుండు దశరథపుత్త్రునిపయిననేకసహస్రబాణంబులుప్రయోగించుట.
,,	దాశరథి దశకంఠప్రయుక్తబాణసహస్రములను అన్నిబాణంబులచే వారించి యన్నిశాచరునిఁ బెక్కుబాణవర్షంబులఁ బ్రహరించుటయు నతండు విహ్వలుండగుటఁగని సారథి రథంబుదొలంగఁ దోలుకొనిపోవుట.
౧౦౬	నిశాచరేశ్వరుండు మూర్ఛదేఱి రథము దొలంగఁదోలినందుకై సారథిని దూఱుటయు నతం డతనికిసమాధానంబుఁజెప్పి మఱలరథమును యుద్ధభూమికిఁదోలుట.
౧౦౭	అగస్త్యమహర్షి శ్రీరామునకాదిత్యహృదయస్తోత్రముపదేశించుట.
,,	ఆదిత్యహృదయస్తోత్ర జపప్రీతుండయి యాదిత్యుండు రఘునందనునకు రక్షోనాయకుండు హతుండయ్యెడునని యనుగ్రహము సేయుట.
౧౦౮	రామరావణ సారథులు స్వస్వరథములను బరస్పరాభి ముఖంబుగాఁ దోలుట.
,,	రావణమరణ సూచకములయిన దుర్నిమిత్తంబులు రామవిజయ సూచకములయిన శుభనిమిత్తంబులు నావిర్భవించుట.
౧౦౯	రాక్షసేశ్వరుండు రఘువీరుని రథధ్వజము ఛేదింపబాణంబు విడువ నదియకార్యంబున కసమర్థంబయిపడుటయు రఘునాయకుండా రక్కసుని రథధ్వజంబు ఛేదించుట.
౧౧౦	ఛేదింప ఛేదింపమాటిమాటికి మొలుచుచున్న రావణశిరస్సులను లక్ష్మణాగ్రజుండు నూటయొక్కమాఱుఖండించుట.
౧౧౧	మాతలిస్మారితుండై రఘువీరుండు అగస్త్యదత్తమయిన బ్రహ్మనిర్మితము గు దివ్యబాణమును బ్రహ్మాస్త్రవిధి మంత్రితంబుగావించి ప్రయోగించుట యునమ్మహనీయ బాణంబన్నిశాచరేంద్రుని వక్షంబుచ్చి తత్ప్రాణంబులు గ్రహించి మఱలఁదూణీరంబుఁ జేరుట.
౧౧౨	సమస్తదేవతలును రావణవధంబునకై పరమానంద భరితులయి రఘునాథుంబొగడి పుష్పవృష్టిఁగురియుట.
,,	సుగ్రీవాదులు పరమసంతుష్టులయి శ్రీరాముం బ్రస్తుతించుట.
౧౧౩	భ్రాతృవధంబునకు దుఃఖితుండై విలపించుచున్న విభీషణుని రఘూత్తముఁ

సర్గసంఖ్య. విషయములు.

డాశ్వాసించుట.

౧౧౩ రావణభార్యలు మృతుండగుపతింజూచి రోదనంబుసేయుట.

౧౧౪ రావణపట్టమహిషియగు మండోదరి విలపించుట.

,, రామనియోగంబున విభీషణుండన్నకు సంస్కారంబుగావించుట.

౧౧౫ శ్రీరామనియోగంబున లక్ష్మణుండు లంకయందు నైరృతేంద్రసింహాసనంబున విభీషణునకుఁ బట్టాభిషేకంబుగావించుట.

,, విభీషణుండు పట్టాభిషేకంబునొంది ప్రకృతులసంతోషపఱిచి మఱలదశరథపుత్త్రసన్నిధానంబునకు వచ్చుట.

,, రాముండు సీతకుఁ దనవిజయంబుఁ దెలుపుటకై హనుమంతుంబంపుట.

౧౧౬ హనుమంతుండు సీతకు రామవిజయంబుఁ జెప్పి యావిడయొద్దనుండి సందేశంబుగొని రామునొద్దకువచ్చుట.

౧౧౭ విభీషణుఁడు రామనియోగంబున సీతాదేవిని శిరస్స్నానదివ్యాలంకారాదియుక్తురాలంగావించి రామసమీపంబునకుఁ దెచ్చుట.

,, సీతాదేవి యాశ్చర్యంబుతోను ఆనందంబుతోను స్నేహంబుతోను భర్తృముఖంబుఁ జూచుట. (పరుషోక్తులాడుట.

౧౧౮ రాముండు సీతంజూచి రావణగృహంబునఁ జిరకాలవాసంబునుగుఱించి

౧౧౯ సీతాదేవి రామవచనంబులకుఁ బ్రత్యుత్తరంబుఁ జెప్పి పెనిమిటికి నమ్మకంబుగలుగుటకై యగ్నిప్రవేశము సేయుట.

౧౨౦ బ్రహ్మాదిదేవతలు విమానారూఢులయి శ్రీరామసన్నిధానంబునకు వచ్చుట.

,, దేవతలందఱు శ్రీరాముం బ్రస్తుతించుట.

,, బ్రహ్మదేవుండు విశేషించి శ్రీరాముం బ్రస్తుతించుట.

౧౨౧ అగ్నిపురుషుండు సీతందీసికొని చితామధ్యంబుననుండి లేచి సీతాపాతివ్రత్యంబుశ్లాఘించుచు శ్రీరామునకు సీతనుసమర్పించుట.

,, రాముండు సీతాదేవినిస్వీకరించి పరమానందంబునొందుట.

౧౨౨ శివుండు రామునిశ్లాఘించి "నీవుభరతునాశ్వాసించి రాజ్యంబునొందియశ్వమేధాదిధర్మంబుల ననుష్ఠింపు" మనిచెప్పి రామునకు స్వర్గంబునుండి విమానగతుండైవచ్చిన దశరథుంజూపుట. (చుట.

,, రాముండు సీతాలక్ష్మణసహితంబుగా దశరథునకునమస్కారంబుగావిం

సర్గసంఖ్య. విషయములు.

౧౨౨ దశరథుండు సీతారామలక్ష్మణులం గొనియాడి ప్రత్యేకముగా వారివారి కర్మములశ్లాఘించి యింద్రలోకంబునకుంబోవుట.

౧౨౩ దేవేంద్రునివరంబునంజేసి మృతవానరులందఱు పునరుజ్జీవితులయి లేచుట.

,, సర్వదేవతలును వారివారిస్థానములకుంబోవుట.

౧౨౪ విభీషణుండు శ్రీరాముని మంగళస్నానంబుసేయఁ బ్రార్థించుటయు భరతునివిడిచి స్నానంబుగాని మఱి యేసుఖంబుగాని నేనంగీకరింపనని రాముండు చెప్పుట.

,, విభీషణుండు రెండుమూఁడుదివసంబులు రాముని లంకయందునివాసము సేయఁబ్రార్థించుటయు నతండొల్లనని భరతుంజూడఁగోరి త్వరపడి పుష్పకవిమానంబు దేరనాజ్ఞాపింప నతండు పుష్పకవిమానంబు దెచ్చుట.

౧౨౫ రామునియోగంబున విభీషణుండు మణికాంచనాదులచే వానరులబహుమానించుట.

,, సుగ్రీవాది వానరులతోను మంత్రిసహితవిభీషణునితోనుగూడినవాఁడై సీతాలక్ష్మణసహితుండై రాముండు పుష్పకవిమానం బారోహించియయోధ్యాభిముఖుండైపోవుట.

౧౨౬ రాముండు సీతాదేవికి మార్గంబునందు లంకాపురము నారంభించి యయోధ్యాపర్యంతముగల విశేషములు చెప్పుట.

,, రాముండు కిష్కింధాసమీపంబునకుఁ బోయినపుడు సీతాప్రార్థనంబున సుగ్రీవాది వానరపత్నులను బుష్పకంబెక్కించి యందఱితోఁగూడ భరద్వాజాశ్రమంబుఁ జేరుట.

౧౨౭ రాముండు భరద్వాజమహర్షి వలనఁ దనతల్లులు భరతుఁడు మొదలగువారల క్షేమంబువినుట.

,, భరద్వాజు నియోగంబున రాముండాదినమందచ్చటనె నివసించుట.

,, భరద్వాజమహర్షి యయోధ్యానగరంబునకుఁ బోవు మార్గంబున సమస్తవృక్షములకును అకాలమునందును ఫలకుసుమ మధుసమృద్ధి గలుగునట్లు రామునకు వరంబొసంగుట.

౧౨౮ రామనియోగంబున హనుమంతుండు ముందుగాఁబోయి శృంగిబేరపురంబున గుహునకు రామాగమనవార్తంజెప్పి నందిగ్రామంబుఁజేరి భరతు

సర్గసంఖ్య. విషయములు.

సకు రామాగమనశుభంబుఁ దెలుపుటయు నతండు మహానందంబు నొందుట.

౧౨౯ హనుమంతుండు భరతునిచే నడుగంబడినవాఁడై రాముండు చిత్రకూట పర్వతము వదలినదిమొదలు మఱల భరద్వాజాశ్రమంబుఁ బ్రవేశించువఱకుంగల వృత్తాంతములం జెప్పి యెల్లిపుష్యయోగంబున సీతా లక్ష్మణ విభీషణ సుగ్రీవాది సహితుఁడయిన శ్రీరాముం జూడఁగలవని భరతునితోఁ జెప్పుట.

,, రామాగమనవృత్తాంతమునువిని భరతుండు పరిపూర్ణ మనోరథుండై (పరమానందంబునొందుట.

౧౩౦ భరతునియాజ్ఞచే నయోధ్యా నగరాలంకారము.

,, అంతఃపురజనులును రాజపరిజనులును నాగరికులును మొదలగు వారలు రామదర్శనంబునకై నందిగ్రామంబునకు వచ్చుటయు భరతుండు వారలతోఁగూడ శ్రీరాము నెదుర్కొనఁబోవుట.

,, శ్రీరామ భరత సమాగమము.

,, శ్రీరాముండు భరతునితోఁ బుష్పకారూఢుండై నందిగ్రామంబునందలి భరతాశ్రమంబుఁ జేరుట.

,, శ్రీరాముండు పుష్పకమును గుబేరునకుఁబంపుట.

౧౩౧ భరతుండు రాజ్యంబంగీకరింపఁ బ్రార్థించుటయు రాముండంగీకరించుట.

,, రాముండు భరతలక్ష్మణ సహితంబుగా మంగళస్నానంబుగావించి సుగ్రీవాదిపరివృతుండై దివ్యరథంబునారోహించి యయోధ్యకుఁబోవుట.

,, శ్రీరామ పట్టాభిషేకము.

,, విభీషణ సుగ్రీవాంగద హనుమదాదులు శ్రీరామునిచే యథాకామముగ సమ్మానితులయి తమతమస్థానంబులకుఁబోవుట.

,, భరత యౌవరాజ్య పట్టాభిషేకము.

,, శ్రీరామాయణపఠన శ్రవణాది ఫలశ్రుతి.

ఇట్లు శ్రీ యు ద్ధ కాం డ

విషయానుక్రమణిక

ముగిసినది.

ఇటీవల చేరిన పోషకులు.

కొట్టెదీనదయాళునాయుఁడుగారు,తాశీల్ దార్ కుళిత్తలై-
యస్,రాఘవేంద్రరావుగారు- పింఛిన్ తాశీల్ దార్ గుత్తిరైల్వేస్టేషన్-
అత్తియూరు, శ్రీనివాసాచార్యులుగారు-రాయపురం-
ఆళి,అప్పడుగారుకురుప్పాంజమీందారిలీగల్ యడ్వైజర్, అండ్ సెక్రటేరి; పార్వతీ(పురం-
ఆమంచర్ల,సూరయ్యగారు.రాయపుర-

ఇటీవల చేరిన చందాదారులు.

ముద్దం- యతిరాజులునాయుఁడుగారు.
కోటంరాజు, కృష్ణారావుపంతులుగారు.
విజయరాఘవులుశెట్టిగారు.
రామానుజులునాయుఁడుగారు.
మధురకవులయ్యగారు.
జి,కుప్పుసామినాయుఁడుగారు.
మాధవరాజుగారు.
అప్పయ్యశెట్టిగారు.
రామయ్యశెట్టిగారు.
చెదలవాడ, వెంకయ్యగారు. చిత్తూరు-
వెలగపూడి రామయ్యగారు-పేటుపురం-అనంతవరం,యాతముక్కల,నెల్లూరు-
మంగిపూడి- రామశాస్త్రులుగారు-
కోటంరాజు,సుబ్బరావుపంతులుగారు.
టి,చిదంబరరావుగారు.
పూళ్ల,శేషయ్యగారు.

కూనపరాజు, శేషాద్రిరావుగారు.

నడాదూరు, వీరరాఘవాచార్యులుగారు.

యరగుడిపాటి, అప్పయ్యపంతులుగారు.

గోజుకుటిల్, తిరుమలరావుగారు.

నవల్ల, కచ్చపేశ్వరయ్యగారు.

కంది, వెంకట్రావుపంతులుగారు.

సాళ్వపంతుల, సీతాపతిరావుగారు.

వరగంటి, రామారావుగారు.

ఓరుగంటి, లక్ష్మీనరసుపంతులుగారు.

యల్-వి-బాలకృష్ణమన్నాడు, డిస్ట్రిక్టుఅండుసెషన్ కోర్టు పేటబరంపురంగంజాం.

రాళ్లపల్లి, లక్ష్మీనరసింహయ్యగారు, డిప్యూటియిన్స్పెక్టర్.

కుత్తలూరు, చెంచయ్యగారు, కరణం

ఏనమంద్రము, నూరయ్యగారు. మదనపల్లె

వీరిసహాయముతో

శాలివాహనశకము ౧౮౦౯ వదగుసర్వజిన్నామసంవత్సరము

జ్యేష్ఠశుద్ధపూర్ణిమాభానువారము ప్రారంభమైన శ్రీరా

మాయణమునందు- వికృతినామ సంవత్సరజ్యేష్ఠ

శుద్ధ౧౩ భానువారము అయోధ్యాకాండ

సంపూర్ణంబయ్యె.

శ్రీరామాయణ వైభవం.

౧ శ్రీరామప్రాతిపదిక మవశేనాపి సంగృణన్
ముక్తింప్రాప్నోతి మనుజః కింపున ర్బుద్ధిపూర్వకమ్.

౨ రాశబ్దో చ్చారణాదేవ పాతకా దేహాఃఞ్జరాత్
నిర్యాన్త్యాయాన్తి పాపాని మవర్ణా దర్శనాత్పునః.

౩ రాశబ్దో చ్చారణేజాతే వక్త్రాత్పాపం విగచ్ఛతి
మకార శ్రవణే జాతే భస్మీభావం గమిష్యతి.

౪ రామేతి రామచంద్రేతి రామభద్రేతివా మనుమ్
యావజ్జీవం జపన్మర్త్యో జీవన్ముక్తో నసంశయః.

౫ రామాయణస్య మాహాత్మ్యం వక్తుం వర్షశతైరపి
అశక్యం విస్తరా ద్వక్తుం సంక్షేపా ద్వచ్మి సాంప్రతమ్.

౬ రామాయణస్య వాక్యంవా పాదంవా పదమేవవా.
భక్త్య స్తేతు ప్రయుంజానో బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే.

ఇత్యుమాసంహితాయాం శ్రీరామాయణవైభవం సమాప్తం.

బ్రహ్మాండే, రామాయణ ఫలశ్రుతిః.

౧ చతుర్వింశ త్సహస్రేస్తు రామాయణ మతంద్రితః
యఃపఠే చ్ఛృణుయా ద్వాపి వైకుంఠ పదమశ్నుతే.

౨ రామాయణం స్తోత్రరస్తు యశ్శృణోతి పఠత్యపి
సీతా రామ ప్రసాదేన స సర్వం లభతేధ్రువమ్.

౩ రామాయణస్య మాహాత్మ్యం శృణువత్యే ద్విజోత్తమ
రామాయణస్థ వర్ణస్య శ్రవణా ద్భ్రాపదక్షిణమ్.

౪ కృతం సహస్రవారేణ యత్ఫలం తత్ఫలంలభేత్
ఉమాసంహితాయాం ఉమాంప్రతిశివోక్తిః.

౫ శృణ్వ న్రామాయణంభక్త్యా యఃపాదం పదమేవవా
సయాతి బ్రహ్మణస్థానం బ్రహ్మణా పూజ్యతేసదా.

౬ యఃకర్ణాంజలి సంపుటైరహరహ స్సమ్యక్పిబత్యాదరా
ద్వాల్మీకే ర్వదనారవిన్దగళితం రామాయణాఖ్యం మ్మధు
జన్మవ్యాధి జరావిపత్తి మరణై రత్యన్తసోపద్రవమ్.
సంసారం సవిహాయగచ్ఛతి పుమాన్విష్ణోః పదంశాశ్వతమ్

౭ సకృద్రామాయణం శ్రుత్వా త్వపుత్రః పుత్రవా న్భవేత్.
రామాయణం పఠేద్యస్తు తస్యగేహే రమాపతిః

౮ వాచిబ్రహ్మాహ్యహం చిత్తే సత్యమేవ వసామ్యహమ్.
తస్యాక్షిణీ హరిశ్చంద్రో రోమకూపేషు దేవతాః

౯ ఏతద్వినా న్యశ్రవణం యఃకుర్వీత నరాధమః
స నారకీతివిజ్ఞేయః సత్యమేత ద్బ్రవీమితే.

౧౦ రామాయణమహాపుణ్యకథా యత్ర ప్రవర్తతే
తతోపి యోజనశతం పవిత్రమితి గద్యతే.

౧౧ నవేదై ర్నతపోభిస్స్నానతీర్థా చరణైరపి
నకృచ్ఛ్రై ర్నాశ్వమేధైశ్చ నయజ్ఞై ర్న వ్రతైరపి.

౧౨ రామాయణస్య శ్లోకస్య శ్రవణాద్యా గతిస్స్మృతా
నాస్తినాస్త్యేవసావిప్రే ఇత్యాజ్ఞా పారమేశ్వరీ.

౧౩ రామాయణే పఠ్యమానే యస్త్వాగచ్ఛతి భక్తితః
సనరః కోటివర్షాణాం గంగాస్నాన ఫలంలభేత్.
౧౪ ఏకస్మిన్ శ్లోకమాత్రేతు శ్రుతే నియమతోద్విజ
బ్రహ్మహత్యాది పాపాని తంత్యక్త్వా యాంతిదూరతః
౧౫ యస్తురామ కథాం త్యక్త్వా హ్యన్యత్కథా మిహేచ్ఛతి
స్వగృహేషు సమృద్ధాన్నం త్యక్త్వా భిక్షా మటత్యసౌ.
౧౬ యస్తురామాయణం త్యక్త్వా హ్యన్యత్కథా మిహేచ్ఛతి
సురూపాం స్వస్త్రియం త్యక్త్వా కుష్ఠిమిచ్ఛత్య రూపిణీమ్.
౧౭ యస్తు రామాయణం త్యక్త్వా హ్యన్యత్కథా మిహేచ్ఛతి
సనరః పాయసం త్యక్త్వా హ్యుచ్ఛిష్టం ప్రతిధావతి.
౧౮ యస్తు రామ కథాం త్యక్త్వా హ్యన్యత్కథా మిహేచ్ఛతి
సుగన్ధ సంయుతజలం త్యక్త్వామూత్రం ప్రతీచ్ఛతి.
౧౯ యస్తురామ కథాంత్యక్త్వా హ్యన్యత్కథా మిహేచ్ఛతి
సరాజ్య సమ్పదం త్యక్త్వా నరకం గన్తుమిచ్ఛతి.
౨౦ యస్తురామ కథాంత్యక్త్వా హ్యన్యత్కథా మిహేచ్ఛతి
సద్రవ్యసఞ్చయం త్యక్త్వా మృత్సమ్పాదనమిచ్ఛతి.
౨౧ యస్తురామ కథాంత్యక్త్వా హ్యన్యత్కథా మిహేచ్ఛతి
సగోక్షీరం విహాయాశు గార్దభీక్షీర మిచ్ఛతి
౨౨ యస్తురామాయణం త్యక్త్వా హ్యన్యత్కథా మిహేచ్ఛతి
స్వస్యభార్యాం సున్దరాఙ్గీం త్యక్త్వామాతర మిచ్ఛతి.
౨౩ యస్తురామాయణం త్యక్త్వా హ్యన్యత్కథా మిహేచ్ఛతి.
సయాగీయం పశుంత్యక్త్వా పితరంహంతుమిచ్ఛతి-
౨౪ యస్తురామాయణం త్యక్త్వా హ్యన్యత్కథా మిహేచ్ఛతి
గుడోదకం రసంత్యక్త్వా సక్షారోదక మిచ్ఛతి.
౨౫ యస్తురామ కథాంత్యక్త్వా హ్యన్యత్కథా మిహేచ్ఛతి.
ససూర్యాగ్ని ప్రభాంత్యక్త్వా హ్యన్ధకారంప్రధావతి.
౨౬ యస్తురామకథాంత్యక్త్వా హ్యన్యత్కథా మిహేచ్ఛతి
అమృతస్య సరస్త్యక్త్వా విషంపాతు మిహేచ్ఛతి.
౨౭ యస్తురామ కథాంత్యక్త్వా హ్యన్యత్కథా మిహేచ్ఛతి
సపాతు ముదకంత్యక్త్వా సురాంపాతు మిహేచ్ఛతి.

౨౮ యస్తురామ కథాంత్యక్త్వా అన్యత్కర్తుమిహేచ్ఛతి
స స్వభార్యామ్మృతాంత్యక్త్వా చణ్డాలీం గన్తుమిచ్ఛతి.

౨౯ యస్తురామ కథాంత్యక్త్వా అన్యత్కర్తుమిహేచ్ఛతి
త్యక్త్వాహిమామాథమగ్నీంస్త్రీన్ శ్మశానాగ్నిం సధావతి.

౩౦ యస్తురామ కథాంత్యక్త్వా అన్యత్కర్తుమిహేచ్ఛతి
త్యక్త్వా సమహత్త్యోర్హర్మ్యాదీన్ శ్మశానేవాస మిచ్ఛతి.

౩౧ యస్తురామ కథాంత్యక్త్వా అన్యత్కర్తుమిహేచ్ఛతి
స్వర్ణరాశింనరస్త్యక్త్వా సచౌర్యం కర్తుమిచ్ఛతి.

౩౨ యస్తురామ కథాంత్యక్త్వా అన్యత్కర్తుమిహేచ్ఛతి
సబ్రాహ్మణం విహాయాన్యం శూద్రమ్ముప్వాజితుమిచ్ఛతి.

౩౩ యస్తురామ కథాంత్యక్త్వా అన్యత్కర్తుమిహేచ్ఛతి
గాయత్రీమ్మాతరం త్యక్త్వా వేదాన్యప్తుమిహేచ్ఛతి.

౩౪ యస్తురామాయణంత్యక్త్వా హ్యన్యత్కర్తుమిహేచ్ఛతి
స దేవత్వం పరిత్యజ్య పిశాచత్వ ముపేచ్ఛతి

౩౫ రామాయణ శ్రవణతో యత్ఫలంభవతిద్విజ
తత్ఫలం శ్రోతుకామస్య నాహంవక్తుం తనక్షమః.

౩౬ అథవాదోయమితిస్నే సము త్పత్తికపాచన
తథావక్తారపవేహా యాన్తిమూఢా స్త్వధోగతిం.

౩౭ అహన్తే సర్వలోకానాం హితంవచ్మి మునీశ్వర
ఇమస్తుపన్మహాయుక్తస్యార్థ దస్మిన్ననర్థే విమూఢధీః.

౩౮ సన్దేహాత్మా సవై మర్త్యో నరకం ప్రాప్నుయాద్ధ్రువమ్
తస్మాన్న చాథవాదోయ మితిశబ్దాన్యానేవిధేః.

౩౯ అహంరుద్రశ్చమగరుం విష్ణుర్వన్యశ్చమేవహి
బ్రహ్మాబ్రహ్మశ్చమగమ త్సేంద్రాదేవశ్చమాప్నువన్.

౪౦ శతకోటిప్రవిస్తీర్ణ మేతద్రామాయణంమహత్
స్వర్గ్లోకేవిష్ణులోకేచ సత్యలోకే పరంతప

౪౧ నస్త్రీశ్వరాదశ్రుణువ మహంరామాయణంపురా
విష్వక్సేనాత్తథావిష్ణు శ్శృణోతి చరితంసదా.

౪౨ మార్కండేయాత్పద్మజోపి శృణోతిమంమహామునిం
పఞ్చాశత్కోటి విస్తీర్ణం కథాశ్చేమాంధ్రునాస్తికే.

౪౩ గాయన్తిదేవానిత్యంవై పరమానన్దనిర్భరాః
తథాగవాశ్చ లోకేషు దశకోటి ప్రవిస్తరమ్.
౪౪ ఇమంగాయన్తి సతతం కల్పవృక్షాదయోమునే
దేవేన్ద్రస్య సమీపేతు కోటివిస్తీర్ణమద్భుతమ్.
౪౫ ఇమఙ్గాయన్తి సతతం వాలఖిల్యాదయస్సదా
పఞ్చాశత్కోటిసఙ్ఖ్యాక మిమమాద్య మ్పురాతనమ్.
౪౬ సర్వలోకేచ గాయన్తి వసిష్ఠాద్యా ఋషీశ్వరాః
లోకేషు గాయన్త్యేతాంహి ప్రత్యేకం కోటివిస్తృతామ్.
౪౭ వ్యాఖ్యాతి నారదస్తత్ర నిత్యానన్దప్రదాంసదా
సహస్రాణాం చతుర్వింశత్ శ్లోకానాం సఙ్ఖ్యయాయుతామ్.
౪౮ ఉపాదిశ మహాన్తస్య వాల్మీకేర్భావితాత్మనః
తామేవ సమ్మితాఞ్ఛ్లోకా పఠత్యన్వహ మాదరాత్.
౪౯ తస్మాద్రామాయణమన్త్రం యశ్శ్రావయతి శాస్త్రతః
సోన్యం పుమాంసంనన మేన్నియమస్థో భవేద్యది.
౫౦ సఏవవన్ద్యో ధన్యశ్చ హ్యాస్తాకశ్చ ద్విజోత్తమ
కిమత్రచిత్రం వక్తవ్యం యశ్శ్రావయా ద్రాఘవం మనుమ్.
౫౧ సఏవవిష్ణుస్స్రష్టాచ శివోహంశ్చ నసంశయః

— (*) అథ యుద్ధకాణ్డ ఫలశ్రుతి రారభ్యతే (*) —

ఉమా సంహితాయాం ఉమాం ప్రతిశివోక్తిః.

౧ రామాఞ్జనేయసంవాదం శ్రుత్వా ముచ్యేతకిల్బిషాత్
విభీషణపరీక్షాది శ్రవణా త్స్తోత్రమాప్నుయాత్.
౨ సకృదేవేత్యముం శ్రుత్వా నరః ప్రాప్నోతిచాభయమ్
సేతుబన్ధస్య కథనం శ్రుత్వా ముచ్యేత పాతకాత్.
౩ సంసారసాగరం తీర్త్వా పరం ప్రాప్నోతిమానవః
హరిశ్నతవలిర్వీర ఇతి శ్లోకాదిమాతురమ్.
౪ శ్రుత్వా దేవ్యాష్షోడశన్త దపమృత్యుజయో భవేత్
ధన్వీసంహననోపేత ఇతి శ్లోకస్థితం శుభమ్.
౫ ధవళామాదిమం శ్రుత్వా సాత్వతం పదమాప్నుయాత్
యోవజ్రపాతాశని సన్నిపాతా
నిత్యత్రపూర్వాతురమాదరేణ.

శృణోతిచాప్యష్టా దశమాక్షరస్తు
దేవ్యాః ప్రియాత్యేవ పదస్తుపూరుషః
౬ కుమ్భకర్ణస్య నిధనం శ్రుత్వా తద్గురువక్త్రతః.
శాపదోషేణ ముచ్యేత పుమాన్ సద్యో నసంశయః
౭ రావణేర్నిధనం శ్రుత్వా కలిదోషాత్ప్రముచ్యతే.
యమదణ్డోపమం భీమ మిత్యత్రైకోన వింశతమ్
౮ గాయత్రీ బీజమాకర్ణ్య యమలోకం నగచ్ఛతి-
వధం రాక్షసరాజస్య రావణస్య మహాత్మనః
౯ శ్రుత్వా నరః పాపబంధా న్ముచ్యతే జన్మకోటిజాత్.
కుమ్భకర్ణస్యనిధనం శ్రుత్వా సద్గురువక్త్రతః
౧౦ కుమ్భీ పాకగతా న్సర్వా నుత్తారయతి పూర్వజాన్.
రావణేర్నిధనం శ్రుత్వా లక్ష్మణాత్ప్రీతిపూర్వకమ్
౧౧ స్వర్గస్థాః పితర స్తస్య విష్ణుమందిరగామినః.
భరద్వాజాశ్రమం ప్రాప్య వవందే నియతో మునిమ్
౧౨ ఇత్యాది శ్రూయతాం స్థానాం యావత్పట్టాభిషేచనమ్.
సర్వకార్యాణి సిధ్యంతి పాపరాశిశ్చనశ్యతి॥

అథాంజనేయస్తోత్ర ప్రారంభః.

౧ శృణుదేవి ప్రవక్ష్యామి స్తోత్రంసర్వభయాపహమ్
సర్వకామ ప్రదంన్నౄణాంహనూమత్ స్తోత్రముత్తమమ్.
౨ తప్తకాంచన సఙ్కాశం నానారత్న విభూషితమ్
ఉద్యద్బాలార్క వదనం త్రినేత్రం కుండలోజ్జ్వలమ్.
౩ మౌఞ్జీకౌపీన సంయుక్తం హేమయజ్ఞోపవీతినమ్
పిఙ్గళాక్షం మహాకాయం టఙ్కశైలేన్ద్రధారిణమ్,
౪ శిఖానిక్షిప్త వాలాగ్రం మేరుశైలాగ్రసంస్థితమ్
మూర్తిత్రయాత్మకం పీనం మహావీరం మహాహనుమ్.
౫ హనూమన్తం వాయుపుత్రం నమామి బ్రహ్మచారిణమ్
త్రిమూర్త్యాత్మక మాత్మస్థం జపాకుసుమసన్నిభమ్
౬ నానాభూషణ సంయుక్తమాఞ్జనేయం నమామ్యహమ్
పఞ్చాక్షర స్థితందేవం నీల నీరదసన్నిభమ్.

౭ పూజితం సర్వదేవైశ్చ రాక్షసాంతం నమామ్యహమ్
అచలద్యుతి సఙ్కాశం సర్వాలఙ్కార భూషితమ్
౮ షడక్షరస్థితం దేవం నమామి కపినాయకమ్
తప్తస్వర్ణమయం దేవం హరిద్రాభం సురార్చితమ్
౯ సున్దరంపాబ్జనయనం త్రినేత్రం తం నమామ్యహమ్
అష్టాక్షరాధిపం దేవం హీరవర్ణసముజ్జ్వలమ్.
౧౦ నమామి జనతావంద్యం లఙ్కాప్రాసాదభంజనమ్
అతసీపుష్ప సఙ్కాశం దశవర్ణాత్మకం విభుమ్.
౧౧ జటాధరం చతుర్బాహుం నమామి కపినాయకమ్
ద్వాదశాక్షర మంత్రస్య నాయకం కున్తధారిణమ్.
౧౨ అఙ్కుశఞ్చ దధానఞ్చ కపివీరం నమామ్యహమ్
త్రయోదశాక్షరయుతం సీతాదుఃఖనివారణమ్.
౧౩ పీతవర్ణం లసత్కాయం భజేసుగ్రీవమంత్రిణమ్
మాలామంత్రాత్మకందేవం చిత్రవర్ణంచతుర్భుజమ్.
౧౪ పాశాఙ్కుశాభయకరం ధృతటఙ్కం నమామ్యహమ్
సురాసుర గణైస్సర్వై స్సంస్తుతంప్రణమామ్యహమ్.
౧౫ ఏవంధ్యాయే న్నరోనిత్యం సర్వపాపైఃప్రముచ్యతే
ప్రయాతి చింతితంకార్యం శీఘ్రమేవనసంశయః.
౧౬ అష్టమ్యాంవా చతుర్దశ్యా మర్కవారేవిశేషతః
సంధ్యాపూజాం ప్రకుర్వీత ద్వాదశ్యాఞ్చవిశేషతః.
౧౭ అర్కమూలేన కుర్వీత హనుమత్ప్రతిమాంసుధీః
పూజయేత్తత్రవిద్వాన్యో రక్తవస్త్రేణవేష్టయేత్.
౧౮ బ్రాహ్మణాన్భోజయేత్పశ్చాత్తత్ప్రీత్యైసర్వకామదామ్
యఃకరోతినరోభక్త్యాపూజాంహనుమతస్సుధీః.
౧౯ నశస్త్రభయమాప్నోతి భయంవాప్యంతరిక్షజమ్
అక్షాదిరాక్షసహరందశకంఠదర్ప
నిర్మూలనంరఘువరాంఘ్రిసరోజభక్తమ్
సీతావిషహ్యఘనదుఃఖనివారకంతం
వాయోస్సుతం గలిత భానుమహంనమామి
౨౦ మాంపశ్యపశ్య హనుమన్ నిజదృష్టిపాతైః

మాంరక్షరక్షపరితో రిపుదుఃఖపుంజాత్
వశ్యాం కురుత్రిజగతీం వసుధాధిపానామ్
మేదేహి దేహిమహతీం వసుధాంశ్రియంచ.

౨౧ ఆపద్భ్యోరక్ష సర్వత్ర ఆంజనేయనమోస్తుతే
బంధనం ఛేదయాజస్రం కపివీరనమోస్తుతే.

౨౨ దుష్టరోగాన్ హనహన రామదూత నమోస్తుతే
ఉచ్చాటయరిపూన్ సర్వాన్ మోహనం కురుభూభుజామ్.

౨౩ విద్వేషిణో మారయత్వం త్రిమూర్త్యాత్మక సర్వదా
సంజీవపర్వతోద్ధార మనోదుఃఖం నివారయ.

౨౪ ఘోరానుపద్రవాన్ సర్వాన్ నాశయాక్షాసురాన్తక
ఏవం స్తుత్వా హనూమన్తం నరశ్శ్రద్ధా సమన్వితః.

౨౫ పుత్రపౌత్రాదిసహితో సర్వసౌఖ్య మవాప్నుయాత్

ఇత్యుమాసంహితాయాం ఆంజనేయ
స్తోత్రంసమ్పూర్ణం.

శ్రీ హనూమతే నమః,

శ్రీగురుభ్యోనమః.

శ్రీరామచంద్రపరబ్రహ్మణేనమః.

దేవతా ప్రార్థన.

శుక్లాంబరధరం విష్ణుం శశివర్ణం చతుర్భుజమ్
ప్రసన్నవదనం ధ్యాయే త్సర్వవిఘ్నోపశాంతయే.
రామాయ రామభద్రాయ రామచంద్రాయ వేధసే
రఘునాథాయ నాథాయ సీతాయాః పతయే నమః

వాల్మీకిప్రార్థన,

కూజంతం రామరామేతి మధురం మధురాక్షరమ్
ఆరుహ్య కవితాశాఖాం వందే వాల్మీకికోకిలమ్.
వాల్మీకే ర్మునిసింహస్య కవితావనచారిణః
శృణ్వ న్రామ కథానాదం కోనయాతి పరాం గతిమ్

ఆంజనేయ ప్రార్థన.

అంజనానందనం వీరం జానకీశోకనాశనమ్
కపీశ మక్షహంతారం వందే లంకాభయంకరమ్
గోష్పదీకృతవారాశిం మశకీకృత రాక్షసమ్
రామాయణమహామాలా రత్నం వందేఽనిలాత్మజమ్
మనోజవం మారుతతుల్యవేగం జితేంద్రియం బుద్ధిమతాం వరిష్ఠమ్
వాతాత్మజం వానరయూథముఖ్యం శ్రీరామదూతం శిరసా నమామి

శ్రీరామాయణప్రశంస.

వేదవేద్యే పరే పుంసి జాతే దశరథాత్మజే
వేదః ప్రాచేతసా దాసీ త్సాక్షా ద్రామాయణాత్మనా.
శ్రీమద్బ్రహ్మాత దేవబీజ మమలం యస్యాబుధైర శ్ఛిన్నయః
కాండైస్స ప్తభిరస్వితోతివితతో బుష్యాలవాలోదితః.
పత్రైస్త త్త్వసహస్రకైస్సువిలస చ్ఛాఖాశతైః పంచభిః
స్వాత్మప్రాప్తిఫలప్రదో విజయతే రామాయణస్య స్తరుః.
యఃకర్ణాంజలిసంపుటై రహరహ స్సమ్యక్పిబత్యాదరా
ద్వాల్మీకేవదనారవిందగళితం రామాయణాఖ్యంమధు,
జన్మవ్యాధిజరావిపత్తిమరణై రత్యన్తసోపద్రవం
సంసారంసవిహాయగచ్ఛతిపుమా న్విష్ణోఃపదంశాశ్వతమ్.
వాల్మీకిగిరిసంభూతా రామాంభోనిధిసంగతా
శ్రీమద్రామాయణీ గంగా పునాతు భువనత్రయమ్.

(శ్రీ)

శ్రీమద్రామాయణే * యుద్ధకాండప్రారంభః.

శ్రుత్వా హనుమతో వాక్యం యథావదభిభాషితమ్
రామః ప్రీతిసమాయుక్తో వాక్యముత్తరమబ్రవీత్. ౧

అవతారిక.— సుందరకాండంబు నం భగవత్ప్రాప్తి పురుషకార భూత లక్ష్మీకార్యంబు చెప్పఁబడినది ; ఇంక నుపాయకృత్యంబు చెప్పుటకై యుద్ధకాండం బారంభింపఁబడుచున్నది. అట్లపారంబగు సముద్రంబును, గోష్పదంబునుంబోలె లంఘించి, నిశ్చయంబుగా లంకం బ్రవేశించి, సీతాదేవిం జూచి,

యశోకవనభంగాద్యమానుషకార్యంబులు గావించి, మఱలి, వచ్చిన, హనుమంతుండు, చూడామణినొసంగివిన్నవించిన సీతావృత్తాంతంబు నాలకించి, రాముండు, పరమసంతుష్టుండై, కృతకృత్యుండగుభృత్యునివిషయమయి స్వామియాచరింపవలసినపద్ధతిం దెల్పుచు, సుగ్రీవాదులకునుత్సాహంబు సేయుచుఁ, ప్రియావృత్తాంతంబుఁ దెచ్చిన హనుమంతుం గౌరవించుచున్నాఁడు.—

టీక॥ రామః = రాముఁడు; హనుమతః = హనుమంతునియొక్క; అభిభాషితం = చెప్పఁబడిన ; వాక్యం = మాటను ; యథావత్ = అంతయు; శ్రుత్వా—విని; ప్రీతిసమాయుక్తః=సంతోషముతోఁగూడినవాఁడై; ఉత్తరం= పైనఁజెప్పవలసిన; వాక్యం—మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

రాముండు, హనుమంతుఁడు, విన్నవించినవృత్తాంతమునంతయువిని, పరమసంతుష్టుండై, పరమప్రియవార్తనువినినప్పుడు, చెప్పినవానికి, ఏమాటం జెప్పవలయునో, అట్టిమాటంజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము — ఈశ్లోకమునందు, "శ్రుత్వాహనుమతః" అనుస్థలమున, "మ" అనునక్షరముచే, గాయత్రిపదునైదవయక్షరము గ్రహింపఁబడినది. పదునాలుగు వేలగ్రంథములయినవి. ఇంకఁబదునైదవగ్రంథసహస్రంబారంభింపఁబడుచున్నది.

కృతం హనుమతా కార్యం సుమహ ద్భువి దుర్లభమ్
మనసాపి యదన్యేన న శక్యం ధరణీతలే. ౨

టీక॥ హనుమతా=హనుమంతునిచేత; సుమహత్= మిక్కిలియుగొప్పదియు; భువి= భూమియందు; దుర్లభం=పొందసలవిగానిదియునగు; యత్= ఏది; ధరణీతలే = భూతలమునందు; అన్యేన= ఇతరునిచేత; మనసా=మనసుచేత; మన్తుం(అధ్యాహృతము) అపి=తలంచుటకైనను; శక్యం న = అలవికాదో; తత్ (అధ్యాహృతము) — అట్టి; కార్యం=పని; కృతం=చేయఁబడినది.

హనుమంతుండు, మిక్కిలియుగొప్పకార్యమునుజేసినాఁడు; ఇట్టికార్యముమఱియెవ్వనికిని జేయనశక్యమగుటయె గాక, మనసునందలంచుటకేని యు

లివిగాదు. అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— "ప్రత్యక్షే గురవస్స్తుత్యాః పరోక్షే మిత్రబాంధవాః, కర్మాంతే దాసభృత్యాశ్చ న కదాచన పుత్రకాః" (గురువులం బ్రత్యక్షంబునం బ్రస్తుతింపవలయు; మిత్రులను గాని బంధువులను గాని పరోక్షంబునం బొగడవలయు; దాసులను భృత్యులను, గార్యానంతరము కొనియాడవలయు; కొడుకులను, మాత్రము, ఒకప్పుడును, స్తుతింపఁగూడదు.) అని, యుండుటం జేసి, రాముండు, కార్యానంతరము దాసుని హనుమంతుం గొనియాడు చున్నాఁడు. "సుమహత్ (మిక్కిలియుఁ గొప్పది) దుర్లభం (పొందనలవిగానిది,) అను శబ్దములచే" "సముద్రంబు దాఁటుట యొకకష్టము; అందులంకం బ్రవేశించుట మఱియుఁ గష్టము; ప్రవేశించియు ధర్షించుటయంతకన్న నసాధ్యము; అప్పటికిని, మఱల సముద్రంబు దాఁటి వచ్చుటయంతనకన్న దుర్లభము." అని, సూచింపంబడినది.

నహి తం పరిపశ్యామి యస్తరేత మహార్ణవమ్
అన్యత్ర గరుడాద్వాయో రన్యత్రచ హనూమతః. ౩

టీక॥ గరుడాత్ = గరుత్మంతునికన్న; అన్యత్ర=ఇతరుఁడును; వాయోః= వాయువుకన్న; అన్యత్ర (అధ్యాహృతము)=ఇతరులును; హనూమతః= హనుమంతునికన్న; అన్యత్రచ = ఇతరుఁడును; యః=ఎవ్వఁడు; మహార్ణవం=మహాసముద్రమును; తరేత = దాఁటునో; తం=అతనిని; నపరిపశ్యామిహి=చూడనుగదా!

గరుత్మంతుండును, వాయుదేవుండును, ఈహనుమంతుండునుం, దక్క, మఱియెవ్వని మహాసముద్రంబు దాఁటంగలవాని, నేనెచ్చటనుజూడలేదు. అని, తాత్పర్యము.

దేవదానవయక్షాణాం గంధర్వోరగరక్షసామ్
అప్రధృష్యాం పురీం లంకాం రావణేన సురక్షితామ్. ౪
ప్రవిష్టస్సత్వ మాశ్రిత్య శ్వసన్ కోనామ నిష్క్రమేత్

టీక॥ కోనామ=ఎవ్వఁడు; దేవదానవయక్షాణాం=దేవతలకును దానవులకును య

క్షులకును; గంధర్వోరగరక్షసాం=గంధర్వులకును సర్పములకును రాక్షసులకును; అప్రధృష్యాం= ఎదిరింప నలవి గానిదియు; రావణేన=రావణుని చేత; సురక్షితాం=చక్కఁగా రక్షింపఁబడినదియును గు; లంకాం= లంకయను; పురీం= పట్టణమును; ప్రవిష్టః= ప్రవేశించినవాఁడై; సత్త్వం=బలమును; ఆశ్రిత్య= ఆశ్రయించి; శ్వసన్= ఊర్పువిడుచుచు; నిష్క్రామేత్ =వెడలును.

దేవతలకును దానవులకును యక్షులకును గంధర్వులకును నురగములకును రాక్షసులకును, దేఱి చూడనలవి గానిదియు, రావణరక్షితంబునగు లంకాపురింబ్రవేశించియు, నెవ్వఁడు, బలంబు నవలంబించి, ప్రాణంబుతో, మఱల రాగలఁడు? అని, తాత్పర్యము.

కో విశే త్సుదురాధర్షాం రాక్షసైశ్చ సురక్షితామ్. ౫
యో వీర్యబలసంపన్నో న సమ స్స్యా ద్ధనూమతః

టీక॥ వీర్యబలసంపన్నః= పరాక్రముతోను బలముతోనుం గూడిన; యః= ఎవ్వఁడు; హనూమతః=హనుమంతునకు; సమః=సమానుఁడు; న స్యాత్ =కాఁడో; సః(అధ్యాహృతము)=అట్టి; కః=ఎవ్వఁడు; సుదురాధర్షాం=ఎదిరింపనలవి గానిదియు; రాక్షసైః=రాక్షసుల చేత; సురక్షితాంచ= చక్కఁగా రక్షింపఁబడినదియునగు లంకాపురిని; విశేత్ = ప్రవేశించును?

ప్రవేశించి మఱలివచ్చుటయట్లుండుఁగాక; హనుమంతునంతటి బలపరాక్రమశాలి కాఁడేని, యెవ్వండును, దురాధర్షంబును రాక్షసుల చే సురక్షితంబునగు లంకాపురింబ్రవేశించుట కేశక్తుఁడు కాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

భృత్యకార్యం హనుమతా సుగ్రీవస్య కృతం మహత్. ౬
ఏవంవిధాయ స్వబలం సదృశం విక్రమస్యచ

టీక॥ హనుమతా = హనుమంతుని చేత; సుగ్రీవస్య= సుగ్రీవుని యొక్క; మహత్ =గొప్పదగు; భృత్యకార్యం= భృత్యుని యొక్క పని; కృతం=చేయఁబడినది. ఏవం=ఇట్లు; విధాయ=చేసి; విక్రమస్య=అధిక శక్తికి; సదృశం= సరి

యయినః స్వబలంచ = తనబలమును; కృతం (అధ్యాహృతము)= చేయబడి నది.

హనుమంతుండు తనకుసుగ్రీవుండా జ్ఞాపించిన మహాకార్యంబునుసాధించి, యతండుతనకుఁ జెప్పకపోయినను, ద నవిక్రమంబున కనురూపంబుగా, నశో కవనభంగాది పౌరుషకార్యంబులనుం గావించెను. అని, తాత్పర్యము,

యోహి భృత్యో నియుక్తస్సన్ భర్త్రా కర్మణి దుష్కరే. ౭
కుర్యాత్తదనురాగేణ త మాహుః పురుషోత్తమమ్

టీక॥యః=ఏ;భృత్యః=భృత్యుఁడు; భర్త్రా=స్వామిచేత; దుష్కరే=చే యనలవిగాని;కర్మణి = కార్యమునం దు;నియుక్తస్సన్ = ఆజ్ఞాపింపఁబడిన వాఁడై;తదనురాగేణ=ఆస్వామియందలిభక్తిచేత;అనియుక్తమపి(అధ్యాహృతము) = ఆజ్ఞాపింపఁబడనికార్యమును గూడ;కుర్యాత్=చేయుననో; తం=అతని;పురుషోత్తమం = పురుషశ్రేష్ఠునిగా;ఆహుః=చెప్పుచున్నారు.

ఏభృత్యుఁడు, స్వామితనకాజ్ఞాపించినదుష్కరకార్యంబు గావించి,స్వామిభక్తిచే, ఆకార్యమునకనుకూలముగా, నితరకార్యములనుగూడఁజేయునో, అతండుత్తమభృత్యుండని చెప్పెదరు.

అని, తాత్పర్యము.

నియుక్తో యః పరంకార్యం న కుర్యాన్నృపతేః ప్రియమ్.౮
భృత్యో యుక్తస్సమర్థశ్చ తమాహుర్మధ్యమం నరమ్

టీక॥యః=ఏ;యుక్తశ్చ = ఉత్సాహముగలవాఁడును;సమర్థశ్చ= సమర్థుఁడునగు ; భృత్యః=భృత్యుండు ; నియుక్తః=ఆజ్ఞాపింపఁబడినవాఁడై; నృపతేః=రాజునకు; ప్రియం= సంతోషకరంబగు; పరం=ఇతరమయిన ; కార్యం=కార్యమును; నకుర్యాత్ = చే యఁడో; తం=అతని; మధ్యమం= మధ్యముఁడగు; నరం= పురుషునిగాను ; ఆహుః=చెప్పుచున్నారు.

ఎవ్వండు , ఉత్సాహవంతుండును సమర్థుండునై ,తనమేలికయాజ్ఞాపించినకార్యమునుమాత్రముచేసి , యందుకనుకూలంబునుఁబ్రియకరం

బునగునితరకార్యమును, "చెప్పినకార్యమును జేసితిని, ఇంకమనకేమి?" యని చేయకుండునో, అతండుమధ్యమభృత్యుండందురు.

అని, తాత్పర్యము.

భృత్యస్తు యః పరం కార్యం నకుర్యాన్నృపతేః ప్రియమ్. ౮
భృత్యోఽభృత్యస్సమర్థోఽపి తమాహుర్మధ్యమం నరమ్
(ఇతి, పాఠాంతరం)

టీక॥ యః=ఏ; భృత్యస్తు=భృత్యుఁడుమాత్రము; సమర్థోఽపి=సమర్థుఁడైనను; నృపతేః=రాజునకు; ప్రియం=సంతోషకరంబయిన; పరం= ఇతరమయిన; కార్యం=పనిని; నకుర్యాత్ = చేయఁడో; సః (అధ్యాహృతము) = అతండు ; భృత్యః = భృత్యుఁడును, అభృత్యః = భృత్యుఁడుగానివాఁడును, తం=అతని; మధ్యమం = మధ్యముండగు; నరం=పురుషునిఁగా; ఆహుః=చెప్పుచున్నారు.

ఏభృత్యుండు, సమర్థుఁడైనను, ఏలికతనకాజ్ఞాపించిన కార్యమును మాత్రముచేసి, యాకార్యంబునకనుకూలంబును ఏలికకుఁ బ్రియకరంబునగు నితరకార్యంబును, "చెప్పినకార్యమును జేసితిమి. ఇంకమనకేమి?" యని, చేయకుండునో, అతండు, చెప్పినకార్యముచేయుటవలన, భృత్యుండునగును; స్వామికధికసంతోషంబుగలుగునట్లు, తదనుకూలేతరకార్యంబుచేయకపోవుటవలన, నభృత్యుండునగును; కావున, నతని మధ్యమ భృత్యుండందురు. అని, తాత్పర్యము.

నియుక్తో నృపతేః కార్యం నకుర్యాద్యస్సమాహితః. ౯
భృత్యో యుక్తస్సమర్థశ్చ తమాహుః పురుషాధమమ్

టీక॥ సమాహితః=ఎచ్చరికగలవాఁడును; యుక్తః= ఉత్సాహముగల్గువాఁడును; సమర్థశ్చ= సమర్థుఁడునగు; యః=ఏ; భృత్యః = భృత్యుఁడు; నియుక్తః = ఆజ్ఞాపింపఁబడినవాఁడై; నృపతేః=రాజుయొక్క; కార్యం=కార్యమును; నకుర్యాత్ =చేయఁడో; తం= అతని; పురుషాధమం=పురుషాధమునిఁగా,

అధమభృత్యునిఁగాననుట; అహుఃఁబె ప్పుచున్నారు.

ఎవ్వండు , ఎచ్చరికగలవాఁడు ను త్సాహ వంతుండును సమర్థుఁడునై యుండియు తనకాజ్ఞాపించిన కార్యము నైనను , చేయకుండునో , అతండు, అధమభృత్యుండందురు.

అని, తాత్పర్యము.

తన్నియోగే నియుక్తేన కృతం కృత్యం హనూమతా
నచాత్మా లఘుతాం నీత స్సుగ్రీవశ్చాపి తోషితః. ౧౦

టీక॥నియోగే=కార్యమునందు; నియుక్తేన=ఆజ్ఞాపింపఁబడిన; హనూమతా=హనుమంతునిచేత; తత్= అట్టి; కృత్యం=కార్యముః కృతం=చేయఁబడినది. ఆత్మా=తానును;లఘుతాం=చులకఁదనమును;ననీతః=పొందించుకొనఁబడలేదు. సుగ్రీవశ్చాపి= సుగ్రీవుండును; తోషితః = సంతోషింపఁ జేయఁబడినాఁడు.

అట్లుహనుమంతుండు,తనకాజ్ఞాపించినకార్యంబుసాధించుటయె గాక, తదనుకూలంబులగు నశోకవనభంగమున క్షాదిసంహారము లంకాదహనము మొదలగు ననేకకార్యములు చేసినాఁడు ; కావునఁ, దనకును లాఘవంబుగలిగించుకొనలేదు, సుగ్రీవునకును మిక్కిలియుసంతోషంబు గలుగఁజేసినాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

అహంచ రఘువంశశ్చ లక్ష్మణశ్చ మహాబలః. ౧౧
వైదేహ్యా దర్శనేనా ద్య ధర్మతః పరిరక్షితాః

టీక॥అద్య=ఇప్పుడు; అనేన(అధ్యాహృతము)= ఈహనుమంతునిచేత;వైదేహ్యాః=సీతయొక్క; దర్శనేన=చూచుటచేత;అహంచ=నేనును; రఘువంశశ్చ=రఘువంశమును;మహాబలః=అధికమయినబలముగలః;లక్ష్మణశ్చ = లక్ష్మణుండును; ధర్మతః=ధర్మమునందు; పరిరక్షితాః=కాపాడఁబడినాము.

ఇప్పుడీహనుమంతుండు సీతంజూచి వచ్చుటచేత, నేనును, మహాబలుండగులక్ష్మణుండును, రఘువంశంబునఁబుట్టినవారలందఱు , ఆత్మహత్యాదోషంబు నొందక, ధర్మంబు నొందిసుఖంబున నుండునట్లేర్పడినది. అని, తాత్పర్యము.

ఇదంతు మమ దీనస్య మనో భూయః ప్రకర్షతి. ౧౨
యదిహాస్య ప్రియాఖ్యాతు న కుర్మి సదృశం ప్రియమ్

టీక॥ఇహ = ఇప్పుడు;ప్రియాఖ్యాతుః=ప్రియంబు చెప్పినట్టి;అస్య=ఈహనుమంతునకు;సదృశం = సరియయిన; ప్రియం = సంతోషమును;నకుర్మి(కరోమి)(ఇతి)యత్ =చేయకున్నాననునదియేదిగలదో;ఇదంతు = ఇదిమాత్రము;దీనస్య = దుఃఖితుండనగు;మమ= నాయొక్క;మనః = మనసును; భూయః=పలుమారు; ప్రకర్షతి=ఈడ్చుచున్నది.

ఇప్పు, డిట్టిప్రియవార్తం జెప్పిన యీ హనుమంతునకుందగునట్లు, ప్రియంబు సేయకున్నానేయనునదిమాత్రము, నామనంబునకుమిక్కిలియుదుఃఖంబుగలిగించుచున్నది.అని, తాత్పర్యము.

ఏష సర్వస్వభూతస్తు పరిష్వంగో హనూమతః. ౧౩
మయా కాలమిమం ప్రాప్య దత్త స్తస్య మహాత్మనః ॥

టీక॥ మయా=నాచేత; ఇమం = ఈ; కాలం=కాలమును; ప్రాప్య = పొంది; తస్య=అట్టి; మహాత్మనః = పూజ్యమయినపరాక్రమంబుగల ; హనూమతః=హనుమంతునకు; దత్తః= ఇయ్యంబడిన; ఏషః= ఈ; పరిష్వంగస్తు=కౌఁగిలియే ; సర్వస్వభూతః = సర్వస్వదానమయినది ; అస్తు(అధ్యాహృతము)=అగుఁగాక.

సీతనునన్నును మాయిద్దఱినిం గాపాడిమహోపకారంబుఁ జేసినట్టిమహాపరాక్రమశాలియగు హనుమంతునకు, ఏమియొసంగిన దీరునుః సర్వస్వం బొసంగినంగానితీరదు ; కావున , నిట్టికాలంబున నిమ్మహాత్మునకు , నే నొసంగు నాలింగనంబె, సర్వస్వప్రదానంబగుఁగాక. అని, రాముండు , చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్త్వా ప్రీతిహృష్టాంగో రామ స్తం పరిషస్వజే. ౧౪
హనూమంతం మహాత్మానం కృతకార్య ముపాగతమ్

టీక॥ రామః=రాముఁడు; ఇతి = ఇట్లు; ఉక్త్వా = చెప్పి; ప్రీతిహృష్టాం

స ౧

గః= సంతోషముచేఁగగుపాటునొందిన దేహముగలవాఁడై; మహాత్మానం = పూజ్యమయినపరాక్రమము గలవాఁడును; కృతకార్యం= చేయఁబడినకార్యముగలవాఁడును; ఉపాగతం= వచ్చినవాఁడునగు; తం=ఆ; హనూమంతం= హనుమంతుని ; పరిషస్వజే = కవుఁగిలించుకొనెను.

రాముండిట్లు, చెప్పి,సంతోషంబుచేఁబులకాంకిత దేహుండై , సీతాదేవింజూచివచ్చినట్టి మహాపరాక్రమశాలియగు హనుమంతుం గవుఁగిలించుకొనెను. అని, తాత్పర్యము.

ధ్యాత్వా పునరు వాచేదం వచనం రఘునందనః. ౧౫
హరీణా మీశ్వరస్యైవ సుగ్రీవస్యోప శృణ్వతః

టీక॥రఘునందనః = రాముండు; ధ్యాత్వా=ఆలోచించి;పునః=మఱల;హరీణాం=వానరులకు;ఈశ్వరస్య= ప్రభుండగు;సుగ్రీవస్య=సుగ్రీవుండు; ఉపశృణ్వతఏవ=వినుచుండఁగానే; ఇదం= ఈ;వచనం=మాటను; ఉవాచ = చెప్పెను.

రాముండు,కొంచెమాలోచించి,మఱల,వానరాధీశ్వరుండగు సుగ్రీవుండువినుచుండఁగానే,యీమాటంజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

సర్వథా సుకృతం తావ త్సీతాయాః పరిమార్గణమ్. ౧౬
సాగరంతు సమాసాద్య పున ర్నష్టం మనో మమ

టీక॥సీతాయాః=సీతయొక్క; పరిమార్గణంతావత్ = వెదకుటమాత్రము;సర్వథా = అన్నివిధములను;సుకృతం= చక్కఁగాఁజేయఁబడినది. సాగరం = సముద్రమును;సమాసాద్యతు= పొందిమాత్రము;పునః=మఱల; మమ= నాయొక్క;మనః=మనసు;నష్టం=నశించినది.

సీతనువెదకువిషయమునందుమాత్రము,అన్నివిధంబులను, మంచిప్రయత్నమేచేసి,కార్యసాధనమునొందితిమి; సముద్రంబుదలంచినంతనె,నామనసునకు మిక్కిలియుభయంబుగలుగుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

కథంనామ సముద్రస్య దుష్పారస్య మహాంభసః. ౧౭
హరయో దక్షిణం పారం గమిష్యంతి సమాహితాః

టీక॥హరయః = వానరులు;సమాహితాః = కూడినవారలయి;దుష్పారస్య = దాఁటఁగూడనిదియు;మహాంభసః = అధికమయినజలముగలదియునగు;సముద్రస్య=సముద్రముయొక్క; దక్షిణం = దక్షిణపుదిక్కునందలి; పారం=గట్టును;కథంనామ = ఎట్లు;గమిష్యంతి=పొందఁగలరు?

వానరులందఱు నొకటిగాఁజేరి, దాఁటఁగూడని మహాసముద్రంబు దాఁటి, దానిదక్షిణపుగట్టునెట్లు పొందఁగలరు?అని, తాత్పర్యము.

యద్యప్యేషతు వృత్తాంతో వైదేహ్యా గదితో మమ. ౧౮
సముద్రపారగమనే హరీణాం కిమివోత్తరమ్

టీక॥ మమ= నాయొక్క; ప్రియాయాః(అధ్యాహృతము)= ప్రియురాలగు; వైదేహ్యాః=సీతకు;ఏషః=ఈ; వృత్తాంతస్తు= సమాచారమును; గదితో యద్యపి= చెప్పఁబడినదే; హరీణాం= వానరులయొక్క;సముద్రపారగమనే= సముద్రపుగట్టునొందుటయందు; ఉత్తరం=ఉత్తరము; కిమివ=ఏమి?

నా ప్రియురాలగు సీతాదేవికి విషయమందు,సమాధానముచెప్పఁబడియే యున్నది.అయినను, వానరులు సముద్రము దాఁటుటకేమి యుపాయమున్నది? చెప్పుము.అని, రాముండు చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్త్వా శోకసంభ్రాంతో రామ శ్శత్రునిబర్హణః. ౧౮
హనుమంతం మహాబాహు స్తతోధ్యాన ముపాగమత్

టీక॥ శత్రునిబర్హణః= శత్రువులఁజంపువాఁడును ; మహాబాహుః= పెద్దచేతులుగలవాఁడునగు; రామః = రాముఁడు ; ఇతి = ఇట్లు; హనుమంతం=హనుమంతునిగూర్చి ; ఉక్త్వా= చెప్పి; తతః=అటుపిమ్మట , శోకసంభ్రాంతః= దుఃఖముచేభ్రమణమునొందినవాఁడై;ధ్యానం=ఆలోచనమును ; ఉపాగమత్ =పొందెను.

శత్రువులజంపువాఁడును మహాబా

హుండునగు రాముండు, హనుమంతుం జూచి, యిట్లు, చెప్పి, పరమదుఃఖితుండై, చింతింపుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, ప్రథమస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండప్రథమసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీః

ద్వితీయ సర్గ ప్రారంభః.

తం తు శోకపరిద్యూనం రామం దశరథాత్మజం
ఉవాచ వచనం శ్రీమాన్ సుగ్రీవ శ్శోకనాశనమ్. ౧

టీక॥ శ్రీమాన్ = అధికమయినసంపదగల; సుగ్రీవః = సుగ్రీవుఁడు; శోకపరిద్యూనం = దుఃఖముచేనుడిగినవాఁడును; దశరథాత్మజం = దశరథునికుమారుండునగు; తం = ఆ; రామం = రామునిగూర్చియె; శోకనాశనం = దుఃఖముఁబోఁగొట్టునట్టి; వచనం = మాటను; ఉవాచ = చెప్పెను.

అంత, శ్రీమంతుండగుసుగ్రీవుండు, దుఃఖితుండైయున్నదశరథపుత్రుండయినరాముంజూచి, యతనిదుఃఖంబుపోవునట్లు, ఈమాటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

కిం త్వం సంతప్యసే వీర యథాన్యః ప్రాకృత స్తథా
మైవం భూ స్త్యజ సంతాపం కృతఘ్న ఇవ సౌహృదమ్. ౨

టీక॥ వీర = పరాక్రమశాలివగు రాముఁడా! అన్యః = ఇతరుఁడగు; ప్రాకృతః = మూఢుఁడు; యథా = ఎట్లో; తథా = అట్లు; త్వం = నీవు; కిం =

స౨

ఎందుకు ; సంతప్యసే = పరితపించుచున్నావు;ఏవం=ఇట్లు;మాభూః=కావలదు.కృతఘ్నః = చేయఁబడినయుపకారమును మఱచువాఁడు; సౌహృదమివ=స్నేహమునువలె;సంతాపం= దుఃఖమును;త్యజ=విడువుము.

పరాక్రమ శాలివగు రాముఁడా! ప్రాకృతునియట్లు,నీవును,బరితపించుచున్నావేలక?ఇట్లుండవలదు;కృతఘ్నుండు,స్నేహంబునువదలునట్లు,దుఃఖంబునువిడువుము.అని, తాత్పర్యము.

సంతాపస్యచ తే స్థానం నహిపశ్యామి రాఘవ
ప్రవృత్తా వుపలబ్ధాయాం జ్ఞాతేచ నిలయే రిపోః. ౩

టీక॥ రాఘవ= రాముఁడా! ప్రవృత్తౌ = సమాచారము ; ఉపలబ్ధాయాం= తెలియఁబడినదగుచుండఁగా ; రిపోః=శత్రువుయొక్క; నిలయేచ = ఉనికిపట్టును ; జ్ఞాతే=తెలియఁబడినదగుచుండఁగా ; తే=నీకు ; సంతాపస్య=దుఃఖమునకు; స్థానం=కారణము ను; నపశ్యామిహి=చూడను.

సీతాదేవివృత్తాంతంబునుశత్రువుంమస్థలంబునుదెలిసినపిదప , నీకుదుఃఖముగలుగుటకెంతమాత్రముకారణము, నాకుఁదోఁచలేదు.

అని, తాత్పర్యము.

మతిమాన్ శాస్త్రవిత్ప్రాజ్ఞో పండితశ్చాసి రాఘవ
త్యజేమాం పాపికాం బుద్ధిం కృతాత్మే వార్థదూషణీమ్. ౪

టీక॥ రాఘవ=రాముఁడా! త్వం=నీవు; మతిమాన్ = భవిష్యత్సంగతినాలోచించుశక్తిగలవాఁడవును;శాస్త్రవిత్= నీతిశాస్త్రము నెఱింగినవాఁడవును; ప్రాజ్ఞః= ఊహాపోహలుదెలిసినవాఁడవును; పండితశ్చ= అర్థతత్వనిర్ణయముగలవాఁడవును;అసి= అగుచున్నావు. కృతాత్మా= చేయఁబడినయాత్మగల (ధ్యానింపఁబడినయాత్మగలవనుట)యోగి;అర్థదూషణీం= మోక్షరూపపురుషార్థమును దూషించునట్టి;బుద్ధిం (అధ్యాత్మము) ఇవ=బుద్ధినివలె;ఇమాం=ఈ;పాపికాం=పాపిష్ఠమయిన, ఉత్సాహమునుజెఱుపునట్టియను

స ౨

ట; బుద్ధిం=బుద్ధిని; త్యజ=విడువుము.

నీవు, భవిష్యత్సమాచారంబునాలోచించువాఁడవు; నీతిశాస్త్రంబుఁదెలిసినవాఁడవు; ఊహాపోహలయందుసమర్థుండవు; పండితుండవు; యోగియగువాఁడు మోక్షప్రాప్తిబాధకంబగుబుద్ధినివిడుచునట్లు; నీవీయుత్సాహబాధకబుద్ధినివిడువవలయును. అని, తాత్పర్యము.

సముద్రం లంఘయిత్వాతు మహానక్రసమాకులమ్
లంకా మారోహయిష్యామో హనిష్యామశ్చ తే రిపుమ్. ౫

టీక॥వయం(అధ్యాహృతము)=మేము; మహానక్రసమాకులం = పెద్దమొసళ్లచేనిండిన; సముద్రం=సముద్రమును; లంఘయిత్వాతు = దాఁటియు; లంకాం= లంకాపురిని; ఆరోహయిష్యామః= ఎక్కెదము. తే=నీయొక్క; రిపుంచ = శత్రువును; హనిష్యామశ్చ=చంపెదము

మేముమహామకరాదులచేనిండినసముద్రంబునుదాఁటి, లంకాపురికోటలపైకెక్కి-నీశత్రువును రావణునింజంపెదము. అని, తాత్పర్యము.

నిరుత్సాహస్య దీనస్య శోకపర్యాకులాత్మనః
సర్వార్థా వ్యవసీదంతి వ్యసనంచాధిగచ్ఛతి. ౬

టీక॥నిరుత్సాహస్య = ఉత్సాహములేనివాఁడును; దీనస్య=దైన్యము గలవాఁడును; శోకపర్యాకులాత్మనః = దుఃఖముచేఁగలఁతఁజెందిన మనసుగలవాఁడునగు పురుషునియొక్క; సర్వార్థాః=సమస్తకార్యములును; వ్యవసీదంతి= చెడుచున్నవి. సః(అధ్యాహృతము)= అతండు; వ్యసనంచ= కష్టమును; అధిగచ్ఛతి=పొందుచున్నాఁడు.

ఎల్లప్పుడునుదుఃఖంబు నవలంబించియుండువానికి, దుఃఖంబువలన, దైన్యంబుగల్గి, దానను త్సాహనాశంబును, అందువలన సమస్తకార్యహానియుఁగల్గును; అంత, నతనికిదుఃఖంబుమాత్రమెగాక, గొప్పయాపదయుసంభవిఁచును. అని, తాత్పర్యము.

ఇమే శూరా స్సమర్థాశ్చ సర్వే నో హరియూథపాః

త్వత్ప్రియార్థం కృతోత్సాహాః ప్రవేష్టుమపి పావకమ్. ౭

టీక॥శూరాశ్చ= యుద్ధమునందుభయములేనివారలును;సమర్థాశ్చ= సమర్థులునగు;నః=మనయొక్క;ఇమే=ఈ;హరియూథపాః= వానరసేనానాయకులు;సర్వే = అందఱును;త్వత్ప్రియార్థం=నీసంతోషముకొఱకు;పావకం=అగ్నిహోత్రమును;ప్రవేష్టుమపి=ప్రవేశించుటకైనను; కృతోత్సాహాః=చేయఁబడినయుత్సాహముగలవారలు.

శూరులును, ఉపాయంబులం బండితులునగు, మనవానరశ్రేష్ఠులందఱును, నీసంతోషంబునకై యగ్నిహోత్రముఁ జొచ్చుటకైనను,సిద్ధులైయున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

ఏషాం హర్షేణ జానామి తర్కశ్చాస్మిన్ దృఢో మమ

టీక॥ఏషాం=ఈవానరులయొక్క; హర్షేణ=సంతోషముచేత; జానామి= తెలుసుకొనుచున్నాను.అస్మిన్=ఈవిషయమునందు;మమ=నాయొక్క; తర్కశ్చ=ఊహయు;దృఢః=స్థిరమయినది.

ఈవానరులసంతోషంబుజూడఁగా వీరలకట్టియుత్సాహంబుగలదని,నాకుఁదెలిసి యున్నది ; ఈవిషయమునందు నేనుజెప్పినదియథార్థము. అని, తాత్పర్యము.

విక్రమేణ సమానేష్యే సీతాం హత్వా యథారిపుమ్. ౮
రావణం పాపకర్మాణం తథా త్వం కర్తుమర్హసి

టీక॥యథా=ఎట్లు;అహం(అధ్యాహృతము)=నేను;విక్రమేణ= పరాక్రమముచేత; రిపుం= శత్రువయిన;పాపకర్మాణం= పాపంబులగుకార్యములుగల;రావణం= రావణుని;హత్వా=చంపి;సీతాం = సీతాదేవిని;సమానేష్యే=తెత్తునో;తథా=అట్లు; త్వం=నీవు;కర్తుం=చేయుటకు; అర్హసి=తగుదువు.

నేనుపరాక్రమంబునఁ, బాపిష్ఠుండగుశత్రువును రావణుంజంపి, సీతాదేవిం దెచ్చువట్లు,నీవును మిక్కిలియు నుత్సాహంబు నవలంబించి యుండవలయును. అని, తాత్పర్యము.

సేతు రత్ర యథా బధ్యే ద్యథా పశ్యేమ తాం పురీమ్. ౯
తస్య రాక్షసరాజస్య తథా త్వం కురు రాఘవ

టీక॥ రాఘవ= రామునా! యథా—ఎట్లు; అత్ర— ఈసముద్రమునందు; సేతుః=కట్ట; బధ్యేత్ (బధ్యేత)= కట్టబడునో; యథా—ఎట్లు ; రాక్షసరాజస్య = రాక్షసేశ్వరుండగు; తస్య = ఆరావణునియొక్క; తాం = ఆ; పురీం=లంకాపట్టణమును ; పశ్యేమ= చూతుమో; తథా = అట్లు ; త్వం=నీవు; కురు=చేయుము.

రాముఁడా! సముద్రంబునందు , సేతువుగట్టునట్లును , మనము రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునిలంకాపట్టణంబును జూచునట్లును, నీవాలోచింపుము.

అని, తాత్పర్యము.

దృష్ట్వాతు తాం పురీం లంకాం త్రికూటశిఖరే స్థితామ్. ౧౦
హతంచ రావణం యుద్ధే దర్శనా దుపధారయ

టీక॥ త్రికూటశిఖరే= త్రికూటపర్వతశిఖరమునందు ; స్థితాం =ఉన్నట్టి ; తాం=ఆ; పురీం=లంకాపట్టణమును; దృష్ట్వాతు=చూచినంతనే;దర్శనాత్= చూచుటవలన; రావణం=రావణుని ; యుద్ధే=యుద్ధమునందు; హతం=చంపఁబడినవానిఁగా ; ఉపధారయ= నిశ్చయించుకొనుము.

త్రికూటపర్వతశిఖరంబునఁబ్రతిష్ఠితమయియున్నయాలంకాపట్టణముఁజూచినం జాలును; అంత , రావణుండుయుద్ధంబునం జంపఁబడినట్టె నిశ్చయింపవచ్చును.

అని, తాత్పర్యము.

అబద్ధ్వా సాగరే సేతుం ఘోరే తు వరుణాలయే. ౧౧
లంకా న మర్దితుం శక్యా సేంద్రైరపి సురాసురైః

టీక॥ ఘోరే—భయంకరమయినదియు;వరుణాలయే= వరుణదేవునియునికిపట్టయినదియునగు; సాగరే=సముద్రమునందు; సేతుం = కట్టను; అబద్ధ్వాతు—కట్టకయే; సేంద్రైః= ఇంద్రునితోఁగూడిన;సురాసురైరపి=దేవా

సురులచేతను;లంకా=లంకాపట్టణము; మర్దితుం=మర్దించుటకు; నశక్యా=అలవికాదు.

భయంకరంబగు సముద్రంబునందు సేతువుగట్టక, దేవేంద్రసహితులగు దేవాసురులయినను, లంకాపురిం దేఱిచూడఁజాలరు. అని, తాత్పర్యము.

సేతు ర్బద్ధ స్సముద్రేచ యావ ల్లంకాసమీపతః. ౧౨
సర్వం తీర్ణంచ వై సైన్యం జిత మిత్యుపధారయ

టీక॥యావత్=ఎంతకాలమునకు;సముద్రే=సముద్రమునందు;లంకాసమీపతః=లంకాసమీపమునందు; సేతుశ్చ=సేతువుమాత్రము;బద్ధః= కట్టబడినదో;తావత్(అధ్యాహృతము)= అంతకాలమునకు; సర్వం = సమస్తమయిన; సైన్యం=సైన్యమును; తీర్ణం= దాఁటినది. జితంచ= జయించినదియు.ఇతి= అని; ఉపధారయ=నిశ్చయించుము.

లంకవఱకు, సముద్రంబున, సేతువుగట్టిన క్షణంబుననే, యీవానరసైన్యంబంతయు, సముద్రంబు దాఁటి, జయంబునుం బొందినదని, యెంచుకొనుము. అని, తాత్పర్యము.

ఇమే హి సమరే శూరా హరయః కామరూపిణః. ౧౩
శక్తా లంకాం సమానేతుం సముత్పాట్య సరాక్షసామ్

టీక॥సమరే=యుద్ధమునందు; శూరాః=శూరులును;కామరూపిణః = ఇచ్ఛాధీనమగురూపముగలవారలునగు;ఇమే=ఈ;హరయః=వానరులు; సరాక్షసాం=రాక్షసులతోఁగూడిన;లంకాం=లంకాపురిని;సముత్పాట్య=పెల్లగించి; సమానేతుం=తెచ్చుటకు;శక్తాహి=సమర్థులుగదా!

యుద్ధంబునందు శూరులును గామరూపులునగు నీవానరులు, లంకాపట్టణమును రాక్షసులతోఁ గూడఁ బెల్లగించి తెచ్చుటకును, శక్తులయియున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

తదలం విక్లబా బుద్ధీ రాజ న్సర్వార్థనాశినీ. ౧౪
పురుషస్య హి లోకేఽస్మిన్ శోక శ్శౌర్యాపకర్షణః

టీక॥ రాజన్=రాజా! తత్=అందువలన; సర్వార్థనాశినీ = సమస్తకార్యంబులనునశింపఁజేయునట్టి ; విక్లబా=దుఃఖితయగు; బుద్ధిః= బుద్ధి; అలం=వలదు. అస్మిన్=ఈ; లోకే = లోకమునందు;శోకః=దుఃఖము;పురుషస్య=పురుషునకు ; శౌర్యాపకర్షణో హి = శౌర్యమునుతగ్గించునదిగదా!

రాజా! అందువలన, సమస్తకార్యంబులనునశింపంజేయునట్టి యీదుఃఖంబునువదలుము;లోకంబునందంతటఁ బురుషుండు,దుఃఖమునొందునేని,అతని శౌర్యమునశించును.

అని, తాత్పర్యము.

యత్తు కార్యం మనుష్యేణ శౌండీర్య మవలంబతా. ౧౫
అస్మిన్ కాలే మహాప్రాజ్ఞ సత్త్వ మాతిష్ఠ తేజసా

టీక॥ మహాప్రాజ్ఞ = మహాపండితుఁడవగు రాముఁడా; శౌండీర్యం = శౌర్యమును; అవలంబతా = అవలంబించునట్టి; మనుష్యేణ= మనుష్యునిచేత; యత్తు=ఏదిమాత్రము; కార్యం= చేయఁదగినదో; అస్మిన్ = ఈ; కాలే=కాలమునందు; తత్ (అధ్యాహృతము)=అట్టి; సత్త్వం=ధైర్యమును ; తేజసా=పరాక్రమముతో; ఆతిష్ఠ = అవలంబింపుము.

మహాపండితుఁడవగు రాముఁడా ! శౌర్యమేప్రధానముగాఁ గలపురుషుండు, దేనివదలకుండవలయునో,అట్టిధైర్యంబునుబరాక్రమంబును, అవలంబించియుండుము. అని, తాత్పర్యము.

శూరాణాం హి మనుష్యాణాం త్వద్విధానాంమహాత్మనామ్.౧౬
వినష్టేవా ప్రణష్టేవా శోక స్సర్వార్థనాశనః

టీక॥త్వద్విధానాం-నీయట్టివారలును;శూరాణాం= యుద్ధమునందుభయములేనివారలును;మహాత్మనాం = పూజ్యమయిన స్వభావముగలవారలునగు; మనుష్యాణాం= మనుష్యులకు;వినష్టేవా= అగపడకుండుదానివిషయమందుఁగాని;ప్రణష్టేవా = నశించినదానివిషయమ్మందుఁగాని;శోకః = దుఃఖము;సర్వార్థనాశనోహి= సమస్తకార్యములనశింపఁజేయునదిగదా!

నీయట్టిశూరులును మహాత్ములునగు పురుషులు, అగపడకుండుదానివిషయము యిగాని, నశించినదాని విషయమైగాని ఏవిషయమందును, ఎంతమాత్రము, దుఃఖము నొందఁగూడదు ; అట్లుదుఃఖమునొందిరేని, సమస్తకార్యంబులును జెడును. అని, తాత్పర్యము.

త్వంతు బుద్ధిమతాం శ్రేష్ఠ స్సర్వశాస్త్రార్థకోవిదః. ౧౭
మద్విధై స్సచివై స్సార్థ మరిం జేతు మిహార్హసి

టీక॥ త్వంతు=నీవును; బుద్ధిమతాం=బుద్ధిమంతులలో; శ్రేష్ఠః = ఉత్తముండవు; సర్వశాస్త్రార్థకోవిదః=సమస్తములయినశాస్త్రార్థముల యందును బండితుండవు; మద్విధైః=నాయట్టివారలగు; సచివైః సార్థం = ...లతోఁగూడ; ఇహ=ఇప్పుడు; అరిం=శత్రువును; జేతుం= జయించుటకు ; అర్హసి=తగుదువు.

నీవు, సమస్తబుద్ధిమంతులలోను నుత్తముఁడవు; సమస్తములయినశాస్త్రార్థములను దెలిసినవాఁడవు; మఱియు, నాయట్టి సహాయులంగూడి, యిప్పుడు శత్రువును వధింపుము.

అని, తాత్పర్యము,

నహి పశ్యామ్యహం కంచి త్త్రిషు లోకేషు రాఘవ. ౧౮
గృహీతధనుషో యస్తే తిష్ఠే దభిముఖో రణే

టీక॥ రాఘవ = రామఁడా! యః=ఎవ్వఁడు; రణే= యుద్ధమునందు; గృహీతధనుషః=గ్రహింపఁబడినధనుస్సుగల; తే=నీకు; అభిముఖః= ఎదురైనవాఁడై; తిష్ఠేత్ =నిలుచునో; తం(అధ్యాహృతము)—అట్టివానిఁ కంచిత్ =ఒకానొకనినైనను; త్రిషు=మూఁడైన; లోకేషు=లోకములయందును; అహం = నేను; నపశ్యామిహి=చూడనుగదా!

రాముఁడా! యుద్ధంబుననీవు ధనువుధరించియుండఁగా, నీయెదుటనిలువంజాలినవాఁడు, ముల్లోకంబులందెవ్వండును, నాకగపడలేదు.

అని, తాత్పర్యము.

వానరేషు సమాసక్తం న తే కార్యం విపత్స్యతే. ౧౯

స ౨

అచిరా ద్ద్రక్ష్యసే సీతాం తీర్త్వా సాగర మక్షయమ్

టీక॥ వానరేషు= వానరులయందు; సమాసక్తం=సంబంధించియున్న; తే= నీయొక్క; కార్యం= పని; నవిపత్స్యతే= చెడదు. అక్షయం= నాశములేని; సాగరం=సముద్రమును; తీర్త్వా= దాఁటి; అచిరాత్=శీఘ్రముననే; సీతాం = సీతాదేవిని; ద్రక్ష్యసే=చూడఁగలవు.

వానరులపైనుంచియుండు నీకార్యము, ఎంతమాత్రముచెడదు; ఇంక, ననంతంబగుసముద్రంబుదాఁటి, శీఘ్రంబున నసీతాదేవిఁజూడఁగలవు.

అని, తాత్పర్యము.

త దలం శోక మాలంబ్య క్రోధ మాలంబ భూపతే. ౨౦
నిశ్చేష్టాః క్షత్రియా మందా స్సర్వే చండస్య బిభ్యతి

టీక॥ భూపతే=భూమికిఁబ్రభుఁడవగు రాముఁడా! తత్ = అందువలన; శోకం=దుఃఖమును; ఆలంబ్య=అవలంబించి; అలం=చాలును. క్రోధం= కోపమును; ఆలంబ = అవలంబింపుము. నిశ్చేష్టాః=నిరుద్యోగులగు; క్షత్రియాః= క్షత్రియులు; మందాః=మందులు. సర్వే= అందఱును; చండస్య=భయంకరునికి; బిభ్యతి=భయపడుచున్నారు.

రాముఁడా! అట్లుకావున ఇంతవఱకు దుఃఖంబవలంబించినది చాలును; ఇంక దుఃఖంబువిడువుము; క్రోధంబునవలంబింపుము; క్షత్రియులు నిరుద్యోగులగువారేని, మందభాగ్యలగుదురు; భయంకరుఁడగువాని కందఱును భయపడుదురు.

అని, తాత్పర్యము.

లంఘనార్థంచ ఘోరస్య సముద్రస్య నదీపతేః. ౨౧
సహాస్మాభి రిహోపేత స్సూక్ష్మబుద్ధి ర్విచారయ

టీక॥ నదీపతేః= నదులకుఁబ్రభువును; ఘోరస్య= భయంకరమునగు; సముద్రస్య= సముద్రముయొక్క; లంఘనార్థంచ= దాఁటుటకొఱకును; సూక్ష్మబుద్ధిః=సూక్ష్మమగుబుద్ధిగల; త్వం = (అధ్యాహృతము) = నీవు; అస్మాభిస్సహ= మాతోఁగూడ; ఉపేతః= కూడినవాఁడవై; ఇహ= ఇచ్చట; విచారయ=

ఆలోచింపుము.

భయంకరంబగు సముద్రంబుదాఁటునుపాయంబును, సూక్ష్మబుద్ధివగునీవు మమ్ముఁగూడి, యిచ్చట నెయాలోచింపుము. అని, తాత్పర్యము.

సర్వం తీర్ణంచ మే సైన్యం జిత మిత్యుపధారయ. ౨౨

టీక॥ తీర్ణం=దాఁటిన; సర్వం=సమస్తమయిన; మే=నాయొక్క; సైన్యంచ=సైన్యమును; జితం= జయించినది; ఇతి=అని; ఉపధారయ = నిశ్చయించుకొనుము.

నా సైన్యంబంతయు సముద్రంబు దాఁటిలంకంజేరునేని, సిద్ధముగా జయముఁబొందినట్లే యెంచుకొనుము.

అని, తాత్పర్యము.

[illegible] హి [illegible] శ్శూరా [illegible] కామరూపిణః
[illegible] శిలా [illegible] వృష్టిభిః. ౨౩

టీక॥ స[illegible] యుద్ధమునందు; శూరాః= భయ[illegible] వారలును; కామరూపిణః= ఇచ్ఛాధీనమగు రూపముగల వారలునగు; ఇమే= ఈ; హరయః = వానరులు; తాన్= ఆ; అరీన్= శత్రువులను; శిలాపా[illegible]వృష్టిభిః = ఱాళ్లయొక్కయు వృ[illegible] యొక్కయు వానల చేత; విధమిష్యంతిహి= చంపుదురుగదా!

యుద్ధంబున శూరులును గామరూపులునగు నీవానరులు, ఱాళ్లను వృక్షంబులను గురిపించి, రాక్షసులనందఱను, గెటుఁడగింతురు.

అని, తాత్పర్యము.

కథంచి త్సంతరిష్యామ స్తే వయం వరుణాలయమ్
హత మిత్యేవ తం మన్యే యుద్ధే సమితినందనమ్. ౨౪

టీక॥ తే=అట్టి; వయం=మనము; వరుణాలయం=సముద్రమును; కథంచిత్=ఎట్లయినను, సంతరిష్యామః= దాఁటెదము. సమితినందన= యుద్ధమునం

దుసంతోషంబు గలుగఁ జేయునట్టి రాముఁడా; తం=ఆ రావణుని; హతం= చంపఁబడినవానిఁగా; ఇత్యేవ= ఇట్లే; మన్యే= తలంచుచున్నాను.

యుద్ధోత్సుకుండ వగు రాముఁడా ! సేతువుచేతనే కాదు , మఱియే యుపాయముచేనైనను, సముద్రంబు దాఁటుదుము; రావణుండును హతుండగ్యునని యే, తలంచెదను.

అని, తాత్పర్యము.

కిముక్త్వా బహుధా చాపి సర్వథా విజయీ భవాన్
నిమిత్తానిచ పశ్యామి మనో మే సంప్రహృష్యతి. ౨౫

టీక॥ బహుధాచాపి=పెక్కువిధంబులను; ఉక్త్వా=చెప్పి; కిం= ఏమిప్రయోజనము? సర్వథా=అన్నివిధంబులను;భవాన్=నీవు;విజయీ=జయముగలవాఁడవు. నిమిత్తానిచ=శుభనిమిత్తములను;పశ్యామి=చూచుచున్నాను. మే=నాయొక్క; మనః=మనస్సు ; సంప్రహృష్యతి = మిక్కిలియుసంతోషించుచున్నది.

పెక్కుమాటలు చెప్పి యేమిప్రయోజనము? అన్నివిధంబులను నీకవశ్యము జయమే గలుగును ; అట్లు [illegible] శుభనిమిత్తంబులు దోఁచుచున్నవి ; [illegible]ంబును, మిక్కిలియు సంతోషంబు నొందుచున్నది. అని, సుగ్రీవుండు రామునితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, ద్వితీయస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండద్వితీయసర్గటీక ,
ముగిసినది.

శ్రీ

తృతీయసర్గప్రారంభః.

సుగ్రీవస్య వచశ్శ్రుత్వా హేతుమ త్పరమార్థవిత్
ప్రతిజగ్రాహ కాకుత్స్థో హనుమంత మథాబ్రవీత్. ౧

టీక॥ పరమార్థవిత్ = పరమార్థము దెలిసిన; కాకుత్స్థః = రాముఁడు; సుగ్రీవస్య = సుగ్రీవునియొక్క; హేతుమత్ = కారణముగల; వచః = మాటను; శ్రుత్వా = విని; ప్రతిజగ్రాహ = అంగీకరించెను. అథ = అటుపిమ్మట; హనుమంతం = హనుమంతునిఁగూర్చి; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

పరమార్థవేత్తయగు రాముండు, సుగ్రీవుండు చెప్పినయుక్తియుక్తం బగు మాటనువిని దానికొప్పుకొని, యంత హనుమంతుంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తపసా సేతుబంధేన సాగరోచ్ఛ్రోషణేన వా
సర్వథా సుసమర్థోఽస్మి సాగరస్యాస్య లంఘనే. ౨

టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము) = నేను; తపసా = తపస్సుచేతఁగాని; సేతుబంధేన = సేతువుకట్టుటచేతగాని; సాగరోచ్ఛోషణేనవా = సముద్రంబునెండించుటచేతఁగాని; సర్వథా = అన్నివిధంబులను; అస్య = ఈ; సాగరస్య = సముద్రంబుయొక్క; లంఘనే = దాఁటుటయందు; సుసమర్థః = మిక్కిలియు సమర్థుండను; అస్మి = అగుచున్నాను.

తపంబుచేసిగాని, సేతుబంధంబు గావించిగాని, సముద్రంబు నెండించుట చేతఁగాని, యేవిధంబుననయినను, ఈసముద్రంబు దాఁటుటకు, మిక్కిలియు సమర్థుండనై యున్నాను; ఇంకనీ విషయమునం దేమియు చింతయక్కఱలేదు. అని, తాత్పర్యము.

కతి దుర్గాణి దుర్గాయా లంకాయా బ్రూహి తాని మే
జ్ఞాతు మిచ్ఛామి త త్సర్వం దర్శనా దివ వానర. ౩

బలస్య పరిమాణంచ ద్వారదుర్గక్రియామపి
గుప్తికర్మ చ లంకాయా రక్షసాం సదనాని చ. ౪

టీక॥వానర=హనుమంతుఁడా! దుర్గాయాః — పొందనలవిగాని; లంకాయాః= లంకాపట్టణమునకు; దుర్గాణి=కోటలు; కతి=ఎన్ని? తాని—వానిని; మే=నాకొఱకు; బ్రూహి=చెప్పుము. బలస్య=సైన్యముయొక్క; పరిమాణంచ = కొలఁదిని; ద్వారదుర్గక్రియామపి=ద్వారమునందలి ప్రవేశింపనలవిగాని కార్యమును; లంకాయాః = లంకయొక్క; గుప్తికర్మచ — రక్షణకార్యమును; రక్షసాం = రాక్షసులయొక్క; సదనానిచ=గృహములను; తత్=దానిని; సర్వం=అంతను; దర్శనాదివ—చూచుటవలనవలె; జ్ఞాతుం = తెలిసికొనుటకు; ఇచ్ఛామి=కోరుచున్నాను.

హనుమంతుఁడా! ప్రవేశింపనలవిగానట్టిలంకాపురికెన్ని దుర్గంబులున్నవి? వానినాకుం జెప్పుము; మఱియు, సైన్యపరిమాణంబును, ద్వారంబున నెవ్వరును బ్రవేశింపకుండునట్లు గావించియున్న రక్షణంబును, ప్రాకారాట్టాలకాది సన్నివేశంబును, రాక్షసులగృహంబులను, వీనినంతయుఁ, బ్రత్యక్షముగాఁగ[illegible]ంజూచినట్లు, చక్కఁగాఁదెలిసికొనఁ గోరుచున్నాను. అని, తాత్పర్యము.

యథాసుఖం యథావచ్చ లంకాయా మసి దృష్టవాన్
సర్వ మాచక్ష్వ తత్త్వేన సర్వథా కుశలోహ్యసి. ౫

టీక॥త్వం(అధ్యాహృతము)=నీవు; యథాసుఖం=అనాయాసముగా; యథావచ్చ=చక్కఁగాను; లంకాయాం=లంకయందు ; దృష్టవాన్ = చూచినవాఁడవు; అసి=అగుచున్నావు. తత్త్వేన=యాథార్థ్యముచేత; సర్వం= అంతను; ఆచక్ష్వ= చెప్పుము. సర్వథా= అన్నివిధంబులను; కుశలః= సమర్థుఁడవు; అసి=అగుచున్నావు.

నీవు, అనాయాసంబున, లంకలోనంతయుఁ జూచియున్నావు; దానినంతయు, నిప్పుడుసవిస్తరముగా, నాకుం జెప్పుము; అన్నిటికిని, నీవుసమర్థుఁడవు. అని; రాముండు , హనుమంతునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రుత్వా రామస్య వచనం హనూమా న్మారుతాత్మజః
వాక్యం వాక్యవిదాం శ్రేష్ఠో రామం పున రథా బ్రవీత్. ౬

టీక॥ వాక్యవిదాం=మాటలు దెలిసినవారలలోపల; శ్రేష్ఠః=ఉత్తముఁడును; మారుతాత్మజః= వాయుదేవునికుమారుండునగు; హనుమాన్ = హనుమంతుండు; రామస్య=రామునియొక్క ; వచనం=మాటను; శ్రుత్వా= విని; అథ=అటుపిమ్మట; పునః= మఱల; రామం=రామునిగూర్చి; వాక్యం= మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

మాటలాడం దెలిసిన వారిలోను త్తముండును వాయుదేవుని కుమారుండును గు హనుమంతుండు , రాముండానతిచ్చినమాటనువిని , రామునింగూర్చి , మఱల, నిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

శ్రూయతాం సర్వమాఖ్యాస్యే దుర్గకర్మవిధానతః
గుప్తా పురీ యథా లంకా రక్షితాచ యథా బలైః. ౭
రాక్షసాశ్చ యథా స్నిగ్ధా రావణస్యచ తేజసా
పరాం సమృద్ధిం లంకాయా స్సాగరస్యచ భీమతామ్. ౮
విభాగంచ బలౌఘస్య నిర్దేశం వాహనస్య చ

టీక॥ లంకా=లంకయను; పురీ = పట్టణము; యథా=ఎట్లు; దుర్గకర్మవిధానతః= దుర్గకార్యసన్నివేశమువలన; గుప్తా=కాపాడఁబడినదో; యథా= ఎట్లు; బలైః = సైన్యములచేత; రక్షితా చ=రక్షింపఁబడినదియునో; యథా=ఎట్లు; రాక్షసాశ్చ = రాక్షసులున్ను; స్నిగ్ధాః=స్నేహముగలిగినవారలో ; రావణస్య=రావణునియొక్క; తేజసా= ప్రభావముచేత; లంకాయాః = లంకయొక్క ; పరాం=అధికమయిన; సమృద్ధించ=సమృద్ధిని; సాగరస్య= సముద్రముయొక్క; భీమతాంచ = భయంకరత్వమును; బలౌఘస్య= సైన్యసమూహముయొక్క; విభాగంచ= విభజనమును; వాహనస్య = వాహనముయొక్క; నిర్దేశంచ=విభాగమును; సర్వం=అంతను; ఆఖ్యాస్యే = చెప్పెదను. శ్రూయ

తాం=వినఁబడుఁగాక.

లంకాపురియందు, దుర్గవిధానంబునను సైన్యంబుల చేతను రక్షింపఁబడియుండువిధంబును, రాక్షసులకు రావణునియందుంగల స్నేహంబును, రావణునిప్రభావంబును, లంకయందలిసర్వసమృద్ధిని, సముద్రంబుభయంకరముగానుండుటను, లంకయందు, సైన్యసంఖ్యాసన్నివేశాదిక్రమంబును, రథగజతురగాదివిభాగంబును, అంతయుం జెప్పెదను, వినుఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్వా కపిశ్రేష్ఠః కథయామాస తత్త్వతః. ౯

టీక॥ కపిశ్రేష్ఠః= వానరోత్తముఁడగుహనుమంతుండు ; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్త్వా=చెప్పి;తత్త్వతః=యాథార్థ్యమువలన; కథయామాస=చెప్పెను.

వానరోత్తముఁడగు హనుమంతుఁడు, ఈప్రకారముచెప్పి,యథార్థముగా, లంకాసన్నివేశక్రమంబంతయుఁ జెప్పనారంభించెను.అని, తాత్పర్యము.

హృష్టప్రముదితా లంకా మత్తద్విపసమాకులా
మహతీ రథసంపూర్ణా రక్షోగణసమాకులా. ౧౦
వాజిభిశ్చ సుసంపూర్ణా సా పురీ దుర్గమా పరైః

టీక॥ హృష్టప్రముదితా= మిక్కిలియుసంతోషించిన జనులుగలదియు ; మత్తద్విపసమాకులా = మదించినయేనుంగులచేనిండినదియు; మహతీ= పెద్దదియు; రథసంపూర్ణా= రథములచేనిండినదియు ; రక్షోగణసమాకులా=రాక్షససమూహములచే నిండినదియు; వాజిభిశ్చ=గుఱ్ఱములచేతను; సుసంపూర్ణా=మిక్కిలియునిండినదియు నగు; సా= ఆ; లంకా=లంకయను; పురీ=పట్టణము; పరైః= శత్రువులచేత; దుర్గమా=పొందరానిది.

లంకాపురిలోని జనులందఱును మహాసంతోషముతో నున్నారు ; ఆపట్టణము మిక్కిలియు విశాలమయినది ; అందురథంబులు నేనుంగులు గుఱ్ఱంబులు నిండియున్నవి ; రాక్షసులు లెక్కలేకయున్నారు;శత్రువులకు దానిం బ్రవేశింపనలవిగాదు. అని, తాత్పర్యము.

దృఢబద్ధకవాటాని మహాపరిఘవంతిచ. ౧౧
ద్వారాణి విపులాన్యస్యాశ్చత్వారి సుమహాంతిచ

టీక॥ అస్యాః=ఈలంకాపట్టణము నకు; దృఢబద్ధకవాటాని= దృఢముగా బంధింపఁబడినతలుపులుగలవియు; మహాపరిఘవంతిచ = పెద్దగడియమ్రానులుగలవియును; విపులాని= విశాలములును ; సుమహాంతిచ=మిక్కిలిపెద్దవియునగు ; చత్వారి= నాలుగయిన ; ద్వారాణి=ద్వారములు; సంతి (అధ్యాహృతము)= కలవు.

లంకాపట్టణమునకు , దృఢముగా నాణులుమొదలగువానిచే బంధింపఁబడినతలుపులు గలవియుఁ బెద్దగడియమ్రానులుగలవియు విశాలంబులును మిక్కిలియు నున్నతంబులునగు , నాలుగు ద్వారంబులుగలవు.

అని, తాత్పర్యము.

తత్రేషూపలయంత్రాణి బలవంతి మహాంతిచ. ౧౨
ఆగతం పరసైన్యం తు తైస్తైః ప్రతిహన్యతే

టీక॥ తత్ర=ఆద్వారములయందు; బలవంతి = అధికమయినబలముగలవియు ; మహాంతిచ=పెద్దవియునగు; ఇషూపలయంత్రాణి = బాణయంత్రములునుశిలాయంత్రములును ; సంతి (అధ్యాహృతము) = ఉన్నవి ; తత్ర తు=అచ్చట ; ఆగతం= వచ్చిన;పరసైన్యం = శత్రుసైన్యము ; తైః=ఆయంత్రములచేత ; ప్రతిహన్యతే = కొట్టఁబడుచున్నది.

ఆద్వారంబులందు , బలిష్ఠంబులును విపులంబులునగు , బాణమోచకయంత్రంబులును , శిలామోచకయంత్రంబులును , ఉన్నవి; శత్రుసైన్యంబచ్చటికివచ్చినప్పుడు ,ఆయంత్రంబులు, బాణంబులనుశిలలనుగురిపించి , యాసైన్యంబునంతయు,నశింపంజేయును.

అని, తాత్పర్యము.

ద్వారేషు సంస్కృతా భీమాః కాలాయసమయాశ్శిలాః. ౧౩
శతశో రచితా వీరైశ్శతఘ్న్యో రక్షసాం గణైః

టీక॥వీరైః= పరాక్రమశాలులగు; రక్షసాం= రాక్షసులయొక్క; గణైః= సమూహములచేత; ద్వారేషు=ద్వారములయందు; సంస్కృతాః=సంస్కరింపఁబడినవియు; భీమాః= భయంకరములును; కాలాయసమయాః (కాలాయసమయ్యః)= ఇనుము వికారములయినవియునగు; శతఘ్న్యః= నూర్గురంజంపునట్టి; శిలాః=గుదియలు; శతశః= నూఱునూఱులుగా; రచితాః=చేయఁబడినవి, స్థాపింపఁబడినవి.

ఆద్వారంబులందుఁ, బరాక్రమశాలురగు రాక్షసులు, భయంకరంబులును నొక్కమాఱు ప్రయోగించిన నూర్గురం జంపునవియునగు నినుపగుదియలు, సిద్ధంబుగా, నుంచియున్నారు.

అని, తాత్పర్యము.

సౌవర్ణ శ్చ మహాం స్తస్యాః ప్రాకారో దుష్ప్రధర్షణః. ౧౪
మణివిద్రుమవైడూర్యముక్తావిరచితాంతరః

టీక॥తస్యాః= ఆలంకాపురికి; సౌవర్ణః = బంగారువికారంబును ; మహాన్= పెద్దదియు; దుష్ప్రధర్షణః= ఎదిరింపనలవిగానిదియు; మణివిద్రుమవైడూర్యముక్తావిరచితాంతరః = మణులచేతనుపగడములచేతను వైడూర్యములచేతనుముత్తెములచేతనుచేయఁబడినమధ్యప్రదేశములుగలదియునగు; ప్రాకారః= ప్రహరి; అస్తి(అధ్యాహృతము)= కలదు.

ఆలంకాపురిచుట్టును , సువర్ణమయంబును, అచ్చటచ్చటనలంకారార్థముపద్మరాగ ప్రవాళవైడూర్యముక్తాఫలములచేనిర్మితంబులగు ప్రదేశములుగలదియునత్యున్నతంబును, దాఁటఁగూడనిదియునగుప్రాకారము, గలదు.

అని, తాత్పర్యము.

సర్వత శ్చ మహాభీమా శ్శీతతోయవహా శ్శుభాః. ౧౫
అగాధా గ్రాహవత్యశ్చ పరిఖా మీనసేవితాః

టీక॥ సర్వతః=అంతటను; మహాభీమాః= మిక్కిలిభయంకరములును ; శీతతోయవహాః = చల్లనినీళ్లనువహించునవియు; శుభాః=సుందరములును ;

అగాధాః= అధికమయినలోతుగలవియు; గ్రాహవత్యశ్చ = మొసళ్లుగలవియు; మీనసేవితాః=మత్స్యములచే సేవింపఁబడినవియునగు; పరిఖాః= అగడ్తలు; సంతి(అధ్యాహృతము) = ఉన్నవి.

ఆప్రాకారముచుట్టును, మహాభయంకరములునుస్పృశింపనుంగూడనలవిగాకుండునంతటిచల్లనినీళ్లుగలవియు, మిక్కిలియులోతుగలవియు, మొసళ్లునుమహామీనంబులునుగలవియు సుందరంబులునగు,నగడ్తలున్నవి.

అని, తాత్పర్యము,

ద్వారేషు తాసాం చత్వార స్సంక్రమాః పరమాయతాః. ౧౬
యంత్రై రుపేతా బహుభి ర్మహద్భి ర్గృహపఙ్క్తిభిః

టీక॥ద్వారేషు= ద్వారప్రదేశములందు;తాసాం = ఆయగడ్తలకు;పరమాయతాః = మిక్కిలియువిశాలములును; బహుభిః=పెక్కులయినవియు; మహద్భిః=పెద్దవియునగు;యంత్రైః= యంత్రములతోను;గృహపఙ్క్తిభిః=గృహముల సమూహములతోను ; ఉపేతాః=కూడినవియునగు; సంక్రమాః= సంచారయంత్రములు;చత్వారః= నాలుగు;సంతి(అధ్యాహృతము)=ఉన్నవి.

ద్వారంబులసమీపమునందు, ఆయగడ్తలకు, నాలుగుప్రక్కలను నాలుగు దారులనిర్మితసంచారమార్గములున్నవి; అందు, ఆపలకలనెత్తివేయవలసినప్పుడెత్తివేయుటకును, జనులుసంచరించుటకైమఱలనగడ్తలపై వేయవలసినప్పుడు వేయుటకును గొప్పయంత్రంబులును, మఱియునచ్చటఁగావలియుండు భటులగృహంబులును,ఉన్నవి.

అని, తాత్పర్యము.

త్రాయంతే సంక్రమా స్తత్ర పరసైన్యాగమే సతి. ౧౭
యంత్రై స్తై రవకీర్యంతే పరిఖాసు సమంతతః

టీక॥ తత్ర=అచ్చట; సంక్రమాః= సంచార మార్గములు ; పరసైన్యాగమేసతి = శత్రుసైన్యమురాకయగుచుండఁగా ; పురీం(అధ్యాహృతము)= లంకాపట్టణమును; త్రాయంతే=రక్షించుచున్నవి. తైః = ఆ ; యంత్రైః=

యంత్రములచేత; పరిఖాసు=అగడ్తల యందు; సమంతతః=అంతటను; అవకీర్యంతే=ఎత్తివేయఁబడుచున్నవి.

అచ్చట, నానాదారునిర్మితసంచార మార్గములు, శత్రుసైన్యములు వచ్చినప్పుడుమాత్రము, పట్టణమును రక్షించుచున్నవి; ఎట్లనగా, నాయంత్రములు, అగడ్తల యందంతటను, ఈమార్గభూతములయి యుండు పలకలను, ఎత్తివేయుచున్నవి; అంతశత్రువులు, అగడ్తను దాఁటుటకు లేదు. అని, తాత్పర్యము.

ఏకస్త్వ కంప్యో బలవాన్ సంక్రమ స్సుమహాదృఢః. ౧౮
కాంచనై ర్బహుభి స్తంభై ర్వేదికాభి శ్చశోభితః ॥

టీక॥ ఏకః=ఒక; సంక్రమస్తు=సంచారమార్గము మాత్రము; అకంప్యః=కదలింపరానిది. బలవాన్=అధికమయిన బలముగలది. సుమహాదృఢః = మిక్కిలియుదృఢమయినది. బహుభిః = పెక్కులయిన; కాంచనైః=కనకమయములగు; స్తంభైః=స్తంభములచేతను; వేదికాభిశ్చ=తిన్నెలచేతను; శోభితః=ప్రకాశించుచున్నది.

అందు, ఒకసంచారమార్గము మాత్రము, మిక్కిలిదృఢంబై బలిష్ఠంబై, పెక్కుబంగారు స్తంభములతో నుదిన్నెలతోనుం బ్రకాశించుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

స్వయం ప్రకృతి మాపన్నో యుయుత్సూ రామ రావణః. ౧౯
ఉత్థిత శ్చా ప్రమత్తశ్చ బలానా మనుదర్శనే

టీక॥ రామ=రాముఁడా! రావణః=రావణుఁడు; ప్రకృతిం= స్వభావమును; ఆపన్నః=పొందినవాఁడై, చలనములేని స్వభావముగలవాఁడైయనుట; ఉత్థితశ్చ= లేచినవాఁడునై, జాగరూకుండునై యనుట; అప్రమత్తశ్చ= ఏమఱుపాటులేనివాఁడునై; స్వయం=తానే; యుయుత్సుః= యుద్ధముసేయఁగోరినవాఁడై; బలానాం=సైన్యములయొక్క; అనుదర్శనే=చూచుటయందు; తిష్ఠతి(అధ్యా

హ్యాతము)=ఉన్నాఁడు.

రామచంద్రుఁడా! రావణుండు, నిశ్చలంబగుమనంబుగల్గి, జాగరూకుండై, యేమఱక, శత్రువులు లేకున్నను, శత్రువులుం డునప్పుడువలె, యుద్ధముసేయునుత్సాహంబునఁ, బ్రతిదినంబును, సైన్యంబులం జక్కఁగాఁ జూచుకొనుచుండును.

అని, తాత్పర్యము.

లంకా పునర్నిరాలంబా దేవదుర్గా భయావహా. ౨౦
నాదేయం పార్వతం వాన్యం కృత్రిమంచ చతుర్విధమ్

టీక॥ పునః=ఇంకను; లంకా=లంకాపురి; నిరాలంబా= ఆలంబములేనిది. దేవదుర్గా = దేవతలచేతను బొందరానిది. భయావహా= భయముగలిగించునది. నాదేయం=నదిచేఁగలిగినదియు; పార్వతం=పర్వతంబునం గలిగినదియు; వాన్యం = వనసమూహంబునంగలిగినదియు; కృత్రిమంచ= చేయఁబడినదియు; చతుర్విధం=నాలుగువిధములుగల; దుర్గం (అధ్యాహృతము)= దుర్గము; అస్తి (అధ్యాహృతము)=ఉన్నది.

మఱియు, లంకాపురి, త్రికూటపర్వతంబుపైనుండుటచేఁ, బైకిఁబోవుటకాధారములేదు; అచ్చటికి వెళ్లుటకు దేవతలకైననలవిగాదు; మఱియు నాలంక చూపరులకు భయంబుగల్గించుచున్నది; జలదుర్గంబును బర్వతదుర్గంబును, వనదుర్గంబును, ప్రాకారపరిఖావృతంబగు కృత్రిమదుర్గంబును, అను నాలుగుదుర్గంబులును, లంకాపురికున్నవి.

అని, తాత్పర్యము.

స్థితా పారే సముద్రస్య దూరపారస్య రాఘవ. ౨౧
నౌపథోపిచ నాస్త్యత్ర నిరాదేశశ్చ సర్వతః

టీక॥ రాఘవ=రామచంద్రుఁడా! సా(అధ్యాహృతము)=ఆలంక; దూరపారస్య=దూరమునందుగట్టుగల; సముద్రస్య=సముద్రము యొక్క; పారే=అవలిగట్టునందు; స్థితా=ఉన్నది. అత్ర = ఈసముద్రమునందు; నౌపథోపిచ = ఓడమార్గమును; నాస్తి=లేదు. అయం దేశః(అధ్యాహృతము)= ఈదేశము; సర్వతః=అంతటను; నిరాదేశశ్చ=వార్తాసంచారము లేనిదియు.

రాముఁడా! లంకాపట్టణము, అతి విశాలంబగుసముద్రమునావలిగట్టున, నున్నది ; ఈసముద్రంబునుదాఁటుటకు, నోడమార్గంబునులేదు,మఱియు, నిచ్చటివారికి , అచ్చటివారివార్తదెలియునుపాయంబునులేదు;కావున, లంకకుజలదుర్గమున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

శైలాగ్రే రచితా దుర్గా సా పూః దేవపురోపమా. ౨౨
వాజివారణసంపూర్ణా లంకా పరమదుర్జయా

టీక॥ దేవపురోపమా= దేవనగరముతోఁబోల్కిగలదగు ; సా=ఆ; లంకా=లంకయను; పురీ = పట్టణము ; శైలాగ్రే= పర్వతాగ్రమునందు; రచితా=చేయఁబడినదియు ; దుర్గా = పొందనలవిగానిదియు; వాజివారణసంపూర్ణా = గుఱ్ఱములతోనుఏనుంగులతోనునిండినదియు; పరమదుర్జయా= మిక్కిలియుదుర్జయంబునై ;అస్తి(అధ్యాహృతము)=ఉన్నది.

దేవపురీసమానమగు, నాలంకాపట్టణము , పర్వతాగ్రంబుననున్నదైహయగజంబులచేసంపూర్ణమయి, యెవ్వరికిని జయింపనలవిగాకున్నది ; పర్వతాగ్రంబుననుండుటచేఁబర్వతదుర్గంబునువనదుర్గంబునుంగలదు.

అని, తాత్పర్యము.

పరిఖాశ్చ శతఘ్న్యశ్చ యంత్రాణి వివిధాని చ. ౨౩
శోభయంతి పురీం లంకాం రావణస్య దురాత్మనః

టీక॥ పరిఖాశ్చ= అగడ్తలును; శతఘ్న్యశ్చ=శతఘ్నులును; వివిధాని = నానావిధములగు;యంత్రాణిచ=యంత్రములునుదురాత్మనః=దుష్టబుద్ధిగల; రావణస్య=రావణునియొక్క; పురీం=పట్టణమయిన,లంకాం=లంకాపట్టణమును;శోభయంతి= ప్రకాశింపఁజేయుచున్నవి.

అగడ్తలచేతనుశతఘ్నులచేతను బాణశిలామోచకాదినానావిధయంత్రములచేతను, దురాత్ముండగురావణునిలంకాపట్టణము మిక్కిలియుఁ బ్రకాశించుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

అయుతం రక్షసా మత్ర పూర్వద్వారం సమాశ్రితమ్. ౨౪
శూలహస్తా దురాధర్షా స్సర్వే ఖడ్గాగ్రయోధినః

టీక॥ అత్ర=ఈలంకయందు; రక్షసాం= రాక్షసులయొక్క; అయుతం= పదివేలు; పూర్వద్వారం = తూర్పుద్వారమును; సమాశ్రితం= పొందినది. సర్వే—అందఱును; శూలహస్తాః= శూలమునుహస్తములంగలవారలు. దురాధర్షాః=ఎదిరింపనలవిగానివారలు. ఖడ్గాగ్రయోధినః= కత్తులచే ముందట యుద్ధముసేయువారలు.

ఈలంకయందుఁ, బూర్వద్వారంబున, బదివేలరాక్షసులున్నారు; వారలందఱు, శూలపాణులు; యుద్ధంబున నెదిరింపనలవిగాని వారలు; యుద్ధంబున ముందు నిలిచి, ఖడ్గంబులం బోరువారలు. అని, తాత్పర్యము.

నియుతం రక్షసా మత్ర దక్షిణద్వార మాశ్రితమ్. ౨౫
చతురంగేణ సైన్యేన యోధా స్తత్రాప్య నుత్తమాః

టీక॥ అత్ర=ఈలంకయందు; చతురంగేణ— నాలుగంగములుగల; సైన్యేన(సహ)= సైన్యముతోఁగూడ; రక్షసాం=రాక్షసులయొక్క; నియుతం= లక్ష; దక్షిణద్వారం=దక్షిణదిక్కునందలిద్వారమును; ఆశ్రితం— పొందినది. తత్రాపి—అందును; యోధాః= భటులు; అనుత్తమాః— తనకన్నను త్తములులేనివారలు.

లంకయందుదక్షిణద్వారంబునఁజతురంగసైన్యముతోఁగూడ, లక్షమందిరాక్షసులున్నారు; వారలునుమిక్కిలియుసమర్థులు. అని, తాత్పర్యము.

ప్రయుతం రక్షసా మత్ర పశ్చిమద్వార మాశ్రితమ్. ౨౬
చర్మఖడ్గధరా స్సర్వే తథా సర్వాస్త్రకోవిదాః

టీక॥ అత్ర=ఈలంకయందు ; రక్షసాం= రాక్షసులయొక్క ; ప్రయు

తం=పదిలక్షలు; పశ్చిమద్వారం=పడమటిద్వారమును;ఆశ్రితం= పొందినది. సర్వే=అందఱును; చర్మఖడ్గధరాః=చర్మనిర్మితమగుకవచమును ఖడ్గమునుధరించువారలు. తథా = అట్లు; సర్వాస్త్రకోవిదాః = సమస్తములయినయస్త్రములందుఁబండితులు.

లంకాపశ్చిమద్వారంబునఁ, బదిలక్షలరాక్షసులున్నారు ; వారలందఱును, జర్మకవచంబులనుఖడ్గంబులనుదాల్చి , సమస్తాస్త్రంబులుందెలిసి , వెలుంగుచుందురు. అని, తాత్పర్యము.

న్యర్బుదం రక్షసా మత్ర ఉత్తరద్వార మాశ్రితమ్. ౨౭
రథినశ్చా శ్వవాహాశ్చ కులపుత్రా స్సుపూజితాః

టీక॥ అత్ర=ఈలంకయందు; రక్షసాం=రాక్షసులయొక్క; న్యర్బుదం= నూఱుకోటులు; ఉత్తరద్వారం=ఉత్తరదిక్కునందలిద్వారమును; ఆశ్రితం= పొందినది. తే(అధ్యాహృతము)=వారలు; రథినశ్చ=రథికులును; అశ్వవాహాశ్చ=గుఱ్ఱములచేవహింపఁబడువారలును; కులపుత్రాః= మంచికులంబునకుఁబుట్టినవారలు. సుపూజితాః= చక్కఁగాఁబూజింపఁబడినవారలు.

లంకాపురియుత్తర ద్వారంబున , నూఱుకోటులరాక్షసులున్నారు; అందుఁ,గొందఱురథికులునుగొందఱశ్వసాదులును గొందఱుగజసాదులునుగానున్నారు; వారలు,సత్కులంబునంబుట్టినవారును, రావణునకువిశ్వాసనీయులై , రావణునిచే మిక్కిలియుగౌరవింపఁబడుచుందురు. అని, తాత్పర్యము.

శతశో థ సహస్రాణి మధ్యమం స్కంధ మాశ్రితాః. ౨౮
యాతుధానా దురాధర్షా స్సాగ్రకోటిశ్చ రక్షసామ్

టీక॥అథ=ఇంక;దురాధర్షాః=ఎదిరింపనలవిగాని; యాతుధానాః=రాక్షసులు;శతశః = నూఱునూఱులుగాను;సహస్రాణి= వేనవేలుగాను; రక్షసాం=రాక్షసులయొక్క ; సాగ్రకోటిశ్చ=సమగ్రకోటియు; మధ్యమం=నడిమిదైన ; స్కంధం=స్థానమును;ఆశ్రితాః=పొందినారు.

మఱియు, దురాధర్షులగు రాక్షసులు, నూఱునూఱులుగాను వేనవేలుగానుగోట్లులుగాను, పట్టణమధ్యమస్థానంబుననున్నవారు. అని తాత్పర్యము.

తే మయా సంక్రమా భగ్నాః పరిఖాశ్చ వపూరితాః.
దగ్ధా చ నగరీ లంకా ప్రాకారాశ్చ వసాదితాః

టీక॥ మయా=నాచేత; తే=ఆ; సంక్రమాః=సంచారమార్గములు; భగ్నాః=విఱువఁబడినవి. పరిఖాశ్చ=అగడ్తలును; అవపూరితాః=పూడ్వఁబడినవి. లంకా=లంకయను; నగరీచ=పట్టణమును; దగ్ధా= దహింపఁబడినది. ప్రాకారాశ్చ=ప్రాకారములును; అవసాదితాః=విఱువఁబడినవి.

నేనాయగడ్తలమీఁదిసంచార మార్గంబులను బగులఁగొట్టితిని; ఆయగడ్తలను బూడ్చివేసినాను; ఆలంకానగరినంతయు దహించితిని; ఆప్రాకారంబులనుబగులఁగొట్టితిని; ఇప్పుడంతకష్టము లేదు. అని, తాత్పర్యము.

బలైకదేశః క్షపితో రాక్షసానాం మహాత్మనామ్. ౩౦

టీక॥ మయా(అధ్యాహృతము) = నాచేత; మహాత్మనాం = అధికమయినపరాక్రమముగల; రాక్షసానాం = రాక్షసులయొక్క; బలైకదేశః = సైన్యముల యేకభాగము; క్షపితః= నాశమునొందింపఁబడినది.

నేను,మఱియు, రావణునిసైన్యములోఁగొంతభాగమయిన, మహాపరాక్రమశాలులగు రాక్షసులంజంపియున్నాను. అని, తాత్పర్యము.

యేన కేనచ మార్గేణ తరామ వరుణాలయమ్
హతేతి నగరీ లంకా వానరై రవధార్యతామ్. ౩౧

టీక॥ యేనకేనచమార్గేణ=ఏయుపాయముచేనైనను; వరుణాలయం=సముద్రమును; తరామ=దాఁటెదము. లంకా=లంకయను; పురీ=పట్టణము;

వానరైః=వానరులచేత; హతా=కొట్టఁబడినది. ఇతి — అని ; అవధార్యతాం=నిశ్చయింపఁబడుఁగాక.

ఏయుపాయముచేనైననుసముద్రంబును దాఁటవచ్చును; ఇంక , వానరులు లంకానగరమును హతముగావించిరనియే నిశ్చయింపుము. అని, తాత్పర్యము.

అంగదో ద్వివిదో మైందో జాంబవాన్ పనసో నళః
నీల స్సేనాపతి శ్చైవ బలశేషేణ కిం తవ. 32

టీక॥ అంగదః=అంగదుఁడును; ద్వివిదః=ద్వివిదుండును; మైందః=మైందుండును; జాంబవాన్=జాంబవంతుఁడును; పనసః=పనసుండును ; నళః=నళుండును; సేనాపతిః=సేనానాయకుండగు; నీలశ్చైవ=నీలుండును; సంతి(అధ్యాహృతము)=ఉన్నారు. తవ=నీకు; బలశేషేణ=సేనలోనిమిగతచేత; కిం=యేమిప్రయోజనము?

మిగతసేనతో మనకుఁ గార్యములేదు ; అంగదుండును ద్వివిదుండును మైందుండును జాంబవంతుండును బనసుఁడును నళుండును సేనానాయకుండగు నీలుండును, ఉన్నారు. వీరలే చాలుదు[illegible].

అని, తాత్పర్యము.

ప్లవమానా హి గత్వా తాం రావణస్య మహాపురీమ్
సపర్వతవనాం భిత్త్వా సఖాతాం సప్రతోరణామ్. 33
సప్రాకారాం సభవనా మానయిష్యంతి రాఘవ

టీక॥ రాఘవ=రామఁడా! ఏతే(అధ్యాహృతము)=వీరలు; ప్లవమానాః=ఎగురుచు; గత్వా= పోయి; సపర్వతవనాం = పర్వతంబులతో వనంబులతో నుగూడినదియు; సఖాతాం= అగడ్తలతోఁగూడినదియును; సప్రతోరణాం=బహిద్వారములతోఁగూడినదియు; సప్రాకారాం=ప్రాకారములతోఁగూడినదియు; సభవనాం=ఇండ్లతోఁగూడినదియునగు; తాం=ఆ; రావణస్య=రావణునియొక్క; మహాపురీం=గొప్పపట్టణమయినలంకను; భిత్త్వా=పెల్లగించి; ఆనయిష్యంతి(ఆనేష్యంతి)=తేఁగలరు.

రాముఁడా! వీరలు , ఆకాశమా

గరంబునందుండి బోయి, పర్వతంబులతోను వనంబులతోను అగడ్తలతోను బహిద్వారములతోను ప్రాకారములతోను గృహంబులతోను లంకాపట్టణంబుం జెల్లగించి, యిచ్చటికిఁ దేఁగలను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవ మాజ్ఞాపయ క్షిప్రం బలానాం సర్వసంగ్రహమ్. ౩౪
ముహూర్తేన తు యుక్తేన ప్రస్థాన మభిరోచయ

టీక॥ఏవం=ఎట్లు; బలానాం=సైన్యములలో; సర్వసంగ్రహం=అన్నిటియందును సారభూతమయిన దాని; క్షిప్రం=శీఘ్రముగా; ఆజ్ఞాపయ = ఆజ్ఞాపించుము. యుక్తేన = యోగ్యమయిన; ముహూర్తేనతు = ముహూర్తముచేతనే; ప్రస్థానం= ప్రయాణమును; అభిరోచయ=ఇచ్ఛింపుము.

సైన్యంబులలోనన్నింటికిని సారభూతులగునంగదాదుల కుశీఘ్రముగా నాజ్ఞనొసఁగుము; యాత్రాయోగ్యంబగు ముహూర్తంబునను, బయనంబగునట్లు, సంఘటింపుము. అని, హనుమంతుండు, రామునకుం జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, తృతీయస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండతృతీయసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీ

చతుర్థసర్గప్రారంభః.

శ్రుత్వా హనుమతో వాక్యం యథావ దనుపూర్వశః
తతో బ్రవీ న్మహాతేజా రామ స్సత్యపరాక్రమః. ౧

టీక॥మహాతేజాః = అధికమయిన తేజస్సుగలవాఁడును;సత్యపరాక్రమః= సత్యమయినపరాక్రమముగలవాఁడు నగు; రామః=రాముఁడు-హనుమతః = హనుమంతునియొక్క;వాక్యం = మాటను; అనుపూర్వశః = మొదటనుండి; యథావత్=క్రమముగా;శ్రుత్వా= విని; తతః=అటుపిమ్మట; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

మహాతేజుండును సత్యపరాక్రముండునగు రాముండు, హనుమంతుండు చెప్పినమాటనంతయుఁ గ్రమముగావిని, హనుమంతుంజూచి,ఇట్లని చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

యాం నివేదయసే లంకాం పురీం భీమస్య రక్షసః
క్షిప్ర మేనాం మథిష్యామి సత్య మేత ద్బ్రవీమి తే. ౨

టీక॥భీమస్య= భయంకరుండగు; రాక్షసః= రాక్షసుఁడైన రావణునియొక్క; యాం=ఏ;లంకాం=లంకయను; పురీం=పట్టణమును; నివేదయసే= తెల్పుచున్నావో; ఏనాం=ఈలంకాపట్టణమును; క్షిప్రం=శీఘ్రముగా ; మథిష్యామి=మంథించెదను. ఏతత్ =ఈ;సత్యం=సత్యమయినమాటను; తే=నీకు; బ్రవీమి=చెప్పుచున్నాను.

నీవిపుడుభయంకరుండగు రావణుని పట్టణమగు నేలంకం జెప్పుచున్నావో దానిశీఘ్రముగా నే హతము గావించెదను; సత్యము, నీకుంజెప్పుచున్నాను. అని, రాముండు,హనుమంతునితోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

అస్మి న్ముహూర్తే సుగ్రీవ ప్రయాణ మభిరోచయే
యుక్తో ముహూర్తో విజయః ప్రాప్తో మధ్యం దివాకరః. ౩

టీక॥సుగ్రీవ=సుగ్రీవుఁడా!అస్మిన్= ఈ;ముహూర్తే=ముహూర్తమునందు; ప్రయాణం=పయనమును;అభికాంక్షయే = కోరుచున్నాను. ముహూర్తః=ఈ,ముహూర్తము;యుక్తః= తగినది.విజయః= విజయముగలిగించునది.దివాకరః=సూర్యుఁడు;మధ్యం=పగటిమధ్యమును; ప్రాప్తః=పొందినాఁడు.

సుగ్రీవుఁడా ! ఈముహూర్తమునందే , ప్రయాణముసేయవలయునని కోరుచున్నాను; ఇప్పుడు , సూర్యుఁడు, దివామధ్యమునొందియున్నాఁడు; ఈయభిజిన్ముహూర్తము, ప్రయాణమునకుయుక్తమయినది ; జయంబుగల్గించునది. అని,తాత్పర్యము.

అస్మి న్ముహూర్తే విజయే ప్రాప్తే మధ్యం దివాకరే
సీతాం హృత్వాతు మే జాతు క్వా సౌ యాస్యతి యాస్యతః. ౪

టీక॥ దివాకరే = సూర్యుఁడు; మధ్యం= దివామధ్యమును; ప్రాప్తే = పొందఁగా; అస్మిన్= ఈ; విజయే = విజయముగల్గించునట్టి;ముహూర్తే= అభిజిన్ముహూర్తమునందు; మే= నేను; యాస్యతః= ప్రయాణముసేయఁగా; అసౌ=ఈరావణుఁడు; సీతాం= సీతను; హృత్వాతు= హరించియు ; జాతు=ఒకానొకప్పుడును; క్వ=ఎచ్చటికి; యాస్యతి=పోఁగలఁడు?

సూర్యుఁడుమధ్యంగతుఁడైయుండునప్పుడు,విజయావహంబగునీయభిజిన్ముహూర్తంబుననేనుబ్రయాణమగుదునేని, సీతనపహరించినరావణుండు, ఎచ్చటికిఁబోయి, తప్పించుకొనఁగలఁడు? అతండెచ్చటికిఁబోయిననువిడువక , వధింతును. అని, తాత్పర్యము.

సీతా శ్రుత్వా భియానం మే ఆశా మేష్యతి జీవితే
జీవితాంతేఽ మృతం స్పృష్ట్వా పీత్వా విష మివా తురః. ౫

టీక॥ సీతా=సీత ; మే= నాయొక్క ; అభియానం = ప్రయాణమును; శ్రుత్వా=విని; విషం=విషమును; పీత్వా=త్రావి; ఆతురః=పీడితుఁడగువాఁడు; జీవితాంతే = ప్రాణాత్యయకాలమునందు; అమృతం=అమృత

మును; స్పృష్ట్వైవ= తాఁకివలె; జీవితే=ప్రాణమునందు; ఆశాం=ఆశను; ఏష్యతి=పొందఁగలదు.

విషంబుఁ ద్రాఁగినవాఁడు పీడితుండై చావంబోవునంతటికాలంబున, నమృతస్పర్శంబునొంది, కొంచెముజీవనశక్తినొందునట్లు, సీతాదేవి, నాప్రయాణంబునువిని, జీవితాశంబొందఁగలదు. అని, తాత్పర్యము.

ఉత్తరాఫల్గునీ హ్యద్య శ్వస్తు హస్తేన యోక్ష్యతే
అభిప్రయామ సుగ్రీవ సర్వానీకసమావృతాః ౬

టీక॥ సుగ్రీవ=సుగ్రీవుఁడా! అద్య=నేఁడు; ఉత్తరాఫల్గునీహి=ఉత్తరఫల్గునీనక్షత్రముగదా! శ్వస్తు=రేపుమాత్రము; చంద్రః(అధ్యాహృతము)=చందురుఁడు; హస్తేన — హస్తనక్షత్రముతో; యోక్ష్యతే=చేరఁగలఁడు. సర్వానీకసమావృతాః=సమస్తసైన్యములచేఁబరివేష్టింపఁబడినవారలమై; అభిప్రయామ= పయనమగుదము.

సుగ్రీవుఁడా! నేఁడుత్తరఫల్గునీ నక్షత్రము; పునర్వసూనక్షత్రంబునఁ బుట్టిననాకు, ఇదిసాధనతారయగుచున్నది; రేపుహస్తనక్షత్రము, అదినాకునైధనతారయగును; కావున, సమస్తసైన్యంబులంగూడి, నేఁడేపయనమయ్యెదము. అని, తాత్పర్యము.

నిమిత్తాని చ ధన్యాని యాని ప్రాదుర్భవంతి చ
నిహత్య రావణం సీతా మానయిష్యామి జానకీమ్. ౭

టీక॥ యాని=ఏ; నిమిత్తాః=నిమిత్తములు; ధన్యాని = శుభముగలిగించునవో; తాని(అధ్యాహృతము)చ=అవియు; ప్రాదుర్భవంతిచ=ఆవిర్భవించుచున్నవి. రావణం= రావణుని; నిహత్య=చంపి; జానకీం=జనకమహారాజుకూఁతురయిన; సీతాం=సీతను; ఆనయిష్యామి(ఆనేష్యామి)=తెచ్చెదను.

మఱియు, శుభసూచకంబులగు నిమిత్తంబులును బ్రాదుర్భవించుచున్నవి; అవశ్యము, రావణునివధించి, జనకమహారాజుకూఁతురయిన సీతం దెచ్చెదను. అని, తాత్పర్యము.

టీక ॥ వనౌకసః=వానరులు;నిమ్నేషు=పల్లములయందును;వనదుర్గేషు=జలముచేఁబోనలవిగానిప్రదేశములందును; వనేషుచ= వనములయందును; నిహితం=ఉంచఁబడిన;పరేషాం=శత్రువులయొక్క; బలం = బలమును; అభిప్లుత్య=ఎగిరి; అభిపశ్యేయుః= చూతురుగాక.

ఒకవేళ, శత్రువులు,పల్లపు నేలలయందును,జలదుర్గస్థానంబులందును, అడవులయందును, సమయముఁ జూచి మనలంబ్రహరించుటకై సైన్యంబులుంచియుందురు;వానరులచ్చటచ్చట, నాకాశంబునకుద్గమించి,యట్టిస్థలంబులశత్రుసైన్యంబులున్నవో లేవో చూడవలయును. అని, తాత్పర్యము.

యచ్చ ఫల్గు బలం కించి త్త దత్రైవో పయుజ్యతామ్
ఏత ద్ధి కృత్యం ఘోరం నో విక్రమేణ ప్రయుజ్యతామ్. ౧౪

టీక॥ఫల్గు=అసారమయిన;బలంచ=సైన్యమును;యత్=ఏది;కించిత్=కొంచెము; అస్తి(అధ్యాహృతము)= కలదో;తత్=అది;అత్రైవ=ఇచ్చటనే; ఉపయుజ్యతాం= ఉపయోగింపఁబడుఁగాక. నః=మనయొక్క; ఏతత్=ఈ; కృత్యం=కార్యము; ఘోరంహి= భయంకరముగదా! విక్రమేణ=పరాక్రమముచేత; ప్రయుజ్యతాం=ప్రయోగింపఁబడుఁగాక.

కొంచెమునిస్సారమయినబలమున్న యెడల, దానినిచ్చటనే యుపయోగార్థమయియుంచుడు; మనదిగొప్పకార్యము,కావున, నందఱునుబరాక్రమంబునవలంబించియుండవలయును.

అని, తాత్పర్యము.

సాగరౌఘనిభం భీమ మగ్రానీకం మహాబలాః
కపిసింహాః ప్రకర్షంతు శతశో థ సహస్రశః. ౧౫

టీక॥ మహాబలాః=అధికమయినబలముగలవారలగు; కపిసింహాః=వానరశ్రేష్ఠులు; శతశః=నూఱునూఱులుగాను;అథ=ఇంకను; సహస్రశః=వేనవేలుగాను; సాగరౌఘనిభం=సముద్రప్రవాహముతోసమానమయినదియు; భీమం=భయంకరమునగు; అగ్రానీకం=ముందటిసేనను; ప్రకర్షంతు=ఈడ్తు

రు గాక.

మహాబలశాలులగు వానరశ్రేష్ఠులు నూఱునూఱులు గాను వేనవేలుగాను గుంపులుగూడి, యగ్రసేనతోఁ గూడి, ముందునడచుచుందురు గాక.

అని, తాత్పర్యము.

గజశ్చ గిరిసంకాశో గవయశ్చ మహాబలః
గవాక్షశ్చాగ్రతో యాంతు గవాం దృప్తా ఇవర్షభాః. ౧౮

టీక॥ గిరిసంకాశః = పర్వతముతోస మానుఁడైన; గజశ్చ = గజుండును; మహాబలః = అధికమయినబలముగల; గవయశ్చ = గవయుండును; గవాక్షశ్చ = గవాక్షుండును; అగ్రతః = ముందట; గవాం = గోవులయొక్క; అగ్రతః (అధ్యాహృతము) = ముందట; దృప్తాః = గర్వించిన; ఋషభాఇవ = ఆఁబోతులువలె; యాంతు = పోవుదురు గాక.

పర్వతాకారుండగు గజుండును, మహాబలుండగు గవయుండును, గవాక్షుండును, గర్వితంబులగు నాఁబోతులు, గోవుల ముందటం బోవునట్లు, సేనకు ముందు నడతురు గాక. అని, తాత్పర్యము.

యాతు వానరవాహిన్యా వానరః ప్లవతాం వరః
పాలయ న్దక్షిణం పార్శ్వ మృషభో వానరర్షభః. ౧౯

టీక॥ ప్లవతాం = ఎగురువారిలోపల; వరః = శ్రేష్ఠుండును; వానరర్షభః = వానరశ్రేష్ఠుండునగు; ఋషభః = ఋషభుండను; వానరః = వానరుఁడు; వానరవాహిన్యాః = వానరసేనయొక్క; దక్షిణం = కుడిదైన; పార్శ్వం = ప్రక్కను; పాలయన్ = రక్షించుచు; యాతు = పోవుఁ గాక.

ఎగురువారిలోనుత్తముండును, వానరశ్రేష్ఠుండునగు ఋషభుండు, వానరసేన దక్షిణపార్శ్వమును పాలించుచు వచ్చుఁ గాక. అని, తాత్పర్యము.

గంధహస్తీవ దుర్ధర్ష స్తరస్వీ గంధమాదనః
యాతు వానరవాహిన్యా స్సవ్యం పార్శ్వ మధిష్ఠితః. ౨౦

టీక॥ గంధహస్తీవ = మత్తగజమువలె; దుర్ధర్షః = ఎదిరింపనలవిగాని

వాఁడును; తరస్వీ= బలవంతుఁడునగు; గంధమాదనః=గంధమాదనుఁడు; వానరవాహిన్యాః = వానరసేనయొక్క. సవ్యం=ఎడమదైన; పార్శ్వం= ప్రక్కను; అధిష్ఠితః= అధిష్ఠించినవాఁడై; యాతు=పోవుఁగాక.

మత్తగజముంబోలెదుర్ధర్షుండును బలవంతుండునగు గంధమాదనుండు, వానరసేనయెడమప్రక్కను పాలించుచు, వచ్చుఁగాక. అని, తాత్పర్యము.

యాస్యామి బలమధ్యేహం బలౌఘ మభిహర్షయన్
అధిరుహ్య హనూమంత మైరావత మివేశ్వరః. ౧౯

టీక॥ అహం=నేను; ఈశ్వరః = ఇంద్రుఁడు; ఐరావతమివ = ఐరావతమునువలె; హనూమంతం = హనుమంతుని; అధిరుహ్య=ఎక్కి; బలౌఘం= సైన్యసమూహమును ; అభిహర్షయన్=సంతసింపఁజేయుచు ; బలమధ్యే=సైన్యమునడుమను; యాస్యామి= పోయెదను.

నేను, దేవేంద్రుండైరావతము నారోహించునట్లు , హనుమంతునిపైనారోహించి , సైన్యంబులకుత్సాహంబు గల్గించుచు, సైన్యమధ్యంబున వచ్చెదను. అని, తాత్పర్యము.

అంగదే నైష సంయాతు లక్ష్మణ శ్చాంతకోపమః
సార్వభౌమేన భూతేశో ద్రవిణాధిపతిర్యథా. ౨౦

టీక॥ అంతకోపమః= యమునితోఁ బోల్కిగల; ఏషః=ఈ; లక్ష్మణశ్చ= లక్ష్మణుండును; అంగదేన= అంగదునిచేత; సార్వభౌమేన = సార్వభౌమమనునుత్తరదిగ్గజముచేత; భూతేశః= యక్షులకుఁబ్రభువైన ; ద్రవిణాధిపతిర్యథా=కుబేరుండువలె; సంయాతు= పోవుఁగాక.

యక్షనాథుండగుకుబేరుండు, సార్వభౌమంబను నుత్తరదిగ్గజంబునెక్కిపోవునట్లు, అంతకతుల్యుండగునీలక్ష్మణుండును, అంగదునారోహించి, వచ్చునుగాక. అని, తాత్పర్యము.

జాంబవాంశ్చ సుషేణశ్చ వేగదర్శీచ వానరః

ఋక్షరాజో మహాసత్త్వః కుక్షిం రక్షంతు తే త్రయః. ౨౧

టీక॥ ఋక్షరాజః=ఎలుఁగుగొడ్డుల కుఁబ్రభుండును; మహాసత్త్వః= అధికమయినబలముగలవాఁడునగు; జాంబవాంశ్చ=జాంబవంతుఁడును ;సుషేణశ్చ=సుషేణుండును; వేగదర్శీ = వేగదర్శియును; వానరశ్చ=వానరుండును; తే=వారలు; త్రయః=ముగ్గురును; కుక్షిం=వెనుకటిభాగమును; రక్షంతు=రక్షింతురుగాక.

ఋక్షరాజుండును మహాబలుండునగుజాంబవంతుండును సుషేణుండును వేగదర్శియు,వీరుముగ్గురును , సేనాపశ్చాద్భాగమునురక్షింతురుగాక. అని, రాముండు,చెప్పెను.అని, తాత్పర్యము

రాఘవస్య వచ శ్శ్రుత్వా సుగ్రీవో వాహినీపతిః
వ్యాదిదేశ మహావీర్యా న్వానరా న్వానరర్షభః. ౨౨

టీక॥వానరర్షభః=వానరశ్రేష్ఠుండును; వాహినీపతిః= వానరసేనకుఁ బ్రభుండునగు;సుగ్రీవః=సుగ్రీవుండు; రాఘవస్య=రాముని యొక్క; వచః= మాటను;శ్రుత్వా=విని;మహావీర్యాన్=అధికమయినపరాక్రమముగల; వానరాన్= వానరులను; వ్యాదిదేశ=ఆజ్ఞాపించెను.

వానరోత్తముండును వానరసేనాధీశ్వరుండునగు సుగ్రీవుండు రాముండు చెప్పిన మాటనువిని, మహాపరాక్రమశాలులగువానరులకుఁ,బయనముకండని యాజ్ఞాపించెను. అని, తాత్పర్యము,

తే వానరగణా స్సర్వే సముత్పత్య యుయుత్సవః
గుహాభ్య శ్శిఖరేభ్యశ్చ ఆశు పుప్లువిరే తదా. ౨౩

టీక॥ తదా=అప్పుడు; తే=ఆ; వానరగణాః=వానరసమూహములు ; సర్వే=అందఱును; యుయుత్సవః=యుద్ధముసేయఁగోరినవారలై ; సముత్పత్య=ఎగిరి; ఆశు=శీఘ్రముగా; గుహాభ్యశ్చ=గుహలవలనను;శిఖరేభ్యశ్చ=పర్వతశిఖరములవలనను; పుప్లువిరే=గంతులువేసిరి.

అప్పుడువానరులందఱును, యుద్ధోత్సాహులయి,గుహలనుండియుఁ బర్వ

తచ్ఛిఖరంబుల నుండియు వృక్షంబులనుండియు, నెగిరి, గంతులు వేసిరి.

అని, తాత్పర్యము,

తతో వానరరాజేన లక్ష్మణేన చ పూజితః
జగామ రామో ధర్మాత్మా ససైన్యో దక్షిణాం దిశమ్. ౨౪

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; ధర్మాత్మా = ధర్మస్వభావుఁడగు; రామః = రాముఁడు; వానరరాజేన = వానరేశ్వరుండగు సుగ్రీవుని చేతను; లక్ష్మణేన చ = లక్ష్మణుని చేతను; పూజితః = పూజింపఁబడినవాఁడై; ససైన్యః = సైన్యముతోఁ గూడినవాఁడై; దక్షిణాం = దక్షిణపు; దిశం = దిక్కునుగూర్చి; జగామ = పోయెను.

అంత, ధర్మాత్ముఁడగు రాముండు వానరరాజుండగు సుగ్రీవుని చే లక్ష్మణుని చేఁబూజితుండై, వానరసైన్యంబుఁగూడి, దక్షిణపుదిక్కునుబట్టి, పోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

శతైశ్శతసహస్రైశ్చ కోటిభి రయుతైరపి
వారణాభైశ్చ హరిభి ర్యయౌ పరివృత స్తదా. ౨౫

టీక॥ తదా = అప్పుడు; సః (అధ్యాహృతము) = ఆ రాముఁడు; వారణాభైశ్చ = ఏనుఁగులతోఁ సమానులును; శతైః = నూఱులును; శతసహస్రైశ్చ = లక్షలును; కోటిభిః = కోటులును; అయుతైరపి = పదివేలునగు; హరిభిః = వానరుల చేత; పరివృతః = పరివేష్టింపఁబడినవాఁడై; యయౌ = పోయెను.

అప్పుడు, రాముండు, నూఱునూఱులుగాను, లక్షలులక్షలుగాను, కోటులుకోటులుగాను, పదివేలు పదివేలుగాను, నుండు వానరుల చేఁబరివేష్టితుండై, పోయెను. అని, తాత్పర్యము.

తం యాంత మనుయాతి స్మ మహతీ హరివాహినీ

టీక॥ మహతీ = గొప్పదగు; హరివాహినీ = వానరసేన; యాంతం = పోవుచున్న; తం = ఆ రాముని; అనుయాతిస్మ = వెంబడించినది.

అప్పుడు రాముండు, పోవుచుండఁగా, ఆయనను, గొప్పవానరసేన, వెంబడించినడచినది.

అని, తాత్పర్యము.

దృష్టాః ప్రముదితాస్సర్వే సుగ్రీవేణాభిపాలితాః. ౨౮
ఆప్లవంతః ప్లవంతశ్చ గర్జంతశ్చ ప్లవంగమాః
క్ష్వేళంతో ధావమానా స్తే జగ్ముర్వై దక్షిణాం దిశమ్. ౨౯
భక్షయంత స్సుగంధీని మధూని చ ఫలానిచ
ఉద్వహంతో మహావృక్షాన్ మంజరీ పుంజధారిణః. ౩౦

టీక॥ తే=ఆ; ప్లవంగమాః=వానరులు; సర్వే=అందఱును; దృష్టాః=గర్వించినవారలై; ప్రముదితాః= మిక్కిలి యుసంతసించినవారలై; సుగ్రీవేణ = సుగ్రీవునిచేత; అభిపాలితాః=పాలింపఁబడినవారలై; ఆప్లవంతః = ఎగురుచు; ప్లవంతశ్చ=గంతులు వేయుచును; గర్జంతశ్చ=అఱచుచును; క్ష్వేళంతః=సింహనాదము సేయుచు; ధావమానాః= పరుగెత్తుచు; సుగంధీని=మంచివాసనగల; మధూనిచ= తేనెలను; ఫలానిచ=పండ్లను; భక్షయంతః=భక్షించుచు; మంజరీపుంజధారిణః=పూగుత్తులసమూహములనుధరించునట్టి; మహావృక్షాన్= గొప్పవృక్షములను; ఉద్వహంతః=పట్టుకొనుచు; దక్షిణాం=దక్షిణపు; దిశం= దిక్కునుగూర్చి; జగ్ముః= పోయిరి. "వై" అనునది పాదపూరణార్థము.

ఆవానరులు, గర్వితులయి, సంతుష్టులయి, సుగ్రీవపాలితులయి, యెగురుచు, గంతులు వేయుచు, నఱచుచు సింహనాదంబులు గావించుచుఁ, బరుగులిడుచు, సుగంధిఫలంబులం దినుచుఁ, దేనియలం ద్రావుచు, విలాసార్థము, పుష్పమంజరీశోభితంబులగు పెద్దవృక్షంబులం బట్టుకొనుచు, దక్షిణదిక్కునకుం బోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

అన్యోన్యం సహసా దృష్టా నిర్వహంతి క్షిపంతిచ
పతంతశ్చా క్షిపం త్యన్యే పాతయంత్యపరే పరాన్. ౩౧

టీక॥ తే=ఆవానరులు; దృష్టాః= గర్వించినవారలయి; సహసా = బలము

చేత; అన్యోన్యం=ఒండొరులను; నిర్హ్వంతి=ఎత్తుచుండిరి. క్షిపంతిచ=పడవేయుచునుండిరి. అన్యే = ఇతరులు; సంతతశ్చ=పడుచును; ఆక్షిపంతి=ఆక్షేపించుచుండిరి. అపరే=మఱికొందఱు; పరాన్=ఇతరులన, పడద్రోయువారలననుట; పాతయంతి= పడఁద్రోయుచుండిరి.

అప్పుడు, వానరులు, గర్వితులయి, బలంబునఁగొందఱు, ఇతరులంబైకెత్తిరి; కొందఱితరులంబడఁద్రోసిరి; కొందఱుపడఁద్రోయఁబడియశక్తులు కావుఁ, బడఁద్రోసిన వారలనాక్షేపించిరి; శక్తులగువారలుకొందఱు, తమ్ముఁబడఁద్రోసిన వారలమఱలంబడఁద్రోసిరి.

అని, తాత్పర్యము.

రావణో నో నిహంతవ్య స్సర్వేచ రజనీచరాః
ఇతి గర్జంతి హరయో రాఘవస్య సమీపతః. ౩౦

టీక॥ "నః=మనకు; రావణః= రావణుఁడు; నిహంతవ్యః= చంపఁబడవలసినవాఁడు. రజనీచరాః=రాక్షసులు; సర్వేచ=అందఱును; నిహంతవ్యాః (అధ్యాహృతము)=చంపఁబడవలసిన వారలు" ఇతి=అని; హరయః = వానరులు; రాఘవస్య=రామునియొక్క; సమీపతః=సమీపమునందు; గర్జంతి=అఱచుచుండిరి.

"మనము, రావణుని రాక్షసుల నందఱను, జంపివేయవలయు" ననియిట్లువానరులు, రామునిసమీపమునందు, గర్జించుచుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

పురస్తా దృషభో వీరో నీలః కుముద ఏవచ
పంథానం శోధయంతి స్మ వానరై ర్బహుభి స్సహ. ౩౧

టీక॥వీరః= పరాక్రమశాలియగు; ఋషభః = ఋషభుండనువాఁడును; నీలః=నీలుండును; కుముదఏవచ = కుముదుండును; బహుభిః = పెక్కులయిన; వానరైస్సహ=వానరులతోఁగూడ; పురస్తాత్ = ముందట; పంథానం = మార్గమును; శోధయంతిస్మ=శోధించుచుండిరి.

పరాక్రమశాలియగుఋషభుండనువాఁడునునీలుండునుగుముదుండును, పె

కుక్క-వానరులంగూడి, సేనకుముందునడచి, మార్గంబుశోధింపుచుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

మధ్యేతు రాజా సుగ్రీవో రామో లక్ష్మణ ఏవచ
బహుభి ర్బలిభి ర్భీమై ర్వృతా శ్శత్రు నిబర్హణాః. ౩౨

టీక ॥ శత్రునిబర్హణాః=శత్రువులంజంపునట్టి; రాజా=రాజయిన; సుగ్రీవః=సుగ్రీవుఁడును; రామః=రాముండును; లక్ష్మణఏవచ=లక్ష్మణుండును; బలిభిః=బలవంతులును; భీమైః=భయంకరులునగు; బహుభిః= పెక్కు-వానరులచేత; వృతాః=చుట్టఁబడినవారలై; మధ్యేతు=నడుమను ; జగ్ముః(అధ్యాహృతము)=పోయిరి.

శత్రువులం జంపువారలగు, వానరరాజుసుగ్రీవుండును, రాముండును, లక్ష్మణుండును, బలవంతులును భయంకరాకారులునగు పెక్కు-వానరులచేఁబరివేష్టింపఁబడినవారలై, సేనామధ్యంబునంబోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

హరి శ్శతవలి ర్వీరః కోటీభి ర్దశభి ర్వృతః
సర్వా మేకో హ్యవష్టభ్య రరక్ష హరివాహినీమ్. ౩౩

టీక॥వీరః=పరాక్రమశాలియగు; శతవలిః=శతవలియను; హరిః= వానరుఁడు; దశభిః=పదియగు; కోటీభిః=కోటులచేత; వృతః = చుట్టఁబడినవాఁడై; ఏకః=ఒక్కఁడే; సర్వాం= సమస్తమునయిన; హరివాహినీం=వానరసేనను; అవష్టభ్య=అధిష్ఠించి; రరక్షహ = రక్షించెనుగదా!

వీరుండగు, శతవలియను వానరుండు, పదికోట్లవానరవీరులచేఁ బరివేష్టితుండై, యొక్కఁడె, వానరసేననంతయురక్షించుచుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

కోటీశతపరీవారః కేసరీ పనసో గజః
అర్కశ్చాతిబలః పార్శ్వ మేకం తస్యాభి రక్షతి. ౩౪

టీక ॥ కోటీశతపరీవారః=నూఱుకోటులపరివారముగల; కేసరీ=కేసరియును; పనసః=పనసుండును; గజః=గజుండును; అతిబలః= అధికమయినబలముగల; అర్కశ్చ=అర్కుండును; తస్య = ఆవానరసైన్యముయొక్క; ఏకం=ఒకటయిన; పార్శ్వం=ప్రక్కను; అభిరక్షతి(అభిరక్షంతి) = రక్షించుచుండిరి.

కేసరియునుబనసుండును గజుండును మహాబలుండునగు నర్కుండును, ఒక్కొక్కరు, నూఱుకోటులవానరులతోఁ గూడి వానరసేన యొక్క పార్శ్వంబు నురక్షింపుచుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

సుషేణో జాంబవాంశ్చైవ ఋక్షైశ్చ బహుభి ర్వృతౌ
సుగ్రీవం పురతః కృత్వా జఘనం సంరరక్షతుః. ౩౪

టీక॥ సుషేణః= సుషేణుండును; జాంబవాంశ్చైవ = జాంబవంతుండును; బహుభిః= పెక్కులయిన; ఋక్షైశ్చ=ఎలుఁగుగొడ్డులచేతను; వృతౌ=చుట్టఁబడినవారలై ;సుగ్రీవం=సుగ్రీవుని;పురతః=ముందట, కృత్వా= చేసికొని;జఘనం= పశ్చాద్భాగమును; సంరరక్షతుః=రక్షించిరి.

సుషేణుండును జాంబవంతుండును,ఋక్షసైన్యంబుచేఁబరివేష్టితులయి, సుగ్రీవునిముందటనుంచుకొని, వానరసేనపశ్చిమభాగమునురక్షింపుచుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తేషాం సేనాపతి ర్వీరో నీలో వానరపుంగవః
సంపత న్పతతాం శ్రేష్ఠ స్తద్బలం పర్యపాలయత్. ౩౫

టీక॥ తేషాం=ఆవానరులకు; సేనాపతిః=సేనానాయకుండును; వీరః=పరాక్రమశాలియును; వానరపుంగవః=వానరశ్రేష్ఠుండును; పతతాం=ఎగురువారలలో; శ్రేష్ఠః=ఉత్తముండునగు; నీలః= నీలుండు; సంపతన్=అంతటను తిరుగుచు;తత్=ఆ;బలం=సేనను;పర్యపాలయత్=పాలించెను.

వానర సేనానాయకుండును, బరాక్రమవంతుండును, వానరోత్తముం

దను, ఉత్పతనశక్తిగలవారిలలోనుత్త ముండునగునీలుండు, నాలుగుప్రక్కలం దిరుగుచు.వానరసేనను,రక్షింపుచుండె ను. అని, తాత్పర్యము.

దరీముఖః ప్రజంఘశ్చ రంభో౽థ రభసః కపిః
సర్వతశ్చ యయు ర్వీరా స్త్వరయంతః ప్లవంగమాన్. ౩౭

టీక॥ అథ=ఇంకను;వీరాః=పరాక్రమశాలులగు; దరీముఖః=దరీముఖుండును;ప్రజంఘశ్చ=ప్రజఘుండును; రంభః=రంభుండును;రభసః = రభసుండును:కపిః=వానరుండును;సర్వతశ్చ=అంతటను;ప్లవంగమాన్=వానరులను;త్వరయంతః=వేగిరిపఱచుచు; యయుః=పోయిరి.

మఱియును,బరాక్రమవంతులగు, దరీముఖుండును బ్రజంఘుండును,రంభుండును రభసుండును, నాలుగుప్రక్కలందిరుగుచు, వానరులనందఱనుబోత్సాహపఱచుచు,బోయిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవం తే హరిశార్దూలా గచ్ఛంతో బలదర్పితాః
అపశ్యం స్తే గిరిశ్రేష్ఠం సహ్యం ద్రుమలతాయుతమ్. ౩౮
సరాంసిచ సుఫుల్లాని తటాకాని వనానిచ

టీక॥ఏవం=ఇట్లు; తే=ఆ;హరిశార్దూలాః=వానరశ్రేష్ఠులు; బలదర్పితాః=బలగర్వితులయి:గచ్ఛంతః=పోవుచు; తే=ఆవానరులు;ద్రుమలతాయుతం=వృక్షములతోనుతీగెలతోనుంగూడిన; గిరిశ్రేష్ఠం=పర్వతశ్రేష్ఠమయిన; సహ్యం= సహ్యాపర్వతమును;సుఫుల్లాని=చక్కఁగావికసించిన, చక్కఁగావికసించినకమలము మొదలగు నవిగలయనుట;సరాంసిచ=సరస్సులను;తటాకాని=చెఱువులను; వనానిచ=అడవులను; అపశ్యన్=చూచిరి.

ఆవానరోత్తములు,ఇట్లుబలగర్వితులయిపోవుచు, దూరంబుననుండి, వృక్షంబులతోను లతలతోను ఒప్పుచున్నపర్వతశ్రేష్ఠంబగుసహ్యాపర్వతంబును, మఱియు , ఫుల్లపద్మకల్హారంబులగుసరస్సులను దటాకంబులను వనంబులనుం, జూచిరి.

అని, తాత్పర్యము.

రామస్య శాసనం జ్ఞాత్వా భీమకోపస్య భీతవత్. ౩౯
వర్జయ న్నగరాభ్యాశాం స్తథా జనపదానపి
సాగరౌఘనిభం భీమం త ద్వానరబలం మహత్. ౪౦
ఉత్ససర్ప మహాఘోషం భీమఘోష ఇవార్ణవః

టీక॥ సాగరౌఘనిభం=సముద్రప్రవాహముతో సమానమయినదియు; భీమం=భయంకరమును;మహత్=గొప్పదియునగు;తత్=ఆ; వానరబలం=వానరసైన్యము;భీమకోపస్య= భయంకరమగుకోపముగల; రామస్య= రామునియొక్క; శాసనం=ఆజ్ఞను;జ్ఞాత్వా=తెలిసికొని; భీతవత్=భయమునొందినదై; నగరాభ్యాశాన్ = పట్టణసమీపప్రదేశములను;తథా=అట్లు; జనపదానపి=గ్రామములను;వర్జయత్= విడుచుచు; మహాఘోషం=పెద్దధ్వనిగలదై; భీమఘోషః= భయంకరమగుధ్వనిగల; అర్ణవఇవ = సముద్రమువలె;ఉత్ససర్ప=పోయెను.

సముద్రంబుంబోలె ననంతంబయియున్నదియుభయంకరంబునగు నావానరసేన , భయంకరకోపుండగురామునాజ్ఞకుభయపడి, నగరంబులపైంగాని గ్రామంబులపైంగానిపడక , మహాధ్వనిగదుర , మహాఘోషంబగుసముద్రంబుకరం, బోయినది.

అని, తాత్పర్యము.

తస్య దాశరథేః పార్శ్వే శూరాస్తే కపికుంజరాః. ౪౧
తూర్ణ మాప్లువు స్సర్వే సదశ్వాఇవ చోదితాః

టీక॥తస్య=ఆ; దాశరథేః= రామునియొక్క; పార్శ్వే= ప్రక్కయందు; శూరాః= యుద్ధమునందుభయములేనట్టి; తే=ఆ; కపికుంజరాః = వానరశ్రేష్ఠులు; సర్వే = అందఱును; చోదితాః=ప్రేరేపింపఁబడిన; సదశ్వాఇవ= ఉత్తమాశ్వంబులువలె ; తూర్ణం = శీఘ్రముగా, ఆప్లువుః=పోయిరి-

రామునకుల్లాసంబుగల్గించుటకై , యతనిసమీపంబున , శూరులగువానరోత్తములు,చోదితంబులగును త్తమాశ్వంబులకైవడి, శీఘ్రంబునంబరుగెత్తిరి- అని, తాత్పర్యము-

కపిభ్యాం ...హ్యమానౌ తౌ శుశుభాతే నరోత్తమౌ. ౪౨
మహాభ్ర...మివ సంస్పృష్టౌ గ్రహాభ్యాం చంద్రభాస్కరౌ

టీక॥ కపిభ్యాం = హనుమదంగదుల చేత; ఊహ్యమానౌ = మోయఁబడుచున్న; తౌ = ఆ; నరోత్తమౌ = పురుషశ్రేష్ఠులగు రామలక్ష్మణులు; మహాభ్రం = ఆకాశ...; గ్రహాభ్యాం = బృహస్పతిశుక్రులచేత; సంస్పృష్టౌ = స్పృశింపఁబడిన; చంద్రభాస్కరావివ = చంద్రసూర్యులవలె; శుశుభాతే = ప్రకాశించిరి-

పురుషశ్రేష్ఠులగు రామలక్ష్మణులు, హనుమదంగదులపైనుండుటం జేసి, బృహస్పతిశుక్రులతో సంబంధించిన, చంద్రసూర్యులుంబోలెఁ, బ్రకాశించిరి- అని, తాత్పర్యము-

తతో వానర రాజేన లక్ష్మణేనచ పూజితః. ౪౩
జగామ రామో ధర్మాత్మా ససైన్యో దక్షిణాం దిశమ్

టీక॥ తతః = అ...; ధర్మాత్మా = ధర్మస్వభావుండగు; రామః = రాముఁడు; వానరరాజేన = వానరేశ్వరుండగు సుగ్రీవునిచేతను; లక్ష్మణేనచ = లక్ష్మణునిచేతను; పూజితః = పూజింపఁబడిన వాఁడై; ససైన్యః = సైన్యముతోఁగూడిన వాఁడై, దక్షిణాం = దక్షిణపు; దిశం = దిక్కునుగూర్చి; జగామ = పోయెను.

అట్లు, ధర్మాత్ముండగు రాముండు, వానరరాజుండగు సుగ్రీవుండును లక్ష్మణుండునుబూజింప, వానరసేనం గూడి, దక్షిణపుదిక్కునకుం బోయెను. అని, తాత్పర్యము.

తమంగదగతో రామం లక్ష్మణశ్శుభయా గిరా. ౪౪
ఉవాచ పరిపూర్ణార్థ స్స్మృతిమాన్ప్రతిభానవాన్

టీక॥ స్మృతిమాన్ = జ్ఞాపకశక్తిగలవాఁడును; ప్రతిభానవాన్ = అధికమయిన ప్రతిభగలవాఁడునగు; అంగదగతః = అంగదునిఁ బొందియున్న; లక్ష్మణః = లక్ష్మణుఁడు; పరిపూర్ణార్థః = నిండిన కోర్కు

ఉంగరమును ద్రైద్రై; తం=ఆ; రామం=రాముని గూర్చి; శుభయా=మంగళకరమైన; గిరా=మాటచేత; ఉవాచ=చెప్పెను.

జ్ఞాపకశక్తిగలవాడును, మిక్కిలి యుక్తప్రతిభగల వైగూర్చుండియు పూర్ణమనోరథుండై నున్న రామునిం జూచి, ఇట్లని, చెప్పెను. అని,

...డునగు, అంగదుని ...లక్ష్మణుడు, పరి... హనుమంతునిపై మంగళవాక్యంబు... తాత్పర్యము.

హృతామవాప్య వైదేహీం క్షిప్రం హత్వాచ రావణమ్ । ౪౫
సమృద్ధార్థః సమృద్ధార్థామయోధ్యాం ప్రతియాస్యసి ॥

టీక॥ త్వం(అధ్యాహృతము)=నీవు; క్షిప్రం=శీఘ్రముగా; హృతాం=అపహరింపబడిన; వైదేహీం=సీతాదేవిని; అవాప్య=పొంది; రావణం=రావణుని; హత్వాచ=చంపియు; సమృద్ధార్థః=నిండినకోర్కులుగలవాడవై; సమృద్ధార్థాం=నిండినకోర్కులుగల; అయోధ్యాం ప్రతి=అయోధ్యనుగూర్చి; యాస్యసి=పోగలవు.

...సీతం శీఘ్రంబుగా... రావణుంజంపి, మరలసీతాదేవింబొంది, సమృద్ధమనోరథుండవై, ...సమృద్ధార్థంబయిన యయోధ్యాపురంబునకుంబోంగలవు. అని, తాత్పర్యము.

మహాంతిచ నిమిత్తాని దివి భూమౌచ రాఘవ । ౪౬
శుభాని తవ పశ్యామి సర్వాణ్యేవార్థసిద్ధయే ॥

టీక॥ రాఘవ=రాముడా! దివి=ఆకాశమునందు; భూమౌచ=భూమియందును; మహాంతి=గొప్పవియును; శుభాని=మంగళకరములునగు; నిమిత్తాని=నిమిత్తములు; సంతి (అధ్యాహృతము)=ఏవిగలవో; తాని(అధ్యాహృతము)=వానిని; సర్వాణ్యేవచ=అన్నింటినే; తవ=నీయొక్క; అర్థసిద్ధయే=కార్యసిద్ధికొఱకు; ప్రాదుర్భూతాని(అధ్యాహృతము)=ప్రాదుర్భవించినవానిగా; పశ్యామి=చూచుచున్నాను.

రామా! ఆకాశంబునందును భూమియందును, గొప్పశుభనిమిత్తంబులేవిగలవో, అవియన్నియునిప్పుడు ప్రాదుర్భూతంబులయి, నీకార్యసిద్ధిని

స ౪

సూచించుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

అనువాతి శుభో వాయుస్సేనాం మృదుహితస్సుఖః. ౪౭
పూర్ణవల్గుస్వరాశ్చేమే ప్రవదంతి మృగద్విజాః

టీక॥ శుభః=మంగళసూచకంబును; హితః=హితకరంబును; సుఖః=సుఖకరంబునగు; వాయుః = వాయువు; మృదుః=మెత్తఁగా; సేనాం=సేనను; అనువాతి=అనుసరించివీచుచున్నది. ఇమే=ఈ; మృగద్విజాశ్చ = మృగంబులును బత్తులును; పూర్ణవల్గుస్వరాః= నిండిన మధురధ్వనులుగలవై; ప్రవదంతి= ధ్వనించుచున్నవి.

వాయువు, హితకరంబయి సుఖకరంబయి, భావిమంగళంబు సూచించుచు, మెల్ల మెల్లఁగా, సేన వెంబడివీచుచున్నది; మృగంబులును బత్తులును, మధురంబుగా, ధ్వనించుచున్నవి.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రసన్నాశ్చ దిశస్సర్వా విమలశ్చ దివాకరః. ౪౮

టీక॥ దిశః=దిక్కులు; సర్వాశ్చ=అన్నియు; ప్రసన్నాః= ప్రసన్నములయియున్నవి. దివాకరశ్చ= సూర్యుఁడును; విమలః=స్వచ్ఛుఁడైయున్నాఁడు.

దిక్కులన్నియుఁ బ్రసన్నములయియున్నవి; సూర్యుండువిమలుండైయున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

ఉశనాశ్చ ప్రసన్నార్చి రనుత్వాం భార్గవో గతః
బ్రహ్మరాశి ర్విశుద్ధశ్చ శుద్ధాశ్చ పరమర్షయః. ౪౯
అర్చిష్మంతః ప్రకాశంతే ధ్రువం సర్వే ప్రదక్షిణమ్

టీక॥ బ్రహ్మరాశిః = వేదరాశిగలవాఁడును; విశుద్ధశ్చ=పరిశుద్ధుండునగు; భార్గవః=భృగుపుత్త్రుండయిన; ఉశనాశ్చ=శుక్రుండును; ప్రసన్నార్చిః= ప్రసన్నమయిన కాంతి గలవాఁడై; త్వాం=నిన్ను; అనుగతః=వెంబడించియున్నాఁడు. శుద్ధాః=పరిశుద్ధులును; అర్చిష్మంతః=అధికమయినకాంతిగల

వారలునగు; పరమర్షయశ్చ = మహర్షులును; ధ్రువం=ధ్రువునిగూర్చి; ప్రదక్షిణం=ప్రదక్షిణమును; కుర్వంతః (అధ్యాహృతము)=చేయుచు; ప్రకాశంతే=ప్రకాశించుచున్నారు-

సమస్తవేదవేత్తయుఁ బరిశుద్ధుఁడు నగు భార్గవుండు శుక్రుండు, ప్రసన్నతేజుండై, నీకు వెనుకం బ్రకాశించుచున్నాఁడు; మఱియుఁ, బరిశుద్ధులగు సప్తర్షులు, కాంతిమంతులయి, ధ్రువునకుఁ బ్రదక్షిణంబుగాఁ దిరుగుచుఁ, బ్రకాశించుచున్నారు.

అని, తాత్పర్యము.

త్రిశంకు ర్విమలో భాతి రాజర్షి స్సపురోహితః. ౫౦
పితామహవరో స్మాక మిక్ష్వాకూణాం మహాత్మనామ్

టీక॥ మహాత్మనాం=పూజ్యమయిన స్వభావముగల ; ఇక్ష్వాకూణాం=ఇక్ష్వాకువంశమునఁ బుట్టిన; అస్మాకం=మనకు; పితామహవరః=పితామహశ్రేష్ఠుఁడును, ప్రధానకూటస్థుఁడుననుట; రాజర్షిః= రాజును ఋషియునగు ; త్రిశంకుః=త్రిశంకువు ; సపురోహితః= పురోహితుండగు వసిష్ఠునితోఁ గూడినవాఁడై; విమలః=నిర్మలుండై; భాతి= ప్రకాశించుచున్నాఁడు.

మహాత్ములు నిక్ష్వాకువంశ్యులునగు మనకుఁ బ్రధానకూటస్థుఁడును రాజర్షియునగు త్రిశంకుమహారాజును, విశ్వామిత్రసృష్టసప్తర్షిగణగత వసిష్ఠునితోఁ గూడి, నిర్మలుండై, ప్రకాశించుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

విమలే చ ప్రకాశేతే విశాఖే నిరుపద్రవే. ౫౧
నక్షత్రవర మస్మాక మిక్ష్వాకూణాం మహాత్మనామ్.

టీక॥ మహాత్మనాం= పూజ్యస్వభావులగు; ఇక్ష్వాకూణాం=ఇక్ష్వాకువంశమునం బుట్టిన; అస్మాకం = మనయొక్క; నక్షత్రవరం= నక్షత్రశ్రేష్ఠమయిన; విశాఖేచ= విశాఖానక్షత్రములును; నిరుపద్రవే= ఉపద్రవములేనివై; విమలే=నిర్మలములయి; ప్రకాశేతే=ప్రకాశించుచున్నవి.

మహాత్ములగుమనయిక్ష్వాకువంశ్యుల నక్షత్రమయిన విశాఖానక్షత్రమును,

దుష్టగ్రహసంబంధములేక, సమస్తలము యి, ప్రకాశించుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

నైర్ఋతం నైర్ఋతానాంచ నక్షత్ర మభిపీడ్యతే. ౫౨
మూలో మూలవతా స్పృష్టో ధూప్యతే ధూమకేతునా

టీక ॥ నైర్ఋతం=నిర్ఋతియే దేవత గాఁగలదియగు; నైర్ఋతానాం= రాక్షసులయొక్క; నక్షత్రంచ=మూలానక్షత్రమును; అభిపీడ్యతే=పీడింపఁబడుచున్నది. మూలః=మూలానక్షత్రము; మూలవతా=సామీప్యముగల; ధూమకేతునా=ధూమకేతువుచేత; స్పృష్టః = తాఁకఁబడినదై; ధూప్యతే=తపింపఁజేయఁబడుచున్నది.

ఇదిగాక, నిర్ఋతిదైవత్యంబగు రాక్షసులనక్షత్రమయినమూలానక్షత్రము సమీపంబుననున్నధూమకేతువుచేస్పృశింపఁబడితపింపఁజేయఁబడినదై మిక్కిలియుఁబీడితమగుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

సర్వం చైత ద్వినాశాయ రాక్షసానా ముపస్థితమ్. ౫౩
కాలే కాలగృహీతానాం నక్షత్రం గ్రహపీడితమ్

టీక॥ ఏతత్=ఇది; సర్వంచ= అంతయు; రాక్షసానాం= రాక్షసులయొక్క; వినాశాయ= చేటుకొఱకు; ఉపస్థితం=సంభవించినది. కాలగృహీతానాం= మృత్యువుచేగ్రహింపఁబడినవారలయొక్క; నక్షత్రం=నక్షత్రము; కాలే=అంతకాలమునందు; గ్రహపీడితం= దుష్టగ్రహముచేఁబీడింపఁబడినది; భవతి (అధ్యాహృతము)=అగుచున్నది.

ఇదంతయు, రాక్షసుల వినాశంబునకేపుట్టినవి; ఏలయనఁగా, మృత్యుగ్రస్తులగువారినక్షత్రంబు, అట్టియంతకాలంబున, దుష్టగ్రహపీడితంబగును.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రసన్నా స్సురసా శ్చాపో వనాని ఫలవంతిచ. ౫౪
ప్రవాంత్య భ్యధికం గంధాన్ యథర్తు కుసుమా ద్రుమాః

టీక॥ఆపః=నీళ్లు; ప్రసన్నాః= స్వచ్ఛములై; సురసాః= మంచి రుచిగలవై; భవంతి (అధ్యాహృతము)= అగుచున్నవి. వనానిచ=అడవులును;ఫలవంతి=మంచిపండ్లుగలవి. ద్రుమాః= వృక్షములు ; యథర్తుకుసుమాః-ఋతువునతిక్రమింపకపుష్పములుగలవై; అభ్యధికం=మిక్కిలియునధికముగా; గంధాన్=తావులను; ప్రవాంతి=క్రక్కుచున్నవి.

వర్షతియు, నీళ్లుస్వచ్ఛములయి,మంచిరుచిగలిగియున్నవి; వనంబులు, ఫలపూర్ణంబులయియున్నవి; వృక్షములన్నియు, ఋతుమర్యాదనతిక్రమింపక, చక్కఁగాఁబుష్పించి, సుగంధంబులగు వాళించుచున్నవి.

అని, తాత్పర్యము.

వ్యూఢాని కపిసైన్యాని ప్రకాశంతేఽధికం ప్రభో. ౫౫
దేవానామివ సైన్యాని సంగ్రామే తారకామయే

టీక. ప్రభో= సమర్థుండవగు రాముఁడా!వ్యూఢాని=వ్యూహములుగాఁజేయఁబడిన;కపిసైన్యాని=వానరసైన్యములు;తారకామయే తారకామయమను,తారకాసురవధంబుగలయనుట, లేక, తారకయనుబృహస్పతిభార్యయేనిమిత్తముగాఁగలయనుట; సంగ్రామే=యుద్ధమునందు;దేవానాం= దేవతలయొక్క;సైన్యానీవ= సైన్యములువలె; అధికం=మిక్కిలియు; ప్రకాశంతే=ప్రకాశించుచున్నవి.

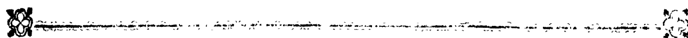
ప్రభుండవగురాముఁడా! వ్యూహములుగాఁజేయఁబడియున్నయీవానరసైన్యంబులు, మున్ను తారకాసురయుద్ధంబున,(లేక, చంద్రుండుబృహస్పతిభార్యనువారింగొనిపోయినప్పుడు, తన్నిమిత్తకంబగు యుద్ధంబునందు) దేవసైన్యంబులుంబోలె , మిక్కిలియుం బ్రకాశించుచున్నవి.అని, తాత్పర్యము.

ఏవ మార్య సమీక్ష్యైతాన్ ప్రీతో భవితు మర్హసి. ౫౬

టీక॥ ఆర్య=పూజ్యుఁడవగు రాముఁడా! ఏవం=ఇట్లు;ఏతాన్=వీనిని; సమి

స ౪

ట్వా=చూచి;ప్రీతః= సంతసించినవాఁడవు;భవితుం=అగుటకు;అర్హసి=తగుదువు.

పూజ్యుఁడవగు రాముఁడా! ఇట్లు, ఈశుభనిమిత్తంబులన్నింటిని జూచి, సంతోషంబు నొంది యుండుము. అని, లక్ష్మణుఁడు, రామునికిం జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇతి భ్రాతర మాశ్వాస్య హృష్ట స్సౌమిత్రి రబ్రవీత్

టీక॥సౌమిత్రిః=లక్ష్మణుఁడు; హృష్టః= సంతసించినవాఁడై; ఇతి=ఇట్లు; భ్రాతరం=అన్నను;ఆశ్వాస్య=ఊఱడించి;అబ్రవీత్=చెప్పెను.

లక్ష్మణుండు సంతుష్టుండై, యీప్రకారము, అన్నయగు రాముని నాశ్వాసించెను. అని, తాత్పర్యము.

అథా వృత్య మహీం కృత్స్నాం జగామ మహతీ చమూః. ౫౭
ఋక్షవానరశార్దూలై ర్నఖదంష్ట్రాయుధై ర్వృతా

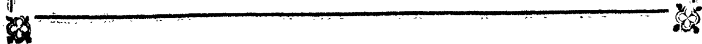
టీక॥అథ=అంత; నఖదంష్ట్రాయుధైః=గోళ్లును పండ్లును నాయుధములుగాఁగల; ఋక్షవానరశార్దూలైః=ఎలుఁగు గొడ్డులలోను వానరులలోను శ్రేష్ఠులగువారలచేత;వృతా= చుట్టఁబడిన;మహతీ=గొప్పదగు;చమూః= సేన; కృత్స్నాం= సమస్తమయిన; మహీం=భూమిని;ఆవృత్య=వ్యాపించి;జగామ=పోయెను.

అట్లు, నఖదంతాయుధులగు నాఋక్షవానరుల మహాసేన, భూమినంతయు, వ్యాపించి, పోవుచుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

కరాగ్రై శ్చరణాగ్రై శ్చ వానరై రుద్ధితం రజః. ౫౮
భీమ మంతర్దధే లోకం నివార్య సవితుః ప్రభామ్

టీక॥వానరైః=వానరులచేత;కరాగ్రైః= హస్తములకొనలచేతను; చరణాగ్రైశ్చ = పాదములకొనలచేతను;ఉద్ధితం=లేచిన; రజః=దుమ్ము; స

వివస్వతః = సూర్యునియొక్క; ప్రభాం = కాంతిని; నివార్య = అడ్డగించి; భీమం = భయంకరముగా; లోకం = లోకమును; అంతర్దధే = కప్పెను.

వానరులహస్తములచేతను పాదములచేతను రేఁగినదుమ్ము, సూర్యునిప్రకాశమునావరించి, యెండలకును భయముగల్గునట్లు, లోకమంతయువ్యాపించినది. అని, తాత్పర్యము.

సపర్వత వనాకాశాం దక్షిణాం హరివాహినీ. ౪౯
ఛాదయంతీ యయౌ భీమా ద్యామివాంబుద సంతతిః

టీక॥ భీమా = భయంకరమగు; హరివాహినీ = వానరసేన; అంబుదసంతతిః = మేఘసమూహము; ద్యామివ = ఆకాశమునువలె; సపర్వతవనాకాశాం = పర్వతములతోను వనంబులతోను ఆకాశముతోనుంగూడిన; దక్షిణాం = దక్షిణపుదిక్కునందలి భూమిని; ఛాదయంతీ = కప్పుచు; యయౌ = పోయినది.

భయంకరాకారయగునావానరసేన, మేఘసమూహము ఆకాశము నావరిందునట్లు, పర్వతములతోను వనంబులతోను ఆకాశంబులతోనుంగూడిన, దక్షిణ భూమినంతయు నావరించుచుం బోయెను. అని, తాత్పర్యము.

ఉత్తరంత్యాంచ సేనాయాం సతతం బహుయోజనమ్. ౫౦
నదీ స్రోతాంసి సర్వాణి సస్యందు ర్విపరీతవత్

టీక॥ సతతం = నిరంతరముగా; సేనాయాం = సేన; ఉత్తరంత్యాంచ = దాటుచుండఁగాను; నదీస్రోతాంసి = ఏటిప్రవాహములు; సర్వాణి = అన్నియు; విపరీతవత్ = విపరీతమువలె; బహుయోజనం = పెక్కుయోజనములగునట్లుగా; సస్యందుః = ప్రవహించినవి.

అప్పుడు, ఆవానరసేన, నదులను నిరంతరముగా దాఁటుచుండుటచే, నీళ్లు పోవుటకు వీలులేక నిలిచి యుండుటం జేసి, దాఁటికాఁగానే, విపరీతప్రవాహము వచ్చినట్లుబహుయోజనంబులవఱకుఁ బాఱినవి. అని, తాత్పర్యము.

సరాంసి విమలాంభాంసి ద్రుమాకీర్ణాంశ్చ పర్వతాన్. ౬౧
సమాన్ భూమి ప్రదేశాంశ్చ వనాని ఫలవంతిచ
మధ్యేనచ సమంతాచ్చ తిర్యక్చాధశ్చ సావిశత్. ౬౨

టీక॥ సా=ఆవానరసేన; విమలాంభాంసి= స్వచ్ఛమయినజలముగల; సరాంసి=సరస్సులను; ద్రుమాకీర్ణాన్=వృక్షములచేవ్యాపింపఁబడిన; పర్వతాంశ్చ=పర్వతములను; సమాన్=మిట్టపల్లములులేని; భూమిప్రదేశాంశ్చ= భూప్రదేశములను; ఫలవంతి= అధికమయిన పండ్లుగల; వనానిచ=వనములను; మధ్యేచ=నడుమను; తిర్యక్చ=అడ్డముగాను; సమంతాచ్చ=అంతటను; అధశ్చ= క్రిందుగాను; అవిశత్=ప్రవేశించెను.

ఆవానరులుస్వచ్ఛములగునీళ్లుగలసరస్సులను, చల్లనినీళ్లుగలవిగావున, వానిలోదిగిదాఁటిరి; వృక్షబహుళంబులగు పర్వతంబులువచ్చినప్పుడు, కొంచెమడ్డముగాఁబోయిదాఁటిరి; సమభూములలో, నంతటనువ్యాపించినడచిరి; ఫలవంతంబులగువనంబులువచ్చినప్పుడు, ఫలంబులందుకొనిదినవచ్చునని, చెట్ల క్రిందుగాఁబోయిరి- అని, తాత్పర్యము.

సమావృత్య మహీం కృత్స్నాం జగామ మహతీ చమూః

టీక॥ మహతీ = గొప్పదగు; చమూః= సేన; కృత్స్నాం=సమస్తమయిన; మహీం=భూమిని; సమావృత్య= వ్యాపించి; జగామ=పోయినది.

గొప్పదగు నావానరసేన, యిట్లు భూమినంతయువ్యాపించిపోవుచుండినది. అని, తాత్పర్యము.

తే హృష్ట మనస స్సర్వే జగ్ముః మారుత రంహసః. ౬౩
హరయో రాఘవ స్యార్థే సమారోపిత విక్రమాః

టీక॥ మారుతరంహసః=వాయువుయొక్క-వేగమువంటివేగముగల; తే= ఆ; హరయః=వానరులు; రాఘవస్య= రామునియొక్క; అర్థే=కార్యమునిమిత్తమయి; సమారోపితవిక్రమాః = ఆరోపింపఁబడిన పరాక్రమము గలవారలై; హృష్టమనసః= సంతోషించినమనస్సుగలవారలై; జగ్ముః=పోయిరి.

వాయుదేవునకుంబోలె మహావేగంబుగలయూవానరులు, రామకార్యంబునిమిత్తమయి, పరాక్రమంబు నవలంబించి, సంహృష్టాంతఃకరణులయి, పోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

హృష్టవీర్యబలోద్రేకాన్ దర్శయంతః పరస్పరమ్. ౬౪
యౌవనోత్సేకజాన్ దర్పాన్ వివిధాంశ్చక్రురధ్వని

టీ॥ తే(అధ్యాహృతము)=ఆవానరులు; పరస్పరం=ఒండొరులకు; హృష్టవీర్యబలోద్రేకాన్= సంతోషముయొక్కయు బరాక్రమముయొక్కయు బలముయొక్కయు నతిశయములను; దర్శయంతః=చూపుకొనుచు; వివిధాన్=నానావిధములయిన; యౌవనోత్సేకజాన్=యౌవనాతిశయమువలనఁ గలిగిన; దర్పాన్=గర్వములను, గర్వమువలనఁగలిగినవ్యాపారములననుట; అధ్వని=మార్గమునందు; చక్రుః=చేసిరి.

ఆవానరులు, మార్గమునందు, ఒండొరులకుఁ, దమతమసంతోషపరాక్రమబలాతిశయములఁజూపుకొనుచు, యౌవనబలంబునంగలుగునట్టి, నానావిధచేష్టలంజేసిరి. అని, తాత్పర్యము.

తత్ర కేచిద్ద్రుతం జగ్ము రుత్పేతుశ్చ తథా పరే. ౬౫
కేచిత్కిలకిలాం చక్రు ర్వానరా వనగోచరాః

టీ॥ తత్ర = అందు; వనగోచరాః=వనములందుండునట్టి; వానరాః=వానరులు; కేచిత్ = కొందఱు; ద్రుతం=శీఘ్రముగా; జగ్ముః= పోయిరి. తథా=అట్లు; అపరే=మఱికొందఱు; ఉత్పేతుశ్చ=ఎగిరిరి. కేచిత్= కొందఱు; కిలకిలాం = కిలకిలయనుధ్వనిని; చక్రుః=చేసిరి.

అందుఁగొందఱు, వానరులు, శీఘ్రముగాఁబోయిరి; కొందఱెగిరిరి; కొందఱు, కిలకిలయనియఱచిరి. అని, తాత్పర్యము.

ప్రాస్ఫోటయంశ్చ పుచ్ఛాని సన్నిజఘ్నుః పదాన్యపి. ౬౬
భుజా స్విక్షిప్య శైలాంశ్చ ద్రుమా నన్యే బభంజిరే

స ౪

టీక ॥ అన్యే=ఇతరులు ; పుచ్ఛా
ని=తోఁకలను; ప్రాస్ఫోటయంశ్చ=నే
లంగొట్టిరి. పదాన్యపి=పాదములను ;
సన్నిజఘ్నుః=నేలంగొట్టిరి. భుజాన్=
చేతులను ; విక్షిప్య = చాఁచి ; ద్రు
మాన్=వృక్షములను; శైలాంశ్చ =
పర్వతములను; బభంజిరే=విఱిచిరి.

మఱికొందఱువానరులు, తోఁకల
నునేలంగొట్టిరి ; కొందఱుపాదంబుల
నునేలంగొట్టిరి; కొందఱుచేతులుచాఁ
చి, వృక్షంబులను విఱిచిరి;పర్వతంబు
లంబగులఁగొట్టిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఆరోహంతశ్చ శృంగాణి గిరీణాం గిరిగోచరాః. ౬౭
మహానాదా న్విముంచంతి క్ష్వేళా మన్యే ప్రచక్రిరే

టీక॥ గిరిగోచరాః= పర్వతవాసు
లగువానరులు; కేచిత్ (అధ్యాహృత
ము)=కొందఱు;గిరీణాం = పర్వతము
లయొక్క; శృంగాణి=శిఖరములను ;
ఆరోహంతశ్చ=ఎక్కుచును; మహానా
దాన్=పెద్దధ్వనులను;విముంచంతి=వి
డిచిరి. అన్యే=మఱికొందఱు ; క్ష్వే
ళాం=సింహనాదమును; ప్రచక్రిరే =
చేసిరి.

పర్వతవాసులగువానరులు కొంద
ఱు, పర్వతశిఖరంబులపైనెక్కి , పెద్ద
కేకలువేసిరి; కొందఱు , సింహనాదం
బుఱుగావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఊరువేగైశ్చ మమృదు ర్లతాజాలా న్యనేకశః. ౬౮
జృంభమాణాశ్చ విక్రాంతా విచిక్రీడు శ్శిలాద్రుమైః

టీక॥ కేచిత్ (అధ్యాహృతము)=
కొందఱు;లతాజాలాని=తీఁగెలసమూ
హములను; అనేకశః= పెక్కులను;ఊ
రువేగైశ్చ=తొడలవేగములచేత;మమృ
దుః=మర్దించిరి; కేచిత్ (అధ్యాహృత
ము)= కొందఱు; జృంభమాణాశ్చ=
విజృంభించుచును;విక్రాంతాః=పరాక్రి
మించినవారలై; శిలాద్రుమైః= ఱాళ్ల
చేతనువృక్షములచేతను; విచిక్రీడుః =
క్రీడించిరి.

కొందఱు, ఊరువేగంబున, లతా
సమూహంబులమర్దించిరి;మఱికొంద
ఱు,విజృంభించి , పరాక్రమించి, వృ
క్షంబులను ఱాళ్లనుదీసికొని యాటలా
డిరి.అని, తాత్పర్యము.

శతై శ్శతసహస్రైశ్చ కోటిభిశ్చ సహస్రశః. ౨౯
వానరాణాంతు ఘోరాణాం యూథైః పరివృతా మహీ

టీక॥ శతైః=నూఱులచేతను; శతసహస్రైశ్చ=లక్షలచేతను ; సహస్రశః=వేనవేలుగా; కోటిభిశ్చ=కోటులచేతను; ఘోరాణాం=భయంకరములగు ; వానరాణాం = వానరులయొక్క; యూథైః=సమూహములచేత ; మహీ=భూమి; పరివృతా=ఆవరింపఁబడినది.

భయంకరాకారులగు, వానరులు, నూఱులునూఱులుగాను వేనవేలుగాను లక్షలక్షలుగాను, కోటులుకోటులుగాను,భూమిని,వ్యాపించియుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

సా స్మయాతి దివారాత్రం మహతీ హరివాహినీ. ౩౦
హృష్టా ప్రముదితా సేనా సుగ్రీవేణాభి రక్షితా

టీక॥ సా=ఆ;మహతీ=గొప్పదగు; హరివాహినీ=వానరసేన; సేనా = ప్రభువుతోఁగూడినదై ; హృష్టా = గగుర్పాటు నొందినదై ; ప్రముదితా = మిక్కిలియు సంతోషంబు నొందినదై ; సుగ్రీవేణ = సుగ్రీవునిచేత;అభిరక్షితా=పాలింపఁబడినదై; దివారాత్రం = అహోరాత్రమును; యాతిస్మ=పోయినది.

గొప్పదగునావానరసేన, రామసహితముయి, పరమసంతోషంబునొంది, పులకాంకితమయి , సుగ్రీవపాలితమయి,రేయుంబవలును బయనముచేయుచుండినది.అని, తాత్పర్యము.

వానరా స్త్వరితా యాంతి సర్వే యుద్ధాభినందినః. ౩౧
ప్రమోక్షయిషవ స్సీతాం ముహూర్తం క్వాపినాసత

టీక॥వానరాః=వానరులు; సర్వే=అందఱును; యుద్ధాభినందినః=యుద్ధమునభినందించువారలయి; త్వరితం = శీఘ్రముగా; యాంతి = పోయిరి. సీతాం=సీతాదేవిని;ప్రమోక్షయిషవః=విడిపింపఁగోరువారలయి ; ముహూ

తలం=కొంచెము సేపైనను ; క్వాపి= ఎచ్చటను;నాసత=ఉండరైరి.

వానరులందఱు , యుద్ధంబునందలి యుత్సాహంబున, మిక్కిలియు శీఘ్ర ముగాఁబోయిరి;సీతాదేవిని,ఎప్పుడెప్పుడువిడిపింతుమోయని,కొంచెముసేపైనను,ఎచ్చటనునిలువరైరి.

అని, తాత్పర్యము.

తతః పాదప సంబాధం నానామృగసమాయుతమ్. ౨౨
సహ్యాపర్వత మాసేదు ర్మలయంచ మహీధరమ్

టీక ॥ తతః=అటుపిమ్మట; తే(అ ధ్యాహృతము)=ఆవానరులు; పాదప సంబాధం= వృక్షములచేనిండినదియు; నానామృగసమాయుతం= నానామృగములతోఁగూడినదియునగు; సహ్యాపర్వతం=సహ్యాపర్వతమును;మలయం= మలయమను; మహీధరంచ=పర్వతమును;ఆసేదుః=పొందిరి.

అంత,నావానరులు, వృక్షములచే నిండినదియు నానావిధమృగసంయుతంబునగు,సహ్యాపర్వతంబును, అట్లుమలయపర్వతంబును,బొందిరి.

అని, తాత్పర్యము.

కాననాని విచిత్రాణి నదీప్రస్రవణానిచ. ౨౩
పశ్య న్నతియయౌ రామ స్సహ్యస్య మలయస్యచ

టీక॥రామః = రాముఁడు;సహ్యస్య=సహ్యాపర్వతముయొక్కయు;మలయస్యచ = మలయపర్వతముయొక్కయు;విచిత్రాణి=నానావిధములయిన; కాననాని=అడవులను;నదీప్రస్రవణానిచ=ఏఱులను సెలయేఱులను; పశ్యన్= చూచుచు;అతియయౌ=పోయెను.

రాముండు, సహ్యామలయపర్వతంబులందలి,నానావిధవనంబులగు, ఏఱులను సెలయేఱులనుజూచుచుఁ, బోయెను. అని,తాత్పర్యము.

చంపకాం స్తిలకాం శ్చూతా నశోకా న్సింధువారకాన్. ౨౪
కరవీరాంశ్చ తిమిశాన్ భజంతి స్మ ప్లవంగమాః

టీక॥ప్లవంగమాః=వానరులు; చంపకాన్=సంపెఁగచెట్లను; తిలకాన్=బొట్టుగు చెట్లను; చూతాన్ = మామిడిచెట్లను; అశోకాన్= అశోకవృక్షములను; సింధువారకాన్ = తెల్లవావిలి చెట్లను; కరవీరాంశ్చ= గన్నేరుచెట్లను;తిమిశాన్= నేమిచెట్లను; భజంతి స్మ= పొందిరి.

వానరులు, మార్గంబున , చంపక వృక్షములను , బొట్టుగు చెట్లను , మామిడిచెట్లను, అశోకవృక్షంబులను, తెల్ల వావిలిచెట్లను, గన్నేరుచెట్లను, నేమిచెట్లను,అంతనంతంజూచుచుఁబోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

అంకోలాంశ్చ కరంజాంశ్చ ప్లక్షన్యగ్రోధతిందుకాన్. ౭౫
జంబూకామలకా న్నీపాన్ భజంతి స్మ ప్లవంగమాః

టీక॥ప్లవంగమాః=వానరులు; అంకోలాంశ్చ=ఊడుగుచెట్లను; కరంజాంశ్చ=కానుగుచెట్లను; ప్లక్షన్యగ్రోధతిందుకాన్= జువ్విచెట్లనుమఱ్ఱిచెట్లను తుమ్మికచెట్లను; జంబూకామలకాన్=నేరేడుచెట్లనుఉసిరిగచెట్లను; నీపాన్=కదంబవృక్షములను;భజంతిస్మ=పొందిరి.

వానరులు,మార్గంబున, ఊడుగు చెట్లను , కానుగుచెట్లను జువ్విచెట్లనుమఱ్ఱిచెట్లను తుమ్మికిచెట్లను , నేరెడుచెట్లనుఉసిరిగచెట్లను , అంతనంతం జూచుచుఁబోయిరి.అని, తాత్పర్యము.

ప్రస్తరేషుచ రమ్యేషు వివిధాః కాననద్రుమాః. ౭౬
వాయువేగప్రచలితాః పుష్పై రవకిరంతి తాన్

టీక॥ రమ్యేషు=మనోహరములగు; ప్రస్తరేషుచ = ఱాళ్లయందును; వివిధాః=నానావిధములయిన; కాననద్రుమాః=అడవియందలివృక్షములు;వాయువేగప్రచలితాః=వాయువేగముచేఁ గదలినవై; తాన్ = ఆవానరులను;పుష్పైః= పూలచేత; అవకిరంతి = చల్లినవి.

రమణీయంబులగు శిలలయందున్న నానావిధవన్యవృక్షంబులు , వాయువేగంబునఁజలించి, యావానరులపై, పూలుగురిపించినవి.

అని, తాత్పర్యము.

మారుత స్సుఖసంస్పర్శో వాతి చందనశీతలః. ౭౭
షట్పదై రనుకూజద్భి ర్వనేషు మధుగంధిషు

టీక॥ మధుగంధిషు = తేనెచేమంచివాసనగల; వనేషు = అడవులయందు; సుఖస్పర్శః = సుఖకరమయిన తాఁకుటగలదియు; చందనశీతలః = చందనమువలె జల్లనిదియునగు; మారుతః = గాలి; అనుకూజద్భిః = వెంబడిధ్వనించుచున్న; షట్పదైః = తుమ్మెదలతోఁ; వాతి = వీచుచుండినది.

అప్పుడు, మధుఘ్రాణంబులగు సుగంధివనంబులందు, భృంగంబులు ఝుంకరించుచు వెంటనుండగను, మందమారుతంబు, సుఖస్పర్శంబయి, చందనశీతలంబయి, వీచినది. అని, తాత్పర్యము.

అధికం శైలరాజస్తు ధాతుభి స్సువిభూషితః. ౭౮

టీక॥ శైలరాజస్తు = పర్వతశ్రేష్ఠమయిన సహ్యపర్వతమును; అధికం = మిక్కిలియు, ధాతుభిః = గైరికధాతువులచేత; సువిభూషితః = మిక్కిలియు నలంకరింపఁబడినది.

పర్వతశ్రేష్ఠంబగు, సహ్యంబును, మిక్కిలియు; ధాతుభూషితం బయినది. అని, తాత్పర్యము.

ధాతుభ్యః ప్రసృతో రేణు ర్వాయువేగవిఘట్టితః
సుమహ ద్వానరానీకం ఛాదయామాస సర్వతః. ౭౯

టీక॥ ధాతుభ్యః = ధాతువులవలన; ప్రసృతః = వెడలిన; రేణుః = పరాగము; వాయువేగవిఘట్టితః = వాయువేగముచేఁ లేపఁబడినదై; సుమహత్ = మిక్కిలియుగొప్పదగు; వానరానీకం = వానరసైన్యమును; సర్వతః = అంతటను; ఛాదయామాస = కప్పెను.

ఆవానరులత్రొక్కుడువలన, ధాతువులందుఁ బుట్టినపరాగము, గాలి దెబ్బకు రేఁగి, యావానర సైన్యమునంతయుఁ గప్పినది. అని, తాత్పర్యము.

గిరి ప్రస్థేషు రమ్యేషు సర్వత స్సంప్రపుష్పితాః
కేతక్య స్సింధువారాశ్చ వసంత్యశ్చ మనోరమాః. ౮౦
మాధవ్యో గంధపూర్ణాశ్చ కుందపుష్పాశ్చ పుష్పితాః
చిరిబిల్వా మధూకాశ్చ వకుళాః ప్రియకా స్తథా. ౮౧
స్ఫూర్జకా స్తిలకాశ్చైవ నాగవృక్షాశ్చ పుష్పితాః
చూతాః పాటలయ శ్చైవ కోవిదారాశ్చ పుష్పితాః. ౮౨
ముచుళిందార్జునాశ్చైవ శింశుపాః కుటజా స్తథా
ధవాశ్శాల్మలయ శ్చైవ రక్తాః కురవకా స్తథా. ౮౩
హింతాలా స్తిమిశాశ్చైవ చూర్ణకా నీపకా స్తథా
నీలాశోకాశ్చ వరణా అంకోలాః పద్మకా స్తథా. ౮౪
ప్లవమానైః ప్లవంగైస్తు సర్వే పర్యాకులీకృతాః

టీక॥ రమ్యేషు=మనోహరములయిన; గిరిప్రస్థేషు=పర్వతములనెత్తములందు; సర్వతః = అంతటను; సంప్రపుష్పితాః = చక్కఁగాఁబుష్పించిన; కేతక్యః=మొగిలిచెట్లును; సింధువారాశ్చ= తెల్లవావిలిచెట్లును; మనోరమాః = మనోహరము లగు; వాసంత్యశ్చ = గురివెందచెట్లును; మాధవ్యః = కుసుమపూలచెట్లును; గంధపూర్ణాశ్చ= దుంప రాష్ట్రచెట్లును; పుష్పితాః = పూచిన; కుందగుల్మాశ్చ= మొల్లచెట్లును; చిరిబిల్వాః = కానుగుమ్రాకులును; మధూకాశ్చ=ఇప్పమ్రాఁకులును; వకుళాః=పొగడచెట్లును; తథా = అట్లు; ప్రియకాః=వేఁగిసచెట్లును; స్ఫూర్జకాః = తుమికిచెట్లును; తిలకాశ్చైవ = బొట్టుగుచెట్లును; పుష్పితాః=పూచిన; నాగవృక్షాశ్చ= నాగకేసరవృక్షములును; చూతాః= మామిడిచెట్లును; పాటలయశ్చైవ= కలిగొట్టుచెట్లును; పుష్పితాః = పూచిన; కోవిదారాశ్చ=కాంచనముచెట్లును; ముచుళిందార్జునాశ్చైవ=ఖర్జూరవృక్షములును; ఏఱుమద్దిచెట్లును; శింశుపాః = ఇరుగుడుచెట్లును; తథా=అట్లు; కుటజాః = అడవిమల్లెలును; ధవాః= చండ్రచెట్లును; శాల్మలయశ్చైవ=బూరుగుచెట్లును; తథా = అట్లు; రక్తాః=ఎఱ్ఱని; కురవకాః=గోరంటచెట్లును; హింతాలాః = శ్రీతాల

వృక్షములును; తిమిశాశ్చైవ=నేమిచెట్లును; చూణకాః=ఉసిరిగచెట్లును; తథా=అట్లు; నీపకాః= కదంబవృక్షములును; నీలాశోకాః = నల్లపువ్వులయిరుగుడుచెట్లును; వరణాః=ఉలిమిరిచెట్లును; అంకోలాః=ఊడుగుమ్రాకులును; తథా = అటు ; పద్మకాః = మెట్టతామరలును;సర్వే=అన్నియు;ప్లవమానైః=ఎగురుచున్న; ప్లవంగై స్తు= వానరులచేతను; పర్యాకులీకృతాః = కలఁచఁబడినవి.

అచ్చటఁ,గొండనెత్తములందంతటను జక్కఁగాఁబుష్పించియుండు, మొగిలిపొదలును, తెల్లవావిలిచెట్లును, మనోహరంబు లగు గురివెంద చెట్లును, మాధవీలతలును దుంపరాశ్మ చెట్లును మొల్లచెట్లును,కానుగుచెట్లును, ఇప్పచెట్లును, పొగడచెట్లును, పేఁగిస చెట్లును తుమికి చెట్లును , బొట్టుగ చెట్లును నాగకేసరవృక్షములును,మామిడిమ్రాకులును,కలిగొట్టుమ్రాకులును,కోవిదారంబులును,ఖర్జూరంబులుసర్జనంబులును.శింశుపావృక్షంబులును, అడవిమల్లెలును,చంద్రమ్రాకులును, శాల్మలివృక్షంబులును,ఎఱ్ఱగోరంటలును , శ్రీతాళపుమ్రాకులును, నేమివృక్షంబులును, ఉసిరిగమ్రాకులును,గదంబవృక్షంబులును,నల్లపువ్వులయిరుగుడుమ్రాకులును, ఉలిమిరిమ్రాకులును, ఊడుగుమ్రాకులును ,మెట్టతామరలును, పుష్పితంబులగునీవృక్షంబులన్నియు , నావానరులకోలాహలంబునఁ, బర్యాకులంబులయినవి. అని,తాత్పర్యము.

వాప్యస్తస్మిన్ గిరౌ శీతాః పల్వలాని తథైవచ. ౮౪
చక్రవాకానుచరితాః కారండవ నిషేవితాః
ప్లవైః క్రౌంచైశ్చ సంకీర్ణా వరాహమృగసేవితాః. ౮౬
ఋక్షై స్తరక్షుభి స్సింహై శ్శార్దూలైశ్చ భయావహైః
వ్యాళైశ్చ బహుభి ర్భీమై స్సేవ్యమానం సమంతతః. ౮౭
పద్మై స్సౌగంధికైః ఫుల్లైః కుముదై శ్చోత్పలై స్తథా
వారిజై ర్వివిధైః పుష్పైరమ్యాస్తత్ర జలాశయాః. ౮౮

టీక॥తస్మిన్=ఆ; గిరౌ=సహ్యపర్వతమునందు; శీతాః=చల్లనివియు; చక్రవాకానుచరితాః=చక్రవాకపక్షులచేసంచరింపఁబడినవియు; కారండవనిషేవితాః=నీరుకోళ్లచేసేవింపఁబడినవియు; ప్లవైః=నీరుకాకులచేతను; క్రౌంచైశ్చ=క్రౌంచపక్షులచేతను; సంకీర్ణాః=వ్యాపింపఁబడినవియు; వరాహమృగసేవితాః=వరాహములు మొదలగుమృగములచేత సేవింపఁబడినవియునగు; వాప్యః=నడబావులును; తథా=అట్లు; పల్వలానిచ=నీళ్లునిలిచినపల్లములును; ఋక్షైః=ఎలుఁగుగొడ్డులచేతను; తరక్షుభిః=సివంగులచేతను; సింహైః=సింహములచేతను; భయావహైః=భయముగల్గించునట్టి; శార్దూలైశ్చ=పెద్దపులులచేతను; భీమైః=భయంకరములగు; బహుభిః=పెక్కులయిన; వ్యాళైశ్చ=దుష్టగజములచేతను; సమంతతః=అంతటను; సేవ్యమానం=సేవింపఁబడుచున్న; వనం(అధ్యాహృతము)=వనమును; ఫుల్లైః=వికసించిన; పద్మైః=కమలములచేతను; సౌగంధికైః=చెంగలువలచేతను; కుముదైశ్చ=తెల్లకలువలచేతను; తథా=అట్లు; ఉత్పలైః=నల్లకలువలచేతను; వివిధైః=నానావిధములగు; వారిజైః=నీళ్లయందుబుట్టిన; పుష్పైః=పూలచేత; రమ్యాః=మనోహరములయిన; జలాశయాః=సరస్సులును; తత్ర=అచ్చట; ప్లవంగైః(అధ్యాహృతము)=వానరులచేత; పర్యాకులీకృతాః (అధ్యాహృతము)=కలఁచఁబడినవి.

ఆసహ్యపర్వతమునందు, శీతలంబగుజలముగలవియుఁ, జక్రవాక కారండవశోభితంబులును,నీరుకాకులును క్రౌంచంబులును ఇవిమొదలగుపక్షులచే వొప్పుచున్నవియు,వరాహాదిజలగోచరమృగసేవితంబులునగునడబావులును, ఋక్షంబులును సివంగులును సింహంబులును,శార్దూలంబులును దుష్టగజంబులును మొదలగుభయంకరమృగంబులతోఁగూడినవనంబులును, వికసించినకమలంబులును,చెంగలువలును తెల్లకలువలును నల్లకలువలును మొదలగుజలజాతపుష్పంబులతో వొప్పుచున్న జలాశయంబులును,ఇవన్నియు,నావానరులచేఁ,జెఱుపఁబడినవి. అని, తాత్పర్యము.

తస్య సానుషు కూజంతి నానాద్విజగణా స్తథా

టీక॥ తథా=అట్లు; తస్య= ఆసహ్యపర్వతముయొక్క; సానుషు=నెత్తములందు; నానాద్విజగణాః= నానావిధపక్షిసమూహములు; కూజంతి=అఱచినవి.

అప్పుడాసైన్యముంజూచి, సహ్యపర్వతసానువులందలి నానావిధపక్షులు, కూయుచుండినవి.

అని, తాత్పర్యము.

స్నాత్వా పీత్వోదకా న్యత్ర జలే క్రీడంతి వానరాః. ౮౯
అన్యోన్యం ప్లావయంతిస్మ

టీక॥ వానరాః=వానరులు; అత్ర= ఈపర్వతమునందు; జలే=జలమునందు; స్నాత్వా=స్నానముచేసి; ఉదకాని=జలములను; పీత్వా=త్రాఁగి; క్రీడంతి= క్రీడించిరి. అన్యోన్యం=ఒండొరులను; ప్లావయంతిస్మ=తడుపుకొనిరి.

వానరులు, సహ్యపర్వతంబునందలిసరస్సులందు, స్నానంబుగావించి, నీళ్లుద్రావి, యొక్కరిపైనొకరునీళ్లుపోసుకొనుచుఁ, గ్రీడించిరి. అని, తాత్పర్యము.

శైలమారుహ్య వానరాః
ఫలాన్య మృతగంధీని మూలాని కుసుమానిచ. ౯౦
బుభుజు ర్వానరా స్తత్ర పాదపానాం మదోత్కటాః

టీక॥ వానరాః= వానరులు; శైలం=పర్వతమును; ఆరుహ్య = ఎక్కి; తత్ర=అచ్చట; వానరాః=వానరులు; మదోత్కటాః= మదముచేతమదించినవారలై; పాదపానాం= వృక్షములయొక్క; అమృతగంధీని= అమృతముయొక్క వాసనవంటివాసనగల; ఫలాని=పండ్లను; మూలాని=గడ్డలను; కుసుమానిచ=పూలను; బుభుజుః= భక్షించిరి.

వానరులంతఁబర్వతంబు నారోహించి, మదమోహితులయి, అమృతగంధముగలవంటిఫలంబులను గడ్డలనుబువ్వులను, భుజించిరి. అని, తాత్పర్యము.

ద్రోణమాత్రప్రమాణాని లంబమానాని వానరాః. ౯౧
యయుః పిబంతో హృష్టా స్తే మధూని మధుపింగళాః

టీక॥మధుపింగళాః= తేనెవలెగోరోచనవువన్నెగల; తే=ఆ; వానరాః= వానరులు; లంబమానాని= వ్రేలాడుచున్న; ద్రోణమాత్రప్రమాణాని = తూమెడు తేనియగల; మధూని= తేనియలను, తేనెతెట్టెలను; పిబంతః = త్రాగుచు; హృష్టాః=సంతసించినవారలై; యయుః=పోయిరి.

తేనెకుంబోలె గోరోచనవు వన్నెగలయావానరులు, అచ్చటచ్చట వ్రేలు కాడుచున్న తూమెడు తేనియగల తేనెతెట్టెలను యథేచ్ఛముగాఁ దాగుచుఁ, బరమసంతోషంబునంబోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

పాదపా నవభంజంతో వికర్షంత స్తథా లతాః. ౭౨
విధమంతో గిరివరాన్ ప్రయయుః ప్లవగర్షభాః

టీక॥ప్లవగర్షభాః= వానరశ్రేష్ఠులు; పాదపాన్=వృక్షములను; అవభంజంతః=విఱుచుచు; తథా=అట్లు; లతాః= తీఁగెలను; వికర్షంతః=ఆకర్షించుచు; గిరివరాన్= పర్వతశ్రేష్ఠములను; విధమంతః=పగులఁగొట్టుచు; ప్రయయుః=పోయిరి.

వానరోత్తములు, వృక్షంబులవిఱుచుచు, లతలను ఆకర్షించుచు, గొప్ప పర్వతంబులను బగులఁగొట్టుచుఁ, బోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

వృక్షేభ్యో న్యే తు కపయో నర్దంతో మధుదర్పితాః. ౭౩
అన్యే వృక్షా న్ప్రపద్యంతే ప్రపతంత్యపి చాపరే

టీక॥అన్యే=ఇతరులయిన; కపయస్తు=వానరులును; మధుదర్పితాః=తేనెచేమదించినవారలై; నర్దంతః=ధ్వనించుచు; వృక్షేభ్యః = వృక్షములకన్న; అన్యత్ర(అధ్యాహృతము) = ఇతరస్థలమందు; యయుః(అధ్యాహృతము)= పోయిరి. అన్యే = ఇతరులు; వృక్షాన్= వృక్షములను; ప్రపద్యంతే=పొందిరి. అపరే చాపి=ఇతరులును; ప్రపతంతి=పడిరి.

కొందఱువానరులు, తేనెద్రావుటచేమదించియఱచుచు, వృక్షంబులులేనిచోటనడచిరి; కొందఱు, వృక్షంబులనారోహించిరి; కొందఱువృక్షంబులనుండి నేలకుదుమికిరి. అని, తాత్పర్యము.

బభూవ వసుధా తైస్తు సంపూర్ణా హరియూథపైః. ౯౪
యథా కలమకేదారైః పక్వై రివ వసుంధరా

టీక॥ తైః=ఆ;("తు" అనునదిపాదపూరణార్థము)హరియూథపైః=వానరశ్రేష్ఠులచేత;సంపూర్ణా=నిండిన; వసుధా=భూమి;పక్వైః=పండిన("ఇవ"అనునదివాక్యాలంకారార్థము);కలమకేదారైః=వరిపైరులచేత; సంపూర్ణా(అధ్యాహృతము)నిండిన; వసుంధరా(అధ్యాహృతము)ఇవ=భూమివలె;బభూవ=ఉండినది.

వానరోత్తములచేత నిండియుండుభూమి,వరిపైరులచేనిండినభూమివలెనొప్పచుండినది.అని, తాత్పర్యము.

మహేంద్ర మథ సంప్రాప్య రామో రాజీవలోచనః. ౯౫
అధ్యారోహ న్మహాబాహు శ్శిఖరం ద్రుమభూషితమ్

టీక॥ అథ=అంత;మహాబాహుః=పెద్దచేతులుగల; రాజీవలోచనః= కమలంబులవంటికండ్లుగల;రామః= రాముఁడు; మహేంద్రం = మహేంద్రపర్వతమును; సంప్రాప్య=పొంది; ద్రుమభూషితం= వృక్షములచేనలంకరింపఁబడిన; శిఖరం= శిఖరమును; అధ్యారోహత్=ఎక్కెను.

అంత, మహాబాహుండునుగమలంబులవంటికండ్లుగలవాఁడునగు రాముండు,మహేంద్రపర్వతంబుఁజేరి, నానావృక్షసమూహాలంకృతంబగు, దానిశిఖరంబునారోహించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తత శ్శిఖర మారుహ్య రామో దశరథాత్మజః. ౯౬
కూర్మమీనసమాకీర్ణ మపశ్య త్సలిలాకరమ్

టీక॥ తతః = అంత; దశరథాత్మజః=దశరథునికొడుకైన;రామః=రాముఁడు;శిఖరం = శిఖరమును ; ఆరుహ్య=ఎక్కి;కూర్మమీనసమాకీర్ణం=తాఁబేళ్లచేతనుమత్స్యములచేతనువ్యాపింపఁబడిన; సలిలాకరం= సముద్రమును; అపశ్యత్=చూచెను.

అంత , దశరథకుమారుండగు రాముండు , మహేంద్రశిఖరంబునారోహించి , తాఁబేళ్లతోను మత్స్యంబు

లతోనునిండియున్న, సముద్రంబుఁజూచెను. అని, తాత్పర్యము.

తే సహ్యం సమతిక్రమ్య మలయం చ మహాగిరిమ్. ౯౭
ఆసేదు రానుపూర్వ్యేణ సముద్రం భీమనిస్స్వనమ్

టీక॥తే=ఆవానరులు; సహ్యం=సహ్యపర్వతమును; మలయం = మలయమును; మహాగిరించ=పెద్దపర్వతమును; సమతిక్రమ్య = అతిక్రమించి; ఆనుపూర్వ్యేణ = క్రమముచేత; భీమనిస్స్వనం = భయంకరమగుధ్వనిగల ; సముద్రం=సముద్రమును; ఆసేదుః= సమీపించిరి.

ఆవానరులు, అట్లుసహ్యాపర్వతంబును మలయ పర్వతంబునుదాఁటి, భయంకరారావం బగుసముద్రంబు సమీపించిరి. అని, తాత్పర్యము.

అవరుహ్య జగామాశు వేలావన మనుత్తమమ్. ౯౮
రామో రమయతాం శ్రేష్ఠ స్ససుగ్రీవ స్సలక్ష్మణః

టీక॥రమయతాం= సంతసింపఁజేయువారి లోపల ; శ్రేష్ఠః = ఉత్తముఁడైన ; రామః= రాముఁడు; ససుగ్రీవః= సుగ్రీవునితోఁగూడినవాఁడై; సలక్ష్మణః= లక్ష్మణునితోఁగూడినవాఁడై; అవరుహ్య=డిగ్గి ; ఆశు = శీఘ్రముగా; అనుత్తమం=తనకన్నశ్రేష్ఠములేనటువంటి; వేలావనం=సముద్రతీరమునందలివనమునుగూర్చి; జగామ=పోయెను.

ఇతరులకుసంతోషముగలిగించు వారిలలోనుత్తముండైన రాముండు, సుగ్రీవలక్ష్మణులంగూడి, పర్వతంబుడిగ్గి , సముద్రంబుఁజూచుకౌతుకంబున , శీఘ్రముగా, సముద్రతీరవనంబునకుఁబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

అథ ధౌతోపలతలాం తోయౌఘై స్సహసోత్థితైః. ౯౯
వేలా మాసాద్య విపులాం రామో వచన మబ్రవీత్

టీక॥అథ=అంత; రామః=రాముఁడు; సహసా=వేగమున; ఉత్థితైః= లేచి

నః;తోయౌఘైః= జలప్రవాహములచే త;ఘాతోపలతలాం= కడఁగఁబడినతాళ్లుగలదగు;విపులాం = విశాలమగు;వేలాం=సముద్రతీరమును;ఆసాద్య=పొంది;వచనం=మాటను;అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

అంత,రాముండు, వేగవంతంబులగుతరంగంబులచే ఘాతంబులగు తాళ్లుగల,సముద్రతీరంబుఁజేరి, సుగ్రీవునింజూచి,యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏతే వయ మనుప్రాప్తా స్సుగ్రీవ వరుణాలయమ్. ౧౦౦

టీక॥సుగ్రీవ = సుగ్రీవుఁడా!ఏతే= ఈ;వయం=మనము; వరుణాలయం= సముద్రమును;అనుప్రాప్తాః = పొందినాము.

సుగ్రీవుఁడా! ఇదిగో!మనముసముద్రంబునొద్దకువచ్చినాము,

అని, తాత్పర్యము.

ఇహేదానీం విచింత్యా సా యా నః పూర్వం సముత్థితా

టీక॥ యా= ఏది; నః=మనకు ; పూర్వం=మునుపు; సముత్థితా=కలిగినదో; సా=ఆ; విచింత్యా=ఆలోచనము; ఇహ=ఇచ్చట; ఇదానీం=ఇప్పుడు ; కర్తవ్యా (అధ్యాహృతము)= చేయఁబడవలసినది.

మును పెమనముచేసియుంటిమే, ఆ యాలోచనమునిప్పుడుచేయవలసినది.

అని, తాత్పర్యము.

అతః పర మతీరోఽయం సాగర స్సరితాంపతిః. ౧౦౧

టీక॥ అతఃపరం = ఇంతకుఁబిమ్మట; అయం=ఈ; సరితాం = నదులకు; పతిః = పెనిమిటియయిన; సాగరః=సముద్రము;అతీరః=గట్టులేనిది-

ఇంక , నదీపతియగుసముద్రంబె కాని, తీరంబులేదు- అని,తాత్పర్యము.

నచాయ మనుపాయేన శక్య స్తరితు మర్ణవః

టీక॥అయం—ఈ;అర్ణవః=సముద్రము; అనుపాయేన = ఉపాయములేమిచేత; తరితుం=దాటుటకు ; శక్యశ్చ=అలవియయినదియు; న= కాదు-

ఉపాయంబులేక , యీసముద్రంబు దాటనలవిగాదు-

అని, తాత్పర్యము-

తదిహైవ నివేశోస్తు మంత్రః ప్రస్తూయతా మితి. ౧౦౨
యథేదం వానరబలం పరం పార మవాప్నుయాత్

టీక ॥ తత్— అందువలన; ఇహైవ=ఇచ్చటనే; నివేశః=విడియుట; అస్తు=అగుఁగాక. యథా= ఎట్లు; ఇదం=ఈ; వానరబలం= వానరసైన్యము; పరం=అవ్వలి; పారం = గట్టును; అవాప్నుయాత్=పొందునో ; ఇతి=ఇట్లు; మంత్రః=ఆలోచనము; ప్రస్తూయతాం=చేయఁబడుఁగాక.

అట్లుకావున , నిచ్చటనెవిడియుదము; ఈవానరసైన్యము, సముద్రంబునవ్వలిగట్టుచేరునట్లాలోచనము సేయవలయును. అని,రాముండుసుగ్రీవునితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇతీవ స మహాబాహు స్సీతాహరణకర్శితః. ౧౦౩
రామ స్సాగర మాసాద్య వాస మాజ్ఞాపయ త్తదా

టీక॥సీతాహరణకర్శితః= సీతాహరణముచేతఁ గృశింపఁజేయఁబడిన; మహాబాహుః= పెద్దచేతులుగల;సః= ఆ; రామః=రాముఁడు;సాగరం= సముద్రమును;ఆసాద్య=పొంది;తదా=అప్పుడు;ఇతీవ=ఇట్లు;వాసం=విడియుటను;అజ్ఞాపయత్=అజ్ఞాపించెను.

సీతాహరణంబునంబరమదుఃఖితుండైయున్న మహాబాహుండగురాముండు,సముద్రంబుఁజేరినపిమ్మటనచ్చటవిడియుటనుగుఱించి యీప్రకారమాజ్ఞాపించెను,అని, తాత్పర్యము.

సర్వా స్సేనా నివేశ్యంతాం వేలాయాం హరిపుంగవ.౧౦౪

టీక॥హరిపుంగవ=వానరశ్రేష్ఠుండ వగుసుగ్రీవుఁడా! సర్వాః= సమస్తములయిన; సేనాః= సేనలును; వేలాయాం= సముద్రతీరమునందు; నివేశ్యంతాం= విడియఁజేయఁబడుఁగాక.

వానరశ్రేష్ఠుండవగుసుగ్రీవుఁడా! మనసేనలనన్నిఁటిని, సముద్రతీరంబునవిడియనియమింపుము. అని, తాత్పర్యము.

సంప్రాప్తో మంత్రకాలో న స్సాగరస్యాస్య లంఘనే

టీక॥అస్య=ఈ; సాగరస్య= సముద్రముయొక్క; లంఘనే= దాఁటుటనిమిత్తమయి; మంత్రకాలః= ఆలోచించుకాలము; నః=మనకు; సంప్రాప్తః= పొందఁబడినది.

ఈసముద్రంబు దాఁటునుపాయంబునుగుఱించియాలోచించునవసరంబు మనకుఁగలిగినది. అని, తాత్పర్యము.

స్వాంస్వాం సేనాం సముత్సృజ్య మాచకశ్చిత్కుతో వ్రజేత్. ౧౦౫

టీక॥కశ్చిచ్చ = ఒకానొకఁడును; స్వాంస్వాం=తనతన; సేనాం= సేనను; సముత్సృజ్య=విడిచి; కుతః= ఎందును; మావ్రజేత్ =పోఁగూడదు.

ఎవ్వండును దనసేనను వదలియెచ్చటికిని, బోఁగూడదు.

అని, తాత్పర్యము.

గచ్ఛంతు వానరా శ్శూరా జ్ఞేయం ఛన్నం భయంచ నః

టీక॥శూరాః = యుద్ధమునందుభయములేని; వానరాః= వానరులు; గచ్ఛంతు=పోవుదురుగాక, అంతటనుదిరుగుచుందురుగాకయనుట. నః = మనయొక్క; భయం=భయనిమిత్తమయిన; ఛన్నం = దాఁచుకొనియుండునది; జ్ఞేయం=ఎఱుంగఁదగినది.

శూరులగువానరులు, అంతటనుదిరుగుచుండవలయును; ఛిద్రంబన్వేషించిమనలంబ్రహరించుటకై శత్రువులెచ్చటనైననుదాఁచుకొనియుందురు. అని, రాముండు, సుగ్రీవునితోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

రామస్య వచనం శ్రుత్వా సుగ్రీవ స్సహలక్ష్మణః. ౧౦౬
సేనాం న్యవేశ యత్తీరే సాగరస్య ద్రుమాయుతే

టీక॥సుగ్రీవః = సుగ్రీవుఁడు; రామస్య = రామునియొక్క; వచనం = మాటను; శ్రుత్వా = విని; సహలక్ష్మణః = లక్ష్మణునితోఁగూడినవాఁడై; ద్రుమాయుతే = వృక్షములతోఁగూడిన; సాగరస్య = సముద్రముయొక్క; తీరే = గట్టునందు; సేనాం = సేనను; న్యవేశయత్ = విడియఁజేసెను.

సుగ్రీవుండు, రామునిమాటనువిని, లక్ష్మణునితోఁగూడ, నానావృక్షసంయుతంబగుసముద్రతీరంబునందు, వానరసేనను, విడియనియమించెను.

అని, తాత్పర్యము.

విరరాజ సమీపస్థం సాగరస్యచ తద్బలమ్. ౧౦౭
మధుపాండుజల శ్శ్రీమాన్ ద్వితీయఇవ సాగరః

టీక॥ సాగరస్య = సముద్రముయొక్క; సమీపస్థం = సమీపంబునందున్న; తత్ = ఆ; బలంచ = సైన్యమును; శ్రీమాన్ = అధికమయినకాంతిగల; మధుపాండుజలః = తేనెవలెగోరోచనవువన్నెగలజలముగల; ద్వితీయః = రెండవదగు; సాగరఇవ = సముద్రమువలె; విరరాజ = ప్రకాశించెను.

సముద్రసమీపంబునవిడిసియున్నమధువర్ణులగునావానరులసేన, కాంతిమతంబగు, మధువర్ణంబయిన, రెండవసముద్రంబుకరణిం బ్రకాశించుచుండినది. అని, తాత్పర్యము.

వేలావన ముపాగమ్య తత స్తే హరిపుంగవాః. ౧౦౮
వినివిష్టాః పరం పారం కాంక్షమాణా మహోదధేః

టీక॥ తే = ఆ; హరిపుంగవాః = వానరశ్రేష్ఠులు; వేలావనం = సముద్రతీరవనమును; ఉపాగమ్య = పొంది; తతః = అంత; మహోదధేః = మహాసముద్రముయొక్క; పరం = అవ్వలి; పారం = గట్టును; కాంక్షమాణాః = కోరుచు; వినివిష్టాః = విడిసిరి.

ఆవానరశ్రేష్ఠులు, సముద్రతీరవనముఁబొంది, యంత, సముద్రంబునవ్వలితీరంబుఁ జేరంగోరుచు, నచ్చటచ్చట, విడిసిరి. అని, తాత్పర్యము.

తేషాం నివిశమానానాం సైన్యసన్నాహనిస్స్వనః. ౧౦౯
అంతర్ధాయ మహానాద మర్ణవస్య ప్రశుశ్రువే

టీక॥ నివిశమానానాం = విడియుచున్న; తేషాం=ఆవానరులయొక్క; సైన్యసన్నాహనిస్స్వనః = సైన్యమువిడియఁ జేయుటయొక్క-ధ్వని ; అర్ణవస్య=సముద్రముయొక్క-;మహానాదం=గొప్పధ్వనిని; అంతర్ధాయ=అణఁచి; ప్రశుశ్రువే=వినఁబడినది.

అచ్చట, నావానరసేనవిడియుటవలనఁగలిగినధ్వని, సముద్రధ్వనినిఁగూడనణఁచిచెలంగినది. అని, తాత్పర్యము.

సా వానరాణాం ధ్వజినీ సుగ్రీవేణాభిపాలితా. ౧౧౦
త్రిధా నివిష్టా మహతీ రామస్యార్థ పరాభవత్

టీక॥సుగ్రీవేణ=సుగ్రీవునిచేత;అభిపాలితా=పాలింపఁబడిన;మహతీ= గొప్పదగు; సా=ఆ; వానరాణాం= వానరులయొక్క,ధ్వజినీ=సేన; త్రిధా=మూఁడువిధములుగ;నివిష్టా=విడిసినదై;రామస్య=రామునియొక్క; అర్థ పరా=ప్రయోజనమునందాసక్తిగలదై;అభవత్=ఉండినది.

సుగ్రీవపాలితంబగు నాగొప్ప వానరసేన , వానరులొక్కతట్టును గోలాంగూలంబులొక్కతట్టునుభల్లూకంబులొక్కతట్టును గానిట్లుమూఁడుప్రకారంబులవిడిసి, రామునికార్యంబుగావింపనుద్యుక్తయయి పరమోత్సాహంబుననుండినది.అని, తాత్పర్యము.

సా మహార్ణవ మాసాద్య హృష్టా వానరవాహినీ. ౧౧౧
వాయువేగసమాధూతం పశ్యమానా మహార్ణవమ్

టీక॥సా=ఆ; వానరవాహినీ=వానరసేన; మహార్ణవం= మహాసముద్రమును; ఆసాద్య=పొంది ; వాయువేగసమాధూతం=వాయువేగముచేఁజలింపఁజేయబఁడిన; మహార్ణవం= మహాసముద్రమును ; పశ్యమానా (పశ్యంతీ)చూచుచుః హృష్టా=సంతసించినది.

ఆవానరసేన,మహాసముద్రంబుఁబొం

ది, వాయువేగంబునకుఁ జెల్లుబ్బితరంగంబులం జెలంగుచున్న మహాసముద్రముంజూచుచు, సంతోషంబునొందినది.

అని, తాత్పర్యము.

దూరపార మసంబాధం రక్షోగణనిషేవితమ్. ౧౧౨
పర్యంతో వరుణావాసం విషేదు హరియూధపాః
చండనక్రగ్రహం ఘోరం క్షపాదౌ దివసక్షయే. ౧౧౩
హసంత మివ ఫేనౌఘై ర్నృత్యంత మివ చోర్మిభిః
చంద్రోదయసముద్ధూతం ప్రతిచంద్రసమాకులమ్, ౧౧౪
చండానిలమహాగ్రాహైః కీర్ణం తిమితిమింగిలైః
దీప్తై రోభై రివాకీర్ణం భుజంగై ర్వరుణాలయమ్. ౧౧౫
అవగాఢం మహాసత్త్వై ర్నానాశైలసమాకులం
సుదుర్గం దుర్గమార్గం త మగాధ మసురాలయమ్. ౧౧౬

టీక॥ హరియూధపాః=వానరశ్రేష్ఠులు; దూరపారం= దూరంబుననుండుగట్టుగలదియు; అసంబాధం= బాధలేనిదియు,కొలఁతపెట్టఁగూడనిదియు ననుట ; రక్షోగణనిషేవితం= రాక్షసులసమూహములచే సేవింపఁబడినదియు;వరుణావాసం= వరుణునియునికిపట్టును;చండనక్రగ్రహం=భయంకరముయినమొసళ్లచేఁగ్రహించుటగలదియు; క్షపాదౌ = రాత్రియారంభమునందును ; దివసక్షయే=పగటియంతమునందును, సాయంసంధ్యాసమయమునందు ననుట; ఘోరం=భయంకరంబును ; ఫేనౌఘైః = నురుగులసమూహములచేత; హసంతమివ(స్థితం)= నవ్వుచున్నట్లున్నదియు; ఊర్మిభిః= అలలచేత;నృత్యంతమివ(స్థితం)చ=నృత్తముసేయునట్లున్నదియు; చంద్రోదయసముద్ధూతం= చంద్రోదయమునందుఎగురఁగొట్టఁబడినదియు; ప్రతిచంద్రసమాకులం=ప్రతిబింబచంద్రులచేనిండినదియు; చండానిలమహాగ్రాహైః=భయంకరముయిన వాయువువంటివేగముగలగొప్పమొసళ్లచేతను;తిమితిమింగిలైః=తిమియనునూఱుయోజనంబులపొడవుగలమత్స్యములచేతనుతిమిలనుదినునట్టితిమింగిలంబులను మత్స్యముల చేతను ; కీర్ణం = వ్యాపింపఁబడినదియు ;

భోగైః = పడగలచేత; దీప్తైరివ(స్థితైః) = మండుచున్నట్లున్న; భుజంగైః=సర్పములచేత; ఆకీర్ణం=వ్యాపింపఁబడినదియు; మహాసత్త్వైః=పెద్దజంతువులచేత; అవగాఢం= ప్రవేశింపఁబడినదియు ; నానాశైలసమాకులం=నానావిధపర్వతంబులచేతనిండినదియు; సుదుర్గం=చొరరానిదియు; దుర్గమార్గం=పోరానిమార్గముగలదియు; అగాధం= మిక్కిలిలోఁతుగదియు; అసురాలయం= అసురులయునికిపట్టుగలదియునగు;వరుణాలయం=సముద్రమును;పశ్యంతః = చూచుచు; విషేదుః=దుఃఖించిరి.

దురవస్థితంబగునావలిగట్టు గలదియు, నక్షోభ్యంబును రాక్షససమూహంబుచేసేవింపఁబడినదియు,వరుణుని యునికిపట్టును,ఎట్టిమృగంబునైనంబట్టు కొనంజాలిన మొసళ్లుగలదియు, సంధ్యాకాలంబునందు, భయంకరంబయి చూపట్టునదియు, తెల్లనినురుంగులచేన వ్వినట్లుదోఁచునదియుఁ,దరంగంబులన ర్తనంబు గావించునట్లు గానగుపడునది యుఁజంద్రోదయకాలంబునమఱియుం జెల్లుబ్బి, ప్రతిబింబితంబులగు చంద్ర బింబంబులనొప్పుచున్నదియు,మహావాతంబునకుంబోలెవేగంబుగలమొసళ్లతో నుదిమితిమింగిలంబులతోనునిండియుండునదియు, ఫణాస్థితమణులచేవెలుంగుచున్నసర్పంబులనొప్పుచున్నదియు, మఱియుశింశుమారాది మహాజంతువులచే వ్యాపింపఁబడినదియు,జలంబులమునింగియున్న నానావిధపర్వతంబులుగలదియు జొరరానిదియుమార్గరహితంబును,మిక్కిలియులోఁతుగలదియునసురాలయంబుననగు,నాసముద్రంబును,జూచి, వానరోత్తములు,దీనినెట్లు దాఁటఁగలమని, దుఃఖంబునొందిరి.అని, తాత్పర్యము.

మకరైర్నాగభోగైశ్చ విగాఢా వాతలోళితాః
ఉత్పేతుశ్చ నిపేతుశ్చ ప్రవృద్ధా జలరాశయః. ౧౧౭

టీక॥మకరైః=మొసళ్లచేతను; నాగభోగైశ్చ=సర్పదేహములచేతను; విగాఢాః = ప్రవేశింపఁబడిన;జలరాశయః = తరంగములు;వాతలోళితాః= గాలిచేఁజలింపఁజేయఁబడినవై; ప్రవృద్ధాః=వృద్ధిఁబొందినవై; ఉత్పేతుశ్చ= ఎగిరినవియు.నిపేతుశ్చ=పడినవియు.

గొప్పగొప్పతరంగములు, మకరం

బులతోనుసర్పంబులతోను, వాయువేగచలితంబులయి పెల్లుబ్బి, యత్యున్నతంబులయి, యెగిరిపడుచుండినవి.

అని, తాత్పర్యము.

అగ్నిచూర్ణమివావిద్ధం భాస్వరాంబు మహోరగమ్
సురారివిషయం ఘోరం పాతాళవిషమం సదా. ౧౧౮
సాగరం చాంబరప్రఖ్య మంబరం సాగరోపమమ్
సాగరం చాంబరంచేతి నిర్విశేష మదృశ్యత. ౧౧౯

టీక॥ భాస్వరాంబు= ప్రకాశించుచున్నజలముగలదియు; కావుననే; ఆవిద్ధం= కొట్టఁబడిన; అగ్నిచూర్ణమివ (స్థితం) నిప్పుల పొడివలె నున్నదియు; మహోరగం= మహానాగంబులుగలదియు;సురారివిషయం=అసురులకునివాసస్థానంబును; ఘోరం=భయంకరంబయునదియు;సదా=ఎల్లప్పుడును; పాతాళవిషమం= పాతాళమువలెగంభీరమయినదియునగు;సాగరంచ = సముద్రమును;అంబరప్రఖ్యం= ఆకాశముతో సమానమయినది. అంబరం= ఆకాశము; సాగరోపమం= సముద్రముతోఁ బోల్కిగలది. సాగరంచ= సముద్రంబును; అంబరంచ=ఆకాశంబును— ఇతి=అని; నిర్విశేషం=భేదములేనట్లు;అదృశ్యత=చూడఁబడెను.

రాత్రికాలంబునందుఁ, చంద్రకిరణసంపర్కంబునంజేసి, సముద్రంబునందలిజలబిందువులు , అగ్నికణంబులుం బోలెబ్రకాశించుచుండును ; ఆకాశంబునందును, అట్లునక్షత్రంబులు ప్రకాశించుచుండును; సముద్రంబు , మహానాగంబులుగలది; ఆకాశంబును, నాగంబులుగలదే;సముద్రంబుననసురులుందురు; ఆకాశంబుననుఅసురులుందురు, సముద్రంబుభయంకరంబై నదిఆకాశంబునుభయంకరంబైనది సముద్రంబుపాతాళంబువలెగంభీరంబుగనుండినది, ఆకాశంబునట్టిదెకావుననిప్పుడుసముద్రంబాకాశంబువలెనుండినది ఆకాశంబుసముద్రంబువలెనుండినది. ఇదిసముద్రంబనియునిదియాకాశంబనియు నెంతమాత్రము భేదమగపడదలేదు

అని, తాత్పర్యము.

సంపృక్తం నభసా ప్యంభ స్సంపృక్తంచ నభోం భసా

తాదృగ్రూపే స్మ దృశ్యేతే తారారత్నసమాకులే. ౧౨౦

టీక॥అంభోపి=ఉదకము;నభసా=ఆకాశముతో;సంపృక్తం=చేరినది.నభశ్చ=ఆకాశమును;అంభసా = జలముతో;సంపృక్తం=చేరినది.తారారత్నసమాకులే=నక్షత్రములచేనిండినయాకాశమును రత్నములచేనిండినసముద్రంబును;తాదృగ్రూపే=అట్టిరూపముగలవై; దృశ్యేతేస్మ=చూడఁబడుచుండినవి.

సముద్రము నందలిజలము, ఆకాశముపలెనుండినది; ఆకాశంబుజలంబువలెనుండినది;కావున, నాయాకాశసముద్రంబులు రెండును, ఒకట-టివలెనొకట-టిభేదములేకుండనుండినవి.

అని, తాత్పర్యము.

సముత్పతితమేఘస్య వీచిమాలాకులస్యచ
విశేషో న ద్వయో రాసీ త్సాగరస్యాం బరస్యచ. ౧౨౧

టీక॥సముత్పతితమేఘస్య=పైనివ్యాపించియున్న మేఘంబులుగల; అంబరస్యచ=ఆకాశంబునకును;వీచిమాలాకులస్య=అలలపఙ్క్తులచేనిండిన; సాగరస్యచ= సముద్రమునకును; ద్వయోః=రెంటికిని;విశేషః= భేదము;నాసీత్=ఉండలేదు.

మేఘసమూహంబుతోనొప్పుచున్నయాకాశమునకునుతరంగసంఘాకులంబగు సముద్రంబునకునుఎంతమాత్రము భేదమగపడలేదు. అని. తాత్పర్యము.

అన్యోన్యై రాహతా స్సక్తా స్సస్వను ర్భీమనిస్స్వనాః
ఊర్మయ స్సింధురాజస్య మహాభేర్య ఇవాహవే. ౧౨౨

టీక॥ అన్యోన్యైః=ఒండొరులచేత ; సక్తాః=సంబంధించినవియు;ఆహతాః = కొట్టఁబడినవియునగు; సింధురాజస్య=సముద్రముయొకట-; ఊర్మయః=అలలు; ఆహవే= యుద్ధమునందు;మహాభేర్యఇవ=గొప్పభేరులువలె; భీమనిస్స్వనాః=భయంకరమయిన ధ్వనిగలవై; సస్వనుః=ధ్వనించినవి.

సముద్రంబునందలి; యలలు,ఒకటిచేనొకట-టికొట్టఁబడినవై, యుద్ధంబునందు పెద్దభేరులుంబోలె, భయంకరారావంబున, ధ్వనించుచుండినవి.

అని, తాత్పర్యము.

రత్నౌఘజలసన్నాదం విషక్తమివ వాయునా
ఉత్పతంత మివ క్రుద్ధం యాదోగణసమాకులమ్. ౧౨౩
దదృశు స్తే మహోత్సాహా వాతాహతజలాశయమ్
అనిలోద్ధూత మాకాశే ప్రవల్గంత మివోర్మిభిః. ౧౨౪

టీక॥రత్నౌఘజలసన్నాదం= రత్న సమూహములయొక్కయు, జలముల యొక్కయు ధ్వనిగలదియు; వాయునా=గాలిచేత; విషక్తమివ (స్థితం)= ఏకీభూతమయినట్లున్నదియు; ఉత్పతంతమివ(స్థితం)= ఎగురునట్లున్నదియు; క్రుద్ధం (ఇవస్థితం)= కోపమునొంది నట్లున్నదియు ; యాదోగణసమాకులం=జలజంతువులసమూహముచే నిండినదియు; అనిలోద్ధూతం=గాలిచే నెగురఁగొట్టఁబడినదియు; ఊర్మిభిః = అలలచే; ప్రవల్గంతమివ(స్థితం)=మాటలాడు నట్లున్నదియునగు ; వాతాహతజలాశయం = గాలిచేఁగొట్టఁబడిన సముద్రమును ; మహోత్సాహాః= అధికమయిన యుత్సాహముగల; తే=ఆవానరులు;దదృశుః=చూచిరి.

రత్నంబులతోను జలంబులతోను మహాధ్వనిగల్గి వాయుహతంబయి, యాకాశంబునకుద్గమించుకైవడి, కోపంబు నొందియుండుచాడ్పునంజూపట్టుచు, జలజంతుగణసంకులంబై, వాయువేగంబునకు, లేచుతరంగంబులధ్వనిచేమాటలాడునట్లుగాన్పించుచున్న సముద్రంబును, మహోత్సాహశాలులగు నావానరులు,చూచిరి.అని, తాత్పర్యము.

తతో విస్మయ మాపన్నా దదృశు హరయ స్తదా
భ్రాంతోర్మిజలసన్నాదం ప్రలోలమివ సాగరమ్. ౨౫

టీక॥తతః=అంత;తదా=అప్పుడు; హరయః=వానరులు;విస్మయం=ఆశ్చర్యమును;ఆపన్నాః= పొందినవారలై; భ్రాంతోర్మిజలసన్నాదం= తిరుగుడు నొందినయలలుగల జలముయొక్కధ్వని గలదియు;ప్రలోలమివ(స్థితం)=తిరుగుడునొందినట్లున్న;సాగరం=సముద్రమును;దదృశుః=చూచిరి.

అంతనప్పుడు,వానరులు;నానావిధంబుగాఁదరంగంబులుద్గమింప, మహాధ్వనిం

బొల్చుచునుద్భ్రాంతంబయినట్లు చూపట్టుచున్నసముద్రంబుఁజూచి యాశ్చర్యంబునొందిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, చతుర్థస్సర్గః.
ఇది, స్వపాఠము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండచతుర్థసర్గటీక ,
ముగిసినది.

శ్రీ

పంచమసర్గప్రారంభః.

సాతు నీలేన విధివ త్స్వారక్షా సుసమాహితా
సాగరస్యోత్తరే తీరే సాధు సేనా నివేశితా. ౧

టీక॥ నీలేన=నీలునిచేత; సా = ఆ; సేనాతు=సేనయు; స్వారక్షా=మంచిరక్షకులుగలదై; సుసమాహితా = మిక్కిలియునెచ్చరిక గలదై; సాగరస్య=సముద్రముయొక్క; ఉత్తరే=ఉత్తరపుదిక్కునందున్న; తీరే= గట్టునందు; సాధు=చక్కఁగా; విధివత్ = నీతిశాస్త్రప్రకారముగా, నివేశితా=విడియఁజేయఁబడినది.

వానరసేనానాయకుఁడగునీలుఁడు జక్కఁగారక్షకులనేర్పఱిచి, నిర్భయంబుఁగావించి, సముద్రోత్తరతీరంబునందు, నీతిశాస్త్రోక్తప్రకారంబునం, జక్కఁగా, సేనానివేశనంబుగావించెను అని, తాత్పర్యము.

మైందశ్చ ద్వివిద శ్చోభౌ తత్ర వానరపుంగవౌ
విచేరతుశ్చ తాం సేనాం రక్షార్థం సర్వతోదిశమ్. ౨

టీక॥ తత్ర=అచ్చట; వానరపుంగవౌ=వానరశ్రేష్ఠులగు; మైందశ్చ=మైందుఁడును; ద్వివిదశ్చ=ద్వివిదుఁడును; ఉభౌ=ఇద్దఱును; రక్షార్థం=రక్షించుటకొఱకు; దిశం(జాత్యేకవచనము,షష్ఠ్యర్థమందుద్వితీయ, దిశాం)=దిక్కులయొక్క; సర్వతః= అన్నిప్రదేశంబులందును; తాం=ఆ; సేనాం=సేనయంతయు; విచేరతుశ్చ=తిరుగుచుండిరి.

అప్పడచ్చట,మైందుండునుద్వివిదుండునునీవానరోత్తములిర్వురును, రక్షణార్థమయి,వానర సేనయన్నిప్రక్కలను దిరుగుచుఁగాచియుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

నివిష్టాయాంతు సేనాయాం తీరే నదనదీపతేః
పార్శ్వస్థం లక్ష్మణం దృష్ట్వా రామో వచన మబ్రవీత్. ౩

టీక॥సేనాయాం=సేన; నదనదీపతేః=సముద్రముయొక్క; తీరే=గట్టునందు;నివిష్టాయాంతు= విడిసినంతనే; రామః=రాముఁడు;పార్శ్వస్థం= ప్రక్కనున్న ; లక్ష్మణం=లక్ష్మణుని; దృష్ట్వా=చూచి; వచనం = మాటను;అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అట్లు,సైన్యమంతయు, విడిసినంతనే,రాముండు,తనపార్శ్వభాగంబునం గొలిచియున్నలక్ష్మణుంబూచి , యిట్లని,చెప్పెను.అని,తాత్పర్యము.

శోకశ్చ కిల కాలేన గచ్ఛతా హ్యపగచ్ఛతి
మమచాపశ్యతః కాంతా మహన్యహని వర్ధతే. ౪

టీక॥శోకశ్చ= దుఃఖంబును; గచ్ఛతా=పోవుచున్న;("హి" అనునది పాదపూరణార్థము) కాలేన= కాలముచేత;అపగచ్ఛతికిల = పోవునుగదా! నశించునుగదా! కాంతాం = ప్రియురాలను; అపశ్యతః = చూడకున్న ; మమ = నాయొక్క;శోకం (అధ్యాహృతము) చ=దుఃఖముమాత్రము; అహన్యహని= దినదినమందును; వర్ధతే=వృద్ధిఁబొందుచున్నది.

దుఃఖముకొంతకాలముగడవగా నశించును, నాకుం బ్రియురాలుం జూడకుండుటచేఁగలిగినదుఃఖము మాత్రము, అంతంతకు,వృద్ధిఁబొందుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

స ౫

న మే దుఃఖం ప్రియా దూరే న మే దుఃఖం హృతేతివా
ఏతదేవా ౽నుశోచామి వయో స్యా హ్యతివర్తతే. ౫

టీక॥ ప్రియా=ప్రియురాలు; దూరే=దూరదేశమునందు ; వర్తతఇతి (అధ్యాహృతము)=ఉన్నదని; మే=నాకు; దుఃఖం=దుఃఖము; న=లేదు-హృతా=అపహరింపఁబడినది; ఇతివా = అనియయినను; మే=నాకు; దుఃఖం=దుఃఖము; న=లేదు. అస్యాః= ఈసీతయొక్క; వయః=యౌవనము ; అతివర్తతేహి= అతిక్రమించిపోవుచున్నదిగదా! ఏతదేవ=దీనినిగుఱించియే ; అనుశోచామి=దుఃఖించుచున్నాను.

ప్రియురాలుదూరంబున నున్నదని నాకుదుఃఖములేదు; రాక్షసుండుగొని పోయెననియయినను , నాకుదుఃఖము లేదు; ఏలయనఁగా, నచ్చటికిఁబోయి, యారాక్షసుంజంపి, మఱలఁబ్రియురాలింబడయవచ్చుఁగదా! అయితే , ఇప్పుడు ,ఆబిడయౌవనమువ్యర్థముగాఁబోవుచున్నదే ! అనియే నాకుదుఃఖము గలుగుచున్నది. అని, రాముండు, లక్ష్మణునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

వాహి వాత యతః కాంతా తాం స్పృష్ట్వా మామపి స్పృశ
త్వయి మే గాత్రసంస్పర్శ శ్చంద్రే దృష్టి సమాగమః. ౬

టీక॥వాత=వాయువా! యతః = ఎచ్చట;కాంతా=ప్రియురాలు; అస్తి (అధ్యాహృతము) = ఉన్నదో;తత్ర (అధ్యాహృతము)=అచ్చట; వాహి= తిరుగుము . తాం = ఆబిడను; స్పృష్ట్వా=తాఁకి; మామపి=నన్నును;స్పృశ=తాఁకుము. మే=నాకు; గాత్రసంస్పర్శః=దేహస్పర్శము;త్వయి=నీయందు. దృష్టిసమాగమః = చూపుతోఁజేరుట; చంద్రే=చంద్రునియందు.

వాయుదేవుఁడా!నాప్రియురాలుండుస్థలంబున సంచరింపుము; అచ్చట , నాబిడనుస్పృశించి , నన్నునుస్పృశింపుము; ఆబిడదేహము,దాఁకివచ్చిన నిన్నుస్పృశించుటవలన నాకాబిడదేహముఁదాఁకినట్లు సంతోషము గలుగును; కావున నాబిడ దేహస్పర్శము నాకుఁగలుగుట, నీయధీనముగా నున్నది.

అట్లు, ప్రియురాలిముఖంబువలెనుండు చంద్రునింజూచి, ప్రియురాలిమొగంబుఁ జూచినట్లుసంతోషంబునొందవలసియు న్నదికావున, నాకుఁబ్రియురాలిముఖం బుఁజూచుట, చంద్రుని యధీనముగా నున్నది.అని, తాత్పర్యము.

తన్మే దహతి గాత్రాణి విషం పీత మివాశయే
హానాథేతి ప్రియా సా మాం హ్రియమాణా యద బ్రవీత్. ౭

టీక॥సా=అట్టి;ప్రియా=ప్రియురాలు; హ్రియమాణా= అపహరింపఁబడుచున్నదై;మాం=నన్నుఁగూర్చి; "హా నాథ=అయ్యో నాథా";ఇతి=అని;యత్=ఏమాటను;అబ్రవీత్= చెప్పెనో; తత్=అది;మే=నాయొక్క;ఆశయే= హృదయమునందు;పీతం=త్రాగఁబడిన;విషమివ=విషమువలె; గాత్రాణి= అవయవములను;దహతి= దహించుచున్నది.

సమస్తభోగంబులను బరిత్యజించి నావెంటనడవికివచ్చినట్టి ప్రియురాలు, రావణునిచేఁగొనిపోఁబడునప్పుడు, తాను బాతివ్రత్యాగ్నిచేనతని నీఱుసేయ సమర్థురాలయినను, నాయందుండు భక్తిచే,నన్నేగతిగాఁదలంచి"అయ్యో! నాథుఁడా" అని, చెప్పినమాట,నాహృదయంబుననుండి, త్రాగఁబడినవిషంబుకైవడి, దేహంబంతయుదహింపఁబడుచున్నది. అని,తాత్పర్యము.

తచ్ఛోకేంధనవతా తచ్చింతావిపులార్చిషా
రాత్రిం దివం శరీరం మే దహ్యతే మదనాగ్నినా. ౮

టీక॥తచ్ఛోకేంధనవతా= ఆప్రియురాలి వియోగమను కట్టెలు గలదియు; తచ్చింతావిపులార్చిషా= ఆప్రియురాలి చింతయను నధికమయిన మంటగలదియునగు;మదనాగ్నినా=మన్మథుండను నగ్నిహోత్రముచేత;మే= నాయొక్క;శరీరం=దేహము;రాత్రిం దివం= రేయుంబవలును; దహ్యతే= దహింపఁబడుచున్నది.

మన్మథుండనునగ్నిహోత్రము, ఆ ప్రియా వియోగంబె యింధనములుగా నాబిడనుజింతించుటమెజ్వాలలుగా ,

స ౫

నా దేహంబంతయు, రేయుంబవలును దహించుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

అవగాహ్యార్ణవం స్వప్స్యే సౌమిత్రే భవతా వినా
కథంచిత్ప్రజ్వలన్కామ స్సమా సుప్తం జలే దహేత్. ౯

టీక॥ సౌమిత్రే=లక్ష్మణుఁడా! భవతా వినా=నిన్నువిడిచి; అర్ణవం= సముద్రమును; అవగాహ్య=ప్రవేశించి; స్వప్స్యే=పరుండెదను. ప్రజ్వలన్=మండుచున్న; సః=ఆ; కామః = మన్మథుండు; జలే=నీళ్లయందు; సుప్తం= పరుండిననన్ను; కథంచిత్=ఎట్లయినను; మాదహేత్=దహింపఁడు.

లక్ష్మణుఁడా! నేనునిన్నువిడిచి, సముద్రింబునంబడిపరుండెదను; నేనునీళ్లలోఁబరుండియుండుదునేని, ప్రజ్వలించుచున్నయీమన్మథుఁడు, నన్నుదహింపఁజాలఁడు, అని, తాత్పర్యము.

బహ్వేతత్కామయానస్య శక్య మేతేన జీవితుమ్
యదహం సా చ వామోరూ రేకాం ధరణి మాశ్రితౌ. ౧౦

టీక॥ అహం=నేనును; సా=ఆ; వామోరూః= సుందరములయినతొడలుగలసీతాదేవియును; ఏకాం=ఒక్కటైన; ధరణిం=భూమిని; ఆశ్రితౌ (ఇతి) యత్= పొందియున్నామనునదియేది గలదో; ఏతత్=ఇది; బహు = అధికము; కామయానస్య=విరహినగునాకు; ఏతేన=దీనిచేత; జీవితుం= బ్రతికియుండుటకు; శక్యం=అలవియగును.

నేనును, సుందరములయినతొడలుగలయాసీతయును, ఒక్కభూమియందుండుటయె యిప్పటికధికముగానున్నది; కావున, భూమియందే, మనతోపాటు బ్రతికియున్నదిగదాయని, దీనిచేతమాత్రముజీవించియుండఁగలను.

అని, తాత్పర్యము.

కేదారస్యేవ కేదార స్సోదకస్య నిరూదకః
ఉపస్నేహేన జీవామి జీవంతీం యచ్ఛృణోమి తామ్. ౧౧

టీక॥ జీవంతీం = బ్రతికియున్న; తాం=ఆసీతను;శృణోమి(ఇతి)యత్ = వినుచున్నాననునదియేదిగలదో; తేన(అఖ్యాపహృతము)= దానిచేత;నిరూదకః= నీళ్లులేని; కేదారః=చేను;సోదకస్య= నీళ్లతోఁగూడిన; కేదారస్య = చేనియొక్క;ఉపస్నేహేనేవ= సమీపమునందలితేమచేతవలె;జీవామి = బ్రతికియున్నాను.

సీతబ్రతికియున్నదని వినుచున్నాను కావున,దీనిచేత,నీళ్లులేనిచేను, నీళ్లుగల చేనితేముతాఁకుడుచే నెండకుండునట్లు, జీవించియుందును.అని, తాత్పర్యము.

కదాను ఖలు సుశ్రోణీం శతపత్త్రాయతేక్షణామ్
విజిత్య శత్రూన్ ద్రక్ష్యామి సీతాం స్ఫీతా మివ శ్రియమ్. ౧౨

టీక॥ కదాను = ఎప్పుడు ; శత్రూన్=శత్రువులను; విజిత్య=జయించి; సుశ్రోణీం = సుందరములయినపిఱుందులుగలదియు ; శతపత్త్రాయతేక్షణాం= తామరపూలువలెదీర్ఘములయినకండ్లుగలదియునగు; సీతాం = సీతను; స్ఫీతాం=ఉత్కృష్టమయిన ; శ్రియమివ= లక్ష్మినివలె; ద్రక్ష్యామి= చూడఁగలను?

నేనుశత్రువులజయించి, సుందరంబులయినపిఱుందులుగలదియుఁ, గమలంబులంబోలె విశాల సుందరంబులయిననేత్రంబులుగలదియునగు సీతను , లక్ష్మినింబోలె, నెప్పుడుచూడఁగలను? అని,తాత్పర్యము.

కదాను చారుబింబోష్ఠం తస్యాః పద్మమివాననమ్
ఈష దున్నమ్య పాస్యామి రసాయన మివాతురః. ౧౩

టీ॥కదాను=ఎప్పుడు; తస్యాః=ఆసీతయొక్క;చారుబింబోష్ఠం= సుందరములయినదొండపండ్లవంటిపెదవులుగలదియగు;పద్మమివ=కమలమువంటి; ఆననం=ముఖమును; ఈషత్ =కొంచెము; ఉన్నమ్య=పైకెత్తి;ఆతురః= రోగి,రసాయనమివ = రసాయనమునువలె; పాస్యామి=త్రాగుదును?

సుందరంబులగుదొండపండు వంటి పెదవులు గలదియుఁ గమలంబువంటిది యునగుసీతముఖమును గొంచెముపైకె త్తి, రోగిరసాయనంబుఁ ద్రావునటుల, న ధరామృతంబు నెప్పుడు ద్రావుదును?

అని, తాత్పర్యము.

తస్యాస్తు సంహతౌ పీనౌ స్తనౌ తాళఫలోపమౌ
కదాను ఖలు సోత్కంపౌ శ్లిష్యంత్యా మాం భజిష్యతః. ౧౪

టీక ॥ కదాను=ఎప్పుడు; శ్లిష్యంత్యాః = కవుఁగిలించుకొనుచున్న; తస్యాః=ఆసీతయొక్క; సంహతౌ=ఒరసుకొనియున్నవియు; పీనౌ=బలిసినవియు; తాళఫలోపమౌ = తాటిపండ్లతోఁబోల్కి గలవియునగు; స్తనౌ=స్తనములుమాత్రము; సోత్కంపౌ=వణఁకుతోఁగూడినవై; మాం=నన్ను; భజిష్యతః=పొందఁగలవు?

సీత, నన్నుఁగవుఁగిలించుకొనఁగాఁ, బరస్పరసంహతంబులును, మాంసలంబులును దాళఫలంబులవంటివియు నగు నాబిడ స్తనంబులు, సకంపంబు లయి, యెప్పుడు, నామేనుసోఁకఁగలవు?

అని, తాత్పర్యము.

సా నూన మసితాపాంగీ రక్షోమధ్యగతా సతీ
మన్నాథా నాథహీనేవ త్రాతారం నాధిగచ్ఛతి. ౧౫

టీక॥ అసితాపాంగీ=నల్లనికడకండ్లుగలదియు; సతీ=పతివ్రతయు; మన్నాథా= నేనునాథుండుగాఁ గలదియునగు; సా=ఆసీత; రక్షోమధ్యగతా=రాక్షసులనడుము నొందినదై; నాథహీనేవ=నాథుండులేనిదివలె; త్రాతారం=రక్షకుని; నాధిగచ్ఛతి=పొందదు. నూనం=నిశ్చయము.

నల్లని కడకండ్లుగలదియుఁ బతివ్రతయునగునాసీత, రాక్షసులచేతంజిక్కి, నాథుండను నేనుండియు, ననాథవలె, రక్షకుంగానక, పరితపించుచున్నది. నిశ్చయము. అని, తాత్పర్యము.

కథం జనకరాజస్య దుహితా సా మమ ప్రియా

రాక్షసీమధ్యగా శేతే స్నుషా దశరథస్యచ. ౧౬

టీక॥ జనకరాజస్య = జనకమహారాజుయొక్క; దుహితా = కొమార్తెయు; మమ = నాయొక్క; ప్రియా = ప్రియురాలును; దశరథస్య = దశరథమహారాజుయొక్క; స్నుషాచ = కోడలును గు; సా = ఆసీత; కథం = ఎట్లు; రాక్షసీమధ్యగా = రాక్షసస్త్రీలనడుమునాందినదై; శేతే = ఉన్నదిః

ఆసీతాదేవి, జనకమహారాజుకూంతురయ్యు, నాప్రియురాలయ్యు, దశరథమహారాజు కోడలునయ్యు, రాక్షసస్త్రీలనడుమం జిక్కియున్న దేమిః అని, తాత్పర్యము.

కదా౽విక్షోభ్యరక్షాంసి సా విధూయోత్పతిష్యతి
విధూయ జలదాన్నీలాన్ శశిరేఖా శరత్స్వివ. ౧౭

టీక॥ శరత్సు = శరత్కాలములందు; నీలాన్ = నల్లని; జలదాన్ = మేఘములను; విధూయ = ఎగురంగొట్టి; శశిరేఖేవ = చంద్రరేఖవలె; సా = ఆసీత; కదా = ఎప్పుడు; అవిక్షోభ్యాని రక్షాంసి = కలంతపెట్టరాని రాక్షసులను; విధూయ = ఎగురంగొట్టి; ఉత్పతిష్యతి = ఎగురంగలదు.

శరదృతువునందుఁ, జంద్రరేఖ, నల్లనిమేఘంబులం ద్రోసిపుచ్చి, బయలు వెడలునట్లు, సీత యెప్పుడు, అక్షోభ్యులగు రాక్షసులందాఁ ద్రోలి, నాయెదుట నుదయింపఁగలదుః అని, తాత్పర్యము.

స్వభావతనుకా నూనం శోకేనానశనేనచ
భూయస్తనుతరా సీతా దేశకాలవిపర్యయాత్. ౧౮

టీక॥ స్వభావతనుకా = స్వభావముచేత నేకృశించియున్న; సీతా = సీత; దేశకాలవిపర్యయాత్ = దేశముయొక్కయుఁ గాలముయొక్కయు వైపరీత్యమువలన; శోకేన = దుఃఖముచేత; అనశనేనచ = ఆహారములేమిచేతను; భూయః = మిక్కిలియు; తనుతరా = అధికముగాఁ గృశించినది. నూనం = నిశ్చయము.

స్వభావంబుననే కృశదేహయయి నసీత,యిప్పుడు దేశకాల వైపరీత్యంబు నంజేసి,దుఃఖంబుననుఉపవాసంబులచే తనుమఱియుమిక్కిలిక్కృశించియుండఁగ లదు. ఇది,నిశ్చయము.

అని, తాత్పర్యము.

కదాను రాక్షసేంద్రస్య నిధాయోరసి సాయకాన్
సీతాం ప్రత్యాహరిష్యామి శోక ముత్సృజ్య మానసమ్. ౧౯

టీక॥కదాను=ఎప్పుడు; రాక్షసేంద్రస్య= రాక్షసేశ్వరుండగురావణుని యొక్క;ఉరసి=ఱొమ్మునందు;సాయకాన్=బాణములను;నిధాయ=ఉంచి; మానసం=మనస్సునందలి; శోకం=దుఃఖమును;ఉత్సృజ్య=విడిచి;సీతాం=సీతను; ప్రత్యాహరిష్యామి= మఱలఁదోడ్కొనివత్తును?

నేను, రాక్షసేశ్వరుండగురావణుని వక్షస్థలంబున బాణంబుల నాటి, మఱలసీతంబొంది, యెప్పుడు, మనోదుఃఖంబువిడువంగలను?అని, తాత్పర్యము.

కదాను ఖలు మాం సాధ్వీ సీతా సురసుతోపమా
సోత్కంఠా కంఠ మాలంబ్య మోక్ష్య త్యానందజం పయః. ౨౦

టీక॥కదానుఖలు = ఎప్పుడు;సాధ్వీ=పతివ్రతయును;సురసుతోపమా=దేవకన్యకతోఁబోలిక-గలదియునగు; సీతా=సీత;సోత్కంఠా = తహతహతోఁగూడినదై;మాం=నన్ను; కంఠం=కంఠమును;ఆలంబ్య=పట్టుకొని;ఆనందజం = సంతోషమువలనంగలిగిన; పయః=జలమును; మోక్ష్యతి= విడువఁగలదు?

పతివ్రతయు దేవకన్యాసమానురాలునగుసీతాదేవి, పరమకౌతుకంబునన న్నుఁగంఠంబునఁ గవుఁగిలించుకొని , ఆనందబాష్పంబులనెప్పుడు విడువంగలదు? అని,తాత్పర్యము.

కదా శోక మిమం ఘోరం మైథిలీవిప్రయోగజమ్
సహసా విప్రమోక్ష్యామి వాస శ్శుక్లేతరం యథా. ౨౧

టీక॥ కదా=ఎప్పుడు; ఘోరం=భయంకరమయిన; మైథిలీవిప్రయోగజం=సీతావిరహమువలనఁగలిగిన; ఇమం=ఈ; శోకం=దుఃఖమును; శుక్లేతరం=నల్లని; వాసోయథా=వస్త్రమునువలె; సహసా=శీఘ్రముగా; విప్రమోక్ష్యామి=విడువఁగలను?

భయంకరంబగుసీతావిరహదుఃఖంబును, నలినవస్త్రంబునుంబోలె, శీఘ్రింబున, నెప్పుడువిడువఁగలను? అని, రాముండువిలపించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవం విలపత స్తస్య తత్ర రామస్య ధీమతః
దినక్షయా న్మందరుచి ర్భాస్కరో స్త ముపాగమత్. ౨౨

టీక॥ తత్ర=అచ్చట; ధీమతః=బుద్ధిమంతుండగు; తస్య=ఆ; రామస్య=రాముఁడు; ఏవం=ఇట్లు; విలపతః=విలపించుచుండఁగా; భాస్కరః=సూర్యుఁడు; దినక్షయాత్=పగటినాశమువలన; మందరుచిః=తగ్గినకాంతిగలవాఁడై; అస్తం=అస్తమయమును; ఉపాగమత్=పొందెను.

అచ్చట, బుద్ధిమంతుండగురాముండట్లువిలపించుచుండఁగానే, సూర్యుండు మందకాంతియయి యస్తమించె, నంత, సంధ్యాకాలంబయ్యెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఆశ్వాసితో లక్ష్మణేన రామ స్సంధ్యా ముపాసత
స్మరన్ కమల పత్రాక్షీం సీతాం శోకాకులీకృతః. ౨౩

టీక॥ రామః=రాముఁడు; లక్ష్మణేన=లక్ష్మణునిచేత; ఆశ్వాసితః=ఊఱడింపఁబడినవాఁడై, కమలపత్రాక్షీం=తామరపూరేకులవంటికండ్లుగల సీతాదేవిని; స్మరన్=తలంచుకొనుచు; శోకాకులీకృతః=దుఃఖముచే వ్యాకులుఁడుగాఁ జేయఁబడినవాఁడై; సంధ్యాం=సంధ్యను; ఉపాసత(ఉపాస్త)=ఉపాసించెను.

అంత, లక్ష్మణునిచే నాశ్వాసితుండై, కమలపత్రంబులుంబోలెవిశాలంబులగుకండ్లుగల సీతందలంచుచు, దుఃఖితుండై, సంధ్యావందనంబుఁ గావించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, పంచమస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థకము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణా[illegible]
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండపంచమసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీః.

షష్ఠసర్గప్రారంభః.

లంకాయాంతు కృతం కర్మ ఘోరం దృష్ట్వా భయావహమ్
రాక్షసేంద్రో హనుమతా శక్రేణేవ మహాత్మనా. ౧
అబ్రవీ ద్రాక్షసాన్ సర్వాన్ హ్రియా కించి దవాఙ్ముఖః

టీక॥ రాక్షసేంద్రః=రాక్షసనాయ
కుండగు రావణుండు; మహాత్మనా=అధి
కమయినపరాక్రమముగలవాఁడును; శ
క్రేణేవ (స్థితేన)=ఇంద్రునివలెనున్న
వాఁడును; హనుమతా=హనుమంతుని
చేత; లంకాయాం=లంకయందు; కృ
తం=చేయఁబడిన; ఘోరం=భయంకరము[illegible]
డునట్టి; భయావహం=భయంబుగలిగిం
చునట్టి; కర్మ=కార్యమును; దృష్ట్వా
తు=చూచినంతనే; హ్రియా=సిగ్గుచే
త; కించిదవాఙ్ముఖః=కొంచెము వంచి

నముఖముగలవాఁడై; [illegible]
రాక్షసులను; సర్వాన్=[illegible]
[illegible] అబ్రవీత్=[illegible]

అ. లంకయందు, [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
కార్యంబుఁజూచి, సిగ్గుచే[illegible]
[illegible] రాక్షసులను[illegible]
[illegible] చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ధర్షితా చ ప్రవిష్టా చ లంకా దుష్ప్రసహా పురీ

స ౬.

తేన వానర మాత్రేణ దృష్టా సీతాచ జానకీ

టీక॥ వానరమాత్రేణ=కోఁతియంతవాఁడైన; తేన=ఆహనుమంతునిచేత; దుష్ప్రసహా=ఓర్వఁగూడని; లంకా=లంకయను; పురీ=పట్టణము; ధర్షితా చ=తిరస్కరింపఁబడినదియు. ప్రవిష్టా చ=ప్రవేశింపఁబడినదియు; జానకీ=జనకమహారాజుకూఁతురయిన; సీతా చ=సీతయు; దృష్టా=చూడఁబడినది.

ఒకకోఁతియంతవాఁడా హనుమంతుండు, శత్రువులకుదుష్ప్రవేశంబగు లంకాపట్టణమును, నిలక్ష్యముగాఁ బ్రవేశించి, జనకునికొమార్తెనుసీతంజూచియుఁబోయినాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రాసాదో ధర్షిత శ్చైత్యః ప్రవరా రాక్షసా హతాః. ౩
ఆవిలాచ పురీ లంకా సర్వా హనుమతా కృతా

టీక॥ హనుమతా= హనుమంతునిచేత; చైత్యః=చైత్యమనెడు; ప్రాసాదః=మేడ; ధర్షితః=తిరస్కరింపఁబడినది, పగులఁగొట్టఁబడినదనుట. ప్రవరాః=శ్రేష్ఠులగు, రాక్షసాః=రాక్షసులు; హతాః=చంపఁబడిరి. లంకా=లంకయను; పురీచ=పట్టణమును; సర్వా = అంతయు; ఆవిలా=వ్యాకులముగా; కృతా=చేయఁబడినది.

హనుమంతుండు, చైత్యప్రాసాదంబునుబగులఁగొట్టెను; ఉత్తములగురాక్షసులఁబెకలింజంపెను; లంకాపట్టణంబునంతయుదహించి, వ్యాకులంబుగావించెను. అని, తాత్పర్యము.

కిం కరిష్యామి భద్రం వః కిం వాయుక్త మనంతరమ్. ౪
ఉచ్యతాం న స్సమర్థం యత్కృతంచ సుకృతం భవేత్

టీక॥ అనంతరం=ఇంకమీఁద; యుక్తం=అర్హమయినది; కింవా = ఎద్ది? యత్=ఏది; నః = మనకు; సమర్థం=హితమో; కృతంచ=చేయఁబడినదియునై; సుకృతం= చక్కఁగాఁజేయఁబడినది; భవేత్=అగునో; తాదృశం(అధ్యాహృతము)=అట్టిది; కిం = ఎద్ది? ఉచ్యతాం=చెప్పఁబడుఁగాక. కరిష్యామి=

చేసెదను. వః=మీకు; భద్రం = మంగళము; అస్తు=ఉండుఁగాక.

ఇంకమనమేమిచేయవలెను; మనహితంబును, జేసినచో గార్యసిద్ధిగలిగించునదియునగునుపాయంబెద్ది? వచింపుఁడు; దానింజేసెదను; మీకుమంగళముగలుగుఁ గాక. అని, తాత్పర్యము.

మంత్రమూలం హి విజయం ప్రాహురార్యా మనస్వినః ౫
తస్మాద్వై రోచయే మంత్రం రామం ప్రతిమహాబలాః

టీక॥ మహాబలాః=అధికమయినబలముగల రాక్షసులారా! మనస్వినః= మంచిమనస్సుగల; ఆర్యాః=పూజ్యులగువారలు; విజయం = గెల్పును; మంత్రమూలం= ఆలోచనమె కారణముగాఁగలదానిఁగా; ప్రాహుహి = చెప్పుచున్నారుగదా! తస్మాద్వై = అందువలననె; రామంప్రతి = రామునిగూర్చి; మంత్రం=ఆలోచనమును; రోచయే = ఇచ్ఛింపుచున్నాను.

మహాబలశాలులగు రాక్షసులారా! ధీరులగుపెద్దలు, మంత్రముచేతనెజయముసిద్ధించునని, చెప్పెదరు; కావున, రామునివిషయమయి, మంత్రముసేయఁగోరుచున్నాను. అని, తాత్పర్యము.

త్రివిధాః పురుషా లోక ఉత్తమాధమమధ్యమాః ౬
తేషాంతు సమవేతానాం గుణదోషౌ వదామ్యహమ్

టీక॥ లోకే = లోకమునందు; పురుషాః=పురుషులు ; ఉత్తమాధమమధ్యమాః=ఉత్తములు అధములుమధ్యములని; త్రివిధాః= మూఁడువిధములుగలవారలు. అహం = నేను; సమవేతానాం= భేదముదెలియనట్లుఒకరితోనొకరుకలసియున్న; తేషాం=వారలయొక్క; గుణదోషౌతు= గుణదోషములనుమాత్రము ; వదామి = చెప్పుచున్నాను.

లోకంబునబురుషులు , ఉత్తములు మధ్యములునధములునని మూఁడువిధములు ; వారలభేదముతెలియుటకష్టము కాఁబట్టి, నేనువారలగుణదోషంబులఁజెప్పెదను. అని, తాత్పర్యము.

స౬

మంత్రిభిర్హితసంయుక్తైస్సమర్థైర్మంత్రనిర్ణయే. ౭
మిత్త్రైశ్చాపి సమానార్థైర్బాంధవైరపివా హితైః
సహితో మంత్రయిత్వా యః కర్మారంభాన్ప్రవర్తయేత్. ౮
దైవేచ కురుతే యత్నం తమాహుః పురుషోత్తమమ్

టీ॥ యః = ఎవ్వఁడు ; మంత్రనిర్ణయే = ఆలోచించుటయందు; సమర్థైః = నేర్పరులగు; హితసంయుక్తైః = మేలునందాసక్తులయిన; మంత్రిభిః = మంత్రులతోఁగాని; సమానార్థైః = సమానమయినప్రయోజనములుగల, సుఖదుఃఖములుసమానముగాఁగలవారగు; మిత్త్రైశ్చాపి = స్నేహితులతోఁగాని; హితైః = మేలునేయుచ్చు; బాంధవైరపివా = బంధువులతోఁగాని; సహితః = కూడినవాఁడై, మంత్రయిత్వా = ఆలోచించి ; కర్మారంభాన్ = కార్యారంభములను ; ప్రవర్తయేత్ = జరిగించునో; దైవేచ = దైవమునందును; యత్నం = ప్రయత్నమును; కురుతే = చేయునో; తం = అతని ; పురుషోత్తమం = పురుషులలోనుత్తమునిఁగా; ఆహుః = చెప్పుచున్నారు.

ఎవ్వండు, ఆలోచించుటయందుసమర్థులగు, తనహితముగోరుమంత్రులతోఁగాని, తన దుఃఖంబునకు దుఃఖించువారునుదనసుఖంబునకుసంతోషించువారునయిన యట్టిస్నేహితులతోఁగాని, తనమేలు గోరునట్టి బంధువులతోఁగాని, చక్కఁగా నాలోచించి, శక్తివంచనలేక, కార్యంబులనారంభించుచు, దైవమునందును, భారము వేసియుండునో, అతండుత్తమపురుషుండు.

అని, తాత్పర్యము.

ఏకోఽర్థం విమృశేదేకో ధర్మే ప్రకురుతే మనః. ౯
ఏకః కార్యాణి కురుతే తమాహుర్ముఖ్యమం నరమ్

టీ॥ యః (అధ్యాహృతము) = ఎవ్వఁడు; ఏకః = ఒక్కఁడే; అర్థం = కార్యమును; విమృశేత్ = ఆలోచించునో; ఏకః = ఒక్కఁడే; ధర్మే = ధర్మమునందు; మనః = మనస్సును; కురుతే = చేయునో; ఏకః = ఒక్కఁడే; కార్యాణి = పనుల

నుఃకురుతే=చేయునో; తం=అతని; మధ్యమం=మధ్యముఁడైన; నరః=పురుషునిఁగా; ఆహుః=చెప్పుచున్నారు.

ఎవ్వఁడు, తానొక్కఁడే, యాలోచనము చేసి, తానొక్కఁడుగానే దైవము నాశ్రయించి, తానొక్కఁడుగానే, కార్యంబులం జేయునో; అతండు మధ్యమపురుషుఁడనఁబడుదురు. అని, తాత్పర్యము.

గుణదోషా వనిశ్చిత్య త్యక్త్వా ధర్మవ్యపాశ్రయమ్. ౧౧
కరిష్యా మీతి యః కార్య ముపేక్షేత్స నరాధమః

టీక॥ యః=ఎవ్వఁడు; గుణదోషౌ=మంచి చెడులను; అనిశ్చిత్య=నిశ్చయింపక; ధర్మవ్యపాశ్రయం=దైవము నాశ్రయించుటను; త్యక్త్వా=విడిచి; "కరిష్యామి=చేసెదను." ఇతి=అని; కార్యం=కార్యమును; ఉపేక్షేత (ఉపేక్షేత)=ఉపేక్షించునో; సః=అతండు; నరాధమః=పురుషాధముండు.

ఎవ్వండు, ఆలోచింపక, మంచిచెడులను నిశ్చయింపక, దైవమును సరకు సేయక, చేసెదనని కార్యము నారంభించి, కడముట్టంగావింపక యుపేక్ష సేయునో, అతండధమపురుషుండు.

అని, తాత్పర్యము.

యథేమే పురుషా నిత్య ముత్తమాధమమధ్యమాః. ౧౧
ఏవం మంత్రాహి విజ్ఞేయా ఉత్తమాధమమధ్యమాః

టీక॥ యథా=ఎట్లు; ఇమే=ఈ; పురుషాః=పురుషులు; నిత్యం=ఎల్లప్పుడు; ఉత్తమాధమమధ్యమాః=ఉత్తములును మధ్యములును అధమములును; ఏవం=ఇట్లు; మంత్రాహి = ఆలోచనములును; ఉత్తమాధమమధ్యమాః=ఉత్తమములు మధ్యమములు నధమములుగా; విజ్ఞేయాః=ఎఱుఁగఁదగినవి.

ఎట్లుపురుషులు, ఉత్తమమధ్యమాధములని మూఁడువిధములగునట్లు, మంత్రములును, ఉత్తమ మధ్యమాధమములని మూఁడువిధములు. అని, తాత్పర్యము.

ఐకమత్య ముపాగమ్య శాస్త్రదృష్టేన చక్షుషా. ౧౨
మంత్రిణో యత్ర నిరతా స్త మాహు ర్మంత్రముత్తమమ్

స ౬

టీక॥ యత్ర= ఏయాలోచనమునందు; మంత్రిణః= ఆలోచనముసేయువారలు, ఐకమత్యం= ఒకటేబుద్ధిగలిగియుండుటను ; ఉపాగమ్య=పొంది ; శాస్త్రదృష్టేన = చూడఁబడినశాస్త్రముగల; చక్షుషా = దృష్టితో; నిరతాః=ఆసక్తులో; తం=దానిని ; ఉత్తమం=శ్రేష్ఠమయిన; మంత్రం= ఆలోచనమునుగా; ఆహుః = చెప్పుచున్నారు.

మంత్రులందఱు, నైకమత్యంబు నొందిశాస్త్రజ్ఞానయుక్తంబగు దృష్టితోఁబరస్పరాసక్తులయియే మంత్రంబు సేయుదురో, అది,యుత్తమమంత్రం బందురు. అని, తాత్పర్యము.

బహ్వ్యోఽపి మతయో భూత్వా మంత్రిణా మర్థనిర్ణయే. ౧౩
పున ర్యత్రైకతాం ప్రాప్తా స్స మంత్రో మధ్యమ స్స్మృతః

టీక॥ యత్ర= ఏయాలోచనమునందు ; అర్థనిర్ణయే = కార్యమునిశ్చయించువిషయమయి;మంత్రిణాం=ఆలోచనముసేయువారలకు;బహ్వ్యః= పెక్కులయిన; మతయః=బుద్ధులు ; భూత్వాపి=కలిగియు; పునః=మఱల, ఏకతాం=ఐక్యమును; ప్రాప్తాః=పొందినవో; సః=ఆ; మంత్రః= ఆలోచనము; మధ్యమః=మధ్యమమంత్రముగా; స్మృతః=చెప్పబడినది.

ఏమంత్రమునందు, కార్యనిర్ణయ విషయమయి, మంత్రులకుఁబరస్పరమతభేదములుగలిగి, యాపిమ్మటఁదుదకు ఐకమత్యముగలుగునో, అది, మధ్యమ మంత్రంబందురు.అని, తాత్పర్యము.

అన్యోన్యం మత మాశ్రిత్య యత్ర సంప్రతిభాష్యతే. ౧౪
న చైకమత్యే శ్రేయోఽస్తి మంత్రస్సోఽధమ ఉచ్యతే

టీక॥ యత్ర= ఏమంత్రమునందు; మంత్రిభిః(అధ్యాహృతము)= ఆలోచనముసేయువారలచేత ; స్వాంస్వాం (అధ్యాహృతము)=తనతన; మతం= మతమును; ఆశ్రిత్య=ఆశ్రయించి; అన్యోన్యం= ఒండొరులనుగూర్చి; సం

ప్రతిభాష్యతే=వాదింపఁబడునో ; ఐకమత్యే=ఒకఁ-బుద్ధిగలగుటయందు ; శ్రేయశ్చ=ప్రీతియును; నాస్తి=లేదో; సః=ఆ; మంత్రః=ఆలోచనము; అధమః=అధమమంత్రముగా; ఉచ్యతే=చెప్పఁబడుచున్నది.

ఏమంత్రమునందు,మంత్రులు, భిన్నాభిప్రాయఁబులంబొంది,తమతమయభిప్రాయంబును వదలక, వాదింపుచుందురో, మఱియు నైకమత్యంబునొందవలెనను ప్రీతియు లేకయుందురో,అది యధమమంత్రంబని చెప్పఁబడుచున్నది, అని, తాత్పర్యము.

తస్మా త్సుమంత్రితం సాధు భవంతో మతిమ త్తమాః. ౧౫
కార్యం సంప్రతిపద్యంతా మేత త్కృత్యం మతం మమ

టీక॥తస్మాత్=అందువలన; మతిమత్తమాః= మిక్కిలియుబుద్ధిమంతులయిన; భవంతః=మీరు;సాధు = చక్కఁగా;సుమంత్రితం= లెస్సగానాలోచింపఁబడిన;కార్యం=కార్యమును;సంప్రతిపద్యంతాం = పొందుదురుగాక. ఏతత్=ఈ;కృత్యం=పని; మమ=నాయొక్క;మతం=ఇష్టము.

అందువలన, మిగులబుద్ధిమంతులరగుమీరలు, శాస్త్రప్రకారంబుననైకమత్యంబుతోఁజక్కఁగానాలోచించి, చేయఁదగినకార్యమును నిర్ణయింపుఁడు;ఇదినాకుఁగావలసినది.అని,తాత్పర్యము.

వానరాణాంహి వీరాణాం సహస్రైః పరివారితః. ౧౬
రామోఽభ్యేతి పురీం లంకా మస్మాక ముపరోధకః

టీక॥రామః = రాముఁడు; వీరాణాం= పరాక్రమశాలులగు; వానరాణాం=వానరులయొక్క;సహస్రైః=వేలచేత; పరివారితః=పరివేష్టింపఁబడినవాఁడై;అస్మాకం = మనయొక్క;ఉపరోధకః=అడ్డగించువాఁడై; లంకాం=లంకయను;పురీం= పట్టణమునుగూర్చి; అభ్యేతిహి=వచ్చుచున్నాఁడుగదా!

రాముండు, పరాక్రమశాలులగు వేలకొలఁదివానరులంగూడి, మనలబాధించుటకై,లంకాపురికివచ్చుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

తారయిష్యతి చ సువ్యక్తం రాఘవ స్సాగరం సుఖమ్. ౧౭
తేజసా యుక్తరూపేణ సానుజ స్సబలానుగః

టీక॥ రాఘవః = రాముఁడు; సానుజః=తమ్మునితోఁగూడినవాఁడై; సబలానుగః=సైన్యముతోను అనుచరులతోను గూడినవాఁడై; యుక్తరూపేణ=మిక్కిలియుయుక్తమయిన; తేజసా=బలముచేత; సాగరంచ=సముద్రమును గూడ; సుఖం=సుఖముగా; తరిష్యతి=దాఁటఁగలఁడు. సువ్యక్తం = మిక్కిలియుస్పష్టము.

రాముఁడు, తమ్ముని సైన్యమును సుగ్రీవాదులను గూడి, తనశక్తిచే, సుఖంబుగా సముద్రంబు దాఁటఁగలఁడు; ఇది స్పష్టము అని, తాత్పర్యము.

సముద్ర ముచ్ఛోషయతి వీర్యేణా న్యత్కరోతివా. ౧౮

టీక॥ రామః (అధ్యాహృతము)= రాముండు; వీర్యేణ = పరాక్రమముచేత; సముద్రం=సముద్రమును; ఉచ్ఛోషయతి=ఎండించును. వా=లేక; అన్యత్=ఇతరమును; కరోతి=చేయును.

రాముండు, పరాక్రమంబున, సముద్రమును, ఎండించినను ఎండించును; లేక, సేతుబంధాదులు గావించి యయినను దాఁటివచ్చును. అని, తాత్పర్యము.

అస్మి న్నేవం గతే కార్యే విరుద్ధే వానరై స్సహ
హితం పురేచ సైన్యేచ సర్వం సమ్మంత్ర్య తాం మమ. ౧౯

టీక॥ అస్మిన్=ఈ; కార్యే=కార్యము; ఏవం=ఇట్లు; గతే = ప్రాప్తింపఁగా; వానరైస్సహ= వానరులతోఁగూడ; విరుద్ధే=విరోధముగలుగఁగా; మమ=నాయొక్క; పురేచ=పట్టణమునందును; సైన్యేచ=సైన్యమునందును; హితం=మేలు; సర్వం=అంతయును; సమ్మంత్ర్యతాం = ఆలోచింపఁబడుఁగాక.

నేను జెప్పినట్లు రాముండు వానరులతో వచ్చి లంకను పరోధించు పక్షమునను నకును వానరులకును విరోధముగలుగు

ను; అప్పటికి, నాపట్టణంబునకును సైన్యంబునకును మేలుగలుగు నుపాయంబంతయునాలోచింపుఁడు. అని, రావణుండు, రాక్షసులతోఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, షష్ఠస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.
ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండషష్ఠసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీ
సప్తమసర్గప్రారంభః.

ఇత్యుక్తా రాక్షసేంద్రేణ రాక్షసాస్తే మహాబలాః
ఊచుః ప్రాంజలయ స్సర్వే రావణం రాక్షసేశ్వరమ్. ౧
ద్విషత్పక్ష మవిజ్ఞాయ నీతిబాహ్యా స్త్వబుద్ధయః

టీక॥ నీతిబాహ్యాః=నీతికన్న వెలుపలనుండువారలును, నీతిప్రకారమునడవనివారుననుట; అబుద్ధయః=బుద్ధిలేనివారలును; మహాబలాః=అధికమయినబలముగలవారలునగు; తే=ఆ; రాక్షసాః=రాక్షసులు; సర్వేతు = అందఱును; రాక్షసేంద్రేణ=రాక్షసనాయకుండగురావణునిచేత; ఇతి=ఇట్లు; ఉక్తాః=చెప్పఁబడినవారలై; ద్విషత్పక్షం = శత్రుబలంబును; అవిజ్ఞాయ=ఎఱుంగక; ప్రాంజలిః=మంచిచేమోడ్పుగలవారలై; రాక్షసేశ్వరం=రాక్షసులకుఁబ్రభుండైన; రావణం=రావణునిగూర్చి; ఊచుః=చెప్పిరి.

నీతిబాహ్యులును, బుద్ధిహీనులును, మహాబలశాలులునగు నారాక్షసులందఱు, రావణుండు చెప్పినదివిని, శత్రుబలంబుఁ దెలియక, రాక్షసాధీశ్వరుండగు రావణుంబూచి, చేమోడ్పుగీలించి, యిట్లని, చెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

రాజ న్పరిఘశక్త్యృష్టి శూలపట్టిససంకులమ్. ౨
సుమహా న్నో బలం కస్మా ద్విషాదం భజతే భవాన్

టీక॥ రాజన్=రాక్షసరాజుండవగు రావణుఁడా! పరిఘశక్త్యృష్టిశూలపట్టిససంకులం= గదలచేతను ఈఁటెలచేతను ఖడ్గములచేతను శూలములచేతను అడ్డకత్తులచేతను నిండిన; సుమహాత్=మిక్కిలియు గొప్పదగు; నః=మనయొక్క; బలం = సైన్యము; అస్తి(అధ్యాహృతము)=ఉన్నది. కస్మాత్= దేనివలన; భవాన్=నీవు; విషాదం=దుఃఖమును; భజతే=పొందుచున్నావు?

రాక్షసరాజుండవగు రావణుఁడా! గదలును ఈఁటెలును ఖడ్గంబులును శూలంబులును అడ్డకత్తులును మెండుగాఁగల యనంతంబగు మన సైన్యంబున్నదే! నీవేల దుఃఖపడుచున్నావు?

అని, తాత్పర్యము.

త్వయా భోగవతీం గత్వా నిర్జితాః పన్నగా యుధి. ౩

టీక॥ త్వయా=నీచేత; భోగవతీం= భోగవతీపురమును; గత్వా = పొంది; యుధి=యుద్ధమునందు; పన్నగాః=సర్పములు; నిర్జితాః = జయింపఁబడినవి.

నీవు, పాతాళంబున భోగవతికిం జని, యుద్ధంబునఁ బన్నగుల జయించినావు. అని, తాత్పర్యము.

కైలాస శిఖరావాసీ యక్షై ర్బహుభి రావృతః
సుమహ త్కదనం కృత్వా వశ్య స్తే ధనదః కృతః. ౪

టీక॥ కైలాసశిఖరావాసీ= కైలాసపర్వతశిఖరంబుననున్నవాఁడును; బహుభిః= పెక్కండ్రయిన; యక్షైః= యక్షులచేత; ఆవృతః = చుట్టఁబడినవాఁడునగు; ధనదః=కుబేరుఁడు; సుమహత్= మిక్కిలియు నధికమయిన; కదనం=యుద్ధమును; కృత్వా=చేసి; తే = నీకు; వశ్యః=అధీనుఁడుగా; కృతః=చేయఁబడినాఁడు.

కైలాసపర్వతంబుననున్న యక్షరాజుండగు కుబేరుండు, అనేకయక్షులం గూడి, మహాయుద్ధంబు చేసి, తుదకు, నీకు

వశ్యుండయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

స మహేశ్వర సఖ్యేన శ్లాఘ్యమాన స్త్వయా విభో
నిర్జిత స్సమరే రోషా ల్లోకపాలో మహాబలః. ౫

టీక॥ విభో = ప్రభుండవగు రావణుఁడా! మహేశ్వరసఖ్యేన = మహేశ్వరునితోటిస్నేహముచేత; శ్లాఘ్యమానః = కొనియాడఁబడుచున్నవాఁడును; మహాబలః = అధికమయినబలముగలవాఁడును; లోకపాలః = లోకపాలుండునగు; సః = ఆకుబేరుండు; త్వయా = నీచేత; రోషాత్ = కోపమువలన; సమరే = యుద్ధమునందు; నిర్జితః = జయింపఁబడినాఁడు.

ప్రభుండవగు రావణుఁడా! ఈశ్వరునకు స్నేహితుండనివినుతికెక్కినవాఁడునుమహాబలుండును లోకపాలుండునగునాకుబేరునింగూడ, నీవు, యుద్ధంబునందు, జయించినావు.

అని, తాత్పర్యము.

వినిహత్యచ యక్షౌఘా న్విక్షోభ్యచ విగృహ్యచ
త్వయా కైలాస శిఖరా ద్విమాన మిద మాహృతమ్. ౬

టీక॥ త్వయా = నీచేత; యక్షౌఘాన్ = యక్షసమూహములను; వినిహత్యచ = చంపియు; విక్షోభ్యచ = కలఁచియు; విగృహ్యచ = పట్టుకొనియు; కైలాసశిఖరాత్ = కైలాసపర్వతశిఖరముననుండి; ఇదం = ఈ; విమానం = పుష్పకవిమానము; ఆహృతం = తేఁబడినది.

నీవు, పెక్కండ్రయక్షులంజంపియు, నానావిధంబులంగలంచియు, బద్ధులంగావించియుఁ, గైలాసశిఖరంబుననుండి, యీపుష్పకవిమానంబు దెచ్చినావు. అని, తాత్పర్యము.

మయేన దానవేంద్రేణ త్వద్భయా త్సఖ్య మిచ్ఛతా
దుహితా తవ భార్యార్థే దత్తా రాక్షసపుంగవ. ౭

టీక॥ రాక్షసపుంగవ = రాక్షసశ్రేష్ఠుండవగు రావణుఁడా! త్వద్భయాత్ =

నీభయమువలన;సఖ్యం=స్నేహమును; ఇచ్ఛతా=కోరుచున్న;దానవేంద్రేణ=దానవనాథుండగు;మయేన= మయుని చేత;దుహితా=కూఁతురు;తవ=నీకు; భార్యార్థే = భార్యనిమిత్తమయి;దత్తా=ఇవ్వఁబడినది.

రాక్షసశ్రేష్ఠుండవగు రావణుఁడా! దానవనాథుండగు మయుండు, నీకుభయపడి,నీస్నేహంబుఁగోరి, నీకు, భార్యగాఁ,దనకూఁతురు,మందోదరినొసంగెను.అని, తాత్పర్యము.

దానవేంద్రో మధు ర్నామ వీర్యోత్సిక్తో దురాసదః
విగృహ్య వశ మానీతః కుంభీనస్యాః సుఖావహః. ౮

టీక॥వీర్యోత్సిక్తః= పరాక్రమము చేగర్వించినవాఁడును; దురాసదః=చెనకఁగూడని వాఁడును; కుంభీనస్యాః= కుంభీనసికి;సుఖావహః=సుఖముఁగలిగించువాఁడును,భర్తయనుట,అగు; మధుర్నామ=మధువను; దానవేంద్రః=దానవనాథుండు;విగృహ్య= యుద్ధముచేసి;వశం=అధీనతను; ఆనీతః= పొందింపఁబడినాఁడు.

పరాక్రమముచేగర్వితుండును, దురాధర్షుండును నీభగినికుంభీనసికిఁబ్రియుండునగు దానవనాథుండయినమధువును, యుద్ధంబుగావించి, వశీకరించుకొంటివి.అని, తాత్పర్యము.

నిర్జితా స్తే మహాబాహో నాగా గత్వా రసాతలమ్
వాసుకి స్తక్షక శ్శంఖో జటీచ వశ మాహృతాః. ౯

టీక॥మహాబాహో= పెద్దచేతులుగలరావణుఁడా! తే(త్వయా)= నీచేత;రసాతలం=పాతాళమును;గత్వా= పొంది;వాసుకిః = వాసుకియును;తక్షకః=తక్షకుండును;శంఖః = శంఖుండును; జటీచ=జటియు; నాగాః = సర్పములు; నిర్జితాః= జయింపఁబడినవారలై; వశం = అధీనతను; ఆహృతాః=పొందింపఁబడినారు.

మహాబాహుండవగు రావణుఁడా! నీవు, పాతాళంబునకుఁబోయి,వాసుకినిదక్షకునిశంఖుని,జటిని,ఈనాగేంద్రులనుజయించి, వశ్యులంజేసికొనియున్నావు. అని, తాత్పర్యము.

అక్షయా బలవంతశ్చ శూరా లబ్ధ వరాః పునః
త్వయి సంవత్సరం యుద్ధ్వా సమరే దానవా విభో. ౧౦
స్వబలం సముపాశ్రిత్య నీతా వశ మరిందమ

టీక॥ అరిందమ= శత్రువులనడఁగఁ దొక్కునట్టి;విభో=ప్రభుండవగు రావణుఁడా! అక్షయాః= నాశములేనివారలును; బలవంతశ్చ = అధికమయినబలముగలవారలును; శూరాః=యుద్ధమునందు భయములేనివారలును ; లబ్ధవరాఃపునః = పొందఁబడినవరముగలవారలునగు; దానవాః=దానవులు, కాలకేయులనుట ; సమరే = యుద్ధమునందు; స్వబలం=తమబలమును;సముపాశ్రిత్య=ఆశ్రయించి; త్వయా=నీతో ; సంవత్సరం = ఒక్కసంవత్సరమంతయు; యుద్ధ్వా=జగడమాడి; వశం = అధీనతను ; నీతాః = పొందింపఁబడినారు.

శత్రువులనడఁగఁ ద్రొక్కఁజాలిన ప్రభుండవగు రావణుఁడా! చూర్ణము గావించినను మఱల లేచునట్టినాశరహితులును బలవంతులును శూరులును,బ్రహ్మనుగూర్చి తపస్సుగావించి వరంబులువడసి యున్నవారలునునగు కాలకేయులను దానవులు, తమయాపచ్ఛక్తిని, నీతోనొక్కసంవత్సరంబు యుద్ధముచేసి,తుదకు, నీకువశ్యులయిరి.

అని, తాత్పర్యము.

మాయా శ్చాధి గతా స్తత్ర బహవో రాక్షసాధిప. ౧౧

టీక॥ రాక్షసాధిప= రాక్షసులకుఁ బ్రభుండవగురావణుఁడా!తత్ర= వారలయొద్ద; బహవః = పెక్కులయిన ; మాయాశ్చ=మాయలును;అధిగతాః= పొందఁబడినవి.

రాక్షసేశ్వరుండవగురావణుఁడా! మఱియు నాకాలకేయుల స్నేహమువలన , నానావిధమాయలనుంగూడ నేర్చియున్నావు. అని, తాత్పర్యము.

శూరాశ్చ బలవంతశ్చ వరుణస్య సుతా రణే
నిర్జితా స్తే మహాబాహో చతుర్విధబలానుగాః. ౧౨

టీక॥ మహాబాహో = పెద్దచేతులుగలరావణుఁడా! శూరాశ్చ= యుద్ధమునందుభయములేనివారలును ; బలవంతశ్చ= అధికమయినబలముగలవారలును ; చతుర్విధబలానుగాః= నాల్గువిధములయినసైన్యములు వెంటనడచునవిగాఁగలవారలునగు; వరుణస్య= వరుణునియొక్క; సుతాః=కొడుకులు; త్వేత్వయా)–నీచేత; రణే–యుద్ధమునందు;జితాః= జయింపఁబడినారు.

మహాబాహుండవగు రావణుఁడా! మఱియు, నీవు, శూరులును మహాబలశాలులును జతురంగసైన్యసమేతులు నగు, వరుణపుత్రులను యుద్ధంబున , జయించియున్నావు.

అని, తాత్పర్యము.

మృత్యుదండమహాగ్రాహం శాల్మలి ద్రుమ మండితమ్
కాల పాశమహావీచిం యమకింకరపన్నగమ్. ౧౩
అవగాహ్య త్వయా రాజన్ యమస్య బలసాగరమ్
జయశ్చ విపులః ప్రాప్తో మృత్యుశ్చ ప్రతిషేధితః. ౧౪

టీక॥ రాజన్ = రాక్షసరాజుండవగురావణుఁడా! త్వయా=నీచేత;మృత్యుదండమహాగ్రాహం = యమదండమే పెద్దమొసలిగాఁగలదియు; శాల్మలిద్రుమమండితం = శాల్మల్యాయుధములనువృక్షములచే నలంకరింపఁ బడినదియు; కాలపాశమహావీచిం=యమపాశమె పెద్దతరంగముగాఁగలదియు; యమకింకరపన్నగం= యమకింకరులెసర్పములుగాఁగలదియునగు;యమస్య=యమునియొక్క; బలసాగరం= సైన్యసముద్రమును; అవగాహ్య=ప్రవేశించి; విపులః= అధికమయిన; జయశ్చ= గెల్పును; ప్రాప్తః=పొందఁబడినది. మృత్యుశ్చ=యముఁడును; ప్రతిషేధితః = త్రోయఁబడినాఁడు.

రాక్షసరాజుండవగు రావణుఁడా! నీవు,యమదండంబె భయంకర మకరంబుగా, శాల్మల్యాయుధంబులెవృక్షంబులుగా,యమపాశంబె మహాతరంగంబుగా,యమకింకరులెపన్నగంబులు గా,సముద్రంబుపోల్కిఁ-బొల్చునట్టి,యమసైన్యంబుఁజొచ్చి,యుద్ధంబునయముంబాఱఁదోలి, అధికంబగు విజయంబునొందినావు. అని, తాత్పర్యము.

సుయుద్ధేనచ తే సర్వే లోకా స్తత్ర విలోళితాః

టీక॥తత్ర=అచ్చట; తే=నీయొక్క; సుయుద్ధేన=మంచియుద్ధముచేత; లోకాః=లోకములు; సర్వేచ=అన్నియు; విలోళితాః=చలింపఁజేయఁబడినవి.

అచ్చట, నీవుచేసిన యుద్ధంబునకు, లోకంబులన్నియుఁజలించినవి.

అని, తాత్పర్యము.

క్షత్రియై ర్బహుభి ర్వీరై శ్శక్రతుల్య పరాక్రమైః ౧౫
ఆసీ ద్వసుమతీ పూర్ణా మహద్భిరివ పాదపైః

టీక॥ వీరైః=పరాక్రమశాలులును; శక్రతుల్యపరాక్రమైః=దేవేంద్రుని (పరాక్రమము)తోసమానమయినపరాక్రమముగలవారలునగు;బహుభిః = పెక్కండ్రయిన;క్షత్రియైః= క్షత్రియులచేత;మహద్భిః = పెద్దవగు;పాదపైరివ=వృక్షములచేతంబోలె; వసుమతీ= భూమి;పూర్ణా=నిండినది; ఆసీత్= అయినది.

దేవేంద్రునకుంబోలె మహాపరాక్రమంబుగలక్షత్రియులు,పెక్కండ్రు, మహావృక్షంబులుంబోలె , భూమియంతయునిండియుండిరి.అని,తాత్పర్యము.

తేషాం వీర్యగుణోత్సాహై ర్నసమో రాఘవోరణే. ౧౬

టీక॥రాఘవః=రాముఁడు; రణే= యుద్ధమునందు;వీర్యగుణోత్సాహైః= పరాక్రమముచేతనుగుణములచేతను ఉత్సాహములచేతను; తేషాం= వారలకు;సమః=సమానుఁడు;న=కాఁడు.

రాముండు, పరాక్రమగుణోత్సాహంబుల,యుద్ధంబునందు, వారలకుసమానుఁడెంతమాత్రముకాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రసహ్య తే త్వయా రాజన్ హతాః పరమదుర్జయాః

టీక॥రాజన్= రాక్షసరాజుండవగురావణుఁడా!త్వయా= నీచేత;పరమ

దుర్జయాః= ఎంతమాత్రముజయింప నలవిగానట్టి; తే = ఆరాజులు; ప్రస హ్య = బలాత్కారముగా; హతాః= చంపఁబడినారు.

రాక్షసరాజుండవగు రావణుఁడా! అట్టిదుర్జయులగు నారాజులనేనీవువ ధించియున్నావే; ఇంక, రాముండునీకెంత మాత్రము. అని, తాత్పర్యము.

తిష్ఠవా కిం మహారాజ శ్రమేణ తవ వానరాన్. ౧౭
అయ మేకో మహాబాహు రింద్రజిత్క్షపయిష్యతి

టీక॥ మహారాజ= పూజ్యుఁడయిన రాజవగురావణుఁడా! త్వం (అధ్యాహృతము)=నీవు ; తిష్ఠవా =ఊరకుండినను, ఉండుము. తవ = నీయొక్క; శ్రమేణ=ఆయాసముచేత; కిం= ఏమి ప్రయోజనము? మహాబాహుః= పెద్దచేతులుగల; అయం=ఈ; ఇంద్రజిత్ = ఇంద్రజిత్తు; ఏకః =ఒకఁడె; వానరాన్=వానరులను; క్షపయిష్యతి = నశింపఁజేయఁగలఁడు.

మహారాజుండవగు రావణుఁడా! నీవుఊరకయెయుండుము; నీవుశ్రమపడనేల? మహాబాహుండగు నీయింద్రజిత్తు, ఒక్కండె, వానరులనందఱనునశింపఁజేయఁగలఁడు. అని, తాత్పర్యము.

అనేనహి మహారాజ మాహేశ్వర మనుత్తమమ్. ౧౮
ఇష్ట్వా యజ్ఞం వరో లబ్ధో లోకే పరమదుర్లభః

టీక॥ మహారాజ= మహారాజుండవగు రావణుఁడా! అనేన=ఈయింద్రజిత్తుచేత; అనుత్తమం= తనకన్నశ్రేష్ఠములేని; మాహేశ్వరం=ఈశ్వరదేవతాకమైన ; యజ్ఞం = యాగమును; ఇష్ట్వా=చేసి; లోకే= లోకమునందు; పరమదుర్లభః = మిక్కిలియుదుర్లభమయిన ; వరః=వరము; లబ్ధోహి=పొందఁబడినదిగదా!

మహారాజుండవగు రావణుఁడా! ఈయింద్రజిత్తు, మహేశ్వరుంగుఱించి, యుత్తమంబగుయాగంబుగావించి, లోకమునందు, పరమదుర్లభంబగువరంబునొందెను. అని, తాత్పర్యము.

స౭

శక్తిహోమర మీనంచ వికీర్ణాంత్ర శైవలమ్. ౧౯
గజకచ్ఛపసంబాధ మశ్వ మండూక సంకులమ్
రుద్రాదిత్య మహాగ్రాహం మరుద్వసు మహోరగమ్. ౨౦
రథాశ్వ గజతోయౌఘం పదాతి పులినం మహత్
అనేనహి సమాసాద్య దేవానాం బలసాగరమ్. ౨౧
గృహీతో దైవతపతి ర్లంకాంచాపి ప్రవేశితః

టీక॥అనేన=ఈయింద్రజిత్తుచేత;శక్తిహోమరమీనంచ=శక్తితోమరంబులనునాయుధంబులేమత్స్యంబులుగాఁగలదియు;వినికీర్ణాంత్రశైవలం=వెదచల్లఁబడినపేగులె పాఁచిగాఁగలదియు;గజకచ్ఛపసంబాధం=ఏనుంగులనుతాఁబేళ్లచే నిండినదియు ; అశ్వమండూకసంకులం = గుఱ్ఱంబులను కప్పలచేనిండినదియు ; రుద్రాదిత్యమహాగ్రాహం= రుద్రులునాదిత్యులుననే పెద్దమొసళ్లుగలదియు; మరుద్వసుమహోరగం=వాయువులునువసువులునే పెద్ద సర్పంబులుగాఁ గలదియు; రథాశ్వగజతోయౌఘం= రథంబులనుగుఱ్ఱంబులనుఏనుంగులు నేజలసమూహంబులుగాగలదియు; పదాతిపులినం= కాలిబంటులె యిసుక దిబ్బలుగాగలదియు;మహత్= గొప్పదియునగు; దేవానాం=దేవతలయొక్క; బలసాగరం=సైన్యసముద్రమును ; సమాసాద్య=ప్రవేశించి;దైవతపతిః=దేవేంద్రుండు; గృహీతః= పట్టుకొనఁబడినవాఁడై; లంకాంచాపి=లంకనుగూడ ; ప్రవేశితోహి= ప్రవేశింపఁజేయఁబడినాఁడుగదా!

ఈయింద్రజిత్తు, శక్తి[illegible]ద్యాయుధంబులుమత్స్యంబులు[illegible]గులెశైవలంబుగానేనుంగులెతాబేళ్లుగా గుఱ్ఱంబులెకప్పలుగా, రుద్రాదిత్యులె భయంకరమకరంబులుగా,వసువాయువులెమహాగజంబులుగా, రథాశ్వగజంబులెజలసమూహంబుగాఁ, బదాతిసైన్యంబెయిసుకదిబ్బలుగా , మహాసముద్రంబుకరణీనతిభయంకరంబై క్రాలుదేవసైన్యంబుఁజొచ్చి, దేవేంద్రుంబట్టిబంధించి, లంకకుంగొనివచ్చెఁగదా!

అని, తాత్పర్యము.

పితామహ నియోగాచ్చ ముక్తశ్శంబరవృత్రహా. ౨౨

గతస్త్రి విష్టపం రాజన్ సర్వదేవ నమస్కృతః.

టీక॥ రాజన్=రాక్షసరాజుండవగురావణుఁడా! శంబరవృత్రహా=శంబరాసురునివృత్రాసురునింజంపిన యింద్రుండు; పితామహనియోగాత్=బ్రహ్మదేవునాజ్ఞవలన ; ముక్తశ్చ=విడువఁబడినవాఁడునై ;సర్వదేవనమస్కృతః=సమస్తదేవతలచేతనునమస్కరింపఁబడినవాఁడై;త్రివిష్టపం=స్వర్గము ను; గతః=పొందినాఁడు.

రాక్షసరాజుండవగు రావణుఁడా! అంత , బ్రహ్మదేవునానతింజేసి దేవేంద్రునివిడిచిపుచ్చితివి; అంత, నతండు,సమస్తదేవతలుంగొలువ , దేవాలయంబునకేగెను. అని,తాత్పర్యము.

తమేవ త్వం మహారాజ విసృజేంద్రజితం సుతమ్, ౨౩
యావద్వానరసేనాం తాం సరామాం నయతి క్షయం

టీక॥మహారాజ= మహారాజుండవగురావణుఁడా!త్వం=నీవు; తం=అట్టి; సుతం=కొడుకయిన; ఇంద్రజితమేవ= ఇంద్రజిత్తునే;విసృజ=విడువుము. యావత్=ఎంతలోపల;సరామాం = రామునితోఁగూడిన;తాం = ఆ;వానరసేనాం=వానరసైన్యమును; క్షయం=నాశమును;నయతి=పొందించునో!

మహారాజుండవగురావణుఁడా! అట్టినీకొడుకునింద్రజిత్తునేపంపుము; రామునితోఁ గూడిన నావానరసేననంతయు నెంతలోపలవధించిపుచ్చునో,చూచుము. అని, తాత్పర్యము.

రాజన్నాపదయుక్తేయ మాగతా ప్రాకృతాజ్జనాత్. ౨౪
హృదినైవ త్వయా కార్యా త్వం వధిష్యసి రాఘవమ్

టీక॥ రాజన్=రాక్షసరాజుండవగు రావణుఁడా!ప్రాకృతాత్= క్షుద్రుండగు;జనాత్=జనమువలన;ఆగతా=వచ్చిన;ఇయం=ఈ;ఆపత్ = ఆపద;అయుక్తా=యుక్తముకాదు, మనకుదెలియకయున్నట్టుగానుండితటాలునవచ్చుటంజేసి, దీనివలన మనము దుర్బలులమనిమెంచఁదగదనుట.త్వయా=నీచేత;

హృది=మనస్సునందు; నైవకార్యా=చేయఁదగినదేకాదు. త్వం=నీవు; రాఘవం=రాముని; వధిష్యసి= చంపఁగలవు.

రాక్షసరాజుండవగు రావణుఁడా! క్షుద్రుండగు నీహనుమంతునివలననసంభావితంబుగాసంభవించిన యాపదకు భయపడకుండుము; దీనిమనంబునన ఁచకుము; నీవుతప్పకరామునివధింపఁ గలవు అని, రాక్షసులు, రావణునితోఁజెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే, యుద్ధకాండే, సప్తమస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండసప్తమసర్గటీక, ముగిసినది.

శ్రీ

అష్టమసర్గప్రారంభః.

తతో నీలాంబుదనిభః ప్రహస్తో నామ రాక్షసః
అబ్రవీ త్ప్రాంజలి ర్వాక్యం శూర స్సేనాపతి స్తదా. ౧

టీక॥తతః= అంత; తదా=అప్పుడు; శూరః= యుద్ధమునందుభయము లేనివాఁడును, సేనాపతిః = సేనానాయకుండును; నీలాంబుదనిభః=నల్లనిమేఘంబుతోసమానుండునగు ; ప్రహస్తో నామ= ప్రహస్తుండను; రాక్షసః = రాక్షసుఁడు; ప్రాంజలిః=మంచిచేమోడ్పుగలవాఁడై; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అంతనప్పుడు, శూరుండును రాక్షససేనానాయకుండునునీలమేఘంబువంటి మేనుగలవాఁడునగుప్రహస్తుఁడను రాక్షసుండు, రావణుంజూచి, చేమోడ్పుగిలించి, యిట్లని, విన్నవించెను.

అని, తాత్పర్యము.

స ౮

దేవదానవగంధర్వాః పిశాచపతగోరగాః
నత్వాం ధర్షయితుం శక్తాః కిం పునర్వానరా రణే. ౨

టీక॥ దేవదానవగంధర్వాః=దేవతలును దానవులును గంధర్వులును; పిశాచపతగోరగాః= పిశాచములును బక్షులునుసర్పములును; త్వాం = నిన్ను; రణే= యుద్ధమునందు; ధర్షయితుం= ఎదిరించుటకు; శక్తాః=సమర్థులు; న= కారు. వానరాః=వానరులు; నశక్తా ఇతి (అధ్యాహృతము)=సమర్థులు కారని; కిం పునః (వక్తవ్యం) = చెప్పఁబడవలయునా?

దేవతలేమి దానవులేమి గంధర్వులేమి పిశాచంబులేమి పక్షులేమి నాగంబులేమి, యుద్ధంబున, నీకెదురునిలువంజాలరు; ఇంక, వానరులనఁగా నెంతమాత్రము? అని, తాత్పర్యము.

సర్వే ప్రమత్తా విశ్వస్తా వంచితా స్మ హనూమతా
నహి మే జీవతో గచ్ఛే జ్జీవన్ స వనగోచరః. ౩

టీక॥ ప్రమత్తాః= మదించినవారలమును; విశ్వస్తాః=నమ్మియుండినవారలమునగు; సర్వే=అందఱమును; హనూమతా = హనుమంతునిచేత; వంచితాః= మోసపుచ్చఁ బడినవారలము ; స్మ (స్మః)=అగుచున్నాము. మే=నేను; జీవతః= బ్రతికియుండఁగా; సః=ఆ; వనగోచరః=వానరుఁడు; జీవన్=జీవించియున్నవాఁడై; నగచ్ఛేత్= పోఁడుగదా!

మనమందఱమును, మనలనెవ్వరు, ఎదిరింపఁజాలరని, మదించి, విస్రబ్ధులమైయుంటిమి; కావున, హనుమంతుము, తటాలునవచ్చియట్టహాసముచేసిపోవుటకవకాశముగల్గెను; లేనియెడల, నే నుజీవించి యుండునపుడు, ఆవానరుఁడిచ్చటనుండిప్రాణంబులతో నెట్లుపోఁగలఁడు? అని, తాత్పర్యము.

సర్వాం సాగరపర్యంతాం సశైలవనకాననామ్
కరోమ్యవానరాం భూమి మాజ్ఞాపయతు మాం భవాన్. ౪

టీక॥ సాగరపర్యంతాం = సముద్రములు అంతములందుగలదియు; సశైల

వనకాననాం= పర్వతంబులతోను వనంబులతోను కాఱడవులతోను గూడినది యునగు;భూమిం=భూమిని;సర్వాం= అంతయు ; అవానరాం=వానరులులేనిదానింగా; కరోమి= చేసెదను. భవాన్=నీవు; మాం=నన్ను;ఆజ్ఞాపయతు=ఆజ్ఞాపింతువుగాక.

నన్నాజ్ఞాపింపుము; నాలుగుసముద్రంబులలోపలనున్న యీభూమండలమునందంతయుఁ,బర్వతంబులనేమివనంబులనేమిమహారణ్యంబులనేమి, యుండునట్టివానరుల నందఱంజంపి , ఇంకభూమిలోవానరులే లేకుండునట్లుగావించెదను. అని,తాత్పర్యము.

రక్షాంచైవ విధాస్యామి వానరాద్రజనీచర
నాగమిష్యతి తే దుఃఖం కించి దాత్మాపరాధజమ్. ౫

టీక॥ రజనీచర= రావణుఁడా! రక్షాంచైవ = రక్షణంబును; విధాస్యామి=చేసెదను. వానరాత్= వానరునివలన; ఆత్మాపరాధజం= నీయపరాధంబునంగలిగిన ; దుఃఖం=దుఃఖము ; కించిత్ = కొంచెమయినను; నాగమిష్యతి=రాదు.

రావణుఁడా! నేనునీకులంకాపురంబునురక్షించుచునుండెదను; నీవుగావించినసీతాహరణంబునకు , ఈవానరులెంతమాత్రమునీకు దుఃఖముగలుగఁజేయఁజాలరు. అని,ప్రహస్తుండురావణునికిఁజెప్పెను. అని,తాత్పర్యము.

అబ్రవీత్తు సుసంక్రుద్ధో దుర్ముఖో నామ రాక్షసః

టీక॥దుర్ముఖోనామ = దుర్ముఖుండను ; రాక్షసస్తు = రాక్షసుండును; సుసంక్రుద్ధః=మిక్కిలియుఁగోపంబునొందినవాఁడై;అబ్రవీత్ =చెప్పెను.

అంత, దుర్ముఖుండను రాక్షసుండు, మహాకోపంబునొంది, యిట్లని,చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇదం నక్షమణీయంవా సర్వేషాం నఃప్రధర్షణమ్. ౬

టీక॥ నః=మనయొక్క ; సర్వేషాం = అందఱియొక్కయు ; ప్రధర్షణ

స ౮

ణం = తిరస్కారము; నక్షమణీయం హి = ఓర్వఁదగినదికాదుగదా!

హనుమంతుండు, మనకందఱకు నిట్టియవమానంబు గావించినాఁడు; ఇది మాత్రము, క్షమింపఁదగినదికాదు.

అని, తాత్పర్యము.

అయం పరిభవో భూయః పురస్యాంతఃపురస్య చ
శ్రీమతో రాక్షసేంద్రస్య వానరేణ ప్రధర్షణమ్. ౭

టీక॥ వానరేణ = వానరునిచేత; భూయః = ఇంకను; పురస్య = పట్టణముయొక్కయుఁ; అంతఃపురస్యచ = అంతఃపురముయొక్క; అయం = ఈ; పరిభవః = అవమానమును; శ్రీమతః = లక్ష్మీసంపన్నుండగు; రాక్షసేంద్రస్య = రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునియొక్క; ప్రధర్షణం = అవమానము; ఇదం నక్షమణీయం (అధ్యాహృతము) = ఇది క్షమింపఁదగినదికాదు.

వానరమాత్రుండొకఁడువచ్చి, మనపట్టణంబును మఱియు నంతఃపురంబును అవమానించుటయు, శ్రీమంతుండగు రావణునిం గూడ నవమానించుటయు! ఎంతమాత్రముక్షమింపరాదు. అని, తాత్పర్యము.

అస్మిన్ముహూర్తే హత్వైకో నివర్తిష్యామి వానరాన్
ప్రవిష్టాన్ సాగరం భీమ మంబరం వా రసాతలమ్. ౮

టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము) = నేను; ఏకః = ఒకరుఁడనే; అస్మిన్ = ఈ; ముహూర్తే = ముహూర్తమునందె; భీమం = భయంకరమగు; సాగరం = సముద్రమునుగాని; అంబరం = ఆకాశమునుగాని; రసాతలంవా = పాతాళమునుగాని; ప్రవిష్టాన్ = ప్రవేశించిన; వానరాన్ = వానరులను; హత్వా = చంపి; నివర్తిష్యామి = మఱలెదను.

నేనొక్కరుండనై, యిప్పుడేపోయి, వానరులనందఱను, భయంకరంబగుసముద్రంబుఁజొచ్చినను, ఆకాశంబునకుద్గమించినను, పాతాళంబునదాఁగినను, విడువక, వధించివచ్చెదను. అని, దుర్ముఖుండు, రావణునికిఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతో బ్రవీత్సుసంక్రుద్ధో వజ్రదంష్ట్రో మహాబలః

ప్రగృహ్య పరిఘం ఘోరం మాంసశోణితరూషితమ్. ౯

టీక॥ తతః=అంత; మహాబలః = అధికమయినబలముగల; వజ్రదంష్ట్రః= వజ్రదంష్ట్రుండు;సుసంక్రుద్ధః=మిక్కిలి యుఁగోపంబుఁబొందినవాఁడై;ఘోరం= భయంకరంబును;మాంసశోణిత రూషితం=మాంసముచేతను నెత్తురుచేతను బూయఁబడినదియునగు;పరిఘం= ఇనుపగుదియను;ప్రగృహ్య=పట్టుకొని; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అంత, అధికబలవంతుఁడగు వజ్రదంష్ట్రుఁడుమిక్కిలియుఁ గోపమునొందినవాఁడై భయంకరంబును, మాంసముచేతను నెత్తురుచేతనుబూయఁబడిన దియునగునినుపగుదియను దీసికొనిబలికెను. అని తాత్పర్యము.

కింవో హనుమతా కార్యం కృపణేన తపస్వినా
రామే తిష్ఠతి దుర్ధర్షే ససుగ్రీవే సలక్ష్మణే. ౧౦

టీక॥ససుగ్రీవే= సుగ్రీవునితోఁగూడినవాఁడును;సలక్ష్మణే= లక్ష్మణునితోఁగూడినవాఁడును; దుర్ధర్షే=ఎదిరింపనలవిగానివాఁడునగు;రామే = రాముఁడు;తిష్ఠతి=ఉండఁగా; కృపణేన=భీరువును;తపస్వినా= శోచనీయుండునగు;హనుమతా = హనుమంతునిచేత; వః=మీకు;కిం=ఏమి;కార్యం=పని?

సుగ్రీవలక్ష్మణసహితుండగు దుర్ధర్షుండయిన రాముండుండఁగా, భయంబున రాత్రికాలంబున రహస్యంబుగావచ్చిపోయిన శోచనీయుండగునీహనుమంతునితోమీకేమికార్యమున్నది? అని, తాత్పర్యము.

అద్యరామం ససుగ్రీవం పరిఘేణ సలక్ష్మణమ్
ఆగమిష్యామి హత్వైకో విక్షోభ్య హరివాహినీమ్. ౧౧

టీక॥అద్య=ఇప్పుడు;అహం=నేను;ఏకః=ఒకరుఁడనై;ససుగ్రీవం=సుగ్రీవునితోఁగూడినవాఁడును;సలక్ష్మణం = లక్ష్మణునితోఁ గూడినవాఁడునగు ; రామం=రాముని;పరిఘేణ = ఇనుపగుదియచేత;హత్వా = చంపి;హరివాహి

నీం=వానరసేనను; విక్షోభ్య=కలంచి; ఆగమిష్యామి=వచ్చెదను.

నేనిప్పుడొక్కఁడనెపోయి, రాముని సుగ్రీవునితోను లక్ష్మణునితోనుంగూడ, పరిఘంబునం జంపి, వానరసేననంతయుంగలంచి, వచ్చెదను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇదం మమాపరం వాక్యం శృణు రాజన్ యదీచ్ఛసి

టీక॥ రాజన్=రాక్షసరాజుండవగు రావణుఁడా! ఇచ్ఛసియది=కోరుదువేని; మమ=నాయొక్క; అపరం=మఱియొక; ఇదం=ఈ; వాక్యం=మాటను; శృణు=వినుము.

రాక్షసరాజుండగు రావణుఁడా? నేనుమఱియొక్కమాటంజెప్పెదను; ఇష్టముకలదేనివినుము.

అని, తాత్పర్యము,

ఉపాయకుశలో హ్యేవ జయేచ్ఛత్రూ న్నతంద్రితః. ౧౨

టీక॥ఉపాయకుశలో హ్యేవ=ఉపాయములందు సమర్థుఁండైనయె; అతంద్రితః=ఏమఱుపాటులేని వాఁడై; శత్రూన్=శత్రువులను; జయేత్=జయించును.

ఏమఱక యుపాయంబుననె, శత్రువులను జయింపవలెను.

అని, తాత్పర్యము.

కామ రూప ధరా శ్శూరా స్సుభీమా భీమదర్శనాః
రాక్షసా వా సహస్రాణి రాక్షసాధిప నిశ్చితాః. ౧౩
కాకుత్స్థ ముపసంగమ్య బిభ్రతో మానుషం వపుః
సర్వే హ్యసంభ్రమా భూత్వా బ్రువంతు రఘుసత్తమమ్. ౧౪

టీక॥రాక్షసాధిప=రాక్షసరాజుండవగు రావణుఁడా! కామరూపధరాః=ఇచ్ఛాధీనమగురూపము ధరించువారలును; శూరాః=యుద్ధమునందు భయములేనివారలును; సుభీమాః=మిక్కిలియు భయంకరులును; భీమదర్శనాః=భయంకరమయినచూచుటగలవారలునగు; రాక్షసాః=రాక్షసులు; సహస్రాణి

వా = వేనవేలును; సర్వే = అందఱును; ("హి" అనునది పాదపూరణార్థము) నిశ్చితాః = నిశ్చయించికొన్నవారలును; మానుషం = మనుష్యసంబంధియగు; వపుః = దేహమును; బిభ్రతః = ధరించినవారలయి; కాకుత్స్థం = రాముని; ఉపసంగమ్య = పొంది; అసంభ్రమాః = తొట్రుపాటులేనివారలు; భూత్వా = అయి; రఘుసత్తమం = రాముని గూర్చి; బ్రువంతు = చెప్పుదురుగాక.

రాక్షసరాజుండవగు రావణుఁడా! కామరూపులును శూరులును భయంకరాకారులునగు రాక్షసులు, వేనవేలుగా, మనుష్యదేహముధరించి, రామునొద్దకుఁబోయి, తొట్రుపాటులేక, రామునింజూచి, యిట్లని, చెప్పవలెను.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రేషితా భరతేన స్మ భ్రాత్రా తవ యవీయసా

టీక॥ తవ = నీయొక్క; యవీయసా = చిన్న; భ్రాత్రా = తోఁబుట్టువగు; భరతేన = భరతునిచేత; ప్రేషితాః = పంపఁబడినవారలము; స్మ (స్మః) = అగుచున్నాము.

మేము, నీతమ్ముఁడు భరతునిచేఁ బంపఁబడివచ్చినాము. అని, తాత్పర్యము.

సహి సేనాం సముత్థాప్య క్షిప్ర మేవోపయాస్యతి. ౧౫

టీక॥ సః = ఆభరతుఁడు; సేనాం = సేనను; సముత్థాప్య = లేపి; క్షిప్రమేవ = శీఘ్రముగనే; ఉపయాస్యతి = రాగలఁడు.

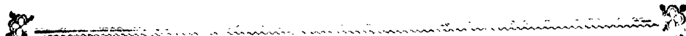
ఆభరతుండు, సేనంబిలుచుకొని, శీఘ్రముగనే, వచ్చుచున్నాఁడు- అని, రామునితోఁ జెప్పవలెను-

అని, తాత్పర్యము.

తతో వయ మిత స్తూర్ణం శూలశక్తిగదాధరాః
చాపబాణాసిహస్తాశ్చ త్వరితా స్తత్ర యామ హి. ౧౬

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; వయం = మేము; ఇతః = ఇచ్చటనుండి; తూర్ణం =

స ౮

శీఘ్రముగా; శూలశక్తిగదాధరాః = శూలమును ఈటెలను గదలను ధరించుచున్నవారలై; చాపబాణాసిహస్తాశ్చ = విండ్లును బాణంబులును ఖడ్గములును చేతులం గలవారలయి; త్వరితాః = వేగిరపడినవారలయి; తత్ర = అచ్చటికిఁ; యామ = పోయెదము ("హ" అనునది పాదపూరణార్థము).

అంత, మేము, శూలశక్తిగదలను, ధనుర్బాణఖడ్గంబులను, ధరించి, యిచ్చటనుండి, శీఘ్రంబుగా నచ్చటికిఁ బోయెదము. అని, తాత్పర్యము.

ఆకాశే గణశః స్థిత్వా హత్వా తాం హరివాహినీమ్
అశ్మశస్త్రమహావృష్ట్యా ప్రాపయామ యమక్షయమ్. ౧౭

టీక॥ వయం = మేము; ఆకాశే = ఆకసమునందు; గణశః = గుంపులుగుంపులుగా; స్థిత్వా = ఉండి; తాం = ఆ; హరివాహినీం = వానరసేనను; అశ్మశస్త్రమహావృష్ట్యా = ఱాళ్లయొక్కయు నాయుధములయొక్కయు గొప్పవర్షము చేత; యమక్షయం = యమునింటికిఁ; ప్రాపయామ = పొందింతుము.

మేము, గుంపులుగుంపులుగా నాకాశంబుననుండి; ఱాళ్లు ఆయుధంబులను గురిపించి, ఆ వానరసేననంతయు, యమలోకంబు నొందించెదము.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవం చే దుపసర్పేతామనయం రామలక్ష్మణౌ
అవశ్య మపనీతేన జహతామేవ జీవితమ్. ౧౮

టీక॥ రామలక్ష్మణౌ = రామలక్ష్మణులు; ఏవం = ఇట్లు; అనయం = అపాయమును; ఉపసర్పేతాం చేత్ = పొందుదురేని; అపనీతేన = అపాయముచేత; జీవితం = ప్రాణమును; అవశ్యం = అవశ్యముగా; జహతామేవ = విడుతురే.

ఈప్రకారంబు, మనము సేయుదుమేని, ఇట్లు, సంకటంబు నొంది, రామలక్ష్మణులు, అవశ్యము, ప్రాణంబులను విడుతురు. అని, వజ్రదంష్ట్రుండు, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

కౌంభకర్ణి స్తతో వీరో నికుంభో నామ వీర్యవాన్
అబ్రవీ త్పరమక్రుద్ధో రావణం లోకరావణమ్. ౧౮

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; వీరః=శూరుండును;వీర్యవాన్=అధికమయిన పరాక్రమంబుగలవాఁడునగు; కౌంభకర్ణిః=కుంభకర్ణునికొడుకైన; నికుంభోనామ=నికుంభుఁడనువాఁడు:పరమక్రుద్ధః=మిక్కిలియుఁగోపమునొందినవాఁడై;లోకరావణం=లోకంబులనేడ్చునట్లుచేయునట్టి; రావణం=రావణునిఁగూర్చి;అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అంత,శూరుండునుమహాపరాక్రమశాలియునగుకుంభకర్ణపుత్రుండునికుంభుండను రాక్షసుండు, పరమ కుపితుండై,లోకంబులనేడ్పించునట్టి రావణుం జూచి,యిట్లని,చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

సర్వే భవంత స్తిష్ఠంతు మహారాజేన సంగతాః

టీక॥భవంతః=మీరలు; సర్వే=అందఱును; మహారాజేన=మహారాజుండగురావణునితోఁ; సంగతాః=కూడినవారలయి;తిష్ఠంతు=ఉందురుగాక.

మీరలందఱు,మహారాజుండగు రావణుతోఁగూడ, నిచ్చటనే యూరక, యుందురుగాక.

అని, తాత్పర్యము.

అహ మేకో హనిష్యామి రాఘవం సహలక్ష్మణమ్. ౨౦
సుగ్రీవంచ హనూమంతం సర్వానేవచ వానరాన్

టీక॥ అహం=నేను;ఏకః= ఒక్కఁడనే; సహలక్ష్మణం = లక్ష్మణునితోఁగూడిన; రాఘవం = రాముని; సుగ్రీవం=సుగ్రీవుని; హనూమంతం=హనుమంతుని; వానరాన్=వానరులను ; సర్వానేవచ=అందఱనే; హనిష్యామి=చంపెదను.

నేనొకరుండనేపోయి, రామలక్ష్మణులనుసుగ్రీవుని, హనుమంతుని , వానరులనందఱను, వధించివచ్చెదను. అని, నికుంభుండుచెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

స ౮

తతో వజ్రహనుర్నామ రాక్షసః పర్వతోపమః. ౨౧
క్రుద్ధః పరిలిహ న్వక్త్రం జిహ్వయా వాక్య మబ్రవీత్

టీక। తతః=అటుపిమ్మట; పర్వతోపమః=కొండతోఁబోలికగల; వజ్రహనుర్నామ=వజ్రహనుండనెడు; రాక్షసః=రాక్షసుఁడు; క్రుద్ధః=కోపించినవాడై; జిహ్వయా=నాలుకచేత; వక్త్రం=నోటిని; పరిలిహన్ = అంతటనాకుచు; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

అంతట, బర్వతాకారుండగు వజ్రహనుండను రాక్షసుండు, కోపంబునొంది, భక్షణస్మరణంబున, నోరూర, నాలుకచేనోరంతయునాకుకొనుచు, నీమాటం జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

స్వైరం కుర్వంతు కార్యాణి భవంతో విగతజ్వరాః. ౨౨

టీక॥ భవంతః= మీరలు; విగతజ్వరాః=పోయినభయముగలవారలై; స్వైరం=యథేచ్ఛముగా; కార్యాణి=పనులను; కుర్వంతు=చేయుఁడు.

మీరలందఱు నిర్భయంబుగా, యథేచ్ఛందోచిన కార్యంబులుసేసికొనుడు. అని, తాత్పర్యము.

ఏకోఽహం భక్షయిష్యామి తాన్ సర్వా న్హరియూథపాన్

టీక॥ అహం= నేను, ఏకః= ఒకఁడనె; తాన్=ఆ; హరియూథపాన్=వానరశ్రేష్ఠులను; సర్వాన్=అందఱను; భక్షయిష్యామి=భక్షించెదను.

నేనొక్కరుండనె యావానరోత్తములనందఱనుభక్షించి వేసెదను. అని, తాత్పర్యము.

స్వస్థాః క్రీడంతు నిశ్చింతాః పిబంతో మధువారుణీమ్. ౨౩

టీక॥ భవంతః (అధ్యాహృతము)= మీరలు; నిశ్చింతాః=చింతలేనివారలై; స్వస్థాః=నెమ్మదిగలవారలై; మధువారుణీం=మద్యమును; పిబంతః= త్రాగుచు; క్రీడంతు= క్రీడించుచుందురుగాక.

మీరలేచింతయు లేనివారలై, మ

ద్యంబు ద్రాగుచు స్వస్థంబుగా క్రీడించుచుందురుగాక. అని, తాత్పర్యము.

అహ మేకో వధిష్యామి సుగ్రీవం సహలక్ష్మణమ్
అంగదంచ హనూమంతం రామంచ రణకుంజరమ్. ౨౪

టీక॥ అహం=నేను; ఏకః=ఒక్కఁడనే; సహలక్ష్మణం=లక్ష్మణునితోఁ గూడిన, సుగ్రీవం=సుగ్రీవుని; అంగదంచ=అంగదుని; హనుమంతం=హనుమంతుని; రణకుంజరం=యుద్ధమునందు ఏనుఁగువంటివాఁడైన; రామంచ=రాముని; వధిష్యామి=చంపెదను.

నేనొక్కఁడనెపోయి, సుగ్రీవునిలక్ష్మణునిఅంగదునిహనుమంతుని రణపండితుండగురాముని, అందఱనువధించివచ్చెదను. అని, వజ్రహనుండు చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, అష్టమస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.
ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండాష్టమసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీ

నవమసర్గప్రారంభః.

తతో నికుంభో రభస స్సూర్యశత్రుశ్చ మహాబలః
సుప్తఘ్నో యజ్ఞహా రక్షో మహాపార్శ్వో మహోదరః. ౧
అగ్నికేతుశ్చ దుర్ధర్షో రశ్మికేతుశ్చ రాక్షసః
ఇంద్రజిచ్చ మహాతేజా బలవాన్ రావణాత్మజః. ౨
ప్రహస్తోథ విరూపాక్షో వజ్రదంష్ట్రో మహాబలః
ధూమ్రాక్షశ్చాతికాయశ్చ దుర్ముఖశ్చైవ రాక్షసః. ౩

పరిఘాన్పట్టిసాన్ప్రాసాన్ శక్తిశూలపరశ్వధాన్
చాపానిచ సబాణాని ఖడ్గాంశ్చ విపులాన్ శితాన్. ౪

ప్రగృహ్య పరమక్రుద్ధాస్సముత్పత్యచ రాక్షసాః
అబ్రువన్రావణం సర్వే ప్రదీప్తా ఇవ తేజసా. ౫

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; నికుంభః = నికుంభుండును; రభసః = రభసుండును; మహాబలః = అధికమయినబలము గల; సూర్యశత్రుః = సూర్యశత్రుండును; సుప్తఘ్నః = సుప్తఘ్నుండనువాండును; యజ్ఞహా = యజ్ఞహుండును; రక్షః = రాక్షసుండును; మహాపార్శ్వః = మహాపార్శ్వుండును; మహోదరః = మహోదరుండును; దుర్ధర్షః = ఎదిరింపనలవిగానట్టి; అగ్నికేతుశ్చ = అగ్నికేతుండును; రశ్మికేతుః = రశ్మికేతుండును; రాక్షసశ్చ = రాక్షసుండును; మహాతేజాః = అధికమయిన తేజస్సుగలవాండును; బలవాన్ = అధికమయినబలము గలవాండును; రావణాత్మజః = రావణుని కొమరుండగు; ఇంద్రజిచ్చ = ఇంద్రజిత్తును; అథ = ఇంక; ప్రహస్తః = ప్రహస్తుండును; విరూపాక్షః = విరూపాక్షుండును; మహాబలః = అధికమయినబలముగల; వజ్రదంష్ట్రః = వజ్రదంష్ట్రుండును; ధూమ్రాక్షశ్చ = ధూమ్రాక్షుండును; అతికాయశ్చ = అతికాయుండును; దుర్ముఖః = దుర్ముఖుండను; రాక్షసశ్చైవ = రాక్షసుండును; రాక్షసాః = ఈ రాక్షసులు; సర్వే = అందఱును; పరిఘాన్ = ఇనుపగుదియలను; పట్టిసాన్ = అడ్డకత్తులను; ప్రాసాన్ = ఈఁటెలను; శక్తిశూలపరశ్వధాన్ = శక్తులను శూలంబులను గొడ్డండ్లను; సబాణాని = బాణములతోఁగూడిన; చాపానిచ = ధనుస్సులను; విపులాన్ = పెద్దవియైనను; శితాన్ = కఱకుగలవియునగు; ఖడ్గాంశ్చ = ఖడ్గంబులను; ప్రగృహ్య = పట్టుకొని; పరమక్రుద్ధాః = మిక్కిలియుఁగోపంబునొందినవారలయి; సముత్పత్యచ = లేచియు; తేజసా = కాంతిచేత; ప్రదీప్తా ఇవ (స్థితాః) = వెలుంగునట్లున్నవారలై; రావణం = రావణునిఁగూర్చి; అబ్రువన్ = చెప్పిరి.

అంత; నికుంభుండును రభసుండును మహాబలశాలియగు సూర్యశత్రుండును సుప్తఘ్నుండును యజ్ఞహుండును మహాపార్శ్వుండును మహోదరుండును దుర్ధర్షుండగు నగ్నికేతుం

డునురశ్మికేతుండును మహాతేజుండును మహాబలశాలియును రావణపుత్రుండు నగునింద్రజిత్తును ప్రహస్తుండును, విరూపాక్షుండును మహాబలుండగు వజ్రదంష్ట్రుండును, ధూమ్రాక్షుండును నతికాయుండును, దుర్ముఖుండును, వీరలందఱు, పరిఘంబులను బట్టిసంబులను బ్రాసంబులను శక్తులను శూలంబులను గండగొడ్డళ్లను ధనుర్బాణంబులను నిశితంబులగు మహాఖడ్గంబులను; ధరించి; లేచి, పరమకుపితులయి, తేజంబున వెలుంగుచు, రావణుంజూచి, యిట్లనిచెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

అద్య రామం వధిష్యామ స్సుగ్రీవంచ సలక్ష్మణమ్
కృపణంచ హనూమంతం లంకా యేన ప్రధర్షితా. ౬

టీక॥ అద్య—ఇప్పుడు; రామం=రాముని; సలక్ష్మణం=లక్ష్మణునితోఁ గూడిన; సుగ్రీవం=సుగ్రీవుని; యేన=ఎవ్వనిచేత; లంకా=లంకాపట్టణము; ప్రధర్షితా=తిరస్కరింపఁబడెనదో; తం(అధ్యాహృతము)=అట్టి; కృపణం=నీచుండగు; హనూమంతం చ=హనుమంతుని; వధిష్యామః=చంపెదము.

మనమిప్పుడేపోయి, రామలక్ష్మణులను, సుగ్రీవునిలంకాపురంజెఱచిననీచుండగుహనుమంతుని వధించివచ్చెదము. అని, నికుంభాదిరాక్షసులు చెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తాన్ గృహీతాయుధాన్ సర్వా న్వారయిత్వా విభీషణః
అబ్రవీత్ప్రాంజలి ర్వాక్యం పునః ప్రత్యుపవేశ్య తాన్. ౭

టీక॥ విభీషణః=విభీషణుఁడు; గృహీతాయుధాన్=పట్టుకొనఁబడిన యాయుధంబులుగల; తాన్=వారలను; సర్వాన్=అందఱను; వారయిత్వా=అడ్డగించి; పునః=మఱల; తాన్=వారలను; ప్రత్యుపవేశ్య=కూర్చుండఁజేసి; ప్రాంజలిః=మంచిచేమోడ్పుగలవాఁడై; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అంత, విభీషణుండు, ఆయుధధారులై ప్రయాణసన్నద్ధులైయున్న నికుంభాదిరాక్షసులనునిలిపి మఱలఁగూర్చుం

డఁబెట్టి, చేమోడ్పుగిలించి, రావణుం జూచి; యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము-

అశ్య పాయై స్త్రిభి స్తాత యో ఽర్థః ప్రాప్తుం నశక్యతే
తస్య విక్రమకాలాం స్తా న్యుక్తా నాహు ర్మనీషిణః ౮

టీక॥ తాత=నాయనా! ఉపాయైః= సామాద్యుపాయములగు; త్రిభిరపి= మూఁడిటిచేతనుగూడ; యః=ఏ; అర్థః= కార్యము; ప్రాప్తుం = పొందుటకు; నశక్యతే= అలవికాదో; తస్య = దానికి; తాన్=ఆ; విక్రమకాలాన్=పరాక్రమ సమయములను; యుక్తాన్=తగినవానిఁగా; మనీషిణః=పండితులు; ఆహుః= చెప్పుచున్నారు.

నాయనా! సామదానభేదంబులమూఁడుపాయంబులచేత నేదియసాధ్యమో దానివిషయమయ్యె, దండోపాయంబుఁబ్రయోగింపవలయునని పండితులు చెప్పుచున్నారు. కాఁబట్టి, మనమిప్పుడు సామదానభేదంబులఁ బ్రయోగింపవలయుఁగాని, దండంబునకుఁ గాలముగాదు. అని, తాత్పర్యము.

ప్రమత్తేష్వ భియుక్తేషు దైవేన ప్రహృతేషుచ
విక్రమా స్తాత సిధ్యంతి పరీక్ష్య విధినా కృతాః. ౯

టీక॥ తాత=నాయనా! విక్రమాః=పరాక్రమములు; ప్రమత్తేషు=ఏమఱియుండువారలయందును; అభియుక్తేషు = శత్రువులచేనాక్రమింపఁ బడిన వారలయందును; దైవేన=విధిచేత; ప్రహృతేషుచ=కొట్టఁబడినవారలందును, పరీక్ష్య=పరీక్షించి, విధినా=శాస్త్రరీతిచేత; కృతాః=చేయఁబడినవై; సిధ్యంతి=సిద్ధించుచున్నవి.

విషయాసక్తులయి యేమఱియుండువారలు శత్రువులచే నాక్రాంతులు దైవంబు ప్రతికూలంబుగాఁగలవారలు. మొదలగువారలయందు, నీతిశాస్త్రోక్తప్రకారమునఁ జక్కఁగాఁబరీక్షించి ప్రయోగింపఁబడు నేని, దండంబు సఫలమగును; మఱియొక్కచోఁ బ్రయోగింపఁబడిన పక్షమునందు, ఎంతమాత్రముసిద్ధింపదు-

అని, తాత్పర్యము.

అప్రమత్తం కథం తం తు విజిగీషుం బలే స్థితమ్
జితరోషం దురాధర్షం ప్రధర్షయితు మిచ్ఛథ. ౧౧

టీక॥ అప్రమత్తం= ఏమఱుపాటు లేనివాఁడును; విజిగీషుం=జయింపనిచ్ఛ గలవాఁడును; బలే= బలమునందు ; స్థితం=ఉన్నవాఁడును; జితరోషం=జయింపఁబడినకోపముగలవాఁడును; దురాధర్షం=ఎదిరింపనలవిగానివాఁడును; తంతు = ఆరామునింగూడ; కథం=ఎట్లు; ప్రధర్షయితుం= తిరస్కరించుటకు; ఇచ్ఛథ=కోరుచున్నారు?

రాక్షసులారా! రాముండు ప్రమత్తుండు కాఁడు; ఎంతమాత్రము నేమఱుపాటు లేనివాఁడు; విజిగీషుండు; బలవంతుండు; అకాలంబునఁ గోపంబుఁ జెందువాఁడు కాఁడు; కావున, నతని నెదిరింపనలవిగాదు; అట్టివానింగూర నెదిరింప, నెట్లుకోరెదరు. అని, తాత్పర్యము.

సముద్రం లంఘయిత్వా తు ఘోరం నదనదీపతిమ్
కృతం హనుమతా కర్మ దుష్కరం తర్క మేతవా. ౧౨

టీక॥ హనుమతా= హనుమంతుని చేత; ఘోరం=భయంకరంబును;నదనదీపతిం=నదంబులకును నదులకును బ్రభువునగు; సముద్రం= సముద్రమును; లంఘయిత్వాతు = దాఁటియు; దుష్కరం= చేయనలవిగాని; కర్మ=కార్యము; కృతం=చేయఁబడినది. తర్కమేతవా=(ఎవ్వఁడైనను)మనసుననైనను దలంచునా?

హనుమంతుండు, భయంకరంబయిన యమ్మహాసముద్రంబును దాఁటి, యెవ్వరికిని జేయనలవిగాని కార్యంబుఁ జేసినాఁడే! ఇట్లు, ఎవ్వనికైనఁ దలంపనైన ననువచ్చునా? కావున, రాముని సైన్యం బల్పబలంబు గాదు. అని, తాత్పర్యము.

బలాన్యపరిమేయాని వీర్యాణిచ నిశాచరాః
పరేషాం సహసావజ్ఞా నకర్తవ్యా కథంచన. ౧౩

టీక॥ నిశాచరాః= రాక్షసులారా! పరేషాం = శత్రువులయొక్క; బలాని

స౯

చ=బలములును; వీర్యాణిచ=పరాక్రమంబులును; అపరిమేయాని=కొలఁతపెట్టరానివి. సహసా=తటాలున; కథంచన=ఎట్లయినను; అవజ్ఞా=పరిభవము; నకర్తవ్యా=చేయఁబడరాదు.

రాక్షసులారా! శత్రువులబలంబులుఁ బరాక్రమంబులుఁ గొలఁతలేనివి, మీ రాలోచింపక, తటాలునఁ దక్కువయని చెప్పవలదు.

అని, తాత్పర్యము.

కించ రాక్షసరాజస్య రామేణాపకృతం పురా
ఆజహార జనస్థానాద్యస్య భార్యాం యశస్వినః. ౧౩

టీక॥ కించ=మఱియు; యశస్వినః=అధికమయినపరాక్రమముగల; యస్య=ఎవ్వనియొక్క; భార్యాం=భార్యను; రావణః(అధ్యాహృతము)=రావణుఁడు; జనస్థానాత్=జనస్థానంబుననుండి; ఆజహార=తెచ్చెనో; తేన(అధ్యాహృతము)=అట్టి; రామేణ=రామునిచేత; రాక్షసరాజస్య=రాక్షసప్రభుండగు రావణునకు; పురా=మున్ను; అపకృతం=అపకారముచేయఁబడినది.

మఱియు, రాముండు మున్ను రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునకు, ఖరాదులం జంపియపకారముగావించినాఁడు; కావున, రావణుండు, యశస్వియగు రాముని భార్యను, జనస్థానంబుననుండి, తెచ్చెను. అని, యందురు.

అని, తాత్పర్యము.

ఖరో యద్యతివృత్త స్తు రామేణ నిహతో రణే
అవశ్యం ప్రాణినాం ప్రాణా రక్షితవ్యా యథాబలమ్. ౧౪

టీక॥ అతివృత్తః=దుర్మార్గుఁడగు; ఖరస్తు=ఖరుఁడును; రామేణ=రామునిచేత; రణే=యుద్ధమునందు; నిహతోయది=చంపఁబడినవాఁడగునేని; కోదోషః (అధ్యాహృతము)=ఏమిదోషము. ప్రాణినాం=ప్రాణులకు; ప్రాణాః=ప్రాణములు; యథాబలం=తమబలమునతిక్రమింపక; అవశ్యం=అవశ్యము; రక్షితవ్యాః=రక్షింపఁబడవలసినది.

ఖరుని, రాముండుయుద్ధంబునఁజంపినాఁడనుటయే కదా! ఖరుండె మొదట నూరకున్న రామునింజంపఁబోయినాఁ

డు; కాననతనింజంపుట రాముని యప రాధము! తప్పుకాదు; తమశక్తికొలంది దమతమ ప్రాణంబులను రక్షించుకొన వలసినదేకదా! అని, తాత్పర్యము.

అయశస్య మనాయుష్యం పరదారాభిమర్శనమ్
అర్థక్షయకరం ఘోరం పాపస్య చ పునర్భవమ్. ౧౫

టీక ॥ పరదారాభిమర్శనం = పర భార్యలతడవుట; అయశస్యం = అపకీర్తిగలిగించునది. అనాయుష్యం = ఆయుస్సుదగ్గించునది. అర్థక్షయకరం = ధననాశమునుజేయునది; ఘోరం = భయంకరము; పునః = ఇంకను; పాపస్య = పాపమునకు; భవంచ = ఉత్పత్తిస్థానమును.

పరదారగమనము, అపకీర్తిగల్గించును, ఆయుఃక్షయంబుఁజేయును; ధననాశంబుగావించును, మహాపాపంబులనుగల్గించును. అని, తాత్పర్యము.

ఏతన్నిమిత్తం వైదేహీభయం నస్సుమహద్భవేత్

టీక॥ ఏతన్నిమిత్తం = ఈకారణము వలన; నః = మనకు; సుమహత్ = మిక్కిలియుగొప్పదగు; వైదేహీభయం = సీతవలనభయము; భవేత్ = కలుగును.

ఈకారణముచేత, మనకుసీతవలన, మహాభయంబుసంభవించును.

అని, తాత్పర్యము.

ఆహృతా సా పరిత్యాజ్యా కలహార్థే కృతేన కిమ్. ౧౬

టీక॥ ఆహృతా = తేఁబడిన; సా = ఆ సీత; పరిత్యాజ్యా = విడువఁదగినది. కలహార్థే = కలహమువిషయమయి; కృతేన = చేయఁబడినకార్యముచేత; కిం = ఏమిప్రయోజనము?

సీతందెచ్చినాము; మఱలనాబిడను రాఘునకీయ వలసినది; కలహంబు గల్గించునది యెంతమాత్రమైనను ఏమిప్రయోజనము? అని, తాత్పర్యము.

న నః క్షమం వీర్యవతా తేన ధర్మానువర్తినా

వైరం నిరర్థకం కర్తుం దీయతా మస్య మైథిలీ. ౧౪

టీక॥ వీర్యవతా = అధికమయిన పరాక్రమము గలవాఁడును; ధర్మానువర్తినా = ధర్మము ననుసరించువాఁడున గు; తేన = ఆ రామునితో; నిరర్థకం = ప్రయోజనము లేని; వైరం = విరోధమును; కర్తుం = చేయుటకు; నః = మనకు; క్షమం = యుక్తమయినది; న = కాదు. అస్య = ఈ రామునకు; మైథిలీ = సీత; దీయతాం = ఇవ్వఁబడుఁగాక.

మహాపరాక్రమశాలియు ధర్మంబు దప్పక నడచువాఁడునగు నా రామునితో నిష్ప్రయోజనమయిన వైరము పెట్టుకొనుట, మనకు యుక్తము కాదు; రామునకు, సీతనిచ్చివేయుము.

అని, తాత్పర్యము.

యావ న్న సగజాం సాశ్వాం బహురత్నసమాకులామ్
పురీం దారయతే బాణై ర్దీయతా మస్య మైథిలీ. ౧౫

టీక॥ యావత్ = ఎంతలోపల; సః (అధ్యాహృతము) = ఆ రాముఁడు; సగజాం = ఏనుంగులతోఁ గూడినదియు; సాశ్వాం = గుఱ్ఱములతోఁ గూడినదియు; బహురత్నసమాకులాం = పెక్కురత్నములచే నిండినదియు నగు; పురీం = లంకాపట్టణమును; బాణైః = బాణములచేత; న దారయతే = పగులఁగొట్టకుండునో, తావత్ (అధ్యాహృతము) = అంతలోపలనె; అస్య = ఈ రామునకు; మైథిలీ = సీత; దీయతాం = ఇయ్యఁబడుఁగాక.

రాముండు వచ్చి, ఏనుంగులతో సుగుఱ్ఱంబులతో నుం గూడినదియు బహురత్నసమాకీర్ణంబునగు; లంకాపురిని, బాణంబుల విదారించుటకు మున్నె, రామునకు, సీతనొసంగుము.

అని, తాత్పర్యము.

యావ త్సుఘోరా మహతీ దుర్ధర్షా హరివాహినీ
నావస్కందతి నో లంకాం తావ త్సీతా ప్రదీయతామ్. ౧౬

టీక॥ యావత్ = ఎంతలోపల; సుఘోరా = మిక్కిలియుభయంకరమయిన

దియు; మహత్ = గొప్పదియు; దుర్ధర్షా = ఎదిరింపనలవిగానిదియునగు; హరివాహినీ = వానరసైన్యము; నః = మనయొక్క; లంకాం = లంకను; నావస్కందతి = అడ్డగింపకుండునో; తావత్ = అంతలోపల; సీతా = సీత; ప్రదీపయతాం = ఇవ్వఁబడుఁగాక.

అతిభయంకరంబును దుర్ధర్షంబునగువానరసైన్యము వచ్చి, మనలంకాపురింజుట్టుముట్టి, నిరోధించుటకుమున్నె, రామునకుసీతనిచ్చివేయుము.

అని, తాత్పర్యము.

వినశ్యేద్ధి పురీ లంకా శూరా స్సర్వే చ రాక్షసాః
రామస్య దయితా పత్నీ స్వయంచ యది దీయతే. ౨౦

టీక॥ రామస్య = రామునియొక్క; దయితా = ప్రియురాలగు; పత్నీ = భార్య; స్వయం = తనచేతనె; నదీయతే యది; ఇవ్వఁబడకుండునేని; లంకా = లంకయను; పురీ = పట్టణము; వినశ్యేద్ధి = నశించునుగదా; శూరాః = యుద్ధమునందుభయము లేనట్టి; రాక్షసాః = రాక్షసులు; సర్వే = అందఱును; వినశ్యేయుః (అధ్యాహృతము) = నశింతురు.

రామునిప్రియభార్యనాయనకుమనము గానే, యివ్వమేని మనలంకాపట్టణమంతయు నాశమునొందును; మఱియు, శూరులగు రాక్షసులందఱు నాశంబు నొందుదురు.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రసాదయే త్వాం బంధుత్వా త్కురుష్వ వచనం మమ
హితం తథ్య మహం బ్రూమి దీయతా మస్య మైథిలీ. ౨౧

టీక॥ బంధుత్వాత్ = బంధువగుటవలన; త్వాం = నిన్ను; ప్రసాదయే = వేఁడుకొనెదను. మమ = నాయొక్క; వచనం = మాటను; కురుష్వ = చేయుము. అహం = నేను; హితం = మేలుసేయునదియు; తథ్యం = యథార్థముగలదానిని; బ్రూమి (బ్రవీమి) చెప్పుచున్నాను. అస్య = ఈరామునకు; మైథిలీ = సీత; దీయతాం = ఇవ్వఁబడుఁగాక.

నీవునాకన్నవగుటవలన, నిన్నువేఁడుకొనుచున్నాను; నేనుచెప్పినట్లు చేయుము; నేను హితకరంబును యథా

ర్థంబునగు దానిం జెప్పుచున్నాను; రాముసకు సీతనిచ్చి వేయుము. అని, తాత్పర్యము.

పురా శరత్సూర్యమరీచిసన్నిభా
న్నవాగ్రపుంఖాన్ సుదృఢా న్నృపాత్మజః
సృజత్య మోఘాన్ విశిఖా న్వధాయ తే
ప్రదీయతాం దాశరథాయ మైథిలీ. ౨౨

టీక॥ నృపాత్మజః= రాజకొమరుండగు రాముండు; శరత్సూర్యమరీచి సన్నిభాన్= శరదృతువునందలి సూర్యుని కిరణములతో సమానమయినదియు; నవాగ్రపుంఖాన్= నూతనమయిన కొనలును మొదళ్లునుగలవియు; సుదృఢాన్ = మిక్కిలియు దృఢంబులును ; అమోఘాన్= వ్యర్థములు గానివియునగు; విశిఖాన్= బాణములను; తే= నీయొక్క; వధాయ = చంపుటకొఱకు; పురా= మున్ను; సృజతి = విడుచును. దాశరథాయ= రామునికొఱకు; మైథిలీ= సీత; ప్రదీయతాం= ఇయ్యంబడుంగాక.

రాచకొమరుండగు రాముండు, ఇంక, మీఁద, శరత్కాలసూర్యకిరణంబులుం బోలెంతతీక్ష్ణంబులును నూతనాగ్రపుంఖంబులును మిక్కిలియు దృఢంబులును అమోఘంబులునగు బాణంబులను, నీవధంబునకై, విడువఁగలఁడు; కావున, రామునకు, సీతనొసంగుము.

అని, తాత్పర్యము.

త్యజస్వ కోపం సుఖధర్మనాశనమ్
భజస్వ ధర్మం రతికీర్తివర్ధనమ్
ప్రసీద జీవేమ సపుత్రబాంధవాః
ప్రదీయతాం దాశరథాయ మైథిలీ. ౨౩

టీక॥ సుఖధర్మనాశనం=సుఖమును ధర్మమును నశింపఁజేయునదియగు; కోపం= కోపమును; త్యజస్వ= విడువుము, రతికీర్తివర్ధనం= సంతోషమును గీర్తిని వృద్ధిఁబొందించునదియగు; ధర్మం= ధర్మమును; భజస్వ= పొందు

ము. ప్రసీద=అనుగ్రహింపుము. సపుత్రబాంధవాః= కొడుకులతోను బంధువులతోనుగూడిన వారలమయి; జీవేమ = బ్రతికియుందుము. దాశరథాయ=రామునికొఱకు; మైథిలీ= సీత; ప్రదీయతాం=ఇయ్యఁబడుఁగాక.

కోపంబు; సుఖంబును ధర్మంబును నశింపఁజేయును, దానిఁ దుపుము, సంతోషంబును గీర్తిని వృద్ధిఁబొందించునట్టి ధర్మంబునవలంబింపుము; అనుగ్రహించి నేను జెప్పినట్లుగా వింపుము; అట్లు సేయుదువేని, మనముకొడుకులు బంధువులతోఁగూడ, సుఖంబుగాఁ బ్రతికియుండవచ్చును, రామునకు, సీతనొసంగుము అని, విభీషణుండు, రావణునకుం జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

విభీషణవచశ్శ్రుత్వా రావణో రాక్షసేశ్వరః
విసర్జయిత్వా తాన్ సర్వాన్ ప్రవివేశ స్వకం గృహమ్. ౨౪

టీక॥ రాక్షసేశ్వరః= రాక్షసులకుఁ బ్రభుండగు; రావణః=రావణుఁడు; విభీషణవచః = విభీషణునిమాటను; శ్రుత్వా=విని; తాన్=ఆరాక్షసులను; సర్వాన్=అందఱను; విసర్జయిత్వా (విసృజ్య)=విడిచి; స్వకం = తనదైన; గృహం=ఇంటిని; ప్రవివేశ=చొచ్చెను.

రాక్షసనాథుండగు రావణుండు, విభీషణుండు పలికినమాటనాలకించి, యా సభికులకందఱకును సెలవిచ్చి, తానును స్వగృహంబునకుం బోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, నవమస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.
ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండ నవమసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీః

దశమసర్గప్రారంభః.

తతః ప్రత్యూషసి ప్రాప్తే ప్రాప్తధర్మార్థనిశ్చయః
రాక్షసాధిపతే ర్వేశ్మ భీమకర్మా విభీషణః. ౧
శైలాగ్రచయసంకాశం శైలశృంగమివోన్నతమ్
సువిభక్తమహాకక్ష్యం మహాజనపరిగ్రహమ్. ౨
మతిమద్భి ర్మహామాత్రై రనురక్తై రధిష్ఠితమ్
రాక్షసైశ్చాప్తపర్యాప్తై స్సర్వతః పరిరక్షితమ్. ౩
మత్తమాతంగనిశ్వాసై ర్వ్యాకులీకృతమారుతమ్
శంఖఘోషమహాఘోషం తూర్యనాదానునాదితమ్. ౪
ప్రమదాజనసంబాధం ప్రజల్పితమహాపథమ్
తప్తకాంచననిర్యూహం భూషణోత్తమభూషితమ్. ౫
గంధర్వాణా మివావాస మాలయం మరుతా మివ
రత్నసంచయసంబాధం భవనం భోగినా మివ. ౬
త న్మహాభ్రమివా దిత్య స్తేజోవిస్తృతరశ్మిమాన్
అగ్రజస్యాలయం వీరః ప్రవివేశ మహాద్యుతిః. ౭

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; ప్రత్యూషసి=ప్రాతఃకాలము; ప్రాప్తే=రాఁగా; వీరః=శూరాక్రమశాలియు; మహాద్యుతిః=అధికమయినకాంతిగలవాఁడును; భీమకర్మా=భయంకరమయినకార్యముగలవాఁడునగు; విభీషణః=విభీషణుఁడు; శైలాగ్రచయసంకాశం=పర్వతశిఖరసమూహముతోసమానమయినదియు; ఉన్నతం=ఉన్నతంబయినదియు; శైలశృంగమివ(స్థితం)=పర్వతశిఖరమువలెనున్నదియు; సువిభక్తమహాకక్ష్యం=చక్కఁగావిభజింపఁబడినపెద్దతొట్టికట్లుగలదియు; మహాజనపరిగ్రహం=గొప్పవారిచేఁబరిగ్రహింపఁబడినదియు; మతిమద్భిః=అధికమయినబుద్ధిగలవారలును; అనురక్తైః=స్వామిభక్తిగలవారలును; ఆప్తపర్యాప్తైః=కావలసినకార్యములందు సమర్థులగు

ను; మహామాత్రైః=ప్రధానులునయిన; రాక్షసైశ్చ=రాక్షసులచేతను; అధిష్ఠితం = అధిష్ఠింపఁబడినదియు; సర్వతః = అంతటను ; పరిరక్షితం= రక్షింపఁబడినదియు; మత్తమాతంగనిశ్వాసైః = మదపుటేనుంగులనిట్టూర్పులచేత; వ్యాకులీకృతమారుతం = వ్యాకులముగాఁజేయఁబడినవాయువుగలదియు,శంఖఘోషమహాఘోషం=శంఖధ్వనులచేమహాధ్వనిగలదియు;తూర్యనాదానునాదితం= వాద్యధ్వనులచేధ్వనింపఁజేయఁబడినదియు ; ప్రమదాజనసంబాధం=స్త్రీజనులచేనిండినదియు ; ప్రజల్పితమహాపథం= కలకలధ్వనిగలరాజమార్గముగలదియు ;తప్తకాంచననిర్వ్యూహం=మంచిబంగారువికారమయినమదపుటేనుంగుగలదియు; భూషణోత్తమభూషితం= భూషణశ్రేష్ఠములచేనలంకరింపఁబడినదియు; గంధర్వాణాం=గంధర్వులయొక్క ;ఆవాసమివ(స్థితం)=నివాసస్థానమువలెనున్నదియు మరుతాం=దేవతలయొక్క ; ఆలయమివ(స్థితం) = పట్టణమువలెనున్నదియు; రత్నసంచయసంబాధం= మణిసమూహములచేనిండినదియు ; భోగినాం= సర్పములయొక్క; భవనమివ(స్థితం)=లోకమువలెనున్నదియునగు ; తత్ =ఆ; రాక్షసాధిపతేః=రాక్షసేశ్వరుండగు; అగ్రజస్య=అన్నయైనరావణునియొక్క; ఆలయం=నివాసభూతమయిన; వేశ్మ=ఇంటిని ; తేజోవిస్తృతరశ్మివాన్= దేహకాంతియె యధికమయినకిరణములుగాఁగలవాఁడై ; ఆదిత్యః=సూర్యుఁడు; మహాభ్రమివ= గొప్పయాకాశమునువలె; ప్రవివేశ= ప్రవేశించెను-

అంతఁ, బ్రాతఃకాలంబయినపిమ్మటఁ,బరాక్రమవంతుండును గాంతిమంతుండగువిభీషణుండు, ధర్మార్థంబులనిశ్చయించుకొనిరావణునికిహితంబుఁజెప్పుటయె నేఁడు భయంకరకార్యంబు నే యందలంచి, పర్వతశిఖరంబువలెనున్నపెక్కుశిఖరంబులుగలదియుఁ, బర్వతశిఖరంబువలె నత్యున్నతంబై యున్నదియుఁ,జక్కఁగావివిక్తంబులగు పెద్దతొట్టికట్లుగలదియుఁ, బండితజనాధిష్ఠితంబును,బుద్ధిమంతులును స్వామిభక్తిగలవారలును గార్యంబుల నిర్వహించుటయందు సమర్థులునగు ప్రధానులచే నంతటను రక్షింపఁబడుచున్నదియు ,మదపుటేనుంగుల నిట్టూర్పులకుఁదిరుగుడు నొందువాయువుగలదియుఁ;బ్రాతఃకా

లశంఖధ్వనులచేతను మృదంగాది వాద్యధ్వనులచేతను, నిబిడంబయియున్నదియు, స్త్రీలచేనిండియున్నదియుఁ, గలకలధ్వనిచేనాకులంబగురాజమార్గంబు గలదియు, మంచిబంగారముచేఁజేయఁబడినమదపుఁటేనుంగుగలదియు,నుత్తమభూషణంబులచేనలంకృతంబైనదియు,గంధర్వలోకంబువలెనృత్తగీతవాద్యాదిముఖరితంబై యొప్పుచున్నదియు, దేవనగరంబుపగిది సర్వైశ్వర్యసంపన్నంబై యున్నదియు "భోగిభవనంబు భాతినానావిధంబులం బ్రకాశించుచుండునదియు, నన్నయగు రాక్షసేశ్వరుండు రావణునకునివాసస్థానంబునగురాజగృహంబును ; దేహకాంతియె కిరణంబులుగా, సూర్యుం డాకాశంబుఁ బ్రవేశించునట్లు, ప్రవేశించెను.

అని, తాత్పర్యము.

పుణ్యాన్ పుణ్యాహఘోషాంశ్చ వేదవిద్భి రుదాహృతాన్
శుశ్రావ సుమహాతేజా భ్రాతు ర్విజయసంశ్రితాన్. ౮

టీక॥ సుమహాతేజాః=మిక్కిలియు [illegible]యిన తేజస్సుగల విభీషణుండు; [illegible]ః= వేదవేత్తలచే; ఉదాహృ[illegible] చెప్పఁబడినవియు; భ్రాతుః= అ[illegible]యొక్క; విజయసంశ్రితాన్= జయంబునుబొందినవియు, జయంబుగలిగించునవియుననుట; పుణ్యాన్= పవిత్రంబులునగు;పుణ్యాహఘోషాంశ్చ= పుణ్యాహమంత్రధ్వనులను; శుశ్రావ= వినెను.

మహాతేజుండగువిభీషణుండు,అచ్చట,రావణునకువిజయంబుగలుగుటకై, వేదవేత్తలగురాక్షసులుచ్చరించునట్టిపుణ్యంబులగు పుణ్యాహమంత్రంబులధ్వనిని,వినెను.

అని, తాత్పర్యము.

పూజితాన్ దధిపాత్రైశ్చ సర్పిర్భి స్సుమనోక్షతైః
మంత్రవేదవిదో విప్రాన్ దదర్శ సుమహాబలః. ౯

టీక॥సుమహాబలః=మిక్కిలియునధికమయినబలముగల విభీషణుండు; దధిపాత్రైః= పెరుఁగుపాత్రలచేతను; సర్పిర్భిః= నేతులచేత;సుమనోక్షతైః=

స ౧౧

పుష్పములచేతను అక్షతలచేతను; పూజితాః=పూజింపఁబడిన; మంత్రవేదవిదః=మంత్రంబులను బ్రాహ్మణంబులను ఎఱింగిన; విప్రాన్=బ్రాహ్మణులను; దదర్శ=చూచెను.

మహాబలుండగు నవ్విభీషణుండు, పెరుఁగు నేయి, పుష్పములు నక్షతలు మొదలగువానిచేతఁ బూజింపఁబడిన మంత్రబ్రాహ్మణవేత్తలగు బ్రాహ్మణులం జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

స పూజ్యమానో రక్షోభి ర్దీప్యమాన స్స్వతేజసా
ఆసనస్థం మహాబాహు ర్వవందే ధనదానుజమ్. ౧౦

టీక॥ మహాబాహుః=పెద్దచేతులుగల; సః=ఆవిభీషణుఁడు; రక్షోభిః=రాక్షసులచేత; పూజ్యమానః=పూజింపఁబడుచున్నవాఁడై; స్వతేజసా=తనకాంతిచేత; దీప్యమానః=ప్రకాశించుచున్నవాఁడై; ఆసనస్థం=సింహాసనంబునందున్న; ధనదానుజం=కుబేరునితమ్ముండగు రావణుని; వవందే=నమస్కరించెను.

మహాబాహుండగు నవ్విభీషణుండు, రాక్షసులు గొనియాడఁ, దేజంబున వెలుంగుచు, లోనికింబోయి, సింహాసనగతుండై యున్న కుబేరానుజుండగు రావణునకు, నమస్కారంబు జేసెను. అని, తాత్పర్యము.

స రాజదృష్టిసంపన్న మాసనం హేమభూషితమ్
జగామ సముదాచారం ప్రయుజ్యాచారకోవిదః. ౧౧

టీక॥ ఆచారకోవిదః=ఆచారంబులందుఁబండితుండగు; సః=ఆవిభీషణుఁడు; సముదాచారం=తగినయాచారమును; ప్రయుజ్య=చేసి; రాజదృష్టిసంపన్నం=రాక్షసరాజుండగు రావణునిచూపుతోఁగూడిన; హేమభూషితం=బంగారముచే నలంకరింపఁబడిన; ఆసనం=ఆసనమును; జగామ=పొందెను.

విభీషణుండు, సాంప్రదాయకాచారంబులం జక్కఁగాఁ దెలిసినవాఁడు కావున, నప్పుడు తాను జేయవలసినట్లు, జయశబ్దప్రయోగంబు గావించి, రావణుండు నేత్రసంజ్ఞ చేఁ జూపిన కాంచనాలంకృ

తంబగునాసనంబునంగూర్చుండెను. అని, తాత్పర్యము.

స రావణం మహాత్మానం విజనే మంత్రిసన్నిధౌ
ఉవాచ హిత మత్యర్థం వచనం హేతునిశ్చితమ్. ౧౨

టీక॥ సః=ఆవిభీషణుండు; విజనే=జనులులేని స్థలంబునందు; మంత్రిసన్నిధౌ=మంత్రులసమీపంబునందు; మహాత్మానం=అధికమయిన పరాక్రమముగల; రావణం=రావణునిఁగూర్చి; అత్యర్థం=మిక్కిలియు; హితం=మేలుసేయునదియు; హేతునిశ్చితం=యుక్తులచేనిశ్చయింపఁబడినదియునగు; వచనం=మాటను; ఉవాచ=చెప్పెను.

అంత, నవ్విభీషణుండు, మంత్రులు తప్పమఱియెవ్వరునులేనప్పుడు, మహాపరాక్రమశాలియగు రావణుంజూచి, మిక్కిలియుహితకరంబును బెక్కుయుక్తులచే, సునిశ్చితంబునగుమాటం జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రసాద్య భ్రాతరం జ్యేష్ఠం సాంత్వేనో పస్థితక్రమః
దేశకాలార్థసంవాదీ దృష్టలోకపరావరః. ౧౩

టీక॥ ఉపస్థితక్రమః=పొందఁబడినక్రమముగలవాఁడును; దేశకాలార్థసంవాదీ=దేశమునకును గాలమునకునుదగినకార్యమును జెప్పువాఁడును; దృష్టలోకపరావరః=చూడఁబడినలోకంబునందలి మంచిచెడులుగలవాఁడునగు; సః(అధ్యాహృతము)=ఆవిభీషణుండు; జ్యేష్ఠం=పెద్దవాఁడగు; భ్రాతరం=తోఁబుట్టువును; ప్రసాద్య=ప్రసన్నునింజేసి; సాంత్వేన=తిన్నఁదనముచేత; ఉవాచ(అధ్యాహృతము)=చెప్పెను.

ఎప్పటికెచ్చటనేమిచేయుటయుక్తమోదానినంతయు నెఱింగినవాఁడును లోకమునందలి మంచిచెడులు దెలిసినవాఁడునగునవ్విభీషణుండు, స్తోత్రాదులచేఁ గ్రమంబుగా, నన్నను బ్రసన్నుంజేసికొని, తిన్నగా, నిట్లని చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

యదాప్రభృతి వైదేహీ సంప్రాప్తే మాం పురీం తవ

తదాప్రభృతి దృశ్యంతే నిమిత్తాన్యశుభాని నః. ౧౪

టీక॥ యదాప్రభృతి=ఎప్పుడుమొదలు; వైదేహీ=సీత; తవ=నీయొక్క; ఇమాం=ఈ; పురీం=పట్టణమును; సంప్రాప్తా=పొందినదో; తదాప్రభృతి=అప్పుడుమొదలు; నః=మనకు; అశుభాని=అమంగళకరంబులగు; నిమిత్తాని=శకునంబులు; దృశ్యంతే=చూడఁబడుచున్నవి.

సీత, మనపట్టణంబునకువచ్చినదిమొదలు, మనకు; అశుభసూచకంబులగు పెక్కునిమిత్తంబులగుపడుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

సస్ఫులింగస్సధూమార్చిస్సధూమకలుషోదయః
మంత్రసంధుక్షితోప్యగ్నిర్న సమ్యగభివర్ధతే. ౧౫

టీక॥ అగ్నిః=అగ్నిహోత్రము; మంత్రసంధుక్షితోపి=మంత్రములతోఁ బురికొల్పఁబడినదైనను; సస్ఫులింగః=కణములతోఁగూడినదై; సధూమార్చిః=పొగతోఁగూడినమంటతోఁగూడినదై; సధూమకలుషోదయః=పొగచేమందమయినయుదయించుటగలదై; సమ్యక్=చక్కఁగా; నాభివర్ధతే=వృద్ధిఁబొందకున్నది.

అగ్నిహోత్రము, సమంత్రకంబుగా వేల్వఁబడియు, నగ్నికణంబులతోఁ గూడిపొగగల్గి, కొంచెముకొంచెముగా లేచుచున్నదేకాని, చక్కఁగాఁబ్రజ్వరిల్లుటలేదు. అని, తాత్పర్యము.

అగ్నిష్ఠేష్వగ్నిశాలాసు తథా బ్రహ్మస్థలీషు చ
సరీసృపాణి దృశ్యంతే హవ్యేషు చ పిపీలికాః. ౧౬

టీక॥ అగ్నిష్ఠేషు=పొయ్యిలయందును; అగ్నిశాలాసు=అగ్నిహోత్రగృహములందును; తథా=అట్లు; బ్రహ్మస్థలీషుచ =వేదాధ్యయనస్థలములయందును; సరీసృపాణి(సరీసృపాః)=పాములు; దృశ్యంతే=చూడఁబడుచున్నవి. హవ్యేషు=హవిస్సులయందును; పిపీలికాః=చీమలు; దృశ్యంతే(అధ్యాహృతము)=చూడఁబడుచున్నవి.

పొయ్యిలయందును, అగ్నిహో

త్రగృహంబులందును, వేదాధ్యయన స్థలంబులందును సర్పంబు లగుపడుచున్నవి; మఱియు హోమంబు సేయు నుంచియుండు హవిస్సులకుఁజీమలెక్కుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

గవాం పయాంసి స్కన్నాని విమదా వీరకుంజరాః
దీన మశ్వాః ప్రహేషంతే న చ గ్రాసాభినందినః. ౧౭

టీక॥ గవాం = ఆవులయొక్క; పయాంసి = క్షీరములు; స్కన్నాని = ఎండిపోయినవి. వీరకుంజరాః = మదపుటేనుంగులు; విమదాః = మదములేకున్నవి. అశ్వాః = గుఱ్ఱములు; దీనం = దైన్యము గలుగునట్లుగా; ప్రహేషంతే = అఱచుచున్నవి. గ్రాసాభినందినశ్చ = ఆహారమునభినందించునదియు; న = కావు.

ఆవులపాలు,ఎండిపోయినది; మదపుటేనుంగుబు, మదహీనంబులయియున్నవి; గుఱ్ఱములు, దీనముగా నఱచుచున్నవి; ఆహారంబునుంగూడఁగోనుట లేదు. అని, తాత్పర్యము.

ఖరోష్ట్రాశ్వతరా రాజన్ భిన్నరోమాః స్రవంతి నః
న స్వభావేన తిష్ఠంతి విధానై రపి చింతితాః. ౧౮

టీక॥ రాజన్ = రాక్షసరాజుండవగు రావణుఁడా! నః = మనయొక్క; ఖరోష్ట్రాశ్వతరాః = గాడిదలును ఒంటెలునుకంచరగాడిదలును; భిన్నరోమాః (భిన్నరోమాణః) = విగిలినవెంట్రుకలు గలవై; స్రవంతి = కన్నీళ్లుకార్చుచున్నవి. విధానైః = వైద్యవిధులచేత; చింతితాఅపి = ఆలోచింపఁబడినవయ్యు, చికిత్సింపఁబడినవయ్యు; స్వభావేన = స్వభావములచేత; నతిష్ఠంతి = ఉండవు.

రాక్షసరాజుండవగు రావణుఁడా! మనగాడిదలును ఒంటెలునుకంచరగాడిదలును, రోమంబులువీడఁ, గన్నీళ్లు గాఱ రోదనంబుసేయుచున్నవి; నానావిధచికిత్సలు గావించినను, ఎప్పటియట్లుకాఁజాలకున్నవి.

అని, తాత్పర్యము.

వాయసా స్సంఘశః క్రూరా వ్యాహరంతి సమంతతః

సమవేతాశ్చ దృశ్యంతే విమానాగ్రేషు సంఘశః. ౧౯

టీక॥ క్రూరాః= భయంకరములయిన; వాయసాః=కాకులు; సంఘశః = గుంపులుగుంపులుగా; సమంతతః=అంతటను; వ్యాహరంతి=అఱచుచున్నవి; విమానాగ్రేషు = విమానశిఖరంబులయందు; సంఘశః= గుంపులుగుంపులుగా; సమవేతాః=కూడుకొన్నవై; దృశ్యంతేచ=చూడఁబడుచునున్నవి-

క్రూరంబులగుకాకులు , గుంపులుగూడి ఎచ్చటఁజూచినను అఱచుచు, విమానశిఖరంబులందు గుంపులుగుంపులుగా; నగపడుచున్నవి.

అని, తాత్పర్యము.

గృధ్రాశ్చ పరిలీయంతే పురీముపరి పిండితాః
ఉపపన్నాశ్చ సంధ్యే ద్వే వ్యాహరం త్యశివం శివాః. ౨౦

టీక॥ గృధ్రాశ్చ = గద్దలును;పిండితాః=గుంపులుగట్టినవై; పురీముపరి= పట్టణముపైని; పరిలీయంతే=నిలుచుచున్నవి.శివాశ్చ=నక్కలు;ద్వే= రెండైన; సంధ్యే=సంధ్యాకాలంబులందును;ఉపపన్నాః = సమీపమునొందినవై;అశివం = అమంగళమగునట్లుగా;వ్యాహరంతి=చెప్పుచున్నవి.

గద్దలు,గుంపులుగట్టి, పట్టణంబున, నింటింటిపైననునిలుచున్నవి; నక్కలు, సంధ్యాకాలంబులరెంటియందును,పట్టణసమీపంబునకువచ్చి , యమంగళంబుగానఱచుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

క్రవ్యాదానాం మృగాణాంచ పురద్వారేషు సంఘశః
శ్రూయంతే విపులా ఘోషా స్సవిస్ఫూర్జథునిస్స్వనాః. ౨౧

టీక॥ పురద్వారేషు=పట్టణద్వారంబులందు;సంఘశః= గుంపులుగుంపులుగానున్న;క్రవ్యాదానాం= మాంసమునుదినునట్టి;మృగాణాంచ= కుక్కలుమొదలగుమృగములయొక్కయు; విపులాః= అధికములయిన;ఘోషాః= ధ్వనులు;సవిస్ఫూర్జథునిస్స్వనాః= పిడుగుమ్రోఁతవంటిమ్రోఁతతోఁగూడినవై; శ్రూయం

తే=వినఁబడుచున్నవి.

మఱియు, కుక్కలు మొదలగుక్రూర మృగంబులను, బట్టణద్వారంబులందు గుంపులుగట్టి, పిడుగు మ్రోఁతవంటిధ్వనితో, నఱచుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

తదేవం ప్రస్తుతే కార్యే ప్రాయశ్చిత్త మిదం క్షమమ్
రోచతే మమ వైదేహీ రాఘవాయ ప్రదీయతామ్. ౨౨

టీక॥ తత్=అందువలన; ఏవం= ఇట్లు; కార్యే=కార్యము; ప్రస్తుతే= ప్రసక్తమగుచుండఁగా; ఇదం=ఈ; ప్రాయశ్చిత్తం=ప్రాయశ్చిత్తము; క్షమం=యోగ్యముగా; రోచతే= రుచించుచున్నది. వైదేహీ=సీత; రాఘవాయ=రామునికొఱకు; ప్రదీయతాం = ఇవ్వఁబడుఁగాక.

అట్లు, కావున, దానికిఁదగినట్లు, లంకాదహనాదులుసంభవించియేయున్నవి; దానికిఁదగిన ప్రాయశ్చిత్తమునాకుఁ దోఁచియున్నది: రామునకు సీతనొసంగుఁగాక. అని, తాత్పర్యము.

ఇదం చ యదివా మోహా ల్లోభా ద్వా వ్యాహృతం మయా
తత్రాపిచ మహారాజ న దోషం కర్తు మర్హసి. ౨౩

టీక॥ మహారాజ= మహారాజుండవగురావణుఁడా! మయా=నాచేత; మోహాత్ = అజ్ఞానమువలనఁగాని; లోభాద్వా = ఆశవలనఁగాని; ఇదం=ఇది; వ్యాహృతంయదివా= చెప్పఁబడినను; తత్రాపిచ = ఆవిషయమందును; దోషం=అపరాధమును; కర్తుం=చేయుటను; నార్హసి = తగవు.

మహారాజుండవగురావణుఁడా! నేనుదీనిని, మోహంబువలననో లేక లోభంబువలననో, చెప్పినాను; దీనిదోషంబుగాఁదలంపవలదు.

అని, తాత్పర్యము.

అయం చ దోష స్సర్వస్య జనస్యా స్యోపలక్ష్యతే
రక్షసాం రాక్షసీనాంచ పురస్యాంతఃపురస్యచ. ౨౪

టీక॥అయం=ఈ;దోషశ్చ= దోషమును;సర్వస్య= సమస్తమయిన ; అస్య=ఈ;జనస్య= జనమునకును; రక్షసాం= రాక్షసులకును ; రాక్షసీనాం చ=రాక్షసస్త్రీలకును; పురస్య= పట్టణంబునకును; అంతఃపురస్యచ=అంతఃపురమునకును; ఉపలక్ష్యతే= తెలియఁబడుచున్నది.

ఈదుశ్శకునాదిదోషము , సమస్త రాక్షసులకును రాక్షసస్త్రీలకును అంతఃపురస్త్రీలకును, బట్టణంబున నుండువారలకందఱకును, తెలిసియున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

శ్రావణే చాస్య మంత్రస్య నివృత్తా స్సర్వమంత్రిణః
అవశ్యంచ మయా వాచ్యం యద్దృష్ట మపివా శ్రుతమ్. ౨౫

టీక॥అస్య=ఈ;మంత్రస్య= ఆలోచనముయొక్క;శ్రావణే = వినిపించుటయందు;సర్వమంత్రిణశ్చ= సమస్తమంత్రులును;నివృత్తాః = మఱలినారు.మయాచ= నాచేతనుమాత్రము;యత్= ఏది;దృష్టం=చూడఁబడినదో; అపివా= లేక;శ్రుతం = వినఁబడినదో;తత్(అధ్యాహృతము)=అది;అవశ్యం=అవశ్యముగా:వాచ్యం=చెప్పఁదగినది.

మంత్రులందఱు.నీకుభయపడి,నీకార్యమునకై,యాసంగతిం జెప్పరు: నేను,తమ్ముండనగుటచేఁ, జూచినదియున్నది,యంతయు నవశ్యము, చెప్పవలయును. అని, తాత్పర్యము.

సంప్రధార్య యథాన్యాయం తద్భవాన్ కర్తుమర్హతి

టీక॥భవాన్ = నీవు;యథాన్యాయం= న్యాయప్రకారము; సంప్రధార్య=నిశ్చయించి; తత్ = దానిని;కర్తుం=చేయుటకు;అర్హతి = తగుదువు.

నీవు, న్యాయప్రకారముగ నాలోచించి,నిశ్చయించి, యీప్రకారము చేయుము. అని, విభీషణుండు, రావణునితో [illegible]నెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇతి స్మ మంత్రిణాం మధ్యే భ్రాతా భ్రాతర మూచివాన్. ౨౬

రావణం రాక్షసశ్రేష్ఠం పథ్య మేత ద్విభీషణః

టీక॥ భ్రాతా = తమ్ముండగు; విభీషణః = విభీషణుండు; భ్రాతరం = అన్నయగు; రాక్షసశ్రేష్ఠం = రాక్షసోత్తముండయిన; రావణం = రావణుని గూర్చి; ఇతి = ఇట్లు ("స్మ" అనునది పాదపూరణార్థము); మంత్రిణాం మధ్యే = మంత్రులనడుమ; ఏతత్ = ఈ; పథ్యం = హితమును; ఊచివాన్ = చెప్పినాడు.

తమ్ముండగు విభీషణుండు, అన్నయు రాక్షసశ్రేష్ఠుండునగు రావణుంజూచి, మంత్రులనడుమ, నీప్రకారముగా, హితకరంబగు మాటం జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

హితం మహార్థం మృదు హేతుసంహితం
వ్యతీత కాలాయతిసంప్రతిక్షమమ్. ౨౭
నిశమ్య తద్వాక్య ముపస్థితజ్వరః
ప్రసంగవా నుత్తర మేత దబ్రవీత్

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆ రావణుండు; హితం = మేలుగలిగించునదియు; మహార్థం = అధికమైనయర్థముగలదియు; [illegible] దియు; హేతుసంహి[illegible] యుక్తంబును; వ్యతీతకాలా[illegible] = భూతకాలమునం[illegible] కాలమునందునువర్తమాన కాలమునందునుసమర్థమైనదియునగు; తత్ = ఆ; వాక్యం = మాటను; ఉపస్థితజ్వరః = పొందంబడినకోపముగలవాండై; ప్రసంగవాన్ = మిక్కిలియునభినివేశముగలవాండై; ఏతత్ = ఈ; ఉత్తరం = బదులుమాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

ఆ రావణుండు, హితకరంబును గొప్పప్రయోజనంబుగలదియు మృదులంబును యుక్తియుక్తంబును భూతకాలంబునందును భవిష్యత్కాలంబునందును వర్తమాన కాలంబునందును మేలుగలిగించునదియునగు విభీషణుండు చెప్పినమాటనువిని, మహాకోపంబునొంది, తనపట్టువదలక, యిట్లని, బదులుచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

భయం నపశ్యామి కుతశ్చి దప్యహం

న రాఘవః ప్రాప్స్యతి జాతు మైథిలీమ్. ౨౭
సురైస్సహేంద్రైరపి సంగతః కథం
మమాగ్రత స్థాస్యతి లక్ష్మణాగ్రజః

టీక॥ అహం=నేను; కుతశ్చిదపి=దేనివలనను; భయం=భయమును; నపశ్యామి=చూడను. రాఘవః=రాముఁడు; జాతు=ఒకానొకప్పుడును; మైథిలీం=సీతను; నప్రాప్స్యతి=పొందఁడు. లక్ష్మణాగ్రజః= లక్ష్మణునియన్నయగు రాముండు; సహేంద్రైః=ఇంద్రునితోఁగూడిన; సురైః=దేవతలతో; సంగతోపి=కూడినవాఁడైనను; మమ=నాయొక్క; అగ్రతః=ముందట; కథం=ఎట్లు; స్థాస్యతి=ఉండఁగలఁడు?

నాకు, ఎవ్వనివలనను భయంబులేదు; నాచేఁజిక్కినసీతను, రాముండెంతమాత్రమునుఁబొందఁజాలఁడు; దేవేంద్రునితోఁగూడ దేవతలుసహాయులయితోడ్పడినను, రాముండు, యుద్ధంబున నాయెదుటనిలువఁజాలఁడు. అని, రావణుండు, విభీషణునకుంజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇతీద ముక్త్వా సురసైన్యనాశనో
మహాబల స్సంయతి చండవిక్రమః. ౨౮
దశాననో భ్రాతర మాప్తవాదీనం
విసర్జయామాస తదా విభీషణమ్.

టీక॥ సురసైన్యనాశనః= దేవతలసైన్యమునునశింపఁజేయువాఁడును; మహాబలః=అధికమయిన బలముగలవాఁడును; సంయతి=యుద్ధమునందు; చండవిక్రమః= భయంకరమయినపరాక్రమముగలవాఁడునగు; దశాననః= రావణుఁడు; తదా=అప్పుడు; ఇతి=అని; ఇదం=ఈమాటను; ఉక్త్వా=చెప్పి; ఆప్తవాదినం=యుక్తమునుజెప్పునట్టి; భ్రాతరం=తమ్ముండగు; విభీషణం=విభీషణుని; విసర్జయామాస=విడిచెను.

దేవసైన్యమును నశింపఁజేయువాఁడునుమహాబలుండును యుద్ధంబున భయంకర పరాక్రముండునగు రావణుం

డు, ఈప్రకారము చెప్పి, హితవాదియగుతమ్ముఁడైనవిభీషణునకు, సెలవొసంగెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, దశమస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండ దశమసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీః

ఏకాదశసర్గప్రారంభః.

స బభూవ కృశో రాజా మైథిలీకామమోహితః
అసమ్మానాచ్చ సుహృదాం పాపః పాపేన కర్మణా. ౧

టీక॥ మైథిలీకామమోహితః=సీతయందలి కోర్కిచే మోహితుండును; పాపః=పాపస్వభావుండునగు; సః=ఆ; రాజా= రాక్షసరాజుండగు రావణుండు; పాపేన= పాపముగలిగించునట్టి; కర్మణా= కార్యముచేతను; సుహృదాం=విభీషణాదులయొక్క; అసమ్మానాచ్చ=అనాదరమువలన; కృశః=కృశించినవాఁడు; బభూవ=అయ్యెను.

పాపిష్ఠుండగు నారావణుండు, సీతామోహంబునను, విభీషణాదులు, సీతనిమ్మని, యనాదరణంబు సేయుటవలనను, ప్రహస్తాదులు, విభీషణునిమాటకు పొరకుండుటవలనవారలయభిప్రాయంబును, అదేయనిమేర్పడుటవలనను. తాను జేసిన పాపకృత్యంబు వలనను, మిక్కిలి యుంగృశుండయ్యెను.
అని, తాత్పర్యము.

అతీతసమయే కాలే తస్మిన్ వై యుధి రావణః

అమాత్యైశ్చ సుహృద్భిశ్చ మంత్రకాల మమన్యత. ౨

టీక॥ తస్మిక్ = ఆ, ("వై" అనునది పాదపూరణార్థకము) కాలే = కాలము; అతీతసమయే = కడచినయవసరముగలదగుచుండఁగా; రావణః = రావణుఁడు; యుధి = యుద్ధమువిషయమయి; అమాత్యైశ్చ = మంత్రులతోను; సుహృద్భిశ్చ = స్నేహితులతోను; మంత్రకాలం = మంత్రసమయమును; అమన్యత = తలంచెను.

అట్లాదినముగడచినపిమ్మట, రావణుండు, యుద్ధంబువిషయమయి, మంత్రులతోను స్నేహితులతోను, ఆలోచింపం దలంచెను-అని, తాత్పర్యము.

స హేమజాలవితతం మణివిద్రుమభూషితమ్
ఉపగమ్య వినీతాశ్వ మారురోహ మహారథః. ౩

టీక॥ మహారథః = తన్నును సారథిని గుఱ్ఱంబులను గాపాడుకొనుచుఁ బదునొకండువేలమంది విలుకాండ్రతోఁ బోరునట్టి; సః = ఆ రావణుండు; హేమజాలవితతం = బంగారుకిటికీలచేవ్యాపింపఁబడినదియు; మణివిద్రుమభూషితం = రత్నములచేతను బగడములచేతను అలంకరింపఁబడినదియు; వినీతాశ్వం = శిక్షింపఁబడినగుఱ్ఱంబులుగలదియునగు; రథం (అధ్యాహృతము) = రథమును; ఉపగమ్య = ప్రదక్షిణించి; ఆరురోహ = ఎక్కెను.

తన్నును సారథిని గుఱ్ఱంబులను గాపాడుకొనుచుఁ బదునొకండువేలమంది విలుకాండ్రతోఁ బోరఁజాలునట్టి రావణుండు, బంగారుకిటికీలు గలదియు, రత్నంబులచేతను బగడంబులచేతను అలంకృతంబును, బాగుగా శిక్షింపఁబడినగుఱ్ఱంబులు గలదియునగు రథమును సమీపించి, ప్రదక్షిణంబుగ వచ్చి, యారోహించెను. అని, తాత్పర్యము.

తమాస్థాయ రథశ్రేష్ఠం మహామేఘసమస్వనమ్
ప్రయయౌ రాక్షసశ్రేష్ఠో దశగ్రీవ స్సభాం ప్రతి. ౪

టీక॥ రాక్షసశ్రేష్ఠః = రాక్షసోత్తముఁడగు; దశగ్రీవః = రావణుఁడు; మహామేఘసమస్వనః = గొప్పమేఘంబు (ధ్వని)తో సమానమగు ధ్వనిగల; తం = ఆ; రథశ్రేష్ఠం = రథోత్తమమును; ఆస్థాయ = అధిష్ఠించి; సభాం ప్రతి = ఆలోచన గృహమును గూర్చి; ప్రయయౌ = పోయెను.

రాక్షసోత్తముఁడగు రావణుండు, మేఘగర్జనంబువంటిధ్వనిగల, యుత్తమంబగునారథంబునారోహించి, యాలోచనంబుసేయు గృహంబునకుఁ బోయెను. అని, తాత్పర్యము.

అసిచర్మధరా యోధా స్సర్వాయుధధరా స్తథా
రాక్షసా రాక్షసేంద్రస్య పురత స్సంప్రతస్థిరే. ౫

టీక॥ అసిచర్మధరాః = ఖడ్గమును డాలును ధరించిన; యోధాః = భటులును; తథా = అట్లు; సర్వాయుధధరాః = సమస్తాయుధంబులను ధరించిన; రాక్షసాః = రాక్షసులును; రాక్షసేంద్రస్య = రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునియొక్క; పురతః = ముందట; సంప్రతస్థిరే = వెడలిరి.

కొందఱు డాలును గత్తియు ధరించి, కొందఱు నానాయుధపాణులయి, రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుని ముందు నడచిరి. అని, తాత్పర్యము.

నానావికృతవేషాశ్చ నానాభూషణభూషితాః
పార్శ్వతః పృష్ఠతశ్చైనం పరివార్య యయు స్తతః. ౬

టీక॥ తతః = అంత; రాక్షసాః (అధ్యాహృతము) = రాక్షసులు; నానావికృతవేషాశ్చ = నానావిధములయినవికృతవేషములు గలవారలును; నానాభూషణభూషితాః = నానావిధములయినసొమ్ములచే నలంకరింపఁబడినవారలునై; ఏనం = ఈ రావణుని; పార్శ్వతః = ప్రక్కలను; పృష్ఠతశ్చ = వెనుకను; పరివార్య = పరివేష్టించి; యయుః = పోయిరి.

అంతఁ, గొందఱు రాక్షసులు, నానావిధంబులయినవికృతవేషంబులుగలవార

లై, నానావిధభూషణాలంకృతులయి, ఈరావణుని పార్శ్వభాగంబులను వెనుకను, బరివేష్టించి, పోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

రథైశ్చాతిరథా శ్శీఘ్రం మత్తైశ్చ వరవారణైః
అనుత్పేతు ర్దశగ్రీవ మాక్రీడ ద్భిశ్చవాజిభిః. ౭

టీక॥అతిరథాః= పెక్కువిలుకాండ్రతోఁబోరునట్టిరాక్షసులు; శీఘ్రం=శీఘ్రముగా; రథైశ్చ= రథంబులచేతను; మత్తైః=మదించిన; వరవారణైశ్చ= ఉత్తమములగు నేనుంగులచేతను ; ఆక్రీడద్భిః=ఆటలాడుచున్న; వాజిభిశ్చ=గుఱ్ఱములచేతను; దశగ్రీవం=రావణుని; అనుత్పేతుః=అనుసరించిపోయిరి.

అంత, నతిరథులగు రాక్షసులు, కొందఱు రథంబులనారోహించి, కొందఱు మదపుటేనుంగుల నెక్కియుఁ, గొందఱు నానావిధగతులం గ్రీడించుగుఱ్ఱంబులనధిరోహించియు, రావణుని వెంబడింబోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

గదాపరిఘహస్తాశ్చ శక్తితోమరపాణయః
పరశ్వధధరాశ్చాఽన్యే తథాఽన్యే శూలపాణయః ౮

టీక॥అన్యే=ఇతరులు; గదాపరిఘహస్తాశ్చ= గదలును ఇనుపగుదియలును చేతులంగలవారలై; అన్యే(అధ్యాహృతము)= ఇతరులు; శక్తితోమరపాణయః=శక్తులును తోమరములును హస్తములంగలవారలై; అన్యే=ఇతరులు; పరశ్వధధరాశ్చ= గండగొడ్డళ్లను ధరించినవారలునై; తథా=అట్లు; అన్యే=ఇతరులు; శూలపాణయః=శూలములు హస్తములంగలవారలై; యయుః (అధ్యాహృతము)=పోయిరి.

కొందఱు, గదలను బరిఘంబులను దాల్చియుఁ, గొందఱు శక్తితోమరంబులం గొనియుఁ, గొందఱు గండగొడ్డళ్లు పట్టుకొనియుఁ, గొందఱు శూలంబులు ధరించియుఁ బోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

తత స్తూర్యసహస్రాణాం సంజజ్ఞే నిస్స్వనో మహాన్

దు;సర్=అగుచు.విరచితాం= చక్క-గా నేర్పులుపఁబడిన;శుభాం =సుందరమయిన;సభాం= సభను; ఆససాద= పొందెను.

శత్రువుల నడఁగఁద్రొక్క-ంజాలిన మహాప్రభావుండగు రావణుండు రాక్షసులచే "జయ జయ" అను శబ్దంబుల చేతను, ఆశీర్వచనంబులచేతను , గొనియాడంబడుచు, చక్క-ఁగా నిర్మింపఁబడిసుందరంబయియుండుసభం జేరెను. అని, తాత్పర్యము.

సువర్ణరజతస్థూణాం విశుద్ధస్ఫటికాంతరామ్
విరాజమానో వపుషా రుక్మపట్టోత్తరచ్ఛదామ్. ౧౫
తాం పిశాచశతై ష్షడ్భి రభిగుప్తాం సభాం శుభామ్
ప్రవివేశ మహాతేజా స్సుకృతాం విశ్వకర్మణా. ౧౬

టీక॥ మహాతేజాః= అధికమయిన పరాక్రమముగలవాఁడగు రావణుండు; వపుషా= దేహముచేత ; విరాజమానః=ప్రకాశించుచు; సువర్ణరజతస్థూణాం=బంగారుతోను వెండితోను జేయఁబడిన స్తంభములుగలదియు; విశుద్ధస్ఫటికాంతరాం=స్వచ్ఛమయిన స్ఫటికముతో నిర్మింపఁబడినమధ్యప్రదేశము గలదియు; రుక్మపట్టోత్తరచ్ఛదాం= బంగారువస్త్రమెయాస్తరణముగాఁగలదియు;విశ్వకర్మణా= విశ్వకర్మచేత; సుకృతాం=చక్క-ఁగాఁ జేయఁబడినదియు;షడ్భిః=ఆఱయిన; పిశాచశతైః= పిశాచంబుల నూఱచేత ; అభిగుప్తాం=కాపాడఁబడినదియు;శుభాం= సుందరంబునగు;తాం=ఆ;సభాం= సభను;ప్రవివేశ=ప్రవేశించెను.

మహాతేజుండగునా రావణుండు, దేహకాంతిచే వెలుంగుచు , బంగారుతోనువెండితోనుంజేయఁబడిన స్తంభంబులుగలదియు, స్వచ్ఛస్ఫటికమయంబగు మధ్యప్రదేశంబుగలదియుఁ,గాంచనమయంబగు నాస్తరణంబుగలదియు,విశ్వకర్మచేబహుసుందరంబుగానిర్మింపఁబడినదియు, నాఱువందలపిశాచంబుల చేరక్షింపఁబడుచున్నదియు , మిక్కిలియుసుందరంబునగు నాసభం బ్రవేశించెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్యాంతు వైడూర్యమయం ప్రియకాజినసంవృతమ్

మహ త్సోపాశ్రయం భేజే రావణః పరమాసనమ్. ౧౭

టీక॥ రావణః= రావణుఁడు; తస్యాంతు=ఆసభయందును; వైడూర్యమయం=వైడూర్యవికారంబును; ప్రియకాజినసంవృతం= ప్రియకమను మృగముయొక్క తోలుచేఁగప్పఁబడినదియు; సోపాశ్రయం= దిండుతోఁ గూడినదియు; మహత్= గొప్పదియునగు; పరమాసనం=ఉత్తమమయిన యాసనంబుచే; భేజే=పొందెను.

రావణుండచ్చట, వైడూర్యమణితోఁ జేయఁబడినదియుఁ బ్రియకచర్మాస్తీర్ణంబునుదిండుతోఁ గూడినదియు గొప్పదియునగునుత్తమసింహాసనంబుపైఁ గూర్చుండెను. అని, తాత్పర్యము.

తత శ్శశాసే శ్వరవ ద్దూతాన్ లఘుపరాక్రమాన్
సమానయత మే క్షిప్ర మిహ తాన్ రాక్షసా నితి. ౧౮
కృత్య మస్తి మహ జ్జాతం సామర్థ్య మిహ నో భవేత్

టీక॥తతః = అటుపిమ్మట; సః(అధ్యాహృతము)=ఆరావణుఁడు; ఈశ్వరవత్=ఈశ్వరుండువలె; లఘుపరాక్రమాన్ = చులకనయగునడకగల; దూతాన్=దూతలనుగూర్చి; "మహత్=గొప్పదగు; కృత్యం=కార్యము; జాతం=కలిగినదిగా; అస్తి=ఉన్నది. ఇహ = ఇప్పుడు; నః=మనకు; సామర్థ్యం=సమర్థింపఁదగినది; భవేత్=అగును; మే=నాకొఱకు; ఇహ=ఇచ్చటికి; తాన్=ఆ; రాక్షసాన్=రాక్షసులను; క్షిప్రం= శీఘ్రముగా; సమానయత = తోడ్కొనిరండు" ఇతి=అని; శశాస = ఆజ్ఞాపించెను.

అంత, నా రావణుండు, శీఘ్రంబుగా నడవఁగలదూతలంజూచి, "మనకిప్పుడు గొప్పపనియొకటివచ్చియున్నది; దానిని ర్వహించుకొనవలెను; కావున, మీరలు, నాయొద్దకు రాక్షసులను శీఘ్రముగాఁ దోడ్కొనిరండు" అని, యాజ్ఞాపించెను. అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసా స్తద్వచ శ్శ్రుత్వా లంకాయాం పరిచక్రముః. ౧౯
అనుగేహ మవస్థాయ విహారశయనేషుచ

ఉద్యానేషుచ రక్షాంసి చోదయంతో హ్యభీతవత్. ౨౦

టీక॥ రాక్షసాః = రాక్షసులు; తత్ = ఆ; వచః = మాటను; శ్రుత్వా=విని; విహారశయనేషుచ=క్రీడించు పాన్పులయందును; ఉద్యానేషుచ= ఉద్యానవనంబులందును; స్థితాని (అధ్యాహృతము)=ఉన్న; రక్షాంసి=రాక్షసులను; అభీతవత్=భయములేనివారలయి; చోదయంతః = ప్రేరించుచు; లంకాయాం = లంకాపురియందు; అనుగేహం=ప్రతిగృహమునందును; పరిచక్రముః=తిరిగిరి.

ఆరాక్షసులు, రావణునిమాటనువిని, నిర్భయంబుగా గృహంబులం జొచ్చి, విహారశయనంబులందును ఉద్యానవనంబులందును బడి క్రీడించుచున్న రాక్షసులనుంగూడ, లేపి, రావణునాజ్ఞ దెలుపుచు, నిట్లు లంకయందుఁ బ్రతిగ్రహంబునందిరిగిరి. అని, తాత్పర్యము.

తే రథాన్ రుచిరా నేకే దృప్తా నేకే పృథ గ్ఘయాన్
నాగా నన్యే ధిరురుహు ర్జగ్ము శ్చైకే పదాతయః. ౨౧

టీక॥ తే=వారలు; ఏకే=కొందఱు; రుచిరాన్ = మనోహరంబులగు; రథాన్=రథంబులను; ఏకే=కొందఱు; పృథక్=వేఱుగా; దృప్తాన్=గర్వించిన; హయాన్=గుఱ్ఱంబులను; అన్యే=ఇతరులు; నాగాన్=ఏనుంగులను; అధిరురుహుః=ఎక్కిరి. ఏకేచ=కొందఱుమాత్రము; పదాతయః =కాల్వురుగానే; జగ్ముః=పోయిరి.

అంత, నారాక్షసులు, దూతలవలన రావణునాజ్ఞనువిని, కొందఱుసుందరంబులగురథంబులను గొందఱుగర్వించియున్న మహావేగంబులగు గుఱ్ఱంబులను, మఱికొందఱు, గజంబులను, ఆరోహించిపోయిరి; కొందఱు, కాళ్లతోనడచిపోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

సా పురీ పరమా కీర్ణా రథకుంజర వాజిభిః
సంపతద్భి ర్వి రురుచే గరుత్మ ద్భి రివాం బరమ్. ౨౨

టీక ॥ పరమా=ఉత్తమమగు; సా=ఆ; పురీ = లంకాపట్టణము; సంపత

ద్భిః = పోవుచున్న; రథకుంజరవాజిభిః = రథంబులచేతను ఏనుంగులచేతను గుఱ్ఱంబులచేతను; ఆకీర్ణా=వ్యాపింపఁబడినదై; గరుత్మద్భిః=పక్షులచేత; ఆకీర్ణం (అధ్యాహృతము)=వ్యాపింపఁబడిన; అంబరమివ=ఆకాశమువలె; విరురుచే=ప్రకాశించినది.

ఉత్తమంబగునాలంకాపురి, యట్లు గుంపులుగుంపులుగా సిండుకొనియున్న రథంబులు నేనుంగులుగుఱ్ఱంబులుఁ గల్గి యుండుటవలనఁ, బక్షిసంఘంబులతోఁ గూడినయాకాశంబుపగిదిం బ్రకాశించుచుండినది. అని, తాత్పర్యము.

తే వాహనా న్యవస్థాప్య యానాని వివిధానిచ
సభాం పద్భిః ప్రవివిశు స్సింహా గిరిగుహామివ. ౨౩

టీక॥ తే=ఆరాక్షసులు; వాహనాని=పల్లకీలు మొదలగు వాహనంబులను; వివిధాని=నానావిధంబులగు; యానానిచ=గుఱ్ఱంబులు మొదలగు వాహనంబులను; అవస్థాప్య=నిలిపి; సింహాః = సింహములు; గిరిగుహామివ= పర్వతగుహనువలె; సభాం=సభను; పద్భిః = పాదములచేత; ప్రవివిశుః= ప్రవేశించిరి.

అంతనా రాక్షసులు, రథంబులు మొదలగువాహనంబులను, ద్వారంబున నిలిపి, సింహంబులుగిరిగుహం బ్రవేశించునట్లు, పాదంబులతోనే సభం బ్రవేశించిరి. అని, తాత్పర్యము.

రాజ్ఞః పాదౌ గృహీత్వాతు రాజ్ఞా తే ప్రతిపూజితాః
పీఠేష్వన్యే బ్రుసీ ష్వన్యే భూమౌ కేచి దుపావిశన్. ౨౪

టీక॥ తే=ఆరాక్షసులు; రాజ్ఞః = రావణునియొక్క; పాదౌ=పాదంబులను; గృహీత్వాతు= పట్టుకొనియు; రాజ్ఞా = రావణునిచేత; ప్రతిపూజితాః = బదులుపూజింపఁబడినవారలయి; అన్యే=కొందఱు; పీఠేషు=కాంచనాసనంబులందును; బ్రుసీషు=దర్భాసనంబులందును; కేచిత్ = కొందఱు; భూమౌ= భూమియందును; ఉపావిశన్=కూర్చుండిరి.

ఆరాక్షసులు, రాక్షసరాజుండగు రావణునిపాదంబులకునమస్కారంబు

గావించి యతనిచే బూజితులయి,కొందఱు కాంచనాసనంబులందునుగొందఱు శ్రోత్రియ రాక్షసులు దర్భాసనంబునం దునుగొందఱు నేలయందును గూర్చుండిరి. అని, తాత్పర్యము-

తే సమేత్య సభాయాం వై రాక్షసా రాజశాసనాత్
యథార్హ ముపతిష్ఠ స్తే రావణం రాక్షసాధిపమ్. ౨౫

టీక॥ తే=ఆ; రాక్షసాః= రాక్షసులు; రాజశాసనాత్ = రాజాజ్ఞవలన; సభాయాం=సభయందు; ("వై" అనునదిపాదపూరణార్థకము); సమేత్య= చేరి; తే=ఆరాక్షసులు; యథార్హం= యథాయోగ్యముగా; రాక్షసాధిపం= రాక్షసులకుఁబ్రభుండగు; రావణం = రావణుని; ఉపతస్థుః= సమీపించియుండిరి.

ఆ రాక్షసులు, అట్లు రాజాజ్ఞ వలనసభకువచ్చి, వారివారి యోగ్యతకుఁ దగినట్లు, రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుని సమీపంబునం గూర్చుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

మంత్రిణశ్చ యథా ముఖ్యా నిశ్చయార్థేషు పండితాః
అమాత్యాశ్చ గుణోపేతా స్సర్వజ్ఞా బుద్ధిదర్శనాః
సమేయు స్తత్ర శతశః

టీక॥ తత్ర=అచ్చట; నిశ్చయార్థేషు= నిశ్చయించుకార్యంబులందు; పండితాః=సమర్థులగు; ముఖ్యాః= ముఖ్యులయిన; మంత్రిణశ్చ= బుద్ధియందు సహాయులగు మంత్రులును; గుణోపేతాః=గుణములతోఁగూడినవారును; సర్వజ్ఞాః=సమస్తము నెఱింగినవారును ; బుద్ధిదర్శనాః= బుద్ధియెచూపుగాఁగలవారలునగు; అమాత్యాశ్చ=కార్యంబులందు సహాయులగు నమాత్యులును ; శతశః=నూఱులునూఱులుగా; యథా= వరుసగా; సమేయుః= చేరిరి.

అచ్చటఁ, గార్యంబులు నిశ్చయించుటయందుఁ బండితులగు ముఖ్యులయిన మంత్రులును గుణవంతులునుసర్వజ్ఞులునుబుద్ధిచే నెట్టిరహస్యమునేని కనుంగొనువారునగు నమాత్యులును , గుంపులు గుంపులుగాఁ , గ్రమంబునం

గూర్చుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

శూరాశ్చ బహవ స్తదా
సభాయాం హేమవర్ణాయాం సర్వార్థస్య సుఖాయ వై. ౨౭
రమ్యాయాం రాక్షసేంద్రస్య సమేయు స్తత్ర సంఘశః

టీ॥తదా=అప్పుడు; బహవః= అనేకులయిన; శూరాశ్చ—యుద్ధమునందుభయములేనట్టి రాక్షసులును; తత్ర=అచ్చట; సర్వార్థస్య=సమస్తకార్యముయొక్కయు; సుఖాయ= క్షేమము కొఱకు; ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము) రాక్షసేంద్రస్య=రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునియొక్క; హేమవర్ణాయాం=బంగారువన్నెగల;రమ్యాయాం=సుందరమయిన; సభాయాం=సభయందు; సంఘశః= గుంపులు గుంపులుగా; సమేయుః=చేరిరి.

అప్పుడు,శూరులును,అనేకులు,సమస్తకార్యంబులును జక్కఁగా నాలోచింపుటకై, కాంచనవర్ణంబును,సుందరంబునగు రావణుని సభయందు,గుంపులుగుంపులుగాఁ జేరిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తతో మహాత్మా విపులం సుయుక్తం
వరం రథం హేమవిచిత్రితాంగమ్. ౨౮
శుభం సమాస్థాయ యయౌ యశస్వీ
విభీషణ స్సంసద మగ్రజస్య

టీ॥తతః = అటుపిమ్మట; మహాత్మా—పూజ్యమయినస్వభావముగలవాఁడును; యశస్వీ= అధికమయినకీర్తిగలవాఁడునగు;విభీషణః=విభీషణుఁడు; విపులం= విశాలంబును; సుయుక్తం= మంచిగుఱ్ఱంబులుగలదియు; వరం=శ్రేష్ఠంబును;హేమవిచిత్రితాంగం=బంగారముచేఁజిత్రముగాఁ జేయఁబడినయవయవములుగలదియు;శుభం= సుందరంబునగు; రథం = రథమును;సమాస్థాయ=అధిష్ఠించి; అగ్రజస్య—అన్నయొక్క;సంసదం=సభను;యయౌ= పొందెను.

అంత, మహాత్ముండును మహాయశ

స ౧౧

శ్నలియనగువిభీషణుండు, విశాలంబు నుమంచిగుఱ్ఱంబులుగట్టినదియు బంగారముచేనలంకరింపఁబడినదియు నుత్తమంబునుసుందరంబునగురథంబునారోహించి, అన్నయగు నారావణునిసభకుఁబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

స పూర్వజాయా వరజ శ్శశంస
నామాథ పశ్చా చ్చరణౌ వవందే, ౨౯
శుకః ప్రహ స్తశ్చ తథైవ తేభ్యో
దదౌ యథార్హం పృథగాసనాని

టీక॥ అథ=అంత; సః= ఆ; అవరజః=తమ్ముఁడగువిభీషణుఁడు; పూర్వజాయ=అన్నకొఱకు; నామ=పేరును; శశంస=చెప్పెను. పశ్చాత్= వెనుక ; చరణౌ=పాదములను; వవందే= నమస్కరించెను. తథైవ=అట్లె; శుకః = శుకుఁడును; ప్రహస్తశ్చ=ప్రహస్తుఁడును;వవందేతే (అధ్యాహృతము)=నమస్కరించిరి. సః (అధ్యాహృతము) = ఆరావణుఁడు; తేభ్యః = వారలకొఱకు; పృథక్ = వేఱువేఱుగా; యథార్హం=యథాయోగ్యముగా ; ఆసనాని=ఆసనములను; దదౌ=ఇచ్చెను.

అంతఁ , దమ్ముండగునవ్విభీషణుండు, అన్నయగురావణునకుఁబ్రవరశ్శిప్పిపాదంబులకు నమస్కరించెను; అట్లె, శుకుండును బ్రహస్తుండునునమస్కరించిరి; అంత, రావణుండు, వారలమువ్వురకును వేర్వేఱు వారివారియోగ్యతకుఁదగునట్లు , ఆసనంబులనొసంగెను. అని, తాత్పర్యము.

సువర్ణనానామణిభూషణానాం
సువాససాం సంసది రాక్షసానామ్. ౩౦
తేషాం పరార్ధ్యాగరుచందనానాం
స్రజశ్చ గంధాశ్చ వవు స్సమంతాత్

టీక॥ సంసది= సభయందు; సువర్ణనానామణిభూషణానాం=బంగారువికారంబులును నానావిధంబులునగుసొమ్ములుగలవారలును;సువాససాం=

స ౧౧

మంచివస్త్రములుగలవారలును; పరార్థ్యాగరుచందనానాం=శ్రేష్ఠములగు నగరువునుజందనమునుగలవారలునగు; తేషాం=ఆ; రాక్షసానాం=రాక్షసుల యొక్క; స్రజశ్చ=పుష్పమాలికలును; గంధాశ్చ=వాసనలును; సమంతాత్=అంతటను; పవుః=వీచినవి.

ఆసభయందు, నానావిధసువర్ణ భూషణంబులనుమంచి వస్త్రంబులను దాల్చినవారలనునుత్తమంబులగునగరు చందనంబులంబూసికొనియుండువార లును నానావిధపుష్పమాలికలుధరించి యున్నవారలునగునారాక్షసుల, మేని పుష్పమాలికలునుజందనాదులును, అంతటను, సుగంధంబులుగుబాళించుచుండి నవి. అని, తాత్పర్యము-

న చుక్రుశు ర్నానృత మాహ కశ్చి
త్సభాసదో నైవ జజల్పు రుచ్చైః. ౩౧
సంసిద్ధార్థా స్సర్వ ఏవోగ్రవీర్యా
భర్తు స్సర్వే దదృశు శ్చాననం తే

టీక॥ సభాసదః= సభికులు; నచుక్రుశుః=అఱవలేదు. కశ్చిత్=ఒకానొకడును; అనృతం= అబద్ధమును; నాహ=చెప్పడయ్యె. ఉచ్చైః=గట్టిగా; నైవజజల్పుః=మాటలాడనైరి. సర్వ ఏవ=అందఱునే; సంసిద్ధార్థాః=ఈడేఱినప్రయోజనముగలవారును; ఉగ్రవీర్యాః= భయంకరమగుపరాక్రమము గలవారలును. తే=వారలు; సర్వే = అందఱును; భర్తుః=ప్రభువుయొక్క; ఆననం=ముఖమును; దదృశుః=చూచిరి.

సభికులు;ఎవ్వరునఱచుకుండిరి;ఎవ్వం డునబద్ధమాడలేదు ; ఎవ్వరునుగట్టిగా మాటలాడలేదు; అందఱునుసిద్ధార్థు లయి మహాపరాక్రమశాలులయియుం డిరి; అట్టియు, సభికుండగురావణునిము ఖంబు, అందఱునుజూడందగియుండె ను. అని, తాత్పర్యము.

స రావణ శ్శస్త్రభృతాం మనస్వినాం
మహాబలానాం సమితౌ మనస్వీ. ౩౨
తస్యాం సభాయాం ప్రభయా చకాశే
మధ్యే వసూనామివ వజ్రహస్తః

టీక॥ మనస్వీ = ధీరమయినమనస్సుగల; సః=ఆ; రావణః= రావణుడు; తస్యాం=ఆ; సభాయాం= సభయందు; శస్త్రభృతాం=ఆయుధధారులును; మనస్వినాం = ధీరమయినమనస్సుగల వారలును ; మహాబలానాం=అధికమయిన బలముగలవారలునగురాక్షసులయొక్క;సమితౌ = సమూహమునందు;వసూనాం= వసువులయొక్క; మధ్యే=నడుమునందు; వజ్రహస్తఇవ= దేవేంద్రుండువలె; ప్రభయా=కాంతిచేత; చకాశే= ప్రకాశించెను.

ధీరమయినమనస్సుగలవాఁడగు నా రావణుండు, ఆసభయందు , ఆయుధధారులును ధీరహృదయులును బలవంతులగు నారాక్షసులనడుమ వసులనడుమ దేవేంద్రుండుపంబోలెఁ, దనదేహకాంతిచే,బ్రకాశించుచుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే , ఏకాదశస్సర్గః.
ఇది,స్పష్టార్థము.

ఇది,పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు,శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు,యుద్ధకాండైకాదశసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీ:

ద్వాదశసర్గప్రారంభః.

సతాం పరిషదం కృత్స్నాం సమీక్ష్య సమితింజయః
ప్రచోదయామాస తదా ప్రహస్తం వాహినీపతిమ్. ౧

టీక॥తదా = అప్పుడు; సమితింజయః=యుద్ధమునందు జయించునట్టి ; సః=ఆరావణుండు;కృత్స్నాం=సమస్తమయిన; తాం=ఆ;పరిషదం=సభను ; సమీక్ష్య=చూచి; వాహినీపతిం=సేనానాయకుండగు; ప్రహస్తం= ప్రహస్తుని; ప్రచోదయామాస=ఆజ్ఞాపించెను.

అప్పుడు,యుద్ధమునందు జయశాలి

యగునా రావణుండు,ఆసభనంతయుం గని, సేనానాయకుండగుప్రహస్తుంజూచి,యిట్లని, యాజ్ఞాపించెను.

అని, తాత్పర్యము.

సేనాపతే యథా తే స్యుః కృతవిద్యా శ్చతుర్విధాః
యోధా నధికరక్షాయాం తథా వ్యాదేష్టు మర్హసి. ౨
("యోధాన్నగరరక్షాయాం" ఇతిపాఠాంతరం.)

టీక॥సేనాపతే= సేనానాయకుండగుప్రహస్తుఁడా! కృతవిద్యాః=నేర్వఁబడినవిద్యలుగల; చతుర్విధాః= నాలుగువిధములుగల; తే=ఆభటులు ; యథా=ఎట్లు; అధికరక్షాయాం= అధికముగారక్షించుటయందు; పాఠాంతరపక్షమందు. నగరరక్షాయాం= పట్టణముయొక్కరక్షించుటయందు ; జాగరూకాః(అధ్యాహృతము)=ఎచ్చరికగలవారలుగా; స్యుః= అగుదురో; తథా=అట్లు; యోధాన్ = భటులను; వ్యాదేష్టుం= ఆజ్ఞాపించుటకు; అర్హసి=తగుదువు.

సేనానాయకుఁడ వగు ప్రహస్తుఁడా! సమస్తాయుధవిద్యలనునేర్చిన వారలును రథికహస్తిపకసాదిపదాతి భేదంబులం జతుర్విధులునగు యోధులు పట్టణంబునెప్పటికన్న నధికంబుగా రక్షించుటయందు జాగరూకులయియుండు నట్లాజ్ఞాపింపుము.అని , రావణుండు,ప్రహస్తున కాజ్ఞాపించెను.

అని, తాత్పర్యము.

స ప్రహస్తః ప్రణీతాత్మా చికీర్షన్ రాజశాసనమ్
వినిక్షిపద్బలం సర్వం బహిరంతశ్చ మందిరే. ౩

టీక॥ప్రణీతాత్మా= వినయముతోఁగూడినమనస్సుగల; సః = ఆ; ప్రహస్తః=ప్రహస్తుఁడు; రాజశాసనం = రాజాజ్ఞను; చికీర్షన్= చేయఁగోరినవాఁడై; బలం=సైన్యమును; సర్వం= అంతను; మందిరే = ఇంటియందు;బహిః=వెలుపలను; అంతశ్చ= లోపలను; వినిక్షిపత్ (వ్యన్యక్షిపత్) = ఉంచెను-

ఆప్రహస్తుండు,వినయంబున , రాజాజ్ఞ సేయంగోరి, సైన్యమునంతయు నాగృహంబులోపలను వెలుపలను, ఉం

చెను. అని, తాత్పర్యము.

తతో వినిక్షిప్య బలం పృథ ఙ్నగరగుప్తయే
ప్రహస్తః ప్రముఖే రాజ్ఞో నిషసాద జగాదచ. ౪

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; ప్రహస్తః=ప్రహస్తుండు; పృథక్ = వేఱుగా; నగరగుప్తయే= పట్టణరక్షణంబుకొఱకు; బలం=సైన్యమును; వినిక్షిప్య= ఉంచి; రాజ్ఞః = రాజుయొక్క; ప్రముఖే= సమ్ముఖమునందు ; నిషసాద = కూర్చుండెను. జగాదచ=పలికెను.

అంతటఁ, పట్టణరక్షణంబునకై, వేఱుగా సైన్యంబునిలిపి, ప్రహస్తుండు, రావణునిసమ్ముఖంబునకువచ్చికూర్చుండి , యిట్లని, విన్నవించెను. అని తాత్పర్యము.

నిహితం బహిరంతశ్చ బలం బలవత స్తవ
కురుష్వా విమనాః క్షిప్రం య దభిప్రేత మ స్తితే. ౫

టీక॥ బలవతః = అధికమయినబలముగల; తవ=నీయొక్క; బలం = సైన్యము; బహిః=వెలుపలను; అంతశ్చ= లోపలను; నిహితం = ఉంచఁబడినది. యత్ =ఏది; తే = నీయొక్క; అభిప్రేతం=కోరఁబడినది; అస్తి=ఉన్నదో; తత్(అధ్యాహృతము)=దాని; అవిమనాః=దిగులులేనిమనస్సుగలవాఁడవై ; క్షిప్రం=శీఘ్రముగా; కురుష్వ = చేసికొనుము.

బలవంతుండవగునీసైన్యంబును లోపలను వెలుపలనుఅంతటను గావలియుంచియున్నాను; ఇంకనీకేమిసేయవలెనని యున్నదో, దాని, స్వస్థంబుగా, శీఘ్రంబునంజేసికొనుము. అని , ప్రహస్తుండు, రావణునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రహస్తస్య వచ శ్శ్రుత్వా రాజా రాజ్యహితే రతః
సుఖేప్సు స్సుహృదాం మధ్యే వ్యాజహార స రావణః. ౬

టీక॥ రాజ్యహితే= రాజ్యముయొక్క మేలునందు; రతః= ఆసక్తుండగు ;

రాజా = రాజయిన; సః = ఆ; రావణః = రావణుఁడు; ప్రహస్తస్య = ప్రహస్తునియొక్క; వచః = మాటను; శ్రుత్వా = విని; సుఖేప్సుః = సుఖముఁగోరువాఁడై; సుహృదాం = స్నేహితులయొక్క; మధ్యే = నడుమునందు; వ్యాజహార = చెప్పెను.

రాజ్యంబునకుహితముసేయుటయందాసక్తుఁడయినరక్షసరాజుండగు రావణుండు, ప్రహస్తుండుచెప్పినమాటను విని, సుఖంబుఁగోరి, స్నేహితులనడుమ, నిట్లనిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము-

ప్రియాప్రియే సుఖం దుఃఖం లాభాలాభౌ హితాహితే
ధర్మకామార్థ కృచ్ఛ్రేషు యూయ మర్హథ వేదితుమ్. ౭

టీక॥ యూయం = మీరలు; ధర్మకామార్థకృచ్ఛ్రేషు = ధర్మములయొక్కయుఁ గామములయొక్కయు నర్థములయొక్కయు సంకటములయందు; ప్రియాప్రియే = ప్రియంబును అప్రియంబును; సుఖం = సుఖమును; దుఃఖం = దుఃఖమును; లాభాలాభౌ = లాభమును నష్టమును; హితాహితే = మేలును గీడును; వేదితుం = తెలియుటకు; అర్హథ = తగుదురు-

ధర్మకామార్థంబులలో సంకటంబుగల్గినప్పుడు, ప్రియాప్రియంబులను, సుఖదుఃఖంబులను, లాభనష్టంబులను, మంచిచెడులను దెలిసికొనుటకు; మీరు సమర్థులరు- అని, తాత్పర్యము.

సర్వకృత్యాని యుష్మాభి స్సమారబ్ధాని సర్వథా
మంత్రకర్మ నియుక్తాని న జాతు విఫలాని మే. ౮

టీక॥ సర్వథా = అన్నివిధంబులను; యుష్మాభిః = మీచేత; సమారబ్ధాని = చక్కఁగా నారంభింపంబడిన; సర్వకృత్యాని = సమస్తకార్యంబులు; మంత్రకర్మనియుక్తాని = ఆలోచనకార్యముచే నిశ్చయింపఁబడినవై; మే = నాకు; జాతు = ఒకానొకప్పుడును; విఫలాని = నిష్ఫలములు; న = కావు.

అన్నివిధంబులనుమీరలు చక్కఁగానాలోచించి నిశ్చయించియారంభించిన కార్యమేదైనను, నాకుసఫలంబుగాకుండినదిలేదు. అని, తాత్పర్యము.

ససోమగ్రహనక్షత్రై ర్మరుద్భి రివ వాసవః
భవద్భి రహ మత్యంతం వృత శ్శ్రియ మవాప్నుయామ్. ౯

టీక॥ అహం=నేను; ససోమగ్రహనక్షత్రైః= చంద్రునితోను ఇతరగ్రహములతోనునక్షత్రములతోనుంగూడిన;మరుద్భిః=దేవతలచేత;వాసవఇవ=దేవేంద్రుఁడువలె;భవద్భిః=మీచేత;వృతః=చుట్టఁబడినవాఁడనై; శ్రియం=లక్ష్మిని; అవాప్నుయాం=పొందుదును.

దేవేంద్రుండు చంద్రసూర్యగ్రహంబులతోనునక్షత్రంబులతోను దేవతలతోనుంగూడి జయలక్ష్మినొందునట్లు, నేను, మిమ్ముఁగూడి, జయలక్ష్మినొందెదను. అని, తాత్పర్యము.

అహంతు ఖలు సర్వాన్వ స్సమర్థయితు ముద్యతః
కుంభకర్ణస్యతు స్వప్నా న్నే మ మర్థ మచోదయమ్. ౧౦

టీక॥ అహంతు=నేనును;వః= మిమ్ము;సర్వాన్=అందఱను;సమర్థయితుం=తెలియునట్లు చేయుటకు;ఉద్యతః ఖలు= ప్రయత్నింపఁబడినాను గదా! కుంభకర్ణస్యతు=కుంభకర్ణునికిమాత్రము;స్వప్నాత్ =నిద్దురవలన;ఇమం=ఈ;అర్థం=అభిప్రాయమును; నాచోదయం=తెలుపనైతిని.

నేను,మీకందఱకును, ఇదివఱకే,కొంతదూరముమీసంగతిం దెలిపియున్నాను ; కుంభకర్ణునకుమాత్రము , అతండునిద్రించుచుండుటవలన, నీసంగతిం జెప్పలేదు. అని; తాత్పర్యము.

అయం హి సుప్త ష్షణ్మాసాన్ కుంభకర్ణో మహాబలః
సర్వశస్త్రభృతాం ముఖ్య స్స ఇదానీ ముపస్థితః. ౧౧

టీక॥ మహాబలః= అధికమయినబలముగలవాఁడును; సర్వశస్త్రభృతాం=సమస్తాయుధధారులలోను; ముఖ్యః=మొదటివాఁడునగు;అయం=ఈ;కుంభకర్ణః= కుంభకర్ణుఁడు; షణ్మాసాన్=ఆఱుమాసములంతయు ; సుప్తోహి=నిదురించియుండినవాఁడుగదా! సః= ఆ కుంభకర్ణుఁడు; ఇదానీం=ఇప్పుడు;ఉపస్థితః=వచ్చినాఁడు.

మహాబలుండును, ఆయుధధారుల

యందఱిలోను శ్రేష్ఠుండునగు, నీకుంభకర్ణుండు, ఈయాటుమూసంబులునిదురించియుండెనుగదా! అతండిప్పుడు వచ్చియున్నాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

ఇయంచ దండకారణ్యా ద్రామస్య మహిషీ ప్రియా
రక్షోభి శ్చరితా ద్దేశా దానీతా జనకాత్మజా. ౧౨

టీక॥ జనకాత్మజా=జనకమహారాజుకూఁతురును; రామస్య=రామునియొక్క; ప్రియా=ప్రియురాలయిన; మహిషీ=పట్టపుదేవియునగు; ఇయంచ= ఈసీతయు; రక్షోభిః= రాక్షసులచేత; చరితాత్= సంచరింపఁబడిన; దేశాత్=ప్రదేశమయిన; దండకారణ్యాత్— దండకారణ్యంబుననుండి, ఆనీతా — తేఁబడినది.

జనక మహారాజుపుత్రియు రామునిప్రియురాలునగునీసీతను, రాక్షసులు సంచరించునట్టి దండకారణ్యంబుననుండి, తెచ్చియున్నాను.

అని, తాత్పర్యము.

సా మే న శయ్యా మారోఢు మిచ్ఛత్యలసగామినీ
త్రిషు లోకేషు చాన్యా మే న సీతాసదృశీమతా. ౧౩

టీక॥ అలసగామినీ= తిన్నఁగానడచునట్టి: సా=ఆసీత; మే= నాయొక్క; శయ్యాం=పాన్పును; ఆరోఢుం=ఎక్కుటకు; నేచ్ఛతి= కోరదు. మే=నాకు; త్రిషు= మూఁడైన; లోకేషు=లోకములయందును; సీతాసదృశీ= సీతతోసమానురాలగు; అన్యా=మఱియొక్క స్త్రీ; నమతా=సమ్మతిగాదు.

మందగామినియగునాసీత, నేనెంత ప్రార్థించినను, నాపైవలపు గొనకున్నది; ముల్లోకంబులయందును, సీతవంటిమఱియొక్క స్త్రీయేదియు లేదు.

అని, తాత్పర్యము,

రహస్యార్థము.— మే=నాయొక్క; శయ్యాం=పాన్పును; నేనుసమర్పించినపాన్పుననుట. శేషము సమానము.

అట్టిమంగళదేవత, నేలంబడియుండుటనుజూడఁజాలక, నేను, శయనంబుసమర్పించిన, దానినంగీకరింప కున్నది; ముల్లోకంబులయందును అట్టిస్త్రీ యెచ్చటను లేదు- అని, తాత్పర్యము-

తనుమధ్యా పృథుశ్రోణీ శారదేందునిభాననా
హేమబింబనిభా సౌమ్యా మాయేవ మయనిర్మితా. ౧౪

టీక॥ సా (అధ్యాహృతము) = ఆసీత, తనుమధ్యా = సన్ననడుముగలదై; పృథుశ్రోణీ = పెద్దపిఱుందులుగలదై; శారదేందునిభాననా = శరదృతువునందలి చంద్రునితో సమానమయినముఖముగలదై; హేమబింబనిభా = బంగారుప్రతిమతోఁగూడినదై; సౌమ్యా = సుందరియై; మయనిర్మితా = మయునిచేఁ జేయఁబడిన; మాయేవ = మాయవలె; స్థితా (అధ్యాహృతము) = ఉన్నది.

ఆసీత, సన్ననడుమును పెద్దపిఱుందులును శరత్కాల చంద్రబింబంబు వంటి మోమును బంగారుప్రతిమవంటి మేనును గల్గి, సరిలేనిసౌందర్యంబున మెఱయుచు, మయనిర్మితంబగు మాయపగిది, నత్యాశ్చర్యంబుగల్గించుచున్నది- అని, తాత్పర్యము-

సులోహితతలౌ శ్లక్ష్ణౌ చరణౌ సుప్రతిష్ఠితౌ
దృష్ట్వా తామ్రనఖౌ తస్యా దీప్యతే మే శరీరజః. ౧౫

టీక॥ తస్యాః = ఆసీతయొక్క; సులోహితతలౌ = మిక్కిలియు నెఱ్ఱనియడుగులుగలవియు; శ్లక్ష్ణౌ = కోమలములును; సుప్రతిష్ఠితౌ = చక్కఁగా నిక్షేపింపఁబడినవియు; తామ్రనఖౌ = ఎఱ్ఱనిగోళ్లుగలవియునగు; చరణౌ = పాదములను, దృష్ట్వా = చూచి; మే = నాయొక్క; శరీరజః = మన్మథుఁడు; దీప్యతే = వెలుంగుచున్నాఁడు.

మిక్కిలియు నెఱ్ఱనియడుగులుగలవియు మృదులంబులును సమంబులును ఎఱ్ఱనిగోళ్లుగలవియునగు నాసీతాదేవి పాదంబులంజూడఁబూడ, నాకుమన్మథబాధ, హెచ్చుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

హుతాగ్నే రర్చిసంకాశా మేనాం శౌరీమివ ప్రభామ్

టీక॥ హుతాగ్నేః = వేల్వఁబడినయగ్నిహోత్రముయొక్క; అర్చిసంకాశాం (అర్చిస్సంకాశాం) = జ్వాలతో సమానురాలును; సౌరీం = సూర్యసంబం

ధియః గు;(ప్రభామివ(స్థితాం)= కాంతివలెనున్నదియునగు;ఏనాం = ఈసీతను; దృష్ట్వా(అధ్యాహృతము)=చూచి; శరీరజః,దీప్యతే (అధ్యాహృతము)=మన్మథుఁడు వెలుంగుచున్నాఁడు.

హుతాగ్నిజ్వాలవలెసూర్యకాంతియుంబోలెనున్న యీసీతంజూడఁ జూడ,నాకు, మన్మథబాధమఱియునెచ్చగుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము. ఈయొకటిన్నఅశ్లోకమునకును,శరీరజః=దేహమునంబుట్టినదుఃఖము;దీప్యతే=వెలుఁగుచున్నది. శేషముసమానము.

అతిసుందరంబులగు నాబిడ పాదంబులను, హుతాగ్నిజ్వాలవలెసూర్యప్రభయుంబోలెవెలుంగుచున్నయాబిడదేహంబునుజూడఁజూడ, నట్టిమంగళదేవత, నేలంబరుండియుండుటకు,నాదుఃఖంబుమఱిమఱియెచ్చుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

ఉన్నసం వదనం వల్గు విపులం చారులోచనమ్. ౧౮
పశ్యం స్తథా వశ స్తస్యాః కామస్య వశ మేయివాన్

టీక॥తస్యాః=ఆసీతయొక్క; ఉన్నసం= ఉన్నతమయినముక్కుగలదియు; వల్గు=సుందరంబును;విపులం=విశాలంబును;చారులోచనం= సుందరంబులగుకండ్లుగలదియునగు;వదనం= ముఖమును;పశ్యన్=చూచుచు; తథా=అట్లు;అవశః=స్వాధీనతదప్పినవాఁడనై ; కామస్య=మన్మథునియొక్క; వశం=అధీనతను;ఏయివాన్=పొందినాను.

ఉన్నతంబగుముక్కుగలదియు,సుందరంబునువిశాలంబును రమణీయంబులగునేత్రంబులతో నొప్పుచున్నదియునగు నాసీతాదేవిముఖంబునుజూడఁజూడ, నేను,బరవశుండనై,మన్మథునకులోఁబడుచున్నాను.అని, తాత్పర్యము.

క్రోధహర్షసమానేన దుర్వర్ణకరణేనచ. ౧౭
శోకసంతాపనిత్యేన కామేన కలుషీకృతః

టీక॥క్రోధహర్షసమానేన=కోపమునందును సంతోషంబునందునుసమానుండును;దుర్వర్ణకరణేనచ = వెల్లఁబాఱుటయొక్కచేయువాఁడును; శోక

సంతాపనిత్యేన= మనోవ్యథయందును శరీరబాధయందును చలనములేనివాఁడు నగు; కామేన=మన్మథునిచేత; కలుషీకృతః=కలుషుఁడుగాఁజేయఁబడినాను.

కోపంబువచ్చినను సంతోషంబుగల్గినను దుఃఖంబుసంభవించినను సంతాపంబువచ్చినను విడువక బాధించువాఁడును దేహము తెల్లఁబాఱునట్లు సేయువాఁడు నగు, మన్మథుండు, నన్నుఁగలంచుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.— ఈరెండుశ్లోకంబులకును. కామేన=మన్మథునిచేత; కలుషీకృతః=కలుషుఁడుగాఁజేయఁబడినవాఁడనయ్యు; తస్యాః=ఆసీతయొక్క; వదనం=ముఖమును; పశ్యన్ = చూచుచు; కామస్య = మన్మథునియొక్క; వశం=అధీనతను; ఏయివాన్(కిం)= పొందుదునా? ఎంతమాత్రమును బొందననుట.

నేను, అట్టిమన్మథపరవశుండనయ్యు, నాసీతాదేవిముఖంబుఁజూతునేని, కామబాధయంతయునశించుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

సాతు సంవత్సరం కాలం మామయాచత భామినీ. ౧౮
ప్రతీక్షమాణా భర్తారం రామ మాయతలోచనా

టీక॥ఆయతలోచనా— దీర్ఘములయినకండ్లుగల; భామినీ—స్త్రీయగు; సాతు=ఆసీతయు; భర్తారం= పెనిమిటియగు; రామం = రాముని; ప్రతీక్షమాణా=ఎదురుసూచుచు; మాం= నన్ను; సంవత్సరం—ఒక్కసంవత్సరమును; కాలం=గడువును; అయాచత=అడిగెను.

దీర్ఘములయిన కండ్లుగల యాసీతాదేవి, తనపెనిమిటి, రాముండువచ్చునో యేమోయని, నన్నొకసంవత్సరంబు గడువడిగియున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

తన్మయా చారునేత్రాయాః ప్రతిజ్ఞాతం వచశ్శుభమ్. ౧౯

టీక॥మయా=నాచేత; చారునేత్రాయాః—సుందరములగుకండ్లుగలసీతయొక్క; తత్=ఆ; శుభం = మంగళకరమయిన; వచః=మాట; ప్రతిజ్ఞాతం= ఒప్పుకొనఁబడినది.

సుందరాక్షియగు నా సీతచెప్పిన

యానాటకు, నేనోప్పుకొంటిని. అని, తాత్పర్యము.

శ్రాంతో హం సతతం కామా ద్యాతో హయ ఇవా ధ్వని

టీక॥అధ్వని = మార్గమునందు; యాతః=పోయిన; హయఇవ=గుఱ్ఱము వలె; అహం=నేను; కామాత్ = మన్మథునివలన; శ్రాంతః=అలసినాను.

మార్గంబునడచినగుఱ్ఱంబువలె, నేను, ఈమన్మథునిచేఁ బడి పడియలసి యున్నాను. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము. — ఈమన్మథుని వలనఁగలుగుసౌఖ్యంబుల ననుభవించి విసుకుఁజెందియున్నాను; ఇంక నాకక్కఱ లేదు; కడతేఱ నుపాయంబు వెదకుచు న్నాను. అని, తాత్పర్యము.

కథం సాగర మక్షోభ్య ముత్తరంతి వనౌకసః ౨౦
బహుసత్త్వసమాకీర్ణం తౌవా దశరథాత్మజౌ

టీక॥వనౌకసః=వానరులు; కథం=ఎట్లు; అక్షోభ్యం=కలఁతపెట్టరానదియు; బహుసత్త్వసమాకీర్ణం= పెక్కుజంతువులచేవ్యాపింపఁ బడినదియునగు; సాగరం=సముద్రమును; ఉత్తరంతి=దాఁటుదురు? తౌ=ఆ; దశరథాత్మజౌవా=దశరథమహారాజుకొడుకులు గాని; కథం(అధ్యాహృతము)=ఎట్లు; ఉత్తరతః (అధ్యాహృతము)—దాఁటుదురు.

అక్షోభ్యంబును తిమి తిమింగిలాది మహాజంతువులతోనిండియుండునదియు నగు, మహాసముద్రంబును వానరులెట్లు దాఁటఁగలరు? ఆరామలక్ష్మణులు గాని యెట్లు దాఁటఁగలరు?

అని, తాత్పర్యము.

అథవా కపినైకేన కృతం నః కదనం మహత్. ౨౧
దుర్జ్ఞేయాః కార్యగతయో బ్రూహి యస్య యథామతిః

టీక॥అథవా=అటుకాదేని; ఏకేన= ఒక్కఁడైన; కపినా=వానరునిచేత; నః= మనకు; మహత్=గొప్పదగు; కదనం= యుద్ధము; కృతం=చేయఁబడినది. కార్యగతయః= కార్యములపోకలు; దుర్జ్ఞేయాః= తెలియఁగూడనివి. యస్య=ఎవ్వ

నికి; యథా=ఎట్లు; మతిః=బుద్ధియో; తథా (అధ్యాహృతము)= అట్లు; బ్రూత=చెప్పుఁడు.

ఒకవేళ దాఁటుదురనియే తలంతము; ఒక్కవానరుఁడంతటి వాఁడేనను తోనింత హూరము యుద్ధముచేసి పోయెనే; కార్యగతుల నెఱుంగుటకష్టము; కావున, మీరలు, మీ మీబుద్ధికిఁ దోఁచినట్లుచెప్పుఁడు. అని, తాత్పర్యము.

మానుషాన్మే భయం నాస్తి తథాపితు విమృశ్యతామ్. ౨౨
తదా దైవాసురే యుద్ధే యుష్మాభిస్సహితోజయమ్
తే మే భవంతశ్చ తథా

టీక॥ తదా=అప్పుడు; దైవాసురే=దైవాసురులతోనైన; యుద్ధే=యుద్ధమునందు; యుష్మాభిః=మీతో; సహితః=కూడినవాఁడనై; అజయం=జయించితిని. మే=నాకు; తే=అట్టి; భవంతశ్చ=మీరలును; తథా = అట్లె; వర్తంతే(అధ్యాహృతము)=ఉన్నారలు. మే=నాకు; మానుషాత్ = మనుష్యునివలన; భయం=వెఱపు; నాస్తి = లేదు. తథాపి తు=అట్లయినను; విమృశ్యతాం=ఆలోచింపఁబడుఁగాక.

అప్పుడు, మీసాహాయ్యంబున, దేవాసుర యుద్ధంబున, నేజయంబునొందినాను; అప్పుడుసహాయులయినమీరలునట్లే యున్నారలు; కావున, నాకుమనుష్యునివలననేమిభయము? అయినను, చక్కఁగా నాలోచింపుఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

సుగ్రీవప్రముఖాన్ హరీన్. ౨౩
పరే పారే సముద్రస్య పురస్కృత్య నృపాత్మజౌ
సీతాయాః పదవీం ప్రాప్తౌ సంప్రాప్తౌ వరుణాలయమ్. ౨౪

టీక॥ సముద్రస్య= సముద్రముయొక్క; పరే=అవ్వలిదైన; పారే = గట్టునందు; నృపాత్మజౌ=రాచకొమరులగు రామలక్ష్మణులు ; సుగ్రీవప్రముఖాన్=సుగ్రీవుఁడుమున్నుగాఁగల; హరీన్=వానరులను; పురస్కృత్య= మున్నిడుకొని; సీతాయాః=సీతయొక్క; పదవీం=స్థానమును; ప్రాప్తౌ=తెలిసిన

వారలయి; వరుణాలయం = సముద్రమును; సంప్రాప్తౌ = పొందినారు.

అచ్చటసముద్రోత్తరతీరంబున, రామలక్ష్మణులు, సీతయుండుస్థలంబుఁదెలిసికొని, సుగ్రీవాదివానరులంగూడుకొని, సముద్రంబునొద్దఁజేరియున్నారు.

అని, తాత్పర్యము.

అదేయాచ యథాసీతా వధ్యౌ దశరథాత్మజౌ
భవద్భి ర్మంత్ర్యతాం మంత్ర స్సునీతం చాభిధీయతామ్. ౨౫

టీక॥ యథా = ఎట్లు; సీతాచ = సీతాదేవియు; అదేయా = ఇవ్వఁదగనిదియగునో; దశరథాత్మజౌ = దశరథునికొడుకులగు రామలక్ష్మణులు; వధ్యౌ = చంపఁదగినవారలగుదురో; తథా (అధ్యాహృతము) = అట్లు; భవద్భిః = మీచేత; మంత్రః = ఆలోచన; మంత్ర్యతాం = ఆలోచింపఁబడుఁగాక, చేయఁబడుఁగాకయనుట. సునీతంచ = చక్కఁగానిశ్చయింపఁబడినట్లుగాను; అభిధీయతాం = చెప్పఁబడుఁగాక.

సీతాదేవినొసంగకయే, దశరథుని కుమారులగు రామలక్ష్మణులంజంపునట్లు, మీరలు, చక్కఁగానాలోచించి, నిశ్చయించి, యుపాయంబువచింపుఁడు. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.— దశరథాత్మజౌ = రామలక్ష్మణులు; అవధ్యౌ = చంపఁదగనివారలగుదురో, వారలునన్నుఁజంపుదురోయనుట. శేషముసమానము

నేనుసీతాదేవినొసంగకయుండునట్లును రామలక్ష్మణులచే నాకుమరణంబుగలుగునట్లును, మీరలుచక్కఁగానాలోచించి, యుపాయంబుఁజెప్పుఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

నహి శక్తిం ప్రపశ్యామి జగత్యన్యస్య కస్యచిత్
సాగరం వానరై స్తీర్త్వా నిశ్చయేన జయో మమ. ౨౬

టీక॥ వానరైః (సహ) = వానరులతోఁగూడ; సాగరం = సముద్రమును; తీర్త్వా = దాఁటి; ఆగంతుం (అధ్యాహృతము) = వచ్చుటకు; జగతి = ప్రపంచమునందు; అన్యస్య = ఇతరుండగు; కస్యచిత్ = ఒకానొకనికిని; శక్తిం = సామ

ర్థ్యమును; నప్రపశ్యామి= చూడనుగదా! నిశ్చయేన=నిశ్చయముచేత; మమ=నాకు; జయః=జయము.

వానరులనుసహాయులుగా నుంచుకొని, సముద్రంబుదాటి యిచ్చటికి వచ్చుటకుఁ, బ్రపంచంబున నెవ్వండును సమర్థుఁడుగాఁడు; కావున, నిశ్చయంబుగా నాకేజయంబుగల్గునుఅని, రావణుండు, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.— అన్యస్య = రామునకిన్ననితరుండగువానికి; కస్యచిత్=ఎవ్వనికిని; శక్తిం=సామర్థ్యమును; నప్రపశ్యామిహి= చూడనుగదా! మమ=నాకు; నిశ్చయేన= నిశ్చయముచేత; జయః=జయము.

రాముండుదక్కమఱియెవ్వండును సముద్రంబుదాటిరాఁజాలఁడు; రాముండు సముద్రంబుదాటివచ్చి, నన్నువధించునుగావున, నేనీసంసారంబునునిశ్చయముగ జయింపఁగలను.

అని, తాత్పర్యము.

తస్య కామపరీతస్య నిశమ్య పరిదేవితమ్
కుంభకర్ణః ప్రచుక్రోధ వచనం చేద మబ్రవీత్. ౨౭

టీక॥ కుంభకర్ణః=కుంభకర్ణుఁడు; కామపరీతస్య= మన్మథునిచేనావేశింపఁబడిన; తస్య = ఆరావణునియొక్క; పరిదేవితం=ఏడ్పును; నిశమ్య=విని; ప్రచుక్రోధ=మిక్కిలియుఁగోపంబునొందెను. ఇదం=ఈ; వచనంచ=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అట్లుమన్మథావిష్టుండగు నారావణుండుచెప్పినమాటనువిని, కుంభకర్ణుండు, మహాకోపంబునొంది, యీమాటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

యదాతు రామస్య సలక్ష్మణస్య
ప్రసహ్య సీతా ఖలు సా ఇహాహృతా
సకృత్సమీక్ష్యైవ సునిశ్చితం తదా
భజేత చిత్తం యమునేవ యామునమ్. ౨౮

టీక॥ యదా=ఎప్పుడు; సకృత్= ఒక్కమాటు; సమీక్ష్యైవ = ఆలోచించి

కము॥ సలక్ష్మణస్య=లక్ష్మణునితోఁగూడిన; రామస్య=రామునియొక్క; సా=ఆ; సీతా=సీత; ప్రసహ్య=బలాత్కారముగా; ఇహ=(సంధియాపఠము)ఇచ్చుటకై; ఆహృతా= తేఁబడినదో; తదాతు=అప్పుడె; చిత్తం=మనస్సు; యమునా= యమునానది ; యామునమివ=యామునపర్వతమునువలె ; సునిశ్చితం= చక్కనినిశ్చయమును; భజేతఖలు=పొందునుగదా!

నీవు, నీయంతనె యాలోచించి , రామునిభార్యయగుసీతను బలాత్కారముగానిచ్చుటకై తెకమునుపె, నాతో నాలోచించియుండు వేని, అప్పుడు యమునానదియామున పర్వతంబునొందున ట్లు,మనస్సునిశ్చయంబు నొందియుండును;ఇప్పుడాలోచించుటంతయు,గతజలసేతుబంధనమువంటిది.

అని, తాత్పర్యము.

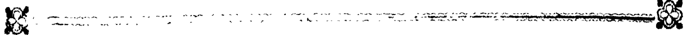
సర్వ మేత న్మహారాజ కృత మప్రతిమం తవ
విధీయేత సహాస్మాభి రాదావే వాస్య కర్మణః. ౬౯

టీక॥ మహారాజ= మహారాజుండవగురావణుఁడా! తవ= నీయొక్క; ఏతత్=ఈ; కృతం=కార్యము ; సర్వం=అంతయు; అస్య=ఈ; కర్మణః= సీతాహరణరూపంబగుకార్యముయొక్క; ఆదావేవ=మొదటనె; అస్మాభిస్సహ=మాతోఁగూడ; విధీయేత(యది) = చేయఁబడియుండు నేని; అప్రతిమం = సరిలేనిది; స్యాత్ (అధ్యాహృతము)=అగును.

మహారాజుండవగురావణుఁడా!ఇప్పుడాలోచించుటంతయు , సీతందీసికొనివచ్చుటకు మొదటనేమాతో నాలోచించియుండు వేని, మిక్కిలియుఁజక్కఁగానుండును- అని, తాత్పర్యము.

న్యాయేన రాజకార్యాణి యః కరోతి దశానన
న స సంతప్యతే పశ్చా న్నిశ్చితార్థమతి ర్నృపః. ౭౦

టీక॥ దశానన = రావణుఁడా! యః=ఎవ్వఁడు; న్యాయేన=న్యాయము చేత; రాజకార్యాణి=రాచకార్యములను; కరోతి=చేయుచున్నాఁడో; సః=అట్టి; నిశ్చితార్థమతిః=నిశ్చయింపఁబడిన కార్యములందుబుద్ధిగలః నృపః=రాజు;

పశ్చాత్ = పిమ్మట; ననంతప్యతే = పరితపింపఁడు.

రావణుఁడా! ఎవ్వఁడు, కార్యంబు నారంభింపుటకుమున్నె, చక్కఁగా న్యాయంబు నాలోచించి, యటుపిమ్మట రాజకార్యంబుల నారంభించునో, అట్టి, ప్రతికార్యంబునందును నిశ్చితబుద్ధిగల రాజు, సియుట్లు, వెనుకఁబరితాపంబు నొందఁడు. అని, తాత్పర్యము.

అనుపాయేన కర్మాణి విపరీతాని యానిచ
క్రియమాణాని దుష్యంతి హవీం ష్యప్రయతే ష్వివ- ౩౧

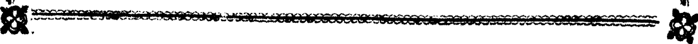
టీక॥ యాని = ఏ; విపరీతాని = విపరీతములయిన, గుణవంతములయినయనుట; కర్మాణి = కార్యములు ; అనుపాయేన = ఉపాయములేమిచేత; క్రియమాణాని = చేయఁబడుచున్నవగునో; తాని (అధ్యాహృతము) చ = అవియు; అప్రయతేషు = అపాత్రములయందు ; హవీంషీవ = అన్నములువలె; దుష్యంతి = దోషవంతములగుచున్నవి-

మంచికార్యములయినను ఉపాయముచేఁజేయకున్నచో, నిష్ఫలంబులగుటయె గాక, అపాత్రులకుఁబెట్టినయన్నమువలె, దోషంబునుం గలుగఁజేయును-
అని, తాత్పర్యము.

యః పశ్చాత్పూర్వకార్యాణి కర్మాణ్యభిచికీర్షతి
పూర్వం చాపరకార్యాణి న స వేద నయానయౌ- ౩౨

టీక॥ యః = ఎవ్వఁడు; పూర్వకార్యాణి = ముందుచేయఁదగినట్టి; కర్మాణి = కార్యములను; పశ్చాత్ = వెనుకను; అపరకార్యాణి = వెనుకఁజేయఁదగినకార్యములను; పూర్వంచ = ముందును ; అభిచికీర్షతి = చేయఁగోరుచున్నాఁడో; సః = అతండు; నయానయౌ = నీతినిఅనీతిని; న వేద = ఎఱుంగఁడు-

మఱియు, నెవ్వండు, వెనుకఁజేయవలసిన కార్యములను ముందుచేసి, ముందుచేయవలసిన వానిని వెనుకఁజేయఁగోరునో, అతండు మంచిచెడులు దెలిసినవాఁడు కాఁడు-
అని, తాత్పర్యము-

చపలస్య తు కృత్యేషు ప్రసమీక్ష్యాధికం బలమ్
ఛిద్ర మన్యే ప్రపద్యంతే క్రౌంచస్య ఖమివ ద్విజాః- ౩౩

టీక॥కృత్యేషు=కార్యములయందు; చపలస్య=చంచలునియొక్క; అధికం=అధికమైన; బలం=బలమును; ప్రసమీక్ష్య=చక్కఁగాఁజూచి; అన్యే=ఇతరులు; ద్విజాః = హంసపక్షులు; క్రౌంచస్య= క్రౌంచపర్వతముయొక్క; ఖమివ=రంధ్రమునువలె; ఖం(అధ్యాహృతము)=రంధ్రమును; ప్రపద్యంతే=పొందుచున్నారు.

చక్కఁగానాలోచింపక చపలుఁడై కార్యములు చేయువాని కధికబల... యెడల, శత్రువులు, రంధ్రాన్వే... సేయుచుండి, వాఁడుచపలము నొందు... ప్పుడు, ఇదిసమయమనితటాలున, హంసలు, ఎగిరిదాఁటరాని క్రౌంచపర్వతమును దానియందు గుమారస్వామిశక్తిచేఁగావించినరంధ్రమూలమునదూఱి దాఁటి పోవునట్లువానింబరాజితునిఁజేయుదురు అని, తాత్పర్యము.

త్వయేదం మహదారబ్ధం కార్య మప్రతిచింతితమ్
దిష్ట్యా త్వాం నావధీద్రామో విషమిశ్ర మివామిషమ్. ౩౪

టీక॥త్వయా=నీచేత; అప్రతిచింతితం=ఆలోచింపఁబడని; మహత్=గొప్పదగు, అపాయకరముగు: ఇదం=ఈ; కార్యం=పనిని; ఆరబ్ధం=చేయఁబడినది. విషమిశ్రం=విషముతోఁగలసిన; ఆమిషమివ=మాంసమువలె; త్వాం=నిన్ను; దిష్ట్యా=భాగ్యముచేత; రామః=రాముడు; నావధీత్=చంపఁడయ్యె.

నీవెంతమాత్రంబు నాలోచింపక, మిక్కిలియునపాయకరంబగునీసీతాహరణకార్యంబు గావించినావు; మాభాగ్యవశంబున, విషమిశ్రంబగుమాంసము... నెవ్వరికిని దెలియనట్లుగాముండినవఁ... నిన్నుఁ జంపకున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

తస్మాత్త్వయా సమారబ్ధం కర్మ హ్యప్రతిమం పరైః
అహం సమీకరిష్యామి హత్వా శత్రూం స్తవానఘ. ౩౫

టీక॥ అనఘ=పాపరహితుండవగురావణుఁడా! త్వయా=నీచేత; సమార

బ్ధం=ఆరంభింపఁబడినదియు;పరైః= ఇతరులచేత;అసాధ్యం(అధ్యాహృతము)=సాధింపఁదగనియు;అప్రతిమం=సరిలేనిదియునగు;కర్మ=కార్యమును;అహం=నేను;తవ=నీయొక్క; శత్రూన్= శత్రువులను;హత్వా=చంపి;సమీకరిష్యామిహి = సరిచేసెదనుగదా!

పాపరహితుండవగు రావణుఁడా! అట్లగుటంజేసి,నీవుకోరిచేసినట్టి, యసదృశంబును నేనుదక్క మఱి యెవ్వరికిని అసాధ్యంబునగు నీకార్యంబును, నేను,నీశత్రువులంజంపి, నీకుసాధించియిచ్చెదను. అని, తాత్పర్యము.

అహ ముత్పాదయిష్యామి శత్రూం స్తవ విశాంపతే

టీక॥ విశాంపతే= నరేంద్రుండవగురావణుఁడా!అహం=నేను;తవ= నీయొక్క;శత్రూన్=శత్రువులను;ఉత్పాదయిష్యామి=చంపెదను.

రాక్షసరాజుండవగు రావణుఁడా! నేను, నీశత్రువులనందఱంజంపెదను. అని, తాత్పర్యము.

యది శక్రవివస్వంతౌ యది పావకమారుతౌ. ౩౬
తా వహం యోధయిష్యామి కుబేరవరుణావపి

టీక॥ శక్రవివస్వంతౌయది=దేవేంద్రుండుసూర్యుండునైనను; పావక మారుతౌయది = అగ్నివాయువులయినను; కుబేరవరుణావపి= కుబేరవరుణులయినను; తౌ = ఆరామలక్ష్మణులను; అహం=నేను; యోధయిష్యామి= జగడమాడించెదను.

వారలు, ఇంద్రసూర్యులయినను,అగ్నివాయువులయినను, కుబేరవరుణులయినను, వారలతో నేను యుద్ధముచేసెదను. అని,తాత్పర్యము.

గిరిమాత్రశరీరస్య మహాపరిఘయోధినః. ౩౭
నదతస్తీక్ష్ణదంష్ట్రస్య బిభియా ద్వైపురందరః

టీక॥ గిరిమాత్రశరీరస్య = పర్వతంబంతటిదేహము గలవాఁడును;మహాపరి

ఘయోధినః= గొప్ప యినుప గుదియ తోఁబోరువాఁడును;నదఞతః = అఱచు వాఁడను=తీక్ష్ణదంష్ట్రస్య= కఱకుకోఱ లుగలవాఁడనగు;మమ= (పంచమ్యర్థఞ మందుషష్ఠి) నావలన; పురందరోవై; దేవేంద్రుండును;బిభియాత్=వెఱచును

నేను,పర్వతంబంతటిదేహంబుతో, గొప్పయినుపగుదియందాల్చి, భయం కరంబులగు కోఱలతో,సింహనాదంబు బుసేయుచు, యుద్ధంబునకుఁ బోఁగా దేవేంద్రుండుగూడ,భయపడిపాఱిపో వును. అని,తాత్పర్యము.

పున మాఞం స ద్వితీయేన శరేణ నిహనిష్యతి. ౩౮
తతో హం తస్య పాస్యామి రుధిరం కామ మాశ్వస

టీక॥ సః=ఆరాముఁడు;మాం=న న్ను;పునః=మఱల; ద్వితీయేన=రెండవ దగు;శరేణ= బాణముచేత; నిహనిష్య తి=కొట్టును; తతః= అంతలోపల నే; అహం=నేను;తస్య = ఆరామునియొ క్క;రుధిరం=నెత్తురును; పాస్యామి= త్రాఁగెదను.కామం= యథేచ్ఛముగా; శ్వస=ఊరడిల్లుము.

ఆరాముండు, నాపైనొకబాణము వేసిరెండవబాణంబువేయునంతలోపల నె, నేను,ఆరామునిరక్తంబుఁద్రావెదను; నీవ్రాఱడిల్లి స్వస్థంబుగానుండుము.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థఞము. నిహనిష్యతి=చం పును. శేషముసమానము.

రాముండు, రెండవబాణంబుచేత నే,నన్నుఁజంపును; అటుపిమ్మటనేనునె త్తురుద్రావవలెను(నేనతనిపై కుఱుకక మున్నెనన్నతండుచంపివేయునే, నేనే మిచేయుదుననుట) ఆలోచించి కార్య ములేదు; స్వస్థముగానుండుము.

అని. తాత్పర్యము.

వధేన వై దాశరథే స్సుఖావహం
జయం తవా హతుఞ మహం యతిష్యే. ౩౯
హత్వాచ రామం సహలక్ష్మణేన
ఖాదామి సర్వాఞ్ హరియూథముఖ్యాఞ్

టీక॥అహం=నేను;దాశరథేః= రామునియొక్క; వధేన = చంపుటచేత

("వై" అనునదిపాదపూరణార్థము); తవ=నీకు; సుఖావహం=సుఖముఁగలిగించునట్టి; జయం = జయమును; ఆహర్తుం=తెచ్చుటకు; యతిష్యే= ప్రయత్నించెదను. లక్ష్మణేనసహ=లక్ష్మణునితోఁగూడ; రామం=రాముని; హత్వా చ=చంపియు; హరియూథముఖ్యాన్=వానరసమూహములలోముఖ్యులగువారలను; సర్వాన్=అందఱను; ఖాదామి= భక్షించెదను.

నేను, రాముఁజంపి, నీకు, సుఖకరంబగుజయంబుగల్గునట్లు ప్రయత్నంబుఁజేసెదను; అట్లు రామలక్ష్మణులంజంపి, వానరశ్రేష్ఠులనందఱనుభక్షించెదను.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.—వధేన=చచ్చుటచేత; దాశరథేః=రామునకు; తవ=నీయొక్క; జయం=జయమును; ఆహర్తుం=తెచ్చుటకు; అహం=నేను; యతిష్యే=ప్రయత్నించెదను లక్ష్మణేనసహ=లక్ష్మణునితోఁగూడ; స్థితం(అధ్యాహృతము)=ఉన్న; రామం= రాముని; హరియూథముఖ్యాన్=వానరశ్రేష్ఠులగు; సర్వాన్ = అందఱను; హత్వా చ=పొందియు(హనహింసాగత్యోః); ఖాదామి= భక్షింతునా? జీవింతునా? యనుట.

నేను, ముందు రామునిచేహతుండనై, రాముండునిన్నుజయించునట్లు ప్రయత్నించెదను; యుద్ధంబున, రామలక్ష్మణులనువానరోత్తములనుంబొంది, యింకనుబ్రతుకుటెక్కడిది?

అని, తాత్పర్యము.

రమస్వ కామం పిబ చాగ్ర్యవారుణీం
కురుష్వ కార్యాణి హితాని విజ్వరః. ౪౦
మయా తు రామే గమితే యమక్షయం
చిరాయ సీతా వశగా భవిష్యతి

టీక॥త్వం(అధ్యాహృతము)=నీవు; కామం=యథేచ్ఛగా; రమస్వ=క్రీడింపుము. అగ్ర్యవారుణీం చ=శ్రేష్ఠమగుసురను; పిబ=త్రాఁగుము. విజ్వరః=పరితాపములేనివాఁడవై; హితాని = ఇష్టములగు; కార్యాణి=పనులను; కురుష్వ=చేసికొనుము. మయా=నాచేత; రామే=రాముఁడు; యమక్షయం=యమునిగృహమును; గమితే తు = పొందింపఁబడఁగానే; సీతా=సీతాదేవి; చిరాయ=బహు

కాలము;వశగా=అధీనతఁబొందినదై;భవిష్యతి=కాఁగలదు.

నీవుయథేచ్ఛగాఁగ్రీడింపుము;మంచిమద్యంబున్రాఁగుము; నీకిష్టములయినకార్యంబులంజేసికొనుచుండుము; నేనుబోయి రాముంజంపెదను; అంత,సీత,బహుకాలమునీయధీనయయియుండఁగలదు.అని,కుంభకర్ణుండు, రావణునితోఁజెప్పెను.అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.— మయాతు=నాచేతనే;ఇయం=ఈ;సీతా=సీత;రామే=రామునందు; అభయం=నాశములేనట్లుగా;గమితా = పొందింపఁబడినదై;చిరాయ=బహుకాలము;వశగా=అధీనతఁబొందినదై; భవిష్యతి=కాఁగలదు, శేషముసమానము.

నేనె, ముందుమరణంబునొంది, నిన్నునుమరణంబునొంది౦చి, సీతరామునింబొంది, బహుకాలము, రామునితోనుండునట్లుగావించెదను; నీవుయథేచ్ఛగాఁగ్రీడించుచుండుము- అని, కుంభకర్ణుండు, రావణునితోఁజెప్పెను-

అని, తాత్పర్యము-

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే , ద్వాదశస్సర్గః.
ఇది,స్పష్టార్థము.

ఇది,పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు,శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానంబునందు,యుద్ధకాండద్వాదశసర్గటీక,
ముగిసినది.

౩౨.

త్రయోదశసర్గప్రారంభః.

రావణం క్రుద్ధ మాజ్ఞాయ మహాపార్శ్వో మహాబలః
ముహూర్త మనుసంచిత్య ప్రాంజలి ర్వాక్య మబ్రవీత్. ౧

టీక॥ మహాబలః=అధికమయినబలముగల; మహాపార్శ్వః = మహాపార్శ్వుండు; రావణం = రావణుని; క్రుద్ధం = కోపించినవానిఁగా; ఆజ్ఞా

స ౧౩

య=తెలిసికొని; ముహూర్తం=కొంచెము సేపు; అనుసంచింత్య = ఆలోచించి; ప్రాంజలిః= మంచిచేమోడ్పుగలవాఁడై; వాక్యం= మాటను; అబ్రవీత్ =చెప్పెను.

మహాబలశాలియగుమహాపార్శ్వుండు, రావణుండు కుంభకర్ణునిమాటలకుఁ గోపంబునొందినాఁడని తెలిసికొని, కొంచెము సేపు, అతనిఁ బ్రిసన్నుం జేయనుపాయంబాలోచించి, చేతులు మొగిడ్చుకొని, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము-

యః ఖల్వపి వనం ప్రాప్య మృగవ్యాళ సమాకులమ్
న పిబే న్మధు సంప్రాప్తం స నరో బాలి శో భ వేత్. ౨

టీక॥ యః=ఎవ్వఁడు("ఖలు" అనునదివాక్యాలం కారార్థము); మృగవ్యాళసమాకులం=మృగముల చేతనుసర్పముల చేతనునిండిన; వనం=అడవిని; ప్రాప్యాపి=పొందియు;సంప్రాప్తం=పొందఁబడిన; మధు= తేనియను; నపిబేత్ =త్రాఁగఁడో; సః=అ; నరః = మనుష్యుఁడు; బాలిశః=మూఢుఁడు ; భవేత్ =అగును.

ఎవ్వండు, తేనియత్రాఁగవలెనని మృగంబుల తోను సర్పంబుల తోను సండియుండునడవికింబోయి, యచ్చటనెట్టకేలకుఁ దేనియసంపాదించి, దానిం ద్రాఁగకుండునో, అతండు, మూఢుండు. అట్లు,నీవు, సీతాసమాగమంబుఁగోరి, యతిప్రయాసంబున, సీతందీసికొనివచ్చియు, నూరకుండందగదు. అని, తాత్పర్యము.

ఈశ్వరస్యే శ్వరః కో స్తి తవ శత్రునిబర్హణ
రమస్వ సహ వై దేహ్యా శత్రూ నాక్రమ్య మూర్ధసు. ౩

టీక॥ శత్రునిబర్హణ=శత్రువులం జంపునట్టి రావణుఁడా! ఈశ్వరస్య=ప్రభుండవగు; తవ=నీకు; ఈశ్వరః = ప్రభుండు; కః=ఎవ్వఁడు; అస్తి= ఉన్నాఁడు? శత్రూన్ =శత్రువులను;మూర్ధసు=తలయందు; ఆక్రమ్య= త్రొక్కి; వైదేహ్యాసహ=సీతాదేవితోఁగూడ; రమస్వ=క్రీడింపుము.

శత్రువులంజంపునట్టి రావణుఁడా ! నీవె యీశ్వరుండవే ; నిన్నడుగువాఁ

దెవ్వఁడు? శత్రువులతలలుదొఱికిరి, సీతఁగూడఁ గ్రీడింపుము- అని, తాత్పర్యము-

బలాత్కుక్కుట వృత్తేన వర్తస్వ సుమహాబల
ఆక్రమ్యాక్రమ్య సీతాం వై తథాభుంక్ష్వ రమస్వచ. ౪

టీక॥సుమహాబల= మిక్కిలియునధికమయినబలముగలరావణుఁడా! బలాత్=బలాత్కారమువలన; కుక్కుటవృత్తేన= కోడివ్యాపారముచేత; వర్తస్వ=ఉండుము. తథా=అట్లు; సీతాం=సీతను; ("వై" అనునదిపాదపూరణార్థము;) ఆక్రమ్యాక్రమ్య= ఆక్రమించి యాక్రమించి; భుంక్ష్వ= భోగింపుము. రమస్వచ= సంతోషంబును బొందుము.

మహాబలుండవగు రావణుఁడా! సీతయొప్పకున్నను, కుక్కుటంబుపగిది, బలాత్కారంబున, సీతనాక్రమించి, పలుమాఱుక్రీడించి, సంతోషంబు నొందుము. అని, తాత్పర్యము.

లబ్ధ కామస్య తే పశ్చా దాగమిష్యతి యద్భయమ్
ప్రాప్త మప్రాప్త కాలంవా సర్వం ప్రతిసహిష్యసి. ౫

టీక॥లబ్ధకామస్య= పొందఁబడినకోరికగల; తే= నీకు; పశ్చాత్= పిమ్మట; యత్= ఏ; భయం= భయము; ఆగమిష్యతి= రాఁగలదో; తత్ (అధ్యాహృతము)= దానిని; ప్రాప్తం= పొందఁబడినదానిగాని; అప్రాప్తకాలంవా = పొందఁబడనికాలముగలదానిఁ గాని, రాఁబోవుదానిని గానియనుట; సర్వం= అంతను; ప్రతిసహిష్యసి= ఓర్వఁగలవు.

ఇట్లునీవు, కోరికనెరవేర్చుకొన్నపిమ్మట, నీకేదైనభయము సంభవించునేని, యదివచ్చినరానిమ్ము; లేకరాఁబోవునదిగానున్న నుండనిమ్ము; నీకేదియులక్ష్యములేదు. అని, తాత్పర్యము.

కుంభకర్ణ స్సహాస్మాభి రింద్రజిచ్చ మహాబలః
ప్రతిషేధయితుం శక్తౌ సవజ్రమపి వజ్రిణమ్- ౬

టీక॥అస్మాభిస్సహ = మాతోఁగూడ; కుంభకర్ణశ్చ = కుంభకర్ణుఁడు

కర్ఘ; భవనం = ఇంటినిగూర్చి; గచ్ఛంతీం=పోవుచున్నదియు; చంచూర్యమాణాం= దాఁగిదాఁగిపోవుచున్నదియు; ఆకాశే=ఆకాశమునందు; అగ్నిశిఖామివ(స్థితాం)= అగ్నిజ్వాలయుఁబోలెనున్నదియునగు; పుంజికస్థలాం=పుంజికస్థలయనునప్సరసను; అద్రాక్షం= చూచితిని.

నేనొకప్పుడు, నాభయంబున, దాఁగిదాఁగిబ్రహ్మదేవునింటికిఁ బోవుచునాకాశంబుననగ్నిజ్వాలవలెవెలుంగుచున్న పుంజికస్థలయనునప్సరసనుమిన్నంగంటిని. అని, తాత్పర్యము.

సా ప్రసహ్య మయా భుక్తా కృతా వివసనా తతః
స్వయంభుభవనం ప్రాప్తా లోళితా నళినీ యథా. ౧౨

టీక॥తతః=అటువిమ్మట; సా = ఆ పుంజికస్థల; మయా = నాచేత; ప్రసహ్య=బలాత్కారముగా; వివసనా=దిగంబరగా; కృతా=చేయఁబడినదై; భుక్తా=భోగింపఁబడినది. లోళితా= నలపఁబడిన; నళినీయథా= తామరతీఁగవలె; స్వయంభుభవనం= బ్రహ్మదేవునింటికి; ప్రాప్తా=పొందినది.

అంత, నేనాపుంజికస్థలను బలాత్కారంబునదిగంబరఁగాఁజేసి భోగించితిని; అంత, నదివాఁడినతామరతూఁడువలెదీనయయి బ్రహ్మదేవునొద్దకుఁ బోయినది. అని, తాత్పర్యము.

తస్య తచ్చ తదా మన్యే జ్ఞాత మాసీ న్మహాత్మనః

టీక॥తచ్చ = ఆసంగతియు; తస్య= ఆ; మహాత్మనః= అధికమయినప్రభావముగలబ్రహ్మదేవునకు; జ్ఞాతం = తెలియఁబడినది; ఆసీత్ =అయినది. ఇతి(అధ్యాహృతము)=అని; మన్యే=తలంచెదను.

మహాత్ముండగు నాబ్రహ్మదేవునకు, ఆసంగతిదెలిసినట్లుతోఁచుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

అథ సంకుపితో దేవో మా మిదం వాక్య మబ్రవీత్. ౧౩

టీక॥అథ=అంత; దేవః = బ్రహ్మదేవుఁడు; సంకుపితః= మిక్కిలియుఁ గోపించినవాఁడై; మాం = నన్నుఁగూర్చి; ఇదం=ఈ; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

అంత, బ్రహ్మదేవుండు, మహాకోపంబునొంది, నన్నుఁగూర్చి యీమాటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అద్య ప్రభృతి యాం మన్యాం బలాన్నారీం గమిష్యసి
తదా తే శతధా మూర్ధా ఫలిష్యతి న సంశయః ౧౪

టీక॥అద్యప్రభృతి=ఇదిమొదలు; అన్యాం=ఇతరయయిన; యాం=ఏ; నారీం=స్త్రీని; బలాత్ = బలాత్కారమువలన; గమిష్యసి; పొందుదువో; తదా= అప్పుడె; తే=నీయొక్క; మూర్ధా=తల; శతధా=నూఱువ్రయ్యలుగా; ఫలిష్యతి=పగులును. సంశయః= సందేహము; న=లేదు.

ఇదిమొదలు, నీవిట్లు పరస్త్రీని బలాత్కారంబునంబొందుదువేని, యప్పుడె, నీతలనూఱువ్రయ్యలయి పగులంగలదు, సందేహంబులేదు. అని, బ్రహ్మదేవుండుచెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యహం తస్య శాపస్య భీతః ప్రసభమేవ తామ్
నారోపయే బలాత్సీతాం వైదేహీం శయనే శుభే. ౧౫

టీక॥ అహం=నేను; ఇతి=అని; తస్య=ఆబ్రహ్మదేవునియొక్క; శాపస్య= (పంచమ్యర్థమందుషష్ఠి) శాపమువలన; ప్రసభమేవ= బలాత్కారముగానె; భీతః= భయపడినవాఁడనై; వైదేహీం= విదేహరాజుకూఁతురగు; సీతాం=సీతను; బలాత్= బలాత్కారమువలన; శుభే= సుందరంబునగు; శయనే=పాన్పునందు; నారోపయే=ఎక్కించుకొనకున్నాను.

నేను, బహుకష్టంబుననాశాపంబునకుభయపడిమె, సీతనుబలాత్కారంబునంబొందకున్నాను.

అని, తాత్పర్యము.

సాగరస్యేవ మే వేగో మారుతస్యేవ మే గతిః
నైతద్దాశరథిర్వేద హ్యాసాదయతి తేన మామ్. ౧౬

టీక॥సాగరస్యేవ=సముద్రము యొక్కవలె; మే=నాయొక్క; వేగః=వేగమును; మారుతస్యేవ=వాయువుయొక్కవలె; మే=నాయొక్క; గతిః=గమనమును; ఏతత్=దీనిని; దాశరథిః=రాముండు; న వేద=ఎఱుంగఁడు; తేన=దానిచేత; మాం=నన్ను; ఆసాదయతిహి=పొందుచున్నాఁడుగదా!

సముద్రంబునకుంబోలె వేగంబును వాయువునకుంబోలె గమనంబును నాకున్నదని రామునకుఁ దెలియదు; కావున నేనాపైకి వచ్చుచున్నాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

యస్తు సింహ మివాసీనం సుప్తం గిరి గుహాశయే
క్రుద్ధం మృత్యు మివాసీనం ప్రబోధయితు మిచ్ఛతి. ౧౭

టీక॥యస్తు=ఎవ్వఁడయితే; గిరిగుహాశయే=పర్వతగుహామధ్యంబునందు; సుప్తం = నిదురించిన; సింహమివాసీనం=సింహమువలెనున్నవాఁడను; సుప్తం(అధ్యాహృతము)= నిదురించిన; మృత్యుమివాసీనం=మృత్యువువలెనున్నవాఁడను; క్రుద్ధం= కోపస్వభావుండనగు; మాం=నన్ను; ప్రబోధయితుం=మేలుకొలుపుటకు; ఇచ్ఛతి=కోరుచున్నాఁడో; సః కీదృశః(అధ్యాహృతము) = అతండెట్టివాఁడు?

ఆరాముండు, పర్వతగుహయందు నిదురించుచున్నసింహంబును, నిద్రలేపునట్లు, నిద్రవోయియున్న మృత్యువును మేలుకొల్పునట్లు, ఊరకున్నయతికోపనుండగునన్ను కావలెనని పురికొల్పుచున్నాఁడే, అతండెట్టివాఁడు? ఏమియుఁ దెల్వి లేనివాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

న మత్తో నిశితాన్ బాణాన్ ద్విజిహ్వా నివ పన్నగాన్
రామః పశ్యతి సంగ్రామే తేన మా మభిగచ్ఛతి. ౧౮

టీక॥ రామః=రాముఁడు; సంగ్రామే=యుద్ధమునందు; మత్తః=నావలన; నిశితాన్ = తీక్ష్ణములయినవియు; ద్విజిహ్వాన్=రెండునాలుకలుగల; పన్నగానివ (స్థితాన్) = సర్పములువలెనున్నవియునగు; బాణాన్=బాణములను; నప

శ్యతి = చూడలేదు. తేన=అందుచేత; మాం=నన్నుఁగూర్చి; అభిగచ్ఛతి=వచ్చుచున్నాఁడు.

ఇదివఱకెన్నండును, రాముండు, యుద్ధంబున, సర్పంబులుంబోలెఁ దీక్ష్ణంబులయిన నాబాణంబులంగని యెఱుంగఁడు; కావుననే, యిప్పుడునామీఁదికి వచ్చుచున్నాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

క్షిప్రం వజ్రోపమై ర్బాణై శ్శతధా కార్ముకచ్యుతైః
రామ మాదీపయిష్యామి ఉల్కాభి రివ కుంజరమ్. ౧౯

టీక॥ క్షిప్రం= శీఘ్రముగా; శతధా= నూఱునూఱులుగా; కార్ముకచ్యుతైః=ధనుస్సుననుండిజాఱిన; వజ్రోపమైః= వజ్రముతోఁబోల్కిగల; బాణైః=బాణములచేత; రామం=రాముని; ఉల్కాభిః=కొఱివికట్టెలచేత; కుంజరమివ=ఏనుంగునువలె; ఆదీపయిష్యామి=వెలిఁగించెదను.

ఇంక, శీఘ్రంబుగానే, యేనుంగులపైఁగొఱివికట్టెలువేయునట్లు, రామునిపై, వజ్రంబువంటి పెక్కుబాణంబులంబ్రయోగించెదను.

అని, తాత్పర్యము.

తచ్చాస్య బల మాదాస్యే బలేన మహతావృతః
ఉదయన్ సవితా కాలే నక్షత్రాణా మివ ప్రభామ్. ౨౦

టీక ॥ అహం(అధ్యాహృతము)= నేను; మహతా = గొప్పదగు; బలేన = సైన్యముచేత; వృతః = చుట్టఁబడినవాఁడనై; ఉదయన్ = ఉదయించుచున్న. సవితా = సూర్యుఁడు; కాలే=ప్రాతఃకాలమునందు; నక్షత్రాణాం = నక్షత్రములయొక్క; ప్రభామివ=కాంతినివలె; అస్య=ఈరామునియొక్క; తత్ = ఆ; బలంచ=సైన్యమునుగూడ; ఆదాస్యే=ఖండించెదను.

మఱియుఁ బ్రాతఃకాలంబున నుదితుండగుసూర్యుండు, నక్షత్రంబులకాంతింబోఁగొట్టునట్లు, నేనుగొప్పసైన్యంబుంగూడి, రామునియావానరసైన్యంబునుగూడఁ జక్కాడెదను.

అని, తాత్పర్యము.

న వాసవేనాపి సహస్రచక్షుషా
యుధాస్మి శక్యో వరుణేన వా పునః
మయాత్వియం బాహుబలేన నిర్జితా
పురీ పురా వైశ్రవణేన పాలితా. ౨౧

టీక॥ సహస్రచక్షుషా = వేయికండ్లుగల; వాసవేనాపి=ఇంద్రునిచేతను; పునః=మఱియు; వరుణేనవా=వరుణునిచేతను; యుధా = యుద్ధముచేత; శక్యః=అలవియగువాఁడను; నాస్మి=కాను. పురా=మున్ను; వైశ్రవణేన= కుబేరునిచేత; పాలితా=రక్షింపఁబడిన ; ఇయం=ఈ; పురీతు = లంకాపట్టణమును; మయా=నాచేత; బాహుబలేన = భుజబలముచేత ; నిర్జితా= జయింపఁబడినది.

వేయికండ్లుగలదేవేంద్రుఁడుగాని వరుణుండుగాని యుద్ధంబున, నాయెదుట, నిలువనేరరు; మఱియు, నేనుకుబేరునిం గూడజయించి, యతనిచేఁ బాలితంబగు నీలంకాపురింగొంటిని; ఇంక , మనుష్యుండగురాముండు నాకెంత మాత్రము? అని, రావణుండు మహాపార్శ్వునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, త్రయోదశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, ప[illegible]చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యా[illegible]ఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండత్రయోదశసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీః

చతుర్దశసర్గప్రారంభః.

నిశాచరేంద్రస్య నిశమ్య వాక్యం
స కుంభకర్ణస్య చ గర్జితాని
విభీషణో రాక్షసరాజముఖ్య
మువాచ వాక్యం హిత మర్థయుక్తమ్. ౧

టీక॥ సః=ఆ=విభీషణః=విభీషణుఁడు; నిశాచరేంద్రస్య=రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునియొక్క; వాక్యం= మాటను; కుంభకర్ణస్య= కుంభకర్ణునియొక్క; గర్జితానిచ=గర్జనలను; నిశమ్య=విని; రాక్షసరాజముఖ్యం= రాక్షసరాజులలో శ్రేష్ఠుండగు రావణునిఁ గూర్చి; హితం=మేలుగలిగించునదియు; అర్థయుక్తం = పరమార్థముతోఁ గూడినదియునగు; వాక్యం=మాటను; ఉవాచ=చెప్పెను.

అంతవిభీషణుండు, రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునిమాటను, గుంభకర్ణునిగర్జనలనువిని, రావణుంజూచి, హితంబునుబరమార్థసంయుతంబునగు, నీమాటంజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

వృత్తోహి బాహ్వంతరభోగరాశి
శ్చింతావిష స్సుస్మితతీక్ష్ణదంష్ట్రః
పంచాంగుళీపంచశిరోతికాయః
సీతామహాహి స్తవ కేన రాజన్. ౨

టీక॥ రాజన్=రాక్షసరాజుండవగు రావణుఁడా! బాహ్వంతరభోగరాశిః= వక్షస్థలమనుపడగగలదియు; చింతావిషః = చింతయను విషముగలదియు; సుస్మితతీక్ష్ణదంష్ట్రః=చిఱునగవను కఱకులయినకోఱలుగలదియు; పంచాంగుళీపంచశిరోతికాయః= అయిదువ్రేళ్లనుఅయిదుతలల పెద్దదేహముగలదియునగు ; సీతామహాహిః=సీతయను గొప్పసర్పము; తవ=(తృతీయార్థమం

దుష్టస్త్రీ) నీచేత; కేన=ఎందుచేత; వృతః=కోరఁబడినది. "హి" అనునదిపాదపూరణార్థము.

రాక్షసరాజుండవగు రావణుఁడా! వక్షస్స్థలమును పడగగలదియుఁ జింతయనువిషంబుగలదియుఁ జిఱునగవనుక ఱకుకోఁఱలుగలదియు, దుఃఖవశంబునఁదలగడగాఁజేయఁబడిన హస్తంబునందలియయిదువ్రేళ్లను అయిదుతలలుగలిగినదియునగు, సీతయనుగొప్పసర్పమునేలకోరితివి?

అని, తాత్పర్యము.

యావన్న లంకాం సమభిద్రవంతి
వలీముఖాః పర్వతకూటమాత్రాః
దంష్ట్రాయుధాశ్చైవ నఖాయుధాశ్చ
ప్రదీయతాం దాశరథాయ మైథిలీ. ౩

టీక॥ యావత్= ఎంతవఱకు; దంష్ట్రాయుధాశ్చైవ= దంతములేయాయుధములుగాఁగలవారలును; నఖాయుధాశ్చ=గోళ్లే యాయుధములుగాఁగలవారలును; పర్వతకూటమాత్రాః= పర్వతశిఖరంబులంతటివారలునగు; వలీముఖాః=వానరులు; లంకాం=లంకను గూర్చి; నసమభిద్రవంతి=రారో; తావత్ (అధ్యాహృతము)= [illegible]లోపల; మైథిలీ=సీతాదేవి; దాశరథాయ=రామునికొఱకు; ప్రదీయతాం=ఇవ్వఁబడుఁగాక.

దంతంబులునునఖంబులునెయాయుధంబులుగాఁగల పర్వతశిఖరాకారులగువానరులు,లంకకు రాకమున్నె,సీతాదేవిని రామునకొసంగుము.

అని, తాత్పర్యము.

యా[illegible] గృహ్ణంతి శిరాంసి బాణా
రామేరితా రాక్షసపుంగవానామ్
వజ్రోపమా వాయుసమానవేగాః
ప్రదీయతాం దాశరథాయ మైథిలీ. ౪

టీక॥ యావత్=ఎంతవఱకు; వజ్రోపమాః=వజ్రములతోఁబోలికగలవియు;

వాయుసమానవేగాః = వాయువుయొక్క వేగముతో సమానమైన వేగముగలయునగు; రామేరితాః = రామునిచే ప్రయోగింపఁబడిన; బాణాః = బాణములు; రాక్షసపుంగవానాం = రాక్షసశ్రేష్ఠుల యొక్క; శిరాంసి = తలలను; నగృహ్ణంతి = గ్రహింపవో; తావత్ (అధ్యాహృతము) = అంతలోపల; మైథిలీ = సీతాదేవి; దాశరథాయ = రామునికొఱకు; ప్రదీయతాం = ఇవ్వఁబడుఁగాక.

రాముఁడు, వజ్రసమానంబులును వాయువునకుంబోలె వేగంబుగలవియు నగుబాణంబులు ప్రయోగించి, రాక్షసోత్తములశిరస్సులం ద్రుంచుటకు మున్నె, సీతాదేవిని రామునికొసంగుము.

అని, తాత్పర్యము.

భిత్త్వా న తావత్ప్రవిశంతి కాయం
ప్రాణాంతికాస్తేఽశనితుల్యవేగాః
శితాశ్శరా రాఘవవిప్రయుక్తాః
ప్రహస్త తేనైవ వికత్థసే త్వమ్. ౫

టీక॥ ప్రహస్త = ప్రహస్తుఁడా! ప్రాణాంతికాః = ప్రాణనాశము సేయునవియు; అశనితుల్యవేగాః = పిడుగుతోసమానమగు వేగము గలవియు; శితాః = తీక్ష్ణములు నగు; రాఘవవిప్రయుక్తాః = రామునిచే ప్రయోగింపఁబడిన; శరాః = బాణములు; తే = నీయొక్క; కాయం = దేహమును; భిత్త్వా = భేదించి; న ప్రవిశంతి = ప్రవేశింపకున్నవి ("తావత్" అనునది వాక్యాలంకారార్థము) తేనైవ = అందుచేతనే; త్వం = నీవు; వికత్థసే = పొగడుకొనుచున్నావు.

ప్రహస్తుఁడా! ప్రాణహరంబులును పిడుగువంటి వేగంబుగలవియును తీక్ష్ణంబులునగు రామునిబాణంబులు, ఇంకను, నీదేహంబు భేదింపకున్నవి; కావుననే, నీవిట్లాత్మస్తుతి సేసికొనుచున్నావు.

అని, తాత్పర్యము.

స కుంభకర్ణేంద్రజితౌ న రాజా
తథా మహాపార్శ్వమహోదరౌ వా
నికుంభకుంభౌ చ తథాతికాయ
స్త్రాతుం న శక్తా యుధి రాఘవస్య. ౬

రాఘవస్య=రామునియొక్క; యుధి= యుద్ధమునందు; స్థాతుం=నిలుచుటకు; కుంభకర్ణేంద్రజితౌ = కుంభకర్ణుండును ఇంద్రజిత్తును; న(శక్తౌ)= సమర్థులు కారు. రాజా= రావణుండు; న(శక్తః) = సమర్థుండు కాఁడు. తథా=అట్లు; మహాపార్శ్వమహోదరౌ వా= మహాపార్శ్వమహోదరులును గాని; నికుంభకుంభౌ చ=నికుంభుండును గుంభుండును; తథా= అట్లు; అతికాయః=అతికాయుండును; నశక్తాః= సమర్థులు కారు.

కుంభకర్ణుండు గాని యింద్రజిత్తు గాని రాక్షస రాజుండగు రావణుండు గాని, మహాపార్శ్వ మహోదరులు గాని నికుంభుండుఁ గుంభుండుఁ గాని యతికాయుండును గాని. యెవ్వరును యుద్ధంబున రాము నెదుటనిలువంజాలరు.

అని, తాత్పర్యము.

జీవంస్తు రామస్య న మోక్ష్యసేత్వం
గుప్తస్సవిత్రా హ్యథవా మరుద్భిః
న వాసవస్యాంకగతో న మృత్యో
ర్నభో న పాతాళ మను ప్రవిష్టః. ౭

టీక॥త్వం=నీవు; జీవంస్తు = బ్రతికియున్నవాఁడవైమాత్రము; సవిత్రా= సూర్యునిచేతను గాని; అథవా=లేక; మరుద్భిః=దేవతలచేతనుం గాని; గుప్తః= రక్షింపఁబడిన వాఁడవయ్యు ; రామస్య(రామేణ) = రామునిచేత; న మోక్ష్యసే=విడువఁబడవు; వాసవస్య=ఇంద్రునియొక్క; అంకగతః=తొడనుబొందినవాఁడవైనను; న (మోక్ష్యసే)= విడువఁబడవు. మృత్యోః= మృత్యువుయొక్క; అంకగతః (అధ్యాహృతము)= తొడనుబొందినవాఁడవైనను; న(మోక్ష్యసే)=విడువఁబడవు. నభః= ఆకాశమును గాని; పాతాళం=పాతాళమును గాని; అను ప్రవిష్టః= ప్రవేశించినవాఁడవైనను; న (మోక్ష్యసే)=విడువఁబడవు.

నీకు సూర్యుఁడు తోడు వచ్చినను దేవతలందఱుఁ దోడ్పడినను, నీవు, దేవేంద్రుని తొడపైఁ గూర్చుండినను, మృత్యువు తొడపైఁ గూర్చుండినను, ఆకాశంబుఁ బ్రవేశించినను, పాతాళంబుఁ జొచ్చినను, రాముండు, నిన్నుఁ బ్రాణంబుతో విడువఁడు. అవశ్యము చంపును; అని, విభీషణుండు చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

నిశమ్య వాక్యం తు విభీషణస్య
తతః ప్రహస్తో వచనం బభాషే

టీక॥ ప్రహస్తః=ప్రహస్తుఁడు; విభీషణస్య=విభీషణునియొక్క; వాక్యం = మాటను; నిశమ్యతు=విన్నంతనే; తతః=అంత; వచనం=మాటను ; బభాషే=పలికెను.

ప్రహస్తుండు, విభీషణుండు చెప్పిన మాటను విని, యంత , నీమాటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

న నో భయం విద్మ న దైవతేభ్యో
న దానవేభ్యో హ్యథవా కుతశ్చిత్. ౭

టీక॥ నః=మాకు; భయం = భయము; దైవతేభ్యః=దేవతలవలన; న=లేదు, దానవేభ్యః= దానవులవలన; న=లేదు. అథవా = లేక; కుతశ్చిత్= ఎందునును; భయం (అధ్యాహృతము) = భయమును; నవిద్మహే (విద్మః)=ఎఱుంగము.గదా!

దేవతలవలనఁగాని దానవుల వలనఁగాని యెవ్వరివలననుగాని మాకుభయంబులేదు. అని, తాత్పర్యము.

న యక్షగంధర్వమహోరగేభ్యో
భయం న సంఖ్యే పతగోత్తమేభ్యః
కథన్ను రామాద్భవితా భయం నో
నరేంద్రపుత్రాత్సమరే కదాచిత్. ౮

టీక॥ నః=మాకు; సంఖ్యే= యుద్ధమునందు; భయం=భయము; యక్షగంధర్వమహోరగేభ్యః= యక్షులవలననుగంధర్వులవలనను పెద్దసర్పములవలనను; న=లేదు. పతగోత్తమేభ్యః=పక్షులలోనుత్తమమగువానివలనను; న= లేదు, నరేంద్రపుత్రాత్=రాజుకొడుకైన; రామాత్=రామునివలన; సమరే= యుద్ధమునందు; కదాచిత్=ఒకప్పుడైనను; భయం=భయము; కథన్ను=ఎట్లు; భవితా=కాఁగలదు?

యక్షులవలనఁగానిగంధర్వులవలనఁగాని యురగంబులవలనగాని పక్షిసంఘంబులవలనఁగాని, మాకు యుద్ధంబున

నెంత మాత్రము భయంబు లేదు; ఇంక మనుష్యుండగు రాచపిల్ల కాయ రామునివలన మాకేమి భయము? అని, ప్రహస్తుండు విభీషణునితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము

ప్రహస్తవాక్యం త్వహితం నిశమ్య
విభీషణో రాజహితానుకాంక్షీ
తతో మహాత్మా వచనం బభాషే
ధర్మార్థకామేషు నివిష్టబుద్ధిః. ౧౦

టీక॥ మహాత్మా= పూజ్యమయిన స్వభావముగలవాఁడును; రాజహితానుకాంక్షీ = రాజుమేలును గోరువాఁడు నగు; విభీషణః=విభీషణుఁడు; అహితం= కీడుగలిగించునట్టి; ప్రహస్తవాక్యం=ప్రహస్తునిమాటను; నిశమ్యతు= విన్నంగనై; తతః=అంత; ధర్మార్థకామేషు= ధర్మమునందును అర్థమునందును గామమునందును; నివిష్టబుద్ధిః= ఉంచఁబడినబుద్ధిగలవాఁడై; వచనం=మాటను; బభాషే=చెప్పెను.

మహాత్ముండును రావణుని మేలుకోరువాఁడును నగు విభీషణుండు, రాజునకుఁ గీడుకలిగించునట్టి ప్రహస్తుని మాటను విని, ధర్మార్థకామంబుల మూడింటినిం జక్కఁగా నాలోచించి, యీమాటం జెప్పెను. అని; తాత్పర్యము.

ప్రహస్త రాజా చ మహోదరశ్చ
త్వం కుంభకర్ణశ్చ యథార్థజాతమ్
బ్రవీథ రామం ప్రతి తన్న శక్యం
యథా గతి స్స్వర్గ మధర్మబుద్ధేః. ౧౧

టీక॥ ప్రహస్త=ప్రహస్తుఁడా; రాజా చ=రాక్షసరాజుండగు రావణుండును; మహోదరశ్చ=మహోదరుండును; త్వం=నీవును; కుంభకర్ణశ్చ= కుంభకర్ణుఁడును; అర్థజాతం= కార్యజాతమును; యథా=ఎట్లు; బ్రవీథ= చెప్పుచున్నారో; తత్= అది; అధర్మబుద్ధేః= అధర్మంబునందు బుద్ధిగలవానికి; స్వర్గం= స్వర్గమునుగూర్చిన; గతిర్యథా = పోవుటవలె ; రామం ప్రతి =

రామునిగూర్చి; నశక్యం=అలవికాదు.

ప్రహస్తుఁడా! నీవును, రావణుండును మహోదరుండును కుంభకర్ణుండును, జెప్పుకార్యము, అధర్మిష్ఠునకు స్వర్గగమనంబుసిద్ధింపనట్లు, రామునివిషయమయి యెంతమాత్రము, సఫలము కానేరదు. అని; తాత్పర్యము-

వధస్తు రామస్య మయా త్వయావా
ప్రహస్త సర్వైరపి రాక్షసైర్వా
కథం భవే దర్థవిశారదస్య
మహార్ణవం తర్తు మివాప్లవస్య. ౧౨

టీక॥ప్రహస్త=ప్రహస్తుఁడా! మయా=నాచేతఁగాని; త్వయావా=నీచేతఁగాని; సర్వైః=సమస్తులయిన; రాక్షసైరపివా = రాక్షసులచేతనుంగాని; అర్థవిశారదస్య= కార్యములయందుఁ బండితుండగు; రామస్య=రామునియొక్క; వధస్తు=చంపుటయో; అప్లవస్య= తెప్పలేనివానికి; మహార్ణవం= మహాసముద్రమును; తర్తుం=దాఁటుటకు; శక్తిః (అభ్యాసప్రావీణ్యము)ఇవ = సామర్థ్యమువలె; కథం=ఎట్లు; భవేత్ = అగును?

ప్రహస్తుఁడా! తెప్పలోనెయ్యాదియును లేనివానికి మహాసముద్రంబు దాఁటన లవిగానట్లు, నాకుఁగాని నీకుఁగాని, రాక్షసులయందఱకుంగాని, కార్యదక్షుండగు రాముని వధింపనలవిగాదు.

అని, తాత్పర్యము.

ధర్మప్రధానస్య మహారథస్య
ఇక్ష్వాకువంశప్రభవస్య రాజ్ఞః
ప్రహస్త దేవాశ్చ తథావిధస్య
కృత్యేషు శక్తస్య భవంతి మూఢాః. ౧౩

టీక॥ప్రహస్త = ప్రహస్తుఁడా! ధర్మప్రధానస్య=ధర్మమెప్రధానముగాఁగలవాఁడును; మహారథస్య= తన్నుసారథిని గుఱ్ఱంబులనురక్షించుకొను

చుఁబడునొకండు వేలమందివిలుకాండ్ర తోఁబోరు వాఁడును ; ఇక్ష్వాకువంశ ప్రభవస్య = ఇక్ష్వాకువంశమె కారణముగాఁ గలవాఁడును ; తథావిధస్య = అట్టివాఁడును ; శక్తస్య = సమర్థుఁడును ; రాజ్ఞః = జనరంజనము సేయువాఁడునగు రామునియొక్క ; కృత్యేషు= కార్యములయందు; దేవాశ్చ = దేవతలునుగూడ ; మూఢాః = మోహము నొందిన వారలు;భవంతి=అగుచున్నారు.

ప్రహస్తుఁడా! పరమ ధార్మికుండును దన్నును సారథిని గుఱ్ఱంబులనుం గాపాడుకొనుచుఁ బడునొక్కఁడు వేలమంది విలుకాండ్రతోఁ బోరంజాలినవాఁడును బరాక్రమనిధానంబగు నిక్ష్వాకువంశంబునంబుట్టినవాఁడును అట్లు విరాధుండుఁగబంధుండువాలియు మొదలగు ననేక మహావీరులనువధించినట్టిమహాపరాక్రమశాలియును మహా సమర్థుఁడునుజనరంజనంబు సేయువాఁడునగురాముని యెదుట,యుద్ధంబున,దేవతలుంగూడమోహితులగుదురు; ఇంక మనమెంతమాత్రము వారలము?

అని, తాత్పర్యము.

తీక్ష్ణా నతా య స్తవ కంకపత్రా
దురాసదా రాఘవవిప్రముక్తాః
భిత్వా శరీరం ప్రవిశంతి బాణాః
ప్రహ స్త తేనైవ వికత్థసే త్వమ్. ౧౮

టీక॥ప్రహ స్త=ప్రహస్తుఁడా ! తీక్ష్ణాః=కఱుకుగలవియు;నతాః=వంగినవియు;కంకపత్రాః=కంకపక్షులఱెక్కలుగలవియు; దురాసదాః=చెనకరానివియునగు; రాఘవవిప్రముక్తాః= రామునిచేవిడువఁబడినవగు; బాణాః=బాణములు;తవ=నీయొక్క; శరీరం= దేహమును; భిత్వా=భేదించి; ప్రవిశంతి (ఇతి)యత్= ప్రవేశించుచున్నవనునది యేదిగలదో; తేనైవ = అందుచేతనే; త్వం=నీవు;వికత్థసే = పొగడుకొనుచున్నావు.

ప్రహస్తుఁడా! తీక్ష్ణంబులును నతపర్వంబులునుగంకపక్షి ఱెక్కలుగట్టినవియు,మహావేగంబులగుటచేదురాసదంబులునగురామునిచేఁబ్రయోగింపఁబడిన

బాణంబులు, నీదేహంబును, భేదించిప్రవేశింపంగలవు; కావుననే, నీవిట్లాత్మస్థితిచేసికొనుచున్నావు. అని తాత్పర్యము.

న రావణో నాతిబల స్త్రిశీర్షో
న కుంభకర్ణోఽ స్య సుతో నికుంభః
న చేంద్రజి ద్దాశరథిం ప్రసోఢుం
త్వం వా రణే శక్రసమం సమర్థాః. ౧౫

టీక॥రణే=యుద్ధమునందు; శక్రసమం=దేవేంద్రునితోసమానుండగు; దాశరథిం=రామునిః ప్రసోఢుం=ఓర్చుటకు; రావణః=రావణుఁడు; న(సమర్థః)=సమర్థుఁడుకాఁడు. అతిబలః=అధికమయినబలముగల; త్రిశీర్షః= త్రిశీర్షుఁడు; న(సమర్థః)=సమర్థుఁడుకాఁడు. కుంభకర్ణః=కుంభకర్ణుఁడు; న(సమర్థః) = సమర్థుఁడుకాఁడు; అస్య = ఈకుంభకర్ణునియొక్క; సుతః=కొడుకగు; నికుంభః= నికుంభుఁడు; నసమర్థః (అధ్యాహృతము)=సమర్థుఁడుకాఁడు. ఇంద్రజిచ్చ=ఇంద్రజిత్తుగాని; త్వంవా=నీవుగాని; సర్వే (అధ్యాహృతము)=అందఱును; నసమర్థాః=సమర్థులుకారు.

రావణుండుగానిమహాబలుండగుత్రిశీర్షుండుగాని కుంభకర్ణుండుగాని యతనికొడుకు నికుంభుండుగాని యింద్రజిత్తుగాని నీవుగాని, మీరలెవ్వరును, శక్రసమానుండగు రాముని యుద్ధంబున నెదిరింపసమర్థులరుకారు.

అని, తాత్పర్యము,

దేవాంతకోవాపి నరాంతకోవా
తథా ఽతికాయో ఽతిరథో మహాత్మా
అకంపనశ్చాద్రిసమానసార
స్స్థాతుం నశక్తా యుధి రాఘవస్య. ౧౬

టీక॥దేవాంతకోవా=దేవాంతకుఁడుగాని; నరాంతకోవా=నరాంతకుఁడుగాని; తథా=అట్లు; అతిరథః=పెక్కు-విలుకాండ్రతోఁబోరువాఁడును; మహాత్మా=

అధికమైనబలముగలవాఁడునగు; అతికాయః = అతికాయుఁడు గాని; అద్రిసమానసారః = పర్వతముతో సమానమయిన బలముగల; అకంపనశ్చ = అకంపనుఁడుఁ గాని; రాఘవస్య = రాముని యొక్క; యుధి = యుద్ధమునందు; స్థాతుం = నిలుచుటకు; నశక్తాః = సమర్థులు కారు.

దేవాంతకుండు గాని నరాంతకుండు గాని పెక్కువిలుకాండ్రతో నేకకాలంబునఁబోరంజాలినవాఁడును మహాబలుండునగు నతికాయుండును గాని పర్వతసమానబలుండగు నకంపనుండును గాని, యుద్ధంబున, రాము నెదుట నిలువంజాలరు. అని. తాత్పర్యము.

అయం హి రాజా వ్యసనాభిభూతో
మిత్రై రమిత్రప్రతిమై ర్భవద్భిః
అన్వాస్యతే రాక్షసనాశనార్థే
తీక్ష్ణః ప్రకృత్యా హ్యసమీక్ష్యకారీ. ౧౭

టీ॥ అసమీక్ష్యకారీ = ఆలోచింపక చేయువాఁడును ("హి" అనునది పాదపూరణార్థకము); ప్రకృత్యా = స్వభావముచేత; తీక్ష్ణః = ఉగ్రుఁడును; వ్యసనాభిభూతః = సప్తవ్యసనంబులచేఁ లోఁగొనఁబడినవాఁడునగు; అయం = ఈ; రాజా = రాక్షసరాజుండగు రావణుండు; రాక్షసనాశనార్థే = రాక్షసులనశింపఁజేయుట యను ప్రయోజనమునిమిత్తము; అమిత్రప్రతిమైః = శత్రువులతోఁ బోలికగల; మిత్రైః = స్నేహితులరగు; భవద్భిః = మీచేత; అన్వాస్యతేహి = అనుసరింపఁబడుచున్నాఁడుగదా!

ఆలోచింపక చేయువాఁడును దీక్ష్ణస్వభావుఁడునగు నీరావణుఁడు "వాక్పారుష్యము, దండపారుష్యము, అర్థదూషణము, పానము, స్త్రీ, వేఁట, జూదము" అనునీసప్తవ్యసనంబులకును లోఁబడిమంచిచెడులు తెలియక, రాక్షసులకందఱకు, నాశంబుగల్గించునట్టికార్యంబు సేయందలంపఁగా, మీరలందఱు, స్నేహితులని పేరుపెట్టుకొని, శత్రువులపగిది, నతని యెదుట, నిచ్చకములాడుచున్నారలు. అని, తాత్పర్యము.

అనంతభోగేన సహస్రమూర్ధ్నా
నాగేన భీమేన మహాబలేన

బలా త్పరిక్షి ప్త మిమం భవంతో
రాజాన ముత్క్షిప్య విమోచయంతు. ౧౭

టీక॥ భవంతః = మీరలు; అనంత భోగేన=తుదిలేని దేహముగలదియు; సహస్రమూర్ధ్నా= వేయితలలుగలదియు; భీమేన=భయంకరంబును; మహాబలేన = అధికమయినబలముగలదియునగు; నాగేన=సర్పముచేత; బలాత్=బలాత్కారమువలన; పరిక్షిప్తం=చుట్టఁబడిన; ఇమం=ఈ; రాజానం=రాక్షసరాజుండగురావణుని; ఉత్క్షిప్య=ఎత్తి; విమోచయంతు = విడిపింతురుగాక.

రాక్షసరాజుండగురావణునిఁ,దుదిలేనిదేహంబుగలదియు, వేయితలలుగలదియుభయంకరంబును మహాబలంబునగురామవైరంబను మహాసర్పంబు చుట్టుకొనియున్నది; మీరలు,సర్పంబుఁబాఱఁదోలి, యితనివిడిపింపుఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

యావద్ధి కేశగ్రహణం సుహృద్భి
స్సమేత్య సర్వైః పరిపూర్ణకామైః
నిగృహ్య రాజా పరిరక్షితవ్యో
భూతై ర్యథా భీమబలై ర్గృహీతః. ౧౮

టీక॥ పరిపూర్ణకామైః= నిండిన కోర్కులుగలవారలగు; సుహృద్భిః = స్నేహితులచేత; సర్వైః= అందఱిచేతను; సమేత్య = ఒకటియయి; రాజా=రాజు; భీమబలైః= భయంకరముగుబలముగల; భూతైః= భూతములచే; గృహీతః(అధ్యాహృతము) = పట్టుకొనఁబడిన; పురుషః(అధ్యాహృతము)యథా=పురుషుఁడువలె; యావత్కేశగ్రహణం=వెంట్రుకలపట్టుటవఱకు;నిగృహ్య = నిగ్రహించి; పరిరక్షితవ్యః=రక్షింపఁబడవలసినవాఁడుగదా!

రాజుదుర్మార్గంబునొందునేని, రాజుచేసమస్తలాభంబులంబొందిపూర్ణకాములయినమిత్రులు, అందఱునైకమత్యంబునొంది, యతని, మహాబలంబులగుభూతంబులచేనావిష్టుండగుపురుషంబోలె, తలవెండ్రుకలంబట్టియీడ్చి

యయినను, నిగ్రహించి, మంచిమార్గంబునకుం దేవలయును. అని, తాత్పర్యము.

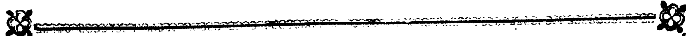
సువారిణా రాఘవసాగరేణ
("సంహారిణా" ఇతిపాఠాంతరం)
ప్రచ్ఛాద్యమాన స్తరసా భవద్భిః
యుక్తస్త్వయం తారయితుం సమేత్య
కాకుత్స్థపాతాళముఖే పతన్ సః. ౨౦

టీక॥ సువారిణా=మంచిసమూహముగలవాఁడును, మంచిజలముగలదియునగు; (పాఠాంతరమునందు) సంహారిణా=నశింపఁజేయునట్టి; రాఘవసాగరేణ=లక్ష్మణుఁడనుసముద్రముచేత; ప్రచ్ఛాద్యమానః= కప్పఁబడుచున్నవాఁడును; కాకుత్స్థపాతాళముఖే= రాముండనుబడబానలము యొక్క ముఖమునందు; పతన్-పడుచున్నవాఁడునగు; అయం= ఈ; సః=అట్టిరావణుండు; తరసా=శీఘ్రముగ; భవద్భిః=మీచేత; సమేత్య= ఒకటియయి; తారయితుం=దాఁటించుటకు; యుక్తస్తు=అర్హుఁడుగదా!

మీకుసమస్తసుఖంబులుఁ గలిగించినట్టియీ రావణుండిప్పుడు వినాశంబునొందుటకై, లక్ష్మణుండనుసముద్రంబునముణింగి రాముండనుబడబానలాగ్ని ముఖంబునంబడనున్నాఁడు, కావున, మీరలందఱు నైకమత్యంబున, సీతనిందరింపఁ జేయవలయును. అని, తాత్పర్యము.

ఇదం పురస్యాస్య స రాక్షసస్య
రాజ్ఞశ్చ పథ్యం ససుహృజ్జనస్య
సమ్యగ్ఘి వాక్యం స్వమతం బ్రవీమి
నరేంద్రపుత్రాయ దదామ పత్నీమ్. ౨౧

టీక॥ ఇదం=ఇది; అస్య= ఈ; పురస్య=పట్టణమునకును; ససుహృజ్జనస్య=స్నేహిత జనముతోఁగూడిన; రాజ్ఞశ్చ=రావణునకును; పథ్యం= హితము. స్వమతం= నామతమయిన; వాక్యం=మాటను; సమ్యక్=చక్కఁగా; బ్రవీమిహి=చెప్పుచున్నానుగదా! నరేంద్రపుత్రాయ=రాజపుత్రుండగు రామునికొ

లకు; పత్నీం=భార్యను; దదామ=ఇచ్చెదము.

నేను జెప్పునది, యీ లంకాపురమునకును రాజునకును మీకందఱకును హితంబు; నామతంబుఁజెప్పెదను జక్కఁగావినుఁడు; రాజపుత్రుండగు రామునకు అతనిభార్యయగు సీతాదేవినొసంగదము. అని, తాత్పర్యము.

పరస్య వీర్యం స్వబలంచ బుద్ధ్వా
స్థానం క్షయంచైవ తథైవ వృద్ధిమ్
తథా స్వపక్షే ప్యనుమృశ్య బుద్ధ్యా
వదేత్ క్షమం స్వామిహితంచ మంత్రీ. ౨౨

టీక॥మంత్రీ=మంత్రి; పరస్య=శత్రువుయొక్క; వీర్యం= పరాక్రమమును; స్వబలంచ=తనబలమును; బుద్ధ్వా= ఎఱింగి; పరస్య(అధ్యాహృతము) = శత్రువుయొక్క; స్థానం=సామ్యమును ; క్షయంచైవ=నాశమును; తథైవ= అట్లె; వృద్ధిం=వృద్ధిని; తథా=అట్లు;స్వపక్షే=తనపక్షమునందును; బుధ్యా= బుద్ధిచేత;అనుమృశ్య= విమర్శించి;క్షమం=యుక్తంబుగాను; స్వామిహితంచ= రాజునకు మేలుగల్గునట్లుగాను ; వదేత్ =చెప్పవలయును.

మంత్రియగువాఁడు , శత్రుబలంబును తనరాజుబలంబును, తెలిసికొని,శత్రువునకుంగలిగినసామ్యంబునువృద్ధిక్షయంబులను,ఎఱింగి,యట్లు,తనరాజువృద్ధిక్షయంబులనువిమర్శించి; యుక్తంబుగాను రాజునకు మేలుగల్గునట్లుగాను, జెప్పవలయును. అని,విభీషణుండు చెప్పెను- అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే,చతుర్దశస్సర్గః.
ఇది,స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు,శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు,యుద్ధకాండచతుర్దశసర్గటీక,
ముగిసినది.

స ౧౫

డైన; రాక్షసేన=రాక్షసునిచేత; సుప్రాకృతేనాపి= మిక్కిలియునధమునిచేనైనను;రణే=యుద్ధమునందు;నిహంతుం=చంపుటకు; శక్యాః= అలవియగుదురు. భీరో=పిఱికివాఁడా! కుతః=ఎందువలన; భీషయసేత్వం= భయపఱిచినావు?

రాక్షసుండవగువిభీషణుఁడా! రాచకొమరులగునారామలక్ష్మణులను, మాలో నొక్కనీచరాక్షసుండైనను, యుద్ధంబునంజంపివేయును; పిఱికివాఁడా! నీవేలయూరకభయపఱచెదవు?

అని, తాత్పర్యము.

త్రిలోకనాథో నను దేవరాజ
శ్శక్రో మయా భూమితలే నివిష్టః
భయార్దితా శ్చాపి దిశః ప్రపన్నా
స్సర్వే తథా దేవగణా స్సమగ్రాః. ౫

టీక॥నను=ఓయి! త్రిలోకనాథః=ముల్లోకంబులకునుప్రభుండును;దేవరాజః=దేవతలకుఁప్రభుండునగు; శక్రః= ఇంద్రుఁడు; మయా=నాచేత; భూమితలే=నేలయందు;నివిష్టః=పడినాఁడు. తథా=అట్లు; సమగ్రాః=సమస్తములగు;దేవగణాశ్చాపి=దేవసమూహములును; సర్వే=అన్నియును; భయార్దితాః = భయముచేఁ బీడింపఁ బడినవై;దిశః=దిక్కులను; ప్రపన్నాః=పొందినవి.

ఓయి ! ముల్లోకంబులకునునాథుండునుదేవేంద్రుండునగునింద్రునినేను, నేలంబడఁదోసితిని; మఱియు దేవతలనందఱు, గుంపులుగుంపులుగా, భయంబున, దిక్కులకుంబాఱునట్లుగావించినాను.

అని, తాత్పర్యము.

ఐరావతో విస్వర మున్నదన్ స
నిపాతితో భూమితలే మయాతు
వికృష్య దంతౌ తు మయా ప్రసహ్య
విత్రాసితా దేవగణా స్సమగ్రాః. ౬

స ౧౫

టీక॥ విస్వరం=అధికముగా ధ్వనిగల్గునట్లుగా; ఉన్నదక్= అఱచుచున్న; సః=ఆ; ఐరావతః= ఐరావతము; మయాతు=నాచేతనే; భూమితలే=నేలయందు; నిపాతితః=పడఁద్రోయఁబడినది. మయా=నాచేత; ప్రసహ్య=బలాత్కారముగా; దంతౌ=దంతములను; వికృష్య=పెఱికి; సమగ్రాః=సమస్తములయిన; దేవగణాః=దేవసమూహములు; విత్రాసితాః=భయపఱుపఁబడినవి.

నేను మహాధ్వనితో నఱచుచు వచ్చిన నైరావతముఁబట్టి నేలంబడఁద్రోసినాను; మఱియు, నా నైరావతము దంతంబులన్ బలాత్కారంబుగాఁ బెఱికి, వానిచే దేవతలనందఱను భయపఱిచి, పాఱఁదోలినాను. అని, తాత్పర్యము.

సోహం సురాణా మపి దర్పహంతా
దైత్యోత్తమానా మపి శోకదాతా
కథం నరేంద్రాత్మజయో ర్న శక్తో
మనుష్యయోః ప్రాకృతయో స్సువీర్యః. ౭

టీక॥ సురాణామపి=దేవతలయొక్కయు; దర్పహంతా= గర్వముపోఁగొట్టువాఁడను; దైత్యోత్తమానామపి= అసురశ్రేష్ఠులకును; శోకదాతా= దుఃఖమొసంగువాఁడను; సువీర్యః= మంచిపరాక్రమంబుగలవాఁడనగు; సః= అట్టి; అహం= నేను; మనుష్యయోః=మనుష్యులును; ప్రాకృతయోః=నీచులును; నరేంద్రాత్మజయోః=రాచబిడ్డలునగు రామలక్ష్మణులవిషయమయి; కథం=ఎట్లు; న శక్తః=సమర్థుండను గాను?

నావలన దేవేంద్రుండు మొదలగు సమస్తదేవతలును గర్వంబుడిగిరి; నావలన, అసురోత్తములుగూడ, దుఃఖంబునొందుదురు; అట్టి పరాక్రమశాలినగు నేను, మనుష్యులు, నీచులు నగు, నీరాచపిల్లకాయలజయింపసమర్థుండఁగానా? ఇది యేమిమాట? అని, యింద్రజిత్తు చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అథేంద్రకల్పస్య దురాసదస్య
మహౌజస స్తద్వచనం నిశమ్య
తతో మహార్థం వచనం బభాషే
విభీషణ శ్శస్త్రభృతాం వరిష్ఠః. ౮

స ౧౫

టీక॥అథ=అంత;శస్త్రభృతాం=ఆయుధధారులలోపల;వరిష్ఠః=శ్రేష్ఠుండగు; విభీషణః=విభీషణుఁడు; ఇంద్రకల్పస్య=ఇంద్రునితోసమానుండును;దురాసదస్య=చెనకరానివాఁడును;మహాజసః = అధికమయినపరాక్రమంబుగలవాఁడునగునింద్రజిత్తుయొక్క; తత్ = ఆ; వచనం=మాటను; నిశమ్య=విని ; తతః=అంత ; మహార్థం = అధికమయినయర్థముగల; వచనం = మాటను; ఉవాచ=చెప్పెను.

అంత , నాయుధధారులలోనుత్తముండగువిభీషణుండు, దేవేంద్రతుల్యుండును జెనకరాని మహాపరాక్రమంబుగలవాఁడునగునయ్యింద్రజిత్తువచనంబువిని పరమార్థయుక్తంబగునీమాటం జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము-

న తాత మంత్రే తవ నిశ్చయోఽస్తి
బాలస్త్వ మద్యాప్యవిపక్వబుద్ధిః
తస్మాత్త్వయాఽప్యాత్మవినాశనాయ
వచోఽర్థహీనం బహు విప్రలప్తమ్. ౯

టీక॥తాత=నాయనా! తవ=నీకు; మంత్రే=ఆలోచనమునందు;నిశ్చయః=నిశ్చయించుశక్తి;నాస్తి=లేదు. త్వం=నీవు;బాలః=పిన్నవాఁడవు.అద్యాపి=ఇప్పటికిని;అవిపక్వబుద్ధిః=పరిపక్వముకానిబుద్ధిగలవాఁడవు. తస్మాత్=అందువలన; త్వయా = నీచేత; ఆత్మవినాశనాయ = నీవినాశముకొఱకు ; అర్థహీనం=అర్థముచేవిడువఁబడిన; వచః=మాట;బహు=అధికముగా;విప్రలప్తం హి(విప్రలపితం)=ప్రేలఁబడినది.

నాయనా! నీకుమంత్రముసేయుటయందుశక్తిలేదు;నీవుపిన్నవాఁడవు; ఇంకనునీబుద్ధిపరిపక్వముకాలేదు; కావున నే,నీకే వినాశంబుగలుగునట్లు, నిరర్థకంబులగు నీమాటలనెచ్చుగాఁబ్రేలినావు. అని,తాత్పర్యము.

పుత్రప్రవాదేనతు రావణస్య
త్వమింద్రజిన్మిత్రముఖోఽసి శత్రుః

యస్యే దృశం రాఘవతో వినాశం
నిశమ్య మోహా దనుమన్యసే త్వమ్. ౧౦

టీక॥ ఇంద్రజిత్ = ఇంద్రజిత్తా! త్వం=నీవు; యస్య=ఏరావణునకు;ఈదృశం=ఇట్టి; రాఘవతః= రామునివలన;వినాశం=చేటును;నిశమ్య=విని; మోహాత్ = అజ్ఞానమువలన;అనుమన్యసే= ఒప్పుకొనుచున్నావో; తస్య (అధ్యాహృతము)=అట్టి; రావణస్య= రావణునకు; త్వం=నీవు; పుత్రప్రవాదేన= కొడుకగుప్రసిద్ధిచేత;మిత్రముఖః=స్నేహితునిముఖంబువంటిముఖంబుగల; శత్రుస్తు= పగవాడవే; అసి = అగుచున్నావు.

ఇంద్రజిత్తా! ఈరావణునకు, రామునివలనఁ; బుత్రమిత్రకళత్రాదిసహితంబుగా, వినాశంబుగల్గుటనువినియు, నీవజ్ఞానంబున, నందుకుసమ్మతించుచున్నావు; కావున,నీవు, రావణునకుఁ, బుత్రుండనుపేరుపెట్టుకొనిమిత్రుండువలెనభినయించుశత్రుండవైతివి.

అని, తాత్పర్యము.

త్వమేవ వధ్యశ్చ సుదుర్మతిశ్చ
సచాపి వధ్యో య ఇహా నయత్త్వామ్
బాలం దృఢం సాహసికంచ యోఽద్య
ప్రావేశయ న్మంత్రకృతాం సమీపమ్. ౧౧

టీక॥ త్వమేవ=నీవే; వధ్యశ్చ=చంపఁదగినవాఁడవును;సుదుర్మతిశ్చ= మిక్కిలియుదుర్బుద్ధిగలవాఁడవును. యః= ఎవ్వఁడు; ఇహ=ఇచ్చటికి; త్వాం= నిన్ను; ఆనయత్=తోడ్కొనివచ్చెనో; యః=ఎవ్వఁడు; బాలం = పిన్నవాఁడవును; దృఢం=బలవంతుఁడవును; సాహసికంచ= సాహసంబుసేయువాఁడవునగునిన్నుఁ;అద్య=ఇప్పుడు;మంత్రకృతాం=ఆలోచనముసేయువారలయొక్క; సమీపం= సమీపమును; ప్రావేశయత్=పొందించెనో; సచాపి=అతండును; వధ్యః=చంపఁదగినవాఁడు.

ఇట్లు, పితృవినాశంబునకిష్టపడియున్నావుకావున, నీవువధ్యుండవు;దుర్బుద్ధివినైతివి; మఱియు, బాలుండవుబల

స ౧౫

వంతుండవు సాహసంబు సేయుటయం దే ప్రియంబుగలవాఁడవునగుసిన్ను, ఇచ్చటికిఁగొనివచ్చి, యాలోచనసభం బ్రవేశింపఁజేసినట్టివాఁడును, వధ్యుండు.

అని, తాత్పర్యము.

మూఢః ప్రగల్భోవినయోపపన్న
స్తీక్ష్ణస్వభావోల్పమతి ర్దురాత్మా
మూర్ఖ స్త్వ మత్యంతసుదుర్మతిశ్చ
త్వ మింద్రజి ద్బాలతయా బ్రవీషి. ౧౨

టీక॥ ఇంద్రజిత్=ఇంద్రజిత్తా; త్వం=నీవు; మూఢః= తెలివిలేనివాఁడవు. ప్రగల్భః=చమత్కారివి, గర్వితుండవనుట. అవినయోపపన్నః=అణకువలేనివాఁడవు. తీక్ష్ణస్వభావః=క్రూరమయినస్వభావముగలవాఁడవు. అల్పమతిః=నీచబుద్ధిగలవాఁడవు. దురాత్మా=దుష్టస్వభావముగలవాఁడవు. మూర్ఖః= ఆలోచనలేనివాఁడవు. అత్యంతసుదుర్మతిశ్చ= మిక్కిలియునధికమయినదుర్బుద్ధిగల వాఁడవును. త్వం=నీవు; బాలతయా= పిన్నవాఁడవగుటచేత; బ్రవీషి= చెప్పుచున్నావు.

ఇంద్రజిత్తా! నీవు, తెలివిలేనివాఁడవు; గర్వితుండవు; శిక్షితుండవుకావు; క్రూరంబయిన స్వభావముగల వాఁడవు; నీచబుద్ధివి; దుష్టస్వభావుండవు; ఆలోచన తెలియనివాఁడవు; మిక్కిలియు దుర్బుద్ధివి; నీవుపిన్నవాఁడవగుటచే, నేమియుఁదెలియక ప్రేలెదవు.

అని, తాత్పర్యము.

కో బ్రహ్మదండప్రతిమప్రకాశా
నర్చిష్మతః కాలనికాశరూపాన్
సహేత బాణా న్యమదండకల్పా
న్సమక్షముక్తా న్యుధి రాఘవేణ. ౧౩

టీక॥ కః=ఎవ్వఁడు; బ్రహ్మదండప్రతిమప్రకాశాన్ = బ్రహ్మదండములోఁ

బోలిక-గల కాంతిగలవియు ; అర్చిష్మ తః=జ్వాలలుగలవియు; కాలనికాశరూపాన్=మృత్యువుతోసమానమయినరూపముగలవియు;యమదండకల్పాన్=యమదండముతోసమానములునగు; రాఘవేణ=రామునిచేత ; సమత్ముముక్తాన్= సమీపమునందువిడువఁబడిన;బాణాన్=బాణంబులను;యుధి= యుద్ధమునందుః సహేత=ఓర్చునుః

బ్రహ్మదండమువంటివియు జ్వాలలు గలవియుమృత్యువుంబోలెఁజూపట్టునవియు యమదండసమానంబులునగు,రాముని చేఁబ్రయోగింపఁబడినబాణంబుల, యుద్ధంబున నెవ్వఁడుసహింపఁగలఁడుః అని, తాత్పర్యము.

ధనాని రత్నాని విభూషణాని
వాసాంసి దివ్యాని మణీంశ్చ చిత్రాన్
సీతాంచ రామాయ నివేద్య దేవీం
వసేమ రాజ న్నిహ వీతశోకాః. ౧౪

టీక॥ రాజన్=రాక్షసరాజుండవగురావణుఁడా! ధనాని=ధనములను;రత్నాని=శ్రేష్ఠవస్తువులను; విభూషణాని=సొమ్ములను;దివ్యాని = శ్రేష్ఠములగు; వాసాంసి = వస్త్రములను; చిత్రాన్=నానావిధములగు; మణీంశ్చ= రత్నములను;దేవీం = రాణియగు;సీతాంచ=సీతను; రామాయ=రామునికొఱకు; నివేద్య = సమర్పించి ; ఇహ=ఇచ్చట;వీతశోకాః=విడువఁబడిన దుఃఖముగలవారలమయి; వసేమ=ఉండుదము.

రాక్షసరాజుండవగురావణుఁడా! ధనంబులనుఅమూల్యపదార్థంబులను భూషణంబులనుదివ్యవస్త్రంబులను,నానావిధరత్నంబులను, సీతాదేవితోఁగూడ,రామునకుసమర్పించి, మనమిచ్చట, నిర్భయులమై సుఖంబుగానుండుదము, అని,విభీషణుండుచెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, పంచదశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండ పంచదశసర్గటీక, ముగిసినది.

శ్రీ

షోడశసర్గప్రారంభః.

సునివిష్టం హితం వాక్య ముక్తవంతం విభీషణమ్
అబ్రవీ త్పరుషం వాక్యం రావణః కాలచోదితః. ౧

టీక॥ రావణః=రావణుఁడు; సునివిష్టం = చక్కఁగా మనస్సునకుఁదగులునట్లుగా; హితం=మేలుగల్గించునట్టి; వాక్యం=మాటను; ఉక్తవంతం = చెప్పినట్టి; విభీషణం=విభీషణునిగూర్చి; కాలచోదితః= మృత్యువుచేఁబ్రేరింపఁబడినవాఁడై; పరుషం=కఠినమగు; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్ =చెప్పెను.

అట్లు, చక్కఁగా మనస్సునకు వచ్చునట్లు, హితవాక్యంబులు చెప్పినట్టివిభీషణునింజూచి, రావణుండు, అట్టిహితంబుఁజెప్పినందుకు మిక్కిలియు గౌరవింపవలసినవాఁడయ్యు, మృత్యుప్రేరితుండై, పరుషవాక్యంబులదూషింప నారంభించెను.

అని, తాత్పర్యము.

వసే త్సహ సపత్నేన క్రుద్ధేనా శీవిషేణ వా
న తు మిత్రప్రవాదేన సంవసే చ్ఛత్రుసేవినా. ౨

టీక॥ సపత్నేనసహ= శత్రువుతోఁగూడఁగాని; క్రుద్ధేన= కోపంబు నొందిన; ఆశీవిషేణవా= సర్పముతోఁగూడఁగాని; వసేత్ =ఉండవచ్చును. మిత్రప్రవాదేన= స్నేహితుండను ప్రసిద్ధిగల; శత్రుసేవినాతు= శత్రువును సేవించువానితో మాత్రము; నసంవసేత్ =వాసము సేయఁగూడదు.

సాక్షాచ్ఛత్రువుతోఁగాని కుపితంబగుసర్పముతోఁగాని సహవాసము సేయవచ్చును, స్నేహితవేషము ధరించియుండుశత్రుపక్షపాతితో మాత్రము నెప్పుడేని సహవాసము సేయరాదు.

అని, తాత్పర్యము,

జానామి శీలం జ్ఞాతీనాం సర్వలోకేషు రాక్షస
హృష్యంతే వ్యసనేష్వే తే జ్ఞాతీనాం జ్ఞాతయ స్సదా. ౩

టీక॥ రాక్షస=రాక్షసుఁడవగువిభీషణుఁడా! సర్వలోకేషు=సమస్తజనులయందును; జ్ఞాతీనాం=దాయాదులయొక్క; శీలం=స్వభావమును; జానామి=ఎఱుంగుదును. ఏతే=ఈ; జ్ఞాతయః=దాయాదులు; సదా = ఎల్లప్పుడు; జ్ఞాతీనాం = దాయాదులయొక్క; వ్యసనేషు= దుఃఖములయందు; హృష్యంతే= సంతోషించుచున్నారు.

రాక్షసుఁడా! సమస్తజనులలోను, ఈజ్ఞాతుల స్వభావము నాకుఁ దెలియును; ఈజ్ఞాతులు, తమజ్ఞాతులకుఁ గష్టము వచ్చునప్పుడంతయు, సంతోషంబునొందుదురు. అని, తాత్పర్యము.

ప్రధానం సాధనం వైద్యం ధర్మశీలంచ రాక్షస
జ్ఞాతయో హ్యవమన్యంతే శూరం పరిభవంతి చ. ౪

టీక॥ రాక్షస=రాక్షసుఁడా! జ్ఞాతయః=దాయాదులు; ప్రధానం=శ్రేష్ఠుని; సాధనం=కార్యసాధకుని; వైద్యం=పండితుని; ధర్మశీలంచ=ధర్మస్వభావుని; శూరం= యుద్ధమునందుభయములేనివానిని; అవమన్యంతేహి= అవమానింతురుగదా! పరిభవంతిచ=తిరస్కారమును జేయుదురు.

రాక్షసుఁడా! జ్ఞాతులు, తమజాతిలోఁ బ్రధానుండగువానిని, పండితుని, ధార్మికుని, శూరుని, నవమానింతురు; మఱియుఁ దిరస్కరింతురు.

అని, తాత్పర్యము.

నిత్య మన్యోన్యసంహృష్టా వ్యసనేష్వాతతాయినః

స ౧౬

ప్రచ్ఛన్నహృదయా ఘోరా జ్ఞాతయస్తు భయావహాః. ౫

టీక॥ ప్రచ్ఛన్నహృదయాః = మూయఁబడినమనస్సుగలవారలును; నిత్యం= ఎల్లప్పుడును; అన్యోన్యసంహృష్టాః = ఒండొరులపైసంతోషంబునొందినవారలును సంతోషమునొందినట్లున్నవారలు ననుట ; వ్యసనేషు= కష్టములయందు; ఆతతాయినః= ద్రోహముసేయువారలును; ఘోరాః=భయంకరులునగు;జ్ఞాతయస్తు=దాయాదులుమాత్రము;భయావహాః=భయముగల్గించువారలు.

జ్ఞాతులు, ఇతరకాలములయందు, ఒకరిపైనొకరు మహాస్నేహముగలిగియున్నట్లభినయించుచు, మనస్సులోనొకటి బయిటనొకటిగా మాటలాడుచు, నెప్పుడును గీడెతలంపుచు, నాపత్సమయంబుల ద్రోహంబుగావింతురు; కావున, జ్ఞాతులవలనభయంబవశ్యముగల్గును; వారల నమ్మరాదు. అని, తాత్పర్యము.

శ్రూయంతే హస్తిభి గీతాః శ్లోకాః పద్మవనే క్వచిత్

పాశహస్తాన్నరాన్ దృష్ట్వా శృణు తాన్ గదతో మమ. ౬

టీక॥ క్వచిత్=ఒకానొకచోట; పద్మవనే=పద్మవనమునందు; హస్తిభిః= ఏనుంగులచేత; పాశహస్తాన్= పాశములుహస్తములందుఁగల; నరాన్ = మనుష్యులను;దృష్ట్వా=చూచి;గీతాః= పాడఁబడిన; శ్లోకాః = శ్లోకములు; శ్రూయంతే= వినఁబడుచున్నవి. గదతః=చెప్పుచున్నట్టి ; మమ=(పంచమ్యర్థమందుషష్ఠి)నావలన; తాన్=ఆశ్లోకములను; శృణు=వినుము.

పద్మవనంబను నొకయరణ్యంబునందు, ఏనుంగులు, తమ్ముఁబట్టుటకై పాశంబులంగొనివచ్చినపురుషులంజూచి , కొన్నిశ్లోకంబులంజెప్పినవి ; వానింజెప్పెదవినుము. అని, తాత్పర్యము.

నాగ్ని ర్నాన్యాని శస్త్రాణి న నః పాశా భయావహాః

ఘోరా స్స్వార్థ ప్రయుక్తాస్తు జ్ఞాతయో నో భయావహాః. ౭

టీక॥నః=మనకు ; అగ్నిః=నిప్పు;న (భయావహః)= భయంబుగలిగించున

స ౧౬

దికాదు. అన్యాని=ఇతరములయిన ; శస్త్రాణి=ఆయుధములు; న (భయావహాని)=భయంబుగలిగించునవికావు. పాశాః=త్రాళ్లును; భయావహాః=భయంబుగల్గించునవి; న= కావు. ఘోరాః=భయంకరములును; స్వార్థప్రయుక్తాః=స్వకార్యమునందుఁ బ్రయోగింపఁబడినవియునగు ; జ్ఞాతయస్తు = జ్ఞాతులుమాత్రము , మనజాతియేనుంగులుమాత్రము;నః= మనకు ; భయావహాః=భయముగలిగించునవి.

మనకునిప్పువలనభయములేదు ; ఇతరాయుధంబులవలనను భయంబులేదు; ఈపాశంబులవలనను మనకెంతమాత్రముభయంబులేదు; అయితే, నిర్దయములును, స్వకార్యపరములు నగు, నీపురుషులయొద్ద నుండునట్టి మనజాతియేనుంగులే, మనకుభయంబు గలిగించునవి అని, తాత్పర్యము.

ఉపాయ మేతే వక్ష్యంతి గ్రహణే నాత్ర సంశయః

టీక॥ ఏతే = ఈజ్ఞాతులయిన యేనుంగులు;గ్రహణే= పట్టుకొనుటయందు;ఉపాయం=ఉపాయమును; వక్ష్యంతి=చెప్పును.అత్ర=ఇందు; సంశయః=సందేహము;న=లేదు-

ఈ మనజ్ఞాతులె,వీరికి, మనలంబట్టుటకుపాయంబులునేర్పునవి;ఇందు సందేహము లేదు. అని; తాత్పర్యము.

కృత్స్నాద్భయాత్ జ్ఞాతిభయం సుకష్టం విదితం వచః. ౮

టీక॥ కృత్స్నాత్= సమస్తమయినభయాత్ = భయముకన్నను;జ్ఞాతిభయం=జ్ఞాతులవలనిభయము; సుకష్టం=మిక్కిలియుఁగష్టమయినది. వచః=ఈమాట;విదితం=తెలియఁబడినది.

అన్నిభయంబులకన్నను, ఈజ్ఞాతుల భయమెమిక్కిలియుఁగష్టతరము, ఈసంగతిసుప్రసిద్ధమే.

అని, తాత్పర్యము.

విద్యతే గోషు సంపన్నం విద్యతే బ్రాహ్మణే దమః
విద్యతే స్త్రీషు చాపల్యం విద్యతే జ్ఞాతితో భయమ్. ౯

స ౧౬

టీక॥గోషు = ఆవులయందు;సంపన్నం=సంపద;విద్యతే=కలదు. బ్రాహ్మణే=బ్రాహ్మణునియందు; దమః=ఇంద్రియనిగ్రహము;విద్యతే = ఉన్నది-స్త్రీషు=స్త్రీలయందు; చాపల్యం=చాంచల్యము;విద్యతే=ఉన్నది.జ్ఞాతితః = జ్ఞాతులయందు;భయం = భయము;విద్యతే=ఉన్నది.

ఆవులయందుసంపదయున్నది;బ్రాహ్మణులందు , ఇంద్రియ నిగ్రహము గలదు ; స్త్రీలయందుఁ జాపలంబున్నది; అట్లు, జ్ఞాతులవలననవశ్యముభయంబుగలదు.ఇట్లు , ఆయేనుంగులు, శ్లోకంబులఁబఠించినవి.

అని, తాత్పర్యము.

తతో నేష్టమిదం సౌమ్య యదహం లోకసత్కృతః
ఐశ్వర్య మభిజాతశ్చ జ్ఞాతీనాం మూర్ధ్న్యవస్థితః- ౧౦

టీక॥సౌమ్య= తిన్ననివాఁడవగు విభీషణుఁడా! తతః = అందువలన; అహం=నేను; లోకసత్కృతః= జనులచేఁబూజింపఁ బడినవాఁడనై ; ఐశ్వర్యం=ఐశ్వర్యమును;అభిజాతశ్చ=పొందినవాఁడనునై; జ్ఞాతీనాం=దాయాదులయొక్క; మూర్ధ్ని = తలయందు; అవస్థితః= ఉన్నవాఁడనై ;స్థితఇతి (అధ్యాహృతము)యత్ = ఉన్నాననునదియేదిగలదో;ఇదం=ఇది;తవ(అధ్యాహృతము)=నీకు;నేష్టం=సమ్మతముకాదు-

సౌమ్యుఁడవగు విభీషణుఁడా!అట్లు నీవుజ్ఞాతివికావున, నేను, ఇట్లులోకపూజితుండనై ,పరమైశ్వర్యంబునొంది,జ్ఞాతులలోముఖ్యుండనై యుండుట , నీకు సమ్మతముకాదు.అని, తాత్పర్యము.

యథా పుష్కరపర్ణేషు పతితా స్తోయబిందవః
నశ్లేష ముపగచ్ఛంతి తథాఽ నార్యేషు సంగతమ్ ౧౧

టీక॥యథా=ఎట్లు;పుష్కరపర్ణేషు=తామరాకులయందు;పతితాః=పడిన;తోయబిందవః=జలబిందువులు;శ్లేషం=ఐక్యమును; నోపగచ్ఛంతి= పొందవో;తథా=అట్లు;అనార్యేషు=దుష్టులయందు;సంగతం=సంబంధము;శ్లేషం (అధ్యాహృతము)= స్నేహసంబంధమును;నోపగచ్ఛతి(అధ్యాహృతము)=

పొందదు.

తామరాకులయందుఁబడిన జలబిందువులు, ఒకటితోనొకటిచేరనట్లు, దుష్టులతో సన్నాళ్లు సహవాసము చేసినను, స్నేహంబుగుదురదు.

అని, తాత్పర్యము.

యథా మధుకర స్తర్షా ద్రసం విన్ద న్నవిద్యతే
తథా త్వమపి తత్రైవ తథాఽ నార్యేషు సౌహృదమ్. ౧౨

టీక॥ యథా=ఎట్లు; మధుకరః=తుమ్మెద; తర్షాత్=కోర్కివలన; రసం=తేనియను; విన్దన్=పొందుచు; తత్రైవ=ఆపుష్పమునందే; నవిద్యతే= ఉండదో; త్వమపి=నీవును; తథా=అట్లు. అనార్యేషు=దుష్టులయందు; సౌహృదం=స్నేహము; తథా=అట్లు.

తుమ్మెద, పుష్పంబులనుండు తేనియం ద్రావి, యంత, నాపుష్పంబునఁ, దేనియ నిచ్చినయుపకారంబుదలఁచి, నిమిషంబైననునిలువదుగదా! అట్లు, నీవును, నావలననను స్తసుఖంబులననుభవించి, నాకీపట్లోదుచున్నావు; దుష్టులతో స్నేహము సేయుటయంతయుఁ నుండదను, అట్లే నిష్ఫలమగును. అని, తాత్పర్యము.

యథా పూర్వం గజ స్స్నాత్వా గృహ్య హస్తేన వై రజః
దూషయ త్యాత్మనో దేహం తథాఽ నార్యేషు సౌహృదమ్. ౧౩

టీక॥ యథా=ఎట్లు; గజః=ఏనుంగు; పూర్వం=మొదట; స్నాత్వా=స్నానముచేసి; హస్తేన వై= తొండముచేతనే; రజః = దుమ్మును; గృహ్య(గృహీత్వా)=తీసికొని; ఆత్మనః = తనయొక్క; దేహం = దేహమును; దూషయతి=చెఱచుకొనునో; అనార్యేషు=దుష్టులయందు; సౌహృదం = స్నేహము; తథా=అట్లు.

ఏనుంగు, మొదటఁ జక్కఁగా స్నానముచేసి, యంతఁ, దనతుండముచేత నేదుమ్ము దీసి, దేహంబంతయుఁబోసికొనునట్లు దుష్టులు మొదట బహుస్నేహముగానుండి, పిమ్మట, దానికివిఘాతము సేయుదురు. అని, తాత్పర్యము.

యథా శరది మేఘానాం సిఞ్చతా మపి గర్జతామ్

నభవ త్యంబుసంక్లేద స్తథా నార్యేషు సౌహృదమ్. ౧౪

టీక॥యథా=ఎట్లు;శరది = శరత్కాలమునందు; సించతాం=తడుపుచున్నవియు; గర్జతామపి=గర్జించుచున్నవియునగు;మేఘానాం = (పంచమ్యర్థమందుషష్ఠి) మేఘంబులవలన;అంబుసంక్లేదః=నీళ్ల తేమ;నభవతి=కాదో; అనార్యేషు = దుష్టులయందు;సౌహృదం=స్నేహము;తథా=అట్లు.

శరదృతువునందు మేఘంబువర్షణంబుగురియునట్లు ఎంతగర్జించుచుండినను, నేలయందుఁదేమయయినను గలుగకుండునట్లు, దుష్టులతో నెంత స్నేహము చేసినను, వారలుపకారము సేయునట్లభినయించుటయె కాని, యెంతమాత్రము చేయరు. అని, తాత్పర్యము.

అన్య స్త్వేవంవిధం బ్రూయా ద్వాక్య మేత న్నిశాచర
అస్మిన్ ముహూర్తే నభవే త్త్వాంతు ధిక్కులపాంసనమ్. ౧౫

టీక॥ నిశాచర= రాక్షసుఁడవగు విభీషణుఁడా ! అన్యస్తు= ఇతరుఁడుమాత్రము; ఏవంవిధం=ఇట్టి; ఏతత్=ఈ; వాక్యం = మాటను ; బ్రూయాత్ (చేత్)=చెప్పునేని; అస్మిన్=ఈ; ముహూర్తే=క్షణమునందే; నభవేత్= ఉండఁడు , నశించుననుట. కులపాంసనం = వంశముచెఱుపునట్టి ; త్వాంతు=నిన్నుఁగూర్చిన మాత్రము; ధిక్=దహింపఁబడుటయగుఁగాక.

రాక్షసుఁడవగు విభీషణుఁడా! నీవు తమ్ముఁడవనిమన్నించితిని; మఱియొకఁడిట్టిపరుషవచనంబులాడునేని, యతండుక్షణంబుననె వినాశంబు నొందునట్లుగావింతు; నీవువంశంబుఁజెఱుపం బుట్టినవాఁడవు;ఛీ!అవతల!అని , రావణుండు,విభీషణునిగూర్చి , పరుషంబులాడెను. అని,తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్తః పరుషం వా న్యాయవాదీ విభీషణః
ఉత్పపాత గదాపాణి శ్చతుర్భి స్సహ రాక్షసైః. ౧౬

టీక॥ న్యాయవాదీ= న్యాయముఁజెప్పునట్టి;విభీషణః = విభీషణుఁడు;ఇతి=

ఇట్లు; పరుషం = కఠినమయిన; వాక్యం=మాటను; ఉక్తః= చెప్పఁబడినవాఁడై; గదాపాణిః= గదచేతంగలవాఁడై; చతుర్భిః=నలుగురగు; రాక్షసైస్సహ= రాక్షసులతోఁగూడ; ఉత్పపాత=ఎగిరెను.

న్యాయవాదియగువిభీషణుఁడు, ఇట్లుక్రమముగా రావణునిచేఁ బరుషవచనంబులనవమానితుండై, గదచేతంబూని, నల్వురి రాక్షసులతో, నాకాశంబునకుద్గమించెను. అని, తాత్పర్యము.

అబ్రవీచ్చ తదా వాక్యం జాతక్రోధో విభీషణః
అంతరిక్షగత శ్శ్రీమా న్భ్రాతరం రాక్షసాధిపమ్. ౧౭

టీక॥ తదా=అప్పుడు; శ్రీమాన్=కాంతిమంతుండగు; విభీషణః= విభీషణుండు;అంతరిక్షగతః = అంతరిక్షము నొందినవాఁడై;జాతక్రోధః= కలిగిన కోపముగలవాఁడై;భ్రాతరం=అన్నయగు;రాక్షసాధిపం=రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునిగూర్చి;వాక్యం=మాటను; అబ్రవీచ్చ=చెప్పెను.

అట్లు, విభీషణుండు అంతరిక్షము నొంది,ప్రతికూలంబగురావణసహవాసంబువదలుటయు ననుకూలంబగురామసమాశ్రయంబుగోరుటయునను, నీరెంటివలనంగలిగిన పరమకాంతిచే వెలుంగుచు,అన్నయగురాక్షసేశ్వరుండగురావణునింజూచి,కుపితుండై, యీమాటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

స త్వం భ్రాతాసి మే రాజన్ బ్రూహి మాం య ద్యదిచ్ఛసి

టీక॥ రాజన్ = రాక్షసరాజా ! సః=అట్టి; త్వం=నీవు; మే = నాయొక్క;భ్రాతా=అన్నవు;అసి= అగుచున్నావు. యత్,యత్=దేనిదేని; ఇచ్ఛసి=కోరుచున్నావో; మాం = నన్నుఁగూర్చి; తత్(అధ్యాహృతము)=దానిని; బ్రూహి=చెప్పుము.

రాక్షసరాజుండవగు రావణుఁడా! నీవునాకుజ్యేష్ఠభ్రాతవు; కావున, నీకేమేమిచెప్పవలెననియున్నదో , ఆమాటలన్నియుఁ జెప్పుము; నేనుబదులాడఁగూడదు. అని, తాత్పర్యము.

స ౧౬

జ్యేష్ఠో మాన్యః పితృసమో నచ ధర్మపథే స్థితః. ౧౮
ఇదం తు పరుషం వాక్యం న క్షమా మ్యనృతం తవ

టీక॥ త్వం(అధ్యాహృతము)=నీవు; జ్యేష్ఠః=అన్నవు. మాన్యః=పూజ్యుండవు; పితృసమః=తండ్రితోసమానుండవు. ధర్మపథే= ధర్మమార్గమునందు; స్థితశ్చ= ఉన్నవాఁడవు మాత్రము; న=కావు. తవ=నీయొక్క; అనృతం= అసత్యమయిన; ఇదం=ఈ; పరుషం= కఠినముయిన; వాక్యంతు = మాటనుమాత్రము; నక్షమామి=ఓర్వను.

నీవు, నాకు జ్యేష్ఠభ్రాతవు, తండ్రివలెఁబూజనీయుండవు; అయితే, ధర్మమార్గంబువదలినావు; మఱియు, నామీఁద, నసత్యముగాదోషంబుమోపి, పరుషవచనంబుల దూషించినావు; దీనిని మాత్రముసహింపను.

అని, తాత్పర్యము.

సునీతం హితకామేన వాక్యముక్తం దశానన. ౧౯
న గృహ్ణంత్యకృతాత్మానః కాలస్య వశమాగతాః

టీక॥ దశానన=రావణుఁడా! హితకామేన=మేలుఁగోరునట్టి; మయా= నాచేత; సునీతం=చక్కఁగానిశ్చయింపఁబడిన; వాక్యం=మాట; ఉక్తం= చెప్పఁబడినది. అకృతాత్మానః=చేయఁబడనిబుద్ధిగలవారలు, శిక్షింపఁబడనిబుద్ధిగలవారలనుట; కాలస్య=మృత్యువుయొక్క; వశం=అధీనతను; ఆగతాః=పొందినవారలయి; నగృహ్ణంతి=గ్రహింపరు.

రావణుఁడా! నేను, నీమేలుగోరి, చక్కఁగానిశ్చయించి, నీకుహితకరంబగు మాటంజెప్పితిని; అయితే, బుద్ధిహీనులు, మృత్యువశంగతులయి, హితోపదేశంబు, వినరు. అని, తాత్పర్యము.

సులభాః పురుషా రాజన్ సతతం ప్రియవాదినః. ౨౦
అప్రియస్య చ పథ్యస్య వక్తా శ్రోతాచ దుర్లభః

టీక॥ రాజన్= రాక్షసరాజుండవగు రావణుఁడా! ప్రియవాదినః=సంతోషకరంబులగుమాటలంజెప్పునట్టి; పురుషాః=పురుషులు; సతతం=ఎల్లప్పుడు

ను; సులభాః=సులభులు. అప్రియస్య = అనిష్టంబగు; పథ్యస్యచ= హితముయొక్కమాత్రము; వక్తా=చెప్పువాఁడును; శ్రోతాచ=వినువాఁడును; దుర్లభః= పొందనలవిగానివాఁడు.

రాక్షసరాజుండవగు రావణుఁడా! ఎట్లయినను సంతోషంబుగ్రహించుచూట ఇచ్చెప్పువారలును, వినువారలును, ఎల్లప్పుడును, గావలసినంతనుండి దొరకుదురు; అప్రియంబులగు, హితవచనంబులఁజెప్పువాఁడును, జెప్పిన, వినువాఁడును, ఒక్కఁడైనను, దొరకఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

బద్ధం కాలస్య పాశేన సర్వభూతాపహారిణా. ౨౧
న నశ్యంత ముపేక్షేయం ప్రదీప్తం శరణం యథా

టీక॥ సర్వభూతాపహారిణా= సమస్తప్రాణులనుసంహరించునట్టి; కాలస్య = మృత్యుదేవతయొక్క; పాశేన= త్రాటిచేత; బద్ధం=కట్టఁబడినవానిని; నశ్యంతం=నశించుచున్నవానిఁగా; త్వాం(అధ్యాహృతము)=నిన్ను; ప్రదీప్తం= మండుచున్న; శరణంయథా= గృహంబునువలె; నోపేక్షేయం (నోపేక్షేయం)=ఉపేక్షింపను.

సమస్తప్రాణిసంహారకారణంబగు మృత్యుపాశంబునబద్ధుండవై నాశంబునొందుచున్ననిన్ను మండుచున్నగృహముంబోలెఁ, జూచి, యూరకుండఁజాలక, యింతమాటముచెప్పితిని. అని, తాత్పర్యము.

దీప్తపావకసంకాశైః శితైః కాంచనభూషణైః. ౨౨
న త్వా మిచ్ఛా మ్యహం ద్రష్టుం రామేణ నిహతం శరైః

టీక॥ అహం=నేను; రామేణ=రామునిచేత; దీప్తపావకసంకాశైః=మండినయనిప్పుతోసమానములును; శితైః=తీక్ష్ణములును; కాంచనభూషణైః= బంగారుఅలంకారముగాఁగలవియునగు; శరైః=బాణములచేత; నిహతం=కొట్టబడిన; త్వాం=నిన్ను; ద్రష్టుం=చూచుటకు; నేచ్ఛామి=కోరను.

రాముండు, నిన్ను, మండుచున్ననిప్పవలె వెలుంగుచున్నవియుఁ దీక్ష్ణంబులు

స ౧౬

నుగాంచనాలంకృతంబులునగు బాణం బులంగొట్టుచుండఁగాఁ, జూడ, నాకి ష్టములేదు. అని, తాత్పర్యము.

శూరాశ్చ బలవంతశ్చ కృతాస్త్రాశ్చ రణాజిరే. ౨౩
కాలాభిపన్నా స్సీదంతి యథా వాలుక సేతవః

టీక॥ రణాజిరే=యుద్ధభూమియందు; శూరాశ్చ=యుద్ధమునందు భయములే నివారలును; బలవంతశ్చ=అధికమయి నబలముగలవారలును; కృతాస్త్రాశ్చ= నేర్వఁబడిన యస్త్రములు గలవారలు ను; కాలాభిన్నాః = మృత్యువుచేఁగ్ర హింపఁబడినవారలై; వాలుకసేతవో యథా=ఇసుకనీటికట్టలువలె; సీదంతి= నశింతురు.

యుద్ధంబున శూరులును బలవంతు లునుఅస్త్రవేత్తలునగువారలందఱు,మృ త్యుగ్రస్తులయినప్పుడు,ఇసుకచేఁజేసిననీ టికట్టలువలె నిమిషంబున మడిసిపోవు దురు. అని, తాత్పర్యము.

తన్మర్షయతు యచ్చోక్తం గురుత్వా ద్ధిత మిచ్ఛతా. ౨౪

టీక॥ గురుత్వాత్= అన్నవగుటవ లన;హితం=మేలును;ఇచ్ఛతా= కోరు నట్టి;మయా(అధ్యాహృతము)= నాచే త; యచ్చ=ఏదియు;ఉక్తం=చెప్పఁబడి నదో; తత్=దాని; భవాన్ (అధ్యాహృతము)=నీవు;మర్షయతు=క్షమిం పవలయును,

అన్నవగుటవలన,నీహితంబుఁగోరి నేనేమోచెప్పినాను;అందుకునీవుక్షమిం పవలయును. అని, తాత్పర్యము.

ఆత్మానం సర్వథా రక్ష పురీం చే మాం స రాక్షసామ్

టీక॥ఆత్మానం=నిన్ను;సర్వథా=అ న్నివిధంబులను;ఇమాం=ఈ; సరాక్ష సాం=రాక్షసులతోఁగూడిన; పురీంచ= లంకాపట్టణంబును; రక్ష= కాపాడు కొనుము.

అన్నివిధంబులను,నిన్నునీవురక్షించు కొనుము;ఈరాక్షసులను ఈలంకాపట్ట ణంబునుంగూడరక్షించుకొనుము.

అని, తాత్పర్యము.

స ౧౬

స్వస్తి తేస్తు గమిష్యామి సుఖీ భవ మయావినా. ౨౫

టీక॥ తే= నీకు; స్వస్తి= మంగళము; అస్తు= కలుగుంగాక. గమిష్యామి= పోయెదను. మయావినా= నన్నువిడిచి; సుఖీ= సుఖంబుగలవాఁడవు; భవ= అగుము.

నీకుమంగళంబుగలుగుంగాక; నేను బోయెదను; నేనబోయినపిమ్మట, నేనులేనుగదా! ఇంకనీవుసుఖంబుగ నుండుము. అని, తాత్పర్యము.

నివార్యమాణస్య మయా హితైషిణా
న రోచతే తే వచనం నిశాచర
పరేతకల్పాహి గతాయుషో నరా
హితం న గృహ్ణంతి సుహృద్భి రీరితమ్. ౨౬

టీక॥ నిశాచర= రాక్షసుండవగు రావణుఁడా! హితైషిణా= మేలుగోరునట్టి; మయా= నాచేత; నివార్యమాణస్య= నివారింపఁబడుచున్నట్టి; తే= నీకు; వచనం= మాట; నరోచతే= రుచింపకున్నది. గతాయుషః= పోయినయాయుస్సుగల; నరాః= మనుష్యులు; పరేతకల్పాహి= చచ్చినవారలతో సమానులుగదా! సుహృద్భిః= స్నేహితులచేత; ఈరితం= చెప్పఁబడిన; హితం= మేలుగలిగించునట్టిమాటను; నగృహ్ణంతి= గ్రహింపరు.

రాక్షసుడవగు రావణుఁడా! నేను నీహితముఁగోరి యెంతచెప్పినను, నామాటయందు, నీకురుచిపుట్టకున్నది; ఆయుస్సుగడచినవారలు, చచ్చినట్టిగదా! స్నేహితులుచెప్పహితోక్తులను వారలువినరు. అనివిభీషణుండు, రావణునకుఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, షోడశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.
ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండషోడశసర్గటీక,
ముగిసినది.

(శ్రీ)

సప్తదశసర్గ ప్రారంభః.

ఇత్యుక్త్వా పరుషం వాక్యం రావణం రావణానుజః
ఆజగామ ముహూర్తేన యత్ర రామ స్సలక్ష్మణః. ౧

టీక॥ రావణానుజః = రావణునితమ్ముండగు విభీషణుండు; రావణం= రావణునిగూర్చి; ఇతి=ఇట్లు; పరుషం = కఠినమయిన; వాక్యం=మాటను ; ఉక్త్వా=చెప్పి; యత్ర= ఎచ్చట; సలక్ష్మణః=లక్ష్మణునితోఁగూడిన ; రామః= రాముఁడు ; స్థితః(అధ్యాహృతము)= ఉన్నాఁడో; తత్ర(అధ్యాహృతము)= అచ్చటికి; ముహూర్తేన=స్వల్పకాలముచేత; ఆజగామ=వచ్చెను.

రావణునితమ్ముండగువిభీషణుండు, రావణునింజూచి, యిట్లుపరుషవచనంబులాడి, యంత, ముహూర్తకాలంబున, లక్ష్మణసహితుండగు రాముండున్న ప్రదేశంబునకువచ్చెను-

అని, తాత్పర్యము-

విశేషార్థము.— రావణా రావణునితమ్ముండగు విభీషణు , చిన్నవాఁడైనను జ్ఞానికావునఁ, జెప్పవలసినహితవచనముం జెప్పినాఁడని సూచింపఁబడినది. పరుషంవాక్యం=పరుషవచనమును; మలయానిలాదులు, ప్రియురాండ్రతోఁగూడినవారలకుఁబ్రియకరములైనను, విరహిజనులకుదుఃఖకరంబులగునట్లు, విభీషణునిమాట, హితంబుకావున సంతోషకరంబుగావలసినదయ్యు, రావణుండుదుష్టుండగుటచే, నతనికిఁబరుషంబుగా నేయుండినది. ఉక్త్వా=చెప్పి; "రామునకుసీతాదేవినొసంగుము" అని కర్తవ్యాంశమును, "రాముండు, కఱకుబాణంబులచే రాక్షసులశిరస్సులఖండించుటకుమున్నెయిమ్ము" అని, చేయకున్నంగల్గుప్రత్యవాయంబును, నిశ్శేషంబుగా, హితంబుగాను, అది, నిష్ఫలంబగుటవలనఁ, బరుషంబుగాను, ఎంతవఱకుఁజెప్పినచోఁదమ్ముండుఅంతయుఁదెలిసియు అన్నయాపదనొందుచుండఁగాఁజూచుచునూరకుండెనను నపకీర్తి, తనకుఁబొసఁగకుండునో, అంతవఱకును జెప్పి; యత్ర=ఎచ్చట, ఇందుచే, "రాముండుండుటచే నాప్రదేశంబును బరమప్రాప్యం" బనిసూచింపఁబడినది- సలక్ష్మణః=లక్ష్మ

ణునితోఁగూడిన; ఇందుచేఁబరుష కార సాన్నిధ్యంబు దెలుపఁబడినది- రామః= రాముండు; తత్ర= అచ్చటికి; ఆజగామ= వచ్చెను- విభీషణునకు, రావణగృహంబె స్వకీయగృహము; రామగోష్ఠియె స్వగృహంబుగా నుండ, బోయెనని చెప్పక వచ్చెనని చెప్పఁబడినది- ముహూర్తేన (ఆజగామ)= శీఘ్రమున వచ్చెను. అనుటచే, "వరం హుతవహజ్వాలా పంజరాంతర్వ్యవస్థితిః, నశౌరిచింతావిముఖజన సంవాసవైశసం" (అగ్నిజ్వాలలనుపంజరంబునడుమనుండుటయె మంచిది; విష్ణుధ్యానపరాఙ్ముఖులగువారితో నుండుటమాత్రము బహుకష్టము) అను న్యాయంబు ననుసరించి, నిష్పాపయింబోలె రావణునింటనిమిషంబైనను నిలువంజాలక; దూడనుపిడిచినంతనె, యది తల్లిస్తనంబులందాఁకుటకున్న ఎచ్చట నేనిమిషంబైన జాగుసేయనట్లు, అతి శీఘ్రంబున, విభీషణుండు, రామునొద్దకుఁబోయెను- అని సూచింపఁ బడినది- ఈశ్లోకముచే, భగవద్భక్తిలేనివారి దేశంబును విడువవలయుననియు; భగవత్సంబంధి దేశంబె పరమప్రాప్యంబనియు; (లక్ష్మణసాన్నిధ్యంబును జెప్పుటచే) భాగవతాభిమానంబుగల దేశంబునందె యుండవలయుననియు సూచింపఁబడినది-

తం మేరుశిఖరాకారం దీప్తామివ శతహ్రదామ్
గగనస్థం మహీస్థాస్తే దదృశుస్సర్వవానరాః. ౨

టీక॥ మహీస్థాః = భూమియందున్న; తే= ఆ; సర్వవానరాః= సమస్తవానరులును; గగనస్థం= ఆకాశంబుననున్నవాఁడును; మేరుశిఖరాకారం= మేరుశిఖరముయొక్క యాకారమువంటి యాకారముగలవాఁడును; దీప్తాం= ప్రకాశించుచున్న; శతహ్రదామివ (స్థితం)= మేరుపువలెనున్నవాఁడునగు; తం= అట్టివిభీషణుని; దదృశుః= చూచిరి.

అంత, నట్లు, అనలంబుననుండిచల్లని సరస్సులోఁ బడుటకుం బోలె నతిత్వరతో వచ్చుచున్నవాఁడును, ఔన్నత్యంబునను బలుపువలనను రత్నఖచిత కాంచనాభరణంబులచేతను మేరుశిఖరంబు పగిదినున్నవాఁడును, ప్రతిపక్షులను బరిత్యజించి స్వపక్షంబునొందుటచే, మేరుశిఖరంబునకుం బోలె స్థైర్యంబునొందిన వాఁడును అతిప్రకాశంబుతో నాకాశంబునందు సంచరించుటవలనను, "రామభక్తులగువానరులున్ను రామునొద్దకుఁ

బోనిత్తురో పోనివ్వరో, బోనివ్వకున్నచో నేనెటుజీవింతును" అను భయంబునవణఁకుటవలనను, మెఱవుంబోలె నున్నవాఁడునగు నాకాశగతుండైన విభీషణుని, నేలనున్నవానరులందఱుం, జూచిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తమాత్మపంచమం దృష్ట్వా సుగ్రీవో వానరాధిపః

వానరైస్సహ దుర్ధర్ష శ్చింతయామాస బుద్ధిమాన్. ౩

టీక॥ బుద్ధిమాన్= అధికమయినబుద్ధిగలవాఁడును; దుర్ధర్షః= ఎదిరింపనలవిగానివాఁడును; వానరాధిపః= వానరేశ్వరుండునగు; సుగ్రీవః= సుగ్రీవుండు; ఆత్మపంచమం=తనచేనైదవవాఁడగు; తం=ఆవిభీషణుని; దృష్ట్వా= చూచి; వానరైస్సహ= వానరులతోఁగూడ; చింతయామాస= ఆలోచించెను.

దుర్ధర్షుండగు వానరేశ్వరుండు సుగ్రీవుండు, అట్లు, అనలశరభసంపాతిప్రఘసులనునల్వురరాక్షసులంగూడి, యతిత్వరతో నాకాశంబునవచ్చుచున్న విభీషణుంజూచి, బుద్ధిమంతుండుగావున, ఇతండు, మనరహస్యంబులనెఱుంగుటకువచ్చువాఁడో, లేక, మనలంబ్రహరింపవచ్చువాఁడోయని, వానరులతోఁగూడ, నాలోచించెను.

అని, తాత్పర్యము.

చింతయిత్వా ముహూర్తంతు వానరాం స్తానువాచ హ

హనుమత్ప్రముఖాన్ సర్వా నిదం వచనముత్తమమ్. ౪

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)= ఆసుగ్రీవుండు; ముహూర్తం=కొంచెముసేపు; చింతయిత్వాతు= ఆలోచించినంతనె; హనుమత్ప్రముఖాన్= హనుమంతుండుమొదలుగాఁగల; తాన్= ఆ; వానరాన్= వానరులను; సర్వాన్= అందఱనుగూర్చి; ఉత్తమం= శ్రేష్ఠమయిన; ఇదం=ఈ; వచనం= మాటను; ఉవాచ=చెప్పెను. ("హ" అనునది పాదపూరణార్థము)

అట్లు సుగ్రీవుండు, ఎచ్చుగానాలో[illegible] కవకాశము లేకుండుటవలనఁ గొంచెముసేపు, ఆలోచించి, హనుమంతుండుమున్నగాఁగల వానరులనం

దళంబు జూచి యుత్తమంబగునీమాటం జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏష సర్వాయుధోపేత శ్చతుర్భి స్సహ రాక్షసైః
రాక్షసో భ్యేతి పశ్యధ్వ మస్మాన్ హంతుం నసంశయః. ౫

టీక॥ఏషః=ఈ ; రాక్షసః=రాక్షసుఁడు; సర్వాయుధోపేతః= సమస్తాయుధములతోఁగూడినవాఁడై ; చతుర్భిః=నలుగురయిన; రాక్షసైస్సహ=రాక్షసులతోఁగూడ; అస్మాన్ = మనలను; హంతుం=చంపుటకు; అభ్యేతి=వచ్చుచున్నాఁడు. పశ్యధ్వం(పశ్యత)=చూడుఁడు.

ఈరాక్షసుండు , నల్వురు రాక్షసులంగూడి , సమస్తాయుధంబులు ధరించి,మనలంజంపుటకై , వచ్చుచున్నాఁడు,చూడుఁడు. అని,సుగ్రీవుండు, వానరులతోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

సుగ్రీవస్య వచ శ్శ్రుత్వా సర్వే తే వానరోత్తమాః
సాలా నుద్యమ్య శైలాంశ్చ ఇదం వచన మబ్రువన్. ౬

టీక॥ తే=ఆ;వానరోత్తమాః= వానరశ్రేష్ఠులు; సర్వే=అందఱును; సుగ్రీవస్య=సుగ్రీవునియొక్క; వచః= మాటను; శ్రుత్వా=విని; సాలాన్=వృక్షములను; శైలాంశ్చ=పర్వతములను ; ఉద్యమ్య=ఎత్తికొని; ఇదం=ఈ; వచనం=మాటను; అబ్రువన్=చెప్పిరి.

ఆవానరశ్రేష్ఠులందఱు, సుగ్రీవుండు చెప్పినమాటను విని , వృక్షంబులనుబర్వతంబులను జేకొని, యీమాటం జెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

శీఘ్రం వ్యాదిశ నో రాజన్ వధాయైషాం దురాత్మనామ్
నిపతంతు హతా శ్చైతే ధరణ్యా మల్పతేజసః. ౭

టీక॥రాజన్= వానరరాజుండవగు సుగ్రీవుఁడా! ఏషాం = ఈ;దురాత్మనాం=దుష్టాత్ములయొక్క;వధాయ=చంపుటకొఱకు;నః=మమ్ము; శీఘ్రం=శీఘ్రముగా;వ్యాదిశ=ఆజ్ఞాపింపుము. అల్పతేజసః=కొంచెమయిన తేజస్సుగల; ఏతే=వీరలు;హతాశ్చ = చంపఁబడినవారలునై ;నిపతంతు=పడుదురుగాక.

వానరరాజుండవగుసుగ్రీవుఁడా! ఈ దురాత్ములంజంప, మమ్మాజ్ఞాపింపుము; వీరలల్ప తేజస్కులు, మాకెంతమాత్రము? మేమువీరలంజంపి నేలంబడవైచెదము. అని, వానరోత్తములు, సుగ్రీవునితోఁజెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము-

తేషాం సంభాషమాణానా మన్యోన్యం స విభీషణః
ఉత్తరం తీర మాసాద్య ఖస్థ ఏవ వ్యతిష్ఠత. ౮

టీక॥ తేషాం=ఆవానరులు; అన్యోన్యం=ఒండొరులనుగూర్చి; సంభాషమాణానాం= మాటలాడుచుండఁగానే; సః=ఆ; విభీషణః=విభీషణుఁడు; ఉత్తరం=ఉత్తరదిక్కునందలి; తీరం= గట్టును; ఆసాద్య=పొంది; ఖస్థఏవ= ఆకాశమునందున్నవాఁడై యె; వ్యతిష్ఠత=ఉండెను.

అట్లు, ఆవానరులు, పరస్పరముమాటలాడుచుండఁగానే, యవ్విభీషణుండు సముద్రోత్తరతీరంబుఁజేరి, యాకాశంబుననేనిలిచియుండెను.

అని, తాత్పర్యము-

విశేషార్థము.— తేషాం, సంభాషమాణానాం = అనాదరమునందుషష్ఠి. ఆవానరులట్లుమాటలాడుకొనుచుండినను, విభీషణుండు, వీరలేమిచెప్పుకొన్నను జెప్పుకొందురుగాక; రాముండు. సర్వజ్ఞుండు; పరమకారుణికుండు; సర్వలోకశరణ్యుండు; శరణాగతుఁడనగువన్ను రక్షింపకమానఁడు" అని, దృఢవిశ్వాసంబునంజేసి, యావానరులమాటల సరకు సేయక, వారలుతన్నుఁబ్రహరింపంబ్రయత్నించుచుండినను, వారలకభిముఖముగాఁ బోయినిర్భయముగా, నందఱకునుదానగపడునట్లు, ఆకాశంబుననెదృఢంబుగా నిలిచియుండెను.

ఉవాచచ మహాప్రాజ్ఞ స్స్వరేణ మహతా మహాన్
సుగ్రీవం తాంశ్చ సంప్రేక్ష్య సర్వా న్వానరయూధపాన్. ౯

టీక॥ మహాప్రాజ్ఞః= మహాపండితుండును; మహాన్= పూజ్యుండునగు విభీషణుండు; సుగ్రీవం = సుగ్రీవుని; తాన్=ఆ; వానరయూధపాన్= వానరశ్రేష్ఠులను; సర్వాంశ్చ= అందఱను; సంప్రేక్ష్య=చూచి; మహతా= అధిక

మయిన; స్వరేణ — ధ్వనిచేత; ఉవాచచ — చెప్పెను.

అట్లు, రామశరణాగతినొందఁదగినట్టిమహాభాగ్యశాలియగు నావిభీషణుండు,మహాపండితుండు కావున, "రాజుదయాళుం డైనను, అతనికంతరంగభూతులగుపురుషులద్వారముననె, దయతనికగుటుపొందవలయును;మఱియు,నీవానరులకు,నన్నుఁగొట్టవలెనను బుద్ధి, నాయందలిద్వేషముచేఁగల్గినదికాదు; వీరలు, రామునందలిభక్తిచే, నాయందనుమానముఁ జెంది,యిట్లుచేయఁదలంచెదరు; ఇదియునొక్క గుణమె; మఱియు రామభక్తులగువీరలు,నన్నంగీకరింపకేని, రాముండు మాత్రము నంగీకరించుట కేమి గలదు? రామాంగీకారము గల్గినను, రామభక్తాంగీకారమును ముఖ్యము గాఁగావలసినది; "కాఁబట్టి పీరలమూలముననే రామునిఁబొందెదను." అని, యిట్టుధర్మసూక్ష్మానుసారంబు నిశ్చయించి, పరమభాగ్యుండగు రామునకును, బురుషకారభూతులగు వానరులకును, అందఱకును,దనయోగ్యతఁ దెలియునట్లు, పేరెలుంగున,సుగ్రీవాదివానరోత్తములం జూచి, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రావణో నామ దుర్వృత్తో రాక్షసో రాక్షసేశ్వరః
తస్యాహ మనుజో భ్రాతా విభీషణ ఇతి శ్రుతః. ౧౦

టీక॥ దుర్వృత్తః = దుష్టమయిన యాచారముగల; రావణోనామ = రావణుండను పేరుగల; రాక్షసేశ్వరః — రాక్షసులకుఁబ్రభువైన; రాక్షసః = రాక్షసుఁడు; అస్తి (అధ్యాహృతము) = కలఁడు. అహం — నేను; తస్య = ఆ రావణునియొక్క; అనుజః = వెనుకఁబుట్టిన; భ్రాతా = తోఁబుట్టువును; విభీషణఇతి = విభీషణుఁడని; శ్రుతః = వినఁబడినవాఁడను.

దురాచారుండును, రాక్షసాధీశ్వరుండునగు రావణుండను రాక్షసుండొకఁడు కలఁడు; నేనతనితమ్ముండను నాపేరు విభీషణుఁడు. అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— అందు మొదలఁ, దనయందలి దోషంబులఁ జెప్పుచున్నాఁడు. రావణోనామ = రావణుండు, రావణాః, లోకంబుల నేడ్పించువాఁడు. పేరుచేత నేయతిక్రూరుండు.ట; దుర్వృత్తః = దుష్టాచారుండు; పేరుమాత్రమేకాదు; వ్యాపారమును అతి

క్రూరము-రాక్షసః=రాక్షసుఁడు-జాతియనఁట్టివ్యాపారమునకుఁ దగినక్రూరజాతియేయనుట- రాక్షసేశ్వరః=రాక్షసులకుఁబ్రభుఁడు, దుష్టకార్యంబులు సేయువాఁడు తానుమాత్రమే కాదు, మఱియు నట్టి దుష్టులగు వారలకనేకులకుఁ బ్రభుండు. రావణుండుదుష్టుండైన నీకేమి వచ్చె ననినంజెప్పుచున్నాఁడు.— అహం, తస్య,అనుజః,భ్రాతా=నేనతనితమ్ముఁడను,అతనికిఁ బెద్దవాఁడనై పుట్టియుండు నేని, కుబేరుండు వలెనతనిదోషంబులసంబంధింపక, శుద్ధుండనయ్యెయుండును ; తమ్ముండనగుటచే,నతనియాజ్ఞ కులోఁబడిన వాఁడనగుటంజేసి,యతండాజ్ఞాపించినదుష్టకార్యంబులననేకంబులంగావించి, నేనును దుష్టుండనై తినినుట.ఇందుచే,శరణాగత్యంగంబగు, గర్వహాని రూపమయిన కార్పణ్యముదెల్పఁబడినది.

తేన సీతా జనస్థానా ధ్దృత్వా హత్వా జటాయుషమ్
రుద్ధా చ వివశా దీనా రాక్షసీభి స్సురక్షితా . ౧౧

టీ॥ తేన=ఆరావణునిచేత; జటాయుషం = జటాయువును; హత్వా= చంపి; సీతా = సీతాదేవి ; జనస్థానాత్ =జనస్థానమువనుండి; హృతా= అపహరింపఁబడినది. వివశా= పరవశయు; దీనా=దుఃఖితయనగుసీత; రాక్షసీభిః = రాక్షసస్త్రీలచేత; సురక్షితా=చక్కఁగారక్షింపఁబడినదై ; రుద్ధా చ=నిరోధింపఁబడినదియు.

మఱియునారావణుండు,జటాయువునుజంపి,జనస్థానంబుననుండి,సీతంగొనివచ్చెను;అంతఁబరమదుఃఖిత యయి పరవశయయియున్న యాసీతను, రాక్షసస్త్రీలం గావలియుంచి , నిర్బంధంబుననుంచియున్నాఁడు; అట్లుఅతండు_ రామునకుఁ జాలనపకారంబు గావించియున్నాఁడు ; అతనిసంబంధముచే నాకును,ఆదోషముఁతగిలియున్నది.

అని,తాత్పర్యము.

తమహం హేతుభి ర్వాక్యై ర్వివిధై శ్చ న్యదర్శయమ్
సాధు నిర్యాత్యతాం సీతా రామాయేతి పునఃపునః. ౧౨

టీక॥అహం=నేను; తం=ఆరావణునిగూర్చి; "సా=ఆ;సీతాతు= సీతమాత్రము ; రామాయ = రామునికొఱకు ; నిర్యాత్యతాం = ఇవ్వఁబడుగాక" ఇతి=అని; పునఃపునః=మాటిమాటికి; హేతుభిః=కారణములతోఁగూడిన; వివిధైః= నానావిధములయిన; వాక్యైః=మాటలచేత ; న్యదర్శయం=బోధించితిని.

నేనారావణునకు, "సీతనురామునకొసంగు"మని,యుక్తియుక్తంబులగు వాక్యంబులచేఁ బెక్కు-మారులఁ, బోధించితిని. అని,తాత్పర్యము-

విశేషార్థము.— ఇందువలన,భగవదనుకూల కార్యసంకల్పమను శరణాగత్యంగము దెల్పఁబడినది-

సచ న ప్రతిజగ్రాహ రావణః కాలచోదితః
ఉచ్యమానం హితం వాక్యం విపరీత ఇవౌషధమ్. ౧౩

టీక॥సః=ఆ;రావణశ్చ= రావణుఁడును;కాలచోదితః= మృత్యువుచేఁబ్రేరింపఁబడినవాఁడై;ఉచ్యమానం = చెప్పఁబడుచున్న;హితం= మేలుగలిగించునట్టి;వాక్యం=మాటను; విపరీతః=చావఁబోవువాఁడు; ఔషధమివ=మందునువలె; నప్రతిజగ్రాహ = స్వీకరింపఁడయ్యె.

ముమూర్షుండు,ఔషధమునుదీసికొననట్లుఆరావణుండు, మృత్యుపరవశుండై,నేనుజెప్పుహితవచనంబులనువినఁడయ్యె.అని,తాత్పర్యము.

సోఽహం పరుషిత స్తేన దాసవ చ్చావమానితః
త్యక్త్వా పుత్రాంశ్చ దారాంశ్చ రాఘవం శరణం గతః. ౧౪

టీక॥ సః=అట్టి; అహం=నేను;తేన=ఆరావణునిచేత; పరుషితః=పరుషముగాఁబలుకఁబడినవాఁడనై; దాసవత్=దాసుండువలె;అవమానితశ్చ= అవమానింపఁబడినవాఁడనై; పుత్రాంశ్చ=కొడుకులను; దారాంశ్చ=భార్యను; త్యక్త్వా=విడిచి; రాఘవం = రామునిఁ; శరణం= రక్షకునిఁగా; గతః = పొందినాను.

అట్లునేనుజెప్పినహితవాక్యంబువినకుండుటయేగాకయారావణుండు, నన్నుఁబరుషవచనంబులదూషించి,దాసునట్లు

అవమానించెను; కావున నేను బ్రయోజనాంతరవిముఖుండనై పరమపురుషార్థంబగు రామాశ్రయంబు నొందంగోరి, భార్యాపుత్రులంగూడఁబరిత్యజించి, రామునిశరణుచొచ్చితిని.

అని- తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— "భార్యాపుత్రులనువిడిచి" అనుటచే, ప్రాతికూల్య వర్జనంబనునంగము సూచింపఁ బడినది- "రాముని శరణుచొచ్చినాను" అనుటచే, ఆత్మనిక్షేపంబనునంగంబు చెప్పఁబడినది.

√ సర్వలోకశరణ్యాయ రాఘవాయ మహాత్మనే
నివేదయత మాం క్షిప్రం విభీషణ ముపస్థితమ్. ౧౫

టీక॥ సర్వలోకశరణ్యాయ= సమస్తలోకంబులకును రక్షకుండు గాఁదగిన వాఁడును; మహాత్మనే= అధికమయినశక్తిగలవాఁడును; రాఘవాయ= రఘువంశమునందుఁబుట్టినవాఁడునగు రామునికొఱకు; విభీషణం= విభీషణుని; మాం= నన్ను; ఉపస్థితం= వచ్చినవానిఁగా; క్షిప్రం= శీఘ్రముగా; నివేదయత= తెలుపుఁడు.

సమస్త లోకశరణ్యుఁడును మహాత్ముండును రఘువంశంబునభక్తానుగ్రహార్థమయి యవతరించియున్న వాఁడునగు రామునకు, విభీషణుండను నేను వచ్చియున్నానని, శీఘ్రముగాఁ దెలుపుఁడు- అని, విభీషణుండు, సుగ్రీవాదులతోఁ జెప్పెను-

అని, తాత్పర్యము-

విశేషార్థము- సర్వలోకశరణ్యాయ= సమస్తజాతులందుఁబుట్టినవారలకును దుష్టులకును గుణవంతులకును, అల్పభేదము లేక, సురనరతిర్యగాది సమస్త ప్రపంచమునకు రక్షకుండైన వాఁడు, రాముండు. కావున, నతిదుష్టుండగు రావణునకును, ఇందుభాగంబున్నది; అయితే, యతనికిదీనియందుఁ బ్రాగల్భ్యవశంబునరుచిగలుగలేదు ; నేను, వచ్చినాను కావున, నాకుమీకుంబోలె భాగంబుసిద్ధంబై యున్నదనుట. ' అవును. అట్టిదిసులభమా? దుర్లభమా? లోష్టాదు లతిసులభంబులయినను, నిష్ప్రయోజనంబులు, మేరుపర్వతాదులుఉత్కృష్టంబులయ్యు దుర్లభంబులు కావున, వానింబడయఁబ్రయత్నింపరాదు - అభిలషితంబయినది , సులభం

బయి తేఁగదా కోర్కి సఫలంబగు! దీనికిఁ జెప్పుచున్నాఁడు. రాఘవాయ= రఘువంశంబున నవతరించినవాఁడు, సమస్తవేదాంతవేద్యంబును బరమప్రాప్యంబునగు పరబ్రహ్మంబు, మనుష్యులకం దఱకును దిర్యగ్జంతువులకునుంగూడఁ, గన్నులారంజూడ నలవియగునట్లు, మనుష్యరూపంబున నవతరించుటకన్న, నేమి సౌలభ్యంబున్నది? లేక, భూమియందెందఱోనరేంద్రులున్నవారలు; ఏల రామునొద్దకె రావలెను? అన్నచోఁ జెప్పుచున్నాఁడు. రాఘవాయ=రఘువంశంబునఁ బుట్టినవాఁడు, "కింత్వర్థినామర్థితదానదీక్షాకృతవ్రతశ్లాఘ్య మిదం కులంతత్" (ఆవంశము యాచకులకు, యాచింపఁ బడినవాని నొసంగుటయను దీక్షచేఁ జేయఁబడినవ్రతముచేఁ గొనియాడఁదగినది.) అని, చెప్పఁబడిన ప్రకారము యాచితదానధురంధరులని వినుతికెక్కిన రఘువంశంబునఁబుట్టినవాఁడగుటచే, నాయాచనము తప్పక సఫలముకాఁగలదనివచ్చినాననుట. మహాత్మనే=మహాప్రభావుండు, అట్లవతారరూపుఁడయినను, దన మెప్పటిస్వభావంబువిడువక, జ్ఞానశక్త్యాద్యనంత కల్యాణగుణ సంపూర్ణుండై యుండువాఁడనుట. అట్టి రామునికొఱకు; మాం=నన్ను, విభీషణం= విభీషణుండనువాని, నేను ప్రతికూలుండగు రావణుండఁగాను, మఱివిభీషణుండననుట. ఉపస్థితం= వచ్చినవానిఁగా; నేనువచ్చినంతనె, రాముఁడు నన్నంగీకరించుట సిద్ధము, రాముండుదనయొద్దకువచ్చువానిని, అంగీకరింపక మానఁడనుట. క్షిప్రం=శీఘ్రముగా, శరణ్యుండగు రాముండు, తా నెగ్రహించుటకుమున్నె మీరలును గొంచెముసకారముచేసి పుణ్యముగట్టుకొనుఁడు ఏలయన? శీతలంబును సుగంధియునగుజలంబుగలకమలాకరంబుఁజూచి దప్పిగొన్న వాఁడువలె, నేను, ఆలస్యంబుసహింపంజాలను. నివేదయత= తెలుపుఁడు. "వాచాధర్మమవాప్నుహి" (మాటచేధర్మమునొందుము) అనున్యాయంబున, మాటమాత్రముసాహాయ్యముచేసితిరేని, మీకులనాయాసంబుగానే, మహాపుణ్యంబు ఘటిల్లును. ఈశ్లోకంబున, "సర్వలోకశరణ్యాయ" అనుటచే, "అప్రార్థితో న గోపాయే దితి తత్ర స్థితా మతిః, గోపాయితా భవేత్యేవం గోప్తృత్వవరణం స్మృతం" (ప్రార్థింపకున్న రక్షింపఁడు. అని, "నన్నురక్షింపుము" అనిచేయుప్రార్థనము, గోప్తృత్వవరణంబనిచెప్పఁబడినది.) అనిచెప్పఁబ

డిన, గోప్తృత్వవరణంబనుశరణాగత్యంగము సూచింపఁబడినది. "ఉపస్థితం" (సమీపమునొందినవానిఁగా) అనుటచే, "రక్షిష్యత్యనుకూలాన్న ఇత్యేవంసుదృఢామతిః, సవిశ్వాసోభవేచ్ఛాత్రసర్వ దుష్కృతినాశనః" ("అనుకూలురమగుమనలరక్షించును" అనుమిక్కిలియుదృఢమయినబుద్ధియేది గలదోఅది ఈశరణాగతియందు సమస్తపాపనాశనంబగు,విశ్వాసంబనునంగంబగును.) అన్నచొప్పున, విశ్వాసంబనునంగము సూచింపఁబడినది. రక్షించుననుదృఢవిశ్వాసంబు లేకున్నచో, సమీపంబునకుఁ బోఁడుగదా! అయితే,రఘువంశంబునంబుట్టినరాముండు, సమస్తలోకశరణ్యుండగుటమొదలగుధర్మము, రాక్షసుండగువిభీషణునకెట్లుదెలిసినదికి అని,యందురు. చెప్పెదము, "పరమాపద్గతస్యాపి ధర్మేమమ మతిర్భవేత్, యాయామేజాయతే బుద్ధిర్యేషు యేష్వాశ్రమేషుచ, సాసాభవతుధర్మిష్ఠాతంతంధర్మంచపాలయే." (నేను బరమాపదనుబొందినను,నాకుధర్మంబునందెబుద్ధిగలుగవలెను. నాకు,ఏయేవిషయములయందు, ఏయేబుద్ధిగలుగునో, అదంతయు,ధర్మిష్ఠంబగుఁగాక. ఆయాధర్మంబుఁబాలింపుచుండెదను) అనివరప్రదాన కాలంబునఁ, బ్రార్థించుండై, బ్రహ్మదేవుండు, "ధర్మిష్ఠస్త్వంయథావత్సతథాచైతద్భవిష్యసి" (ఎట్లునీవుధర్మిష్ఠుండవు కాఁగోరితివోయదియట్లెయగును.)అని,వరంబు నొసంగుటంజేసి, విభీషణునకు, రాముండు, నారాయణావతారరూపుండని తెలిసినది.

ఏత త్తు వచనం శ్రుత్వా సుగ్రీవో లఘువిక్రమః
లక్ష్మణస్యాగ్రతో రామం సంరబ్ధ మిద మబ్రవీత్. ౧౭

టీక॥లఘువిక్రమః=శీఘ్రమయిన నడతగల;సుగ్రీవః=సుగ్రీవుఁడు; ఏతత్=ఈ; వచనం=మాటను;శ్రుత్వా=విన్నంత నే; లక్ష్మణస్య= లక్ష్మణునియొక్క; అగ్రతః= ముందట; రామం= రామునిగూర్చి;సంరబ్ధం= వేగముతోఁగూడునట్లుగా;ఇదం= ఈమాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అంతనీమాటనువిన్నంతనే,సుగ్రీవుండు,"రాముండుశరణాగతవత్సలుండు,

విభీషణుండు శరణాగతుండయ్యెనను మాటను విన్నంతనే యతని రక్షించును-ఈ విభీషణుండే మాయ పకారము సేయుటకు వచ్చినవాఁడు, పరమార్థముగా శరణాగతుండు కాఁడు. కావున, ముందుగా విభీషణుని నిగ్రహింపవలయునని రామునకుఁ జెప్పవలయును" అని, నిశ్చయించి, "అతి స్నేహః పాపశంకీ" అను న్యాయంబున రామునిపైమహాస్నేహంబు గలవాఁడు కావున, విభీషణుండు పరిశుద్ధుండైన నుఅతని యందిట్లు సంశయించి, శీఘ్రంబుగ రామునొద్దకుం బోయి, లక్ష్మణుని ముందట, రామునితో నిట్లని చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

రావణస్యానుజో భ్రాతా విభీషణ ఇతి శ్రుతః
చతుర్భిస్సహ రక్షోభిర్భవంతం శరణం గతః. ౧౪

టీక॥ విభీషణః=విభీషణుఁడు; ఇతి= అని; శ్రుతః=వినఁబడిన; రావణస్య=రావణునియొక్క; భ్రాతా=తోఁబుట్టువును; అనుజః=తమ్ముండునగువాఁడు; చతుర్భిః=నలువురయిన; రక్షోభిస్సహ= రాక్షసులతోఁగూడ; భవంతం= నిన్ను; శరణం=రక్షకునిఁగా; గతః=పొందినాఁడు.

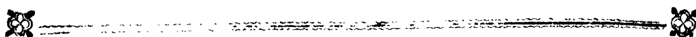
రావణుని తమ్ముండు విభీషణుండను వాఁడు, నల్వురి రాక్షసులతో వచ్చి, నిన్ను శరణుచొచ్చినాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

మంత్రే వ్యూహే నయే చారే యుక్తో భవితు మర్హసి
వానరాణాంచ భద్రం తే పరేషాంచ పరంతప. ౧౫

టీక॥ పరంతప=శత్రువులఁ దపింపఁ జేయునట్టి రాముఁడా! వానరాణాం చ=వానరులకును; పరేషాంచ=శత్రువులకును; మంత్రే=కార్యాకార్యవిచారమునందును; వ్యూహే= సేనాసన్నివేశమునందును; నయే= ఉపాయంబులఁ బ్రయోగించుటయందును; చారే=రహస్య పురుషులఁ బంపుటయందును; యుక్తః= ఎచ్చరిక గలవాఁడవు; భవితుం= అగుటకు; అర్హసి=తగుదువు. తే = నీకు; భద్రం = మంగళము; అస్తు(అధ్యాహృతము)=కలుగునుగాక.

శత్రువులం దపింపఁ జేయునట్టి రాముఁడా! వానరులకు మేలును రాక్షసులక

పాయంబునుగల్గునట్లు, నీవిప్పుడు, కార్యాకార్యములనాలోచించుట, సేనాసన్నివేశనము, ఉపాయప్రయోగము, గూఢపురుషప్రేషణము, వీనియందు, జాగ్రత్తతోనుండుము; నీకుమంగళంబుగలుగుఁగాక. అని, తాత్పర్యము.

అంతర్ధానగతా హ్యేతే రాక్షసాః కామరూపిణః
శూరాశ్చ నికృతిజ్ఞాశ్చ తేషు జాతు న విశ్వసేత్. ౧౯

టీక॥ కామరూపిణః=ఇచ్ఛాధీనమగు రూపముగల; ఏతే=ఈ; రాక్షసాః=రాక్షసులు; అంతర్ధానగతాః=మఱుఁగుపాటునొందువారలును; శూరాశ్చ=యుద్ధమునందు భయములేనివారలును; నికృతిజ్ఞాశ్చహి = కపటోపాయంబుల నెఱింగినవారలును గదా! తేషు=వారలయందు; జాతు=ఒకానొకప్పుడును; నవిశ్వసేత్=నమ్మరాదు.

ఈరాక్షసులు, కామరూపులు, అంతర్ధానంబునొంది ప్రహరించువారలు, శూరులు, కపటోపాయంబులంబండితులు; కావున, వారలనెంతమాత్రమునమ్మరాదు. అని, తాత్పర్యము.

ప్రణిధీ రాక్షసేంద్రస్య రావణస్య భవే దయమ్
అనుప్రవిశ్య సోస్మాసు భేదం కుర్యా న్నసంశయః. ౨౦

టీక॥ అయం=ఈవిభీషణుఁడు; రాక్షసేంద్రస్య= రాక్షసులకుఁ బ్రభుండైన; రావణస్య = రావణునియొక్క; ప్రణిధిః=వేగులవాఁడుగా; భవేత్ = ఉండును. సః = అతండు ; అస్మాసు = మనలయందు ; అనుప్రవిశ్య= చక్కఁగాఁబ్రవేశించి; భేదం = మిత్రభేదమును; కుర్యాత్=చేయును; సంశయః= సందేహము; న=లేదు.

ఈవిభీషణుండు, రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుండుపంపిన చారుండైయుండును; మనవలనంజక్కఁగానమ్మకంబునొంది మనలకు మిత్రభేదంబుగలిగించును, సందేహములేదు.

అని, తాత్పర్యము.

అథవా స్వయమేవైష ఛిద్రమాసాద్య బుద్ధిమాన్
అనుప్రవిశ్య విశ్వస్తే కదాచి త్ప్రహరేదపి. ౨౧

టీక॥ అథవా = అటుగాకేని; అస్మిన్ (అధ్యాహృతము) = ఈతఁడు; విశ్వస్తే = నమ్మఁబడఁగా; బుద్ధిమాన్ = అధికమయినబుద్ధిగల; ఏషః = ఇతఁడు; అనుప్రవిశ్య = చక్కఁగాఁబ్రవేశించి; ఛిద్రం = రంధ్రమును; ఆసాద్య = పొంది; కథంచిత్ = ఒకానొకప్పుడు; స్వయమేవ = తానే; ప్రహరేదపి = కొట్టినను కొట్టును.

అటుగాకేని, బుద్ధిమంతుఁడగు విభీషణుండు, చక్కఁగా నమ్మకమునొంది, సమయంబు వెదకుచుండి, కొంచెము ఛిద్రంబు దొరకినప్పుడు, తానే, ప్రహరించును. అని, తాత్పర్యము.

మిత్రాటవీబలం చైవ మౌలం భృత్యబలం తథా
సర్వమేతద్బలం గ్రాహ్యం వర్జయిత్వా ద్విషద్బలమ్. ౨౨

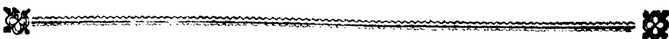
టీక॥ ద్విషద్బలం = శత్రుసైన్యమును; వర్జయిత్వా = విడిచి; మిత్రాటవీబలం చైవ = మిత్రసైన్యమును; మౌలం = మూలబలమును; తథా = అట్లు; భృత్యబలం = వేతనముచేతజీవించుసైన్యమును; ఏతత్ = ఈ; బలం = సైన్యము; సర్వం = అంతయు; గ్రాహ్యం = గ్రహింపఁదగినది.

మిత్రసైన్యమును, అడవియందుండు జనులబలంబును, మూలబలంబును, వేతనంబుదీసికొని జీవించుసైన్యమును, ఈసైన్యంబులన్నింటిని గ్రహింపవచ్చును; శత్రుబలంబుమాత్రము గ్రహింపరాదు. అని, తాత్పర్యము.

ప్రకృత్యా రాక్షసేంద్రస్య భ్రాతాఽమిత్రస్య తే ప్రభో
ఆగతశ్చ రిపోః పక్షాత్కథమస్మిన్హి విశ్వసేత్. ౨౩

టీక॥ ప్రభో = నాయకుఁడవగు రాముఁడా; అయం = ఇతఁడు; ప్రకృత్యా = స్వభావముచేత; తే = నీయొక్క; అమిత్రస్య = శత్రుండగు; రాక్షసేంద్రస్య = రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునియొక్క; భ్రాతా = తమ్ముఁడు; రిపోః = శత్రువుయొక్క; పక్షాత్ = పక్షమునుండి; ఆగతశ్చ = వచ్చినవాఁడును. అస్మిన్ = ఇతనియందు ("హి" అనునది పాదపూరణార్థము); కథం = ఎట్లు; విశ్వసేత్ = నమ్మవచ్చును?

రాముఁడా! ఈవిభీషణుండు, స్వభా

వంబుననే, నీశత్రువయిన రాక్షసరాజుండగు రావణునితమ్ముండు; మఱియు శత్రుపక్షంబుననుండివచ్చినాఁడు; ఈతనినెట్లునమ్మవచ్చును?

అని, తాత్పర్యము.

రావణేన ప్రణిహితం త మవేహి విభీషణమ్
తస్యాహం నిగ్రహం మన్యే క్షమం క్షమవతాం వర. ౨౪

టీక॥ క్షమవతాం= యుక్తవ్యాపారములుగలవారలలో; వర= శ్రేష్ఠుఁడవగు రాముఁడా! తం= ఆ; విభీషణం= విభీషణుని; రావణేన= రావణుని చేత; ప్రణిహితం= రహస్యముగాఁ బంపబడినవానిఁగా; అవేహి= ఎఱుంగుము. అహం= నేను; తస్య= అతనియొక్క; నిగ్రహం= నిగ్రహించుటను; మన్యే= తలంచెదను.

యుక్తవ్యాపారంబులు గలవారలలోనుత్తముఁడవగు రాముఁడా! ఈవిభీషణుండు, రావణుఁడుపంపఁగా వచ్చినచారుండనియెఱుంగుము; కావున, నితనినిగ్రహింపవలయుననితలంచెదను.

అని, తాత్పర్యము.

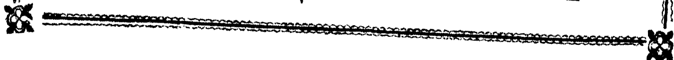
రాక్షసో జిహ్మయా బుద్ధ్యా సందిష్టో యముపాగతః
ప్రహర్తుం మాయయా ఛన్నో విశ్వస్తే త్వయి రాఘవ. ౨౫

టీక॥ రాఘవ= రాముఁడా! అయం= ఈ; రాక్షసః= రాక్షసుఁడు; జిహ్మయా= కుటిలమయిన; బుద్ధ్యా= బుద్ధిచేత; సందిష్టః= పంపఁబడినవాఁడై; విశ్వస్తే= నమ్మినట్టి; త్వయి= నీయందు; మాయయా= మాయచేత; ఛన్నః= కప్పఁబడినవాఁడై; ప్రహర్తుం= కొట్టుటకు; ఉపాగతః= వచ్చినాఁడు.

రాముఁడా! ఈరాక్షసుఁడు, రావణునిచేఁ గుటిలోపాయంబునం బంపఁబడి, నీవునమ్మినపిమ్మట, మాయచేనంతర్ధానంబునొంది, మనలంబ్రహరించుటకై, వచ్చినాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రవిష్ట శ్శత్రుసైన్యం హి ప్రాజ్ఞ శ్శత్రు రతర్కితః
నిహన్యా దంతరం లబ్ధ్వా ఉలూకఇవ వాయసాన్. ౨౬

టీక॥ ప్రాజ్ఞః = పండితుండగు;శత్రుః=శత్రువు; అతర్కితః=విచారింపఁబడనివాఁడై;శత్రుసైన్యం=శత్రువుల సైన్యమును; ప్రవిష్టః=ప్రవేశించినవాఁడై; అంతరం=ఛిద్రమును;లబ్ధ్వా=పొంది;వాయసాన్=కాకులను;ఉలూక ఇవ=గుడ్లగూఁబవలె;నిహన్యాద్ధి=చంపునుగదా!

బుద్ధిమంతుండగు శత్రువు, ఎవ్వరికిని దెలియకుండునట్లు, శత్రుసైన్యంబుఁ బ్రవేశించి, రంధ్రంబున న్వేషించి, పెక్కు కాకులను ఒక గుడ్లగూఁబ చంపునట్లు, తన శత్రువుల నందఱం, జంపును. అని తాత్పర్యము.

వధ్యతా మేష దండేన తీవ్రేణ సచివైస్సహ
రావణస్య నృశంసస్య భ్రాతా హ్యేష విభీషణః. ౨౭

టీక॥ఏషః=ఈవిభీషణుఁడు;సచివైస్సహ=మంత్రులతోఁగూడ;తీవ్రేణ=తీక్ష్ణమయిన; దండేన = శిక్షచేత;వధ్యతాం=చంపఁబడుఁగాక. ఏషః=ఈ;విభీషణః = విభీషణుఁడు ; నృశంసస్య= క్రూరుండగు; రావణస్య= రావణుని యొక్క ; భ్రాతాహి = తమ్ముండుగదా!

ఈవిభీషణుండు, క్రూరుండగు రావణుని తమ్ముండుగదా! కావున, నితనిని, ఈతని మంత్రులనల్వురనుంగూడఁ, దీక్ష్ణంబుగా, వధింపవలయును. అని, సుగ్రీవుండు, రామునితోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్వాతు తం రామం సంరబ్ధో వాహినీపతిః
వాక్యజ్ఞో వాక్యకుశలం తతో మౌన ముపాగమత్. ౨౮

టీక॥వాక్యజ్ఞః=మాటలనెఱింగిన; వాహినీపతిః=వానరసేనానాయకుండయినసుగ్రీవుండు; సంరబ్ధః= వేగిరపడినవాఁడై; వాక్యకుశలం=మాటలయందుసమర్థుఁడగు; రామం= రామునిగూర్చి; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్త్వాతు=చెప్పినంతనే; తతః=అంత; మౌనం = ఊరకుండుటను; ఉపాగమత్ = పొందెను.

మాటలు చెప్పుటయందుఁ బండితుండగు వానరేశ్వరుండు సుగ్రీవుండు , అట్లు మాటలయందు సమర్థుఁడగు రామునితో వేగంబునం జెప్పి , యంతనూరకుండెను. అని, తాత్పర్యము.

సుగ్రీవస్య తు త ద్వాక్యం శ్రుత్వా రామో మహాయశాః
సమీపస్థా నువాచే దం హనుమత్ప్రముఖా న్హరీన్. ౨౯

టీక॥ మహాయశాః= అధికమయినకీర్తిగల; రామః = రాముఁడు; సుగ్రీవస్య=సుగ్రీవునియొక్క; తత్ = ఆ; వాక్యం=మాటను; శ్రుత్వాతు=విన్నంతనె; సమీపస్థాన్=సమీపంబుననున్న; హనుమత్ప్రముఖాన్ = హనుమంతుఁడు మొదలుగాఁగల; హరీన్=వానరులను గూర్చి; ఇదం= ఈమాటను; ఉవాచ= చెప్పెను.

మహాకీర్తిశాలియగు రాముండు, సుగ్రీవుండుచెప్పినమాటనువిని, యప్పుడుసమీపంబుననున్న, హనుమంతుండు మున్నగువానరులంబూచి, యీమాటం జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

య దుక్తం కపిరాజేన రావణావరజం ప్రతి
వాక్యం హేతుమ దర్థ్యంచ భవద్భిరపి త చ్ఛ్రుతమ్. ౩౦

టీక॥ కపిరాజేన=వానరరాజుండగు సుగ్రీవునిచేత; రావణావరజంప్రతి= రావణునితమ్మునిగూర్చి; యత్= ఏది; ఉక్తం=చెప్పఁబడినదో; తత్=ఆ; హేతుమత్= యుక్తిగలదియు; అర్థ్యంచ=ప్రయోజనములోఁ గూడినదియునగు; వాక్యం=మాట; భవద్భిరపి= మీచేతనుంగూడ; శ్రుతం=వినఁబడినది.

వానరరాజుండగు సుగ్రీవుండు, రావణునితమ్ముండయిన విభీషణుని గుఱించి, యుక్తియుక్తంబును సప్రయోజనంబునగుమాటంజెప్పినాఁడు; అది, మీరునువిన్నారు. అని, తాత్పర్యము.

సుహృదా హ్యర్థకృచ్ఛ్రేషు యుక్తం బుద్ధిమతా సతా
సమర్థేనా పి సందేష్టుం శాశ్వతీం భూతి మిచ్ఛతా. ౩౧

టీక॥ అర్థకృచ్ఛ్రేషు = కార్యసంకటములందు; బుద్ధిమతా = అధికమయినబుద్ధిగలవాఁడును; సతా = సత్పురుషుండును; సమర్థేన= సమర్థుండును; శాశ్వతీం= శాశ్వతమయిన; భూతిం=సంపదను; ఇచ్ఛతా= కోరుచున్న

వాఁడునగు; సుహృదాపి= స్నేహితుని చేతనుంగూడ, మఱియొక స్నేహితునిచే తనుంగూడననుట ; సందేష్టుం=ఉపదేశించుటకు; యుక్తం=ఉచితము.

ఒకమిత్రుఁడుపదేశించినపిమ్మట, మఱియొకఁడుపదేశింపఁగూడదనిలేదు ; కార్యసంకటంబువచ్చినప్పుడు, బుద్ధిమంతుండును సమర్థుండును శ్రేయస్కాముండునగుమిత్రుండెవ్వఁడైనను, ఉపదేశించుటయుక్తము; కావున, మీరలును, మీకుఁదోఁచినదిచెప్పుఁడు. అని రాముండు, హనుమదాదివానరులతోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యేవం పరిపృష్టాస్తే స్వంస్వం మత మతంద్రితాః
సోపచారం తదా రామ మూచు హితచికీర్షవః. ౩౨

టీక॥ తే=ఆవానరులు; ఇతి = అ ని; ఏవం=ఇట్లు; పరిపృష్టాః= అడుగఁబడినవారలయి; తదా=అప్పుడు ; అతంద్రితాః=ఆలస్యములేనివారలయి; హితచికీర్షవః = మేలుసేయఁగోరినవారలయి; రామం=రామునిగూర్చి; సోపచారం= ఉపచారముతోఁగూడుననట్లుగా; స్వంస్వం=తమతమదైన; మతం=మతమును; ఊచుః=చెప్పిరి,

ఆవానరులు, రాముండుచెప్పినమాటనువిని. యాలస్యంబుసేయక, రామహితంబుసేయఁగోరినవారయి, రామునింజూచి, యుపచారపూర్వకంబుగాఁ, దమతమమతంబులంజెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

అజ్ఞాతం నాస్తితే కించి త్త్రిషు లోకేషు రాఘవ
ఆత్మానం పూజయన్ జానన్ పృచ్ఛస్య స్మాన్ సుహృత్తయా. ౩౩
("ఆత్మానంసూచయన్" ఇతిపాఠాంతరం.)

టీక॥ రాఘవ=రాముఁడా! త్రిషు=మూఁడైన; లోకేషు=లోకములయందు; కించిత్=కొంచమయినను; తే= నీకు; అజ్ఞాతం=తెలియఁబడనిది; నాస్తి=లేదు. జానన్= ఎఱింగినవాఁడవై ; సుహృత్తయా= స్నేహితుండగుటచేత; ఆత్మానం= నిన్ను; సూచయన్= తెలియపఱచువాఁడవై ; పాఠాంతరపక్షమందు. ఆత్మానం= మాలోఒకొక్కరిని; పూజయన్= పూజించువాఁ

స ౧౭

డవై; అస్మాన్=మమ్ము; పృచ్ఛసి=అడుగుచున్నావు.

రాముఁడా! మల్లోకంబులయందును నీకుఁ దెలియని దేదియు లేదు; "రామునకు వానరులు స్నేహితులు గానుండిరి, అని, మాకందఱకును గీర్తి గలుగుటకును, మమ్మందఱను గౌరవింపవలెననియు, మమ్ము నడుగుచున్నావు.

అని, తాత్పర్యము.

త్వం హి సత్యవ్రత శ్శూరో ధార్మికో దృఢవిక్రమః
పరీక్ష్యకారీ స్మృతిమా న్నిసృష్టాత్మా సుహృత్సుచ. ౩౪

టీక॥ త్వం=నీవు; సత్యవ్రతః=సత్యమయినవ్రతముగలవాఁడవును; శూరః=యుద్ధమునందు భయములేనివాఁడవును; ధార్మికః= ధర్మము నాచరించువాఁడవును; దృఢవిక్రమః= దృఢమయినపరాక్రమముగలవాఁడవును; పరీక్ష్యకారీ = పరీక్షించి చేయువాఁడవును; స్మృతిమాన్=జ్ఞప్తిగలవాఁడవును; సుహృత్సు= స్నేహితులయందు; నిసృష్టాత్మాచహి=ఉంచఁబడినమనస్సుగలవాఁడవునుగదా!

నీవు, సత్యవ్రతుఁడవు; శూరుండవు; ధార్మికుండవు మహాపరాక్రమశాలివి; ఏకార్యము నైనపరీక్షించి చేయువాఁడవు; మఱపులేనివాఁడవు; మిత్రులయందు భారములేని పరతంత్రుండవై యుండువాఁడవు. అని, తాత్పర్యము.

తస్మా దేకైకశ స్తావ ద్బ్రువంతు సచివా స్తవ
హేతుతో మతిసంపన్నా స్సమర్థాశ్చ పునఃపునః. ౩౫

టీక॥ తస్మాత్=అందువలన; మతిసంపన్నాః=బుద్ధితోఁగూడినవారలును; సమర్థాశ్చ=సమర్థులునగు; తవ=నీయొక్క; సచివాః=మంత్రులు; పునఃపునః=మాటిమాటికి; తావత్=క్రమముగా; ఏకైకశః=ఒక్కొకరుగా; హేతుతః=యుక్తులచేత; బ్రువంతు=చెప్పుదురుగాక.

అందువలన, బుద్ధిమంతులును సమర్థులునగు నీమంత్రులు, క్రమంబున, వొక్కొకరుగా, యుక్తియుక్తంబుగా, వారివారియభిప్రాయంబుఁ జెప్పుదురుగాక. అని, వానరులు, రామునితోఁ జెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

స ౧౭

ఇత్యుక్తే రాఘవాయాథ మతిమా నంగదోఽగ్రతః
విభీషణపరీక్షార్థ ముంవాచ వచనం హరిః. ౩౮

టీక॥ఇతి=అని;ఉక్తే= చెప్పఁబడఁగా;అథ=అటుపిమ్మట; అగ్రతః=ముందఱ;మతిమాన్=బుద్ధిమంతుండగు; అంగదః=అంగదుండను ; హరిః=వానరుఁడు;విభీషణపరీక్షార్థం=విభీషణునిపరీక్షించుటకొఱకు; రాఘవాయ=రామునికొఱకు;వచనం=మాటను; ఉవాచ=చెప్పెను.

ఆవానరులిట్లుచెప్పిముగించిన వెనుక,వారలలో,మొదట,బుద్ధిమంతుండగు నంగదుండు, విభీషణునిఁబరీక్షించుటను గుఱించి, రామునితో,నిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

శత్రోః స్సకాశా త్సంప్రాప్త స్సర్వథాశంక్య ఏవ హి
విశ్వాసయోగ్య స్సహసా నకర్తవ్యో విభీషణః. ౩౯

టీక॥శత్రోః=శత్రువుయొక్క;సకాశాత్ = సమీపంబుననుండి; సంప్రాప్తః=వచ్చినవాఁడు;సర్వథా= అన్నివిధంబునను;శంక్యఏవహి=సందేహింపఁదగినవాఁడేకదా! విభీషణః=విభీషణుఁడు;సహసా=తటాలున; విశ్వాసయోగ్యః=నమ్మకమునకుఁదగినవాఁడుగా;నకర్తవ్యః=చేయఁబడరాదు.

శత్రునియొద్దనుండివచ్చినవానిని,ఏవిధంబుననేని,నమ్మరాదు; కావున, మనము, విభీషణునిపైనాలోచింపక, నమ్మకంబుంచరాదు. అని, తాత్పర్యము.

ఛాదయిత్వాత్మభావం హి చరంతి శఠబుద్ధయః
ప్రహరంతి చ రంధ్రేషు సోఽనర్థ స్సుమహాన్ భవేత్. ౪౦

టీక॥శఠబుద్ధయః=కుటిలమయినబుద్ధిగలవారలు; ఆత్మభావం= తమయభిప్రాయమును; ఛాదయిత్వా= మూసికొని; చరంతిహి= సంచరించుచున్నారుగదా! రంధ్రేషు = ఛిద్రములయందు; ప్రహరంతిచ=కొట్టుదురు. సః=అట్టి; అనర్థః= అపాయము; సుమహాన్=మిక్కిలియుగొప్పది; భవేత్= అగును.

కుటిలబుద్ధులగువారలు; తమయభి

ప్రియమును దాఁచుకొని, పైకిమంచి వారలువలె నటింతురు. తుదకు, ఛిద్రంబుదొరికినప్పుడు; ప్రహరింతురు; అట్టి గొప్పయపాయము సంభవించును. అని, తాత్పర్యము.

అర్థానర్థౌ వినిశ్చిత్య వ్యవసాయం భజేతహి

గుణతస్సంగ్రహం కుర్యాద్దోషతస్తు విసర్జయేత్. ౩౯

టీక॥అర్థానర్థౌ= గుణదోషములను;వినిశ్చిత్య= నిశ్చయించి; వ్యవసాయం=ప్రయత్నమును;భజేత=పొందవలయును ("హి" అనునది పాదపూరణార్థము.) గుణతః= గుణంబులవలన; సంగ్రహం=అంగీకారమును; కుర్యాత్=చేయవలయును. దోషతస్తు= దోషమువలనమాత్రము ; విసర్జయేత్=విడువవలయును.

ఏవిషయంబునందేని, గుణదోషంబులవిచారించి, గుణంబులుండెనేని, యంగీకరింపవలయును; దోషంబులుండెనేని విడువవలయును ; అట్లు, ఈవిభీషణునియందలి గుణదోషంబులనాలోచించి, యతనియందుగుణంబె యుండినచో గ్రహింతము; దోషంబె యుండినచో విడుతము. అని, తాత్పర్యము.

యది దోషా మహాంస్తస్మిం స్త్యజ్యతా మవిశంకితమ్

గుణాన్వాపి బహూన్ జ్ఞాత్వా సంగ్రహః క్రియతాం నృప. ౪౦

టీక॥నృప= రాజవగు రాముఁడా! తస్మిన్ = ఆవిభీషణునియందు ; మహాన్=గొప్పదగు; దోషోయది= దోషంబుండునేని; అవిశంకితం=సందేహములేనట్లుగా; త్యజ్యతాం= విడువఁబడుఁగాక; బహూన్= పెక్కులయిన ; గుణాన్=గుణంబులను;జ్ఞాత్వావాపి= ఎఱింగియయినను; సంగ్రహః= అంగీకారము ; క్రియతాం = చేయఁబడుఁగాక.

నరేంద్రుండవగు రాముఁడా!అయితేఎంతమాత్రమయిన గుణంబుగానిదోషంబుగానలేనివాఁడు ఎవ్వఁడు లేఁడే యనియందురేమో. ఈవిభీషణునియందు, గుణంబులకన్న దోషంబులెమెచ్చుగానుండినచో, నితనినిస్సందేహముగా

పడవలసినది. అట్లు లేక, దోషంబులకన్న గుణంబులెయెచ్చుగా నుండినచో, నంగీకరింపవలయును. అని, యంగదుఁడు, రామునితోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

శరభస్త్వథ నిశ్చిత్య సార్థం వచనమబ్రవీత్

టీక॥ అథ= ఆపిమ్మట; శరభస్తు= శరభుండును; నిశ్చిత్య= నిశ్చయించి; సార్థం= అర్థముతోఁగూడిన; వచనం= మాటను; అబ్రవీత్= చెప్పెను.

అంత, శరభుఁడు, చక్కఁగా నాలోచించి నిశ్చయించి. సార్థకంబగనీ మాటఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

శీఘ్రమస్మిన్నరవ్యాఘ్ర చారః ప్రతివిధీయతామ్. ౪౧

టీక॥ నరవ్యాఘ్ర= పురుషశ్రేష్ఠుఁడవగు రాముఁడా! అస్మిన్= ఈవిభీషణుని విషయమునందు; శీఘ్రం= శీఘ్రముగా; చారః= గూఢపురుషుఁడు; ప్రతివిధీయతాం= ఏర్పఱుపఁబడుఁగాక.

పురుషశ్రేష్ఠుఁడవగు రాముఁడా! శీఘ్రముగా నీవిభీషణుని యొద్దకు, ఒకగూఢపురుషునిం బంపుము.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రణిధాయ హి చారేణ యథావత్సూక్ష్మబుద్ధినా
పరీక్ష్య చ తతః కార్యో యథాన్యాయం పరిగ్రహః. ౪౨

టీక॥ ప్రణిధాయ= చారునిబంపి; సూక్ష్మబుద్ధినా= సూక్ష్మమయిన బుద్ధిగల; చారేణ= గూఢపురుషునిచేత; యథావత్= యథాశాస్త్రముగా; పరీక్ష్య చ= పరీక్షించియు; తతః= అటుపిమ్మట; యథాన్యాయం= న్యాయమునతిక్రమింపక; పరిగ్రహః= అంగీకారము, కార్యః= చేయఁదగినది.

(గుణదోషంబులు పరీక్షించి, గుణంబులెచ్చుగానున్న నంగీకరించుట, దోషంబులెచ్చుగానున్నం బరిత్యజించుట, ఇది వలనుపడదు, ఏలయనః వానిని మనలోఁ జేర్చుకొనికదా గుణదోషంబులు పరీక్షింపవలెను; చేర్చుకొన్నచో, మనకతఁ

డుకీడుగావించును కావున, అదిసరికాదు. మనము,విభీషణునొద్దకు సూక్ష్మబుద్ధియగుచారునొకరునింబంపి, యతనిమాటనుజక్కఁగాఁబరీక్షించి; యటుపిమ్మట, నీతిశాస్త్రోక్తప్రకారంబునఁబరిగ్రహాపరిగ్రహంబులు సేయవలయును, అని, శరభుండు చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

జాంబవాంస్త్వథ సంప్రేక్ష్య శాస్త్రబుద్ధ్యా విచక్షణః
వాక్యం విజ్ఞాపయామాస గుణవద్దోషవర్జితమ్. ౪౩

టీక॥ అథ=అంత; విచక్షణః= పండితుండగు; జాంబవానపి= జాంబవంతుండును; శాస్త్రబుద్ధ్యా-శాస్త్రబుద్ధిచేత; సంప్రేక్ష్య=ఆలోచించి; గుణవత్=గుణంబులుగలదియు; దోషవర్జితం=దోషంబుచే విడువఁబడినదియునగు; వాక్యం=మాటను; విజ్ఞాపయామాస= మనవిచేసెను.

అంత, పండితుండగు, జాంబవంతుండు, శాస్త్రప్రకారము నాలోచించి గుణయుక్తంబును,నిర్దోషంబగునీమాటను,విన్నవించుకొనెను.

అని, తాత్పర్యము.

బద్ధవైరాచ్చ పాపాచ్చ రాక్షసేంద్రాద్విభీషణః
అదేశకాలే సంప్రాప్తస్సర్వథా శంక్యతామయమ్. ౪౪

టీక॥ విభీషణః=విభీషణుఁడు-బద్ధవైరాచ్చ=దృఢమయినపగగలవాఁడును; పాపాచ్చ= పాపిష్ఠుండునగు; రాక్షసేంద్రాత్=రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునివలన; అదేశకాలే= అయుక్తదేశమునందును , అయుక్త కాలమునందును ; సంప్రాప్తః= వచ్చినాఁడు; అయం=ఈతఁడు; సర్వథా=అన్నివిధంబులను; శంక్యతాం=సందేహింపఁబడునుఁగాక.

ఈవిభీషణుఁడు, "నీయందుబద్ధవైరంబుగలవాఁడును పాపిష్ఠుండునగు రావణునియొద్దనుండివచ్చినాఁడు; అతండిప్పుడిచ్చటికివచ్చుటకుఁదగిన కారణంబునులేదు; కావున, నేవిధంబునఁజూచినను, అతనిపైసందేహమేతోఁచుచున్నది. అని,జాంబవంతుండు, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతో మైందస్తు సంప్రేక్ష్య నయాపనయకోవిదః
వాక్యం వచనసంపన్నో బభాషే హేతుమత్తరమ్. ౭౫

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; నయాపనయకోవిదః = న్యాయాన్యాయములం దుఁబండితుండును; వచనసంపన్నః= మాటలతోఁ గూడినవాఁడునగు; మైందస్తు=మైందుండును; సంప్రేక్ష్య= ఆలోచించి; హేతుమత్తరం= అధికమయిన కారణముగల; వాక్యం=మాటను; బభాషే=చెప్పెను.

అంత, న్యాయాన్యాయంబులంబండితుండును జక్కఁగా మాటలాడంజాలినవాఁడునగు మైందుండును, జక్కఁగా నాలోచించి. యిన్నిటికన్నను, యుక్తియుక్తంబగు నీమాటం జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

వచనం నామతస్యైష రావణస్య విభీషణః
పృచ్ఛ్యతాం మధురేణాయం శనైర్నరవరేశ్వర. ౭౬

టీక॥ నరవరేశ్వర=మనుష్యశ్రేష్ఠుల కుఁబ్రభుండవగు రాముఁడా! అయం,ఏషః=ఈ; విభీషణః=విభీషణుఁడు; మధురేణ=తియ్యనిమాటచేత; తస్య=ఆ; రావణస్య=రావణునియొక్క; వచనంనామ=మాటనే; శనైః = తిన్నఁగా; పృచ్ఛ్యతాం=అడుగఁబడుఁగాక-

నరేంద్రోత్తముండవగు రాముఁడా! గూఢపురుషుఁడొక్కఁడు పోయి, రావణునిసమాచారమేమి? యని, మధురవచనంబునం దిన్నఁగా, నీవిభీషణుని, నడుగవలయును.

అని, తాత్పర్యము.

భావమస్యతు విజ్ఞాయ తతస్తత్త్వం కరిష్యసి
యది దుష్టో న దుష్టోవా బుద్ధిపూర్వం నరర్షభ. ౭౭

టీక॥ నరర్షభ= పురుషశ్రేష్ఠుండవగు రాముఁడా! అస్య= ఈవిభీషణుని యొక్క; తత్త్వం=నిశ్చయమయిన; భావం= అభిప్రాయమును; విజ్ఞాయతు=ఎఱింగినంతనే; తతః=అటుపిమ్మట; దృష్టోయది=దుష్టుండుగాని; దు

ష్టోనవా = దుష్టుండుకానివాఁడు గాని; బుద్ధిపూర్వకం = ఆలోచనముముందుగల్గినట్లుగా; కరిష్యసి = చేయఁగలవు-

పురుషశ్రేష్ఠుండవగు రామునకు! అట్లు, ఈవిభీషణుని యథార్థాభిప్రాయంబు దెలిసికొని, యతఁడుదుష్టుఁడో పరిశుద్ధుఁడో, అందుఁదగినట్లుగాఁజేయఁగలవు- అని, మైందుండుచెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము-

అథ సంస్కారసంపన్నో హనుమాన్ సచివోత్తమః
ఉవాచ వచనం శ్లక్ష్ణ మర్థవన్మధురం లఘు- ౪౮

టీక॥ అథ = అటుపిమ్మట; సంస్కారసంపన్నః = సంస్కారముతోఁగూడినవాఁడును; సచివోత్తమః = మంత్రులలో నుత్తముండునగు; హనుమాన్ = హనుమంతుండు; శ్లక్ష్ణం = కోమలంబును; అర్థవత్ = అధికమయినయర్థముగలదియు; మధురం = ఇంపయినదియు; లఘు = విస్తృతంబుగానిదియునగు; వచనం = మాటను; ఉవాచ = చెప్పెను-

అంతట, సమస్తశాస్త్రాభ్యాసజన్యసంస్కారసంపన్నుఁడును మంత్రులలో శ్రేష్ఠుఁడునగు హనుమంతుఁడు, కోమలంబును అధికార్థంబును మధురంబును అల్పంబునగుమాటం జెప్పెను-

అని, తాత్పర్యము-

న భవంతం మతిశ్రేష్ఠం సమర్థం వదతాంవరమ్
అతిశాయయితుం శక్తో బృహస్పతి రపి బ్రువన్. ౪౯

టీక॥ బృహస్పతిః = బృహస్పతి; బ్రువన్ అపి = మాటలాడినను; మతిశ్రేష్ఠం = బుద్ధిచేనుత్తముండవును; సమర్థం = సమర్థుండవును; వదతాం = మాటలాడువారలలో; వరం = శ్రేష్ఠుండవునగు; భవంతం = నిన్ను; అతిశాయయితుం = అతిశయించుటకు; న శక్తః = సమర్థుఁడు కాఁడు-

బృహస్పతిమాటలాడినను, బుద్ధిమంతులలోనుత్తముండవు సమర్థుండవు మిక్కిలియుఁజక్కఁగా మాటలాడంజాలినవాఁడవునగు, నీకు, అధికుండు కాఁజాలఁడు- అని, తాత్పర్యము-

న వాదాన్నాపి సంఘర్షా న్నాధిక్యా న్నాపి కామతః

వక్ష్యామి వచనం రాజన్ యథార్థం రామగౌరవాత్. ౫౦

టీక॥ రాజన్ = రాజవగు; రామ= రాముఁడా! అహం(అధ్యాహృతము)= నేను; వచనం= మాటను; వాదాత్ = తర్క-కౌశలమువలన; నవక్ష్యామి= చెప్పను. సంఘర్షాత్ = స్పర్ధవలన; న(వక్ష్యామి)= చెప్పను. ఆధిక్యాత్= అతిశయమువలన; న(వక్ష్యామి) = చెప్పను. కామతోపి= కోర్కి-వలననైనను; న(వక్ష్యామి)= చెప్పను. గౌరవాత్ =సమ్మానమువలన; యథార్థం = యథార్థమగుమాటను; వక్ష్యామి(అధ్యాహృతము)= చెప్పెదను.

రాముఁడా! నేను, దర్క-కౌశలంబునంగాని, జయింపవలెనను స్పర్ధచేఁగాని, నాకతిశయంబు గలుగవలెననిగాని, లేక, నాయిచ్ఛవలనఁగాని, చెప్పుటలేదు; అయితే రాముండు నాయందుంచు గౌరవంబుచే నాకుఁదోఁచినట్లు, యథార్థంబుగాఁజెప్పెదను.

అని, తాత్పర్యము.

అర్థానర్థ నిమిత్తంహి యదుక్తం సచివైస్తవ
తత్ర దోషం ప్రపశ్యామి క్రియా న హ్యుప పద్యతే. ౫౧

టీక॥ అర్థానర్థనిమిత్తం= గుణదోషంబులనిర్ణయోపాయము; ఇతి(అధ్యాహృతము)=అని; తవ = నీయొక్క-; సచివైః = మంత్రులచేత; యత్ =ఏది ; యుక్తం = చెప్పఁబడినదో; తత్ర=అందు; దోషం = దోషమును; ప్రపశ్యామి= చక్క-ఁగాఁజూచెదను. క్రియా=అట్టికార్యము ; నోపపద్యతేహి = ఉపపన్నముకాదుగదా!

గుణదోషంబుల నిర్ణయించియామైనిస్వీకార పరిత్యాగంబులు సేయవలెనని మంత్రులు చెప్పిరే! దానియందు నాకుదోషంబుగనుపడుచున్నది ; ఏలయన, అట్టికార్యము , ఉపపన్నముగాదు. అని, తాత్పర్యము.

ఋతే నియోగాత్సామర్థ్య మవబోద్ధుం నశక్యతే
సహసా వినియోగోహి దోషవాన్ప్రతిభాతి మా. ౫౨

టీక॥నియోగాదృతే=వినియోగము లేక; సామర్థ్యం= గుణదోషము; అవబోద్ధుం=తెలియుటకు; నశక్యతే= అలవిగాదు. సహసా=తటాలున; వినియోగః=వినియోగము; మా=నన్నుఁగూర్చి; దోషవాక్=దోషముగలదిగా; ప్రతిభాతి=తోఁచుచున్నది.

రాచకార్యములందుఁబ్రవేశపెట్టకున్న, గుణదోషంబులు తెలియవు; గుణదోషంబులు తెలియకయె, రాచకార్యంబులందుఁబ్రవేశపెట్టుట, సరికాదు; అట్లు ప్రవేశపెట్టినచో, దుష్టుండయ్యేనేని చెఱచును; కావునవినియోగముచే గుణదోషవిచారమనుసంగదమతం బన్యోన్యాశ్రయదోషగ్రస్తముగానున్నది.

అని, తాత్పర్యము-

చారప్రణిహితం యుక్తం యదుక్తం సచివైస్తవ
అర్థస్యాసంభవాత్తత్ర కారణం నోపపద్యతే. ౫౩
("చారణంనోపపద్యతే" ఇతిపాఠాంతరం.)

టీక॥ చారప్రణిహితం=చారునిబంపుట; యుక్తం=ఉచితము. ఇతి(అభ్యాహృతము)=అని; తవ=నీయొక్క; సచివైః=మంత్రులచేత; యత్=ఏమాట; ఉక్తం=చెప్పఁబడినదో; తత్ర=అచ్చట; అర్థస్య= ప్రయోజనముయొక్క; అసంభవాత్=లేమివలన; కారణం=హేతువు; పాఠాంతరపక్షమందు. చారణం=చారునిబంపుట; నోపపద్యతే= ఉపపన్నముగాదు.

చారునింబంపి రహస్యముగా నతని యభిప్రాయము దెలిసికోవలయునని, శరభుండు చెప్పినాఁడే; అదియునసంగతము; ఏలయన? దూరంబుననున్న వారలయొద్దకుఁగదా రహస్యపురుషులంబంపి వారలకుఁదెలియకుండ, వారిహృదయాభిప్రాయంబుఁగనుంగొనవచ్చును! అతిసమీపగతుండై మనల నందఱను గండ్లతోఁజూచుచున్నవిభీషణునొద్దకుఁజారునిబంపుటెట్లు? అని, తాత్పర్యము.

అదేశకాలే సంప్రాప్త ఇత్యయం యద్విభీషణః
వివక్షా తత్రమే స్తీయం తాం నిబోధ యథామతి. ౫౪
స ఏష దేశః కాలశ్చ భవతీతి యథా తథా

టీక॥ అయం=ఈ; విభీషణః= విభీషణుఁడు; అదేశకాలే=అనుచితదేశమునందును, అకాలమునందును; సంప్రాప్త ఇతి(యత్)=వచ్చినాఁడనునదియేదిగలదో; తత్ర=ఆవిషయమునందు; యథాతథా=యాథాతథ్యముగా; ఏషః=ఇది; సః=అట్టి; దేశః=దేశమును; కాలశ్చ=కాలమును; భవతి=అవును. ఇతి = అని; మే = నాకు; యథామతి= బుద్ధినతిక్రమింపక; ఇయం=ఈ; వివక్షా= చెప్పఃచ్ఛ; అస్తి=కలదు. తాం=దానిని; నిబోధ=ఎఱుంగుము.

ఈవిభీషణుండు, అనుచితదేశంబునను అకాలంబునను, వచ్చినాఁడని, జాంబవంతుండు చెప్పినాఁడే; ఆవిషయమందును, నాకుఁగొంచెము చెప్పవలెననియున్నది; వినుము; ఈదేశంబును, ఈకాలంబును, విభీషణుండువచ్చుటకుఁదగినదే. సంశయములేదు. అని, తాత్పర్యము.

పురుషాత్పురుషం ప్రాప్య తథా దోషగుణావపి. ౫౫
దౌరాత్మ్యం రావణే దృష్ట్వా విక్రమంచ తథా త్వయి
యుక్తమాగమనం తస్య సదృశం తస్య బుద్ధితః. ౫౬

టీక॥ పురుషాత్=పురుషునివలన; పురుషం=పురుషుని; ప్రాప్య=పొంది; తథా=అట్లు; దోషగుణావపి=దోషంబులనుగుణంబులను; ప్రాప్య (అధ్యాహృతము)=పొంది; రావణే=రావణునియందు; దౌరాత్మ్యం=దుష్టస్వభావమును; తథా=అట్లు; త్వయి=నీయందు; విక్రమంచ=పరాక్రమమును; దృష్ట్వా= చూచి; తస్య=అతనియొక్క; బుద్ధితః=బుద్ధివలన; సదృశం=సరియయిన; తస్య=అతనియొక్క; ఆగమనం=వచ్చుట; యుక్తం=ఉచితము.

విభీషణుండు, అధముండగు రావణుని, ఉత్తముండవగు నిన్నును, విమర్శించి, రావణునియందలిదోషంబులను నీయందలిగుణంబులను విచారించి, రావణునియందలిసీతనపహరించుటయు మఱలనాబిడనొసంగుమని యెంతచెప్పినను సమ్మతింపకుండుటయు మొదలగుదుర్గుణంబులను, నీయందు, ఖరదూషణాదిమహారాక్షససంహారము వాలినివధించిసుగ్రీవునకు రాజ్యంబునొసంగుట మొదలగు మహాపరాక్రమంబులనుఁజూచి, బుద్ధితోనాలోచించి, రావణునివిడిచి, నీయొ

ద్దకువచ్చుట, మిక్కిలియుయు క్తముగా నేయున్నది. కావున దేశకాలంబులు, యోగ్యంబులుగ నేయున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

అజ్ఞాతరూపైః పురుషైః స్స రాజన్ పృచ్ఛ్యతామితి
యదుక్త మత్ర మే ప్రేక్షా కాచి దస్తి సమీక్షితా. ౫౭

టీక॥ రాజన్=రాముఁడా! సః=ఆవిభీషణుఁడు; అజ్ఞాతరూపైః=తెలియఁబడనిరూపముగల; పురుషైః= పురుషులచేత; పృచ్ఛ్యతాం= అడుగఁబడుఁగాక. ఇతి=అని; యత్=ఏది; ఉక్తం=చెప్పఁబడినదో; అత్ర=ఇందు; మే=నాకు; సమీక్షితా= చక్కఁగాఁ జూడఁబడిన; ప్రేక్షా=బుద్ధి; కాచిత్=ఒకానొకటి; అస్తి=ఉన్నది.

రాముఁడా! తెలియనిపురుషులుకొందఱు, పోయి, విభీషణునడుగవలయునని, మైందుఁడుచెప్పినాఁడే, ఆవిషయమందును, నాకుఁగొంచెముసంశయమున్నది. అని, తాత్పర్యము.

పృచ్ఛ్యమానో విశంకేత సహసా బుద్ధిమా న్వచః
తత్ర మిత్రం ప్రదుష్యేత మిథ్యాపృష్టం సుఖాగతమ్. ౫౮

టీక॥ బుద్ధిమాన్ = మంచిబుద్ధిగలవాఁడు; సహసా=తటాలున; వచః=మాటను; పృచ్ఛ్యమానః= అడుగఁబడుచున్నవాఁడై; విశంకేత=సందేహించును. తత్ర=ఆపక్షమునందు; సుఖాగతం = సుఖముగావచ్చిన; మిత్రం=స్నేహితుఁడు;మిథ్యాపృష్టం=అబద్ధముగానడుగఁబడినవాఁడై; ప్రదుష్యేత=దుష్టుండగును.

తటాలుననడిగినచో, బుద్ధిమంతుండగువాఁడు, "మనయందేమోసందేహించి, వీరలడుగుచున్నారు ; ఏమిచెప్పిననేమిసంభవించునో," అని,మాటచెప్పుటకేసంశయించును; అట్లు, సంశయించియడుగుటచే, సుఖాగతుండగు మంచిమిత్రుఁడునుగూడ,దుష్టుండుగాఁ దోఁచును. అని, తాత్పర్యము.

అశక్య స్సహసా రాజన్ భావో వేత్తుం పరస్య వై

అంతస్స్వభావైర్గీతైస్తైర్నైపుణ్యం పశ్యతా భృశమ్. ౫౯

టీక॥ రాజన్ = రాముఁడా! స్వస్మిన్ (అధ్యాహృతము)= తనయందు; భృశం=మిక్కిలియు; నైపుణ్యం=సామర్థ్యమును; పశ్యతా=చూచువానిచేతను; అంతస్స్వభావైః= దాఁచఁబడినయభిప్రాయముగల; తైః=ఆ; గీతైః=మాటలచేత; సహసా = తటాలున; పరస్య=ఇతరునియొక్క; ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము) భావః=అభిప్రాయము; వేత్తుం = ఎఱుంగుటకు; అశక్యః=అలవిగాదు.

రాముఁడా! అడుగఁగానే, ఒకవేళ మాటలాడినను, అతండు తన యభిప్రాయంబును దాఁచుకొనియె మాటలాడును; అందువలన, ఎంతసమర్థుఁడైనను, అట్టివానిహృదయాభిప్రాయం బెఱుంగనలవిగాదు. అని, తాత్పర్యము.

నత్వస్య బ్రువతో జాతు లక్ష్యతే దుష్టభావతా
ప్రసన్నం వదనంచాపి తస్మాన్మే నాస్తిసంశయః. ౬౦

టీక॥ అస్య=ఈవిభీషణుఁడు; బ్రువతః= మాటలాడుచుండఁగా; దుష్టభావతా తు = దుష్టమయినయభిప్రాయము గలుగుటమాత్రము; నలక్ష్యతే= చూడఁబడలేదు. వదనంచాపి=ముఖంబును; ప్రసన్నం = నిర్మలముగానున్నది. తస్మాత్=అందువలన; మే=నాకు; సంశయః= సందేహము; నాస్తి=లేదు.

ఈవిభీషణుండుమాటలాడుచున్నాఁడుగదా! అతనిమాటలవలన, అతనికిదుష్టాభిప్రాయంబుండునట్లునాకుఁదోఁచలేదు; మఱియునతనిముఖముప్రసన్నముగానున్నది; కావున, నతనియందెంతమాత్రముసందేహములేదు.
అని, తాత్పర్యము.

అశంకిత మతి స్స్వస్థో న శఠః పరిసర్పతి
నచాస్య దుష్టా వాక్చాపి తస్మాన్నాస్తీహ సంశయః. ౬౧

టీక॥ శఠః = దుష్టాభిప్రాయము గలవాఁడు; అశంకితమతిః=సందేహము లేనిబుద్ధిగలవాఁడై; స్వస్థః=నిర్భయుండై; నపరిసర్పతి=రాఁడు. అస్య= ఈ విభీషణునియొక్క; వాక్చాపి= మాటయు; దుష్టా=దుష్టమయినది; నచ=కా

దు, తస్మాత్=అందువలన; ఇహ=ఇందు; సంశయః= సందేహము; న=లేదు.

దుష్టాభిప్రాయముగలవాఁడు, నిస్సందేహముగా, నిర్భయముగా రాఁజాలఁడు; ఈవిభీషణుఁడు, ఎంతమాత్రము సందేహములేక నిర్భయముగా నున్నాఁడు; మఱియు, నితని మాటలును, నిర్దోషంబులుగా నున్నవి; కావున, వీనియందు నాకు సందేహములేదు.

అని, తాత్పర్యము.

ఆకార శ్ఛాద్యమానో హి న శక్యో వినిగూహితుమ్
బలాద్ధి వివృణో త్యేవ భావ మంతరగతం నృణామ్. ౬౨

టీక॥ఆకారః=ముఖవికారము; ఛాద్యమానః=కప్పఁబడుచున్నను; వినిగూహితుం=దాఁచుటకు; నశక్యోహి=అలవిగాదుగదా! నృణాం= మనుష్యులయొక్క; అంతరగతం=మనసుననున్న; భావం=అభిప్రాయమును; బలాత్=బలాత్కారమువలన; వివృణోత్యేవహి=తప్పక తెలియపఱచునుగదా!

ముఖవికారము, ఎంతదాఁచినను, దాఁగియుండదు; బలాత్కారంబున, హృదయగతంబగుభావంబును, దప్పక, బయలుపఱచును. అని, తాత్పర్యము.

దేశకాలో పపన్నంచ కార్యం కార్య విదాం వర
స్వఫలం కురు తే క్షిప్రం ప్రయోగేణాభి సంహితమ్. ౬౩

టీక॥ కార్యవిదాం=కార్యములదెలిసినవారలలో; వర=శ్రేష్ఠుఁడా! దేశకాలోపపన్నంచ= దేశముతోను గాలముతోనుంగూడినదియు; ప్రయోగేణ= ప్రయోగముతో; అభిసంహితం= కూడినదియునగు; కార్యం=కార్యము; క్షిప్రం= శీఘ్రముగా; స్వఫలం= తనఫలమును; కురుతే=చేయుచున్నది.

కార్యవేత్తలలోనుత్తముండవగు రాముఁడా! కార్యంబు దేశకాలంబులననుసరించి, సరియయినపురుషులయందుఁబ్రయోగింపఁబడునేని, శీఘ్రంబుగా, ఫలించును.

అని, తాత్పర్యము.

ఉద్యోగం తవ సంప్రేక్ష్య మిథ్యా వృత్తంచ రావణమ్

వాలినశ్చ వధం శ్రుత్వా సుగ్రీవం చాభిషేచితమ్. ౬౪
రాజ్యం ప్రార్థయ మానశ్చ బుద్ధిపూర్వ మిహాగతః

టీక॥ అయం (అధ్యాహృతము)= ఈవిభీషణుఁడు; తవ=నీయొక్క; ఉద్యోగం=ప్రయత్నంబును; సంప్రేక్ష్య=చూచి; మిథ్యావృత్తం= చెడ్డయాచారము గల; రావణంచ= రావణుని; సంప్రేక్ష్య(అధ్యాహృతము)= చూచి; వాలినః=వాలియొక్క; వధంచ= చంపుటను; అభిషేచితం= అభిషేకింపఁబడిన; సుగ్రీవంచ=సుగ్రీవుని; శ్రుత్వా=విని; రాజ్యం=దొరతనమును; ప్రార్థయమానశ్చ=కోరుచు; బుద్ధిపూర్వం=బుద్ధిముందుగల్గునట్లుగా; ఇహ=ఇచ్చటికి; ఆగతః=వచ్చినాఁడు.

ఈవిభీషణుండు, నీవు రావణుని వధింపఁజేయుప్రయత్నంబునువిని, రావణునిదురాచారంబుఁజూచి, నీవువాలిం జంపిసుగ్రీవునకువానరరాజ్యంబునొసఁగుటయువిని, రాజ్యంబుఁగోరి,నీయొద్దకు వచ్చినాఁడుగాని, వేఱుగాదు.

అని, తాత్పర్యము.

ఏతావత్తు పురస్కృత్య యుజ్యతే తత్ర సంగ్రహః. ౬౫

టీక॥ఏతావత్తు=ఇంతమాత్రము; పురస్కృత్య=ముందిడికొని; తత్ర=అందు; సంగ్రహః= స్వీకారము; యుజ్యతే= యుక్తముగానున్నది.

ఇదంతయు నిట్లున్నదికావున, విభీషణుని గ్రహింపవచ్చును.

అని, తాత్పర్యము.

యథాశక్తి మయోక్తంతు రాక్షసస్యా ర్జవం ప్రతి

టీక॥మయాతు=నాచేతను; రాక్షసస్య=విభీషణునియొక్క; ఆర్జవంప్రతి = కపటములేమినిగూర్చి; యథాశక్తి=నాశక్తినతిక్రమింపక; ఉక్తం=చెప్పఁబడినది.

నేను,నాశక్తికొలంది, నాకుఁదోఁచినమట్టుకు, విభీషణుని యోగ్యతనుగుఱించి,చెప్పినాను. అని,తాత్పర్యము.

త్వం ప్రమాణంతు శేషస్య శ్రుత్వా బుద్ధి మతాం వర. ౬౬

టీక॥ బుద్ధిమతాం=అధికమయినబుద్ధిగలవారలలో; వర=ఉత్తముఁడవయినరాముఁడా! శ్రుత్వా = విని ; శేషస్య=మిగతదానికి; త్వంతు = నీవె; ప్రమాణం=కర్త వు.

బుద్ధిమంతులలో నుత్తముండవగు రాముఁడా! నేనుజెప్పినది విన్నావుగదా! ఇంకమిగతకార్యమునకు, నీయిచ్ఛ. అని, హనుమంతుండు, రామునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే, యుద్ధకాండే, సప్తదశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండసప్తదశసర్గటీక, ముగిసినది.

శ్రీ

అష్టాదశసర్గప్రారంభః.

అథ రామః ప్రసన్నాత్మా శ్రుత్వా వాయుసుతస్యహ
ప్రత్యభాషత దుర్ధర్షః శ్రుతవా నాత్మ ని స్థితమ్. ౧

టీక॥ అథ = అటుపిమ్మట; శ్రుతవాన్=అధికమయిన శాస్త్రాభ్యాసముగలవాఁడును; దుర్ధర్షః = ఎదిరింపనలవిగానివాఁడునగు; రామః = రాముఁడు; వాయుసుతస్య=హనుమంతునియొక్క; ("హ" అనునది పాదపూరణార్థము) వచనం (అధ్యాహృతము)=మాటను; శ్రుత్వా=విని; ప్రసన్నాత్మా= ప్రసన్నమయినమనస్సుగలవాఁడై; ఆత్మని = మనస్సునందు; స్థితం= ఉన్నదాని; ప్రత్యభాషత = చెప్పెను.

అంత, మహాపండితుండును, బూర్వపక్షంబులచేఁగలఁతపెట్ట నలవిగానివాఁడునగురాముండు, హనుమంతుండుచెప్పినమాటనువిని, ప్రసన్నుండయి, తనమనంబుననున్న యభిప్రాయముంజెప్పనారంభించెను. అని, తాత్పర్యము.

మమాపితు వివక్షాస్తి కాచిత్ ప్రతి విభీషణమ్

స ౧౮

శ్రోతు మిచ్ఛామి తత్సర్వం భవద్భి శ్శ్రేయసి స్థితైః. ౨

టీక॥మమాపితు = నాకును;విభీషణంప్రతి=విభీషణునిగూర్చి;కాచిత్ =ఒకానొక;వివక్షా=చెప్పనిచ్ఛ;అస్తి=ఉన్నది.తత్ =దానిని;సర్వం=అంతను;శ్రేయసి=మేలునందు; స్థితైః=ఉన్నట్టి; భవద్భిః=మీచేత;శ్రోతుం=వినుటకు; ఇచ్ఛామి=కోరుచున్నాను.

నాకును,విభీషణునిగుఱించి, కొన్నిమాటలనుజెప్పవలెననియున్నది;నాశ్రేయస్సునుగోరునట్టిమీరందఱును, జక్కఁగావినవలయునని,కోరెదను.

అని, తాత్పర్యము.

స ౧౮

మిత్రభావేన సంప్రాప్తం న త్యజేయం కథంచన
దోషోయద్యపి తస్యస్యాత్సతా మేత దగర్హితమ్. 3

టీక॥ తస్య=అతనికి;దోషః=దోషము;యద్యపిస్యాత్ = ఉండినను; మిత్రభావేన= స్నేహితభావముచేత, శరణాగతభావముచేత ననుట; సంప్రాప్తం=వచ్చినవానిని;కథంచన = ఎట్లయినను;నత్యజేయం=విడువను. ఏతత్ =ఇది;సతాం= పెద్దలకు;అగర్హితం=నిందింపఁబడనిది, పూజింపఁబడిన నుట.

అతనియందెంతదోషంబుండినను,శరణాగతుండనివచ్చినవాని, నెట్లయినను విడువఁజాలను, ఈధర్మము, సత్పురుషులకుఁబూజనీయంబగునది.అని,రాముండు, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— సుగ్రీవుండు, "విభీషణుండుదుష్టుండు,ఇతని నిగ్రహింపవలయు" ననియె. అంగదాదులు, "పరీక్షించి,యదుష్టుండైనచో, గ్రహింపవచ్చు"ననిరి. హనుమంతుండు,"విభీషణుండుదుష్టుఁడుకాఁడుకావున, గ్రహింపఁదగినవాఁడే" యని, వచించె.ఇంక, రాముండు"దుష్టుండైననుశరణాగతుండగువానిగ్రహింపకతప్పదు". అని, సుగ్రీవమతంబును," శరణాగతునియందు దుష్టాదుష్టపరీక్షమేతగదు." అనియంగదాదిమతంబులను"పరిగ్రహింపవలెననుట సమానంబయినను, నిర్దోషుండనుకారణంబుసరిగాదు. శరణాగతుండనుమాటచెప్పుటమాత్రమే,గ్రహించుటకుఁగారణము నిర్దోషుండైయుండవలయుననునక్కఱలేదు" అని హనూమన్మతంబును,నిరసించితనమతంబుఁజెప్పుచున్నాఁడు.మిత్రభావేన=స్నేహితభావముచేత, నిర్దోషుండగుటచేఁగాదతని రక్షించుట;స్నేహితభావముగలిగియుండుటచేతనె పరిగ్రహింపవలెననుట. మిత్రభావేన-వాస్తవముగామిత్రత్వములేకున్నను, మిత్రత్వంబు నభినయించుటమాత్రమెచాలుననుట. "రాఘవంశరణంగతః, శరణ్యం శరణంగతః" అని పూర్వోత్తరస్థలంబుల, శరణాగత శబ్దవ్యవహారంబుండుటచే, ఇచ్చట, మిత్రభావేన = శరణాగతభావముచేత ననియర్థము. అట్లు,ఇతర స్థలంబునందును,"విదితస్సహి ధర్మజ్ఞ శ్శరణాగతవత్సలః" అని,శరణాగతశబ్దముచేనుపక్రమించి, "తేనమైత్రీ భవతు తేయదిజీవితుమిచ్ఛసి" (నీవు, జీవింపంగోరు

దు వేని, నీకతనితో మైత్రియగుఁగాక) అని , మైత్రీశబ్దముచేఁ బర్యవసానము చేయఁబడియున్నది. లేక; రాముండు, ధీరోదాత్త నాయకుండుగావున, నా శరణాగతుండని చెప్పుటకు, లజ్జించి , విభీషణుని మిత్రశబ్దముచే సగౌరవముగా వ్యవహరించుచున్నాఁడు. మిత్రభావేన=మిత్రత్వముచేత, నన్నుఁగుఱించి కొంచెమేని యాభిముఖ్యంబునొందుట మాత్రమె నాయంగీకారంబునకుఁ గారణమనుట; మిత్రభావేన=మిత్రక్రియచేత, మిత్రునివలెనభినయించుటచేతననుట,మనస్సునఁనెట్లున్నను, నేనుమిత్రుండననియభినయించుటమాత్రమెచాలుననుట.మిత్రభావేన=స్నేహితభావముచేత,శరణాగతభావముచేనని చెప్పవలసియున్నను, "తన్నాశ్రయింపఁదనయొద్దకువచ్చుటకై గొన్నియడుగులు పెట్టినవాఁడుంగూడఁదనకుసమానుండు"అనునభిప్రాయంబునఁ,గరుణాసముద్రుండగు రామునిచేఁజెప్పఁబడినది. అట్లు, సీతాదేవియు, శరణాగతినేచెప్పవలసినస్థలంబున , "తేనమైత్రీభవతుతే యదిజీవితుమిచ్ఛసి" అని,యాభిముఖ్యమాత్రంబున , నాశ్రితుని రాముండుదనకుసమానంబుగామన్నింపుననునభిప్రాయంబుననె,వచించె.మిత్రభావేన=మిత్రత్వమనుహేతువుచేత, "సుహృదస్సర్వభూతానాం" (సమస్తభూతంబులకును స్నేహితుండు)అని, చెప్పఁబడియుండుప్రకారమున, "సర్వభూతమిత్రుండు రాముండు,నాయందునుసహజంబగు స్నేహంబుగలవాఁడు" అని , నాకుంగలసహజస్నేహంబుపురస్కరించి యనుట.మిత్రభావేన="తన్మిత్రంయత్ర విశ్వాసః" (ఎవ్వనియందునమ్మకంబుగలుగునో అతండుమిత్రుండు) అనిచెప్పఁబడియున్నదికావున , నమ్మకంబుగలిగియుండుటచేత,"రాముండవశ్యము, నన్నురక్షించును"అని,నమ్మియనుట. సంప్రాప్తం=వచ్చినవాని,అతనికి,నాయందుఁగొంచెమేని యాభిముఖ్యమాత్రము గలిగినంతనే, నేనెయతండుండుచోటికిఁబోయి రక్షింపవలసియుండఁగా, నతఁడేయిచ్చటికివచ్చినప్పుడేమిచెప్పవలెనుః అనుట.సంప్రాప్తం= చక్కఁగావచ్చినవాని, ద్వారంబునంబాదుకలువిడిచిదేవనమస్కారంబుసేయునట్లు, ఇతరపదార్థంబులమనసునుంచక,"పరిత్యక్తామయాలంకా మిత్రాణిచధనానిచ" (నేను, లంకనుస్నేహితులనుధనంబులను,విడిచివచ్చినాను)అని,సమస్తవిరోధివర్గంబునుబరిత్యజించి, మదేకశరణుఁడైవచ్చినవాననుట. సంప్రాప్తం=చ

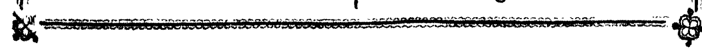
స ౧౮

కర్తగావచ్చినవాని, తల్లియుఁ దండ్రి యుఁదోఁబుట్టువును గృహంబును రక్షకుండును స్నేహితుండును గణియు, రాముండేయని, సమస్తంబును బరిత్యజించి , నన్నేపొందియున్నవాని ననుట. సంప్రాప్తం= చక్కఁగావచ్చినవాని, నాయంతరంగానుచరుల మూలముగా వచ్చిన వాని ననుట. సంప్రాప్తం = చక్కఁగా వచ్చిన వాని , లంకలో నేయుండి రాముని శరణు చొచ్చితినన్నమాత్రంబుననే, నేనేయచ్చటికిఁబోయిరక్షింపవలసియున్నప్పటికిని , నడవలేనివానిమీఁద గంగా నదియేపడు నట్లు, నాకుసులభంబుగా నేనున్నచోటికిఁదానేవచ్చినవానిననుట. సంప్రాప్తం= నాయొద్దకువచ్చుటయె మాకుఁజాలును, స్తోత్రము , పూజ, ధ్యానము, నమస్కారము, ఇవేమియు నక్కఱలేదు. నత్యజేయం= విడువఁజాలను, నేనుసర్వశక్తినైనను, శరణాగతుండనని శబ్దముచెప్పువానివిడుచుటయందు , నాకెంతమాత్రము , శక్తిలేదు. సంప్రాప్తంనత్యజేయం= వచ్చినవానివిడువఁజాలను, ఎవ్వఁడెవ్వఁడువచ్చును? ఎవ్వనిరక్షింతు? అని, కాచియున్న నేను, వచ్చినవానినెట్లువిడువఁజాలుదును? ఇతనిసంబంధంబున , రావణునింగూడరక్షింపవలసిననేను, ఇతనినేనెట్లువిడుతును? నత్యజేయం = విడువను! వచ్చుటమాత్రముననె శ్లాఘనీయుండగు వానివిడుచుటెట్లు? కథంచన= ఎట్లయినను, క్రొత్తదూడనీసినయావు, మునుపటి దూడలనువిడుచునట్లు, మిన్నునైన విడుతును, క్రొత్తగావచ్చిన విభీషణునివిడువఁ జాలననుట . కథంచన = సర్వదేశసర్వకాల సర్వావస్థలయందునను ట. కథంచన = ఎట్లయినను మాయం బ్రయోగించుట మొదలగువానిచే, నాకుమహానిష్టము గావించువాఁడైననురక్షింపకవిడువననుట. కథంచ=ఎట్లయినను, ఈతనియందు, గుణంబులు లేకున్నను, ఎచ్చుగాదోషంబులెయున్నను, ఇతనింబరిగ్రహించుటయందనిష్టము గాకున్నను, అతనింబరిగ్రహించుటవలనఁ, జూడఁజూడననిష్టంబులు వేవేలు సంభవించునట్లుండినను, అధికమేల? నాప్రాణంబెపోవునట్లయినను, ఇతనివిడువననుట. తస్యదోషోయద్యపిస్యాత్= అతనికిదోషంబుండినను , మాయభిప్రాయంబునదోషమెలేదు, లేనిపోనిభయంబులుపెట్టుకొని యుండు మీయభిప్రాయంబునదోషంబుండినను, ఉండుఁగాక. తప్పుగాదు. దోషభోగ్యత్వంబునుమహావాత్సల్యంబువహించియున్ననాకు, ఆ

శ్రితదోషంబు సహ్యమేకదా! దోషోయద్యపి స్యాత్ = దోషంబున్నను, అదిశరణాగతునకు దోషము గాఁజాలదు, మూజిపోఁచు మహాగ్నిహోత్రంబునఁబడిదగ్ధమగునట్లు, శరణాగత్యభిసంధిమాత్రముననమస్తదోషంబులును దగ్ధంబులయినవి. దోషోయద్యపిస్యాత్ = దోషంబుండినను, అది, శరణాగతియనునిరవధికగుణంబుగలవానికి, దోషంబనిపించుకొనదు. లేక: దోషో యద్యపి=అతనికిదోషంబుండినను, అదిదోషంబు గాదు. ఆదోషమునకు, శరణాగతియను మహాగుణంబుగల యతనిసంబంధంబుగలిగియున్నదగదా! కావున, అది, యతనికన్నను మాకు శ్లాఘ్యము. స్యాత్ = ఉండును గాక. దోషంబుండవలయునని యే కోరుచున్నాను. గుణవంతునిరక్షించినచో, గుణంబుంజూచిరక్షించినట్లగుచున్నది. దోషినిరక్షించుటయే మాకధికము లేక; దోషోయద్యపి=దోషంబున్నను, మన్నవధింపవలయునని కోరుటయను దోషంబున్నను. తస్యస్యాత్ = అతనికోర్కెయగుఁగాక, ఆశ్రితాభీష్టసిద్ధియే మాకు ముఖ్యఫలము. ఇది, కపోతోపాఖ్యానానుగుణాభిప్రాయంబని శ్రీవత్సాంకమిశ్రులు వచించిరి. అట్లయితే; ఈమహామంత్రు లేలనిందింతురు? అనినఁజెప్పుచున్నాఁడు. ఏతత్ = ఇది; సతాం = పెద్దలకు; అగర్హితం = అనిందితము. మాయందధికప్రీతిచే, లేనివానిభయంబులు శంకించునట్టిమీకునిందితమయియుండినను, పరమార్థవేత్తలగు సత్పురుషులకు అనిందితమనుట. తమ్ము వధింపవచ్చినవారలంగూడఁ గపోతాదులు రక్షించిరి. మఱియు, "దుష్టజనపరిగ్రహము శిష్టనిందితము, శాస్త్రనిషిద్ధముం గావునఁ, జేయరాదు-" అని, యుండుట. "దుష్టజనులను బరిత్యజింపవలెను" అనుట సామాన్యవిషయము-"వధ్యుండైనను శరణాగతుండైనచోపి మవకరక్షింపవలయునని, బోధించువిశేషశాస్త్ర శ్రుతియుండుటవలన, దుష్టుండైనను, శరణాగతుని రక్షించుటయందు, శాస్త్రవిరోధంబు లేదు-మఱి విధియై యున్నది. కావుననే, ఎట్టి మహాపాపంబు గావించినవాఁడైనను, శరణాగతుండయినచో, విద్వాంసులతనికి దగు ప్రాయశ్చిత్తంబు విధించి పరిశుద్ధుం గావింప వలయుననియు, నట్లు విధింపకున్నచో, మహాప్రత్యవాయంబు నొందుదురనియు, శాస్త్రంబు ఘోషించుచున్నది. శరణాగతుండుకానివానికిఁ బ్రాయశ్చిత్తంబె విధింపరాదనియుఁ జెప్పఁబడియున్నది. కావున, పరిత్యాగవిధి, శరణాగతేత

రవిషయము. దుష్టుఁడయినను శరణాగతునిబరిత్యజించినం బ్రత్యవాయంబు జెప్పబడి యున్నది, కావున, శరణాగతుం డెట్టి దుష్టుండైనను, అతనివిడువరాదు. ఈ ధర్మ=సూక్ష్మమునే చెప్పుచున్నాఁడు.—ఏతత్=ఈదుష్టశరణాగతపరిగ్రహము; సతాం= సామాన్యవిశేషశాస్త్రంబులు దెలిసినసత్పురుషులకు; అగర్హితం= నిందితముగాదు, పూజనీయమనుట.

సర్వశక్తియగువానికి, ఒకానొకవిషయమునందశక్తియు, సర్వజ్ఞునకు, ఒకానొకవిషయమునందజ్ఞానంబును, "మిత్రభావేన" అనునీశ్లోకముచేఁదెలుపఁబడినదని, గోవిందయతులు, వచించిరి.

సుగ్రీవ స్త్వథ తద్వాక్య మాభాష్యచ విమృశ్యచ
తత శ్శుభతరం వాక్య మువాచ హరిపుంగవః. ౭

టీక॥ అథ=అటుపిమ్మట; హరిపుంగవః=వానరశ్రేష్ఠుండగు; సుగ్రీవస్తు=సుగ్రీవుఁడును; తద్వాక్యం=ఆ రామునిమాటను; ఆభాష్యచ= అనువదించియు; విమృశ్యచ=ఆలోచించియు; తతః=అంత; శుభతరం= మిక్కిలియుమంగళకరమగునట్టి; వాక్యం=మాటను; ఉవాచ = చెప్పెను.

అంత, వానరశ్రేష్ఠుండగుసుగ్రీవుండు, రాముండు చెప్పినమాటననువదించి, యాలోచించి, తనకు రామునందుంగల యధికపక్షపాతంబును దెలుపునట్టి, యీమాటం జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సుదుష్టో వాప్యదుష్టోవా కి మేష రజనీచరః

టీక॥ ఏషః=ఈ; రజనీచరః = రాక్షసుఁడు; సుదుష్టోవాపి= మిక్కిలియుదుష్టుండుగాని; అదుష్టోవాపి= దుష్టుండు కానివాఁడుగాని; కిం=ఎందుకు?

ఈ రాక్షసుండు, దుష్టుండుగానియు దుష్టుండుగాని, యతనితోమనకేమిప్రయోజనము? ఇతనిమనమవశ్యమువిడువవలసినదే! అని, తాత్పర్యము.

ఈదృశం వ్యసనం ప్రాప్తం భ్రాతరం యః పరిత్యజేత్. ౫
కోనామ స భవే త్తస్య య మేష న పరిత్యజేత్

టీక॥ యః=ఎవ్వఁడు; ఈదృశం=ఇట్టి; వ్యసనం=కష్టమును; ప్రాప్తం=పొందినట్టి; భ్రాతరం=అన్నను; పరిత్యజేత్=విడుచునో; ఏషః=వీఁడు; యం=ఎవ్వని; నపరిత్యజేత్=విడువఁడో; సః= అట్టివాఁడు; తస్య=అతనికి; కః= ఎవ్వఁడు; భవేత్=అగును?

ఈతండు, ఇట్టిమహాకష్టంబునొంది యున్నయన్ననుంగూడవిడిచివచ్చినాఁడే; ఇంకనిట్టికృతఘ్నుండు, ఎవ్వనివిడువఁడు? కాఁబట్టి యితనిఁబరిగ్రహింపఁగూడదు. అని సుగ్రీవుండు, రామునితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము-

వానరాధిపతే ర్వాక్యం శ్రుత్వా సర్వా నుదీక్ష్యచ. ౬
ఈష దుత్స్మయమానస్తు లక్ష్మణం పుణ్యలక్షణమ్
ఇతి హోవాచ కాకుత్స్థో వాక్యం సత్యపరాక్రమః. ౭

టీక॥సత్యపరాక్రమః= సత్యమయినపరాక్రమముగల; కాకుత్స్థః= రాముఁడు; వానరాధిపతేః = వానరేశ్వరుండగుసుగ్రీవునియొక్క ; వాక్యం = మాటను; శ్రుత్వా=విని; సర్వాన్ = అందఱనుగూర్చి; ఉదీక్ష్యచ = చూచియు; పుణ్యలక్షణం= మంచిలక్షణములుగల; లక్ష్మణం=లక్ష్మణునిగూర్చి; ఈషత్=కొంచెము; ఉత్స్మయమానస్తు=నవ్వుచునే; ఇతి=ఇట్లని; వాక్యం=మాటను; ఉవాచ= చెప్పెను "హ" అనునది పాదపూరణార్థము.

సత్యపరాక్రముండగురాముఁడు, వానరేశ్వరుండయిన సుగ్రీవుఁడుచెప్పినమాటనువిని, వానరులనందఱంజూచి, పుణ్యలక్షణుండగు లక్ష్మణునిపైఁజిఱునవ్వొలయంగటాక్షంబుఁబఱపి , యీమాటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము-

అనధీత్యచ శాస్త్రాణి వృద్ధా ననుపసేవ్యచ
నశక్య మీదృశం వక్తుం యదువాచ హరీశ్వరః. ౮

టీక॥ హరీశ్వరః=వానరాధిపతియగుసుగ్రీవుండు ; యత్=ఏమాటను ; ఉవాచ=చెప్పెనో; ఈదృశం= ఇట్టిమాటను; వక్తుం=చెప్పుటకు; శాస్త్రాణి=శాస్త్రములను; అనధీత్యచ=అధ్యయనింపకయు; వృద్ధాన్=పెద్దలను ;

అనుపసేవ్య చ — సేవింపకయు; నశక్యం—అలవిగాదు.

శాస్త్రాధ్యయనంబును వృద్ధసేవయు నెచ్చుగాఁగావించినవానికిఁ దక్క మఱియెవ్వనికిని యిప్పుడువానరేశ్వరుండగు సుగ్రీవుండు చెప్పినట్టిమాటం జెప్పనలవిగాదు. అని, తాత్పర్యము.

అస్తి సూక్ష్మతరం కించి ద్యదత్ర ప్రతిభాతి మే
ప్రత్యక్షం లౌకికంవాపి విద్యతే సర్వరాజసు. ౯

టీక॥ అత్ర=ఈవిషయమునందు; ప్రత్యక్షం=కండ్లకగపడునదియు; లౌకికం వాపి — లోకవ్యవహారసిద్ధంబునగు; యత్=ఏది; సూక్ష్మతరం — మిక్కిలియుసూక్ష్మమయినది; కించిత్—కొంచెము; అస్తి= ఉన్నదో; తత్ (అధ్యాహృతము)=అది; మే = నాకు; ప్రతిభాతి=తోఁచుచున్నది.

ఈవిషయమునందుఁ బ్రత్యక్షంబును లౌకికంబునగు నొక్క సూక్ష్మధర్మము, సమస్తరాజులకును గల్గియున్నది. అదినాకు స్ఫురించుచున్నది; చెప్పెదవినుండు. అని, తాత్పర్యము.

అమిత్రా స్తత్కులీనాశ్చ ప్రాతిదేశ్యాశ్చ కీర్తితాః
వ్యసనేషు ప్రహర్తార స్తస్మా దయ మిహాగతః. ౧౦

టీక॥ తత్కులీనాశ్చ= అతనిజ్ఞాతులును; ప్రాతిదేశ్యాశ్చ=ఇరుగుపొరుగు రాజులును; వ్యసనేషు= కష్టములయందు; ప్రహర్తారః=ప్రహరించువారలుగాను; అమిత్రాః=శత్రువులుగాను; కీర్తితాః=చెప్పఁబడినారు. తస్మాత్= అందువలన; అయం=ఈవిభీషణుండు; ఇహ=ఇచ్చటికి; ఆగతః=వచ్చినాఁడు.

జ్ఞాతులును, ఇరుగుపొరుగురాజులును, గష్టంబువచ్చినప్పుడు ప్రహరింపం జూతురు, కావున, శత్రువులని చెప్పఁబడినారు; అట్లు, ఈవిభీషణుఁడు; రావణునకుజ్ఞాతికావునఁ, గష్టంబువచ్చినప్పుడు, అతనిం బరిత్యజించి, యిచ్చటికి వచ్చినాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

అపాపాస్తత్కులీనాశ్చ మానయంతి స్వకాన్ హితాన్
ఏష ప్రాయో నరేంద్రాణాం శంకనీయస్తు శోభనః- ౧౧

టీక॥ అపాపాః=కుటిలులుకానట్టి; తత్కులీనాః= వారికులంబునంబుట్టిన రాజులు; హితాన్= మేలుగలిగించునట్టి; స్వకాన్ = తమజ్ఞాతులను; మానయంతి=పూజింతురు. శోభనః= గట్టివాఁడయిన; ఏషతు= ఈజ్ఞాతిమాత్రము; నరేంద్రాణాం= రాజులకు; ప్రాయః=అధికముఁగా; శంకనీయః=సందేహింపఁదగినవాఁడు,

యోగ్యులగురాజులు, తమకిష్టులయినజ్ఞాతులను గౌరవింతురు ; అట్టి యోగ్యులగురాజులుగూడ , శౌర్యాది సంపన్నుండగుజ్ఞాతిని, ఎంతమాత్రము నమ్మరు; ఇంకఁ, బాపిష్ఠుండగురావణుండు, జ్ఞాతినినమ్మునా? అట్లు, ఈ విభీషణుండు,రావణునిచేశంకింపఁబడినవాఁడై, యతనితోవిరోధించి, యిచ్చటికి, వచ్చినాఁడుగాని,వేఱుగాదు.

అని, తాత్పర్యము.

యస్తు దోషస్త్వయా ప్రోక్తో హ్యాదానేఽరిబలస్య చ
తత్ర తే కీర్తయిష్యామి యథాశాస్త్రమిదం శృణు. ౧౨

టీక॥ త్వయా=నీచేత; అరిబలస్య= శత్రుబలముయొక్క; ఆదానేచ= గ్రహించుటయందును; యః = ఏ; దోషస్తు= దోషమును; ప్రోక్తః=చెప్పఁబడినదో. తత్ర=ఆవిషయమునందు; తే= నీకొఱకు; యథాశాస్త్రం= శాస్త్రమునతిక్రమింపక; కీర్తయిష్యామి = చెప్పెదను. ఇదం=ఈమాటను ; శృణు=వినుము.

శత్రుబలంబుసంగ్రహించుకొను విషయమయి,నీవేదోషంబుచెప్పియున్నావో , ఆవిషయమునందును, నీకు, యథాశాస్త్రంబుగాఁజెప్పెదను;వినుము.

అని, తాత్పర్యము.

న వయం తత్కులీనాశ్చ రాజ్యకాంక్షీచ రాక్షసః

టీక॥ వయం=మనము ; తత్కులీనాశ్చ = అతనికులంబునఁబుట్టినవారల

స ౧౮

మును; న=కాము. రాక్షసః = విభీష ణుఁడు; రాజ్యకాంక్షీచ= రాజ్యముఁ గోరువాఁడును.

మనము రాక్షసులము కాముకావున, రాక్షసరాజ్యంబుగోరము; కాఁబట్టి, మనయందతనికిద్వేషంబుగలుగదు; మఱియు, మనసాహాయ్యంబున, అతండు, రాజ్యంబు పొందవలయుననియున్నాఁడు, కావున, మనలనతండువిడువఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

పండితా హి భవిష్యంతి తస్మా ద్గ్రాహ్యో విభీషణః. ౧౩

టీక॥ రాక్షసాఅపి (అధ్యాహృతము)=రాక్షసులును; పండితాః= పండితులుగా; భవిష్యంతిహి=ఉందురుగదా! తస్మాత్=అందువలన; విభీషణః= విభీషణుఁడు; గ్రాహ్యః= గ్రహింపఁదగినవాఁడు.

అయితే, రాక్షసులకింతవిమర్శయున్నదా? అని, యాక్షేపింతురుకాఁబోలు; అట్లుకాదు; రాక్షసులలోనుం గొందఱు పండితులుందురు; కావున, విభీషణుండట్టియభిప్రాయముతో వచ్చినవాఁడుకాఁబట్టి, యతనింబరిగ్రహింపవచ్చును. అని, తాత్పర్యము.

అవ్యగ్రాశ్చ ప్రహృష్టాశ్చ న భవిష్యంతి సంగతాః
ప్రణాదశ్చ మహా నేష తతో స్య భయ మాగతమ్. ౧౪
("పవాదశ్చమహానేషః" ఇతిపాఠాంతరం.)
ఇతి భేదం గమిష్యంతి తస్మా ద్గ్రాహ్యో విభీషణః

టీక॥ తే(అధ్యాహృతము)= అజ్ఞాతులు; అవ్యగ్రాశ్చ=కలఁతలేనివారలును; ప్రహృష్టాశ్చ=సంతసించిన వారలునై; సంగతాః=కూడినవారలుగా; నభవిష్యంతి=ఉండరు. ఇతి=ఇందువలన; భేదం=పరస్పరవిరోధమును; గమిష్యంతి=పొందుదురు. ఏషః= ఈ; ప్రణాదశ్చ=ధ్వనియు; మహాన్=గొప్పదిగా; (పాఠాంతరపక్షమునందు) ప్రవాదః=లోకవార్త; మహాన్= గొప్పదిగా; భవతి(అధ్యాహృతము) = అగుచున్నది. తతః = అందువలన; అస్య=ఈతనికి; భయం=భయము; ఆగతం=వచ్చినది. తస్మాత్= అందువల

నః:విభీషణః= విభీషణుఁడు;గ్రాహ్యః= గ్రహింపఁదగినవాఁడు.

జ్ఞాతులు,ఎప్పటికిని, పరస్పరముగ లంతలేకసంతుష్టులయి యొకరితోనొక రుకలసియుండరు; ఎల్లప్పుడుపరస్పర మువిరోధముగలిగియుందురు; అట్లువిభీషణుండువిరోధించి,బలిష్ఠుండగురావణునకుభయపడి మనయొద్దకువచ్చినట్టున్నదిగానివేఱుగాదు;అందుకుఁదగినట్లు, ఇతనికంఠధ్వనింజూచినను భయంబునొందినశ్లోకనుపడుచున్నది ; లోకవార్తయు,జ్ఞాతులు, ఒకరితోనొకరుకలహింపుచుందురనుట,సుప్రసిద్ధమయియున్నదిగదా! కావుననితండుభయపడి మనయొద్దకువచ్చినాఁడుకాబట్టి , యితనిం బరిగ్రహింపవలెను.

అని, తాత్పర్యము.

న సర్వే భ్రాతర స్తాత భవంతి భరతోపమాః. ౧౫
మద్విధా వా పితుః పుత్రా స్సుహృదో వా భవద్విధాః

టీక॥ తాత=నాయనా; భ్రాతరః= తోఁబుట్టువులు;సర్వే=అందఱును;భరతోపమాః= భరతునితోఁబోలికగలవారలు;నభవంతి=కారు. పితుః=తండ్రికి; మద్విధాః=నాయట్టివారలగు; పుత్రావా=కొడుకులుగాని;నభవంతి (అధ్యాహృతము)ఉండరు.భవద్విధాః=నీయట్టివారలగు; సుహృదోవా=స్నేహితులు కాని;నభవంతి (అధ్యాహృతము) = ఉండరు.

నాయనా!తోఁబుట్టువులందఱు, భరతునివంటివారలుకాఁజాలరు; తండ్రికిఁగొడుకులును,నాయట్టివారలు, పుట్టరు; నీవంటిస్నేహితులును, కలుగఁజాలరు; కాఁబట్టి, యందఱునుమనయట్లే, పరమధార్మికులయియుందురనితలంపకుము. అని,రాముండు , సుగ్రీవాదులతోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తస్తు రామేణ సుగ్రీవ స్సహలక్ష్మణః. ౧౬
ఉత్థాయే దం మహాప్రాజ్ఞః ప్రణతో వాక్య మబ్రవీత్

టీక॥మహాప్రాజ్ఞః=మహాపండితుండగు; సుగ్రీవః = సుగ్రీవుఁడు;సహలక్ష్మ

స ౧౮

ణః=లక్ష్మణునితోఁ గూడినవాఁడై; ఏవం=ఇట్లు; రామేణ=రామునిచేత; ఉక్తస్తు=చెప్పఁబడినవాఁడైనంతనే; ఉత్థాయ=లేచి; ప్రణతః= నమస్కరించినవాఁడై; ఇదం=ఈ; వాక్యం= మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

మహాపండితుండగుసుగ్రీవుండు, రాముండుతన్నునులక్ష్మణునింజూచి చెప్పినమాటనువిని, లేచి, రామునకునమస్కరించి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

రావణేన ప్రణిహితం త మవేహి విభీషణమ్. ౧౭
తస్యాహం నిగ్రహం మన్యే క్షమం క్షమవతాం వర

టీక॥క్షమవతాం= యుక్తవ్యాపారములుగలవారలలోఁ; వర=శ్రేష్ఠుఁడవగు రాముఁడా! తం=ఆ; విభీషణం= విభీషణుని; రావణేన=రావణునిచేత; ప్రణిహితం=రహస్యముగాఁబంపఁబడినవానిఁగా; అవేహి=ఎఱుంగుము. అహం=నేను; తస్య=ఆవిభీషణునియొక్క; నిగ్రహం=నిగ్రహించుటను; క్షమం= యుక్తముసుగా; మన్యే=తలంచెదను.

యుక్తవ్యాపారములు గలవారలలోనుత్తముండవగు రాముఁడా! ఈవిభీషణునిరావణుండిచ్చటికి రహస్యముగాఁబంపి యున్నాఁడని యెఱుంగుము; కావున, నతనినిగ్రహించుట యుక్తమనితలంచెదను. అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసో జిహ్మయా బుద్ధ్యా సందిష్టో య మిహాగతః. ౧౮
ప్రహర్తుం త్వయి విశ్వస్తే ప్రచ్ఛన్నో మయివా నఘ
లక్ష్మణేవా మహాబాహో సవధ్య స్సచివై స్సహ. ౧౯

టీక॥అనఘ=పాపరహితుండవగు; మహాబాహో= పెద్దచేతులుగలరాముఁడా! అయం=ఈ; రాక్షసః=రాక్షసుఁడు; జిహ్మయా=కుటిలమయిన; బుద్ధ్యా= బుద్ధిచేత; సందిష్టః=పంపఁబడినవాఁడై; ప్రచ్ఛన్నః = కప్పఁబడినవాఁడై; విశ్వస్తే=నమ్మినట్టి; త్వయి=నీయందుఁగాని; మయి= నాయందుఁగాని; లక్ష్మణేవా = లక్ష్మణునియందుఁగాని; ప్రహర్తుం = ప్రహరించుటకు; ఇహ=ఇచ్చటికి; ఆగతః=వచ్చినాఁడు. సచివైస్సహ=మంత్రు

లతోఁగూడ; సః=ఆ; వధః=చంపుట; భవేత్ (అధ్యాహృతము)=అగును.

పాపరహితుఁడవు మహాబాహుండవగు రామా! ఈరాక్షసుఁడు, కపటలోపాయంబున, రావణునిచే బంపఁబడిన [illegible] మ్మయుఁడఁగాఁ, బచ్చన్నరూపంబున, నిన్నుఁగాని, నన్నుఁగాని, లక్ష్మణుఁగాని, ప్రహరించుటకై, యిచ్చటికివచ్చినాఁడు; అట్లు మనమందఱము, వధింపఁబడవలసివచ్చును. అని, తాత్పర్యము.

నృశంసస్య భ్రాతా హ్యేష విభీషణః

టీ॥ [illegible] విభీషణః=విభీషణుఁ [illegible] డుః నృశంసస్య [illegible] ండగు; రావణస్య=రావణుని [illegible], భ్రాతా=తమ్ముఁడుగదా!

విభీషణుఁడు, దుష్టుండగు రావణుని తమ్ముండుగదా! ఇతనినెట్లునమ్మవచ్చును, అని, సుగ్రీవుండు, రామునితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్వా రఘుశ్రేష్ఠం సుగ్రీవో వాహినీపతిః. ౨౦
వాక్యజ్ఞో వాక్యకుశలం తతో మౌన ముపాగమత్

టీక॥ వాహినీపతిః = వానరసైన్యమునకుఁబ్రభువును; వాక్యజ్ఞః=మాటలనెఱింగినవాఁడునగు; సుగ్రీవః= సుగ్రీవుఁడు; వాక్యకుశలం=మాటలయందుసమర్థుఁడగు; రఘుశ్రేష్ఠం= రామునిగూర్చి; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్త్వా= చెప్పి; తతః=అంత; మౌనం=ఊరకుండుటను; ఉపాగమత్=పొందెను.

వానరాధీశ్వరుండును, మాటలయందుఁబండితుండునగుసుగ్రీవుండు, మాటలయందుఁబండితుండగు రామునితోనీప్రకారముచెప్పి, యంత, నూరకుండెను. అని, తాత్పర్యము.

సుగ్రీవస్య తు త ద్వాక్యం రామ శ్శ్రుత్వా విమృశ్యచ. ౨౧
తత శ్శుభతరం వాక్య మువాచ హరిపుంగవమ్

టీక॥ రామః = రాముఁడు; సుగ్రీవస్య= సుగ్రీవునియొక్క; తత్ = ఆ; వా

క్యం=మాటను;శ్రుత్వాతు= విన్నంతనే;విమృశ్యచ=ఆలోచించియు;తతః=అటువిమ్మట; హరిపుంగవం=వానరశ్రేష్ఠుండగుసుగ్రీవునిగూర్చి; శుభతరం=మంగళమునం దాసక్తమయిన ; వాక్యం=మాటను;ఉవాచ=చెప్పెను.

రాముండు, సుగ్రీవుండు చెప్పినమాటనువిని,యాలోచించి,యంత,వానరోత్తముండగుసుగ్రీవుంజూచి , మంగళకరంబగునీమాటంజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

సుదుష్టో వాప్య దుష్టోవా కి మేష రజనీచరః. ౨౨
సూక్ష్మమప్యహితం కర్తుం మమా శక్తః కథంచన

టీక॥ఏషః=ఈ;రజనీచరః= రాత్రుసుఁడగువిభీషణుఁడు;సుదుష్టోవాపి= మిక్కిలియుదుష్టుండుగాని; అదుష్టోవా= దుష్టుండుకానివాఁడుగాని; కిం=ఏమి? మమ=నాకు;కథంచన = ఎట్లయినను; సూక్ష్మమపి=కొంచెమయినను; అహితం=కీడును;కర్తుం= చేయుటకు;అశక్తః=సమర్థుఁడుండుగాఁడు.

ఈవిభీషణుండు , దుష్టుండగుఁగాక లేకయదుష్టుండగుఁగాక; నన్నితండేమి చేయఁగలఁడు?ఇతండేవిధంబుననైనను, గొంచెమయినను, నాకుఁ, గీడుచేయఁజాలఁడు. అని, తాత్పర్యము.

పిశాచాన్ దానవాన్ యక్షాన్ పృథివ్యాం చైవరాక్షసాన్. ౨౩
అంగుళ్యగ్రేణ తాన్ హన్యా మిచ్ఛన్ హరిగణేశ్వర

టీక॥హరిగణేశ్వర= వానరసమూహములకుఁబ్రభుండవగు సుగ్రీవుఁడా! అహం(అధ్యాహృతము) = నేను;ఇచ్ఛన్=కోరుచు;పృథివ్యాం = భూమియందు; విద్యమానాన్ (అధ్యాహృతము)=ఉన్నట్టి;రాక్షసాన్చైవ= రాక్షసులను;పిశాచాన్=పిశాచంబులను;దానవాన్=దానవులను;యక్షాన్ = యక్షులను;తాన్=వారలను; సర్వాన్(అధ్యాహృతము)= అందఱను; అంగుళ్యగ్రేణ=పెద్దవ్రేలికొనచేత; హన్యాం=చంపుదును.

వానరేశ్వరుండవగుసుగ్రీవుఁడా!ఈ లంకలోనిరాక్షసులను మాత్రమెకాదు;

నేనిచ్ఛింతునేని, ఈలోకంబుననుండు రాక్షసులనందఱను, పిశాచంబులను, దానవులను యక్షులను, వీరలనందఱంగూడ నా పెదవ్రేలిచివరచే, వధించిపుత్తును? ఈవిభీషణుండునన్నేమిచేయఁగలఁడు? అని, తాత్పర్యము.

శ్రూయతేహి కపోతేన శత్రుశ్శరణ మాగతః. ౨౮
అర్చితశ్చ యథాన్యాయం స్వైశ్చ మాంసై ర్నిమంత్రితః

టీక॥ కపోతేన=పావురముచేత; ఆత్మానం(అధ్యాహృతము)=తన్ను; శరణం=రక్షకునిఁగా; ఆగతః=పొందినట్టి; శత్రుః = శత్రువు; యథాన్యాయం= న్యాయము నతిక్రమింపక; అర్చితశ్చ= పూజింపఁబడినవాఁడునై; స్వైః=తనవైన; మాంసైః= మాంసములచేత; నిమంత్రితశ్చ= భోజనార్థము ప్రార్థింపఁబడినవాఁడును. ఇతి(అధ్యాహృతము)= అని; శ్రూయతేహి= వినఁబడుచున్నది కదా!

ఒకపావురము, తనశత్రువొకండు తన్ను శరణుపొందఁగానే, యతనిం జక్కఁగాఁ బూజించి, యతనికిఁదనదేహమాంసమునొసంగిభుజింపుమనెను, ఈ సంగతి యందఱును దెలిసినదే కదా! అని, తాత్పర్యము-

విశేషార్థము.— కపోతేన=పావురముచేత, ధర్మాధికార మేలేనట్టితిర్యగ్జంతువుచేతననుట; అట్టిపక్షియొకశరణాగతునిరక్షించినదే; ఇంక మేమురక్షింపవలయునని చెప్పవలయునా? కపోతేన=పావురముచేత; ఒక్క పావురముచేత, దానికెవ్వరు సహాయములేకున్నను, చేయఁబడినది; ఇట్టి సహాయ సంపత్తితోఁ గూడి మనము రక్షింప వలయునని చెప్పవలయునా? శత్రుః—సహజశత్రుండును తనభార్య నపహరించుటచేఁ గృత్రిమ శత్రుండునగుబోయవాఁడు, బోయవాఁడు పావురముభార్యనపహరించెను; అట్టిశత్రువునుంగూడ నదిరక్షించెను ; మనకు విభీషణుండు, అట్టియపకారముచేయలేదు; మనమతని రక్షింపకున్న నింకమనపౌరుషంబెందుకు? శరణం, ఆగతః=రక్షకునిగాఁ బొందినవాఁడు; పావురముండు చెట్టుకిందికివచ్చిన వాఁడు, "సోంజలిం శిరసాబద్ధ్వా వాక్యమాహవనస్పతిమ్॥ శరణం హిగతోస్మ్యద్య దేవతా మిహ వాసినీమ్." (ఆబోయవాఁడు, వృక్షమును

గూర్చి, చేమోడ్పుశిరంబునం దాల్చి, యిట్లనిచెప్పెను "ఇచ్చటనున్న దేవతను శరణుపొందితిని") అని, యాబోయవాడు, వృక్షముతోఁజెప్పినవాఁడు గాని, పావురమునుగూర్చియయినం జెప్పలేదు; అట్లయినను, అదియితని రక్షించినది; విభీషణుండు, "రాఘవం శరణంగతః" అని నన్నే శరణుపొందినట్లు స్పష్టముగాఁజెప్పుచున్నాఁడు. ఇంకనతని, నెట్లురక్షింపకుండవచ్చును? అర్చితశ్చ=పూజింపఁబడినవాఁడును;బోయవాఁడు తనకు సహజశత్రుం డగుటవలనను, దనభార్యనపహరించుట వలనను,అతండుఆపన్నుండైనను,అతనిను పేక్షింపవలసియున్నను, అతనివధింపవలసియున్నను, అతిథియగునతని దేవునిఁగాఁదలంచి,నిప్పుదీసికొనివచ్చి,యతనిచలి దీర్చి,పూజించినది. యథాన్యాయం=న్యాయమునతిక్రమింపక; ఏనోతావోయనికాదు , మంచిస్నేహితునింబోలె, మిక్కిలియునాదరంబున, తనియాఁకలియంతయుఁదీఱువఱకుఁ, గొంచెమయినమనసునఁగల్మషంబుంచుకొనక, పూజించినది. స్వైశ్చమాంసైర్నిమంత్రితః= తనవైనమాంసములచేత , బయటనుండిపండ్లుఁగాయలుఁదీసికొనివచ్చి వానిచేఁగాని , లేకతనయొద్ద నుండు ద్రవ్యాంతరంబులచేఁగాని , యుపచరింప లేదు ; మఱియజ్ఞానులచేనాత్మగా నేదలంపఁబడినదియు.జ్ఞానులచేఁగూడ,"శరీరమాద్యం ఖలుధర్మసాధనం"(దేహము మొదటిదైనధర్మసాధనముగదా!) అని, యెంతయుంగొనియాడంబడుచున్నదియు నానాప్రయాసంబులం బోషింపఁ బడినదియునగుశరీరమునేనిప్పులో బడవైచి, భుజింపుమని ప్రార్థించెను. తిర్యగ్జంతువేయింతదూరముగావించియుండఁగా,నాయట్టివాఁడు, శరణాగతునకుఁ గేవలరక్షణము మాత్రమె చేయకున్న, మనధర్మపౌరుషపరాక్రమంబుల కేమిప్రయోజనము?

స హి తం ప్రతిజగ్రాహ భార్యాహర్తార మాగతమ్. ౨౫
కపోతో వానరశ్రేష్ఠ కిం పున ర్మద్విధో జనః

టీక॥వానరశ్రేష్ఠ=వానరోత్తముండవగుసుగ్రీవుఁడా! సః=ఆ;కపోతః = పావురము; ఆగతం=వచ్చినట్టి ; భార్యాహర్తారం= భార్యనపహరించి

నట్టి; తం= ఆబోయవాని; ప్రతిజగ్రాహహి= ప్రతిగ్రహించెనుగదా! మద్విధః=నాయట్టి; జనః=జనము; ప్రతిగృహ్ణీయాదితి(అధ్యాహృతము)=ప్రతిగ్రహింపవలయుననీ; కింపునః=చెప్పవలసిన దేమియున్నది?

వానరోత్తముండవగుసుగ్రీవుఁడా! ఆపావురము, తనభార్యనపహరించినట్టి,యాబోయవాఁడు రాఁగానే యతనింబరిగ్రహించి రక్షించెనే! ఇంక, నాయట్టివాఁడు రక్షింపవలయుననిచెప్పవలయునా? యేమి?

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— సః కపోతః=ఆపావురము, మావలె ధర్మానుష్ఠానముచేయవలసినజాతియందుఁగాని, శరణాగతరక్షకులనివినుతి కెక్కి-నవారి వంశంబునంగాని, పుట్టినదికాదు; అట్టి పక్షిగూడననుట. తం=అట్టి,జాతిచేతను స్వభావంబుచేతను, అతికౄరమయిన యాచారముగలవాఁడును, సమస్తపక్షిజాతులకును మృత్యువువంటివాఁడును, విపరీతకర్మంబులనే యనుష్ఠించువాఁడును, లేశమయినను అనుతాపములేనివాఁడును,గొంచెమేనియానుకూల్యంబు లేనివాఁడును, ఉపాయాంతరశూన్యుండును,ఆకపోతమువద్దకురావలెననివచ్చినవాఁడుగాదు, ఆకస్మికముగావచ్చినవాఁడును, కావున, ఏయుపాయంబునైనను, వధింపఁదగిన వాఁడయినను, ఆబోయవానిని, ప్రతిజగ్రాహ= ప్రతిగ్రహించి, తనదేహంబునుంగూడ విడిచి , యతనిరక్షించెను. "భార్యాహర్తారం = తనభార్యనుహరించినవాని, కేవలజాతివిరోధిమాత్రమె కాదు , తనభార్యనుంగూడ, నపహరించినట్టిమహాశత్రువనుట. ఇట్లు , స్వభార్యనపహరించినట్టిరావణుండువచ్చినను, అతనినింగూడ నేను రక్షింపవలసినదేయనియభిప్రాయము. ఆగతం=వచ్చినవాని, కపోతంబతనిరక్షించుటకుఁగా, నతఁడుచేసినయుపాయంబంతయు, తాచెట్టుక్రిందికి వచ్చుటమాత్రమె. ఆబోయవాఁడు, వనస్పతిదేవతంగురించిచెప్పినమాటకపోతంబునకుఁదెలియదు. అది,యతండువచ్చుటనుజూచి, అతండు బడలిభయంబుఁజెందియుండుటను,అతనియాకారంబులవలనంగనుంగొని, యతనిరక్షించినదిగాని , యతండుదానిఁ బ్రార్థింపనుంగూడలేదనుట "సః, కపోతః"(ఆపావురము)అనుటచే, శ్యేనకపోతోపాఖ్యానమునందుంబోలెఁ , గ

విశేషార్థము.— కపోతము, తిర్యగ్జంతువు; అదియనుష్ఠించిన మాత్రముచేతనే, ధర్మముకాఁజాలదు. అని, శంకించి, దానికిశాస్త్రవిధియునున్నదని చెప్పుచున్నాఁడు. కణ్వస్య, పుత్రేణ=కణ్వమహర్షికొడుకు, అనుటచే మహాకులప్రసూతుం డని చెప్పఁబడినది. పరమర్షిణా = "ఋషి"యనఁగా, "ఋషీగతౌ" అనుధాతువునం బుట్టినది, జ్ఞానంబుగలవాఁడు, ఉత్తముఁడగుఋషియనఁగా, సమస్తవేదవేదాంతపారంగతుండనుట ఇందుచే, పరమార్థంబెఱింగినవాఁడని సూచింపఁబడినది. సత్యవాదినా=యథార్థంబుఁజెప్పువాఁడు, అనుటచే; వేదోక్తప్రకారంబుచెప్పువాఁడని సూచితమయినది. అట్టి; కండునా= కండుమహాముని చేత; పురా=మున్ను; గీతాం= పాడఁబడిన; కండుమహాముని కల్పించినది కాదు, వేదోక్తంబునేయాయన స్మరించినాఁడనుట. ధర్మిష్ఠాం= వేదోక్త పరమ ధర్మంబు బోధించునదియు; ఇందుచే, శరణాగతరక్షణమె పరమప్రయోజనమని చెప్పఁబడినది. సత్యవాదినీం= మహాఫలమునుగల్గించునట్టియఫలమునుజెప్పునట్టి; గాథాం=శ్లోకమును,అనేకార్థంబులను,సులభంబుగానభ్యసించుటకై, సంకోచించిశ్లోకరూపంబుగాఁజెప్పఁబడినదాని; శృణు= వినుము, ఇదివఱకు, దీనివినకుండుటచే, నీవిట్లభిప్రాయపడుచున్నావుగదా! దీనింజెప్పెదను; ఎచ్చరికతో వినుము.

బద్ధాంజలిపుటం దీనం యాచంతం శరణాగతమ్. ౨౭
న హన్యా దానృశంస్యార్థ మపి శత్రుం పరంతప

టీక॥ పరంతప = శత్రువులందపింపఁజేయునట్టివాఁడా! బద్ధాంజలిపుటం= కట్టఁబడిన చేమోడ్పునెడు దొప్పగలవానిని; దీనం=భయపడినవానిని; యాచంతం= యాచించువానిని; శరణాగతం — శరణుపొందినవానిని; శత్రుమపి=శత్రువునైనను; ఆనృశంస్యార్థం= అకౄర్యముకొఱకు; నహన్యాత్ — వధింపఁగూడదు.

శత్రువులఁదపింపఁ జేయునట్టివాఁడా! చేతులుమొగుడ్చికొని, దీనుండై, శరణువేఁడుచున్నశరణాగతుని, అకౄర్యధర్మపరిపాలనంబునకై, యెంతమాత్రమువధింపఁగూడదు- అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— బద్ధాంజలిపుటం=చేమోడ్పుగిలించినవానిని, చేమోడ్పుగిలించినంత నేరక్షింపవలెననుట; దీనం=భయపడినవాని, చేమోడ్పుగిలించుటయునావశ్యకముగాదు; భయపడినట్లుండుటయే. చాలుననుట. యాచంతం=యాచించువాని; అవేమియు లేకున్నను, మనఃపూర్వకముగాకపోయినను, యాచించుటమాత్రమెచాలుననుట. శరణాగతం= శరణుపొందినవాని, ఇంక నొకనికాపుమని ప్రార్థించుచున్నవానిరక్షింప వలెనని చెప్పవలసినదేమి? యట్టి, శత్రుమపి=శత్రువునైనను; న హన్యాత్=చంపఁగూడదు. ఎందుకు, అనగా, చెప్పుచున్నాడు. ఆనృశంస్యార్థం= అక్రౌర్యము కొఱకు, దయకొఱకను ట; మిక్కిలియుదయగలవాఁడనుకీర్తియుండుటచే, ఇతఁడుక్రూరుఁడు! అను లోకాపవాదపరిహారము. ఇవియైహికము. దయాదులచేఁగలుగుపుణ్యంబుపారలౌకికము, ఇట్లు రెండులోకంబులందును సుఖంబునొందుటకనుట. పరంతప" అనుట చేకండువునుఒకరాజుంగురించినదే, యీకథంజెప్పినట్లు తెలియుచున్నది. పరంతప=పరాక్రమశాలులగు శత్రువులయందునీ పౌరుషంబుఁజూపుము; శరణాగతులయందుఁబౌరుషంబుఁజూపియేమిప్రయోజనము?

ఆర్తోవా యదివాదృప్తః పరేషాం శరణాగతః. ౨౮
అరిః ప్రాణాన్ పరిత్యజ్య రక్షితవ్యః కృతాత్మనా

టీక॥కృతాత్మనా= పండితునిచేత; ఆర్తోవా= దుఃఖితుండుగాని; దృప్తోయదివా=గర్వించినవాఁడుగాని; పరేషాం=శత్రువులలోపల;శరణాగతః= శరణుపొందినట్టి;అరిః=శత్రువు; ప్రాణాన్=ప్రాణములను;పరిత్యజ్య= విడిచి; రక్షితవ్యః = రక్షింపఁబడవలసినవాఁడు.

శత్రువులలోనెవ్వఁడైన శరణాగతుండయ్యేనేని, అతండుభీతుండుగాని, గర్వితుండుగాని, పండితుండగువాఁడతని,తన ప్రాణంబులం బోఁగొట్టుకొనియయినను రక్షింపవలయును.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.—పరేషాం = శత్రువులలో, శరణాగతః=శరణుచొచ్చినవాఁడు,శణాగతుండనుశబ్దముమాత్రముచెప్పినంజాలుననుట;అరిః=శత్రువు;

అపకారియయినను విడువఁగూడదనుట ఆర్తో వా = ఆవేగముగలవాఁడుగాని, ఎప్పుడెప్పుడు రక్షింతురో, యని యధికావేగముగలవాఁడుగాని, లేక, తాను గావించియున్న యపకారమును గుఱించి, భయపడియున్నవాఁడుగాని; దృప్తో వాపి వా = ఎట్లు రక్షింపరు? అని గర్వించియున్నవాఁడుగాని, లేక, అట్టి యాపత్కాలమునందును నిట్టి యపకారము గావించియున్నానే యని యెంతమాత్రము భయము నుంచక, మును పటివలెనెంతయు గర్వించియున్నవాఁడుగాని; కృతాత్మనా = పండితునిచేత, ధర్మశాస్త్రరహస్యములు దెలిసినవానిచేత ; ప్రాణాన్ ; పరిత్యజ్య, రక్షితవ్యః — ప్రాణంబుల విడిచి రక్షింపఁబడవలసినవాఁడు అస్థిరంబులగు ప్రాణంబులను విడిచియయినను, స్థిరంబగు శరణాగతరక్షణరూపధర్మంబు నాచరింప వలసినది. "కృతాత్మనా" (పండితునిచేత) అనుటచే, పండితుండగువాఁడు చేయకున్న, సాధారణులకన్న నధికదోషంబునొందునని సూచింపఁబడుచున్నది.

స చేద్భయాద్వా మోహాద్వా కామాద్వాపి న రక్షతి। ౨౯
స్వయా శక్త్యా యథాసత్త్వం తత్పాపం లోకగర్హితమ్

టీ॥ సః = అతండు ; భయాద్వా = భయంబువలనఁగాని; మోహాద్వా = అజ్ఞానమువలనఁగాని; కామాద్వాపి = కామమువలనఁగాని; స్వయా = తనదైన; శక్త్యా = శక్తిచేత; యథాసత్త్వం = శక్తి నతిక్రమింపక; న రక్షతి చేత్ = రక్షింపకుండునేని; తత్ = అది; పాపం = పాపము. లోకగర్హితం = లోకముచే నిందింపఁబడినది.

భయంబుచేఁగాని యజ్ఞానంబుచేగాని కామంబునంగాని, యట్లు తనశక్తి వంచనలేక, రక్షింపకున్నచో, నతండు, గొప్ప పాపంబునొందును, లోకంబునను నిందితుండగును.

విశేషార్థము:— శరణాగతరక్షణమునందు విధిని బోధించి, యింకఁ జేయకున్నం గల్గు ప్రత్యవాయముం జెప్పుచున్నాఁడు.— భయాత్ = ఇతండు శత్రువు, ఇప్పుడితనిం గాపాడుదునేని, యితండు పిమ్మట నన్నే హింసించునను భ

యంబువలనంగాని; మోహాత్=శాస్త్రార్థజ్ఞానముత్తలేకుండుటవలనఁగాని; కామాద్వాపి=తనయిచ్ఛవలనఁగాని, లేక, ఇదిసమయము, ఇప్పుడు, వీనివలనసేమైన నాకపేక్షింపవలయునను కోరికవలనఁగాని; స్వయా=తనదైన; శక్త్యా=సామర్థ్యముచేత; ద్రవ్యవినియోగము, పరాక్రమము, తుదకు శరీరత్యాగము, వీనిచే యథాయోగ్యముగాననుట. యథాసత్త్వం = తనశక్తినతిక్రమింపక, శక్తివంచన చేసినచో మహాదోషంబనిసూచింపఁబడినది. నరక్షతిచేత్ = రక్షింపకుండు నేని; తత్ = అరక్షింపకుండుట; పాపం = పాపముగలిగించునది, పరలోకంబునందు దుఃఖంబు గలిగించు ననుట. లోకగర్హితం=లోకముచేనిందితమయినది. పరలోకంబునందు మాత్రమెకాదు, ఈలోకంబునందును, అపకీర్తిఁబొంది నిందితుండగును. ఉభయలోకంబులందును, బాధితుండగు ననుట.

వినష్టః పశ్యత స్తస్యా రక్షిణ శ్శరణాగతః. ౩౦
ఆదాయ సుకృతం తస్య సర్వం గచ్ఛే దరక్షితః

టీక॥అరక్షితః=రక్షింపఁబడనట్టి; శరణాగతః=శరణుచొచ్చినవాఁడు; వినష్టః=నశించినవాఁడై, నశించినకార్యము గలవాఁడైయనుట; తస్య = ఆ; అరక్షిణః=రక్షింపనట్టివాఁడు; పశ్యతః=చూచుచుండఁగా; తస్య=అతనియొక్క; సుకృతం=పుణ్యమును; సర్వం=అంతను; ఆదాయ=తీసికొని; గచ్ఛేత్=పోవును.

మఱియు, శరణాగతునిరక్షింపకున్నచో, నట్లుతండు, నష్టకాముండై, రక్షించుటలేదనిచెప్పినవాఁడు చూచుచుండఁగానే, యతండిదివఱకుఁగూర్చిపెట్టుకొన్నపుణ్యంబునంతయుఁదీసికొనిపోవును; అట్లుసమస్తసంచితపుణ్యనాశంబు వాటిల్లును. అని, తాత్పర్యము.

ఏవం దోషో మహానత్ర ప్రపన్నానా మరక్షణే. ౩౧
అస్వర్గ్యం చాయశస్యంచ బలవీర్య వినాశనమ్

టీక॥ అత్ర = ఇందు; ప్రపన్నానాం=శరణాగతులయొక్క; అరక్షణే=

రక్షింపకుండుటయందు; ఏవం= ఇట్లు; మహాన్=గొప్పదగు; దోషః= దోషము; అస్తి(అధ్యాహృతము)=కలదు. తత్(అధ్యాహృతము)= అది; అస్వర్గ్యంచ=నరకముగలిగించునదియు; అయశస్యంచ = అపకీర్తిగలిగించునదియు; బలవీర్యవినాశనం= బలమునుపరాక్రమమునునశింపఁజేయునదియు.

శరణాగతుల రక్షింపకున్నచో, నిట్లుమహాదోషంబుగలుగును; ఇందువలన, నరకంబుగలుగుటయేకాక, అపకీర్తియు, బలపరాక్రమ నాశంబును, సంభవించును. అని, తాత్పర్యము.

కరిష్యామి యథార్థంతు కండోర్వచన ముత్తమమ్. ౩౨

టీక॥యథార్థం=సత్యమును; ఉత్తమం=శ్రేష్ఠంబునగు; కండోః= కండుమహామునియొక్క; వచనం=మాటను; కరిష్యామితు=చేసెదనే.

ఉక్తఫలప్రదంబును సుసమ్మిష్ట జాదృతంబునగు, కండుమహాముని వచనంబు నవశ్యముచేసెదను.

అని, తాత్పర్యము.

ధర్మిష్ఠంచ యశస్యంచ స్వర్గ్యం స్యాత్తు ఫలోదయమ్

టీక॥తత్(అధ్యాహృతము)=అది; ధర్మిష్ఠంచ = అధికధర్మముగలిగించునదియు; యశస్యంచ=అధికమయినకీర్తిగలిగించునదియు, స్వర్గ్యం=స్వర్గమును గలిగించునదియు ; ఫలోదయం= ఫలముయొక్కయుత్పత్తిగలదియు; స్యాత్ =అగును.

ఇట్లాచరించుటచేఁ, ప్రత్యవాయపరిహారముమాత్రమె కాదు ; అధికధర్మంబును, మహాకీర్తియు , స్వర్గప్రాప్తియు , నిట్లుమహాభ్యుదయంబుగల్గును.అని, తాత్పర్యము.

సకృదేవ ప్రపన్నాయ తవాస్మీతిచ యాచతే. ౩౩
అభయం సర్వభూతేభ్యో దదామ్యేత ద్వ్రతం మమ

టీక॥ సకృదేవ= ఒకటిమాతే; ప్రపన్నాయ = శరణాగతుండును;తవ

నీవాఁడను ; అస్మి = అయితిని. ఇతి చ = అనియు; యాచతే = యాచించువాఁడునగువానికొఱకు ; సర్వభూతేభ్యః = సమస్తభూతంబులవలనను; అభయం = భయము లేమిని; దదామి = ఇచ్చెదను. ఏతత్ = ఇది; మమ = నాయొక్క; వ్రతం = నియమము.

ఒకసారియైనను, "శరణాగతుండను, నీవాఁడను" అని చెప్పి యాచించు నేని, యితనికి, ఎవ్వరివలన నేమి భయంబున్నను, యాభయంబులన్నియు నుడిపెదను; ఇది నావ్రతము.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— "శ్రుతిస్స్మృతిస్సదాచారస్స్వస్యచ ప్రియమాత్మనః, సమ్యక్సంకల్పజః కామో ధర్మమూల మిదంస్మృతం" (వేదము, ధర్మశాస్త్రము, శిష్టాచారము, తన మనస్సంతోషము, మంచి సంకల్పమువలనం గలిగిన కామము, ఇవిధర్మప్రమాణములు) అని, యాజ్ఞవల్క్యస్మృత్యుక్తప్రకారంబున, కండుగాథాముఖంబున స్మృతి, తన్మూలకానుమితంబగు శ్రుతియుం జెప్పఁబడినది. కపోతవృత్తాంతముచే, శిష్టాచారమును, దెలుపఁబడినది. ప్రకృతపక్షివధోపాయత్వప్రకటనంబునను, ధర్మప్రాప్తియును, పౌరుషపరాక్రమాదిసాఫల్యంబును, మహాకీర్తియుఁ, బరలోకసౌఖ్యంబుంగలుగునని చెప్పుటవలనను, మనస్సంతోషంబు సూచింపఁబడినది. ఇంక సమ్యక్సంకల్పపూర్వకకామరూపంబగు నైదవప్రమాణంబుం జెప్పుచున్నాఁడు,— సకృదేవ = ఒకసారియే, ఇతరోపాయంబులయందు, రెండుమూఁడుమాఱులుచేయుట [illegible] యుండును గాని, శరణాగతివిషయమునందు మాత్రము, మఱలనావృత్తిలేదనుట. ప్రపన్నాయ = పొందినవానికొఱకు, "[illegible]" ("పొందుట" యను నర్థముగల పదిగలవో, అవియన్నియు, "తెలియుట" అను నర్థముగలవి.) అనునార్యోక్తులవలన, ప్రపన్నాయ అనుటచే, మానసికశరణాగతి చెప్పఁబడినది. తవాస్మీతి [illegible] వాచికశరణాగతి చెప్పఁబడినది యాచతే = యాచించువానికొఱకు "[illegible] శరణాగతి, వాచికశరణాగతి" [illegible] యొసఁగిన వానిని గూడ నేను రక్షింపవలసినదే. లేక; "ప్రపన్నాయ." అనుటచే నుపాయము చెప్పఁబడుచున్నది. "తవాస్మి ఇతి చ" అనుటచే, ప్రార్థనను చెప్పఁబడు

చున్నది. ఇట్టివానికొఱకు, సర్వభూతేభ్యః=సమస్తభూతంబులవలనను,ఎవ్వరెవ్వరివలనభయంబుగల్గినదో, వారియందఱివలనను, అనుట. అభయం=భయములేకుండుటను; దదామి=ఇచ్చెదను. అభయంబనఁగా మోక్షమె.అట్లు బ్రహ్మవేత్తయగువాఁడు, అభయంబు నొందుననుశ్రుతి, యభయమె, బ్రహ్మజ్ఞానఫలంబనిచెప్పుచున్నది. ఇది, త్రైవర్గికఫలంబులకునుపలక్షణము. ఏతత్, మమ, వ్రతం = ఇదినాయొక్కవ్రతము. ఎట్టికాలమునందును విడువఁదగినదికాదనుట. లేక, సర్వభూతేభ్యః=సమస్తప్రాణులకొఱకు ; ఎవ్వఁడెవ్వఁడుశరణాగతుండగునో, జాతిగుణాదిభేదములేక వారలకందఱకనుట , లేక, శరణాగత సంబంధులగు భృత్యాదులకును అభయం, దదామి= అభయంబునొసంగెదను. అట్లు, "పశుమనుష్యాః పక్షిణో వాయేచ వైష్ణవసంశ్రయాః, తేనైవ తే ప్రయాస్యంతి తద్విష్ణోః పరమంపదం" (వైష్ణవునాశ్రయించి యున్నపశువులును మనుష్యులును పక్షులును, ఏవిగలవో అవన్నియు, అతనితోఁ బరమంబగు విష్ణుపదంబు నొందును) అని, చెప్పఁబడియున్నది.

ఆనయైనం హరిశ్రేష్ఠ దత్తమస్యాభయం మయా. ౩౪
విభీషణోవా సుగ్రీవ యదివా రావణ స్స్వయమ్

టీక॥హరిశ్రేష్ఠ= వానరోత్తముఁడవగు;సుగ్రీవ = సుగ్రీవుఁడా!అయం(అధ్యాహృతము) = ఈతఁడు;విభీషణోవా=విభీషణుఁడుగాని;స్వయం= తానే;రావణోయదివా= రావణుండుగాని;ఏనం=ఈవిభీషణుని;ఆనయ = తోడ్కొనిరమ్ము.మయా=నాచేత;అస్య=ఇతనికి,అభయం = భయములేమి;దత్తం=ఇయ్యఁబడినది.

వానరోత్తముఁడా! ఇతఁడుయథార్థముగావిభీషణుండో మఱియెవ్వఁడైని విభీషణవేషముతో వచ్చినాఁడోయేమోయనిసంశయింపవలదు;ఇతఁడువిభీషణుండుకాని , లేకమహాశత్రుండగు రావణుండైకాని, మఱల,నితండువిభీషణుఁడుగాఁడేయని యిచ్చటఁజెప్పరావలదు ; ఇతనికినే నభయంబొసంగితిని; తత్క్షణమేతోడ్కొనిరమ్ము. అని,సుగ్రీవునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

రామస్యతు వచ శ్శ్రుత్వా సుగ్రీవః ప్లవగేశ్వరః. ౩౫
ప్రత్యభాషత కాకుత్థ్సం సౌహార్దే నాభిచోదితః

టీక॥ ప్లవగేశ్వరః=వానరులకుఁబ్రభుండగు;సుగ్రీవః=సుగ్రీవుఁడు; రామస్య=రామునియొక్క; వచః= మాటను;శ్రుత్వాతు = విన్నంతనే;సౌహార్దేన=ప్రేమచేత; అభిచోదితః=ప్రేరింపఁబడినవాఁడై;కాకుత్థ్సం= రామునిగూర్చి;ప్రత్యభాషత = బదులుచెప్పెను.

వానరేశ్వరుండగు సుగ్రీవుండు, రాముండుచెప్పినమాటనువిని, యతనికింగలశరణాగతుల యందలి ప్రేమకచ్చెరు వొంది, రాముంజూచి , యిట్లని,చెప్పెను. అని,తాత్పర్యము.

కిమత్ర చిత్రం ధర్మజ్ఞ లోకనాథ సుఖావహ. ౩౬
య త్త్వమార్యం ప్రభాషేథా స్సత్త్వవాన్ సత్పథే స్థితః

టీక॥ ధర్మజ్ఞ = ధర్మంబు దెలిసినవాఁడవు; లోకనాథ=లోకంబులకుఁబ్రభుండవు; సుఖావహ = సుఖంబుగలిగించువాఁడవగు రాముఁడా! సత్త్వవాన్ =మంచివ్రతముగలవాఁడవును; సత్పథే = సన్మార్గమునందు; స్థితః = ఉన్నవాఁడవునగు; త్వం = నీవు; ఆర్యం = పూజ్యమయిన మాటను;ప్రభాషేథాః (ఇతి) యత్ = చెప్పుచున్నావనునదియేదిగలదో ; అత్ర=ఈవిషయమునందు; చిత్రం=ఆశ్చర్యము ; కిం=ఏమి?

ధర్మజ్ఞుండవులోకనాథుండవుసర్వసూతంబులకునుసుఖంబుగలిగించు వాఁడవు దృఢవ్రతుండవుసన్మార్గప్రవర్తకుండవునగునీవు, ఇట్లుధర్మిష్ఠంబగుమాటం జెప్పువిషయమయి యేమియాశ్చర్యము? అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.—— అట్లుసుగ్రీవుండు రామునిమాటలకచ్చెరువొంది, చెప్పనారభించి,యంతలో, రామునిస్వాభావికకల్యాణగుణంబులందలంచుకొని, రామునట్టివాఁడు, ఇట్టిధర్మిష్ఠ వచనంబులంజెప్పువిషయమయి యేమియు నాశ్చర్యములేదని, చెప్పుచున్నాఁడు.ధర్మజ్ఞ = ధర్మముదెలిసినవాఁడా! ధ

స ౧౮

ర్మసూక్ష్మతత్త్వంబులు దెలిసిన నీవుధర్మానుష్ఠానంబు సేయుట యాశ్చర్యముగాదు. లోకనాథ = లోకేశ్వరుఁడా! ప్రభువు, భృత్యవర్గంబు లరక్షించుట యేమిచిత్రము? సుఖావహ= సుఖంబుగలిగించువాఁడా! నీవు అవాప్తసమస్త కాముండవు; భక్తప్రయోజనంబులు గావించుటకుబద్ధకంకణుండవు; అట్టినీవు, శరణాగతులకుసుఖంబుచేయుటయాశ్చర్యముగాదు; సత్యవాక్=దృఢవ్రతుండవు, అట్టినీవునీవ్రతంబు పరిపాలించుకొనుటయందుఁజిత్రమేమి; సత్యవాక్=బలవంతుఁడవు, అనంతబలశాలివగునీవు, ఆశ్రితభయంబునివారించుట; యాశ్చర్యకరముగాదు. సత్పథేస్థితః = సన్మార్గమునిమిత్తముఉన్నవాఁడవు, ధర్మసంస్థాపనంబు కొఱకేయవతరించినట్టినీవు శరణాగతరక్షణ రూపవిశేషధర్మంబుననుష్ఠించుట వింతగాదు. శరణాగతరక్షణంబునకు, ధర్మజ్ఞత్వాదులలో నొకటి మొచాలును. ఇఁకనన్నియుఁ జేరియున్నచోటఁ జెప్ప వలసిన దేమి?

మమ చాప్యంతరాత్మాయం శుద్ధం వేత్తి విభీషణమ్. ౩౭
అనుమానాచ్చ భావాచ్చ సర్వత స్సుపరీక్షితః

టీక॥ అయం= ఈ; మమ = నాయొక్క; అంతరాత్మాచ=మనస్సును; విభీషణం=విభీషణుని; శుద్ధం= పరిశుద్ధునిఁగా; వేత్తి = ఎఱింగినది. అనుమానాచ్చ= యుక్తివలనను; భావాచ్చ=ఆకారమువలనను; సర్వతః = అన్నిటను; సుపరీక్షితః=చక్కఁగా బరీక్షింపఁబడినాఁడు.

విభీషణుని వధింపవలసిన దన్నానామనస్సునకుంగూడ, విభీషణుండు పరిశుద్ధుండని తెలిసినది; నీవును హనుమంతుండును జెప్పినయుక్తులవలనను, అతనియాకారాదులవలను, అన్నిటను నిస్సందేహముగాఁబరీక్షించి, తెలిసికొంటిని.

అని, తాత్పర్యము.

తస్మాత్క్షిప్రం సహాస్మాభి స్తుల్యో భవతు రాఘవ. ౩౮
విభీషణో మహాప్రాజ్ఞ స్సఖిత్వంచాభ్యుపైతు నః

టీక॥ రాఘవ = రాముఁడా! తస్మాత్ = అందువలన ; మహాప్రా

జ్ఞః=మహాపండితుండగు; విభీషణః= విభీషణుండు; క్షిప్రం=శీఘ్రముగా; అస్మాభిస్సహ=మాతోఁగూడ; తుల్యః= సమానుండు; భవతు = అగుఁగాక; నః = మాకు; సఖిత్వంచ=స్నేహితుండగుటను; అభ్యుపైతు= పొందునుగాక.

రాముఁడా! అందువలన, మహాపండితుండగు విభీషణుండు, శీఘ్రంబున, నిప్పటికివచ్చి, మాలోనొకండై యుండుఁగాక, మాకుస్నేహితుండును అగుఁగాక అని, రామునితోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— క్షిప్రం=శీఘ్రముగా, ఇటువలెను, అజ్ఞానంబున, నేను, విభీషణుని సంగ్రహింపవలదని, చెప్పినాను; అందువలన, ఇంతయాలస్యము ఐనది; ఇఁకనైనను, శీఘ్రముగా నానతిమ్ము; ఇంక నేను, ఆలస్యంబుకొంచెమైన సహింపఁజాలను.

తతస్తు సుగ్రీవవచో నిశమ్య త
ద్ధరీశ్వరేణాభిహితం నరేశ్వరః। ౩౯
విభీషణేనాశు జగామ సంగమం
పతత్రిరాజేన యథా పురందరః

టీక॥ తతస్తు=అటుపిమ్మటను; నరేశ్వరః — మనుష్యులకుఁబ్రభుండగు రాముండు; తత్ — ఆ; సుగ్రీవవచః= సుగ్రీవుని మాటను; నిశమ్య — విని; హరీశ్వరేణ= వానరాధిపునిచే; అభిహితం= చెప్పఁబడిన; విభీషణేన- విభీషణునితోఁ; సంగమం— చేరుటను; పతత్రిరాజేన— గరుత్మంతునితోఁ; పురందరో యథా= ఇంద్రుండువలె; ఆశు=శీఘ్రముగా; జగామ=పొందెను.

అంత, నరాధీశ్వరుండగు రాముండు, సుగ్రీవుండు చెప్పినమాటను విని, అంతట, సుగ్రీవుండుపోయి విభీషణునిం బిలుచుకొనిరాగా, గరుత్మంతునితో దేవేంద్రుండు చేరునట్లు, రాముండు శీఘ్రంబున, విభీషణునితోఁ జేరెను.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— నరేశ్వరః సంగమం జగామ= రాముండు, విభీషణునితో సంగమంబు నొందెను, సుగ్రీవాదులచేఁ జేయంబడిన, విలంబంబును సహింపక, తనకుఁబరమలాభ ఘాతుం

డగు నాశ్రితుని గ్రహించెను. విభీషణుం డుతనయొద్దకు వచ్చుటకుమున్నే రాముండు, తానేముందుగానతని యొద్ద కుఁబోయెను. అతు= శీఘ్రముగా, ఆశ్రితసంగ్రహమునందు, రామున కధిక త్వరయని సూచింపఁబడుచున్నది.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, అష్టాదశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండాష్టాదశసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీ
ఏకోనవింశసర్గప్రారంభః.

రాఘవేణాభయే దత్తే సన్నతో రావణానుజః
విభీషణో మహాప్రాజ్ఞో భూమిం సమవలోకయత్. ౧
ఖాత్పపాతావనీం హృష్టో భక్తైరనుచరైస్సహ

టీక॥ రాఘవేణ= రామునిచేత; అభయే= అభయము; దత్తే = ఇవ్వఁబడఁగా; మహాప్రాజ్ఞః= మహాపండితుండును; రావణానుజః= రావణునితమ్ముండునగు; విభీషణః= విభీషణుఁడు; హృష్టః= సంతసించినవాఁడై; భక్తైః= భక్తులగు; అనుచరైస్సహ= వెంబడివచ్చినవారలతోఁగూడ; సన్నతః= మిక్కిలివినయమున్నవాఁడై; భూమిం= నేలను; సమవలోకయత్= చూచుచు; ఖాత్ = ఆకాశముననుండి; అవనీం= భూమిని; పపాత= పొందెను.

రాముం డభయంబు నొసంగఁగానే, మహాపండితుండగు రావణునితమ్ముండువిభీషణుండు, అభిమత సిద్ధి

కై సంతుష్టుండై, స్వామిభక్తులగునసుచరులతోఁగూడఁ, గాళ్లముందుగాదిగుటయనుచితమని, మిక్కిలియునవనతపూర్వకాయుండై, నేలంజూచుచు,నిట్లు, ఆకాశంబుననుండి, నేలకుడిగ్గెను.

అని, తాత్పర్యము-

సతు రామస్య ధర్మాత్మా నిపపాత విభీషణః. ౨
పాదయో శ్శరణాన్వేషీ చతుర్భి స్సహ రాక్షసైః

టీక॥ధర్మాత్మా= ధర్మస్వభావుండగు;సః=ఆ;విభీషణస్తు=విభీషణుండును; శరణాన్వేషీ = రక్షకునివెదకువాఁడై ; చతుర్భిః=నల్వురయిన;రాక్షసైస్సహ=రాక్షసులతోఁగూడ; రామస్య=రామునియొక్క ; పాదయోః = పాదములయందు; పపాత=పడెను.

ధర్మాత్ముండగునావిభీషణుండు; రక్షణంబుఁగోరి నల్వురిరాక్షసులతోఁగూడ, రామునిపాదంబులంబడెను.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.—— మానసికవాచికశరణాగతులంజెప్పి, యింకఁ, గాయికశరణాగతిం జెప్పుచున్నాఁడు-—— సః=విపరీతాభిప్రాయంబునుసంశయంబును విడిచినిర్ణయింపఁబడినసంగ్రహముగలవాఁడు- ధర్మాత్మా= ధర్మబుద్ధిగలవాఁడు, సర్వావస్థలయందును శరణాగతిధర్మమును విడువనివాఁడు,చంపబడుఁగాకయని,సందేహింపఁబడుగాకయని,విడువఁబడుఁగాకయని, తోడ్కొనిరమ్మని, మాతో సమానుండగుఁగాకయని , చెప్పఁబడినయన్నియవస్థలయందును,ఎంతమాత్రము భేదమునొందక, ఏకరూపమయిన మనస్సుగలవాఁడు ననుట. ఇందుచే , విభీషణుని మహావిశ్వాసంబుచెప్పఁబడినది- రామస్య—తనయందలిపక్షపాతాతిశయంబు దెలుపు ముఖవికాసాది శుభాకారంబులుగలరామునియొక్క ; పాదయోః= పాదములయందు, చంటిబిడ్డకుఁదల్లిచన్నులుం బోలెఁ దనకు శ్రీపాదంబులె భోగ్యంబులను నభిప్రాయంబుననుట- పపాత= పడెను, ఇతరులువచ్చిదెబ్బదగిలినయవయవంబులసవరించి , లేవనెత్తునట్లు, భక్తిపారవశ్యంబునఁదటాలునంబడెను- చతుర్భిః,రాక్షసైస్సహ= నల్వురి రాక్షసులతోఁగూడ , శరచరణాదులుంబోలె నత్యంతపరతంత్రులగురాక్షసులతోఁగూడఁబడెననుట- ఇం

ము "ధర్మాత్మా" అని, మహావిశ్వాసంబును, "శరణాన్వేషీ" అని, గోప్తృత్వావవరణంబును, "ఉపాత" అని యాత్మనిక్షేపమును, అట్లు, సాంగంబగుశరణాగతి, చెప్పఁబడినది.

అబ్రవీచ్చ తదా రామం వాక్యం తత్రవిభీషణః. ౩
ధర్మయుక్తంచ యుక్తంచ సాంప్రతం సంప్రహర్షణమ్

టీక॥ తత్ర=అచ్చట, విభీషణః=విభీషణుఁడు; తదా=అప్పుడు; రామం=రామునిగూర్చి; ధర్మయుక్తంచ=ధర్మముతోఁగూడినదియు, యుక్తంచ=యోగ్యంబును; సాంప్రతం = ఇప్పుడు, సంప్రహర్షణం=సంతోషింపఁజేయునదియునగు; వాక్యం = మాటను; అబ్రవీచ్చ=చెప్పెను.

అంత, నప్పుడు, విభీషణుండు, రామునింజూచి, ధర్మసంయుక్తంబును మహాయోగ్యంబునగు, నీమాటం జెప్పెను; మున్నెట్టఁడు, సుగ్రీవాదులతోఁ, జెప్పినప్పుడు, ఆమాట యుండఁ దగిన, శ్రుతికటువుగా నుండినదిగదా! ఇప్పుడు, అదేమాట, అందఱకును శ్రవణానందకరంబుగానుండినది.

అని, తాత్పర్యము.

అనుజో రావణస్యాహం తేనచాస్మ్యవమానితః ౪
భవంతం సర్వభూతానాం శరణ్యం శరణంగతః

టీక॥ అహం=నేను; రావణస్య=రావణునియొక్క; అనుజః=తమ్ముండను. తేన=ఆరావణుని చేత; అవమానితశ్చ = అవమానింపఁబడినవాఁడను. సర్వభూతానాం = సమస్తప్రాణులకును; శరణ్యం = రక్షకుండు గాఁదగినవాఁడవగు; భవంతం = నిన్ను; శరణం= రక్షకునిఁగా; గతః = పొందినాఁడను.

నేను రావణునితమ్ముండను; అతండు నన్నవమానించెను; కావున, సమస్తభూతంబులకును రక్షకుండవగు నిన్నుశరణుపొందితిని.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.—అహం, రావణస్య, అనుజః = నేను రావణునితమ్ముండను, ఇందుచేఁ, దనయందున్న నైచ్యంబుఁ జెప్పఁ బడినది. సర్వ భూతానాం, శరణ్యం=సమస్తభూతంబులకు సురక్షకుండవు, రావణునింగూడ, శరణాగతుండైనచో, రక్షించుటకుసిద్ధుండైనట్టివాఁడవగు, భవంతం=నిన్నుః శరణంగతః=శరణుపొందినాను. ఈశ్లోకముచే, వాచికశరణాగతి చెప్పఁబడినది.

పరిత్యక్తా మయాలంకా మిత్రాణిచ ధనానిచ- ౫
భవద్గతం మేరాజ్యంచ జీవితంచ సుఖానిచ

టీక॥ మయా=నాచేత; లంకా = లంకాపురి; పరిత్యక్తా= విడువఁబడినది. మిత్రాణిచ=స్నేహితులును; పరిత్యక్తాని(అధ్యాహృతము)= విడువఁబడినారు. ధనానిచ=ధనంబులును;("చ" అనునది పాదపూరణార్థము) పరిత్యక్తాని (అధ్యాహృతము)= విడువఁబడినవి- మే = నాయొక్క; రాజ్యంచ= రాజ్యమును; జీవితంచ=ప్రాణమును, భవద్గతం = నిన్నుఁబొందినది, నీయధీనమనుట. సుఖానిచ= సుఖంబులును; భవద్గతాని (అధ్యాహృతము)—నీయధీనములు.

నేను, నాసస్థానంబయిన లంకాపట్టణంబునునా స్నేహితులను నాధనంబులనుంబరిత్యజించినీ వెగతియని నీయొద్దకువచ్చినాను; ఇంక, నా రాజ్యంబును, నా జీవితంబును, నాసుఖంబులును, నీయధీనములు, అని, విభీషణుండు, రామునితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా రామో వచన మబ్రవీత్- ౬
వచసా సాంత్వయిత్వైనం లోచనాభ్యాం పిబన్నివ

టీక॥ రామః=రాముఁడు; తస్య=ఆవిభీషణునియొక్క;తత్=ఆ; వచనం= మాటను; శ్రుత్వా=విని; ఏనం=ఈవిభీషణునిః; వచసా= మాటచేత; సాంత్వయిత్వా=ఊఱడించి; లోచనాభ్యాం= కన్నులచేత; పిబన్నివ=త్రాఁగువాఁడువలె; వచనం=మాటను; అబ్రవీత్= చెప్పెను.

రాముండు, విభీషణునిమాటలువిని, యతనిమధుర వచనంబులనాశ్వాసించి, యత్యాదరంబునఁ, కరుణా రసార్ద్రంబగు కటాక్షంబునంజూచుచు, నీ మాటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఆఖ్యాహి మమ తత్త్వేన రాక్షసానాం బలాబలమ్- ౭

టీక॥ తత్త్వేన= యాథార్థ్యముచేత; రాక్షసానాం= రాక్షసులయొక్క; బలాబలం = బలమునుఅబలమును;మమ= నాకు;ఆఖ్యాహి=చెప్పుము.

రాక్షసులబలాబలంబులను యథార్థముగా నాకుఁజెప్పుము. అని, రాముండువిభీషణునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త స్తదా రక్షో రామేణా క్లిష్టకర్మణా
రావణస్య బలం సర్వ మాఖ్యాతు ముపచక్రమే- ౮

టీక॥ తదా=అప్పుడు; రక్షః=రాక్షసుఁడగువిభీషణుఁడు;అక్లిష్టకర్మణా= దుఃఖములేనికార్యములుగల;రామేణ= రామునిచేత;ఏవం=ఇట్లు;ఉక్తః = చెప్పఁబడినవాఁడై;రావణస్య= రావణుని యొక్క;బలం=బలమును; సర్వం=అంతను;ఆఖ్యాతుం=చెప్పుటకు; ఉపచక్రమే=ఆరంభించెను.

అంత,విభీషణుండు, అక్లిష్టకర్ముండగురాముండుచెప్పినమాటనువిని, రావణునిబలంబునంతయుంజెప్పనారంభించెను. అని,తాత్పర్యము.

అవధ్య స్సర్వదేవానాం గంధర్వాసురరక్షసామ్
రాజపుత్ర దశగ్రీవో వరదానా త్స్వయం భువః- ౯

టీక ॥ రాజపుత్ర = రాచకొమరుఁడా! దశగ్రీవః = రావణుఁడు ; స్వయంభువః = బ్రహ్మదేవుని యొక్క; వరదానాత్= వరమునొసంగుటవలన; సర్వభూతానాం = సమస్తభూతములకును ; గంధర్వాసుర రక్షసాం=గంధర్వులకునుఅసురులకునురాక్షసులకును ; అవధ్యః = చంపఁదగనివాఁడు.

రాచకొమరుఁడవగు రాముఁడా !

రావణుండు, బ్రహ్మదేవునివరంబునం జేసి, గంధర్వులకుం గానియసురులకుం గానిరాక్షసులకుగాని, యట్లుసమస్తభూతంబులకును, అవధ్యుండై యున్నవాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— "రాజపుత్ర = రాచకొమరుఁడా" అనుటచే, "దేవగంధర్వాదులకువధ్యుండు గాకుండునట్లు, రావణునకువరంబున్నది, గాని, మనుష్యులచేవధ్యుండు గాకుండునట్లువరంబులేదు. కావున, నీకు, వధ్యుండగును" అని, సూచింపఁబడుచున్నది.

రావణా నంతరో భ్రాతా మమ జ్యేష్ఠశ్చ వీర్యవాన్
కుంభకర్ణో మహాతేజా శ్శక్ర ప్రతిబలో యుధి. ౧౦

టీక॥ రావణానంతరః = రావణునికన్నఁబిమ్మటఁబుట్టిన; భ్రాతా=తోఁబుట్టువును; మమ=నాకు; జ్యేష్ఠశ్చ= అన్నయునగు; కుంభకర్ణః=కుంభకర్ణుఁడు; వీర్యవాన్= అధికమయినపరాక్రమముగలవాఁడు- మహాతేజాః= అధికమయినతేజస్సుగలవాఁడు. యుధి=యుద్ధమునందు; శక్రప్రతిబలః= ఇంద్రునితో సమానమగు బలముగలవాఁడు.

రావణునకుఁదమ్ముండును నాకు జ్యేష్ఠుండునగుకుంభకర్ణుఁడు, మహాపరాక్రమశాలి, మహాతేజుండు; యుద్ధంబున, దేవేంద్రునకుసరివచ్చుబలముగలవాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

రామ సేనాపతి స్తస్య ప్రహస్తో యదివా శ్రుతః
కైలాసే యేన సంగ్రామే మాణిభద్రః పరాజితః. ౧౧

టీక॥ యేన=ఎవ్వనిచేత; కైలాసే= కైలాసపర్వతమునందు; సంగ్రామే = యుద్ధమునందు; మాణిభద్రః=మాణిభద్రుండు; పరాజితః = జయింపఁబడినాఁడో; సః(అధ్యాహృతము)— అట్టి; తస్య= ఆరావణునియొక్క; సేనాపతిః—సేనానాయకుఁడైన; ప్రహస్తః= ప్రహస్తుఁడు; శ్రుతో యదివా= వినఁబడినవాఁడేగదా!

కైలాసపర్వతంబుననున్న, కుబేరసేనానాయకుండగు, మాణిభద్రునిజయించినట్టిమహాపరాక్రమశాలియగు, రావణునిసేనాపతిం బ్రహస్తుని, హనుమంతుండు చెప్పఁగా విని యుందురు

గదా! అని, తాత్పర్యము.

బద్ధ గోధాంగుళిత్రాణ స్త్వవధ్యకవచో యుధి
ధను రాదాయ తిష్ఠన్ స అదృశ్యో భవతీంద్రజిత్ - ౧౨

టీక॥ సః=ఆ; ఇంద్రజిత్ = ఇంద్రజిత్తుమాత్రము; బద్ధగోధాం గుళిత్రాణః=కట్టఁబడిన జ్యాఘాతవారణమను అంగుళికవచమునుగలవాఁడై; అవధ్యకవచః = భేదింపరానికవచముగలవాఁడై; ధనుః=ధనువును; ఆదాయ=గ్రహించి; తిష్ఠన్= నిలుచుచు; యుధి=యుద్ధమునందు; అదృశ్యః=చూడఁగూడనివాఁడు; భవతి=అగుచున్నాఁడు.

రావణుని కుమారుండగు నింద్రజిత్తు, యుద్ధంబున, గోధాంగుళిత్రాణంబులుధరించి, యభేద్యంబగుకవచంబు దొడిగికొని, ధనువుఁదాల్చి, నిలుచుండఁగానే, యదృశ్యుండగుచున్నాఁడు.
అని, తాత్పర్యము.

సంగ్రామే సమయవ్యూహే తర్పయిత్వా హుతాశనమ్
అంతర్ధానగత శ్శత్రూ న్నింద్రజి ద్ధంతి రాఘవ. ౧౩

టీక॥ రాఘవ = రాముఁడా! ఇంద్రజిత్ = ఇంద్రజిత్తు; సంగ్రామే=యుద్ధమునందు; సమయవ్యూహే = సమయమునందలిమొగ్గరమునందు; హుతాశనం = అగ్నిహోత్రమును; తర్పయిత్వా=తృప్తిఁబొందించి; అంతర్ధానగతః= మఱుఁగుపాటునొందినవాఁడై; శత్రూన్=శత్రువులను; హంతి=వధించుచున్నాఁడు.

రాముఁడా! యుద్ధకాలంబులందు, ఇరువాఁగునను బద్ధవ్యూహంబు లయియుండునప్పుడు, ఇంద్రజిత్తు, హోమంబులచేనగ్నిహోత్రుఁదృప్తినొందించి, తత్ప్రభావంబున, అదృశ్యుండై, శత్రువులనువధించును. అని, తాత్పర్యము.

మహోదర మహాపార్శ్వౌ రాక్షస శ్చాప్యకంపనః
అనీకస్థాస్తు తస్యైతే లోకపాలసమా యుధి. ౧౪

టీక॥ మహోదరమహాపార్శ్వౌ= మహోదరుండును మహాపార్శ్వుండును; అకంపనః= అకంపనుండను; రాక్షసశ్చాపి=రాక్షసుండును; తస్య=ఆరావణునియొక్క; అనీకస్థాః= సేనయందున్న; ఏతేతు=వీరలును; యుధి=యుద్ధమునందు; లోకపాలసమాః = దిక్పాలురతోసమానులు.

మహోదరుండును మహాపార్శ్వుండును, అకంపనుండును, వీరలు మొదలగు రావణుని సేనాపతుల నేకులున్నారు; వారలందఱు, యుద్ధంబున, లోకపాలురకు సరివత్తురు.

అని, తాత్పర్యము.

దశకోటిసహస్రాణి రక్షసాం కామరూపిణామ్
మాంసశోణితభక్షాణాం లంకాపురనివాసినామ్. ౧౫

టీక॥లంకాపురనివాసినాం=లంకాపురంబున నివసించువారలును; మాంసశోణితభక్షాణాం= మాంసమునెత్తురునె యాహారముగాఁగలవారు; కామరూపిణాం=ఇచ్ఛాధీనమగు రూపముగలవారునగు ; రక్షసాం = రాక్షసులయొక్క; దశకోటిసహస్రాణి=పదికోట్లవేలు, పదివేల కోట్లనుట; సంతి (అధ్యాహృతము)=ఉన్నవి.

అట్లు, మాంస శోణితాహారులును కావలసిన రూపంబులు దాల్పంజాలినవారలునగు, ప్రధాన రాక్షసులు, లంకయందుఁ బదివేలకోటులున్నారు.

అని, తాత్పర్యము.

స తైస్తు సహితో రాజా లోకపాలా నయోధయత్

టీక॥ సః=ఆ; రాజా= రాక్షసరాజుండగు రావణుండు; తైః= ఆరాక్షసులతో; సహితస్తు = కూడినవాఁడై యె; లోకపాలాన్=దిక్పాలురను; అయోధయత్=యుద్ధముచేయించెను.

రాక్షసరాజుండగు రావణుండు, ఆ రాక్షసులంగూడియె , దిక్పాలకులతోఁ గూడ, యుద్ధంబు గావించెను.

అని, తాత్పర్యము.

సహదేవైస్తు తే భగ్నా రావణేన మహాత్మనా- ౧౬

టీక॥ మహాత్మనా = అధికమయినపరాక్రమముగల; రావణేన = రావణునిచేత; తే = ఆదిక్పాలకులు ; దేవైస్సహ తు = దేవతలతోఁగూడనె; భగ్నాః = జయింపఁబడినారు.

ఆదిక్పాలకులందఱు, సమస్తదేవతలతోఁగూడ, మహాపరాక్రమశాలియగు రావణునిచేఁబరాజితులయిరి. అని, విభీషణుండు, రామునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

విభీషణవచశ్శ్రుత్వా రామో దృఢపరాక్రమః
అన్వీక్ష్య మనసా సర్వ మిదం వచన మబ్రవీత్. ౧౭

టీక॥ దృఢపరాక్రమః = దృఢమయినపరాక్రమముగల; రామః = రాముఁడు; విభీషణవచః = విభీషణునిమాటను; శ్రుత్వా = విని; మనసా = మనస్సుచేత; సర్వం = అంతను; అన్వీక్ష్య = ఆలోచించి; ఇదం = ఈ; వచనం = మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

దృఢపరాక్రమశాలియగురాముండు, విభీషణుండుచెప్పినమాటనువిని, మనస్సున, నంతయునాలోచించి, మఱలవిభీషణుంజూచి, యీమాటంజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

యాని కర్మాపదానాని రావణస్య విభీషణ
ఆఖ్యాతానిచ తత్త్వేన హ్యవగచ్ఛామి తాన్యహమ్. ౧౮

టీక॥ విభీషణ = విభీషణుఁడా! రావణస్య = రావణునియొక్క; యాని = ఏ; కర్మాపదానాని = మునుపటిశౌర్యకార్యములు; తత్త్వేన = యాథార్థ్యముచేత; ఆఖ్యాతాని = చెప్పఁబడినవో; తానిచ = వానిని; అహం = నేను; అవగచ్ఛామి = తెలిసికొన్నానుగదా!

విభీషణుఁడా! నీవిప్పుడుచెప్పిన, రావణునిమునుపటి శౌర్య కార్యంబులన్నియు, నామనస్సునకువచ్చినవి.

అని, తాత్పర్యము.

అహంహత్వా దశగ్రీవం సప్రహస్తం సబాంధవమ్
రాజానం త్వాం కరిష్యామి సత్యమేతద్బ్రవీమి తే. ౧౯

టీక॥అహం=నేను; దశగ్రీవం=రావణుని; సప్రహస్తం = ప్రహస్తునితోఁగూడినవానిఁగాను; సబాంధవం= బంధువులతోఁగూడినవానిగాను;హత్వా=చంపి; త్వాం=నిన్ను; రాజానం=రాజునుగా; కరిష్యామి = చేసెదను. ఏతత్=ఈ; సత్యం= సత్యమును; తే=నీకో అను;బ్రవీమి=చెప్పుచున్నాను.

నేను, ప్రహస్తునితో, సమస్తబంధువులతోనుంగూడ, రావణునివధించి, నిన్నులంకారాజ్యంబునకురాజుంగావించెదను; ఇదిసత్యము;నీకుఁజెప్పుచున్నాను. అని, తాత్పర్యము,

రసాతలంవా ప్రవిశేత్పాతాళంవాపి రావణః
పితామహసకాశంవా న మే జీవన్ విమోక్ష్యతే. ౨౦

టీక॥ రావణః=రావణుఁడు; రసాతలంవా=రసాతలమునుగాని; పాతాళంవాపి=పాతాళలోకమునుగాని; పితామహసకాశంవా=బ్రహ్మదేవునిసమీపమునుగాని; ప్రవిశేత్=ప్రవేశించునుగాక. జీవన్= బ్రతికియున్నవాఁడై; మే=నాకు, నాచేతననుట; నవిమోక్ష్యతే=విడువఁబడఁడు-

రావణుండు, రసాతలలోకంబుఁ బ్రవేశించినను, పాతాళంబుఁజొచ్చినను, బ్రహ్మలోకంబునకుబోయినను, నేనతనింబ్రాణంబులతోవిడువను-

అని, తాత్పర్యము-

అహత్వా రావణం సంఖ్యే సపుత్రబలబాంధవమ్
అయోధ్యాం నప్రవేక్ష్యామి త్రిభిస్తైర్భ్రాతృభిశ్శపే- ౨౧

టీక॥సంఖ్యే=యుద్ధమునందు; రావణం=రావణుని; సపుత్రబలబాంధవం= కొడుకులతోనుసైన్యములతోనుబంధువులతోనుంగూడినవానిఁగా; అహత్వా=చంపక; అయోధ్యాం= అయోధ్యాపట్టణమును; నప్రవేక్ష్యామి=ప్రవేశింపను. తైః=అట్టి;త్రిభిః= మూఁడైన; భ్రాతృభిః=తమ్ములచేత; శపే=శపథముసేయుచున్నాను.

యుద్ధంబునఁ గొడుకులతోను సైన్యంబులతోను బంధువులతోనుంగూడ, రావణునివధింపక, నయోధ్యకుఁబోను

ఇదినిశ్చయము;నాముగ్గురితమ్ములమీఁద శపథముసేయుచున్నాను. అని , రాముండు, విభీషణునితోఁ జెప్పెను.

అని;తాత్పర్యము,

శ్రుత్వాతు వచనం తస్య రామస్యాక్లిష్టకర్మణః

శిరసా వంద్య ధర్మాత్మా వక్తుమే వోపచక్రమే- ౨౨

టీక॥ధర్మాత్మా=ధర్మబుద్ధిగల విభీషణుఁడు; అక్లిష్టకర్మణః= దుఃఖకరములుగానికార్యములుగల; తస్య = ఆ; రామస్య=రామునియొక్క ; వచనం=మాటను; శ్రుత్వాతు= విన్నంతనే;శిరసా=తలచే; ఆవంద్య = నమస్కరించి;వక్తుమేవ=చెప్పుటకే;ఉపచక్రమే=ప్రారంభించెను.

ధర్మాత్ముండగువిభీషణుండు,అందఱకునుసంతోషకరంబులయిన కార్యంబులుగలరాముండు చెప్పినమాటను విన్నంతనే, యాయనకు సాష్టాంగముగ నమస్కరించి యిట్లని,చెప్పెను- అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసానాం వధే సాహ్యం లంకాయాశ్చ ప్రధర్షణమ్

కరిష్యామి యథాప్రాణం ప్రవేక్ష్యామి చ వాహినీమ్- ౨౩

టీక॥ అహం(అధ్యాహృతము)=నేను;రాక్షసానాం= రాక్షసులయొక్క; వధే=చంపుటయందు; సాహ్యం=తోడ్పాటును; లంకాయాః=లంకయొక్క; ప్రధర్షణంచ=ఎదిరించుటను; యథాప్రాణం=బలమునతిక్రమింపక;కరిష్యామి=చేసెదను.వాహినీంచ= సైన్యమును;ప్రవేక్ష్యామి=ప్రవేశించెదను-

నేనును,నాశక్తికొలంది, రాక్షసులం జంపుటయందును లంకాపురధర్షణంబునందును, సాహాయ్యంబుగావించెదను;శత్రుసైన్యంబుఁజొచ్చి, యుద్ధమునుం జేసెదను-అని,విభీషణుఁడు,రామునితోఁజెప్పెను-అని, తాత్పర్యము-

ఇతి బ్రువాణం రామస్తు పరిష్వజ్య విభీషణమ్

అబ్రవీ ల్లక్ష్మణం ప్రీతః,

టీక॥ రామస్తు=రాముండును; ఇతి=ఇట్లు; బ్రువాణం=చెప్పుచున్న; విభీషణం=విభీషణుని; పరిష్వజ్య=కవుఁగిలించి; ప్రీతః=సంతుష్టుండై; లక్ష్మణం=లక్ష్మణునిగూర్చి; అబ్రవీత్=చెప్పెను-

రాముండు, ఈప్రకారము చెప్పుచున్న విభీషణునిం గవుఁగిలించికొని, పరమప్రీతుండై, లక్ష్మణుం జూచి, యిట్లని చెప్పెను- అని, తాత్పర్యము.

సముద్రాజ్జలమానయ. ౨౮
తేనచేమం మహాప్రాజ్ఞ మభిషించ విభీషణమ్
రాజానం రక్షసాం క్షిప్రం ప్రసన్నే మయి మానద. ౨౯

టీక॥ మానద=మానంబునొసంగునట్టిలక్ష్మణుఁడా! సముద్రాత్=సముద్రమునుండి; జలం=నీటిని; ఆనయ=తెమ్ము. మయి=నేను; ప్రసన్నే=సంతుష్టుండనుగాఁగా; తేన=ఆసముద్రజలముచేత; క్షిప్రం=శీఘ్రముగా; మహాప్రాజ్ఞం=మహాపండితుండగు; ఇమం=ఈ; విభీషణం=విభీషణుని; రక్షసాం=రాక్షసులకు; రాజానం=రాజునుగా; అభిషించచ=అభిషేకముం జేయుము.

కులమునకు గౌరవము గల్గించునట్టి, లక్ష్మణుఁడా! నేను బ్రసన్నుండనయితిని; నీవు సముద్రంబుననుండి జలముం దెచ్చి, యాసముద్ర జలముచే, శీఘ్రంబునఁ, బండితుండగు, నీ విభీషణుని, రాక్షసరాజుఁగా నభిషేకింపుము. అని, రాముండు లక్ష్మణునితోఁ జెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తస్తు సౌమిత్రి రభ్యషించ ద్విభీషణమ్
మధ్యే వానరముఖ్యానాం రాజానం రాజశాసనాత్. ౩౦

టీక॥ సౌమిత్రిః=లక్ష్మణుఁడు; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తస్తు=చెప్పఁబడినవాఁడైనంతనె; రాజశాసనాత్=రాజాజ్ఞ వలన; వానరముఖ్యానాం=వానరశ్రేష్ఠులయొక్క; మధ్యే=నడుమునందు; విభీషణం=విభీషణుని; రాజానం=రాక్షసరాజునుగా; అభ్యషించత్=అభిషేకించెను-

అంత, లక్ష్మణుండు, రామునిమాటనువిని, రాజాజ్ఞవలన , వానరముఖ్యులనడుమ, విభీషణుని, రాక్షసరాజుగా, నభిషేకించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తం ప్రసాదంతు రామస్య దృష్ట్వా సద్యః ప్లవంగమాః
ప్రచుక్రుశు ర్మహాత్మానం సాధుసాధ్వితిచా బ్రువన్. ౨౭

టీక॥ ప్లవంగమాః=వానరులు; రామస్య=రామునియొక్క; తం=ఆ; ప్రసాదం=అనుగ్రహమును; దృష్ట్వాతు=చూచినంతనే; సద్యః=తత్క్షణమె; ప్రచుక్రుశుః=అఱచిరి. మహాత్మానం= పూజ్యమయినస్వభావముగల రామునిగూర్చి; సాధుసాధ్వితిచ= మంచిది మంచిదనియు; అబ్రువన్=చెప్పిరి.

వానరులందఱు, రాముడంతశీఘ్రంబుగా విభీషణునియందుం గావించినయనుగ్రహంబుం జూచి, పరమసంతోషంబునసింహ నాదంబులు సేయుచు, మహాత్ముండగురాముని, సాధు వాదంబులం బ్రశంసించిరి. అని, తాత్పర్యము.

అథా బ్రవీ ద్ధనూమాంశ్చ సుగ్రీవశ్చ విభీషణమ్

టీక॥ అథ=పిమ్మట ; హనూమాంశ్చ= హనుమంతుండును; సుగ్రీవశ్చ= సుగ్రీవుండును; విభీషణం=విభీషణునిగూర్చి; అబ్రవీచ్చ=చెప్పెను.

అంత, నేకాంతంబున, హనుమంతుండునుసుగ్రీవుండును, విభీషణునియొద్దకుంబోయి, యిట్లని, యడిగిరి.

అని, తాత్పర్యము.

కథం సాగర మక్షోభ్యం తరామ వరుణాలయమ్. ౨౮
సైన్యైః పరివృతా స్సర్వే వానరాణాం మహౌజసామ్

టీక॥ వయం (అధ్యాహృతము) = మనము; సర్వే=అందఱము ; మహౌజసాం= అధికమయినపరాక్రమముగల; వానరాణాం = వానరులయొక్క ; సైన్యైః=సైన్యములచేః పరివృతాః=చుట్టబడినవారలమయి; అక్షోభ్యం=కలఁ

తప్పెట్టరానిదియు; వరుణాలయం = వరుణునివాసస్థానంబునగు; సాగరం= సముద్రమును; కథం=ఎట్లు;తరామ = దాఁటుదముః?

మనమందఱము, మహాపరాక్రమశాలులగునీవానరులసేనతోఁగూడ, నక్షోభ్యంబగునీసముద్రము నెట్లుదాఁటఁగలముః? అని, తాత్పర్యము.

ఉపాయం నాధిగచ్ఛామో యథా నదనదీపతిమ్. ౨౯
తరామ తరసా సర్వే ససైన్యా వరుణాలయమ్

టీక॥యథా= ఎట్లు; వయం (అధ్యాహృతము)=మనము; సర్వే= అందఱమును; ససైన్యాః=సైన్యములతోఁ గూడినవారలమయి; నదనదీపతిం= నదములకునునదులకునుప్రభువయిన;వరుణాలయం= సముద్రమును;తరసా=శీఘ్రంబున;తరామ=దాఁటుదుమో;తం (అధ్యాహృతము) = అట్టి ; ఉపాయం=ఉపాయమును;నాధిగచ్ఛామః= ఎఱుంగము.

మనమందఱము, సైన్యములతోఁగూడ, నీమహాసముద్రమునెట్లుదాఁటఁ గలమో, ఆయుపాయంబుమాకుఁ దెలియలేదు; నీవెచెప్పవలయును.అని, హనుమంతుండును , సుగ్రీవుండును,విభీషణునడిగిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తస్తు ధర్మజ్ఞః ప్రత్యువాచ విభీషణః. ౩౦

టీక॥ ధర్మజ్ఞః= ధర్మమునెఱింగినట్టి; విభీషణః=విభీషణుఁడు; ఏవం= ఇట్లు; ఉక్తస్తు = చెప్పఁబడినవాఁడై నంతనె ; ప్రత్యువాచ = బదులుచెప్పెను.

ధర్మజ్ఞుండగు విభీషణుండు,హనుమత్సుగ్రీవులుచెప్పినమాటనువిని,వారలకిట్లని,చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సముద్రం రాఘవో రాజా శరణం గంతు మర్హతి

టీక॥రాజా = రాజయిన; రాఘవః=రాముఁడు; సముద్రం=సముద్రుని; శరణం=రక్షకునిగా; గంతుం=పొందుటకు;అర్హతి=తగును.

మహారాజుండగు రాముండు, సముద్రుని, శరణుపొందవలెను. అని, తాత్పర్యము.

ఖానిత స్సగరేణాయ మప్రమేయో మహోదధిః. ౩౧
కర్తుం మర్హతి రామస్య జ్ఞాత్వా కార్యం మహామతిః

టీక॥అయం=ఈ;అప్రమేయః=కొలఁతపెట్టరాని;మహోదధిః= మహాసముద్రము;సగరేణ= సగరచక్రవర్తిచేత;ఖానితః = త్రవ్వఁబడినది.మహామతిః = అధికమయినబుద్ధిగల,సముద్రుండు;జ్ఞాత్వా=ఎఱింగి;రామస్య=రామునియొక్క;కార్యం=పనిని;కర్తుం=చేయుటకు;అర్హతి=తగును.

అప్రమేయుండగు నీసముద్రుండు, రాముని కూటస్థుండయిన సగరచక్రవర్తిచే వృద్ధినొందింపఁబడినాఁడు; రాముండు, సగరవంశంబునంబుట్టినవాఁడగుటవలనఁ, గృతజ్ఞుండగునీసముద్రుండు, రామకార్యమనఁగాఁ, దప్పక కావించును. అని, విభీషణుఁడు హనుమత్సుగ్రీవులకుఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవం విభీషణే నోక్తో రాక్షసేన విపశ్చితా. ౩౨
ఆజగామాథ సుగ్రీవో యత్ర రామ స్సలక్ష్మణః

టీక॥సుగ్రీవః=సుగ్రీవుఁడు ; విపశ్చితా=పండితుండగు; రాక్షసేన = రాక్షసుఁడయిన; విభీషణేన = విభీషణునిచేత ; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్తః = చెప్పఁబడినవాఁడై; అథ=అంత;యత్ర=ఎచ్చట; సలక్ష్మణః=లక్ష్మణునితోఁగూడిన ; రామః=రాముఁడు; అస్తి (అధ్యాహృతము)=ఉన్నాఁడో;తత్ర (అధ్యాహృతము) = అచ్చటికి; ఆజగామ=వచ్చెను.

సుగ్రీవుండు, పండితుండగు విభీషణుండు చెప్పినమాటనువిని, యంత, రాముండును లక్ష్మణుండును, ఉన్నస్థలంబునకు, వచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.

తత శ్చాఖ్యాతు మారేభే విభీషణవచ శ్శుభమ్. ౩౩
సుగ్రీవో విపులగ్రీవ స్సాగర స్యోపవేశనమ్

టీక॥తతశ్చ= అటుపిమ్మటను; విపులగ్రీవః= విశాలమగుకంఠముగలను; సుగ్రీవః=సుగ్రీవుడు; సాగరస్య=సముద్రునియొక్క; ఉపవేశనం= ఉపాసించుటయనునట్టి; శుభం= మంగళకరంబగు; విభీషణవచః=విభీషణునిమాటను; ఆఖ్యాతుం=చెప్పుటకు; ఆరేభే=ఆరంభించెను.

అంత, విశాలకంఠుండగు సుగ్రీవుండు, రామునకు, విభీషణుండుచెప్పిన, సముద్రోపాసనంబునుగుఱించి, చెప్పనారంభించెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రకృత్యా ధర్మశీలస్య రాఘవస్యా ప్యరోచత. ౩౪

టీక॥తత్ (అధ్యాహృతము)=అది; ప్రకృత్యా=స్వభావముచేత; ధర్మశీలస్య=ధర్మస్వభావుండగు; రాఘవస్యాపి=రామునకును; అరోచత = రుచించినది-

అట్లుసముద్రంబు నుపాసించుటకు, స్వభావంబున నె పరమధార్మికుండగు రాముండును, సమ్మతించెను- అని, తాత్పర్యము.

స లక్ష్మణం మహాతేజా స్సుగ్రీవంచ హరీశ్వరమ్
సత్క్రియార్థం క్రియాదక్షః స్మితపూర్వ మువాచ హ. ౩౫

టీక॥మహాతేజాః = అధికమయిన కాంతిగలవాఁడును; క్రియాదక్షః=కార్యములయందుసమర్థుండునగు; సః= ఆ రాముండు; సత్క్రియార్థం=గౌరవించుటకొఱకు; లక్ష్మణం= లక్ష్మణునిగూర్చియు; హరీశ్వరం= వానరనాథుండగు; సుగ్రీవంచ=సుగ్రీవునిగూర్చియు; స్మితపూర్వం = చిఱునగవుముందుగల్గునట్లుగా; ఉవాచ=చెప్పెను ("హ" అనునది పాదపూరణార్థము).

మహాతేజుండును, కార్యంబులం బండితుండునగు, రాముండు, లక్ష్మణుని వానరనాథుండగు సుగ్రీవునిం జూచి, వారల సమ్మానించుటకొఱకు, మొగంబునం జిఱునగవుదోఁప, నిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

విభీషణస్య మంత్రోఽ యం మమ లక్ష్మణ రోచతే

బ్రూహి త్వం సహసుగ్రీవ స్తవాపి యది రోచతే. ౩౬

టీక ॥ లక్ష్మణ=లక్ష్మణుఁడా! అయం — ఈ; విభీషణస్య = విభీషణుని [illegible]త్రః=ఆలోచనము; మమ=నాకు; రోచతే=రుచించుచున్నది. తవాపి= నీకును; రోచతేయది=రుచించునేని; త్వం=నీవు; సహసుగ్రీవః — సుగ్రీవునితోఁగూడినవాఁడవై; బ్రూహి=చెప్పుము.

లక్ష్మణుఁడా! విభీషణుండు చెప్పిన యాలోచనము, నాకుసమ్మతముగానున్నది; నీకునుసమ్మతంబగునేని, సుగ్రీవునితోనాలోచించి, నాకుంజెప్పుము.

అని, తాత్పర్యము.

సుగ్రీవః పండితో నిత్యం భవాన్ మంత్రవిచక్షణః
ఉభాభ్యాం సంప్రధార్యార్థం రోచతే య త్తదుచ్యతామ్. ౩౭

టీక॥ సుగ్రీవః=సుగ్రీవుండు; నిత్యం=ఎల్లప్పుడు; పండితః=పండితుండు. భవాన్=నీవు; మంత్రవిచక్షణః— ఆలోచనమునందుఁబండితుఁడవు. ఉభాభ్యాం=ఇద్దఱిచేతను ; అర్థం= కార్యమును; సంప్రధార్య=నిశ్చయించి; యత్= ఏది; రోచతే=రుచించుచున్నదో; తత్= అది; ఉచ్యతాం=చెప్పఁబడుఁగాక-

సుగ్రీవుండు, మిక్కిలియుఁబండితుండు; నీవునుఆలోచనంబునందు మిక్కిలియుసమర్థుఁడవు; మీరిద్దఱు నాలోచించి, నిశ్చయించి, యేదిమీకుసమ్మతమో, దానింజెప్పుఁడు. అని, రాముండు , లక్ష్మణసుగ్రీవులతోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తౌతు తౌ వీరా వుభౌ సుగ్రీవలక్ష్మణౌ
సముదాచార సంయుక్త మిదం వచన మూచతుః. ౩౮

టీక॥ వీరౌ=పరాక్రమవంతులగు, తౌ=ఆ; సుగ్రీవలక్ష్మణౌ=సుగ్రీవుఁడును లక్ష్మణుఁడును; ఉభౌ=ఇద్దఱును; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తౌతు=చెప్పఁబడినవారలయినంతనె; సముదాచారసంయుక్తం=ఉపచారముతోఁ గూడునట్లుగా; ఇదం=

ఈః;వచనం=మాటను;ఊచతుః = చెప్పిరి.

పరాక్రమశాలులగు నా సుగ్రీవలక్ష్మణులిద్దఱును, రాముండానతిచ్చిన మాటనువిని, చేతులుమొగిడ్చి వినయపూర్వకంబుగా,నీమాటంజెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

కిమర్థం నౌ నరవ్యాఘ్ర న రోచిష్యతి రాఘవ
విభీషణేన యచ్చోక్త మస్మిన్ కాలే సుఖావహమ్. ౩౯

టీక॥ నరవ్యాఘ్ర=పురుషశ్రేష్ఠుండవగు;రాఘవ=రాముఁడా! విభీషణేన=విభీషణునిచే;అస్మిన్=ఈ;కాలే=కాలమునందు;సుఖావహం = సుఖమునుగల్గించునట్టి;యచ్చ = ఏమాటయు;ఉక్తం=చెప్పఁబడినదో;తత్(అధ్యాహృతము)=అది;నౌ = మాకు;కిమర్థం=ఎందుకొఱకు; నరోచిష్యతి = రుచింపదు?

పురుషశ్రేష్ఠుండవగు రాముఁడా! ఏయుపాయంబును దోఁచనికాలంబున, సుఖంబుగాఁ, గార్యసాధకంబగు విభీషణునియాలోచన, మాకెందుకుసమ్మతముగాకుండును?

అని, తాత్పర్యము.

అబధ్వా సాగరే సేతుం ఘోరేఽస్మిన్ వరుణాలయే
లంకా నాసాదితుం శక్యా సేంద్రైరపి సురాసురైః. ౪౦

టీక॥ సేంద్రైః=ఇంద్రునితోఁగూడిన;సురాసురైరపి=దేవాసురులచేతనైనను;ఘోరే=భయంకరమగు;వరుణాలయే=వరుణునిస్థానమయిన; అస్మిన్=ఈ; సాగరే = సముద్రమునందు; సేతుం=సేతువును; అబద్ధ్వా=కట్టక;లంకా=లంకాపురి; ఆసాదితుం=పొందుటకు; నశక్యా=అలవిగాదు-

భయంకరంబగు, నిమ్మహాసముద్రంబున, సేతువునిర్మింపక, దేవేంద్రసహితులగు దేవాసురులకైనను, లంకాపురికింబోవుటకలవిగాదు-

అని, తాత్పర్యము.

విభీషణస్య శూరస్య యథార్థం క్రియతాం వచః

టీక॥ యథార్థం= సత్యమయిన= శూరస్య = శూరుండగు; పండితుండగునుట ; విభీషణస్య = విభీషణుని యొక్క; వచః=మాట ; క్రియతాం= చేయఁబడుఁగాక.

పండితుండగు విభీషణుండు చెప్పిన మాటయథార్థము; ఆప్రకారము చేయుఁడు, అని, తాత్పర్యము.

అలం కాలాత్యయం కృత్వా సముద్రోఽయం నియుజ్యతామ్. ౪౧
యథా సైన్యేన గచ్ఛామ పురీం రావణపాలితామ్

టీక॥ కాలాత్యయం = కాలక్షేపమును; కృత్వా=చేసి; అలం=చాలును-యథా=ఎట్లు; సైన్యేన=సైన్యముతోఁ; రావణపాలితాం= రావణునిచేఁబాలింపఁబడిన; పురీం = లంకాపట్టణమును; గచ్ఛామ= పొందుదుమో; తథా(అధ్యాహృతము)= అట్లు; అయం= ఈ; సముద్రః = సముద్రుఁడు; నియుజ్యతాం=ప్రార్థింపఁబడుఁగాక,

కాలక్షేపము సేయవలదు; మనమందఱముసైన్యముతోఁగూడ, రావణబాహుపాలితంబగు లంకాపురిం జేరునట్లు, సముద్రునిం బ్రార్థింపుఁడు. అనిసుగ్రీవలక్ష్మణులు, రామునకుం జెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తః కుశాస్తీర్ణే తీరే నదనదీపతేః. ౪౨
సంవివేశ తదా రామో వేద్యామివ హుతాశనః

టీక॥ రామః=రాముఁడు; ఏవం= ఇట్లు; ఉక్తః=చెప్పఁబడినవాఁడై; తదా= అప్పుడు; నదనదీపతేః= సముద్రముయొక్క; తీరే=గట్టునందు; కుశాస్తీర్ణే= దర్భలపఱుపునందు ; వేద్యాం= వేదియందు; హుతాశనఇవ= అగ్నిహోత్రుండువలె; సంవివేశ=పరుండెను.

లక్ష్మణసుగ్రీవులు చెప్పిన మాటను విని, యంత రాముండు, సముద్రతీరంబున, దర్భలుపఱిచి, యందుపై, వేదియందగ్నిహోత్రుండువలెఁ, శయనించెను-అని, తాత్పర్యము-

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, ఏకోనవింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండైకోనవింశసర్గటీక,
ముగిసినది.

౨౦

వింశసర్గప్రారంభః.

తతో నివిష్టాం ధ్వజినీం సుగ్రీవేణాభిపాలితామ్
దదర్శ రాక్షసోఽభ్యేత్య శార్దూలో నామ వీర్యవాన్. ౧

టీక|| తతః = అటుపిమ్మట; వీర్యవాన్ = పరాక్రమవంతుండగు ; శార్దూలో నామ = శార్దూలుండను; రాక్షసః=రాక్షసుండు; అభ్యేత్య= వచ్చి; నివిష్టాం= విడిసిన; సుగ్రీవేణ=సుగ్రీవునిచేత; అభిపాలితాం=రక్షింపఁబడిన; ధ్వజినీం=సేనను; దదర్శ = చూచెను.

అంతఁ, బరాక్రమవంతుండగు శార్దూలుండనునొక రాక్షసుండు, వచ్చి, సుగ్రీవబాహుపాలితంబై సముద్రతీరంబునవిడిసియున్నవానరసేననంతయుంజూచెను. అని, తాత్పర్యము.

చారో రాక్షసరాజస్య రావణస్య దురాత్మనః
తాం దృష్ట్వా సర్వతో వ్యగ్రం ప్రతిగమ్య స రాక్షసః. ౨
ప్రవిశ్య లంకాం వేగేన రావణం వాక్యమబ్రవీత్

టీక|| దురాత్మనః=దుర్బుద్ధియగు; రాక్షసరాజస్య = రాక్షసులకుఁబ్రభువైన; రావణస్య = రావణునియొక్క; చారః=వేగువాఁడైన; సః = ఆ; రాక్ష

స ౨౦

సః=రాక్షసుడు; అవ్యగ్రం = ఏమఱుపాటులేనట్లుగా; తాం= ఆవానరసేనను, సర్వతః=అంతటను; దృష్ట్వా= చూచి; ప్రతిగవ్య=మఱలి; వేగేన= వేగముచేత; లంకాం=లంకాపట్టణమును; ప్రవిశ్య=ప్రవేశించి; రావణం= రావణునిగూర్చి; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్= చెప్పెను.

దురాత్ముండగు రాక్షసరాజుండయినరావణుని చారుండగునాశార్దూలుండు, అట్లు, జాగ్రత్తతో నావానరసేననంతయుంగలయనవలోకించి, మఱలి, వేగంబునలంకకుంబోయి, రావణుంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏష వానరఋక్షౌఘో లంకాం సమభివర్తతే. ౩
అగాధశ్చాప్రమేయశ్చ ద్వితీయ ఇవ సాగరః

టీక॥ అగాధశ్చ=ప్రవేశింపఁగూడనిదియు; అప్రమేయశ్చ = కొలఁతపెట్టరానిదియునగు; ఏషః=ఈ; వానరఋక్షౌఘః = వానరులయొక్కయుభల్లూకంబులయొక్కయుసమూహము; ద్వితీయః=రెండవదగు; సాగర ఇవ=సముద్రమువలె; లంకాం=లంకనుగూర్చి; సమభివర్తతే=వచ్చుచున్నది.

అగాధంబునప్రమేయంబునగువానరభల్లూకసేన, రెండవ సముద్రంబుకరణి, లంకమీఁదికివచ్చుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

పుత్రౌ దశరథస్యేమౌ భ్రాతరౌ రామలక్ష్మణౌ. ౪
ఉత్తమాయుధసంపన్నౌ సీతాయాః పద మాగతౌ

టీక॥ దశరథస్య=దశరథమహారాజుయొక్క; పుత్రౌ=కొడుకులును; ఉత్తమాయుధసంపన్నౌ= ఉత్తమంబులగు నాయుధములతోఁ గూడిన వారలునగు; భ్రాతరౌ = అన్నదమ్ములును; ఇమౌ=ఈ; రామలక్ష్మణౌ = రామలక్ష్మణులు ; సీతాయాః = సీతయొక్క; పదం=స్థానమునుగూర్చి ; ఆగతౌ=వచ్చినారు.

దశరథమహారాజ పుత్రులయినయన్నదమ్ములురామలక్ష్మణులిద్దఱును, ఉత్తమాయుధంబులుధరించి, సీతయుం

ముస్థలంబునను, వచ్చుటకున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

ఏతౌ సాగర మాసాద్య సన్నివిష్టౌ మహాద్యుతీ. ౫

టీక॥ మహాద్యుతీ = అధికమయిన కాంతిగల; ఏతౌ = ఈరామలక్ష్మణులు; సాగరం=సముద్రమును; ఆసాద్య= పొంది; సన్నివిష్టౌ=విడిసినారు-	మహాతేజులగు నీరామలక్ష్మణులు, ఇప్పుడు, సముద్రంబునొద్ద, విడసియున్నారు. అని, తాత్పర్యము-

బల మాకాశ మావృత్య సర్వతో దశయోజనమ్

టీక॥ బలం=సేన; సర్వతః= అంతటను; దశయోజనం=పదియామడలుగల; ఆకాశం=అవకాశమును; ఆవృత్య= ఆవరించి; స్థితం (అధ్యాహృతము)=ఉన్నది.	వానరసేన, యెటుచూచినను , బదియామడలదూరమువఱకు , భూమినావరించి, యున్నది. అని, తాత్పర్యము.

తత్త్వభూతం మహారాజ క్షిప్రం వేదితు మర్హసి. ౬

టీక॥ మహారాజ= మహారాజుండవగురావణుఁడా! క్షిప్రం = శీఘ్రముగా; తత్త్వభూతం=యథార్థమగునట్లు; వేదితుం=ఎఱుంగుటకు; అర్హసి=తగుదువు.	మహారాజుండవగురావణుఁడా! నేనుసామాన్యముగాఁజూచి,వచ్చినాను; శీఘ్రముగా యథార్థసంగతిం దెలిసికొనుము.-అని, తాత్పర్యము-

తవ దూతా మహారాజ క్షిప్ర మర్హంత్యవేక్షితుమ్

టీక॥మహారాజ = మహారాజా!తవ=నీయొక్క;దూతాః=దూతలు; క్షిప్రం=శీఘ్రముగా;అవేక్షితుం=చూచుటకు;అర్హంతి=తగుదురు.	మహారాజుండవగురావణుఁడా! నీవు, శీఘ్రముగాదూతలంబంపి, చక్కఁ

గాంజూచిరమ్మనియాజ్ఞాపించుము. అని, తాత్పర్యము.

ఉపప్రదానం సాంత్వం వా భేదోవాత్ర ప్రయుజ్యతామ్. ౭

టీక॥అత్ర=ఈవిషయమునందు; ఉపప్రదానం = దానముగాని;సాంత్వం వా=మంచిమాటగాని;భేదోవా = భేదోపాయముగాని;ప్రయుజ్యతాం=ప్రయోగింపఁబడుఁగాక.

ఈవిషయమునందు, దానముగాని, మంచిమాటగాని, భేదోపాయముగాని, ప్రయోగింప బడుఁగాక.అని, శార్దూలుండు, రావణునకుం జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

శార్దూలస్య వచ శ్శ్రుత్వా రావణో రాక్షసేశ్వరః
ఉవాచ సహసా వ్యగ్ర స్సం ప్రధార్యార్థ మాత్మనః. ౮
శుకం నామ తదా రక్షో వాక్య మర్థవిదాం వరమ్

టీక॥ రాక్షసేశ్వరః=రాక్షసులకుఁ బ్రభుఁడైన; రావణః=రావణుఁడు;శార్దూలస్య=శార్దూలునియొక్క; వచః=మాటను;శ్రుత్వా=విని;తదా=అప్పుడు;సహసా=శీఘ్రముగ;అవ్యగ్రః=ఏమఱుపాటులేనివాఁడై; ఆత్మనః=తనయొక్క;అర్థం=కార్యమును; సంప్రధార్య=నిశ్చయించి;అర్థవిదాం=కార్యముదెలిసినవారలలో;వరం=శ్రేష్ఠుండగు; శుకంనామ=శుకుండను పేరుగల; రక్షః=రాక్షసునిగూర్చి;వాక్యం=మాటను;ఉవాచ=చెప్పెను.

రాక్షసనాథుండగు రావణుండు, శార్దూలుండు చెప్పినమాటనువిని, యంతనాలస్యంబు సేయక, మెచ్చరికతోఁ, జేయవలసిన కార్యంబు నిశ్చయించికొని, కార్యవేత్తలలో నుత్తముండగు శుకుండను రాక్షసుంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సుగ్రీవం బ్రూహి గత్వా త్వం రాజానం వచనా న్మమ ౯
యథా సందేశ మక్లీబం శ్లక్ష్ణయా పరయా గిరా

టీక॥త్వం=నీవు;గత్వా=పోయి;మమ=నాయొక్క;వచనాత్ = మాటవల

స ౨౦

న; రాజానం=వానరరాజుండగు; సుగ్రీవం= సుగ్రీవునిగూర్చి: యథాసందేశం=నేను జెప్పినదానినతిక్రమింపక; అక్లీబం=ధీరముగా; పరయా= ఉత్తమంబును; శ్లక్ష్ణయా=మృదువునగు; గిరా=మాటచేత; బ్రూహి=చెప్పుము.

నీవు, పోయి, వానరరాజుండగు సుగ్రీవుంజూచి, నేను జెప్పి పంపినమాటలనువిడువక, ధైర్యంబున, మృదులంబును శ్రావ్యంబును గరీతిం, జెప్పుము.

అని, తాత్పర్యము.

త్వం వై మహారాజ కులప్రసూతో
మహాబల శ్చర్క్షరజ స్సుతశ్చ. ౧౦
న కశ్చి దర్థ స్తవ నా స్త్యనర్థ
స్తథాపి మే భ్రాతృ సమో హరీశ

టీక॥ హరీశ = వానరేశ్వరుండవగు; మహారాజ= మహారాజా! త్వం= నీవు; ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము); కులప్రసూతః=సత్కులంబునంబుట్టినవాఁడవు. మహాబలశ్చ= అధికమయిన బలముగలవాఁడవును. ఋక్షరజస్సుతశ్చ= ఋక్షరజసునిపుత్రుండవును. తవ=నీకు; కశ్చిత్ = ఒకానొక; అర్థః=ప్రయోజనంబును; న=లేదు. అనర్థః= అపాయమును; నాస్తి= లేదు. తథా=అట్లు; మే= నాకు; భ్రాతృసమః= తోఁబుట్టువుతో సమానుండవు.

వానరమహారాజుండవగు సుగ్రీవుండా! నీవు, సత్కులంబునం బుట్టినవాఁడవు; నిష్కారణంబుగ వైరంబు గొనకుము; మహాబలుండవు; అల్పబలుండగు రామునితో నీకేమి కార్యము? మఱియు బ్రహ్మపుత్రుండగు ఋక్షరజసుని పుత్రుండవు? కావున, నాకు బంధుండవైతివి; ఇదిగాక నీకిందు లాభంబు లేదు, నష్టంబును లేదు; నాకును నీకున్నవాలికిని, మిక్కిలియు స్నేహము; కావున, నీవు నాతోఁబుట్టువంటి వాఁడవైతివి; నాతో వైరంబు సేయకుము.

అని, తాత్పర్యము.

అహం యద్యహరం భార్యాం రాజపుత్రస్య ధీమతః. ౧౧
కిం తత్ర తవ సుగ్రీవ కిష్కింధాం ప్రతి గమ్యతామ్

టీక॥ అహం=నేను; రాజపుత్రస్య=రాచకొమరునియొక్క; భార్యాం=భార్యను; అహరం యది=అపహరించితి నేని; సుగ్రీవ=సుగ్రీవుఁడా! తత్ర=ఆవిషయమునందు; ధీమతః= బుద్ధిమంతుండవగు; తవ= నీకు; కిం= ఏమిః కిష్కింధాంప్రతి = కిష్కింధనుగూర్చి; గమ్యతాం=పోఁబడుఁగాక.

సుగ్రీవుఁడా! నేను, రాజపుత్రుండగు రామునిభార్యనుగొనివచ్చితినేని, వానరేశ్వరుండవగు,నీకేమిసంబంధముః నీవు బుద్ధిమంతుండవాలోచించుకొనుము; నీకేమియునక్కఱలేదు; ఊరకకిష్కింధకుఁబొమ్ము. అని, తాత్పర్యము.

నహీ యం హరిభి ర్లంకా శక్యా ప్రాప్తుం కథంచన. ౧౨
దేవై రపి సగంధర్వైః కిం పున ర్నరవానరైః

టీక॥ ఇయం=ఈ; లంకా=లంకాపురి; హరిభిః=వానరులచేత; కథంచన=ఎట్లయినను; ప్రాప్తుం=పొందుటకు; నశక్యాహి= అలవిగాదుగదా!సగంధర్వైః=గంధర్వులతోఁగూడిన;దేవైరపి=దేవతలచేతనుం గూడ;నశక్యా(అధ్యాహృతము)=అలవిగాదు.నరవానరైః= మనుష్యులచేతనువానరులచేతను;నశక్యేతి(అధ్యాహృతము)= అలవిగాదని;కింపునః(వక్తవ్యం)= చెప్పవలసినదేమిః

ఈలంకాపురింబ్రవేశింప వానరులకెంతమాత్రమలవికాదు ; దేవతలును గంధర్వులునుంగూడప్రవేశింపంజాలరు ఇఁక, మనుష్యులునువానరులును బ్రవేశింపఁజాలరనిచెప్పవలసిన దేమియున్నదిః అని,సుగ్రీవునితోఁజెప్పుము. అని , రావణుండు,శుకునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

స తథా రాక్షసేంద్రేణ సందిష్టో రజనీచరః. ౧౩
శుకో విహంగ మో భూత్వా తూర్ణ మాప్లుత్య చాంబరమ్

టీక॥ సః=ఆ;రజనీచరః= రాక్షసుడైన; శుకః=శుకుఁడు; తథా=అట్లు; రాక్షసేంద్రేణ = రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునిచేత; సందిష్టః=ఆజ్ఞాపింపఁబడినవాఁడై; విహంగమః=పక్షిగా ; భూత్వా=అయి; తూర్ణం= శీఘ్రముగా; అంబరం=ఆకాశమునుగూర్చి; ఆప్లుత్యచ=ఎగిరియు;ఆజగామ(అధ్యా

హ్నాతము)=వచ్చెను-

శుకుండట్లు రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుండు చెప్పినమాటలువిని, పక్షిరూపంబుదాల్చి, శీఘ్రంబున, నాకాశంబునకెగిరి, రామాదులున్న సముద్రోత్తరతీరంబునకువచ్చెను-అని, తాత్పర్యము

స గత్వా దూర మధ్వాన ముపర్యుపరి సాగరమ్. ౧౪
సంస్థితో హ్యంబరే వాక్యం సుగ్రీవ మిద మబ్రవీత్
సర్వ ముక్తం యథాదిష్టం రావణేన దురాత్మనా. ౧౫

టీక॥సః=ఆశుకుఁడు; సాగరం=(షష్ఠ్యర్థమందుద్వితీయ) సముద్రమునకు; ఉపర్యుపరి=కొంచెముమీఁదుగా; దూరం = దూరమయిన; అధ్వానం= మార్గమును; గత్వా = పొంది; అంబరే=ఆకాశమునందు; సంస్థితః = ఉన్నవాఁడై; దురాత్మనా = దుష్టబుద్ధిగల; రావణేన=రావణుని చేత; ఉక్తం= చెప్పఁబడినదాని; సర్వం=అంతనుంగూర్చి; యథాదిష్టం = చెప్పఁబడినదానినతిక్రమింపక; ఇదం=ఈ; వాక్యం=మాటను; సుగ్రీవం=సుగ్రీవునిగూర్చి; అబ్రవీత్= చెప్పెనుగదా!

అట్లు, శుకుండు, కొంచెముసముద్రంబునకు మీఁదుగా నాకాశమార్గంబున, బహుదూరంబుపోయి, సుగ్రీవాదులున్నస్థలంబుఁజేరి, యాకాశంబున నెయుండి, సుగ్రీవుంజూచి, దురాత్ముండగు రావణుండుతనతోఁ జెప్పిపంపినమాటలన్నియు, నొకటియయినను విడువక, క్రమంబుగాఁ జెప్పెను. అని తాత్పర్యము.

తం ప్రాపయంతం వచనం తూర్ణ మాప్లుత్య వానరాః
ప్రాపద్యంత దివం క్షిప్రం లోప్తుం హంతుంచ ముష్టిభిః. ౧౬

టీక॥వానరాః = వానరులు; వచనం=మాటను; ప్రాపయంతం=పొందించుచున్న, వినిపించుచున్న యనుట; తం= ఆశుకుని; లోప్తుం=లోపింపఁజేయుటకును; ముష్టిభిః=పిడికిళ్ల చేత; హంతుంచ= కొట్టుటకును; తూర్ణం = శీఘ్రముగా; ఆప్లుత్య=ఎగిరి; క్షిప్రం = శీఘ్రముగా; దివం=ఆకాశమును; ప్రాపద్యంత = పొం

దిరి-

అంత, నట్టిమాటలు పలుకుచున్న శుకుంజూచివానరులు,అతనిం,బిడికిళ్లం గొట్టి, ఱెక్కలువిడుచుటకై, శీఘ్రంబున, నాకాశంబున కుద్గమించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

స తైః ప్లవఙ్గైః ప్రసభం నిగృహీతో నిశాచరః
గగనా ద్భూతలేచాశు పరిగృహ్య నిపాతితః. ౧౭

టీక॥సః=ఆ; నిశాచరః=రాక్షసుండు; తైః=ఆ; ప్లవంగైః=వానరులచేత; ప్రసభం= బలాత్కారముగాఁ;నిగృహీతః=నిగ్రహింపఁబడినవాఁడై; పరిగృహ్య=పట్టుకొని; గగనాత్= ఆకాశముననుండి; భూతలే = నేలయందు;నిపాతితశ్చ= పడఁద్రోయఁబడినాఁడును-

ఆవానరులు, బలాత్కారముననా రాక్షసునొడిసిపట్టుకొని,యాకాశంబుననుండి, నేలంబడఁద్రోసిరి-

అని, తాత్పర్యము.

వానరైః పీడ్యమానస్తు శుకో వచన మబ్రవీత్

టీక॥శుకస్తు = శుకుఁడును; వానరైః=వానరులచేతఁ; పీడ్యమానః= పీడింపఁబడినవాఁడై; వచనం = మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అట్లువానరులుతన్నుఁబీడింపఁగా, శుకుండు, రాముం బేరొకనియిట్లని విలపించెను. అని, తాత్పర్యము.

న దూతాన్ ఘ్నంతి కాకుత్స్థ వార్యంతాం సాధు వానరాః. ౧౮

టీక॥ కాకుత్స్థ=రాముఁడా! దూతాన్ = దూతలను;నఘ్నంతి= చంపరు; వానరాః=వానరులు ; సాధు=చక్కఁగా;వార్యంతాం=నివారింపఁబడుదురు గాక-

రాముఁడా! ధార్మికులు దూతలం జంపరు; నన్నీవానరులు చంపవలెనని పట్టియున్నారుకావున, వీరలకు, వలదనియాజ్ఞాపింపుము-

అని, తాత్పర్యము-

యస్తు హిత్వా మతం భర్తు స్స్వమతం సంప్రభాషతే
అను క్తవాదీ దూతస్సన్ స దూతో వధ మర్హతి. ౧౮

టీక॥యః=ఏ;దూతస్తు=దూతమాత్రము;అను క్తవాదీసన్ = చెప్పఁబడని దానిఁజెప్పువాఁడై;భర్తుః = ప్రభువు యొక్క;మతం=మతమును; హిత్వా=విడిచి;స్వమతం=తనమతమును; సంప్రభాషతే= చెప్పుచున్నాఁడో;సః=ఆ; దూతః=దూత;వధం = చంపుటను;అర్హతి=పొందఁదగును.

ఎవ్వండు, స్వామిచెప్పిపంపినమాటలనుజెప్పక,స్వామిమతంబునువిడిచి, స్వమతంబుఁజెప్పునో, అట్టిదూతనుమాత్రము,వధింపవలయును. అని, శుకుండు, రామునితోఁజెప్పుకొనెను.

అని, తాత్పర్యము.

శుకస్య వచనం శ్రుత్వా రామస్తు పరిదేవితమ్
ఉవాచ మావధిష్టేతి ఘ్నతశ్శాఖా మృగర్షభాన్. ౨౦

టీక॥రామస్తు=రాముండును;పరిదేవితం=రోదనరూపమయిన; శుకస్య=శుకునియొక్క; వచనం=మాటను;శ్రుత్వా=విని;ఘ్నతః=కొట్టుచున్న;శాఖామృగర్షభాన్= వానరశ్రేష్ఠులనుగూర్చి;మావధిష్టేతి = చంపవలదని;ఉవాచ=చెప్పెను.

అంత,రాముండు, శుకుండురోదనపూర్వకముగాఁ జెప్పుకొన్నమాటనువిని, కరుణించి, శుకుంగొట్టుచున్నవానరోత్తములంజూచి, "వీనివధింపవలదు" అని,యాజ్ఞాపించెను.

అని, తాత్పర్యము.

సచ పత్రై లఘు ర్భూత్వా హరిభి ర్దర్శితే భయే
అంతరిక్ష స్థితో భూత్వా పున ర్వచన మబ్రవీత్. ౨౧

టీక॥హరిభిః = వానరులచేత;భయే=భయము;దర్శితే = చూపఁబడఁగాఁ;సచ=ఆశుకుఁడును;పత్రైలఘుః=తేలికలగు ఱెక్కలు గలవాఁడు; భూ

త్వా—అయి; అంతరిక్షస్థితః= ఆకాశంబుననున్నవాఁడు; భూత్వా=అయి; పునః=మరల; వచనం = మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అట్లువానరులు పీడించివదలినపిమ్మట, ఆశుకుండు, కొంతభాగమువిఱువఁబడుటంజేసి తేలికగానున్న ఱెక్కలతో నాకాశంబునొంది, సుగ్రీవుంబూచి, మఱల, నిట్లనిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సుగ్రీవ సత్త్వసంపన్న మహాబల పరాక్రమ
కిం మయా ఖలు వక్తవ్యో రావణో లోకరావణః. ౨౨

టీక॥ సత్త్వసంపన్న= శక్తితోఁగూడినవాఁడవును; మహాబలపరాక్రమ= గొప్పబలంబును బరాక్రమంబును గలవాఁడవునగు; సుగ్రీవ=సుగ్రీవుఁడా! మయా=నాచేత; ("ఖలు" అనునదివాక్యాలంకారార్థము) లోకరావణః= లోకంబులనేడ్పించునట్టి; రావణః — రావణుఁడు; కిం=ఏమాటను; వక్తవ్యః= చెప్పఁబడవలయును?

మహాబలపరాక్రమశాలివి శక్తిసంపన్నుఁడవునగుసుగ్రీవుఁడా! లోకంబులనేడ్పించునట్టి, రావణునకు నేనేమిచెప్పవలయును? చెప్పుము. అని, శుకుండు, సుగ్రీవునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

స ఏవ ముక్తః ప్లవగాధిపస్తదా
ప్లవంగమానా మృషభో మహాబలః
ఉవాచ వాక్యం రజనీచరస్య
చారం శుకం తూర్ణ మదీనసత్త్వః. ౨౧

టీక॥ తదా = అప్పుడు; ప్లవంగమానాం=వానరులలో; ఋషభః= శ్రేష్ఠుఁడును; ప్లవగాధిపః= వానరరాజుందును; మహాబలః= అధికమయినబలము గలవాఁడును; అదీనసత్త్వః= తక్కువగానిశక్తిగలవాఁడునగు; సః — ఆసుగ్రీవుఁడు; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తః=చెప్పఁబడినవాఁడై; రజనీచరస్య=రావణునియొక్క;

చారం=చారుండగు; శుకం=శుకునిగూర్చి;వాక్యం=మాటను;ఉవాచ=చెప్పెను.
అట్లు,వానరోత్తముండును మహాబలుండును,వానరరాజుండునగుసుగ్రీవుండు , రావణుని చారుఁడయినశుకుండు చెప్పినమాటనువిని,యతనింజూచి,యిట్లని,చెప్పెను.అని,తాత్పర్యము.

నమేసి మిత్రం నతథాను కంప్యో
నచోపకర్తాసి నమేప్రియోసి
అరిశ్చ రామస్య సహాను బంధ
స్సమేసి వాలీవ వధార్హవధ్యః. ౨౪

టీక॥త్వం (అధ్యాహృతము)= నీవు;మే=నాకు;మిత్రం= స్నేహితుండవు;నాసి=కావు.తథా=అట్లు;అనుకంప్యః= కరుణింపఁబడినవాఁడవు ; న= కావు. ఉపకర్తాచ= ఉపకారముచేసినవాఁడవును;న=కావు;మే= నాకు; ప్రియః=ఇష్టుండవు;నాసి=కావు; రామస్య=రామునికి;అరిశ్చ= శత్రుండవును; సహానుబంధః=సంబంధముతోఁగూడినవాఁడవునగు; సః=అట్టి;త్వం (అధ్యాహృతము)=నీవు;వాలీవ=వాలివలె; వధార్హవధ్యః= చంపుటకుఁ దగినవధ్యుండవు;అసి=అగుచున్నావు.
నీవు, నాకు స్నేహితుండవుకావు; కావున,నీవు,నాకుఁగరుణింపఁదగినవాఁడవుకావు; నాకు నీవేయుపకారంబును జేసినవాఁడవుంగావు, ప్రియుండవును గావు;మఱియు,నాస్నేహితుఁడగురామునకు శత్రుండవు, కావునను, నాశత్రువగువాలికిమిత్రుఁడవుకావునను, నీవు,నాకుశత్రుండవు; వాలియుంబోలె వధ్యుండవు.అని,తాత్పర్యము.

నిహన్మ్యహంత్వాం ససుతం సబంధుం
సజ్ఞాతి వర్గం రజనీచరేశ
లంకాంచ సర్వాం మహతా బలేన
శీఘ్రం కరిష్యామి సమేత్య భస్మ. ౨౫

స ౨౦

టీక॥రజనీచరేశ= రాక్షసులకుఁబ్రభుండవగురావణుఁడా! అహం= నేను; ససుతం=కొడుకులతోఁగూడినవాఁడవు ను; సబంధుం= బంధువులతోఁ గూడిన వాఁడవును; సజ్ఞాతివర్గం = దాయాదుల సమూహముతోఁ గూడిన వాఁడవునగు ; త్వాం=నిన్ను; నిహన్మి = వధించెదను. క్షిప్రం=శీఘ్రముగా; సమేత్య=వచ్చి; మహతా=గొప్పదగు; బలేన=సేనచేత, లంకాం=లంకాపురిని; సర్వాంచ=అంతను; భస్మ = బూడిదనుగా; కరిష్యామి=చేసెదను.

రాక్షసాధీశ్వరుండగు రావణుఁడా! నేను, నిన్ను నీకొడుకులను నీబంధువులను నీదాయాదులను, అందఱును వధించెదను; శీఘ్రంబున, మహాసేనతో వచ్చి, లంకాపురియంతయు, నీఱుగావించెదను.

అని, తాత్పర్యము.

న మోక్ష్యసే రావణ రాఘవస్య
సురైస్సహేంద్రైరపి మూఢ గుప్తః
అంతర్హితస్సూర్యపథం గతోవా
తథైవ పాతాళ మనుప్రవిష్టః. ౨౬

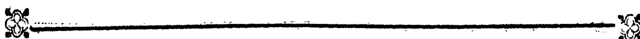
టీక॥మూఢ=జ్ఞానహీనుండవగు ; రావణ=రావణుఁడా; త్వం (అధ్యాహృతము)=నీవు; సహేంద్రైః = దేవేంద్రునితోఁగూడిన; సురైః=దేవతలచేత; గుప్తోపి= రక్షింపఁబడినవాఁడవైనను; అంతర్హితః= మఱుఁగుపడినవాఁడవైనను; సూర్యపథం= సూర్యద్వారమును; గతోవా = పొందినవాఁడవైనను; తథైవ=అట్లే; పాతాళం=పాతాళలోకమును; అనుప్రవిష్టః= ప్రవేశించినవాఁడవైనను; రాఘవస్య=(పంచమ్యర్థమందుషష్ఠి) రామునివలన ; నమోక్ష్యసే=విడువఁబడవు.

మూఢుండవగు రావణుఁడా! నీవు దేవేంద్రాదులతోడ వచ్చినను, నీవంతర్ధానంబునొందిపోయినను, సూర్యద్వారంబునొందినను, పాతాళలోకంబునకుఁబోయినను, రాముండు, నిన్ను విడువఁడు; అవశ్యమువధించును.

అని, తాత్పర్యము.

తస్య తే త్రిషు లోకేషు నపిశాచం నరాక్షసమ్
త్రాతార మనుపశ్యామి నగంధర్వం నచాసురమ్. ౨౭

టీక॥ తస్య=అట్టి; తే=నీకు; త్రిషు=మూఁడయిన; లోకేషు = లోకముల యందును; త్రాతారం=రక్షకుని; పిశాచం=పిశాచమును; నానుపశ్యామి = చూడను. రాక్షసం=రాక్షసుని; న(అనుపశ్యామి)=చూడను. గంధర్వం = గంధర్వుని; న(అనుపశ్యామి)= చూడను. అసురంచ= అసురుని; న(అనుపశ్యామి)=చూడను.

రామునిబాధింపఁబడిననిన్ను, ముల్లోకంబులందును, పిశాచములుగాని, రాక్షసులుగాని, గంధర్వులుగాని , యసురులుగాని, రక్షింపంజాలరు.

అని, తాత్పర్యము.

అవధీర్య జ్జరావృద్ధ మక్షమం కిం జటాయుషమ్

టీక॥ జరావృద్ధం= ముసలితనముచేవృద్ధుఁడును; అక్షమం= అసమర్థుఁడునగు; జటాయుషం= జటాయువును; అవధీః(ఇతి) యత్ = చంపినావనునదియేదిగలదో; తేన (అధ్యాహృతము)= దానిచేత; కిం= ఏమిప్రయోజనము?

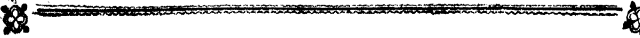
నీవుజటాయువును వధించితివని నిన్ను నీవె మెచ్చుకొనుచున్నావు కాఁబోలు ; అతఁడు, ముసలివాఁడు, అసమర్థుండు; అట్టివానివధించుటయేమియధికము?

అని, తాత్పర్యము.

కిన్ను తే రామ సాన్నిధ్యే సకాశే లక్ష్మణస్యవా. ౭౮
హృతా సీతా విశాలాక్షీ యాం త్వం గృహ్య నబుధ్యసే

టీ॥ త్వం=నీవు; యాం=ఏసీతను; గృహ్య(గృహీత్వా)=గ్రహించి; నబుధ్యసే= ఎఱుంగకున్నావో; సా (అధ్యాహృతము)=అట్టి; విశాలాక్షీ= వెడల్పు లగుకండ్లుగల; సీతా= సీత; తే (త్వయా)=నీచేత; రామసాన్నిధ్యే=రామునిసన్నిధానమునందుఁ గాని ; లక్ష్మణస్య=లక్ష్మణుని యొక్క; సకాశేవా=సమీపమునందుఁగాని ; హృతాకిన్ను= అపహరింపఁబడినదాయేమి?

నీవు, సీతం దెచ్చితినని గర్వించుచున్నావు; విశాలాక్షియగు నాసీతను, రాముఁడైనను, లక్ష్మణుండైన , నుండునప్పుడు , అపహరించితివా యే

మీవారలకుభయముపడి, వారలెవ్వరు నులేనప్పుడు, దొంగతనముగాఁదీసికొనివచ్చితివే. అని, తాత్పర్యము.

మహాబలం మహాత్మానం దుర్ధర్షమమరైరపి. ౨౯
నబుధ్యసే రఘుశ్రేష్ఠం యస్తే ప్రాణాన్ హరిష్యతి

టీక॥యః=ఎవ్వఁడు; తే = నీయొక్క; ప్రాణాన్=ప్రాణములను;హరిష్యతి=హరింపఁగలఁడో;తం (అధ్యాహృతము)=అట్టి; మహాబలం=అధికమయినబలముగలవాఁడును ; మహాత్మానం=అధికమయినబుద్ధిగలవాఁడును; అమరైరపి = దేవతలచేనైనను; దుర్ధర్షం=ఎదిరింపఁనలవిగాని వాఁడునగు; రఘుశ్రేష్ఠం=రాముని; నబుధ్యసే= ఎఱుంగకున్నావు.

నీప్రాణంబులంగొనునట్టి, మహాబలుండునుమహాత్ముండును, దేవతలకేని చెనకరానివాఁడునగు రామునెఱుంగవు. అని,సుగ్రీవుండు,రావణునితోఁజెప్పమని,శుకునితోఁజెప్పెను.

అని; తాత్పర్యము.

తతో బ్రవీ ద్వాలిసుత స్త్వంగదో హరిసత్తమః. ౩౦

టీక॥తతః=అటుపిమ్మట; హరిసత్తమః=వానరశ్రేష్ఠుండగు; రాజసుతః=వాలికొడుకైన;అంగదస్తు= అంగదుండును;అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అంత, వానరశ్రేష్ఠుండును వాలికుమారుండునగు నంగదుండు, సుగ్రీవునితో,నిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

నాయం దూతో మహారాజ చారికః ప్రతిభాతి మే
తులితంహి బలం సర్వ మనేనాత్రైవ తిష్ఠతా. ౩౧

టీక॥మహారాజ=వానరరాజుండవగుసుగ్రీవుఁడా!అయం = ఈశుకుఁడు; దూతః=దూతః;న=కాఁడు, చారికః=చారుఁడు.ఇతి(అధ్యాహృతము)=అని; మే=నాకు;ప్రతిభాతి= తోఁచుచున్నది. అత్రైవ=ఇచ్చటనే;తిష్ఠతా= ఉన్నట్టి;

అనేన=ఇతనిచేత;బలం=సేన;సర్వం=అంతయు; తులితంహి=కొలువఁబడినదిగదా!

మహారాజుఁడవగుసుగ్రీవుఁడా! ఈశుకుఁడుదూతకాఁడు; ఈతండు, రావణునిచారుఁడనినాకుఁదోఁచుచున్నది;ఇతండు,మనయెదుటనున్నట్లెయుండి, సేనాసన్నివేశ విధమంతయుంగసించినాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

గృహ్యతాం మాగమ ల్లంకా మేతద్ధి మమ రోచతే

టీక॥ అయం(అధ్యాహృతము)=ఇతఁడు; గృహ్యతాం=పట్టుకొనఁబడుఁగాక.లంకాం= లంకను; మాగమత్=పొందకుండుఁగాక. ఏతత్ = ఇది;మమ=నాకు; రోచతేహి=రుచించుచున్నదిగదా!

ఇతనింబట్టిబంధింపుఁడు;ఇతనిలంకకుఁబోనియ్యరాదు;ఇదినాకుఁదోఁచుచున్నది.అని, యంగదుండు, సుగ్రీవునకుఁజెప్పెను.అని, తాత్పర్యము.

తతో రాజ్ఞా సమాదిష్టా స్సముత్ప్లుత్య వలీముఖాః ౩౨
జగృహుశ్చ బబంధుశ్చ విలపంత మనాథవత్

టీక॥ తతః= అటుపిమ్మట; వలీముఖాః=వానరులు; రాజ్ఞా= వానరరాజుండగుసుగ్రీవునిచేత;సమాదిష్టాః= ఆజ్ఞాపింపఁబడినవారలై;సముత్ప్లుత్య=ఎగిరి;అనాథవత్= అనాథవలె;విలపంతం=ఏడ్చుచున్నశుకుని; జగృహుశ్చ=పట్టిరియు;బబంధుశ్చ=కట్టిరియు.

అంత, సుగ్రీవునియాజ్ఞచే, వానరులు,ఆకాశంబునకెగరి,యనాథయుంబోలె రోదనంబుసేయుచున్న యాశుకుంబట్టిబంధించిరి.అని, తాత్పర్యము.

శుకస్తు వానరై శ్చండై స్తత్ర తై స్సంప్రపీడితః ౩౩
వ్యాక్రోశత మహాత్మానం రామం దశరథాత్మజమ్

టీక॥ శుకస్తు=శుకుండును; తత్ర=అచ్చట; చండైః=భయంకరులగు; వా

నరైః=వానరులచేత; సంప్రపీడితః = మిక్కిలియుఁబీడింపఁబడినవాఁడై; మహాత్మానం—పూజ్యమయినమనుష్యుగలవాఁడును; దశరథాత్మజః=దశరథునికొడుకునగు; రామం=రామునిగూర్చి; వ్యాక్రోశత=అఱచెను.

అంత, శుకుండు, అట్లచ్చట, భయంకరాకారులగు నావానరులచేఁబీడితుండై, మహాత్ముండును దశరథకుమారుండునగు, రామునింజేరొక్కని విలపించెను అని; తాత్పర్యము.

లుప్యేతే మే బలా త్పక్షౌ భిద్యేతేచ తథాక్షిణీ. ३८

టీక॥ మే=నాయొక్క; పక్షౌ=ఱెక్కలు; బలాత్= బలాత్కారమువలన; లుప్యేతే = లోపించుచున్నవి. తథా=అట్లు; అక్షిణీచ=కండ్లును; భిద్యేతే=భేదింపఁబడుచున్నవి.

నా ఱెక్కలను బలాత్కారంబున విఱిచివేయుచున్నారు! నాకండ్ల బెఱికివేయుచున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

యాంచ రాత్రిం మరిష్యామి జాయే రాత్రించ యామహమ్
ఏతస్మి న్నంతరే కాలే య న్మయాహ్యా శుభం కృతమ్. ३౫
సర్వం త్వముపపద్యేథా జహ్యాం చేద్యది జీవితమ్

టీక॥అహం (అధ్యాహృతము) = నేను; జీవితం— ప్రాణమును; జహ్యాం చేత్=విడుతునేని; అహం = నేను; యాం=ఏ; రాత్రించ=రాత్రియందును; మరిష్యామి=చత్తునో; యాం=ఏ; రాత్రించ=రాత్రియందును; జాయే= పుట్టినానో; ఏతస్మిన్=ఈ; అంతరే=మధ్యగతమగు; కాలే=కాలమునందు; మయా=నాచేత;("హి" అనునదిపాపూరణార్థము) యత్ = ఏ ; అశుభం=పాపము; కృతం= చేయఁబడినదో; తత్(అధ్యాహృతము)= దాని; సర్వం=అంతయు; త్వం=నీవు ; ఉపపద్యేథాః=పొందుదువు.

అనపరాధినిదూతనగునేను, అన్యాయంబున, నిచ్చట వధింపఁబడుదునేని, నేనుబుట్టినదిమొదలు, ఇదివఱకు, ఏమే పాపములంజేసియుందునో, అట్టిఘోరములైన నాపాపములన్నియు, నిన్నుఁ, బొందును. అని. శుకుండు, రామునింజేరొక్కని, విలపించెను. అని, తాత్పర్యము.

నాఘాత యత్తదా రామ శ్శ్రుత్వా తత్పరిదేవనమ్. ३౬
వానరా నబ్రవీ ద్రామో ముచ్యతాం దూత ఆగతః

టీక॥తదా=అప్పుడు;రామః= రాముఁడు;తత్=ఆ;పరిదేవనం=ఏడ్పును;శ్రుత్వా=విని;నాఘాతయత్=కొట్టింపఁడయ్యె.రామః=రాముఁడు;"ఆగతః=వచ్చిన;దూతః=దూత; ముచ్యతాం=విడువఁబడుఁగాక" ఇతి (అధ్యాహృతము)=అని;వానరాన్=వానరులనుగూర్చి;అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అప్పుడు,రాముఁడు, శుకునిరోదనంబునాలకించి,"దూతనువిడువుఁడు" అని,వానరులకాజ్ఞాపించి,శుకునివిడిపించెను. అని,తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, వింశస్సర్గః.
ఇది,స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు,శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండవింశసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీ

ఏకవింశసర్గప్రారంభః.

తత స్సాగరవేలాయాం దర్భా నాస్తీర్య రాఘవః
అంజలిం ప్రాఙ్ముఖః కృత్వా ప్రతిశిశ్యే మహోదధేః. ౧
బాహుం భుజగభోగాభ ముపధాయా రిసూదనః

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; అరిసూదనః=శత్రువులంజంపునట్టి; రాఘవః=రాముండు; సాగరవేలాయాం=సముద్రతీరమునందు; దర్భాన్=దర్భలను; ఆస్తీర్య=పఱిచి; ప్రాఙ్ముఖః=తూర్పుమొగముగలవాఁడై; మహోదధేః=సముద్రమునకు; అంజలిం=చేమోడ్పును; కృత్వా=చేసి; భుజగభోగాభం=సర్పముయొక్కశరీరముయొక్కకాంతివంటికాంతిగల; బాహుం=భుజమును; ఉపధాయ=తలగడగాఁజేసికొని; ప్రతిశిశ్యే=ఎదుటశయనించెను.

అంత, శత్రుసంహర్తయగు రాముండు, సముద్రతీరంబున, దర్భలుపఱిచికొని, తూర్పుమొగంబుగా, సముద్రంబునకుఁజేమోడ్పుగీలించి, నమస్కరించి, సర్పశరీరముంబోలె నతిమృదులంబగుబాహువుందలగడగాఁజేసికొని, సముద్రమునకెదుటఁ, బరుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

జాతరూపమయై శ్చైవ భూషణై ర్భూషితం పురా. ౨
వరకాంచనకేయూరముక్తాప్రవరభూషణైః
భుజైః పరమనారీణా మభిమృష్ట మనేకధా. ౩
చందనాగరుభి శ్చైవ పురస్తా దధివాసితమ్
బాలసూర్యప్రతీకాశై శ్చందనై రుపశోభితమ్. ౪
శయనే చోత్తమాంగేన సీతాయా శ్శోభితం పురా
తక్షకస్యేవ సంభోగం గంగాజలనిషేవితమ్. ౫

సంయుగే యుగసంకాశం శత్రూణాం శోకవర్ధనమ్
సుహృదానందనం దీర్ఘం సాగరాంతవ్యపాశ్రయమ్. ౬
అస్యతాచ పున స్సవ్యం జ్యాఘాతవిగతత్వచమ్
దక్షిణో దక్షిణం బాహుం మహాపరిఘసన్నిభమ్. ౭
గోసహస్రప్రదాతార ముపధాయ మహద్భుజమ్
అద్య మే మరణంవా థ తరణం సాగరస్యవా. ౮
ఇతి రామో మతిం కృత్వా మహాబాహు ర్మహోదధిమ్
అధిశిశ్యే స విధివ త్ప్రయతో నియతో మునిః. ౯

టీక॥దక్షిణః=సమర్థుఁడగు;మహాబాహుః=పెద్దచేతులుగల;సః=ఆ;రామః=రాముండు;పురా=మునుపు;జాతరూపమయైః=బంగారువికారములైన;భూషణైశ్చైవ=భూషణములచేతను;భూషితం = అలంకరింపఁబడినదియును;పరకాంచనకేయూరముక్తాప్రవర భూషణైః=శ్రేష్ఠములయినబంగారుబాహుపురులును శ్రేష్ఠములైనముత్తెములతోఁగూడినసొమ్ములునుగల; పరమనారీణాం=శ్రేష్ఠలయిన స్త్రీలయొక్క; భుజైః=బాహువులచేత; అనేకధా= పెక్కువిధములుగ ; అభిమృష్టం= తడవఁబడినదియు;పురస్తాత్=మునుపు; చందనాగరుభిశ్చైవ=చందనాగరు గంధములచేతను; అధివాసితం= వాసనగొట్టునట్లుచేయఁబడినదియును ; బాలసూర్యప్రతీకాశైః=లేఁతసూర్యునితోసమానములయిన; చందనైః=రక్తచందనములచేత; ఉపశోభితం= ప్రకాశించుచుండినదియు; పురా=మునుపు;శయనే=పాన్పునందు; సీతాయాః=సీతాదేవియొక్క; ఉత్తమాంగేన= శిరస్సుచేత; శోభితంచ=ప్రకాశించినదియు;గంగాజలనిషేవితం= గంగానదీజలములచే సేవింపఁబడిన ; తక్షకస్య=తక్షకమనుసర్పముయొక్క; సంభోగమివ(స్థితం)=దేహమువలెనున్నదియు;సంయుగే=యుద్ధమునందు; యుగసంకాశం=గడియ మ్రానుతో సమానమయినదియు; శత్రూణాం=పగవారికి;శోకవర్ధనం=దుఃఖమును వృద్ధిపొందించునదియు; సుహృదానందనం= స్నేహితులనుసంతోషపఱచునదియును;దీర్ఘం=నిడుపయినదియు ; సాగరాంతవ్యపాశ్రయం=సముద్రములేహద్దులుగాఁగల

స ౨౧

భూమండలమునకుఆలంబన భూతంబును;పునః=ఇంకను; సవ్యం=ప్రదక్షిణమగునట్లుగా;అస్యతా=బాణములనువిడుచునట్టి; ఆత్మనా(అధ్యాహృతము)=తనచేత;జ్యాఘాతవిగతత్వచం = అల్లెత్రాటి దెబ్బలచే పోయిన చర్మముగలదియు;మహాపరిఘసన్నిభం=గొప్పయినుపగుదియతో సమానమయినదియు; గోసహస్రప్రదాతారం=ఆవులయొక్క వేయింటి నిచ్చునదియు ; మహద్భుజం(మహాభుజం) = గొప్పబాహువునగు;దక్షిణం=కుడిదయిన; బాహుం=భుజమును; ఉపధాయ=తలగడగాఁజేసికొని;"అద్య=ఇప్పుడు;మే=నాకు;మరణంవా = చావుగాని;అథ=ఇంక; సాగరస్య=సముద్రముయొక్క; తరణంవా = దాఁటుటగాని; భవతు (అధ్యాహృతము)=అగుఁగాక."ఇతి=అని;మతిం=బుద్ధిని;కృత్వా = చేసికొని;ప్రయతః=పరిశుద్ధుండై; నియతః=మనోనియమముగలవాఁడై ; మునిః=మౌనముగలవాఁడై; విధిః=యథాశాస్త్రముగా;మహోదధిం= సముద్రమునుగూర్చి;అధిశిశ్యే=పరుండెను.

దాక్షిణ్యవంతుండును మహాబాహుండునగు రాముండు, మున్ను బంగారు భూషణంబులచే నలంకరింపఁబడియుండినదియు,బంగారుబాహుపురులనుముక్తామయభూషణంబులను ధరించియున్నయుత్తమవనితలభుజంబులచేఁబెక్కువిధంబులం బరామృష్టంబును, జందనాగరుప్రముఖ సుగంధిగంధంబులచేతనురక్తచందనంబులచేతను గుబాళించుచుండినదియు, హంసతూలికామయశయనంబున,సీతాదేవిశిరముచేనధిష్ఠితంబయి ఎంతయుం బ్రకాశించుచుండినదియు,గంగా జలంబుననుండు తక్షక కాయంబునకుసరివచ్చుచుండినదియు,యుద్ధరంగంబునంబగవారికిగోపురాగళంబుంబోలెనడ్డపడి దుర్ధర్షణంబై మహాదుఃఖంబుగలిగించునదియు , మిత్రులకుసంతోషంబుగలిగించునదియు, ఆజానులంబమానంబును , భూమండలంబునకంతయునాలంబనభూతంబును , శత్రువులపైన నవరతబాణప్రయోగంబుసేయుటచేజ్యాఘాతంబు నంగలిగినకిణంబులతోనొప్పుచున్నదియు,గొప్పయినుపగుదియువలెనున్నదియుఁ, బెక్కుమాఱులుగోసహస్రంబుల నొసంగినదియునగు దక్షిణబాహువుందలగడఁగాఁజేసికొని"ఇంకనాకుమరణంబేని, సముద్రతరణంబేనిగలుగుఁగాక"యనిదృఢంబుగా

సంకల్పించి,స్నానాదులచేఁ బరిశుద్ధుం డయి మనోనియమంబునువాఙ్నియమంబునుంగలవాఁడై , సముద్రంబునకెదురుగా శయనించెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్య రామస్య సుప్తస్య కుశాస్తీర్ణే మహీతలే
నియమా దప్రమత్తస్య నిశా స్త్రిస్రో ఽతిచక్రముః. ౧౦

టీక॥ నియమాత్= నియమమువలన; అప్రమత్తస్య=ఏమఱనివాఁడగు; తస్య=ఆ; రామస్య=రాముండు; కుశాస్తీర్ణే=దర్భలచేఁబఱుపఁబడిన;మహీతలే=భూమితలమునందు; సుప్తస్య=శయనించియుండఁగా; తిస్రః=మూఁడయిన; నిశాః=రాత్రులు; అతిచక్రముః= అతిక్రమించినవి.

అట్లు, నియమంబుదప్పక, రాముండు, దర్భలుపఱచిననేలపై, శయనించియుండఁగా , మూఁడురాత్రులుగడచినవి. అని, తాత్పర్యము.

స త్రిరాత్రోషిత స్తత్ర నయజ్ఞో ధర్మవత్సలః
ఉపాసత తదా రామ స్సాగరం సరితాం పతిమ్. ౧౧

టీక॥ నయజ్ఞః=నీతితెలిసినవాఁడును;ధర్మవత్సలః=ధర్మమునందతిప్రీతిగలవాఁడునగు;సః=ఆ;రామః = రాముఁడు; తత్ర=ఆసముద్రతీరమునందు; త్రిరాత్రోషితః= మూఁడురాత్రులున్నవాఁడై;తదా=అప్పుడు ; సరితాం=నదులకు;పతిం = పెనిమిటియగు;సాగరం=సముద్రుని;ఉపాసత = ఉపాసించెను.

నయజ్ఞుండు నతిధార్మికుండునగు నారాముండు, అచ్చటసముద్రతీరంబున, అట్లుమూఁడురాత్రులు శయనించియుండి,ఆమూఁడురాత్రులును, ఎడతెగక, నదీపతియగుసముద్రునారాధింపుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

న చ దర్శయతే మంద స్తదా రామస్య సాగరః
ప్రయతేనాపి రామేణ యథార్హ మభిపూజితః. ౧౨

టీక॥తదా = అప్పుడు; మందః = మూఢుండగు; సాగరః = సముద్రుండు; ప్రయతేన = పరిశుద్ధుండగు; రామేణ = రామునిచేత; యథార్హం = యథాయోగ్యముగ; అభిపూజితోపి = పూజింపఁబడినవాఁడైనను; ఆత్మానం (అధ్యాహృతము) = తన్ను; రామస్య = రామునికి; నదర్శయతే = చూపఁడయ్యె ("చ" అనునది పాదపూరణార్థము.)

సముద్రుండు, మూఢుండగుటవలన, రాముండు నియమంబున నెంతయు నారాధించినను, సాక్షాత్కరింపఁడయ్యె.

అని, తాత్పర్యము.

సముద్రస్య తతః క్రుద్ధో రామో రక్తాంతలోచనః
సమీపస్థ మువాచేదం లక్ష్మణం శుభలక్షణమ్. ౧౩

టీక॥తతః = అటుపిమ్మట; రామః = రాముఁడు; సముద్రస్య = సముద్రునివిషయమయి; క్రుద్ధః = కోపించినవాఁడై; రక్తాంతలోచనః = ఎఱ్ఱనికొనలుగలకండ్లు గలవాఁడై; సమీపస్థం = సమీపమునను న్న; శుభలక్షణం = మంగళకరములగులక్షణములుగల; లక్ష్మణం = లక్ష్మణునిగూర్చి; ఇదం = ఈమాటను; ఉవాచ = చెప్పెను.

అంత, రాముండు, సముద్రంబుపైఁ గోపించి, కనుఁగొనలనెఱ్ఱఁదనంబుగదుర, సమీపంబుననున్న శుభలక్షణలక్షితుండగులక్ష్మణుఁజూచి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

అవలేప స్సముద్రస్య నదర్శయతి యత్స్వయమ్

టీక॥స్వయం = తన్ను; నదర్శయతి (ఇతి) యత్ = చూపకున్నాఁడనునదియేదిగలదో; అయం (అధ్యాహృతము) = ఇది; సముద్రస్య = సముద్రముయొక్క; అవలేపః = గర్వము.

సముద్రుండింకను, రాకున్నాఁడుగదా! ఇతనిగర్వంబిట్లు సేయుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము-

ప్రశమశ్చ క్షమాచైవ ఆర్జవం ప్రియభాషితా. ౧౪
అసామర్థ్యాం ఫలం త్యేతే నిర్గుణేషు సతాంగుణాః

టీక॥ ప్రశమశ్చ=శాంతియు ; క్షమాచైవ=ఓర్పును; ఆర్జవం= కౌటిల్యములేకుండుటయు ; ప్రియభాషితా=ప్రియంబులువలుకుటయు; ఏతే=ఈ; సతాం=పెద్దలయొక్క; గుణాః=గుణములు; నిర్గుణేషు= దుష్టులయందు; అసామర్థ్యం= సామర్థ్యములేమిః; ఫలంతి=కలిగించుచున్నవి.

కోపములేకుండుట, అపరాధంబు నోర్చుట,కుటిలతలేకుండుట, ప్రియంబులువలుకుట, ఇవిమొదలగు సత్పురుషులగుణములు, నిర్గుణులను,అసామర్థ్యకృతంబులుగాఁదోఁచును.

అని, తాత్పర్యము.

ఆత్మప్రశంసినం ధృష్టం దుష్టం విపరిధావకమ్. ౧౫
సర్వత్రోత్సృష్టదండంచ లోకస్సత్కురుతే నరమ్

టీక॥లోకః=జనము ; ఆత్మప్రశంసినం=తన్నుఁబొగడుకొను వాఁడును; ధృష్టం=దయలేనివాఁడును;దుష్టం=దుష్టుండును; విపరిధావకం= పరుగెత్తువాఁడును; సర్వత్ర= అందఱియందును;ఉత్సృష్టదండంచ=విడువఁబడినశిక్షగలవాఁడునగు; నరం=పురుషుని ; సత్కురుతే=పూజించుచున్నది.

లోకమునందుజనులు,ఆత్మస్తుతిపరుండును,నిర్దయుండును, దుష్టుండును,గర్వంబుననతిప్రసంగియు , మంచివారని చెడువారనివివేచనంబులేక , యందఱను దండించు వాఁడునగు పురుషుని, గౌరవింతురుగాని,శమాదులుగలసత్పురుషునిగౌరవింపరు. అని, తాత్పర్యము.

న సామ్నా శక్యతే కీర్తిర్నసామ్నా శక్యతే యశః. ౧౬
ప్రాప్తుం లక్ష్మణ లోకేస్మిన్ జయోవా రణమూర్ధని

టీక॥ లక్ష్మణ= లక్ష్మణుఁడా! అస్మిన్=ఈ; లోకే = లోకమునందు; సామ్నా=మంచితనముచేత; కీర్తిః=బలవంతుఁడనుకీర్తి; ప్రాప్తుం= పొందుటకు; నశక్యతే= అలవిగాదు. సామ్నా=మంచితనముచేత ; యశః=పరాక్రమవంతుఁడను యశస్సును; ప్రాప్తుం(అధ్యాహృతము)=పొందుటకు ; నశక్యతే=అలవిగాదు. రణమూర్ధని=యుద్ధశిరస్సునందు; జయోవా= గెలు

స ౨౧

వు గాని ; సాపున్నా, ప్రాప్తుం,నశక్యాతే (అధ్యాహృతము)=మంచితనముచేతఁ బొందుటకలవిగాదు.

లక్ష్మణుఁడా! ఈలోకంబున, బలవంతుండను కీర్తిగాని గాని, పరాక్రమవంతుఁడనుయశస్సునుగాని, యుద్ధరంగంబునజయంబునుగాని, మంచితనముచేఁ బొందనలవిగాదు-

అని, తాత్పర్యము,

అద్య మద్బాణనిర్భిన్నైః మకరై ర్మకరాలయమ్. ౧౭
నిరుద్ధతోయం సౌమిత్రే ప్లవద్భిః పశ్య సర్వతః

టీక॥ సౌమిత్రే=లక్ష్మణుఁడా! అద్య=ఇప్పుడు;మద్బాణనిర్భిన్నైః=నా బాణములచే భేదింపఁబడినవియు; సర్వతః=అంతటను; ప్లవద్భిః=తేలుచున్నవియునగు; మకరైః=మొసళ్లచేత; నిరుద్ధతోయం=అడ్డగింపఁబడిననీళ్లుగల ; మకరాలయం=సముద్రమును; పశ్య=చూడుము-

లక్ష్మణుఁడా ! ఇప్పుడు, నాబాణబులచేఁ జగియంతటం దేలుచుండు,మకరంబులచే, నీసముద్రంబావరింపఁబడియుండఁగలదు; చూడుము.

అని, తాత్పర్యము.

మహాభోగాని మత్స్యానాం కరిణాంచ కరానిహ. ౧౮
భోగినాం పశ్య నాగానాం మయా ఛ్ఛిన్నాని లక్ష్మణ

టీక॥లక్ష్మణ=లక్ష్మణుఁడా!ఇహ=ఇచ్చట; మయా=నాచేత; ఛిన్నాని=నఱుకఁబడిన; భోగినాం= పెద్దశరీరముగల; నాగానాం = సర్పములయొక్క; మహాభోగాని= పెద్దశరీరములను;కరిణాం=ఏనుంగులయిన;మత్స్యానాం=మత్స్యములయొక్క; కరాన్=తొండములను; పశ్య=చూడుము.

లక్ష్మణుఁడా!ఇంక,శీఘ్రంబుననే, మహాకాయంబులగు సర్పంబులశరీరంబులను,గజాకారమత్స్యంబులను,నాచే భేదింపఁబడిసముద్రజలంబులం బడియుండఁగాఁజూడఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.

సశంఖశుక్తికాజాలం సమీనమకరం శరైః. ౯
అద్య యుద్ధేన మహతా సముద్రం పరిశోషయే

టీక॥అద్య=ఇప్పుడు;శరైః=బాణంబులచేత;మహతా=గొప్పదగు;యుద్ధేన=జగడముచేత ; సశంఖశుక్తికాజాలం=శంఖములయొక్కయు ముత్తెపుచిప్పల యొక్కయు సమూహములతోఁ గూడినదియు;సమీనమకరం = మత్స్యములతోను మొసళ్లతోనుం గూడినదియునగు; సముద్రం=సముద్రమును;పరిశోషయే=ఎండించెదను.

ఇప్పుడు, నానావిధంబులగు బాణంబులు ప్రయోగించి, శంఖశుక్తికాసహితంబును మత్స్యమకరసంకులంబునగు సముద్రమునంతయు శోషిల్లఁజేసెదను.

అని, తాత్పర్యము.

క్షమయాహి సమాయుక్తం మా మయం మకరాలయః. ౨౦
అసమర్థం విజానాతి ధిక్ క్షమా మీదృశే జనే

టీక॥అయం=ఈ; మకరాలయః=సముద్రుఁడు; క్షమయా=ఓర్పుతో; సమాయుక్తం=కూడిన;మాం=నన్ను; అసమర్థం = సమర్థుఁడుగానివానిఁగా;విజానాతిహి=తెలిసికొన్నాఁడుగదా! ఈదృశే=ఇట్టి ; జనే=జనమునందు; క్షమాం=ఓర్పునుగూర్చి; ధిక్=దహింపఁబడుటయగుఁగాక.

నేను, ఓర్చియుండుటచేతఁగదా యీసముద్రుండునన్ను సమర్థునిఁగాఁ దలంచియుపేక్షించినాఁడు ; ఇట్టిదుష్టునివిషయమయి, ఓర్పుదగదు,ఇంకఁ గ్రోధంబు నేవహింపవలయును.

అని, తాత్పర్యము.

నదర్శయతి సామ్నా మే సాగరో రూప మాత్మనః. ౨౧

టీక॥ సామ్నా=మంచితనముచేత; సాగరః=సముద్రుఁడు; ఆత్మనః=తనయొక్క; రూపం=రూపమును; మే =నాకు ; నదర్శయతి = చూపకున్నాఁడు.

సామోపాయంబెంత చేసినను, సముద్రుండు , నాకుసాక్షాత్కరింపకున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

చాప మానయ సౌమిత్రే శరాంశ్చా శీవిషోపమాన్
సాగరం శోషయిష్యామి పద్భ్యాం యాంతు ప్లవంగమాః. ౨౨

టీక॥ సౌమిత్రే=లక్ష్మణుఁడా! చాపం = ధనుస్సును; ఆశీవిషోపమాన్= సర్పములతోఁబోలిక-గల;శరాంశ్చ = బాణములను; ఆనయ = తెమ్ము. సాగరం=సముద్రమును;శోషయిష్యామి= ఎండించెదను. ప్లవంగమాః = వానరులు; పద్భ్యాం=కాళ్లచేత;యాంతు= పోవుదురు గాక.

లక్ష్మణుఁడా!ధనుస్సునుదీక్ష్ణబాణంబులనుం దెమ్ము ; సముద్రంబునంతయు శోషిల్లంజేసెదను; వానరులు, కాలినడక నేలంకకుఁబోవుదురు గాక.

అని, తాత్పర్యము.

అద్యా క్షోభ్యమపి క్రుద్ధః క్షోభయిష్యామి సాగరమ్

టీక॥ అహం(అధ్యాహృతము)=నేను; అద్య=ఇప్పుడు; క్రుద్ధః=కోపించినవాఁడనై ; అక్షోభ్యమపి=కలఁతపెట్టఁగూడనిదైనను ; సాగరం = సముద్రమును;క్షోభయిష్యామి= కలఁతపఱచెదను.

ఇప్పుడు, అక్షోభ్యంబగుసముద్రంబును, క్రుద్ధుండనై , క్షుభితంబుగావించెదను. అని,తాత్పర్యము.

వేలాసుకృతమర్యాదం సహసోర్మిసమాకులమ్. ౨౩
నిర్మర్యాదం కరిష్యామి సాయకైర్వరుణాలయమ్

టీక॥వేలాసుకృతమర్యాదం= చెలియలికట్టచేఁజేయఁబడిన హద్దు గలదియు; ఊర్మిసమాకులం=అలలచేనిండినదియునగు; వరుణాలయం= సముద్రమును; సహసా=శీఘ్రముగా; సాయకైః=బాణములచేత ; నిర్మర్యాదం=హద్దులేనిదానిఁగా; కరిష్యామి= చేసెదను.

చెలియలికట్టనతిక్రమింపకుండునదియుఁ దరంగసంకులంబునగు సముద్రంబు,నింక, శీఘ్రంబున,నిర్మర్యాదంబుగా,భూమియందంతయుఁ, బ్రవహించునట్లుగావించెదను.

అని, తాత్పర్యము.

మహార్ణవం క్షోభయిష్యే మహాదానవసంకులమ్. ౨౪

టీక॥ మహాదానవసంకులం=గొప్ప దానవులచేనిండిన ; మహార్ణవం=మహాసముద్రమును; క్షోభయిష్యే= కలంతపెట్టెదను.

సముద్రంబునందలి దానవులతోఁగూడ, సముద్రంబునంతయు , క్షుభితంబుగావించెదను. అని, రాముఁడు, లక్ష్మణునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్వా ధనుష్పాణిః క్రోధవిస్ఫారితేక్షణః

బభూవ రామో దుర్ధర్షో యుగాంతాగ్నిరివ జ్వలన్. ౨౫

టీక॥ రామః=రాముఁడు; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్త్వా=చెప్పి;ధనుష్పాణిః=విల్లు చేతంగలవాఁడై ; క్రోధవిస్ఫారితేక్షణః= కోపముచేఁద్రిప్పఁబడినకండ్లుగలవాఁడై;యుగాంతాగ్నిరివ = ప్రళయకాలాగ్నిహోత్రుఁడువలె;జ్వలన్= మండుచు;దుర్ధర్షః= హెనకఁగూడనివాఁడు;బభూవ=ఆయెను.

ఇట్లు,లక్ష్మణునకుంజెప్పి, రాముండు,ధనుర్బాణంబులుధరించి, పరమకుపితుండై, కండ్లుగిఱగిఱంద్రిప్పుచుఁ, ప్రళయకాలానలంబుకై వడివెలుంగుచు, దుర్ధర్షుండై,యుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

సంపీడ్యచ ధను ర్ఘోరం కంపయిత్వా శరై ర్జగత్

ముమోచ విశిఖా నుగ్రాన్ వజ్రానివ శతక్రతుః. ౨౬

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)= ఆరాముఁడు;ఘోరం=భయంకరమయిన; ధనుః=వింటిని; సంపీడ్యచ=పీడించియు; జగత్=లోకమును;శరైః= బాణంబులచేత;కంపయిత్వా = వడఁకించి; ఉగ్రాన్=తీక్ష్ణములగు;విశిఖాన్= బాణములను;శతక్రతుః=దేవేంద్రుఁడు;వజ్రానివ=వజ్రాయుధములనువలె; ముమోచ=విడిచెను.

అంత,రాముండు, ధనువుసజ్యంబుగావించి,దృఢముష్టింబట్టి,లోకంబులుభీతంబులయి గడగడవడంక, దేవేంద్రుం

డు పెక్కువజ్రాయుధంబులుప్రయోగించునట్లు, తీక్ష్ణంబులగు బాణంబులం బ్ర యోగించెను. అని, తాత్పర్యము.

తే జ్వలంతో మహావేగా స్తేజసా సాయకోత్తమాః
ప్రవిశంతి సముద్రస్య సలిలం త్రస్తపన్నగమ్. ౨౭

టీక॥ తే=ఆ; సాయకోత్తమాః=బాణశ్రేష్ఠములు; మహావేగాః = అధికమయిన వేగము గలవై ; తేజసా=కాంతిచేత; జ్వలంతః = వెలుంగుచు; సముద్రస్య=సముద్రంబుయొక్క; త్రస్తపన్నగం= భయపడినసర్పములుగల; సలిలం=జలమును; ప్రవిశంతి=ప్రవేశించుచున్నవి.

అంత, నాబాణంబులు, మహావేగంబులయి, తేజంబుచేజ్వలించుచు, భయపీడితంబులగుసర్పంబులతోనొప్పుచున్నసముద్రజలంబులంబ్రవేశించినవి.

అని, తాత్పర్యము.

తోయవేగ స్సముద్రస్య సనక్రమకరో మహాన్
సంబభూవ మహాఘోర స్సమారుతరవ స్తదా. ౨౮

టీక॥ తదా=అప్పుడు; సమారుతరవః=వాయుధ్వనితోఁగూడినదియు; సనక్రమకరః= మొసళ్లతోనుమత్స్యవిశేషముతోనుంగూడినదియు; మహాన్=గొప్పదియు; మహాఘోరః=మహాభయంకరమునగు; సముద్రస్య=సముద్రముయొక్క; తోయవేగః = జలవేగము; సంబభూవ=కలిగినది.

అప్పుడు, సముద్రంబునందు, తరంగవేగంబు, వాయువేగసంఘట్టితంబయి, మొసళ్లుమొదలగువానితోఁగూడి, మహాభయంకరంబయి, చూపట్టినది.

అని, తాత్పర్యము.

మహోర్మిమాలావిత శ్శంఖశుక్తి సమావృతః
సధూమపరివృత్తోర్మి స్సహసా సీన్మహోదధిః. ౨౯

టీక॥మహోదధిః=మహాసముద్రము; సహసా= శీఘ్రమున ; మహో

మిఃమాలావితతః = గొప్పయలలప జ్క్తులచేవ్యాపింపఁబడినదిగాను; శంఖశుక్తిసమావృతః=శంఖములచేతనుము త్తైపుచిప్పలచేతనుగప్పఁబడినదిగాను;స ధూమపరివృత్తోర్మిః = పొగతోఁగూడినవియుఁదిరుగుడునొందినవియునగు నలలుగలదిగాను; అసీత్ = అయినది.

అంత, శీఘ్రంబునసముద్రం బంత యు, గొప్పగొప్ప తరంగంబులతోఁ గూడినదై, తరంగంబులచేఁ బైకిఁదేఁబడినశంఖశుక్తులచేసమావృతంబై, జ్వాలాభీలంబులగుబాణంబుల సంబంధంబునంజేసి,పొగయుచుఁ, జూసరులకుభయంకరంబుగాఁజూపట్టినది.

అని, తాత్పర్యము.

వ్యథితాః పన్నగాశ్చా సన్ దీప్తాస్యా దీప్తలోచనాః
దానవాశ్చ మహావీర్యాః పాతాళతలవాసినః. ౩౦

టీక॥దీప్తాస్యాః= వెలుంగుచున్న నోరుగలవియు; దీప్తలోచనాః= వెలుంగుచున్నకండ్లుగలవియునగు; పన్నగాశ్చ=సర్పములును; వ్యథితాః=పీడితములు; ఆసన్=అయినవి. పాతాళతలవాసినః= పాతాళలోకంబుననుండునట్టి;మహావీర్యాః=అధికమయిన పరాక్రమముగల; దానవాశ్చ=దానవులును ; వ్యథితాః (అధ్యాహృతము)—పీడింపఁబడినారు.

సముద్రంబుననుండుసర్పములు,దీప్తలోచనంబులయి,ముఖంబులవిషంబు గ్రక్కుచు,రామబాణపీడితంబులయి, భయవిహ్వలంబులయినవి; అట్లు,పాతాళంబుననుండుమహాపరాక్రమశాలులగు దానవులును,రామబాణపీడితులయిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఊర్మయ స్సింధురాజస్య సనక్రమకరా స్తదా
వింధ్యమందరసంకాశా స్సముత్పేతు స్సహస్రశః. ౩౧

టీక॥ తదా=అప్పుడు ; సనక్రమకరాః= మొసళ్లతోను మత్స్యవిశేషంబులతోనుంగూడిన;సింధురాజస్య=సముద్రముయొక్క; ఊర్మయః= అలలు;

వింధ్యమందరసంకాశాః= వింధ్యమంద రపర్వతములతో సమానములయి; సహస్రశః= వేనవేలుగా; సముత్పేతుః= లేచినవి.

అప్పుడు, సముద్రంబున, మొసళ్లు మొదలగుజలజంతువులతోఁగూడినవగు మహాతరంగంబులు వింధ్య మందరంబులంబోలెనత్యున్నతంబులయి, వేనవేలుగాఁబొడమినవి.

అని, తాత్పర్యము.

ఆఘూర్ణితతరంగౌఘ స్సంభ్రాంతోరగరాక్షసః
ఉద్వర్తితమహాగ్రాహ స్సంవృత్త స్సలిలాశయః. ౩౨

టీక॥సలిలాశయః=సముద్రము; ఆఘూర్ణితతరంగౌఘః=తిరుగుడునొందినయలలసమూహముగలదిగాను; సంభ్రాంతోరగరాక్షసః= కలఁతనొందిన సర్పములును రాక్షసులునుగలదిగాను; ఉద్వర్తితమహాగ్రాహః = తిరుగుడునొందినపెద్దమొసళ్లుగలదిగాను;సంవృత్తః=అయినది.

అంతఁ,దరంగంబులుతిరుగుడునొంద, సర్పంబులును రాక్షసులును సంభ్రాంతులుగా, మొసళ్లుమొదలగు జలజంతువులుభీతంబులయి సంక్షోభంబు నొంద, నమ్మహాసముద్రంబంతయుఁ, గాంతిహీనంబయియుండినది.

అని, తాత్పర్యము.

తతస్తు తం రాఘవ ముగ్రవేగం
ప్రకర్షమాణం ధను రప్రమేయమ్
సౌమిత్రి రుత్పత్య సముచ్ఛ్వసంతం
మామేతి చోక్త్వా ధను రాలలంబే. ౩౩

టీక॥తతస్తు=అటుపిమ్మటను;సౌమిత్రిః=లక్ష్మణుండు;ఉగ్రవేగం= భయంకరమయిన వేగముగలవాఁడును; అప్రమేయం=కొలఁదిలేని;ధనుః = వింటిని; ప్రకర్షమాణం= ఈడ్చుచున్నవాఁడును;సముచ్ఛ్వసంతం= నిట్టూర్పులువుచ్చుచున్నవాఁడునగు;తం = ఆ;రాఘవం=రాముని;ఉత్పత్య=సమీపించి;మా

మా=వలదువలదు;ఇతి = అని;ఉక్త్వా చ=చెప్పియు;ధనుః = వింటిని;ఆలలంబే=పట్టుకొనెను.

అంత,లక్ష్మణుండు, కోపంబినుమడింపనిట్టూర్పులువుచ్చుచు మఱియునుగ్రంబగువేగంబు వహించియతిభయంకరంబగుశరసంధానంబుసేయందొడంగినరాముంజూచి,"యింకనుపేక్షింపరాదు,లోకంబులన్నియుదగ్ధంబులగును"అనితలంచి,రాముండగ్గఱి, "వలదు!వలదు!ఇంక,విరమింపుము!" అనిప్రార్థించియు,విరమింపకుండుటం జేసి,రాముని చేతిధనువుంబట్టుకొనెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

యుద్ధకాండే,ఏకవింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు,శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండైకవింశసర్గటీక,

ముగిసినది.

శ్రీ

ద్వావింశసర్గప్రారంభః.

అథోవాచ రఘుశ్రేష్ఠ స్సాగరం దారుణం వచః

టీక॥ అథ=అటుపిమ్మట ; రఘుశ్రేష్ఠః=రాముఁడు; సాగరం= సముద్రు నిగూర్చి; దారుణం= భయంకరమగు; వచః=మాటను; ఉవాచ=చెప్పెను.

అంత, రాముండు, అప్పటికిని సాక్షాత్కరింపకుండునట్టి సముద్రుంబాచి, భయంకరంబుగా , నీమాటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అద్య త్వాం శోషయిష్యామి సపాతాళం మహార్ణవ. ౧

టీక॥ మహార్ణవ= మహాసముద్రుఁడా! అద్య=ఇప్పుడు; సపాతాళం = పాతాళముతోఁ గూడు నట్లుగా ; త్వాం=నిన్ను; శోషయిష్యామి=ఎండించెదను.

సముద్రుఁడా! ఇప్పుడునిన్ను, పాతాళముతోఁగూడ, శోషిల్లునట్లు గావించెదను. అని, తాత్పర్యము.

శరనిర్దగ్ధతోయస్య పరిశుష్కస్య సాగర
మయా శోషితసత్వస్య పాంసు రుత్పద్యతే మహాన్. ౨

టీక॥ సాగర=సముద్రుఁడా! తే= నీవు; మయా=నాచేత; శరనిర్దగ్ధతోయస్య= బాణంబులచేదహింపఁబడిననీళ్లుగలవాఁడవై ; పరిశుష్కస్య=ఎండినవాఁడవై ; శోషితసత్వస్య= దహింపఁబడినజంతువులుగలవాఁడవుకాఁగా ;మహాన్=గొప్పదగు; పాంసుః=దుమ్ము; ఉత్పద్యతే=పుట్టఁగలదు.

సముద్రుఁడా! నాబాణంబులచేజలంబంతయు నెండిపోయి, జలజంతువులన్నియుదగ్ధంబులయినపిమ్మట, నీవున్నస్థలంబంతయు, నిసుకతోనిండియుండఁగలదు. అని, తాత్పర్యము.

మత్కార్ముకవిసృష్టేన శరవర్షేణ సాగర

పారం తే ద్య గమిష్యంతి పద్భిరేవ ప్లవంగమాః. ౩

టీక॥సాగర = సముద్రుఁడా! మత్కార్ముక వర్షేణ= నాధనుస్సుననుండివిడువఁబడిన;శరవిసృష్టేన=బాణవర్షముచేత; అద్య=ఇప్పుడు;ప్లవంగమాః=వానరులు;పద్భి రేవ=కాళ్లచేతనే; తే=నీయొక్క; పారం=ఆవలిగట్టును;గమిష్యంతి=పొందఁగలరు.

సముద్రుఁడా! నేనుబాణవర్షంబున,నిన్నుశోషిల్లంజేసినపిమ్మట, నిప్పుడు, వానరులు, కాలినడకనే, నిన్నుదాఁటిపోఁగలరు.అని, తాత్పర్యము.

విచిన్వ న్నాభిజానాసి పౌరుషంవాపి విక్రమమ్
దానవాలయ సంతాపం మత్తో నాధి గమిష్యసి. ౪

టీక॥ దానవాలయ=దానవులకునివాసస్థానమయినసముద్రుఁడా! త్వం (అధ్యాహృతము)=నీవు; పౌరుషంవాపి=బలమునైనను; విక్రమం=పరాక్రమమునైనను; విచిన్వన్=ఆలోచించుచు; నాభిజానాసి=ఎఱుంగవు. మత్తః=నావలన;భావినం(అధ్యాహృతము)=కలుగునట్టి;సంతాపం=బాధను; నాధిగమిష్యసి=ఎఱుంగవు.

దానవులకు నివాసస్థానమవగు సముద్రుఁడా! నీవు, నాబలంబునుగానిపరాక్రమంబునుగాని, యాలోచించి, కనుంగొనఁజాలవు;మఱియు, నావలనంగలుగు బాధనుంగూడఁ దెలిసికొనకున్నావు;ఈయజ్ఞానము, దానవసహవాసదోషంబునం గలిగినదేమో తెలియదు. అని,రాముండు,సముద్రునకుంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

బ్రాహ్మే ణాస్త్రేణ సంయోజ్య బ్రహ్మదండనిభం శరమ్
సంయోజ్య ధనుషి శ్రేష్ఠే విచకర్ష మహాబలః. ౫

టీక॥ మహాబలః=అధికమయినబలముగలరాముండు; బ్రహ్మదండనిభం = బ్రహ్మదండముతోసమానమయిన ; శరం=బాణమును; బ్రాహ్మేణ=బ్రహ్మసంబంధియగు; అస్త్రేణ = అస్త్రముతో; సంయోజ్య = కూర్చి ; శ్రే

స ౨౨

ఆరుజంశ్చైవ శైలాగ్రాన్ శిఖరాణి ప్రభంజనః

టీక॥ ప్రభంజనః=వాయువు ; జలదాన్=మేఘములను; ఉద్వహన్నపి = పైకివహించుచును; మహావృక్షాన్ = గొప్పవృక్షములను;బభంజచ=విఱిచెను. శైలాగ్రాన్=పర్వతశిఖరములను; శిఖరాణి=ఖండపర్వతములను; ఆరుజంశ్చైవ= (బహువచనమార్షము)పీడించెను.

వాయువేగంబున,ఆకాశంబునందు, మేఘంబులువ్యాపించినవి; గొప్పవృక్షంబులు విఱిగినవి; పర్వతశిఖరంబులును ఖండపర్వతంబులును,పీడితంబులయినవి అని, తాత్పర్యము.

దివిస్పృశో మహామేఘా స్సంగతా స్సమహాస్వనాః. ౧౧
ముముచు ర్వైద్యుతా నగ్నీం స్తే మహాశనయ స్తదా

టీక॥ తదా = అప్పుడు; దివిస్పృశః=ఆకాశంబునంటుచున్న; మహామేఘాః=గొప్పమేఘంబులు; సంగతాః= కూడినవై ; సమహాస్వనాః= అధికమయినధ్వనితోఁగూడినవై ; వైద్యుతాన్= మెఱుపుసంబంధులయిన;అగ్నీన్ =అగ్నిహోత్రములను; ముముచుః=విడిచినవి. తే=ఆయగ్నులు;మహాశనయః=గొప్పపిడుగులు ; ఆసన్ (అధ్యాహృతము)=అయినవి.

అప్పుడు, మహామేఘంబులు , ఆకాశంబునసంగతంబులయి, మహాధ్వనిచెలంగ , వైద్యుతంబులగునగ్నులంగ్రక్కినవి; అవిపిడుగులయి నేలంబడినవి. అని, తాత్పర్యము.

యాని భూతాని దృశ్యాని చుక్రుశు శ్చా శనే స్సమమ్. ౧౨
అదృశ్యాని చభూతాని ముముచు ర్భైరవస్వనమ్

టీక॥దృశ్యాని=చూడఁదగిన; భూతాని=భూతములు; యాని(సంతి) = ఏవిగలవో; తాని (అధ్యాహృతము) చ=అవియు; అశనేః = పిడుగునకు; సమం=సరిగా; చుక్రుశుః=అఱచినవి; అదృశ్యాని=చూడంగూడనట్టి; భూతా

నిచ=భూతములును; భైరవస్వనం = భయంకరధ్వనిని; ముముచుః=విడిచినవి.

దృశ్యంబులగుమనుష్యాది భూతంబులు, పిడుగుమ్రోంతకుసరిగామహాధ్వనిగ దుర, నాక్రోశించినవి; అదృశ్యంబులగు పిశాచాదిభూతంబులును, భయంకరధ్వనింగావించినవి. అని, తాత్పర్యము.

శిశ్యిరేచాపి భూతాని సంత్రస్తాన్యుద్విజంతిచ. ౧౩
సంప్రవివ్యధిరేచాపి నచ పస్పందిరే భయాత్

టీక॥భూతాని=భూతములు; సంత్రస్తాని=భయపడినవై; శిశ్యిరేచాపి=నేలంబడినవియు. ఉద్విజంతిచ=కలంత నొందినవియు. సంప్రవివ్యధిరేచాపి=దుఃఖపడినవియు; భయాత్=భయమువలన; నపస్పందిరేచ=కదలకుండినవియు.

అంత, సమస్తభూతంబులును, భయవిహ్వాలంబులయి, నేలంబడి, సంభ్రాంతంబులయి, పరమదుఃఖితంబులయి, భయంబునంజేసి, నిశ్చలంబులయియుండినవి. అని, తాత్పర్యము.

సహభూతైస్సతోయోర్మిః స్సనాగస్సహరాక్షసః. ౧౪
సహసాభూత్తతోవేగాద్భీమవేగో మహోదధిః

టీక॥తతః=అంత; వేగాత్=వేగమువలన; సహసా=శీఘ్రంబున; భూతైస్సహ(స్థితః)=భూతంబులతోంగూడనున్నదియు; సతోయోర్మిః=జలతరంగములతోంగూడినదియు; సనాగః=సర్పములతోంగూడినదియు; సహరాక్షసం=రాక్షసులతోంగూడినదియునగు; మహోదధిః=మహాసముద్రము; భీమవేగః=భయంకరమయినవేగముగలది; అభూత్=అయినది.

అంత, శరసంధానమాత్రంబున రామవేగంబునంజేసి, యాసముద్రంబు, భూతంబులతోను సర్పంబులతోను రాక్షసులతోనుంగూడ, గొప్పగొప్పతరంబులతోంగూడినదై, భయంకరంబగు వేగంబునొందినది.

అని, తాత్పర్యము.

యోజనం వ్యతిచక్రామ వేలామన్యత్ర సంప్లవాత్

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)=ఆసముద్రము; సంప్లవాత్=ప్రవాహామువలన; వేలామన్యత్ర = చెలియలికట్టనువిడిచి; యోజనం = ఆమడదూరము; వ్యతిచక్రామ=అతిక్రమించెను.

అంత సముద్రము, చెలియలికట్టనుండి, యామడదూరంబు; వెనుకకుఁ బోయెను. అని, తాత్పర్యము.

తం తదా సమతిక్రాంతం నాతిచక్రామ రాఘవః
సముద్ధత మమిత్రఘ్నో రామో నదనదీపతిమ్. ౧౬

టీక॥తదా=అప్పుడు; అమిత్రఘ్నః=శత్రువులంజంపునట్టి; రాఘవః= రఘువంశమునందుఁబుట్టిన; రామః = రాముఁడు; సమతిక్రాంతం= అతిక్రమించిపోయిన; సముద్ధతం= గర్వితుండగు; తం=ఆసముద్రమును; నాతిచక్రామ=అతిక్రమింపఁడయ్యె.

అప్పుడు, శత్రుసంహారకుఁడయగు రాముండు, అట్లువెనుకకుఁ బాఱిపోయినసముద్రముపై , బాణప్రయోగంబు సేయఁడయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

తతో మధ్యా త్సముద్రస్య సాగర స్స్వయ ముత్థితః
ఉదయన్ హి మహాశైలా న్మేరో రివ దివాకరః. ౧౭

టీక॥తతః=అటుపిమ్మట; సముద్రస్య=సముద్రముయొక్క; మధ్యాత్= మధ్యప్రదేశముననుండి; స్వయం=తానె; సాగరః=సముద్రుఁడు; మహాశైలాత్=గొప్పపర్వతమయిన; మేరోః= మేరుపర్వతముననుండి; ఉదయన్= ఉదయించుచున్న; దివాకరఇవ = సూర్యుఁడువలె; ఉత్థితః=లేచెను.

అంత, మేరుపర్వతంబుననుండి సూర్యుండుదయించునట్లు, సముద్రమధ్యంబుననుండి, సముద్రాభిమానిదేవతయయిన, సముద్రుండావిర్భవించెను. అని, తాత్పర్యము.

పన్నగైస్సహ దీప్తాస్యై స్సముద్రః ప్రత్యదృశ్యత

స్నిగ్ధవైడూర్యసంకాశో జాంబూనదవిభూషితః. ౧౮
రక్తమాల్యాంబరధరః పద్మపత్రనిభేక్షణః
సర్వపుష్పమయీం దివ్యాం శిరసా ధారయన్ స్రజమ్. ౧౯
జాతరూపమయైశ్చైవ తపనీయవిభూషణైః
ఆత్మజానాంచ రత్నానాం భూషితో భూషణోత్తమైః. ౨౦
ధాతుభి ర్మండిత శ్శైలో వివిధై ర్హిమవానివ
ఏకావళీమధ్యగతం తరళం పాటలప్రభం. ౨౧
విపులే నోరసా బిభ్రత్కౌస్తుభస్య సహోదరమ్
ఆఘూర్ణితతరంగౌఘః కాళికానిలసంకులః. ౨౨

టీక॥ స్నిగ్ధవైడూర్యసంకాశః = సుందరమయిన వైడూర్యమణితో సమానుఁడును; జాంబూనదవిభూషితః = జంబూనదియందుఁబుట్టిన బంగారముచేనలంకరింపఁబడినవాఁడును; రక్తమాల్యాంబరధరః = ఎఱ్ఱనిపువ్వమాలికలనువస్త్రములనుధరించినవాఁడును; పద్మపత్రనిభేక్షణః = తామరపూరేకులతో సమానములయినకండ్లుగలవాఁడును; సర్వపుష్పమయీం = సమస్తపుష్పవికారమయిన; దివ్యాం = ఉత్తమమయిన; స్రజం = పుష్పమాలికను; శిరసా = తలచేత; ధారయన్ = ధరించుచున్నవాఁడును; జాతరూపమయైశ్చైవ = గనులంబుట్టినబంగారు వికారములైనసొమ్ములచేతను; తపనీయవిభూషణైః = కాఁచఁబడినబంగారు సొమ్ములచేతను; ఆత్మజానాం = తనయందుఁబుట్టిన; రత్నానాం = రత్నములయొక్క; భూషణోత్తమైః = భూషణశ్రేష్ఠములచేతను; భూషితః = అలంకరింపఁబడినవాఁడును; వివిధైః = నానావిధములయిన; ధాతుభిః = ధాతువులచేత; మండితః = అలంకరింపఁబడిన; హిమవాన్ = హిమవంతమను; శైలఇవ (స్థితః) = పర్వతమువలెనున్నవాఁడును; కౌస్తుభస్య = కౌస్తుభమణికి; సహోదరం = తోఁబుట్టువయిన; ఏకావళీమధ్యగతం = ముక్తాహారమునడుమనున్న; పాటలప్రభం = ఎఱ్ఱని కాంతిగల; తరళం = నాయకమణిని, పతకముననుట; విపులేన = విశాలమయిన; ఉరసా = వక్షస్థ

లముచేత;బిభ్రత్ = ధరించుచున్నవాఁడును;ఆఘూర్ణితతరంగౌఘః=మిక్కిలియుచలితములయిన యలలసమూహముగలవాఁడును;కాళికానిలసంకులః=మేఘసమూహముచేతనువాయువుచేతను వ్యాకులుండునగు;సముద్రః=సముద్రుఁడు;దీప్తాస్యైః= వెలుంగుచున్ననోరులుగల;పన్నగైస్సహ= సర్పములతోఁగూడ;ప్రత్యదృశ్యత=చూడఁబడెను.

వైదూర్యవర్ణదేహుండును, రక్తమాల్యాంబరధరుండును, తామరపూరేకులుంబోలెనయనంబులుగలవాఁడును, నానావిధపుష్పములుగూర్చినదివ్యపుష్పమాలికనుశిరంబునఁ దాల్చినవాఁడును, జంబూనదియందుఁబుట్టిన బంగారుసొమ్ములచేనేమి,గనులందుజన్మించినబంగారుసొమ్ములచేనేమి, నానావిధామూల్యరత్నఖచితంబులగు బంగారుసొమ్ములచేనేమి యలంకృతుండును నానావిధధాతువులచేనలంకృతుండగు హిమవంతుండుంబోలెఁ దేజరిల్లుచున్న వాఁడును, గౌస్తుభంబుతోఁ బుట్టువైన,ముక్తాహార మధ్యగతంబగు దివ్యరత్నంబునువిశాలవక్షస్స్థలంబునందాల్చినవాఁడునగుసముద్రుండు , మహాతరంగంబులాకాశంబునంట , మేఘవాతంబులినుమడింప,దీప్తముఖంబులగు పన్నగంబులతోఁగూడఁ, జూపట్టెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఉద్వర్తితమహాగ్రాహ స్సంభ్రాంతోరగరాక్షసః
దేవతానాం సురూపాణాం నానారూపాభి రీశ్వరః
గంగాసింధుప్రధానాభి రాపగాభి స్సమావృతః.

టీక॥సురూపాణాం = సుందరములయినరూపములుగల; దేవతానాం= దేవతలలోపల;ఈశ్వరః = శ్రేష్ఠుండగు; సః(అధ్యాహృతము) = ఆసముద్రుండు; ఉద్వర్తితమహాగ్రాహః = తిరుగుడునొందినగొప్పమొసళ్లుగలవాఁడైసంభ్రాంతోరగరాక్షసః=కలఁతనొందినసర్పంబులునురాక్షసులునుంగలవాఁడై; నానారూపాభిః = నానావిధరూపములు గల ; గంగా సింధుప్రధానాభిః = గంగానదియుసింధునదియుమొదలుగాఁగల;ఆపగాభిః= నదులచే;సమావృతః=చుట్టఁబడినవాఁడై; ప్రత్యదృశ్యత (అధ్యాహృతము) =

స ౨౨

చూడఁబడెను.

దేవతాశ్రేష్ఠుండగు నాసముద్రుండు, పెద్దపెద్దమొసళ్లు సంభ్రాంతంబులయితిరుగ, సర్పంబులును రాక్షసులును గలఁతనొంద, నానావిధరూపధరలగు గంగాసింధుప్రముఖనదులచే సేవింపఁబడినవాఁడై, సాక్షాత్కరించెను.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— "దేవతానాం సురూపాణాం" అనుశ్లోకంబు వ్యాఖ్యానముల నుదాహరింపఁబడలేదుకావున, నిందుఁబరిగణితంబుగాదయ్యె.

సాగర స్సముపక్రమ్య పూర్వ మా మంత్ర్య వీర్యవాన్. ౨౩
అబ్రవీత్ ప్రాంజలి ర్వాక్యం రాఘవం శరపాణినమ్

టీక॥వీర్యవాన్=అధికమయినపరాక్రమముగల; సాగరః=సముద్రుఁడు; సముపక్రమ్య=వచ్చి; పూర్వం=మున్ను; ఆమంత్ర్య=పిలిచి; ప్రాంజలిః=మంచి చేమోడ్పుగలవాఁడై; శరపాణినం = బాణము హస్తమునందుఁగల; రాఘవం=రామునిగూర్చి; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

పరాక్రమవంతుండగు సముద్రుండు, రామునొద్దకుఁబోయి, తానెముందుగా రామునిఁబిలిచి, చేమోడ్పుగీలించి, బాణపాణియగు రామునిఁజూచి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

పృథివీ వాయు రాకాశ మాపో జ్యోతిశ్చ రాఘవ. ౨౪
స్వభావే సౌమ్య తిష్ఠంతి శాశ్వతం మార్గ మాశ్రితాః

టీక॥సౌమ్య=ప్రసన్నుఁడవగు; రాఘవ= రాముఁడా! పృథివీ = భూమియు; వాయుః=వాయువును; ఆకాశం= ఆకాశమును; ఆపః = జలమును; జ్యోతిశ్చ=అగ్నియును; శాశ్వతం=నిత్యమగు; మార్గం=మర్యాదను. ఆశ్రితాః=పొందినవై; స్వభావే=స్వభావమునందు; తిష్ఠంతి=ఉన్నవి.

ప్రసన్నుఁడవగు రాముఁడా! భూమియు, వాయువును, ఆకాశమును, జలంబును, అగ్నియును ఈపంచభూతంబులును, శాశ్వతంబగుమర్యాదనవలంబించి, కాఠిన్యము, తిర్యగ్గమనము, అవకాశరూపత, అగాధత్వము, ఊర్ధ్వజ్వలనము,

ఈస్వస్వభావంబులనువదలకుండును. అని, తాత్పర్యము.

తత్స్వభావో మమాప్యేష యదగాధో హమప్లవః. ౨౫
వికారస్తు భవేద్గాధ ఏతత్తే ప్రవదామ్యహమ్

టీక॥తత్ = అందువలన;అహం= నేను; అగాధః=అధికమయినలోఁతుగలవాఁడను; అప్లవః = దాఁటఁగూడనివాఁడను; అస్మి (అధ్యాహృతము) యత్ = అగుచున్నాననునదియేదిగలదో;ఏషః=ఇది;మమాపి= నాయొక్కయు;స్వభావః = స్వభావము.వికారస్తు=వికారముమాత్రము; గాధః=లోఁతులేనిది;భవేత్=అగును.అహం = నేను;తే=నీకు;ఏతత్=దీనిని;ప్రవదామి= చెప్పుచున్నాను,చెప్పితిననుట-

అందువలన, మిక్కిలియులోఁతుగలిగి, దాఁటనలవిగాకుండుట,నాస్వభావము;నేనుదీనివదలనలవిగాదు; లోఁతులేకుండుట, నిప్పునకుఁ జల్లఁదనంబుపోలె,నాకువిరుద్ధధర్మము;ఈతత్త్వంబు నీకుఁజెప్పితిని.అని, తాత్పర్యము.

న కామాన్నచ లోభాద్వా నభయాత్పార్థివాత్మజ. ౨౬
గ్రాహనక్రాకులజలం స్తంభయేయం కథంచన

టీక॥పార్థివాత్మజ = రాచకొమరుండవగురాముఁడా!అహం(అధ్యాహృతము)=నేను; కథంచన= ఎట్లయినను; గ్రాహనక్రాకులజలం= మొసళ్లచేతను మత్స్యవిశేషములచేతను నిండినజలమును;కామాత్=అభీష్టమునుబొందునపేక్షవలనఁగాని;నస్తంభయేయం= స్తంభింపను. లోభాచ్చవా= పొందఁబడినదానివిడువనిచ్ఛలేమివలనఁ గాని; న(స్తంభయేయం)=స్తంభింపను . భయాత్=భయమువలనఁగాని; న(స్తంభయేయం)=స్తంభింపను.

రాచకొమరుండవగురాముఁడా!నేను,కామమునంగాని, లోభంబునంగాని,భయంబునంగాని, మొసళ్లుమొదలగుజంతువులచేనిండియున్నజలంబులను, ఎంతమాత్రము స్తంభింపఁజాలను. అని, తాత్పర్యము.

విధాస్యే రామయేనాపి విషహిష్యే హ్యహం తథా. ౨౭

గ్రాహా న ప్రహరిష్యంతి యావత్సేనా తరిష్యతి

టీక॥రామ=రాముఁడా! యేనాపి= ఏవిధముచేతమాత్రము; విషహిష్యే= శక్తుండనగుదునో; తథా=అట్లు; విధాస్యేహి=చేయుదునుగదా! యావత్=ఎంతవఱకు; సేన= సేన; తరిష్యతి=దాఁటునో; తావత్ (అధ్యాహృతము)=అంతవఱకు; గ్రాహాః= మొసళ్లు;నప్రహరిష్యంతి=బాధింపవు.

రాముఁడా! అయితే, నాచేతనైన కార్యమునుమాత్రముగావించెదను; మీ సేన, సముద్రంబుదాఁటువఱకు, గ్రాహాదిజలజంతువులు సేనను బాధింపకుండునట్లుగావించెదను.

అని, తాత్పర్యము.

హరీణాం తరణే రామ కరిష్యామి యథాస్థలమ్. ౨౮

టీక॥ రామ = రాముఁడా! హరీణాం=వానరులయొక్క; తరణే=దాఁటుటవిషయమయి; యథా=ఎట్లు; స్థలం=మిట్ట; భవతి(అధ్యాహృతము)= అగునో; తథా (అధ్యాహృతము) = అట్లు; కరిష్యామి= చేసెదను.

రాముఁడా! వానరులుసముద్రంబు దాఁటుటవిషయమయి, సేతుబంధము సేయుటకుఁదగిన సాహాయ్యంబుఁ గావించెదను. అనిసముద్రుండు, రామునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

తమ బ్రవీత్తదా రామ ఉద్యతోహి నదీపతే
అమోఘో యం మహాబాణః కస్మిన్ దేశే నిపాత్యతామ్. ౨౯

టీక॥తదా=అప్పుడు;రామః= రాముఁడు. తం=ఆసముద్రునిగూర్చి;"నదీపతే = నదులకుభర్తవైనసముద్రుఁడా!అమోఘః=వ్యర్థముగానట్టి ; అయం=ఈ; మహాబాణః = గొప్పబాణము; ఉద్యతోహి= సంధింపఁబడినదిగదా! కస్మిన్=ఏ; దేశే= ప్రదేశమునందు; నిపాత్యతాం = వేయఁబడుఁగాక" ఇతి(అధ్యాహృతము) = అని; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అప్పుడు,రాముండు,సముద్రుంజూచి, "సముద్రుఁడా! అట్లగునేని,అమో

ఘంబగు నీమహాబాణంబును, శరాసనంబున, సంధించినానే! దీని నెచ్చట విడుతును? చెప్పుము" అని, పలికెను.

అని, తాత్పర్యము.

రామస్య వచనం శ్రుత్వా తంచ దృష్ట్వా మహాశరమ్
మహోదధి ర్మహాతేజా రాఘవం వాక్య మబ్రవీత్. ౩౦

టీక॥ మహాతేజాః = అధికమయిన ప్రభావముగల; మహోదధిః = సముద్రుఁడు; రామస్య = రామునియొక్క; వచనం = మాటను; శ్రుత్వా = విని; తం = ఆ; మహాశరం = గొప్పబాణమును; దృష్ట్వాచ = చూచియు; రాఘవం = రామునిగూర్చి; వాక్యం = మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

మహాతేజుండగు సముద్రుండు, రాముండు చెప్పినమాటనువిని, కృతసంధానంబగు మహాబాణంబునుంజూచి, రామునకు ఈమాటంజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఉత్తరేణా వకాశో౽స్తి కశ్చిత్పుణ్యతమో మమ
ద్రుమకుల్య ఇతిఖ్యాతో లోకే ఖ్యాతో యథా భవాన్. ౩౧

టీక॥ ఉత్తరేణ = ఉత్తరదిక్కున సమీపముగా; భవాన్ = నీవు; యథా = ఎట్లో; తథా (అధ్యాహృతము) = అట్లు; లోకే = లోకమునందు; ఖ్యాతః = ప్రసిద్ధమును; ద్రుమకుల్యఇతి = ద్రుమకుల్యమని; ఖ్యాతః = ప్రసిద్ధమును; పుణ్యతమః = మిక్కిలియుసుందరమునగు; మమ = నాయొక్క; కశ్చిత్ = ఒకానొక; అవకాశః = ప్రదేశము; అస్తి = కలదు.

ఇచ్చటికి, సమీపముగానుత్తరదిక్కున, లోకంబునందునీవలె వినుతికెక్కిన దియుమిక్కిలియుసుందరంబునగుద్రుమకుల్యంబనునొక్కప్రదేశమున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

ఉగ్రదర్శనకర్మాణో బహవ స్తత్ర దస్యవః
ఆభీరప్రముఖాః పాపాః పిబంతి సలిలం మమ. ౩౨

టీక॥ తత్ర=అచ్చట; ఉగ్రదర్శనకర్మాణః=భయంకరములయినచూచుటయుఁగార్యమునుగలవారలును; పాపాః=పాపస్వభావులునగు; ఆభీరప్రముఖాః=చెంబడివాండ్రుమొదలగు; దస్యవః=దొంగలు; బహవః = అనేకులు; మమ=నాయొక్క; సలిలం= జలమును; పిబంతి=త్రాఁగుచున్నారు.

ఆప్రదేశంబునఁ, జెంబడివాండ్రు మున్నగువారలనేకులు, దొంగలు, నా జలంబుద్రావుచు, మహాదుష్టకార్యంబులంగావించుచున్నారు.

అని, తాత్పర్యము.

తైస్తు సంస్పర్శనం పాపైర్నసహే పాపకర్మభిః
అమోఘః క్రియతాం రామ తత్ర తేషు శరోత్తమః. ౩౩

టీక॥ రామ=రాముఁడా! పాపకర్మభిః = పాపముగలిగించునట్టికార్యముగల; తైః=ఆ; పాపైస్తు=పాపిష్ఠులచేమాత్రము; సంస్పర్శనం= తాఁకుటను; నసహే=ఓర్వను. శరోత్తమః = బాణశ్రేష్ఠము; తత్ర=అచ్చట; తేషు=వారలయందు; అమోఘః=వ్యర్థముకానిది; క్రియతాం=చేయఁబడుఁగాక.

రాముఁడా! అట్టిపాపకర్ములగు దుష్టులస్పర్శమును నేను సహింపంజాలను; కావున, ఈయమోఘబాణంబును, వారలపైఁ, బ్రయోగింపుము. అని, సముద్రుండు, రామునితోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా సాగరస్య స రాఘవః
ముమోచ తం శరం దీప్తం వీరస్సాగరదర్శనాత్. ౩౪

టీక॥ వీరః=పరాక్రమశాలియగు; సః=ఆ; రాఘవః=రాముఁడు; తస్య=ఆ; సాగరస్య = సముద్రునియొక్క; తత్=ఆ; వచనం=మాటను; శ్రుత్వా=విని; సాగరదర్శనాత్=సముద్రునిమతమువలన; దీప్తం=వెలుఁగుచున్న; తం=ఆ; శరం=బాణమును; ముమోచ=విడిచెను.

పరాక్రమవంతుండగు రాముండు, ఆసముద్రుండుచెప్పినమాటనువిని, సము

ద్రుమని యిష్టప్రకారము, అమ్మహాబాణమును, ద్రుమకుల్యంబుపైవిడిచెను. అని, తాత్పర్యము.

తేన త న్మరుకాంతారం పృథివ్యాం ఖలు విశ్రుతమ్
నిపాతిత శ్శరో యత్ర దీప్తాశనిసమప్రభః. ౩౫

టీక॥ తేన = ఆ రామునిచేత; యత్ర=ఏస్థలమునందు ; దీప్తాశనిసమప్రభః=మండుచున్నపిడుగుతో సమానమయినకాంతిగల; శరః=బాణము; నిపాతితః=వేయఁబడినదో; తత్ = ఆస్థలము; మరుకాంతారం(ఇతి)=మరుకాంతారమని; పృథివ్యాం=భూమియందు; విశ్రుతంఖలు= ప్రసిద్ధినొందినదిగదా!

రాముండు, ఏస్థలంబుపై, పిడుగుంబోలె వెలుంగుచున్న బాణముం బ్రయోగించెనో, ఆస్థలంబుమరుకాంతారమని ప్రసిద్ధినొందినది. అని, తాత్పర్యము.

ననాదచ తదా తత్ర వసుధా శరపీడితా
తస్మా ద్వ్రణముఖా త్తోయ ముత్పపాత రసాతలాత్. ౩౬

టీక॥తదా=అప్పుడు; తత్ర=అచ్చట; వసుధా=భూమి;శరపీడితా=బాణముచేఁబీడింపఁబడినదై; ననాదచ=అఱచినదియు;తస్మాత్=ఆ;వ్రణముఖాత్=దెబ్బ(తగిలి)నస్థలమునుండి; రసాతలాత్=పాతాళమునుండి;తోయం=జలము; ఉత్పపాత=ఎగిరినది.

అప్పుడు, బాణపాతంబునం జేసి, భూమిమహానాదంబు గావించినది;ఆదెబ్బదగిలినస్థలంబునఁ,బాతాళంబుననుండి, దివ్యజలంబుద్గమించినది. అని, తాత్పర్యము.

స బభూవ తదా కూపో వ్రణఇత్యభివిశ్రుతః
సతతం చోత్థితం తోయం సముద్రస్యేవ దృశ్యతే. ౩౭

టీక॥తదా=అప్పుడు;సః=ఆ; కూపః=కూపము; వ్రణఇతి= వ్రణకూపమని; అభివిశ్రుతః=ప్రసిద్ధము;బభూవ=అయినది. తస్య (అధ్యాహృతము)=ఆవ్రణకూపముయొక్క ; సముద్రస్యేవ=సముద్రముయొక్కవలె; ఉత్థి

తం=లేచిన; తోయం=జలము ; సతతం=ఎల్లప్పుడు; దృశ్యతే= చూడఁబడుచున్నది.

ఆకూపము వ్రణకూపమని ప్రసిద్ధినొందినది;అందుఁ, బాతాళంబుననుండి యుద్గతంబయిన జలము , రుచ్యంబై ,సముద్రజలంబువలె, నెల్లప్పుడును నాశంబులేక,చూడఁబడుచుండును.

అని, తాత్పర్యము.

అవదారణశబ్దశ్చ దారుణ స్సమపద్యత

టీక॥ అవదారణశబ్దశ్చ=పగలుచున్నధ్వనియును;దారుణః=భయంకరమయి; సమపద్యత=కలిగినది.

అట్లు , బాణవేగంబునభూమిపగులునప్పుడు,భయంకరంబగుధ్వనికలిగినది.అని, తాత్పర్యము.

తస్మా ద్బాణనిపాతేన త్వపః కుక్షిష్వ శోషయత్. ३०

టీ॥బాణనిపాతేన=బాణప్రయోగముచేత ;కుక్షిషు=పల్లములందు;స్థితాః (అధ్యాహృతము)=ఉన్న;అపస్తు= జలములనుమాత్రము; తస్మాత్ =ఆద్రుమకుల్యమునుండి; అశోషయత్ =ఎండించెను.

అట్లురాముండు, బాణప్రయోగంబుచే, ద్రుమకుల్యంబులందుఁ, బల్లపుప్రదేశంబులనుండు , నాభీరాదిపాపిష్ఠులచేస్పృశింపఁబడుచున్న దుష్టజలంబుల,నశింపంజేసెను.అని, తాత్పర్యము,

విఖ్యాతం త్రిషు లోకేషు మరుకాం . మేవ తత్

టీక॥తత్ =ఆస్థలము; మరుకాంతారమేవ=మరుకాంతారమనుపేరుగలదిగానే; త్రిషు=మూఁడైన; లోకేషు = లోకములయందును; విఖ్యాతం= ప్రసిద్ధమయినది.

జలంబులంతయు నెండిపోవుటం జేసి, యాప్రదేశంబు మరుకాంతారమని,ముల్లోకంబులం బేరుఁబడసినది.

అని, తాత్పర్యము.

శోషయిత్వా తతః కుక్షిం రామో దశరథాత్మజః. ३१

వరం తస్మై దదౌ విద్వాన్ మరవేఽమరవిక్రమః

టీక॥ అమరవిక్రమః = దేవతయొక్క పరాక్రమమువంటి పరాక్రమము గలవాఁడును; విద్వాన్ = పండితుండును; దశరథాత్మజః = దశరథునికొడుకునగు; రామః = రాముండు; కుక్షిం = సముద్రకుక్షిప్రదేశమును; మోక్షయిత్వా = విడిపించి; తతః = అటుపిమ్మట; తస్మై = ఆ; మరవే = మరుకాంతారమునకును; వరం = వరమును; దదౌ = ఇచ్చెను.

దేవతుల్యుండును బండితుండును, దశరథపుత్రుండునగు రాముండు, అట్లు, సముద్రకుక్షిప్రదేశమునుండి, ఆభీరాదిపాపిష్ఠులనశింపఁజేసి, యంతన మ్మరుకాంతారమునకు వరంబొసంగెను. అని, తాత్పర్యము.

పశవ్యశ్చాల్పరోగశ్చ ఫలమూలరసాయుతః. ౪౦
బహుస్నేహో బహుక్షీర స్సుగంధి ర్వివిధౌషధః

టీక॥ అయం (అధ్యాహృతము) = ఈమరుకాంతారము; పశవ్యః = పశువులకుహితముగాను; అల్పరోగశ్చ = కొంచెమురోగముగలదిగాను; ఫలమూలరసాయుతః = ఫలములతోను మూలములతోను తేనియలతోను గూడినదిగాను; బహుస్నేహః = అధికమయిన స్నేహముగలదిగాను; బహుక్షీరః = అధికమయిన పాలుగలదిగాను; సుగంధిః = మంచివాసనగలదిగాను, వివిధౌషధః = నానావిధములయిన మూలికలు గలదిగాను; భూయాత్ (అధ్యాహృతము) = అగును గాక.

ఈమరుకాంతారము, పశువులకుఁ గావలసిన బాలతృణాదులు గలదై, యరోగమయి, ఫలమూలమధువులతోఁ గూడినదై, క్షీరసమృద్ధమయి, సుగంధినానావిధమూలికలు గలదై, యుండంగలదు. అని, రాముండు, మరుకాంతారమునకు వరంబొసంగెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవ మేతై ర్గుణై ర్యుక్తో బహుభి స్సతతం మరుః. ౪౧
రామస్య వరదానాచ్చ శివః పంథా బభూవ హ

స ౨౨

టీక॥ రామస్య=రామునియొక్క; వరదానాచ్చ=వరంబునిచ్చుటవలననే. మరుః=మరుకాంతారము;ఏవం = ఇట్లు;ఏతైః=ఈ;బహుభిః=పెక్కులయిన;గుణైః=గుణములతో; సతతం=ఎల్లప్పుడును;యుక్తః= కూడినదై;శివః=మంగళకరమయిన;పంథాః = ప్రదేశము;బభూవ=అయ్యెను."హ"అనునది పాదపూరణార్థము.

రామునివరదానప్రభావంబున, ఆ మ్మరుకాంతారము, ఇట్లు పెక్కుగుణంబులతోఁగూడినదై, యెల్లప్పుడును, మనోహరప్రదేశంబై యొప్పుచుండినది.

అని, తాత్పర్యము.

తస్మిన్ దగ్ధే తదా కుక్షౌ సముద్ర స్సరితాంపతిః. ౪౨
రాఘవం సర్వశాస్త్రజ్ఞ మిదం వచన మబ్రవీత్

టీక॥ తస్మిన్=ఆ; కుక్షౌ=కుక్షి; దగ్ధే=దహింపఁబడినదికాఁగా;తదా=అప్పుడు; సరితాం=నదులకు; పతిః = పెనిమిటియగు; సముద్రః= సముద్రుఁడు; సర్వశాస్త్రజ్ఞం=సమస్తశాస్త్రంబులనెఱింగినట్టి; రాఘవం = రాముని గూర్చి; ఇదం=ఈ; వచనం=మాటను;అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అట్లు, ఆద్రుమకుల్యంబంతయు, దగ్ధంబయినపిమ్మట, నదీపతియగుసముద్రుండు, సమస్తశాస్త్రవేత్తయగురాముంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

అయం సౌమ్య నళో నామ తనుజో విశ్వకర్మణః. ౪౩
పిత్రా దత్త వర శ్శ్రీమాన్ ప్రతిమో విశ్వకర్మణా

టీక॥ సౌమ్య=చిన్నవాఁడవగురాముఁడా! శ్రీమాన్= కాంతిమంతుండగు; నళో నామ=నళుండనుపేరుగల ; అయం = ఈవానరుండు; విశ్వకర్మణః=విశ్వకర్మయొక్క; తనుజః= కుమారుండు. పిత్రా = తండ్రిచేత; దత్తవరః = ఇయ్యఁబడినవరముగలవాఁడు. విశ్వకర్మణా = విశ్వకర్మతో; ప్రతిమః=సమానుఁడు.

సౌమ్యుఁడవగురాముఁడా! ఈన

ళుండు, విశ్వకర్మ కొడుకు; విశ్వకర్మ వలనవరంబునొందియున్నాఁడు; శిల్ప విద్యలందుఁదండ్రికి సమానుఁడు. అని, తాత్పర్యము.

ఏష సేతుం మహోత్సాహః కరోతు మయి వానరః. ౪౪
త మహం ధారయిష్యామి తథాహ్యేష యథా పితా

టీక॥ మహోత్సాహః=అధికమయినయుత్సాహముగల; ఏషః=ఈ; వానరః=వానరుఁడు; మయి = నాయందు; సేతుం=సేతువును; కరోతు = చేయుఁగాక. అహం=నేను; తం=ఆ సేతువును; ధారయిష్యామి=ధరించెదను. ఏషః=ఇతండు; పితా=తండ్రి; యథా=ఎట్లో; తథాహి=అట్లుగదా!

మహోత్సాహుండగు, నీనళుండు, సముద్రంబునందు, సేతువు నిర్మించుఁగాక; ఆ సేతువునుమునుఁగకుండ నేను ధరించెదను; ఇతండు, తండ్రియంతటివాఁడు. అని, సముద్రుండు, రామునితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవముక్త్వో దధి ర్నష్ట స్సముత్థాయ నల స్తదా. ౪౫
అబ్రవీ ద్వాసర శ్రేష్ఠో వాక్యం రామం మహాబలః

టీక॥ ఉదధిః=సముద్రుఁడు; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్త్వా=చెప్పి; నష్టః= పోయెను. తదా=అప్పుడు; మహాబలః= అధికమయినబలముగల; వానరశ్రేష్ఠః= వానరోత్తముఁడగు ; నలః = నలుఁడు; సముత్థాయ=లేచి; రామం= రాముని గూర్చి; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

సముద్రుండీప్రకారముచెప్పి, యంతర్హితుండయ్యెను; అప్పుడు, వానరోత్తముండును మహాబలుండు నగు నలుండు లేచి, రామునింజూచి, యీమాటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అహం సేతుం కరిష్యామి వి స్తీర్ణే వరుణాలయే. ౪౬
పితు స్సామర్థ్య మాస్థాయ త త్త్వమాహ మహోదధిః

టీక॥అహం=నేను;పితుః= తండ్రి యొక్క; సామర్థ్యం=శక్తిని; ఆస్థాయ=అధిష్ఠించి;విస్తీర్ణే = విశాలమయిన; వరుణాలయే = సముద్రమునందు; సేతుం=సేతువును; కరిష్యామి= చేసెదను. మహోదధిః=సముద్రుడు; తత్త్వం=యథార్థమును ; ఆహ= చెప్పుచున్నాడు.

నేను, నాతండ్రియొసంగిన సామర్థ్యంబున వలంబించి, విశాలంబగు సముద్రమునందు సేతువుంగట్టెదను, సముద్రుడు, యథార్థముం జెప్పినాండు. అని, తాత్పర్యము.

దండఏవ వరో లోకే పురుషస్యేతి మే మతిః. ౪౭
ధిక్ క్షమా మకృతజ్ఞేషు సాంత్వం దాన మథాపివా

టీక॥లోకే=లోకమునందు; పురుషస్య=పురుషునకు; దండఏవ=దండోపాయమె; వరః=శ్రేష్ఠము. ఇతి=అని; మే=నాయొక్క; మతిః=మతము. అకృతజ్ఞేషు= కృతజ్ఞులుగాని వారలయందు; క్షమాం= ఓర్పును గూర్చిన; సాంత్వం= సామోపాయమును గూర్చిగాని; అథ=ఇంక; దానమపివా=దానోపాయమును గూర్చిగాని; ధిక్ = దహింపబడుటయగుంగాక.

లోకమునందు, బురుషుండుదండోపాయము నే ప్రయోగింపవలయునని నా యభిప్రాయము; కృతజ్ఞులు గానివారి విషయమై, క్షమయు, సామదానోపాయంబులు నుబనికిరావు.

అని, తాత్పర్యము.

అయంహి సాగరో భీమ స్సేతుకర్మదిదృక్షయా. ౪౮
దదౌ దండభయా ద్గాధం రాఘవాయ మహోదధిః

టీక॥సాగరః=సగరునిచేద్రవ్వింపబడిన; భీమః=భయంకరుడగు; అయం=ఈ మహోదధిః=మహాసముద్రుడు; దండభయాత్=దండనువలనిభయంబువలన; సేతుకర్మదిదృక్షయా= సేతునిర్మాణమునుజూడనిచ్ఛచేత; రాఘవాయ= రామునకొఱకు; గాధం= మిట్టను; దదౌ=ఇచ్చెను.

భయంకరాకారుండగు నీసముద్రుండు, సగరునిచేవర్ధితుండయ్యెం

స ౨౨

కృతజ్ఞతలేక, రాముండుదండించునను భయంబున, సేతునిర్మాణంబునకై,	రామునకుస్థలంబొసంగెను. అని, తాత్పర్యము.

మమ మాతుర్వరో దత్తో మందరే విశ్వకర్మణా. ౪౯

టీక॥ మందరే=మందరపర్వతమునందు; విశ్వకర్మణా= విశ్వకర్మచేత; మమ=నాయొక్క; మాతుః=తల్లికి ; వరః=వరము; దత్తః=ఇయ్యఁబడినది.	మందరపర్వతంబున, విశ్వకర్మ నాతల్లికి, వరంబొసంగెను. అని, తాత్పర్యము.

ఔరసస్తస్య పుత్రోఽహం సదృశో విశ్వకర్మణా

టీక॥ అహం=నేను; తస్య= ఆవిశ్వకర్మయొక్క; ఔరసః = ముఖ్యుఁడయిన; పుత్రః=కుమారుండను. విశ్వకర్మణా=విశ్వకర్మతో; సదృశః= సమానుండను.	నేనా విశ్వకర్మకౌరస పుత్రుండను; శిల్పవిద్యలందు, విశ్వకర్మకుసమానుండను. అని, తాత్పర్యము.

నచాప్యహ మనుక్తో వై ప్రబ్రూయా మాత్మనోగుణాన్, ౫౦

టీక॥ అహంచాపి=నేనును ; అనుక్తో వై=చెప్పఁబడనివాఁడనైయే, ఆత్మనః= నాయొక్క; గుణాన్=గుణంబులను; నప్రబ్రూయాం=చెప్పను.	మఱియెవ్వరునుజెప్పవారు లేకుండనప్పుడు, నేనుమాత్రము, నాగుణంబులంజెప్పుకొనువాఁడనుగాను. అని, తాత్పర్యము.

సమర్థ శ్చాప్యహం సేతుం కర్తుంవై వరుణాలయే

టీక॥ అహం=నేను; వరుణాలయే= సముద్రమునందు; సేతుం = సేతువును ; కర్తుంచాపి = చేయుటకును; ("వై") (అనునది పాదపూరణార్థము); సమర్థః=సమర్థుండను.	నేను, సముద్రంబున, సేతువును నిర్మింపఁగలను. అని, తాత్పర్యము.

స్మారితో స్మ్యహమేతేన తత్త్వమాహ మహోదధిః. ౫౧

టీక॥ అహం=నేను; ఏతేన = ఈసముద్రునిచేత; స్మారితః=జ్ఞాపకపఱుపఁబడినాను. మహోదధిః = సముద్రుఁడు; తత్త్వం=యథార్థమును; ఆహ=చెప్పుచున్నాఁడు.

సముద్రుండు, యథార్థంబుఁ జెప్పినాఁడు; నాకును జ్ఞాపకపఱిచినాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

కామమద్యైవ బధ్నంతు సేతుం వానరపుంగవాః

టీక॥ వానరపుంగవాః= వానరశ్రేష్ఠులు; అద్యైవ=ఇప్పుడే; కామం= యథేష్టముగా, సేతుం=సేతువును; బధ్నంతు=కట్టుదురుగాక.

ఇచ్ఛయుండునేని, యిప్పుడే, వానరులు, సేతునిర్మాణసన్నాహంబు సేయుదురుగాక. అని, నలుండు చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తతో తిసృష్టా రామేణ సర్వతో హరియూథపాః. ౫౨
అభిపేతుర్మహారణ్యం హృష్టాశ్శతసహస్రశః

టీక॥ తతః = అంత; హరియూథపాః= వానరోత్తములు; సర్వతః= అంతటను; రామేణ=రామునిచేత; అతిసృష్టాః=నియోగింపఁబడినవారలై; హృష్టాః = సంతసించినవారలై; శతసహస్రశః=లక్షలులక్షలుగా; మహారణ్యం=మహావనమును; అభిపేతుః = పొందిరి.

అంత, వానరోత్తములు, రాముని యోగంబునఁ, బరమసంతుష్టులయి, లక్షలక్షలుగా గుంపుచేరి, యడవులకుం బోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

తే నగాన్నగసంకాశాశ్శాఖామృగగణర్షభాః. ౫౩
బభంజుర్వానరాస్తత్ర ప్రచకర్షుశ్చ సాగరమ్

టీక॥ తత్ర = అచ్చట; నగసంకాశాః=పర్వతములతోసమానులును; శాఖామృగగణర్షభాః=వానరసమూహములలోశ్రేష్ఠులునగు; తే=ఆ; వానరాః=

వానరులు; నగాన్ = వృక్షములను; బభంజుః = విఱిచిరి. సాగరం = సముద్రము నిగూర్చి; ప్రచకర్షుశ్చ = ఆకర్షించిరియు.

అంతట, బర్వతాకారులగునావానరోత్తములు, అవవ్వుండు నానావిధవృక్షంబులం బెఱికి, సముద్రంబునంజేర్చిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తే సాలైశ్చాశ్వకర్ణైశ్చ ధవైర్వంశైశ్చ వానరాః. ౫౪
కుటజైరర్జునైస్తాలైస్తిలకైస్తిమిశైరపి
బిల్వైశ్చ సప్తపర్ణైశ్చ కర్ణికారైశ్చ పుష్పితైః. ౫౫
చూతైశ్చాశోకవృక్షైశ్చ సాగరం సమపూరయన్

టీక॥ తే = ఆ; వానరాః = వానరులు; సాలైశ్చ = మద్దిచెట్ల చేతను; అశ్వకర్ణైశ్చ = ఇనుమద్దిచెట్లచేతను; ధవైః = చండ్రచెట్లచేతను; వంశైశ్చ = వెదుళ్ల చేతను; కుటజైః = కొండమల్లెచెట్లచేతను; అర్జునైః = ఏఱుమద్దిచెట్లచేతను; తాలైః = తాటిచెట్లచేతను; తిలకైః = బొట్టుగుచెట్లచేతను; తిమిశైరపి = తిమిశవృక్షముల చేతను; బిల్వైశ్చ = మారేడుచెట్లచేతను; సప్తపర్ణైశ్చ = ఏడాకులయరటిచెట్లచేతను; పుష్పితైః = పూచినవి; కర్ణికారైశ్చ = కొండగోఁగుచెట్ల చేతను; చూతైశ్చ = మామిడిచెట్లచేతను; అశోకవృక్షైశ్చ = అశోకవృక్షముల చేతను; సాగరం = సముద్రమును; సమపూరయన్ = నిండించిరి.

ఆవానరులు, సట్లు, మద్దిచెట్లను ఇనుమద్దిచెట్లను, ఏఱుమద్దిచెట్లను, చండ్రచెట్లను, వెదుళ్లను, కొండమల్లెచెట్లను, తాటిచెట్లను, బొట్టుగుచెట్లను, తిమిశవృక్షంబులను, బిల్వవృక్షంబులను, ఏడాకులయరటిచెట్లను, పుష్పితంబులగు కొండగోఁగుచెట్లను, మామిడిచెట్లను, అశోకవృక్షంబులను! దీసికొనివచ్చి, సముద్రంబు నిండించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

సమూలాంశ్చ విమూలాంశ్చ పాదపాన్ హరిసత్తమ. ౫౬
ఇంద్రకేతూనివోద్యమ్య ప్రజహ్రుర్హరయస్తరూన్

టీక॥హరిసత్తమాః= వానరశ్రేష్ఠులగు;హరయః = వానరులు; సమూలాంశ్చ = వేళ్లతోఁగూడినవృక్షములను;విమూలాన్= వేళ్లులేనట్టి; పాదపాంశ్చ=వృక్షములను; ఇంద్రకేతూనివ=ఇంద్రధ్వజములనువలె; ఉద్యమ్య= ఎత్తి; తరూన్ = వృక్షములను; ప్రజహ్రుః=పడవేసిరి.

ఆవానరోత్తములు వృక్షంబులంగొన్నిటిని సమూలంబులుగాను గొన్నిటి నవిమూలంబులుగాను, ఎత్తికి, యింద్రధ్వజంబులంబోలెఁ బైకెత్తి, సముద్రంబునంబడవైచిరి.అని,తాత్పర్యము.

తాలాన్ దాడిమగుల్మాంశ్చ నారికేళాన్ విభీతకాన్. ౫౭
వకుళాన్ ఖదిరాన్ నింబాన్ సమాజహ్రుస్సమంతతః

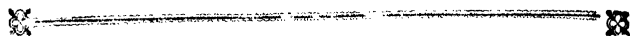
టీక॥వానరాః(అధ్యాహృతము)= వానరులు,సమంతతః=అంతటను; తాలాన్=తాటిచెట్లను ; దాడిమగుల్మాంశ్చ= దానిమ్మచెట్లను; నారికేళాన్= టెంకాయచెట్లను; విభీతకాన్= తాండ్రిచెట్లను;వకుళాన్= పొగడచెట్లను; ఖదిరాన్= తుమ్మచెట్లను; నింబాన్= వేఁపచెట్లను; సమాజహ్రుః= కొనివచ్చిరి.

ఆవానరులు, తాటిచెట్లను దాడిమవృక్షంబులను టెంకాయచెట్లను, తాండ్రచెట్లన బొగడచెట్లను,తమ్మచెట్లను,నింబవృక్షంబులను,కొనికొనివచ్చి,సముద్రంబునంబడవైచిరి. అని,తాత్పర్యము.

హస్తిమాత్రాన్మహాకాయాః పాషాణాంశ్చమహాబలాః. ౫౮
పర్వతాంశ్చ సముత్పాట్య యంత్రైః పరివహంతిచ

టీక॥మహాకాయాః = గొప్పశరీరముగలవారలును; మహాబలాః= అధికమయిన బలముగల వారలు నగు వానరులు; హస్తిమాత్రాన్= ఏనుఁగంత టిప్రమాణముగల ; పాషాణాంశ్చ= తాళ్లను; పర్వతాంశ్చ= కొండలను; సముత్పాట్య=పెల్లగించి; యంత్రైః= యంత్రంబులచేత ; పరివహంతిచ = కొనిపోయిరియు.

మహాకాయులును మహాబలులునగు

వానరులు, ఏనుంగంతటప్రమాణముగ లఁజాళ్లనుబర్వతంబులనుంబెఱికి, యం త్రింబులచేఁగొనిపోయిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రక్షిప్యమాణై రచలై స్సహసా జలముద్ధితమ్. ౫౯
సముత్పతిత మాకాశ ముపాసర్ప త్తత స్తతః

టీక॥ ప్రక్షిప్యమాణైః= వేయఁబడుచున్న; అచలైః=పర్వతములచేత; సహసా=తటాలున; జలం=నీరు ; ఉద్ధితం=ఎగిరినది. సముత్పతితం= ఎగిరినదై; తత స్తతః=అంతనంత; ఆకాశం= ఆకాశమునందు; ఉపాసర్పత్=వ్యాపించినది.

సముద్రంబుఁబర్వతంబులంబడవేయుటచే, జలంబుపైకెగిరి, యాకాశంబున, నచ్చటచ్చట, వ్యాపించినది.

సముద్రం క్షోభయామాసు ర్వానరాశ్చ సమంతతః. ౬౦

టీక॥ వానరాః=వానరులు; సమంతతశ్చ=అంతటను; సముద్రం= సముద్రమును; క్షోభయామాసుః= కలఁతపెట్టిరి.

అప్పుడు, వానరులు, సముద్రంబునంతయుక్షుభితంబుగావించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

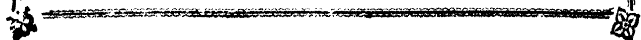
సూత్రాణ్యన్యే ప్రగృహ్ణంతి వ్యాయతం శతయోజనమ్

టీక॥ అన్యే= మఱికొందఱు; శతయోజనం = నూఱామడలు; వ్యాయతం = ఈడ్వఁబడునట్లుగా; సూత్రాణి=దారములను ; ప్రగృహ్ణంతి = పట్టుకొనిరి.

కొందఱు , ఎచ్చుతక్కువలుగలుగకుండుటకై, నూఱుయోజనంబులునిడుపయిన, సూత్రంబులంబట్టుకొనిరి.

అని, తాత్పర్యము.

దండా నన్యే ప్రగృహ్ణంతి విచిన్వంతి తథా పరే. ౬౧

టీక॥అన్యే=మఱికొందఱు ; దండాన్=కొయ్యలను; ప్రగృహ్ణంతి=పట్టుకొనిరి. తథా=అట్లు; అపరే=మఱికొందఱు; విచిన్వంతి= పరీక్షించుచుండిరి.

కొందఱు, కొలతకొయ్యలంబట్టుకొనియుండిరి; మఱికొందఱు, ఎచ్చుతగ్గులు పరీక్షించుచుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

దశయోజన విస్తారం శతయోజన మాయతమ్
నల శ్చక్రే మహాసేతుం మధ్యే నదనదీపతేః. ౬౨

టీక॥నలః= నలుఁడు ; నదనదీపతేః=నదములకును నదులకును ప్రభువైనసముద్రముయొక్క; మధ్యే=నడుమను; దశయోజనవిస్తారం= పదియామడలవెడల్పుగలదియు; శతయోజనం= నూఱామడలు; ఆయతం=నిడుపయినదియునగు; మహాసేతుం=గొప్ప సేతువును;చక్రే=చేసెను.

అట్లు,నలుండు,సముద్రంబునడుమ, పదియోజనంబుల వెడల్పుగలదియు నూఱుయోజనంబుల నిడుపుగలదియునగు మహాసేతువునునిర్మించెను.

అని, తాత్పర్యము.

వానరా శ్శతశ స్తత్ర రామస్యాజ్ఞాపురస్సరాః
మేఘాభైః పర్వతాగ్రైశ్చ తృణైః కాష్ఠై ర్బబంధిరే. ౬౩

టీక॥తత్ర=అందు;రామస్య= రామునియొక్క; ఆజ్ఞాపురస్సరాః= ఆజ్ఞయె ముందునడచునది గాఁగలవారలగు; వానరాః=వానరులు; శతశః=నూఱులునూఱులుగా ; మేఘాభైః= మేఘముయొక్క కాంతివంటికాంతిగల; పర్వతాగ్రైశ్చ=పర్వతశిఖరములచేతను;తృణైః=పచ్చికలచేతను;కాష్ఠైశ్చ=కొయ్యలచేతను;బబంధిరే=బంధించిరి.

అందు, నలునకు సహాయులయి, పెక్కువానరులు , రామునియాజ్ఞను శిరసావహించి, మేఘసమానంబులగు పర్వతశిఖరంబులచేతను తృణకాష్ఠంబులచేతను, సేతుబంధంబుగావించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

పుష్పితాగ్రైశ్చ తరుభి స్సేతుం బధ్నంతి వానరాః

టీక॥వానరాః=వానరులు ; పుష్పితాగ్రైః=పూచినకొనలుగల; తరుభిశ్చ=వృక్షములచేతను; సేతుం— సేతువును; బధ్నంతి=కట్టిరి.

వానరులు , పుష్పితాగ్రంబులగు వృక్షంబులనుంగూడవేసి , సేతువును నిర్మించిరి. అని, తాత్పర్యము.

పాషాణాంశ్చ గిరి ప్రఖ్యాన్ గిరీణాం శిఖరాణిచ. ౬౮
దృశ్యంతే పరిధావంతో గృహ్య వారణ సన్నిభాః

టీక॥గిరిప్రఖ్యాన్=కొండలతో సమానములయిన ; పాషాణాంశ్చ = ఱాళ్లను;గిరీణాం = పర్వతములయొక్క; శిఖరాణిచ=శిఖరములను ; గృహ్య (గృహీత్వా)=పట్టుకొని ; పరిధావంతః=పరుగెత్తుచున్న; వారణసన్నిభాః=ఏనుంగులతో సమానులయిన వానరులు; దృశ్యంతే = చూడఁబడుచుండిరి.

ఏనుంగులంతటివానరులు;కొండలంతటఱాళ్ళను బర్వతశిఖరంబులనుంగొని,పరుగెత్తుచుఁ, జూపరుల కచ్చెరువు గలిగించుచుండిరి.అని, తాత్పర్యము.

శిలానాం క్షిప్యమాణానాం శైలానాంచ నిపాత్యతామ్. ౬౯
బభూవ తుముల శ్శబ్ద స్తదా తస్మిన్ మహోదధౌ

టీక॥తదా=అప్పుడు;తస్మిన్=ఆ; మహోదధౌ= మహాసముద్రమునందు; శిలానాం=ఱాళ్లు; క్షిప్యమాణానాం= వేయఁబడుచుండగాను ; శైలానాంచ= కొండలును;నిపాత్యతాం(నిపాత్యమానానాం) = వేయఁబడుచుండగాను; తుములః=దొమ్మియయిన;శబ్దః= ధ్వని; బభూవ=అయినది.

అప్పుడుసముద్రంబునఁబెద్దపెద్దఱాళ్లనువేయుటచేతను, బర్వతంబులంబడవేయుటచేతను,మహాధ్వనిగలిగినది. అని, తాత్పర్యము.

కృతాని ప్రథమే నాహ్న యోజనాని చతుర్దశ. ౭౦

ప్రహృష్టై ర్గజసంకాశై స్త్వరమాణైః ప్లవంగమైః

టీక॥ ప్రహృష్టైః= మిక్కిలిసంతసించినవారలును; గజసంకాశైః=ఏనుంగులతోసమానులును ; త్వరమాణైః= వేగిర పడుచున్న వారలునగు; ప్లవంగమైః=వానరులచేత; ప్రథమేన= మొదటిదైన; అహ్నా=దినముచేత; చతుర్దశ= పదునాలుగయిన; యోజనాని= ఆమడలు; కృతాని= చేయఁబడినవి.

ఏనుంగునుంబోలె మహాకాయులగు నావానరులు, పరమసంతుష్టులయి, మహావేగంబున, మొక్క-దినంబునఁ, బదునాలుగుయోజనంబులదూరము, సేతువును నిర్మించిరి. అని, తాత్పర్యము.

ద్వితీయేన తథా చాహ్నా యోజనానితు వింశతిః. ౬౭
కృతాని ప్లవగై స్తూర్ణం భీమకాయై ర్మహాబలైః

టీక॥ భీమకాయైః = భయంకరమయినశరీరముగలవారలును ; మహాబలైః= అధికమయినబలముగలవారలునగు; ప్లవగైః=వానరులచేత; తూర్ణం= శీఘ్రముగా; తథా=అట్లు; ద్వితీయేన= రెండవదైన; అహ్నాచ= దినముచేతను; వింశతిః=ఇరువదగు; యోజనానితు=ఆమడలుమాత్రము; కృతాని= చేయఁబడినవి.

భయంకరాకారులును మహాబలులు నగువానరులు, రెండవదినంబున, నిరువదియోజనంబుల దూరము సేతువును నిర్మించిరి. అని, తాత్పర్యము.

అహ్నా తృతీయేన తథా యోజనాని కృతానితు. ౬౮
త్వరమాణై ర్మహాకాయై రేకవింశతి రేవచ

టీక॥ త్వరమాణైః = వేగిరపడుచున్న ; మహాకాయైః = గొప్పశరీరముగలవానరులచేత; తథా= అట్లు; తృతీయేన= మూఁడవదగు; అహ్నా=దినముచేత; ఏకవింశతిః = ఇరువదియొక్క-; యోజనాన్యేవచ=ఆమడ

లును; కృతాని= చేయఁబడినవి "తు" అనునది పాదపూరణార్థము.

మహాకాయులగు, నావానరులు, అతివేగంబున, మూఁడవదినంబునందు, ఇరువదియొక్క యోజనంబుల దూరము, సేతువునునిర్మించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

చతుర్థేన తథా చాహ్నా ద్వావింశతి రథాపిచ. ౭౯
యోజనాని మహావేగైః కృతాని త్వరితై స్తుతైః

టీక॥అథ=అంత;తథాచ=అట్లు; మహావేగైః= అధికమయిన వేగముగలవారలును;త్వరితైః= వేగిరపడినవారలునగు; తైస్తు= ఆవానరులచేతనే; చతుర్థేన = నాలవదైన; అహ్నా= దినముచేత ; ద్వావింశతిః= ఇరువదిరెండు ; యోజనాన్యపిచ= ఆమడలును; కృతాని= చేయఁబడినవి.

అంత, నాలవదినంబున, మహావేగులగునవ్వానరులు, మహావేగంబువహించి, యిరువదిరెండు యోజనంబులదూరము సేతువును నిర్మించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

పంచమేన తథా చాహ్నా ప్లవగైః క్షిప్రకారిభిః. ౮౦
యోజనాని త్రయోవింశ త్సువేల మధికృత్యవై

టీక॥తథాచ=అట్లు;క్షిప్రకారిభిః= శీఘ్రముగాఁజేయునట్టి;ప్లవగైః=వానరులచేత; పంచమేన= ఐదవదగు; అహ్నా=దినముచేత; సువేలం= సువేలపర్వతమును;అధికృత్య= హద్దుగాఁజేసి; ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము) త్రయోవింశత్ (త్రయోవింశతిః)= ఇరువదిమూఁడు; యోజనాని = ఆమడలు; కృతాని (అధ్యాహృతము)= చేయఁబడినవి.

శీఘ్రకారులగు నావానరులు, ఐదవదినంబునసువేలపర్వతంబువఱకు,ఇరువదిమూఁడుయోజనంబులదూరముసేతువునిర్మించి,సేతుబంధకార్యమును, సమాప్తినొందించిరి.అని,తాత్పర్యము.

స వానర వరశ్శ్రీమా న్విశ్వకర్మాత్మజో బలీ. ౭౧
బబంధ సాగరే సేతుం యథాచాస్య పితా తథా

టీక॥అస్య=ఇతనియొక్క; పితా= తండ్రియగు విశ్వకర్మ; యథా = ఎట్లో; తథా=అట్లు; సమర్థః (అధ్యాహృతము)=సమర్థుఁడును; శ్రీమాన్= కాంతిమంతుండును; విశ్వకర్మాత్మజః=విశ్వకర్మకుమారుండును; బలీ= అధికమయిన బలముగలవాఁడునగు; సః=ఆ; వానరవరః= వానరశ్రేష్ఠుండగు నలుండు; సాగరే=సముద్రంబునందు; సేతుం=సేతువును; బబంధ=కట్టెను.

తండ్రియుంబోలె శిల్పవిద్యలందు మహాసమర్థుఁడును శ్రీమంతుండును బలవంతుండును విశ్వకర్మపుత్రుండును వానరోత్తముండును నగు నలుండు, అట్లు సముద్రమధ్యంబున, మహాసేతువు నిర్మించెను. అని, తాత్పర్యము,

స నలేన కృతస్సేతు స్సాగరే మకరాలయే. ౭౨
శుశుభే సుభగ శ్శ్రీమాన్ స్వాతీపథ ఇవాంబరే

టీక॥మకరాలయే= మొసళ్ళయునికిపట్టైన; సాగరే = సముద్రమునందు; నలేన=నలునిచేత; కృతః = చేయఁబడిన; సుభగః=సుందరమును; శ్రీమాన్= కాంతిమంతంబునగు; సః=ఆ; సేతుః=సేతువు; అంబరే=ఆకాశమునందు; స్వాతీపథఇవ=స్వాతీవీధివలె; శుశుభే=ప్రకాశించెను.

మకరాలయంబగు సముద్రంబున, నలనిర్మితంబయిన, సుందరంబును శ్రీమంతంబునగు నమ్మహాసేతువు, ఆకాశంబున, సూర్యాదులమధ్యమమార్గంబునందలి మధ్యమవీధియగు స్వాతీవీధియుంబోలె, ప్రకాశించుచుండినది. అని, తాత్పర్యము.

తతో దేవా స్సగంధర్వా స్సిద్ధాశ్చ పరమర్షయః. ౭౩
ఆగమ్య గగనే తస్థు ర్ద్రష్టుకామా స్త దద్భుతమ్

స ౨౨

టీక॥తతః=అంత; సగంధర్వాః=గంధర్వులతోఁగూడిన; దేవాః= దేవతలును;సిద్ధాశ్చ=సిద్ధులును; పరమర్షయః=ఉత్తములగుఋషులును; తత్ =ఆ;అద్భుతం=ఆశ్చర్యమును; ద్రష్టుకామాః=చూడఁగోరినవారలయి ; ఆగమ్య=వచ్చి; గగనే=ఆకాశమునందు; తస్థుః=ఉండిరి.

అప్పుడు,దేవతలును, గంధర్వులును,సిద్ధులును, మహర్షులును , యయ్యాశ్చర్యముంజూచుటకై, యచ్చటికివచ్చి,యాకాశంబుననుండిరి.

అని,తాత్పర్యము.

దశయోజన విస్తీర్ణం శతయోజన మాయతమ్. ౭౪
దదృశు ర్దేవగంధర్వా నళసేతుం సుదుష్కరమ్

టీక॥దేవగంధర్వాః= దేవతలును గంధర్వులును; దశయోజనవిస్తీర్ణం= పదియామడల వెడల్పుగలదియు ; శతయోజనం=నూఱామడలు; ఆయతం= నిడుపయినదియు;సుదుష్కరం= ఎంతమాత్రముచేయనలవిగానిదియు నగు; నలసేతుం= నలునిసేతువును ; దదృశుః=చూచిరి.

దేవతలునుగంధర్వులును మున్నగువారలు, పదియోజనంబుల వెడల్పును, నూఱుయోజనంబులనిడుపునుంగలయతిదుష్కరం బయిన నలనిర్మితం బగు సేతువుంబూచిరి. అని,తాత్పర్యము.

ఆప్లవంతః ప్లవంగాశ్చ గర్జంతశ్చ ప్లవంగమాః. ౭౫

టీక॥ ప్లవంగమాః=వానరులు; ఆప్లవంతః=అభిముఖముగానెగురుచు;ప్లవంతశ్చ=ఎగురుచును; గర్జంతశ్చ = అఱచుచును;ఆసన్(అధ్యాహృతము)= ఉండిరి.

వానరులు, ఇటుఅటు, ఎగిరిపోవుచు, గర్జించుచుఁ , బరమ సంతోషంబుననుండిరి.అని,తాత్పర్యము.

త దచింత్య మసహ్యంచ అద్భుతం రోమహర్షణమ్
దదృశు స్సర్వ భూతాని సాగరే సేతుబంధనమ్. ౭౬

టీక॥ సర్వభూతాని=సమస్తభూతంబులును; అచింత్యం=మనంబునసైననువిన్నరానిదియు; అసహ్యం = సహింపరానిదియు; అద్భుతం = ఆశ్చర్యావహమును; రోమహర్షణం= వెండ్రుకలగగుర్పాటునొందునట్లు చేయునదియునగు; తత్=ఆ; సాగరే=సముద్రమునందు; సేతుబంధనం= సేతువుగట్టుటను; దదృశుః=చూచినవి.

మనంబునస్సైననుజింతింపనలవిగానిదియు, దుస్సహంబునునాశ్చర్యకరంబును గగుర్పాటునొందించునదియునగు; సముద్రసేతుబంధంబును, సమస్తభూతంబులనుసందర్శించినవి.

అని, తాత్పర్యము.

తాని కోటి సహస్రాణి వానరాణాం మహౌజసామ్
బధ్నంత స్సాగరే సేతుం జగ్ముః పారం మహోదధేః. ౭౮

టీక॥ మహౌజసాం= అధికమయినపరాక్రమముగల; వానరాణాం = వానరులయొక్క; తాని = ఆ; కోటి సహస్రాణి = కోటులయొక్క వేలు; సాగరే= సముద్రమునందు; సేతుం=సేతువును; బధ్నంతః= (లింగవ్యత్యయమార్షము)కట్టుచు; మహోదధేః=సముద్రముయొక్క; పారం = ఆవలిగట్టును; జగ్ముః=పొందిరి.

సేతుబంధంబునందు వ్యాపృతులయియుండిన,మహాపరాక్రమశాలులగు వానరులు, కోటులుకోటులుగా, ముందు, సముద్రదక్షిణపారముంజేరిరి.

అని, తాత్పర్యము.

విశాల స్సుకృత శ్శ్రీమాన్ సుభూమి స్సుసమాహితః
అశోభత మహాసేతు స్సీమంత ఇవ సాగరే. ౭౯

టీక॥విశాలః= వెడల్పైనదియు;సుకృతః=చక్కఁగాఁజేయఁబడినదియు ; సుభూమిః=మంచినేలకలదియు; సుసమాహితః=రంధ్రములులేనిదియునగు; మహాసేతుః=గొప్పసేతువు; సాగరే=సముద్రమునందు; సీమంతఇవ=పాపటవలె; అశోభత=ప్రకాశించెను.

విశాలంబునుదృఢబద్ధంబును, శ్రీమంతంబును , మిట్టపల్లములులేనిదియురంధ్రంబులులేనిదియునగునమ్మహాసేతువు

సముద్రంబునఁ బాపటవలెఁ బ్రకాశించుచుండిపది. అని, తాత్పర్యము.

తతః పారే సముద్రస్య గదాపాణి ర్విభీషణః
పరేషా మభిఘాతార్థ మతిష్ఠ త్సచివై స్సహ. ౭౮

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; విభీషణః= విభీషణుఁడును; గదాపాణిః= గదచేతంగ లవాఁడై; సచివైః సహ= మంత్రులతోఁ గూడ; పరేషాం= శత్రువులయొక్క; అభిఘాతార్థం= కొట్టుటకొఱకు; సముద్రస్య= సముద్రముయొక్క; పారే= దక్షిణపుగట్టునందు; అతిష్ఠత్ = ఉండెను.

అంత, విభీషణుండును, గదాపాణియయి, సచివులంగూడి, శత్రువులు పైకొని నవారలసంహరించుటకై, సముద్రదక్షిణతీరంబునం గాచియుండెను. అని, తాత్పర్యము.

సుగ్రీవస్తు తతః ప్రాహ రామం సత్యపరాక్రమమ్

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; సుగ్రీవస్తు = సుగ్రీవుండునుమాత్రము; సత్యపరాక్రమం= సత్యపరాక్రమముగల; రామం= రామునిగూర్చి; ప్రాహ=చెప్పుచున్నాడు.

అంత, సుగ్రీవుండు, సత్యపరాక్రముండగు రామునుంజూచి, యిట్లని చెప్పెను అని, తాత్పర్యము.

హనుమంతం త్వ మారోహ అంగదంచాప లక్ష్మణః. ౮౦

టీక॥ త్వం=నీవు; హనుమంతం=హనుమంతుని; ఆరోహ=ఎక్కుము. లక్ష్మణశ్చాపి=లక్ష్మణుండును; అంగదం= అంగదుని; ఆరోహతు(అధ్యాహృతము)=ఎక్కుఁగాక.

నీవు, హనుమంతునారోహింపుము; లక్ష్మణుండు, అంగదునారోహించుఁగాక, అని, తాత్పర్యము.

అయంహి విపులో వీర సాగరో మకరాలయః

టీక॥ వీర=పరాక్రమశాలివగు రామఁడా! మకరాలయః= మొసళ్లయునికిపట్టయిన; అయం=ఈ; సాగరః = సముద్రము; విపులోహి=విశాలముగదా!

పరాక్రమవంతుండవగు రామునా! మకరాలయంబగు, నీసముద్రము మిక్కిలియువిశాలమయినది, కావున, మీరలునడచివచ్చుటసరిగాదు- అని, తాత్పర్యము-

వైహాయసౌ యువాం మేతౌ వానరౌ తారయిష్యతః. ౮౧

టీక॥ వైహాయసౌ=ఆకాశమునసంచరించునట్టి; ఏతౌ=ఈ; వానరౌ=వానరులు, యువాం=మిమ్ము; తారయిష్యతః=దాటింతురు-

ఈహనుమదంగదులు,మిమ్ము, నాకాశగమనంబునందీసికొనిపోయి, దాటింపఁగలరు- అని, సుగ్రీవుండు, రామునితోఁజెప్పెను-అని, తాత్పర్యము-

అగ్రత స్తస్య సైన్యస్య శ్రీమాన్ రామ స్సలక్ష్మణః
జగామ ధన్వీ ధర్మాత్మా సుగ్రీవేణ సమన్వితః. ౮౨

టీక॥ధన్వీ = మంచిధనుస్సుగలవాఁడును;ధర్మాత్మా = ధర్మస్వభావుండును;శ్రీమాన్=అధికమయినకాంతిగలవాఁడునగు;సలక్ష్మణః=లక్ష్మణునితోఁగూడిన;రామః=రాముఁడు;సుగ్రీవేణ=సుగ్రీవునితో;సమన్వితః=కూడినవాఁడై;తస్య=ఆ;సైన్యస్య=సేనయొక్క;అగ్రతః=ముందట;జగామ=పోయెను.

ధనుర్ధరుండును ధర్మాత్ముండును శ్రీమంతుండునగురాముండు, లక్ష్మణునిసుగ్రీవునింగూడి, యాసైన్యంబునకగ్రభాగంబుననడచెను.

అని, తాత్పర్యము.

అన్యే మధ్యేన గచ్ఛంతి పార్శ్వతో౽న్యే ప్లవంగమాః
సలిలే ప్రపతం త్యన్యే మార్గ మన్యే నలేభిరే. ౮౩

టీక॥అన్యే = మఱికొందఱు;మధ్యేన=నడుమను;గచ్ఛంతి = పోయిరి. అన్యే=ఇతరులయిన;ప్లవంగమాః=వానరులు; పార్శ్వతః=ప్రక్కలను;గచ్ఛంతి(అధ్యాహృతము)=పోయిరి.అన్యే=మఱికొందఱు; సలిలే=జలమునందు;ప్ర

పతంతి=పడిరి. అన్యే=మఱికొందఱు; మార్గం=దారిని;నలేభిరే = పొంద రైరి.

అప్పుడు,కొందఱు,వానరులు, నడుమంబోయిరి; కొందఱు పార్శ్వభాగంబులనడచిరి; కొందఱునడచుటకవకాశములేక, జలంబులంబడితేలిరి;మఱికొందఱు వానరులు,మార్గంబుచాలక, తీరంబుననెనిలిచియుండి, యటుపిమ్మటంబోయిరి.అని, తాత్పర్యము.

కేచి ద్వైహాయసగతా స్సుపర్ణా ఇవ పుప్లువుః

టీక॥ కేచిత్=కొందఱు;సుపర్ణా ఇవ=గరుత్మంతులువలె; వైహాయసగతాః=ఆకాశమునందలి గమనముగలవారలై; పుప్లువుః=దాటిరి.

కొందఱు, వానరులు,గరుత్మంతులుంబోలె,నాకాశగమనంబునంబోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఘోషేణ మహతా తస్య సింధోర్ఘోషం సముచ్ఛ్రితమ్. ౭౪
భీమ మంతర్దధే భీమా తరంతీ హరివాహినీ

టీక॥భీమా=భయంకరమగు; తరంతీ=దాటుచున్న; హరివాహినీ=వానరసేన; తస్య=ఆసేనయొక్క ; మహతా=గొప్పదగు; ఘోషేణ=ధ్వనిచేత; సముచ్ఛ్రితం= అధికమయిన; సింధోః=సముద్రముయొక్క; భీమం= భయంకరమగు; ఘోషం=ధ్వనిని;అంతర్దధే=మఱుఁగుపఱిచెను.

భయంకరంబగు నావానర సేన దాఁటుటచేఁగల్గినమహాధ్వని,సముద్రఘోషంబును, అణఁగఁద్రొక్కెను. అని, తాత్పర్యము.

వానరాణాంహి సా తీర్ణా వాహినీ నలసేతునా. ౭౫
తీరే నివివిశే రాజ్ఞా బహుమూలఫలోదకే

టీక॥ సా=ఆ;వానరాణాం= వానరులయొక్క; వాహినీ = సేన; రాజ్ఞా = రాజయిన సుగ్రీవునితోఁగూడ;నలసేతునా = నలునిసేతువుచేత;

తీర్త్వా=దాఁటినదై; బహుమూలఫలోదకే = అధికమయినగడ్డలును ఫలములును జలమునుగల; తీరే= దక్షిణపుగట్టునందు; నివివిశేహి= విడిసినది గదా.

ఆవానరసేన, వానర రాజుండగు సుగ్రీవునితోఁగూడ, నలనిర్మితం:బగు సేతువుచే, సముద్రంబుదాఁటి, అధికముగాఫలమూలములుగలసముద్రదక్షిణతీరంబునవిడిసినది. అని, తాత్పర్యము.

తదద్భుతం రాఘవకర్మ దుష్కరం
సమీక్ష్య దేవాః సహసిద్ధచారణైః. ౮౬
ఉపేత్య రామం సహసా మహర్షిభి
స్సమభ్యషించన్ సుశుభై ర్జలైః పృథక్

టీక॥ దేవాః= దేవతలు; సిద్ధచారణైస్సహ = సిద్ధులతోను జారణులతోనుంగూడ; మహర్షిభిః= మహర్షులతోఁగూడ; అద్భుతం=ఆశ్చర్యకరంబును; దుష్కరం=చేయనలవిగానిదియునగు; తత్=ఆ; రాఘవకర్మ= రాముని కార్యమును; సమీక్ష్య=చూచి; సహసా=శీఘ్రమున; రామం=రాముని; ఉపేత్య=పొంది; పృథక్=వేఱువేఱుగా; సుశుభైః=మిక్కిలియుమంగళకరములయిన; జలైః = జలములచేత; సమభ్యషించన్=అభిషేకించిరి.

దేవతలును సిద్ధులును జారణులును మహర్షులును, రామునికిందక్క మఱియెవ్వనికినిం జేయనలవిగానియాశ్చర్యకరంబగు నారామునికార్యంబుఁజూచి, శీఘ్రంబున రామునొద్దకువచ్చి, వారలును వేఱువేఱుగా, మంగళ జలంబుల రామునకభిషేకముగావించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

జయ స్వశత్రూన్ నరదేవ మేదినీం
ససాగరాం పాలయ శాశ్వతీ స్సమాః. ౮౭
ఇతీవ రామం నరదేవసత్కృతం
శుభై ర్వచోభి ర్వివిధై రపూజయన్

టీక॥ "నరదేవ= మనుష్యులకుఁబ్రభుండవగు రాముఁడా! స్వశత్రూన్ = నీ

శత్రువులను; జయ= గెలువుము. శాశ్వతీః=స్థిరములయిన; సమాః=సంవత్సరములు ; ససాగరాం=సముద్రములతోఁగూడిన; మేదినీం=భూమిని;పాలయ=పాలింపుము;" ఇతీవ=ఇట్లు; తే (అధ్యాహృతము)= ఆ దేవాదులు; నరదేవసత్కృతం=మనుష్యులచేతను దేవతలచేతను బూజింపఁబడిన ; రామం=రాముని;శుభైః=మంగళకరములగు;వివిధైః=నానావిధములయిన ; వచోభిః=మాటలచేత; అపూజయన్= పూజించిరి.

"నరదేవుండవగు రాముఁడా! శత్రువులనందఱనుజయింపుము ; పెద్దకాలము,సముద్రాంతంబగు భూమండలము నంతయుంబాలింపుము." అని, యిట్లు, యాదేవతలుమున్నగువారలు,మనుష్యులచేతను దేవతలచేతను బూజితుండగు రాముని , మంగళవచనంబులం బూజించిరి. అని,తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే,ద్వావింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు,శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు , యుద్ధకాండద్వావింశసర్గటీక,
ముగిసినది.

(౨౩)

త్రయోవింశస్సర్గః ప్రారంభః.

నిమిత్తాని నిమిత్తజ్ఞో దృష్ట్వా లక్ష్మణపూర్వజః
సౌమిత్రిం సంపరిష్వజ్య ఇదం వచన మబ్రవీత్. ౧

టీక॥ నిమిత్తజ్ఞః = నిమిత్తంబులనెఱింగినట్టి; లక్ష్మణపూర్వజః= లక్ష్మణునియన్నయగు రాముండు ; నిమిత్తాని=శకునంబులను; దృష్ట్వా= చూచి; సౌమిత్రిం=లక్ష్మణుని; సంపరిష్వజ్య = కవుంగిలించుకొని; ఇదం= ఈ; వచనం=మాటను;అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

శుభాశుభ నిమిత్తంబులు చక్కంగాం దెలిసిన, లక్ష్మణాగ్రజుండగు రాముండు, కొన్ని నిమిత్తంబులంజూచి, సంతోషంబునలక్ష్మణుం గవుంగిలించుకొని, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

పరిగృహ్యోదకం శీతం వనాని ఫలవంతి చ
బలౌఘం సంవిభజ్యేమం వ్యూహ్య తిష్ఠామ లక్ష్మణ. ౨

టీక॥లక్ష్మణ=లక్ష్మణుఁడా! శీతం=చల్లని;ఉదకం=జలమును, జలముగల ప్రదేశమనుట;ఫలవంతి=ఫలంబులు గల; వనానిచ=వనంబులను ; పరిగృహ్య=స్వీకరించి;ఇమం=ఈ;బలౌఘం= సేనాసమూహమును ; సంవిభజ్య= చక్కఁగావిభజించి; వ్యూహ్య=వ్యూహము గాఁదీర్చి;తిష్ఠామ=ఉందము.

లక్ష్మణుఁడా! మనము, శీతోదకమును, మంచిఫలంబులతోఁగూడిన వనంబులుంగల ప్రదేశంబులను వాసస్థానంబుగా నేర్పఱచుకొని, సేనలనంతయు, విభజించి, గరుడవ్యూహంబుగాఁదీర్చి, స్వస్థంబుగానుందము. అని, తాత్పర్యము.

లోకక్షయకరం భీమం భయం పశ్యా మ్యుపస్థితమ్
నిబర్హణం ప్రవీరాణా మృక్షవానరరక్షసామ్. ౩

స ౨౩

టీక॥ప్రవీరాణాం=మిక్కిలియుఁబరాక్రమశాలులగు ; ఋక్షవానరరక్షసాం=భల్లూకంబులయొక్కయువానరులయొక్కయు రాక్షసులయొక్కయు;నిబర్హణం=వధరూపమయిన;లోకక్షయకరం=జననాశముగలిగించునదియు; భీమం=భయంకరమునగు;భయం=భయమును;ఉపస్థితం = సమీపించినదానిఁగా;పశ్యామి=చూచుచున్నాను.

మహాపరాక్రమశాలులగు,భల్లూకవానరులును రాక్షసులును, అనేకులు,వధింపఁబడుదురు; అట్లు జననాశకరంబగు,మహాభయంబువాటిల్లుననితోఁచుచున్నది.అని, తాత్పర్యము.

వాతాశ్చ కలుషా వాంతి కంపతేచ వసుంధరా
పర్వతాగ్రాణి వేపంతే పతంతిచ మహీరుహాః. ౪

టీక॥వాతాశ్చ=వాయువులును; కలుషాః=భయంకరములయి;వాంతి=వీచుచున్నవి. వసుంధరాచ=భూమియు; కంపతే=వడఁకుచున్నది. పర్వతాగ్రాణి=పర్వతశిఖరంబులు; వేపంతే=వడఁకుచున్నవి. మహీరుహాశ్చ=వృక్షములును;పతంతి=పడుచున్నవి.

వాయువుభయంకరముగా వీచుచున్నది; భూమియువడఁకుచున్నది;పర్వతశిఖరంబులునుగంపించుచున్నవి;వృక్షంబులాకస్మికముగావిఱిగిపడుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

మేఘాః క్రవ్యాదసంకాశాః పరుషాః పరుషస్వనాః
క్రూరాః క్రూరం ప్రవర్షంతి మిశ్రం శోణితబిందుభిః. ౫

టీక॥ క్రవ్యాదసంకాశాః = గద్దలతోసమానములయినవియు;పరుషాః = చూడఁగూడనివియు;పరుషస్వనాః=భయంకరములయినధ్వనులుగలవియు, క్రూరాః = భయంకరములునగు; మేఘాః=మేఘములు; క్రూరం= భయంకరమగునట్లుగా ; శోణితబిందుభిః=నెత్తురుబిందువులచే; మిశ్రం=కలసినజలమును; ప్రవర్షంతి=కురియుచున్నవి.

మేఘంబులు,గృధ్రశ్యేనాదివర్ణంబులయి, పరుషంబులయి, భయంకరధ్వనులయి, భయంకరంబులయి, రక్తబిందుమిశ్రంబుగా , వర్షించుచున్నవి. అని,తాత్పర్యము.

రక్తచందనసంకాశా సంధ్యా పరమదారుణా
జ్వలతః ప్రతపత్యేత దాదిత్యా దగ్నిమండలమ్. ౬

టీక॥సంధ్యా=సంధ్య; రక్తచందనసంకాశా=రక్తచందనముతో సమానమయి; పరమదారుణా= మిక్కిలియు భయంకరమయి; భవతి(అధ్యాహృతము)=ఉన్నది. జ్వలతః=మండుచున్న; ఆదిత్యాత్=సూర్యునివలన; ఏతత్= ఈ; అగ్నిమండలం= నిప్పులసమూహము; ప్రతపతి=కాల్చుచున్నది.

సంధ్య, రక్తచందనవర్ణంబయి, యతిభయంకరముగానున్నది;సూర్యుండు,జ్వలించుచు, నిప్పులను గురిపించుచున్నాఁడు.అని,తాత్పర్యము.

దీనా దీనస్వరాః క్రూరా స్సర్వతో మృగపక్షిణః
ప్రత్యా దిత్యం వినర్దంతి జనయంతో మహద్భయమ్. ౭

టీక॥మృగపక్షిణః=మృగంబులునుబత్షులును; దీనాః=దైన్యంబునొందినవై; దీనస్వరాః= దుఃఖితంబగుధ్వనిగలవై; క్రూరాః = భయంకరంబులయి; మహత్=అధికమయిన;భయం= భయమును;జనయంతః = కలిగించుచు;సర్వతః=అంతటను; ప్రత్యాదిత్యం= సూర్యునకెదురుగా; వినర్దంతి=అఱచుచున్నవి.

మృగంబులునుబత్షులును, దీనంబులయి,భయంకరంబులయి,సూర్యునకెదురునిలుచుండి, దీనస్వరంబున నఱచుచు, మహాభయంబునుసూచించుచున్నవి.

అని, తాత్పర్యము.

రజన్యా మప్రకాశస్తు సంతాపయతి చంద్రమాః

టీక॥రజన్యాం=రాత్రియందు;చంద్రమాః=చంద్రుఁడు ; అప్రకాశః= కాంతిలేనివాఁడై ; సంతాపయతి = తాపమునుగల్గించుచున్నాఁడు.

రాత్రియందుఁ, జంద్రుండు,కాంతిహీనుండై, సంతాపంబు గలిగించుచున్నాఁడు.

అని,తాత్పర్యము.

కృష్ణరక్తాంశుపర్యంతో లోకక్షయ ఇవోదితః. ౮

హ్రస్వోరూక్షో ప్రశస్తశ్చ పరివేష స్సులోహితః

టీక॥ కృష్ణరక్తాంశుపర్యంతః= నల్లనికాంతులును ఎఱ్ఱనికాంతులును గొనలం గలదియు; సులోహితః=మిక్కిలియు నెఱ్ఱనిదియు; హ్రస్వః = చిన్నదియు; రూక్షః=భయంకరమయినదియు ; అప్రశస్తశ్చ=అప్రసిద్ధంబును ; లోకక్షయే= లోకనాశమునందు ; ఉదితఇవ (స్థితః)=ఉదయించిన పరివేషము వలెనున్నదియునగు; పరివేషః= సూర్యునకుఁజుట్టు ఏర్పడినమండలము, గాలిగుడి; దృశ్యతే (అధ్యాహృతము)= చూడఁబడుచున్నది.

సూర్యునిచుట్టును, అంతంబునందు నల్లనికిరణంబులుగలదియు, దానికివెనుకఁగొంచెమెఱ్ఱనికిరణములు గలదియు నడుమమిక్కిలియునెఱ్ఱఁగా నుండునదియు హ్రస్వంబును భయంకరంబును ఇదివఱకెన్నఁడును జూడఁబడనిదియుఁ బ్రళయకాలంబునందుఁగల్గుపరివేషము వలెనున్నదియునగు, పరివేషముచూపట్టుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

ఆదిత్యే విమలే నీలం లక్ష్మ లక్ష్మణ దృశ్యతే. ౯

టీక॥ లక్ష్మణ=లక్ష్మణుఁడా! విమలే=నిర్మలమయిన; ఆదిత్యే = సూర్యునియందు;నీలం=నల్లని; లక్ష్మ=చిహ్నము;దృశ్యతే=చూడఁబడుచున్నది.

లక్ష్మణుఁడా!మఱియు,నిర్మలంబగుసూర్యమండలంబునడుమ,నల్లనికళంకంబుగాన్పించుచున్నది.
అని, తాత్పర్యము.

రజసా మహతా చాపి నక్షత్రాణి హతానిచ
యుగాంతమివ లోకానాం పశ్య శంసంతి లక్ష్మణ. ౧౦

టీక॥ లక్ష్మణ=లక్ష్మణుఁడా! నక్షత్రాణిచాపి =నక్షత్రములును; మహతా=అధికమయిన; రజసా=మాలిన్యముచేత; హతానిచ = కొట్టఁబడినవియునై ; లోకానాం= లోకములయొక్క; యుగాంతం=ప్రలయమును; శంసంతీవ= చెప్పుచున్నట్లున్నవి. పశ్య = చూడుము.

లక్ష్మణుఁడా! నక్షత్రంబులును, మిక్కిలియుమలినంబులయి, కాంతిహీనంబులయి, లోకంబులకుఁ బ్రళయమగు నట్లుసూచించుచున్నవి, చూడుము. అని, తాత్పర్యము.

కాకా శ్శ్యేనా స్తథా గృధ్రా నీచైః పరిపతంతిచ
శివా శ్చాప్య శివా న్నాదా న్నదంతి సుమహా భయాన్. ౧౧

టీక॥ కాకాః = కాకులును; శ్యేనాః=డేగలును; తథా = అట్లు; గృధ్రాః=గద్దలును; నీచైః=నీచపక్షులచేత; పరిపతంతిచ=పడుచున్నవియు. శివాశ్చాపి = నక్కలును ; సుమహాభయాన్=మిక్కిలియునధికమయినభయముగల; అశివాన్ = అమంగళకరములయిన; నాదాన్=ధ్వనులను; నదంతి=ధ్వనించుచున్నవి, చేయుచున్నవనుట.

కాకులును డేగలును గద్దలునున్నగు బలవంతంబులగు పక్షులు, దుర్బలపక్షులచేఁ గూలుచున్నవి; నక్కలు, భయంకరంబులగు నమంగళధ్వనులం గావింపుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

శైలై శ్శూలైశ్చ ఖడ్గైశ్చ విసృష్టైః కపిరాక్షసైః
భవిష్య త్యావృతా భూమి ర్మాంసశోణితకర్దమా. ౧౨

టీక॥ భూమిః = భూమి; కపిరాక్షసైః=వానరులచేతను రాక్షసులచేతను; విసృష్టైః = ప్రయోగింపఁబడిన; శైలైః= పర్వతములచేతను; శూలైశ్చ= శూలములచేతను; ఖడ్గైశ్చ= కత్తులచేతను; ఆవృతా=కప్పఁబడినదై; మాంసశోణితకర్దమా= మాంసమును నెత్తురును బురదగాఁగలది; భవిష్యతి=కాఁగలదు.

భూమియంతయు, వానరరాక్షసులొండొరులపయిం బ్రయోగించుకొను పర్వతంబుల చేతను శూలఖడ్గాద్యాయుధంబుల చేతనుం గప్పఁబడి, రక్తమాంసపూర్ణంబు గాఁగలదు.
అని, తాత్పర్యము.

క్షిప్ర మద్యైవ దుర్ధర్షాం పురీం రావణపాలితామ్

అభియామ జవేనైవ సర్వతో హరిభి ర్వృతాః. ౧౩

టీక॥క్షిప్రం=శీఘ్రముగా; అద్యైవ=ఇప్పుడె; సర్వతః=అంతటను; హరిభిః=వానరులచేత; వృతాః = పరివేష్టింపఁబడినవారలమయి ; జవేనైవ=వేగముచేతనె; దుర్ధర్షాం = ఎదిరింపఁనలవిగానిదియు ; రావణపాలితాం=రావణునిచేఁ బాలింపఁబడినదియునగు; పురీం= లంకాపురినిగూర్చి; అభియామ=పోవుదము.

మనమింక జాగుసేయరాదు; ఇప్పుడె, శీఘ్రంబున, వానరులనందఱఁగూడి, వేగంబున, దుర్ధర్షంబగు రావణుని లంకాపురికింబోవుదము. అని, రాముండు, లక్ష్మణునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యేవ ముక్త్వా ధర్మాత్మా ధన్వీ సంగ్రామహర్షణః
ప్రతస్థే పురతో రామో లంకా మభిముఖో విభుః. ౧౪

టీక॥ధర్మాత్మా=ధర్మస్వభావుండును; ధన్వీ=మంచిధనుస్సుగలవాఁడును; సంగ్రామహర్షణః= యుద్ధమునందు సంతోషముగలవాఁడును; విభుః=సమర్థుండునగు; రామః=రాముండు; ఇతి=అని; ఏవం=ఇట్లు [illegible]క్త్వా=చెప్పి ; లంకాం=లంకను [illegible] అభిముఖః = ఎదురుమొగముగ[illegible]డై; పురతః = ముందుగా; ప్రతస్థే=పోయెను.

ధర్మాత్ముండును యుద్ధప్రియుండును సమర్థుండునగు రాముండు, లక్ష్మణునితోనీప్రకారమునంజెప్పి, ధనుర్ధరుండై, లంకాభిముఖుండై, వానరసైన్యంబులకుముందటంబోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

స విభీషణసుగ్రీవా స్తత స్తే వానరర్షభాః
ప్రతస్థిరే వినర్దంతో నిశ్చితా ద్విషతాం వధే. ౧౫

టీక॥తతః= అటుపిమ్మట; సవిభీషణసుగ్రీవాః= విభీషణునితోనుసుగ్రీవునితోనుంగూడిన; తే = ఆ; వానరర్షభాః=వానరశ్రేష్ఠులు; ద్విషతాం = శ

త్రువులయొక్క;వధే = చంపుటయం దు; నిశ్చితాః=నిశ్చయముగలవారలై; వినదంతః=అఱచుచు; ప్రతస్థిరే=పో యిరి.

అంత,విభీషణుండును, సుగ్రీవుండు నుమున్నగా,వానరోత్తములందఱు,శ త్రువధంబువిషయమయి, నిశ్చితహృద యులయి, సింహనాదంబులు సేయు చుం,బోయిరి.అని,తాత్పర్యము.

రాఘవస్య ప్రియార్థంతు ధృతానాం వీర్య శాలినామ్
హరీణాం కర్మచేష్టాభి స్తుతోష రఘుపుంగవః. ౧౬

టీక॥రఘుపుంగవః = రాముండు; ధృతానాం= ధైర్యవంతులును;వీర్యశా లినాం= పరాక్రమముచేఁబ్రకాశించు వారలునగు; హరీణాం=వానరులయొ క్క; రాఘవస్య=రామునియొక్క; ప్రి యార్థంతు= సంతోషనిమిత్తమైయే; కృతాభిః(అధ్యాహృతము)= చేయఁబ డిన;కర్మచేష్టాభిః=కార్యచేష్టలచేత; తుతోష=సంతోషించెను.

రామునకు సంతోషంబు గలుగవల యునని, ధైర్యవంతులునుబరాక్రమవం తులునగువానరులుచేయునట్టి, తోఁక లువిసరుట మొదలగునుత్సాహచేష్టలం జూచి,రాముండు,సంతోషించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, త్రయోవింశస్సర్గః.
ఇది,స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు,శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండ త్రయోవింశసర్గటీక,
ముగిసినది.

స ౨౪

శ్రీ

చతుర్వింశసర్గప్రారంభః.

సా వీరసమితీ రాజ్ఞా విరరాజ వ్యవస్థితా
శశినా శుభనక్షత్రా పౌర్ణమాసీవ శారదీ. ౧

టీక॥ రాజ్ఞా=రామునిచేత; వ్యవస్థితా=అధిష్ఠింపఁబడిన; సా=ఆ; వీరసమితిః=వీరసమూహము; శశినా=చంద్రునిచేత; వ్యవస్థితా (అధ్యాహృతము)=అధిష్ఠింపఁబడిన; శుభనక్షత్రా=మంగళకరమగు నక్షత్రముగల; శారదీ=శరదృతువునందలి; పౌర్ణమాసీవ=పౌర్ణమాసివలె; విరరాజ=ప్రకాశించెను.

రామాధిష్ఠితంబయినయావానరవీరసేన, చంద్రునితోనొప్పుచున్నశుభనక్షత్రసహితంబగుశారదపౌర్ణమాసియుంబోలె, నెంతయుంబ్రకాశించినది. అని, తాత్పర్యము.

ప్రచచాలచ వేగేన త్రస్తాచైవ వసుంధరా
పీడ్యమానా బలౌఘేన తేన సాగరవర్చసా. ౨

టీక॥ వ[illegible]రా చ= భూమియు; సాగరవర్చసా= సముద్రముయొక్క కాంతివంటికాంతిగల; తేన=ఆ; బలౌఘేన=సేనాసమూహముచేత; పీడ్యమానా=పీడింపఁబడుచున్నదై; త్రస్తాచైవ=శ్రమపడినదియునై; వేగేన=వేగముచేత; ప్రచచాల=చలించెను.

సముద్రముంబోలె నపరిచ్ఛిన్నమయినయావానరసైన్యముచేఁ బీడింపఁబడి, భూమి, గడగడవడంకినది. అని, తాత్పర్యము.

తత శ్శుశ్రువు రాక్రోశం లంకాయాం కాననౌకసః
భేరీమృదంగసంఘు[illegible] తుము[illegible] రోమహర్షణమ్. ౩

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; కాననౌకసః=వానరులు; లంకాయాం=లంకయందు; తుములం=దొమ్మియయినదియు; రోమహర్షణం=వెండ్రుకలగగుపాటుపొందునట్లు చేయునదియును; భేరీమృదంగసంఘుష్టం=భేరులయొక్కయు మృదంగముల యొక్కయు ధ్వనిని; ఆక్రోశం=సైనికుల యప్పను; శుశ్రువుః=వినిరి.

అంత, సేనానివేశంబయినపిమ్మట, వానరులకు, లంకలోనుండి, గగుర్పాటునొందించునదియుఁ దుములంబునగు భేరీమృదంగంబులధ్వనియు, సైనికుల యాక్రోశంబును, వినవచ్చినవి. అని, తాత్పర్యము.

బభూవు స్తేన ఘోషేణ సంహృష్టా హరియూథపాః
అమృష్యమాణా స్తం ఘోషం వినేదు ర్ఘోషవత్తరమ్. ४

టీక॥ హరియూథపాః=వానరశ్రేష్ఠులు; తేన=ఆ; ఘోషేణ=ధ్వనిచేత; సంహృష్టాః=సంతసించినవారలు; బభూవుః=అయిరి. తం=ఆ; ఘోషం=ధ్వనిని; అమృష్యమాణాః=ఓర్వనివారలై; ఘోషవత్తరం=అధికమయినధ్వనిగల్గునట్లుగా; వినేదుః=అఱచిరి.

వానరశ్రేష్ఠులు, లంకయందలి ధ్వనినివినిసంతుష్టులయిరి; మఱియు, నా ధ్వనినిసహింపఁజాలక, యంతకన్న నెచ్చుధ్వనిగలుగునట్లుగా సింహనాదంబులు గావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసాస్తు ప్లవంగానాం శుశ్రువుశ్చాపి గర్జితమ్
నర్దతామివ దృప్తానాం మేఘానా మంబరే స్వనమ్. ५

టీక॥ రాక్షసాస్తు=రాక్షసులును; దృప్తానాం=గర్వించినవారలును; నర్దతాం=అఱచుచున్నవారలునగు; ప్లవంగానాం=వానరులయొక్క; అంబరే=ఆకాశమునందు; మేఘానాం=మేఘములయొక్క; స్వనమివ (స్థితం)=ధ్వనివలెనున్న; గర్జితంచాపి=సింహనాదమును; శుశ్రువుః=వినిరి.

రాక్షసులు, గర్వంబున మేఘంబులుంబోలెగర్జించుచున్న యావానరవీరులసింహనాదంబులనువినిరి.

అని, తాత్పర్యము.

దృష్ట్వా దాశరథి ర్లంకాం చిత్రధ్వజపతాకినీమ్
జగామ మనసా సీతాం దూయమానేన చేతసా. ౯

టీక॥ దాశరథిః= రాముఁడు; చిత్రధ్వజపతాకినీం= నానావిధములయినచిహ్నాయుక్తములగుధ్వజములును వట్టిధ్వజములునుగల; లంకాం=లంకాపట్టణమును; దృష్ట్వా=చూచి; దూయమానేన=దుఃఖించుచున్న; చేతసా= మనస్సుతో; యుక్తః (అధ్యాహృతము)=కూడినవాఁడై; మనసా=మనసుచేత; సీతాం=సీతాదేవిని; జగామ= పొందెను.

రాముండు, నానావిధంబులగుధ్వజపతాకలచేనొప్పుచున్న లంకాపురింజూచి, మనంబున, మిక్కిలియుదుఃఖితుండై, సీతాదేవిందలంచుకొనెను.

అని, తాత్పర్యము.

అత్ర సా మృగశాబాక్షీ రావణే నోపరుధ్యతే
అభిభూతా గ్రహేణేవ లోహితాంగేన రోహిణీ. ౧౦

టీక॥ ఈలంకాపురియందు; మృగశా... = జింకపిల్లయొక్కకండ్లవంటికండ్లుగల; సా=ఆసీత; లోహితాంగేన=అంగారకుఁడను; గ్రహేణ=దుష్టగ్రహముచేత; అభిభూతా= ఆక్రమింపఁబడిన; రోహిణీవ=రోహిణివలె; రావణేన=రావణునిచేత; ఉపరుధ్యతే=అడ్డగింపఁబడుచున్నది.

ఈలంకాపట్టణమునందె, జింకపిల్లకుంబోలె సుందరచపలనయనంబులుగలయాసీతాదేవి, దుష్టగ్రహంబగునంగారకునిచేరోహిణియుంబోలె, రావణునిచే నిరోధింపఁబడుచున్నది. అని, రాముండుమనంబునందలంచుకొనెను.

అని, తాత్పర్యము.

దీర్ఘ ముష్ణంచ ... వస్య సముద్వీక్ష్యచ లక్ష్మణమ్

ఉవాచ వచనం వీర స్తత్కాలహిత మాత్మనః. ౮

టీక॥ వీరః= పరాక్రమశాలియగు రాముండు; దీర్ఘం=నిడువుగాను; ఉష్ణంచ=వేడిగాను ; నిశ్శ్వస్య=నిట్టూర్పువిడిచి; లక్ష్మణం=లక్ష్మణుని;సముద్వీక్ష్యచ=చూచియు;ఆత్మనః=తనకు ; తత్కాలహితం=ఆకాలమునందుయోగ్యమయిన; వచనం=మాటను; ఉవాచ=చెప్పెను.

పరాక్రమవంతుండగురాముండు,యుద్ధయాత్రా సమయంబునఁ బ్రియురాలిందలంచుకొనిదుఃఖించుటయనుచితంబని, యాతలంపునువిడిచి, వేడినిట్టూర్పులునిగుడించి, లక్ష్మణునింజూచి, తత్కాలహితంబగువాక్యంబున, నిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఆలిఖంతీమి వాకాశ ముత్థితాం పశ్య లక్ష్మణ
మనసేవ కృతాం లంకాం నగాగ్రే విశ్వకర్మణా. ౯

టీక॥లక్ష్మణ=లక్ష్మణుఁడా! ఆకాశం=ఆకాశమును; ఆలిఖంతీమివ (స్థితాం)= స్పృశించుచున్నట్లున్నదియు; ఉత్థితాం = ఉన్నతమయినదియు; నగాగ్రే=పర్వతశిఖరమునందు ; విశ్వకర్మణా=విశ్వకర్మచేత ; మనసేవ=మనసుచేతవలె; కృతాం=నిర్మింపఁబడినదియునగు; లంకాం= లంకాపట్టణమును; పశ్య=చూడుము.

లక్ష్మణుఁడా!ఆకాశంబునుస్పృశించుచున్నట్లత్యున్నతంబును విశ్వకర్మచే నతిచమత్కారంబునఁ ద్రికూటపర్వతశిఖరంబునందు నిర్మింపఁబడినదియునగు లంకాపురింజూడుము.

అని, తాత్పర్యము.

విమానై ర్బహుభి ర్లంకా సంకీర్ణా భువి రాజతే
విష్ణోః పద మివాకాశం ఛాదితం పాండరై ర్ఘనైః.౧౦

టీక॥ బహుభిః=పెక్కులయిన; విమానైః = వివిధాకారగృహముల చేత; సంకీర్ణా = వ్యాపింపఁబడిన; లంకా=లంకాపురి; భువి = భూమి

యందు; పాండరైః=తెల్లనిశుభ్రమైన; ఘనైః=మేఘములచేత; ఛాదితం= కప్పఁబడిన; విష్ణోః = సూర్యునియొక్క ; పదం=స్థానమయిన; ఆకాశమివ= ఆకాశమువలె; రాజతే=ప్రకాశించుచున్నది.

ఈలంకాపురి, పెక్కువిమానంబులచేనావృతయయి, తెల్లనిమేఘంబులతోఁగూడిన యాకాశంబుపగిదిం, బ్రకాశించుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

పుష్పితైశ్శోభితా లంకా వనైశ్చైత్రరథోపమైః
నానాపతంగసంఘుష్టైః ఫలపుష్పోపగైశ్శుభైః. ౧౧

టీక॥లంకా=లంకాపురి; శుభైః=సుందరములును; ఫలపుష్పోపగైః= ఫలములచేతనుబూలచేతను పొందఁబడినవియు; నానాపతంగసంఘుష్టైః= నానావిధములగు పక్షులచే ధ్వనిగలవియు;పుష్పితైః=పూచినవియు; చైత్రరథోపమైః=చైత్రరథముతోఁబోల్కగలవియునగు;వనైః=వనములచేత; శోభితా=ప్రకాశించుచున్నది.

ఈలంకాపురి , మధురంబుగాఁగూయునానావిధపక్షులతోఁ గూడినవియు, ఫలపుష్పసంపూర్ణంబునగు చైత్రరథంబువంటి సుందర వనంబులచే నెంతయునొప్పుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

పశ్య మత్తవిహంగాని ప్రలీనభ్రమరాణిచ
కోకిలాకులషండాని దోధవీతి శివోనిలః. ౧౨

టీక॥శివః=మంగళకరంబగు; అనిలః=వాయువు ; మత్తవిహంగాని = మదించినపక్షులుగలవియు; ప్రలీనభ్రమరాణిచ=అణఁగినతుమ్మెదలు గలవియు; కోకిలాకులషండాని= కోయిలలచేనిండినపుష్పసమూహములు గలవియునగు;వనాని(అధ్యాహృతము)=వనంబులను; దోధవీతి=చలింపఁజేయుచున్నది. పశ్య=చూడుము.

ఫలరసాస్వాదనంబున మదించినపక్షులుగలవియు మధుపానంబునమత్తంబులయినిశ్చలంబులయినతుమ్మెదలుగల

వియుఁ,బల్లవచర్వణాసక్తంబులగుకోకిలంబులతోఁగూడినవియునగువనంబులు, మందమారుతంబుచేఁ గదలుచున్నవి ; చూడుము. అని, రాముండు,లక్ష్మణుని తోఁజెప్పెను.అని,తాత్పర్యము.

ఇతి దాశరథీ రామో లక్ష్మణం సమభాషత

టీక॥ఇతి=ఇట్లు;దాశరథిః= దశరథునికొమరుఁడైన;రామః=రాముఁడు; లక్ష్మణం=లక్ష్మణునిగూర్చి; సమభాషత=చెప్పెను.

ఈప్రకారంబున,దశరథకుమారుండగురాముండు,లక్ష్మణునితోఁజెప్పెను. అని,తాత్పర్యము.

బలం చ త ద్వై విభజన్ శాస్త్రదృష్టేన కర్మణా. ౧౩
శశాస

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము) = ఆరాముండు; శాస్త్రదృష్టేన= నీతిశాస్త్రమునందుఁజూడఁబడిన;కర్మణా=ప్రయోగముచేత; తత్=ఆ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము); బలం = సైన్యమును; విభజన్= విభజించువాఁడై; శశాస=ఆజ్ఞాపించెను.

రాముండు, నీతిశాస్త్రపద్ధతిని, సైన్యంబునంతయు , వ్యూహముగాఁదీర్చుటకై, వానరవీరులకట్లనియాజ్ఞాపించెను. అని,తాత్పర్యము.

కపిసేనాయా బల మాదాయ వీర్యవాన్
అంగద స్సహ నీలేన తిష్ఠే దురసి దుర్జయః. ౧౪

టీక॥ దుర్జయః = జయింపనలవిగానట్టి; వీర్యవాన్ = అధికమయినపరాక్రమముగల; అంగదః = అంగదుడు; నీలేనసహ=నీలునితోఁగూడ ; బలం=తనసైన్యమును; ఆదాయ= తీసికొని; కపిసేనాయాః=వానరసేనయొక్క; ఉరసి = ఱొమ్మునందు ; తిష్ఠేత్=ఉండునుగాక.

శత్రువులకుదుర్జయుండును , మహాపరాక్రమశాలియునగునంగదుండు

నీలుంగూడి, తనసేనందీసికొని, వానర సేనవక్షుస్థ్సలముననుండును గాక.

అని, తాత్పర్యము-

తిష్ఠే ద్వానరవాహిన్యా వానరౌఘసమావృతః
ఆశ్రిత్య దక్షిణం పార్శ్వ మృషభో వానరర్షభః. ౧౫

టీక॥వానరర్షభః=వానరశ్రేష్ఠుం డగు;ఋషభః= ఋషభుఁడు ; వానరౌఘసమావృతః= వానరసమూహముచేఁబరివేష్టింపఁబడినవాఁడై; వానరవాహిన్యాః=వానరసేనయొక్క; దక్షిణం=కుడిదైన; పార్శ్వం=ప్రక్కను; ఆశ్రిత్య=ఆశ్రయించి; తిష్ఠేత్= ఉండుఁగాక.

వానరశ్రేష్ఠుండగుఋషభుండు,తన వానరసమూహముంగూడి , వానరసేనాదక్షిణపార్శ్వంబునం గాచియుండుఁగాక. అని, తాత్పర్యము.

గంధహస్తీవ దుర్ధర్ష స్తరస్వీ గంధమాదనః
తిష్ఠే ద్వానరవాహిన్యా స్సవ్యం పార్శ్వం సమాశ్రితః. ౧౬

టీక॥గంధహస్తీవ= మదపుటేనుంగువలె; దుర్ధర్షః= ఎదిరింపఁజాలనివాఁడును; తరస్వీ= బలవంతుఁడునగు; గంధమాదనః= గంధమాదనుండు; వానరవాహిన్యాః= వానరసేనయొక్క; సవ్యం= ఎడమదైన; పార్శ్వం=ప్రక్కను; సమాశ్రితః= ఆశ్రయించినవాఁడై; తిష్ఠేత్= ఉండుఁగాక.

మదపుటేనుంగుం బోలె దుర్ధర్షుఁడు బలవంతుండునగు గంధమాదనుఁడు, తనసేనంగూడి, వానరసేనాసవ్యపార్శ్వంబుననుండుఁగాక.

అని, తాత్పర్యము.

మూర్ధ్ని స్థాస్యా మ్యహం యుక్తో లక్ష్మణేన సమన్వితః

టీక॥అహం= నేను;యుక్తః= సావధానుండనై;లక్ష్మణేన= లక్ష్మణునితో; సమన్వితః = కూడినవాఁడనై; మూర్ధ్ని=తలయందు;స్థాస్యామి =

ఉండెదను.

నేనును లక్ష్మణుండును సావధానులమయి, శిరస్సునను ండెదము.

అని, తాత్పర్యము.

జాంబవాంశ్చ సుషేణశ్చ వేగదర్శీ చ వానరః. ౧౭
ఋక్షముఖ్యా మహాత్మానః కుక్షిం రక్షంతు తే త్రయః

టీక॥ జాంబవాంశ్చ=జాంబవంతుండును; సుషేణశ్చ= సుషేణుండును; వేగదర్శీ=వేగదర్శియును; వానరశ్చ = వానరుండును; మహాత్మానః= అధికమయినబలముగల; ఋక్షముఖ్యాః = భల్లూకశ్రేష్ఠులగు; తే=ఆ; త్రయః= మువ్వురును; కుక్షిం=కడుపును; రక్షంతు=రక్షింతురుగాక.

జాంబవంతుండును సుషేణుండును వేగదర్శియు మహాబలశాలులగు భల్లూకశ్రేష్ఠులీమువ్వురును, వానరసేనా కుక్షిస్థానమును రక్షింతురుగాక.

అని, తాత్పర్యము.

జఘనం కపిసేనాయాః కపిరాజోఽభిరక్షతు. ౧౮
పశ్చార్ధ మివ లోకస్య ప్రచేతా స్తేజసా వృతః

టీక॥ కపిరాజః= వానరరాజుండగు సుగ్రీవుఁడు; కపిసేనాయాః= వానరసేనయొక్క; జఘనం= వెనుకటిభాగమును; లోకస్య=లోకముయొక్క; పశ్చార్ధం=పశ్చిమదిక్కును; తేజసా= కాంతిచేత; వృతః=చుట్టఁబడిన; ప్రచేతాఇవ=వరుణుఁడువలె; అభిరక్షతు=రక్షించుఁగాక.

తేజోజాలంబుచేనావృతుండగు, వరుణుండు పశ్చిమదిక్కును బాలించునట్లు, వానరరాజుండగు సుగ్రీవుండు, వానరసేనాపుచ్ఛభాగంబు రక్షించుఁగాక. అని, రాముండు, వానరవీరులకాజ్ఞాపించెను. అని, తాత్పర్యము.

సువిభక్తమహావ్యూహా మహావానరరక్షితా. ౧౯
అనీకినీ సా విబభౌ యథాద్యౌ స్సాభ్రసంప్లవా

టీక॥సువిభక్తమహావ్యూహా—చక్కఁగా నేర్పఱుపఁబడినగొప్పవ్యూహముగలదియు; మహావానరరక్షితా = గొప్పవానరులచేత రక్షింపఁబడినదియునగు; సా=ఆ; అనీకినీ=వానరసేన; సాభ్రసంప్లవా=మేఘసంచారముతోఁగూడిన; ద్యౌర్యథా=ఆకాశమువలె; విబభౌ=ప్రకాశించినది.

ఆవానరసేన చక్కఁగా గారుడవ్యూహంబునవిభక్తంబయివానరవీరాభిరక్షితంబయి మేఘంబులతోఁ గూడినయాకాశంబుపగిదిం బ్రకాశించుచుండినది. అని, తాత్పర్యము.

ప్రగృహ్య గిరిశృంగాణి మహత శ్చ మహీరుహాన్. ౨౦
ఆసేదు ర్వానరా లంకాం విమర్దయిషవో రణే

టీక॥వానరాః=వానరులు; గిరిశృంగాణి= పర్వతశిఖరములను ; మహతః=గొప్పవగు; మహీరుహాంశ్చ=వృక్షములను; ప్రగృహ్య=పట్టుకొని; రణే=యుద్ధమునందు ; విమర్దయిషవః= మర్దింపనిచ్ఛించినవారలై; లంకాం=లంకాపురిని;ఆసేదుః=పొందిరి.

వానరులు, పర్వత శిఖరంబులను గొప్పగొప్ప వృక్షంబులనుం దీసికొని, యుద్ధంబున రాక్షసుల నందఱ మర్దింపంగోరి, లంకాపురికింబోవుటకుఁ బ్రయత్నపడెరి. అని, తాత్పర్యము.

శిఖరై [illegible]రామైనాం లంకాం ముష్టిభి రేవవా. ౨౧
ఇతి [illegible]రే సర్వే మనాంసి హరిసత్తమాః

టీక॥"శిఖరైః=పర్వతశిఖరములచేతఁగాని; ముష్టిభిరేవవా=పిడికిళ్లచేతఁగాని; ఏనాం=ఈ; లంకాం=లంకాపురిని; వికిరామ=చూర్ణము గావింతము." ఇతి=అని; హరిసత్తమాః=వానరశ్రేష్ఠులు;సర్వే=అందఱును; మనాంసి=మనస్సులను;దధిరే=ధరించిరి.

"పర్వతశిఖరంబులచేఁగానిపిడికిళ్లచేఁగానిలంకాపురి సంతయుఁ, జూర్ణంబుగావింతము" ఇట్లు,ఆవానరోత్తములందఱుమనంబులనిశ్చయించుకొనిరి.అని, తాత్పర్యము.

తతో రామో మహాతేజా స్సుగ్రీవ మిద మబ్రవీత్. ౨౨

టీక॥తతః=అటుపిమ్మట; మహాతేజాః= అధికమయినకాంతిగల ; రామః=రాముఁడు; సుగ్రీవం= సుగ్రీవునిఁగూర్చి; ఇదం=ఈమాటను;అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అటుపిమ్మట,మహాతేజుఁడగు రాముండు, సుగ్రీవుంజూచి,యీమాటం జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సువిభక్తాని సైన్యాని శుక ఏష విముచ్యతామ్

టీక॥సైన్యాని=సైన్యములు;సువిభక్తాని=చక్కఁగావిభజింపఁబడినవి! ఏషః=ఈ; శుకః=శుకుఁడు ; విముచ్యతాం=విడువఁబడుఁగాక.

సైన్యంబుల నంతయు వ్యూహాకారంబునందీర్చినయదిగదా!ఇంక నీశుకునివిడిపించుము. అని, రాముండు సుగ్రీవునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

రామస్య వచనం శ్రుత్వా వానరేంద్రో మహాబలః. ౨౩
మోచయామాస తం దూతం శుకం రామస్య శాసనాత్

టీక॥మహాబలః=అధికమయిన బలముగల; వానరేంద్రః= వానరరాజుండగుసుగ్రీవుండు; రామస్య= రామునియొక్క;వచనం= మాటను ; శ్రుత్వా=విని; రామస్య= రామునియొక్క; శాసనాత్=ఆజ్ఞవలన; తం= ఆ;దూతం=దూతయయినశుకుని;మోచయామాస=విడిపించెను.

మహాబలశాలియువానరరాజుండగుసుగ్రీవుండు , రామునిమాటనువిని, రామునాజ్ఞంజేసి , రావణదూతయగుశుకునివిడిపించెను.

అని, తాత్పర్యము.

మోచితో రామవాక్యేన వానరై శ్చాభిపీడితః. ౨౪
శుకః పరమసంత్రస్తో రక్షోధిప ముపాగమత్

టీక॥వానరైః=వానరులచేత; అభిపీడితశ్చ=చక్కఁగాఁ బీడింపఁబడినవాఁడును; పరమత్రస్తః=మిక్కిలియు భయపడినవాఁడును; రామవాక్యేన=రాముని మాటచేత; మోచితః = విడువఁబడినవాఁడునగు; శుకః = శుకుఁడు; రక్షోధిపం = రాక్షసరాజుండగు రావణుని; ఉపాగమత్ = పొందెను.

అట్లువానరులచే నానావిధంబులం బీడింపఁబడి పరమభయంబునొందియున్న శుకుండు, రామవాక్యంబున విడుదలనొందినంతనె నిమిషంబైన నచ్చటనిలువక, రాక్షసరాజుండగు రావణుఁ నొద్దకుఁబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

రావణః ప్రహసన్నేవ శుకం వాక్య మభాషత. ౨౫

టీక॥రావణః=రావణుఁడు; ప్రహసన్నేవ=నవ్వుచునే; శుకం= శుకుని గూర్చి; వాక్యం=మాటను; అభాషత= చెప్పెను.

రావణుండు, శుకుంజూచి, నవ్వుచు, నిట్లని చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

కి మిమౌ తే సితౌ పక్షౌ లూనపక్షశ్చ దృశ్యసే
కచ్చి న్నా నేకచిత్తానాం తేషాం త్వం వశమాగతః. ౨౬

టీక॥ఇమౌ=ఈ; తే=నీయొక్క; పక్షౌ=ఱెక్కలు; సితౌ కిం=కట్టఁబడినవా యేమి? లూనపక్షశ్చ=ఛేదింపఁబడిన ఱెక్కలుగలవాఁడవుగాను; దృశ్యసే= చూడఁబడుచున్నావు. త్వం=నీవు; అనేకచిత్తానాం=చపలమయిన మనస్సుగల; తేషాం=ఆవానరులయొక్క; వశం=అధీనతను; నాగతః కచ్చిత్ పొందలేదుగదా?

నీఱెక్కలుబంధింపఁ బడినవాయేమి? ఛేదింపఁబడినట్లు గాన్పించుచున్నవి; నీవుచపలచిత్తులగు నావానరుల వశంబునంజిక్కలేదుగదా? అని, రావణుండు. శుకునితోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

తత స్స భయసంవిగ్న స్తథా రాజ్ఞాభిచోదితః
వచనం ప్రత్యువాచేదం రాక్షసాధిప ముత్తమమ్. ౨౭

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; సః=ఆ శుకుఁడు; తథా=అట్లు; రాజ్ఞా=రాక్షసరాజుండగు రావణుని చేత; అభిచోదితః=ప్రేరింపఁబడినవాఁడై; భయసంవిగ్నః=భయముచే సంభ్రమము నొందినవాఁడై; రాక్షసాధిపం = రాక్షసుల కుఁ బ్రభుఁడైన రావణునిగూర్చి; ఉత్తమం=శ్రేష్ఠమయిన ; ఇదం=ఈ; వచనం=మాటను; ప్రత్యువాచ= బదులు చెప్పెను.

అంత, నాశుకుండు, అట్లు, రాక్షసరాజుండగు రావణుని చే నడుగఁబడినవాఁడై, భయంబుచేఁదొట్రుపడుచు , రావణుంజూచి, యుత్తమంబగు నీమాటం జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సాగరస్యోత్తరే తీరే బ్రువం తే వచనం తథా
యథాసందేశ మక్లిష్టం సాంత్వయన్ శ్లక్ష్ణయా గిరా. ౨౮

టీక॥ అహం(అధ్యాహృతము) = నేను; సాగరస్య=సముద్రముయొక్క; ఉత్తరే=ఉత్తరపుదిక్కునందలి; తీరే= గట్టునందు; శ్లక్ష్ణయా=మృదువయిన; గిరా=మాటచేత; సాంత్వయన్= అనునయింపుచు; యథాసందేశం=నీవు చెప్పిపంపినమాటనతిక్రమింపక ; అక్లిష్టం=దుఃఖకరముగానట్లుగా; తథా= అట్లు; తే=నీయొక్క; వచనం=మాటను; అబ్రువం=చెప్పితిని.

నేను,ఇచ్చటనుండి, సముద్రోత్తరతీరంబునకుఁబోయి,యచ్చట, సుగ్రీవునింజూచి, మృదుమధురవచనంబుల ననునయింపుచు , నీవుచెప్పిన మాటలనంతయు,నించుమించులేక, స్పష్టముగాఁజెప్పితిని. అని, తాత్పర్యము.

క్రుద్ధై స్తై రహ ముత్పత్య దృష్టమాత్రైః ప్లవంగమైః
గృహీతో స్మ్యపి చా రబ్ధో హంతుం లోప్తుం చ ముష్టిభిః. ౨౯

టీక॥అహం=నేను;దృష్టమాత్రైః= చూచుటమాత్రమె గలవారలును; క్రుద్ధైః = కోపించినవారలునగు;తైః= ఆ;ప్లవంగమైః = వానరులచేత;ఉత్పత్య=ఎగిరి; గృహీతః=పట్టుకొనఁబడినవాఁడను;అస్మి=అయితిని.అపిచ=మఱియు;ముష్టిభిః=పిడికిళ్ల చేత; హంతుం= కొట్టుటకును;లోప్తుంచ = నశింపఁజే

యుటకును; ఆరబ్ధః = ఆరంభింపఁబడి నాను.

ఆవానరులు, నన్నుఁజూచినంతనే, పరమకుపితులై, ఆకాశంబునకుద్గమించి, నన్నుఁబట్టుకొని, పిడికిళ్లంగొట్టివధింప నారంభించిరి. అని, తాత్పర్యము.

నైవ సంభాషితుం శక్యా స్సంప్రశ్నో ౽త్ర నవిద్యతే
ప్రకృత్యా కోపనా స్తీక్ష్ణా వానరా రాక్షసాధిప. ౩౦

టీక॥ రాక్షసాధిప = రాక్షసులకుఁ బ్రభుండగు రావణుఁడా! ఏతే(అధ్యాహృతము) = ఈవానరులు; సంభాషితుం = మాటలాడుటకు; నైవశక్యాః = అలవికానేకారు. అత్ర = వీరలయందు; సంప్రశ్నః = ప్రశ్నము; నవిద్యతే = లేదు. వానరాః = వానరులు; ప్రకృత్యా = స్వభావముచేత; కోపనాః = కోపముగలవారలు; తీక్ష్ణాః = క్రూరులు.

రాక్షసేశ్వరుండవగు రావణుఁడా! ఆవానరులతో మాటలాడుటకవకాశమేలేదు; అడుగుటకుఁగూడనలవిగాదు; ఇంకవారలవలనఁ బ్రత్యుత్తరమునొందుటెట్లు? వానరులు, స్వభావంబుననెపరమకోపనులు; అతిక్రూరులు.

అని, తాత్పర్యము.

స చ హంతా విరాధస్య కబంధస్య ఖరస్యచ
సుగ్రీవసహితో రామ స్సీతాయాః పద మాగతః. ౩౧

టీక॥ విరాధస్య = విరాధునియొక్కయు; కబంధస్య = కబంధునియొక్కయు; ఖరస్యచ = ఖరునియొక్కయు; హంతా = వధించినవాఁడయిన; సః = ఆ; రామశ్చ = రాముండును; సుగ్రీవసహితః = సుగ్రీవునితోఁ గూడినవాఁడై; సీతాయాః = సీతయొక్క; పదం = స్థానమును; ఆగతః = పొందినాఁడు.

విరాధునిఁగబంధునిఖరుని, వధించినట్టి మహా పరాక్రమశాలి యగు రాముండు, సుగ్రీవ సహితుండై, సీతాదేవియునికి పట్టయినలంకా ద్వీపంబునకువచ్చినాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

స కృత్వా సాగరే సేతుం తీర్త్వాచ లవణోదధిమ్
ఏష రక్షాంసి నిర్ధూయ ధన్వీ తిష్ఠతి రాఘవః. ౩౨

టీక॥ సః=అట్టి; ఏషః=ఈ; ధన్వీ=మంచిధనుస్సుగల; రాఘవః = రాముడు; సాగరే = సముద్రమునందు; సేతుం=సేతువును; లవణోదధిం=ఉప్పుసముద్రమును; తీర్త్వాచ=దాటియు; రక్షాంసి=రాక్షసులను; నిర్ధూతాయ= ప్రళయీకరించి; తిష్ఠతి=ఉన్నాడు.

అట్టి సుధనుర్ధరుండగు, రాముండు, సముద్రంబున సేతువు నిర్మించి, సముద్రంబు దాటి, రాక్షసులం బ్రళయీకరించి, లంకాద్వారంబున నున్నాడు.

అని, తాత్పర్యము.

ఋక్షవానరసంఘానా మనీకాని సహస్రశః
గిరిమేఘనికాశానాం ఛాదయంతి వసుంధరామ్, ౩౩

టీక॥ గిరిమేఘనికాశానాం= పర్వతంబులతోను మేఘంబులతోను సమానములగు; ఋక్షవానరసంఘానాం = ఎలుగుగొడ్డుల యొక్కయు వానరుల యొక్కయు సమూహముల యొక్క; అనీకాని=సేనలు; సహస్రశః= వేనవేలుగా; వసుంధరాం=వసుంధరను; ఛాదయంతి=ఆవరించుచున్నవి.

పర్వతాకారులును మేఘాకారులు నగు ఋక్షవానరుల సేనలు, వేనవేలుగా, భూమినంతయును ఆవరించియున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసానాం బలౌఘస్య వానరేంద్రబలస్య చ
నైతయో ర్విద్యతే సంధి ర్దేవదానవయోరివ. ౩౪

టీక॥ రాక్షసానాం= రాక్షసుల యొక్క; బలౌఘస్య= సేనాసమూహమునకును; వానరేంద్రబలస్యచ=వానరరాజుండగు సుగ్రీవుని సేనకును; ఏతయోః = వీనికి; దేవదానవయోరివ= దేవతలకును దానవులకునువలె; సంధిః=సంధి; నవిద్యతే=లేదు.

రాక్షస సైనికులకును వానరసైనికులకును, వీరలయిరువురకును, దేవదానవులకుంబోలె, నెంతమాత్రము, సంధి కుదురదు.

అని, తాత్పర్యము.

పురప్రాకార మాయాంతి క్షిప్ర మేకతరం కురు

సీతాం వాఽస్మై ప్రయచ్ఛాశు సుయుద్ధంవా ప్రదీయతామ్. ३५

టీక॥ తే(అధ్యాహృతము)= ఆవానరులు; పురా=ముందు; ప్రాకారం=ప్రాకారమును; ఆయాంతి= పొందఁగలరు. సీతాంవా= సీతనైనను; అస్మై=ఈరామునికొఱకు; ఆశు= శీఘ్రముగా; ప్రయచ్ఛ = ఇమ్ము. సుయుద్ధంవా = మంచియుద్ధమును గాని; ప్రదీయతాం=ఇయ్యంబడుఁగాక. క్షిప్రం=శీఘ్రముగా; ఏకతరం= రెంటిలో నొకటిని; కురు= చేయుము.

ఇదిగో వానరులు లంకాప్రాకారంబులపైకి రాఁబోవుచున్నారు ; శీఘ్రంబున సీతనైనను రామునకొసంగుము; లేక, చక్కఁగా యుద్ధంబునైనం జేయుము; ఈ రెంటిలో నేదేని శీఘ్రంబునంగావింపుము. అని, శుకుండు, రావణునితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

శుకస్య వచనం శ్రుత్వా రావణో వాక్య మబ్రవీత్
రోషసంరక్తనయనో నిర్దహన్నివ చక్షుషా. ३६

టీక॥ రావణః=రావణుఁడు; శుకస్య=శుకునియొక్క; వచనం= మాటను; శ్రుత్వా = విని; రోషసంరక్తనయనః= కోపముచే నెఱ్ఱనైనకన్నులు గలవాఁడై; చక్షుషా=కంటిచేత ; నిర్దహన్నివ (స్థితః)= దహించువాఁడువలెనున్నవాఁడై; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

రావణుండు, శుకుఁడు చెప్పినమాటనువిని, కోపంబునఁగన్నులనెఱ్ఱఁదనంబుగదుర, నిప్పులుగ్రక్కుచు , నీమాటం జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

యది మాం ప్రతి యుధ్యేరన్ దేవగంధర్వదానవాః
నైవ సీతాం ప్రయచ్ఛామి సర్వలోకభయాదపి. ३७

టీ॥ దేవగంధర్వదానవాః= దేవతలును గంధర్వులును దానవులును; మాంప్రతి= నన్నుఁగూర్చి ; యుధ్యేరన్ యది= యుద్ధముసేయుదురేని; తదాపి (అధ్యాహృతము)=అప్పుడును; సర్వలోకభయాదపి=సమస్తలోకభయంబువ

లనను; సీతాం=సీతను ; నైవప్రియచ్ఛామి=ఇవ్వనేయివ్వను.

దేవగంధర్వులును దానవులును, వీరలందఱు నాపైకియుద్ధముగావింప వచ్చిననను,సమస్తలోకంబులును నన్నుభయపఱచినను, నేనెంతమాత్రము, సీతనివ్వను.అని, తాత్పర్యము.

కదా నామాఽభిధావంతి రాఘవం మామకా శ్శరాః
వసంతే పుష్పితం మత్తా భ్రమరా ఇవ పాదపమ్. ౩౪

టీక॥మామకాః=నావైన;శరాః=బాణములు; రాఘవం=రాముని; వసంతే=వసంతఋతువునందు ; పుష్పితం=పూచిన; పాదపం = వృక్షమును;మత్తాః= మదించిన ; భ్రమరాఇవ=తుమ్మెదలువలె;కదా నామ=ఎప్పుడు; అభిధావంతి=పొందును?

వసంతఋతువునందుఁబుష్పితంబగు వృక్షంబును మదించినతుమ్మెదలు ముసురుకొనునట్లు, నాబాణంబులు రాముని దేహంబు నెప్పుడుపొందఁగలవు?

అని, తాత్పర్యము.

కదా తూణీశయై ర్దీప్తై ర్గణశః కార్ముకచ్యుతైః
శరై రాదీపయా మ్యేన ముల్కాభిరివ కుంజరమ్. ౩౫

టీక॥కదా= ఎప్పుడు ; తూణీశయైః=అమ్ములపొదులనున్నవియు; దీప్తైః=ప్రకాశించుచున్నవియు ; గణశః=సమూహములుగా ; కార్ముకచ్యుతైః=ధనుస్సుననుండి వెడలినవియునగు;శరైః= బాణములచేత ; ఉల్కాభిః=కొఱవికట్టెలచేత; కుంజరమివ=ఏనుంగునువలె, ఆదీపయామి= వెలిఁగింపఁగలను?

బహుకాలముగాయుద్ధము లేకుండుటచేనమ్ములపొదులందున్న కఱకుబాణంబులను, వేనవేలుగాఁ బ్రయోగించి,కొఱవికట్టెలచేనేనుంగును బాధించునట్లు, రాము నెప్పుడు బాధింపఁగలను? అని, తాత్పర్యము.

తచ్చాస్య బల మాదాస్యే బలేన మహతా వృతః

జ్యోతిషామివ సర్వేషాం ప్రభా ముద్యన్ దివాకరః. ౪౦

టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము) = నేను; మహతా = గొప్పదగు; బలేన = సైన్యముచేత; వృతః = పరివారింపఁబడినవాఁడనై; అస్య = ఈ రామునియొక్క; తత్ = అట్టి; బలంచ = వానరసేననుగూడ; ఉద్యన్ = ఉదయించుచున్న; దివాకరః = సూర్యుఁడు; సర్వేషాం = సమస్తములయిన; జ్యోతిషాం = చంద్రనక్షత్రములయొక్క; ప్రభామివ = కాంతినింబోలె; ఆదాస్యే = గ్రహించెదను.

నేను, రాక్షససేనాపరివృతుండనై, ఉదితుండగు సూర్యుండు చంద్రనక్షత్రాదులకాంతిం బోఁగొట్టునట్లు, రాముని వానరసేననంతయు సంహరించెదను.

అని, తాత్పర్యము.

సాగరస్యేవ మే వేగో మారుతస్యేవ మే గతిః
నహి దాశరథి ర్వేద తేన మాం యోద్ధు మిచ్ఛతి. ౪౧

టీక॥ మే = నాకు; సాగరస్యేవ = సముద్రమునకుంబోలె; వేగః = వేగము; అస్తీతి (అధ్యాహృతము) = కలదనియు; మే = నాకు; మారుతస్యేవ = వాయువునకుంబోలె; గతిః = గమనము; అస్తీతి (అధ్యాహృతము) = కలదనియు; దాశరథిః = రాముఁడు; నవేదహి = ఎఱుంగఁడుగదా. తేన = అందుచేత; మాం = నన్నుఁగూర్చి; యోద్ధుం = యుద్ధము సేయుటకు; ఇచ్ఛతి = కోరుచున్నాఁడు.

నాకు, సముద్రమునకుంబోలె వేగంబును వాయువునకుంబోలె గమనంబునుంగలదని, రామునకుఁ దెలియదుకాఁబోలు; అందువలననే, నాతో యుద్ధము సేయఁగోరుచున్నాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

న మే తూణీశయాన్ బాణాన్ సవిషానివ పన్నగాన్
రామః పశ్యతి సంగ్రామే తేన మాం యోద్ధు మిచ్ఛతి. ౪౨

టీక॥ రామః = రాముఁడు; మే = నాయొక్క; తూణీశయాన్ = అమ్ములపొదులందుండునట్టి; సవిషాన్ = విషముతోఁగూడిన; పన్నగానివ (స్థితాన్) =

సర్పములువలెనున్న; బాణాన్=బాణములను; సంగ్రామే=యుద్ధమునందు; నపశ్యతి=చూడలేడు. తేన= అందుచేత; మాం=నన్నుఁగూర్చి; యోద్ధుం=యుద్ధముసేయుటకు; ఇచ్ఛతి= కోరుచున్నాఁడు.

రాముఁడు, తీక్ష్ణవిషంబులగు సర్పంబులవలెనున్న నాతీక్ష్ణంబులనున్న బాణంబులను యుద్ధంబున నెప్పుడును జూచినదిలేదు; కావుననే, నాతో యుద్ధంబు సేయవలెనని కోరుచున్నాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

న జానాతి పురా వీర్యం మమ యుద్ధే స రాఘవః

టీక॥సః=ఆ; రాఘవః= రాముఁడు; పురా=మున్ను; యుద్ధే= యుద్ధమునందు; మమ=నాయొక్క ; వీర్యం=పరాక్రమమును; నజానాతి = ఎఱుంగఁడు.

రాముండు, యుద్ధంబున , నాపరాక్రమంబుసంగతి నిదివఱకెఱుంగఁడు. అని, తాత్పర్యము.

మమ చాపమయీం వీణాం శరకోణైః ప్రణాదితామ్. ౪౩
జ్యాశబ్దతుములాం ఘోరా మార్తభీతమహాస్వనామ్
నారాచతలసన్నాదాం తాం మమాహితవాహినీమ్. ౪౪
అవగాహ్య మహారంగం వాదయిష్యామ్యహం రణే

టీక॥అహం=నేను ; రణే=యుద్ధమునందు; తాం=ఆ;మమ= నాయొక్క; అహితవాహినీం= శత్రుసైన్యమును; మహారంగం= గొప్పరంగస్థలమును;అవగాహ్య=ప్రవేశించి; శరకోణైః=బాణములనువాదకదండములచేత;ప్రణాదితాం = ధ్వనించునదియు; జ్యాశబ్దతుములాం = అల్లెత్రాటిధ్వని మోతుములధ్వనిగాఁగలదియు ; ఘోరాం=భయంకరమయినదియు;ఆర్తభీతమహాస్వనాం-దుఃఖితులయొక్కయు భయపడినవారలయొక్కయు ధ్వనులె మహాధ్వనులుగాఁగలదియు; నారాచతలసన్నాదాం= బాణంబులయొక్కయు అత్తెములయొక్కయు ధ్వనులెగొప్పధ్వనులుగాఁగలదియునగు; మమ=నాయొక్క; చాపమయీం =విల్లుఅనెడు;వీణాం=వీణెను; వాదయిష్యామి=

వాయించెదను.

నేను, యుద్ధంబున, శత్రుసేనంజొచ్చి, బాణకోణంబుల వాయింపఁదగిన దియు, అల్లెత్రాటిధ్వనియు, దుఃఖితులును భీతులును గావించు రోదనంబును, బాణతలంబులధ్వనియు, మంద్రమధ్యమతారస్వరంబులయి చెలంగ, భయంకరంబయి యొప్పుచున్నదియునగు ధనుర్వీణం గైకొని, వాయించెదను.

అని, తాత్పర్యము.

న వాసవేనాపి సహస్రచక్షుషా
యథాస్మి శక్యో వరుణేన వా స్వయమ్. ౯౫
యమేనవా ధర్షయితుం శరాగ్నినా
మహాహవే వైశ్రవణేన వా పునః

టీక॥ సహస్రచక్షుషా = వేయికండ్లుగల; వాసవేనాపి = ఇంద్రునిచేనైనను; స్వయం = తానేవచ్చిన; వరుణేనవా = వరుణునిచేతనైనను; యమేనవా = యమునిచేతనైనను; పునః = ఇంకను; వైశ్రవణేనవా = కుబేరునిచేతనైనను; మహాహవే = మహాయుద్ధమునందు; శరాగ్నినా = నిప్పువంటిబాణముచేత; ధర్షయితుం = ఎదిరించుటకు; నశక్యోయథా = అలవిగాకపోతినిగదా!

సహస్రాక్షుండగు దేవేంద్రుండుగాని, సాక్షాద్వరుణుండుగాని, యముండుగాని, కుబేరుండుగాని, నిప్పులవంటి బాణంబులం బ్రయోగించియు, మహాయుద్ధంబున, నాముందఱనిలువంజాలరైరిగదా! అని, రావణుండు, శుకునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, చతుర్వింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండ చతుర్వింశసర్గటీక, ముగిసినది.

శ్రీ

పంచవింశసర్గప్రారంభః.

స బలే సాగరం తీర్ణే రామే దశరథాత్మజే
అమాత్యౌ రావణ శ్శ్రీమా నబ్రవీ చ్ఛుకసారణౌ. ౧

టీక॥ సబలే=సైన్యముతోఁగూడిన; దశరథాత్మజే= దశరథునికొడుకైన; రామే=రాముఁడు; సాగరం= సముద్రమును; తీర్ణే=దాఁటఁగా; శ్రీమాన్= అధికమయినకాంతిగల; రావణః= రావణుఁడు; అమాత్యౌ=మంత్రులగు; శుకసారణౌ=శుకునిసారణునింగూర్చి; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

దశరథకుమారుండగు రాముండు, వానరసేనతోఁగూడ, సముద్రంబుదాఁటివచ్చుటనువిని, శ్రీమంతుండగు రావణుండు, తనమంత్రుల శుకసారణులం జూచి,యిట్లని,చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సమగ్రం సాగరం తీర్ణం దుస్తరం వానరం బలమ్
అభూతపూర్వం రామేణ సాగరే సేతుబంధనమ్. ౨

టీక॥ వానరం=వానరసంబంధియగు; బలం=సైన్యము; సమగ్రం = అంతయు; దుస్తరం = దాఁటఁగూడనట్టి; సాగరం=సముద్రమును; తీర్ణం=దాఁటినది. రామేణ = రామునిచేత; అభూతపూర్వం= ఇంతకుమున్నెప్పుడునులేని; సేతుబంధనం= సేతువుగట్టుట; కృతం(అధ్యాహృతము)= చేయఁబడినది!

వానరసైన్యమంతయు,దుస్తరంబగుసముద్రమును దాఁటివచ్చినది! రాముఁడు సముద్రమునందింతకు మున్నెప్పుడును జూచియు వినియు నెఱుంగని సేతువును నిర్మించినాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

సాగరే ప్రతిబంధంచ నశ్రద్దధ్యాం కథంచన
అవశ్యంచాపి సంఖ్యేయం త న్మయా వానరం బలమ్. ౩

టీక॥ అహం(అధ్యాహృతము) = నేను; కథంచన=ఎట్లయినను , సాగరే=సముద్రమునందు; సేతుబంధంచ=సేతువుకట్టుటను; నశ్రద్దధ్యాం=నమ్మను. అపిచ = మఱియు; మయా = నాచేత; తత్=ఆ;వానరం= వానరసంబంధియగు; బలం=సైన్యము; సంఖ్యేయం=ఎటుంగదగినది.

సముద్రంబున సేతుబంధంబుగావించినారనుటనదినాకునమ్మకములేదు; మఱియు, నాకు , ఆవానరసైన్యముప్రకారమంతయుఁదెలియవలయును.

అని, తాత్పర్యము.

భవంతౌ వానరం సైన్యం ప్రవిశ్యానుపలక్షితౌ
పరిమాణంచ వీర్యంచ యేచ ముఖ్యాః ప్లవంగమాః. ౪
మంత్రిణో యేచ రామస్య సుగ్రీవస్యాపి సమ్మతాః
యే పూర్వ మభివర్తంతే యేచ శూరాః ప్లవంగమాః. ౫
సచ సేతు ర్యథా బద్ధ స్సాగరే సలిలాశయే
నివేశం యద్యథా తేషాం వానరాణాం మహాత్మనామ్. ౬
రామస్య వ్యవసాయంచ వీర్యం ప్రహరణానిచ
లక్ష్మణస్యచ వీర్యంచ తత్త్వతో జ్ఞాతు మర్హథః. ౭

టీక॥ భవంతౌ = మీరలు; వానరం=వానరసంబంధియగు ; సైన్యం=సైన్యమును; అనుపలక్షితౌ= చూడఁబడనివారలై; ప్రవిశ్య=చొచ్చి; పరిమాణంచ=కొలఁదియు; వీర్యంచ= పరాక్రమమును; ముఖ్యాః=శ్రేష్ఠులయిన;ప్లవంగమాః;వానరులు; యే=ఎవ్వరో; రామస్య = రామునియొక్కయు; సుగ్రీవస్యచ= సుగ్రీవునియొక్కయు; సమ్మతాః=ఇష్టులయిన;మంత్రిణశ్చ = మంత్రులును; యే=ఎవ్వరో; యే = ఎవ్వరు;పూర్వం=ముందు;అభివర్తంతే=ఉందురో; యే=ఏ; ప్లవంగమాశ్చ=వానరులును;శూరాః=శూరులో; సః=ఆ; సేతుశ్చ—సేతువును;సలిలాశయే=నీళ్ల యునికిపట్టయిన;సాగరే = సముద్రమునందు; యథా=ఎట్లు ; బద్ధః=కట్టఁబడినదో; మహాత్మనాం = మహాబలులగు; తేషాం=ఆ; వానరాణాం=వానరులయొక్క ;నివేశం=నివా

సము; యద్యథా = ఎట్లో ; ఏతాని (అధ్యాహృతము)=వీనిని; రామస్య= రామునియొక్క; వ్యవసాయంచ=ప్ర యత్నమును; వీర్యం=పరాక్రమమును; ప్రహరణానిచ=ఆయుధములను;లక్ష్మ ణస్యచ = లక్ష్మణునియొక్కయు;వీర్యం చ=పరాక్రమమును;తత్త్వతః= యా థార్థ్యముచేత;జ్ఞాతుం= తెలియుట కు;అర్హతః=తగుదురు.

మీరలు, వానరులకుఁదెలియకుండు నట్లు రహస్యముగా వానరసైన్యంబుఁ జొచ్చి, వానరసేనాపరిమాణమును, వానరులపరాక్రమంబును,అందు, ము ఖ్యులగువానరులెవ్వరైనదియు, రాము నిమంత్రులును సుగ్రీవునిమంత్రులునెవ్వ రైనదియు, వానరసేనయందుయుద్ధం బునముందు నిలుచు శూరులెవ్వరైనది యు, అట్టిమహాసముద్రంబునసేతువునె ట్లునిర్మించినదియు, మహాబలులగున వానరులనివేశస్థానములును, రాముని వ్యవసాయంబును బరాక్రమంబును ఆ యుధంబులును లక్ష్మణునిపరాక్రమంబు ను, ఈసంగతులంతయు, యథార్థంబు గాఁదెలిసికొనిరండు.

అని, తాత్పర్యము.

కశ్చ సేనా పతి స్తేషాం వానరాణాం మహౌజసామ్
ఏతత్ జ్ఞాత్వా యథా తత్త్వం శీఘ్ర మాగంతు మర్హథః.౮

టీక॥ మహౌజసాం=అధికమయిన పరాక్రమముగల; తేషాం=ఆ; వానరా ణాం=వానరులకు; సేనాపతిశ్చ=సే నానాయకుఁడును; కః=ఎవ్వఁడు? యు వాం(అధ్యాహృతము) = మీరలు; ఏ తత్=దీనిని; యథాతత్త్వం = య థార్థమునతిక్రమింపక ; జ్ఞాత్వా= ఎఱింగి; శీఘ్రం=శీఘ్రముగా ; ఆగం తుం=వచ్చుటకు; అర్హథః = తగు దురు.

మహాపరాక్రమశాలులగు నవ్వాన రులసేనాపతియెవ్వఁడు? మీరలు;ఈ సంగతులన్నియు , యథార్థముగాఁ దెలిసికొని, శీఘ్రంబుననిచ్చటికి రావల యును. అని,రావణుండు , శుకసా రణులకుఁజెప్పెను.

అని,తాత్పర్యము.

ఇతి ప్రతిసమాదిష్టౌ రాక్షసౌ శుకసారణౌ
హరిరూపధరౌ వీరౌ ప్రవిష్టౌ వానరం బలమ్. ౯

టీక॥ వీరౌ=పరాక్రమశాలులగు; శుకసారణౌ=శుకసారణులను; రాక్షసౌ=రాక్షసులు; ఇతి=ఇట్లు; ప్రతిసమాదిష్టౌ = ఆజ్ఞాపింపఁబడినవారలై; హరిరూపధరౌ = వానరరూపమునుధరించినవారలై; వానరం=వానరసంబంధియగు; బలం= సైన్యమును; ప్రవిష్టౌ=పొందిరి.

పరాక్రమవంతులగునా శుకసారణులు, ఇట్లు రావణునిచేనాజ్ఞాపింపఁబడి, వానరరూపంబుధరించి, వానరసేనంజొచ్చిరి. అని, తాత్పర్యము.

తత స్త ద్వానరం సైన్య మచింత్యం రోమహర్షణమ్
సంఖ్యాతుం నాధ్యగచ్ఛేతాం తదా తౌ శుకసారణౌ. ౧౦

టీక॥ తతః=అంత; తదా= అప్పుడు; తౌ=ఆ; శుకసారణౌ=శుకుఁడును సారణుఁడును; అచింత్యం=ఎన్నరానిదియును; రోమహర్షణం=వెండ్రుకలగుర్పాటునొందించునదియునగు; తత్=ఆ; వానరం = వానరసంబంధియయిన; సైన్యం=సైన్యమును; సంఖ్యాతుం=లెక్కపెట్టుటకు; నాధ్యగచ్ఛేతాం=ఎఱుంగరైరి.

అంత, నప్పుడు, ఆశుకసారణులు, అచింత్యంబునుబూపరులకుగగుర్పాటు గలిగించునదియునగు, నవ్వానరసేనం జూచి, యచ్చెరువునొంది, దానిలెక్కపెట్టంజాలరైరి. అని, తాత్పర్యము.

సంస్థితం పర్వతాగ్రేషు నిర్ఝరేషు గుహాసు చ
సముద్రస్య చ తీరేషు వనేషూ పవనేషు చ. ౧౧
తరమాణం చ తీర్ణం చ తర్తుకామం చ సర్వశః
నివిష్టం నివిశచ్చైవ భీమనాదం మహాబలమ్. ౧౨
త ద్బలార్ణవ మక్షోభ్యం దదృశాతే నిశాచరౌ

టీక॥నిశాచరౌ=రాక్షసులగు శుకసారణులు; పర్వతాగ్రేషు = పర్వత

శిఖరములయందును; నిదరేషు=పగిలియున్నపర్వతప్రదేశములయందును; గుహాసుచ=గుహలయందును; సముద్రస్య=సముద్రముయొక్క; తీరేషు చ=తీరప్రదేశములయందును; వనేషు=వనములయందును;ఉపవనేషుచ= ఉద్యానవనములయందును; సంస్థితం=ఉన్నదియు; సర్వశః=అంతటను;తరమాణంచ=దాటుచున్నదియు ; తీర్ణంచ=దాటినదియు; తర్తుకామంచ=దాఁటఁగోరినదియు; నివిష్టం=విడిసినదియు; నివిశచ్చైవ=విడియుచున్నదియు; భీమనాదం=భయంకరధ్వనిగలదియు; మహాబలం=అధికమయినబలముగలదియు; అక్షోభ్యం=క్షోభింపనలవిగానిదియునగు;తత్=ఆ; బలార్ణవం=సేనాసముద్రమును; దదృశాతే=చూచిరి.

శుకసారణులు,పర్వతశిఖరంబులందునుభిన్నపర్వతప్రదేశంబులందునుగుహలయందును, సముద్రతీరంబునందునువనంబులందును ఉద్యానవనంబులందును,విడిసియున్నదియుఁ,గొంతభాగముసముద్రంబుదాఁటియుం , గొంతదాఁటుచును,గొంతవిడిసియుఁ గొంతవిడియుచును, ఇట్లునానాప్రకారంబులనున్నదియు, భయంకర ధ్వనిగలదియు, మహాబలంబును, అక్షోభ్యంబునగు, సముద్రంబువంటివానరసేనంజూచిరి. అని,తాత్పర్యము.

తౌ దదర్శ మహాతేజాః ప్రచ్ఛన్నౌ చ విభీషణః. ౧౩

టీక॥మహాతేజాః= అధికమయినకాంతిగల; విభీషణః= విభీషణుఁడు; ప్రచ్ఛన్నౌ=వానరవేషముచేఁ గప్పఁబడిన;తౌచ=ఆశుకసారణులనుం గూడ;దదర్శ=చూచెను.

ఆశుకసారణులువానరవేషంబుదాల్చియెంతప్రచ్ఛన్నులైయుండినను, మహాతేజుండగు విభీషణుండువారలం గనుంగొనెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఆచచక్షే థ రామాయ గృహీత్వా శుకసారణౌ

టీక॥అథ=అంత;సః (అధ్యాహృతము)=ఆవిభీషణుఁడు;శుకసారణౌ=శుకసారణులను; గృహీత్వా = పట్టుకొని; రామాయ=రామునికొఱకు ;

ఆచచక్షే=చెప్పెను.

అంతనవ్విభీషణుండు, ఆశుకసారణులనిద్దఱుంబట్టి రామునకుం దెలియంజేసెను. అని, తాత్పర్యము.

పశ్యేమౌ రాక్షసేంద్రస్య మంత్రిణౌ శుకసారణౌ. ౧౪
లంకాయాస్సమనుప్రాప్తౌ చారౌ పరపురంజయ

టీక॥ పరపురంజయ = శత్రువులపట్టణంబులనుజయించునట్టి రాముఁడా! ఇమౌ=వీరలు; తస్య=ఆ; రాక్షసేంద్రస్య= రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుని యొక్క; మంత్రిణౌ=మంత్రులు. శుకసారణౌ= శుకసారణులను పేరుగల వారలు. లంకాయాః=లంకయందుండు; సమనుప్రాప్తౌ=వచ్చిన; చారౌ = వేగులవారలు.

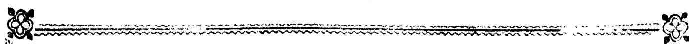
శత్రుపట్టణంబులజయించునట్టి రాముఁడా! వీరలు, రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునిమంత్రులు; శుకసారణులనంబడుదురు; లంకాపురినుండి, మనరహస్యంబులం దెలిసికొని పోవుటకై వచ్చిన వారలు. అని విభీషణుండు, రామునితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తౌ దృష్ట్వా వ్యథితౌ రామం నిరాశౌ జీవితే తదా. ౧౫
కృతాంజలిపుటౌ భీతౌ వచనంచేద మూచతుః

టీక॥ తదా=అప్పుడు; తౌ= ఆశుకసారణులు; రామం= రాముని; దృష్ట్వా=చూచి; వ్యథితౌ = దుఃఖితులయి; జీవితే = బ్రతుకునందు ; నిరాశౌ=ఆశలేనివారలయి; కృతాంజలిపుటౌ=చేయఁబడినదొప్పలవంటిచేమోడ్పులుగలవారలై ;భీతౌ=భయమునొందినవారలై ; ఇదం=ఈ;వచనం=మాటను; ఊచతుః=చెప్పిరి.

అప్పుడు, ఆశుకసారణులు , రామునిఁజూచి, పరమదుఃఖితులయి , బ్రతుకువిషయమయి యాశనువిడిచి, చేమోడ్పుగీలించి, భయంబున, నిట్లని , చెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఆవామిహాగతౌ సౌమ్య రావణప్రహితౌ వుభౌ. ౧౬
పరిజ్ఞాతుం బలం కృత్స్నం తవేదం రఘునందన

టీక॥ సౌమ్య=శాంతుండవగు; రఘునందన=రాముఁడా! ఆవాం= మేము; ఉభౌ=ఇద్దరమును; తవ= నీ యొక్క; ఇదం=ఈ; బలం=సైన్యమును;కృత్స్నం=అంతయు;పరిజ్ఞాతుం=ఎఱుంగుటకు; రావణప్రహితౌ= రావణుని చేఁబంపఁబడినవారలమై;ఇహ=ఇచ్చటికి; ఆగతౌ=వచ్చినాము.

సౌమ్యుండవగు రాముఁడా! మేమిద్దరమును,రావణునిని యోగంబున,మీ సైన్యంబులనంతయుంజూచుటకై ,యిచ్చటికి , వచ్చినాము. అని,శుకసారణులు, రామునితోఁజెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తయో స్తద్వచనం శ్రుత్వా రామో దశరథాత్మజః. ౧౭
అబ్రవీ త్ప్రహస న్వాక్యం సర్వభూతహితే రతః

టీక॥సర్వభూతహితే = సమస్తభూతములమేలునందు;రతః=ఆసక్తుఁడగు; దశరథాత్మజః=దశరథుని కొడుకైన;రామః=రాముఁడు;తయోః=ఆశుకసారణులయొక్క; తత్=ఆ;వచనం=మాటను; శ్రుత్వా=విని ; ప్రహసన్=నవ్వుచు; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

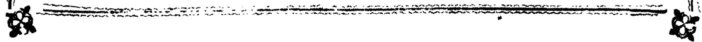
సమస్త భూతంబులకు హితంబుఁ గోరునట్టి దశరథకుమారుండగు రాముండు,అశుకసారణులు చెప్పిన మాటనువిని,నవ్వుచు, నీమాటంజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

యది దృష్టం బలం కృత్స్నం వయంవా సుపరీక్షితాః. ౧౮
యథో క్తం వా కృతం కార్యం ఛందతః ప్రతిగమ్యతామ్

టీక॥కృత్స్నం=సమస్తమయిన ; బలం=సైన్యము;దృష్టంయది= చూడఁబడినదగునేని; వయంవా= మేమును; సుపరీక్షితాః (యది)= పరీక్షింపఁబడినవారలగుదుమేని; యథోక్తం= చెప్పఁబడినట్లు;కార్యంవా=పనియు; కృతం(యది)=చేయఁబడినదగునేని;ఛందతః=ఇచ్ఛవలన; ప్రతిగమ్యతాం=మఱలిపోవుటయగుఁగాక.

మాసైన్యమునంతయుఁజూచి, మ

మ్ముఁజక్కఁగాఁబరీక్షించి, రావణుం డుచెప్పినట్లు పనియంతయునైనపిమ్మట, స్వేచ్ఛగామఱలమీలంకకుంబొండు. అని, తాత్పర్యము.

అథ కించి దదృష్టంవా భూయ స్తద్ద్రష్టు మర్హథః. ౧౯
విభీషణోవా కాత్స్న్యేన భూయ స్సందర్శయిష్యతి

టీక॥అథ=ఇంక; కించిత్=కొంచెము;అదృష్టంవా= చూడఁబడనిదగునేని; భూయః=మఱల;తత్= దానిని; ద్రష్టుం=చూచుటకు; అర్హథః=తగుదురు. విభీషణోవా= విభీషణుఁడైనను;కాత్స్న్యేన-సాకల్యము చేత;భూయః=మఱల; సందర్శయిష్యతి= చూపఁగలఁడు.

మీకింకం గొంచెము చూడవలసియుండునేని, దానినింజూచుకొనుఁడు ; లేక,విభీషణుఁడే, మీకుసైన్యములనంతయుం జూపును.అని, తాత్పర్యము.

న చేదం గ్రహణం ప్రాప్య భేత్తవ్యం జీవితంప్రతి. ౨౦
న్యస్తశస్త్రౌ గృహీతౌవా న దూతౌ వధ మర్హతః

టీక॥ఇదం=ఈ;గ్రహణం=పట్టుపడుటను;ప్రాప్య=పొంది;జీవితం ప్రతి= ప్రాణమునుగూర్చి;నభేత్తవ్యం=భయపడుటయక్కఱలేదు . న్యస్తశస్త్రౌ= విడువఁబడినయాయుధముగల; గృహీతౌవా = పట్టఁబడినవారలు గాని;దూతౌ=దూతలు గాని;వధం=చంపుటను; నార్హతః=పొందఁదగరు.

మీరలిప్పుడు మాచేఁబట్టుపడినారని, జీవితవిషయమయి యెంతమాత్రము భయపడవలదు;ఆయుధము లేనివారలంగాని దూతలంగాని, వధింపఁగూడదు; మీరలు నిరాయుధులు కావున, వధ్యులరు కారు.అని, తాత్పర్యము.

పృచ్ఛమానౌ విముం చారౌ రాత్రించరా వుభౌ. ౨౧
శత్రుపక్షస్య సతతం విభీషణ వికర్షణౌ

టీక॥విభీషణ=విభీషణుఁడా! పృచ్ఛమానౌ=అడుగుకొనుచున్న;సతతం =

ఎల్లప్పుడు ; శత్రుపక్షస్య = శత్రుపక్షముయొక్క; వికర్షణౌ=ఆకర్షించునట్టి ; చారౌ=వేగులవారలైన; ఏతౌ=ఈ;రాత్రించరౌ= రాక్షసులను; ఉభౌ=ఇద్దఱను;విముంచ= విడువుము.

విభీషణుఁడా!వీరలుసామాద్యుపాయంబులశత్రుపక్షంబు నాకర్షించుచారులు , అయినను , అడుగుకొనుచున్నారుగాపున , నీరాక్షసులనిద్దఱనువిడిచిపెట్టుము.అని, తాత్పర్యము.

ప్రవిశ్య నగరీం లంకాం భవద్భ్యాం ధనదానుజః. ౨౨
వక్తవ్యో రక్షసాం రాజా యథోక్తం వచనం మమ

టీక॥ భవద్భ్యాం= మీచేత; లంకాం=లంకయను ; నగరీం=పట్టణమును; ప్రవిశ్య = ప్రవేశించి; ధనదానుజః=కుబేరునితమ్ముండగు; రక్షసాం=రాక్షసులయొక్క; రాజా=రాజయినరావణుఁడు; మమ = నాయొక్క; వచనం=మాటను; యథోక్తం= చెప్పఁబడినమాట నతిక్రమింపక ; వక్తవ్యః=చెప్పఁబడవలసినవాఁడు.

శుకసారణులా!మీరలు, లంకాపురికింబోయి,కుబేరునితమ్ముండును రాక్షసరాజుండునగురావణునిఁజూచి, నేనిప్పుడుచెప్పిపంపుమాటలన్నియు నించుమించులేక, చెప్పవలయును. అని, తాత్పర్యము.

యద్బలంచ సమాశ్రిత్య సీతాం మే హృతవానసి. ౨౩
తద్దర్శయ యథాకామం ససైన్య స్సహబాంధవః

టీక॥యత్=ఏ;బలంచ=బలమును: సమాశ్రిత్య=ఆశ్రయించి;మే=నాయొక్క;సీతాం=సీతను; హృతవాక్ = అపహరించినవాఁడవు; అసి=అగుచున్నావో; ససైన్యః= సైన్యములతోఁగూడినవాఁడవై; సహబాంధవః=బంధువులతోఁగూడినవాఁడవై;యథాకామం=స్వేచ్ఛనతిక్రమింపక;తత్= ఆబలమును; దర్శయ=చూపుము.

నీవేబలంబునవలంబించి , నాభార్యనుసీతనపహరించితివో; ఇప్పుడునీ, సైన్యములను నీబంధువులనుం గూడి , యాబలంబునంతయుంజూపుము. అని, తాత్పర్యము.

శ్వః కాల్యే నగరీం లంకాం సప్రాకారాం సతోరణామ్. ౨౪
రాక్షసం చ బలం పశ్య శరై ర్విధ్వంసితం మయా

టీక॥ శ్వః=రేపు; కాల్యే=ప్రాతఃకాలమునందు; సప్రాకారాం=ప్రాకారములతోఁగూడినదియు; సతోరణాం=బహిర్ద్వారములతోఁగూడినదియునగు; లంకాం=లంకయను; నగరీం=పట్టణమును; రాక్షసం=రాక్షససంబంధియగు; బలంచ=సైన్యమును; మయా=నాచేత; శరైః=బాణములచేత; విధ్వంసితం=ధ్వంసము చేయఁబడినదానిఁగా; పశ్య=చూడుము.

రేపుప్రాతఃకాలంబున,లంకాప్రాకారంబులను,బహిర్ద్వారంబులను,రాక్షససైన్యంబులను, బాణంబులచేనుగ్గుచేసెదంబూడుము. అని, తాత్పర్యము.

ఘోరం రోష మహం మోక్ష్యే బలం ధారయ రావణ. ౨౫
శ్వః కాలే వజ్రవా న్వజ్రం దానవేష్వి వ వాసవః

టీక॥ రావణ=రావణుఁడా! శ్వః=రేపు; కాలే=ప్రాతఃకాలమునందు; అహం=నేను; ఘోరం=భయంకరమయిన; రోషం=కోపమును; వజ్రవాన్=వజ్రాయుధముగల; వాసవః=దేవేంద్రుఁడు; దానవేషు=దానవులయందు; వజ్రమివ = వజ్రాయుధమునువలె; మోక్ష్యే=విడువఁబోయెదను. బలం = బలమును; ధారయ=ధరింపుము.

రావణుఁడా! రేపుప్రాతఃకాలమునందు, వజ్రాయుధధారియగునింద్రుండు, దానవులపై వజ్రాయుధముంబ్రయోగించునట్లు,మీపై, భయంకరంబగు నాకోపంబును సాఫల్యము చేయఁబోవుచున్నాను; జాగ్రత్తతో నుండుము. అని, రావణునితోఁజెప్పుఁడు. అని, శుకసారణులతోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇతి ప్రతిసమాదిష్టౌ రాక్షసౌ శుకసారణౌ. ౨౬
జయే తి ప్రతినంద్యై తౌ రాఘవం ధర్మవత్సలమ్
ఆగమ్య నగరీం లంకా మబ్రూతాం రాక్షసాధిపమ్

టీక॥ రాక్షసౌ=రాక్షసులయిన; ఏతౌ=ఈ; శుకసారణౌ = శుకసారణులు; ఇతి=ఇట్లు; ప్రతిసమాదిష్టౌ=ఆజ్ఞాపింపఁబడినవారలయి; ధర్మవత్సలం=ధర్మమునందతిప్రీతిగల; రాఘవం=రాముని; జయ=జయింపుము; ఇతి= అని; ప్రతినంద్య = అభినందించి; లంకాం = లంకాపురిని; ఆగమ్య=పొంది; రాక్షసాధిపం= రాక్షసులకుఁ బ్రభువుఁడగు రావణునిగూర్చి; అబ్రూతాం=చెప్పిరి.

ఆశుకసారణులు, రాముఁడుచెప్పినమాటలనువిని, ధర్మవత్సలుండగు రామునిజయమొందుమని దీవించి, లంకాపురిం బోయి, రాక్షసేశ్వరుండగురావణునింజూచి, యిట్లని, చెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

విభీషణగృహీతౌతు వధార్హౌ రాక్షసేశ్వర
దృష్ట్వా ధర్మాత్మనా ముక్తౌ రామేణాఽమిత తేజసా. ౨౮

టీక॥ రాక్షసేశ్వర = రాక్షసనాథుండవగురావణుఁడా! విభీషణగృహీతౌతు=విభీషణునిచేఁగ్రహింపఁబడినవారలము; వధార్హౌ = చంపుటకుఁదగినవారలమునగు; ఆవాం(అధ్యాహృతము) = మేము; ధర్మాత్మనా=ధర్మస్వభావుండగు; అమితతేజసా=కొలందిలేనిప్రతాపముగల; రామేణ=రామునిచేత; దృష్ట్వా=చూచి; ముక్తౌ=విడువఁబడినాము.

రాక్షసనాథుండవగు రావణుఁడా! మేమువానరసేనం బ్రవేశించినవెనుక, మమ్ము విభీషణుండుపట్టుకొని, రామునియొద్దకుఁదీసికొనిపోయెను; ధర్మాత్ముండును మహానుభావుండునగు రాముండుమమ్ముఁజూచి, దయచేవిడిచిపెట్టెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏకస్థానగతా యత్ర చత్వారః పురుషర్షభాః
లోకపాలోపమాః శూరాః కృతాస్త్రా దృఢవిక్రమాః. ౨౯
రామో దాశరథి శ్శ్రీమాన్ లక్ష్మణశ్చ విభీషణః
సుగ్రీవశ్చ మహాతేజా మహేంద్రసమవిక్రమః. ౩౦

టీక॥యత్ర= ఏవానరసేనయందు; లోకపాలోపమాః = దిక్పాలురతోఁ బోల్కిగలవారలును; శూరాః= యుద్ధమునం దుభయములేనివారలును; కృతాస్త్రాః = నేర్పఁబడినయస్త్రములు గలవారలును; దృఢవిక్రమాః=స్థిరమయినపరాక్రమముగలవారలును; పురుషర్షభాః=పురుషశ్రేష్ఠులునగు; దాశరథిః=దశరథునికుమారుండును; శ్రీమాన్=అందఱికన్న నధికుండయిన; రామః=రాముండును; లక్ష్మణశ్చ = లక్ష్మణుండును; విభీషణశ్చ = విభీషణుండును; మహాతేజాః= అధికమయినకాంతిగలవాఁడును ; మహేంద్రసమవిక్రమః = దేవేంద్రునితో సమానమయిన పరాక్రమముగలవాఁడునగు; సుగ్రీవశ్చ=సుగ్రీవుండును; చత్వారః= నల్వురును; ఏకస్థానగతాః = ఒకస్థానమునొందినవారలో; సా(అధ్యాహృతము)=అట్టివానరసేన; విరాజతే(అధ్యాహృతము)=ప్రకాశించుచున్నది.

శ్రీమంతుండగు రాముండును లక్ష్మణుండును విభీషణుండును మహాతేజుండును దేవేంద్రునకుంబోలెఁ బరాక్రమముగలవాఁడునగు సుగ్రీవుండును లోకపాలురవంటివారలును, శూరులును అస్త్రవేత్తలును మహాపరాక్రమశాలులునగు పురుషశ్రేష్ఠులు, ఈనల్వురును, ఒకట్టఁ గూడియున్నారే! ఇంకనవ్వానరసేనకేమి తక్కువ?

అని, తాత్పర్యము.

ఏతే శక్తాః పురీం లంకాం సప్రాకారాం సతోరణామ్
ఉత్పాట్య సంక్రామయితుం సర్వే తిష్ఠంతు వానరాః. ౩౧

టీక॥వానరాః=వానరులు;సర్వే= అందఱును; తిష్ఠంతు=ఉందురుగాక. ఏతే= ఈనల్వురు; సప్రాకారాం = ప్రాకారములతోఁ గూడినదియు ; సతోరణాం=బహిద్వారములతోఁగూడినదియునగు; లంకాం= లంకయను; పురీం=పట్టణమును; ఉత్పాట్య= పెల్లగించి; సంక్రామయితుం=మఱియొకట్టఁ జేర్చుటకు; శక్తాః = సమర్థులు.

వానరులందఱునట్లుందురుగాక;ఈరామలక్ష్మణవిభీషణసుగ్రీవులు,నల్వురు మాత్రమె, ప్రాకారతోరణంబులతోఁ గూడ,నీలంకాపురినంతయుం బెల్లగిం

చి,కొనిపోఁగలరు. అని, తాత్పర్యము.

యాదృశం తస్య రామస్య రూపం ప్రహరణానిచ
వధిష్యతి పురీం లంకా మేక స్తిష్ఠంతు తే త్రయః. ౩౨

టీక॥తస్య=ఆ; రామస్య=రామునియొక్క; రూపం=ఆకారమును; యాదృశం=ఎట్టిదో; ప్రహరణానిచ=ఆయుధములును; యాదృశాని (అధ్యాహృతము)=ఎట్టివో; తేషాం (అధ్యాహృతము)=వానియొక్క; అవలోకనే(అధ్యాహృతము)=చూచుటకాఁగా; తే=ఆ; త్రయః=మువ్వురును; తిష్ఠంతు=ఉందురుగాక. ఏకః=ఒకఁడే; లంకాం=లంకయును; పురీం=పట్టణమును; వధిష్యతి=వధింపఁగలఁడు. ఇతిమన్యావహే(అధ్యాహృతము)=అని, తలంచెదము.

రామునిరూపంబును ఆయుధంబులనుంజూడఁగా, నాలక్ష్మణవిభీషణసుగ్రీవులుగూడ,ఎందుకు? రాముండొక్కఁడె లంకాపురినంతయు నశింపఁజేయఁగలఁడనితోఁచుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

రామలక్ష్మణగుప్తా సా సుగ్రీవేణచ వాహినీ
బభూవ దుర్ధర్షతరా సేంద్రైరపి సురాసురైః. ౩౩

టీక॥సా=ఆ; వాహినీ=వానరసేన; రామలక్ష్మణగుప్తా=రామలక్ష్మణులచేరక్షింపఁబడినదై; సుగ్రీవేణచ=సుగ్రీవునిచేతను; (గుప్తా) రక్షింపఁబడినదై, సేంద్రైః=ఇంద్రునితోఁగూడిన; సురాసురైరపి=దేవతలచేతను అసురులచేతను; దుర్ధర్షతరా=ఎంతమాత్రమెదిరింపనలవిగానిది; బభూవ=అయినది.

రామలక్ష్మణులును సుగ్రీవుండును రక్షింపఁగా నావానరసేన, ఇంద్రునితోఁగూడిన దేవాసురులకైనను, ఎంతమాత్రమును నెదిరింపనలవిగాకున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

వ్యక్త స్సేతు స్తథా బద్ధో దశయోజనవిస్తృతః
శతయోజన మాయామ స్తీర్ణా సేనాచ సాగరమ్

టీక॥తథా = అట్లు; దశయోజనవిస్తృతః= పదియోజనముల వెడల్పుగలదియు; శతయోజనం = నూఱుయోజనములు; ఆయామః= నిడుపయినదియునగు; సేతుః= సేతువు; వ్యక్తః=స్పష్టముగా; బద్ధః=కట్టఁబడినది. సేనాచ= సేనయు; సాగరం = సముద్రమును; తీర్ణా= దాఁటినది.

అట్లు, పదియోజనంబుల వెడల్పును నూఱుయోజనంబుల నిడుపునుంగల సేతువు, సముద్రంబునందు, స్పష్టముగాఁగట్టఁబడినది; వానరసేనయు, సముద్రంబు దాఁటినది. అని, తాత్పర్యము.

"వ్యక్తస్సేతుః" అనుశ్లోకము మొదలు రెండుశ్లోకములు, వ్యాఖ్యానంబుల లెక్కింపఁబడనందున, ఇందును లెక్కింపఁబడవయ్యె.

నివిష్టో దక్షిణే తీరే రామ స్సచ నదీపతేః
తీర్ణస్య తరమాణస్య బలస్యాంతో న విద్యతే

టీక॥సః=ఆ; రామశ్చ= రాముండును; నదీపతేః=సముద్రము యొక్క; దక్షిణే= దక్షిణపుదిక్కునందలి; తీరే=గట్టునందు; నివిష్టః = విడిసియున్నాఁడు. తీర్ణస్య = దాఁటినదియు; తరమాణస్య= దాఁటుచున్నదియునగు; బలస్య= సైన్యమునకు; అంతః = తుద; నవిద్యతే=లేదు.

రాముండు, సముద్రదక్షిణతీరంబున విడిసియున్నాఁడు; సైన్యములు, కొంత దాఁటియుఁగొంత దాఁటుచు నున్నవి; దానికంతమే లేదు.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రహృష్టరూపా ధ్వజినీ వనౌకసాం
మహాత్మనాం సంప్రతి యోద్ధు మిచ్ఛతామ్
అలం వికోధేన శమో విధీయతాం
ప్రదీయతాం దాశరథాయ మైథిలీ. ౩౪

టీక॥సంప్రతి=ఇప్పుడె; యోద్ధుం= యుద్ధముసేయుటకు; ఇచ్ఛతాం=కోరుచున్నవారలును; మహాత్మనాం= అధికమయినబలముగలవారలునగు; వ

నాకసాం=వానరులయొక్క; ధ్వజినీ=సేన; ప్రహృష్టరూపా=సంతోషంబు నొందినరూపముగలది. విరోధేన=విరోధముచేత; అలం=చాలును. శమః=శాంతి; విధీయతాం = చేయఁబడుఁగాక. దాశరథాయ= దశరథుని కొడుకైనరామునికొఱకు; మైథిలీ=సీత; ప్రదీయతాం= ఇయ్యఁబడుఁగాక.

మహాబలశాలులగువానరవీరులంబఱు, ఇప్పుడెయుద్ధంబుసేయంగోరుచుఁ, బరమోత్సాహంబునను న్నవారలు; కావున, వారలతోవిరోధంబువలదు; కోపంబువిడిచి, రామునకుసీతాదేవినొసంగుము. అని, శుకసారణులు, రావణునితోఁజెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, పంచవింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండపంచవింశసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీ

షడ్వింశసర్గప్రారంభః.

తద్వచః పథ్య మక్లీబం సారణే నాభిభాషితమ్
నిశమ్య రావణో రాజా ప్రత్యభాషత సారణమ్. ౧

టీక॥ రాజా= రాక్షసరాజుండగు; రావణః=రావణుండు ; సారణేన= సారణునిచేత; అభిభాషితం=చెప్పఁబడిన; పథ్యం=హితంబును ; అక్లీబం=నిర్భయమునగు; తత్=ఆ ; వచః=మాటను; నిశమ్య=విని ; సారణం=సారణునిగూర్చి ; ప్రత్యభాషత=బదులుచెప్పెను.

రాక్షసరాజుండగురావణుండు, శుకసారణులు నిర్భయంబుగాఁ జెప్పిన హితంబగునామాటనువిని, సారణుంజూచి, యిట్లని,బదులుచెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

యది మా మభియుఞ్జీరన్ దేవగంధర్వదానవాః
నైవ సీతాం ప్రదాస్యామి సర్వలోకభయాదపి. ౨

టీక॥ దేవగంధర్వదానవాః=దేవతలును గంధర్వులును దానవులును ; మాం=నన్నుఁగూర్చి ; అభియుఞ్జీరన్యది=యుద్ధముసేయుదురేని; తదాపి (అధ్యాహృతము)=అప్పుడును ; సర్వలోకభయాదపి=సమస్తలోకంబులవలనిభయంబువలనను ; సీతాం=సీతను; నైవప్రదాస్యామి=ఇవ్వనే యివ్వను.

దేవతలునుగంధర్వులును దానవులును, అందఱునొకటఁగూడి నాపైకి యుద్ధమునకువచ్చినను, సమస్తలోకంబులునన్నుభయపఱచినను, నేనెంతమాత్రముసీతనొసంగను.

అని, తాత్పర్యము.

త్వం తు సౌమ్య పరిత్రస్తో హరిభి ర్నిర్జితో భృశమ్
ప్రతిప్రదాన మద్యైవ సీతాయాః సాధు మన్యసే. ౩

టీక॥ సౌమ్యః=శాంతుండవగు సారణుండా! త్వం = నీవుమాత్రము; హరిభిః=వానరులచేత; నిర్జితః = జయింపఁబడినవాఁడవై; భృశం = మిక్కిలియు; ప్రతిత్రస్తః= భయపడినవాఁడవై; అద్యైవ=ఇప్పుడె; సీతాయాః=సీతాదేవియొక్క; ప్రతిప్రదానం=మఱలనిచ్చుటను; సాధు=మంచిదిగా ; మన్యసే=తలంచుచున్నావు.

సారణుఁడా ! నీవుసౌమ్యుండవు, శూరుండవుకావు; వానరులచే దెబ్బలు దిని, మిక్కిలియుభయంబుఁ జెంది యున్నావు, కావున, నీవు, ఇప్పుడె సీతనిచ్చి వేయుటమంచిదని చెప్పుచున్నావు.

అని, తాత్పర్యము.

కోహి నామ సపత్నో మాం సమరే జేతు మర్హతి

టీక॥ కోహినామ = ఎవ్వఁడు; సపత్నః=శత్రువు; మాం=నన్ను; సమరే=యుద్ధమునందు; జేతుం=జయించుటకు; అర్హతి=తగును?

నన్నుయుద్ధంబున, శత్రుం డెవ్వఁడు జయింపఁగలఁడు ? అని, రావణుండు, సారణునితోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్త్వా పరుషం వాక్యం రావణో రాక్షసాధిపః. ౪
ఆరురోహ తత శ్శ్రీమాన్ ప్రాసాదం హిమపాండరమ్
బహుతాలసముత్సేధం రావణో థ దిదృక్షయా. ౫

టీక॥ రాక్షసాధిపః=రాక్షసులకుఁ ప్రభుండగు; రావణః=రావణుండు; ఇతి=ఇట్లు; పరుషం = కఠినమయిన; వాక్యం=మాటను; ఉక్త్వా=చెప్పి; తతః=అంత; అథ=పిమ్మట; శ్రీమాన్=కాంతిమంతుండగు; రావణః=రావణుఁడు; దిదృక్షయా=చూడనిచ్ఛచేత; హిమపాండరం=మంచువలెఁ దెల్లనిదియు, బహుతాలసముత్సేధం= పెక్కుతాటిచెట్లయౌన్నత్యము గలదియునగు; ప్రాసాదం=మేడను; ఆరురోహ=ఎక్కెను.

రాక్షసేశ్వరుండును శ్రీమంతుండును నగు రావణుండు, ఈప్రకారంబునఁ బరుషంబు గాఁ జెప్పి, వానరసైన్యంబులనంతయుం బూడఁగోరి, మంచువలెఁ దెల్లగానున్న పెక్కుతాటిచెట్ల యౌన్నత్యము

గలప్రాసాదంబుపైకినారోహించెను. అని, తాత్పర్యము.

తాభ్యాం చరాభ్యాం సహితో రావణః క్రోధమూర్ఛితః
పశ్యమాన స్సముద్రంచ పర్వతాంశ్చ వనానిచ. ౬
దదర్శ పృథివీదేశం సుసంపూర్ణం ప్లవంగమైః

టీక॥ రావణః=రావణుఁడు; క్రోధమూర్ఛితః=కోపముచేవ్యాపింపఁబడినవాఁడై; తాభ్యాం=ఆ;చరాభ్యాం=చారులగు ; తాభ్యాం= ఆశుకసారణులతో; సహితః=కూడినవాఁడై; సముద్రంచ = సముద్రమును; పర్వతాంశ్చ=పర్వతములను; వనానిచ= అడవులను; పశ్యమానః(పశ్యన్)=చూచుచు; ప్లవంగమైః= వానరులచేత ; సుసంపూర్ణం=చక్కఁగానిండిన ; పృథివీదేశం=భూమిప్రదేశమును; దదర్శ=చూచెను.

రావణుండు , మిక్కిలియుఁగుపితుండై, యాశుకసారణులంగూడి,ప్రాసాదంబుపైనుండి , సముద్రంబునుబర్వతంబులనువనంబులనుంజూచుచు,భూమియంతయు , వానరులచేనిండియుండుటంజూచెను.అని, తాత్పర్యము.

తదపార మసంఖ్యేయం వానరాణాం మహద్బలమ్. ౭
ఆలోక్య రావణో రాజా పరిపప్రచ్ఛ సారణమ్

టీక॥ రాజా = రాజయిన; రావణః=రావణుఁడు; అపారం=తుదలేనిదియు; అసంఖ్యేయం=లెక్కపెట్టఁగూడనిదియునగు; వానరాణాం= వానరులయొక్క; మహత్=గొప్పదగు;బలం=సైన్యమును; ఆలోక్య = చూచి; సారణం=సారణుని; పరిపప్రచ్ఛ=అడిగెను.

రాక్షసరాజుండగురావణుండు, అపారంబును లెక్కపెట్టనలవిగానిదియు నగునావానరసేనంజూచి, సారణుని , ఇట్లని, యడిగెను.అని,తాత్పర్యము.

ఏషాం వానరముఖ్యానాం కే శూరాః కే మహాబలాః. ౮

టీక॥ ఏషాం=ఈ ; వానరముఖ్యానాం= వానరశ్రేష్ఠులలో ; శూరాః =

యుద్ధమునందు భయములేనివారలు ; కే=ఎవ్వరు? మహాబలాః=అధికమయి నబలముగలవారలు; కే=ఎవ్వరు? శూరులు? ఎవ్వరు బలవంతులు?

ఈవానరోత్తములలో, నెవ్వరు అని, తాత్పర్యము.

కే పూర్వ మభివర్తంతే మహోత్సాహా స్సమంతతః

టీక॥ కే=ఎవ్వరు ; మహోత్సాహాః=అధికమయినయుత్సాహముగలవారలయి; సమంతతః= అంతటను; పూర్వం=ముందుగా; అభివర్తంతే=నిలుతురు?

వీరిలో, అధికోత్సాహంబున, యుద్ధంబునందు నిలుచు వారలెవ్వరు? అని, తాత్పర్యము.

కేషాం శృణోతి సుగ్రీవః కేవా యూథపయూథపాః ౯

టీక॥సుగ్రీవః= సుగ్రీవుడు ; కేషాం=ఎవ్వరియొక్క ;వచనం (అధ్యాహృతము)=మాటను;శృణోతి= వినును. కేవా=ఎవ్వరు ; యూథపయూథపాః = సేనానాయకులకునునాయకులు?

సుగ్రీవుండెవ్వరి మాటలనువినును? మఱియువీరిలో,నగ్రసేనానాయకులెవ్వరు? అని, తాత్పర్యము.

సారణా చక్ష్వ తత్త్వేన కే ప్రధానాః ప్లవంగమాః

టీక॥ సారణ = సారణుడా! ప్రధానాః=ఉత్తములగు; ప్లవంగమాః= వానరులు; కే=ఎవ్వరు? తత్త్వేన = యాథార్థ్యముచేత; ఆచక్ష్వ = చెప్పుము?

సారణుడా! వీరిలోముఖ్యులగువానరులెవ్వరు? ఈసంగతులన్నియు యథార్థంబుగానాకుజెప్పుము. అని, రావణుండు, సారణునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సారణో రాక్షసేంద్రస్య వచనం పరిపృచ్ఛతః. ౧౦
ఆచచక్షేథ ముఖ్యజ్ఞో ముఖ్యాం స్తాంస్తు వనౌకసః

టీక॥ ముఖ్యజ్ఞః=వానరులలో ముఖ్యులగువానరుల నెఱింగినట్టి; సారణః=సారణుఁడను; పరిపృచ్ఛతః=అడుగుచున్న; రాక్షసేంద్రస్య= రాక్షసేశ్వరుండగురావణునియొక్క; వచనం=మాటను; శ్రుత్వా(అధ్యాహృతము)=విని; అథ=పిమ్మట; ముఖ్యాన్ = ముఖ్యులయిన; తాన్=ఆ; వనౌకసస్తు= వానరులనుమాత్రము; ఆచచక్షే = చెప్పెను.

వానరులలోముఖ్యులగువానరులం దెలిసికొనవచ్చినట్టిసారణుండు, రావణుని ప్రశ్నను విని, యంత, నవ్వానరులలో ముఖ్యులగువానరులను, రావణునకుం జెప్పనారంభించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏష యోభిముఖో లంకాం నదఞం స్తిష్ఠతి వానరః.౧౧
యూథపానాం సహస్రేణ శతేన పరివారితః
యస్య ఘోషేణ మహతా స ప్రాకారా సతోరణా. ౧౨
లంకా ప్రవేపతే సర్వా సశైలవనకాననా
సర్వశాఖామృగేంద్రస్య సుగ్రీవస్య మహాత్మనః. ౧౩
బలాగ్రే తిష్ఠతే వీరో నీలో నామైష యూథపః

టీక॥ ఏషః=వీఁడు; యూథపానాం=సేనాపతులయొక్క; సహస్రేణ=వేయింటిచేతను; శతేన=నూటిచేతను; పరివారితః=పరివేష్టింపఁబడినవాఁడై; లంకాం=లంకనుగూర్చి; అభిముఖః=ఎదురుమొగముగలవాఁడై; నదన్=అఱచుచు; తిష్ఠతి= ఉన్నాఁడో; యస్య=ఎవ్వనియొక్క; మహతా=అధికమయిన; ఘోషేణ=ధ్వనిచేత; సప్రాకారా= ప్రాకారములతోఁగూడినదియు; సతోరణా=బహిద్వారములతోఁగూడినదియు; సశైలవనకాననా= పర్వతములతోను వనములతోనుం గూడినదియునగు; లంకా= లంకాపురి; సర్వా=అంతయు; ప్రవేపతే=చలించుచున్నదో; యః(అధ్యాహృతము)= ఎవ్వఁడు; సర్వశాఖామృగేంద్రస్య=సమస్తవానరులకును నాథుండును; మహాత్మనః = అధికమయినబలముగలవాఁడునగు; సుగ్రీవస్య=సుగ్రీవునియొక్క; బలాగ్రే=సేనాముఖమునందు; తిష్ఠతే (తిష్ఠతి)=ఉన్నాఁడో; వీరః=పరాక్రమశాలి

యగు;ఏషః=ఈవానరుఁడు; నీలోనామ=నీలుండను పేరుగల; యూథపః=యూథపశ్రేష్ఠుఁడు.

ఎవ్వండు, వేనవేలయూథపులంగూడి,లంకాపురాభిముఖుండై, సింహనాదంబు సేయుచున్నాఁడో, ఎవ్వనిమహానినాదంబునకు, లంకాపురి యంతయుఁబ్రాకారతోరణంబులతోనుబర్వతవనంబులతోనుంగూడగడగడవడంకుచున్నదో,ఎవ్వండు, సమస్తవానరనాథుండును మహాబలుండునగుసుగ్రీవుని, సేనయగ్రభాగంబున నున్నాఁడో, అట్టిమహాపరాక్రమశాలి.యగు నీవానరోత్తముఁడు,నీలుఁడు; ఇతండువానరసేనానాయకుండు. అని, తాత్పర్యము.

బాహూ ప్రగృహ్య యః పద్భ్యాం మహీం గచ్ఛతి వీర్యవాన్.౧౪
లంకా మభిముఖః క్రోధా దభీక్ష్ణంచ విజృంభతే
గిరిశృంగప్రతీకాశః పద్మకింజల్కసన్నిభః. ౧౫
స్ఫోటయ త్యభిసంరబ్ధో లాంగూలంచ పునఃపునః
యస్య లాంగూల శబ్దేన స్వనంతి ప్రదిశో దశ.౧౬
ఏష వానరరాజేన సుగ్రీవేణాభిషేచితః
యౌవరాజ్యం గతో నామ త్వా మాహ్వయతి సంయుగే.౧౭
వాలిన స్సదృశః పుత్ర స్సుగ్రీవస్య సదాప్రియః
రాఘవార్థే పరాక్రాంత శ్శక్రార్థే వరుణో యథా. ౧౮

టీక॥యః=ఏ; వీర్యవాన్=పరాక్రమవంతుఁడు; బాహూ=చేతులను; ప్రగృహ్య=పైకెత్తి; పద్భ్యాం=పాదములచేత; మహీం=భూమిని; గచ్ఛతి=పొందుచున్నాఁడో; క్రోధాత్=కోపమువలన;లంకాం=లంకాపట్టణమునుగూర్చి;అభిముఖః=ఎదురుముఖముగలవాఁడై; అభీక్ష్ణంచ=మిక్కిలియు; విజృంభతే=విజృంభించుచున్నాఁడో; గిరిశృంగప్రతీకాశః=పర్వతశిఖరముతోసమానుఁడును;పద్మకింజల్కసన్నిభః=తామరపూలరేకులతో సమానుఁడునగు; ఎం (ఏ ధాతృతము)=ఎవ్వాఁడు; అభిసంరబ్ధః=వేగముతోఁగూడినవాఁడై;పునఃపునః=మాటిమాటికి; లాంగూలంచ=తోఁ

కను; స్ఫోటయతి= కొట్టుచున్నాఁడో; యస్య=ఎవ్వనియొక్క; లాంగూలశబ్దేన=తోఁకయొక్క ధ్వనిచేత; దశ = పదియగు; ప్రదిశః=దిక్కులు; స్వనంతి= ధ్వనించుచున్నవో; ఏషః= ఈవానర వీరుఁడు; అంగ[illegible]=అంగదుని [illegible] సేయుగలవాఁడు; వానరరాజేన= వానరనాథుఁడగు; సుగ్రీవేణ= సుగ్రీవునిచే [illegible]= [illegible] అభిషేచితః=అభిషేకింపఁబడినవాఁడు. [illegible] సంయుగే=యుద్ధము నిమిత్తము; అహ్వయతి=పిలుచుచున్నాఁడు, వాలినః= వాలియొక్క [illegible]; సుగ్రీవస్య=సుగ్రీవునికి; [illegible]; [illegible]= [illegible]; శక్రాత్మ[illegible]=ఇంద్రకొడుకు [illegible] మిత్రము [illegible] [illegible] వలె; రాఘవార్థే= [illegible]

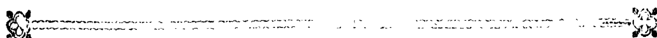
నిమిత్తమయి; పరాక్రాంతః= పరాక్రమించియున్నవాఁడు.

ఎవ్వఁడు, చేతులుపైకెత్తి నిలుచుండియున్నాఁడో, మఱియుఁ, గ్రుద్ధుండై, లంకాపురింజూచుచు, విజృంభించుచు, దశదిశలం బ్రతిధ్వనులు పిక్కటిల్ల, లాంగూలంబున నేలం గొట్టుచున్నాఁడో, అట్టి, పర్వతశిఖరాకారుండునుగమలకేసరివర్ణుఁడునునగు నీవానరవీరుండు అంగదుఁడు; వానరరాజుండగుసుగ్రీవునిచేవానర యౌవరాజ్యంబున నభిషిక్తుఁడయినవాఁడు; నీతోయుద్ధంబుసేయఁదలఁచియున్నాఁడు; ఇతఁడు, వాలికొమరుఁడు; వాలియంతటివాఁడు; దేవేంద్రునినిమిత్తమయివచ్చియుండుం బోలె, రామునినిమిత్తముపరాక్రమంబుఁజూపనిశ్చయించియున్నాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

ఏతస్య సా మతి స్సర్వా యద్దృష్ట్వా జనకాత్మజా
హనూమతా వేగవతా రాఘవస్య హితైషిణా. ౧౯

టీక॥ రాఘవస్య=రామునియొక్క; హితైషిణా=మేలుగోరువాఁడును; వేగవతా= అధికమయిన వేగముగలవాఁడునగు; హనూమతా=హనుమంతునిచే; [illegible] జనకాత్మజా=జనకమహారాజుకూఁతురయినసీతాదేవి; దృష్టా(ఇతి)యత్ = చూడఁబడినదియనునదియేదిగలదో; సా=ఆ; మతిః=బుద్ధి; సర్వా=అంత

యు;ఏతస్య=ఇతనిది.

రామహితంబునుగోరువాఁడును వేగవంతుండునగు హనుమంతుండు లంకకు వచ్చి సీతం జూచినాఁడే! అందుకంతయు నితని బుద్ధియే కారణము.

అని, తాత్పర్యము.

బహూని వానరేంద్రాణా మేష యూథాని వీర్యవాన్
ప్రగృహ్యాభియాతి త్వాం స్వేనానీకేన దుర్జయః. ౨౦

టీక॥ వీర్యవాన్ = అధికమయినపరాక్రమముగలవాఁడును; దుర్జయః=జయింపనలవిగానివాఁడునగు;ఏషః=ఈయంగదుండు; బహూని=పెక్కులయిన;వానరేంద్రాణాం= వానరశ్రేష్ఠులయొక్క;యూథాని= గుంపులను;ప్రగృహ్య=తీసికొని; స్వేన=తనదైన;అనీకేన=సైన్యముతో; సహితః (అధ్యాహృతము)=కూడినవాఁడై; త్వాం=నిన్నుఁగూర్చి; అభియాతి = వచ్చుచున్నాఁడు.

పరాక్రమవంతుండగు నీయంగదుండు,వానరోత్తముల సైన్యములనేకంబులందీసికొని, తనసైన్యంబునుంగూడి, దుర్జయుండై,నీపైకివచ్చుచున్నాఁడు.

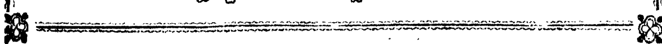
అని, తాత్పర్యము.

అను వాలిసుతస్యాపి బలేన మహతా వృతః
వీర స్తిష్ఠతి సంగ్రామే సేతుహేతు రయం నలః. ౨౧

టీక॥ వాలిసుతస్యాపి=వాలికుమారుండగునంగదునకును;అను=వెనుక;అయం=ఈ;సేతుహేతుః = సేతువునకుఁగారణమయిన;వీరః=పరాక్రమవంతుండగు;నలః=నలుండు;మహతా=అధికమయిన;బలేన = సైన్యముచేత;వృతః = చుట్టఁబడినవాఁడై;సంగ్రామే=యుద్ధము నిమిత్తమయి; తిష్ఠతి = ఉన్నాఁడు.

వాలికుమారుండగు నంగదునకువెనుక,మహాబలపరివృతుండైనలుండున్నవాఁడు;ఇతండె,సముద్రమునందు సేతువునునిర్మించినవాఁడు; మహాపరాక్రమశాలి. అని, తాత్పర్యము.

యేతు విష్టభ్య గాత్రాణి క్ష్వేళయంతి నదంతిచ

ఉత్థాయచ విజృంభంతే క్రోధేన హరిపుంగవాః. ౨౨
ఏతే దుష్ప్రసహా ఘోరా శ్చండా శ్చండపరాక్రమాః
అష్టౌ శతసహస్రాణి దశ కోటిశతానిచ. ౨౩
య ఏన మనుగచ్ఛంతి వీరా శ్చందనవాసినః

టీక॥ వీరాః = పరాక్రమవంతులును; చందనవాసినః = చందనవనమునం దుండువారలునగు; యే=ఎవ్వరు; ఏనం=ఈనలుని; అనుగచ్ఛంతి=వెంబడించుచున్నారో; యే=ఏ; హరిపుంగవాః=వానరశ్రేష్ఠులును; గాత్రాణి=దేహములను; విష్టభ్య=నిగుడ్చుకొని; క్ష్వేళయంతి = సింహనాదముసేయుచున్నారో; నదంతిచ = అఱచుచున్నారో; ఏతే =ఈ; అష్టౌ=ఎనిమిది; శతసహస్రాణి= లక్షలును; దశ=పది ; కోటిశతానిచ=నూఱుకోటులును; దుష్ప్రసహాః= సహింపనలవిగానివారలు. ఘోరాః= భయంకరులు. చండాః=క్రూరులు. చండపరాక్రమాః= భయంకరపరాక్రమముగలవారలు.

ఎవ్వరు, ఈనలునివెంబడించి యున్నారో, మఱియుసే వానరోత్తములు దేహములునిగుడజేసి, సింహనాదంబులుసేయుచు లేచిక్రోధంబునలంకాభిముఖులయివిజృంభించుచున్నారో; ఈపదినూఱుకోటుల యెనిమిదిలక్షల వానరులు; చందనవనంబుననుండువారు; మిక్కిలియుఁబరాక్రమవంతులు; భయంకరాకారులు; అతిక్రూరులు, వీరలజయింపనలవిగాదు. అని, తాత్పర్యము.

ఏష్షైవా శంసతే లంకాం స్వేనానీకేన మర్దితుమ్. ౨౪

టీక॥ ఏష్షైవ(ఏషఏవ)= ఈనలుఁడే; స్వేన=తనదైన; అనీకేన= సైన్యముచేత ; లంకాం= లంకను; మర్దితుం=మర్దించుటకు; ఆశంసతే=కోరుచున్నాఁడు.

ఈనలుండు, తానొక్కరుండె, తనసేనంగూడి, లంకాపురినిమర్దింపంగోరుచున్నాఁడు.అని, తాత్పర్యము.

శ్వేతో రజతసంకాశ శ్చపలో భీమవిక్రమః
బుద్ధిమా న్వానరో వీర స్త్రిషు లోకేషు విశ్రుతః. ౨౫

టీక॥ అయం(అధ్యాహృతము) = ఈ; వానరః=వానరుఁడు ; రజతసంకాశః= వెండితోసమానుండును ; చపలః=చంచలుండును; భీమవిక్రమః = భయంకరమయినపరాక్రమముగలవాఁడును; బుద్ధిమాన్= అధికమయినబుద్ధి గలవాఁడును; వీరః= పరాక్రమశాలియును; త్రిషు=మూఁడైన;లోకేషు= లోకములయందు;విశ్రుతః= ప్రసిద్ధుండు.నగు; శ్వేతః = శ్వేతుండనువాఁడు.

వెండివలెఁదెల్లనైన దేహముగల యీవానరుండు, శ్వేతుండు ; ఇతండు, మిక్కిలియు,యుద్ధచపలుండు;భయంకరంబయినపరాక్రమంబుగలవాఁడు;బుద్ధిమంతుఁడని,ముల్లోకంబులంబ్రసిద్ధివహించినవాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

తూర్ణం సుగ్రీవ మాగమ్య పునర్గచ్ఛతి సత్వరః
విభజన్ వానరీం సేనా మనీకాని ప్రహర్షయన్. ౨౬

టీక॥ అయం(అధ్యాహృతము) = ఇతఁడు; తూర్ణం=శీఘ్రముగా ; సుగ్రీవం=సుగ్రీవుని; ఆగమ్య=పొంది; సత్వరః = త్వరతోఁగూడినవాఁడై;వానరీం=వానరసంబంధియగు; సేనాం= సేనను; విభజన్=విభజించుచు ; అనీకాని=సేనలను; ప్రహర్షయన్=సంతసింపఁజేయుచు; పునః=మఱల;గచ్ఛతి=పోవుచున్నాఁడు.

శ్వేతుండు, శీఘ్రంబునసుగ్రీవునొద్దకువచ్చి,మఱల, వానరసేనలవిభజించుచు,సైనికులంబ్రోత్సాహపఱచుచు, సత్వరుండైపోవుచున్నాఁడు, చూడుము.

అని, తాత్పర్యము.

యః పురా గోమతీతీరే రమ్యం పర్యేతి పర్వతమ్
నామ్నా సంకోచనోనామ నానానగయుతో గిరిః. ౨౭
తత్ర రాజ్యం ప్రశాస్త్యేష కుముదో నామ యూథపః

టీక॥యః(అధ్యాహృతము)=ఏ;గిరిః=పర్వతము;నామ్నా= పేరుచేత; సంకోచనోనామ= సంకోచనమనిప్రసిద్ధమో;నానానగయుతః= నానావిధములయినశిఖరములతోఁగూడినదో; తం(అధ్యాహృతము)=అట్టి;గోమతీతీరే=

స ౬౬.

గోమతీనదీతీరమునందు; స్థితః (అధ్యాహృతము)=ఉన్నట్టి; రమ్యం= సుందరమయిన; పర్వతం = సంకోచనపర్వతమును; యః=ఎవ్వఁడు; పురా=మున్ను; పర్యేతి=అధిష్ఠించియుండెనో; ఏషః=ఈ; కుముదోనామ= కుముదుండను పేరుగల; యూథపః=వానరశ్రేష్ఠుఁడు; తత్ర=ఆగోమతీతీరమునందు; రాజ్యం= వానరరాజ్యమును; ప్రశాస్తి=పాలించుచున్నాఁడు.

ఈతండు, కుముదుండనువాఁడు; ఇతండు, మున్ను, గోమతీతీరంబున రమ్యంబును నానావిధశిఖర సమన్వితంబు నగు సంకోచనంబను పర్వతంబున నుండి, వానరరాజ్యంబుఁ బాలించు చుండిన వాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

యోఽసౌ శతసహస్రాణాం సహస్రం పరికర్షతి. ౬౭
యస్య వాలా బహువ్యామా దీర్ఘా లాంగూల మాశ్రితాః
తామ్రాః పీతా స్సితా శ్శ్వేతాః ప్రకీర్ణా ఘోరకర్మణః. ౬౮
అదీనో రోషణ శ్చండ స్సంగ్రామ మభికాంక్షతి

టీక॥ యః=ఏ; అసౌ=ఈకుముదుఁడు ; శతసహస్రాణాం = లక్షల యొక్క; సహస్రం=వేయింటిని; పరికర్షతి=ఆకర్షించుచున్నాఁడో; ఘోరకర్మణః= భయంకరమయిన కార్యముగల ; యస్య=ఎవ్వనియొక్క; లాంగూలం=తోఁకను ; ఆశ్రితాః=పొందిన; దీర్ఘాః=నిడుపులయిన; వాలాః= రోమములు; బహువ్యామాః=పెక్కు చేతులప్రమాణముగలవై ; తామ్రాః ఎఱ్ఱనివియును; పీతాః= పసుపువన్నె గలదియు; సితాః= తెల్లనివియు; శ్వేతాః=మిక్కిలియుఁదెల్లనివియునై; ప్రకీర్ణాః=విరిసియున్నవో; సః(అధ్యాహృతము)=అట్టికుముదుండు; అదీనః=దైన్యములేనివాఁడు; రోషణః = కోపముగలవాఁడు-చండః=భయంకరుఁడు; సంగ్రామం=యుద్ధమును ; అభికాంక్షతి=కోరుచున్నాఁడు.

ఎవ్వనికిఁ, దోఁకయందలి వెంట్రుకలు, మిక్కిలియుఁ బొడవులయి, కొన్ని యెఱ్ఱనై కొన్ని పసుపువన్నెగలి, కొన్ని తెల్లనివై యిట్లు నానావిధవర్ణంబులతో నొప్పుచుండునో , అట్టి యీకుముదుండు, వేయిలక్షల వానరులం దోడ్కొనివచ్చుచున్నాఁడు; ఇతం

రుండుభయంకరంబులగుకార్యంబులం జేయువాఁడు; ఎంతమాత్రము దైన్యములేనివాఁడు; మిక్కిలియుఁ గోపంబు గలవాఁడు; భయంకరుండు; ఇతండును; యుద్ధంబునకుఁ గాలుద్రవ్వుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

ఏషో౽ప్యాశంసతే లంకాం స్వేనానీకేన మర్దితుమ్. ౩౦

టీక॥ ఏషో౽పి=ఈకుముదుండును; లంకాం=లంకాపట్టణమును; స్వేన=తనదైన; అనీకేన=సైన్యముచేత; మర్దితుం=మర్దించుటకు; ఆశంసతే=కోరుచున్నాఁడు.

ఈకుముదుండును, తనసైన్యంబులతో, లంకాపురి మర్దింపవలెనని పరమోత్సాహంబుననున్నాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

యస్త్వేష సింహసంకాశః కపిలో దీర్ఘలోచనః
నిభృతః ప్రేక్షతే లంకాం దిధక్షన్నివ చక్షుషా. ౩౧
విన్ధ్యం కృష్ణగిరిం సహ్యం పర్వతంచ సుదర్శనమ్
రాజన్ సతత మధ్యాస్తే రంభోనామైష యూథపః. ౩౨
శతం శతసహస్రాణాం త్రింశచ్చ హరిపుంగవాః
య మేతే వానరా శ్శూరా శ్చండా శ్చండపరాక్రమాః. ౩౩
పరివార్యానుగచ్ఛంతి లంకాం మర్దితు మోజసా

టీక॥ రాజన్=రావణుఁడా! సింహసంకాశః=సింహములతోసమానుండును; కపిలః=కపిలవర్ణుఁడును;దీర్ఘలోచనః=నిడువులయిన కండ్లుగలవాఁడునగు; యః=ఏ;ఏషతు=ఈవానరుండును; నిభృతః=నిశ్చలుండై; చక్షుషా=కంటిచేత;దిధక్షన్నివ=దహింపనిచ్ఛించువాఁడువలె;లంకాం=లంకాపట్టణమును; ప్రేక్షతే=చూచుచున్నాఁడో; శూరాః=యుద్ధమునందుభయములేనివారలును; చండాః=భయంకరులును; చండపరాక్రమాః=భయంకరమయినపరాక్రమముగలవారలును; హరిపుంగవాః=వానరశ్రేష్ఠులునగు; ఏతే=ఈ; శతసహస్రాణాం=లక్షయొక్క; శతం=నూఱును; త్రింశచ్చ=ము

ప్రదియు; వానరాః= వానరులు; ఓజసా=పరాక్రమముచేత; లంకాం= లంకాపురిని; మర్దితుం = మర్దించుటకు; యం=ఎవ్వని; పరివార్య= పరివేష్టించి; అనుగచ్ఛంతి = వెంబడించుచున్నారో; ఏషః=ఈ; యూధపః= వానరోత్తముఁడు; రంభోనామ=రంభుఁడనువాఁడును; సతతం=ఎల్లప్పుడును; వింధ్యం= వింధ్యపర్వతమును; కృష్ణగిరిం = కృష్ణపర్వతమును; సహ్యం = సహ్యాపర్వతమును; సుదర్శనం= సుదర్శనమను; పర్వతంచ=పర్వతమును; అధ్యాస్తే=అధిష్ఠించుచుండును.

రావణుఁడా! ఎవ్వఁడు, సింహములంబోలెఁ, గపిలవర్ణులై దీర్ఘనేత్రులైై, లంకాపురినిదహించువాఁడువలెనిశ్చలదృష్టింజూచుచున్నాఁడో, మఱియుశూరులును భయంకరాకారులును భయంకరపరాక్రములునగునీ నూటముప్పదిలక్షలమందివానరోత్తములులంకాపురినిమర్దింపంగోరి, యెవ్వనివెంబడించివచ్చుచున్నారో, అట్టిఈవానరుఁడు, రంభుండను వాఁడు; ఈతఁడువింధ్య పర్వతంబును, కృష్ణగిరిని, సహ్యంబునుసుదర్శనంబును ఈపర్వతంబులను అధిష్ఠించి,వానరరాజ్యంబు నేలుచుండును. అని, తాత్పర్యము.

యస్తు కర్ణౌ వివృణుతే జృంభతేచ పునఃపునః। ౩౪
నచసంవిజతే మృత్యోర్నచ యుద్ధాద్విధావతి
ప్రకంపతేచ రోషేణ తిర్యక్చ పునరీక్షతే. ౩౫
పశ్యక్ లాంగూలమపిచ క్ష్వేళతేచ మహాబలః
మహాబలో వీతభయో రమ్యం సాల్వేయపర్వతమ్. ౩౬
రాజన్ సతతమధ్యాస్తే శరభోనామ యూధపః

టీక॥మహాబలః= అధికమయినబలముగల;రాజన్= రాక్షసరాజుండవగు రావణుఁడా!యస్తు= ఎవ్వఁడుమాత్రము; కర్ణౌ=చెవ్వులను;వివృణుతే= విచ్చుచున్నాఁడో;పునఃపునః= మాటిమాటికి; జృంభతేచ = ఆవలించుచున్నాఁడో; మృత్యోః=మరణమువలన; నసంవిజతేచ=భయపడఁడో ; యుద్ధాచ్చ=యుద్ధమువలనను ; నవిధావతి=పరుగెత్తఁడో; రోషేణ=కోపము

చేత; ప్రకంపతేచ=వడంకుచున్నా డో;పునఃపునః=మాటిమాటికిని; తిర్య క్=అడ్డముగా; ఈక్షతేచ= చూచు చున్నాఁడో;లాంగూలం= తోఁకను; పశ్యన్నపిచ=చూచుచును;క్ష్వేళతేచ= సింహనాదముచేయుచున్నాఁడో; ఏ షః(అధ్యాహృతము)=ఈ ; మహాబ లః=అధికమయినబలము గలవాఁడును; వీతభయః=విడువఁబడిన భయముగల వాఁడునునగు; శరభోనామ=శరభుం డనెడు;యూథపః = వానరోత్తముఁ డు;సతతం=ఎల్లప్పుడును ; రమ్యం= సుందరమయిన ; సాల్వేయపర్వతం= సాల్వేయమనుపర్వతమును ; అధ్యా స్తే=అధిష్ఠించియుండును.

రాక్షసరాజుండవగు రావణుఁడా! ఎవ్వండు చెవులనిగుడఁజేయుచు మాటి మాటికావలించుచున్నాఁడో , మఱి యు, గోపంబున వడంకుచుఁ దిర్య గ్వీక్షింబూచుచుఁ, దనలాంగూలంబుఁ బూచి , సింహనాదంబులు సేయుచు న్నాఁడో ; ఇతండు,శరభుండు; ఇతఁ డు , మరణంబునుంగూడ సరకుసేయఁ డు;యుద్ధంబుననుండి వెనుదీయఁడు ; మహాబలుండు;భయములేనివాఁడు; ఇ తండు, ఎల్లప్పుడును, రమ్యంబగుసా ల్వేయపర్వతంబుననుండి , వానరరా జ్యంబేలును. అని,తాత్పర్యము.

ఏకస్య బలిన స్సర్వే విహారానామ యూథపాః. ౩౭
రాజన్ శతసహస్రాణి చత్వారింశ త్తథైవచ

టీక॥ రాజన్= రాక్షసరాజుండవ గురావణుఁడా! ఏతస్య= ఈశరభున కు;విహారానామ=విహారులనిప్రసిద్ధుల యిన;యూథపాః=వానరోత్తములు; తథైవచ=అట్లే; చత్వారింశత్ = న లువది;శతసహస్రాణి= లక్షలమంది; సంతి(అధ్యాహృతము)=ఉన్నారు. స ర్వే=అందఱును;బలినః=బలవంతులు.

రాక్షసరాజుండవగు రావణుఁడా! ఈశరభునిచేతిక్రింద , నలువది లక్షల మందివానరవీరులున్నవారలు ; వార లందఱుమిక్కిలియుబలవంతులు.

అని,తాత్పర్యము.

యస్తు మేఘఇవా కాశం మహా నావృత్య తిష్ఠతి. ౩౮

మధ్యే వానరవీరాణాం సురాణా మివ వాసవః
భేరీణా మివ సన్నాదో యస్యైష శ్రూయతే మహాన్. ౩౯
ఘోర శ్శాఖామృగేంద్రాణాం సంగ్రామ మభికాంక్షతామ్
ఏష పర్వత మధ్యాస్తే పారియాత్ర మనుత్తమమ్. ౪౦
యుద్ధే దుష్ప్రసహో నిత్యం పనసో నామ యూథపః

టీక॥ మహాన్ = పెద్దశరీరముగల; యస్తు = ఎవ్వఁడుమాత్రము; మేఘఇవ = మేఘమువలె; ఆకాశం = ఆకాశమును; ఆవృత్య = ఆవరించి; తిష్ఠతి = ఉన్నాఁడో; యస్య = ఎవ్వనియొక్క; ఏషః = ఈ; సన్నాదః = ధ్వని; భేరీణాం = భేరులయొక్క; సన్నాదః (అధ్యాహృతము) ఇవ = ధ్వనివలె; శ్రూయతే = వినఁబడుచున్నదో; యః (అధ్యాహృతము) = ఎవ్వఁడు; సంగ్రామం = యుద్ధమును; అభికాంక్షతాం = కోరుచున్నవారలును; శాఖామృగేంద్రాణాం = వానరశ్రేష్ఠులునగు; వానరవీరాణాం = వానరవీరులయొక్క; మధ్యే = నడుమ; సురాణాం = దేవతలయొక్క; మధ్యే (అధ్యాహృతము) = నడుమ; వాసవఇవ = ఇంద్రుఁడువలె; వర్తతే (అధ్యాహృతము) = ఉన్నాఁడో; ఏషః = ఈ; ఘోరః = భయంకరుండును; నిత్యం = ఎల్లప్పుడును; యుద్ధే = యుద్ధమునందు; దుష్ప్రసహః = సహింపనలవిగానివాఁడునగు; పనసోనామ = పనసుఁడనెడు; యూథపః = వానరోత్తముఁడు; అనుత్తమం = తనకన్నశ్రేష్ఠముగాని; పారియాత్రం = పారియాత్రమును; పర్వతం = పర్వతమును; అధ్యాస్తే = అధిష్ఠించుచున్నాఁడు.

ఎవ్వఁడు, పర్వతాకారుండై, మేఘములంబోలెనాకాశమునావరించి, భేరులంబోలెభయంకరముగాసింహానాదంబుసేయుచున్నాఁడో, మఱియుయుద్ధంబువిషయమై యత్యుత్సాహంబుతోనున్నవానరోత్తములనడుమ, దేవతలనడుమదేవేంద్రుంబోలె; గూర్చుండియున్నాఁడో, ఈతండు, పనసుండనువాఁడు; యుద్ధంబునమిక్కిలియుశూరుండు; ఇతఁడుపారియాత్రపర్వతంబుననుండువాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

ఏనం శతసహస్రాణాం శతార్ధం పర్యుపాసతే. ౪౧

యూథపా యూథపశ్రేష్ఠం యేషాం యూథాని భాగశః

టీక॥ యేషాం=ఎవ్వరికి; భాగశః= వేఱువేఱుగా; యూథాని = సైన్యములు; వర్తంతే(అధ్యాహృతము)= ఉన్నవో; తే(అధ్యాహృతము)= అట్టి; యూథపాః=వానరోత్తములు; శతసహస్రాణాం= లక్షలయొక్క; శతార్ధం=ఏబది; యూథపశ్రేష్ఠం=వానరశ్రేష్ఠులలో నుత్తముండగు; ఏనం= ఈ పనసుని; పర్యుపాసతే= ఉపాసించుచున్నది.

ఈతని క్రింద, ఏఁబదిలక్షలమంది, వానరోత్తములున్నారు; వారలు, వేఱువేఱుగానధికసేసలుఁగలవారలు.

అని, తాత్పర్యము.

యస్తు భీమాం ప్రవల్గంతీం చమూం తిష్ఠతి శోభయన్. ౪౨
స్థితాం తీరే సముద్రస్య ద్వితీయ ఇవసాగరః
ఏష దర్దరసంకాశో వినతోనామ యూథపః. ౪౩
పిబం శ్చరతి పర్ణాసాం నదీనా ముత్తమాం నదీమ్

టీక॥ యస్తు= ఎవ్వఁడుమాత్రము; భీమాం=భయంకరమయిన; ప్రవల్గంతీం=మనోహరముగానున్నదియు; ద్వితీయః= రెండవదగు ; సాగరఇవ=సముద్రమువలె; సముద్రస్య= సముద్రముయొక్క; తీరే = గట్టునందు; స్థితాం=ఉన్నదియునగు; చమూం= సేనను; శోభయన్=ప్రకాశింపఁజేయుచు ; తిష్ఠతి= ఉన్నాఁడో; దర్దర సంకాశః= దర్దరపర్వతముతోసమానుఁడగు; ఏషః=ఈ; యూథపః= వానరోత్తముఁడు; వినతోనామ=వినతుండను పేరుగలవాఁడు. నదీనాం= నదులలో; ఉత్తమాం=శ్రేష్ఠమగు; పర్ణాసాం= పర్ణాసయను; నదీం=నదిని; పిబన్ =త్రాగుచు; చరతి=సంచరించుచున్నాఁడు.

ఎవ్వండు, సముద్రతీరంబున రెండవసముద్రముం బోలె నతిభయంకరంబై యున్నవానరసేనం బ్రకాశింపఁజేయుచున్నాఁడో; ఈతండు, వినతుండనువాఁడు; ఉత్తమనదియయినపర్ణాసానదిజలంబులం ద్రావుచుఁదత్తీరంబునందుండువాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

షష్టి శ్శతసహస్రాణి బల మస్య ప్లవంగమాః. ४४

టీక॥ షష్టిః=అఱువది; శతసహస్రాణి=లక్షలమంది; ప్లవంగమాః= వానరులు; అస్య=ఈవినతునియొక్క; బలం=సేన.

ఈవినతుని, సేన, అఱువదిలక్షలమందివానరులున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

త్వా మాహ్వయతి యుద్ధాయ క్రోధనో నామ యూథపః
విక్రాంతా బలవంతశ్చ యథా యూథాని భాగశః. ४५

టీక॥ క్రోధనో నామ= క్రోధనుఁడను; యూథపః = వానరోత్తముఁడు; యుద్ధాయ=యుద్ధముకొఱకు; త్వాం=నిన్ను; ఆహ్వయతి = పిలుచుచున్నాఁడు. అస్య(అధ్యాహృతము)= ఈక్రోధనునకు; యథాయూథాని (యథాయూథం) = యూథంబులనతిక్రమింపక. అన్యోన్యయూథంబులందుననుట; భాగశః=వేలువేలుగా; విక్రాంతాః=పరాక్రమవంతులును; బలవంతశ్చ=అధికమయినబలముగలవారలునగు వానరులు; సంతి (అధ్యాహృతము) = ఉన్నారు.

ఇతండు, క్రోధనుండనువాఁడు; నిన్నుయుద్ధంబునకుఁ బిలుచుచున్నాఁడు; ఇతనియొద్దను, వేలువేలుఁ, బరాక్రమవంతులునుబలవంతులునగు వానరులున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

యస్తు గైరికవర్ణాభం వపుః పుష్యతి వానరః
అవమత్య సదా సర్వాన్ వానరాన్ బలదర్పితాన్. ४౬
గవయో నామ తేజస్వీ త్వాం క్రోధా దభివర్తతే

టీక॥ యస్తు=ఏ ; వానరస్తు= వానరుండుమాత్రము; సదా=ఎల్లప్పుడును; బలదర్పితాన్=బలముచేగర్వించిన; వానరాన్=వానరులను; సర్వాన్=అందఱను; అవమత్య= అవమానించి; గైరికవర్ణాభం= గైరికముయొక్కవన్నెవంటివన్నెగల; వపుః = దేహము; పుష్యతి= పెంచుచున్నాఁడో; అయం(అధ్యాహృతము)=ఇతండు; గవయోనామ=గవయుండనువాఁడు. తేజ

స్వీ=మిక్కిలియుఁదేజస్సుగలవాఁడు. క్రోధాత్=కోపమువలన; త్వాం=నిన్ను గూర్చి; అభివర్తతే=వచ్చుచున్నాఁడు.

ఎవ్వండు, బలగర్వితులగువానరుల నందఱనుదృణీకరింపుచు , యుద్ధోత్సాహంబున, గైరికమువలెనెఱ్ఱనయినతన దేహమును బెంచుచున్నాఁడో, ఇతండు, గవయుండనువాఁడు; మిక్కిలియుఁదేజంబుగలవాఁడు; కోపంబున, నీపైకి, వచ్చుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

ఏనం శతసహస్రాణి సప్తతిః పర్యుపాసతే. ౪౭

టీక॥ఏనం = ఈవానరుని; సప్తతిః=డెబ్బది; శతసహస్రాణి= లక్షలు; పర్యుపాసతే=సేవించుచున్నవి.

ఈగవయునిచేతిక్రింద; డెబ్బదిలక్షలమందివానరులున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

ఏషైవా శంసతే లంకాం స్వేనా నీకేన మర్దితుమ్

టీక॥ఏషైవ(ఏషఏవ) = ఈగవయుఁడే; లంకాం=లంకాపురిని; స్వేన=తనదైన ; అనీకేన=సైన్యముచేత; మర్దితుం=మర్దించుటకు ; ఆశంసతే=కోరుచున్నాఁడు.

ఈగవయుఁడే, తనసేనతోవచ్చి, లంకాపురినంతయుమర్దింపఁగోరుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

ఏతే దుష్ప్రసహా ఘోరా బలినః కామరూపిణః. ౪౮
యూథపా యూథపశ్రేష్ఠా ఏషాం యూథాని భాగశః

టీక॥ఏతే=ఈ; యూథపాః=వానరోత్తములు; దుష్ప్రసహాః= సహింపనలవిగానివారలు. బలినః= బలవంతులు; కామరూపిణః = ఇచ్ఛాధీనమగు రూపముగలవారలు . యూథపశ్రేష్ఠాః=యూథపోత్తములు. ఏషాం=వీరలకు; భాగశః=వేలువేలుగా; యూథాని=సైన్యములు; సంతి (అధ్యాహృతము)=ఉన్నవి.

వీరలు, యుద్ధంబున జయింపనలవిగానివారలు; బలవంతులు; కామరూపులు; వీరలకు, ఒక్కొక్కరికిని, గొప్ప సైన్యంబులున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, షడ్వింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండ షడ్వింశసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీ.

స ప్త వి ం శ స ర్గ ప్రా ర ం భః.

తాంస్తు తేహం ప్రవక్ష్యామి ప్రేక్షమాణస్య యూథపాన్
రాఘవార్థే పరాక్రాంతా యేన రక్షంతి జీవితమ్. ౧

టీక॥ యే=ఎవ్వరు; రాఘవార్థే=రామునికార్యమునిమిత్తమయి; పరాక్రాంతాః=పరాక్రమించినవారలయి; జీవితం=ప్రాణమును; నరక్షంతి=రక్షింపరో; తాన్=అట్టి; యూథపాంస్తు=యూథపులనుమాత్రము; ప్రేక్షమాణస్య=చూచుచున్న; తే=నీకు; అహం=నేను; ప్రవక్ష్యామి=చెప్పుచున్నాను.

మఱియు, నెవ్వరు, రామునినిమిత్తమయి, యుద్ధంబుచేయుట విషయమై ప్రాణంబులనైనను, సరకుసేయరో, అట్టిమహాపరాక్రమశాలులగు వానరయూథనాయకులం జూడుము; చెప్పెదను. అని, తాత్పర్యము.

స్నిగ్ధా యస్య బహువ్యామా వాలా లాంగూలమాశ్రితాః
తామ్రాః పీతాః సితాశ్శ్వేతాః ప్రకీర్ణా ఘోరకర్మణః. ౨
ప్రగృహీతాః ప్రకాశంతే సూర్యస్యేవ మరీచయః
పృథివ్యాం చానుకృష్యంతే హరో నామైష యూథపః. ౩

టీక॥ ఘోరకర్మణః = భయంకరమయినకార్యముగల; యస్య = ఎవ్వనియొక్క; లాంగూలం = తోఁకను; ఆశ్రితాః = పొందినట్టి; వాలాః = వెండ్రుకలును; బహువ్యామాః = పెక్కుచేతులపరిమాణముగలవై; స్నిగ్ధాః = నునుపుగలవై; తామ్రాః = ఎఱ్ఱనివై; పీతాః = పసుపువన్నెగలవై; సితాః = తెల్లనివై; శ్వేతాః = మిక్కిలియుఁ దెల్లనివై; ప్రకీర్ణాః = వెదచల్లఁబడినవై; ప్రగృహీతాః = పైకెత్తఁబడినవై; సూర్యస్య = సూర్యునియొక్క; మరీచయఇవ = కిరణములవలె; పృథివ్యాం = నేలయందు; అనుకృష్యంతేచ = ఈడ్వఁబడుచున్నవో; ఏషః = ఈ; యూథపః = యూథపుఁడు; హరోనామ = హరుండనువాఁడు.

ఎవ్వని, తోఁకవెండ్రుకలు, మిక్కిలియుఁ బొడవులయి. ఎఱ్ఱనివియుఁ, బసుపువన్నెగలవియు, తెల్లనివియు, నిట్లు, నానావిధవర్ణంబులయి, విరిసి, పైకెత్తఁబడి నేలంజీరాడుచు, సూర్యునికిరణంబులంబోలెఁ బ్రకాశించుచున్నవో, ఈతండు, హరుండనువాఁడు; భయంకరకర్ముఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

యం పృష్ఠతోఽనుగచ్ఛంతి శతశోఽథ సహస్రశః
ద్రుమా నుద్యమ్య సహసా లంకారోహణతత్పరాః. ౪
యూథపా హరిరాజస్య కింకరా స్సముపస్థితాః

టీక॥ యం = ఏహరుని; హరిరాజస్య = వానరరాజుండగు సుగ్రీవునియొక్క; కింకరాః = కింకరులగు; యూథపాః = వానరోత్తములు; శతశః = నూఱునూఱులుగాను; అథ = ఇంక; సహస్రశః = వేనవేలుగాను; సముపస్థితాః = కూడినవారలై; ద్రుమాన్ = వృక్షములను; ఉద్యమ్య = పట్టుకొని; సహ

సా = శీఘ్రమున; లంకారోహణతత్పరాః = లంకాపురియెక్కుటయందాసక్తులయి; పృష్ఠతః = వెనుకనుండి; అనుగచ్ఛంతి = వెంబడించుచున్నారో.

వానరరాజుండగు సుగ్రీవునికింకరులగు వానరోత్తములు, వేనవేలుగాగుంపులుగూడి, వృక్షంబులంబట్టుకొని, శీఘ్రంబున, లంకాపురినారోహింపంగోరినవారలయి, యీహరుని వెంబడించుచున్నారు; చూడుము.

అని, తాత్పర్యము.

ఏష కోటిసహస్రేణ వానరాణాం మహౌజసామ్. ౫
ఆకాంక్షతే త్వాం సంగ్రామే జేతుం పరపురంజయ

టీక॥ పరపురంజయ = శత్రుపట్టణంబునుజయించునట్టి రావణుఁడా! ఏషః = ఈహరుఁడు; మహౌజసాం = అధికమయినపరాక్రమముగల; వానరాణాం = వానరులయొక్క; కోటిసహస్రేణ = కోటులవేయింటిచేత; సంగ్రామే = యుద్ధమునందు; త్వాం = నిన్ను; జేతుం = జయించుటకు; ఆకాంక్షతే = కోరుచున్నాఁడు.

శత్రుపురంబులంజయించునట్టి రావణుఁడా! ఈహరుఁడు, వేయికోట్లపరిమితిగలతనసైన్యముతోవచ్చి, యుద్ధంబున, నిన్నుజయింపవలెనని కోరుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

నీలానివ మహామేఘాం స్తిష్ఠతో యాంస్తు పశ్యసి. ౬
అసితాంజనసంకాశాన్ యుద్ధే సత్యపరాక్రమాన్
అసంఖ్యేయానని ర్దేశ్యాన్ పరంపార మివోదధేః. ౭
పర్వతేషుచ యే కేచి ద్విషమేషు నదీషుచ
ఏతే త్వా మభివర్తంతే రాజన్ ఋక్షా స్సుదారుణాః. ౮

టీక॥ రాజన్ = రావణుఁడా! నీలాన్ = నల్లనైన; మహామేఘానివ (స్థితాన్) = గొప్పమేఘములువలెనున్నవియు; తిష్ఠతః = నిలిచియున్నవియు; అసితాంజనసంకాశాన్ = నల్లనికాటుకతోసమానములును; యుద్ధే = యుద్ధమునందు; సత్యపరాక్రమాన్ = సత్యమయినపరాక్రమము గలవియు; అసంఖ్యే

యాన్ = లెక్కపెట్టఁగూడనివియు; అనిర్దేశ్యాన్ = చూపరానివియు; మహోదధేః = మహాసముద్రముయొక్క; పరం = అవ్వలి; పారమివ (స్థితాన్) = గట్టువలెనున్నవియునగు; యాంస్తు = వేనినిమాత్రము; పశ్యసి = చూచుచున్నావో; యే = ఏవి; కేచిత్ = కొన్ని; పర్వతేషు చ = పర్వతములయందును; విషమేషు = నిమ్నోన్నతప్రదేశములయందును; నదీషు చ = నదులయందును; సంతి (అధ్యాహృతము) = ఉన్నవో; ఏతే = ఈ; సుదారుణాః = మిక్కిలియుభయంకరములయిన; ఋక్షాః = ఎలుఁగుగొడ్డులు; త్వాం = నిన్నుఁగూర్చి; అభివర్తంతే = వచ్చుచున్నవి.

రావణుఁడా! నీలమేఘంబులుంబోలె నల్లని కాటుకయుంబోలెనల్లనివియు, యుద్ధంబునసత్యపరాక్రమంబులును, అసంఖ్యేయంబులును, అనిర్దేశ్యంబులును, మహాసముద్రంబువలెన నంతంబులైయున్నవియునగు, నీభల్లూకంబులంజూచుచున్నావే; ఇవి, పర్వతంబులందును విషమప్రదేశంబులందును నదీతీరంబులందును ఉండునవి; ఇవి, మిక్కిలియుభయంకరంబులు; నీపైకి, వచ్చుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

ఏషాం మధ్యే స్థితో రాజన్ భీమాక్షో భీమదర్శనః
పర్జన్య ఇవ జీమూతైస్సమంతాత్పరివారితః. ౯
ఋక్షవంతం గిరిశ్రేష్ఠ మధ్యాస్తే నర్మదాం పిబన్
సర్వర్క్షాణా మధిపతి ర్ధూమ్రో నామైష యూథపః. ౧౦

టీక॥ రాజన్ = రావణుఁడా! యః (అధ్యాహృతము) = ఎవ్వఁడు; ఏషాం = ఈభల్లూకములయొక్క; మధ్యే = నడుమునందు; సమంతాత్ = అంతటను; జీమూతైః = మేఘములచేత; పరివారితః = పరివేష్టింపఁబడిన; పర్జన్య ఇవ = వర్షాధిదేవతవలె; స్థితః = ఉన్నాఁడో; ఏషః = ఈ; యూథపః = యూథపుఁడు; ధూమ్రోనామ = ధూమ్రుఁడనువాఁడు; సర్వర్క్షాణాం = సమస్త భల్లూకములయొక్క; అధిపతిః = ప్రభువు. నర్మదాం = నర్మదానదిని; పిబన్ = త్రాఁగుచు; ఋక్షవంతం = ఋక్షవంతమను; గిరిశ్రేష్ఠం = పర్వతశ్రేష్ఠమును; అధ్యాస్తే = అధిష్ఠించియుండును.

రాక్షసరాజుండవగు రావణుఁడా!

ఎవ్వండు, మేఘంబులనడుమఁ బజన్యుండుండునట్లు, ఈభల్లూకంబులనడుమనున్నాఁడో ఈతండుధూమ్రుండు, ఇతండుసమస్తభల్లూకంబులకునునాథుండు ;నర్మదానదీజలంబులంద్రావుచుఋక్ష వంతంబను పర్వతంబున నుండును.

అని, తాత్పర్యము.

యవీయా నస్యతు భ్రాతా పశ్యైనం పర్వతోపమమ్
భ్రాత్రా సమానో రూపేణ విశిష్టస్తు పరాక్రమైః. ౧౧

టీక॥ పర్వతోపమం = పర్వతముతోఁబోలిక-గల; ఏనం=ఈతని;పశ్య= చూడుము. ఏషతు= వీఁడుమాత్రము; అస్య = ఈధూమ్రునియొక్క; యవీయాన్ = తనకన్నఁజిన్నవాఁడయిన; భ్రాతా=తోఁబుట్టువు. రూపేణ = రూపముచేత; భ్రాత్రా = అన్నతో; సమానః= సమానుఁడు. పరాక్రమైస్తు= పరాక్రమములచేతమాత్రము ; విశిష్టః=అధికుఁడు.

పర్వతాకారుండొక్కఁడున్నాఁడు; ఇతనిం జూడుము ; ఇతండుధూమ్రునితమ్ముండు; అన్నవలెరూపంబు గలవాఁడు; పరాక్రమంబులందుమాత్రము, అన్నకంటె మిగులనధికుండు.

అని, తాత్పర్యము.

స ఏష జాంబవాన్నామ మహాయూథపయూథపః
ప్రక్రాంతో గురువర్తీచ సంప్రహారేష్వ మర్షణః. ౧౨

టీక॥సః=అట్టి; ఏషః = ఇతండు; జాంబవాన్నామ= జాంబవంతుండనుపేరుగలవాఁడు. మహాయూథపయూథపః-గొప్పయూథపులసమూహముం బాలించువాఁడు. ప్రక్రాంతః=పరాక్రమముగలవాఁడు.గురువర్తీచ = గురుశుశ్రూష జేయువాఁడును. సంప్రహారేషు=యుద్ధములందు ; అమర్షణః=ఓర్వనివాఁడు.

ఇతండు జాంబవంతుండనువాఁడు; మేటియూథపులలోముఖ్యుండు ; మహాపరాక్రమశాలి; గురుశుశ్రూషకుండు యుద్ధంబులందు,మిక్కిలియు శూరుండు. అని, తాత్పర్యము.

ఏతేన సాహ్యం సుమహ త్కృతం శక్రస్య ధీమతా

దైవాసురే జాంబవతా లబ్ధాశ్చ బహవో వరాః. ౧౩

టీక॥ ధీమతా= బుద్ధిమంతుండగు; ఏతేన= ఈ; జాంబవంతా=జాంబవంతుని చేత; దైవాసురే= దేవాసురులయుద్ధమునందు; శక్రస్య=ఇంద్రునకు; సుమహత్ =మిక్కిలియునధికమయిన; సాహ్యం=తోడ్పాటు; కృతం= చేయఁబడినది. బహవః= పెక్కులయిన; వరాశ్చ=వరములును; లబ్ధాః= పొందఁబడినవి.

బుద్ధిమంతుండగునీజాంబవంతుండు మున్ను దేవాసురులయుద్ధంబున, దేవేంద్రునకుమిక్కిలియుసాహాయ్యంబుఁగావించి, పెక్కువరంబులం బడసి యున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

ఆరుహ్య పర్వతాగ్రేభ్యో మహాభ్రవిపులాః శిలాః
ముంచంతి విపులాకారా న మృత్యో రుద్విజంతిచ. ౧౪
రాక్షసానాంచ సదృశాః పిశాచానాంచ లోమశాః
ఏతస్య సైన్యా బహవో విచరంత్యగ్నితేజసః. ౧౫

టీక॥విపులాకారాః=పెద్దశరీరముగలవారలును; రాక్షసానాం= రాక్షసులకును;పిశాచానాంచ= పిశాచంబులకును; సదృశాః=సమానులును;అగ్నితేజసః = నిప్పువంటితేజస్సుగలవారలును; లోమశాః= అధికమయినవెండ్రుకలుగలవారలునగు ; ఏతస్య=ఇతనియొక్క ; సైన్యాః= సైనికులు ; బహవః=అనేకులు ; విచరంతి = తిరుగుచున్నారు. ఆరుహ్య=ఎక్కి ; పర్వతాగ్రేభ్యః=పర్వతశిఖరములనుండి; మహాభ్రవిపులాః = గొప్పమేఘంబులవలెఁబెద్దవయిన; శిలాః= ఱాళ్లను; ముంచంతి= విడుచుచున్నారు. మృత్యోః=మృత్యువువలనను ; నోద్విజంతిచ=భయపడరు.

ఈజాంబవంతునిసైనికులు, లెక్కలేక , మహారోమంబులు గలవారై, అగ్నికింబోలెఁదేజంబుగలిగి, రాక్షసులుంబోలెఁ బిశాచంబులుంబోలె నతిక్రూరులై , పర్వతశిఖరంబుల పైకెక్కి నారోహించి యచ్చోటనుండి , మహామేఘంబులవంటిపెద్దఱాళ్లను బడఁద్రోయుచున్నారు; వీరలుమృత్యువునకుంగూడభయపడరు.

అని, తాత్పర్యము.

యం త్వేన మభిసంరబ్ధం ప్లవమాన మివ స్థితమ్
ప్రేక్షంతే వానరా స్సర్వే స్థితా యూథపయూథపమ్. ౧౬
ఏష రాజన్ సహస్రాక్షం పర్యుపాస్తే హరీశ్వరః
బలేన బలసంపన్నో దంభో నామైష యూథపః. ౧౭

టీక॥ రాజన్=రావణుఁడా! అభిసంరబ్ధం=మిక్కిలియుకోపముగలవాఁడును; ప్లవమానమివస్థితం= ఎగురుచున్నవాఁడువలెనున్నవాఁడునగు; యం=ఏ; యూథపయూథపంతు= యూథపులయొక్కయూథపుని మాత్రము; స్థితాః=నిలిచియున్న; వానరాః=వానరులు; సర్వే=అందఱును; ప్రేక్షంతే=చూచుచున్నారో; ఏషః=ఈ; బలసంపన్నః=బలముతోఁగూడిన; హరీశ్వరః= వానరశ్రేష్ఠుఁడగు; దంభోనామ=దంభుండను పేరుగల; యూథపః=యూథపుఁడు; బలేన=బలముచేత; సహస్రాక్షం= దేవేంద్రుని; పర్యుపాస్తే=ఉపాసించినాఁడు.

ఎవ్వండు, అతికోపంబునొంది యెగురునట్లు చూపట్టుచున్నాఁడో; మఱియు నెవ్వని వానరులందఱు, నాశ్చర్యంబునం జూచుచున్నారో; ఇతండు, దంభుండనువాఁడు; మిక్కిలియు బలవంతుఁడు; ఇతండు, యుద్ధంబున, దేవేంద్రునకు మిక్కిలి సాహాయ్యంబు గావించియున్నాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

యస్స్థితం యోజనం శైలం గచ్ఛన్ పార్శ్వేన సేవతే
ఊర్ధ్వం తథైవ కాయేన గతః ప్రాప్నోతి యోజనమ్. ౧౮
యస్మా న్న పరమం రూపం చతుష్పాదేషు విద్యతే
శ్రుత స్సన్నాదనో నామ వానరాణాం పితామహః. ౧౯
యేన యుద్ధం పురా దత్తం రణే శక్రస్య ధీమతా
పరాజయశ్చ న ప్రాప్త స్సోయం యూథపయూథపః. ౨౦

టీక॥ యః=ఎవ్వఁడు; గచ్ఛన్=పోవుచు; పార్శ్వేన= ప్రక్కచేత; యోజనే=ఆమడయందు; స్థితం=ఉన్న; శైలం=పర్వతమును; సేవతే=పొందుచున్నాఁడో; తథైవ=అట్లే; కాయేన=దేహముచేత; ఊర్ధ్వం=పై

కి; గతః=పోయినవాఁడై; యోజనం= ఆమడను; ప్రాప్నోతి=పొందునో; చతుష్పాదేషు = నాలుగుకాళ్ల జంతువులందు; యస్మాత్=ఎవ్వనికన్నను; పరమం=అధికమయిన; రూపం= ఆకారము; నవిద్యతే=లేదో; ధీమతాం=బుద్ధిమంతుఁడగు; యేన=ఎవ్వనిచేత; పురా=మున్ను; రణే=యుద్ధమునందు; శక్రస్య=ఇంద్రునికి; యుద్ధం= యుద్ధము; దత్తం = ఇయ్యఁబడినదో; పరాజయశ్చ= అపజయమును; నప్రాప్తః=పొందఁబడలేదో; సః = అట్టి; యూథపయూథపః = యూథపులసమూహమునుబాలించునట్టి; అయం= ఇతఁడు ; సన్నాదనోనామ=సన్నాదనుండని; శ్రుతః=వినఁబడినవాఁడు.వానరాణాం=వానరులకు;పితామహః = తాత.

ఎవ్వండు, నడచునప్పుడు,ఒకయడుగుననె, యోజనదూరంబుననుండుపర్వతంబుఁజేరునో, మఱియుఁజక్కఁగాలేచినిలిచినచో, నొకయోజన దూరము పొడవుగలిగియుండునో, ఈతండు,సన్నాదనుండనువాఁడు;ఈతఁడువానరులకుఁబితామహుండు; ఇతనికన్నను పెద్దశరీరముగల మృగము చతుష్పాజ్జంతువులలోనేదియులేదు;ఇతండు, మున్ను దేవేంద్రునితోయుద్ధంబుచేసినాఁడు ; అప్పు డెంతమాత్రమును బరాజయము నొందలేదు.అని, తాత్పర్యము.

యస్య విక్రమమాణస్య శక్రస్యేవ పరాక్రమః
ఏష గంధర్వకన్యాయా ముత్పన్నః కృష్ణవర్త్మనః. ౨౧

టీక॥విక్రమమాణస్య=పరాక్రమించుచున్న; యస్య=ఎవ్వనికి; శక్రస్యేవ=దేవేంద్రునకువలె; పరాక్రమః = పరాక్రమము; అస్తి (అధ్యాహృతము)=కలదో;ఏషః= ఈసన్నాదుఁడు; కృష్ణవర్త్మనః=అగ్నివలన ; గంధర్వకన్యాయాం=గంధర్వస్త్రీయందు; ఉత్పన్నః=పుట్టినాఁడు.

ఈతండు, దేవేంద్రునకుసరియయినపరాక్రమంబుగలవాఁడు ; ఇతఁడు, గంధర్వకన్యయందు, అగ్నిదేవునికిఁబుట్టినవాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

తదా దైవాసురే యుద్ధే సాహ్యార్థం త్రిదివౌకసామ్

స ౨౭

టీక॥ తదా = అప్పుడు; దైవాసురే = దేవాసురులకుఁ గలిగిన; యుద్ధే = యుద్ధమునందు; త్రిదివౌకసాం = దేవతలకు; సాహ్యార్థం = తోడ్పాటుకొఱకు; ఉత్పాదితః (అధ్యాహృతము) = పుట్టింపఁబడినాఁడు.

దేవాసుర యుద్ధముజరగినప్పుడు, దేవతలకు సాహాయ్యార్థమై, ఇతని నిఁబుట్టించినారు. అని, తాత్పర్యము.

యస్య వైశ్రవణో రాజా జంబూ ముపనిషేవతే. ౨౨
యో రాజా పర్వతేంద్రాణాం బహుకిన్నరసేవినామ్
విహారసుఖదో నిత్యం భ్రాతుస్తే రాక్షసాధిప. ౨౩
తత్రైష వసతి శ్రీమాన్ బలవాన్ వానరర్షభః
యుద్ధేష్వకత్థనో నిత్యం క్రోధనో నామ యూథపః. ౨౪
వృతః కోటసహస్రేణ హరీణాం సముపస్థితః

టీక॥ రాక్షసాధిప = రాక్షసేశ్వరుండవగు రావణుఁడా! యస్య = ఏపర్వతమునకు; వైశ్రవణః = కుబేరుఁడు; రాజా = రాజో; యః (అధ్యాహృతము) = ఏపర్వతము; జంబూం = నేరెడుచెట్టును; ఉపనిషేవతే = పొందుచున్నదో; యః = ఏపర్వతము; బహుకిన్నరసేవినాం = పెక్కుకిన్నరులను సేవించునట్టి; పర్వతేంద్రాణాం = పర్వతశ్రేష్ఠములయొక్క; రాజా = రాజో; యః (అధ్యాహృతము) = ఏది; తే = నీయొక్క; భ్రాతుః = అన్నయయినకుబేరునకు; నిత్యం = ఎల్లప్పుడు; విహారసుఖదః = క్రీడాసౌఖ్యమునిచ్చునదో; తత్ర = ఆపర్వతమునందు; ఏషః = ఈ; శ్రీమాన్ = కాంతిమంతుండును; బలవాన్ = అధికమయినబలముగలవాఁడును; నిత్యం = ఎల్లప్పుడును; యుద్ధేషు = యుద్ధములందు; అకత్థనః = ఆత్మస్తుతి చేసికొననివాఁడును; వానరర్షభః = వానరశ్రేష్ఠుఁడునగు; క్రోధనః = క్రోధనుండను పేరుగల; యూథపః = యూథపుఁడు; వసతి = వసించియుండును. హరీణాం = వానరులయొక్క, కోటిసహస్రేణ = కోలవేయింటచే; వృతః = చుట్టఁబడినవాఁడై; ఉపస్థి... వచ్చినాఁడు.

రాక్షస రాజుండవగు రావణుఁడా! ఈవానరోత్తముండు, నీయన్న

కుబేరునిచేఁబాలింపఁబడునదియు జంబూవృక్షంబుతోఁగూడినదియుఁ, బర్వతంబులకన్నింటికిని రాజును, నాకుబేరునకెల్లప్పుడునువిహారస్థానంబై యొప్పునదియునగు హిమవత్పర్వతంబుపై నుండువాఁడు; ఇతండుక్రోధనుండు; బలవంతుండు; ఆత్మస్తుతిచేసికొనఁడు; యుద్ధంబులనతిశూరుండు; ఇతండు, వేయికోట్ల వానర వీరులతో వచ్చియున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

ఏషైవా శంసతే లంకాం స్వేనా నీకేన మర్దితుమ్. ౨౫

టీక॥ ఏషైవ(ఏషఏవ)= ఈక్రోధనుఁడె; లంకాం=లంకాపురిని; స్వేన=తనదైన; అనీకేన=సైన్యముచేత; మర్దితుం=మర్దించుటకు; ఆశంసతే=కోరుచున్నాఁడు.

ఈక్రోధనుండు, తనసైన్యముచే, లంకాపురినంతయు మర్దింపం గోరుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

యో గంగామను పర్యేతి త్రాసయన్ హస్తి యూథపాన్
హస్తినాం వానరాణాంచ పూర్వవైర మనుస్మరన్. ౨౬
ఏష యూథపతి ర్నేతా గచ్ఛన్ గిరిగుహాశయః
గజాన్ యోధయతే వన్యాన్ గిరీంశ్చైవ మహీరుహాన్. ౨౭

టీక॥ యః=ఎవ్వఁడు; హస్తినాం=ఏనుంగులకును; వానరాణాంచ= వానరులకును; పూర్వవైరం= మునుపటివైరమును; అనుస్మరన్=తలంచుచు; హస్తియూథపాన్=గజశ్రేష్ఠములను; త్రాసయన్= భయపఱచుచు; గంగామను=గంగానదినిసమీపించి; పర్యేతి= సంచరించుచుండునో; ఏషః=ఈ; యూథపతిః=యూథపుఁడు; నేతా= నాయకుఁడు. గిరిగుహాశయః=పర్వతగుహలయందునిద్రగలవాఁడు. గచ్ఛన్=పోవుచు; వన్యాన్=అడవియందుఁబుట్టిన; గజాన్=ఏనుంగులను; గిరీంశ్చైవ= పర్వతంబులను, మహీరుహాన్=వృక్షములను; యోధయతే = యుద్ధముచేయించును.

ఇదిగో, ఇచ్చటనొకవానరోత్తముండున్నాఁడుచూడుము; ఈతండు, మున్నుహనుమంతునితండ్రికేసరి, మునిజనబాధకుండగు గజాకారుఁడైనశం

బసాదనుండను రాక్షసుని, మునినియోగంబునంజంపిననాఁటనుండి, వానరులకునుగజంబులకునుం గల్గినవైరంబుదలంచి, గజంబులకంతభయంబుగలుగఁజేయుచు, గజంబులంబట్టిపర్వతంబులపైఁగొట్టుచుఁ, పర్వతంబులచేగజంబులంబ్రహరించుచు, నట్లువృక్షంబులపైగజంబులంగొట్టుచు, వృక్షంబులచేగజంబులంబ్రహరించుచు, నిట్లునానావిధంబులగజనాశంబుగావించుచు, గంగానదీసమీపంబున, సంచరించుచుండును. అని, తాత్పర్యము.

య ఏష వాహినీముఖ్యో నదీం హైమవతీ మను
ఉశీరబీజ మాశ్రిత్య పర్వతం మందరోపమమ్. ౨౮
రమతే వానరశ్రేష్ఠో దివి శక్ర ఇవ స్వయమ్
ఏనం శతసహస్రాణాం సహస్ర మనువర్తతే. ౨౯

టీక॥ వాహినీముఖ్యః= సేనలోముఖ్యుండును; వానరశ్రేష్ఠః=వానరోత్తముండునగు; యః=ఏ; ఏషః= ఈతఁడు; హైమవతీం = హిమవత్పర్వతమునందుఁబుట్టి; నదీమను= గంగానదినిసమీపించి; మందరోపమం= మందరముతోఁబోలికగల; ఉశీరబీజం=ఉశీరబీజమను; పర్వతం=కొండను; ఆశ్రిత్య = ఆశ్రయించి; దివి = స్వర్గ [illegible]బునందు; స్వయం, శక్రఇవ= స[illegible] వేంద్రుండువలె; రమతే=క్రీడించునో; ఏనం=ఇతని; శతసహస్రాణాం = లక్షలయొక్క; సహస్రం= వేయి; అనువర్తతే= వెంబడించుచున్నది.

ఈవానరోత్తముండు, గంగానదీసమీపంబున, నుశీరబీజంబనుపర్వతంబున, స్వర్గంబునదేవేంద్రుండువోలె, విహరించుచుండును; ఇతండు, సేనాముఖ్యుండు; ఇతనిక్రింద, వేయిలక్షలవానరులున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

వీర్యవిక్రమ[illegible]ప్తానాం నదతాం బలశాలినామ్
స ఏష నేతా చైతేషాం వానరాణాం తపస్వినామ్. ౩౦

టీక॥ సః=అట్టి; ఏషః=ఇతండు; వీర్యవిక్రమదృప్తానాం = ఉత్సాహముచేతను బరాక్రమముచేతను గర్వించినవారలును; నదతాం=గర్జించు

చున్నవారలును; బలశాలినాం=బలము చేఁబ్రకాశించుచున్నవారలును ; తరస్వినాం = అధికమయినవేగముగల వారలునగు; ఏతేషాం = ఈవానరుల యొక్క; నేతాచ=నాయకుండును.

ఇతండు, అట్టిమహాపరాక్రమశాలులు నుత్సాహవంతులును సింహనాదంబులుసేయుచున్నవారలును బలవంతులును వేగవంతులునగునీవేయిలక్షల వానరులకునునాయకుండు.

అని, తాత్పర్యము.

స ఏష దుర్ధరో రాజన్ ప్రమాథీనామ యూథపః
వాతేనే వోద్ధతం మేఘం య మేన మను పశ్యసి. ౩౧
అనీకమపి సంరబ్ధం వానరాణాం తరస్వినామ్
ఉద్ధూత మరుణాభాసం పవనేన సమంతతః. ౩౨
వివర్తమానం బహుధా యత్రై (త) త ద్బహుళం రజః

టీక॥ రాజన్=రాక్షసరాజుండవగురావణుఁడా! యత్ర=ఎచ్చట ; సమంతతః=అంతటను; పవనేన = వాయువుచేత; ఉద్ధూతం=ఎగురఁగొట్టఁబడిన; అరుణాభాసం=ఎఱ్ఱనికాంతిగల; బహుధా=పెక్కువిధములను; వివర్తమానం=చుట్టునున్న; ఏతత్ = ఈ; బహుళం=అధికమయిన; రజః=దుమ్ము; దృశ్యతే(అధ్యాహృతము)=చూడఁబడుచున్నదో; తత్ (అధ్యాహృతము)=అట్టి;సంరబ్ధం= వేగముతోఁగూడిన; తరస్వినాం=బలవంతులగు;వానరాణాం=వానరులయొక్క; అనీకమపి=సైన్యమును; వాతేన=వాయువుచేత; ఉద్ధతం=ఎగురఁగొట్టఁబడిన ; మేఘమివ(స్థితం) = మేఘమువలెనున్న; యం=ఏ; ఏనమను=ఇతనిసమీపించి ; పశ్యసి=చూచుచున్నావో; సః = అట్టి; ఏషః=ఈతఁడు; దుర్ధరః = సహింపనలవిగాని; ప్రమాథీనామ=ప్రమాథియనెడు; యూథపః = యూథపుఁడు.

రాక్షసరాజుండవగురావణుఁడా! ఎచ్చట, వాయువుచే రేఁగిన, యెఱ్ఱనిదియునానావిధంబులవివర్తమానంబునగుదుమ్ము,అధికముగాఁజూపట్టుచున్నదో; అట్టిబలవంతులగువానరులసేనంజూడుము ; ఇదియెంతయుసంరంభ

బుతోనున్నది; ఆసేనామధ్యంబున,వాయువుచే నెగురఁగొట్టఁబడిన మేఘం బువలెనున్నయీవానరోత్తముండు, ప్రమాథియనువాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

ఏతే సితముఖా ఘోరా గోలాంగూలా మహాబలాః. ౩౩
శతం శతసహస్రాణి దృష్ట్వా వై సేతుబంధనమ్
గోలాంగూలం మహావేగం గవాక్షం నామయూథపమ్. ౩౪
పరివార్యాభివర్తంతే లంకాం మర్దితు మోజసా

టీక॥ సితముఖాః= తెల్లనిముఖములు గలవియు; మహాబలాః= అధికమయినబలముగలవియునగు; ఏతే=ఈ; గోలాంగూలాః=కొండముచ్చులు; శతసహస్రాణి=లక్షలు; శతం=నూఱు; సేతుబంధనం=సేతుబంధమును;దృష్ట్వా=చూచి; మహావేగం= అధికమయినవేగముగల; గోలాంగూలం= కొండముచ్చయిన; గవాక్షంనామ= గవాక్షుండను; యూథపం=యూథపుని; పరివార్య=పరివేష్టించి; ఓజసా=బలముచేత; లంకాం=లంకాపురిని; మర్దితుం=మర్దించుటకు; అభివర్తంతే= వచ్చుచున్నవి.

తెల్లనిముఖంబులు గలవియు భయంకరంబులునగు గోలాంగూలంబులు, నూఱులక్షలసంఖ్యగలవి, సేతుబంధముముగియుటనుజూచి, మహావేగుండును గోలాంగూలాధీశ్వరుండునగుగవాక్షునింబరివేష్టించి, పరాక్రమంబున, లంకాపురినిమర్దించుటకై, వచ్చుచున్నవి, చూడుము.

అని, తాత్పర్యము.

భ్రమరాచరితా యత్ర సర్వకామఫలద్రుమాః. ౩౫
యం సూర్యస్తుల్యవర్ణాభ మనుపర్యేతి పర్వతమ్
యస్య భాసా సదా భాంతి తద్వర్ణా మృగపక్షిణః. ౩౬
యస్య ప్రస్థం మహాత్మానో నత్యజంతి మహర్షయః
సర్వకామఫలా వృక్షా స్సదా ఫలసమన్వితాః. ౩౭

స ౨౮

మధూనిచ మహార్హాణి యస్మిన్ పర్వతసత్తమే
తత్రైష రమతే రాజన్ రమ్యే కాంచనపర్వతే. ౧౦
ముఖ్యో వానరముఖ్యానాం కేసరీ నామ యూథపః

టీక॥ రాజన్= రావణుఁడా! యత్ర=ఏపర్వతమునందు; భ్రమరాచరితాః=తుమ్మెదలచేఁ బొందఁబడిన; సర్వకామఫలద్రుమాః = సమస్తాభీష్టంబులనుఫలించువృక్షంబులు; సంతి (అధ్యాహృతము)=ఉన్నవో; యం=ఏ; పర్వతమను= పర్వతమును సమీపించి; సూర్యః=సూర్యుఁడు; తుల్యవర్ణాభం= సమానమయిన వన్నెయొక్క కాంతిగలుగునట్లుగా; పర్యేతి=సంచరించుచున్నాఁడో; యస్య= ఏపర్వతముయొక్క; భాసా= కాంతిచేత; సదా= ఎల్లప్పుడును; మృగపక్షిణః= మృగంబులునుబక్షులును; తద్వర్ణాః= ఆపర్వతముయొక్క వన్నెవంటివన్నెగలవై; భాంతి=ప్రకాశించుచున్నవో; యస్య=ఏపర్వతముయొక్క; ప్రస్థం=నెత్తమును; మహర్షయః= పూజ్యులగుఋషులు; నత్యజంతి=విడువరో; యస్మిన్=ఏ; పర్వతసత్తమే= పర్వతశ్రేష్ఠమునందు; సర్వకామఫలాః= సమస్తములయినకోరఁదగిన ఫలములుగలవియు; సదా=ఎల్లప్పుడును; ఫలసమన్వితాః=ఫలముతోఁగూడినవియునగు; వృక్షాః= వృక్షములును; మహార్హాణి=శ్రేష్ఠములయిన; మధూనిచ= తేనియలును; సంతి (అధ్యాహృతము)=ఉన్నవో; తత్ర=అట్టి; రమ్యే= సుందరమయిన; కాంచనపర్వతే=బంగారుకొండయయిన మేరు పర్వతమునందు; వానరముఖ్యానాం = వానరశ్రేష్ఠులలో; ముఖ్యః = మొదటివాఁడైన; ఏషః=ఈ; కేసరీనామ= కేసరియనుపేరుగల; యూథపః= యూథపుఁడు; రమతే= విహరించుచుండును.

ఏపర్వతంబునఁ, గోరినవాని నన్నింటినొసంగునవియు, నెల్లప్పుడును సుగంధిపుష్పంబులు గలిగి యుండుటచేఁ దుమ్మెదలతోఁ గూడినవియునగు వృక్షంబులున్నవో, ఏపర్వతసమీపంబున, సూర్యుండుఆపర్వతముంబోలె స్వర్ణవర్ణుండైయొప్పునో, ఎచ్చటఁ, బక్షులను మృగంబులునుసమస్తజంతువులును బంగారువన్నెగలిగియుండునో, ఏపర్వతంబునందు మహర్షులు, విడువక, ఎల్లప్పుడును నివసింపుచుందురో,

ఎచ్చట నతిరుచ్యంబులగు ఫలంబుల నొసంగు నవియు నెల్లప్పుడునుఫలంబులతోఁ గూడినవియునగు వృక్షంబులును మంచి తేనియలును గలిగి యుండునో, అట్టిరమణీయమయిన మేరుపర్వతంబునందు, వానర వీరులలో మొదటివాఁడైనయీ కేసరి, నివాసము సేయుచుండును.అని, తాత్పర్యము.

షష్టి గిరిసహస్రాణాం రమ్యాః కాంచనపర్వతాః. ౩౯
తేషాం మధ్యే గిరివర స్త్వ మివా నఘ రక్షసామ్

టీక॥ అనఘ=పాపరహితుండవగు రావణుఁడా,రమ్యాః = సుందరములయిన;కాంచనపర్వతాః=బంగారుకొండలు;గిరిసహస్రాణాం = పర్వతములయొక్క-వేలయొక్క;షష్టిః= అఱువది; సంతి(అధ్యాహృతము) = ఉన్నవి. తేషాం=వానియొక్క;మధ్యే=నడుమను; గిరివరః=పర్వతశ్రేష్ఠము; రక్షసాం=రాక్షసులలో; త్వమివ=నీవువలె;అస్తి (అధ్యాహృతము)=ఉన్నది.

పాపరహితుండవగు రావణుఁడా! బంగారుకొండలు, అఱువది వేలున్నవి; వానినడుమ, రాక్షసులలోనీవుసర్వోత్తముండవైయుండునట్లు, ముఖ్యపర్వతంబున్నది.అని, తాత్పర్యము.

తత్రైతే కపిలా శ్శ్వేతా స్తామ్రాస్యా మధుపింగళాః. ౪౦
నివసంత్యుత్తమగిరౌ తీక్ష్ణదంష్ట్రా నఖాయుధాః
సింహాఇవ చతుర్దంష్ట్రా వ్యాఘ్రాఇవ దురాసదాః. ౪౧
సర్వే వైశ్వానరసమా జ్వలితాశీవిషోపమాః
సుదీర్ఘాంచితలాంగూలా మత్తమాతంగసన్నిభాః. ౪౨
మహాపర్వతసంకాశా మహాజీమూతనిస్స్వనాః
వృత్తపింగళరక్తాక్షా భీమభీమా గతిస్స్వరాః. ౪౩

టీక॥కపిలాః=నలుపుగలసినమెఱుపువన్నెగలవారలును; శ్వేతాః=తెల్లనివన్నెగలవారలును; తామ్రాస్యాః=ఎఱ్ఱనిముఖముగలవారలును; మధుపింగ

శాః= తేనైవలెగోరోచనవువన్నెగల వారలును;తీక్ష్ణదంష్ట్రాః=కఱకుకోఱలు గలవారలును; నఖాయుధాః=నఖము లెయాయుధములుగా గలవారలును; చతుర్దంష్ట్రాః=నాలుగుకోఱలుగల;సింహాఇవస్థితాః= సింహములువలెనున్న వారలును;వ్యాఘ్రాఇవ=పెద్దపులులువలె;దురాసదాః= చెనకకనలవిగానివారలును; సర్వే=అందఱును;వైశ్వానరసమాః=నిప్పుతోసమానులును; జ్వలితాశీవిషోపమాః= మండుచున్నసర్పములతోఁబోల్కిగలవారలును; సుదీర్ఘాంచితలాంగూలాః= మిక్కిలియునిడుపులయి యొప్పుచున్నతోఁకలుగలవారలును; మత్తమాతంగసన్నిభాః=మదించినయేనుంగులతో సమానులును ; మహాపర్వతసంకాశాః= గొప్పపర్వతములతోసమానులయినవారలును; మహాజీమూతనిస్స్వనాః=గొప్ప మేఘములయొక్కధ్వనివంటిధ్వనిగలవారలును; వృత్తపింగళరక్తాక్షాః = గుండ్రములయినవియు గోరోచనపువన్నెయు నెఱ్ఱఁదనములు గలవియునగుకండ్లుగలవారలును; భీమభీమాః= మిక్కిలియుభయంకరులును;గతిస్వరాః=(భయంకరమయిన) గమనమునుగంతధ్వనియునుగలవారలునగు;ఏతే=ఈవానరులు;తత్ర=అ; ఉత్తమగిరౌ= ఉత్తమపర్వతమునందు; నివసంతి=వాసము సేయుచుందురు.

ఈకపిలముఖులును, ధవళముఖులునుఎఱ్ఱనిముఖముగలవారలును, పింగళవర్ణములయిన ముఖములుగలవారలును, కఱకుకోఱలుగలవారలును, నఖంబులెయాయుధంబులుగాఁగలవారలును,నాలుగుకోఱలసింహంబులుంబోలెఁబెద్దపులులుంబోలె నతిభయంకరంబుగాఁబూపట్టుచుండువారలును,నిప్పువంటివారలును,తీక్ష్ణవిషంబులగు సర్పంబులవంటివారలును,దీర్ఘములునుసుందరములునగు తోఁకలుగలవారలును, మదపుటేనుంగులుంబోలెనున్నవారలును, పర్వతాకారులును, మేఘగర్జనంబువంటి సింహనాదంబుగలవారలును, గుండ్రములును పింగళవర్ణంబులునగు నేత్రంబులుగల వారలును , భయంకరాకారులును.భయంకరంబులగు గమనంబునుగంతధ్వనియుంగల వారలునగు నీవానరులు , ఆయఱువదివేల బంగారు కొండలలో నుత్తమంబగుపర్వతమునందు, నివసించియుందురు.అని,తాత్పర్యము.

మర్దయంతీవ తే సర్వే తస్థు ర్లంకాం సమీక్ష్య తే

స ౨౭

టీక॥ తే=వారలు; సర్వే= అందఱును; తే=నీయొక్క; లంకాం=లంకాపురినిసమీక్ష్య=చూచి;మర్దయంతీవ(మర్దయంతఇవ)= మర్దించువారలువలెఁ;తిష్ఠః=ఉన్నారు,

వారలందఱు,నీలంకాపురింజూచి, యిప్పుడె, మర్దించునట్లున్నారు.

అని, తాత్పర్యము.

ఏష చైషా మధిపతి మర్ధ్యే తిష్ఠతి వీర్యవాన్. ౪౪
జయార్థీ నిత్య మాదిత్య ముపతిష్ఠతి బుద్ధిమాన్
నామ్నా పృథివ్యాం విఖ్యాతో రాజన్ శతవలీతి యః. ౪౫

టీక॥ రాజన్=రాక్షసరాజుండవగురావణుఁడా! యః=ఎవ్వఁడు; పృథివ్యాం=భూమియందు; నామ్నా=పేరుచేత; శతవలీతి = శతవలియని; విఖ్యాతః=ప్రసిద్ధిఁబొందినాఁడో;సః(అధ్యాహృతము)=అట్టి; వీర్యవాన్=అధికమయిన పరాక్రమముగలవాఁడును; ఏషాం=ఈవానరులయొక్క ; అధిపతిః=ప్రభుండునగు; ఏషచ=ఈతండును; మర్ధ్యే - నడుమను; తిష్ఠతి = ఉన్నాఁడు. బుద్ధిమాన్ = అధికమయిన బుద్ధిగలశతవలి ; జయార్థీ=జయంబుగోరువాఁడై; నిత్యం=ఎల్లప్పుడును; ఆదిత్యం=సూర్యుని ; ఉపతిష్ఠతి (ఉపతిష్ఠతే)=స్తుతింపుచున్నాఁడు.

రాక్షసరాజుండవగురావణుఁడా! ఈవానరులనాయకుండు, వీరలనడుమనున్నాఁడు, చూడుము; ఈతండు మిక్కిలియుఁ బరాక్రమంబు గలవాఁడు; ఇతనిపేరు, శతవలియనిభూమండలంబునవినుతికెక్కియున్నది ; ఇతండు, జయంబుఁగోరి, సూర్యునికెప్పుడునుబూజగావించుచుండును.

అని, తాత్పర్యము.

ఏషైవా శంసతే లంకాం స్వేనా నీకేన మర్దితుం
విక్రాంతో బలవాన్ శూరః పౌరుషే స్వే వ్యవస్థితః. ౪౬

టీక॥ఏషైవ(ఏషఏవ) = ఇతండె; స్వేన = తనదైన;అనీకేన=సైన్యముచేత;లంకాం=లంకాపురిని; మర్దితుం=మర్దించుటకు;ఆశంసతే= కోరుచున్నాఁడు.విక్రాంతః=పరాక్రమవంతుండు; బలవాన్ = అధికమయినబలముగలవాఁ

డు. శూరః= యుద్ధమునందు భయములేనివాఁడు; స్వే=తనదైన; పౌరుషే=పౌరుషమునందు ; వ్యవస్థితః = దృఢముగానుండువాఁడు.

ఇతండొకఁడే , తనసేనంగొని, లంకాపురినంతయుమర్దింపంగోరుచున్నాఁడు; ఇతండు, పరాక్రమవంతుండు; బలవంతుండు ; శూరుండు; తనపౌరుషంబువదలనివాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

రామప్రియార్థం ప్రాణానాం దయాం న కురుతే హరిః

టీక॥ హరిః = శతవలి; రామప్రియార్థం = రామునిసంతోషముకొఱకు; ప్రాణానాం= ప్రాణంబులకు; దయాం=దయను; నకురుతే=చేయఁడు.

ఈశతవలి, రామసంతోషార్థమయి, తనప్రాణంబులనుంగూడ, నెంతమాత్రముసరకుసేయఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

గజో గవాక్షో గవయో నలో నీలశ్చ వానరః. ౪౭
ఏకైక ఏవ యూథానాం కోటిభి ర్దశభి ర్వృతః

టీక॥ గజః=గజుఁడును;గవాక్షః= గవాక్షుండును ; గవయః = గవయుఁడును ; నలః=నలుఁడును; నీలః=నీలుఁడును;వానరశ్చ = వానరుఁడును; ఏతేషాం(అధ్యాహృతము)=వీరలలో; ఏకైకఏవ = ఒకొక్కఁడె ; యూథానాం=సమూహములయొక్క;దశభిః=పది; కోటిభిః=కోటులచేత; వృతః= చుట్టఁబడియున్నాఁడు.

గజుండును గవాక్షుండునుగవయుండును నలుండును నీలుండును, వీరలు, ఒకొక్కరును , పదికోట్ల సైన్యముతోఁగూడియున్నారు.

అని, తాత్పర్యము.

తథా న్యే వానరశ్రేష్ఠా వింధ్యపర్వతవాసినః. ౪౮
నశక్యంతే బహుత్వాత్తు సంఖ్యాతుం లఘువిక్రమాః

టీక॥ తథా=అట్లు ; వింధ్యపర్వతవాసినః=వింధ్యపర్వతమునందువాసముసేయువారలును; లఘువిక్రమాః= శీఘ్రమయిన నడచుటగల వారలు న

గు; అన్యే=ఇతరులయిన ; వానరశ్రేష్ఠాః = వానరోత్తములు; బహుత్వాత్తు=అనేకులగుటవలననే; సంఖ్యాతుం= లెక్కపెట్టుటకు; నశక్యంతే= అలవిగాదు.

అట్లువిధ్యపర్వతవాసులు, మహావేగులగు వానరోత్తము లనేకులున్నారు; వారలలెక్కపెట్టనలవిగాదు.

అని, తాత్పర్యము.

సర్వే మహారాజ మహాప్రభావా
స్సర్వే మహాశైలనికాశకాయాః. ౪౯
సర్వే సమర్థాః పృథివీం క్షణేన
కర్తుం ప్రవిధ్వస్తవికీర్ణశైలామ్

టీక॥ మహారాజ= మహారాజుండవగురావణుండా! ఏతే (అధ్యాహృతము)=ఈవానరులు; మహాప్రభావాః = అధికమయినప్రభావముగలవారలు. సర్వే=అందఱును; మహాశైలనికాశకాయాః = మహాపర్వతముతోసమానమయినదేహముగలవారలు. సర్వే=అందఱును; పృథివీం=భూమిని; క్షణేన= క్షణముచేత ; ప్రవిధ్వస్తవికీర్ణశైలాం=పగులఁగొట్టఁబడినవియు వెదచల్లబడినవియునగు పర్వతములుగలదానిఁగా; కర్తుం=చేయుటకు ; సమర్థాః=సమర్థులు.

మహారాజుండవగురావణుండా! ఈ వానరులందఱును మహాప్రభావులు; పర్వతంబులవంటిదేహముగలవారలు; క్షణమాత్రమున, భూమియందలిపర్వతంబులనన్నింటిని జూర్ణంబుగావించి తూర్పాఱఁబెట్టఁగలరు. అని, సారణుండు, రావణునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, సప్తవింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు,శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండసప్తవింశసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీ

అష్టవింశసర్గప్రారంభః.

సారణస్య వచ శ్శ్రుత్వా రావణం రాక్షసాధిపమ్
బల మాదిశ్య త త్సర్వం శుకో వాక్య మథా బ్రవీత్. ౧

టీక॥అథ=అటుపిమ్మట;శుకః= శుకుఁడు;సారణస్య=సారణునియొక్క ; వచః=మాటను; శ్రుత్వా=విని;రాక్షసాధిపం = రాక్షసేశ్వరుండగురావణునిగూర్చి; తత్=ఆ;సర్వం=సమస్తమయిన; బలం=సైన్యమును;ఆదిశ్య = చూపి;వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

అంత,శుకుండు,సారణుండు చెప్పినమాటలనంతయువిని, యతండు, సాకల్యంబునంజెప్పకుండుటంజేసి, తాను రాక్షసేశ్వరుండగురావణునకు, వానరసైన్యమునంతయుంజూపి, యిట్లనిచెప్పనారంభించెను. అని,తాత్పర్యము.

స్థితాన్ పశ్యసి యా నేతాన్ మత్తా నివ మహాద్విపాన్
న్యగ్రోధానివ గాంగేయాన్ సాలాన్ హైమవతానివ. ౨
ఏతే దుష్ప్రసహా రాజన్ బలినః కామరూపిణః
దైత్యదానవసంకాశా యుద్ధే దేవపరాక్రమాః. ౩

టీక॥రాజన్= రాక్షసరాజుండవగురావణుఁడా! మత్తాన్=మదించిన; మహాద్విపానివస్థితాన్= ఏనుంగులువలెనున్నవారలును ; గాంగేయాన్= గంగాతీరంబులంబుట్టిన;న్యగ్రోధానివ (స్థితాన్)=మఱ్ఱిచెట్లువలెనున్న వార

లును ; హైమవతాః=హిమవత్పర్వతంబునంబుట్టిన; సాలాఇవ(స్థితాః)=మద్దిచెట్లువలె నున్న వారలు నగు ; యాః=ఏ;ఏతాః=వీరలను;పశ్యసి=చూచుచున్నావో; ఏతే=వీరలు ; దుష్ప్రసహాః=ఓర్వనలవిగానివారలు. బలినః= అధికమయినబలముగలవారలు; కామరూపిణః= ఇచ్ఛాధీనమగు రూపముగలవారలు ; దైత్యదానవసంకాశాః=దైత్యులతోను దానవులతోను సమానులయినవారలు;యుద్ధే= యుద్ధమునందు; దేవపరాక్రమాః = దేవతలపరాక్రమమువంటిపరాక్రమము గలవారలు.

రాక్షసరాజుండవగు రావణుఁడా, మదపుటేనుంగులుంబోలె, గంగాతీరంబునంబుట్టిన వటవృక్షంబులుంబోలె , హిమవత్పర్వతంబునంబుట్టిన సాలవృక్షంబులుంబోలె మహాకాయులయియున్న యీవానరలంజూచుచున్నావే ;వీరలుదుర్జయులు; బలవంతులు; కామరూపులు;దైత్యదానవులకు సరివచ్చువారలు; యుద్ధంబున దేవతలకుంబోలెం బరాక్రమంబుగలవారలు.

అని, తాత్పర్యము.

ఏషాం కోటిసహస్రాణి నవ పంచచ సప్తచ
తథా శంఖసహస్రాణి తథా బృందశతానిచ. ౪

టీక॥ఏషాం= ఈవానరులయొక్క ; కోటిసహస్రాణి= కోటులయొక్క వేలు; నవ=తొమ్మిదియు;పంచచ= అయిదును;సప్తచ=ఏడును; తథా = అట్లు;శంఖసహస్రాణి=శంఖముయొక్క వేలును; తథా=అట్లు ; బృందశతానిచ=బృందములయొక్క నూఱులును; సంతి(అధ్యాహృతము)=ఉన్నవి.

ఈవానరులు , తొమ్మిదివేలకోట్లును, అయిదువేలకోట్లును, ఏడువేలకోట్లును. పెక్కువేలశంఖంబులును , పెక్కునూఱులబృందంబులును, ఇట్లు, అనంతంబుగనున్నారు.

అని, తాత్పర్యము.

ఏతే సుగ్రీవసచివాః కిష్కింధానిలయా స్సదా
హరయో దేవగంధర్వై రుత్పన్నాః కామరూపిణః. ౫

టీక॥ఏతే=ఈ; హరయః= వానరులు; సుగ్రీవసచివాః=సుగ్రీవునిసహాయులు;సదా = ఎల్లప్పుడు; కిష్కింధానిలయాః=కిష్కింధయెయునికిపట్టుగాఁగలవారలు; దేవగంధర్వైః=దేవతలచేతనుగంధర్వులచేతను; కామరూపిణః=ఇచ్ఛాధీనమగు రూపముగలవారలయి;ఉత్పన్నాః=పుట్టినవారలు.

ఈవానరులు,సుగ్రీవుఁసచివులు;ఎల్లప్పుడునుసుగ్రీవునితోఁగూడఁగిష్కింధాపురినుండువారలు; దేవగంధర్వులకుఁబుట్టినవారలు; పుట్టిననాఁటనుండి,యిచ్చకువచ్చినరూపంబునొందశక్తిగలవారలు. అని,తాత్పర్యము.

యౌ తౌ పశ్యసి తిష్ఠంతౌ కుమారౌ దేవరూపిణౌ
మైందశ్చ ద్వివిదశ్చోభౌ తాభ్యాం నాస్తి సమో యుధి. ౮

టీక॥ దేవ= రావణుఁడా! రూపిణౌ=మంచిరూపముగల; తిష్ఠంతౌ= ఉన్న; కుమారౌ = యౌవనవంతులగు; యౌ=ఏ; తౌ=వారలను; పశ్యసి=చూచుచున్నావో; తౌ(అధ్యాహృతము)=ఆ; ఉభౌ=ఇద్దఱును; మైందశ్చ=మైందుండును; ద్వివిదశ్చ= ద్వివిదుండును. యుధి = యుద్ధమునందు; తాభ్యాం=వారలతోఁ; సమః= సమానుఁడు; నాస్తి=లేఁడు.

రావణుఁడా! సుందరరూపులును యౌవనవంతులునగు,వీరలిద్దఱును,మైందద్వివిదులనంబడుదురు; యుద్ధంబున, వీరలకుసరివచ్చువాఁడెవ్వఁడునులేఁడు. అని,తాత్పర్యము.

బ్రహ్మణా సమనుజ్ఞాతా వమృతప్రాశినా వుభౌ
ఆశంసేతే యుధా లంకా మేతౌ మర్దితు మోజసా. ౯

టీక॥ ఏతౌ(అధ్యాహృతము)= వీరలు; ఉభౌ=ఇద్దఱును; బ్రహ్మణా = బ్రహ్మదేవుని చేత;సమనుజ్ఞాతౌ = అనుమతింపఁబడినవారలయి ; అమృతప్రాశినౌ= అమృతంబుభుజించినవారలు. ఏతౌ=వీరలు; యుధా= యుద్ధముచేత ; ఓజసా=పరాక్రమముచేత; లంకాం=లంకాపురిని; మర్దితుం =

మర్దించుటకు ; ఆశంసేతే = కోరుచున్నారు.

ఈమైందద్వివిదులు, బ్రహ్మదేవుననుజ్ఞంజేసి, యమృతంబుద్రావియున్నారు; వీరలు, తమపరాక్రమంబున, యుద్ధంబునలంకాపురినిమర్దింపంగోరుచున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

యా వేతా వేతయోః పార్శ్వే స్థితౌ పర్వతసన్నిభౌ
సుముఖో సుముఖశ్చేతి మృత్యుపుత్రౌ పితుస్సమౌ. ౮
ప్రేక్షంతౌ నగరీం లంకాం కోటిభి ర్దశభి ర్వృతౌ

టీక॥ఏతయోః = ఈమైందద్వివిదులయొక్క; పార్శ్వే = ప్రక్కయందు; పర్వతసన్నిభౌ = కొండలతోసమానులగు; యౌ = ఎవ్వరు; దశభిః = పదియయిన; కోటిభిః = కోటులచేత ; వృతౌ = చుట్టఁబడినవారలయి; లంకాం = లంకయను; నగరీం = పట్టణమును; ప్రేక్షంతౌ = చూచుచు; స్థితౌ = ఉన్నారో; ఏతౌ = వీరలు; సుముఖః = సుఖుండును; అసుముఖశ్చ = అసుముఖుఁడును. ఇతి = అని; ఉచ్యేతే (అధ్యాహృతము) = చెప్పఁబడుచున్నారు. మృత్యుపుత్రౌ = మృత్యువుయొక్క కొడుకులు ; పితుః = తండ్రికి; సమౌ = సమానులు.

ఈమైందద్వివిదులకుఁ బ్రక్కను, గొండలువలెనిద్దఱు, పదికోటులసైన్యముం గూడి, లంకాపురింజూచుచున్నారు, చూడుము. వీరలు, సుముఖుండును, దుముఖుండుననంబడుదురు; మృత్యువుకొడుకులు; తండ్రివంటి పరాక్రమవంతులు. అని, తాత్పర్యము.

యంతు పశ్యసి తిష్ఠంతం ప్రభిన్నమివ కుంజరమ్. ౯
యో బలాత్క్షోభయే త్క్రుద్ధ స్సముద్రమపి వానరః
ఏషో భిగంతా లంకాయా వైదేహ్యా స్తవచ ప్రభో. ౧౦

టీక॥ప్రభో = రావణుఁడా ! ప్రభిన్నం = మదించిన; కుంజరమివ (స్థితం) = ఏనుంగువలెనున్న; తిష్ఠంతం = ఉన్న; యంతు = ఎవ్వనిమాత్రము ని పశ్యసి =

చూచుచున్నావో; యః=ఏ;వానరః=వానరుఁడు;క్రుద్ధః=కోపించినవాఁడై;సముద్రమపి=సముద్రమునైనను;క్షోభయేత్=క్షోభింపఁజేయునో ; ఏషః=ఇతండు;లంకాయాః= లంకాపురియొక్క-యు; వైదేహ్యాః=సీతయొక్క-యు;తవచ=నీయొక్క-యు ; అభిగంతా=పొందినవాఁడు.

రావణుఁడా!మదపుటేనుంగు వలెనున్నయీవానరవీరుం జూచుచున్నావుగదా! ఈతండు,కోపంబునొందినచో,సముద్రంబునేని క్షోభంబు నొందించును;ఇతండె,లంకకువచ్చి, సీతంజూచి,నీతోమాటలాడిపోయినవాఁడు.

అని,తాత్పర్యము.

ఏనం పశ్య పురా దృష్టం వానరం పున రాగతమ్
జ్యేష్ఠః కేసరిణః పుత్రో వాతాత్మజ ఇతి శ్రుతః. ౧౧

టీక॥ పురా=మున్ను;దృష్టం=చూడఁబడినవాఁడును;పునః = మఱల;ఆగతం=వచ్చినవాఁడునగు;ఏనం=ఇతనిఁ;పశ్య=చూడుము. అయం(అధ్యాహృతము)=ఇతండు;జ్యేష్ఠః=మొదటివాఁడైన;కేసరిణః=కేసరియొక్క ; పుత్రః=కొమరు. వాతాత్మజః = వాయువుయొక్క-కొడుకు; ఇతి=అని; శ్రుతః=వినఁబడినాఁడు.

మున్నునీవితనిఁజూచియున్నావు;ఇప్పుడుమఱల, వచ్చియున్నాఁడు;చూడుము; ఇతండు , కేసరిక్షేత్రజపుత్రుండు ; వాయుదేవునకుఁ బుట్టినవాఁడు. అని,తాత్పర్యము.

హనుమా నితి విఖ్యాతో లంఘితో యేన సాగరః
కామరూపీ హరిశ్రేష్ఠో బలరూపసమన్వితః. ౧౨
అనివార్యగతిశ్చైవ యథా సతతగః ప్రభుః

టీక॥యేన=ఎవ్వనిచేత; సాగరః=సముద్రము; లంఘితః= దాఁటఁబడినదో; అయం(అధ్యాహృతము)= ఈ; హరిశ్రేష్ఠః=వానరోత్తముఁడు ; హనుమాన్=హనుమంతుండు;ఇతి=అని;విఖ్యాతః=ప్రసిద్ధిఁబొందినవాఁడు . కా

మరూపీ= ఇచ్ఛాధీనంబగురూపముగల వాఁడు. బలరూపసమన్వితః = బలముతోనురూపముతోను గూడిన వాఁడు. ప్రభుః=సర్వవ్యాపకుఁడయిన; సతతగోయథా= వాయువువలె ; అనివార్యగతిశ్చైవ=అడ్డగింప నలవిగాని గమనముగలవాఁడు.

ఇతని పేరుహనుమంతుండనియందురు; ఇతండె సముద్రంబు దాఁటిలంకకువచ్చినమహాప్రభావుండు; కామరూపి; మహాబలుండు; పర్వతాకారుండు; సర్వవ్యాపకుండగువాయువువలె , అనివార్యంబగుగమనముగలవాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

ఉద్యంతం భాస్కరం దృష్ట్వా బాలఃకిల పిపాసితః. ౧౩
త్రియోజనసహస్రం తు అధ్వాన మవతీర్యహి
ఆదిత్య మాహరిష్యామి న మే క్షుత్ ప్రతియాస్యతి. ౧౪
ఇతి సంచింత్య మనసా పురై ష బలదర్పితః
అనాధృష్యతమం దేవ మపి దేవర్షిదానవైః. ౧౫
అనాసాద్యైవ పతితో భాస్కరోదయనే గిరౌ

టీక॥పురా=మున్ను; ఏషః=ఈహనుమంతుండు; బాలఃకిల = బాలుఁడై యే; పిపాసితః=దప్పిగొన్నవాఁడై; ఉద్యంతం = ఉదయించుచున్న; భాస్కరం=సూర్యుని; దృష్ట్వా=చూచి; బలదర్పితః=బలముచేగర్వించినవాఁడై; "ఆదిత్యం=సూర్యుని; ఆహరిష్యామి = భక్షించెదను. మే= నాయొక్క; క్షుత్ = ఆఁకలి; నప్రతియాస్యతి=పోదు," ఇతి= అని; మనసా=మనసుచేత; సంచింత్య= ఆలోచించి; త్రియోజన సహస్రం= మూఁడైన ఆమడలవేయిగల; అధ్వానం=మార్గమును; అవతీర్య = పొంది ("హి" అనునది పాదపూరణార్థము); దేవర్షిదానవైరపి= దేవతలచేతనుఋషులచేతనుదానవులచేతను; అనాధృష్యతమం=ఎంతమాత్రముధర్షింపరాని; దేవం=దేవుఁడైనసూర్యుని; అనాసాద్యైవ=పొందకయె; భాస్కరోదయనే = సూర్యుండుదయించునట్టి; గిరౌ=పర్వతమునందు; పతితః = పడినాఁడు.

మున్ను, ఇతండు, బాల్యంబున, వాకనాఁడాఁకలిగొని, యుప్పుడె యుదయిం

చుచున్నసూర్యుంజూచి, బలగర్వంబున, "నాకాఁకలిదీఱకున్నది; సూర్యునింబట్టి భక్షించెదను." అని, తలంచి, పెక్కువేల యోజనంబులు, ఆకాశంబునంబోయి, దేవర్షిదానవులకైనను జెనకరానిసూర్యునిసమీపంబునకుఁబోవంజాలక, యుదయపర్వతంబునంబడెను.

అని, తాత్పర్యము.

పతి తస్య కపే రస్య హను రేకా శిలాతలే. ౧౬
కించి ద్భిన్నా దృఢహనో ర్హనుమా నేష తేన వై

టీక॥ దృఢహనోః= దృఢములయిన చెక్కిలిమీదిభాగములుగల; శిలాతలే= ఱాతియందు; పతితస్య=పడిన; అస్య = ఈ; కపేః=వానరునియొక్క; ఏకా= ఒక్కటైన; హనుః=చెక్కిలిమీఁదిభాగము; కించిత్=కొంచెము; భిన్నా = పగిలినది. తేనవై =అందుచేతనే; ఏషః=ఇతండు; హనుమాన్=హనుమంతుఁడు.

దృఢంబులయినచెక్కిలిమీఁదిభాగములుగలయీవానరుండు, అ , ఉదయాచలంబున, శిలాతలంబుపైఁబడఁగానే, యతనిచెక్కిలిమీఁదిభాగమొకటి; కొంచెము భిన్నమయినది; కావుననే, యతనికిహనుమంతుఁడనిపేరువచ్చినది. అని, తాత్పర్యము.

సత్య మాగమయోగేన మమైష విదితో హరిః. ౧౭

టీక॥మమ=నాకు; ఆగమయోగేన= ఆప్తవాక్యముయొక్కసంబంధముచేత; ఏషః=ఈ; హరిః= వానరుఁడు; విదితః = తెలియఁబడినాఁడు. సత్యం=యథార్థము.

నమ్మకముగలవానరుఁడొకరుఁడు చెప్పఁగా, నీహనుమంతుని సంగతి యంతయు నాకుఁదెలిసినది; ఇదిసత్యము. అని, తాత్పర్యము.

నాస్య శక్యం బలం రూపం ప్రభావో వాపిభాషితుమ్

టీక॥అస్య = ఈహనుమంతునియొక్క; బలం=బలముగాని; రూపం = రూపముగాని, ప్రభావోవాపి=మహిమగాని; భాషితుం=చెప్పుటకు ; నశ

క్యం=అలవిగాదు.

ఈహనుమంతుని బలముగాని యాకారముగాని ప్రభావముగాని, చెప్పనలవిగాదు.

అని, తాత్పర్యము.

ఏష ఆశంసతే లంకా మేకో మర్దితు మోజసా. ౧౮

టీక॥ ఏషః=ఈహనుమంతుఁడు, ఏకః=ఒకఁడే; ఓజసా=పరాక్రమము చేత; లంకాం= లంకాపురిని; మర్దితుం=మర్దించుటకు; ఆశంసతే=కోరుచున్నాఁడు.

ఇతండొకరుండె, పరాక్రమంబున, లంకాపురినంతయు మర్దింపవలె నని యున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

యశ్చైషో నంతర శ్శూర శ్శ్యామః పద్మనిభేక్షణః
ఇక్ష్వాకూణా మతిరథో లోకే విఖ్యాతపౌరుషః. ౧౯
యస్మిన్న చలతే ధర్మో యో ధర్మం నాతివర్తతే
యోబ్రాహ్మ మస్త్రం వేదాంశ్చ వేత్తి వేదవిదాం వరః. ౨౦
యోభింద్యా ద్గగనం బాణైః పర్వతానపి దారయేత్
యస్య మృత్యో రివ క్రోధ శ్శక్రస్యేవ పరాక్రమః. ౨౧
యస్య భార్యా జనస్థానా త్సీతా చాపహృతా త్వయా
స ఏష రామ స్త్వాం యోద్ధుం రాజన్ సమభివర్తతే. ౨౨

టీక॥ రాజన్=రావణుఁడా! శూరః = యుద్ధమునందుభయములేనివాఁడును; శ్యామః=శ్యామలవర్ణుఁడును; పద్మనిభేక్షణః= కమలములతోసమానములయినకండ్లుగలవాఁడునగు; యః= ఏ; ఏషచ=ఈతఁడును; అనంతరః=అవకాశములేకున్నాఁడో, హనుమంతునిప్రక్కనున్నాఁడోయనుట; యః(అధ్యాహృతము) = ఎవ్వఁడు; ఇక్ష్వాకూణాం=ఇక్ష్వాకువంశంబునంబుట్టినవారలలోపల; అతిరథః=పెక్కుర్విలుకాండ్రతోఁబోరువాఁడో, ఉత్తముఁడోయనుట; లోకే=లోకమునందు; విఖ్యాతపౌరుషః=ప్రసిద్ధినొందిన పరాక్రమము గలవాఁడో; యస్మిన్= ఎవ్వనియందు; ధర్మః=ధర్మము; నచలతే(నచలతి)=

చలింపదో;యః=ఎవ్వఁడు;ధర్మం=ధర్మమును;నాతివర్తతే = అతిక్రమింపఁడో;వేదవిదాం= వేదము దెలిసినవారలలో;వరః=శ్రేష్ఠుండగు;యః=ఎవ్వఁడు;బ్రాహ్మం=బ్రహ్మసంబంధియగు; అస్త్రం=అస్త్రమును;వేదాంశ్చ = వేదములను;వేత్తి=ఎఱుంగునో;యః = ఎవ్వఁడు;బాణైః = బాణములచేత;గగనం=ఆకాశమును;భింద్యాత్=భేదించునో;పర్వతానపి= పర్వతంబులనుంగూడ;దారయేత్=పగుల్చునో; యస్య=ఎవ్వనికి; మృత్యోరివ=మృత్యువునకుంబోలె;క్రోధః=కోపమును;శక్రస్యేవ=ఇంద్రునకుంబోలె;పరాక్రమః=పరాక్రమమును;అస్తి(అధ్యాహృతము)కలఁదో; యస్య=ఎవ్వనియొక్క; భార్యా=పెండ్లామయిన;సీతాచ= సీతాదేవియు; త్వయా=నీచేత; జనస్థానాత్=జనస్థానమునుండి;అపహృతా= అపహరింపఁబడినదో; ఏషః=ఇతఁడు;సః=అట్టి; రామః=రాముఁడు. త్వాం=నిన్నుఁగూర్చి;యోద్ధుం=యుద్ధము సేయుటకు; అభివర్తతే=వచ్చుచున్నాఁడు.

రావణుఁడా! ఈహనుమంతునకు సమీపంబున , శూరుండును శ్యామలవర్ణుండును బుండరీక నయనుండునగుదివ్యపురుషుండొకఁడున్నాఁడు , చూడుము; ఈతండు ఇక్ష్వాకుకులంబునఁబుట్టినవారిలోనుత్తముండు ; నీవుజనస్థానంబుననుండియపహరించిన సీతాదేవి యితనిభార్యయె; ఇతనిధర్మంబు వదలదు ; ఇతండును ధర్మంబునువదలడు; వేదవేత్తలలోనుత్తముండు ; బ్రహ్మాస్త్రంబు మొదలుగాసమస్తాస్త్రంబులను దెలిసినవాఁడు; ఆకాశంబునైనను బాణంబుల భేదింపఁగలఁడు; పర్వతంబులనుంగూడఁ బగులఁజేయఁగలఁడు ; మృత్యువునకుంబోలెమహాకోపంబును దేవేంద్రునకుంబోలెఁబరాక్రమంబునుగలవాఁడు ; ఈతండేరాముండు ; నీతో యుద్ధంబు సేయుటకువచ్చుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

యస్యైష దక్షిణే పార్శ్వే శుద్ధజాంబూనదప్రభః
విశాలవక్షా స్తామ్రాక్షో నీలకుంచితమూర్ధజః. ౨౩
ఏషోస్య లక్ష్మణో రామభ్రాతా ప్రాణసమః ప్రియః

టీక॥యస్య= ఏరామునియొక్క;దక్షిణే= కుడిదైన;పార్శ్వే = ప్రక్క

...డును; శుద్ధజాంబూనదప్రభః = నిర్మలమయిన బంగారముయొక్క కాంతివంటి కాంతిగలవాఁడును; విశాలవక్షాః = వెడల్పయినఱొమ్ముగలవాఁడును; తామ్రాక్షః=ఎఱ్ఱనికండ్లుగలవాఁడును; నీలకుంచితమూర్ధజః=నల్లనివియు వక్రములయినవియునగు తలవెండ్రుకలుగలవాఁడునగు; యః (అధ్యాహృతము)=ఏ; ఏషః=ఈతఁడు;అస్తి (అధ్యాహృతము) = ఉన్నాఁడో,ఏషః=ఇతఁడు;లక్ష్మణో నామ = లక్ష్మణుఁడనుపేరుగలవాఁడు. అస్య=ఈరామునియొక్క; భ్రాతా=తమ్ముఁడు. ప్రాణసమః= ప్రాణంబులతోసమానుఁడైన;ప్రియః=ఇష్టుఁడు.

ఈరాముని దక్షిణపార్శ్వంబున, బంగారువంటిమేనుగలవాఁడునువిశాలవక్షుండును,కోపంబునంజేసి, యెఱ్ఱనికండ్లుగలవాఁడును, నల్లనివియువక్రములనగు వెండ్రుకలుగలవాఁడునగు నొక్క రాజపుత్రుండున్నాఁడు; చూడుము; ఇతండు,లక్ష్మణుండు; రామునితమ్ముండు;రామునకుఁబ్రాణంబువంటిప్రియుండు. అని, తాత్పర్యము.

నయే యుద్ధేచ కుశల స్సర్వశాస్త్రవిశారదః. ౨౮

అమర్షీ దుర్జయో జేతా విక్రాంతో బుద్ధిమాన్ బలీ

రామస్య దక్షిణో బాహు ర్నిత్యం ప్రాణో బహిశ్చరః. ౨౯

టీక॥ అయం(అధ్యాహృతము) = ఈ లక్ష్మణుఁడు; నయే=నీతిశాస్త్రమునందు; యుద్ధేచ=యుద్ధమునందును; కుశలః= సమర్థుఁడును ; సర్వశాస్త్రవిశారదః= సమస్తశాస్త్రంబులయందు నుబండితుఁడును ; అమర్షీ =అధికమయినకోపముగలవాఁడు ; దుర్జయః = జయింపనలవిగానివాఁడు; జేతా= జయించువాఁడు ; విక్రాంతః=పరాక్రమంబుగలవాఁడు; బుద్ధిమాన్= అధికమయినబుద్ధిగలవాఁడు; బలీ= అధికమయినబలంబుగలవాఁడు. రామస్య= రామునియొక్క; దక్షిణః= కుడిదైన;బాహుః=భుజము; నిత్యం=ఎల్లప్పుడును; బహిశ్చరః= బయిటనుండునట్టి; ప్రాణః=ప్రాణము.

ఈలక్ష్మణుండు, నీతిశాస్త్రమునందునుయుద్ధంబునందునుమిక్కిలియుసమర్థుండు;సమస్తశాస్త్రంబులును దెలిసినవాఁడు ; మహాకోపుండు ; దుర్జ

యుండు; జయశీలుండు; పరాక్రమవంతుండు; బుద్ధిమంతుండు; బలవంతుండు; రామునికుడిభుజము; మఱియు రామునకుంబ్రాణంబువంటివాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

న హ్యేష రాఘవస్యార్థే జీవితం పరిరక్షతి
ఏష హ్యేవా శంసతే యుద్ధే నిహంతుం సర్వరాక్షసాన్. ౨౭

టీ॥ఏషః= ఈతఁడు; రాఘవస్య=రామునియొక్క; అర్థే= కార్యమునిమిత్తమయి; జీవితం=ప్రాణమును; న పరిరక్షతిహి=రక్షింపఁడుగదా! ఏష్యేవ (ఏషఏవ)=ఇతఁడే; యుద్ధే= యుద్ధమునందు; సర్వరాక్షసాన్ = సమస్త రాక్షసులను; నిహంతుం= వధించుటకు; ఆశంసతే=కోరుచున్నాఁడు.

ఈలక్ష్మణుండు, రామునినిమిత్తమయి, ప్రాణంబులనేనిపడుచును; ఈతండొక్కఁడె, యుద్ధంబున సమస్తరాక్షసులను వధింపవలెననియున్నాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

యస్తు సవ్య మసౌ పక్షం రామస్యాశ్రిత్య తిష్ఠతి
రక్షోగణ పరిక్షిప్తో రాజా హ్యేష విభీషణః. ౨౮

టీక॥యస్తు = ఏ; అసౌ= ఇతఁడుమాత్రము; రక్షోగణపరిక్షిప్తః= రాక్షసులచే పరివేష్టింపఁబడినవాఁడై; రామస్య=రామునియొక్క; సవ్యం= ఎడమదైన; పక్షం=ప్రక్కను; ఆశ్రిత్య= ఆశ్రయించి; తిష్ఠతి=ఉన్నాఁడో; ఏషః=ఇతఁడు; రాజా=రాజయిన; విభీషణోహి=విభీషణుండుగదా!

ఎవ్వఁడు, నలుగురురాక్షసులం గూడి, రామునిసవ్యపార్శ్వంబునను న్నాఁడో, ఇతండు, రాక్షస రాజుండగువిభీషణుండు. అని, తాత్పర్యము.

ఇందు, "రాజా హ్యేషవిభీషణః" అనుస్థలంబుననున్న "హి" అనునక్షరముచే, గాయత్రి పదాలుపయక్షరము గ్రహింపబడినది; పదునైదువేలగ్రంథంబులయినవి; ఇంకఁబదునాఱవగ్రంథసహస్రం బారంభింపఁబడినదని యెఱుంగునది.

శ్రీమతా రాజరాజేన లంకాయా మభిషేచితః
త్వామేవ ప్రతి సంరబ్ధో యుద్ధాయైషోఽభివర్తతే. ౨౮

టీక॥ శ్రీమతా = శ్రీమంతుండగు; రాజరాజేన=రాజరాజుఁడైన రామునిచేత; లంకాయాం=లంకయందు; అభిషేచితః=అభిషేకింపఁబడినట్టి;ఏషః = ఈవిభీషణుఁడు; సంరబ్ధః = సంరంభముతోఁగూడినవాఁడై; త్వాంప్రత్యేవ= నిన్నుగూర్చియె; యుద్ధాయ= యుద్ధముకొఱకు; అభివర్తతే = వచ్చుచున్నాఁడు.

శ్రీమతుండును, రాజరాజుండును గు రాముండు, ఈవిభీషణుని, లంకారాజ్యంబునకు రాజుగానభిషేకించినాఁడు; ఇతండు, అతిసరంభంబున, నీపైకే యుద్ధంబునకువచ్చుచున్నాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

యంతు పశ్యసి తిష్ఠంతం మధ్యే గిరి మివాచలమ్
సర్వ శాఖామృగేంద్రాణాం భర్తార మపరాజితమ్. ౨౯
తేజసా యశసా బుద్ధ్యా జ్ఞానేనాభి జనేనచ
యః కపీ నతిబభ్రాజ హిమవానివ పర్వతాన్. ౩౦
కిష్కింధాం యస్సమధ్యాస్తే గుహాం స గహనద్రుమామ్
దుర్గాం పర్వతదుర్గస్థాం ప్రధానై స్సహ యూథపైః. ౩౧
యస్యైషా కాంచనీ మాలా శోభతే శతపుష్కరా
కాంతా దేవమనుష్యాణాం యస్యాం లక్ష్మీః ప్రతిష్ఠితా. ౩౨
ఏతాంచ మాలాం తారాంచ కపిరాజ్యంచ శాశ్వతమ్
సుగ్రీవో వాలినం హత్వా రామేణ ప్రతిపాదితః. ౩౩

టీక॥సర్వశాఖామృగేంద్రాణాం= సమస్తవానరులకును; భర్తారం=ప్రభుండును; అపరాజితం=జయింపఁబడనివాఁడును;మధ్యే=నడుమ; తిష్ఠంతం= ఉన్నవాఁడును;అచలం=నిశ్చలుండును; గిరిమివ(స్థితం) = పర్వతమువలెనున్నవాఁడునగు;యంతు=ఎవ్వనిని;పశ్యసి= చూచుచున్నావో;యః=ఎవ్వఁడు; తేజ

సా=కాంతిచేతను; యశసా=కీర్తిచేతను; బుద్ధ్యా=బుద్ధిచేతను; జ్ఞానేన=జ్ఞానంబుచేతను; అభిజనేనచ= కులముచేతను; కపీన్= వానరులను; పర్వతాన్= కొండలను; హిమవానివ = హిమవత్పర్వతమువలె; అతిబభ్రాజ= అతిశయించి ప్రకాశించెనో; యః=ఎవ్వఁడు; ప్రధానైః=ముఖ్యులయిన; యూథపైస్సహ=యూథపులతోఁగూడ; దుర్గాం=ప్రవేశింపనలవిగానిదియును; పర్వతదుర్గస్థాం=పర్వతరూపమయినదుర్గంబుననున్నదియు; సగహనద్రుమాం=వనవృక్షంబులతోఁగూడినదియునగు; గుహాం = గుహారూపమయిన; కిష్కింధాం=కిష్కింధను; సమధ్యాస్తే= అధిష్ఠించియుండునో; యస్యాం=దేనియందు; లక్ష్మీః= వీరలక్ష్మి; ప్రతిష్ఠితా=స్థిరమయియుండునో; సా (అధ్యాహృతము)=అట్టి; యస్య=ఎవ్వనియొక్క; ఏషా= ఈ; దేవమనుష్యాణాం= దేవతలకును మనుష్యులకును; కాంతా=కోరఁబడినదియు; శతపుష్కరా= నూఱుకమలములుగలదియు; కాంచనీ=బంగారువికారమైనదియునగు; మాలా=మాలిక; శోభతే=ప్రకాశించుచున్నదో; సః(అధ్యాహృతము)=అట్టి; సుగ్రీవః = సుగ్రీవుఁడు; రామేణ=రామునిచేత; వాలినం=వాలిని; హత్వా=వధించి; ఏతాం=ఈ; మాలాంచ=మాలికను; తారాంచ=తారను; శాశ్వతం=స్థిరమగు ; కపిరాజ్యంచ=వానరరాజ్యంబును ; ప్రతిపాదితః=పొందింపఁబడినాఁడు.

ఈరామవిభీషణులనడుమఁ , బర్వతంబువలె నిశ్చలుండైయున్న సర్వవానరముఖ్యుంజూచుచున్నావుగదా! ఇతండుసర్వవానరరాజుండగుసుగ్రీవుండు ; హిమవత్పర్వతము సమస్త పర్వతములనతిశయించియుండునట్లు, ఈతండు, తేజంబునను యశస్సునను బుద్ధిచేతను జ్ఞానంబుచేతను గులంబుచేతను సమస్తవానరుల నతిశయించి యున్నాఁడు; దుర్గంబును పర్వతదుర్గ పరివేష్టితంబును జుట్టును వనంబులు గలదియునగు, గుహారూపకిష్కింధయందు, ముఖ్యులగుయూథపులం గూడి , వాసముసేయుచుండును; ఈతనివక్షస్స్థలంబున నూఱుకమలంబులు గల కాంచన మాలిక వెలుఁగుచున్నది, చూడుము ; ఇదిదేవతలకునుగూడ దుర్లభ మయినది ; దీనిధరించినవాఁడు, ఎప్పుడును యుద్ధంబునఁబరాజయంబునొందఁడు, రాముండు, యుద్ధంబునవాలిని వధిం

చి, సుగ్రీవునకు, ఈకాంచన మాలయుఁ దారయుశాశ్వతంబగు వానరరాజ్యంబును, సిద్ధించునట్లుగావించెను. అని, తాత్పర్యము.

శతం శత సహస్రాణాం కోటి మాహు మనీషిణః
శతం కోటిసహస్రాణాం శంఖ ఇత్యభిధీయతే. ౩౪

టీ॥ శతసహస్రాణాం = లక్షలయొక్క; శతం = నూఱిటిని; మనీషిణః = పండితులు; కోటిం = కోటినిగా; ఆహుః = చెప్పుచున్నారు. కోటిసహస్రాణాం = వేయికోటులయొక్క; శతం = నూఱు; శంఖఇతి = శంఖమని; అభిధీయతే = చెప్పఁబడుచున్నది.

నూఱులక్షలు, కోటియనిచెప్పుచున్నారు; నూఱువేలకోట్లు, శంఖమనఁబడుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

శతం శంఖసహస్రాణాం మహాశంఖ ఇతి స్మృతః
మహాశంఖసహస్రాణాం శతం బృంద మితి స్మృతమ్. ౩౫

టీ॥ శంఖసహస్రాణాం = శంఖములవేలయొక్క; శతం = నూఱు; మహాశంఖఇతి = మహాశంఖమని; స్మృతః = చెప్పఁబడినది. మహాశంఖసహస్రాణాం = మహాశంఖంబులవేలయొక్క; శతం = నూఱు; బృందమితి = బృందమని; స్మృతం = చెప్పఁబడినది.

నూఱువేలశంఖంబులు మహాశంఖంబగుచున్నది; నూఱువేల మహాశంఖంబులుబృందమనిచెప్పఁబడుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

శతం బృందసహస్రాణాం మహా బృంద మితిస్మృతమ్
మహాబృందసహస్రాణాం శతం పద్మ మితిస్మృతమ్. ౩౬

టీ॥ బృందసహస్రాణాం = బృందములవేలయొక్క; శతం = నూఱు; మహాబృందమితి = మహాబృందమని; స్మృతం = చెప్పఁబడినది. మహాబృందసహస్రాణాం = మహాబృందములవేలయొక్క; శతం = నూఱు; పద్మమితి = పద్మమని; స్మృతం = చెప్పఁబడినది.

నూఱువేలబృందములు మహాబృంద

మని చెప్పఁబడినది; మహాబృందంబులు నూఱువేలు, పద్మంబగుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

శతం పద్మసహస్రాణాం మహాపద్మమితి స్మృతమ్
మహాపద్మసహస్రాణాం శతం ఖర్వమితి స్మృతమ్. ३४

టీక॥ పద్మసహస్రాణాం=పద్మంబుల వేలయొక్క; శతం=నూఱు; మహాపద్మమితి=మహాపద్మమని; స్మృతం= చెప్పఁబడినది. మహాపద్మసహస్రాణాం= మహాపద్మముల యొక్క వేలు; శతం= నూఱు; ఖర్వమితి = ఖర్వమని; స్మృతం=చెప్పఁబడినది.

నూఱు వేలపద్మంబులు మహాపద్మంబనంబడును; మహాపద్మంబులునూఱువేలు, ఖర్వంబనంబడును.

అని, తాత్పర్యము.

శతం ఖర్వసహస్రాణాం మహాఖర్వ మితి స్మృతమ్
మహాఖర్వసహస్రాణాం సముద్ర మభిధీయతే. ३५

టీక॥ ఖర్వసహస్రాణాం=ఖర్వముల వేలయొక్క; శతం=నూఱు; మహాఖర్వమితి=మహాఖర్వమని; స్మృతం= చెప్పఁబడినది. మహాఖర్వసహస్రాణాం= మహాఖర్వముల వేలయొక్క; శతం(అధ్యాహృతము)=నూఱు; సముద్రం=సముద్రముగా; అభిధీయతే=చెప్పఁబడుచున్నది.

నూఱు వేలఖర్వంబులు మహాఖర్వంబనఁబడుచున్నది; మహాఖర్వంబులు నూఱు వేలు, సముద్రంబనంబడును.

అని, తాత్పర్యము.

శతం సముద్రసాహస్ర మోఘ ఇత్యభిధీయతే
శత మోఘసహస్రాణాం మహౌఘఇతి విశ్రుతః. ३६

టీక॥ శతం=నూఱు; సముద్రసాహస్రం=సముద్రంబుల వేలు; ఓఘఇతి=ఓఘమని; అభిధీయతే=చెప్పఁబడుచున్నది. ఓఘసహస్రాణాం= ఓఘముల వేల

యొక్క; శతం=నూఱు; మహౌఘ ఇతి= మహౌఘమని ; విశ్రుతః=వినఁబడినది.

నూఱువేలసముద్రములు , ఓఘమని చెప్పఁబడును; నూఱువేల, యోఘములు,మహౌఘమనంబడును.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవం కోటిసహస్రేణ శంఖానాంచ శతేనచ
మహాశంఖసహస్రేణ తథా బృందశతేనచ. ౪౦
మహాబృందసహస్రేణ తథా పద్మశతేనచ
మహాపద్మసహస్రేణ తథా ఖర్వశతేనచ. ౪౧
సముద్రేణ శతేనైవ మహౌఘేన తథైవచ
ఏష కోటి మహౌఘేన సముద్రసదృశేనచ. ౪౨
విభీషణేన సచివైః రాక్షసైః పరివారితః
సుగ్రీవో వానరేంద్ర స్త్వాం యుద్ధార్థ మభివర్తతే
మహాబలవృతో నిత్యం మహాబలపరాక్రమః. ౪౩

టీక॥ ఏవం=ఇట్లు; కోటిసహస్రేణ=కోటులవేయింటిచేతను;తథా=అట్లు; శంఖానాంచ=శంఖములయొక్కయు; శతేనచ=నూఱుచేతను; మహాశంఖసహస్రేణ = మహాశంఖములవేయింటిచేతను;తథా=అట్లు;బృందశతేనచ = బృందములయొక్క నూఱుచేతను; మహాబృందసహస్రేణ=మహాబృందములయొక్క వేయింటిచేత;తథా = అట్లు; పద్మశతేనచ=పద్మంబులనూఱుచేతను;మహాపద్మసహస్రేణ= మహాపద్మములయొక్క వేయిచేతను;తథా=అట్లు; ఖర్వశతేనచ=ఖర్వములయొక్క నూఱుచేతను; శతేన=నూఱయిన; సముద్రేణైవ=సముద్రముచేతను ; తథైవచ=అట్లే; మహౌఘేన= మహౌఘముచేతను; సముద్రసదృశేనచ= సముద్రముతో సమానమయిన; మహౌఘేనచ = కోటిమహౌఘములచేతను ; విభీషణేన=విభీషణునిచేతను; సచివైః=(అతని)మంత్రులగు; రాక్షసైః= రాక్షసులచేతను; పరివారితః= పరివేష్టింపఁబడినవాఁడును;మహాబలవృతః=గొప్పసైన్యముచేఁ జుట్టఁబడినవాఁడును ;

నిత్యం = ఎల్లప్పుడును ; మహాబలపరాక్రమః= అధికమయినబలమునుబరాక్రమమునుగలవాఁడును; వానరేంద్రః= వానరరాజుండునగు; ఏషః= ఈ; సుగ్రీవః=సుగ్రీవుఁడు; త్వాం= నిన్నుగూర్చి; యుద్ధార్థం = యుద్ధముకొఱకు; అభివర్తతే=వచ్చుచున్నాఁడు.

వేయికోటులును నూఱుశంఖంబులును వేయి మహాశంఖంబులును నూఱుబృందంబులును వేయిమహాబృందంబులును, నూఱుపద్మంబులును, వేయిమహాపద్మంబులగు నూఱుఖర్వంబులును, నూఱుసముద్రంబులునుమహౌఘంబులునుగోటిమహౌఘంబులును, ఇట్లు, సముద్రంబువలెననంతంబయినమహాసేనంగూడి, విభీషణుండును అతనిమంత్రులగు రాక్షసులును వెంటనడవ, మహాబలపరాక్రమశాలియు, వానరరాజుండునగుసుగ్రీవుఁడు, నీతోయుద్ధముసేయవచ్చుచున్నాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

ఇమాం మహారాజ సమీక్ష్య వాహినీ
ముపస్థితాం ప్రజ్వలితగ్రహోపమామ్
తతః ప్రయత్నః పరమో విధీయతాం
యథా జయస్స్యాన్న పరైః పరాజయః. ४४

టీక॥మహారాజ= మహారాజుండవగు రావణుఁడా ! ప్రజ్వలితగ్రహోపమాం=జ్వలించుచున్నగ్రహముతోఁబోలికగలదియు;ఉపస్థితాం = వచ్చినదియునగు;ఇమాం=ఈ; వాహినీం=సేనను;సమీక్ష్య=చూచి ; తతః=అటుపిమ్మట; యథా=ఎట్లు;జయః= జయము; స్యాత్=కలుగునో; పరైః= శత్రువులచేత; పరాజయః= అపజయము;న=కలుగదో; తథా(అధ్యాహృతము)=అట్లు;పరమః=శ్రేష్ఠమయిన;ప్రయత్నః=ప్రయత్నము. విధీయతాం= చేయఁబడుఁగాక.

మహారాజుండవగు రావణుఁడా ! క్రూరగ్రహముంబోలె వెలుంగుచున్నయిమ్మహాసేనంజూచి, యింక , మనకు, జయముగలుగునట్లును, శత్రువులచేనపజయమురాకుండునట్లును, జక్కఁగాఁబ్రయత్నంబుగావింపుము. అని, శుకుండు, రావణునకుఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, అష్టావింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండాష్టావింశసర్గటీక,
ముగిసినది.

౨౯

ఏకోనత్రింశసర్గప్రారంభః.

శుకేనతు సమాఖ్యాతాం స్తాన్ దృష్ట్వా హరియూథపాన్
సమీపస్థాంశ్చ రామస్య భ్రాతరం స్వం విభీషణమ్. ౧
లక్ష్మణంచ మహావీర్యం భుజం రామస్య దక్షిణమ్
సర్వవానరరాజంచ సుగ్రీవం భీమవిక్రమమ్. ౨
కించిదా విగ్నహృదయో జాతక్రోధశ్చ రావణః
భర్త్సయామాస తౌ వీరౌ కథాంతే శుకసారణౌ. ౩

టీక॥ రావణః=రావణుఁడు; శుకేన=శుకునిచేత; సమాఖ్యాతాన్ = చెప్పఁబడిన; తాన్=ఆ; హరియూథపాన్=వానరశ్రేష్ఠులను; రామస్య = రామునియొక్క; సమీపస్థాన్ = సమీపముననున్న; స్వం=తన; భ్రాతరం=తమ్ముఁడయిన; విభీషణంచ= విభీషణుని; మహావీర్యం= అధికమయినపరాక్రమముగలవాఁడును; రామస్య=రామునియొక్క; దక్షిణం= కుడిదైన; భుజం=బాహువునగు; లక్ష్మణంచ= లక్ష్మణుని; సర్వవానరరాజం=సమస్తవానరులకుప్రభుండగు; భీమవిక్రమం= భయంకరమయిన పరాక్రమముగల; సుగ్రీవంచ=సుగ్రీవుని; దృష్ట్వాతు = చూచినంతనె; కించిత్= కొంచెము;

ఆవిగ్నహృదయః = భయమునొందిన మనస్సుగలవాఁడై; జాతక్రోధశ్చ=పుట్టినకోపముగలవాఁడునై;కథాంతే = కథయొక్క తుదయందు;వీరౌ= పరాక్రమశాలులగు; తౌ= ఆ; శుకసారణౌ= శుకసారణులను ; భర్త్సయామాస=బెదరించెను.

అంత, రావణుండు , శుకుండు చెప్పినవానరయూథపులనందఱను, రామునిసమీపంబుననున్నతనతమ్ముండగు విభీషణుని, మహాపరాక్రమశాలియు రాముని కుడిభుజమునయిన లక్ష్మణుని, భయంకరవీర్యుండునుసమస్తవానర రాజుండునగుసుగ్రీవుని,మఱియుహనుమంతుండుమొదలగు మేటివానరవీరులనుం జూచి,మనంబునంగొంచెము భయము నొంది, యంతంబరమకుపితుండై,పరాక్రమవంతులగునాశుకసారణులం జూచి, పరుషవచనంబులబెదరించెను.

అని, తాత్పర్యము.

అధోముఖౌ తౌ ప్రణతా వబ్రవీ చ్ఛుకసారణౌ
రోషగద్గదయా వాచా సంరబ్ధః పరుషం వచః. ౪

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)=ఆరావణుఁడు;సంరబ్ధః= వేగముతోఁగూడినవాఁడై; ప్రణతౌ=నమస్కరించినవారలును;అధోముఖౌ= క్రిందు మొగమయినముఖము గలవారలునగు;తౌ=ఆ;శుకసారణౌ=శుకసారణులనుగూర్చి; రోషగద్గదయా= కోపముచేడగ్గుత్తికగల; వాచా=మాటచేత;పరుషం= కఠినమయిన;వచః=మాటను;అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

ఆరావణుండు, తనకునమస్కరించి, మొగంబువంచుకొనియున్న శుకసారణులంజూచి, సంరంభంబునఁ, గోపముచేడగ్గుత్తికగదురఁ, బరుషవాక్యంబున,నిట్లని, చెప్పెను.అని, తాత్పర్యము.

న తావ త్సదృశంనామ సచివై రుపజీవిభిః
విప్రియం నృపతే ర్వక్తుం నిగ్రహే ప్రగ్రహే ప్రభోః. ౫

టీక॥ నిగ్రహే=నిగ్రహించుటయందును; ప్రగ్రహే = అనుగ్రహించుటయందును;ప్రభోః=సమర్థుఁడగు;నృపతేః=రాజునకు;ఉపజీవిభిః = ఆశ్ర

యించిజీవించునట్టి;సచివైః= మంత్రు లచేత; విప్రియం=అనిష్టమయినమాట ను;వక్తుం=చెప్పుటకు; తావత్=ఎంత మాత్రము;సదృశం=సరియయినది; న నామ=కాదుగదా!

నిగ్రహానుగ్రహంబులు సేయుటకుస మర్థుండగు, రాజునకు, అతనియొద్దబ్ర దుకుచుండుమంత్రులు, ఇట్లు, అప్రియ వార్తలంజెప్పుట, యెంతమాత్రముస రిగాదు.అని, తాత్పర్యము.

రిపూణాం ప్రతికూలానాం యుద్ధార్థ మభివర్తతామ్
ఉభాభ్యాం సదృశంనామ వక్తుమ ప్రస్తవే స్తవమ్. ౬

టీక॥ఉభాభ్యాం — ఇద్దఱిచేతను; అప్రస్తవే=అసమయమునందు ; ప్రతి కూలానాం = ప్రతికూలురును; యు ద్ధార్థం = యుద్ధముకొఱకు; అభివ ర్తతాం (అభివర్తమానానాం) = వచ్చుచున్నవారలునగు ; రిపూణాం= శత్రువులయొక్క ; స్తవం=స్తోత్రము ను; కర్తుం = చేయుటకు; సదృశం నామ=సరియాయేమి?.

ఇట్టియుద్ధారంభసమయంబున, మ నకుఁబ్రతికూలురును మనపైకి యుద్ధ మునకువచ్చినవారలునగుశత్రువులను , మీరిద్దఱునిట్లుస్తోత్రము సేయుట యు క్తమా?అని, తాత్పర్యము.

ఆచార్యా గురవో వృద్ధా వృథా వాం పర్యుపాసితాః
సారం ... రాజశాస్త్రాణా మనుజీవ్యం న గృహ్యతే. ౭

టీక॥యత్=... మువలన; రా జశాస్త్రాణాం= ...తిశాస్త్రముల యొక్క; సారం=ముఖ్యమయిన ; అ నుజీవ్యం=భృత్యకార్యము ; నగృహ్య తే=గ్రహింపఁబడలేదో;తత్ (అధ్యా హృతము)=అందువలన; వాం=(తృతీ యార్థమునందుషష్ఠి) మీచేత;ఆచా ర్యాః=ఆచార్యులును; గురవః=గురు వులును;వృద్ధాః=వృద్ధులును; వృథా= వ్యర్థముగా; పర్యుపాసితాః = ఉ పాసింపఁబడినారు.

మీరలు,రాజనీతిలోసార భూతమయిన భృత్యకార్యముదెలియకున్నారు, కావు న,మీరలు, ఆచార్యులనుగురువులనువృ

ద్ధులను సేవించినదంతయువ్యర్థము. అని, తాత్పర్యము.

గృహీతో వా నవిజ్ఞాతో భారో జ్ఞానస్య వోహ్యతే

టీక॥గృహీతోవా=గ్రహింపఁబడిన దైనను; నవిజ్ఞాతః=తెలియఁబడలేదు. జ్ఞానస్య=జ్ఞానముయొక్క ; భారః=భారము; ఊహ్యతేవా=మోయఁబడు చున్నదేమొ.

ఒకవేళ,మీరలు,నీతిశాస్త్రము గ ట్టిచేసినను; దానియర్థము తెలిసికొన లేదు;లేక అర్థము దెలిసియు, దానియ నుష్ఠానము లేకుండుటవలన , జ్ఞానభారమును,మోయుచున్నారు కాఁబోలు,

అని, తాత్పర్యము.

ఈదృశై స్సచివై ర్యుక్తో మూర్ఖై ర్దిష్ట్యా ధరామ్యహమ్

టీక॥అహం=నేను; మూర్ఖైః=మూఢులగు;ఈదృశైః = ఇట్టి; సచివైః=మంత్రులతో;యుక్తః= కూడిన వాఁడనై; దిష్ట్యా=అదృష్టముచేత; ధరామి=బ్రతికియున్నాను.

ఇట్టిమూర్ఖులగు మంత్రులంగూడి యుండుటవలన, నేనెప్పుడో శత్రువుల చేహతుఁడై యుండవలసినవాఁడను;దైవయోగంబున, బ్రతికియున్నాను.

అని, తాత్పర్యము.

కిన్ను మృత్యోర్భయం నాస్తి వక్తుం మాం పరుషం వచః
యస్య మే శాసతో జిహ్వా ప్రయచ్ఛతి శుభాశుభమ్. ౯

టీక॥శాసతః= ఆజ్ఞాపించుచున్న; యస్య=ఏ; మే=నాయొక్క; జిహ్వా=నాలుక;శుభాశుభం= మంగళమును అమంగళమును; ప్రయచ్ఛతి=ఇచ్చుచున్నదో.తం(అధ్యాహృతము)=అట్టి;మాం=నన్నుఁగూర్చి;పరుషం=కఠినమయిన;వచః=మాటను;వక్తుం=చెప్పుటకు;యువయోః(అధ్యాహృతము)=మీకు; మృత్యోః=మరణమువలన;భయం = వెఱపు; నాస్తికిన్ను=లేదా యేమి?

నేనాజ్ఞాపించిన, నామాటమాత్రమువలననే, శుభముగాని యశుభము

గానిగలుగునుగదా! అట్లుండఁగా, మీరు మరణంబునకుఁగూడ భయపడరా? మే మిః నాయెదుటనిట్టిపరుషవచనంబులాడితిరేః అని, తాత్పర్యము.

అప్యేవ దహనం స్పృష్ట్వా వనే తిష్ఠంతి పాదపాః
రాజదోషపరామృష్టా స్తిష్ఠంతే నాపరాధినః. ౧౦

టీక॥వనే = అడవియందు; దహనం=అగ్నిహోత్రమును; స్పృష్ట్వాపి= తాఁకియు; పాదపాః=వృక్షములు; తిష్ఠంత్యేవ= ఉండునే, రాజదోషపరామృష్టాః=రాజదోషముచేసంబంధింపఁబడిన; అపరాధినః=అపరాధులు; నతిష్ఠంతే(నతిష్ఠంతి)=ఉండరు.

అడవియందు దావానలంబుదగిలిన వృక్షంబులుగూడ క్షేమంబుననుండును; రాజకోపంబునకుఁ బాత్రులయినయపరాధులుమాత్రము, క్షేమంబునొందంజాలరు. అని, తాత్పర్యము.

హన్యా మహంత్విమౌ పాపౌ శత్రుపక్షప్రశంసకౌ
యది పూర్వోపకారైస్తు నక్రోధో మృదుతాం వ్రజేత్. ౧౧

టీక॥పూర్వోపకారైస్తు= మునుపటియుపకారములచేతమాత్రము; క్రోధః=కోపము; మృదుతాం=మెత్తనగుటను; నవ్రజేద్యది=పొందకుండునేని; అహంతు=నేనుమాత్రము; శత్రుపక్షప్రశంసకౌ=శత్రుపక్షమునుశ్లాఘించునట్టి; పాపౌ=పాపిష్ఠులగు; ఇమౌ= ఈ శుకసారణులను; హన్యాం = వధింపుదును.

వీరలుమున్ను నాకుఁగావించినయుపకారములుజ్ఞప్తికివచ్చుటవలన, నాకోపముతగ్గకుండునేని, నేను, ఇప్పుడే, శత్రుపక్షంబును బ్రశంసించిన పాపిష్ఠులగునీశుకసారణులను వధించి యుందును. అని, తాత్పర్యము.

అపధ్వంసత గచ్ఛధ్వం సన్నికర్షాదితో మమ
నహి వాం హంతు మిచ్ఛామి స్మరా మ్యుపకృతాని వామ్. ౧౨

టీక॥ అపధ్వంసత = స్థానముననుండి భ్రష్టులగుదురు. ఇతః = ఇచ్చటనుండి; మమ = నాయొక్క; సన్నికర్షాత్ = ప్రత్యక్షముననుండి; గచ్ఛధ్వం (గచ్ఛత) = పొండు. వాం = మిమ్ము; హంతుం = చంపుటకు; నేచ్ఛామిహి = కోరనుగదా! వాం = మీయొక్క; ఉపకృతాని = ఉపకారములను; స్మరామి = తలంచుచున్నాను.

మిమ్ము స్థానభ్రష్టులం గావించుట మంచిది; నాదగ్గి అనుండవలదు, పొండు; మీరు మున్ను పెక్కుపకారములం గావించినవారలు కావున, మిమ్ము వధింపనొల్లను. అని, తాత్పర్యము.

హతావేవ కృతఘ్నౌ తౌ మయి స్నేహపరాఙ్ముఖౌ

టీక॥ కృతఘ్నౌ = చేయఁబడినయుపకారములను మఱచినవారలును; మయి = నావిషయమయి; స్నేహపరాఙ్ముఖౌ = స్నేహమునకుఁ బెడమొగము గలవారలునగు; తౌ = అట్టిమీరలు; హతావేవ = చంపఁబడినవారలె.

మీరలు, కృతఘ్నులరనియు నాయందు స్నేహము లేనివారలనియు, విడిచిపెట్టుటచె, మిమ్ము వధించుటయగుచున్నది. అని, రావణుండు శుకసారణులతోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తౌతు సవ్రీళౌ తావుభౌ శుకసారణౌ. ౧౩
రావణం జయశబ్దేన ప్రతినంద్యాభి నిస్సృతౌ

టీక॥ తౌ = ఆ; శుకసారణౌ = శుకసారణులు; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్తౌతు = చెప్పఁబడినవారలయినంతనె; సవ్రీళౌ = సిగ్గుతోఁ గూడినవారలయి; రావణం = రావణుని; జయశబ్దేన = "జయ" యనుశబ్దము చేత; ప్రతినంద్య = పొగడి; అభినిస్సృతౌ = పోయిరి.

ఆ శుకసారణులిర్వురును, రావణుని మాటనువిని, లజ్జనొందినవారలయి, రావణుని జయశబ్దంబునం బొగడి, యంతం బోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

అబ్రవీత్తు దశగ్రీవ స్సమీపస్థం మహోదరమ్. ౧౪

టీక॥ దశగ్రీవః = రావణుండు; సమీపస్థం = సమీపంబుననున్న ; మహోదరం తు = మహోదరునిగూర్చియు; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

అంత, రావణుండు , తనసమీపంబుననున్న మహోదరుంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఉపస్థాపయ మే శీఘ్రం చారా న్నీతివిశారదాన్

టీక॥ మే = నాకొఱకు; నీతివిశారదాన్ = రాజనీతియందుఁబండితులయిన; చారాన్ = వేగులవాండ్రను; ఉపస్థాపయ = రావింపుము.

రాజనీతియందు మిక్కిలియుఁబండితులయినచారులను నాయొద్దకుఁదీసికొనిరమ్ము. అని, రావణుఁడు, మహోదరునకుం జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

మహోదర స్తథోక్తస్తు శీఘ్ర మాజ్ఞాపయ చ్చరాన్. ౧౫

టీక॥ మహోదరః = మహోదరుఁడు; తథా = అట్లు; ఉక్తస్తు = చెప్పఁబడినవాఁడైనంతనె; శీఘ్రం = శీఘ్రముగా; చరాన్ = వేగులవాండ్రను; ఆజ్ఞాపయత్ = ఆజ్ఞాపించెను.

మహోదరుండు , రావణునియాజ్ఞ చొప్పున , వేగులవాండ్రను రావణునియొద్దకురమ్మనియాజ్ఞాపించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతశ్చారా స్సంత్వరితాః ప్రాప్తాః పార్థివశాసనాత్
ఉపస్థితాః ప్రాంజలయో వర్ధయిత్వా జయాశిషా. ౧౬

టీక॥ తతః = అంత; చారాః = వేగులవాండ్రు; పార్థివశాసనాత్ = రాజాజ్ఞవలన; సంత్వరితాః = వేగిరపడినవారలయి; ప్రాప్తాః = వచ్చినవారలయి; ప్రాంజలయః = మంచిచేమోడ్పుగలవారలయి; జయాశిషా = జయప్రతిపాదకమయిన యాశీర్వచనముచేత; వర్ధయిత్వా = దీవించి; ఉపస్థితాః = సేవింపుచుండిరి.

అంతం జారపురుషులు, రాజాజ్ఞ

చూప్పన, వేగంబునవచ్చి , చేమోడ్పు గీలించి, "జయజయ" యనియాశీర్వాదముగావించి, కొలిచియుండిరి.
అని, తాత్పర్యము.

తా నబ్రవీ త్తతో వాక్యం రావణో రాక్షసాధిపః
చారాన్ ప్రత్యాయితాన్ శూరా న్భక్తాన్ విగతసాధ్వసాన్. ౧౭

టీక॥ తతః=అంత; రాక్షసాధిపః= రాక్షసులకుఁబ్రభుఁడయిన; రావణః= రావణుఁడు; ప్రత్యాయితాన్= నమ్మకముంచఁదగినవారలును; శూరాన్= యుద్ధమునందుభయములేనివారలును ; భక్తాన్=రాజభక్తిగలవారలును ; విగతసాధ్వసాన్= పోయినశత్రుభయముగలవారలునగు ; తాన్=ఆ; చారాన్=వేగులవాండ్రనుగూర్చి ; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అంత , రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుండు , విశ్వసనీయులునుశూరులును శత్రుభయములేనివారలు రాజభక్తిగల వారలునగునాచారులంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇతో గచ్ఛత రామస్య వ్యవసాయం పరీక్షథ
మంత్రి ష్వభ్యంతరా యేస్య ప్రీత్యా తేన సమాగతాః. ౧౮

టీక॥ ఇతః=ఇచ్చటనుండి; గచ్ఛత= పొండు. రామస్య=రామునియొక్క; వ్యవసాయం=ప్రయత్నమును; పరీక్షథ(పరీక్షధ్వం)=పరీక్షింపుఁడు. మంత్రిషు= మంత్రులయందు ; యే=ఎవ్వరు; అస్య=ఈరామునికి; అభ్యంతరాః= అంతరంగభూతులో; తేన=అతనితో; ప్రీత్యా=స్నేహముచేత; సమాగతాః= చేరినవారలో; తానపి (అధ్యాహృతము)=వారలనుగూడ; పరీక్షధ్వం (అధ్యాహృతము)=పరీక్షింపుఁడు.

మీరిచ్చటనుండి, రామునొద్దకుఁబోయి , యతనివ్యవసాయంబెట్టిదైనదియు, నతనికంతరంగభూతులుప్రియులునగుమంత్రులెవ్వరైనదియుఁ బరీక్షించిరండు. అని, తాత్పర్యము.

కథం స్వపితి జాగర్తి కి మన్యచ్చ కరిష్యతి

విజ్ఞాయ నిపుణం సర్వ మాగంతవ్య మశేషతః. ౧౯

టీక॥ రామః (అధ్యాహృతము)= రాముఁడు; కథం=ఎట్లు; స్వపితి= నిదురించుచున్నాఁడు? జాగర్తి= మేలుకొనుచున్నాఁడు? అన్యచ్చ= ఇతరమును; కిం= దేనిని; కరిష్యతి=చేయును? సర్వం= సమస్తమును; నిపుణం= సామర్థ్యము దోఁచునట్లుగా ; అశేషతః=నిశ్శేషముగా; విజ్ఞాయ= తెలిసికొని ; ఆగంతవ్యం=వచ్చుటకావలసినది.

రాముండు, ఎట్లునిదురించును? ఎట్లుమేలుకొనును? మఱియేమేమి కార్యము సేయఁదలంచియున్నాఁడు? ఈసంగతుల నన్నింటిని సామర్థ్యంబునం జక్కఁగాఁ దెలిసికొని, రావలయును. అని, తా.

చారేణ విదిత శ్శత్రుః పండితై ర్వసుధాధిపైః
యుద్ధే స్వల్పేన యత్నేన సమాసాద్య నిరస్యతే. ౨౦

టీక॥ పండితైః= బుద్ధిమంతులగు; వసుధాధిపైః = రాజులచేత; చారేణ= వేగులవానిచేత; విదితః = తెలిసికొనఁబడిన; శత్రుః= శత్రువు; యుద్ధే= యుద్ధమునందు; సమాసాద్య = పొంది ; స్వల్పేన= కొంచెమయిన; యత్నేన= ప్రయత్నముచేత; నిరస్యతే= జయింపఁబడుచున్నాఁడు.

బుద్ధిమంతులగు రాజులు, చారుని వలన, శత్రువుతెఱంగంతయు నెఱింగి, యుద్ధంబున ననాయాసంబుగా శత్రువును జయింతురు. అని రావణుఁడు చారులతోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

చారాస్తు తే తథే త్యుక్త్వా ప్రహృష్టా రాక్షసేశ్వరమ్
శార్దూల మగ్రతః కృత్వా తత శ్చక్రుః ప్రదక్షిణమ్. ౨౧

టీక॥ తతః= అంత; తే= ఆ; చారాః= వేగులవాండ్రును; తథేతి= అట్లు యని; ఉక్త్వా= చెప్పి; ప్రహృష్టాః = మిక్కిలియు సంతసించినవారలయి; శార్దూలం= శార్దూలుని; అగ్రతః = ముందట; కృత్వా= చేసికొని; రాక్షసేశ్వరం= రాక్షసులకుఁ బ్రభుఁడైన రావణుసింగూర్చి; ప్రదక్షిణం= ప్రదక్షి

ణమును; చక్రుః=చేసిరి.

అంతనాచారులు, రావణుని మాటనువిని, యట్లేయగుయయ్యాకొని , పరిమసంతుష్టులయి, శార్దూలుసించురి స్మరించుకొని , రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునకుఁ బ్రదక్షిణంబుగావించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తత స్తే త మ్మహాత్మానం చారా రాక్షసస త్తమమ్
కృత్వా ప్రదక్షిణం జగ్ము ర్యత్ర రామ స్సలక్ష్మణః. ౨౨

టీక॥ తతః=అంత ; తే=ఆ; చారాః=వేగులవాండ్రు ; మహాత్మానం=అధికమయినపరాక్రమముగల ; తం=ఆ; రాక్షసస త్తమం= రాక్షసశ్రేష్ఠుం డగురావణునిగూర్చి; ప్రదక్షిణం=ప్రదక్షిణమును; కృత్వా=చేసి; యత్ర= ఎచ్చట; సలక్ష్మణః=లక్ష్మణునితోఁగూడిన; రామః=రాముఁడు; అస్తి (అధ్యాహృతము)=ఉన్నాఁడో; తత్ర (అధ్యాహృతము)= అచ్చటికి ; జగ్ముః=పోయిరి.

అట్లు, ఆచారులు, మహాపరాక్రమశాలియగు నా రావణునకుఁ బ్రదక్షిణంచి, తత్క్షణంబ రామలక్ష్మణులుండుస్థలంబునకుఁబోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

తే సువేలస్య శైలస్య సమీపే రామలక్ష్మణౌ
ప్రచ్ఛన్నా దదృశు గత్వా ససుగ్రీవవిభీషణౌ. ౨౩

టీక॥ తే=ఆచారులు; గత్వా=పోయి; సువేలస్య=సువేలమను; శైలస్య=పర్వతముయొక్క; సమీపే=సమీపమునందు ; ప్రచ్ఛన్నాః=కప్పఁబడినవారలయి, వేషాంతరధారులయియనుట; ససుగ్రీవవిభీషణౌ= సుగ్రీవునితోను విభీషణునితోనుంగూడిన ; రామలక్ష్మణౌ= రామలక్ష్మణులను ; దదృశుః= చూచిరి.

ఆచారులు, పోయి, మఱియొకరూపముధరించి, సువేలపర్వతసమీపంబున, సుగ్రీవవిభీషణసహితులయియున్న రామలక్ష్మణులంజూచిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రేక్షమాణాశ్చమూం తాంచ బభూవుర్భయవిక్లబాః

టీక॥ తే (అధ్యాహృతము)= ఆ చారులు; తాం=ఆ; చమూంచ= సేనను; ప్రేక్షమాణాశ్చ=చూచుచును; భయవిక్లబాః= భయముచేఁబీడింపఁబడినవారలు; బభూవుః=అయిరి.

ఆచారులు, రామలక్ష్మణులను, ఆ వానరసేననుంజూచినంతనె, మిక్కిలి యుభయంబునొందిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తేతు ధర్మాత్మనా దృష్టా రాక్షసేంద్రేణ రాక్షసాః. ౨౪

టీక॥ తే=ఆ; రాక్షసాస్తు= చారులయిన రాక్షసులును; ధర్మాత్మనా=ధర్మస్వభావుఁడగు; రాక్షసేంద్రేణ= రాక్షసరాజుఁడగువిభీషణునిచే; దృష్టాః=చూడఁబడినారు.

ధర్మాత్ముండగువిభీషణుండు, ఆ చారులంగనుంగొనెను.

అని, తాత్పర్యము.

విభీషణేన తత్రస్థా నిగృహీతా యదృచ్ఛయా

టీక॥ తత్రస్థాః= ఆసేనయందున్న చారులు; యదృచ్ఛయా=డబ్బాటుచేత; విభీషణేన= విభీషణునిచేత; నిగృహీతాః=పట్టుపడినారు.

ఆచారులు, ఆసేనయందుఁదిరుగుచుండి, ఆకస్మికముగావిభీషణునిచేఁబట్టుకొనఁబడిరి. అని, తాత్పర్యము.

శార్దూలో గ్రాహితస్త్వేకః పాపోయమితి రాక్షసః. ౨౫

టీక॥ శార్దూలః= శార్దూలుండను; రాక్షసః=రాక్షసుఁడు; అయం= ఈతఁడు; పాపః=దుష్టుఁడు. ఇతి=అని; గ్రాహితః=పట్టియివ్వఁబడెను.

అందు, శార్దూలుండుమిక్కిలియు దుష్టుండని, విభీషణుండతనివానరులచేతకింబట్టియిచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.

మోచితస్సోపి రామేణ వధ్యమానః ప్లవంగమైః

టీక॥ప్లవంగమైః= వానరులచేత; వధ్యమానః= వధింపఁబడుచున్న; సోపి=ఆశార్దూలుండును; రామేణ = రామునిచేత; మోచితః=విడిపింపఁబడినాఁడు.

వానరులాశార్దూలుని వధింపఁబూన, రాముండు వానివిడిపించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఆనృశంస్యేన రామస్య మోచితా రాక్షసాః పరే. ౨౬

టీక॥రామస్య= రామునియొక్క; ఆనృశంస్యేన=దయచేత; పరే= ఇతరులయిన; రాక్షసాః=రాక్షసులు; మోచితాః=విడిపింపఁబడినారు.

మఱియు, రాముఁడు దయచే,నితరచారులనుంగూడ, విడిపించెను. అని, తాత్పర్యము.

వానరై రర్దితా స్తేతు విక్రాంతై ర్లఘువిక్రమైః

పునర్లంకా మనుప్రాప్తా శ్శ్వసంతో నష్టచేతసః. ౨౭

టీ॥తేతు=ఆచారులును;విక్రాంతైః=పరాక్రమముగలవారలును; లఘువిక్రమైః= శీఘ్రమయినపరాక్రమముగలవారలునగు; వానరైః=వానరులచేత; అర్దితాః=పీడింపఁబడినవారలయి; శ్వసంతః= ఊర్పులువుచ్చుచు; నష్టచేతసః= పోయినమనస్సు గలవారలయి; పునః=మఱల;లంకాం=లంకాపురిని;అనుప్రాప్తాః=పొందినారు.

ఆచారులు, అట్లుపరాక్రమవంతులును శీఘ్రవిక్రములునగువానరులచేఁ దెబ్బలుదిని,నిట్టూర్పులువుచ్చుచు, విమనస్కులయి,మఱల,నెట్టకేలకు,లంకంజేరిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతో దశగ్రీవ ముపస్థితా స్తు తే

చారా బహిర్నిత్యచరా నిశాచరాః

గిరే స్సువేలస్య సమీపవాసినం

న్యవేదయన్ భీమబలం మహాబలాః. ౨౮

టీక॥ తతః= ఆటుపిమ్మట; బహిః=నిర్గత్యచరాః= బయిటనెల్లప్పుడును దిరుగుచుండువారలును; మహాబలాః = అధికమయినబలముగలవారలునగు; నిశాచరాః=రాక్షసులయిన; తే=ఆచారులు; దశగ్రీవం=రావణునికి;ఉపస్థితాః=పొందినవారలయినంతనే; సువేలస్య= సువేలమను; గిరేః= పర్వతము యొక్క; సమీపవాసినం=సమీపముననుండునట్టి; భీమబలం= భయంకరమయినబలముగలరామునిని;న్యవేదయన్ = తెలిపిరి.

అంతట,బరరాష్ట్రవృత్తాంతములనెఱుంగటకై యెల్లప్పుడును నితరదేశములసంచారముసేయువారలునుమహాబలశాలులునగునాచారులు, రావణుని యొద్దకుంబోయి , భయంకరబలుండగురాముండు సువేలాద్రిసమీపంబునను న్నాఁడని, విన్నవించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, ఏకోనత్రింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది,పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు , శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండైకోన త్రింశసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీ

త్రింశసర్గప్రారంభః.

తత స్త మక్షోభ్యబలం లంకాధిపతయే చరాః
సువేలే రాఘవం శైలే నివిష్టం ప్రత్యవేదయన్. ౧

టీక॥ తతః=అంతట;చరాః= చారులు;లంకాధిపతయే=లంకాప్రభుండగు రావణునికొఱకు ; సువేలే=సువేలము;శైలే=పర్వతమునందు; నివిష్టం=విడిసిన;అక్షోభ్యబలం=కలంతపెట్టరాని సేనగల;తం=ఆ;రాఘవం= రాముని;

ప్రత్యవేదయన్ = విన్నవించిరి.

అంత, నాశార్దూలాదిచారులు, రాముండు లెక్కలేనివానరసేనతోసువేలపర్వతప్రాంతంబున విడిసియున్నాం డని రావణునకుం జెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

చారాణాం రావణ శ్శ్రుత్వా ప్రాప్తం రామం మహాబలమ్
జాతోద్వేగోఽభవ త్కించి చ్ఛార్దూలం వాక్య మబ్రవీత్. ౨

టీక॥ రావణః = రావణుండు; చారాణాం = (పంచమ్యర్థమందుషష్ఠి) చారులవలన; మహాబలం = అధికమయినబలముగల; రామం = రాముని; ప్రాప్తం = వచ్చినవానింగా; శ్రుత్వా = విని; కించిత్ = కొంచెము; జాతోద్వేగః = కలిగినభయముగలవాఁడు; అభవత్ = ఆయెను. శార్దూలం = శార్దూలునిగూర్చి; వాక్యం = మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

రావణుండు, చారులమాటలవలన, మహాబలుండగు రాముండు వచ్చినాఁడని విని, కొంచెము భయమునొంది, శార్దూలుంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

అయథావ చ్చ తే వర్ణో దీనశ్చాసి నిశాచర
నాసి కచ్చి దమిత్రాణాం క్రుద్ధానాం వశ మాగతః. ౩

టీక॥ నిశాచర = రాక్షసుఁడా! తే = నీయొక్క; వర్ణశ్చ = రంగును; అయథావత్ = ఎప్పటివంటిదిగాదు. దీనశ్చ = దుఃఖితుండవును; అసి = అగుచున్నావు. క్రుద్ధానాం = కోపమునొందిన; అమిత్రాణాం = శత్రువులయొక్క; వశం = అధీనతను; ఆగతః = పొందినవాఁడవు; నాసి కచ్చిత్ = కావుగదా?

శార్దూలుఁడా! నీముఖకాంతి యెప్పటివలె లేదు; మిక్కిలియు దీనుండవై యున్నావు; శత్రువులు క్రుద్ధులయి నిన్నేమియుఁ జేయలేదుగదా! అని, రావణుండు, శార్దూలునితోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇతి తేనా నుశిష్టస్తు వాచం మంద ముదీరయత్

తదా రాక్షసశార్దూలం శార్దూలో భయవిహ్వలః. ౪

టీక॥ తదా= అప్పుడు; శార్దూలః=శార్దూలుఁడు; ఇతి= ఇట్లు; తేన=ఆరావణునిచేత;అనుశిష్టస్తు= అడుగఁబడినవాఁడైనంతనే;భయవిహ్వలః= భయముచే నవయవములస్వాధీనతదప్పినవాఁడై; రాక్షసశార్దూలం=రాక్షసశ్రేష్ఠుండగురావణునిగూర్చి; మందం=తిన్నఁగా; వాచం=మాటను; ఉదీరయత్=చెప్పెను.

అంత, శార్దూలుండు, రావణునిమాటనువిని, పరమభీతుండై, రాక్షసోత్తముఁడగురావణునింజూచి , మందవచనంబుననిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

న తే చారయితుం శక్యా రాజన్ వానరపుంగవాః

టీక॥ రాజన్=రాక్షసరాజుండవగురావణుఁడా! తే=ఆ ; వానరపుంగవాః = వానరోత్తములు ; చారయితుం= వేగులవాండ్రిచేఁగనుంగొనుటకు; శక్యాః = అలవియయినవారలు; న=కారు.

రాక్షసరాజుండవగురావణుఁడా! ఆవానరోత్తములువేగులవాండ్రకుసాధ్యులుకారు.అని, తాత్పర్యము.

విక్రాంతా బలవంతశ్చ రాఘవేణచ రక్షితాః. ౫
నాపి సంభాషితుం శక్యా స్సంప్రశ్నోఽత్ర న లభ్యతే

టీక॥ విక్రాంతాః=పరాక్రమముగలవారలును; బలవంతశ్చ=అధికమయినబలముగలవారలును; రాఘవేణ=రామునిచేత ; రక్షితాశ్చ= రక్షింపఁబడినవారలునగు; తే(అధ్యాహృతము)= ఆవానరులు; సంభాషితుమపి= మాటలాడుటకైనను; నశక్యాః = అలవియయినవారలుకారు. అత్ర=వీరివిషయమందు; సంప్రశ్నః=పరీక్షించుట ; న లభ్యతే=పొందఁబడదు.

వానరులు , మహాపరాక్రమశాలులుమహాబలశాలులు రామరక్షితులుంగావున, వారితోమాటలాడుటయునశక్యముగానున్నది; వారలఁబరీక్షించుట

మెంతమాత్రముసాధ్యముగాదు. అని, తాత్పర్యము.

సర్వతో రక్ష్యతే పంథా వానరైః పర్వతోపమైః. ౬
ప్రవిష్టమాత్రే జ్ఞాతో హం బలే తస్మి న్నచారితే

టీక॥ సర్వతః = అంతటను; పంథాః=మార్గము; పర్వతోపమైః=పర్వతములతోఁబోల్కిగల; వానరైః=వానరులచేత; రక్ష్యతే=రక్షింపఁబడుచున్నది. అహం=నేను; తస్మిన్=ఆ; బలే=సైన్యము; ప్రవిష్టమాత్రే=ప్రవేశింపఁబడినంతనె; అచారితే=సంచరింపఁబడకుండఁగానే; జ్ఞాతః= తెలియఁబడినాను.

ఎటుచూచినను బర్వతాకారులగు వానరులు మార్గంబులం గావలియున్నారు; నేనాసైన్యంబుఁజొచ్చితిని,ఇంకనెచ్చటనుజూడంగూడలేదు; ఇంతలో పలనె, నన్నుఁగనుంగొనిరి.

అని, తాత్పర్యము.

బలా ద్గృహీతో రక్షోభి ర్బహుధా స్మి విచాలితః. ౭

టీక॥ అహం(అధ్యాహృతము) = నేను; రక్షోభిః = రాక్షసులచేత; బలాత్=బలిమివలన; గృహీతః= పట్టుకొనఁబడినవాఁడనై; బహుధా= పెక్కువిధములను; విచాలితః=త్రిప్పఁబడినవాఁడను; అస్మి=అయితిని.

విభీషణసచివులగు రాక్షసులునన్ను బలాత్కారంబునంబట్టిబహువిధంబుల నేలంబొరలించిరి. అని, తాత్పర్యము.

జానుభి ర్ముష్టిభి ర్దంతై స్తలైశ్చా భిహతో భృశమ్
పరిణీతో స్మి హరిభి ర్బలవద్భి రమర్షణైః. ౮

టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము)= నేను;భృశం=మిక్కిలియు;అమర్షణైః=కోపముగలవారలును;బలవద్భిః=అధికమయినబలముగలవారలునగు ; హరిభిః=వానరులచేత; జానుభిః= మోఁకాళ్లచేతను; ముష్టిభిః = పిడికిళ్లచే

[illegible]టనొకటని; కురు = చేయుము . అ [illegible] ఈ రామునికొఱకు; సీతాంవా = [illegible]; ఆశు = శీఘ్రముగా; [illegible] = ఇమ్ము. సుయుద్ధంవా = మంచి యుద్ధమునను; ప్రదీయతాం = ఇవ్వఁబడుఁగాక.

రాముండు, ఇంకస్వల్పకాలంబున సేనప్రాకారంబునావరించును ; నీవు, శీఘ్రమున , నీ రెంట నొకటినే చేసిం జేయుము ; రామునకు సీతాదేవినే నియొసంగుము; లేక , చక్కఁగాయుద్ధమైనను గావింపుము. అని, శార్దూలుండు రావణునితోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

మనసా తం తదా ప్రేక్ష్య తచ్ఛ్రుత్వా రాక్షసాధిపః
శార్దూలం సుమహ ద్వాక్య మథో వాచ స రావణః. ౧౪

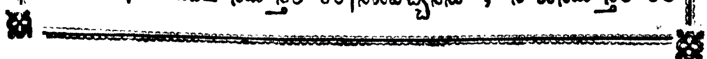
టీక॥ అథ=అంత; రాక్షసాధిపః= రాక్షసరాజుండగు; సః=ఆ; రావణః= రావణుఁడు; తదా=అప్పుడు; తత్= ఆమాటను; శ్రుత్వా=విని; మనసా= మనస్సుచేత; ప్రేక్ష్య = ఆలోచించి; తం=ఆ; శార్దూలం= శార్దూలుని గూర్చి; సుమహత్= మిక్కిలియుగొప్పదగు; వాక్యం=మాటను; ఉవాచ= చెప్పెను.

అంతనారావణుండు, శార్దూలుని మాటనువిని, మనసుననాలోచించి, యాశార్దూలుంజూచి, గొప్పమాటం జెప్పెను. అని; తాత్పర్యము.

యది మాం ప్రతి యుధ్యేరన్ దేవగంధర్వదానవాః
నైవ సీతాం ప్రదాస్యామి సర్వలోకభయాదపి. ౧౫

టీక॥ మాంప్రతి=నన్నుఁగూర్చి ; దేవగంధర్వదానవాః = దేవతలును గంధర్వులును దానవులును ; యుధ్యేరన్ యది=యుద్ధముసేయుదురేని; తదాపి(అధ్యాహృతము)=అప్పుడును ; సర్వలోకభయాదపి= సమస్తలోకంబులవలనిభయమువలనను; సీతాం=సీతాదేవిని; నైవప్రదాస్యామి=ఇవ్వనే యివ్వను.

దేవతలునుగంధర్వులునుదానవులును ఒక్కమొగినాపైకి యుద్ధమునకువచ్చినను , నాకుసమస్తలోకం

బులవలనను భయంబు వాటిల్లినను, నేను, రామునకుసీతనివ్వను. అని, రావణుండు, శార్దూలునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్వా మహాతేజా రావణః పున రబ్రవీత్

టీక॥ మహాతేజాః= అధికమయిన పరాక్రమముగల; రావణః=రావణుఁడు; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్త్వా=చెప్పి; పునః=మఱల; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

మహాతేజుండగు రావణుండు, ఈ ప్రకారమున శార్దూలునితోఁజెప్పి, మఱలనిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

చారితా భవతా సేనా కే త్ర శూరాః ప్లవంగమాః. ౧౬

టీక॥భవతా=నీచేత; సేనా=వానరసేన; చారితా=సంచరింపఁబడినది. అత్ర=ఇందు; శూరాః=యుద్ధమునందు భయములేనట్టి; ప్లవంగమాః=వానరులు; కే=ఎవ్వరు?

నీవు వానరసేనయంతయుఁ జూచినావుగదా! అందు, శూరులగువానరులెవ్వరు? చెప్పుము. అని, తాత్పర్యము.

కీదృశాః కింప్రభా స్సౌమ్య వానరా యే దురాసదాః
కస్య పుత్రాశ్చ పౌత్రాశ్చ తత్త్వ మాఖ్యాహి రాక్షస. ౧౭

టీక॥సౌమ్య=శాంతుఁడవగు; రాక్షస=శార్దూలుఁడా! యే = ఏ; వానరాః=వానరులు; దురాసదాః=చెనకఁగూడనివారలో; తే (అధ్యాహృతము)=వారలు; కీదృశాః=ఎట్టివారలు? కింప్రభాః = ఏమిప్రభావముగలవారలు? కస్య=ఎవ్వనియొక్క; పుత్రాశ్చ=కొడుకులును? పౌత్రాశ్చ = మనుమలును? తత్త్వం= యథార్థమును; ఆఖ్యాహి=చెప్పుము.

సౌమ్యుండవగు శార్దూలుఁడా! అందుమహాపరాక్రమశాలులగువానరులు, ఎట్టివారలు? వారిప్రభావమెట్టిది? వారలెవ్వరి కొడుకులు? ఎవ్వరిమనుమలు? ఈసంగతియంతయుఁజక్కఁగాఁజెప్పుము. అని, తాత్పర్యము.

తథా త్ర ప్రతిపత్స్యామి జ్ఞాత్వా తేషాం బలాబలమ్
అవశ్యం బలసంఖ్యానం కర్తవ్యం యుద్ధ మిచ్ఛతామ్. ౧౮

టీ॥ తథా=అట్లు; తేషాం=అవానరులయొక్క; బలాబలం=బలాబలమును; జ్ఞాత్వా=ఎఱింగి; అత్ర=వీరివిషయమును; ప్రతిపత్స్యామి=తెలిసికొనెదను. యుద్ధం=పోరును; ఇచ్ఛతాం=కోరుచున్నవారలకు; అవశ్యం=అవశ్యముగా; బలసంఖ్యానం=బలముయొక్క యెంగటు; కర్తవ్యం=చేయఁబడవలసినది.

అట్లు, నీవలననవ్వానరుల బలాబలంబు లెఱింగి, వారలవిషయమయి చేయవలసినదానిం దెలిసికొనెదను; యుద్ధము సేయువారలు, అవశ్యము, శత్రుబలంబుఁ దెలుసుకొనవలయును. అని, రావణుండు, శార్దూలునితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అథైవ ముక్త శ్శార్దూలో రావణేనోత్తమ శ్చరః
ఇదం వచన మారేభే వక్తుం రావణసన్నిధౌ. ౧౯

టీ॥ అథ=అంత; ఉత్తమః=శ్రేష్ఠుండగు; చరః=వేగులవాఁడైన; శార్దూలః=శార్దూలుండు; రావణేన=రావణునిచేత; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తః=చెప్పఁబడినవాఁడై; రావణసన్నిధౌ=రావణునిసమీపమునందు; ఇదం=ఈ; వచనం=మాటను; వక్తుం=చెప్పుటకు; ఆరేభే=ఆరంభించెను.

అంత, నుత్తమచారుండగు శార్దూలుండు, ఇట్లు రావణుండు చెప్పినమాటనువిని, రావణునకిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అథ ఋక్షరజసః పుత్రో యుధి రాజా సుదుర్జయః
గద్గదస్యాథ పుత్రోత్ర జాంబవానితి విశ్రుతః. ౨౦

టీక॥ అథ=ఇంక; ఋక్షరజసః=ఋక్షరజునియొక్క; పుత్రః=కొడుకైన; రాజా=వానరరాజుండగు సుగ్రీవుఁడు; యుధి=యుద్ధమునందు; సుదుర్జయః=జయింపనలవిగానివాఁడు. అథ=మఱియు; అత్ర=ఇందు; గద్గదస్య=

గద్గదునియొక్క; పుత్రః=కొడుకు; జాంబవానితి=జాంబవంతుండని; విశ్రుతః= ప్రసిద్ధుఁడు.

ఋక్షరజునికొడుకు వానరరాజుం డగుసుగ్రీవుఁడు, యుద్ధంబునమిక్కిలి యుదుజఁయుఁడు; జాంబవంతుండను వాఁడుగద్గదునికొడుకు.

అని, తాత్పర్యము.

గద్గదస్యైవ పుత్రోన్యో గురుపుత్ర శ్శతక్రతోః
కదనం యస్య పుత్రేణ కృత మేకేన రక్షసామ్. ౨౧

టీక॥ అన్యః=మఱియొకఁడు, ధూమ్రుండనుట; గద్గదస్య= గద్గదునియొక్క; పుత్రఏవ=కొడుకే. యస్య=ఎవ్వనియొక్క; పుత్రేణ=కొడుకైన హనుమంతునిచేత; ఏకేన = ఒకనిచేత నే; రక్షసాం=రాక్షసులయొక్క; కదనం=చంపుట; కృతం = చేయఁబడినదో; సః(అధ్యాహృతము)=అతండు; శతక్రతోః=ఇంద్రునియొక్క; గురుపుత్రః=ఆచార్యుఁడైనబృహస్పతియొక్క కొడుకు.

గద్గదునికొడుకుమఱియొకండుధూమ్రుండనువాఁడున్నాఁడు, ఎవ్వండు, ఒకఁడే, యుద్ధంబుననక్షాదిరాక్షసులఁజెకఁడ్రుజంపెనో, అట్టిహనుమంతునితండ్రి, కేసరియనువాఁడు, బృహస్పతిపుత్రుండు.

అని, తాత్పర్యము.

సుషేణశ్చాపి ధర్మాత్మా పుత్రో ధర్మస్య వీర్యవాన్
సౌమ్య స్సోమాత్మజ శ్చాత్ర రాజన్ దధిముఖః కపిః. ౨౨

టీక॥ రాజన్= రాక్షసరాజుండవగు రావణుఁడా! వీర్యవాన్= అధికమయినపరాక్రమముగలవాఁడును; ధర్మాత్మా=ధర్మస్వభావుండునగు; సుషేణశ్చాపి=సుషేణుఁడును; ధర్మస్య=వరుణునియొక్క; పుత్రః=కొడుకు. అత్ర=ఇందు; సౌమ్యః=తిన్ననివాఁడగు; దధిముఖః=దధిముఖుండను; కపిశ్చ = వానరుండును; సోమాత్మజః= చంద్రునికొడుకు.

రాక్షసరాజుండవగు రావణుఁడా! మహాపరాక్రమశాలియు ధర్మాత్ముండునగుసుషేణుండనువాఁడు, వరుణునిపుత్రుండు; సౌమ్యుండగుదధిముఖు

డుచంద్రునిపుత్రుండు. అని, తాత్పర్యము.

సుముఖో దుర్ముఖ శ్చాత్ర వేగదర్శీ చ వానరః
మృత్యు ర్వానరరూపేణ నూనం సృష్ట స్స్వయంభువా. ౨౩

టీక॥అత్ర= ఈసేనయందు;సుముఖః=సుముఖుండును;దుర్ముఖశ్చ= దుర్ముఖుండును; వేగదర్శీ= వేగదర్శియు;వానరశ్చ=వానరుండును; స్వయంభువా=బ్రహ్మదేవునిచేత;వానరరూపేణ=వానరరూపముచేత;సృష్టః=సృజింపఁబడిన; మృత్యుః=మృత్యువు. నూనం=నిశ్చయము.

సుముఖుండును దుర్ముఖుండును వేగదర్శియును వీరలు కోఁతికరుసు, మృత్యువేయీవానరరూపంబున బ్రహ్మదేవునిచే సృజింపఁబడియెం గాఁబోలునని యనందగియొప్పుదురు.

అని, తాత్పర్యము.

పుత్రో హుతవహస్యాథ నీల స్సేనాపతి స్స్వయమ్
అనిలస్య చ పుత్రో త్ర హనుమానితి విశ్రుతః. ౨౪

టీక॥అథ=మఱియు; సేనాపతిః=సేనానాయకుండగు; నీలః=నీలుఁడు; స్వయం=తాను; హుతవహస్య= అగ్నిహోత్రునియొక్క; పుత్రః=కొడుకు. అత్ర=ఇందు; అనిలస్య=వాయువుయొక్క; పుత్రశ్చ=కొడుకును; హనుమానితి=హనుమంతుండని; విశ్రుతః=ప్రసిద్ధుఁడు.

మఱియు, వానరసేనానాయకుండగు నీలుండు, అగ్నిహోత్రునికొడుకు; మున్ను కేసరిపుత్రుండని చెప్పఁబడిన హనుమంతుండు, వాయుదేవునిబీజంబునఁ బుట్టినవాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

నప్తా శక్రస్య దుర్ధర్షో బలవా నంగదో యువా
మైందశ్చ ద్వివిదశ్చోభౌ బలినా వశ్విసంభవౌ. ౨౫

టీక॥దుర్ధర్షః = ఎదిరింపనలవిగానివాఁడును;యువా= యౌవనవంతుండునగు; అంగదః=అంగదుఁడు; శక్రస్య=ఇంద్రునియొక్క; నప్తా=మను

మఁడు. బలినౌ= బలవంతులగు; మైంద శ్చ= మైందుండును; ద్వివిదశ్చ= ద్వివిదుండును; ఉభౌ=ఇద్దఱును; అశ్విసంభవౌ= అశ్వినీదేవతలవలనఁబుట్టినవారలు.

దుర్ధర్షుఁడగు నంగదుండు, దేవేంద్రుని మనుమఁడు ; బలవంతులగు మైందద్వివిదులు, అశ్వినీదేవతల కొడుకులు. అని, తాత్పర్యము.

పుత్రా వైవస్వతస్యాత్ర పంచ కాలాంతకోపమాః
గజో గవాక్షో గవయ శ్శరభో గంధమాదనః. ౨౮

టీక॥ అత్ర=ఇందు; గజః= గజుండును; గవాక్షః = గవాక్షుండును ; గవయః = గవయుండును; శరభః= శరభుండును ; గంధమాదనః=గంధమాదనుండును; కాలాంతకోపమాః= ప్రళయ కాలమునందలి యమునితోఁ బోలికగల ;పంచ=ఈయయిదుగురు; వైవస్వతస్య= యమునియొక్క ; పుత్రాః=కొడుకులు.

గజుండునుగవాక్షుండునుగవయుండును శరభుండును, గంధమాదనుండును, ఈయయిదుగురును ప్రలయ కాలాంతకునకు సాటివచ్చువారలు ; వీరలు,యమునికొడుకులు.

అని, తాత్పర్యము.

దశ వానరకోట్యశ్చ శూరాణాం యుద్ధకాంక్షిణామ్
శ్రీమతాం దేవపుత్రాణాం శేషం నా ఖ్యాతు ముత్సహే. ౨౯

టీక॥శ్రీమతాం=అధికమయినకాంతిగలవారలును; దేవపుత్రాణాం=దేవతల కొడుకులును ; యుద్ధకాంక్షిణాం = యుద్ధమునుగోరువారలును; శూరాణాం = యుద్ధమునందుభయములేనివారలునగు; వానర (వానరాణాం)=వానరులయొక్క; దశ= పది; కోట్యః=కోటులు; సంతి(అధ్యాహృతము)=ఉన్నవి. శేషం= మిగిలినదానిని; ఆఖ్యాతుం= జెప్పుటకు; నోత్సహే=చాలను.

ఇట్లు,శ్రీమంతులును దేవతలకుఁబు

స ౩౦

ట్టినవారలును యుద్ధంబునందు భయములేనివారలును యుద్ధంబు గోరుచుండువారలునగు వానరులుపదికోట్లు ఉన్నారు; వీరలపేళ్లు మొదలగువానింజెప్పనాశక్యముగాదు-అని, తాత్పర్యము.

పుత్రో దశరథస్యైష సింహసంహననో యువా
దూషణో నిహతో యేన ఖరశ్చ త్రిశిరా స్తథా. ౨౮

టీక॥ యేన = ఎవ్వనిచేత; దూషణః=దూషణుఁడును; ఖరశ్చ=ఖరుండును; తథా=అట్లు; త్రిశిరాః=త్రిశిరుండును; నిహతః= చంపఁబడినాఁడో; ఏషః=ఈ; దశరథస్య= దశరథునియొక్క; పుత్రః=కొడుకయినరాముఁడు; సింహసంహననః=సుందరములయినయవయవములుగలవాఁడు. యువా=యౌవనవంతుఁడు.

ఎవ్వండు, ఖరునిదూషణునిత్రిశిరునింజంపినాఁడో, అట్టిదశరథపుత్రుఁడు రాముండుమిక్కిలియుసుందరవిగ్రహుఁడు; యౌవనవంతుఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

నాస్తి రామస్య సదృశో విక్రమే భువి కశ్చన
విరాధో నిహతో యేన కబంధశ్చాంతకోపమః. ౨౯

టీక॥ యేన = ఎవ్వనిచేత; విరాధః=విరాధుండును; అంతకోపమః = యమునితోఁబోలికగల; కబంధశ్చ=కబంధుండును; నిహతః=చంపఁబడినాఁడో; తస్య(అధ్యాహృతము) = అట్టి; రామస్య=రామునకు; విక్రమే=పరాక్రమమునందు; సదృశః= సరియయినవాఁడు; భువి=భూమియందు ; కశ్చన=ఒకానొకఁడును; నాస్తి=లేఁడు.

విరాధునియమునింబోలుకబంధునింగూడవధించినట్టి మహాపరాక్రమశాలియగురామునకుఁబరాక్రమంబునసాటివచ్చువాఁడు, భూలోకంబుననెవ్వఁడునులేఁడు. అని, తాత్పర్యము.

వక్తుం న శక్తో రామస్య నరః కశ్చిద్గుణాన్ క్షితౌ
జనస్థానగతా యేన యావంతో రాక్షసా హతాః. ౩౦

టీక॥ యేన=ఎవ్వనిచేత ; జనస్థానగతాః=జనస్థానమునుబొందిన; రాక్షసాః=రాక్షసులు; యావంతః= అందఱును; హతాః = చంపఁబడినారో; తస్య(అధ్యాహృతము)= అట్టి ; రామస్య=రామునియొక్క; గుణాన్=గుణములను ; వక్తుం=చెప్పుటకు; క్షితౌ=భూమియందు; నరః = మనుష్యుఁడు; కశ్చిత్ = ఒకానొకఁడును; నశక్తః=చాలఁడు.

జనస్థానంబుననున్న రాక్షసులనందఱు సునొక్కఁడె వధించినట్టి మహావీరుండగు రాముని గుణంబులవర్ణింప , భూమియందెవరికిని శక్యంబుగాదు. అని, తాత్పర్యము,

లక్ష్మణశ్చాత్ర ధర్మాత్మా మాతంగానా మివర్షభః
యస్య బాణపథం ప్రాప్య నజీవే దపి వాసవః. ౩౧

టీక॥ యస్య=ఎవ్వనియొక్క; బాణపథం=బాణమార్గమును;ప్రాప్య=పొంది; వాసవోపి=ఇంద్రుండైనను; నజీవేత్=బ్రతుకఁడో; అత్ర = ఇందు ; సః(అధ్యాహృతము)=అట్టి; ధర్మాత్మా = ధర్మస్వభావుఁడగు; లక్ష్మణశ్చాపి= లక్ష్మణుఁడును ; మాతంగానాం=ఏనుంగులలో ; ఋషభ ఇవ = శ్రేష్ఠమయిన యేనుంగువంటివాఁడు.

ధర్మాత్ముండగులక్ష్మణుండును, మదపుటేనుంగువంటివాఁడు ; ఇతనిబాణంబుసోఁకిన దేవేంద్రుండేనిజీవింపంజాలఁడు. అని, తాత్పర్యము.

శ్వేతో జ్యోతిర్ముఖశ్చాత్ర భాస్కరస్యాత్మసంభవౌ
వరుణస్య చ పుత్రోన్యో హేమకూటః ప్లవంగమః. ౩౨

టీక॥ అత్ర=ఇందు; శ్వేతః= శ్వేతుండును; జ్యోతిర్ముఖశ్చ = జ్యోతిర్ముఖుండును;భాస్కరస్య= సూర్యునియొక్క;ఆత్మసంభవౌ= కొడుకులు. వరుణస్య=వరుణునియొక్క; అన్యః=మఱియొక;పుత్రః=కొడుకు; హేమకూటః=హేమకూటుఁడను; ప్లవంగమః=వానరుఁడు.

శ్వేతుండును జ్యోతిర్ముఖుండును నునీయిద్దరునుసూర్యపుత్రులు; వరుణునకు హేమకూటుండనుమతియొకఁడు పుత్రుండున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

విశ్వకర్మసుతో వీరో నళః ప్లవగసత్తమః
విక్రాంతో బలవా నత్ర వసుపుత్ర స్స దుర్ధరః. ౩౩

టీక॥ అత్ర=ఇందు; వీరః= పరాక్రమవంతుండగు; నళః=నళుఁడను; ప్లవగసత్తమః=వానరశ్రేష్ఠుఁడు; విశ్వకర్మసుతః=విశ్వకర్మయొక్క కొడుకు. విక్రాంతః=పరాక్రమము గలవాఁడును; బలవాన్=అధికమయినబలముగలవాఁడునగు; సః=ఆ; దుర్ధరః= దుర్ధరుఁడు; వసుపుత్రః=వసువుకొడుకు.

పరాక్రమవంతుండగునలుండువిశ్వకర్మకుఁబుట్టినవాఁడు ; మహాపరాక్రమశాలియుబలవంతుండునగుదుర్ధరుండువసుపుత్రుఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసానాం వరిష్ఠశ్చ తవ భ్రాతా విభీషణః
పరిగృహ్య పురీం లంకాం రాఘవస్య హితే రతః. ౩౪

టీక॥ రాక్షసానాం=రాక్షసులలో; వరిష్ఠః= శ్రేష్ఠుండును; తవ=నీయొక్క; భ్రాతా= తమ్ముండునగు; విభీషణః=విభీషణుఁడు; లంకాం=లంకయను; పురీం=పట్టణమును; పరిగృహ్య= పుచ్చుకొని; రాఘవస్య = రామునియొక్క; హితే=మేలునందు; రతః = ఆసక్తుండయి; అస్తి (అధ్యాహృతము) = ఉన్నాఁడు.

రాక్షసశ్రేష్ఠుండునీతమ్ముండువిభీషణుఁడు, రామునివలన లంకారాజ్యాధిపత్యంబునొంది, రామునకు హితంబుసేయంబూనియున్నాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

ఇతి సర్వం సమాఖ్యాతం తవేదం వానరం బలమ్
సువేలే ధిష్ఠితం శైలే శేషకార్యే భవాన్ గతిః. ౩౫

టీక॥ఇతి=ఇట్లు; సువేలే=సువేలమను; శైలే=పర్వతమునందు; అధిష్ఠితం=విడిసియున్న; వానరం=వానరసంబంధియగు; ఇదం=ఈ; బలం=సైన్యము; సర్వం= అంతయు; తవ=నీకు; సమాఖ్యాతం=చెప్పబడినది; శేషకార్యే= మిగిలినకార్యమునందు; భవాన్= నీవు; గతిః=కర్తవ్యు.

సువేలపర్వత ప్రాంతంబున విడిసియున్న వానరసైన్యంబు తెలంగంతయునీకెఱింగించితింగదా! ఇంకఁ, జేయవలసిన కార్యములవిషయమయి నీయిష్టము. అనిశార్దూలుండు రావణునకుం జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, త్రింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండత్రింశసర్గటీక,
ముగిసినది.

౩౧

ఏకత్రింశస్సర్గప్రారంభః.

తత స్త మక్షోభ్యబలం లంకాధిపతయే చరాః
సువేలే రాఘవం శైలే నివిష్టం ప్రత్యవేదయన్. ౧

టీక॥తతః=అంత; చరాః= చారులు; లంకాధిపతయే = లంకాపురికిఁబ్రభువైనరావణునికొఱకు; సువేలే=సువేలమను; శైలే=పర్వతమునందు ; నివిష్టం=విడిసిన; అక్షోభ్యబలం= కలఁతపెట్టరానిసైన్యముగల; రాఘవం=రామునిఁ; ప్రత్యవేదయన్=చెప్పిరి.

అట్లు, శార్దూలాదిచారులు, రాముండనంతవానరసేనతో సువేలశైలప్రాంతంబునవిడిసియున్నాఁడని , లంకారాజుండగు రావణునకుం జెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

చారాణాం రావణ శ్శ్రుత్వా ప్రాప్తం రామం మహాబలమ్
జాతోద్వేగో భవ త్కించి త్సచివా నిద మబ్రవీత్. ౨

టీక॥ రావణః= రావణుఁడు; చారాణాం= (పంచమ్యర్థమందుషష్ఠి) చారులవలన; మహాబలం = అధికమయినబలముగల; రామం= రాముని; ప్రాప్తం= వచ్చినవానిఁగా; శ్రుత్వా= విని; కించిత్= కొంచెము; జాతోద్వేగః= కలిగినభయముగలవాఁడు; అభవత్= అయ్యెను. సచివాన్= మంత్రులనుగూర్చి; ఇదం= ఈమాటను; అబ్రవీత్= చెప్పెను.

రావణుండు, మహాబలుండగు రాముండువచ్చియున్నాఁడని చారులవలనవిని, కొంచెము భయమునొంది, మంత్రులనుజూచి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

మంత్రిణ శ్శీఘ్ర మాయాంతు సర్వేవై సుసమాహితాః
అయం నో మంత్రకాలోహి సంప్రాప్త ఇతి రాక్షసాః. ౩

టీక॥ నః= మనకు; అయం= ఈ; మంత్రకాలః= ఆలోచనచేయవలసినసమయము; సంప్రాప్తోహి= వచ్చినదికదా! ఇతి= ఇందువలన- రాక్షసాః= రాక్షసులయిన; మంత్రిణః = మంత్రులు; సర్వేవై= అందఱునే; సుసమాహితాః= మిక్కిలియు నెచ్చరికగలవారలయి; సమాయాంతు= వత్తురుగాక.

మనమాలోచింపవలసినసమయము వచ్చినది; కావున, మంత్రులందఱు, శీఘ్రంబున నెచ్చరికతో, నిచ్చటికివత్తురుగాక. అని, రావణుండాజ్ఞాపించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తస్య త చ్ఛాసనం శ్రుత్వా మంత్రిణో భ్యాగమన్ ద్రుతమ్

టీక॥ మంత్రిణః= మంత్రులు; తస్య= ఆరావణునియొక్క; తత్= ఆ; శాసనం= ఆజ్ఞను; శ్రుత్వా= విని; ద్రుతం= శీఘ్రముగా; అభ్యాగమన్= వచ్చిరి.

ఆరావణునాజ్ఞనువిని, మంత్రులందఱుశీఘ్రమున, నతనిసన్నిధికివచ్చిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తత స్స మంత్రయామాస సచివై రాక్షసై స్సహ. ౪

టీక॥తతః=అంత;సః= ఆరావణుండు;రాక్షసైః=రాక్షసులయిన; సచివైస్సహ=మంత్రులతోఁగూడ ; మంత్రయామాస=ఆలోచించెను.

అంత, నారావణుండు, మంత్రులతోఁగూడఁజక్కఁగానాలోచించెను.

అని, తాత్పర్యము.

మంత్రయిత్వా స దుర్ధర్షః క్షమం య త్సమనంతరమ్
విసర్జయిత్వా సచివాన్ ప్రవివేశ స్వ మాలయమ్. ౫

టీక॥ దుర్ధర్షః=ఎదిరింపఁగూడనట్టి; సః=ఆరావణుఁడు ; సమనంతరం=వెనుక; యత్=ఏది; క్షమం=తగినదో; తత్(అధ్యాహృతము)=దాని; మంత్రయిత్వా = ఆలోచించి ; సచివాన్=మంత్రులను;విసర్జయిత్వా(విసర్జ్య)=విడిచి; స్వం=తనదైన; ఆలయం=ఇంటిని;ప్రవివేశ=ప్రవేశించెను.

దుర్ధర్షుఁడగునారావణుండు, ఆవలఁజేయవలసినదానిఁగురించి, చక్కఁగానాలోచించి, మంత్రులంబొండని,తనగృహంబునకుఁబోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతో రాక్షస మాహూయ విద్యుజ్జిహ్వం మహాబలమ్
మాయావిదం మహామాయః ప్రావిశ ద్యత్ర మైథిలీ. ౬

టీక॥తతః=అంత;మహామాయః=అధికమయినమాయ గలరావణుండు; మహాబలం = అధికమయినబలముగలవాఁడును ; మాయావిదం = మాయలఁదెలిసిన వాఁడునగు ; విద్యుజ్జిహ్వం=విద్యుజ్జిహ్వుండను;రాక్షసం=రాక్షసుని; సమాహూయ=పిలిచి;యత్ర=ఎచ్చట; మైథిలీ = సీతాదేవి; అస్తి(అధ్యాహృతము) = ఉన్నదో; తత్ర(అధ్యాహృతము)=అచ్చటికి; ప్రావిశత్=ప్రవేశించెను.

అంత, మహామాయుండగునారావణుండు, మాయలంబండితుండునుమహాబలుండునగువిద్యుజ్జిహ్వుండను రా

క్షసుంబిలిచి, యతండు వెంటరా, సీతా దేవియుండుస్థలంబునకుఁబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

విద్యుజ్జిహ్వంచ మాయాజ్ఞ మబ్రవీ ద్రాక్షసాధిపః

టీక॥ రాక్షసాధిపః=రాక్షసులకుఁ బ్రభుండగు రావణుఁడు; మాయాజ్ఞం=మాయలఁదెలిసిన; విద్యుజ్జిహ్వంచ= విద్యుజ్జిహ్వనిగూర్చియు; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

రాక్షసరాజుండగు రావణుండు, మాయలు దెలిసినవిద్యుజ్జిహ్వుంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను, అని, తాత్పర్యము.

మోహయిష్యావహే సీతాం మాయయా జనకాత్మజామ్. ౭

టీక॥ మాయయా=మాయచేత; జనకాత్మజాం= జనకమహారాజుకూఁతు రయిన; సీతాం = సీతను; మోహయిష్యావహే=మోసపుచ్చెదము.

మనము మాయచేసి, సీతాదేవిని మోసపుత్తము. అని, తాత్పర్యము.

శిరో మాయామయం గృహ్య రాఘవస్య నిశాచర
త్వం మాం సముపతిష్ఠస్వ మహ చ్చ సశరం ధనుః. ౮

టీక॥ నిశాచర = రాక్షసుఁడా! త్వం=నీవు; మాయామయం=మాయా వికారమయిన; రాఘవస్య = రాముని యొక్క; శిరః=తలను; సశరం = బాణముతోఁగూడిన; మహత్ = గొప్పదగు; ధనుశ్చ = ధనువును; గృహ్య (గృహీత్వా)=తీసికొని; మాం=నన్ను; సముపతిష్ఠస్వ=సేవింపుము.

విద్యుజ్జిహ్వుఁడా! నీవు, మాయచే రాముని తలనొకటికల్పించి, దానిని, బాణసహితంబగు మహాధనుస్సునుందీసికొని, నావెంటరమ్ము. అని, రావణుండు, విద్యుజ్జిహ్వునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త స్తథే త్యాహ విద్యుజ్జిహ్వో నిశాచరః
తస్య తుష్టో భవ ద్రాజా ప్రదదౌ చ విభూషణమ్. ౯

టీక॥విద్యుజ్జిహ్వః= విద్యుజ్జిహ్వుండను; నిశాచరః=రాక్షసుఁడు;ఏవం= ఇట్లు; ఉక్తః=చెప్పఁబడినవాఁడై; తథేతి=అట్లేయని;ఆహ=చెప్పుచున్నాఁడు,చెప్పెననుట. రాజా=రాక్షసరాజుండగు రావణుఁడు; తుష్టః=సంతసించినవాఁడు;అభవత్=ఆయెను. విభూషణంచ=సౌమ్ము;ను;ప్రదదౌ=ఇచ్చెను.

అంత,విద్యుజ్జిహ్వుండు, రావణుని మాటనువిని, యట్లేయనియియ్యకొనెను; అందుకురాక్షసరాజుండగురావణుండు, సంతుష్టుండై,యతనికిఁ,గొప్పవిలువగల భూషణంబొకటియొసంగెను. అని,తాత్పర్యము.

అశోకవనికాయాంతు సీతా దర్శనలాలసః
నైరృతానా మధిపతి స్సంవివేశ మహాబలః. ౧౦

టీక॥మహాబలః= అధికమయినబలముగలవాఁడును; నైరృతానాం= రాక్షసులయొక్క; అధిపతిః= రాజునగు రావణుఁడు ; సీతాదర్శనలాలసః= సీతాదేవిదర్శనమునందధికమయినయభిలాషగలవాఁడై; అశోకవనికాయాంతు= అశోకవనికయందే; సంవివేశ= ప్రవేశించెను.

మహాబలశాలియగురాక్షస రాజుండునగురావణుండు, సీతం జూడఁగోరి,యయ్యశోకవనంబునకేపోయెను. అని,తాత్పర్యము.

తతో దీనా మదైన్యార్హాం దదర్శ ధనదానుజః
అధోముఖీం శోకపరా ముపవిష్టాం మహీతలే. ౧౧
భర్తారమేవ ధ్యాయంతీ మశోకవనికాం గతామ్
ఉపాస్యమానాం ఘోరాభీ రాక్షసీభి రితస్తతః. ౧౨

టీక॥ తతః=అంత; ధనదానుజః= కుబేరుని తమ్ముండగురావణుండు ; దీనాం=దుఃఖితయు; అదైన్యార్హాం= దైన్యమునకుఁ దగనిదియు ; అధోముఖీం= క్రిందుమొగమయిన ముఖముగలదియు; శోకపరాం=దుఃఖాధీనయును; మహీతలే=భూతలమునందు ; ఉపవిష్టాం = కూర్చుండియున్నదియు; భ

తాఽకారమేవ= పెనిమిటినే; ధ్యాయంతీం=ధ్యానించుచున్నదియు; అశోకవనికాం=అశోకవనమును; గతాం=పొందినదియు; ఇతస్తతః = ఇచ్చటచ్చట; ఘోరాభిః=భయంకరులయిన; రాక్షసీభిః = రాక్షసస్త్రీలచేత; ఉపాస్యమానాం =సేవింపఁబడుచున్నదియునగుసీతాదేవిని; దదర్శ=చూచెను.

అంతఁ, గుబేరునితమ్ముఁడగు రావణుండు, దుఃఖము నొందినదియునట్లు దుఃఖమునొందఁదగనిదియు, నేలం గూర్చుండి ముఖంబువాంచి, పరమ దుఃఖితయయి మనంబున భర్తయగు రామునే ధ్యానించుచున్నదియు, భయంకరాకారలగు రాక్షసస్త్రీలచేత రక్షింపఁబడుచున్నదియు నగు దాని నశోకవనికయందున్నదాని సీతాదేవిం జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

ఉపసృత్య తత స్సీతాం ప్రహర్షం నామ కీర్తయన్
ఇదంచ వచనం దుష్ట మువాచ జనకాత్మజామ్. ౧౩

టీక॥ తతః=అంత; రావణః(అధ్యాహృతము)=రావణుఁడు; సీతాం = సీతాదేవిని; ఉపసృత్య= సమీపించి; ప్రహర్షం = సంతోషమును; కీర్తయన్నామ=చెప్పువాఁడువలె; దుష్టం=దోషముగల్గునట్లుగా; జనకాత్మజాం=సీతాదేవినిగూర్చి; ఇదం=ఈ; వచనంచ=మాటను; ఉవాచ=చెప్పెను.

అంత, రావణుఁడు, సీతాదేవిసమీపంబునకుఁబోయి, మహాసంతోషవార్తను జెప్పువాఁడువలెనభినయించుచు, నాబిడంజూచి, దుష్టమగు, నీమాటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సాంత్వ్యమానా మయా భద్రే య ముపాశ్రిత్య వల్గసే
ఖరహంతా స తే భర్తా రాఘవ స్సమరే హతః. ౧౪

టీక॥ భద్రే= మంగళరూపిణివగు సీతాదేవి! త్వం=నీవు; మయా= నాచేత; సాంత్వ్యమానా=అనునయింపఁబడుచున్నదానవై; యం=ఎవ్వని; ఉపాశ్రిత్య = ఆశ్రయించి; వల్గసే=నిక్కుచుంటివో; సః=అట్టి; ఖరహంతా=ఖరునిచంపిన; తే=నీయొక్క; భర్తా= పెనిమిటియగు; రాఘవః=రాముఁడు;

సమరే=యుద్ధమునందు; హతః= చంపఁబడినాఁడు.

మంగళరూపిణివగుసీతా! నేనెంత వేఁడినను,నీవెవ్వనియందలి మక్కువచే నొప్పుకొనకుంటివో, అట్టి,ఖరునిఁజంపినవాఁడు నీపెనిమిటిరాముండు యుద్ధంబునహతుండయ్యె.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.—యం=ఎవ్వని; ఉపాశ్రిత్య=ఆశ్రయించి; వల్గసే= ఉబ్బియుంటివో;సః=అట్టి; రాఘవః= రాముఁడు ; సమరే=యుద్ధమునందు; హతః(కిం)= చంపఁబడినాఁడా యేమి? (శేషముసమానము)

నాకైంకర్యమంగీకరింపుమని నేనెంత వేఁడుకొన్నను, నీవెవ్వనిరాకఁగోరి, నామనవియంగీకరింపకుంటివో, అట్టి ఖరాదులవధించినమహాపరాక్రమశాలియగురాముఁడిప్పుడుహతుండయ్యెనా యేమి? సుఖంబుననున్నాఁడు; నీవుదుఃఖింపవలదు. అని, తాత్పర్యము.

ఛిన్నం తే సర్వతో మూలం దర్పస్తే నిహతో మయా
వ్యసనే నాత్మన స్సీతే మమ భార్యా భవిష్యసి. ౧౫

టీక॥ సీతే=సీతా! తే=నీయొక్క; మూలం=మూలము; సర్వతః=అంతయు; ఛిన్నం= నఱకఁబడినది. తే=నీయొక్క; దర్పః = గర్వము; మయా= నాచేత;నిహతః=కొట్టఁబడినది. ఆత్మనః=నీయొక్క; వ్యసనేన=దుఃఖముచేత; మమ=నాయొక్క; భార్యా=భార్యవు; భవిష్యసి=పొందఁగలవు.

సీతా!నీగర్వమునకుండిన యాధారమునంతయుచ్ఛేదించితిని;నీగర్వంబునంతయుఁబోఁగొట్టితిని;ఇంక,నాప్రార్థనయుఁగూడ నెంతమాత్రము నక్కఱలేదు;నీదుఃఖంబుననేనీవు నాభార్యవు కాఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.—తే = నీకొఱకు; మూలం=నాసంపదమూలము; ఛిన్నం=నఱకఁబడినది. తే=నీకొఱకు; మయా=నాచేత;దర్పః = గర్వము;నిహతః=కొట్టఁబడినది. ఆత్మనః = నాయొక్క;వ్యసనేన= దుఃఖముచేత;మమ= నాకు;భార్యా= భరింపఁదగినదానవు; భవిష్యసి=కాఁగలవు.

సీతాదేవీ! నీకొఱకునాగర్వమునంతయువిడిచితిని; నాసంపదకుమూలమ

యినదానినింగూడఁ బోఁగొట్టుకొంటి ని; నాదుఃఖంబుచూచియయినను, దయ యుంచి, నాకావించు సేవనంగీకరిం పుము. అని, తాత్పర్యము.

విసృజే మాం మతిం మూఢే కిం మృతేన కరిష్యసి
భవస్వ భద్రే భార్యాణాం సర్వాసా మీశ్వరీ మమ. ౧౬

టీక॥ మూఢే=మూఢురాలవగుసీతా! ఇమాం=ఈ; మతిం=బుద్ధిని; విసృజ= విడువుము. మృతేన = మృతిఁ బొందినవానితో. కిం=దేనిని; కరిష్యసి= చేసెదవు? భద్రే = మంగళకరివగుసీతాదేవీ! మమ=నాయొక్క; భార్యాణాం=భార్యలకు; సర్వాసాం= అందఱికిని; ఈశ్వరీ= ప్రభురాలవు ; భవస్వ(భవ)=అగుము.

మూఢురాలవగుసీతా! నీవింకనీబుద్ధినివిడువుము ; చనిపోయినవానితోనీకేమికార్యము ? మంగళరూపిణివగుసీతా! నాభార్యలకందఱకునునీవీశ్వరివై యుండుము. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.—ఇమాం=ఈ; మతిం=బుద్ధిని; విసృజ — విడువు. మూఢే=మూఢుండనగునేను; మృతే = మృతిఁబొందఁగా ; నకరిష్యసికిం= చేయవా యేమి? మమ—నాయొక్క; భార్యాణాం=భార్యలకు; సర్వాసాం=అందఱకును; ఈశ్వరీ=అధిపతివి; భవస్వ = అగుము.

ఈయుపేక్షనువిడువుము; మూఢుండనగునేనుమృతుండనైనను, నాపైదయ యుంచవా యేమి? నేనుగావించుశుశ్రూషనుమాత్రమెకాదు; నాభార్యలందఱు గావించు శుశ్రూషనుంగూడఁ బరిగ్రహించి, వారలనుంగూడఁగృతార్థలం గావింపవలయును.

అని, తాత్పర్యము.

అల్పపుణ్యే ని ర్థే మూఢే పండితమానిని
శృణు భర్తృ ు సీతే ఘోరం వృత్ర వధం యథా. ౧౭

టీక॥ అల్పపుణ్యే= కొంచెమయినపుణ్యముగలదానవు; నివృత్తార్థే=విడిచినపురుషార్థముగలదానవు; మూఢే=బుద్ధిహీనురాలవు; పండితమానిని=

పండితురాలనని తలంచుకొను దానవునగు; సీతే=సీతాదేవీ! ఘోరం = భయంకరమయిన;వృత్రవధంయథా= వృత్రాసురునిచంపుటనువలె ; భర్తృవధం=పెనిమిటియొక్కచంపుటను;శృణు=వినుము.

అల్పపుణ్యురాలవుపురుషార్థరహితురాలవుబుద్ధిహీనురాలవుఏమియుఁదెలియకపోయినప్పటికిని సమస్తముఁదెలిసినట్లు గర్వించియున్నదానవు నగు సీతా!వృత్రాసురుండుచచ్చినట్లు , నీభర్త రాముండుచచ్చెను;వినుము.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.— సీతే=సీతాదేవీ!అల్పపుణ్యే= కొంచెమయినపుణ్యముగలవాఁడను;నివృత్తార్థే= విడిచినపురుషార్థముగలవాఁడను; మూఢే=బుద్ధిహీనుండగు;పండితమానిని = పండితుండనని తలంచుకొనువాఁడనునగునాయందు;భర్తృవధం=పెనిమిటిచేఁగలిగినవధమును;ఘోరం = భయంకరమయిన;వృత్రవధంయథా= వృత్రాసురునియందలివధమునువలె; శృణు = వినుము.

అల్పపుణ్యుండను బురుషార్థరహితుం డను మూఢుండను ఏమియుఁ దెలియక పోయినప్పటికిని బండితుండననియహంకరించియుండువాఁడ నగు నన్ను,నీభర్త రాముండు, ఇంకశీఘ్రంబుననె, యింద్రుండు వృత్రాసురుంబోలె, భయంకరంబుగ వధించునని, యెఱుంగుము. అని, తాత్పర్యము.

సమాయాత స్సముద్రాంతం మాం హంతుం కిలరాఘవః
వానరేంద్ర ప్రణీతేన బలేన మహతా వృతః. ౧౮

టీక॥రాఘవః=రాముఁడు; మాం= నన్ను; హంతుం=వధించుటకు; వానరేంద్రప్రణీతేన=వానరరాజుండగు సుగ్రీవునిచేఁదేఁబడిన; మహతా= గొప్పదగు;బలేన=సైన్యముచేత;వృతః=చుట్టఁబడినవాఁడై;సముద్రాంతం= సముద్రతీరమును; సమాయాతఃకిల= పొందినాఁడుగదా!

రాముండు , నన్నువధించుటకై, వానరరాజుండగుసుగ్రీవుండు గొప్పసేనతో వెంబడింప, సముద్రతీరంబు నొద్దకువచ్చినాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

సన్నివిష్ట స్సముద్రస్య పీడ్య తీర మథోత్తరమ్
బలేన మహతా రామో వ్రజత్యస్తం దివాకరే. ౧౯

టీక॥ అథ=అంత; రామః=రాముఁడు; దివాకరే=సూర్యుఁడు; అస్తం=అస్తమయమును; వ్రజతిసతి=పొందుచుండఁగా; మహతా=గొప్పదగు; బలేన=సైన్యముచేత; సముద్రస్య=సముద్రముయొక్క; ఉత్తరం=ఉత్తరపుదిక్కునందలి; తీరం=గట్టును; పీడ్య(పీడయిత్వా)= పీడించి; సన్నివిష్టః= విడిసినాఁడు.

అంత, రాముఁడు, సూర్యాస్తమయసమయంబునందు, సముద్రోత్తరతీరంబున; మహాసైన్యంబుతోఁగూడ, విడిసియుండెను. అని, తాత్పర్యము.

అథాధ్వని పరిశ్రాంత మర్ధరాత్రే స్థితం బలమ్
సుఖసంసుప్త మాసాద్య చారితం ప్రథమం చరైః. ౨౦

టీ॥ అథ = అటుపిమ్మట; అధ్వని=మార్గమునందు; పరిశ్రాంతం=అలసినదియు; అర్ధరాత్రే= నడిరేయియందు; స్థితం=ఉన్నదియు; సుఖసంసుప్తం=సుఖముగానిద్రించియున్నదియునగు; బలం=సైన్యమును; ఆసాద్య=పొంది; ప్రథమం=మొదట; చరైః= చారులచేత; చారితం=జాడ తెలుసుకొనునట్లు చేయఁబడినది.

అంత, నా సైన్యమంతయు, దారినడచుటచేనలసి, యర్ధరాత్రంబునసుఖనిద్రం జెందియుండునప్పుడు, మొదలఁజారులంబంపియందలిజాడలన్నియుఁగనుఁగొంటిమి. అని, తాత్పర్యము.

తత్ప్రహస్తప్రణీతేన బలేన మహతా మమ
బల మస్య హతం రాత్రౌ యత్ర రామ స్సలక్ష్మణః. ౨౧

టీక॥ యత్ర=ఎచ్చట; సలక్ష్మణః=లక్ష్మణునితోఁగూడిన; రామః=రాముడు; స్థితః(అధ్యాహృతము)=ఉన్నాఁడో; తత్=అట్టి; అస్య = ఈరాముని యొక్క; బలం=సైన్యము; రాత్రౌ=రాత్రియందు; ప్రహస్తప్రణీతేన=ప్ర

హస్తునిచేఁ దేఁబడిన; మహతా=గొప్పదగు; మమ=నాయొక్క; బలేన=సైన్యముచేత; హతం=చంపఁబడినది.

ఎందు రామలక్ష్మణులున్నారో, అట్టియీవానరసేననంతయుఁ, బ్రహస్తుండు గొప్పదగు నారాక్షససేనందీసికొని, వధించిపుచ్చెను.

అని, తాత్పర్యము.

పట్టిసాన్ పరిఘాం శ్చక్రాన్ దండాన్ ఖడ్గాన్ మహాయసాన్
బాణజాలాని శూలాని భాస్వరాన్ కూటముద్గరాన్. ౨౨
యష్టీశ్చ తోమరాన్ శక్తీ శ్చక్రాణి ముసలానిచ
ఉద్యమ్యోద్యమ్య రక్షోభి ర్వానరేషు నిపాతితాః. ౨౩

టీక॥ రక్షోభిః=రాక్షసులచేత; పట్టిసాన్=అడ్డకత్తులను; పరిఘాన్=గదలను; చక్రాన్=చిన్నచక్రాయుధములను; మహాయసాన్=అధికమయిన యినుముతోఁ జేయఁబడిన; దండాన్=దండములను; ఖడ్గాన్=కత్తులను; బాణజాలాని=బాణసమూహములను; శూలాని=శూలములను; భాస్వరాన్=ప్రకాశించుచున్న; కూటముద్గరాన్=సమ్మెటలను ఇనుపగుదియలను; యష్టీశ్చ=కఱ్ఱలను; తోమరాన్=కొనలయందు స్థూలములయినగదలను; శక్తీశ్చ=ఈటెలను; చక్రాణి=పెద్దచక్రాయుధములను; ముసలానిచ=రోఁకళ్లను; ఉద్యమ్యోద్యమ్య=ఎత్తియెత్తి; వానరేషు=వానరులయందు; నిపాతితాః=వేయఁబడినవి.

రాక్షసులు, అడ్డకత్తులనుగదలను జిన్నచక్రంబులను బెద్దచక్రంబులను బెద్దయినుపదండములను ఖడ్గంబులను బెక్కుబాణంబులను శూలంబులను సమ్మెటలను ఇనుపగుదియలను కఱ్ఱలను స్థూలాగ్రంబులగుగదలను ఈటెలను ముసలంబులను, వానరులపైఁ వేసి వేలంబ్రయోగించిరి. అని, తాత్పర్యము.

అథ సుప్తస్య రామస్య ప్రహస్తేన ప్రమాథినా
అసక్తం కృతహస్తేన శిర శ్ఛిన్నం మహాసినా. ౨౪

టీక॥అథ=అంత ; ప్రమాథినా=పరిహరించునట్టి;కృతహస్తేన = శిక్షింపఁబడినహస్తముగల ; ప్రహస్తేన=ప్రహస్తునిచేత; అసక్తం= జాగులేనట్లుగా; సుప్తస్య=నిదురించిన; రామస్య=రామునియొక్క; శిరః=తల; మహాసినా=మహాఖడ్గముచేత; ఛిన్నం=నఱకఁబడినది.

అంత,యుద్ధంబులంబ్రహరించువాఁడును నేర్పరియునగుప్రహస్తుండు, ఎంతమాత్రమునుజాగు సేయక , మహాఖడ్గంబున,నిదురించుచున్నరామునిశిరంబును.నఱకెను. అని,తాత్పర్యము.

విభీషణ స్సముత్పత్య నిగృహీతో యదృచ్ఛయా
దిశః ప్రవ్రాజిత స్సర్వై ర్లక్ష్మణః ప్లవగై స్సహ. ౨౫

టీక॥విభీషణః=విభీషణుఁడు; సముత్పత్య=ఎగిరి ; స్థితోపి (అధ్యాహృతము)=ఉన్నవాఁడైనను;యదృచ్ఛయా=డబ్బాటుచేత; నిగృహీతః= పట్టుకొనఁబడినాఁడు. లక్ష్మణః=లక్ష్మణుఁడు; ప్లవగైః=వానరులతో; సర్వైస్సహ=అందఱితోనుంగూడ;దిశః= దిక్కులనుగూర్చి;ప్రవ్రాజితః=పరుగెత్తెను.

విభీషణుండాకాశంబున కుద్గమించి పోనుద్యమింప , నదృష్టవశంబునవాఁడిసిపట్టుకొనిరి; లక్ష్మణుండునుఇతరవానరులందఱును, దిక్కులకుంబాఱిరి.

అని, తాత్పర్యము.

సుగ్రీవో గ్రీవయా సీతే భగ్నయా ప్లవగాధిపః
నిరస్తహనుక శ్శేతే హనుమాన్ రాక్షసై ర్హతః. ౨౬

టీక॥సీతే=సీతా! ప్లవగాధిపః=వానరరాజుండగు; సుగ్రీవః=సుగ్రీవుఁడు; భగ్నయా=విఱిగిన;గ్రీవయా=కంఠముతో; శేతే(అధ్యాహృతము)=పడియున్నాఁడు. హనుమాన్=హనుమంతుండు; రాక్షసైః= రాక్షసులచేత;హతః=చంపఁబడినవాఁడై ; నిరస్తహనుకః=పగులఁగొట్టఁబడినచెక్కిలి మీఁదిభాగముగలవాఁడై; శేతే=పడియున్నాఁడు.

సీతా! ఇప్పుడు, వానరరాజుండ

గును గ్రీవుఁడు , కంఠమువిఱిగిపడియు న్నాఁడు; హనుమంతుండు హనువుపగిలిరాక్షసులచేహతుండైపడియున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

జాంబవా నథ జానుభ్యా ముత్పత న్నిహతో యుధి
పట్టిసై ర్బహుభి శ్ఛిన్నో నికృత్తః పాదపో యథా. ౨౭

టీక॥ అథ = మఱియు; జాంబవాన్=జాంబవంతుఁడు; యుధి=యుద్ధమునందు; జానుభ్యాం=మోఁకాళ్లచే; ఉత్పతన్=ఎగురుచు; నిహతః = కొట్టఁబడినవాఁడై; బహుభిః=పెక్కులయిన; పట్టిసైః= అడ్డకత్తులచేత; ఛిన్నః=నఱకఁబడినవాఁడై; నికృత్తః = ఛేదింపఁబడిన; పాదపోయథా=వృక్షమువలె; వర్తతే(అధ్యాహృతము)=ఉన్నాఁడు.

మఱియు,జాంబవంతుండు,మోఁకాళ్లనుద్గమింపుఁడు రాక్షసులతనిం బట్టిసెక్కు-పట్టిసంబులచే ఖండించివధించిరి; అతండిప్పుడు నఱకఁబడినేలంగూలిన వృక్షంబుపగిది నున్నాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

మైందశ్చ ద్వివిద శ్చోభౌ నిహతౌ వానరర్షభౌ
నిశ్శ్వసంతౌ రుదంతౌచ రుధిరేణ పరిప్లుతౌ. ౨౮
అసినా వ్యాయతౌ ఛ్ఛిన్నౌ మధ్యే హ్యరి నిషూదనౌ

టీక॥వ్యాయతౌ= దీర్ఘమయినదేహముగలవారలును; అరినిషూదనౌ = శత్రువులంజంపు వారలునగు; వానరర్షభౌ= వానరశ్రేష్ఠులయిన ; మైందశ్చ=మైందుండును; ద్వివిదశ్చ = ద్వివిదుండును; ఉభౌ=ఇద్దఱును; మధ్యే = నడుమునందు; అసినా=ఖడ్గముచేత ; ఛిన్నౌ = నఱకఁబడినవారలయి;రుధిరేణ=నెత్తురుచేత; పరిప్లుతౌ=తడుపఁబడినవారలయి; నిశ్శ్వసంతౌ= నిట్టూర్పులువుచ్చుచు; రుదంతౌచ= ఏడ్చుచును; నిహతౌ=చంపఁబడినారు.

దీర్ఘదేహులును శత్రువులం జంపువారలునగు మైంద ద్వివిదులను వానరోత్తములనిద్దఱను , రాక్షసులుకటిప్రదేశంబున, ఖడ్గంబుచే ఖండింప,వారలు నెత్తుటందోఁగుచు నిట్టూర్పులువుచ్చుచు, రోదనంబు సేయుచుఁ బ్రాణం

బులు విడిచిరి. అని, తాత్పర్యము.

అనుతిష్ఠతి మేదిన్యాం పనసః పనసో యథా. ౨౯

టీక॥ పనసః=పనసుఁడు; పనసో యథా=పనసపండువలె; మేదిన్యాం=భూమియందు; అనుతిష్ఠతి = పడియున్నాఁడు.

పనసుండు, పనసుపండువలెఁ జిత్రవిధంబుగా ఖండింపఁబడి, నేలంబడియున్నాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

నారాచైర్బహుభిశ్ఛిన్న శ్శేతే దర్యాం దరీముఖః
కుముదస్తు మహాతేజా నిష్కూజస్సాయకైః కృతః. ౩౦

టీక॥ దరీముఖః= దరీముఖుఁడు; బహుభిః=పెక్కులయిన; నారాచైః = బాణములచేత; ఛిన్నః=ఛేదింపఁబడినవాఁడై; దర్యాం = గుహయందు; శేతే = పరుండియున్నాఁడు. మహాతేజాః= అధికమయినపరాక్రమముగల; కుముదస్తు = కుముదుఁడును; సాయకైః=బాణములచేత; నిష్కూజః= నిశ్శబ్దుండుగా; కృతః = చేయఁబడినాఁడు.

దరీముఖుండను వానరుండు, పెక్కుబాణంబులచే వధింపఁబడి యొక గుహాంబడియున్నాఁడు; మహాపరాక్రమశాలియగు కుముదుండు బాణంబులచే గతప్రాణుండై నిశ్శబ్దంబుగా నున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

అంగదో బహుభిశ్ఛిన్న శ్శరై రాసాద్య రాక్షసైః
పతితో రుధిరోద్గారీ క్షితౌ నిపతితాంగదః. ౩౧

టీక॥ అంగదః=అంగదుఁడు; రాక్షసైః=రాక్షసులచేత; ఆసాద్య= పొంది; బహుభిః=పెక్కులయిన; శరైః= బాణములచేత; ఛిన్నః= నఱకఁబడినవాఁడై; రుధిరోద్గారీ=నెత్తురుగ్రక్కుచు; నిపతితాంగదః= పడినబాహుపురులుగలవాఁడై; క్షితౌ=నేలయందు; పతితః=పడినాఁడు.

అంగదుండు, రాక్షసులచేఁ బెక్కుబాణంబులం బ్రహరింపఁబడి, నెత్తుటం దోఁగి, బాహువులు విడిపడ, మృతుం డై నేలంబడెను. అని, తాత్పర్యము.

హరయో మథితా నాగై రథజాలై స్తథా పరే
శాయితా మృదితా శ్చాశ్వై ర్వాయువేగై రివాంబుదాః. ౩౨

టీక॥ శాయితాః = పరుండియున్న; హరయః = వానరులు; నాగైః = ఏనుంగులచేత; మథితాః = త్రొక్కఁబడిరి. అథ = మఱియు; జాలైః = కపటములచేత; మథితాః (అధ్యాహృతము) = చంపఁబడినారు. తథా = అట్లు; అపరే = ఇతరులు; వాయువేగైః = వాయువేగములచేత; అంబుదాఇవ = మేఘంబులువలె; అశ్వైశ్చ = గుఱ్ఱములచేతను; మృదితాః = త్రొక్కఁబడిరి.

పరుండి సుఖంబుగా నిదురించుచున్న వానరులు, కొందఱు, ఏనుంగులచేఁ ద్రొక్కఁబడిమృతులయిరి; కొందఱుకపటంబున వధింపఁబడిరి; కొందఱు, వాయువేగంబుల మేఘంబులువలె, గుఱ్ఱంబులచేఁ ద్రొక్కఁబడిమృతిఁ బొందిరి. అని, తాత్పర్యము.

ప్రహృతా శ్చాపరే త్రస్తా హన్యమానా జఘన్యతః
అభిద్రుతాస్తు రక్షోభి స్సింహైరివ మహాద్విపాః. ౩౩

టీక॥ అపరేచ = మఱికొందఱును; త్రస్తాః = భయపడినవారలయి; అభిద్రుతాస్తు = పరుగెత్తినవారలయ్యు; సింహైః = సింహములచేత; మహాద్విపా ఇవ = పెద్దయేనుంగులువలె; రక్షోభిః = రాక్షసులచేత; జఘన్యతః = పృష్ఠభాగంబున; హన్యమానాః = కొట్టఁబడుచున్నవారలయి; ప్రహృతాః = చంపఁబడిరి.

మఱికొందఱుభయంబునం బరుగెత్తుచు, రాక్షసులు, సింహంబులు మహాగజంబులం బోలె, వారివెంటందగిలి ప్రహరించివధించిరి. అని, తాత్పర్యము.

సాగరే పతితాః కేచి త్కేచి ద్గగన మాశ్రితాః

ఋక్షా వృక్షా నుపారూఢా వానరీం వృత్తి మాశ్రితాః. ౩౪

టీక॥ కేచిత్=కొందఱు; సాగరే=సముద్రమునందు; పతితాః=పడిరి. కేచిత్=కొందఱు; గగనం = ఆకాశమును; ఆశ్రితాః=పొందిరి. ఋక్షాః= ఎలుఁగుబంటులు; వానరీం= వానరసంబంధినియగు; వృత్తిం= స్వభావమును; ఆశ్రితాః=పొందినవై; వృక్షాన్= చెట్లను; ఉపారూఢాః=ఎక్కినవి.

కొందఱువానరులు, సముద్రంబునం బడిరి; కొందఱాకాశంబున కెగసి తప్పించుకొనిరి ; భల్లూకంబులు కొన్ని నిజంబగువానరస్వభావంబు నవలంబించి, వృక్షంబులనారోహించినవి.

అని, తాత్పర్యము.

సాగరస్యచ తీరేషు శైలేషుచ వనేషుచ
పింగళా స్తే విరూపాక్షైః బహుభి ర్బహవో హతాః. ౩౫

టీక॥సాగరస్య = సముద్రముయొక్క; తీరేషుచ= తీరములయందును; శైలేషుచ=పర్వతములయందును;వనేషుచ=అడవులయందును; తే=ఆ; పింగళాః=గోరోచనవువన్నెగల వానరులు;బహవః=పెక్కండ్రు ; విరూపాక్షైః=రాక్షసులచేత; బహుభిః= పెక్కండ్రచేత; హతాః = చంపఁబడినారు.

మఱియుఁ, బెక్కండ్రు రాక్షసులు సముద్రతీరప్రదేశంబునను, బర్వతంబులయందునువనంబులయందును, వెదకివెదకి, పెక్కండ్రవానరులంజంపిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవం తవ హతో భర్తా ససైన్యో మమ సేనయా
క్షతజార్ద్రం రజోధ్వస్త మిదం చాస్యాహృతం శిరః. ౩౬

టీక॥ ఏవం=ఇట్లు; మమ=నాయొక్క; సేనయా=సేనచేత; ససైన్యః=సైన్యముతోఁగూడిన; సః=అట్టి; తే=నీయొక్క; భర్తా= పెనిమిటి; హతః=చంపఁబడినాఁడు. క్షతజార్ద్రం=నెత్తురుచేఁదడిసినదియు;రజోధ్వస్తం=దుమ్ముచేఁజెడినదియునగు ; అస్య = ఈ రామునియొక్క;ఇదం=ఈ;శిరశ్చ=

తలయును;ఆహృతం= తేఁబడినది.

ఇట్లు, నా సైనికులు,నీభర్తను అతనిసైన్యమునుంజంపిరి; నెత్తుటందడిసి,దుమ్ము చేఁగప్పఁబడియున్న రామునిశిరస్సునుగూడఁ దెచ్చియున్నారు.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.—హతః(కిం)= చంపఁబడినాఁడాయేమి? (శేషము, సమానము.)

అట్టిమహాపరాక్రమశాలియగునీపెనిమిటిని రామునిక్షుద్రులగునా సైనికులు వధించిరనుట యెంతమాత్రమైననునమ్మదగినదా? ఇదియబద్ధము సందేహము లేదు;అయితే, రాక్షసులు నిన్నువంచించుటకై, మాయాబలంబునఁగల్పించి, రామశిరస్సనొకటిఁదీసికొని వచ్చియున్నారు; నమ్మకుము.

అని, తాత్పర్యము.

తతః పరమదుర్ధర్షో రావణో రాక్షసాధిపః
సీతాయా ముపశృణ్వంత్యాం రాక్షసీ మిద మబ్రవీత్. ౩౨

టీక॥తతః=అటుపిమ్మట;పరమదుర్ధర్షః=ఎంతమాత్రముఎదిరింపఁగూడనట్టి;రాక్షసాధిపః=రాక్షసులకుఁబ్రభుండైన;రావణః= రావణుఁడు ; సీతాయాం=సీతాదేవి; ఉపశృణ్వంత్యాం= వినుచుండఁగా; రాక్షసీం = రాక్షసస్త్రీనిగూర్చి; ఇదం=ఈమాటను;అబ్రవీత్ =చెప్పెను.

అంతఁబరమదుర్ధర్షుఁడగు రాక్షసరాజుండు రావణుండు,సీతాదేవివినుచుండ, సమీపంబుననున్నయొకరాక్షసినిజూచి, యిట్లనిచెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసం క్రూరకర్మాణం విద్యుజ్జిహ్వం త్వ మానయ
యేన తద్రాఘవశిర స్సంగ్రామా త్స్వయ మాహృతమ్. ౩౩

టీక॥యేన=ఎవ్వనిచేత ; సంగ్రామాత్ =యుద్ధముననుండి; స్వయం= తానే;తత్ =ఆ;రాఘవశిరః= రామునితల; ఆహృతం= తేఁబడినదో;తం(అధ్యాహృతము)=అట్టి; క్రూరకర్మాణం= క్రూరములయినకార్యములుగల;

రాక్షసం= రాక్షసుఁడైన ; విద్యుజ్జిహ్వం= విద్యుజ్జిహ్వునిఁ; త్వం=నీవు; ఆనయ=తోడ్కొనిరమ్ము.

యుద్ధరంగంబుననుండి, రాముని శిరస్సిచ్చుటకిఁ దెచ్చిన క్రూరకర్ముఁడగు రాక్షసుని విద్యుజ్జిహ్వుం దోడ్కొనిరమ్ము. అని, రావణుండు, రాక్షసితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.— "క్రూరకర్ముఁడగు రాక్షసుండు" అనుటచే, సీతాదేవికి, నమ్మవలదని చెప్పినట్లు, సూచింపఁబడినది.

విద్యుజ్జిహ్వ స్తతో గృహ్య శిర స్తత్సశరాసనమ్
ప్రణామం శిరసా కృత్వా రావణస్యాగ్రత స్స్థితః. ౩౯

టీక॥ తతః=అంత; విద్యుజ్జిహ్వః= విద్యుజ్జిహ్వుఁడు; సశరాసనం= విల్లుతోఁగూడిన; తత్=ఆ; శిరః= తలను; గృహ్య (గృహీత్వా)=తీసికొని ; శిరసా=తలచేత; ప్రణామం=నమస్కారమును; కృత్వా = చేసి ; రావణస్య=రావణునియొక్క ; అగ్రతః=ముందట; స్థితః=ఉన్నాఁడు.

అంత, విద్యుజ్జిహ్వుండు, ఆరామశిరస్సును ధనుస్సును దీసికొనివచ్చి, సాష్టాంగముగ నమస్కరించి, రావణుని యెదుట నిలుచుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

తమబ్రవీ త్తతో రాజా రావణో రాక్షసం స్థితమ్
విద్యుజ్జిహ్వం మహాజిహ్వం సమీపపరివర్తినమ్. ౪౦

టీక॥ తతః=అంత; రాజా= రాక్షసరాజుండగు; రావణః= రావణుఁడు ; మహాజిహ్వం = పెద్దనాలుకగలవాఁడును; సమీపపరివర్తినం = సమీపంబుననున్నవాఁడును; స్థితం=నిలుచున్నవాఁడునగు; రాక్షసం=రాక్షసుఁడైన; తం=ఆ; విద్యుజ్జిహ్వం=విద్యుజ్జిహ్వునిగూర్చి; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అంత, రాక్షసరాజుండగు రావణుండు, పెద్దనాలుకగలదన సమీపంబుననున్న విద్యుజ్జిహ్వుంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

స ౩౧

అగ్రతః కురు సీతాయా శ్శీఘ్రం దాశరథే శ్శిరః
అవస్థాం పశ్చిమాం భర్తుః కృపణా సాధు పశ్యతు. ౪౧

టీక॥ దాశరథేః=రామునియొక్క; శిరః=తలను; శీఘ్రం=శీఘ్రముగా; సీతాయాః=సీతయొక్క; అగ్రతః=ముందట; కురు=చేయుము. కృపణా=దరిద్రురాలగుసీత; భర్తుః=పెనిమిటియొక్క; పశ్చిమాం=కడపటిదైన; అవస్థాం=అవస్థను; సాధు=చక్కఁగా; పశ్యతు=చూచుఁగాక.

శీఘ్రంబుననా రామశిరస్సును, సీత ముందఱనుంచుము; ఈదరిద్రురాలు, తనపెనిమిటికిఁ గడపటనట్టియవస్థ వచ్చినదో చక్కఁగాఁజూచుఁగాక. అని, రావణుండు విద్యుజ్జిహ్వునితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తంతు తద్రక్ష శ్శిర స్తత్ప్రియదర్శనమ్
ఉప నిక్షిప్య సీతాయాః క్షిప్ర మంతరధీయత. ౪౨

టీక॥ తత్=ఆ; రక్షః=విద్యుజ్జిహ్వుఁడు; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తంతు=చెప్పఁబడినంతనే; తత్=ఆ; ప్రియదర్శనం=సంతోషకరంబగు చూచుటగల; శిరః=తలను; సీతాయాః=సీతయొక్క; ఉప=సమీపమునందు; నిక్షిప్య=ఉంచి; క్షిప్రం=శీఘ్రముగా; అంతరధీయత=మఱుఁగు పడెను.

ఆవిద్యుజ్జిహ్వుండు, రావణునిమాటనువిని, చూపరులకుఁబ్రియంబుగల్గించునట్టి యారామశిరంబును సీతా[illegible] ముందఱనుంచి, శీఘ్రంబుననావలికిం బోయెను. అని, తాత్పర్యము.

రావణశ్చాపి చిక్షేప భాస్వరం కార్ముకం మహత్
త్రిషు లోకేషు విఖ్యాతం సీతా మిద మువాచ సః. ౪౩

టీక॥ సః=ఆ; రావణశ్చాపి=రావణుండును; త్రిషు=మూఁడైన; లోకేషు=లోకములయందు; విఖ్యాతం=ప్రసిద్ధమయినదియు; భాస్వరం=ప్రకాశించుచున్నదియు; మహత్=గొప్పదియునగు; కార్ముకం=ధనుస్సును;

చిక్షేప=ఈడ్చెను. సీతాం= సీతాదేవిని; ఇదం=ఈమాటను; ఉవాచ= చెప్పెను.

అంత, రావణుండు, ముల్లోకంబులం బ్రసిద్ధంబును దేజోవంతంబు నగు నామహాధనుస్సును, విద్యుజ్జిహ్వునిచేత నుండితీసికొని, సీతాదేవింజూచి, యిట్లనిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇదంతు తవ రామస్య కార్ముకం జ్యాసమాయుతమ్
ఇహ ప్రహస్తేనా నీతం హత్వా తం నిశి మానుషమ్. ౪౪

టీక॥ తవ=నీయొక్క; రామస్య=రామునియొక్క; జ్యాసమాయుతం= అల్లెత్రాటితోఁగూడిన; ఇదం = ఈ; కార్ముకంతు=ధనుస్సును ; ప్రహస్తేన=ప్రహస్తునిచేత; నిశి= రాత్రియందు; తం=ఆ; మానుషం=మనుష్యుని; హత్వా=చంపి; ఇహ=ఇచ్చటికి; ఆనీతం= తేఁబడినది.

మఱియుఁ బ్రహస్తుండు రాత్రికాలంబున, మనుష్యుండగు నీరాముని వధించి, యల్లెత్రాటితోఁగూడిన యతనిధనుస్సునుగూడ నిచ్చటికిఁ దెచ్చినాఁడు ; ఇదిగో చూడుము. అని, రావణుండు సీతాదేవితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

స విద్యుజ్జిహ్వేన సహైవ తచ్ఛిరో
ధనుశ్చ భూమౌ వినికీర్య రావణః
విదేహరాజస్య సుతాం యశస్వినీం
తతో బ్రవీత్తాం భవ మే వశానుగా. ౪౫

టీక॥ సః=ఆ; రావణః= రావణుఁడు; విద్యుజ్జిహ్వేనసహైవ (విద్యుజ్జిహ్వేనసహైవ)= విద్యుజ్జిహ్వునితోఁగూడనె; తత్ =ఆ; శిరః=తలను; ధనుశ్చ=వింటెను; భూమౌ= నేలయందు; వినికీర్య=పడవైచి; తతః=అంత; యశస్వినీం=అధికమయినకీర్తిఁగల; తాం=ఆ; విదేహరాజస్య= జనకమహారాజుయొక్క ; సుతాం = కొమార్తెయయినసీతాదేవినిగూర్చి; "మే=నాయొక్క; వశానుగా= అధీనతననుసరించుదానవు; భవ=అగుము." ఇతి(అధ్యా

హృతము)—అని; అబ్రవీత్ — చెప్పెను.

ఆరావణుండు, విద్యుజ్జిహ్వుండు నుండానును, ఆరామునిశిరస్సును ధనుస్సును నేలంబడవైచి, యశస్వినియగు సీతాదేవింబూచి, "ఇంకనీవు నాయధీనురాలవగు" మని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.—మే= లక్ష్మీదేవీ! అవశానుగా, అ = విష్ణుదేవునియొక్క, వశానుగా= అధీనతనను సరించుదానవు; భవ=అగుము. (శేషము, సమానము).

లక్ష్మీదేవీ! నీవునారాయణావతారరూపుండగు రామునిం జేరఁగలవు. అని, రావణుండు చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇచ్చట, ఈభావమునకు విరుద్ధము లయినయంశంబులు, రావణునిచే నితరరాక్షసమోహనార్థమయి చెప్పఁబడినవిగాఁ దెలియునది.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, ఏకత్రింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.
ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండైకత్రింశసర్గటీక,
ముగిసినది.

౩౨

ద్వాత్రింశ సర్గ ప్రారంభః.

సా సీతా తచ్ఛిరో దృష్ట్వా తచ్చ కార్ముక ముత్తమమ్
సుగ్రీవప్రీతిసంసర్గ మాఖ్యాతంచ హనూమతా. ౧
నయనే ముఖవర్ణంచ భర్తు స్తత్సదృశం ముఖమ్
కేశాన్ కేశాంతదేశంచ తంచ చూడామణిం శుభమ్. ౨
ఏతైః సర్వై రభిజ్ఞానై రభిజ్ఞాయ సుదుఃఖితా
విజగర్హేఽథ కైకేయీం క్రోశంతీ కురరీయథా. ౩

టీక॥ అథ=అంత; సా=ఆ; సీతా=సీతాదేవి=తత్=ఆ; శిరః=తలను; తత్=ఆ; ఉత్తమం=శ్రేష్ఠమయిన; కార్ముకంచ=ధనుస్సును; హనూమతా=హనుమంతునిచేత; ఆఖ్యాతం=చెప్పఁబడిన; సుగ్రీవప్రతిసంసర్గం=సుగ్రీవునితో స్నేహసంబంధమును; దృష్ట్వా=చూచి; నయనే=కండ్లను; ముఖవర్ణం=ముఖముయొక్క రంగును; కేశాన్=వెండ్రుకలను; కేశాంతదేశం=లలాటమును; తం=ఆ; శుభం=సుందరమయిన; చూడామణించ; చూడామణిని; దృష్ట్వా(అధ్యాహృతము)=చూచి; తైః=ఆ; అభిజ్ఞానైః=గుఱుతులచేత; సర్వైః=అన్నిటిచేతను; తత్=దానిని; భర్తుః=పెనిమిటియొక్క; ముఖేన(అధ్యాహృతము)=ముఖముతో; సదృశం=సరియయిన; ముఖం=మొగమునుగా; అభిజ్ఞాయ=తెలిసికొని; సుదుఃఖితా=మిక్కిలియుదుఃఖమునొందినదై; కురరీయథా=లేడివలె; క్రోశంతీ=అఱచుచు; కైకేయీం=కైకేయిని; విజగర్హే=నిందించెను.

అంత, నాసీతాదేవి, ఆశిరస్సును ఉత్తమంబగు నాధనుస్సునుం జూచి, హనుమంతుండు చెప్పిన రామసుగ్రీవుల సఖ్యంబునుం దలంచుకొని, ఆకండ్లను ఆ ముఖవర్ణంబును, ఆవెండ్రుకలను ఆ నెత్తిని ఆ చూడామణినిం జూచి, యాగుఱుతులచే నది రామునితలవలెనే యున్నదని తెలిసికొని, పరమదుఃఖితయయి, లేడియుంబోలె నుచ్చైస్స్వరంబున రోదనంబు సేయుచుఁ, గైకేయిని నిందించెను. అని, తాత్పర్యము.

స కామా భవ కైకేయి హతో౽యం కులనందనః
కుల ముత్సాదితం సర్వం త్వయా కలహశీలయా. ౮

టీక॥ కైకేయి=కైకేయీ! అయం=ఈ; కులనందనః=రాముఁడు; హతః=చంపఁబడినాఁడు. సకామా=కోరికతోఁగూడినదానవు; భవ=అగుము. కలహశీలయా=కలహస్వభావురాలవగు; త్వయా=నీచేత; కులం=రఘువంశము; సర్వం=అంతయు; ఉత్సాదితం=నశింపఁజేయఁబడినది.

కైకేయీ! నీకోరికయీడేఱినది; కులనందనుండగు రాముండు హతుండయ్యె; కలహకారిణివగు నీవు, రఘువంశమునంతయు నాశమునొందిం

చితివి ; ఇంక భరతాదులు నవశ్యము మృతులగుదురు. అని, తాత్పర్యము.

ఆర్యేణ కింతే కైకేయి కృతం రామేణ విప్రియమ్
యన్మయా చీరవసన స్త్వయా ప్రస్థాపితో వనమ్. ౫

టీక॥ కైకేయి=కైకేయీ! యత్=ఏకారణమువలన; త్వయా=నీచేత; రామః(అధ్యాహృతము)=రాముఁడు; మయా(సహ)=నాతోఁగూడ ; చీరవసనః = నారచీరలువస్త్రములుగాఁగలవాఁడై; వనం=అడవినిగూర్చి; ప్రస్థాపితః=పంపఁబడెనో; తత్ (అధ్యాహృతము)=అట్టి; విప్రియం=అపకారము; కిం=ఏమి; ఆర్యేణ=పూజ్యుఁడగు; రామేణ=రామునిచేత; తే=నీకు; కృతం=చేయఁబడినది?

కైకేయీ! నీవు, రాముని, నారచీరలుకట్టుకొననొసంగి, నాతోఁగూడనడవి కింబంపితివే; సర్వలోకప్రియకారియగు రాముండునీకట్టి యుపకారమునేమిగావించెను? అని , సీతాదేవివిలపించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్వాతు వైదేహీ వేపమానా తపస్వినీ
జగామ జగతీం బాలా ఛిన్నాతు కదళీ యథా. ౬

టీక॥ తపస్వినీ= శోచనీయయు; బాలా=చిన్నదియునగు; వైదేహీ= సీతాదేవి; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్త్వాతు= చెప్పినంతనె; వేపమానా=వడంకుచు ; ఛిన్నా=నఱకఁబడిన; కదళీయథాతు=అరఁటిచెట్టువలెనె; జగతీం = భూమిని ; జగామ=పొందెను.

శోచనీయయుబాలయునగు సీతాదేవి,యిట్లువిలపించి, దుఃఖభయంబులవలన,గడగడవడంకుచు, ఛేదింపఁబడిన యరఁటిచెట్టువలెనేలంబడెను.

అని, తాత్పర్యము.

సా ముహూర్తా త్సమాశ్వస్య ప్రతిలభ్యచ చేతనామ్
తచ్ఛిర స్సముపాఘ్రాయ విలలాపాయతేక్షణా. ౭

టీక॥ ఆయతేక్షణా = నిడువులయినకండ్లుగల; సా = ఆసీతాదేవి; ముహూర్తాత్ = స్వల్పకాలమువలన; సమాశ్వస్య = ఊఱడిల్లి; చేతనాం = సంజ్ఞను; ప్రతిలభ్య చ = పొందియు; తత్ = ఆ; శిరః = తలను; సముపాఘ్రాయ = మూర్కొని; విలలాప = విలపించెను.

విశాలంబులగు కండ్లుగలయాసీతాదేవి, యంతంగొంతవడికిఁ దేఱి సంజ్ఞంబొంది, యారామశిరస్సును మూర్కొనియిట్లని విలపించెను.

అని, తాత్పర్యము.

హా హతాస్మి మహాబాహో వీరవ్రత మనువ్రత
ఇమాం తే పశ్చిమావస్థాం గతాస్మి విధవా కృతా. ౮

టీక॥ హా = అయ్యో! మహాబాహో = గొప్పచేతులుగలవాఁడా! వీరవ్రతం = వీరవ్రతమును, శత్రువుంజంపక వెనుదీయననువ్రతమునసుట; అనువ్రత = అనుసరించినవాఁడా! హతా = చంపఁబడినదానను; అస్మి = అయితిని. తే = నీయొక్క; ఇమాం = ఈ; పశ్చిమావస్థాం = మరణసంబంధియగుదశను; గతా = తెలిసికొన్నదానను; అస్మి = అయితిని. విధవా = విధవను; కృతా = చేయఁబడినాను.

అయ్యో! మహాబాహుఁడా! వీరవ్రతమునవలంబించియున్నవాఁడా! హతనైతిని; నీమరణావస్థంబాడఁబ్రతికియుంటినే; విధవనైతిని.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రథమం మరణం నార్యా భర్తుర్వైగుణ్య ముచ్యతే
సువృత్త స్సాధువృత్తాయా స్సంవృత్త స్త్వం మమాగ్రతః. ౯

టీక॥ సువృత్త = మంచియాచారముగలరాముఁడా! ప్రథమం = మొదట; భర్తుః = పెనిమిటియొక్క; మరణం = చావు; నార్యాః = స్త్రీయొక్క; వైగుణ్యం = దుర్గుణముగా, దుర్గుణమువలనఁగలిగినదిగాననుట; ఉచ్యతే = చెప్పఁబడుచున్నది. త్వం = నీవు; సాధువృత్తాయాః = మంచియాచారముగల; మమ = నాయొక్క; అగ్రతః = ముందట; సువృత్తః = మృతిఁబొందినావు.

సదాచారసంపన్నుండవగు రాముఁడా! స్త్రీదోషంబున, భర్తమందుమరణంబునొందునని చెప్పఁబడియున్నది; అట్లుగూడలేదే ; సదాచార సంపన్నను గునాముండగనీవుమృతిఁబొందితివే; దీనికేమికారణము? అని, తాత్పర్యము.

దుఃఖా ద్దుఃఖం ప్రపన్నాయా మగ్నాయా శ్శోకసాగరే
యో హి మా ముద్యత స్త్రాతుం సోఽపి త్వం వినిపాతితః. ౧౦

టీక॥మమ(అధ్యాహృతము)= నేను;దుఃఖాత్=దుఃఖమునునుండి ; దుఃఖం=దుఃఖమును;ప్రపన్నాయాః=పొందినదాననై; శోకసాగరే=దుఃఖసముద్రమునందు; మగ్నాయాః= మునిఁగియుండఁగా;యః=ఎవ్వఁడవు;మాం = నన్ను;త్రాతుం=రక్షించుటకు ; ఉద్యతః=ప్రయత్నించితివో; సః=అట్టి;త్వమపి=నీవును; వినిపాతితో హి= చంపఁబడినావుగదా!

నేను,దుఃఖమునొందిదుఃఖసముద్రంబునమునింగియుండఁగా, సిట్టిసమయంబున,నన్నుఁగాపాడవచ్చినట్టినీవుగూడ హతుండవైతివే! అని, తాత్పర్యము.

సా శ్వశ్రూ ర్మమ కౌసల్యా త్వయా పుత్రేణ రాఘవ
వత్సేనేవ యథా ధేను ర్వివత్సా వత్సలా కృతా. ౧౧

టీక॥ రాఘవ=రాముఁడా!మమ=నాయొక్క; శ్వశ్రూః = అత్తయయిన; సా=ఆ; కౌసల్యా=కౌసల్య; వత్సలా = దూడయందుప్రేమగల ; ధేను యథా= ఆవువలె; హతేన(అధ్యాహృతము)=చంపఁబడిన; పుత్రేణ=కొడుకవయిన; త్వయా=నీచేత ; వత్సేనేవ=దూడచేతవలె; వివత్సా= బిడ్డలేనిదిగా;కృతా=చేయఁబడినది.

రాముఁడా! నాయత్తకౌసల్య , దూడయందతిప్రేమగల యావుదూడ మృతిఁబొందుటవలన మహా దుఃఖంబునొందునట్లు , పుత్రుండవునీవుమృతిఁబొందుటవలనఁ, బరమదుఃఖంబునొందునట్లు,గావింపఁబడినది.

అని, తాత్పర్యము.

ఆదిష్టం దీర్ఘ మాయు స్తే యై రచింత్యపరాక్రమ

అనృతం వచనం తేషా మల్పాయు రసి రాఘవ. ౧౨

టీక॥ అచింత్యపరాక్రమ = ఎన్నరానిపరాక్రమముగల ; రాఘవ = రాముఁడా! నైమై: = యెవ్వరిచేత ; తే=నీకు; దీర్ఘం=దీర్ఘమయిన; ఆయు:=ఆయుస్సు; ఆదిష్టం=చెప్పఁబడినదో; తేషాం=వారలయొక్క ; వచనం=మాట ; అనృతం=దబ్బఱ. అల్పాయు:=కొంచెమయినయాయుస్సుగలవాఁడవు; అసి=అయితివి.

అపరిమేయంబగుపరాక్రమముగల రాముఁడా! మున్నునీవు, బహుకాలముజీవింతువనిచెప్పిన, జ్యోతిషికులమాటయిప్పుడసత్యమయినది ; నీవల్పాయుషుఁడవయితివి.అని, తాత్పర్యము.

అథవా నశ్యతి ప్రజ్ఞా ప్రాజ్ఞస్యాపి సత స్తవ
పచత్యేవం యథా కాలో భూతానాం ప్రభవో హ్యయమ్. ౧౩

టీక॥అథవా=అటుకాదేని;కాల:=కాలము; యథా=ఎట్లు; ఏనం= ఈన్ను; పచతి=పాకమునొందించునో;తథా(అధ్యాహృతము)=అట్లు ; తవ=నీవిషయమునందు; ప్రాజ్ఞస్యాపి=పండితుండైనను; సత:=సత్పురుషునికి; ప్రజ్ఞా=బుద్ధి;నశ్యతి=నశించును.అయం = ఈకాలము;భూతానాం=ప్రాణులకు; ప్రభవోహి=కారణముగదా!

అటుగాదేని, కాలము, నీకువిరుద్ధముగానుండుటంజేసి,అదియెజ్యోతిశ్శాస్త్రమునందుఁబండితులయినవారును, నీవిషయమయి, బుద్ధిభ్రంశమునొందునట్లుగావించియుండును; కాలముసమస్తభూతంబులకును గారణంబుగదా! అదియేమిచేసినను జేయవచ్చును.
అని, తాత్పర్యము.

అదృష్టం మృత్యు మాపన్న: కస్మా త్త్వం నయశాస్త్రవిత్
వ్యసనానా ముపాయజ్ఞ: కుశలో హ్యసి వర్జనే. ౧౪

టీక॥ నయశాస్త్రవిత్ = నీతిశాస్త్రముదెలిసిన;త్వం=నీవు; కస్మాత్=ఎందువలన;అదృష్టం = తెలియనట్లుగా;మృత్యుం=మరణమును; ఆపన్న:=

పొందినావు; ఉపాయజ్ఞః= ఉపాయంబులఁ దెలిసిననీవు ; వ్యసనానాం=కష్టములయొక్క; వర్జనే=పోఁగొట్టుకొనుటయందు; కుశలః= సమర్థుండవు ; అసిహి=అగుదువుగదా!

నీవు సమస్తోపాయంబులు దెలిసినవాఁడవు ! నీతిశాస్త్రజ్ఞుండవు; ఎట్టియుపాయంబుల నేని, తొలఁగించుకొనసమర్థుండవే; ఈవిధంబున, నేమఱుపాటున నెట్లుహతుండవైతివి? అని, తాత్పర్యము

తథా త్వం సంపరిష్వజ్య రౌద్రయా తినృశంసయా
కాళరాత్ర్యా మయాఽచ్ఛిద్య హృతః కమలలోచన. ౧౫

టీక॥ కమలలోచన= తామరపూలవంటికండ్లుగల రాముఁడా ! మయా= నాచేత; త్వం=నీవు; రౌద్రయా= భయంకరయును; అతినృశంసయా=మిక్కిలియుగ్రురాలునగు ; కాళరాత్ర్యా= కాళరాత్రిచేత ; అచ్ఛిద్య= బలాత్కరించి; హృతః= అపహరింపఁబడినావు.

తామరపూలవంటి కండ్లుగల రాముఁడా! నేనువిధవనుగావలసినదానను గావున, నానిమిత్తముయి, భయంకరాకారయును అతిక్రూరయునగు కాళరాత్రి నిన్నుహరించినదియుండును.

అని, తాత్పర్యము.

ఉపశేషే మహాబాహో మాం విహాయ తపస్వినీమ్
ప్రియామివ సమాశ్లిష్య పృథివీం పురుషర్షభ. ౧౬

టీక॥ పురుషర్షభ=పురుషశ్రేష్ఠుండవును; మహాబాహో= పెద్దచేతులుగలవాఁడవునగు రాముఁడా! తపస్వినీం=శోచనీయనగు; మాం=నన్ను; విహాయ=విడిచి; పృథివీం=భూమిని; ప్రియామివ= ప్రియురాలినివలె; సమాశ్లిష్య=కవుఁగిలించుకొని; ఉపశేషే= పరుండియున్నావు.

మహాబాహుండవు పురుషశ్రేష్ఠుండవు నగు రాముఁడా! దిక్కులేనిదానను నన్నువిడిచి భూమిని ప్రియురాలింబోలెఁ గవుఁగిలించుకొని పరుండియు.

అని, తాత్పర్యము.

స ౩౨

అర్చితం సతతం యత్తద్గంధమాల్యైర్మయా తవ
ఇదం తే మత్ప్రియం వీర ధనుః కాంచనభూషణమ్. ౧౭

టీక॥ వీర=పరాక్రమశాలివగు రాముఁడా! యత్=ఏది; మయాసహ=నాతోఁగూడ; తవ(త్వయా)=నీచేత; గంధమాల్యైః=గంధములచేతను బువ్వములచేతను; అర్చితం=పూజింపఁబడినదో; తత్=అట్టి; మత్ప్రియం=నాకుఁబ్రియంబును; కాంచనభూషణం=బంగారమలంకారముగాఁ గలదియైనగు; ధనుః=విల్లు; ఇదం=ఇట్టిది; జాతం(అధ్యాహృతము)=అయినది.

పరాక్రమశాలివగు రాముఁడా! నీచేతను నాచేతనుంగూడ గంధమాల్యంబులభక్తిమెయింబూజింపఁ బడుచుండిన, నాకుఁబ్రియంబును గాంచనాలంకృతంబునగుధనుస్సు, ఇప్పుడిట్లయినదే!

అని, తాత్పర్యము.

పిత్రా దశరథేన త్వం శ్వశురేణ మమానఘ
సర్వైశ్చ పితృభిస్సార్ధం నూనం స్వర్గే సమాగతః. ౧౮

టీక॥అనఘ=పాపరహితుండవగు రాముఁడా! త్వం=నీవు; స్వర్గే=స్వర్గమునందు; మమ=నాయొక్క; శ్వశురేణ=మామయగు; పిత్రా=తండ్రియగు; దశరథేన=దశరథమహారాజుతోను; పితృ... ంద్రులతో; సర్వైశ్చసార్ధం... వరితోనుం గూడ; సమాగతః=చేరితివి. నూనం=నిశ్చయము.

పాపరహితుండవగు రాముఁడా నీవు, స్వర్గంబున, నామామయు నీతండ్రియునగు దశరథమహారాజుతోను, ఇంకనునీతాతలు మొదలగునందఱి పితరులతోనుం జేరియున్నావు; ఇదినిశ్చయము.

అని, తాత్పర్యము.

దివి నక్షత్రభూతస్త్వం మహత్కర్మ కృతాం ప్రియమ్
పుణ్యం రాజర్షివంశం త్వ మాత్మనస్సముపేక్షసే. ౧౯

టీక॥త్వం=నీవు; దివి=స్వర్గమునందు; నక్షత్రభూతః=నక్షత్రరూపుఁ

డవై ; త్వం=నీవు ; మహత్కర్మకృతాం(మహాకర్మకృతాం)=గొప్పకార్యములఁజేయునట్టివారలకు; ప్రియం=సంతోషకరంబును;పుణ్యం= పవిత్రమునగు;ఆత్మనః=నీయొక్క;రాజర్షివంశం=రాజర్షులవంశమును;సముపేక్షసే=చూచుచుందువు.

నీవు,స్వర్గంబునవిమాన గతుండవై, ఇంతకుమున్నె స్వర్గమునొందినవారలునుగొప్పకార్యములు సేయువారికిఁబ్రియులునగునీవంశంబునం బుట్టిన, యిక్ష్వాకువుమున్నగుపుణ్య పురుషులం జూచుచుందువు. అని,తాత్పర్యము.

కిం మాం న ప్రేక్షసే రాజన్ కిం మాం న ప్రతిభాషసే
బాలాం బాల్యేన సంప్రాప్తాం భార్యాం మాం సహచారిణీమ్. ౨౦

టీక॥రాజన్ = రాముఁడా! బాలాం=చిన్నదానను; బాల్యేన=చిన్నతనముచేతనె;సంప్రాప్తాం=పొందఁబడినదానను;భార్యాం=భార్యను; సహచారిణీం = కూడనుండు దాననగు; మాం=నన్ను;మాం=నన్ను;కిం = ఎందుకు;నప్రేక్షసే=చూడవు!మాం= నన్నుఁగూర్చి; కిం=ఎందుకు;నప్రతిభాషసే=మాటలాడవు?

రాముఁడా! చిన్నదానను జిన్నతనంబుననుండి యెనీయొద్దకు వచ్చినదాననుభార్యను నిన్నువిడువకనీతోఁగూడనున్నదానను,అట్టినేను, ఇట్లు , పెనువగలం బొందియుండఁగా , నన్నేలకన్నెత్తిచూడవు ? నాతో నేలమాటలాడవు?

అని, తాత్పర్యము.

సంశ్రుతం గృహ్ణతా పాణిం చరిష్యామీతి యత్త్వయా
స్మర తన్మమ కాకుత్స్థ నయ మామపి దుఃఖితామ్. ౨౧

టీక॥ కాకుత్స్థ=రాముఁడా ! మమ=నాయొక్క;పాణిం=హస్తమును; గృహ్ణతా=గ్రహించునట్టి; త్వయా=నీచేత; (సహ) చరిష్యామీతి=కూడనుండెదనని;యత్=ఏది; సంశ్రుతం=ప్రతిజ్ఞచేయఁబడినదో ; తత్=దాని;

స్వ[illegible]=తలంపును. దుఃఖితాం = దుఃఖ[illegible]పొందిన; మామపి= నన్నుగూడ; న[illegible]=[illegible]నిపోమ్ము.

రామునా! నీవు వివాహంబున, నా హస్తంబు గ్రహించునపుడు, నాతోఁగూడనుండెదనని ప్రతిజ్ఞ చేసితివే; దానిని ప్పుడు జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చుకొనుము; దుఃఖితన గు నన్ను సు దీసికొనిపోమ్ము.

అని, తాత్పర్యము.

కస్మాన్మా మపహాయ త్వం గతో గతిమతాం వర
అస్మా ల్లోకా దముం లోకం త్యక్త్వా మా మపి దుఃఖితామ్. ౨౨

టీక॥ గతిమతాం = మంచిగతిగల వారలలో; వర=ఉత్తముఁడవగు రాముఁడా! త్వం=నీవు; త్వాం (అధ్యాహృతము)=నిన్ను; త్యక్త్వా=విడిచి; దుఃఖితాం=దుఃఖమునొందిన; మామపి=నన్నునుగూడ, మిక్కిలి యిష్టయురాల ననుట; మాం=నన్ను; అపహాయ= విడిచి; కస్మాత్ =ఎందువలన; అస్మాత్ =ఈ; లోకాత్ =లోకముననుండి; అముం=ఈ; లోకం=లోకమును; గతః=పొందినావు?

ఉత్తమగతిగలవారలలో నుత్తముఁడవగు రాముఁడా! నిన్ను విడిచియుండుటచేఁ బరమదుఃఖితనై యున్న పరమప్రియునగు నన్నును, ఎట్లు విడిచి, యీలోకంబుననుండి, పరలోకంబునకుఁ బోతివి.

అని, తాత్పర్యము.

కల్యాణై రుచితం యత్త త్పరిష్వక్తం మయైవ తు
క్రవ్యాదై స్త చ్ఛరీరం తే నూనం విపరికృష్యతే. ౨౩

టీక॥ కల్యాణైః=మంగళపదార్థములచేత; ఉచితం=తగియున్న; యత్ =ఏ దేహము; మయైవతు = నాచేతనె; పరిష్వక్తం= కవుఁగిలింపఁబడినదో; తత్ =అట్టి; తే=నీయొక్క; శరీరం=దేహము; క్రవ్యాదైః = క్రూరమృగములచేత; విపరికృష్యతే=ఈడ్వఁబడుచున్నది. నూనం=నిశ్చయము.

నేను మున్ను మంగళద్రవ్యంబులగు చందనాదులతో నలంకరించి యేశరీరమునుగవుఁగిలించుకొనుచుంటినో, అట్టినీశరీరమిప్పుడు నక్కలు మొదలగు

వానిచేనాకర్షింపఁబడుచున్నది! అని, తాత్పర్యము.

అగ్నిష్టోమాదిభిర్యజ్ఞైరిష్టవానాప్తదక్షిణైః
అగ్నిహోత్రేణ సంస్కారం కేన త్వంతు న లప్స్యసే. ౨౪

టీక॥ కేన=ఎందుచేత; త్వంతు=నీవుమాత్రము; ఆప్తదక్షిణైః=చాలినదక్షిణలుగల; అగ్నిష్టోమాదిభిః=అగ్నిష్టోమము మొదలుగాఁగల; యజ్ఞైః=యాగములచేత; ఇష్టవాన్=యజించినవాఁడవై; అగ్నిహోత్రేణ=యాగాగ్నిచేత; సంస్కారం=సంస్కారమును; నలప్స్యసే=పొందవు?

పూర్ణదక్షిణలతో నగ్నిష్టోమాదిమహాయాగంబులుగావించి యాగియైనంబగు నగ్నిహోత్రంబుచే సంస్కారంబొందఁదగిననీవు, ఇట్లు, ఏయాగంబును లేక మున్నై వ్యర్థముగా వ్రేలాడుటకే మికారణము? అని, తాత్పర్యము.

ప్రవ్రజ్యాముపపన్నానాం త్రయాణామేకమాగతమ్
పరిప్రక్ష్యతి కౌసల్యా లక్ష్మణం శోకలాలసా. ౨౫

టీక॥ ప్రవ్రజ్యాం=ప్రవాసమును; ఉపపన్నానాం=పొందిన; త్రయాణాం=మువ్వురిలో; ఆగతం=వచ్చిన; ఏకం=ఒకఁడయిన; లక్ష్మణం=లక్ష్మణుని; కౌసల్యా=కౌసల్య; శోకలాలసా=దుఃఖమునఁనతిచపలయయి; పరిప్రక్ష్యతి=అడుగఁగలదు.

ప్రవాసమునొందినమువ్వురిలోను, లక్ష్మణుఁడొక్కఁడెవచ్చుటంజూచి, కౌసల్యాదేవి, పరమదుఃఖితయయి, లక్ష్మణుని, "సీతారాము లెక్కఁడ?" అనియడుగఁగలదు.

అని, తాత్పర్యము.

స తస్యాః పరిపృచ్ఛంత్యా వధం మిత్రబలస్య తే
తవ చాఖ్యాస్యతే నూనం నిశాయాం రాక్షసైర్వధమ్. ౨౬

టీ॥ సః=ఆలక్ష్మణుఁడు ; పరిష్వ్యస్తాయాః=అడుగుచున్న;తస్యాః=ఆ కౌసల్యాదేవికి;నిశాయాం=రాత్రియం దు;రాక్షసైః=రాక్షసులచేత; తే=నీ యొక్క ; ఉగ్రబలస్య= మిత్రసైన్యము యొక్క;వధం=చంపుటను;తవ=నీయొక్క;వధంచ=చంపుటను ; ఆఖ్యాస్య తే=చెప్పఁగలఁడు . నూనం = నిశ్చయము.

ఆలక్ష్మణుండు, అట్లడుగుచున్నకౌసల్యాదేవికి, రాత్రికాలంబునరాక్షసులువచ్చినిన్నునుసౌమిత్రసైన్యంబునువధించిపోయిరనిచెప్పఁగలఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

సా త్వాం సుప్తం హతం శ్రుత్వా మాంచ రక్షో గృహం గతామ్
హృదయేన విదీర్ణేన న భవిష్యతి రాఘవ. ౨౭

టీక॥ రాఘవ=రాముఁడా! సా=ఆకౌసల్య;సుప్తం= నిదురించినవాఁడవును; హతం= చంపఁబడినవాఁడవునగు;త్వాం=నిన్నును;రక్షోగృహం=రాక్షసగృహమును; గతాం = పొందిన; మాంచ=నన్నును; శ్రుత్వా=విని ; విదీర్ణేన=పగిలిన; హృదయేన=గుండెతో; నభవిష్యతి=జీవింపఁజాలదు.

రాముఁడా! ఆకౌసల్యాదేవి, నీవు నిదురించియుండునప్పుడు హతుండవగుటను నేను రాక్షసగృహంబునం జిక్కియుండుటనువిని, హృదయంబుపగిలి, మృతిఁబొందును; ఎంతమాత్రముజీవింజాలదు. అని, తాత్పర్యము.

మమ హేతో రనార్యాయా హ్యనర్హః పార్థివాత్మజః
రామ స్సాగర ముత్తీర్య సత్త్వవాన్ గోష్పదే హతః. ౨౮

టీక॥ అనార్యాయాః= దుష్టురాలనగు; మమ హేతోః=నానిమిత్తముయి; అనర్హః= ఇట్టివధమునకుఁదగనివాఁడును; పార్థివాత్మజః= రాచకొమరుండును; సత్త్వవాన్= బలవంతుండునగు; రామః = రాముఁడు; సాగరం=సముద్రమును; ఉత్తీర్య=దాఁటి; గోష్పదే= గోవుయొక్కపాదమంతటిస్థలమునందు;హతః=చంపఁబడినాఁడు.

దుష్టురాలనగునానిమిత్తమయి ,

యిట్టిదుష్టవధంబునకుc దగనివాcడును మహాబలశాలియు రాజపుత్రుండునగు రాముండు , ఖరాదిభయంకర రాక్షసులనందఱంజంపి , అల్పుండునుదుర్బలుండునగు, ప్రహస్తునిచేcజచ్చినాcడు.

అని, తాత్పర్యము.

అహం దాశరథే నోఢా మోహాత్స్వకులపాంసనీ
ఆర్యపుత్రస్య రామస్య భార్యా మృత్యు రజాయత. ౨౯

టీక॥ దాశరథినా= రామునిచేత; స్వకులపాంసనీ= తనకులమునుఁజెఱుపునట్టి;అహం=నేను; మోహాత్ = అజ్ఞానమువలన; ఊఢా=వివాహముచేసికొనcబడినాను. ఆర్యపుత్రస్య=పూజ్యుcడగుదశరథునికొడుకైన; రామస్య = రామునికి ; భార్యా=పెండ్లామె; మృత్యుః=మరణముగలిగించునది; అజాయత=అయినది.

రాముండు; తనకులమునకునాశంబుగల్గించుదానినని యెఱుcగక యజ్ఞానంబున , నన్నువివాహమాడెను; అట్లురామునకు,భార్యయెమృత్యువయ్యెను. అని, తాత్పర్యము.

నూన మన్యాం మయా జాతిం వారితం దాన ముత్తమమ్
యాహ మద్యే హ శోచామి భార్యా సర్వాతిథే రపి. ౩౦

టీక॥ యా=ఏ;అహం=నేను ; సర్వాతిథేః=అందఱునుఅతిథులుగాcగలరామునియొక్క;భార్యాపి= భార్యనయినను;అద్య=ఇప్పుడు; ఇహ=ఈవిషయమయి;శోచామి = దుఃఖించుచున్నానో; తయా (అధ్యాహృతము)= అట్టి;మయా=నాచేత;అన్యాం=ఇతరమయిన;జాతిం=జన్మమునందు;ఉత్తమం= శ్రేష్ఠమయిన;దానం= కన్యాదానము; వారితం=అడ్డగింపcబడినది.

నేనుబూర్వజన్మంబున, నెవ్వరో కన్యాదానముసేయcదలcచినప్పుడు , దానికి విఘ్నముగావించియుందును ; కావుననె,ఇట్టిపరమధర్మాత్ముండగు రామునకుభార్యనయ్యు, నీభోగకాలంబుననిట్లురామవిరహంబునొంది , దుఃఖించుచున్నాను.

అని, తాత్పర్యము.

సాధు పాతయ మాం క్షిప్రం రామస్యోపరి రావణ
సమానయ పతిం పత్న్యా కురు కల్యాణ ముత్తమమ్. ౩౧

టీక॥ రావణ=రావణుఁడా ; క్షిప్రం=శీఘ్రముగా; మాం=నన్ను; రామస్య=రామునియొక్క ; ఉపరి=మీఁదుగా; సాధు=చక్కఁగా; పాతయ=పడవేయుము. పతిం=పెనిమిటిని ; పత్న్యా=భార్యతో; సమానయ= చేర్పుము. ఉత్తమం=శ్రేష్ఠమయిన; కల్యాణం=మంగళమును; కురు=చేయుము.

రావణుఁడా! ఇంక శీఘ్రముగ, నన్నును, రాముని పైఁబడవేయుము ; ఇట్లు, దంపతుల, నొకటిగాఁజేర్చి, యుత్తమంబగు మంగళముగావింపుము. అని, తాత్పర్యము.

శిరసా మే శిరశ్చాస్య కాయం కాయేన యోజయ
రావణాను గమిష్యామి గతిం భర్తుర్మహాత్మనః. ౩౨

టీ॥ రావణ=రావణుఁడా! అస్య=ఇతనియొక్క ; శిరసా=తలతో; మే=నాయొక్క; శిరశ్చ=తలను; కాయేన=దేహముతో; కాయం=దేహమును; యోజయ=చేర్పుము. మహాత్మనః= పూజ్యమయిన స్వభావముగల; భర్తుః= పెనిమిటియొక్క ; గతిం=పోకను; అనుగమిష్యామి=వెంబడించెదను.

రావణుఁడా ! రాముని శిరస్సుతో నాశిరస్సును అతని దేహముతో నా దేహమును జేర్పుము; మహాత్ముండగు పెనిమిటితో ననుగమనంబు గావించెదను. అని, సీతాదేవి విలపించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇతి సా దుఃఖ సంతప్తా విలలా పాయతేక్షణా
భర్తు శ్శిరో ధను స్తత్ర సమీక్ష్యచ పునఃపునః. ౩౩

టీ॥ ఇతి=ఇట్లు ; ఆయతేక్షణా=నిడుపులయినకన్నులుగల ; సా=ఆసీతాదేవి; తత్ర=అచ్చట; భర్తుః= పెనిమిటియొక్క; శిరః=తలను; ధనుః = విల్లును; పునఃపునశ్చ=మాటిమాటికిని; సమీక్ష్య=చూచి; దుఃఖసంతప్తా=దుఃఖముచే

మిక్కిలియుఁ దపింపఁజేయఁ బడినదై; విలలాప=విలపించెను.

ఇట్లు, విశాలంబగుకన్నులుగల యాసీతాదేవి, పెనిమిటిశిరస్సును ధనుస్సునుం జూచి, పరమదుఃఖితయయి, విలపించినది. అని, తాత్పర్యము.

ఏవం లాలప్యమానాయాం సీతాయాం తత్ర రాక్షసః
అభిచక్రామ భర్తార మనీకస్థః కృతాంజలిః. ౩౪

టీక॥ తత్ర=అప్పుడు; ఏవం = ఇట్లు; సీతాయాం=సీతాదేవి ; లాలప్యమానాయాం = మిక్కిలియువిలపించుచుండఁగా; అనీకస్థః= ద్వారపాలకుఁడగు; రాక్షసః = రాక్షసుఁడు; కృతాంజలిః = చేయఁబడినచేమోడ్పుగలవాఁడై; భర్తారం=ప్రభువును; అభిచక్రామ=పొందెను.

అప్పుడు, సీతాదేవి యిట్లు విలపించుచుండఁగా, ద్వారపాలకుఁడగు రాక్షసుఁడు, చేమోడ్పు గావించి, రావణుని దగ్గరకు వచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.

విజయ స్వార్యపుత్రేతి సోఽభివాద్య ప్రసాద్య చ
న్యవేదయ దనుప్రాప్తం ప్రహస్తం వాహినీపతిమ్. ౩౫

టీక॥ సః=ఆరాక్షసుఁడు; ఆర్యపుత్ర=రావణుఁడా! విజయస్వ=జయము నొందుము" ఇతి=అని; ఉక్త్వా(అధ్యాహృతము)=చెప్పి; అభివాద్య=నమస్కరించి ; ప్రసాద్యచ = సంతోషపఱిచియు; అనుప్రాప్తం=వచ్చిన ; వాహినీపతిం= సేనానాయకుఁడగు; ప్రహస్తం=ప్రహస్తుని; న్యవేదయత్ = విన్నవించెను,

అంత, నారాక్షసుండు, "జయము" అని నమస్కరించి, సంతోషంబుగా, సేనానాయకుండగు ప్రహస్తుండు వచ్చియున్నాఁడని చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

అమాత్యై స్సహిత స్సర్వైః ప్రహస్త స్సముపస్థితః
తేన దర్శనకామేన వయం ప్రస్థాపితాః ప్రభో. ౩౬

స ౩౭

టీక॥ ప్రభో=నాయకుండవగు రావణుఁడా! ప్రహస్తః=ప్రహస్తుఁడు ; అమాత్యైః=మంత్రులతో; సర్వైః=అందఱితో; సహితః=కూడినవాఁడై; సముపస్థితః=వచ్చినాఁడు. దర్శనకామేన=దర్శనమునుగోరునట్టి; తేన=ఆప్రహస్తునిచేత ; వయం=మేము ; ప్రస్థాపితాః=పంపఁబడినాము.

రాక్షస రాజుండవగు రావణుఁడా ! ప్రహస్తుండుమంత్రులనందఱం గూడి, వచ్చియున్నాఁడు; అతండుమీద ర్శనంబుఁగోరి నన్నుఁబంపినాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

నూన మస్తి మహారాజ రాజభావా త్క్షమాన్వితమ్
కించి దాత్యయికం కార్యం తేషాం త్వం దర్శనం కురు. ౩౭

టీక॥ మహారాజ = మహారాజా! రాజభావాత్ = రాజగుట వలన ; క్షమాన్వితం=ఓర్పుగలతోఁగూడిన ; కించిత్=కొంచెము ; ఆత్యయికం=కష్టమయిన; కార్యం=పని; అస్తి= కలదు. నూనం=నిశ్చయము . త్వం=నీవు; తేషాం=వారలయొక్క; దర్శనం= చూచుటను; కురు=చేయుము.

మహారాజుండవగు రావణుఁడా ! గొప్పకార్యమొకటియున్నది; అదియిప్పుడె చేయఁదగినదైనను, మీయాజ్ఞకొఱకుఁ గనిపెట్టియున్నారు; నీవువారలకు దర్శనంబొసంగుము. అని, యారాక్షసుండు రావణునకుం జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏత చ్ఛ్రుత్వా దశగ్రీవో రాక్షసప్రతివేదితమ్
అశోకవనికాం త్యక్త్వా మంత్రిణాం దర్శనం యయౌ. ౩౮

టీక॥ దశగ్రీవః=రావణుఁడు ; ఏతత్=ఈ; రాక్షసప్రతివేదితం=రాక్షసులచేఁజెప్పఁబడినమాటను; శ్రుత్వా=విని; అశోకవనికాం=అశోకవనమును; త్యక్త్వా=విడిచి; మంత్రిణాం=మంత్రులయొక్క; దర్శనం=చూచుటను; యయౌ=పొందెను.

రావణుండు, ఆరాక్షసుఁడుచెప్పిన

మాటనువిని, యశోకవనంబును విడిచి,మంత్రులంజూడఁబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

సతు సర్వం సమర్థ్యైవ మంత్రిభిః కృత్య మాత్మనః
సభాం ప్రవిశ్య విదథే విదిత్వా రామవిక్రమమ్. ౩౯

టీక॥సతు=ఆరావణుండును;రామవిక్రమం=రామునిపరాక్రమమును; విదిత్వా=తెలిసికొని; సభాం= సభను; ప్రవిశ్య=చొచ్చి; మంత్రిభిః= మంత్రులతో;సమర్థ్యైవ= నిశ్చయించియె; ఆత్మనః=తనయొక్క; కృత్యం= కార్యమును; సర్వం=అంతయును ; విదథే=చేసెను.

ఆరావణుండు, రామపరాక్రమంబుఁదెలిసికొని, సభంబ్రవేశించి, మంత్రులతోఁజక్కఁగానాలోచించి, నిశ్చయించి, కార్యమునంతయుఁగావించెను. అని, తాత్పర్యము.

అంతర్ధానంతు తచ్ఛీర్షం తచ్చ కార్ముక ముత్తమమ్
జగామ రావణస్యైవ నిర్యాణసమనంతరమ్. ౪౦

రావణస్య=రావణునియొక్క; నిర్యాణసమనంతరమేవ = పోవుటకుఁబిమ్మటనె; తత్=ఆ; శీర్షం = తలయును;తత్=ఆ;ఉత్తమం=శ్రేష్ఠమయిన; కార్ముకంచ=విల్లును;అంతర్ధానంతు=మఱుఁగుపాటును; జగామ =పొందెను.

రావణుండుపోయినంతనె, ఆరామునితలయును ఆధనుస్సును , అంతర్ధానంబుపొందినవి.

అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసేంద్రస్తు తైస్సార్ధం మంత్రిభిర్భీమవిక్రమైః
సమర్థయామాస తదా రామకార్యవినిశ్చయమ్. ౪౧

టీక॥తదా=అప్పుడు; రాక్షసేంద్రస్తు = రాక్షసరాజైనట్టి రావణుండు

ను; భీమవిక్రమైః = భయంకరమయిన పరాక్రమముగల; తైః=ఆ; మంత్రిభి స్సార్ధం=మంత్రులతోఁగూడ; రామ కార్యవినిశ్చయం= రామునిగుఱించి చేయవలసిన కార్యముయొక్క నిశ్చయమును;సమర్థయామాస=నిశ్చయించెను.

అప్పుడు, రాక్షసేశ్వరుఁడగు రావణుఁడు, భయంకర పరాక్రమములగు మంత్రులతోఁగూడ నాలోచించి, రామునింగుఱించి చేయవలసిన కార్యమును నిశ్చయించెను. అని, తాత్పర్యము.

అవిదూరస్థితాన్ సర్వాన్ బలాధ్యక్షాన్ హితైషిణః
అబ్రవీ త్కాలసదృశో రావణో రాక్షసాధిపః. ౪౨

టీక॥ కాలసదృశః = మృత్యుతోసమానుఁడైన; రాక్షసాధిపః= రాక్షసులకు ప్రభువైనట్టి; రావణః= రావణుఁడు; అవిదూరస్థితాన్=సమీపమునను న్న; హితైషిణః=మేలుఁగోరునట్టి; బలాధ్యక్షాన్ = సేనాధ్యక్షులను; సర్వాన్= అందఱినిఁగూర్చి; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

మృత్యుసమానుండును రాక్షసేశ్వరుండునగు రావణుఁడు, తనసమీపంబుననున్న తనమేలుఁగోరునట్టి సేనాధ్యక్షులంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

శీఘ్రం భేరీనినాదేన స్ఫుటకోణాహతేన మే
సమానయధ్వం సైన్యాని వక్తవ్యం చ న కారణమ్. ౪౩

టీక॥ స్ఫుటకోణాహతేన= స్ఫుటముగాదండముచేఁగొట్టఁబడిన ; భేరీనినాదేన=భేరీధ్వనిచేత;శీఘ్రం = శీఘ్రముగా; మే=నాయొక్క ; సైన్యాని= సైన్యములను;సమానయధ్వం= రావింపుఁడు;కారణంచ=కారణమును; నవక్తవ్యం=చెప్పఁబడఁగూడదు.

దృఢముగనుదండముచే భేరివాయించి నాసైన్యముల నన్నింటిని రావింపుఁడు; కారణమేమియుఁ జెప్పవలదు. అని రావణుండు, సేనాధ్యక్షులతోఁ జెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

తత స్తథేతి ప్రతిగృహ్య తద్వచో
బలాధిపా స్తే మహ దాత్మనో బలమ్
సమానయంశ్చైవ సమాగమంచ తే
న్యవేదయన్ భర్తరి యుద్ధ కాంక్షిణి. ౪౪

టీక॥తతః=అంత; తే=ఆ; బలాధిపాః=సేనానాయకులు; తథేతి=అట్లే యని; తత్=ఆ; వచః=మాటను; ప్రతిగృహ్య=అంగీకరించి; ఆత్మనః= తమయొక్క; మహత్=గొప్పదగు; బలం=సైన్యమును; సమానయంశ్చైవ= రావించిరియు. తే=ఆసేనానాయకులు; యుద్ధకాంక్షిణి=యుద్ధమునుగోరునట్టి; భర్తరి=రాజునందు; సమాగమం=వచ్చుటను; న్యవేదయంశ్చ=చెప్పిరియు.

అంత, నా సేనానాయకులు, అట్లే యని రావణునిమాటకియ్యకొని, తమవశంబుననుండిన మహాసైన్యంబుల రావించిరి; అట్లు సైన్యంబులన్నియు సన్నద్ధములయి వచ్చియుండుటను, యుద్ధకాముండగు రావణునకుం జెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, ద్వాత్రింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండద్వాత్రింశసర్గటీక,
ముగిసినది.

౩౩

త్రయస్త్రింశ సర్గ ప్రారంభః.

సీతాంతు మోహితాం దృష్ట్వా సరమానామ రాక్షసీ
ఆససాదాథ వైదేహీం ప్రియాం ప్రణయినీం సఖీమ్. ౧

టీక॥ అథ=అంత; సరమానామ=సరమయనెడు; రాక్షసీ=రాక్షసస్త్రీ; మోహితాం=మోహమునొందిన; సీతాం=సీతను; దృష్ట్వాతు= చూచినంతనె; ప్రియాం=ప్రియురాలును; ప్రణయినీం=స్నేహముగలదియు; సఖీం=చెలికత్తెయునగు; వైదేహీం=సీతాదేవిని; ఆససాద=చేరెను.

అంత, విభీషణభార్యయగుసరమయను రాక్షసి, సీతాదేవి మోహితయగుటం జూచి, తనప్రియురాలును స్నేహితయును జెలికత్తెయునగు సీతాదేవియొద్దకుం బోయెను. అని, తాత్పర్యము.

మోహితాం రాక్షసేంద్రేణ సీతాం పరమదుఃఖితామ్
ఆశ్వాసయామాస తదా సరమా మృదుభాషిణీ. ౨

టీక॥ తదా=అప్పుడు; మృదుభాషిణీ=మెత్తఁగామాటలాడునట్టి; సరమా=సరమ; రాక్షసేంద్రేణ=రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునిచేత; మోహితాం=మోహమునొందునట్లు చేయఁబడినదియు; పరమదుఃఖితాం= మిక్కిలియుదుఃఖము నొందినదియునగు; సీతాం=సీతాదేవిని; ఆశ్వాసయామాస=ఊఱడించెను.

సరమ, రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునిచే మోసపుచ్చఁబడి పరమదుఃఖితయయియున్నసీతాదేవిని, మెత్తనిమాటలనిట్లనియూఱడించెను.

అని, తాత్పర్యము.

సాహి తత్ర కృతా మిత్రం సీతయా రక్ష్యమాణయా
రక్షంతీ రావణాదిష్టా సానుక్రోశా దృఢవ్రతా. ౩

టీక॥ తత్ర=అచ్చట; సానుక్రోశా=దయతోఁగూడినదియు ; దృఢవ్రతా=దృఢమైనవ్రతముగలదియునగు; సా=ఆసరమ; రావణాదిష్టా=రావణునిచేనాజ్ఞాపింపఁబడినదై; రక్షంతీ=రక్షించుచు; రక్ష్యమాణయా=రక్షింపఁబడుచున్న; సీతయా=సీతాదేవిచేత ; మిత్రం=స్నేహితురాలుగా; కృతాహి = చేయఁబడినదిగదా!

ఆసరమ, దయగలదియు దృఢవ్రతయుఁగావున, రావణాజ్ఞచే, సీతాదేవి నిరక్షించుచు, నాసీతాదేవి గుణంబులవలన, నాబిడయందుమిక్కిలియు స్నేహముగలదయ్యెను. అని, తాత్పర్యము.

సా దదర్శ తత స్సీతాం సరమా నష్టచేతనామ్
ఉపావృత్యోత్థితాం ధ్వస్తాం బడబామివ పాంసులామ్.४

టీక॥ తతః=అంత; సా=ఆ ; సరమా=సరమ; నష్టచేతనాం= పోయినబుద్ధిగలదియు; ఉపావృత్య=పొరలి; ఉత్థితాం=లేచిన; ధ్వస్తాం=చెడిన; పాంసులాం=దుమ్ముతోఁగూడిన ; బడబామివ (స్థితాం)= ఆఁడుగుఱ్ఱమువలెనున్నదియునగు; సీతాం=సీతాదేవిని; దదర్శ=చూచెను.

అంత, నాసరమ, శ్రమనివారణార్థమయి నేలంబొరలిదుమ్ముచేఁ గప్పఁబడియున్న యాఁడుగుఱ్ఱమువలె నున్నదియు, నష్టసంజ్ఞయునగు సీతంజూచెను. అని, తాత్పర్యము.

తాం సమాశ్వాసయామాస సఖీస్నేహేన సువ్రతా

టీక॥ సువ్రతా= మంచివ్రతముగలసరమ ; తాం=ఆసీతాదేవిని; సఖీస్నేహేన = చెలికత్తెయందలిస్నేహముచేత; సమాశ్వాసయామాస= ఊఱడించెను.

మంచివ్రతములుగల యాసరమ , సఖీస్నేహంబున , నాసీతాదేవినూఱడించెను. అని, తాత్పర్యము.

సమాశ్వసిహి వైదేహి మాభూత్తే మనసోవ్యథా. ५

టీక॥ వైదేహి=సీతాదేవీ! సమాశ్వసిహి=ఊఱడిల్లుము. తే=నీయొక్క; మనసః=మనస్సునకు; వ్యథా = దుఃఖము; మాభూత్=కలుగరాదు.

సీతాదేవి! ఊఱటనొందుము; మనసునకు దుఃఖంబు దెచ్చుకొనవలదు.

అని, తాత్పర్యము.

ఉక్తా యద్రావణేన త్వం ప్రత్యుక్తశ్చ స్వయం త్వయా
సఖీస్నేహేన తద్భీరు మయా సర్వం ప్రతిశ్రుతమ్. ౬
లీనయా గహనే శూన్యే భయ ముత్సృజ్య రావణాత్
తవ హేతో ర్విశాలాక్షి నహి మే జీవితం ప్రియమ్. ౭

టీక॥ విశాలాక్షి= వెడల్పులయిన కండ్లుగల; భీరు= భయముగలసీతాదేవీ! త్వం=నీవు; యత్=దేనిని ; రావణేన=రావణునిచేత; ఉక్తా=చెప్పఁబడినావో; స్వయంచ=తానును; త్వయా=నీచేత; ప్రత్యుక్తశ్చ= బదులు చెప్పఁబడినాఁడో; తత్=అది; సర్వం = అంతయు; సఖీస్నేహేన= చెలికత్తెయందలి స్నేహంబుచేత; రావణాత్= రావణునివలన; భయం=భయమును; ఉత్సృజ్య=విడిచి; శూన్యే=నిర్జనమయిన; గహనే=రహస్యప్రదేశమునందు; లీనయా=దాఁగిన; మయా=నాచేత; ప్రతిశ్రుతం=వినఁబడినది . తవహేతోః=నీనిమిత్తమయి; మే=నాకు ; జీవితం=ప్రాణము ; ప్రియం=ఇష్టము; నహి=కాదుగదా!

విశాలంబులగుకండ్లుగలదానవు భయపడుస్వభావము గలదానవునగు సీతాదేవీ! నీతో రావణుం డేమిచెప్పినాఁడో, అందుకుబదులు రావణునితో నీ వేమిచెప్పితివో, అదంతయు , నీపైస్నేహంబున, రావణుభయంబునుంగూడ విడిచి, నేనొకరహస్యప్రదేశంబున దాఁగియుండి, వింటిని ; నీనిమిత్తము నేను ప్రాణంబులనైనను సరకుసేయను.

అని, తాత్పర్యము.

స సంభ్రాన్తశ్చ నిష్క్రాన్తో యత్కృతే రాక్షసాధిపః
తచ్చ మే విదితం సర్వ మభినిష్క్రమ్య మైథిలి. ౮

టీక॥ మైథిలి-సీతా దేవీ!యుతర్భ్యతే= దేశనిమిత్తమయి;సః= ఆ;రాక్షసాధిప శ్చ=రాక్షసరాజుండగు రావణుఁడును ; సంభ్రాంతః= వేగిరపాటునొందినవాఁడై;విప్రాద్రుంతః=పోయినాఁడో;తచ్చ= అదియు;మే(మయా)=నాచేత ; అభినిష్క్రమ్య=వెడలిపోయి; విదితం= తెలియఁబడినది.

సీతాదేవీ! మఱియు, దేనినిమిత్తమయి,రాక్షసరాజుండగునారావణుండు, వేగిరపాటునంబోయెనో,ఆకారణమునుంగూడనేను దెలిసికొనివచ్చినాను. అని,తాత్పర్యము.

న శక్యం సౌప్తికం కర్మ రామస్య విదితాత్మనః
వధశ్చ పురుషవ్యాఘ్రే తస్మిన్నైవోపపద్యతే. ౯

టీక॥ విదితాత్మనః= తెలియఁబడిన యాత్మగల; రామస్య = రామునియొక్క; సౌప్తికం=నిద్రయందుఁజేయఁబడిన; కర్మ=కార్యము, వధమనుట;న శక్యం=అలవిగాదు.పురుషవ్యాఘ్రే= పురుషశ్రేష్ఠుండగు; తస్మిన్=ఆరామునియందు; వధశ్చ=చంపుటయును; నైవోపపద్యతే=సంగతమేకాదు.

రాముండుసమస్తంబుదెలిసినవాఁడు; అతని నిద్రాసమయంబున జంపుట సాధ్యముగాదు ; మఱియుఁ బురుషశ్రేష్ఠుండగునతని వధించుట యసంభావితము. అని,తాత్పర్యము.

న త్వేవ వానరా హంతుం శక్యాః పాదపయోధినః
సురా దేవర్షభేణేవ రామేణ హి సురక్షితాః. ౧౦

టీక॥ పాదపయోధినః= వృక్షములచేఁబోరువారలును; దేవర్షభేణ = దేవేంద్రునిచేత; సురాఇవ= దేవతలువలె; రామేణ=రామునిచేత ; సురక్షితాః= చక్కఁగారక్షింపఁబడినవారలునగు; వానరాః= వానరులు; హంతుం=చంపుటకు; నశక్యాఏవ= అలవియేకారు.

దేవేంద్రునిచేత దేవతలుం బోలె రామునిచేఁ జక్కఁగా రక్షింపఁబడు

చున్నవారలునువృక్షంబులం బోరునట్టి మహాబలశాలులునగు వానరులం జంప నెంతమాత్రము శక్యముకాదు.

అని, తాత్పర్యము.

దీర్ఘవృత్తభుజ శ్శ్రీమాన్ మహోరస్కః ప్రతాపవాన్
ధన్వీ సంహననోపేతో ధర్మాత్మా భువి విశ్రుతః. ౧౧
విక్రాంతో రక్షితా నిత్య మాత్మనశ్చ పరస్యచ
లక్ష్మణేన సహ భ్రాత్రా కుశలీ నయశాస్త్రవిత్. ౧౨
హంతా పరబలౌఘానా మచింత్యబలపౌరుషః
న హతో రాఘవ శ్శ్రీమాన్ సీతే శత్రునిబర్హణః. ౧౩

టీక॥ సీతే=సీతాదేవీ! దీర్ఘవృత్తభుజః= నిడుపులునుగుండ్రములునగు జేతులుగలవాఁడును; శ్రీమాన్= అధికమయినకాంతిగలవాఁడును ; మహోరస్కః=పెద్దఱొమ్ముగలవాఁడును; ప్రతాపవాన్ = అధికమయినపరాక్రమముగలవాఁడును; ధన్వీ= గొప్పవిల్లుగలవాఁడును; సంహననోపేతః= సుందరములయిన యవయవములతోఁగూడినవాఁడును; ధర్మాత్మా= ధర్మస్వభావుండును; భువి=భూమియందు; విశ్రుతః=ప్రసిద్ధుండును; విక్రాంతః= పరాక్రమించియున్నవాఁడును ... = ఎల్లప్పుడును; భ్రాత్రా= ...మ్ముఁడయిన; లక్ష్మణేన=లక్ష్మణునితో; ఆత్మనశ్చ= తనయొక్కయు ; పరస్యచ=ఇతరునియొక్కయు; రక్షితా=రక్షించువాఁడును; కుశలీ = క్షేమముగలవాఁడును; నయశాస్త్రవిత్= నీతిశాస్త్రముదెలిసినవాఁడును; పరబలౌఘానాం = శత్రుసైన్యములసమూహములయొక్క; హంతా=చంపువాఁడును; అచింత్యబలపౌరుషః= ఎన్నరానిబలమునుపౌరుషమునుగలవాఁడును; శత్రునిబర్హణః= శత్రువులంజంపువాఁడును ; శ్రీమాన్= జయలక్ష్మిగలవాఁడునగు ; రాఘవః= రాముఁడు; నహతః=చంపఁబడలేదు.

సీతాదేవీ ! దీర్ఘంబులునుగుండ్రములునగుభుజములుగలవాఁడును శ్రీమంతుండునువిశాలవక్షుండును మహాపరాక్రమశాలియుధనుర్ధరుండును శోభనావయవసన్నివేశుండును ధర్మాత్ముండును గీర్తిమంతుండును బరాక్రమవంతుండును దమ్ముండగు లక్ష్మణునిం

కూడి సర్వకాల సర్వావస్థలయందు నుదన్నురక్షించుకొనియితరులను గూడ రక్షించువాడును క్షేమవంతుండు నుశీతశాస్త్రంబుల జక్కఁగాఁదెలిసినవాఁడును శత్రుసైన్యంబు లెంతయయినను సరకుసేయక వధించువాఁడును అమేయంబులగు బలపౌరుషంబులు గలవాఁడును, శత్రుసంహారకరయు జయలక్ష్మీవిరాజమానుండు నగు, రాముఁడు, హతుఁడుకాలేదు ; అతనినెవ్వరునువధింపఁజాలరు.

అని, తాత్పర్యము.

అయుక్తబుద్ధికృత్యేన సర్వభూతవిరోధినా
ఇయం ప్రయుక్తా రౌద్రేణ మాయా మాయావిదా త్వయి. ౧౪

టీక॥అయుక్తబుద్ధికృత్యేన=అయోగ్యమగు బుద్ధివ్యాపారము గల వాఁడును; సర్వభూతవిరోధినా = సమస్తభూతములకు శత్రువును ; మాయావిదా=మాయఁదెలిసినవాఁడును;రౌద్రేణ= భయంకరుండునగు రావణునిచేత; ఇయం=ఈ; మాయా= మాయ; త్వయి = నీయందు; ప్రయుక్తా=ప్రయోగింపఁబడినది.

దుష్టబుద్ధియు సమస్తభూత విరోధియు మాయలం బండితుండును రౌద్రుండునగు రావణుండు , నిన్నుభయపఱచుటకై యీమాయం గావించినాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

శోక స్తే విగత స్సర్వః కల్యాణం త్వా ముపస్థితమ్
ధ్రువం త్వాం భజతే లక్ష్మీః ప్రియం ప్రీతికరం శృణు. ౧౫

టీక॥ తే=నీయొక్క; శోకః= దుఃఖము; సర్వః=అంతయు; విగతః=పోయినది. త్వాం=నిన్ను; కల్యాణం = మంగళము; ఉపస్థితం= పొందినది. లక్ష్మీః=లక్ష్మి;త్వాం=నిన్ను; భజతే = పొందును. ధ్రువం= నిశ్చయము. ప్రీతికరం=సంతోషకరమయిన; ప్రియం= ప్రియవాక్యమును; శృణు= వినుము.

నీదుఃఖంబంతయుఁ బోయినది ; మంగళము నిన్నుఁ బొందఁబోవు చున్నది; నీవింక లక్ష్మిం బొందఁగలవు; ఇది నిశ్చయము; సంతోష కరంబగు నాప్రియవార్త నాలకింపుము.

అని, తాత్పర్యము.

స 33

ఉత్తీర్య సాగరం రామ స్సహ వానర సేనయా
సన్నివిష్ట స్సముద్రస్య తీర మాసాద్య దక్షిణమ్. ౧౬

టీక॥ రామః=రాముఁడు; వానరసేనయా సహ = వానరసైన్యముతోఁ గూడ; సాగరం=సముద్రమును; ఉత్తీర్య=దాఁటి; సముద్రస్య= సముద్రము యొక్క; దక్షిణం= దక్షిణదిక్కునను న్న; తీరం=గట్టును; ఆసాద్య=పొంది; సన్నివిష్టః=ఉన్నాఁడు.

రాముఁడు, వానర సేనతోఁగూడ సముద్రంబు దాఁటివచ్చి, సముద్ర దక్షిణతీరంబునను న్నాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

దృష్టో మే పరిపూర్ణార్థః కాకుత్స్థ స్సహలక్ష్మణః
సహైస్సాగరాంతస్థై ర్బలై స్తిష్ఠతి రక్షితః. ౧౭

టీక॥ పరిపూర్ణార్థః= నిండిన పరాక్రమముగలవాఁడును; సహలక్ష్మణః= లక్ష్మణునితోఁ గూడిన వాఁడును గు; కాకుత్స్థః= రాముఁడు; మే(మయా)=నాచేత; దృష్టః = చూడఁబడినాఁడు. సః=అతఁ; సాగరాంతస్థైః= సముద్రతీరంబుననున్న; బలైః=సైన్యములచేత; రక్షితః=రక్షింపఁబడినవాఁడై; తిష్ఠతి హి= ఉన్నాఁడుగదా!

పూర్ణకాముండగు రాముని లక్ష్మణునితోఁగూడ, నేనుజూచినాను; అతండుసముద్రతీరంబునవానరసైన్యంబులచేసురక్షితుండైయున్నాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

అనేన ప్రేషితా యేచ రాక్షసా లఘువిక్రమాః
రాఘవ స్తీర్ణ ఇత్యేవ ప్రవృత్తి స్తై రిహాహృతా. ౧౮

టీక॥ అనేన= ఈరావణుని లఘువిక్రమాః= శీఘ్రగమనముగల; ఏచ; రాక్షసాః= రాక్షసులును; ప్రేషితాః= పంపఁబడినవారో; తైః= వారలచేత; రాఘవః=రాముఁడు; తీర్ణ ఇత్యేవ= దాఁటినాఁడనియే; ప్రవృత్తిః=సమాచారము; ఇహ= ఇచ్చటికి; ఆహృతా= తేఁబడినది.

ఈరావణుండు, పంపినశీఘ్రగాములగునారాక్షసులును, రాముండుసముద్రంబుదాటివచ్చినాఁడనియేయిచ్చటికిసమాచారముదెచ్చినారు.

అని, తాత్పర్యము.

స తాం శ్రుత్వా విశాలాక్షి ప్రవృత్తిం రాక్షసాధిపః
ఏష మంత్రయతే సర్వై స్సచివై స్సహ రావణః. ౧౯

టీక॥విశాలాక్షి=వెడల్పులయిన కన్నులుగలసీతాదేవీ! రాక్షసాధిపః=రాక్షసులకుఁబ్రభువైన;సః=ఆ;ఏషః=ఈ;రావణః=రావణుఁడు; తాం=ఆ;ప్రవృత్తిం=సమాచారమును; శ్రుత్వా=విని; సచివైః= మంత్రులతో; సర్వైః=అందఱితోను ; మంత్రయతే=ఆలోచించుచున్నాఁడు.

విశాలంబులగుకన్నులుగలసీతాదేవీ!రాక్షసేశ్వరుండగునీరావణుండు,ఆసమాచారంబువినియె,యిప్పుడు, మంత్రులయందఱితోను, నాలోచించుచున్నాఁడు.అని,సరమ, సీతతోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇతి బ్రువాణా సరమా రాక్షసీ సీతయాసహ
సర్వోద్యోగేన సైన్యానాం శబ్దం శుశ్రావ భైరవమ్. ౨౦

టీక॥ఇతి=ఇట్లు;బ్రువాణా= చెప్పుచున్న;సరమా=సరమయను ; రాక్షసీ=రాక్షసస్త్రీ;సీతయాసహ = సీతతోఁగూడ;సైన్యానాం= సైనికులయొక్క; సర్వోద్యోగేన= సమస్తప్రయత్నముచేత;జనితం(అధ్యాహృతము)=కలిగిన; భైరవం=భయంకరమయిన; శబ్దం=ధ్వనిని;శుశ్రావ=వినెను.

సరమయాప్రకారంబునంజెప్పుచుండునప్పుడె, సీతతోఁగూడ,సైనికులుసేయుప్రయత్నంబులంగలిగిన భయంకరధ్వనిని,వినెను. అని,తాత్పర్యము.

దండనిఘాతవాదిన్యా శ్శృత్వా భేర్యా మహాస్వనమ్
ఉవాచ సరమా సీతా మిదం మధురభాషిణీ- ౨౧

టీక॥ మధురభాషిణీ = మనోహరముగా మాటలాడునట్టి; సరమా = సరమ; దండనిఘూర్ణితవాదిన్యాః = దండమునం గొట్టుటచేధ్వనించుచున్న; భేర్యాః = భేరియొక్క; మహాస్వనం = మహాధ్వనిని; శ్రుత్వా = విని ; సీతాం = సీతనుగూర్చి; ఇదం = ఈమాటను; ఉవాచ = చెప్పెను.

అంతె, సరమ , దండ ఘాతంబున మ్రోగుచున్న భేరీమహాధ్వనిని విని , సీతాదేవిం జూచి, మధురవచనంబుల, నిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సన్నాహజననీ హ్యేషా భైరవా భీరు భేరికా
భేరీనాదంచ గంభీరం శృణు తోయదనిస్వనమ్. ౨౨

టీక॥ భీరు = భయపడుస్వభావముగలసీతాదేవి! ఏషా = ఈ; భైరవా = భయంకరమయిన; భేరికా = భేరి; సన్నాహజననీహి = సన్నాహంబుగల్గించునదిగదా! గంభీరం = గంభీరమును ; తోయదనిస్వనం = మేఘముయొక్కధ్వనివంటిధ్వనిగలదియునగు ; భేరీనాదం చ = భేరీధ్వనిని; శృణు = వినుము.

భయపడుస్వభావముగల సీతాదేవీ! భయంకరముగా భేరిని వాయించుట సైనికులసన్నద్ధులంగావించుటకుంగదా! అట్లుగంభీరంబుగా మేఘగర్జనంబువలెధ్వనిగల్గునట్లుభేరివాయింపంబడుచున్నది ; వినుము.

అని, తాత్పర్యము.

కల్ప్యంతే మత్తమాతంగా యుజ్యంతే రథవాజినః
హృష్యంతే తురగారూఢాః ప్రాసహస్తాస్సహస్రశః. ౨౩

టీక॥ మత్తమాతంగాః = మదించిన యేనుంగులు; కల్ప్యంతే = ఏర్పఱుపబడుచున్నవి. రథవాజినః = రథములును గుఱ్ఱములును; యుజ్యంతే = కూర్పఁబడుచున్నవి. సహస్రశః = వేనవేలుగా; ప్రాసహస్తాః = ఈటెలుచేతులంగల; తురగారూఢాః = గుఱ్ఱములనెక్కినవారలు ; హృష్యంతే = సంతోషించుచున్నారు.

మదపుటేనుంగుల నలంకరించుచు

న్నారు ; రథంబులకుగుఱ్ఱంబులంగూ ర్చుచున్నారు; గుఱ్ఱపువారలుప్రాసహస్తులయివేనవేలుగా , సంతోషంబునవిజృంభించుచున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

తత్రతత్ర చ సన్నద్ధా స్సంపతంతి పదాతయః

టీక॥ తత్రతత్ర=అచ్చటచ్చట; పదాతయశ్చ=కాలిబంటులును ; సన్నద్ధాః= కవచమునుధరించినవారలయి; సంపతంతి=గుంపుచేరుచున్నారు.

అచ్చటచ్చటఁ, బదాతిసైన్యంబులునుసన్నద్ధంబులయిగుంపులు చేరుచున్నవి , చూడుము.

అని, తాత్పర్యము.

ఆపూర్యంతే రాజమార్గాః సైన్యైరద్భుతదర్శనైః. ౨౪
వేగవద్భి ర్నదద్భిశ్చ తోయౌఘైరివ సాగరః

టీక॥ రాజమార్గాః= రాజమార్గములు; వేగవద్భిః = వేగముగలవియు;నదద్భిశ్చ= ధ్వనించుచున్నవియు; అద్భుతదర్శనైః = ఆశ్చర్యకరముగు చూచుటగలవియునగు;సైన్యైః=సైన్యములచేత;తోయౌఘైః=జలసమూహములచేత;సాగరఇవ = సముద్రమువలె ; ఆపూర్యంతే = నిండింపఁబడుచున్నవి.

వేగవంతంబులునుసింహనాదంబులుసేయుచున్నవియుఁ జూపరుల కాశ్చర్యంబుగలిగించునవియునగు సైన్యంబులచే, జలసమూహంబులసముద్రంబువలె,రాజమార్గంబులునిండియున్నవి.

అని, తాత్పర్యము.

శస్త్రాణాంచ ప్రసన్నానాం చర్మణాం వర్మణాం తథా. ౨౫
రథవాజిగజానాంచ భూషితానాంచ రక్షసామ్
ప్రభాం విసృజతాం పశ్య నానావర్ణాం సముత్థితామ్. ౨౬
వనం నిర్దహతో ఘర్మే యథా రూపం విభావసోః

టీక॥ ప్రభాం = కాంతిని; విసృజతాం=విడుచుచున్న; ప్రసన్నానాం= నిర్మలములయిన; శస్త్రాణాంచ=ఆయుధములయొక్కయు; చర్మణాం=

స 33

డాలువాలులయొక్క; తథా=అట్లు; వర్మణాం=కవచములయొక్కయు; రథవాజిగజానాంచ= రథములయొక్కయు గుఱ్ఱములయొక్కయు ఏనుంగులయొక్కయు; భూషితానాం=అలంకరింపఁబడిన; రక్షసాంచ = రాక్షసులయొక్కయు; సముత్థితం=లేచిన; నానావర్ణం=నానావిధములయినరంగులుగలకాంతిని; ఘర్మే=ఎండకాలమునందు; వనం=అడవిని; నిర్దహతః = దహించుచున్న ; విభావసోః= అగ్నిహోత్రముయొక్క; రూపంయథా= రూపమునువలె; పశ్య=చూడుము.

నిర్మలంబులగు నాయుధంబులు డాలువాలులుఁ గవచంబులు రథంబులు గుఱ్ఱంబులు ఏనుంగులు రాక్షసులభూషణంబులు, ఇవి, యెంతయుఁగాంతితో వెలుంగుచున్నవి ; వీనికాంతినానావర్ణమయి, యెండకాలంబుననడవినిదహించుకార్చిచ్చుకాంతియుంబోలె నున్నది. అని, తాత్పర్యము.

ఘంటానాం శృణు నిర్ఘోషం రథానాం శృణు నిస్స్వనమ్. ౨౭
హయానాం హేషమాణానాం శృణు తూర్యధ్వనిం యథా

టీక॥ఘంటానాం = ఘంటలయొక్క; నిర్ఘోషం=ధ్వనిని; శృణు= వినుము. రథానాం=రథములయొక్క; నిస్స్వనం=ధ్వనిని; శృణు=వినుము. హేషమాణానాం=అఱచుచున్న; హయానాం=గుఱ్ఱములయొక్క; తూర్యధ్వనిం యథా(స్థితం)=వాద్యధ్వనివలె నున్నట్టి; హేషం(హేషాం)=ధ్వనిని; శృణు=వినుము.

ఏనుంగులకుఁగట్టిన ఘంటలు మ్రోఁగుచున్నవి; రథంబులుపోవుటచేఁ గలుగుశబ్దమునువినుము; వాద్యధ్వనివలెనున్నగుఱ్ఱములయఱపునువినుము. అని, తాత్పర్యము.

ఉద్యతాయుధహస్తానాం రాక్షసేంద్రానుయాయినామ్. ౨౮
సంభ్రమో రక్షసా వే[illegible]ములో రోమహర్షణః

టీక॥ఉద్యతాయుధహస్తానాం = ఎత్తిపట్టఁబడినయాయుధములు హస్తములందుఁగలవారలును; రాక్షసేంద్రానుయాయినాం= రాక్షసరాజుండగు

స 33

రావణుని వెంబడించునట్టివారలునగు; రక్షసాం = రాక్షసులయొక్క; ఏషః = ఈ; తుములః = దట్టమును; రోమహర్షణః = వెండ్రుకలగగుర్పాటు నొందించునదియునగు; సంభ్రమః = సన్నాహము; దృశ్యతే (అధ్యాహృతము) = చూడఁబడుచున్నది.

రాక్షసరాజుండగు రావణుని భటులీ రాక్షసులు, ఆయుధంబులఁ బైకెత్తి పట్టుకొని, తుములంబుగను జూపరులకుఁ గగుర్పాటుగల్గునట్లును, సన్నాహంబు గావించుచున్నారు చూడుము. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీ స్త్వాం భజతి శోకఘ్నీ రక్షసాం భయ మాగతమ్. ౨౯

టీక॥ శోకఘ్నీ = దుఃఖమును బోఁగొట్టునట్టి; శ్రీః = లక్ష్మి; త్వాం = నిన్ను; భజతి = పొందఁగలదు. రక్షసాం = రాక్షసులకు; భయం = భయము; ఆగతం = వచ్చినది.

ఇంక, నీదుఃఖంబుపోయి నీకు జయలక్ష్మి గలుగును; రాక్షసులకు భయంబు వచ్చినది. అని, తాత్పర్యము.

రామః కమలపత్రాక్షో దైత్యానామివ వాసవః
వినిర్జిత్య జితక్రోధ స్త్వా మచింత్యపరాక్రమః. 30
రావణం సమరే హత్వా భర్తా త్వాధిగమిష్యతి

టీక॥ కమలపత్రాక్షః = తామరపూరేకులవంటికన్నులుగలవాఁడును; జితక్రోధః = జయింపఁబడినకోపముగలవాఁడును; అచింత్యపరాక్రమః = ఎన్నరాని పరాక్రమముగలవాఁడును; భర్తా = పెనిమిటియునగు; రామః = రాముఁడు; సమరే = యుద్ధమునందు; దైత్యానాం (దైత్యాన్) = దైత్యులను; వాసవ ఇవ = దేవేంద్రుఁడువలె; రావణం = రావణుని; హత్వా = చంపి; వినిర్జిత్య = జయించి; త్వాం = నిన్ను; అధిగమిష్యతి = తప్పక పొందును.

తామరపూరేకులుంబోలె విశాల సుందరంబులగు కన్నులుగలవాఁడును జితక్రోధుండును అచింత్య పరాక్రముండునగు రాముండు దైత్యుల దేవేంద్రుం

దుంబోలె, యుద్ధంబున రావణుంజంపి, నిన్నుఁబొందఁగలఁడు; సందేహములే దు. అని, తాత్పర్యము.

విక్రమిష్యతి రక్షస్సు భర్తా తే సహలక్ష్మణః. 30
యథా శత్రుషు శత్రుఘ్నో విష్ణునా సహ వాసవః

టీక॥ సహలక్ష్మణః = లక్ష్మణునితోఁగూడిన; తే=నీయొక్క; భర్తా= పెనిమిటియగు రాముఁడు; రక్షస్సు=రాక్షసులయందు; శత్రుషు=శత్రువులయందు; విష్ణునాసహ = విష్ణువుతోఁగూడ; వాసవోయథా= దేవేంద్రుఁడువలె; విక్రమిష్యతి=పరాక్రమింపఁగలఁడు.

దేవేంద్రుండువిష్ణువుంగూడి, శత్రువులయందుఁబరాక్రమించునట్లు, నీపెనిమిటిరాముండు లక్ష్మణుంగూడిరాక్షసులయందుఁబరాక్రమింపఁగలఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

ఆగతస్య హి రామస్య క్షిప్ర మంకగతాం సతీమ్. 32
అహం ద్రక్ష్యామి సిద్ధార్థాం త్వాం శత్రౌ వినిపాతితే

టీక॥ శత్రౌ=శత్రువు ; వినిపాతితే=చంపఁబడినవాఁడగుచుండఁగా; ఆగతస్య=వచ్చిన ; రామస్య=రామునియొక్క; అంకగతాం= తొడనుబొందినదానవును; సతీం=పతివ్రతవును ; సిద్ధార్థాం= ఈడేఱినప్రయోజనముగలదానవునగు; త్వాం=నిన్ను; అహం= నేను; క్షిప్రం=శీఘ్రముగా ; ద్రక్ష్యామి హి=చూడఁగలనుగదా.

శత్రువువధింపఁబడినవెనుక, నీవుసిద్ధార్థురాలవై రామునియంకంబునొందియున్ననిన్ను , నేనింక శీఘ్రంబునం జూడఁగలను.

అని, తాత్పర్యము.

అస్రూణ్యానందజాని త్వం వర్తయిష్యసి శోభనే. 33
సమాగమ్య పరిష్వజ్య తస్యోరసి మహోరసః

టీక॥శోభనే= మంగళరూపిణివగుసీతాదేవీ!త్వం=నీవు ; సమాగమ్య =

స 33

చేరి; పరిష్వజ్య=కవుఁగిలించుకొని; స్థిత స్య(అధ్యాహృతము)=ఉన్న; మహోరసః=విశాలమగురొమ్ముగల; తస్య= ఆరామునియొక్క; ఉరసి=రొమ్మున దు; ఆనందజాని= సంతోషమువలనంగలిగిన; అశ్రూణి=కన్నీళ్లను; పతేయి వ్యతి=విడువఁగలవు.

మంగళరూపిణివగుసీతాదేవీ! నీవింకశీఘ్రంబుననె, నీతోఁజేరి నిన్నుఁ గవుఁగిలించుకొనియుండు విశాలవక్షుండగు రామునివక్షస్థ్సలంబున నానంద బాష్పంబులవిడువఁగలవు.

అని, తాత్పర్యము.

అచిరాన్మోక్ష్యతే సీతే దేవితే జఘనం గతామ్. ౩౪
ధృతాం నేతాన్ బహూన్ మాసాన్ వేణీం రామోమహాబలః

టీక॥ దేవి=రాణివగు; సీతే=సీతా! మహాబలః=అధికమయిన బలముగల; రామః=రాముఁడు; ఏతాన్=ఈ; బహూన్=పెక్కులయిన; మాసాన్= మాసములను; ధృతాం=ధరింపఁబడినదియు; తే=నీయొక్క; జఘనం=పిఱుఁదును; గతాం=పొందినదియునగు; వేణీం=జడను; అచిరాత్= శీఘ్రముగా; మోక్ష్యతే (మోక్షయిష్యతి)= విడిపింపఁగలఁడు.

సీతాదేవీ! మహాబలుఁడగు రాముండు, పెక్కుమాసంబులనుండి నీవుధరించియున్న నీవెనుకవ్రేలాడుచుండు నీతలజడను, ఇంక శీఘ్రంబుననె విడిపించును.

అని, తాత్పర్యము.

తస్య దృష్ట్వా ముఖం దేవి పూర్ణచంద్ర మివోదితమ్. ౩౫
మోక్ష్యసే శోకజం వారి నిర్మోక మివ పన్నగీ

టీక॥ దేవి=సీతాదేవీ! ఉదితం= ఉదయించిన; పూర్ణచంద్రమివ(స్థితం)= నిండుచంద్రుండువలెనున్న; తస్య=ఆరామునియొక్క; ముఖం= ముఖమును; దృష్ట్వా=చూచి; శోకజం=దుఃఖమువలనంగలిగిన; వారి=జలమును; పన్నగీ=ఆఁడుసర్పము; నిర్మోకమివ=కుబుసమువలె; మోక్ష్యసే= విడువగలవు.

సీతాదేవీ! ఉదితంబగు పూర్ణచంద్రుంబోలినట్టి యారాముని ముఖంబుఁ జూచినంతనె, నీవు, సర్పము కుబుసను

స 33

విడుచునట్లు , దుఃఖమునువిడువఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.

రావణం సమరే హత్వా నచిరాదేవ మైథిలి. ౩౬
త్వయా సమగ్రః ప్రియయా సుఖార్హో లప్స్యతే సుఖమ్

టీక॥ మైథిలి=సీతాదేవీ ! సుఖార్హః= సుఖమునకుఁదగిన రాముఁడు; నచిరాదేవ=శీఘ్రముననె ; సమరే= యుద్ధమునందు ; రావణం=రావణుఁ డు;హత్వా=చంపి;సమగ్రః= పూర్ణ మనోరథుండై;ప్రియయా= ప్రియురా లవగు;త్వయా=నీతో; సుఖం=సుఖము ను;లప్స్యతే=పొందఁగలఁడు.

సీతాదేవీ ! సుఖార్హుఁడగు రాముండు, ఇంక శీఘ్రంబుననె, యుద్ధంబున రావణునివధించి, సంపూర్ణమనోరథుండై, ప్రియురాలవగునిన్నుంగూడి, సుఖంబునొందఁగలఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

సమాగతా త్వం వీర్యేణ మోదిష్యసి మహాత్మనా. ౩౭
సువర్షేణ సమాయుక్తా యథా సస్యేన మేదినీ

టీక॥త్వం=నీవు;మహాత్మనా= అధికమయినపరాక్రమముగల; రామేణ= రామునితో;సమాగతా= చేరినదాననై; వీర్యేణ=పరాక్రమముచేత ; సస్యేన=పైరుతో;సమాయుక్తా=కూడిన;మేదినీ= భూమి ; సువర్షేణయథా=మంచివర్షముచేతంబోలె; మోదిష్యసి=సంతోషింపఁగలవు.

సస్యముతోఁగూడిన భూమిమంచివర్షముచేనుల్లసిల్లునట్లు,నీవు , మహాత్ముఁడగురామునింగూడి, యతనిపరాక్రమంబు చేనెంతయు సంతోషింపఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.

గిరివర మభితోనువర్తమానో
హయఇవ మండల మాశు యః కరోతి. ౩౮
త మిహ శరణ మభ్యుపైహి దేవం
దివసకరం ప్రభవో హ్యయం ప్రజానామ్

టీక॥ యః=ఎవ్వఁడు; గిరివరం= మేరుపర్వతముయొక్క; అభితః= చుట్టును; అనువర్తమానః=తిరుగుచు ; హయఇవ=గుఱ్ఱమువలె; మండలం=మండలగతిని ; తనోతి= చేయుచున్నాఁడో; తం=అట్టి; దేవం=దేవుఁడయిన; దివసకరం=సూర్యుని; శరణం= రక్షకునిఁగా; ఆశు= శీఘ్రముగ ; అభ్యుపైహి=పొందుము. అయం=ఇతఁడు; ప్రజానాం=ప్రజలకు; ప్రభవోహి= కారణముగదా!

ఎవ్వఁడు, పర్వతోత్తమమగు మేరుపర్వతముచుట్టును దిరుగుచు, గుఱ్ఱముంబోలె మండలగతిం జేయుచున్నాఁడో , అట్టిసూర్యునిప్పుడు శీఘ్రము గా శరణుపొందుము; ఈ దేవుండు సమస్త ప్రజలకును గారణభూతుండు కావున, సమస్త శుభంబులనొసంగును. అని సరమ, సీతాదేవితోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, త్రయస్త్రింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు , శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండత్రయస్త్రింశసర్గటీక,
ముగిసినది.

౩౪

చతుస్త్రింశసర్గప్రారంభః.

అథ తాం జాతసంతాపాం తేన వాక్యేన మోహితామ్
సరమా హ్లాదయామాస పృథివీం ద్యౌరివాంభసా. ౧

టీక॥ అథ=అంత ; జాతసంతాపాం = పుట్టినసంతాపముగలదియు;

మోహితాం = మోహమునొందినదియునగు; తాం=ఆసీతాదేవిని ; సరమా=సరమ; తేన=ఆ; వాక్యేన= మాటచేత; ద్యౌః=ఆకాశము ; పృథివీం=భూమిని; అంభసేవ= జలముచేతవలె ; ఆహ్లాదయామాస= సంతోషపఱచెను.

అట్లు,సంతాపంబునొందినదియు మోహితయునగుసీతాదేవిని,సరమ, మధురవచనంబులచే, నాకాశము భూమినిజలంబులచేతఁజల్లఁజేయునట్లు , సంతోషపఱచెను. అని,తాత్పర్యము.

తత స్తస్యా హితం సఖ్యం చికీర్షంతీ సఖీవచః
ఉవాచ కాలే కాలజ్ఞా స్మితపూర్వాభిభాషిణీ. ౨

టీక॥ తతః=అంత; కాలజ్ఞా=కాలమునెఱింగినదియు; స్మితపూర్వాభిభాషిణీ= చిఱునగవుముందుగాఁగల్గునట్లుమాటలాడునదియునగు ; సఖీ=చెలియయినసరమ; తస్యాః=ఆసీతాదేవికి; హితం=మేలయిన ; సఖ్యం=స్నేహకార్యమును ; చికీర్షంతీ=చేయఁగోరుచు ; కాలే=కాలమునందు; వచః=మాటను; ఉవాచ=చెప్పెను.

అంత, నేకాలంబున నేది చేయవలయునో , అదంతయుఁ జక్కఁగాఁ దెలిసినదగు నాసరమ , సీతాదేవికి మిక్కిలియు సంతోషముఁ గల్గునట్లుచేసి తనస్నేహంబుఁ జూపంగోరి, చిఱునగవు మొగంబునందోఁప , సీతాదేవితో నిట్లని , చెప్పెను. అని,తాత్పర్యము.

ఉత్సహేయ మహం గత్వా త్వద్వాక్య మసితేక్షణే
నివేద్య కుశలం రామే ప్రతిచ్ఛన్నా నివర్తితుమ్. ౩

టీక॥అసితేక్షణే నల్లనికండ్లుగల సీతాదేవీ! అహం=నేను; ప్రతిచ్ఛన్నా= కప్పబడినదాననై; గత్వా=పోయి; కుశలం=క్షేమమును దెలుపునట్టి; త్వద్వాక్యం=నీమాటను; రామే = రామునియందు; నివేద్య=తెలిపి; నివర్తితుం=మఱలుటకు; ఉత్సహేయం = కోరుదును.

నల్లనికండ్లుగల సీతాదేవీ నేను, ఎవ్వరికిని దెలియకుండునట్లు ; రాముని

యొద్దకుఁబోయి, నీవు క్షేమంబుఁ జెప్పుమన్నావని రామునకుం జెప్పి, రావలెనని కోరెదను. అని, తాత్పర్యము.

నహి మే క్రమమాణాయా నిరాలంబే విహాయసి
సమర్థో గతిమన్వేతుం పవనో గరుడోపివా. ౪

టీక॥ నిరాలంబే=ఆధారములేని ; విహాయసి=ఆకాశమునందు; క్రమమాణాయాః=పోవుచున్న; మే = నాయొక్క; గతిం=గమనమును; అన్వేతుం=వెంబడించుటకు; పవనః = వాయువుగాని; గరుడోపివా= గరుత్మంతుఁడుగాని; నసమర్థోహి= సమర్థుఁడుకాఁడుగదా!

నిరాధారంబగు నాకాశంబు నందు నేనుబోవుచుండఁగా నాతో సరిగా నడచుటకు , వాయుగరుత్మంతులేనియు,సమర్థులుకారు. అని, సరమసీతతోఁజెప్పెను. అని,తాత్పర్యము.

ఏవం బ్రువాణాం తాం సీతా సరమాం పునరబ్రవీత్
మధురం శ్లక్ష్ణయా వాచా పూర్వం శోకాభిపన్నయా. ౫

టీక॥ సీతా=సీతాదేవి;ఏవం= ఇట్లు;బ్రువాణాం=చెప్పుచున్న;తాం=ఆ; సరమాం= సరమనుగూర్చి ; పూర్వం=మున్ను ; శోకాభిపన్నయా= దుఃఖముతోఁగూడినదియు; శ్లక్ష్ణయా= మనోహరమునగు ; వాచా=మాటచేత;మధురం=ఇంపగునట్లుగా; పునః= మరల=అబ్రవీత్=చెప్పెను.

సీతాదేవి, ఇట్లుచెప్పుచున్నయాసరమంజూచి,మున్నుదుఃఖంబునందొట్రుపడుచుండియిప్పుడు మనోహరంబయియొప్పుచున్నవనంబున, నిట్లనిచెప్పెను. అని,తాత్పర్యము.

సమర్థా గగనం గంతు మపి వా త్వం రసాతలమ్
అవగచ్ఛామ్య కర్తవ్యం కర్తవ్యం తే మదంతరే. ౬

టీక॥ త్వం=నీవు; గగనం=ఆకాశమునుగాని; రసాతలమపివా= పాతాళమునైనఁగాని; గంతుం=పోవుటకు; సమర్థా=శక్తురాలవు. మదంతరే=

స ౩౮

నావిషయమందు; అకర్తవ్యం = చేయరానిదానిని; కర్తవ్యం= చేయఁదగినదానిని; అవగచ్ఛామి = ఎఱుంగుదును.

నీవు, ఆకాశంబునకుఁగానిపాతాళంబునకుంగాని పోఁగలవు; సందియములేదు; నావిషయమయిమఱియెవ్వరికినింజేయసలవిగానిదానినింగూడ నీవు చేయఁగలవనినాకుం దెలియును.

అని, తాత్పర్యము.

మత్ప్రియం యదికర్తవ్యం యదిబుద్ధి స్థ్స్థిరా తవ
జ్ఞాతు మిచ్ఛామి తం గత్వా కింకరోతీతి రావణః. ౭

టీక॥ మత్ప్రియం=నాయిష్టము; కర్తవ్యం యది= చేయఁబడవలసినదగునేని; తవ=నీకు; బుద్ధిః = ఈతలంపు; స్థిరా యది=నిలుకడయగునేని; తం = ఆ రావణుని; గత్వా=పొంది; రావణః= రావణుఁడు; కిం= దేనిని; కరోతి=చేయుచున్నాడు? ఇతి=అని; జ్ఞాతుం=ఎఱుంగుటకు; ఇచ్ఛామి= కోరుచున్నాడను.

నీకు, నాకోర్కెనెఱవేర్పవలెనని తలంపుస్థిరముగాఁగలదేని, నీవురావణునియొద్దకుఁబోయి, యితం డేమిసేయుచున్నాఁడో తెలిసికొనిరమ్ము.

అని, తాత్పర్యము.

సహి మాయాబలః క్రూరో రావణ శ్శత్రురావణః
మాం మోహయతి దుష్టాత్మా పీతమాత్రేవ వారుణీ. ౮

టీక॥ మాయాబలః=మాయయెబలముగాఁగలవాఁడును; క్రూరః= దయలేనివాఁడును; శత్రురావణః= శత్రువుల నేడ్పించువాఁడును; దుష్టాత్మా=దుష్టబుద్ధిగలవాఁడునగు; సః, రావణః= రావణుఁడు; మాం= నన్ను; పీతమాత్రా=త్రాఁగఁబడినదిమాత్రమెయయినట్టి; వారుణీవ=మద్యమువలె; మోహయతి=మోహింపఁజేయుచున్నాఁడు.

మాయాబలంబుగలవాఁడునునిర్దయుండునుశత్రువులనేడ్పించువాఁడును దుష్టాత్ముండునగు నారావణుండు, త్రాఁగఁబడిన మద్యంబువలె, నాకు మాటిమాటికి మోహంబు గల్గించుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

తర్జాపయతి మాం నిత్యం భర్త్సాపయతి చాసకృత్
రాక్షసీభి స్సుఘోరాభి ర్యా మాం రక్షంతి నిత్యశః. ౯

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)= ఆరావణుఁడు; యాః=ఎవ్వరు; నిత్యశః = ఎల్లప్పుడును; మాం=నన్ను; రక్షంతి= రక్షించుచున్నారో; తాభిః(అధ్యాహృతము)=ఆ; సుఘోరాభిః=మిక్కిలియు భయంకరలయిన; రాక్షసీభిః= రాక్షసస్త్రీలచేత; మాం=నన్ను; నిత్యం= ఎల్లప్పుడును; తర్జాపయతి= భయపడునట్లుచేయుచున్నాఁడు. అసకృత్ = పలుమాఱు; భర్త్సాపయతి=బెదరించునట్లుచేయుచున్నాఁడు.

ఆరావణుఁడు, నాకుఁగావలియుండు రాక్షసస్త్రీలునన్ను భయంకరంబులగు నానావిధచేష్టలచేతను మాటలచేతనుభయపడునట్లుచేయుచున్నాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

ఉద్విగ్నా శంకితాచాస్మి న స్వస్థంచ మనో మమ
తద్భయాచ్చాఽహ ముద్విగ్నా అశోకవనికాం గతా. ౧౦

టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము) = నేను; ఉద్విగ్నా = భయమునొందినదానను; శంకితాచ=సందేహమునొందినదానను; అస్మి=అగుచున్నాను. మమ=నాయొక్క; మనశ్చ=మనస్సును; స్వస్థం=నెమ్మదియయినది;న= కాదు. అశోకవనికాం = అశోకవనమును;గతా=పొందిన;అహం=నేను; తద్భయాచ్చ=అతనివలనిభయమువలననే; ఉద్విగ్నా = భయమునొందినాను.

నేనుమిక్కిలియు భయంబు నొంది ప్రాణసంశయమునుంబొంది యున్నాను; నామనస్సునను నెమ్మదిలేదు ; ఈయశోకవనంబున, నారావణుని వలననెపరమభీతయయియున్నాను.

అని, తాత్పర్యము.

యదినామ కథా తస్య నిశ్చితం వాపి యద్భవేత్
నివేదయేథా స్సర్వం తత్ పరో మే స్యా దనుగ్రహః. ౧౧

టీక॥ తస్య = అతనియొక్క; కథాయదినామ = వృత్తాంతముండునేని ;

యత్ = ఏది; నిశ్చితంవాపి = నిశ్చయింపఁబడినదియు; భవేత్ = అగునో; తత్ = దాని; సర్వం = అంతయు ; నివేదయేథాః(యది) = తెల్పుదువేని; మే = నాకు; పరః = అధికమయిన; అనుగ్రహః = అనుగ్రహము; స్యాత్ = కలుగును.

ఆరావణుండేమి సేయనిశ్చయించునో, ఆవృత్తాంతమంతయు నాకువచ్చి చెప్పుదువేని, నీయందు నాకుమిక్కిలి యుఁగృతజ్ఞతగలుగును. అని, సీతాదేవి, సరమతోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సా త్వేవం బ్రువతీం సీతాం సరమా వల్గుభాషిణీ
ఉవాచ వదనం తస్యా స్స్పృశంతీ బాష్పవిక్లబమ్. ౧౨

టీక॥ వల్గుభాషిణీ = మధురముగా మాటలాడునట్టి; సా = ఆ; సరమా తు = సరమమాత్రము; ఏవం = ఇట్లు; బ్రువతీం = చెప్పుచున్న; సీతాం = సీతాదేవినిగూర్చి; తస్యాః = ఆసీతాదేవియొక్క; బాష్పవిక్లబం = కన్నీళ్లచేఁగలఁతనొందిన; వదనం = ముఖమును; స్పృశంతీ = తాఁకుచు; ఉవాచ = చెప్పెను.

మధురభాషిణియగు నాసరమ, ఇట్లుచెప్పుచున్న సీతాదేవింజూచి, కన్నీళ్లు కాలుచున్నయాబిడ మొగముదడవుచు, నిట్లని చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏష తే యద్యభిప్రాయ స్తదా గచ్ఛామి జానకి
గృహ్య శత్రో రభిప్రాయ ముపావృత్తాంచ పశ్య మామ్. ౧౩

టీక॥ జానకి = సీతాదేవీ! ఏషః = ఇది; తే = నీయొక్క ; అభిప్రాయోయది = అభిప్రాయమగునేని; తదా = అప్పుడు; గచ్ఛామి = పోవుచున్నాను; శత్రోః = శత్రువుయొక్క; అభిప్రాయం = అభిప్రాయమును; గృహ్య(గృహీత్వా) = తెలిసికొని; ఉపావృత్తాం = వచ్చిన; మాంచ = నన్నును; పశ్య = చూడుము.

సీతాదేవీ! ఇదినీయభిప్రాయమగునేని, నేనిప్పుడెపోయెదను; శత్రువుని యభిప్రాయంబుదెలిసికొని శీఘ్రంబున వచ్చెదంజూడుము. అని, సరమ, సీతాదేవితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్వా తతో గత్వా సమీపం తస్య రక్షసః
శుశ్రావ కథితం తస్య రావణస్య సమంత్రిణః. ౧౪

టీక॥సా(అధ్యాహృతము)=ఆసరమ;ఏవం=ఇట్లు;ఉక్త్వా=చెప్పి; తతః=అంత;తస్య=ఆ;రక్షసః=రాక్షసుఁడగు రావణునియొక్క; సమీపం= సమీపమును;గత్వా=పొంది ; సమంత్రిణః=మంత్రులతోఁగూడిన;తస్య=ఆ; రావణస్య=రావణునియొక్క;కథితం= మాటను;శుశ్రావ=వినెను.

ఆసరమ సీతాదేవితో నాప్రకారమునం జెప్పి,యారావణు సమీపంబునకుఁబోయి,యతండును మంత్రులును మాటలాడుకొనిన మాటలనన్నింటిని వినెను.

అని, తాత్పర్యము.

సా శ్రుత్వా నిశ్చయం తస్య నిశ్చయజ్ఞా దురాత్మనః
పునరేవా గమత్ క్షిప్ర మశోకవనికాం తదా. ౧౫

టీక॥నిశ్చయజ్ఞా=నిశ్చయము నెఱింగినట్టి;సా=ఆసరమ;తదా= అప్పుడు; దురాత్మనః=దుష్టబుద్ధిగల;తస్య = ఆ రావణునియొక్క; నిశ్చయం=నిశ్చయమును; శ్రుత్వా=విని;పునరేవ= మఱల నే;క్షిప్రం=శీఘ్రముగా ; అశోకవనికాం=అశోకవనమునుగూర్చి; ఆగమత్= వచ్చినది.

నిశ్చయంబు నెఱుంగుటయందు సమర్థురాలగు నాసరమ, దురాత్ముండగు నారావణుండు గావించుకొన్న నిశ్చయంబుఁదెలిసికొని , మఱల శీఘ్రంబుననశోకవనంబునకువచ్చెను.

అని, తాత్పర్యము.

సా ప్రవిష్టా పున స్తత్ర దదర్శ జనకాత్మజామ్
ప్రతీక్షమాణాం స్వామేవ భ్రష్టపద్మా మివ శ్రియమ్. ౧౬

టీక॥సా=ఆసరమ;ప్రవిష్టా=ప్రవేశించినదై;పునః=మఱల;తత్ర=అచ్చట; స్వామేవ=తన్నే; ప్రతీక్షమాణాం= ఎదురు చూచుచున్నదియు ; భ్రష్టపద్మాం=వదలినకమలముగల; శ్రియమివ (స్థితాం)=లక్ష్మీవలె నున్నదియునగు;

స 38

జనకాత్మజాం= జనకమహారాజుకూఁతురయినసీతాదేవిని;దదర్శ=చూచెను.

ఆసరమయిట్లశోకవనంబుఁ బ్రవేశించి,తనరాకకె యెదురుచూచుచున్నదియుఁబద్మరూపమయినయాసనమును విడిచినమహాలక్ష్మివలె నున్నదియునగు జనకమహారాజపుత్రిసీతాదేవిం జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

తాంతు సీతా పునః ప్రాప్తాం సరమాం వల్గుభాషిణీమ్
పరిష్వజ్య చ సుస్నిగ్ధం దదౌ చ స్వయ మాసనమ్. ౧౭

టీక॥ సీతా=సీతాదేవి;పునః=మఱల; ప్రాప్తాం=వచ్చిన;వల్గుభాషిణీం= మధురముగామాటలాడునట్టి; తాం=ఆ; సరమాంతు=సరమను;సుస్నిగ్ధం= మిక్కిలియు స్నేహముతోఁ గూడునట్లుగా;పరిష్వజ్యచ = కవుఁగిలించుకొనియు;స్వయంచ=తానె;ఆసనం= ఆసనమును;దదౌ=ఇచ్చెను.

సీతాదేవి, మధురభాషిణియగునాసరమవచ్చుటంజూచి , పరమసంతోషంబునొంది, సస్నేహంబుగానాబిడం గవుఁగిలించుకొని, తానెసాదరంబుగా నాసనంబొసంగెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇహాసీనా సుఖం సర్వ మాఖ్యాహి మమ తత్త్వతః
క్రూరస్య నిశ్చయం తస్య రావణస్య దురాత్మనః. ౧౮

టీక॥ త్వం (అధ్యాహృతము)= నీవు;ఇహ=ఇచ్చట;సుఖం= సుఖముగా; ఆసీనా = కూర్చుండినదానవయి ; క్రూరస్య=దయలేనివాఁడును; దురాత్మనః=దుష్టబుద్ధిగలవాఁడునగు ; తస్య=ఆ ; రావణస్య=రావణునియొక్క;నిశ్చయం=నిశ్చయమును,సర్వం= అంతను ; మమ=నాకు; తత్త్వతః= యాథార్థ్యముచేత ; ఆఖ్యాహి=చెప్పుము.

నీవిచ్చటసుఖంబుగాఁ, గూర్చుండి, నిర్దయుండునుదురాత్ముండునగు రావణునినిశ్చయంబంతయునాకు యథార్థంబుగాఁజెప్పుము . అని , సీతాదేవిసరమతోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తాతు సరమా సీతయా వేపమానయా
కథితం సర్వ మాచష్టే రావణస్య సమంత్రిణః. ౧౯

టీక॥ సరమా=సరమ; వేపమానయా=వడంకుచున్న; సీతయా=సీతాదేవిచేత; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తాతు=చెప్పఁబడినదైనంతనే; సమంత్రిణః = మంత్రులతోఁగూడిన; రావణస్య= రావణునియొక్క; కథితం=మాటను; సర్వం= అంతయు; ఆచష్టే=చెప్పెను.

సరమయిట్లు భీతియగు సీతాదేవిచె ప్పినమాటను విని, రావణుండును అతని మంత్రులును మాటలాడుకొనిన మాట లనంతయుం జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

జనన్యా రాక్షసేంద్రో వై త్వన్మోక్షార్థం బృహద్వచః
అవిద్ధేనచ వైదేహి మంత్రివృద్ధేన బోధితః. ౨౦

టీక॥ వైదేహి=సీతాదేవి! రాక్షసేంద్రః= రాక్షసనాయకుండగు రావణుండు; ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము); జనన్యా=తల్లిచేతను; మంత్రివృద్ధేన=ముసలిమంత్రియగు; అవిద్ధేనచ=అవిద్ధునిచేతను; త్వన్మోక్షార్థం= నీవిడుదలకొఱకు; బృహత్=గొప్పదగు; వచః=మాటను; బోధితః=బోధింపఁబడినాఁడు.

సీతాదేవీ! రావణునితల్లి కైకసియు, అవిద్ధుఁడను వృద్ధమంత్రియు, నిన్ను విడుచుటకై, రాక్షసేశ్వరుఁడగు రావణునకుఁ, జాలదూరము బోధించినారు. అని, తాత్పర్యము.

దీయతా మభిసత్కృత్య మనుజేంద్రాయ మైథిలీ
నిదర్శనం తే పర్యాప్తం జనస్థానే యదద్భుతమ్. ౨౧

టీక॥ అభిసత్కృత్య = పూజించి; మనుజేంద్రాయ = నరేంద్రుండగు రాముని కొఱకు; మైథిలీ=సీతాదేవి; దీయతాం=ఇవ్వఁబడుఁగాక. జనస్థానే=జనస్థానమునందు; అద్భుతం= ఆశ్చర్యకరమైనది; యత్ (అస్తి)=ఏదిగలదో; తత్ (అద్భ్యాహృతము)= అది; నిదర్శనం=దృష్టాంతము ; తే=నీకు; పర్యాప్త

ప్తం=బాలినది.

నీవు, రామునకుసత్కారపూర్వకముగసీతాదేవినొసంగుము ; అట్లివ్వవేసి,నీకునాశముగలుగుననుటకు , జనస్థానమునందురాముండుఖరాదిసమస్తరాక్షసులంజంపుటయెనిదర్శనము.

అని, తాత్పర్యము.

లంఘనంచ సముద్రస్య దర్శనంచ హనూమతః
వధంచ రక్షసాం యుద్ధే కః కుర్యా న్మానుషో భువి. ౨౨

టీక॥హనూమతః = హనుమంతునియొక్క;సముద్రస్య= సముద్రముయొక్క;లంఘనంచ=దాటుటయును; దర్శనంచ=సీతాదర్శనమును;యుద్ధే=యుద్ధమునందు; రక్షసాం= రాక్షసులయొక్క;వధంచ=చంపుటను;భువి=భూమియందు;కః=ఏ;మానుషః = పురుషుండు;కుర్యాత్= చేయును?

సముద్రంబుదాటుటయులంకయందుసీతాదేవిసింబాచుటయుయుద్ధంబునొకరుండెపెక్కురాక్షసులం జంపుటయు,నీకార్యములను, హనుమంతుండొకరుండుగావించినాడుగదా! భూమండలంబున, మఱియేపురుషుండుచేయంగలండు?అని,తల్లియునవిద్ధుండును రావణునకుబోధించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవం స మంత్రివృద్ధైశ్చా విద్ధేన బహుభాషితః
న త్వా ముత్సహతే మోక్తు మర్థ మర్థపరో యథా. ౨౩

టీక॥ సః=ఆరావణుండు; మంత్రివృద్ధైః=(బహువచన [illegible] ప్రాజార్థకము) ముసలిమంత్రి [illegible];అవిద్ధేనచ=అవిద్ధునిచేతను;ఏవం=ఇట్లు; బహు=అధికముగా; భాషితః= చెప్పంబడినవాండై; త్వాం=నిన్ను;అర్థం= ధనమును;అర్థపరో యథా= ధనమునందాసక్తిగలవాండువలె; మోక్తుం=విడుచుటకు;నోత్సహతే= సమ్మతింపండు.

ఇట్లు, తల్లియుమంత్రివృద్ధుండగునవిద్ధుండును పెక్కుభంగుల బోధించినను, ఆరావణుండు, ధనలుబ్ధుండుధనమునువిడువనట్లు , నిన్నువిడువనొల్లండయ్యె.అని, తాత్పర్యము.

స ౩౮

నోత్సహ త్యమృతో మోక్తుం యుద్ధే త్వామితి మైథిలి
సామాత్యస్య నృశంసస్య నిశ్చయో హ్యేష వర్తతే. ౨౪

టీక॥ మైథిలి= సీతాదేవీ! సః(అధ్యాహృతము)=ఆరావణుఁడు ; యుద్ధే=యుద్ధమునందు;అమృతః= మృతిఁబొందనివాఁడై ; త్వాం=నిన్ను; మోక్తుం=విడుచుటకు; నోత్సహతి=కోరఁడు. సామాత్యస్య=మంత్రులతోఁగూడిన; నృశంసస్య=క్రూరుఁడగు రావణునికి; ఇతి=అని; ఏషః=ఈ; నిశ్చయః=నిశ్చయము;వర్తతేహి=ఉన్నదిగదా!

సీతాదేవీ! యుద్ధంబునమృతిఁబొందినంగాని, రావణుండునిన్ను విడువఁడు; ఇది, రావణుండును అతని మంత్రులును జేసికొన్న నిశ్చయము.

అని, తాత్పర్యము.

తదేషా నిశ్చితా బుద్ధి ర్మృత్యులోభా దుపస్థితా

టీక॥ తత్=అందువలన ; ఏషా=ఈ;నిశ్చితా=నిశ్చయింపఁబడిన ; బుద్ధిః=బుద్ధి; మృత్యులోభాత్=చావునందలియాశవలన ; ఉపస్థితా = కలిగినది.

ఆరావణునకీబుద్ధి , మరణముగలుగుటకేకలిగినదిగానివేఱుగాదు.

అని, తాత్పర్యము.

భయాన్న శక్త స్త్వాం మోక్తు మనిర స్తస్తు సంయుగే. ౨౫
రాక్షసానాంచ సర్వేషా మాత్మనశ్చ వధేన హి

టీక॥ అయం (అధ్యాహృతము)=ఈరావణుఁడు; సంయుగే=యుద్ధమునందు; రాక్షసానాం=రాక్షసులయొక్కయు;సర్వేషాం= అందఱియొక్కయు; ఆత్మనశ్చ=తనయొక్కయు; వధేన=చంపుటచేత ; అనిర స్తస్తు=నిరాకరింపఁబడనివాఁడైయు;భయాత్=భయమువలన;త్వాం=నిన్ను;మోక్తుం=విడుచుటకు;నశక్తోహి=చాలఁడుగదా!

ఈరావణుండు, తానును రాక్షసులందఱును మరణంబునొందకమునుపు, కేవలభయంబున , నిన్నువిడువనొల్లకున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

నిహత్య రావణం సంఖ్యే సర్వథా నిశితై శ్శరైః. ౨౬
ప్రతి నేష్యతి రామ స్త్వా మయోధ్యా మసితేక్షణే

టీక॥ అసితేక్షణే = నల్లనికండ్లుగలసీతాదేవీ! రామః = రాముఁడు ; సర్వథా = అన్నివిధంబులను ; రావణం = రావణు; సంఖ్యే = యుద్ధమునందు ; నిశితైః = కఱుకులయిన ; శరైః = బాణముల చేత ; నిహత్య = వధించి ; త్వాం = నిన్ను ; అయోధ్యాం = అయోధ్యాపట్టణమును ; ప్రతి నేష్యతి = పొందింపఁగలఁడు.

నల్లనికండ్లుగలసీతాదేవీ! రాముండు, తప్పకయుద్ధంబున తీక్ష్ణబాణంబుల రావణునివధించి, నిన్నయోధ్యకుఁ దోడ్కొనిపోవును. అని, సరమ, సీతాదేవికిఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏతస్మి న్నంతరే శబ్దో భేరీశంఖసమాకులః. ౨౭
శ్రుతో వానరసైన్యానాం కంపయ౯ ధరణీతలమ్

టీక॥ ఏతస్మి౯ అంతరే = ఈనడుమను ; వానరసైన్యానాం = వానరసైన్యములయొక్క ; భేరీశంఖసమాకులః = భేరీధ్వనులచేతను శంఖధ్వనులచేతను నిండినదై ; ధరణీతలం = భూమిని ; కంపయ౯ = కదలించుచున్న ; శబ్దః = ధ్వని ; శ్రుతః = వినఁబడినది.

ఇట్లుసరమసీతాదేవితోఁ జెప్పుచుండఁగానె, భేరీశంఖధ్వని సమన్వితంబగు వానరసైన్యంబులసింహనాదము, భూమింజలనంబునొందించుచు నతిభీకరంబయివినంబడినది. అని, తాత్పర్యము.

శ్రుత్వాతు తద్వానర సైన్యశబ్దం
లంకాగతా రాక్షసరాజభృత్యాః. ౨౮
నష్టౌజసో దైన్యపరీతచేష్టా
శ్శ్రేయో న పశ్యన్తి నృపస్య దోషైః

టీక॥ లంకాగతాః = లంకాపురిని పొందిన ; రాక్షసరాజభృత్యాః = రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునిభృత్యులు ; తద్వానరసైన్యశబ్దం = ఆవానరసైన్యముల

ధ్వనిని; శ్రుత్వాతు= విన్నంతనే; నష్టౌజసః = నశించినకాంతిగల వారలయి; దైన్యపరీతచేష్టాః= దైన్యముచేత వ్యాపింపఁబడినచేష్టలుగలవారలయి; నృపస్య= రాజైనరావణునియొక్క; దోషైః=దోషములచేత; శ్రేయః= మేలును; నపశ్యంతి=చూడరైరి-

లంకయందుండు రావణునిసైనికులు, వానరసైన్య సింహనాదంబులువిని, రావణునిదోషంబులచే మనకుమరణంబుఁగలుగును గాని మేలుగలుగదని, నిశ్చయించి, భయంబుననష్టతేజులయిదీనులయియుండిరి.అని,తాత్పర్యము-

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే , చతుస్త్రింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది,పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు , యుద్ధకాండచతుస్త్రింశసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీ

పంచత్రింశసర్గప్రారంభః.

తేన శంఖవిమిశ్రేణ భేరీశబ్దేన రాఘవః
ఉపయాతి మహాబాహూ రామః పరపురంజయః. ౧

టీక॥మహాబాహుః= పెద్దచేతులుగలవాఁడును; పరపురంజయః= శత్రువులపట్టణమునుజయించువాఁడును; రాఘవః=రఘువంశమునందుఁ బుట్టినవాఁడునగు; రామః= రాముఁడు; తేన = ఆ; శంఖవిమిశ్రేణ=శంఖధ్వనితోఁ గూడిన; భేరీశబ్దేన = భేరీధ్వనిచేత; ఉపయాతి(ఉపాయయౌ)= వచ్చినాఁడు.

అప్పుడుమహాబాహుండును శత్రుపట్టణంబులజయించువాఁడునురఘువంశమున నుద్భవించినవాఁడు నగు రాముండు, అట్లు శంఖధ్వనులతోను భేరీ

స ౩౫

భాంకారములతోనులంకాపురికే తెంచెను. అని, తాత్పర్యము.

తం నినాదం నిశమ్యాథ రావణో రాక్షసేశ్వరః
ముహూర్తం ధ్యాన మాస్థాయ సచివా నభ్యుదైక్షత. ౨

టీక॥అథ=అంత; రాక్షసేశ్వరః=రాక్షసులకుఁబ్రభువైన;రావణః=రావణుఁడు; తం=ఆ;నినాదం=ధ్వనిని ; నిశమ్య=విని; ముహూర్తం=కొంచెముసేపు; ధ్యానం=ధ్యానమును;ఆస్థాయ=అవలంబించి; సచివాన్ = మంత్రులను; అభ్యుదైక్షత=చూచెను.

అంత, రాక్షసనాథుండగు రావణుండు, ఆరామసైన్యధ్వనినివిని, కొంచెముసేపుఆలోచించి, మంత్రులంజూచెను. అని, తాత్పర్యము.

అథ తాన్ సచివాం స్తత్ర సర్వా నాభాష్య రావణః
సభాం సన్నాదయన్ సర్వా మిత్యువాచ మహాబలః. ౩
జగత్సంతాపనః క్రూరో గర్హ న్యన్రాక్షసేశ్వరః

టీక॥అథ=అంత;తత్ర=అచ్చట;మహాబలః=అధికమయిన బలముగలవాఁడును; జగత్సంతాపనః=జగత్తును మిక్కిలియుఁ దపింపఁజేయువాఁడును ; క్రూరః=దయలేనివాఁడును; రాక్షసేశ్వరః=రాక్షసులకుఁబ్రభుండునగు; రావణః=రావణుఁడు ; గర్హయన్ = నిందించుచు; సర్వాం=సమస్తమయిన; సభాం=సభను; సన్నాదయన్= నింపఁజేయుచు; సచివాన్= మంత్రులను; ఆభాష్య=పిలిచి; ఇతి=ఇట్లని; ఉవాచ=చెప్పెను.

అంత,మహాబలశాలియు లోకంబులఁదపింపఁజేయువాఁడును నిర్దయుండును రాక్షసనాథుండు నగు రావణుండు, మంత్రులనందఱంబిలిచి, నానావిధంబులనిందించుచు. సభ యంతయుఁ బ్రతిధ్వనిచెలంగ, నిట్లనిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తరణం సాగరస్యాపి విక్రమం బలసంచయమ్. ౪

యదుక్తవంతో రామస్య భవంతస్తన్మయా శ్రుతమ్

టీక॥ భవంతః = మీరలు; రామస్య=రామునియొక్క; యత్ =ఏ; సాగరస్య=సముద్రముయొక్క ; తరణమపి=దాఁటుటను; విక్రమం = పరాక్రమమును; బలసంచయం= సైన్యసమూహమును; ఉక్తవంతః = చెప్పినారో; తత్ =అది; మయా=నాచేత; శ్రుతం= వినఁబడినది.

మీరలు, రామునిదూతహనుమంతుండుగావించినసముద్రతరణంబును బరాక్రమంబును రామునిసైన్యంబును, చక్కఁగానుగ్గడించి, చెప్పినారు; అదంయువిన్నాను. అని, తాత్పర్యము.

భవతశ్చాప్యహం వేద్మి యుద్ధే సత్యపరాక్రమాన్. ౫
తూష్ణీ కా నీక్షతోఽన్యోన్యం విదిత్వా రామవిక్రమమ్

టీక॥ అహం=నేను; యుద్ధే=యుద్ధమునందు; సత్యపరాక్రమాన్=సత్యపరాక్రమములుగలవారలును ; రామవిక్రమం=రామునిపరాక్రమమును; విదిత్వా=తెలిసి; అన్యోన్యం=ఒండొరులను; ఈక్షతః=చూచుచున్నవారలును ; తూష్ణీకాన్=ఊరకున్నవారలునగు; భవతశ్చాపి=మిమ్మునుగూడ; వేద్మి= ఎఱుంగుదును.

యుద్ధంబునసత్యపరాక్రముల రయ్యారామునిపరాక్రమంబువిని, యొండొరులంజూచుకొనుచు నిరుత్సాహుల రయియున్నమిమ్ముఁగూడ నెఱుంగుదును. అని, రావణుండు చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

తతస్తు సుమహాప్రాజ్ఞో మాల్యవా న్నామ రాక్షసః. ౬
రావణస్య వచ శ్శ్రుత్వా మాతుః పైతామహోఽబ్రవీత్

టీక॥ తతస్తు=అంతను; మాతుః=తల్లి యొక్క; పైతామహః=తాతకొడుకైనవాఁడును,పినతండ్రియయినవాఁడునగుట; సుమహాప్రాజ్ఞః= మిక్కిలియుఁబండితుండునగు; మాల్యవాన్నామ=మాల్యవంతుండనుపేరుగల ; రా

క్షసః=రాక్షసుడు; రావణస్య=రావణునియొక్క; వచః=మాటను; శ్రుత్వా=విని; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అంత, రావణునితల్లికిఁబినతండ్రియునుమహాపండితుండునగుమాల్యవంతుండనురాక్షసుండు, రావణునిమాటలువిని,యిట్లనిచెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

విద్యా స్వభివినీతో యో రాజా రాజ న్నయానుగః। ౭
స శాస్తి చిర మైశ్వర్య మరీంశ్చ కురుతే వశే

టీక॥ రాజన్= రాక్షసరాజుండవగురావణుఁడా! యః=ఏ; రాజా= రాజు; విద్యాసు=ఆన్వీక్షికీత్రయీవార్తా దండనీతులను విద్యలయందు; అభివినీతః=శిక్షితుండును; నయానుగః= నీతిశాస్త్రముననుసరించువాఁడునో; సః= ఆరాజు; చిరం=బహుకాలము; ఐశ్వర్యం=దొరతనమును; శాస్తి=పాలించును. అరీంశ్చ=శత్రువులను; వశే=అధీనతయందు; కురుతే=చేయును.

రాక్షసరాజుండవగురావణుఁడా! ఏరాజు, ఆన్వీక్షికీత్రయీవార్తా దండనీతులనువిద్యలను నేర్చిన నీతిశాస్త్రముననుసరించినడచునో, అతండే, బహుకాలము రాజ్యముఁబాలించును; అతండె, శత్రువులనందఱనుజయించును.

అని, తాత్పర్యము.

సందధానో హి కాలేన విగృహ్ణం శ్చారిభి స్సహ। ౮
స్వపక్షవర్ధనం కుర్వ న్మహ దైశ్వర్య మశ్నుతే

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)= ఆరాజు; కాలేన=కాలముచేత; అరిభిస్సహ=శత్రువులతోఁగూడ; సందధానః=సంధిచేయుచు; విగృహ్ణంశ్చ=యుద్ధముచేయుచును; స్వపక్షవర్ధనం= తనపక్షమునువృద్ధిఁబొందించుటను; కుర్వన్=చేయుచును; మహత్=గొప్పదగు; ఐశ్వర్యం=సంపదను; అశ్నుతే= అనుభవించును.

అట్టినీతిశాస్త్రానువర్తియగు రాజు, కాలముననుసరించి, తనకుదౌర్బల్యముగలుగుకాలంబున శత్రువులతోసంధిచేయుచుఁ, దనకుఁబ్రాబల్యంబును శత్రునకుదౌర్బల్యంబునుంగలుగుకాలం

బునయుద్ధంబుసేయుచు, ఇట్లుస్వపక్షం బువృద్ధిఁబొందించుచు, బహుకాలము అపరిమితంబగునైశ్వర్యంబు ననుభవించును. అని, తాత్పర్యము.

హీయమానేన కర్తవ్యో రాజ్ఞా సంధి స్సమేన చ. ౯
స శత్రు మవమన్యేత జ్యాయాన్ కుర్వీత విగ్రహమ్

టీక॥హీయమానేన= క్షీణించుచున్న బలముగల; రాజ్ఞా=రాజుచేత ; సమేన=సమబలుఁడగుశత్రువుతో; ("చ" అనునదిపాదపూరణార్థము)సంధిః = సంధానము; కర్తవ్యః= చేయఁబడవలసినది.సః=ఆ;జ్యాయాన్=అధికుఁడగువాఁడు;శత్రుం=శత్రువును ; అవమన్యేత= తిరస్కరింపవలయును; విగ్రహం=యుద్ధమును; కుర్వీత= చేయవలయును.

తనబలముక్షీణించుచుండునప్పుడు, తనకుసమబలుండగుశత్రువుతోసంధిసేయవలయును; తానుశత్రువుకన్నధికబలుండగునేని , శత్రువుండిరస్కరించి యతనితోయుద్ధముసేయవలయును.
అని, తాత్పర్యము.

తన్మహ్యం రోచతే సంధి స్సహరామేణ రావణ. ౧౦
యదర్థ మభి యుక్తా స్స్మ సీతా తస్మై ప్రదీయతామ్

టీక॥ రావణ=రావణుఁడా!తత్= అందువలన; రామేణసహ= రామునితోఁగూడ; మహ్యం=నాకొఱకు; సంధిః=సంధి; రోచతే= రుచించుచున్నది. యదర్థం=ఎవ్వతెకొఱకు ; అభియుక్తాః= విరోధమునుపొందినవారలము; స్మ(స్మః) = అగుచున్నామో ; సా(అధ్యాహృతము)=ఆ; సీతా= సీతాదేవి; తస్మై =ఆరామునికొఱకు ; ప్రదీయతాం=ఇవ్వఁబడుఁగాత.

రావణుఁడా! అట్లునీతిశాస్త్రమునుడువుటంజేసి,బలవంతుఁడగురామునితోసంధిగావించుటనాయిష్టము ; రామునకుమనయందు విరోధముగలుగుటకుఁగారణభూతయయినసీతను , రామునకిచ్చివేయుదము.
అని, తాత్పర్యము.

తస్య దేవర్షయ స్సర్వే గంధర్వాశ్చ జయైషిణః౹౹౧౧
విరోధం మాగమ స్తేన సంధి స్తే తేన రోచతామ్

టీక॥ దేవర్షయః=దేవర్షులు; గంధర్వాశ్చ=గంధర్వులును; సర్వే = అందఱును; తస్య=ఆ రాముని యొక్క; జయైషిణః=జయముఁగోరువారలు. తేన=అతనితో; విరోధం=పగను; మాగమః=పొందకుము. తేన= అతనితో; తే=నీకు; సంధిః=సంధానము; రోచతాం=రుచించుఁగాక.

దేవర్షులు గంధర్వులు మున్నగు వారలందఱును రామునకుజయంబు గలుగవలెనని కోరుచున్నారు; కావున, నీవతనితో విరోధంబుపెట్టుకొనకుము; సంధిగావింపనియ్యకొనుము.

అని, తాత్పర్యము.

అసృజ ద్భగవాన్ పక్షౌ ద్వావేవ హి పితామహః. ౧౨
సురాణా మసురాణాంచ ధర్మా ధర్మౌ తదాశ్రయౌ

టీక॥భగవాన్= అధికమయినమాహాత్మ్యముగల; పితామహః=బ్రహ్మదేవుఁడు; సురాణాం=దేవతలకును; అసురాణాంచ=అసురులకును; ద్వౌ=రెండయిన; పక్షౌ ఏవ=పక్షములనె; అసృజత్ హి=సృజించెనుగదా! ధర్మాధర్మౌ=ధర్మాధర్మములు; తదాశ్రయౌ = సురాసురులాశ్రయస్థానముగాఁగలవి.

భగవంతుండగుబ్రహ్మదేవుండు, సురలకును అసురులకును, రెండుపక్షములంగల్పించెను. అట్లుధర్మమునుఅధర్మమును, సురలను అసురులను, ఆశ్రయించియుండును.

అని, తాత్పర్యము.

ధర్మోహి శ్రూయతే పక్షో హ్యమరాణాం మహాత్మనామ్. ౧౩
అధర్మో రక్షసాం పక్షో హ్యసురాణాంచ రావణ

టీక॥రావణ= రావణుఁడా! ధర్మః=ధర్మము; మహాత్మనాం= పూజ్యమయిన స్వభావముగల; అమరాణాం=దేవతలయొక్క; పక్షః = పక్ష

ముగా("హి" అనునదిపాదపూరణార్థము); శ్రూయతేహి=వినఁబడుచున్నదిగదా. అధర్మః=అధర్మము;రక్షసాం=రాక్షసులయొక్కయు; అసురాణాంచ=అసురులయొక్కయు; పక్షః హి=పక్షముగదా!

రావణుఁడా!అందు, మహాత్ములగు దేవతలపక్షముధర్మము; అసురరాక్షసులపక్షమధర్మము.

అని, తాత్పర్యము.

ధర్మో వై గ్రసతేఽధర్మం తతః కృతమభూద్యుగమ్. ౧౪
అధర్మో గ్రసతే ధర్మం తతస్తిష్యః ప్రవర్తతే

టీక॥యదా(అధ్యాహృతము)=ఎప్పుడు;ధర్మః=ధర్మము("వై" అనునదిపాదపూరణార్థము); అధర్మం=అధర్మమును;గ్రసతే= మ్రింగుచున్నదో; తతః=అప్పుడు;కృతం = కృతమను; యుగం=యుగము;అభూత్=అగును. యదా(అధ్యాహృతము)=ఎప్పుడు;అధర్మః=అధర్మము;ధర్మం=ధర్మమును;గ్రసతే=మ్రింగుచున్నదో ; తతః=అప్పుడు; తిష్యః= కలియుగము; ప్రవర్తతే=కలుగును.

ఎప్పుడు,ధర్మమువలనధర్మమునకుఁబరాజయముగలుగునో,అప్పుడుకృతయుగమందురు;ఎప్పుడుఅధర్మమువలనధర్మమునకుఁబరాజయము గల్గునో,అప్పుడు,కలియుగమనిచెప్పుదురు.

అని, తాత్పర్యము.

తత్త్వయా చరతా లోకాన్ ధర్మో వినిహతో మహాన్. ౧౫
అధర్మః ప్రగృహీతశ్చ తేనాస్మద్బలినః పరే

టీక॥ తత్= అందువలన ; లోకాన్=లోకములనుగూర్చి;చరతా= సంచరించుచున్న; త్వయా=నీచేత;మహాన్=పూజ్యమయిన;ధర్మః=ధర్మము; వినిహతః=కొట్టఁబడినది . అధర్మశ్చ= అధర్మమును ; ప్రగృహీతః=స్వీకరింపఁబడినది. తేన=అందుచేత; పరే=శత్రువులు ; అస్మత్=మనకన్నను ; బలినః= అధికమయినబలముగలవారలు.

నీవు దిగ్విజయార్థమయిలోకంబులన్నియుఁదిరుగునప్పుడు , ధర్మంబు

నువిడిచి, యధర్మంబునుబరిగ్రహించితివి; అందువలన, ధార్మికుఁడగు రాముఁడు, మనకన్నబలవంతుఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

స ప్రమాదా ద్వివృద్ధ స్తే ధర్మోఽభిగ్రసతే హి నః. ౧౬.
వివర్ధయతి పక్షంచ సురాణాం సురభావనః

టీక॥ సః=ఆయధర్మము; తే=నీయొక్క; ప్రమాదాత్=ఏమఱుపాటువలన; వివృద్ధః=వృద్ధిఁబొందినది. ధర్మః=ధర్మము; నః=మనలను; అభిగ్రసతేహి=మ్రింగుచున్నదిగదా! సురభావనః= దేవతలకనుకూలమయినధర్మము; సురాణాం=దేవతలయొక్క; పక్షం=పక్షమును; వివర్ధయతిచ=వృద్ధిఁబొందించుచున్నదియు.

ఆయధర్మమును, నీవు, ప్రమాదంబునవృద్ధిఁబొందించుకొంటివి; కావున, ధర్మముమనలనశింపఁజేయుచున్నది, మఱియునాధర్మముదేవతలకనుకూలమయినదికావున, వారలపక్షమునకు బలమునుగలిగించుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

విషయేషు ప్రసక్తేన యత్కించిత్కారణా త్త్వయా. ౧౭
ఋషీణా మగ్నికల్పానా ముద్వేగో జనితో మహాన్

టీక॥ యత్కించిత్కారణాత్=ఏదోయొకకారణమువలన; విషయేషు=విషయములయందు; ప్రసక్తేన=ఆసక్తుఁడవయిన; త్వయా=నీచేత; అగ్నికల్పానాం=నిప్పువంటివారలయిన; ఋషీణాం=ఋషులకు; మహాన్=గొప్పదగు; ఉద్వేగః=మనస్తాపము; జనితః=కలిగింపఁబడినది.

నీవు, దేనివలననో, విషయాసక్తుండవై, నిప్పువంటిమహర్షులకు, మిక్కిలియుమనస్తాపంబుగావించితివి; అదంతయుదేవతలకుబలమయినది.

అని, తాత్పర్యము.

తేషాం ప్రభావో దుర్ధర్షః ప్రదీప్తఇవ పావకః. ౧౮

టీక॥ తేషాం=వారలయొక్క; ప్రభావోపి=మహిమయు; ప్రదీప్తః=మండుచున్న; పావక ఇవ=నిప్పువలెనే; దుర్ధర్షః=ఎదిరింప నలవి గానిది.

ఆమహర్షుల ప్రభావము మండుచున్న నిప్పువంటిది; దాని కెదురులేదు. అని, తాత్పర్యము.

తపసా భావితాత్మానో ధర్మస్యానుగ్రహే రతాః
ముఖ్యైర్యజ్ఞై ర్యజంత్యే తే నిత్యం తైస్తై ర్ద్విజాతయః. ౧౯

టీక॥ ఏతే=ఈ; ద్విజాతయః=బ్రాహ్మణులు; తపసా=తపస్సుచేత; భావితాత్మానః=ధ్యానింపఁబడిన యాత్మ గలవారలై; ధర్మస్య=ధర్మముయొక్క; అనుగ్రహే=వృద్ధిఁబొందించుట యందు; రతాః=ఆసక్తులయి; నిత్యం=ఎల్లప్పుడును; ముఖ్యైః=ఉత్తమములయిన; తైస్తైః=ఆయా; యజ్ఞైః=యాగములచేత; యజంతి=దేవతలఁ బూజింతురు.

ఈఋషులు, ఎల్లప్పుడును దపస్సుగావించుచుఁ బరమాత్మను ధ్యానించుచు, ధర్మవృద్ధియందాసక్తులయి, నానావిధోత్తమయాగంబులచే దేవతలం బూజింపుచుండెదరు. అని, తాత్పర్యము.

జుహ్వ త్యగ్నీంశ్చ విధివ ద్వేదాంశ్చో చ్చై రధీయతే
అభిభూయచ రక్షాంసి బ్రహ్మఘోషా నుదీరయన్. ౨౦

టీక॥ ఏతే (అధ్యాహృతము)=ఈఋషులు; విధివత్=యథాశాస్త్రముగా; అగ్నీంశ్చ=అగ్నులను; జుహ్వతి=వేల్చుచున్నారు. వేదాంశ్చ=వేదములను; ఉచ్చైః=గట్టిగా; అధీయతే=పఠింతురు. రక్షాంసి=రాక్షసులను; అభిభూయ చ=తిరస్కరించియు; బ్రహ్మఘోషాన్=వేదధ్వనులను; ఉదీరయన్ (ఉదీరయంతి)=చెప్పుచున్నారు.

మఱియు నీఋషులు, యథావిధి నగ్నుల హోమము సేయుచుండెదరు; వేదంబులం బఠింపుచుండెదరు; రాక్షసులందఱుఁ బాఱిపోవునట్లు, గట్టిగా వేదపారాయణము సేయుచుండెదరు. అని, తాత్పర్యము.

దిశో విప్రద్రుతా స్సర్వే స్తనయిత్నురివోష్ణగే

టీక॥ సర్వే=రాక్షసులందఱును; ఉష్ణగే= గ్రీష్మకాలమునందు; స్తనయిత్నురివ=మేఘమువలె; దిశః=దిక్కులనుగూర్చి; విప్రద్రుతాః=పాఱిపోయిరి.

రాక్షసులందఱు, గ్రీష్మకాలంబునందు మేఘంబులుంబోలె భయంబున, దిక్కులకుఁబాఱుచున్నారు.

అని, తాత్పర్యము.

ఋషీణా మగ్నికల్పానా మగ్ని హోత్రసముత్థితః. ౨౧
ఆదత్తే రక్షసాం తేజో ధూమో వ్యాప్య దిశో దశ

టీక॥ అగ్నికల్పానాం= నిప్పువంటివారలగు; ఋషీణాం = ఋషులయొక్క; అగ్నిహోత్రసముత్థితః= అగ్నిహోత్రములనుండి లేచిన; ధూమః= పొగ; దశ=పదియయిన; దిశః = దిక్కులను; వ్యాప్య = వ్యాపించి; రక్షసాం=రాక్షసులయొక్క; తేజః=తేజస్సును; ఆదత్తే = గ్రహించుచున్నది.

మహాతపశ్శాలులగుఋషులయగ్నిహోత్రములనుండివెడలినధూమము, దశదిశలువ్యాపించి, రాక్షసుల తేజస్సును నశింపఁజేయుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

తేషు తేషుచ దేశేషు పుణ్యేష్వేవ దృఢవ్రతైః. ౨౨
చర్యమాణం తప స్తీవ్రం సంతాపయతి రాక్షసాన్

టీక॥ తేషు తేషు=ఆయా; పుణ్యేషు= పవిత్రములయిన; దేశేషు=ప్రదేశములయందు; దృఢవ్రతైః= దృఢమయిననియమములుగలఋషులచేత; చర్యమాణం=చేయఁబడుచున్న; తీవ్రం= తీక్ష్ణమయిన; తపఃఏవచ=తపస్సునె; రాక్షసాన్=రాక్షసులను; సంతాపయతి= మిక్కిలియుఁదపింపఁజేయుచున్నది.

ఆయాపుణ్యస్థలములయందు, ఋషులుదృఢనియమంబునం గావించు నట్టితీవ్రతపస్సులవలనరాక్షసులు మిక్కిలియుఁదపించుచున్నారు.

అని, తాత్పర్యము.

దేవదానవయక్షేభ్యో గృహీతశ్చ వరస్త్వయా. ౨౩

టీక॥త్వయా=నీచేత; దేవదానవయక్షేభ్యశ్చ=దేవతలవలనను దానవులవలనను యక్షులవలనను నే; వరః=వరము; గృహీతః=పుచ్చుకొనఁబడినది.

నీవు, దేవదానవయక్షులు మున్నగువారలవలన మరణము లేదని వరముఁ బొందినావు. అని, తాత్పర్యము.

మానుషా వానరా ఋక్షా గోలాంగూలా మహాబలాః
బలవంత ఇహాగమ్య గర్జంతి దృఢవిక్రమాః. ౨౪

టీక॥మహాబలాః= అధికమయినసేనగలవారలును; బలవంతః=అధికమయినబలిమిగలవారలును; దృఢవిక్రమాః= దృఢమయిన పరాక్రమముగలవారలునగు; మానుషాః=మనుష్యులును; వానరాః=వానరులును; ఋక్షాః= ఎలుఁగుగొడ్డులును; గోలాంగూలాః=కొండముచ్చులును; ఇహ=ఇచ్చటికి; ఆగమ్య=వచ్చి; గర్జంతి= అఱచుచున్నారు.

ఇప్పుడు, బలవంతులును మహాపరాక్రమశాలులునగుమనుష్యులును వానరులునుఎలుఁగుగొడ్డులును కొండముచ్చులునులంకకువచ్చి గర్జించుచున్నారు! నీకువీరివలనఁజావులేనట్లు, వరంబు లేదు. అని, తాత్పర్యము.

ఉత్పాతాన్ వివిధాన్ దృష్ట్వా ఘోరాన్ బహువిధాం స్తథా
వినాశ మనుపశ్యామి సర్వేషాం రక్షసా మహమ్. ౨౫

టీక॥అహం=నేను; ఘోరాన్ = భయంకరములును; వివిధాన్=దివ్యాంతరిక్షభౌమభేదములు గలదియు ; తథా=అట్లు; బహువిధాన్ = పెక్కువిధములయినవియునగు; ఉత్పాతాన్ = ఉత్పాతములను; దృష్ట్వా= చూచి; రక్షసాం = రాక్షసులయొక్క ; సర్వేషాం=అందఱియొక్కయు; వినాశం= నాశమును; అనుపశ్యామి= ఊహించుచున్నాను.

నానావిధంబులగుదివ్యాంతరిక్షభౌమోత్పాతంబులుపొడముటంజూడ, రా

త్రుసులకందఱకునాశంబుగలుగుననితోఁచుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

ఖరాభిస్తనితా ఘోరా మేఘాః ప్రతిభయంకరాః
శోణితేనాభి వర్షంతి లంకా ముష్ణేన సర్వతః. ౨౬

టీ॥ ఖరాభిస్తనితాః=తీక్ష్ణములయినధ్వని కలవియు; ఘోరాః=విరూపములును; ప్రతిభయంకరాః= భయంకరములునగు; మేఘాః=మబ్బులు; లంకాం=లంకను, లంకయందనుట; సర్వతః=అంతటను; ఉష్ణేన=వేడియయిన; శోణితేన=నెత్తురుచేత; అభివర్షంతి=కురియుచున్నవి.

వికృతరూపములును భయంకరములునగు మేఘములు, అత్యుగ్రంబుగాగర్జించుచు, లంకయంతయు, వేడినెత్తురునుగురియుచున్నవి.

అని, తాత్పర్యము.

రుదతాం వాహనానాంచ ప్రపతంత్యస్రబిందవః
ధ్వజా ధ్వస్తా వివర్ణాశ్చ న ప్రభాంతి యథాపురా. ౨౭

టీక॥ రుదతాం=ఏడ్చుచున్న; వాహనానాం=గుఱ్ఱములుమున్నగువాని యొక్క; అస్రబిందవశ్చ=నెత్తురుబిందువులును; ప్రపతంతి=పడుచున్నవి. ధ్వజాః=టెక్కెములు; ధ్వస్తాః=దుమ్ముదగిలినవై; వివర్ణాశ్చ=రంగుచెడినవియునై; పురాయథా=మునుపువలె; నప్రభాంతి=ప్రకాశింపకున్నవి.

గుఱ్ఱములు నేనుంగులును, రోదనంబు సేయుచుఁ గన్నీళ్లు విడుచుచున్నవి; ధ్వజంబులన్నియుం దుమ్ముదగిలివివర్ణంబులయి మునుపటివలెఁ బ్రకాశింపకున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

వ్యాళా గోమాయవో గృధ్రా వాశ్యంతిచ సుభైరవమ్
ప్రవిశ్య లంకా మనిశం సమవాయాంశ్చ కుర్వతే. ౨౮

టీక॥ వ్యాళాః= దుష్టములయిన; గోమాయవః=నక్కలును; గృధ్రాః=గద్దలును; లంకాం= లంకాపట్టణమును; ప్రవిశ్య=చొచ్చి; అనిశం=ఎల్లప్పుడును;

స్వభైరవం = మిక్కిలియు భయంకరముగా; వాశ్యంతిచ=అఱచుచున్నవియు. సమవాయాంశ్చ= గుంపులను; కుర్వతే=చేయుచున్నవి.

దుష్టములగు నక్కలను గద్దలును, లంకాపురింబ్రవేశించి, ఘల్లన్నపులును, గుంపులుగుంపులుగాఁజేరి, భయంకరముగానఱచుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

కాళికాః పాండరై ర్దంతైః ప్రహసం త్యగ్రత స్థితాః
స్త్రియ స్స్వప్నేషు ముష్ణంత్యో గృహాణి ప్రతిభాష్యచ. ౨౯

టీక॥ స్వప్నేషు=కలయందు; కాళికాః=నల్లని; స్త్రియః=స్త్రీలు; ప్రతిభాష్యచ= ప్రతికూలముగా మాటలాడియు; గృహాణి= ఇండ్లను, ఇండ్లనుండు పదార్థములననుట ;ముష్ణంత్యః = దొంగిలించుచు; అగ్రతః=ఎదుట ; స్థితాః=నిలిచినవారలయి; పాండరైః= తెల్లని; దంతైః=పండ్లతో ; ప్రహసంతి=నవ్వుచున్నారు.

నల్లనిస్త్రీలు , కొదరింపుమాటలు చెప్పుచు , ఇండ్లనుండుపదార్థంబుల దొంగిలించుచున్నను, మఱియునెదుటనిలిచి, తెల్లనిపండ్లు తేటపడఁ , బకపకనవ్వుచున్నను , స్వప్నములుగలుగుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

గృహాణాం బలికర్మాణి శ్వానః పర్యుపభుంజతే
ఖరా గోషు ప్ర[illegible]యంతే మూషికా నకులైస్సహ. ౩౦

టీక॥గృహాణాం=ఇండ్లయొక్క; బలికర్మాణి = పూజాకార్యములను , పూజార్థమయియుంచియుండు హవిస్సులను;శ్వానః=కుక్కలు;పర్యుపభుంజతే=తినుచున్నవి; గోషు=ఆవులయందు; ఖరాః = గాడిదలు ;ప్రజాయంతే=పుట్టుచున్నవి. మూషికాః=పందికొక్కులు; నకులైస్సహ= ముంగిసలతోఁగూడ ; పతంతి (అధ్యాహృతము)=ఉన్నవి,

పూజార్థమయి యిండ్లయందుండు హవిస్సునుగుక్కలువచ్చితినిపోవుచున్నవి ; ఆవులయందు గాడిదలు పుట్టుచున్నవి;పందికొక్కులుముంగిసలతోఁగూడఁదిరుగుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

మార్జారా ద్వీపిభి స్సార్ధం సూకరా శ్శునకై స్సహ
కిన్నరా రాక్షసై శ్చాపి సమీయు ర్మానుషై స్సహ. ౩౦

టీక॥ మార్జారాః=పిల్లులు; ద్వీపిభిస్సార్ధం=పులులతోఁగూడను; సూకరాః=ఊరఁబందులు; శునకై స్సహ=కుక్కలతోఁగూడను; సమీయుః(అధ్యాహృతము)=చేరుచున్నవి. కిన్నరాః=కిన్నరులు; రాక్షసై శ్చాపి= రాక్షసులతోను; మానుషై స్సహ = మనుష్యులతోఁగూడను; సమీయుః (అధ్యాహృతము)=చేరుచున్నారు.

మార్జారములు పులులతోఁ జేరియున్నవి; ఊరఁబందులుకుక్కలతోఁజేరుచున్నవి; కిన్నరులును రాక్షసులునుమనుష్యులును ఒక్కటిగానున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

పాండురారక్తపాదాశ్చ విహంగాః కాలచోదితాః
రాక్షసానాం వినాశాయ కపోతా విచరంతి చ. ౩౨

టీక॥ పాండురారక్తపాదాః=తెల్లనివియు నెఱ్ఱనివియు నైన పాదములుగల; కపోతాః = పావురములును; విహంగాశ్చ= పక్షులును ; కాలచోదితాః = దైవముచేఁ బ్రేరింపఁబడినవై, రాక్షసానాం=రాక్షసులయొక్క; వినాశాయ=నాశముకొఱకు; విచరంతి చ=తిరుగుచున్నవియు.

తెలుపు నెఱుపును గలసిన రంగుగల పాదములతోఁగూడిన పావురములు, దైవప్రేరితములయి , రాక్షసులవినాశంబుగలుగునని సూచింపుచుఁ , దిరుగుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

వీచీకూచీతి వాశ్యంత్య శ్శారికా వేశ్మసు స్థితాః

టీక॥ వేశ్మసు=ఇండ్లయందు ; స్థితాః=ఉన్న ; శారికాః=గోరువంకపిట్టలు; వీచీకూచీతి = వీచీకూచియని; వాశ్యంత్యః=అఱచుచు; వర్తంతే (అధ్యాహృతము)=ఉన్నవి.

ఇండ్లయందు మధురసల్లాపార్థము యింపంపఁబడినగోరువంకలు , మధురముగాఁగూయుటనువిడిచి, యిప్పుడు

వీచీకూచియని, క్రూరధ్వనులం జేయుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

పతంతి గ్రథితా శ్చాపి నిర్జితాః కలహైషిణః. ౩౩
పక్షిణశ్చ మృగా స్సర్వే ప్రత్యాదిత్యం రుదంతిచ

టీక॥ పక్షిణః= కాకులు మొదలగు పక్షులును; మృగాశ్చ=మృగములును; సర్వే=అన్నియు; నిర్జితాశ్చాపి= జయింపఁబడినవైనను; కలహైషిణః= కలహముగోరినవై; గ్రథితాః= గుంపులుగట్టినవై; పతంతి =పరుగెత్తుచున్నవి. ఆదిత్యంప్రతి = సూర్యునిగూర్చి; రుదంతిచ=ఏడ్చుచున్నవియు.

పక్షులునుమృగంబులును, ఒండొంటితోఁబోరుచు, సోలియు, మఱలఁగలహంబుఁగోరి, యొండొంటిపైకింబరుగెత్తుచున్నవి; మఱియు, సూర్యునింజూచిరోదనంబుఁజేయుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

కరాళో వికలో ముండః పురుషః కృష్ణపింగళః. ౩౪
కాలో గృహాణి సర్వేషాం కాలేకాలే న్వవేక్షతే

టీక॥కరాళః= భయంకరుఁడును; వికలః= హీనాంగుండును; ముండః= జుట్టులేనివాఁడును; కృష్ణపింగళః=నలుపునుగోరోజనమువంటి వన్నెయుఁగలవాఁడునగు;పురుషః= పురుషరూపుఁడయిన;కాలః=మృత్యువు; సర్వేషాం= అందఱియొక్క;గృహాణి=ఇండ్లను;కాలేకాలే=అన్యోన్యకాలమునందు ; అన్వవేక్షతే=చూచుచున్నాఁడు.

భయంకరాకారుండును ముండితశిరస్కుండును కృష్ణపింగళుండునగుపురుషనిరూపముధరించి, మృత్యువు, రాక్షసుల గృహములన్నియుఁ, బ్రాతస్సాయంకాలములయందుఁజూచుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

ఏతా న్యన్యాని దుష్టాని నిమిత్తా న్యుత్పతంతిచ. ౩౫
జ్ఞాత్వా ప్రధార్య కార్యాణి క్రియతా మాయతిక్షమమ్

టీక॥ఏతాని=ఇవియు;అన్యాని= ఇతరములయిన;దుష్టాని= దుష్టములయిన; నిమిత్తానిచ=నిమిత్తములును; ఉత్పతంతి=పుట్టుచున్నవి,జ్ఞాత్వా= తెలిసి;

స ౩౫

కా ... = పనులను; ప్రధార్య = నిశ్చయించి; ఆ... = ముందు కనుకూలమగునట్లు; క్రియతాం = చేయఁబడుఁగాక.

ఇపి ... కన దుష్టనిమిత్తముల నేకంబులును, బుట్టుచున్నవి; కాఁబట్టి చక్కఁగానాలోచించి, నిశ్చయించి, ముందుకు బాధగలుగకుండునట్లు, చేయుము. అని, మాల్యవంతుఁడు రావణునితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇదం వచ స్తత్ర నిశమ్య మాల్యవాన్
పరీక్ష్య రక్షోధిపతే ర్మనః పునః ।
అనుత్తమే ష్వూత్తమపౌరుషో బలీ
బభూవ తూష్ణీం సమవేక్ష్య రావణమ్

టీక॥ అనుత్తమేషు = తమకన్న శ్రేష్ఠులులేనివారియందు; ఉత్తమపౌరుషః = శ్రేష్ఠమయినపౌరుషము గలవాఁడును; బలీ = అధికమయిన బలముగలవాఁడును నగు; మాల్యవాన్ = మాల్యవంతుండు; తత్ర = అచ్చట; ఇదం = ఈ; వచః = మాటను; నిశమ్య = వినిపించి; రావణం = రావణుని; సమవేక్ష్య = చూచి; పునః = మఱల; రక్షోధిపతేః = రాక్షసనాయకుండగు రావణునియొక్క; మనః = మనస్సును; పరీక్ష్య = పరీక్షించి; తూష్ణీం = ఊరక; బభూవ = అయ్యెను.

ఉత్తములలో నుత్తమపౌరుషుండును బలవంతుండునగు నామాల్యవంతుండు, ఇట్లు రావణునకుఁ జెప్పి, యతని మొగంబుఁ జూచి, యతనిమనంబుఁ జక్కఁగాఁ బరీక్షించి, యతనికిదనమాటయనిష్టముగాఁ దోఁచుటం దెలిసికొని, యంత నూరకుండెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, పంచత్రింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.
ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండపంచత్రింశసర్గటీక,
ముగిసినది.

౩౭

షట్త్రింశసర్గప్రారంభః.

తత్తు మాల్యవతో వాక్యం హిత ముక్తం దశాననః
న మర్షయతి దుష్టాత్మా కాలస్య వశ మాగతః. ౧

టీక॥దుష్టాత్మా=దుష్టబుద్ధిగల ; దశాననః=రావణుఁడు ; కాలస్య=మృత్యువుయొక్క ;వశం=అధీనతను; ఆగతః=పొందినవాఁడై;మాల్యవతః=మాల్యవంతునియొక్క ;ఉక్తం= చెప్పఁబడిన;హితం=మేలుగల్గించునట్టి;వాక్యం=మాటను;నమర్షయతి=ఓర్వఁడయ్యె.

దుష్టాత్ముండగురావణుండు, మృత్యువశంగతుండై, మాల్యవంతుండు చెప్పినహితవాక్యంబునుసహింపఁడయ్యె. అని, తాత్పర్యము-

స బద్ధ్వా భ్రుకుటీం వక్త్రే క్రోధస్య వశ మాగతః
అమర్షా త్పరివృత్తాక్షో మాల్యవంత మథా బ్రవీత్. ౨

టీక॥అథ=అంత;సః= ఆరావణుఁడు; క్రోధస్య= కోపముయొక్క; వశం=అధీనతను;ఆగతః= పొందినవాఁడై;అమర్షాత్=కోపమువలన;వక్త్రే=మొగమునందు;భ్రుకుటీం=బొమముడిని;బద్ధ్వా= కట్టి;పరివృత్తాక్షః=తిరుగుచున్నకండ్లుగలవాఁడై;మాల్యవంతం=మాల్యవంతునిగూర్చి; అబ్రవీత్ —చెప్పెను.

అంత,నారావణుండు, పరమకుపితుండై,కోపంబుచేముఖంబునబొమముడివడ, గుడ్లుగిఱగిఱందిరుగ , నామాల్యవంతుంజూచి,యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

హితబుద్ధ్యా య దహితం వచః పరుష ముచ్యతే
పరపక్షం ప్రవిశ్యైవ నైత చ్ఛ్రోత్రం గతం మమ. ౩

టీక॥పరపక్షం=శత్రుపక్షమును ; ప్రవిశ్యైవ=ప్రవేశించియే; హితబుద్ధ్యా= మేలనితెలిసికొనుననుబుద్ధిచేత; అహితం= కీడుగల్గించునదియు; పరు

షం=కఠినంబునగు; యత్=ఏ; వచః= మాట; ఉచ్యతే = చెప్పఁబడుచున్న దో; ఏతత్=ఈమాట; మమ=నాయొక్క; శ్రోత్రం=చెవిని ; నగతం=పొందినదికాదు.

శత్రువులపై స్నేహంబుచేత, నితనినెల్లైనహితంబుఁజెప్పినట్లు చెప్పి మోస పుచ్చవలయునని , యహితంబునుబరుషంబునగుమాటంజెప్పినావు ; అయినను నేనుదానినివినను. అని, తాత్పర్యము.

మానుషం కృపణం రామ మేకం శాఖామృగాశ్రయమ్
సమర్థం మన్యసే కేన త్యక్తం పిత్రా వనాలయమ్. ౪

టీక॥ మానుషం=మనుష్యుఁడును ; కృపణం=హీనుఁడును; ఏకం= ఏకాకియును; శాఖామృగాశ్రయం=కోఁతులేయాశ్రయముగాఁ గలవాఁడును; పితా=తండ్రిచేత; త్యక్తం=విడువఁబడినవాఁడును; వనాలయం= అడవియే యునికిపట్టుగాఁగలవాఁడు నగు ; రామం=రాముని; కేన=దేనిచేత; సమర్థం=సమర్థునిఁగా; మన్యసే= తలంపుచున్నావు?

మనుష్యుఁడును నీచుండును ఏకాకియునుగోఁతులు సహాయులుగాఁ గలవాఁడును దండ్రిచేవిడువఁబడినవాఁడును వనచరుండునగు రాముండు సమర్థుండని చెప్పినావే ; అందుకేమికారణము? అని, తాత్పర్యము.

రక్షసా మీశ్వరం మాంచ దేవతానాం భయంకరమ్
హీనం మాం మన్యసే కేన హ్యహీనం సర్వవిక్రమైః. ౫

టీక॥ రక్షసాం=రాక్షసులకు; ఈశ్వరం=ప్రభుండను ; దేవతానాం= దేవతలకు; భయంకరం= భయముసేయువాఁడను; సర్వవిక్రమైః= సమస్తపరాక్రమములచేత; అహీనం= తక్కువకానివాఁడనగు; మాం=నన్ను; మాంచ=నన్నును; హీనం = తక్కువయినవానిఁగా; కేనహి = ఎందుచేత ; మన్యసే=తలంచుచున్నావు?

సమస్తరాక్షసులకుఁ బ్రభుండను సమస్తదేవతలకును భయంబు గల్గించువాఁడనుమహాపరాక్రమశాలినగు నేను దక్కువయనిచెప్పినావే; దేనిచేత? అని, తాత్పర్యము.

వీరద్వేషేణ వా శంకే పక్షపాతేన వా రిపోః
త్వయాహం పరుషా ణ్యుక్తః పరప్రోత్సాహనేన వా. ౬

టీక॥ వీరద్వేషేణ=పరాక్రమవంతునియందలిద్వేషముచేతనో; రిపోః=శత్రువుయొక్క; పక్షపాతేనవా = పక్షమునొందుటచేతనో; పరప్రోత్సాహనేనవా= శత్రువుయొక్క ప్రోత్సాహపఱచుటచేతనో; త్వయా = నీచేత; అహం= నేను; పరుషాణి= కఠినవచనములను; ఉక్తః= చెప్పఁబడినాను. ఇతి (అధ్యాహృతము) = అని; శంకే= తలంచెదను.

సజాతీయులలో వీరుండుండుటను సహింపఁజాలమిచేతనో, శత్రుపక్షపాతముచేతనో, లేక, శత్రువులుప్రోత్సాహ పఱచుటచేతనో, నీవునన్నట్లుపరుషవచనంబులాడితివిగాని, దానికివేఱెకారణములేదు.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రభవంతం పదస్థం హి పరుషం కోభిధాస్యతి
పండితః శ్శాస్త్రతత్త్వజ్ఞో వినా ప్రోత్సా హనా ద్రిపోః. ౭

టీక॥ రిపోః=శత్రువుయొక్క; ప్రోత్సాహనాద్వినా= ప్రోత్సాహపఱచుటలేక; పండితః=పండితుఁడును; శాస్త్రతత్త్వజ్ఞః = శాస్త్రసిద్ధాంతములఁదెలిసినవాఁడునగు; కః= ఎవ్వఁడు; ప్రభవంతం = ప్రభావముగలవాఁడును; పదస్థం= రాజ్యపదంబుననున్నవాఁడునగువానిఁగూర్చి ; పరుషం =కఠినవచనమును ; అభిధాస్యతిహి=చెప్పును?

శత్రుప్రోత్సాహములేకున్నచోఁ, బండితుండును శాస్త్రంబులు దెలిసినవాఁడునగువాఁడెవ్వండు, రాజ్యాధికారంబుననున్నవాఁడును నిగ్రహానుగ్రహసమర్థుఁడునగురాజునుగూర్చి, పరుషవచనంబులాడును?

అని, తాత్పర్యము.

ఆనీయచ వనా త్సీతాం పద్మహీనా మివ శ్రియమ్
కిమర్థం ప్రతిదాస్యామి రాఘవస్య భయా దహమ్. ౮

టీక॥ అహం=నేను; వనాత్=అడవినుండి; పద్మహీనాం = కమలములేని; శ్రియమివ (స్థితాం)= లక్ష్మివలెనున్న; సీతాం=సీతాదేవిని ; ఆనీయచ= తెచ్చియు; రాఘవస్య = రాముని యొక్క; భయాత్=భయమువలన ; కిమర్థం=ఎందుకొఱకు; ప్రతిదాస్యామి=మరలనిత్తును.

నేను, పద్మాసనంబులేనిలక్ష్మీదేవివలెనున్న సీతాదేవిని వనంబుననుండి తెచ్చి , మరలరామునకు భయపడి నేనేలయిత్తును.

అని, తాత్పర్యము.

వృతం వానరకోటీభి స్ససుగ్రీవం సలక్ష్మణమ్
పశ్య కై శ్చిదహోభి స్త్వం రాఘవం నిహతం మయా. ౯

టీక॥ త్వం=నీవు; వానరకోటీభిః= వానరులకోటులచేత; వృతం = చుట్టఁబడినవాఁడును; ససుగ్రీవం = సుగ్రీవునితోఁగూడినవాఁడును; సలక్ష్మణం = లక్ష్మణునితోఁగూడినవాఁడునగు; రాఘవం=రాముని; మయా=నాచేత; కైశ్చిత్=కొన్ని; అహోభిః= దినములచేత; నిహతం=చంపఁబడినవానిఁగా ; పశ్య=చూడుము.

ఇంకఁగొన్నిదినంబులలోనె, సమస్తవానరసేనాసమేతుండగు రామునిసుగ్రీవలక్ష్మణులతోఁగూడ నేను వధించుటంజూడఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.—మయా= నాచేత; నిహతం=(హనహింసాగత్యోఃఅనుధాతువునం బుట్టినది) వచ్చిన; రాఘవం=రాముని; పశ్య=చూడుము. శేషముసమానము.

ఇంకంగొన్ని దినంబులలోఁ నాకుఁగా, సమస్తవానరవాహినీ సమేతంబుగాసుగ్రీవలక్ష్మణ సహితుండై వచ్చిన రాముంజూడఁగలవు.

అని, తాత్పర్యము.

ద్వంద్వే యస్య నతిష్ఠంతి దైవతాన్యపి సంయుగే
స కస్మా ద్రావణో యుద్ధే భయ మాహారయిష్యతి. ౧౧

టీక॥ యస్య=ఎవ్వనియొక్క; ద్వంద్వే=ద్వంద్వమను; సంయుగే= యుద్ధ

మునందు; దైవతాన్యపి= దేవతలయినను; నతిష్ఠంతి=నిలువరో; సః = అట్టి; రావణః=రావణుఁడు; కస్మాత్=ఎందువలన; యుద్ధే=యుద్ధమునందు ; భయం=భయమును ; ఆహారయిష్యతి=పొందఁగలఁడు?

ఎవ్వనితో దేవతలు గూడ నెదుర్చి యుద్ధము సేయఁజాలరో, అట్టి రావణుఁడు, రామయుద్ధంబున, నేల భయము పడును?

అని, తాత్పర్యము.

ద్విధా భజ్యేయ మప్యేవం న నమేయంతు కస్యచిత్
ఏష మే సహజో దోష స్స్వభావో దురతిక్రమః. ౧౧

టీక॥ ద్విధా=రెండువిధములు; భజ్యేయమపి=భగ్నుఁడనైననగుదును; ఏవం=ఇట్లు; కస్యచిత్=ఒకానొకనికైనను; ననమేయంతు=వంగనుమాత్రమువంగను. ఏషః=ఇది; మే=నాయొక్క; సహజః=స్వాభావికమయిన; దోషః=దోషము. స్వభావః=స్వభావము ; దురతిక్రమః=అతిక్రమింప నలవిగానిది.

రాముండు బలవంతుండె యయినను, అతనిచే శిరశ్ఛేదమయినను బొందుదునుగాని, నేనెట్టివానికిని వంగను; ఇది స్వభావమునంగల్గినదోషము; స్వభావమునువిడువనలవిగాదు.

అని, తాత్పర్యము.

యది తావ త్సముద్రేతు సేతు ర్బద్ధో యదృచ్ఛయా
రామేణ విస్మయః కోత్ర యేన తే భయ మాగతమ్. ౧౨

టీక॥ రామేణ=రామునిచే ; సముద్రే తావత్=స్వల్పమయిన సముద్రమునందు; యదృచ్ఛయా=డబ్బాటుచేత; సేతుః=కట్టు; బద్ధో యది=కట్టఁబడెనదగునేని; యేన=దేనిచేత; తే = నీకు; భయం=భయము; ఆగతం = వచ్చినదో; అత్ర=ఈవిషయమునందు; విస్మయః=ఆశ్చర్యము; కః=ఏది?

రాముండు సముద్రమునందు సేతువు కట్టెనాఁడని గదా నీవు భయముఁబొందినావు! ఒకవేళ నీస్వల్పసముద్రమునందు డబ్బాటున రాముండు సేతువు గట్టినను, అది యేమియాశ్చర్యము?

అని, తాత్పర్యము.

స ౩౬

సతు తీర్త్వార్ణవం రామ స్సహ వానరసేనయా
ప్రతిజానామి తే సత్యం న జీవన్ ప్రతియాస్యతి. ౧౩

టీక॥ సః=ఆ; రామస్తు=రాముండు మాత్రము; వానరసేనయాసహ= వానరసేనతోఁగూడ; అర్ణవం= సముద్రమును; తీర్త్వా=దాఁటి; జీవన్ = బ్రతికియున్నవాఁడై; నప్రతియాస్యతి= మఱలిపోఁడు, తే=నీకొఱకు; సత్యం= సత్యముగా; ప్రతిజానామి=ప్రతిజ్ఞ చేసెదను.

రాముండుమాత్రము, వానరసేనతో సముద్రంబు దాఁటివచ్చి, మఱలఁ బ్రాణంబుతోఁబోఁబోవుటలేదు; ఇది వాస్తవము; సత్యముచేశపథముచేసెదను. అని, రావణుండు మాల్యవంతునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.—జీవన్= బ్రతికియున్నవాఁడై; ప్రతియాస్యతి= పోవును. సత్యం=సత్యము. న(సందేహః)= సందేహములేదు. తే=నీకొఱకు; ప్రతిజానామి=ప్రతిజ్ఞ చేసెదను.

రాముండువానరసేనా సమేతంబుగ సముద్రంబు దాఁటివచ్చి, మఱలసుఖంబున నేపోవును; సత్యము; ఇందుకుసందేహములేదు. అని, రావణుండు మాల్యవంతునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవం బ్రువాణం సంరబ్ధం రుష్టం విజ్ఞాయ రావణమ్
వ్రీడితో మాల్యవాన్ వాక్యం నోత్తరం ప్రత్యపద్యత. ౧౪

టీక॥ మాల్యవాన్ = మాల్యవంతుండు; ఏవం=ఇట్లు; బ్రువాణం = చెప్పుచున్న; సంరబ్ధం= వేగవంతుండగు; రావణం=రావణుని; రుష్టం = కోపించినవానిఁగా; విజ్ఞాయ=ఎఱింగి; వ్రీడితః=సిగ్గుపడినవాఁడై; ఉత్తరం= బదులయిన; వాక్యం=మాటను; నప్రత్యపద్యత=పొందఁడయ్యె.

మాల్యవంతుండు, ఇట్లతిసంరంభంబున జెప్పుచున్న రావణుంజూచి యితండు కుపితుండయినాఁడని తెలిసికొని, లజ్జితుండై, బదులుచెప్పఁడయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

స ౩౬

జయాశిషాచ రాజానం వర్ధయిత్వా యథోచితమ్
మాల్యవా నభ్యనుజ్ఞాతో జగామ స్వం నివేశనమ్. ౧౫

టీక॥ మాల్యవాన్ = మాల్యవంతుండు; యథోచితం = యథాయోగ్యముగా; జయాశిషా= "జయ" అను వాశీర్వచనముచేత; రాజానం= రాక్షసరాజుండగు రావణుని; వర్ధయిత్వాచ= దీవించియు; అభ్యనుజ్ఞాతః = అనుజ్ఞ వొందినవాఁడై; స్వం=తనదైన; నివేశనం = గృహమును; జగామ=పోయెను.

మాల్యవంతుండు, యథాయోగ్యంబుగా, రావణునకు, జయంబుగలుగనని యాశీర్వదించి , తనయింటికిం బోయెను. అని, తాత్పర్యము.

రావణస్తు సహామాత్యో మంత్రయిత్వా విమృశ్యచ
లంకాయా మతులాం గుప్తిం కారయామాస రాక్షసః. ౧౬

టీక॥ రాక్షసః = రాక్షసుఁడగు; రావణస్తు=రావణుండుమాత్రము; సహామాత్యః= మంత్రులతోఁగూడినవాఁడై; మంత్రయిత్వా=ఆలోచించి ; విమృశ్యచ = విచారించియు ; లంకాయాం=లంకాపురియందు; అతులాం= సరిలేని; గుప్తిం=రక్షణమును; కారయామాస=చేయించెను.

అంత, రావణుండు, మంత్రులతోఁ గూడవిమర్శపూర్వకంబుగా నాలోచించి,లంకాపురికి, అసమానంబగుగుప్తికార్యంబుగావించెను.

అని, తాత్పర్యము.

స వ్యాదిదేశ పూర్వస్యాం ప్రహస్తం ద్వారి రాక్షసమ్
దక్షిణస్యాం మహావీర్యౌ మహాపార్శ్వ మహోదరౌ. ౧౭

టీక॥ సః=ఆరావణుండు; పూర్వస్యాం = తూర్పుదిక్కుననుండునట్టి ; ద్వారి=ద్వారమునందు; ప్రహస్తం= ప్రహస్తుండను ; రాక్షసం = రాక్షసుని; వ్యాదిదేశ=ఆజ్ఞాపించెను. దక్షిణస్యాం=దక్షిణదిక్కునందలిద్వారము

నందు; మహావీర్యా= అధికమయినపరాక్రమముగల; మహాపార్శ్వమహోదరౌ=మహాపార్శ్వనిమహోదరుని; వ్యాదిదేశ(అధ్యాహృతము) = ఆజ్ఞాపించెను.

ఆ రావణుండు, తూర్పువాకిలియందుఁబ్రహస్తుంగాచియుండ నాజ్ఞాపించెను; దక్షిణపువాకిలియందు, మహాపరాక్రమశాలులగు మహోదర మహాపార్శ్వులనుండ నానతిచ్చెను.

అని, తాత్పర్యము.

పశ్చిమాయా మథో ద్వారి పుత్ర మింద్రజితం తథా
వ్యాదిదేశ మహామాయం బహుభీ రాక్షసై ర్వృతమ్. ౧౮

టీక॥ అథో=అంత;తథా=అట్లు; పశ్చిమాయాం = పడమటనుండునట్టి; ద్వారి=వాకిలియందు;మహామాయం=అధికమయినమాయగలవాఁడును; బహుభిః=పెక్కండ్రయిన; రాక్షసైః=రాక్షసులచేత; వృతం=చుట్టఁబడినవాఁడును; పుత్రం=కొడుకునగు ; ఇంద్రజితం=ఇంద్రజిత్తును; వ్యాదిదేశ= ఆజ్ఞాపించెను.

పశ్చిమద్వారంబున , మహామాయుండును అనేకరాక్షస పరివేష్టితుండునగుతనకొడుకు నింద్రజిత్తునుగావలియుండనాజ్ఞాపించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఉత్తరస్యాం పుర ద్వారి వ్యాదిశ్య శుకసారణౌ
స్వయం చాత్ర భవిష్యామి మంత్రిణ స్తా నువాచ హ. ౧౯

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)= ఆ రావణుఁడు;ఉత్తరస్యాం = ఉత్తరపుదిక్కునందునట్టి;పురద్వారి = పట్టణద్వారమునందు; శుకసారణౌ= శుకసారణులను;వ్యాదిశ్య=ఆజ్ఞాపించి; అత్ర=ఈయుత్తరద్వారమునందు; స్వయంచ=నేనును;భవిష్యామి = ఉండెదను. ఇతి(అధ్యాహృతము) = అని; తాన్=ఆ;మంత్రిణః= మంత్రులనుగూర్చి;ఉవాచ=చెప్పెను("హ"అనునది పాదపూరణార్థము).

ఆ రావణుండు,ఉత్తరదిక్కునందలి

ద్వారంబునందు, శుకసారణులనుండు(దనని, మంత్రులతో(జెప్పెను.
డనియాజ్ఞాపించితానును అచ్చటనుండె| అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసంతు విరూపాక్షం మహావీర్యపరాక్రమమ్
మధ్యమే స్థాపయ ద్గుల్మే బహుభి స్సహ రాక్షసైః. ౨౦

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము)= ఆ రావణుండు; మధ్యమే= నడిమిదైన; గుల్మే= సేనాప్రదేశమునందు ; మహావీర్యపరాక్రమం = అధికమయినబలమునుబరాక్రమమునుగల; విరూపాక్షం= విరూపాక్షుండను; రాక్షసంతు = రాక్షసుని; బహుభిః= సెక్కండ్రయిన; రాక్షసైస్సహ= రాక్షసులతో(గూడ ; అస్థాపయత్ = ఉంచెను.

అట్లుపట్టణమధ్యంబున , మహాబలపరాక్రమశాలియగువిరూపాక్షుండను రాక్షసుని బహురాక్షసమేతంబుగా నుంచెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవం విధానం లంకాయాః కృత్వా రాక్షసపుంగవః
కృతకృత్య మివాఽత్మానం మన్యతే కాలచోదితః. ౨౧

టీక॥ రాక్షసపుంగవః = రాక్షసశ్రేష్ఠుండగురావణుండు; ఏవం= ఇట్లు; లంకాయాః = లంకాపురికి ; విధానం= ఏర్పాటును; కృత్వా=చేసి; కాలచోదితః=మృత్యుప్రేరితుండై; ఆత్మానం=తన్ను; కృతకృత్యమివ=కృతార్థునివలె; మన్యతే= తలంచుచున్నాడు.

రాక్షసశ్రేష్ఠుండగు రావణుండు, ఇట్లు, లంకాపురికి గుప్తికమగుసంవిధానంబుగావించి, మృత్యుచోదితుండై , తానంతవఱకు(గృతార్థుండైనట్లు, తలంచుకొనియుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

విసర్జయామాస తత స్సమంత్రిణో
విధాన మాజ్ఞాప్య పురస్య పుష్కలమ్

స ౩౬.

జయాశిషా మంత్రిగణేన పూజితో

వివేశ చాంతః పుర మృద్ధిమ న్మహత్. ౨౨

టీక॥ సః=ఆరావణుఁడు; పురస్య=పట్టణమునకు; పుష్కలం = సమగ్రమయిన; విధానం = రక్షణకార్యమును; ఆజ్ఞాప్య=ఆజ్ఞాపించి; తతః = అంతె; మంత్రిణః= మంత్రులను; విసర్జయామాస=విడిచెను. మంత్రిగణేన= మంత్రిసమూహముచేత ; జయాశిషా"జయింపు"మనునాశీర్వచనముచేత;పూజితః = పూజింపఁబడినవాఁడై; ఋద్ధిమత్ = సంపదగలదియు; మహత్= గొప్పదియునగు; అంతఃపురంచ= అంతఃపురమును;వివేశ=ప్రవేశించెను.

అంతనారావణుండు , లంకానగరంబునకుసమగ్రంబుగారక్షణసంవిధానంబు సేయనాజ్ఞాపించి , మంత్రులకు సెలవీయ, వారలు "జయజయ" యని రావణునకాశీర్వాదంబునొసంగి , తమయిండ్లకుంబోయిరి; రావణుండును , నానావిధలక్ష్మీ విరాజమానంబగు నంతఃపురంబునకుఁబోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే,శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

యుద్ధకాండే , షట్త్రింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది,పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు,శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానంబునందు , యుద్ధకాండషట్త్రింశసర్గటీక,

ముగిసినది.

శ్రీః

సప్తత్రింశ సర్గ ప్రారంభః.

నరవానరరాజౌ తౌ సచ వాయుసుతః కపిః
జాంబవా నృక్షరాజశ్చ రాక్షసశ్చ విభీషణః. ౧
అంగదో వాలిపుత్రశ్చ సౌమిత్రి శ్శరభః కపిః
సుషేణ స్సహదాయాదో మైందో ద్వివిద ఏవచ. ౨
గజో గవాక్షః కుముదో నలో థ పనస స్తథా
అమిత్ర విషయం ప్రాప్తా స్సమవేతా స్సమర్థయన్. ౩

టీక॥ తౌ=ఆ; నరవానరరాజౌ = మానుషేశ్వరుండగు రాముండును వానరేశ్వరుండగు సుగ్రీవుండును; సః=ఆ; వాయుసుతః= వాయుపుత్రుండు కైన; కపిశ్చ=హనుమంతుండును; ఋక్షరాజః=ఎలుఁగుగొడ్డులకు రాజయిన; జాంబవాంశ్చ=జాంబవంతుండును; రాక్షసః=రాక్షసుండయిన; విభీషణశ్చ= విభీషణుండును; వాలిపుత్రః= వాలికొడుకైన; అంగదశ్చ= అంగదుండును; సౌమిత్రిః=లక్ష్మణుండును; శరభః = శరభుండను; కపిః=వానరుండును; సహదాయాదః= బంధువులతోఁగూడిన; సుషేణః=సుషేణుండును; మైందః = మైందుండును; ద్వివిదఏవచ= ద్వివిదుండును; గజః=గజుండును; గవాక్షః = గవాక్షుండును; కుముదః=కుముదుఁడును; నలః=నలుండును; అథ=ఇంక; పనసః=పనసుండును; తథా=అట్లు; అమిత్రవిషయం = శత్రుదేశమును; ప్రాప్తాః = పొందినవారలయి; సమవేతాః=చేరినవారలయి; సమర్థయన్= ఆలోచించిరి.

రామలక్ష్మణులును వానరరాజుండగు సుగ్రీవుండును వాయుపుత్రుండగు హనుమంతుండును ఋక్షరాజుండగు జాంబవంతుండును విభీషణుండును వాలి కుమారుండగు నంగదుండును శరభుండును బంధుసహితుండగు సుషేణుండును మైందుండును ద్వివిదుండును గజుండును గవాక్షుండును గుముదుండును నలుండును బనసుండును వీరలుము

స ౩౪

న్నగువానరవీరులు లంకాద్వీపంబుఁజేరి నపిమ్మట, నందఱుంగూడియిట్లని యాలోచించిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఇయం సా లక్ష్యతే లంకా పురీ రావణపాలితా
సాఽసురోరగగంధర్వై రమరైరపి దుర్జయా. ౪

టీక॥ రావణపాలితా= రావణునిచేఁబాలింపఁబడిన; ఇయం=ఈ; సా= ఆ;లంకా=లంకాపురి; లక్ష్యతే=చూడఁబడుచున్నది. సా=ఆలంక;అసురోరగగంధర్వైః = అసురులచేతనుసర్పములచేతను గంధర్వులచేతను ; అమరైరపి=దేవతలచేతను; దుర్జయా= జయింపసలవిగానిది.

ఇదిగో, రావణబాహుపాలితంబగులంకాపురియగపడుచున్నది , ఆపట్టణము, సురాసురోరగగంధర్వులకైననుజయింపనలవిగానిది.

అని, తాత్పర్యము.

కార్యసిద్ధిం పురస్కృత్య మంత్ర యధ్వం వినిర్ణయే
నిత్యం సన్నిహితో హ్యత్ర రావణో రాక్షసాధిపః. ౫

టీక॥ అత్ర=ఈలంకాపురియందు; రాక్షసాధిపః= రాక్షసులకుఁబ్రభుండగు; రావణః=రావణుఁడు; నిత్యం =ఎల్లప్పుడును; సన్నిహితోహి= ఉన్నాఁడుగదా! కార్యసిద్ధిం= కార్యముయొక్కసిద్ధించుటను; పురస్కృత్య= ముందిడుకొని; వినిర్ణయే=నిశ్చయనిమిత్తమయి; మంత్రయధ్వం = ఆలోచింపుఁడు.

ఇందు , రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుండు విడువక సన్నిహితుండై యున్నాఁడు; కాఁబట్టి,మనకుం గార్యసిద్ధియగునట్లు , చక్కఁగా నాలోచింపుఁడు. అని, తాత్పర్యము.

తథా తేషు బ్రువాణేషు రావణావరజోఽబ్రవీత్
వాక్య మగ్రామ్యపదవ త్పుష్కలార్థం విభీషణః. ౬

టీక॥ తథా=అట్లు;తేషు = వారలు;బ్రువాణేషు=చెప్పుచుండఁగా;రావ

రావణావరజః= రావణునితమ్ముఁడయిన; విభీషణః=విభీషణుఁడు; అగ్రామ్యపదవత్= గ్రామ్యములుగానిపదములుగలదియు;పుష్కలార్థం= అధికమయిన యర్థముగలదియునగు ; వాక్యం = మాటను;అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

అట్లు , వారలందఱుమాటలాడుచుండఁగా , రావణునితమ్ముఁడగువిభీషణుండు,వారలంజూచి, యగ్రామ్యంబులగుపదంబులుగలదియునధికార్థంబునగునీమాటంజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

అనల శ్శరభ శ్చైవ సంపాతిః ప్రఘస స్తథా
గత్వా లంకాం మమామాత్యాః పురీం పున రిహాగతాః. ౭

టీక॥ మమ=నాయొక్క ; అమాత్యాః=మంత్రులయిన; అనలః = అనలుండును;శరభశ్చైవ = శరభుండును;సంపాతిః= సంపాతియును ; తథా=అట్లు;ప్రఘసః= ప్రఘసుండును; లంకాం=లంకయను ; పురీం= పట్టణమునుగూర్చి ; గత్వా=పోయి; పునః=మఱల;ఇహ=ఇచ్చటికి;ఆగతాః= వచ్చినారు.

నామంత్రులయిన యనలశరభసంపాతిప్రఘసులునల్వురును, ఇప్పుడులంకాపురికింబోయి,చూచివచ్చినారు.

అని, తాత్పర్యము.

భూత్వా శకునయ స్సర్వే ప్రవిష్టాశ్చ రిపో ర్బలమ్
విధానం విహితం యత్తు తద్దృష్ట్వా సముపాగతాః. ౮

టీ॥ తే(అధ్యాహృతము)-ఆమంత్రులు; సర్వే=అందఱును;శకునయః= పక్షులు; భూత్వా=అయి;రిపోః= శత్రువుయొక్క;బలం=సైన్యమును;ప్రవిష్టాశ్చ=ప్రవేశించినవారలునై; యత్=ఏ; విధానం=ఏపాటు;విహితం= చేయఁబడినదో;తత్=దానిని;దృష్ట్వా= చూచి; సముపాగతాః=వచ్చినారు.

ఆయనలశరభసంపాతిప్రఘసులు, అందఱు,పక్షిరూపంబుదాల్చి,శత్రుసైన్యంబులుచొచ్చి, యుందుఁ జేయఁబడియుండునేపాటులన్నియుఁ జూచివచ్చినారు. అని, తాత్పర్యము.

స ౩౭

సంవిధానం యదా హుస్తే రావణస్య దురాత్మనః
రామ తద్బ్రువత స్సర్వం యథా తత్త్వేన మే శృణు. ౯

టీక॥ రామ=రాముఁడా! తే=ఆయనలశరభసంపాతిప్రఘసులు; యత్=ఏ; దురాత్మనః=దుష్టబుద్ధిగల; రావణస్య=రావణునియొక్క; సంవిధానం=ఏపాటును; ఆహుః=చెప్పుచున్నారో; తత్=దానిని; సర్వం= అంతయు; యథాతత్త్వేన=యాథార్థ్యముచేత; బ్రువతః=చెప్పుచున్న; మే(మత్)=నావలన; శృణు=వినుము.

రాముఁడా! వారలు, దురాత్ముండగు రావణునిరక్షణసంవిధానం బంతయుఁజెప్పినారు; ఆసంగతియంతయుం జెప్పెదనువినుము. అని, తాత్పర్యము.

పూర్వం ప్రహస్త స్సబలో ద్వార మాసాద్య తిష్ఠతి
దక్షిణంచ మహావీర్యౌ మహాపార్శ్వమహోదరౌ. ౧౦

టీక॥ ప్రహస్తః=ప్రహస్తుఁడు; సబలః=సైన్యముతోఁగూడినవాఁడై; పూర్వం=తూర్పుదిక్కునందలి; ద్వారం=వాకిలిని; ఆసాద్య=పొంది; తిష్ఠతి= ఉన్నాఁడు. దక్షిణంచ= దక్షిణపువాకిలిని; మహావీర్యౌ= అధికమయినపరాక్రమముగల; మహాపార్శ్వమహోదరౌ= మహాపార్శ్వుండును మహోదరుండును; ఆసాద్యతిష్ఠతః(అధ్యాహృతము)=పొంది యున్నారు.

ప్రహస్తుండు సైన్యసమేతుండైతూర్పుద్వారంబుననున్నాఁడు ; మహాపరాక్రమశాలులగుమహోదర మహాపార్శ్వులు, దక్షిణద్వారంబునం గాచియున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

ఇంద్రజి త్పశ్చిమద్వారం రాక్షసై ర్బహుభి ర్వృతః
పట్టిసాసిధను ష్మద్భి శ్శూలముద్గరపాణిభిః. ౧౧
నానాప్రహరణై శ్శూరై రావృతో రావణాత్మజః

టీక॥ రావణాత్మజః=రావణునికొడుకైన; ఇంద్రజిత్=ఇంద్రజిత్తు ; పట్టిసాసిధనుష్మద్భిః=అడ్డకత్తులును ఖడ్గములును ధనుస్సులునుగలవారలును ; శూ

లముద్గరపాణిభిః = శూలములునుగ్దను పగుదియలును జేతులంగలవారలు నగు; రాక్షసైః=ప్రధానరాక్షసుల చేత;బహుభిః=పెక్కండ్రచేత;వృతః = చుట్టబడినవాండై;నానాప్రహరణైః-నానావిధములయినయాయుధములు గలవారలును; శూరైః=యుద్ధమునందు భయములేనివారలునగు రాక్షసుల చేత;ఆవృతః=చుట్టబడినవాండై ; పశ్చిమద్వారం = పడమటివాకిలిని; ఆసాద్యతిష్ఠతి (అధ్యాహృతము)= పొంది యున్నాడు.

రావణపుత్రుండగునింద్రజిత్తు, అడ్డకత్తిఖడ్గముధనుస్సుశూలముముద్గరము మొదలగునాయుధములం దాల్చిన ప్రధానరాక్షసులపెక్కండ్రతోను నానావిధాయుధపాణులును శూరులు నగు రాక్షసభటులతోఁ గూడి , పశ్చిమద్వారంబుననున్నాఁడు.

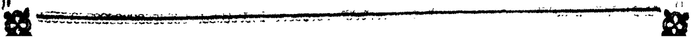
అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసానాం సహస్రైస్తు బహుభి శ్శస్త్రపాణిభిః ౧౨
యుక్తః పరమసంవిగ్నో రాక్షసై ర్బహుభి ర్వృతః
ఉత్తరం నగరద్వారం రావణ స్స్వయ మాస్థితః. ౧౩

టీక॥ రావణః=రావణుఁడు ; పరం=మిక్కిలియు;అసంవిగ్నః= నిర్భయుండై;శస్త్రపాణిభిః= ఆయుధములుచేతులంగల;బహుభిః=పెక్కులయిన; రాక్షసానాం = రాక్షసులయొక్క;సహస్రైస్తు= వేలతోను ; యుక్తః=కూడినవాండై;బహుభిః = పెక్కండ్రయిన;రాక్షసైః= ప్రధానరాక్షసులచేత;వృతః = చుట్టబడినవాండై;స్వయం=తానె;ఉత్తరం= ఉత్తరదిక్కునందున్న;నగరద్వారం= పట్టణద్వారమును ; ఆస్థితః = అధిష్ఠించినాఁడు.

రావణుఁడు,నిర్భయుండై,యాయుధపాణులగు పెక్కువేల రాక్షసభటులును ,పెక్కండ్రుప్రధానరాక్షసులు నుంగొలువఁ, దానెలంకయుత్తరద్వారంబుననున్నాఁడు.అని, తాత్పర్యము.

విరూపాక్షస్తు మహతా శూలఖడ్గధనుష్మతా
బలేన రాక్షసై స్సార్థం మధ్యమం గుల్మ మాస్థితః. ౧౪

టీక॥ విరూపాక్షస్తు = విరూపాక్షుండును; మహతా=గొప్పదగు; శూలఖడ్గధనుష్మతా = శూలములును ఖడ్గములును ధనుస్సులును గల; బలేన=సైన్యముతో; రాక్షసైస్సార్ధం = ప్రధానరాక్షసులతోఁగూడ; మధ్యమం= నడిమిదైన; గుల్మం= సేనాప్రదేశమును; ఆస్థితః=అధిష్ఠించినాఁడు.

విరూపాక్షుండు, శూలంబులును ఖడ్గంబులును ధనుస్సులును ధరించియుండు గొప్పసైన్యంబుతోఁగూడి, పెక్కు రాక్షసులు గొలువ, మధ్యమగుల్మంబుననున్నాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

ఏతా నేవంవిధాన్ గుల్మాన్ లంకాయాం సముదీక్ష్య తే
మామకా స్సచివా స్సర్వే పున శ్శీఘ్ర మిహాగతాః. ౧౫

టీక॥ మామకాః=నావారలయిన; తే=ఆ; సచివాః=మంత్రులు; సర్వే= అందఱును; లంకాయాం = లంకయందు; ఏతాన్=ఈ; ఏవంవిధాన్ = ఇట్టి; గుల్మాన్=సేనలను; సముదీక్ష్య = చూచి; పునః=మఱల; శీఘ్రం= శీఘ్రముగా; ఇహ=ఇచ్చటికి; ఆగతాః = వచ్చినారు.

నామంత్రులు, అనలశరభసంపాతిప్రఘసులు, లంకయందు, ఇట్లుసంవిధానంబునొందియున్నసేనలంజూచి, మఱలశీఘ్రంబుననిచ్చటికివచ్చినారు.

అని, తాత్పర్యము.

గజానాంచ సహస్రంచ రథానా మయుతం పురే
హయానా మయుతే ద్వేచ సాగ్రకోటీచ రక్షసామ్. ౧౬
విక్రాంతా బలవంత శ్చ సంయుగే ష్వాతతాయినః
ఇష్టా రాక్షసరాజస్య నిత్య మేతే నిశాచరాః. ౧౭

టీక॥ పురే=లంకాపట్టణమునందు; గజానాం= ఏనుంగులయొక్క; సహస్రంచ=వేయియును; రథానాం= రథములయొక్క; అయుతం= పదివేలును; హయానాం=గుఱ్ఱములయొక్క; ద్వే=రెండైన; అయుతేచ= పదివేలును, ఇరువదివేలుననుట; రక్షసాం=రాక్షసులయొక్క; సాగ్రకోటీచ=సమగ్ర

మయిన కోటియు ; విక్రాంతాః = పరాక్రమించినవారలును ; బలవంతశ్చ=అధికమయినబలముగలవారలును; సంయుగేషు=యుద్ధములందు; ఆతతాయినః=క్రూరులునగు; ఏతే=ఈ; నిశాచరాః=రాక్షసులు; నిత్యం= ఎల్లప్పుడును; రాక్షసరాజస్య= రాక్షసేశ్వరుండగురావణునకు; ఇష్టాః = ప్రియులు.

గజయోధులు వేవురును, రథికులు పదివేవురును, గుఱ్ఱపువారలిరువది వేవురును, కాల్బంటులుకోటిమందియు, పరాక్రమవంతులునుబలవంతులును యుద్ధంబులం గ్రూరులునగు నిరాక్షసులు, రాక్షసరాజుండగురావణునకెల్లప్పుడునుసమీపంబుననుండి సేవసేయుచుఁ బ్రియులై యుండువారలు.

అని, తాత్పర్యము.

ఏకైకస్యాత్ర యుద్ధార్థే రాక్షసస్య విశాంపతే
పరివారస్సహస్రాణాం సహస్రముపతిష్ఠతే. ౧౮

టీక॥విశాం=మనుష్యులకు; పతే=ప్రభువయినరామచంద్రా! అత్ర=ఈరాక్షసులయందు; ఏకైకస్య=ఒక్కొక; రాక్షసస్య= రాక్షసునియొక్క-యు; యుద్ధార్థే=యుద్ధమునిమిత్తమయి; పరివారః=పరిజనము; సహస్రాణాం= వేలయొక్క, సహస్రం=వేయి, పదిలక్షలను టఁ; ఉపతిష్ఠతే=ఉన్నది.

నరేంద్రుండవగు రామచంద్రా! ఈరాక్షసులలోనొక్కొకరాక్షసునకు, యుద్ధముకొఱకుఁ బదిలక్షలరాక్షసులు పరిజనులున్నారు. అని, విభీషణుండు, రామునకుఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏతాం ప్రవృత్తిం లంకాయాం మంత్రిప్రోక్తాం విభీషణః
ఏవముక్త్వా మహాబాహూ రాక్షసాంస్తానదర్శయత్. ౧౯

టీక॥మహాబాహుః= పెద్దచేతులుగల; విభీషణః=విభీషణుఁడు; మంత్రిప్రోక్తాం=మంత్రులచేఁజెప్పఁబడిన; లంకాయాం=లంకయందు (గల); ఏతాం=ఈ; ప్రవృత్తిం=సమాచారమును; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్త్వా=చెప్పి; తాన్=ఆ; రాక్ష

సాన్=రాక్షసులను; అదర్శయత్=చూపెను.

మహాబాహుండగువిభీషణుండు;తనమంత్రులుచెప్పినలంకా వృత్తాంతమంతయు రామునకుఁజెప్పి, యంత నామంత్రులంజూపెను.అని, తాత్పర్యము.

లంకాయాం సచివై స్సర్వాం రామాయ ప్రత్యవేదయత్

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)= ఆవిభీషణుఁడు;సచివైః=మంత్రులచేత; లంకాయాం=లంకయందుఁ (గల);సర్వాం=అంతసమాచారమును;రామాయ=రామునికొఱకు ; ప్రత్యవేదయత్=చెప్పించెను.

అంత,నవ్విభీషణుండు; తనమంత్రులచేతనుంగూడనాలంకావృత్తాంతమంతయు రామునియెదుటఁజెప్పించెను.
అని, తాత్పర్యము.

రామం కమలపత్రాక్ష మిద ముత్తర మబ్రవీత్. ౨౦
రావణావరజ శ్శ్రీమాన్ రామప్రియ చికీర్షయా

టీక॥శ్రీమాన్=అధికమయిన కాంతిగల; రావణావరజః=రావణుని తమ్ముండగువిభీషణుఁడు ; రామప్రియచికీర్షయా=రామునకుఁబ్రియంబు సేయనిచ్ఛచేత ; కమలపత్రాక్షం= తామరపూరేకులవంటి కండ్లుగల ; రామం=రామునిగూర్చి;ఇదం=ఈ ; ఉత్తరం=పైఁజెప్పవలసినమాటను;అబ్రవీత్=చెప్పెను.

మఱల, శ్రీమంతుండగురావణానుజుండు,విభీషణుండు, తామరపూరేకులంబోలెవిశాలసుందరంబులగు నేత్రంబులుగలరాముంజూచి,యాపైఁజెప్పవలసినమాటనిట్లనిచెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

కుబేరంతు యదా రామ రావణః ప్రత్యయుధ్యత. ౨౧
షష్టి శ్శతసహస్రాణి తదా నిర్యాంతి రాక్షసాః
పరాక్రమేణ వీర్యేణ తేజసా సత్త్వగౌరవాత్. ౨౨
సదృశా యేత్ర దర్పేణ రావణస్య దురాత్మనః

స ౩౭

టీక॥ రామ= రాముఁడా ! రావణః= రావణుఁడు; యదా= ఎప్పుడు; కుబేరంతు= కుబేరునిగూర్చియు; ప్రత్యయుధ్యత= యుద్ధముచేసెనో; తదా= అప్పుడు; అత్ర = ఈ రాక్షసులందు; యే= ఏ రాక్షసులు; పరాక్రమేణ = పరాక్రమముచేతను; వీర్యేణ= బలముచేత; తేజసా= కాంతిచేతను ; సత్త్వగౌరవాత్ = స్థైర్యాతిశయమువలనను; దర్పేణ= గర్వముచేతను; దురాత్మనః= దుష్టబుద్ధిగల; రావణస్య= రావణునికి; సదృశాః = సమానులో; తే (అధ్యాహృతము)= అట్టి; రాక్షసాః= రాక్షసులు ; షష్టిః= అఱువది; శతసహస్రాణి = లక్షలు; నిర్యాంతి= బయలు వెడలిరి.

రాముఁడా! మున్ను రావణుండు, కుబేరునితో యుద్ధముసేయఁబోయినప్పుడు, పరాక్రమంబునను బలంబునను తేజంబునను స్థైర్యంబునను దర్పంబునను దురాత్ముండగు రావణునకు సమానులయిన రాక్షసులఱువదిలక్షలమంది పోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

అత్ర మన్యుర్నకర్తవ్యో రోషయే త్వాం నభీషయే । ౨౮
సమర్థోఽస్యసి వీర్యేణ సురాణామపి నిగ్రహే

టీక॥ అత్ర= ఈవిషయమునందు; మన్యుః= కోపము; నకర్తవ్యః= చేయఁబడవలసినదికాదు. త్వాం= నిన్ను ; రోషయే= కోపమునొందించుచున్నాను. నభీషయే = భయమునొందింపలేదు. త్వం (అధ్యాహృతము)— నీవు; వీర్యేణ = పరాక్రమముచేత; సురాణామపి= దేవతలయొక్కయు; నిగ్రహేపి= నిగ్రహించుటయందును; సమర్థః= సమర్థుఁడవు; అసిహి= అగుచున్నావుగదా!

ఈవిషయమునందు నామీఁదఁగోపముసేయవలదు; నీకు రోషముగలుగుటకుఁజెప్పుచున్నాను గాని భయముగలుగుటకుఁగాదు; నీవు పరాక్రమంబున దేవతలనైనను నిగ్రహింపఁజాలినవాఁడవు.

అని, తాత్పర్యము.

తద్భవాం శ్చతురంగేణ బలేన మహతా వృతః । ౨౯
వ్యూహ్యేదం వానరానీకం నిర్మథిష్యసి రావణమ్

టీక॥ తత్=అందువలన; భవాన్=నీవు; చతురంగేణ= నాలుగంగములు గల; మహతా=గొప్పదగు; బలేన= సైన్యముచేత; వృతః= చుట్టఁబడినవాఁడవు. ఇదం=ఈ; వానరానీకం= వానరసైన్యమును; వ్యూహ్య= వ్యూహములుగాఁదీర్చి; రావణం=రావణుని ; నిర్మథిష్యసి=మథింపఁగలవు.

నీవును, అనంతంబగుచతురంగబలంబుతోఁగూడియున్నావు ; కావున, నీ వానరసైన్యమును ఉచిత వ్యూహంబులంబన్ని, రావణుంబరిమార్పుము. అనివిభీషణుండు, రామునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

రావణావరజే వాక్య మేవం బ్రువతి రాఘవః. ౨౫
శత్రూణాం ప్రతిఘాతార్థ మిదం వచన మబ్రవీత్

టీక॥ రావణావరజే= రావణుని తమ్ముఁడగువిభీషణుఁడు; ఏవం= ఇట్లు; బ్రువతి=చెప్పుచుండఁగా; రాఘవః= రాముఁడు; శత్రూణాం = శత్రువుల యొక్క; ప్రతిఘాతార్థం = చంపుటకొఱకు ; ఇదం = ఈ; వచనం= మాటను; అబ్రవీత్ =చెప్పెను.

రావణునితమ్ముండగువిభీషణుండు, ఈప్రకారంబునం జెప్పుచుండగానే , రాముండు , శత్రువధంబుపొంటె , నిట్లని చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

పూర్వద్వారేతు లంకాయా నీలో వానరపుంగవః. ౨౬
ప్రహస్తప్రతియోద్ధా స్యా ద్వానరై ర్బహుభి ర్వృతః

టీక॥ వానరపుంగవః= వానరశ్రేష్ఠుఁడగు; నీలః=నీలుండు; బహుభిః= పెక్కండ్రయిన; వానరైః = వానరులచేత; వృతః=చుట్టఁబడినవాఁడై ; లంకాయాః=లంకాపురియొక్క ; పూర్వద్వారేతు = తూర్పువాకిలియందు; ప్రహస్తప్రతియోద్ధా= ప్రహస్తునితో యుద్ధముసేయువాఁడు ; స్యాత్=అగును.

వానరశ్రేష్ఠుండగునీలుండు, పెక్కండ్ర వానరులంగూడి, లంకతూర్పువాకిలియందుండి, ప్రహస్తునకుయుద్ధంబొసంగును. అని, తాత్పర్యము.

అంగదో వాలిపుత్రస్తు బలేన మహతావృతః. ౨౭
దక్షిణే బాధతాం ద్వారే మహాపార్శ్వమహోదరౌ

టీక॥ వాలిపుత్రః=వాలికుమారుండగు; అంగదస్తు=అంగదుండును; మహతా=గొప్పదగు; బలేన= సైన్యముచేత; వృతః = చుట్టఁబడినవాఁడై; దక్షిణే=దక్షిణపుదిక్కునందున్న; ద్వారే= వాకిలియందు; మహాపార్శ్వమహోదరౌ=మహాపార్శ్వని మహోదరుని; బాధతాం=బాధించుఁగాక.

వాలికుమారుండగు నంగదుండు, గొప్పసైన్యంబుఁగూడి, దక్షిణద్వారంబుననుండి, మహాపార్శ్వమహోదరులతో యుద్ధంబుసేయుఁగాక.

అని, తాత్పర్యము.

హనుమాన్ పశ్చిమద్వారం నిపీడ్య పవనాత్మజః. ౨౮
ప్రవిశత్వప్రమేయాత్మా బహుభిః కపిభిర్వృతః

టీక॥ అప్రమేయాత్మా= కొలఁదిలేనిబలముగల; పవనాత్మజః= వాయుకుమారుండగు; హనుమాన్= హనుమంతుఁడు; బహుభిః= పెక్కండ్రయిన; కపిభిః=వానరులచేత; వృతః= చుట్టఁబడినవాఁడై; పశ్చిమద్వారం= పడమటివాకిలిని; నిపీడ్య= పీడించి; ప్రవిశతు=ప్రవేశించుఁగాక.

అప్రమేయబలసమన్వితుండగు వాయుపుత్రుఁడయిన హనుమంతుఁడు, పశ్చిమద్వారంబుననుండి, యుద్ధము చేయుఁగాక. అని, తాత్పర్యము.

దైత్యదానవసంఘానా మృషీణాంచ మహాత్మనామ్. ౨౯
విప్రకారప్రియః క్షుద్రో వరదానబలాన్వితః
పరిక్రామతి యస్సర్వాన్ లోకాన్ సంతాపయన్ప్రజాః. ౩౦
తస్యాఽహం రాక్షసేంద్రస్య స్వయమేవ వధే ధృతః

టీక॥ యః=ఎవ్వఁడు; దైత్యదానవసంఘానాం=దైత్యులయొక్కయు దానవులయొక్కయు సమూహములకును; మహాత్మనాం=పూజ్యమయిన స్వభావ

ముగల; ఋషీణాంచ=ఋషులకును; విప్రకారప్రియః= అపకారమునందుఁ బ్రీతిగలవాఁడై; క్షుద్రః=దుష్టుఁడై; వరదానబలాన్వితః=వరదానముచేఁ గలిగినబలముతోఁగూడినవాఁడై; ప్రజాః= ప్రజలను; సంతాపయన్= తపింపఁజేయుచు; సర్వాన్= సమస్తములయిన; లోకాన్=లోకములను; పరిక్రామతి= సంచరించుచున్నాఁడో; తస్య= అట్టి; రాక్షసేంద్రస్య= రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునియొక్క; వధే= చంపుటయం దు; అహం=నేను; స్వయమేవ=నేనే; ధృతః=నిశ్చయించినాను.

ఎవ్వఁడు దైత్యులకును దానవులకును మహాత్ములగు ఋషులకును అపకారము సేయుచు క్షుద్రవృత్తినవలంబించి వరబలగర్వితుండై, జనులం బీడింపుచు, సమస్తలోకంబులందిరుగుచున్నాఁడో, అట్టి రాక్షసరాజుండగు రావణుని, నేనె వధింపనిశ్చయించినాను.

అని, తాత్పర్యము.

ఉత్తరం నగరద్వార మహం సౌమిత్రిణా సహ. ౩౦
నిపీడ్యాభి ప్రవేక్ష్యామి సబలో యత్ర రావణః

టీక॥ అహం=నేను; సౌమిత్రిణా సహ=లక్ష్మణునితోఁగూడ; యత్ర=ఎచ్చట; సబలః=సైన్యముతోఁగూడిన; రావణః=రావణుఁడు; వర్తతే (అధ్యాహృతము)=ఉన్నాఁడో; తత్ (అధ్యాహృతము)=అట్టి; ఉత్తరం = ఉత్తరదిక్కునందున్న; నగరద్వారం = పట్టణద్వారమును; నిపీడ్య=పీడించి; అభిప్రవేక్ష్యామి=చొచ్చెదను.

అట్టి రావణుండు సైన్య సమేతుండై యెచ్చటనున్నాఁడో, ఆయుత్తరద్వారంబున, నేనును లక్ష్మణుండును, ఉండి, యుద్ధము గావించెదము.

అని, తాత్పర్యము.

వానరేంద్రశ్చ బలవా నృక్షరాజశ్చ వీర్యవాన్. ౩౧
రాక్షసేంద్రా నుజశ్చైవ గుల్మో భవతు మధ్యమః

టీక॥ బలవాన్= అధికమయినబలముగల; వానరేంద్రశ్చ= వానరరాజం డగు సుగ్రీవుండును; వీర్యవాన్ = అధికమయినపరాక్రమముగల ; ఋక్షరాజ

శ్చ= ఎలుఁగుగొడ్డుల రాజయిన జాంబవంతుఁడును; రాక్షసేంద్రానుజశ్చైవ = రాక్షసరాజుండగు రావణునితమ్ముఁడయిన విభీషణుండును; మధ్యమః= నడిమిదైన; గుల్మః = సైన్యము ; భవతు= అగుఁగాక.

బలవంతుండగు సుగ్రీవుండును మహాపరాక్రమశాలియగు జాంబవంతుండును రావణానుజుండగు విభీషణుండును, మధ్యమగుల్మంబు నలంకరింతురుగాక.

అని, తాత్పర్యము.

నచైవం మానుషం రూపం కార్యం హరిభి రాహవే. ౩౩

టీక॥ హరిభిః= వానరులచేత; ఆహవే= యుద్ధమునందు; ఏవం= ఇట్లు; మానుషం= మనుష్యసంబంధియగు ; రూపం= రూపము; కార్యంచ= చేయఁదగినదియుఁగాదు.

వానరులు, ఇప్పుడుండునట్లు, యుద్ధంబునందు, మనుష్యరూపంబు ధరించియుండరాదు. అని, తాత్పర్యము.

ఏషా భవతు సంజ్ఞా నో యుద్ధేఽస్మిన్ వానరే బలే

వానరా ఏవ న శ్చిహ్నం స్వజనేఽస్మిన్ భవిష్యతి. ౩౪

టీ॥ యుద్ధే= యుద్ధమునందు; అస్మిన్= ఈ; వానరే= వానరసంబంధియగు; బలే= సేనయందు; ఏషా= ఈ; సంజ్ఞా= గుఱుతు; భవతు= ఉండుఁగాక. స్వజనే= మనజనమునందు ; వానరా ఏవ= వానరులెైన; నః= మనకు; చిహ్నం= గుఱుతు; భవిష్యతి= కాఁగలదు.

యుద్ధమునందు, మనవానరసైన్యంబునందీసంకేతముండవలయును ; మనజనము అని తెలియుటకు మనవారు వానరులె గుఱుతుగనుండురుగాక.

అని, తాత్పర్యము.

వయంతు మానుషేణైవ సప్తయోత్స్యామహే పరాన్

అహ మేష సహభ్రాత్రా లక్ష్మణేన మహౌజసా. ౩౫

ఆత్మనా పంచమశ్చాయం సఖా మమ విభీషణః

టీక॥ మహౌజసా= అధికమయిన పరాక్రమముగల; భ్రాత్రా= తమ్ముఁడయిన; లక్ష్మణేనసహ= లక్ష్మణునితోఁగూడ; ఏషః=ఈ, అహం= నేనును; ఆత్మనా=తన చేత; పంచమః= ఐదవవాఁడైన; మమ=నాయొక్క; సఖా=స్నేహితుఁడైన; అయం=ఈ; విభీషణశ్చ= విభీషణుఁడును; వయం = మేము; సప్త తు=ఏడుగురముమాత్రము; మానుషేణైవ = మనుష్యరూపము చేతనే; పరాన్=శత్రువులనుగూర్చి; యోత్స్యామహే=యుద్ధముచేసెదము.

మహాపరాక్రమశాలియగు నాతమ్ముఁడు లక్ష్మణుండును నేనును,నీలాంగదహనుమత్సుగ్రీవులును , నాస్నేహితుండువిభీషణుఁడును, మేమేడ్వురము మాత్రము, మనుష్యదేహంబున నెశత్రువులతో యుద్ధముచేసెదము. అని,రాముండు చెప్పెను.అని, తాత్పర్యము.

స రామః కృత్యసిద్ధ్యర్థ మేవ ముక్త్వా విభీషణమ్. ౩౬.
సువేలారోహణే బుద్ధిశ్చకార మతిమాన్ మతిమ్
రమణీయతరం దృష్ట్వా సువేలస్య గిరేస్తటమ్.౩౭

టీక॥మతిమాన్=అధికమయినబుద్ధిగల; సః=ఆ; రామః= రాముఁడు ; కృత్యసిద్ధ్యర్థం = కార్యసిద్ధికొఱకు; విభీషణం=విభీషణునిగూర్చి; ఏవం= ఇట్లు; ఉక్త్వా=చెప్పి; రమణీయతరం= మిక్కిలియు సుందరమయిన ; సువేలస్య=సువేలమను ; గిరేః= పర్వతము యొక్క; తటం=చఱియను; దృష్ట్వా= చూచి;సువేలారోహణేబుద్ధిః = సువేలపర్వతముయొక్క మెకుటము యందు బుద్ధిగలవాఁడై; మతిం=బుద్ధిని; చకార=చేసెను.

బుద్ధిమంతుండగు రాముండిట్లు కార్యసిద్ధియగునట్లు,విభీషణునితోఁ జెప్పి, సువేలపర్వతతటంబుమిక్కిలియుసుందరంబుగానుండుటంజూచి,యప్పర్వతంబుపైనారోహింపందలంచెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతస్తు రామో మహతా బలేన
ప్రచ్ఛాద్య సర్వాం పృథివీం మహాత్మా
ప్రహృష్టరూపోఽభిజగామ లంకాం
కృత్వా మతిం సోఽరివధే మహాత్మా. ౩౮

టీక॥ తతస్తు=అంతట; మహాత్మా=అధికమయినబుద్ధిగలవాఁడును; మహాత్మా= అధికమయినధైర్యముగలవాఁడు నగు; సః=ఆ రాముఁడు; ప్రహృష్టరూపః = అధికముగా సంతోషించినవాఁడై; మహతా=గొప్పదగు; బలేన= సైన్యముచేత; సర్వాం= సమస్తమయిన; పృథివీం=భూమిని; ప్రచ్ఛాద్య= కప్పి; లంకాం=లంకనుగూర్చి; అభిజగామ= పోయెను.

అంత, మహాబుద్ధిశాలియు మహాధైర్యశాలియునగు రాముఁడు, మిక్కిలిసంతోషంబునొంది, అనంతంబగు వానరసైన్యంబు సువేలప్రాంతభూమినంతయు వ్యాపించి వెంబడింప, లంకమీఁదికిం బోయెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, సప్తత్రింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండసప్తత్రింశసర్గటీక,
ముగిసినది.

స ౩౮

శ్రీః

అష్టత్రింశ సర్గ ప్రారంభః.

సతు కృత్వా సువేలస్య బుద్ధి మారోహణం ప్రతి
లక్ష్మణానుగతో రామ స్సుగ్రీవ మిద మబ్రవీత్. ౧
విభీషణంచ ధర్మజ్ఞ మనురక్తం నిశాచరమ్
మంత్రజ్ఞంచ విధిజ్ఞంచ శ్లక్ష్ణయా పరయా గిరా. ౨

టీక॥ లక్ష్మణానుగతః= లక్ష్మణుని చేత వెంబడింపఁబడిన; సః= ఆ; రామః= రాముఁడు; సువేలస్య= సువేలపర్వతముయొక్క; ఆరోహణంప్రతి= ఎక్కుటనుగూర్చి; బుద్ధిం = బుద్ధిని; కృత్వాతు= చేసినంతనే; సుగ్రీవం = సుగ్రీవునిగూర్చియు; ధర్మజ్ఞం= ధర్మము దెలిసినవాఁడును; అనురక్తం= అనురాగముగలవాఁడును; మంత్రజ్ఞంచ = ఆలోచన దెలిసినవాఁడును; విధిజ్ఞంచ= కార్యములఁ దెలిసిన వాఁడును ; నిశాచరం= రాక్షసుండునగు; విభీషణంచ= విభీషణునిగూర్చియు; శ్లక్ష్ణయా= మధురమయిన; పరయా= ఉత్తమమగు ; గిరా= మాటచేత; ఇదం= దీని; అబ్రవీత్= చెప్పెను.

లక్ష్మణసహితుండగు రాముండు , అట్లు సువేలపర్వతంబు నారోహింపం దలంచి, సుగ్రీవుని, ధర్మవేత్తయు, దనయందనురాగముగలవాఁడును ఆలోచన దెలిసినవాఁడును గార్యంబుల సమర్థుండును రాక్షసుండగుటచే నచ్చటిఛిద్రంబులఁ దెలిసినవాఁడునగు విభీషణునింబూచి, మధురవచనంబుననిట్లని చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

సువేలం సాధు శైలేంద్ర మిమం ధాతుశతై శ్చితమ్
అధ్యారోహామహే సర్వే వత్స్యామోత్ర నిశా మిమామ్. ౩

టీక॥ వయం (అధ్యాహృతము)= మనము; సర్వే= అందఱము; సాధుశైలేంద్రం= మంచిపర్వతములలో శ్రేష్ఠంబును; ధాతుశతైః= ధాతువులనూఱుల

చేత; చితం= వ్యాపింపఁబడినదియున గు; ఇమం=ఈ; సువేలం=సువేలపర్వతమును; అధ్యారోహామహే= ఎక్కెదము. అత్ర=ఈపర్వతమునందు; ఇమాం=ఈ; నిశాం=రాత్రియంతయు; వత్స్యామః=ఉందము.

మనమందఱమును, నానావిధధాతువులచేనలంకృతమయిపర్వతోత్తమమయియున్నయీసువేలపర్వతమునారోహించి, యీరాత్రియంతయునిందునివసింతము. అని, తాత్పర్యము.

లంకాంచా లోక యిష్యామో నిలయం తస్య రక్షసః
యేన మే మరణాంతాయ హృతా భార్యా దురాత్మనా. ౪
యేన ధర్మో న విజ్ఞాతో న వృత్తం కులం తథా
రాక్షస్యా నీచయా బుద్ధ్యా యేన తద్గర్హితం కృతమ్. ౫

టీక॥ దురాత్మనా=దుష్టబుద్ధిగల; యేన=ఎవ్వనిచేత; మరణాంతాయ=మరణరూపములయిన ఫలముకొఱకు; మే=నాయొక్క; భార్యా= భార్య; హృతా= అపహరింపఁబడినదో; యేన=ఎవ్వనిచేత; ధర్మః = ధర్మము; నవిజ్ఞాతః=తెలియఁబడలేదో; తత్=ఆ; వృత్తం=ఆచారము; న(విజ్ఞాతం)=తెలియఁబడలేదో; తథా= అట్లు; కులం=వంశము; నవిజ్ఞాతం (అధ్యాహృతము)=తెలియఁబడలేదో; యేన=ఎవ్వనిచేత; రాక్షస్యా= రాక్షససంబంధియగు; నీచయా=నీచమయిన; బుద్ధ్యా=బుద్ధిచేత; గర్హితం=నిందింపఁబడిన; తత్=ఆకార్యము; కృతం=చేయఁబడినదో; తస్య=అట్టి; రక్షసః=రాక్షసుఁడైనరావణునియొక్క; నిలయం= ఉనికిపట్టయిన; లంకాంచ=లంకాపురినీ;ఆలోకయిష్యామః=చూతము.

ఏదురాత్ముండుమరణంబు నొందుటకై నాభార్యనపహరించెనో, ఎవ్వండుధర్మంబు దెలియక సదాచారంబు విచారింపక కులంబుగణింపక, రాక్షససాధారణమయినీచబుద్ధిచే,నిందితంబగుపరభార్యాపహరణంబు గావించెనో, అట్టిరావణుని నివాసస్థానమయిన లంకాపురింగూడఁజూతము.

అని, తాత్పర్యము.

తస్మిన్ మే వర్తతే రోషః కీర్తితే రాక్షసాధమే
యస్యాపరాధా న్నీచస్య వధం ద్రక్ష్యామి రక్షసామ్. ౬

టీక॥ యస్య=ఏ; నీచస్య=నీచునియొక్క; అపరాధాత్=తప్పువలన; రక్షసాం=రాక్షసులయొక్క; వధం=చంపుటను; ద్రక్ష్యామి=చూతునో; తస్మిన్=అ; రాక్షసాధమే=రాక్షసులలోఁ దక్కువయయిన రావణుండు; కీర్తితే=చెప్పఁబడఁగా; మే=నాకు; రోషః=కోపము; వర్తతే=కలుగుచున్నది.

రాక్షసాధముండగు నారావణుని పేరుచెప్పిన, నాకుమిక్కిలియు రోషము పుట్టుచున్నది ; అతనియొక్కని యపరాధమువలన, నిప్పుడు రాక్షసులనందఱుం జంపవలసియున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

ఏకో హి కురుతే పాపం కాలపాశవశం గతః
నీచే నాత్మాపచారేణ కులం తేన వినశ్యతి. ౭

టీక॥ ఏకో హి=ఒక్కఁడె; కాలపాశవశంగతః=మృత్యువుయొక్క త్రాటియధీనతను బొందినవాఁడై; పాపం=అకార్యమును; కురుతే=చేయుచున్నాఁడు. నీచేన=నీచుండగు; తేన=అతనిచేత; ఆత్మాపచారేణ=తనయపరాధము చేత; కులం=కులము; వినశ్యతి=నశించుచున్నది.

ఒక్కఁడుమాత్రమె, మృత్యువశంగతుండై, యకార్యంబు గావించును; నీచుండగునతనియపరాధంబుచే, నతనికులంబునంబుట్టినవారలందఱు, నాశంబు నొందుదురు. అని, రాముండు చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవం సమ్మంత్రయన్నేవ సక్రోధో రావణంప్రతి
రామ స్సువేలం వాసాయ చిత్రసాను ముపారుహత్. ౮

టీక॥ రామః=రాముఁడు ఏవం=ఇట్లు; సమ్మంత్రయన్నేవ=చెప్పుచునే; రావణంప్రతి=రావణునిగూర్చి ; సక్రోధః=కోపముతోఁగూడినవాఁడై ; వాసాయ=నివాసముకొఱకు ; చిత్రసానుం=నానావిధములయినచఱియ

మును ; సువేలం = సువేలపర్వతమును; సమారుహత్=ఎక్కెను.

రాముండట్లుచెప్పుచునే, రావణుని పైఁగలిగిన కోపముతోఁగూడినవాఁడై, చిత్రసానువగుసువేలపర్వతంబునారోహించెను.

అని, తాత్పర్యము.

పృష్ఠతో లక్ష్మణశ్చైన మన్వగచ్ఛ త్సమాహితః
సశరం చాప ముద్యమ్య సుమహా ద్విక్రమే రతః ౯

టీక॥ లక్ష్మణశ్చ= లక్ష్మణుండును; సమాహితః=ఏచ్చరికగలవాఁడై; విక్రమే=పరాక్రమమునందు; రతః = ఆసక్తుఁడై; సుమహత్ = మిక్కిలియుగొప్పదగు; సశరం= బాణముతోఁగూడిన; చాపం=విల్లును; ఉద్యమ్య= పట్టుకొని; ఏనం=ఈరాముని; పృష్ఠతః=వెనుకనుండి; అన్వగచ్ఛత్=వెంబడించెను.

లక్ష్మణుండును, పరాక్రమంబునవలంబించి, బాణంబునుమహాధనుస్సుంబట్టుకొని, యెచ్చరికగలవాఁడై, రామునివెంబడించెను.

అని, తాత్పర్యము.

త మన్వరోహ త్సుగ్రీవ స్సామాత్య స్సవిభీషణః

టీక॥ సామాత్యః= మంత్రులతోఁగూడినవాఁడును; సవిభీషణః = విభీషణునితోఁగూడినవాఁడునగు; సుగ్రీవః= సుగ్రీవుండు; తం=ఆలక్ష్మణుని ; అన్వరోహత్ = వెంబడించియారోహించెను.

అంత, సుగ్రీవుండునుదనమంత్రులను విభీషణునిఁగూడి, లక్ష్మణునివెంబడించియారోహించెను.

అని, తాత్పర్యము.

హనుమా నంగదో నీలో మైందో ద్వివిద ఏవచ. ౧౦
గజో గవాక్షో గవయ శ్శరభో గంధమాదనః
పనసః కుముదశ్చైవ హరో రంభశ్చ యూథపః. ౧౧
జాంబవాంశ్చ సుషేణశ్చ ఋషభశ్చ మహామతిః

స ౩౮

దుర్ముఖశ్చ మహాతేజా స్తథా శతవలిః కపిః. ౧౨

ఏతే చాన్యేచ బహవో వానరా శ్శీఘ్రగామినః

తే వాయువేగప్రవణా స్తం గిరిం గిరిచారిణః. ౧౩

అధ్యారోహంత శతశ స్సువేలం యత్ర రాఘవః

టీక॥హనుమాన్ = హనుమంతుండును; అంగదః=అంగదుండును; నీలః= నీలుండును; మైందః=మైందుండును; ద్వివిదఏవచ=ద్వివిదుండును; గజః=గజుండును; గవాక్షః=గవాక్షుండును; గవయః=గవయుండును; శరభః=శరభుండును; గంధమాదనః=గంధమాదనుండును; పనసః=పనసుండును; కుముదశ్చైవ=కుముదుండును; హరః = హరుండును ; రంభః = రంభుండును ; యూథపశ్చ = సేనా పతియును ; జాంబవాంశ్చ=జాంబవంతుండును; సుషేణశ్చ=సుషేణుండును; మహామతిః= అధికమయిన బుద్ధిగల; ఋషభశ్చ= ఋషభుండును; మహాతేజాః = అధికమయిన పరాక్రమముగల; దుర్ముఖశ్చ= దుర్ముఖుండును; తథా=అట్లు; శతవలిః శతవలియును ; కపిః=వానరుండును; ఏతేచ=వీరలును; శీఘ్రగామినః= శీఘ్రము గాఁబోవువారలగు; అన్యే= ఇతరులయిన; వానరాశ్చ= వానరులును; బహవః=పెక్కండ్రును; తే=ఆ; వాయువేగప్రవణాః=వాయువుయొక్క వేగంబువంటి వేగంబుగలగమనముగల ; గిరిచారిణః=వానరులు; శతశః = నూఱునూఱులుగా; యత్ర=ఎచ్చట; రాఘవః= రాముఁడు; ఆరురోహ (అధ్యాస్తే ము)=ఎక్కెనో; తం=ఆ; సువేలం= సువేలమను; గిరిం=పర్వతమును; అధ్యారోహంత=ఎక్కిరి.

హనుమంతుండునంగదుండు నీలుండు మైందుండుద్వివిదుండుగజుండుగవాక్షుండు గవయుండుశరభుండు గంధమాదనుండుఁబనసుండుఁ గుముదుండు హరుండురంభుండుజాంబవంతుండుసుషేణుండుబుద్ధిమంతుండగు ఋషభుండుమహాతేజుండగుదుర్ముఖుండుశతవలియు,వీరలును,ఇంకనితరులు పెక్కండ్రును,వాయువేగులగునావానరులందఱు,రామునివెంట,నాసువేలపర్వతంబునారోహించిరి. అని, తాత్పర్యము.

తే త్వదీర్ఘేణ కాలేన గిరి మారుహ్య సర్వతః. ౧౪
దదృశు శ్శిఖరే తస్య విషక్తా మివ ఖే పురీమ్

టీక॥ తేతు=ఆరామాదులును; అదీర్ఘేణ=శీఘ్రమయిన; కాలేన= కాలముచేత; గిరిం=సువేలపర్వతమును; సర్వతః=అంతయును; ఆరుహ్య = ఆరోహించి; తస్య = ఆత్రికూటపర్వతముయొక్క; శిఖరే=శిఖరమునందు; ఖే= ఆకాశమునందు; విషక్తామివ(స్థితాం)-అంటుకొనియున్నట్లున్న; పురీం= లంకాపట్టణమును; దదృశుః=చూచిరి.

అంతనారామాదులు, శీఘ్రంబునసె, యాసువేలపర్వతశిఖరంబు నారోహించి, త్రికూటశిఖరాగ్రంబున నాకాశంబున వ్రేలాడునట్లున్నలంకాపురిం జూచిరి. అని, తాత్పర్యము.

తాం శుభాం ప్రవరద్వారాం ప్రాకారపరిశోభితామ్. ౧౫
లంకాం రాక్షససంపూర్ణాం దదృశు ర్హరియూథపాః

టీక॥ హరియూథపాః = వానరయూథపులు ; శుభాం=సుందరమయినదియు; ప్రవరద్వారాం= శ్రేష్ఠములయినద్వారములుగలదియు ; ప్రాకారపరిశోభితాం=ప్రాకారములచేఁబ్రకాశించుచున్నదియు ; రాక్షస సంపూర్ణాం = రాక్షసులచేనిండినదియునగు; తాం=ఆ; లంకాం= లంకాపురిని; దదృశుః=చూచిరి.

వానరవీరులందఱు , సుందరంబును సుందరద్వారంబును ప్రాకారాలంకృతంబును రాక్షసులచే నిండినదియు నగు లంకాపురింజూచిరి. అని, తాత్పర్యము.

ప్రాకారచయసంస్థైశ్చ తదా నీలై ర్నిశాచరైః. ౧౬
దదృశు స్తే హరిశ్రేష్ఠాః ప్రాకార మపరం కృతం

టీక॥ తే=ఆ; హరిశ్రేష్ఠాః= వానరోత్తములు; తదా=అప్పుడు; ప్రాకారచయసంస్థైః= కోటకొమ్మలయందున్న; నీలైః=నల్లని ; నిశాచరైశ్చ= రాక్షసులచేతను; కృతం = చేయఁబడిన; అపరం= ఇతరమయిన ; ప్రాకా

రం=కోటను;దదృశుః=చూచిరి.

అప్పుడు,వల్లని రాక్షసులు, కోట కొంబుషులనుండుటవలన, శేండవప్రాకారములపైనున్న యారాక్షసపఙ్క్తినింగూడ,నవ్వానరోత్తములుచూచిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తే దృష్ట్వా వానరా స్సర్వే రాక్షసాన్ యుద్ధకాంక్షిణః. ౧౭
ముముచు ర్వివిధా న్నాదాం స్తత్ర రామస్య పశ్యతః

టీక॥ తత్ర=అచ్చట; తే=ఆ; వానరాః=వానరులు;సర్వే = అందఱును; రాక్షసాన్=రాక్షసులను; దృష్ట్వా=చూచి;యుద్ధకాంక్షిణః=యుద్ధముగోరువారలయి; రామస్య = రాముండు; పశ్యతః = చూచుచుండఁగా ; వివిధాన్= నానావిధములయిన ; నాదాన్=ధ్వనులను ; ముముచుః= విడిచిరి.

అచ్చట,నావానరులందఱు, నారాక్షసులంజూచి, యుద్ధంబుసేయనుత్సుకులయి , రాముండుచూచుచుండఁగానే, నానావిధంబులసింహనాదంబులుగావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతో స్త మగమ త్సూర్య స్సంధ్యయా ప్రతిరంజితః. ౧౮
పూర్ణచంద్ర ప్రదీప్తా చ క్షపా సమభివర్తతే

టీక॥తతః=అంత; సూర్యః= సూర్యుండు; సంధ్యయా=సంధ్యచేత; ప్రతిరంజితః= ఎఱ్ఱఁగాఁజేయఁబడినవాఁడై; అస్తం=అస్తమయమును ; అగమత్=పొందెను. పూర్ణచంద్ర ప్రదీప్తా=నిండుచంద్రునిచేఁ బ్రకాశించుచున్న; క్షపా చ=రాత్రియు; సమభివర్తతే=వచ్చినది.

అంత,సూర్యుండు, సంధ్యారాగంబునంబుల్లవితుండై యస్తమించెను ; రాత్రియుఁ, బూర్ణచంద్రాలంకృతయయిపొడసూపినది.

అని, తాత్పర్యము.

తత స్స రామో హరివాహినీపతి
ర్విభీషణేన ప్రతినంద్య సత్కృతః. ౧౯

సలక్ష్మణో యూథపయూథసంవృత
స్సువేలపృష్ఠే న్యవస ద్యథాసుఖమ్

టీక॥ తతః=అంత ; హరివాహినీపతిః=వానరసేనానాయకుండగు; సః=ఆ; రామః=రాముండు; విభీషణేన = విభీషణునిచేత; ప్రతినంద్య=పొగడి; సత్కృతః=పూజింపఁబడినవాఁడై; సలక్ష్మణః=లక్ష్మణునితోఁగూడినవాఁడై ; సువేలపృష్ఠే= సువేలపర్వతాగ్రమునందు; యథాసుఖం=సుఖముననతిక్రమించక; న్యవసత్=ఉండెను.

అంత, వానరసేనానాయకత్వంబు నొందినయా రాముండు, విభీషణుండు నానావిధంబులంబూజింప, లక్ష్మణునిం గూడి, వానరవీరసమూహపరివేష్టితుండై, యా రాత్రి, సువేల పర్వతాగ్రంబు నసుఖంబుగానివసించియుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, అష్టాత్రింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణటీకా
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండాష్టత్రింశసర్గటీక,
ముగిసినది.

౩౯

ఏకోనత్రింశసర్గప్రారంభః.

తాం రాత్రి ముషితా స్తత్ర సువేలే హరిపుంగవాః
లంకాయాం దదృశు ర్వీరా వనా న్యుపవనానిచ. ౧

టీక॥వీరాః=పరాక్రమముగల;హరిపుంగవాః=వానరశ్రేష్ఠులు;తత్ర= ఆ సువేలాగ్రమునందు;తాం= ఆ ; రాత్రిం=రాత్రియంతయు;ఉషితాః = వ

సించినవారలయి; లంకాయాం= లంకయందు (గల); వనాని= వనములను; ఉపవనానిచ=ఉద్యానవనములను ; దదృశుః=చూచిరి.

పరాక్రమవంతులగు నావానరశ్రేష్ఠులట్లు రాత్రియంతయు నాసువేలాగ్రంబుననుండి, తెల్లవాఱినవెనుక , లంకయందలివనంబుల నుద్యానవనంబులం జూచిరి. అని, తాత్పర్యము.

సమసౌమ్యాని రమ్యాణి విశాలా న్యాయతాని చ
దృష్టిరమ్యాణి తే దృష్ట్వా బభూవు ర్జాతవిస్మయాః. ౨

టీక॥ తే=ఆవానరులు ; సమసౌమ్యాని = ఎచ్చుతక్కువలులేనివియు శాంతిగలవియు; రమ్యాణి= రమణీయములును; విశాలాని= వెడల్పులయినవియు; ఆయతానిచ = నిడుపులయినవియు; దృష్టిరమ్యాణి= కన్నులకురమణీయములునగు; వనానిఉపవనానిచ(అధ్యాహృతము)= వనంబులనుఉపవనంబులను; దృష్ట్వా= చూచి ; జాతవిస్మయాః = కలిగినయాశ్చర్యముగలవారలు; బభూవుః=అయిరి.

ఆవానరులు , మిట్టపల్లములులేనివియుఁ గ్రూరమృగంబులులేనివియు విశాలంబులు నాయతంబులును గన్నులకుఁ బండువుగలిగించునవియురమణీయంబులునగు నాలంకయందలి వనంబులనుపవనంబులనుం జూచి యాశ్చర్యంబునొందిరి. అని, తాత్పర్యము.

చంపకాశోక పున్నాగసాలతాలసమాకులా
తమాలవనసంఛన్నా నాగమాలాసమావృతా. ౩
హింతాలై రర్జునై ర్నీపై స్సప్తపర్ణైశ్చ పుష్పితైః
తిలకైః కర్ణికారైశ్చ పాటలైశ్చ సమంతతః. ౪
శుశుభే పుష్పితాగ్రైశ్చ లతాపరిగతై ర్ద్రుమైః
లంకా బహువిధై ర్దివ్యై ర్యథేంద్ర స్యామరావతీ. ౫
విచిత్రకుసుమోపేతై రక్తకోమలపల్లవైః
శాద్వలైశ్చ తథా నీలైః చిత్రాభి ర్వనరాజిభిః. ౬

టీక॥ లంకా=లంకాపురి; చంపకాశోకపున్నాగసాలతాలసమాకులా = సంపెఁగచెట్లచేతను అశోకవృక్షములచేతను సురపొన్నచెట్ల చేతను మద్దిచెట్లచేతను తాటిచెట్లచేతను నిండినదై; తమాలవనసంఛన్నా=చీఁకటిచెట్లవనముచేఁ గప్పఁబడినదై; నాగమాలాసమావృతా=నాగకేసర వృక్షములయొక్క పఙ్క్తులచేఁ గప్పఁబడినదై; సమంతతః=అంతట; హింతాలైః=గిఱకతాటిచెట్లచేతను; అర్జునైః= ఏఱుమద్దిచెట్లచేతను; నీపైః=ముంకెనచెట్లచేతను; పుష్పితైః=పూచిన; సప్తపర్ణైశ్చ=ఏడాకులఱంటిచెట్లచేతను; తిలకైః=బొట్టుగుచెట్లచేతను; కర్ణికారైశ్చ=కొండగోఁగుచెట్లచేతను; పాటలైశ్చ=కలిగొట్టుచెట్లచేతను; పుష్పితాగ్రైః=పూచినకొనలుగలవియు; లతాపరిగతైః=తీఁగలచేఁ జుట్టఁబడినవియు; బహువిధైః=పెక్కువిధములును; దివ్యైః=శ్రేష్ఠములును; విచిత్రకుసుమోపేతైః=నానావిధములయిన పుష్పములతోఁగూడినవియు; రక్తకోమలపల్లవైః=ఎఱ్ఱనివియు లేఁతవియునగు చిగుళ్లుగలవియునగు; ద్రుమైః= వృక్షములచేతను; శాడ్వలైః= పచ్చికనేలలచేతను; తథా=అట్లు; నీపైః= జలప్రాయప్రదేశములచేతను; చిత్రాభిః= ఆశ్చర్యకరములయిన; వనరాజిభిః = వనసమూహములచేతను; ఇంద్రస్య= దేవేంద్రునియొక్క; అమరావతీవ= అమరావతీపురమువలె; శుశుభే= ప్రకాశించెను.

ఆలంకాపురి, సంపెఁగచెట్లును అశోకవృక్షములును బున్నాగవృక్షములును మద్దిచెట్లును దాటిచెట్లును దమాలవృక్షములును ఏఱుమద్దిచెట్లును బుష్పితంబులగు నేడాకులఱంటిచెట్లును బొట్టుగుచెట్లును గొండగోఁగుచెట్లును గలిగొట్టుచెట్లును, విచిత్రంబులగు పుష్పంబులుగల శిఖరంబులతోఁ గూడినవియు లతావేష్టితంబులును దివ్యంబులును ఎఱ్ఱని కోమలంబులగు పల్లవంబులు గలవియునగు నానావిధ వృక్షంబులును, పచ్చికభూములును జలప్రాయప్రదేశంబులును, చిత్రంబులగు వనరాజులునుం గల్గి, దేవేంద్రుని యమరావతీ పురంబుంబోలెఁ బ్రకాశించుచుండినది.

అని, తాత్పర్యము.

గంధాఢ్యాన్యభిరమ్యాణి పుష్పాణి ఫలవంతి చ

ధారయం త్యగమా స్తత్ర భూషణానీవ మానవాః. ౭

టీక॥ తత్ర=ఆవనంబులందు; మానవాః=మనుష్యులు ; భూషణానీవ=సొమ్ములంబోలె; అగమాః= వృక్షములు; గంధాఢ్యాని = మంచివాసనతోఁగూడినవియు; అభిరమ్యాణి = మిక్కిలియు రమణీయంబులును; ఫలవంతిచ= ఫలములుగలవియునగు; పుష్పాణి= పూలను ; ధారయంతి = ధరించుచుండినవి.

ఆవనంబునందలివృక్షములు, మనుష్యులుభూషణంబులుధరించునట్లు, మంచివాసనగలవియు రమణీయంబులు నగు పుష్పంబులను ఫలంబులను ధరించియుండినవి. అని, తాత్పర్యము.

తచ్చైత్రరథసంకాశం మనోజ్ఞం నందనోపమమ్
వనం సర్వర్తుకం రమ్యం శుశుభే షట్పదాయతమ్. ౮

టీక॥ సర్వర్తుకం=సమస్తములయినఋతువులుగలదియు; రమ్యం=సుందరమును; మనోజ్ఞం = మనోహరమైనదియు; షట్పదాయతం = తుమ్మెదలతోఁగూడినదియునగు; తత్=ఆ; వనం= వనము; చైత్రరథసంకాశం= చైత్రరథవనముతోసమానమయినదిగాను ; నందనోపమం= నందనవనముతోఁబోలికగలదిగాను; శుశుభే=ప్రకాశించినది.

సమస్త ఋతుధర్మంబులతోనుం గూడినదియురమణీయంబును దుమ్మెదలతోనొప్పుచున్నదియు నగు , నాలంకయందలివనము , కుబేరునిచైత్రరథవనంబుమాడ్కిఁ దేవేంద్రునినందనవనంబునకైవడింబ్రకాశించెను.

అని, తాత్పర్యము.

నత్యూహకోయష్టిమకైర్నృత్యమానైశ్చ బర్హిభిః
రుతం పరభృతానాంచ శుశ్రువు ర్వననిర్ఝరే. ౯

టీక॥ తే (అధ్యాహృతము)= ఆవానరులు; వననిర్ఝరే= వనమునందలి సెలయేటియందు ; నత్యూహకోయష్టిమకైః=నీరుకోళ్లతోను, జీకుఁగాకిరిలతోను; నృత్యమానైః = ఆడుచున్న; బర్హిభిశ్చ=నెమిళ్లతోను ; యు

తానాం (అధ్యాహృతము)= కూడిన ట్టి; పరభృతానాం = కోయిలలయు కలా; రుతం = ధ్వనిని ; శుశ్రువుః= వినిరి.

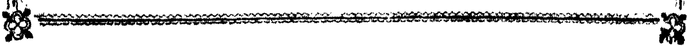
ఆవానరులు , వనసిరులుకారంబులం డు, నిరుకోపులు నా జకులగా ళ్ళారలును సరాజనము సేయుచుండు నెవిళ్లునగో యిలలును మధురము గాఁ గూయుచుండ, నాధ్వనులవినిరి.

అం, తాత్పర్యము.

నిత్యమత్తవిహంగాని భ్రమరాచరితాని చ
కోకిలాకులషండాని విహగాభిరుతాని చ. ౧౦
భృంగరాజాభిగీతాని భ్రమరైస్సేవితాని చ
కోణాలకవిఘుష్టాని సారసాభిరుతాని చ. ౧౧
వివిశుస్తే తతస్తాని వనా న్యుపవనాని చ
హృష్టాః ప్రముదితా వీరా హరయః కామరూపిణః. ౧౨

టీక॥ తతః=అంతట; వీరాః= పరాక్రమశాలులును; కామరూపిణః = ఇచ్ఛాధీనమగురూపముగలవారలునగు ; తే=ఆ; హరయః= వానరులు; హృష్టాః=గగుపాటునొందినవారలయి; ప్రముదితాః=సంతసించినవారలయి; నిత్యమత్తవిహంగాని= ఎల్లప్పుడును మదించినపక్షులుగలవియు; భ్రమరాచరితానిచ=తుమ్మెదలచేసంచరింపఁబడినవియు; కోకిలాకులషండాని= కోయిలలచేనిండినవృక్షసమూహములు గలవియు ; విహగాభిరుతానిచ=పక్షులధ్వనులుగలవియు; భృంగరాజాభిగీతాని= తుమ్మెదలలో నుత్తమములగువానియొక్క గానములుగలవియు; భ్రమరైః= తుమ్మెదలచేత; సేవితానిచ= సేవింపఁబడినవియు; కోణాలకవిఘుష్టాని= మందపిచ్చుకలధ్వనులుగలవియు ; సారసాభిరుతానిచ= బెగ్గురుపక్షులధ్వనులుగలవియునగు; తాని=ఆ; వనాని=వనములను; ఉపవనానిచ= ఉద్యానవనములను; వివిశుః=ప్రవేశించిరి.

అంతఁ, బరాక్రమవంతులును గామరూపులునగు నావానరులు, పరమసంతుష్టులయి, మేనంబులకలు వొడము , నెల్లప్పుడును మదించియుండు పక్షులతోఁ గూడినవియుఁ గోయిలలచేనిండిన వృక్షములుగలవియు , మధురంబు గాఁ గూ

గాః=జింకలును; భీతాః= భయపడినవై; తేన=ఆ; శబ్దేన=ధ్వనిచేత; పత్రస్తాః=మిక్కిలియు భయపడినవై; దశ=పదియయిన; దిశః= దిక్కులనుగూర్చి; జగ్ముః=పోయినవి.

లంకావనంబులనుండునట్టి, యెలుఁగుబంటులును సింహంబులును వరాహంబులును మహిషంబులును గజంబులును జింకలును, అవ్వానరుల భీకరాకారంబులం జూచుటచే భయపడియున్నవిగావున, వారల సింహనాదంబులు విన్నంతనె మిక్కిలియు భయపడి, దశదిశలకుం బాఱినవి. అని, తాత్పర్యము.

శిఖరం త త్త్రికూటస్య ప్రాంశుచైకం దివిస్పృశమ్
సమంతా త్పుష్పసంఛన్నం మహారజతసన్నిభమ్. ౧౮
శతయోజనవిస్తీర్ణం విమలం చారుదర్శనమ్
శ్లక్ష్ణం శ్రీమ న్మహచ్చైవ దుష్ప్రాపం శకునైరపి. ౧౯
మనసాపి దురారోహం కిం పునః కర్మణా జనైః

టీక॥ ప్రాంశుచ= ఉన్నతంబును; ఏకం=ఒక్కటియును; దివిస్పృశం= ఆకాశంబుఁ దాఁకు నదియు ; సమంతాత్ =అంతటను; పుష్పసంఛన్నం = పూలచేఁగప్పఁబడినదియు; మహారజతసన్నిభం = బంగారముతోసమానమయినదియు; శతయోజనవిస్తీర్ణం = నూఱుయోజనముల వెడల్పుగలదియు; విమలం=నిర్మలమయినదియు ; చారుదర్శనం = సుందరమయినచూచుటగలదియు ; శ్లక్ష్ణం=రమణీయంబును ; శ్రీమత్ =అధికమయినకాంతిగలదియు; మహచ్చైవ=గొప్పదియును; శకునైరపి= పక్షులచేతనుంగూడ; దుష్ప్రాపం=పొందఁగూడనదియునగు; త్రికూటస్య=త్రికూటముయొక్క; తత్ =ఆ; శిఖరం=శిఖరము; జనైః=జనులచేత; మనసాపి= మనస్సుచేతనుంగూడ; దురారోహం= ఎక్కఁగూడనిది. కర్మణా = కార్యముచేత; దురారోహమితి (అధ్యాహృతము)= ఎక్కనలవిగానిదని ; కింపునః (వక్తవ్యం)=చెప్పవలయునా యేమి?

ఉన్నతంబును మధ్యమంబును నాకాశంబుస్పృశించుచున్నట్లున్నదియు నంతటను బుష్పావృతమయియుండునదియు బంగారమువన్నెగలదియు నూఱుయో

స ౩౯

జనంబులకైశాల్యముగలదియు, నిర్మలంబునుసుందరంబును శ్రీమంతంబునుబహుళమైనం బొందనలవిగానిదియునగు నా త్రికూటశిఖరమును, జనులకుమనస్సుచేనైనంబొందనలవిగాదు; ఇంకనవచింపోలేరని చెప్పనేల?

అని, తాత్పర్యము.

నివిష్టా తత్ర శిఖరే లంకా రావణపాలితా. ౨౦
శతయోజనవిస్తీర్ణా త్రింశద్యోజన మాయతా

టీక॥ రావణపాలితా=రావణునిచేతఁబాలింపఁబడినదై; శతయోజనవిస్తీర్ణా= నూఱుయోజనములవెడల్పు గలదియు; త్రింశద్యోజనం= ముప్పదియోజనములు; ఆయతా= నిడుపుగలదియునగు; లంకా= లంకాపురము; తత్ర=ఆ; శిఖరే=శృంగమునందు; నివిష్టా=ఉన్నది.

రావణబాహుపాలితంబును నూఱుయోజనంబులనిడుపును ముప్పదియోజనంబులవెడల్పునుగలదియునగు లంకాపురి యాత్రికూటశిఖరంబునునున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

సా పురీ గోపురై రుచ్చైః పాండురాంబుదసన్నిభైః. ౨౧
కాంచనేనచ సాలేన రాజతేనచ శోభితా

టీక॥ సా=ఆ; పురీ= లంకాపురి; పాండురాంబుదసన్నిభైః= తెల్లనిమేఘంబులతోసమానమయిన; ఉచ్చైః= ఉన్నతములగు; గోపురైః= పురద్వారములచేతను; కాంచనేన= బంగారువికారమయిన; సాలేన= ప్రాకారముచేత; రాజతేనచ= వెండివికారమయిన ప్రాకారముచేతను; శోభితా= ప్రకాశించుచుండినది.

ఆలంకాపురి, తెల్లనిమేఘంబులవంటియత్యున్నతంబులగు పురద్వారంబులును గాంచనమయంబగు ప్రాకారంబును రాజతంబగుప్రాకారంబునుం గల్గి యెంతయునొప్పుచుండినది.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రాసాదైశ్చ విమానైశ్చ లంకా పరమభూషితా. ౨౨

ఘనైరివాఽతపాపాయే మధ్యమం వైష్ణవం పదమ్

టీక॥ లంకా=లంకాపురి; ప్రాసాదైశ్చ=రాజగృహములచేతను; విమానైశ్చ=విమానాకార గృహములచేతను; ఆతపాపాయే = వర్షాకాలమునందు; ఘనైః=మేఘములచేత ; మధ్యమం=నడిమిదైన; వైష్ణవం=విష్ణుసంబంధియగు ; పదమివ= స్థానమయినయాకాశమువలె; పరమభూషితా=మిక్కిలియునలంకృతమయినది.

వర్షాకాలంబున మేఘంబులచేనాకాశంబువలె , రాజగృహంబుల చేతను విమానాకారగృహంబులచేతను అలంకాపురియొంతయుం బ్రకాశించుచుండినది. అని, తాత్పర్యము.

యస్యాం స్తంభసహస్రేణ ప్రాసాద స్సమలంకృతః. ౨౩
కైలాసశిఖరాకారో దృశ్యతే ఖ మివోల్లిఖన్

టీక॥యస్యాం(తస్యాం)=అలంకాపురియందు ; స్తంభసహస్రేణ= స్తంభములవేయింటచేత; సమలంకృతః = అలంకరింపఁబడినదియు; కైలాస శిఖరాకారః = కైలాసపర్వతశృంగముయొక్క యాకారమువంటి యాకారముగలదియునగు; ప్రాసాదః= చైత్యప్రాసాదము; ఖం=ఆకాశమును; ఉల్లిఖన్నివ==ఒరయుచున్నట్లు; దృశ్యతే=చూడఁబడుచున్నది.

అలంకాపురియందు, వేయి స్తంభములచేనలంకరింపఁ బడినదియుఁ గైలాసశిఖరంబువలె నత్యున్నతంబు నగు చైత్యప్రాసాదమొకటి యాకాశంబు నొరయునట్లుచూపట్టుచుండినది. అని, తాత్పర్యము.

చైత్య స్స రాక్షసేంద్రస్య బభూవ పురభూషణమ్. ౨౪
శతేన రక్షసాం నిత్యం యః స్సమగ్రేణ రక్ష్యతే

టీక॥యః=ఏది; నిత్యం=ఎల్లప్పుడును; సమగ్రేణ= సంపూర్ణమయిన ; రక్షసాం=రాక్షసులయొక్క ; శతేన= నూఱింటిచేత; రక్ష్యతే=రక్షింపఁబడుచున్నదో; సః=అ; రాక్షసేంద్రస్య = రాక్షసరాజుండగు రావణునియొక్క;

చైత్యః = పట్టణమధ్యమునసనుండుప్రాసాదము; పురభూషణం= పట్టణమునకలంకారము; బభూవ= అయినది.

దేని, నెల్లప్పుడును నూఱుగురు రాక్షసులు గావలియుండి రక్షింపుచుండుకో, అట్టి రాక్షసరాజుండగు రావణుని చైత్యప్రాసాదము , లంకాపురంబునకంతెయుభూషణమయి వెలుంగుచుండినది. అని, తాత్పర్యము.

మనోజ్ఞాం కాననవతీం పర్వతైరుపశోభితామ్. ౨౫
నానాధాతువిచిత్రైశ్చ ఉద్యానైరుపశోభితామ్
నానావిహగసంఘుష్టాం నానామృగనిషేవితామ్. ౨౬
నానాకాననసంతానాం నానారాక్షససేవితామ్
తాం సమృద్ధాం సమృద్ధార్థాం లక్ష్మీవాన్ లక్ష్మణాగ్రజః. ౨౭
రావణస్య పురీం రామో దదర్శ సహవానరైః

టీక॥ లక్ష్మీవాన్=శ్రీమంతుండును; లక్ష్మణాగ్రజః=లక్ష్మణునియన్నయగు; రామః= రాముఁడు ; వానరైస్సహ=వానరులతోఁగూడ; మనోజ్ఞాం= మనోహరమయినదియు; కాననవతీం= మంచియడవులుగలదియు; నానాధాతువిచిత్రైః=నానావిధములయిన గైరికధాతువులచే నానావర్ణములయిన; పర్వతైశ్చ=కొండలచేతను ; ఉపశోభితాం=ప్రకాశించుచున్నదియు; ఉద్యానైః=ఉపవనములచేత; ఉపశోభితాం=ప్రకాశించుచున్నదియు; నానావిహగసంఘుష్టాం= నానావిధపక్షులయొక్క-ధ్వనులుగలదియు ; నానామృగనిషేవితాం = నానావిధమృగములచేసేవింపఁబడినదియు ; నానాకాననసంతానాం=నానావిధములయిన యడవులసమూహములుగలదియు; నానారాక్షససేవితాం= నానావిధరాక్షసులచేత సేవింపఁబడినదియు; సమృద్ధాం= ఉన్నతమును; సమృద్ధార్థాం=సమృద్ధములయినద్రవ్యములు గలదియునగు; తాం=ఆ; రావణస్య = రావణునియొక్క; పురీం=లంకాపురిని; దదర్శ=చూచెను.

శ్రీమంతుండును లక్ష్మణుని యన్నయునగు రాముండు, వానరులతోఁగూడ, మనోహరంబును నానావిధధాతు

మండితంబులగుపర్వతంబులుగలదియు, నుద్యానవనాలంకృతంబును మధురంబుగాఁగూయుచుండునానావిధ పక్షులుగలదియునానావిధ మృగసేవితంబునునానావిధములయినయడవులు గలదియు, నానావిధాకారులగురాక్షసులచేనిండినదియు, నత్యున్నతంబునుసమృద్ధార్థంబునగునారావణుని లంకాపురింజూచెను. అని, తాత్పర్యము.

తాం మహాగృహసంబాధాం దృష్ట్వా లక్ష్మణపూర్వజః. ౨౮
నగరీ మమర ప్రఖ్యో విస్మయం ప్రాప్య వీర్యవాన్

టీక॥ వీర్యవాన్= అధికమయినపరాక్రమముగల; అమరప్రఖ్యః= దేవతతోసమానుఁడగు; లక్ష్మణపూర్వజః = లక్ష్మణునియన్నయయినరాముండు; మహాగృహసంబాధాం= పెద్దయిండ్లచేతనిబుస్తైన; తాం=ఆ; నగరీం= లంకాపురమును; దృష్ట్వా=చూచి; విస్మయం = ఆశ్చర్యమును ; ప్రాప = పొందెను.

పరాక్రమవంతుండును దేవసదృశుండునులక్ష్మణాగ్రజుండునగురాముండు, ఉత్తమంబులగుగృహంబులచేనిండియున్నయాలంకాపురింజూచి, యాశ్చర్యంబునొందెను. అని, తాత్పర్యము.

తాం రత్నపూర్ణాం బహుసంవిధానాం
ప్రాసాదమాలాభి రలంకృతాంచ. ౨౯
పురీం మహాయంత్ర కవాట ముఖ్యాం
దదర్శ రామో మహతా బలేన

టీక॥రామః=రాముఁడు ; మహతా=గొప్పదగు;బలేన= సైన్యముతో; సహితః(అధ్యాహృతము) = కూడినవాఁడై; రత్నపూర్ణాం= శ్రేష్ఠవస్తువులచేనిండినదియు ; బహుసంవిధానాం = అధికమయినరక్షణము గలదియు; ప్రాసాదమాలాభిః= రాజగృహములయొక్కపఙ్క్తులచేత ; అలంకృతాంచ=అలంకరింపఁబడినదియు ; మహాయంత్రకవాటముఖ్యాం = గొప్ప

యంత్రములతోఁగూడినతలుపులలో సుత్తమములుగలదియునగు; తాం=ఆ; పురీం=లంకాపట్టణమును; దదర్శ=చూచెను.

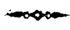
రాముండు, అనంతవానరసేనాపరివృతుండై, శ్రేష్ఠవస్తుపూర్ణంబును నానావిధమయిన రక్షణంబు గలదియుఁ, బెక్కుప్రాసాదములచే నలంకృతమును గొప్పయంత్రకవాటంబులతోఁగూడినదియునగు నాలంకానగరముం జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

యుద్ధకాండే ; ఏకోనచత్వారింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండైకోనచత్వారింశసర్గటీక, ముగిసినది.

శ్రీః

చత్వారింశసర్గప్రారంభః.

తతో రామస్సువేలాగ్రం యోజనద్వయమండలమ్
ఆరురోహ ససుగ్రీవో హరియూథపసంవృతః. ౧

టీక॥ తతః=అంత; రామః=రాముఁడు; ససుగ్రీవః=సుగ్రీవునితోఁగూడినవాఁడై; హరియూథపసంవృతః=వానరయూథపులచేఁజుట్టఁబడినవాఁడై; యోజనద్వయమండలం=ఆమడలరెండిటి వ్యాయామముగలప్రదేశముగల; సువేలాగ్రం=సువేలపర్వతశిఖరమును; ఆరురోహ=ఎక్కెను.

అంత, రాముండు, సుగ్రీవుని, వానరయూథపులనుం గూడి, రెండు యోజన

ములవై శాల్యముగలసువేలపర్వత శిఖరంబునారోహించెను. అని, తాత్పర్యము.

స్థిత్వా ముహూర్తం తత్రైవ దిశో దశ విలోకయన్
త్రికూటశిఖరే రమ్యే నిర్మితాం విశ్వకర్మణా. ౨
దదర్శ లంకాం సున్యస్తాం రమ్యకాననశోభితామ్

టీక॥ రామః (అధ్యాహృతము) = రాముండు; తత్రైవ = అచ్చటనె; ముహూర్తం = కొంచెము సేపు; స్థిత్వా = ఉండి; దశ = పదియయిన; దిశః = దిక్కులను; విలోకయన్ = చూచుచు; విశ్వకర్మణా = విశ్వకర్మచేత; రమ్యే = సుందరమైన; త్రికూటశిఖరే = త్రికూటపర్వతశిఖరమునందు; నిర్మితాం = నిర్మింపఁబడినదియు; సున్యస్తాం = చక్కఁగానుంచఁబడినదియు; రమ్యకాననశోభితాం = సుందరములగునడవులచే తఁ బ్రకాశించుచున్నదియు నగు; లంకాం = లంకాపురమును; దదర్శ = చూచెను.

రాముండు, సువేల శిఖరంబున నొ కొంచెము సేపుండి, దశదిశలం జూచుచు సుందరమయిన త్రికూటపర్వత శిఖరంబున విశ్వకర్మచే దృఢంబుగా నిర్మితంబును రమణీయంబులగువనంబులతోఁ గూడినదియునగు లంకాపురముం జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్యాం గోపురశృంగస్థం రాక్షసేంద్రం దురాసదమ్. ౩
శ్వేతచామరపర్యంతం విజయచ్ఛత్రశోభితమ్
రక్తచందనసంలిప్తం రత్నాభరణభూషితమ్. ౪
నీలజీమూతసంకాశం హేమసంఛాదితాంబరమ్
ఐరావతవిషాణాగ్రై రుత్కృష్టకిణవక్షసమ్. ౫
శశలోహితరాగేణ సంవీతం రక్తవాససా
సంధ్యాతపేన సంవీతం మేఘరాశి మివాంబరే. ౬

స ౪౦

టీక॥ రామః(అధ్యాహృతము) = రాముండు; తస్యాం=ఆలంకాపురియందు; గోపురశృంగస్థం = గోపురశిఖరమునందున్నవాఁడును; దురాసదం = చెనకఁగూడనివాఁడును ; శ్వేతచామరపర్యంతం= తెల్లనివింజామరలుపార్శ్వములందుగలవాఁడును; విజయచ్ఛత్రశోభితం=జయసూచకమయినగొడుగుచేఁబ్రకాశించుచున్నవాఁడును ; రక్తచందనసంలిప్తం=ఎఱ్ఱనిచందనముచేతఁబూయఁబడినవాఁడును; రత్నాభరణభూషితం= రత్నమయములయినసొమ్ములచేతనలంకరింపఁబడినవాఁడును ; నీలజీమూతసంకాశం=నల్లనిమేఘంబుతోసమానుఁడును ; హేమసంఛాదితాంబరం= బంగారముచేఁగప్పఁబడినవస్త్రముగలవాఁడును ; ఐరావతవిషాణాగ్రైః=ఐరావతముయొక్క కొమ్ములకొనలచేత; ఉత్కృష్టకిణవక్షసం= గీఱఁబడుటయొక్క కాయలుగలఱొమ్ముగలవాఁడును;శశలోహితరాగేణ=కుందేటినెత్తురుయొక్క యెఱ్ఱఁదనమువంటి యెఱ్ఱఁదనముగల; రక్తవాససా= ఎఱ్ఱనివస్త్రముచేత; సంవీతం=చుట్టఁబడినవాఁడును; అంబరే=ఆకాశమునందు ; సంధ్యాతపేన = సంధ్యాకాలమునందలియెండచేత;సంవీతం=చుట్టఁబడిన; మేఘరాశిమివ(స్థితం) = మేఘసమూహమువలెనున్నవాఁడునగు; రాక్షసేంద్రం= రాక్షసేశ్వరుండగురావణుని ; దదర్శ(అధ్యాహృతము)= చూచెను.

అంత, రాముండు,ఆలంకాపురి గోపురశిఖరంబుననుండిన, దురాసదుండును దెల్లనివింజామరలచేనిరుగెలంకులవీవఁబడుచున్నవాఁడును జయసూచకంబగుశ్వేతచ్ఛత్రముతోఁ గూడినవాఁడునురక్తచందనాలంకృతుండును రత్నమయంబులగుసొమ్ములం దొడుగుకొన్నవాఁడును,నూతనమేఘంబువలెనల్లనిమేనివాఁడును, బలుమాఱుఐరావతగజంబుతోయుద్ధముచేసియుండుటవలనదానిదంతంబులపోటులచేఁగలిగినకాయలతోనొప్పచున్నవక్షస్స్థలంబుగల వాఁడునుగుందేటిరక్తంబువలె మిక్కిలియునెఱ్ఱనైనబంగారుజరీపలువలంగట్టుకొన్నవాఁడగుటచే, సంధ్యారాగావృతంబగుమేఘసమూహంబోలెఁ జూపట్టుచున్నవాఁడునగు, రాక్షసనాథునిరావణునింగనెను.అని, తాత్పర్యము.

పశ్యతాం వానరేంద్రాణాం రాఘవస్యాపి పశ్యతః

దర్శనా ద్రాక్షసేంద్రస్య సుగ్రీవ స్సహసోత్థితః. ౭
క్రోధవేగేన సంయుక్త స్సత్త్వేనచ బలేనచ
అచలాగ్రాదథోత్థాయ పుప్లువే గోపురస్థలే. ౮

టీక॥ అథ=అంత ; వానరేంద్రాణాం=వానరశ్రేష్ఠులు; పశ్యతాం=చూచుచుండఁగా; రాఘవస్యాపి= రాముండును; పశ్యతః=చూచుచుండఁగా; సుగ్రీవః= సుగ్రీవుఁడు; రాక్షసేంద్రస్య=రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునియొక్క ; దర్శనాత్=చూచుటవలన; క్రోధవేగేన=కోపవేగముతోను;సత్త్వేనచ= ధైర్యముతోను;బలేనచ= బలముతోను ; సంయుక్తః=కూడినవాఁడై ; అచలాగ్రాత్ =పర్వతశిఖరముననుండి; సహసా=తటాలున;ఉత్థితః=లేచినవాఁడై; ఉత్థాయ=లేచి;గోపురస్థలే = గోపురప్రదేశమునందు;పుప్లువే=ఎగిరెను.

అంత,వానరశ్రేష్ఠులునురాముండునుజూచుచుండఁగానే , సుగ్రీవుండు, రాక్షసరాజుండగురావణుంజూచుటవలనఁ,బరమకోపంబునొంది,బలధైర్యసమన్వితుండై, సువేలపర్వతశిఖరంబుననుండి,తత్క్షణంబున , యారావణుండున్నగోపురంబుపైకెగిరెను.

అని,తాత్పర్యము.

స్థిత్వా ముహూర్తం సంప్రేక్ష్య నిర్భయే నాంతరాత్మనా
తృణీకృత్యచ తద్రక్షః సోఽబ్రవీ త్పరుషం వచః. ౯

టీక॥ సః=ఆసుగ్రీవుఁడు;ముహూర్తం=కొంచెముసేపు;స్థిత్వా = ఉండి;సంప్రేక్ష్య=చూచి;నిర్భయేన= భయములేని;అంతరాత్మనా = మనస్సుతో;తత్=ఆ;రక్షః = రాక్షసుండగు రావణుని;తృణీకృత్యచ= తృణముగానెంచియు;పరుషం=కఠినమయిన ; వచః = మాటను ; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

ఆసుగ్రీవుండు, కొంచెముసేపురావణుంజూచుచుండి , నిర్భయంబుగా, నారావణుండ్రుణీకరించి, పరుషవచనముననిట్లని చెప్పెను.

అని,తాత్పర్యము.

లోకనాథస్య రామస్య సఖా దాసోఽస్మి రాక్షస

న మయా మోక్ష్యసే౽ద్య త్వం పార్థివేంద్రస్య తేజసా. ౧౨

టీక॥ రాక్షస= రాక్షసుండవగు రావణుండా! అహం(అధ్యాహృతము)= నేను; లోకనాథస్య= లోకంబులకుం బ్రభుండగు; రామస్య = రామునియొక్క; సఖా=స్నేహితుండను; దాసః=దాసుండను; అస్మి=అగుచున్నాను. అద్య=ఇప్పుడు; త్వం=నీవు; పార్థివేంద్రస్య= రాజశ్రేష్ఠుండగు రామునియొక్క; తేజసా=పరాక్రమముచేత; మయా = నాచేత; న మోక్ష్యసే=విడువఁబడవు.

రావణుండా! నేను, లోకనాథుండగు రామునిస్నేహితుండను దాసుండను; రాజశ్రేష్ఠుండగురామ ప్రభావంబున, నిన్నిప్పుడు విడువను. అని, సుగ్రీవుండు రావణునితోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్త్వా సహసోత్పత్య పుప్లువే తస్య చోపరి

ఆకృష్య మకుటం చిత్రం పాతయిత్వా పతద్భువి. ౧౩

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము)= ఆ సుగ్రీవుఁడు; ఇతి=ఇట్లు; ఉక్త్వా= చెప్పి; సహసా=వేగంబున; ఉత్పత్య= ఎగిరి; తస్య=ఆ రావణునియొక్క; ఉపరిచ= పైకిని; పుప్లువే=ఎగిరెను; చిత్రం = నానావర్ణమయిన; మకుటం = కిరీటమును; ఆకృష్య=ఊడ్చి; పాతయిత్వా= పడద్రోసి; భువి=నేలయందు ; అపతత్ =వ్రాలెను.

ఆసుగ్రీవుండిట్లు, రావణునితోఁ జెప్పి, వేగంబుగ నెగిరి, యతనికిరీటంబు నేలంబడఁద్రోసి, క్రిందికి వ్రాలెను.

అని, తాత్పర్యము.

సమీక్ష్య తూర్ణమాయాన్తమాబభాషే నిశాచరః

టీక॥ నిశాచరః= రాక్షసుఁడయిన రావణుఁడు; తూర్ణం= శీఘ్రముగా; ఆయాంతం=వచ్చుచున్న; తం= ఆసుగ్రీవుని; సమీక్ష్య=చూచి; ఆబభాషే= చెప్పెను.

రావణుండు , అతివేగంబునఁదన

మీఁదికడరుచున్నసుగ్రీవుంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సుగ్రీవ స్త్వం పరోక్షం మే హీనగ్రీవో భవిష్యసి. ౧౨

టీక॥ త్వం=నీవు; మే=నాయొక్క; పరోక్షం=మఱుఁగునను; సుగ్రీవః= సుందరమయినకంఠముగలవాఁడవు. హీనగ్రీవః=విడువఁబడినకంఠముగలవాఁడవు; భవిష్యసి=కాఁగలవు.

నీవునాపరోక్షంబున, సుందరమగు కంఠముగలిగియుంటివి; ఇప్పుడునాప్రత్యక్షమునకువచ్చినావుకావున, నింకఁ గంఠములేనివాఁడవవుదువు. అని, రావణుండు, సుగ్రీవునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్త్వో త్థాయ తం క్షిప్రం బాహుభ్యా మాక్షిప త్తలే
కందుక త్తం సముత్థాయ బాహుభ్యా మాక్షిప ద్ధరిః. ౧౩

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము)= ఆ రావణుఁడు; ఇతి=ఇట్లు; ఉక్త్వా = చెప్పి; ఉత్థాయ=లేచి; క్షిప్రం= శీఘ్రమున; బాహుభ్యాం=చేతులచేత; తం= ఆసుగ్రీవుని; తలే = గోపురప్రదేశమునందు; ఆక్షిపత్=త్రోసెను. హరిః= సుగ్రీవుఁడు; కందుకవత్ = చెండువలె; సముత్థాయ=ఎగిరి; బాహుభ్యాం= చేతులచేత; తం=ఆరావణుని; ఆక్షిపత్=త్రోసెను.

ఆరావణుఁడు, ఇట్లుచెప్పి, శీఘ్రంబునలేచి, యాసుగ్రీవునిఁజేతులతో నేలం బడద్రోసెను; అంతనాసుగ్రీవుఁడు, చెండువలెఁదటాలుననెగిరి, రెండుచేతులచేతను, ఆరావణుంబడఁద్రోసెను.

అని, తాత్పర్యము.

పరస్పరం స్వేదవిదగ్ధగాత్రౌ
పరస్పరం శోణితదిగ్ధదేహౌ
పరస్పరం శ్లిష్టనిరుద్ధచేష్టౌ
పరస్పరం శాల్మలికింశుకౌ యథా. ౧౪

టీక॥ తౌ(అధ్యాహృతము)=ఆసుగ్రీవరావణులు; పరస్పరం= ఒండొరు

బుడు; స్వేదవిదగ్ధగాత్రౌ= చెమటచేత దడుపబడిన దేహముగలవారలయి; పరస్పరం=ఒండొరులును; శోణితదిగ్ధదేహౌ= నెత్తురుచేతఁ బూయఁబడిన దేహముగలవారలయి;పరస్పరం=ఒండొరులును;శ్లిష్టరుద్ధచేష్టౌ= ఆలింగనములచేతనడ్డగింపఁబడినకదలుటలు గలవారలయి;పరస్పరం=ఒండొరులును; శాల్మలికింశుకావివ = బూరుగుచెట్టును మోదుగుచెట్టునువలె; రేజతుః(అత్యద్భుతము)=ప్రకాశించిరి.

ఆరావణసుగ్రీవులు , దేహమంతయుఁజెమటగాను, దేహమంతయు నెత్తురు వెల్లువలుగా, యుద్ధముసేయుచుఁ, గొంతవడవుపరస్పర దృఢాలింగనంబున శ్లిష్టులయి,యంత విడివడుచుఁ బుష్పితంబులగు శాల్మలికింశుకవృక్షంబులంబోలెఁ బ్రకాశించుచుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ముష్టిప్రహారైశ్చ తలప్రహారై
రరత్నిఘాతైశ్చ కరాగ్రఘాతైః
తౌ చక్రతు ర్యుద్ధ మసహ్యరూపం
మహాబలౌ వానర రాక్షసేంద్రౌ

టీక॥మహాబలౌ= అధికమయినబలముగల; తౌ=ఆ;వానరరాక్షసేంద్రౌ= వానరరాజుండగుసుగ్రీవుండును రాక్షసరాజుండగురావణుండును; ముష్టిప్రహారైశ్చ= పిడికిలిదెబ్బలచేతను; తలప్రహారైః=అఱచేతిదెబ్బలచేతను; అరత్నిఘాతైశ్చ= మోచేయిదెబ్బలచేతను; కరాగ్రఘాతైః= గోళ్లగీఱుటలచేతను; అసహ్యరూపం=సహింపరానియసహ్యరూపమయిన; యుద్ధం= యుద్ధమును; చక్రతుః=చేసిరి.

మహాబలశాలులగు నాసుగ్రీవరావణులు ఒండొరులఁబిడికిళ్ల గ్రుద్దుకొనియు, నఱచేతులం జఱచుకొనియు ; మోచేతులం బొడుచుకొనియు గోళ్లగీఱుకొనియు, నిట్లునానావిధంబును , భయంకరప్రకారంబునగు యుద్ధంబు గావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

కృత్వా నియుద్ధం భృశ ముగ్రవేగౌ

స ౪౦

కాలం చిరం గోపురవేదిమధ్యే
ఉత్థిష్య చాతిష్య వినమ్య దేహౌ
పాదక్రమా ద్గోపురవేదిలగ్నౌ. ౧౫
అన్యోన్య మావిధ్య విలగ్నదేహౌ
తౌ పేతతు స్సాలనిఖాతమధ్యే

టీ॥ ఉగ్రవేగౌ=భయంకరమయిన వేగముగలయాసుగ్రీవరావణులు; గోపురవేదిమధ్యే=గోపురమునందలితిన్నెలనడుమ; చిరం=అధికమయిన; కాలం=కాలమునందు; భృశం=మిక్కిలి బాహుయుద్ధం=బాహుయుద్ధమును; కృత్వా=చేసి; ఉత్థిష్య=ఎగురగొట్టుకొని; ఆతిష్య=ఈడ్చుకొని; దేహౌ=దేహములను; వినమ్య=వంచుకొని; పాదక్రమాత్=పాదన్యాసమువలన; గోపురవేదిలగ్నౌ=గోపురమునందలితిన్నెలతో సంబంధించినవారలయి; అన్యోన్యం=ఒండొరులను; ఆవిధ్య=కొట్టుకొనియు; విలగ్నదేహౌ=సంబంధించిన దేహములుగలవారలయి; సాలనిఖాతమధ్యే=ప్రాకారముయొక్కయునగడ్తలయొక్కయునడుమ; పేతతుః=పడిరి.

భయంకరవేగులగు నాసుగ్రీవరావణులు, గోపురవేదిమధ్యంబున, బహుకాలము బాహుయుద్ధముగావించి, యొకరి నొకరు త్రోసికొనుచును ఈడ్చుకొనుచు వంచుకొనుచు గోపురవేదికలయందుం డయొక్కరిపైనొకరుపడికొట్టుకొనుచు నొక్కరినొకరుదృఢంబుగాఁ గవుఁగిలించుకొని, ప్రాకారపరిఖలనడుమంబడిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఉత్పేతతు ర్భూతల మస్పృశంతౌ
స్థిత్వా ముహూర్తం త్వభినిశ్వసంతౌ. ౧౬
ఆలింగ్య చాపల్య్యైచ బాహుయోక్త్రైః
సంయోజయామాసతు రాహవే తౌ

టీ॥ తౌ=ఆసుగ్రీవరావణులు; ఆహవే=యుద్ధమునందు; భూతలం =

స ౪౦

నేలను, అస్పృశంతౌ= తాఁకనివారలయి; ఉత్పేతతుః=ఎగిరిరి. ముహూర్తం=కొంచెముసేపు; స్థిత్వా=ఉండి; అభినిశ్శ్వసంతౌ= నిట్టూర్పులు నిగుడ్చుచు; ఆలింగ్య=కవుఁగిలించుకొనియు; ఆవల్గ్య=ఎగిరియు; బాహుయోక్త్రైః=చేతులనెడుపాశములచేత; సంయోజయామాసతుః=చుట్టుకొనిరి.

యుద్ధంబున, వాసుగ్రీవరావణులు, నేలనుండి యాకాశంబున కుద్గమించి కొంచెముసేపుండి, నిట్టూర్పులు నిగుడ్చుచు, కౌఁగిలించుకొని యెగిరి, బాహుపాశంబులచేఁ జుట్టుకొనిరి.

అని, తాత్పర్యము.

సంరంభశిక్షాబలసంప్రయుక్తౌ
సంచేరతుస్సంప్రతి యుద్ధమార్గైః. ౧౭
శార్దూలసింహావివ జాతదర్పౌ
గజేంద్రపోతావివ సంప్రయుక్తౌ

టీక॥సంప్రతి = అప్పుడు; తౌ(అధ్యాహార్యము)= ఆసుగ్రీవరావణులు; సంరంభశిక్షాబలసంప్రయుక్తౌ= అభినివేశముతోను అభ్యాసముతోను బలముతోను గూడినవారలయి; జాతదర్పౌ= కలిగినగర్వములుగల; శార్దూలసింహావివ= పెద్దపులులలోనుత్తములగు సింహములవలె; గజేంద్రపోతావివ= ఏనుంగుగున్నలువలె; సంప్రయుక్తౌ= సంబంధించినవారలయి; యుద్ధమార్గైః= యుద్ధమార్గములచేత; సంచేరతుః=సంచరించిరి.

అప్పుడు, ఆసుగ్రీవరావణులు, అభినివేశంబునను అభ్యాసంబునను బలంబునను, పెద్దపులులువలె సింహములవలె ఏనుఁగుగున్నలవలెఁ గలిసికొని, నానావిధ యుద్ధమార్గంబుల సంచరించిరి. అని, తాత్పర్యము.

సంహత్య చాపీడ్య చ తావురోభ్యాం
నిపేతతుర్వై యుగపద్ధరణ్యామ్. ౧౮
ఉద్యమ్య చాన్యోన్య మధిక్షిపంతౌ
సంచక్రమాతే బహుయుద్ధమార్గైః

టీక॥ తౌ = అసుగ్రీవరావణులు; సంహత్య=కవుఁగిలించుకొనియు; ఉరోభ్యాం=వక్షస్థలములచేత; ఆపీడ్య చ = కొట్టుకొని; యుగపత్=ఏకకాలంబున; ధరణ్యాం=భూమియందు; నిపేతతుః=పడిరి. ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము). ఉద్యమ్య=పట్టుకొనియు; అన్యోన్యం=ఒండొరులను; అధిక్షిపంతౌ=ఆక్షేపించుచు; బహుయుద్ధమార్గైః=పెక్కుయుద్ధమార్గములచేత; సంచక్రమాతే=సంచరించిరి.

అసుగ్రీవరావణులు, ఒకరినొకరు కవుఁగిలించుకొని , రొమ్ములచేఁగొట్టుకొనియుద్ధము నేకకాలంబున నేలంబడిరి; అంతనొకరినొకరుపట్టుకొనియాక్షేపించికొనుచు , నిట్లునానావిధంబులుగ యుద్ధంబుగావించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

వ్యాయామశిక్షాబలసంప్రయుక్తౌ
క్లమం న తౌ జగ్మతురాశు వీరౌ. ౧౯
బాహూత్తమైర్వారణవారణాభై
ర్నివారయంతౌ వరవారణాభౌ

టీక ॥ వ్యాయామశిక్షాబలసంప్రయుక్తౌ = సాముయొక్కయభ్యాసముచేఁగలిగినబలముతోఁగూడినవారలును; వీరౌ=పరాక్రమశాలులును; వరవారణాభౌ = శ్రేష్ఠములయినయేనుంగులయొక్క కాంతివంటి కాంతిగలవారలు నగు, తౌ=అసుగ్రీవరావణులు; వారణవారణాభైః= ఏనుంగులకట్టుస్తంభములయొక్క కాంతివంటికాంతిగల ; బాహూత్తమైః = చేతులలోనుత్తమములగువానిచేత; నివారయంతౌ = అడ్డగించుకొనుచును; ఆశు = శీఘ్రముగా; క్లమం=అలసటను; నజగ్మతుః= పొందరైరి.

చక్కఁగా సాముచేసి యున్నవారలుకావున , బరాక్రమవంతులునుమదపు టేనుంగులవంటివారలునగునాసుగ్రీవరావణులు, ఏనుంగులంగట్టు స్తంభంబులవంటి బాహువుల నొండొరులం గొట్టుకొనుచున్నను, అలసటనొందరైరి. అని, తాత్పర్యము.

చిరేణ కాలేన తు సంప్రయుక్తౌ
సంచేరతుర్మండలమార్గమాశు. ౨౦

టీక॥ చిరేణ = అధికమయిన; కాలేన, తు = కాలముచేతనె; సంప్రయుక్తౌ = కలసినసుగ్రీవరావణులు; ఆశు = శీఘ్రముగా; మండలమార్గం = చక్రాకారమార్గమును; చేరతుః = పొందిరి.

ఆసుగ్రీవరావణులు, ఇట్లు, బహుకాలము యుద్ధము సేయుచుండి, యంతట, మండలాదినానావిధమార్గంబులచే, దమతమయుద్ధప్రవసాధన చమత్కారంబు తేటపడ, యుద్ధంబు గావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

తౌ పరస్పర మాసాద్య యత్తా వన్యోన్యసూదనే
మార్జారావివ భక్షార్థే వితస్థాతే ముహుర్ముహుః. ౨౧

టీక॥ తౌ = ఆసుగ్రీవరావణులు; పరస్పరం = ఒండొరులను; ఆసాద్య = పొంది; అన్యోన్యసూదనే = ఒండొరులచంపుటయందు; యత్తౌ = ఆసక్తులయి; భక్షార్థే = ఆహారనిమిత్తము; మార్జారావివ = పిల్లులువలె; ముహుర్ముహుః = పలుమారు; వితస్థాతే = ఉండిరి.

ఆసుగ్రీవరావణులు, ఒకరినొకరువధింపనాసక్తులయి, యాహారమునకై పొంచియుండుపిల్లులువలె, నప్పుడప్పుడు, ఒకరిభ్రమంబునొకరు వెదకుచుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

మండలాని విచిత్రాణి స్థానాని వివిధానిచ
గోమూత్రికాణి చిత్రాణి గతప్రత్యాగతానిచ. ౨౨
తిరశ్చీనగతాన్యేవ తథా వక్రగతానిచ
పరిమోక్షం ప్రహారాణాం వర్జనం పరిధావనమ్. ౨౩
అభిద్రవణ మాప్లావ మాస్థానంచ సవిగ్రహమ్
పరావృత్త మపావృత్త మవద్రుత మవప్లుతమ్. ౨౪
ఉపన్యస్త మపన్యస్తం యుద్ధమార్గ విశారదౌ
తౌ సంచేరతు రన్యోన్యం వానరేంద్రశ్చ రావణః. ౨౫

టీక॥ యుద్ధమార్గవిశారదౌ = యుద్ధమార్గములందుఁ బండితులయిన; తౌ = ఆ; వానరేంద్రశ్చ = సుగ్రీవుఁడును; రావణశ్చ = రావణుండు

ను; విచిత్రాణి=నానావిధములగు; మండలాని = చక్రాకారగతులను ; వివిధాని=నానావిధములయిన; స్థానాని చ= వైష్ణవవైశాఖమండలప్రత్యాలీఢాలీఢములను స్థానములను ; చిత్రాణి= నానావిధములయిన; గోమూత్రికాణి= గోమూత్రమువంటి కుటిలగమనముల ను; గతప్రత్యాగతాని చ= దగ్గిఱకుం బోవుటలను వెనుకకుం బోవుటలను; తిర్యగ్గతాన్యేవ = తిర్యగ్గమనములను ;తథా=అట్లు ; వక్రగతాని చ = సవ్యాపసవ్యసంచారములను ; ప్రహారాణాం = దెబ్బల యొక్క ; పరిమోక్షం=తప్పించుకొనుటను ; వర్జనం=విడుచుటను; పరిధావనం = చుట్టుందిరుగుటను; అభిద్రవణం=అభిముఖముగాంబోవుటను; ఆప్లావం=కొంచెముపోవుటను; సవిగ్రహం= నిర్భయతతోంగూడిన; ఆస్థానం= ఉండుటను;పరావృత్తం= పరాఙ్ముఖుండైపోవుటను ; అపావృత్తం= వెనుకకుం బోవుటను; ... వృత్తం = శరీరమును సంకోచి... పోవుటను ; అవప్లుతం = అధోముఖముగాం బోవుటను; ఉపన్యస్తం = ఎదిరిచేయిపట్టుకొనుటకై తనచెయ్యింబట్టుకొనుటను ; అపన్యస్తం = ఎదిరికింబట్టివ్వకుండుటకై తనచేతినిముడుచుకొనుటను; అన్యోన్యం=ఒండొరులనుగూర్చి ; సంచేరతుః=చేసిరి.

యుద్ధమార్గంబులం బండితులగు నా సుగ్రీవరావణులు, చక్రాకారగమనంబులును వైష్ణవవైశాఖమండలప్రత్యాలీఢాలీఢములను స్థానములును, గోమూత్రమువంటికుటిలగమనములును ఉపసర్పణాపసర్పణములును దిర్యగ్గమనములును సవ్యాపసవ్యవక్రగమనములును ఎదిరిదెబ్బలదప్పించుకొనుట తనదెబ్బనుదప్పించుకొననెదిరికిందెలిసినప్పుడు దెబ్బనుపసంహరించుట ఎదిరినిలుచుండంగా నతని చుట్టుం దిరుగుట అభిముఖగమనము ఈషద్గమనము ధైర్యమున నెదిరిని నిగ్రహించి స్థిరంబుగా నుండుట పరాఙ్ముఖగమనంబు నిలుచున్నట్లె యుండి వెనుకకుం బోవుట శరీరసంకోచంబున నెదిరిపట్టున నుండి తప్పించుకొనుట ఎదిరిని గాలం దన్నుటకై యధోముఖంబుగా నెగురుట , ఎదిరిచేయింబట్టుకొనుటకై తనచేయి చాంచుట , ఎదిరితనచేయింబట్టుకొన యత్నించినప్పుడు తనచేయినిముడుచు కొనుట , ఈమార్గములన్నియుం బ్రయోగించుచు, యుద్ధంబు గావించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఏతస్మిన్నంతరే రక్షో మాయాబల మథాత్మనః
ఆరబ్ధు ముపసంపేదే

టీక॥ అథ=అంత ; ఏతస్మిన్ అంతరే=ఈమధ్యమునందు; రక్షః= రాక్షసుఁడగు రావణుఁడు;ఆత్మనః=తనయొక్క;మాయాబలం = మాయాబలమును; ఆరబ్ధుం=చేయుటకు ; ఉపసంపేదే=ఆరంభించెను.

అంత,నట్లుపోరుచుండునప్పుడు,రావణుండుసోలితనమాయాబలంబుఁజూపనారంభించెను. అని,తాత్పర్యము.

జ్ఞాత్వా తం వానరాధిపః. ౨౬
ఉత్పపాత తదాకాశం జితకాశీ జితక్లమః

టీక॥జితకాశీ=జయముచేఁ బ్రకాశించుచున్నవాఁడును;జితక్లమః = జయింపఁబడినయలసటగలవాఁడును;వానరాధిపః= వానరరాజుండునగుసుగ్రీవుండు;తం=ఆరావణుని;జ్ఞాత్వా= ఎఱింగి;తదా=అప్పుడు;ఆకాశం= ఆకసమునుగూర్చి; ఉత్పపాత=ఎగిరెను.

జయశాలియు శ్రమములేనివాఁడునగుసుగ్రీవుండు,ఆరావణునితలంపెఱింగి, తటాలుననాకాశంబునకెగసెను. అని,తాత్పర్యము.

రావణ స్థ్సిత ఏవాత్ర హరిరాజేన వంచితః. ౨౭

టీక॥ రావణః=రావణుఁడు; హరిరాజేన= వానరేశ్వరుఁడగుసుగ్రీవునిచేత; వంచితః= మోసపుచ్చఁబడినవాఁడై; అత్రైవ = ఇచ్చటనె; స్థితః = ఉండెను.

రావణుండు , సుగ్రీవుండువఅలవచ్చునని మోసపోయియచ్చటనెయుండెను. అని,తాత్పర్యము.

అథ హరివరనాథః ప్రాప్త సంగ్రామకీర్తిః
నిశిచరపతి మాశౌ ... త్వా శ్ర...

గగన మతివిశాలం లంఘయిత్వా రకసూను
హరివరగణమధ్యే రామపార్శ్వం జగామ. ౭౮

టీక॥అథ=అంత; అర్కసూనుః = సూర్యునికొడుకైన; హరివరనాథః= వానరవరులకుఁబ్రభువగు సుగ్రీవుఁడు; సంగ్రామకీర్తిం=యుద్ధముచేఁ గలిగిన కీర్తిని; ప్రాప్య=పొంది; ఆజౌ= యుద్ధమునందు; నిశిచరపతిం= రాక్షసనాయకుండగు రావణుని; శ్రమేణ = అలసటతో; యోజయిత్వా=కూడునట్లుచేసి; అతివిశాలం=మిక్కిలియు విశాలమయిన; గగనం= ఆకాశమును ; లంఘయిత్వా=దాఁటి; హరివరగణమధ్యే= వానరశ్రేష్ఠులసమూహమునడుమ; రామపార్శ్వం=రామునిప్రక్కను ; జగామ=పొందెను.

అంత, సూర్యపుత్రుండగుసుగ్రీవుండు, యుద్ధంబున, రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునినోలించికీర్తినొంది, యతివిశాలంబగునాకాశంబునకు లంఘించి, వానరమధ్యంబున, రామునిపార్శ్వభాగంబుఁజేరెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇతి స సవితృసూను స్తత్ర తత్కర్మ కృత్వా
పవనగతి రనీకం ప్రావిశ త్సంప్రహృష్టః
రఘువరనృపసూనో ర్వర్ధయన్ యుద్ధహర్షం
తరుమృగగణ ముఖ్యైః పూజ్యమానో హరీంద్రః. ౭౯

టీక॥సవితృసూనుః=సూర్యపుత్రుండగు; సః=ఆ; హరీంద్రః=వానరాధిపతియయినసుగ్రీవుఁడు; ఇతి=ఇట్లు; తత్ర=అచ్చట; తత్=ఆ; కర్మ= కార్యమును; కృత్వా= చేసి; సంప్రహృష్టః=మిక్కిలియుసంతసించినవాఁడై ; రఘువరనృపసూనోః =రఘువంశమునందుఁబుట్టినవారలలో శ్రేష్ఠుఁడగుదశరథమహారాజుకొడుకైన రామునికి; యుద్ధహర్షం = యుద్ధసంతోషమును; వర్ధయన్=వృద్ధిఁబొందించుచు ; తరుమృగగణముఖ్యైః=వానరసమూహములోముఖ్యులయినవానరులచేత; పూజ్యమానః=పూజింపఁబడుచు; పవనగతిః= వాయువుయొక్కగమనమువంటిగమనముగలవాఁడై; అనీకం=సేనను; ప్రావిశత్=ప్రవేశించెను.

సూర్యకుమారుండగునా సుగ్రీవుం

దు, అట్లు, రావణునితో యుద్ధంబు గావించి, పరమసంతుష్టుండై, శ్రీరామునకుయుద్ధోత్సాహంబు వృద్ధిఁబొందించుచు, వానరవీరులచేఁబూజ్యమానుండై వాయువేగంబున, వానరసేనం బ్రవేశించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, చత్వారింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండ చత్వారింశసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీ.

ఏ క చ త్వా రిం శ స ర్గ ప్రా రం భః.

అథ తస్మి న్నిమిత్తాని దృష్ట్వా లక్ష్మణపూర్వజః
సుగ్రీవం సంపరిష్వజ్య తదా వచన మబ్రవీత్. ౧

టీక॥అథ=అంత; తదా= అప్పుడు; లక్ష్మణపూర్వజః=లక్ష్మణుని యన్నయగు రాముండు; తస్మిన్=ఆసుగ్రీవునియందు; నిమిత్తాని= చిహ్నములను ; దృష్ట్వా=చూచి; సుగ్రీవం=సుగ్రీవుని; సంపరిష్వజ్య=కవుఁగిలించుకొని; వచనం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అంత, నప్పుడు, లక్ష్మణాగ్రజుండగు రాముండు, సుగ్రీవునియందు, యుద్ధచిహ్నంబులంజూచి, యతనిం గవుఁగిలించుకొని, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము,

అసమ్మంత్ర్య మయాసార్థం తదిదం సాహసం కృతం
ఏవం సాహస కర్మాణి న కుర్వంతి జనేశ్వరాః. ౨

టీ॥త్వయా(అధ్యాహృతము)=నీచేత; మయాసార్థం=నాతోఁగూడ; అసమ్మంత్ర్య=

ఆలోచింపక; తత్=అట్టి; ఇదం=ఈ; సాహసం=తెగువపని; కృతం=చేయఁబడినది. జనేశ్వరాః=రాజులు; ఏవం=ఇట్లు; సాహసకర్మాణి=తెగువపనులను; నకుర్వంతి=చేయరు.

నీవు, నాతో నాలోచింపక, గొప్పసాహసము గావించినావు; రాజులు, ఇట్లింతమాత్రము సాహస కార్యములం జేయరు. అని, తాత్పర్యము.

సంశయే స్థాప్య మాంచేదం బలంచ స విభీషణమ్
కష్టం కృతమిదం వీర సాహసం సాహసప్రియ. ౩

టీక॥ సాహసప్రియ= సాహసమిష్టము గాఁగలవాఁడా; వీర= పరాక్రమశాలివగు రాముఁడా ! త్వయా (అధ్యాహృతము)=నీచేత; మాంచ=నన్నును; సవిభీషణం=విభీషణునితోఁగూడిన; ఇదం=ఈ; బలంచ=సైన్యమును ; సంశయే=సందేహమునందు; స్థాప్య (స్థాపయిత్వా)=ఉంచి; కష్టం=కష్టమయిన; ఇదం=ఈ; సాహసం=తెగువ; కృతం=చేయఁబడినది.

సాహసప్రియుండవు వీరుండవునగు సుగ్రీవుఁడా! నీవు, నాకును విభీషణునకును ఈవానర సైన్యమునకంతయు గొప్పసందేహముగల్గునట్లు చేసి , యపాయకరమయిన యీసాహస కార్యము గావించినావు. అని, తాత్పర్యము.

ఇదానీం మాకృథా వీర ఏవం విధ మచింతితమ్

టీక॥ వీర= పరాక్రమశాలివగు సుగ్రీవుఁడా! ఇదానీం=ఇప్పుడు; ఏవంవిధం=ఇట్టిదానిని; అచింతితం= ఆలోచింపఁబడకుండునట్లుగా; మాకృథాః=చేయకుము.

వీరుండవగు సుగ్రీవుఁడా! ఇంక నైననిట్టికార్యమును, ఆలోచింపక, గావింపకుము. అని, తాత్పర్యము.

త్వయి [illegible] త్సమాపన్నే కిం కార్యం సీతయా మమ. ౪
భరతేన మహాబాహూ లక్ష్మణేన యవీయసా
శత్రుఘ్నేనచ శత్రుఘ్న స్వశరీరేణవా పునః. ౫

టీక॥ మహాబాహో = పెద్దచేతులు గలవాఁడవు; శత్రుఘ్న = శత్రువులఁజంపునట్టివాఁడవునగు సుగ్రీవుఁడా! త్వయి = నీవు; కించిత్ = దేనినైనను; సమాపన్నే = పొందినవాఁడవుకాఁగా; మమ = నాకు; సీతయా = సీతచేఁగాని; భరతేన = భరతునిచేతగాఁని; యవీయసా = తమ్ముఁడైన; లక్ష్మణేన = లక్ష్మణునిచేతఁగాని; శత్రుఘ్నేనచ = శత్రుఘ్నునిచేతనుంగాని; పునః = ఇంక; స్వశరీరేణవా = నాదేహముచేతనుంగాని; కార్యం = పని; కిం = ఏమి?

మహాబాహుండవు శత్రువుల వధించువాఁడవునగు సుగ్రీవుఁడా! నీకు, ఏమైనహానిగలుగునేడ, సీతతోఁగాని భరతునితోఁగాని లక్ష్మణునితోఁగాని శత్రుఘ్నునితోఁగాని నా దేహముతోఁగాని, నాకేమి కార్యము? అని, తాత్పర్యము.

త్వయిచా నాగతే పూర్వమితి మే నిశ్చితామతిః
జానతశ్చాపి తే వీర్యం మహేంద్ర వరుణోపమ. ౬

టీక॥ మహేంద్రవరుణోపమ = దేవేంద్రునితోను వరుణునితోనుబోలిక గలసుగ్రీవుఁడా! త్వయిచ = నీవును; అనాగతే = రానివాఁడవయియుండఁగా; పూర్వం = మున్ను; తే = నీయొక్క; వీర్యం = పరాక్రమమును; జానతశ్చాపి = తెలిసినవాఁడనైనను; మే = నాకు; మతిః = బుద్ధి; ఇతి = ఇట్లు; నిశ్చితా = నిశ్చయమునొందినది.

దేవేంద్రవరుణుల పరాక్రమమువంటిపరాక్రమముగలసుగ్రీవుఁడా! నీవు రాకమునుపు, నాకు నీపరాక్రమము తెలిసియున్నను, ఈప్రకారము నిశ్చయించియుంటిని. అని, తాత్పర్యము.

హత్వాహం రావణం యుద్ధే సపుత్ర బలవాహనమ్
అభిషిచ్యచ లంకాయాం విభీషణ మథాపిచ. ౭
భరతే రాజ్యమావేశ్య త్యక్ష్యే దేహం మహాబల

టీక॥ మహాబల = అధికమయినబలముగలసుగ్రీవుఁడా! అహం = నేను; యుద్ధే = యుద్ధమునందు; సపుత్రబలవాహనం = కొడుకులతోను సైన్యముతోను గు

ఙ్గములతోనుగూడుకొనిన; రావణం=రావణుని;హత్వా= చంపి ; లంకాయాం=లంకాపురియందు; విభీషణం=విభీషణుని;అభిషిచ్యచ = అభిషేకించియు;అథాపిచ=అటుపిమ్మటను ; భరతే=భరతునియందు;రాజ్యం= రాజ్యమును;ఆవేశ్య=ఉంచి;దేహం = దేహమును;త్యక్ష్యే=విడువఁగలను.

మహాబలుండవగు సుగ్రీవుఁడా! నేనుయుద్ధంబున రావణునిపుత్రబంధు సైన్యసమేతంబుగావధించి, లంకయందు విభీషణుఁబట్టాభిషిక్తుంగావించి , యయోధ్యకుఁబోయి రాజ్యమును భరతునియధీనముఁజేసి, దేహంబువిడిచెదను. అని,యిట్లునిశ్చయించుకొని యుంటిని. అని,రాముండుసుగ్రీవునితోఁ జెప్పెను.

అని. తాత్పర్యము.

తమేవం వాదినం రామం సుగ్రీవః ప్రత్యభాషత. ౮

టీక॥ సుగ్రీవః=సుగ్రీవుఁడు; ఏవం వాదినం=ఇట్లుచెప్పుచున్న; తం=ఆ ; రామం= రామునిగూర్చి; ప్రత్యభాషత=బదులుచెప్పెను.

సుగ్రీవుఁడు,రాముండట్లుచెప్పినమాటనువిని, ఇట్లని,బదులుచెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

తవ భార్యాప హర్తారం దృష్ట్వా రాఘవ రావణమ్
మర్షయామి కథం వీర జానన్ పౌరుష మాత్మనః. ౯

టీక॥వీర=పరాక్రమశాలివగు; రాఘవ=రాముఁడా!తవ=నీయొక్క; భార్యాపహర్తారం=భార్యనపహరించినట్టి; రావణం=రావణుని ; దృష్ట్వా=చూచి;ఆత్మనః=నాయొక్క ; పౌరుషం=పౌరుషమును;కథం=ఎట్లు ; మర్షయామి=సహింతును?

పరాక్రమ వంతుండవగు రాముఁడా!నీభార్యనపహరించినట్టి దుష్టుఁడగు రావణునిజూచి నేను పౌరుషంబుగలవాఁడనై యుండి,యెట్లుసహింతును? అని,సుగ్రీవుండు రామునితోఁజెప్పెను.

అని,తాత్పర్యము.

ఇత్యేవం వాదినం వీర మభినంద్య స రాఘవః
లక్ష్మణం లక్ష్మిసంపన్న మిదంవచన మబ్రవీత్. ౧౦

టీక॥ సః=ఆ; రాఘవః= రాముఁడు; ఇత్యేవంవాదినం=అని యిట్లుచెప్పుచున్నట్టి; వీరం= పరాక్రమశాలియగు సుగ్రీవుని; అభినంద్య= పొగడి; లక్ష్మిసంపన్నం=కాంతితోఁగూడిన ; లక్ష్మణం=లక్ష్మణునిఁగూర్చి; ఇదం=ఈ;వచనం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అంత, రాముండు, సుగ్రీవునిమాటనువిని, కాంతిమంతుఁడగు లక్ష్మణుం జూచి, యిట్లని,చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

పరిగృహ్యో దకం శీతం వనాని ఫలవంతిచ
బలౌఘం సంవిభజ్యేమం వ్యూహ్య తిష్ఠేమ లక్ష్మణ. ౧౧

టీక॥లక్ష్మణ=లక్ష్మణుఁడా!శీతం=చల్లని;ఉదకం=జలమును;ఫలవంతి=ఫలములుగల;వనానిచ=వనములను; పరిగృహ్య=గ్రహించి;ఇమం=ఈ; బలౌఘం=సేనాసమూహమును ; సంవిభజ్య=చక్కఁగా నేర్పఱచి; వ్యూహ్య=వ్యూహంబులు గాఁదీర్చి;తిష్ఠేమ=ఉందము.

లక్ష్మణుఁడా!మనము, చల్లనిజలంబును మంచిఫలంబులతోఁగూడిన వనంబులుంగల ప్రదేశంబుఁజేరి, సైన్యంబులఁ జక్కఁగావిభజించివ్యూహంబులుగాఁదీర్చుకొనియుందము.

అని, తాత్పర్యము.

లోకక్షయకరం భీమం భయం పశ్యా మ్యుపస్థితమ్
నిబర్హణం ప్రవీరాణా మృక్షవానర రక్షసామ్. ౧౨

టీక॥ లోకక్షయకరం= లోకనాశమును జేయునదియు; భీమం = భయంకరమయినదియునగు; ప్రవీరాణాం = మిక్కిలియువీరులగు ; ఋక్షవానరరక్షసాం = ఎలుఁగుగొడ్డులయొక్కయు వానరుల యొక్కయు రాక్షసులయొక్కయు. నిబర్హణం=వధమను ; భయం=భయమును; ఉపస్థితం=సమీపించినదానిఁగా ; పశ్యామి = చూచుచున్నాను.

లోకనాశకరంబును భయంకరంబునునగుభయంబొకటివాటిల్లి, ఋక్షవానరవీరులును రాక్షసవీరులును బెకరిం దుగ్రహతులగుదురనితోఁచుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

వాతాశ్చ పరుషా వాంతి కంపతేచ వసుంధరా
పర్వతాగ్రాణి వేపంతే పతంతి ధరణీరుహాః. ౧౩

టీక॥ వాతాశ్చ=వాయువులును; పరుషాః=కఠినములుగా; వాంతి=వీచుచున్నవి. వసుంధరాచ=భూమియు; కంపతే=వడఁకుచున్నది. పర్వతాగ్రాణి=పర్వతశిఖరంబులు; వేపంతే=వడఁకుచున్నవి. ధరణీరుహాః=వృక్షములు; పతంతి=పడుచున్నవి.

వాయువులు పరుషముగా వీచుచున్నవి; భూమికదలుచున్నది; పర్వతశిఖరంబులు వడంకుచున్నవి; వృక్షంబులువిఱిగి పడుచున్నవి.

అని, తాత్పర్యము.

మేఘాః క్రవ్యాదసంకాశాః పరుషాః పరుషస్వనాః
క్రూరాః క్రూరం ప్రవర్షంతి మిశ్రం శోణితబిందుభిః. ౧౪

టీక॥ మేఘాః=మేఘములు; క్రవ్యాదసంకాశాః=మాంసభక్షకములగు డేగ మొదలగుపక్షులతోసమానములయి; పరుషాః=కఠినములయిన; పరుషస్వనాః=భయంకరమయిన ధ్వనిగలవై; క్రూరాః=భయంకరములయి; క్రూరం=భయంకరముగా; శోణితబిందుభిః=నెత్తురుబిందువులతో; మిశ్రం=కలసినట్లుగా; ప్రవర్షంతి = కురియుచున్నవి.

మేఘములు, క్రూరపక్షులుంబోలెఁ జూపట్టుచు, భయంకరంబుగా గర్జించుచుభయంకరంబులయి, మహాభయసూచకంబగునట్లుగా, నెత్తురు బిందువులతోవానగురియుచున్నవి.

అని, తాత్పర్యము.

రక్తచందన సంకాశా సంధ్యాపరమదారుణా
జ్వలచ్చ నిపతత్యేత దాదిత్యా దగ్నిమండలమ్. ౧౫

టీక॥ సంధ్యా=సంధ్య; రక్తచందనసంకాశా= ఎఱ్ఱనిచందనముతోసమానమయి; పరమదారుణా= మిక్కిలియు భయంకరమయి; వర్తతే(అధ్యాహృతము)=ఉన్నది. ఆదిత్యాత్=సూర్యునివలన; ఏతత్=ఈ; జ్వలత్= మండుచున్న; అగ్నిమండలంచ=అగ్నిసమూహమును; నిపతతి=పడుచున్నది.

సంధ్య,ఎఱ్ఱనిచందనంబుంబోలెఁగ్రాలుచుమిక్కిలియుభయంకరంబయియున్నది; ఇదిగో,సూర్యమండలంబుననుండి,మండుచున్నయగ్నిఖండంబులు పడుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

ఆదిత్య మభివాశ్యంతి జనయంతో మహద్భయమ్
దీనా దీనస్వరా ఘోరా అప్రశస్తా మృగద్విజాః. ౧౭

టీక॥ అప్రశస్తా= మంచివికానివియు; ఘోరాః=భయంకరములునగు; మృగద్విజాః= మృగములునుపక్షులును; దీనాః=దీనములయి; దీనస్వరాః=దీనమయినధ్వనిగలవై; మహత్=అధికమయిన; భయం=భయమును; జనయంతః=కలిగించుచు; ఆదిత్యమభి=సూర్యునికెదురుగా ; వాశ్యంతి = అఱచుచున్నవి.

అమంగళకరంబులును భయంకరంబులునగుమృగపక్షులు, దీనంబులయి , మహాభయంబుగలుగఁజేయుచు , దీనస్వరంబున, సూర్యునకెదురునిలుచుండి యఱచుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

రజన్యా మప్రకాశశ్చ సంతాపయతి చంద్రమాః
కృష్ణరక్తాంశు పర్యంతో యథా లోకస్య సంక్షయే. ౧౮

టీక॥ రజన్యాం=రాత్రియందు;చంద్రమాః=చంద్రుఁడు;లోకస్య= లోకముయొక్క;సంక్షయే యథా= వినాశమునందువలె;అప్రకాశః= కాంతిలేనివాఁడై;కృష్ణరక్తాంశుపర్యంతః= నల్లనివియు నెఱ్ఱనివియునగుకిరణంబులు కొనలయందుఁగలవాఁడై;సంతాపయతి= తపింపఁజేయుచున్నాఁడు.

ప్రళయకాలమునందుంబోలె, రాత్రికాలంబునఁజంద్రుండుకాంతిహీనుండై,నలుపునెఱ్ఱదనంబునుకొనయందుఁగలవాఁడై, సంతాపంబు గలిగించుచు

స ౪౧

న్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

హ్రస్వో రూక్షో ప్రశస్తశ్చ పరివేష స్సులోహితః

టీక॥పరివేషః = గాలిగుడి; హ్రస్వః=కుఱుచదిగాను;అప్రశస్తశ్చ= అశుభకరముగాను;రూక్షః= భయంకరముగాను;సులోహితః=మిక్కిలియు నెఱ్ఱనిదిగాను; వర్తతే (అధ్యాహృతము)= ఉన్నది.

చంద్రునిపరివేషము, హ్రస్వముగా నుభయంకరముగాను రక్తవర్ణముగా నుజూపట్టుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

ఆదిత్య మండలే నీలం లక్ష్మ లక్ష్మణ దృశ్యతే. ౧౮

టీక॥లక్ష్మణ= లక్ష్మణుఁడా! ఆదిత్యమండలే=సూర్యమండలమునందు ; నీలం=నల్లని; లక్ష్మ=చిహ్నము;దృశ్యతే=చూడఁబడుచున్నది.

లక్ష్మణుఁడా! సూర్యమండలంబున నల్లనికలంకంబు కనుపట్టుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

దృశ్యంతే న యథావచ్చ నక్షత్రాణ్యభి వర్తతే
యుగాంతమివ లోకస్య పశ్య లక్ష్మణ శంసతి. ౧౯

టీక॥లక్ష్మణ=లక్ష్మణుఁడా! నక్షత్రాణిచ= నక్షత్రములును; యథావత్ =ఎప్పటియట్లు;నదృశ్యంతే=చూడఁబడవు.లోకస్య=లోకముయొక్క;యుగాంతం=ప్రలయమును; శంసతీవ=చెప్పుచున్నట్లు; అభివర్తతే=ఉన్నది. పశ్య=చూడుము.

లక్ష్మణుఁడా! నక్షత్రంబులునుమలినంబులయియున్నవి ; ఈదునిమిత్తంబులన్నియు,లోకవినాశంబుఁ దెల్పుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

కాకా శ్శ్యేనా స్తథా గృధ్రా నీచైః పరిపతంతిచ
శివాశ్చాప్య శివావాచః ప్రవదంతి మహాస్వనాః. ౨౦

టీక॥కాకాః=కాకులును; శ్యేనాః=డేగలును; తథా=అట్లు; గృధ్రాః=గద్దలును; నీచైః= నీచపక్షులతో; పరిపతంతిచ = చేరుచున్నవియు. శివాశ్చ శివాః=నక్కలును; మహాస్వనాః= గొప్ప ధ్వనిగలవై ; అశివాః=అమంగళకరములగు;వాచః=మాటలను;ప్రవదంతి=చెప్పుచున్నవి.

కాకులును డేగలును గద్దలును నీచపక్షులతోఁ జేరియున్నవి;నక్కలును, పేరెలుంగునను అమంగళధ్వనులు సేయుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

క్షిప్ర మద్య దురాధర్షాం లంకాం రావణపాలితామ్
అభియామ జవేనైవ సర్వతో హరిభి ర్వృతాః. ౨౧

టీక॥క్షిప్రం= శీఘ్రముగా; సర్వతః=అంతటను; హరిభిః=వానరులచేత;వృతాః=చుట్టఁబడినవారలమయి;అద్యైవ=ఇప్పుడె; జవేన= వేగముచేత; దురాధర్షాం= ఎదిరింపనలవిగానిదియు; రావణపాలితాం= రావణునిచేఁ బాలింపఁబడినదియు నగు; లంకాం=లంకాపురినిగూర్చి; అభియామ=పోవుదము.

ఇంక,మనము , సమస్తవానరులంగూడి,యిప్పుడె,దురాధర్షంబును రావణబాహురక్షితంబునగులంకాపురికిశీఘ్రంబునంబోవుదము.అని, రాముండు లక్ష్మణునితోఁ జెప్పెను.

అని,తాత్పర్యము.

ఇత్యేవం సంవదన్ వీరో లక్ష్మణం లక్ష్మణాగ్రజః
తస్మా దవాతర చ్ఛీఘ్రం పర్వతాగ్రా న్మహాబలః. ౨౨

టీక॥మహాబలః= అధికమయినబలముగల;లక్ష్మణాగ్రజః= లక్ష్మణునియన్నయగు;వీరః= పరాక్రమశాలియయిన రాముండు;ఇతి=అని;ఏవం=ఇట్లు; లక్ష్మణం=లక్ష్మణుని గూర్చి ; సంవదన్ =చెప్పుచు;శీఘ్రం=శీఘ్రముగా;తస్మాత్ =ఆ;పర్వతాగ్రాత్ =పర్వత శిఖరమునుండి;అవాతరత్ =దిగెను.

అట్లు మహాబలుండును లక్ష్మణుని యన్నయునగు రాముండు , లక్ష్మణుని

తోఁజెప్పుడు, శీఘ్రంబున, నాపర్వతశిఖరంబుననుండి, దిగెను.

అని, తాత్పర్యము.

అవతీర్యచ ధర్మాత్మా తస్మాచ్ఛైలా త్స రాఘవః
పరైః పరమదుర్ధర్షం దదర్శ బల మాత్మనః. ౨౩

టీక॥ధర్మాత్మా=ధర్మస్వభావుఁడగు; సః=ఆ; రాఘవః=రాముఁడు; తస్మాత్=ఆ; శైలాత్=పర్వతముననుండి; అవతీర్యచ=డిగ్గియు; పరైః=శత్రువులచేత; పరమదుర్ధర్షం=ఎంతమాత్రము నెదిరింపనలవిగానట్టి; ఆత్మనః=తనయొక్క; బలం=సైన్యమును; దదర్శ= చూచెను.

ధర్మాత్ముఁడగు నా రాముండు, ఆపర్వతశిఖరంబుననుండిదిగి శత్రువుల కుదుర్ధర్షంబయి వెలయుచున్న తన వానరసైన్యముఁ జూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

సన్నహ్యాతు ససుగ్రీవః కపిరాజ బలం మహత్
కాలజ్ఞో రాఘవః కాలే సంయుగా యాభ్యచోదయత్. ౨౪

టీక॥కాలజ్ఞః=కాలముఁదెలిసిన; రాఘవః=రాముఁడు; ససుగ్రీవః=సుగ్రీవునితోఁగూడినవాఁడై; మహత్= గొప్పదియగు; కపిరాజబలం = వానరరాజుండగుసుగ్రీవుని సేనను; సన్నహ్యతు= ప్రోత్సాహపఱచియు; కాలే=యుక్త కాలమునందు; సంయుగాయ=యుద్ధముకొఱకు; అభ్యచోదయత్ = ప్రేరేంచెను.

ఏదియేకాలంబునం జేయవలయునోయావివరంబునంతయుంజక్కఁగాఁదెలిసినట్టి రాముండు, సుగ్రీవునితోఁగూడ, నవ్వానర సేననంతయుంబ్రోత్సాహపఱచి, యుక్తకాలంబున, యుద్ధంబునకాజ్ఞాపించెను. అని, తాత్పర్యము.

తతః కాలే మహాబాహు ర్బలేవ మహతావృతః
ప్రస్థితః పురతోధన్వీ లంకా మభిముఖః పురీమ్. ౨౫

టీక॥తతః=అంత; కాలే= ప్రాతః కాలమునందు; మహాబాహుః= పెద్దచేతులుగల; ధన్వీ=గొప్పధనుస్సుగల రాముండు; మహాత్మా=గొప్పదగు; బలేన= సైన్యముచేత; వృతః= చుట్టంబడినవాండై; లంకాం=లంకయను; పురీం= పట్టణమునుగూర్చి; పురతః=ముందఱ; ప్రస్థితః=బయలుదేఱెను.

అంతఁ బ్రాతఃకాలంబున, మహాబాహుండగు రాముండు, ధనుర్ధరుండై, యసంఖ్యసైన్యంబు వెంబడింప, లంకానగరాభిముఖుండై, పోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

తం విభీషణసుగ్రీవౌ హనుమా న్జాంబవా న్నళః
ఋక్షరాజ స్తథా నీలో లక్ష్మణశ్చా న్వయు స్తదా. ౨౮

టీక॥తదా=అప్పుడు; తం = ఆరాముని; విభీషణసుగ్రీవౌ= విభీషణుండునుసుగ్రీవుండును; హనుమాన్= హనుమంతుండును; జాంబవాన్=జాంబవంతుండును; నలః = నలుండును; తథా=అట్లు; ఋక్షరాజః = సుషేణుండును; నీలః=నీలుండును; లక్ష్మణశ్చ= లక్ష్మణుండును; అన్వయుః= వెంబడించిరి.

అప్పుడు, విభీషణుండును, సుగ్రీవుండును హనుమంతుండును జాంబవంతుండును నలుండును సుషేణుండును నీలుండును, లక్ష్మణుండును, రాముని వెంబడించిపోయిరి. అని, తాత్పర్యము,

తతః పశ్చా త్సుమహతీ పృతనార్క్ష వనౌకసాం
ప్రచ్ఛాద్య మహతీం భూమి మనుయాతి స్మ రాఘవమ్. ౨౭

టీక॥తతఃపశ్చాత్=అటుపిమ్మట; సుమహతీ=మిక్కిలియుగొప్పదగు; ఋక్షవనౌకసాం= ఎలుఁగుగోడ్డులయొక్కయు వానరులయొక్కయు; పృతనా=సేన; మహతీం=అధికమయిన; భూమిం=భూమిని; ప్రచ్ఛాద్య=కప్పి; రాఘవం=రాముని; అనుయాతిస్మ = వెంబడించినది.

అంత, ననంతంబగుఋక్షవానరసేన, యతివిస్తీర్ణంబుగాభూమినాచ్ఛాదించి, రాముని వెంబడించిపోయినది.

అని, తాత్పర్యము.

శైలశృంగాణి శతశః ప్రవృద్ధాంశ్చ మహీరుహాన్
జగృహుః కుంజరప్రఖ్యా వానరాః పరవారణాః. ౨౮

టీక॥ కుంజరప్రఖ్యాః = ఏనుంగులతోసమానులును; పరవారణాః = శత్రువులనడ్డగించువారలునగు; వానరాః = వానరులు; శతశః = నూఱులునూఱులుగా; శైలశృంగాణి = పర్వతశిఖరములను; ప్రవృద్ధాన్ = మిక్కిలియెదిగిన; మహీరుహాంశ్చ = వృక్షములను; జగృహుః = పట్టుకొనిరి.

ఏనుంగులంతటిదేహంబుగలవారలు నుశత్రువులవారింపంజాలినవారలునగు వానరులు, వేలకొలందిపర్వతశిఖరంబులనుగొప్పవృక్షంబులనుధరించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తౌతు దీర్ఘేణ కాలేన భ్రాతరౌ రామలక్ష్మణౌ
రావణస్య పురీం లంకా మాసేదతు రరిందమౌ. ౨౯

టీక॥ అరిందమౌ = శత్రువులనడఁగఁదొక్కఁగలట్టి; భ్రాతరౌ = తోఁబుట్టువులగు; తౌ = ఆ; రామలక్ష్మణౌతు = రామలక్ష్మణులును; దీర్ఘేణ = నిడుపైన; కాలేన = కాలముచేత; రావణస్య = రావణునియొక్క; పురీం = పట్టణమయిన; లంకాం = లంకను; ఆసేదతుః = పొందిరి.

శత్రువులనడఁగఁద్రొక్కఁజాలినట్టియారామలక్ష్మణులు, అట్లు, సేనాసహితులయిపోవుచు, దీర్ఘకాలంబునను, రావణునిలంకాపురింజేరిరి.

అని, తాత్పర్యము.

పతాకమాలినీం రమ్యా ముద్యానవరశోభితామ్
చిత్రవప్రాం సుదుష్ప్రాపా ముచ్చైఃప్రాకారతోరణామ్. ౩౦
తాం సురైరపి దుర్ధర్షాం రామ వాక్య ప్రచోదితాః
యథానివేశం సంపీడ్య న్యవిశంత వనౌకసః. ౩౧

టీక॥ వనౌకసః = వానరులు; రామవాక్యప్రచోదితాః = రామునిమాటచేఁ బ్రేరింపఁబడినవారలయి; పతాకమాలినీం = ధ్వజములయొక్క పఙ్క్తి గలది

యు;రమ్యాం=రమణీయమును;ఉద్యానవరశోభితాం=ఉద్యానశ్రేష్ఠములచేఁ బ్రకాశించుచున్నదియు; చిత్రవప్రాం=నానావిధమయినకోటగలదియు;సుదుష్ప్రాపాం=పొందఁగూడనిదియు;ఉచ్ఛ్రితప్రాకారతోరణాం=ఉన్నతములయినప్రాకారములును బహిర్ద్వారములునుగలదియు;సురైరపి=దేవతలచే నైనను;దుర్ధర్షాం=ఎదిరింపనలవి గానిదియునగు;తాం=ఆలంకాపురిని ; యథానివేశం= తమతమస్థానముల నతిక్రమింపక;సంపీడ్య=పీడించి; న్యవిశంత= విడిసిరి.

అంతనావానరులు, రామునియాజ్ఞం జేసి,ధ్వజసమూహాలంకృతంబును, రమణీయంబునుఉద్యానవనంబుల నొప్పుచున్నదియునానావిధమయిన కోటగలదియు,శత్రువులకుఁ బొందఁగూడ నిదియు,ఉన్నతప్రాకారతోరణంబులు గలదియు, దేవతలకేనియెదిరింపనలవిగానిదియునగునాలంకాపురిని , దమతమస్థానంబులనిరోధించి,విడిసిరి.

అని, తాత్పర్యము.

లంకాయా స్తూత్తరద్వారం శైలశృంగ మివోన్నతమ్
రామ స్సహానుజో ధన్వీ జుగోపచ రురోధచ. ౩౨

టీక॥ధన్వీ=గొప్పధనస్సుగల; రామః=రాముండు; సహానుజః=తమ్మునితోఁగూడినవాఁడై ; శైలశృంగ మివ (స్థితం)=పర్వతశిఖరమువలెనున్న; ఉన్నతం= పొడవయిన; లంకాయాః=లంకయొక్క; ఉత్తరద్వారంతు = ఉత్తరద్వాకిలిని; జుగోపచ= రక్షించెను;రురోధచ=అడ్డగించెను.

రాముండునులక్ష్మణసహితుండై , పర్వత శిఖరముం బోలె నత్యున్నతంబయినలంకాపురి యుత్తర ద్వారంబును, నిరోధించెను. అని, తాత్పర్యము.

లంకా ముపనివిష్టశ్చ రామో దశరథాత్మజః
లక్ష్మణానుచరో వీరః పురీం రావణ పాలితామ్. ౩౩
ఉత్తరద్వార మాసాద్య యత్ర తిష్ఠతి రావణః

టీక॥ వీరః=పరాక్రమశాలియు; లక్ష్మణానుచరః = లక్ష్మణుఁడు వెంబ

డించువాఁడుగాఁగలవాఁడును ; దశర ...త్మజః= దశరథమహారాజుకొడుకు ...; రామః=రాముండు; యత్ర=ఎ... రావణః=రావణుఁడు; తిష్ఠతి= ఉన్నాఁడో; తత్ (అధ్యాహృతము)= అ; ఉత్తరద్వారం=ఉత్తరప్రవాకిలిని; ఆసాద్య=పొంది; రావణపాలితాం= రావణునిచేఁబాలింపఁబడిన; లంకాం= లంకయను; పురీం=పట్టణమును ;ఉపని విష్టశ్చ=సమీపించివిడిసెను.

పరాక్రమవంతుండును దశరథ మహారాజుపుత్రుండునగు రాముండు లక్ష్మణసహితుండై, రావణుండెచ్చట నున్నాఁడో, అట్టిలంకాపురి యుత్తర ద్వారంబుననెనిరోధించియుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

నాన్యో రామాద్ధి తద్ద్వారం సమర్థః పరిరక్షితుమ్. ౩౪
రావణాధిష్ఠితం భీమం వరుణేనేవ సాగరమ్
సాయుధై రాక్షసై ర్భీమై రభిగుప్తం సమంతతః. ౩౫
లఘూనాం త్రాసజననం పాతాళమివ దానవైః

టీక॥ రావణాధిష్ఠితం=రావణునిచే నధిష్ఠింపఁబడినదియు; వరుణేన= వరుణునిచేత; అధిష్ఠితం (అధ్యాహృతము)=అధిష్ఠింపఁబడిన; సాగరమివ (స్థితం)=సముద్రమువలెనున్నదియు ; భీమం=భయంకరమయినదియు; సమంతతః=అంతటను; సాయుధైః= ఆయుధములతోఁగూడినవారలును; భీమైః= భయంకరులునగు; రాక్షసైః= రాక్షసులచేత; అభిగుప్తం=రక్షింపఁబడినదియు; దానవైః=దానవులచేత; అభిగుప్తం(అధ్యాహృతము)=రక్షింపఁబడిన ; పాతాళమివ(స్థితం)= పాతాళమువలెను న్నదియు; లఘూనాం=అల్పులకు; త్రాసజననం=భయమును బుట్టించునదియు నగు; తత్=ఆ; ద్వారం= ఉత్తరద్వారమును; పరిరక్షితుం = రక్షించుటకు; రామాత్=రామునికన్న; అన్యః= ఇతరుఁడు; నసమర్థోహి= సమర్థుఁడు గాఁడుగదా!

సాక్షాద్రావణాధిష్ఠితంబును వరుణాధిష్ఠితంబగుసముద్రంబువలె నున్నదియు, భయంకరాకారంబును, భయంకరాకారులును ఆయుధధారులునగు రాక్షసులచేసురక్షితంబును దానవరక్షితంబగు పాతాళంబువలెనున్నదియు,

నల్పులకుభయంకరంబునగు , నాయుత్తరద్వారంబు నిరోధించుటకు , రాముండుదక్క-మఱి యెవ్వండును సమర్థుండుగాండు.అని,తాత్పర్యము.

విన్యస్తాని చ యోధానాం బహూని వివిధానిచ. ౩౬
దదర్శా యుధజాలాని తత్రైవ కవచానిచ

టీక॥ రామః(అధ్యాహృతము) = రాముండు; తత్రైవ=అచ్చటనె; విన్యస్తాని=ఉంచఁబడిన; యోధానాం= భటులయొక్క; బహూని= అనేకములును; వివిధానిచ=నానావిధము లనగు; ఆయుధజాలానిచ = ఆయుధసమూహములను; కవచానిచ=కవచములను; దదర్శ=చూచెను.

రాముండాయుత్తరద్వారంబున , రాక్షసయోధులుంచుకొనిన, నానావిధంబులగు పెక్కు-యుధసమూహములను గవచంబులనుంజూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

పూర్వంతు ద్వారమాసాద్య నీలో హరిచమూపతిః. ౩౭
అతిష్ఠ త్సహమైందేన ద్వివిదేనచ వీర్యవాన్

టీక॥ వీర్యవాన్= అధికమయినపరాక్రమముగల; హరిచమూపతిః=వానరసేనానాయకుండగు; నీలః= నీలుండు; పూర్వం= తూర్పుదిక్కు-ననుండునట్టి; ద్వారంతు=వాకిలినే; ఆసాద్య = పొంది; మైందేన= మైందునితోను; ద్వివిదేనచ సహ=ద్వివిదునితోనుంగూడ ; అతిష్ఠత్=ఉండెను.

పరాక్రమవంతుండగువానరసేనానాయకుండునీలుండు, పూర్వద్వారంబున, మైందద్వివిదసహితుండై, నిలిచియుండెను.అని,తాత్పర్యము.

అంగదో దక్షిణ ద్వారం జగ్రాహ సుమహాబలః. ౩౮
ఋషభేణ గవాక్షేణ గజేన గవయేనచ

టీక॥ సుమహాబలః= మిక్కి-లియధికమయినబలముగల; అంగదః=అంగదుండు; ఋషభేణ=ఋషభునితోను ; గవాక్షేణ=గవాక్షునితోను ; గజేన—

గజునితోను; గవయేనచ = గవయునితోను; సహితః=కూడినవాఁడై; దక్షిణద్వారం=దక్షిణపువాకిలిని;జగ్రాహ=గ్రహించెను.

మహాబలుండగునంగదుండు, ఋషభగవాక్షులను, గజగవయులనుంగూడి, దక్షిణద్వారంబున గాఁవలియుండెను. అని, తాత్పర్యము.

హనూమాన్ పశ్చిమద్వారం రరక్ష బలవాన్ కపిః. ౩౯
ప్రమాథి ప్రఘసాభ్యాంచ వీరై రన్యైశ్చ సంగతః

టీక॥బలవాన్ = అధికమయినబలముగల;హనుమాన్= హనుమంతుఁడను;కపిః=వానరుఁడు;ప్రమాథిప్రఘసాభ్యాంచ=ప్రమాథితోను ప్రఘసునితోను; అన్యైః=ఇతరులయిన;వీరైశ్చ=వానరవీరులతోను;సంగతః = కూడినవాఁడై;పశ్చిమద్వారం= పడమటివాకిలిని; రరక్ష=రక్షించెను.

బలవంతుండగుహనుమంతుండు,ప్రమాథిప్రఘసులు మున్నగువానర వీరులతోఁగూడి,పడమటివాకిలినిరక్షించుచుండెను, అని, తాత్పర్యము.

మధ్యమే చ స్వయం గుల్మే సుగ్రీవ స్సమతిష్ఠత. ౪౦
సహసర్వై ర్హరిశ్రేష్ఠై స్సుపర్ణశ్వసనోపమైః

టీక॥సుగ్రీవః= సుగ్రీవుఁడు ; స్వయం= తాను;సుపర్ణశ్వసనోపమైః= గరుత్మంతునితోనువాయువుతోనుంబోలిన-గల;హరిశ్రేష్ఠైః= వానరశ్రేష్ఠులతో;సర్వైస్సహ= అందఱితోనుంగూడ;మధ్యమే=నడుమనుండునట్టి;గుల్మే = సేనాభాగమునందు; సమతిష్ఠత=ఉండెను.

సుగ్రీవుండు,గరుడానిల సమానులగువానరశ్రేష్ఠులంగూడి, బలవంతులగు రావణేంద్రజిత్తులతోఁబోరు, రామహనుమంతుల కిర్వురకును గాకాక్షిన్యాయంబున సాహాయ్యంబు గావించుటకై, యుత్తరపశ్చిమద్వారంబులనడుమనుండెను. అని, తాత్పర్యము.

వానరాణాంతు షట్త్రింశ త్కోట్యః ప్రఖ్యాతయూథపాః. ౪౧

నిపీడ్యోపనివిష్టాశ్చ సుగ్రీవో యత్ర వానరః

టీక॥యత్ర=ఎచ్చట; సుగ్రీవః=సుగ్రీవుఁడను; వానరః=వానరుఁడు; అవతిష్ఠత (అధ్యాహృతము)=ఉండెనో; తత్ర(అధ్యాహృతము)=అచ్చట; ప్రఖ్యాతయూథపాః=ప్రసిద్ధులగు యూథపతులుగల; వానరాణాం= వానరులయొక్క; షట్త్రింశత్కోట్యస్తు=ముప్పదియాఱుకోటులుమాత్రము ; నిపీడ్య=పీడించి; ఉపనివిష్టాశ్చ = విడిసినవియు.

సుప్రసిద్ధులగు యూథపతులతోఁ గూడిన,ముప్పదియాఱుకోటులు వానరులు, లంకాపురినిరోధించి,సుగ్రీవుండున్నస్థలంబుననుండిరి.

అని, తాత్పర్యము

శాసనేనతు రామస్య లక్ష్మణ స్సవిభీషణః. ౪౨
ద్వారేద్వారే హరీణాంతు కోటింకోటిం న్యవేశయత్

టీక॥రామస్య=రామునియొక్క ; శాసనేనతు=ఆజ్ఞ చేతనే;సవిభీషణః=విభీషణునితోఁగూడిన; లక్ష్మణః=లక్ష్మణుఁడు; ద్వారేద్వారే=ప్రతిద్వారమునందు; హరీణాం=వానరులయొక్క ; కోటింకోటింతు = కోటినికోటినిమాత్రము; న్యవేశయత్ =ఉంచెను.

రామునియానతిఁజేసి , లక్ష్మణుండునువిభీషణుఁడును, ప్రతిద్వారంబునను, గోటికోటివానరులవంతుననిలిపిరి.

అని, తాత్పర్యము.

పశ్చిమేనతు రామస్య సుగ్రీవ స్సహ జాంబవాన్. ౪౩
అదూరా న్మధ్యమే గుల్మే తస్థౌ బహు బలానుగః

టీక॥రామస్య=రామునియొక్క;పశ్చిమేనతు=పశ్చిమపార్శ్వముననే; అదూరాత్=సమీపమున;మధ్యమే= నడిమిదైన;గుల్మే= సేనాప్రదేశమునందు; సహజాంబవాన్-జాంబవంతునితోఁగూడిన;సుగ్రీవః-సుగ్రీవుఁడు;బహుబలానుగః=అధికమయినసైన్యము వెంబడించుచు నడిగాఁగలవాఁడై;తస్థౌ=ఉండెను.

రామునకుఁ బశ్చిమపార్శ్వంబున, సమీపంబుననై, సుగ్రీవుండు జాంబవంతుంగూడి, బహుసైన్యసహితుండై, మధ్యగుల్మంబుననుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

తేతు వానరశార్దూలా శ్శార్దూలా ఇవ దంష్ట్రిణః. ౪౪
గృహీత్వా ద్రుమశైలాగ్రాన్ హృష్టాయుద్ధాయతస్థిరే

టీక॥దంష్ట్రిణః=కోఱలుగల; శార్దూలా ఇవ(స్థితాః)=పెద్దపులులువలెనున్న; తే=ఆ; వానరశార్దూలాస్తు=వానరశ్రేష్ఠులును; హృష్టాః=సంతసించినవారలయి; ద్రుమశైలాగ్రాన్ (ద్రుమశైలాగ్రాణి)=వృక్షములనుబర్వతశిఖరములను; గృహీత్వా=పట్టుకొని; యుద్ధాయ=యుద్ధముకొఱకు; తస్థిరే=ఉండిరి.

ఆవానరశ్రేష్ఠులు, పెద్దపులులుంబోలె, వృక్షంబులనుబర్వతశిఖరంబులనుంబట్టుకొని, పరమసంతోషంబునయుద్ధంబునకుఁగాచియుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

సర్వే వికృతలాంగూలా స్సర్వే దంష్ట్రానఖాయుధాః. ౪౫
సర్వే వికృతచిత్రాంగా స్సర్వేచ వికృతాననాః

టీక॥ తే(అధ్యాహృతము)=ఆవానరులు; సర్వే=అందఱును; వికృతలాంగూలాః=పైకెత్తఁబడిన తోఁకలుగలవారలును; సర్వే=అందఱును; దంష్ట్రానఖాయుధాః= దంతములును నఖములునెయాయుధములుగాఁ గలవారలును; సర్వే=అందఱును ; వికృతచిత్రాంగాః= కోపవికారముచే నానావర్ణములయినయవయవము[illegible] గలవారలును; సర్వే=అందఱును ; వికృతాననాశ్చ=వికారమునొందిన ముఖములు గలవారలునుగా ; అవతస్థుః (అధ్యాహృతము)=ఉండిరి.

ఆవానరులుఅందఱును దోఁకలంబైకినెత్తుకొని యుండువారలును అందఱును దంతనఖంబులెయాయుధంబులుగాఁ గలవారలుగాను అందఱును గోపవికారంబున నానావర్ణములయినయవయవములుగలవారలుగాను అందఱును వికృతంబులగు ముఖములుగలవారలుగాను,ఉండిరి. అని, తాత్పర్యము.

దశనాగబలాః కేచి త్కేచి ద్దశగుణోత్తరాః. ౪౬
కేచి న్నాగసహస్రస్య బభూవు స్తుల్యవిక్రమాః

టీక॥ కేచిత్=కొందఱువానరులు; దశనాగబలాః = పదియేనుంగులబలముగలవారలును; కేచిత్=కొందఱు; దశగుణోత్తరాః=పదియంతలచేనధికులును, నూఱేనుంగులబలముగలవారలుననుట; కేచిత్=కొందఱు; నాగసహస్రస్య=ఏనుంగులవేయింటికి; తుల్యవిక్రమాః= సమానమయినపరాక్రమముగలవారలునుగా; బభూవుః=ఉండిరి.

ఆవానరులలోఁగొందఱు పదియేనుంగులబలముగలవారలును గొందఱు నూఱేనుంగులబలము గలవారలును, గొందఱు వేయేనుంగుల బలము గలవారలునుగానుండిరి. అని. తాత్పర్యము.

సంతిచౌఘ బలాః కేచి త్కేచి చ్ఛత గుణోత్తరాః. ౪౭
అప్రమేయ బలాశ్చాన్యే తత్రాస న్హరియూథపాః

టీక॥తత్ర=అచ్చట; కేచిత్=కొందఱు; హరియూథపాః= వానరయూథపులు; ఓఘబలాః= ఒఘసంఖ్యగల యేనుంగులబలముగలవారలు; సంతి = ఉన్నారు. కేచిత్=కొందఱు; శతగుణోత్తరాః=అందుకునూఱింతలచే నధికులుగాను; అన్యే=ఇతరులు; అప్రమేయబలాశ్చ=కొలఁదిలేనిబలము గలవారలుగాను; ఆసన్=ఉండిరి.

అవ్వానరసేనయందు, కొందఱువానరవీరులు, ఓఘసంఖ్యాకములగు నేనుంగులబలముగలవారలుగాను, గొందఱందుకునూఱింతలు బలముగలవారలును గొందఱప్రమేయంబగుబలముగలవారలుగానుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

అద్భుతశ్చ విచిత్రశ్చ తేషా మాసీ త్సమాగమః. ౪౮
తత్ర వానరసైన్యానాం శలభానా మివోద్యమః

టీక॥ తత్ర=అచ్చట; వానరసైన్యానాం=వానరసైనికులయొక్క; సమాగమః=కూడిక; శలభానాం= మిడుతలయొక్క; ఉద్యమఇవ= ప్రయత్నమువ

తే; అద్భుతశ్చ=ఆశ్చర్యకరము గాను; విచిత్రశ్చ=నానావిధము గాను; ఆసీత్= ఉండెను.

అచ్చట, నవ్వానరసైనికులు , ఒక గుంపుగానుండుట , మిడుతలుగుంపుగట్టినట్లు, ఆశ్చర్యకరముగానువిచిత్రము గాను ఉండినది.

అని, తాత్పర్యము.

పరిపూర్ణ మివాకాశం సంఛన్నేవచ మేదినీ. ౪౯
లంకా ముపనివిష్టైశ్చ సంపతద్భిశ్చ వానరైః

టీక॥ లంకాం = లంకను; ఉపనివిష్టైః=సమీపించివిడిసినవారలును; సంపతద్భిశ్చ=వచ్చుచున్నవారలునగు; వానరైః=వానరులచేత; ఆకాశం= ఆకసము; పరిపూర్ణమివ(స్థితం) =నిండినట్లుండినది. మేదినీచ = భూమియు ; సంఛన్నేవ(స్థితా) = కప్పఁబడినట్లుండినది.

లంకచుట్టునువిడిసియున్న వారలునువిడియనే తెంచుచున్న వారలునగున వ్వానరులచేత, భూమ్యాకాశంబులు రెండును, నిండినట్లుండినవి.

అని, తాత్పర్యము.

శతం శత సహస్రాణాం పృథగృక్ష వనౌకసాం. ౫౦
లంకా ద్వారా ణ్యుపాజగ్ము రన్యేయోద్ధుం సమంతతః

టీక॥పృథక్=వేఱు గా; ఋక్షవనౌకసాం=ఎలుఁగుగొడ్డుల యొక్కయు వానరులయొక్కయు ; శతసహస్రాణాం= లక్షలయొక్క;శతం=నూఱు; లంకాద్వారాణి = లంకాద్వారములను;ఉపాజగామ (అధ్యాహృతము)= పొందినది. అన్యే=ఇతరులు; యోద్ధుం= పోరుటకు; సమంతతః=అంతటను ; ఉపాజగ్ముః=పొందిరి.

మునుపుంచిన సైన్యముగాక, కోటి ఋక్షవానరులు, ప్రతిలంకాద్వారంబునందునుంజేరియుండిరి; మఱియునితరులు, అచ్చటచ్చటివారల సాహాయ్యమునకై, యంతటనుంగాచియుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఆవృతస్స గిరి స్సర్వై స్తైస్సమంతా త్ప్లవంగమైః. ౫౧

టీక। సః=ఆ; గిరిః=త్రికూటపర్వతము; సమంతాత్=అంతటను; తైః= ఆ; ప్లవంగమైః=వానరులచేత; ఆవృతః=కప్పఁబడినది.

ఆవానరులచే, నాత్రికూటపర్వత మంతయు నాచ్ఛాదితమయియుండినది. అని, తాత్పర్యము.

అయుతానాం సహస్రంచ పురీంతామభ్యవర్తత

టీక॥ అయుతానాం= పదివేలయొక్క; సహస్రంచ=వేయియు; తాం=ఆ; పురీం=లంకాపురిని; అభ్యవర్తత=చుట్టియుండినది.

మఱియు, కోటివానరులు, లంకాపురిచుట్టుంబరివేష్టించియుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

వానరై ర్బలవద్భిశ్చ బభూవ ద్రుమపాణిభిః. ౫౨
సంవృతా సర్వతో లంకా దుష్ప్రవేశాపి వాయునా

టీక॥ లంకా=లంకాపురి; సర్వతః= అంతటను; బలవద్భిశ్చ=అధికమయిన బలముగలవారలును; ద్రుమపాణిభిః= వృక్షములు చేతులందుఁగలవారలునగు; వానరైః=వానరులచేత; సంవృతా= చుట్టఁబడినదై; వాయునాపి=వాయువుచేతఁగూడ; దుష్ప్రవేశా=ప్రవేశింపసలవిగానిది; బభూవ=అయినది.

అట్లు, బలవంతులగు వానరులు వృక్షహస్తులయి లంకాపురిచుట్టును ముట్టడించుటవలన, వాయువునకేనియు నా లంకాపురిం బ్రవేశింప నలవిగాకుండినది. అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసా విస్మయం జగ్ము స్సహసాభి నిపీడితాః. ౫౩
వానరై ర్మేఘసంకాశై శ్శక్రతుల్య పరాక్రమైః

టీక॥ రాక్షసాః=రాక్షసులు; శక్రతుల్యపరాక్రమైః = దేవేంద్రుని పరా

క్రమముతో సమానమయిన పరాక్రమముగలవారలును ; మేఘసంకాశైః = మేఘముతో సమానులునగు; వానరైః= వానరులచేత; సహసా=శీఘ్రమున ; అభినిపీడితాః = పీడింపఁబడినవారలయి; విస్మయం=ఆశ్చర్యమును; జగ్ముః= పొందిరి,

అట్లు, మేఘంబులంతటి దేహములుగలవారలును దేవేంద్రునంతటి పరాక్రమంబుగలవారలునగు వానరులు, అతి శీఘ్రంబునవచ్చిముట్టడించినందుకు, రాక్షసులాశ్చర్యంబునొందిరి. అని, తా.

మహాన్ శబ్దో భవత్తత్ర బలౌఘస్యాభి వర్తతః. ౫౪
సాగరస్యేవ భిన్నస్య యథాస్యా త్సలిలస్వనః

టీక॥తత్ర=అచ్చట; భిన్నస్య=తెంచుకొనిన; సాగరస్యేవ=సముద్రముయొక్కవలె; అభివర్తతః (అభివర్తమానస్య)=వచ్చుచున్న; బలౌఘస్య=సేనా సమూహముయొక్క; సలిలస్వనః=జలధ్వని; యథా=ఎట్లు; స్యాత్=అగునో; తథా(అధ్యాహృతము)=అట్లు; మహాన్=గొప్పదగు; శబ్దః=ధ్వని; అభవత్=కలిగినది.

అప్పుడచ్చట, అవ్వానరసేన వచ్చుచుండఁగా, సముద్రంబు తెంచుకొని ప్రవహించునప్పుడుంబోలె మహాధ్వనిగలిగినది. అని, తాత్పర్యము.

తేన శబ్దేన మహతా సప్రాకారా సతోరణా. ౫౫
లంకా ప్రచలితా సర్వా సశైల వనకాననా

టీక॥మహతా=గొప్పదగు; తేన=ఆ; శబ్దేన=ధ్వనిచేత ; సప్రాకారా=ప్రాకారములతోఁగూడినదియు; సతోరణా=బహిర్ద్వారములతోఁ గూడినదియు; సశైలవనకాననా=పర్వతములతోను వనములతోను అడవులతోనుంగూడినదియునగు; లంకా=లంకాపురి ; సర్వా=అంతయు; ప్రచలితా = చలించినది.

ఆమహాధ్వనికి , లంకాపురియంతయుఁ, ప్రాకారతోరణపర్వతకానన సహితంబుగాఁజలించినది.

అని, తాత్పర్యము.

రామలక్ష్మణగుప్తా సా సుగ్రీవేణ చ వాహినీ. ౨౬
బభూవ దుర్ధర్షతరా సర్వైరపి సురాసురైః

టీక॥ రామలక్ష్మణగుప్తా= రామలక్ష్మణులచేరక్షింపఁబడినదియు; సుగ్రీవేణచ=సుగ్రీవునిచేతను; గుప్తా(అధ్యాహృతము)= రక్షింపఁబడినదియునగు; సా=ఆ; వాహినీ = సేన; సురాసురైః=దేవాసురులచేత; సర్వైరపి = అందఱిచేతను; దుర్ధర్షతరా= ఎంతమాత్రమెదిరింపనలవిగానిది; బభూవ=అయినది.

రామలక్ష్మణులచేతను సుగ్రీవునిచేతను రక్షింపఁబడుచున్నయీవానరసేన సమస్త దేవాసురులకేని దేఱిచూడనలవిగాకుండినది. అని, తాత్పర్యము.

రాఘవ స్సన్నివేశ్యైవ సైన్యం స్వం రక్షసాం వధే. ౨౭
సమ్మంత్ర్య మంత్రిభిస్సార్ధం నిశ్చిత్య చ పునఃపునః
ఆనంతర్య మభిప్రేప్సుః క్రమయోగార్థ తత్త్వవిత్. ౨౮
విభీషణస్యా నుమతే రాజధర్మ మనుస్మరన్
అంగదం వాలితనయం సమాహూయేద మబ్రవీత్. ౨౯

టీక॥ క్రమయోగార్థతత్త్వవిత్= క్రమముతోఁగూడిన సామాద్యుపాయములయాథార్థ్యముఁదెలిసినట్టి ; రాఘవః=రాముఁడు; రక్షసాం = రాక్షసులయొక్క; వధే = చంపుటనిమిత్తమయి; స్వం=తనదైన; సైన్యం = సేనను; సన్నివేశ్యైవ=విడిసినంతనే; ఆనంతర్యం=అవలఁజేయవలసినదాని ; అభిప్రేప్సుః=పొందఁగోరినవాఁడై ; మంత్రిభిస్సార్ధం = మంత్రులతోఁగూడ; సమ్మంత్ర్య=ఆలోచించి ; పునఃపునః= మాటిమాటికి; నిశ్చిత్యచ= నిశ్చయించియు; రాజధర్మం = రాజధర్మమును; అనుస్మరన్=తలంచుచు ; విభీషణస్య=విభీషణునియొక్క ; అనుమతే= అనుజ్ఞ కాఁగా; వాలితనయం = వాలికుమారుఁడగు; అంగదం= అంగదుని; సమాహూయ=పిలిచి; ఇదం = ఈ మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అవ్వేకాలంబునఁజేయవలసిన సామాద్యుపాయంబులక్రమంబు దెలిసినట్టి రాముఁడు , రాక్షసవధనిమిత్తము

యి, వానరసైన్యమంతయు యుక్తక్రమంబునవిడియనియమించి, యంతస నంతరకర్తవ్యంబుఁజేయఁగోరి, మంత్రులతోఁజకూడఁగానాలోచించి, నిశ్చయించి, రాజధర్మంబుదలంచి, విభీషణానుమతంబున, వాలిపుత్రుండగు నంగదుంబిలిచి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

గత్వా సౌమ్య దశగ్రీవం బ్రూహి మద్వచనా త్కపే
లంఘయిత్వా పురీం లంకాం భయం త్యక్త్వా గతవ్యథః. ౬౦

టీక॥ సౌమ్య= శాంతుండవగు; కపే=అంగదుఁడా! గతవ్యథః= పోయినశ్రమముగలవాఁడవై; భయం = భయమును; త్యక్త్వా=విడిచి;లంకాం= లంకయను; పురీం= పట్టణమును; లంఘయిత్వా= దాఁటి; దశగ్రీవం=రావణుని; గత్వా=పొంది; మద్వచనాత్= నామాటవలన; బ్రూహి= చెప్పుము.

శాంతుండవగునంగదుఁడా! నీవుగతశ్రముండవై భయంబువిడిచి, లంకాప్రాకారంబుదాఁటి, రావణునొద్దకుఁబోయి, నేనుజెప్పినట్టి ప్రకారంబునంజెప్పుము. అని, తాత్పర్యము.

భ్రష్టశ్రీక గతైశ్వర్య ముమూర్షో నష్టచేతన
ఋషీణాం దేవతానాంచ గంధర్వాప్సరసాం తథా. ౬౧
నాగానా మథ యక్షాణాం రాజ్ఞాంచ రజనీచర
యచ్చ పాపం కృతం మోహా దవలిప్తేన రాక్షస. ౬౨
నూన మద్య గతో దర్ప స్స్వయంభువరదానజః
యస్య దండధర స్తేహం దారాహరణకర్శితః. ౬౩
దండం ధారయమాణస్తు లంకాద్వారే వ్యవస్థితః

టీక॥భ్రష్టశ్రీక= నశించినసంపదగలవాఁడవు; గతైశ్వర్య=పోయినప్రభుత్వముగలవాఁడవు; ముమూర్షో = చావఁబోవువాఁడవు; నష్టచేతన= పోయినతెలివిగలవాఁడవునగు;రజనీచర = రాక్షసుఁడవగు; రాక్షస= రావణుఁడా! అవలిప్తేన= గర్వితుండవగు;త్వయా(అధ్యాహృతము)=నీచేత ; ఋ

షీణాం= ఋషులకును; దేవతానాం చ=దేవతలకును; తథా=అట్లు; గంధర్వాప్సరసాం=గంధర్వులకును అప్సరసలకును ; నాగానాం= సర్పములకును; అథ=మఱియు; యక్షాణాం=యక్షులకును; రాజ్ఞాంచ=రాజులకును ; మోహాత్=అజ్ఞానమువలన;యత్-ఏ; పాపంచ=పాపమును;కృతం= చేయఁబడినదో;తస్యకారణభూతః (అధ్యాహృతము)=దానికిఁగారణమయిన;స్వయంభువరదానజః= బ్రహ్మదేవునివరదానమువలనంగలిగిన;దర్పః = గర్వము;అద్య=ఇప్పుడు;గతః = పోయినది.నూనం=నిశ్చయము. యస్య = ఏ; తే= నీకు; దండధరః = శిక్షనుధరించునట్టి, శిక్షఁజేయునట్టియనుట ; అహం=నేను; దారాహారణకర్శితః= భార్యాపహారణముచేఁ గృశింపఁజేయఁబడినవాఁడనై;దండం = శిక్షను; ధారయమాణస్తు = చేయువాఁడనై యె;లంకాద్వారే = లంకానగరముయొక్క-వాకిలియందు;వ్యవస్థితః = ఉన్నానో.

నశించినసంపదగలవాఁడవు నష్టైశ్వర్యుండవు మరణంబునొందఁ బోవువాఁడవునష్టజ్ఞానుండవునగు రావణుఁడా!నీవు,గర్వంబున,ఋషులకును దేవతలకునుగంధర్వులకునుఅప్సరలకునునాగంబులకునుయక్షులకును రాజులకును, ఏమియపకారంబుగావించినావో, దానికంతయుంతయుఁగారణమయినబ్రహ్మవరగర్వమంతయునిప్పుడు నశించినది ; వాస్తవము;ఏలయన,దండధరుండనగు నేను,భార్యాపహరణకుపితుండనై, నిన్నుశిక్షించుటకు, లంకాద్వారంబునం గనిపెట్టియున్నానే!అని, తాత్పర్యము.

పదవీం దేవతానాంచ మహర్షీణాంచ రాక్షస. ౬౪
రాజర్షీణాంచ సర్వేషాం గమిష్యసి మయా హతః

టీక॥ రాక్షస=రావణుఁడా!త్వం (అధ్యాహృతము)=నీవు ; మయా = నాచేత;హతః=చంపఁబడినవాఁడవై ; దేవతానాంచ= దేవతలయొక్క-యు; మహర్షీణాంచ= మహర్షులయొక్క-యు; రాజర్షీణాంచ = రాజర్షులయొక్క-యు; సర్వేషాం = అందఱియొక్క-యు; పదవీం=లోకమును; గమిష్యసి=పొందఁగలవు.

రావణుఁడా! నీవునాచేహతుఁడ

వై, గతపాపుఁడవై, దేవతలునుమహర్షులును రాజమహర్షులునుం బొందులోకములుం బొందఁగలవు.

అని, తాత్పర్యము.

బలేన యేన వై సీతాం మాయయా రాక్షసాధమ. ౬౫
మా మతిక్రామయిత్వా త్వం హృతవాంస్త ద్విదర్శయ

టీక॥ రాక్షసాధమ = రాక్షసులలోనధముఁడవగు రావణుఁడా! త్వం= నీవు; యేన = ఏ; ("వై"అనునదిపాదపూరణార్థము) బలేన = బలముచేత; మాయయా=మాయచేత; మాం= నన్ను; అతిక్రామయిత్వా = అవలికిఁబోనిచ్చి; సీతాం = సీతాదేవిని; హృతవాన్=అపహరించితివో ; తత్=ఆబలమును; విదర్శయ=చూపుము.

రాక్షసాధముఁడవగు రావణుఁడా! నీవు, ఏబలంబున, మాయచేనన్ను మోసపుచ్చి, సీతనుహరించినావో, ఆబలమంతయునిప్పుడుచూపుము.

అని, తాత్పర్యము.

అరాక్షస మిమం లోకం కర్తాఽస్మి నిశితైశ్శరైః. ౬౬
నచే చ్ఛరణ మభ్యేషి మా ముపాదాయ మైథిలీమ్

టీక॥ త్వం=నీవు; మైథిలీం=సీతను; ఉపాదాయ=తీసికొనివచ్చి; మాం = నన్ను; శరణం=రక్షకునిఁగా ; నాభ్యేషి చేత్=పొందవేని ; నిశితైః= తీక్ష్ణములగు; శరైః = బాణములచేత; ఇమం=ఈ; లోకం=లోకమును; అరాక్షసం= రాక్షసుఁడులేనిదానిఁగా ; కర్తాఽస్మి=చేసెదను.

నీవు సీతనుదీసికొనివచ్చి సమర్పించి, నన్నుశరణుపొందవేని, కఱకుబాణంబులనీలోకంబునంతయునరాక్షసంబుగావించెదను. అని, తాత్పర్యము.

ధర్మాత్మా రక్షసాం శ్రేష్ఠ స్సంప్రాప్తోఽయం విభీషణః. ౬౭
లంకైశ్వర్యం ధ్రువం శ్రీమా నయం ప్రాప్నో త్యకంటకమ్

టీక॥ధర్మాత్మా = ధర్మస్వభావుండును; రక్షసాం=రాక్షసులలో; శ్రేష్ఠః=ఉత్తముఁడునగు; అయం=ఈ; విభీషణః=విభీషణుఁడు; సంప్రాప్తః =

పొందినాఁడు. శ్రీమాన్= కాంతిమంతుండగు;అయం=ఈతండు;అకంటకం=శత్రువులు లేని;లంకైశ్వర్యం= లంకాధిపత్యమును ; ప్రాప్తః=పొందినాఁడు: ధ్రువం=నిశ్చయము.

ధర్మస్వభావుండును రాక్షసశ్రేష్ఠుండునగు నీవిభీషణుఁడునన్ను శరణుచొచ్చినాఁడు; శ్రీమంతుండగు నీవిభీషణుఁడు,అకంటకంబగులంకాధిపత్యంబునొందఁగలఁడు;సందేహము లేదు.

అని, తాత్పర్యము.

నహి రాజ్య మధర్మేణ భోక్తుం క్షణమపి త్వయా। ౬౭
శక్యం మూర్ఖసహాయేన పాపేనా విదితాత్మనా

టీక॥ మూర్ఖసహాయేన= మూర్ఖులుసహాయులు గాఁగలవాఁడవును: అవిదితాత్మనా = తెలియఁబడనిమనస్సుగలవాఁడవును; పాపేన = పాపస్వభావుండవును;అధర్మేణ= ధర్మరహితుండవునగు;త్వయా = నీచేత; రాజ్యం=రాజ్యమును;భోక్తుం = భుజించుటకు; క్షణమపి = క్షణమయినను; నశక్యంహి=అలవిగాదుగదా!

మూర్ఖులను సహాయులుగానుంచుకొన్నవాఁడవు పాపిష్ఠుండవు స్వాధీనముగానిమనస్సుగలవాఁడవు ధర్మరహితుండవునగు నీవుక్షణమయినను, రాజ్యంబునను భవింపనలవిగాదు.

అని, తాత్పర్యము.

యుధ్యస్వ వా ధృతిం కృత్వా శౌర్య మాలంబ్య రాక్షస. ౬౮
మచ్ఛరై స్త్వం రణే శాంత స్తతః పూతో భవిష్యసి

టీక॥ రాక్షస= రావణుఁడా! ధృతిం=ధైర్యమును;కృత్వా=చేసి;శౌర్యం=శౌర్యమును; ఆలంబ్య= అవలంబించి; యుధ్యస్వవా=యుద్ధముచేసినను జేయుము. త్వం=నీవు; రణే = యుద్ధమునందు; మచ్ఛరైః= నాబాణములచేత ; శాంతః= చల్లారినవాఁడవై ; తతః= అంత; పూతః=పరిశుద్ధుండవు;భవిష్యసి=కాఁగలవు.

రావణుఁడా! ధైర్యశౌర్యములనవలంబించివచ్చియుద్ధముచేసినను జేయుము; నీవు,యుద్ధంబున, నాబాణంబుల

మృతుండవై గతపాపుఁడవై పరిశుద్ధుండవు కాఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.

యద్వా విశసి లోకాంస్త్రీన్ పక్షిభూతో మనోజవః. ౩౦
మమ చక్షుష్పథం ప్రాప్య న జీవన్ ప్రతియాస్యసి

టీక॥ యద్వా=లేక; త్వం(అధ్యాహృతము)=నీవు; పక్షిభూతః= పక్షి యయినవాఁడవై; మనోజవః= మనోవేగముగలవాఁడవై; త్రీన్ = మూఁడైన; లోకాన్=లోకములను; విశసి=పొందుదువు. మమ = నాయొక్క; చక్షుష్పథం=నేత్రమార్గమును; ప్రాప్య= పొంది; జీవన్=బ్రతికినవాఁడవై; నప్రతియాస్యసి=మరలిపోఁజాలవు.

అట్లుగాక, నీవు పక్షివై, మనోవేగంబున ముల్లోకంబులకుఁ బోయినను, నాయెదుటంబడిన పిమ్మట బ్రతికి పోఁజాలవు. అని, తాత్పర్యము.

బ్రవీమి త్వాం హితం వాక్యం క్రియతా మౌర్ధ్వదైహికమ్. ౧౭
సుదృష్టా క్రియతాం లంకా జీవితం తే మయి స్థితమ్

టీక॥ త్వాం=నిన్నుఁగూర్చి; హితం = మేలుగలిగించునట్టి; వాక్యం= మాటను; బ్రవీమి = చెప్పుచున్నాను. ఔర్ధ్వదైహికం = ఊర్ధ్వదేహక్రియ; క్రియతాం = చేయఁబడుఁగాక. లంకా = లంకాపురి; సుదృష్టా= చక్కఁగాఁజూడఁబడినదిగా; క్రియతాం= చేయఁబడుఁగాక. తే = నీయొక్క; జీవితం=ప్రాణము; మయి = నాయందు; స్థితం=ఉన్నది.

నీకుహితంబుఁజెప్పెదను వినుము; ఇంక లోకంబరాక్షసంబు కాఁగలదు గావున, నిప్పుడే, నీకునీవె యపరక్రియం గావించుకొనుము; నీవింకఁజూడఁ బోవునది లేదు కావున, నిప్పుడే, లంక నంతయుఁ జక్కఁగాఁ జూచుకొనుము; నీ ప్రాణంబులు నాచేతనున్నది. ఇట్లు రావణునితోఁజెప్పుము. అని, రాముండు, అంగదునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్త స్సతు తారేయో రామేణాక్లిష్టకర్మణా. ౩౨
జగామా కాశ మావిశ్య మూర్తిమానివ హవ్యవాట్

టీక॥ సః=ఆ; తారే(
రాపుత్రుండగునంగదుండ
కమణాడా = దుఃఖముచే
గల; రామేణ=రామునిచే(
ట్లు;ఉక్తః=చెప్పఁబడినవా
శం=ఆకాశమును;ఆవిశ్య
చి; మూర్తిమాన్ =
ల;హవ్యవాడివ= అగ్నిప

సోఽతిపత్య ముహూర్తేన శ్రీమాన్
దదర్శాసీన మవ్యగ్రం రావణం సచివైస్స

టీక॥ శ్రీమాన్ = కాంతిమంతుండగు; సః = ఆయంగదుండు;ముహూర్తేన=అల్పకాలము చేత; రావణమందిరం=రావణునిగృహమును;అతిపత్య=పొంది; సచివైస్సహ= మంత్రులతోఁ గూడ;ఆసీనం=కూర్చుండినవాఁడును; అవ్యగ్రం=ఏమఱుపాటులేనివాఁడు నగు;రావణం=రావణుని;దదర్శ=చూచెను.

శ్రీమంతుండగు నాయంగ(దుండు) ముహూర్తకాలంబున రావణు(గృ)హంబునొంది,యచ్చట, జాగరూకుఁడును మంత్రులతోఁ గూర్చుండియున్న వాఁడునగు రావణుంజూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

తత స్తస్యా విదూరే స నిపత్య హరిపుంగవః. ౭౪
దీప్తాగ్నిసదృశ స్తస్థా వంగదః కనకాంగదః

టీక॥ తతః=అంత; కనకాంగదః= బంగారుబాహుపురులు గలవాఁడును; హరిపుంగవః=వానరశ్రేష్ఠుండునగు ; సః=ఆ;అంగదః=అంగదుఁడు;తస్య= ఆరావణునకు; అవిదూరే=సమీపమునందు; నిపత్య=వ్రాలి; దీప్తాగ్నిసదృ

వణునకుసమీపంబునవ్రా
స్థయగ్నికైవతే, నిలుచుం
ాత్పర్యము.

తద్రామవచనం సర్వ మన్యూనాధిక ముత్తమమ్. ౭౪
సామాత్యం శ్రావయామాస నివేద్యాత్మాన మాత్మనా

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము) = ఆయంగదుఁడు; ఆత్మనా=తనచేత; ఆత్మానం=తన్ను ; నివేద్య=తెలిపి; సామాత్యం=మంత్రులతోఁగూడినరావణుని; ఉత్తమం=శ్రేష్ఠమయినసఁతత్ = ఆ; రామవచనం = రామునివ...ను; సర్వం=అంతను;అన్యూనాధికం=తకుఁవయునెచ్చునులేనట్లుగా ; శ్రావయామాస=వినునట్లుచేసెను.

ఆయంగదుండు , మొదలందన...పేరునూరుం దెల్పి , యంతమంత్రిసహితుండగురావణునకు , రా...ుండుచెప్పినమాటల నన్నియు నెచ్చుతక్కువలెంతమాత్రములేకుండు...నట్లుచెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

దూతోహం కోసలేంద్రస్య రామస్యాక్లిష్టకర్మణః ౭౬
వాలిపుత్రోంగదోనామ యది తే శ్రోత్ర మాగతః

టీక॥ అహం= నేను; కోసలేంద్రస్య=కోసలదేశాధిపతియు;అక్లిష్టకర్మణః=దుఃఖకరములుకానికార్యములుగలవాఁడునగు;రామస్య=రామునియొక్క; దూతః=దూతను. వాలిపుత్రః= వాలికొడుకును, అంగదోనామ=అంగదుఁడనుపేరుగలవాఁడను. తే=నీయొక్క; శ్రోత్రం=చెవిని; ఆగతోయది= పొందినానాయేమి.

నేను, గోసలదేశాధిపతియునుబరులకుదుఃఖకరములు కానికార్యములు గలవాఁడునగురామునిదూతను; వాలికుమారుండను ; అంగదుఁడని నాపేరు;నీవునువినియుందువు.

అని, తాత్పర్యము.

ఆహ త్వాం రాఘవో రామః కౌసల్యానందవర్ధనః. ౭౭

టీక॥ కౌసల్యానందవర్ధనః= కౌసల్యయొక్క-సంతోషమును వృద్ధిఁబొందించువాఁడును; రాఘవః= రఘువంశమునందుఁబుట్టినవాఁడునగు; రామః= రాముండు; త్వాం=నిన్నుఁగూర్చి;ఆహ=చెప్పుచున్నాఁడు.

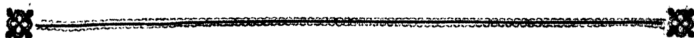
కౌసల్యాపుత్రుండును రఘువంశంబునఁబుట్టినవాఁడునగురాముండునీతోఁజెప్పుమన్నాఁడు.అని, తాత్పర్యము.

నిష్పత్య ప్రతియుధ్యస్వ నృశంస పురుషో భవ

టీక॥ నృశంస= క్రూరుండవగురావణుఁడా! నిష్పత్య= వెడలివచ్చి; ప్రతియుధ్యస్వ= ఎదిరించియుద్ధముసేయుము. పురుషః=పురుషుండవు; భవ=అగుము.

క్రూరుండవగు రావణుఁడా! పట్టణంబుననుండి వెడలివచ్చి యెదురునిలిచి, యుద్ధముసేయుము , పౌరుషంబువహింపుము.అని, తాత్పర్యము.

హంతాస్మి త్వాం సహామాత్యం సపుత్రజ్ఞాతిబాంధవమ్. ౭౮

టీక॥ సహామాత్యం= మంత్రులతోఁగూడినవాఁడవును; సపుత్రజ్ఞాతిబాంధవం= కొడుకులతోను జ్ఞాతులతోనుబంధువులతోనుంగూడిన వాఁడవు నగు, త్వాం=నిన్ను; హంతాస్మి = వధించెదను.

నిన్నునీకొడుకులను దాయాదులను బంధువులను నీమంత్రులను, అందఱను, వధించెదను.

అని, తాత్పర్యము.

నిరుద్విగ్నా స్త్రయో లోకా భవిష్యంతి హతే త్వయి

టీక॥ త్వయి=నీవు; హతే=చంపఁబడఁగా; త్రయః = మూఁడైన; లోకాః=లోకములు; నిరుద్విగ్నాః = భయములేనివి; భవిష్యంతి=కాఁగలవు.

నిన్నువధించినపిదప, ముల్లోకంబులును నిర్భయంబులయి, సుఖంబువొందును.

అని, తాత్పర్యము.

దేవదానవయక్షాణాం గంధర్వోరగరక్షసామ్. ౪౯
శత్రు మద్యోద్ధరిష్యామి త్వా మృషీణాం చ కంటకమ్

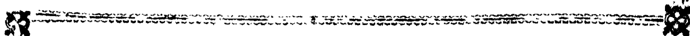
టీక॥ దేవదానవయక్షాణాం= దేవతలకునుదానవులకునుయక్షులకును; గంధర్వోరగరక్షసాం = గంధర్వులకును సర్పములకును రాక్షసులకును; శత్రుం=శత్రుండవును; ఋషీణాం= ఋషులకు; కంటకంచ = శత్రుండవునగు; త్వాం=నిన్ను; ఉద్ధరిష్యామి = ఛేదించెదను.

దేవతలకును దానవులకునుయక్షులకును గంధర్వులకును ఉరగములకును రాక్షసులకును శత్రుండవుఋషిబాధకుఁడవునగునిన్నిప్పుడువధించెదను.

అని, తాత్పర్యము.

విభీషణస్య చైశ్వర్యం భవిష్యతి హతే త్వయి. ౫౦
సచే త్సత్కృత్య వైదేహీం ప్రణిపత్య ప్రదాస్యసి

టీక॥ త్వం(అధ్యాహృతము)=నీవు; సత్కృత్య=పూజించి; ప్రణిపత్య= నమస్కరించి; వైదేహీం=సీతాదేవిని; నప్రదాస్యసిచేత్ =ఇవ్వవేని; త్వయి=నీ

వు; హతే = చంపఁబడఁగా; విభీషణస్య=విభీషణునకు; ఐశ్వర్యంచ= ప్రభుత్వమును; భవిష్యతి=కాఁగలదు.

నీవు,పూజించి, సీతనుసమర్పించి, నాపాదంబులంబడవేని,నిన్నువధించి, విభీషణునకు లంకాధిపత్యంబునొసంగెదను. అని, రాముండు చెప్పుమన్నాఁడు. అనియంగదుండు రావణునితోఁజెప్పెను. అని,తాత్పర్యము.

ఇత్యేవం పరుషం వాక్యం బ్రువాణే హరిపుంగవే. ౬౧
అమర్షవశ మాపన్నో నిశాచరగణేశ్వరః

టీక॥ ఇత్యేవం= అనియిట్లు; హరిపుంగవే= వానరశ్రేష్ఠుండగునంగదుండు;పరుషం=కఠినమయిన; వాక్యం= మాటను; బ్రువాణే=చెప్పుచుండఁగా; నిశాచరగణేశ్వరః= రాక్షససమూహనాయకుండగురావణుండు ; అమర్షవశం = కోపాధీనతను ; ఆపన్నః = పొందినాఁడు.

వానరశ్రేష్ఠుండగునంగదుండు , ఇట్లుపరుషవాక్యంబులాడ,రావణుండు, కోపవివశుండయ్యెను.

అని, తాత్పర్యము.

తత స్సరోషతామ్రాక్ష శ్శశాస సచివాం స్తథా. ౬౨
గృహ్యతా మేష దుర్మేధా వధ్యతామితి చాసకృత్

టీక॥తతః=అంత;తదా=అప్పుడు; సః = ఆరావణుఁడు; రోషతామ్రాక్షః=కోపముచే నెఱ్ఱనయిన కండ్లుగలవాఁడై; సచివాన్=మంత్రులను ; దుర్మేధాః=దుర్బుద్ధియగు; ఏషః= ఈతండు; గృహ్యతాం = పట్టుకొనఁబడుఁగాక. వధ్యతాం=చంపఁబడుఁగాక." ఇతిచ=అనియు;అసకృత్=పలుమాఱు;శశాస=ఆజ్ఞాపించెను.

అంత,నారావణుండు , కోపంబునఁ గన్నులనెఱ్ఱఁదనంబుగదుర,మంత్రులంజూచి,"దుర్బుద్ధియగునీయంగదుం బట్టివధింపుఁడు" అని,పలుమాఱు, ఆజ్ఞాపించెను.

అని, తాత్పర్యము.

రావణస్య వచ శ్శ్రుత్వా దీప్తాగ్ని సమతేజసః. ౮౩
జగృహు స్తం తతో ఘోరా శ్చత్వారో రజనీచరాః

టీక॥ రావణస్య = రావణునియొక్క; వచః=మాటను; శ్రుత్వా=విని; తతః=అంత; దీప్తాగ్నిసమతేజసః= మండుచున్నయగ్నితోసమానమయిన కాంతిగల; ఘోరాః=భయంకరులయిన; రజనీచరాః= రాక్షసులు; చత్వారః= నల్వురు; తం=ఆయంగదుని; జగృహుః= పట్టుకొనిరి.

ఆ రావణునాజ్ఞనువిని, మండుచున్న యగ్నిసూత్రమువంటి భయంకరాకారులగునలువురు రాక్షసులు, ఆయంగదుంబట్టుకొనిరి. అని, తాత్పర్యము.

గ్రాహయామాస తారేయ స్స్వయమాత్మాన మాత్మవాన్. ౮౪
బలం దర్శయితుం వీరో యాతుధానగణే తదా

టీక॥ తదా=అప్పుడు; ఆత్మవాన్= ధైర్యవంతుండును; వీరః=పరాక్రమశాలియునగు; తారేయః = అంగదుండు; యాతుధానగణే = రాక్షససమూహమునందు; బలం=బలమును ; దర్శయితుం=చూపుటకు; స్వయం= తానే; ఆత్మానం=తన్ను; గ్రాహయామాస= పట్టించుకొనెను; పట్టుపడెననుట.

అప్పుడు, ధైర్యవంతుండునుపరాక్రమవంతుండునగునంగదుండు, రాక్షసులకుఁదనబలంబుఁజూపుటకై, తానే, యారాక్షసులుతన్నుఁబట్టుకొనుటకియ్యకొనెను. అని, తాత్పర్యము.

స తాన్ బాహుద్వయే సక్తా నాదాయ పతగానివ. ౮౫
ప్రాసాదం శైలసంకాశ ముత్పపాతాం గద స్తదా

టీక॥ తదా=అప్పుడు; సః = ఆ; అంగదః = అంగదుఁడు; బాహుద్వయే = చేతులరెండిటియందు ; సక్తాన్=అంటుకొనిన; తాన్ = ఆరాక్షసులను; పతగానివ= పక్షులనుంబోలె; ఆదాయ = తీసికొని; శైలసంకాశం = పర్వతముతో సమానమయిన; ప్రాసాదం = మేడనుగూర్చి; ఉత్ప

పాత=ఎగిరెను.

అప్పుడు, ఆయంగదుండు, ఆరాక్షసులను బక్షులంబోలె, రెండుచేతులనిఱికించుకొని, పర్వతాకారంబగుప్రాసాదంబుపై కెగసెను. అని, తాత్పర్యము.

తేఽన్తరిక్షా ద్వినిర్ధూతా స్తస్య వేగేన రాక్షసాః. ౮౬
భూమౌ నిపతితా స్సర్వే రాక్షసేంద్రస్య పశ్యతః

టీక॥ తే=ఆ; రాక్షసాః=రాక్షసులు; సర్వే=అందఱును; రాక్షసేంద్రస్య=రాక్షసేశ్వరుండగురావణుండు; పశ్యతః=చూచుచుండఁగా; తస్య=ఆయంగదునియొక్క; వేగేన=వేగముచేత; అంతరిక్షాత్=ఆకాశముననుండి; నిర్ధూతాః=విదిలింపఁబడినవారలయి; భూమౌ=నేలయందు; నిపతితాః=పడిరి.

ఆరాక్షసులందఱు, రాక్షసేశ్వరుండగురావణుండు చూచుచుండఁగానే, ఆయంగదునివేగంబునను, ఆకాశంబుననుండి నేలంబడిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతః ప్రాసాదశిఖరం శైలశృంగ మివోన్నతమ్. ౮౭
దదర్శ రాక్షసేంద్రస్య వాలిపుత్రః ప్రతాపవాన్

టీక॥ తతః=అంత; ప్రతాపవాన్=అధికమయినపరాక్రమముగల; వాలిపుత్రః=వాలికుమారుండగునంగదుండు; రాక్షసేంద్రస్య=రాక్షసేశ్వరుండగురావణునియొక్క; శైలశృంగమివ=పర్వతశిఖరమువలె; ఉన్నతం=పొడవైన; ప్రాసాదశిఖరం=రాజగృహముయొక్కశిఖరమును; దదర్శ=చూచెను.

అంత మహాపరాక్రమశాలియగు వాలిపుత్రుఁడయినయంగదుండు, పర్వతశిఖరముంబోలె నత్యున్నతంబయినరావణుని ప్రాసాదశిఖరముం జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

తత్పఫాల పదాక్రాంతం దశగ్రీవస్య పశ్యతః. ౮౮
పురా హిమవత శ్శృంగం వజ్రిణేవ విదారితమ్

టీక॥ దశగ్రీవస్య = రావణుఁడు; పశ్యతః = చూచుచుండఁగా; పురా = మున్ను; వజ్రిణా = ఇంద్రునిచేత; విదారితం = పగులఁగొట్టఁబడిన; హిమవతః = హిమవత్పర్వతముయొక్క; శృంగమివ = శిఖరమువలె; పదాక్రాంతం = కాలిచేఁద్రొక్కఁబడిన; తత్ = ఆప్రాసాదశిఖరము; పఫాల = పగిలెను.

రావణుఁడు చూచుచుండఁగానే, మున్నింద్రునిచేఁ బగులఁ గొట్టఁబడిన హిమవచ్ఛిఖరముంబోలె, నాయంగదుని పాదాఘాతంబున, నాప్రాసాదశిఖరంబు పగిలెను. అని, తాత్పర్యము.

భఙ్క్త్వా ప్రాసాదశిఖరం నామ విశ్రావ్య చాత్మనః ।౮౯
వినద్య సుమహానాద ముత్పపాత విహాయసమ్

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆయంగదుఁడు; ప్రాసాదశిఖరం = ప్రాసాదశృంగమును; భఙ్క్త్వా = విఱిచి; ఆత్మనః = తనయొక్క; నామ = పేరును; విశ్రావ్య చ = వినిపించియు; సుమహానాదం = మిక్కిలియునధికమయినధ్వనిగలుగునట్లుగా; వినద్య = అఱచి; విహాయసం = ఆకాశమునుగూర్చి; ఉత్పపాత = ఎగిరెను.

ఆయంగదుఁడు, అట్లు ప్రాసాదశిఖరమునుబగులఁగొట్టి, తనపేరందఱుందెలియునట్లుచేసి, మహాధ్వని గల్గునట్లు సింహనాదంబుగావించి, యాకాశంబునకెగరెను.

అని, తాత్పర్యము.

వ్యథయన్ రాక్షసా న్సర్వాన్ హర్షయంశ్చాపి వానరాన్ ।౯౦
స వానరాణాం మధ్యేతు రామపార్శ్వ ముపాగతః

టీక॥ సః = ఆయంగ[illegible]ఁడు; రాక్షసాన్ = రాక్షసులను; స[illegible]ర్వాన్ = అందఱను; వ్యథయన్ = దుఃఖింపఁజేయుచు; వానరాన్ = వానరులను; హర్షయంశ్చాపి = సంతోషింపజేయుచును; వానరాణాం = వానరులయొక్క; మధ్యేతు = నడుమను; రామపార్శ్వం = రామునిప్రక్కను; ఉపాగ

తః=పొందినాఁడు.

ఆయంగదుఁడు, అట్లు రాక్షసుల కందఱకును దుఃఖంబుగలుగఁజేయుచు, వానరులను సంతోషింపఁజేయుచును, వానరమధ్యంబున, రామపార్శ్వంబుఁజేరెను.

అని, తాత్పర్యము.

రావణస్తు పరం చక్రే క్రోధం ప్రాసాదధర్షణాత్. ౯౧
వినాశం చాత్మనః పశ్యన్నిశ్శ్వాసపరమో భవత్

టీక॥ రావణస్తు= రావణుండును; ప్రాసాదధర్షణాత్= ప్రాసాదంబు విఱుచుటవలన; పరం=అధికమయిన; క్రోధం=కోపమును; చక్రే= చేసెను. ఆత్మనః=తనయొక్క; వినాశంచ= కీడును; పశ్యన్=చూచుచు; నిశ్శ్వాసపరమః=అధికమయిన నిట్టూర్పు గలవాఁడు; అభవత్=అయ్యెను.

రావణుండును, దన ప్రాసాదంబు నుబగులఁగొట్టుటకుఁ బరమ కోపంబు పొంది, అందువలనఁదనకుఁజేటుగలుగునని సూచింపఁబడుటంగని, వేఁడి నిట్టూర్పులువిడుచుచుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

రామస్తు బహుభిర్హృష్టైః నినదద్భిః ప్లవంగమైః. ౯౨
వృతో రిపువధాకాంక్షీ యుద్ధాయై వాభ్యవర్తత

టీక॥ రామస్తు=రాముండును; హృష్టైః=సంతసించినవారలును; నినదద్భిః=ధ్వనించుచున్నవారలునగు; బహుభిః= పెక్కండ్రయిన; ప్లవంగమైః=వానరులచేత; వృతః=చుట్టఁబడినవాఁడై; రిపువధాకాంక్షీ = శత్రువధమునుగోరువాఁడై; యుద్ధాయైవ=యుద్ధముకొఱకే; అభ్యవర్తత = కాచియుండెను.

రాముండును, సంతుష్టులయి సింహనాదంబులుసేయుచుండునట్టి పెక్కండ్రవానరవీరులచేఁబరివేష్టితుండై, శత్రువధంబుగోరుచుయుద్ధంబుకొఱకుఁ గాచియుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

సుషేణస్తు మహావీర్యో గిరికూటోపమో హరిః. ౯౩
బహుభి స్సంవృత స్తత్ర వానరైః కామరూపిభిః

టీక॥ మహావీర్యః = అధికమయినపరాక్రమముగలవాఁడును; గిరికూటోపమః = పర్వతశిఖరంబుతోఁబోలికగలవాఁడునగు; సుషేణః = సుషేణుఁడను; హరిస్తు = వానరుఁడును; తత్ర = అచ్చట; కామరూపిభిః = ఇచ్ఛాధీనమగు రూపముగల; బహుభిః = పెక్కండ్రయిన; వానరైః = వానరులచేత; సంవృతః = పరివేష్టితుఁడై; అభూత్ (అధ్యాహృతము) = ఉండెను.

అప్పుడచ్చట, మహాపరాక్రమశాలియుఁబర్వతాకారుండునగు సుషేణుండు, కామరూపులగు పెక్కండ్ర వానరులచేఁబరివేష్టితుండై, యుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

చతుర్ద్వారాణి సర్వాణి సుగ్రీవవచనా త్కపిః ౯౪
పర్యక్రామత దుర్ధర్షో నక్షత్రాణీవ చంద్రమాః

టీక॥ దుర్ధర్షః = ఎదిరింపనలవిగానట్టి; కపిః = సుషేణుండు; సుగ్రీవవచనాత్ = సుగ్రీవునిమాటవలన; చతుర్ద్వారాణి = నాలుగుద్వారంబులను; సర్వాణి = అన్నియు; నక్షత్రాణి = నక్షత్రములను; చంద్రమా ఇవ = చంద్రుఁడువలె; పర్యక్రామత = తిరుగుచుండెను.

దుర్ధర్షుఁడగుసుషేణుండు, సుగ్రీవునానతిఁజేసి, చంద్రుండునక్షత్రంబులందిరుగుచుండునట్లు, లంకాద్వారంబులనాలుగింటనువిడువకతిరుగుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

తేషా మక్షౌహిణిశతం సమవేక్ష్య వనౌకసామ్. ౯౫
లంకా ముపనివిష్టానాం సాగరం చాతివర్తతామ్
రాక్షసా విస్మయం జగ్ము స్త్రాసం జగ్ము స్తథాపరే. ౯౬
అపరే సమరోద్ధర్షా ద్ధర్షమేవ ప్రపేదిరే

టీక॥ లంకాం=లంకాపురిని; ఉపనివిష్టానాం = సమీపించివిడిసినవారలును;సాగరంచ = సముద్రమునుగూడ;అతివర్తతాం= అతిక్రమించినవారలునగు; తేషాం = ఆ;వనౌకసాం=వానరులయొక్క; అక్షౌహిణిశతం=అక్షౌహిణులనూటిటిని ; దృష్ట్వా = చూచి;రాక్షసాః = రాక్షసులు; కేచిత్ (అధ్యాహృతము)= కొందఱు; విస్మయం=ఆశ్చర్యమును;జగ్ముః= పొందిరి.తథా=అట్లు;అపరే = మఱికొందఱు;త్రాసం=భయమును ; జగ్ముః=పొందిరి.అపరే=మఱికొందఱు ; సమరోద్ధర్షాత్ = యుద్ధోత్సాహమువలన;హర్షమేవ = సంతోషమునే;ప్రపేదిరే=పొందిరి.

అట్లు లంకాపురిసమీపంబునవిడిసి సముద్రంబునుంగూడనతిక్రమించియుండు, నూఱక్షౌహిణులవానరసేనంజూచి, రాక్షసులుకొందఱు , ఆశ్చర్యంబునొందిరి,కొందఱుభయపడిరి ; శూరులగుమఱికొందఱు యుద్ధోత్సాహంబునంజేసి,సంతోషంబునొందిరి.

అని, తాత్పర్యము.

కృత్స్నంహి కపిభిర్వ్యాప్తం ప్రాకారపరిఖాంతరమ్. ౫౭
దదృశూ రాక్షసా దీనాః ప్రాకారం వానరీకృతమ్

టీక॥రాక్షసాః = రాక్షసులు; దీనాః=దుఃఖితులలయి; కపిభిః= వానరులచేత; వ్యాప్తం=వ్యాపింపఁబడిన; కృత్స్నం = సమస్తమయిన ; వానరీకృతం=వానరమయముగాఁ జేయఁబడిన; ప్రాకారం=ప్రాకారముగాను; ప్రాకారపరిఖాంతరం= ప్రాకారముయొక్కయునగడ్తయొక్కయుమధ్య ప్రదేశమును; దదృశుః=చూచిరి.

రాక్షసులందఱు, దీనులయి, ప్రాకారపరిఖలమధ్యప్రదేశంబుననంతయు వానరులు వ్యాపించియుండుటంజేసి , వానరమయప్రాకారంబుగాఁజూపట్టుచున్న యాప్రాకారపరిఖమధ్యప్రదేశముంజూచిరి. అని, తాత్పర్యము.

హాహాకారం ప్రకుర్వంతి రాక్షసా భయమోహితాః. ౫౮

టీక॥రాక్షసాః = రాక్షసులు; భయమోహితాః= భయముచే మోహ

మునొందినవారలయి; హాహాకారం = హాహాయనుటను; ప్రకుర్వంతి=చేయుచుండిరి.

రాక్షసులందఱు, భయంబున, నొడలు దెలియక, హాహాకారంబులు గావించుచుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

తస్మిన్ మహాభీషణకే ప్రవృత్తే
కోలాహలే రాక్షసరాజధాన్యామ్
ప్రగృహ్య రక్షాంసి మహాయుధాని
యుగాంతవాతాఇవ సంవిచేరుః. ౯౯

టీ॥ రాక్షసరాజధాన్యాం=రాక్షసులయొక్క-రాజధానియందు; మహాభీషణకే=గొప్పభయంకరమయిన; తస్మిన్= ఆ; కోలాహలే=కోలాహలము; ప్రవృత్తే=కలుగఁగా; రక్షాంసి=రాక్షసులు; మహాయుధాని= గొప్పయాయుధములను; ప్రగృహ్య=పట్టుకొని; యుగాంతవాతాఇవ=ప్రళయకాలవాయువులుంబోలె; సంవిచేరుః=సంచరించిరి.

రాక్షసుల రాజధానియగులంకాపురియందు, అట్టిమిక్కిలి భయంకరమయినకోలాహలంబున, శూరులగు రాక్షసులు, మహాయుధంబులుధరించి, ప్రళయకాలవాయువులుంబోలె, సంచరించుచుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, ఏకచత్వారింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండైకచత్వారింశసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీ

ద్విచత్వారింశసర్గప్రారంభః.

తతస్తే రాక్షసా స్తత్ర గత్వా రావణమందిరమ్
న్యవేదయన్ పురీం రుద్ధాం రామేణ సహ వానరైః. ౧

టీక॥ తతః=అంత; తే=ఆ; రాక్షసాః=రాక్షసులు; తత్ర=అప్పుడు; రావణమందిరం=రావణుని గృహంబును; గత్వా=పొంది; పురీం = లంకాపురిని; రామేణ=రామునిచేత; వానరైస్సహ=వానరులతోఁగూడ; రుద్ధాం=అడ్డగింపఁబడినదానిఁగా; న్యవేదయన్= తెలిపిరి.

అంతనప్పుడా రాక్షసులు, రావణుని గృహంబునకుఁబోయి, రాముండువానరులతో లంకాపురినంతయు ముట్టడించియున్నాఁడని, రావణునకుం దెల్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

రుద్ధాంతు నగరీం శ్రుత్వా జాతక్రోధో నిశాచరః
విధానం ద్విగుణం కృత్వా ప్రాసాదం సోఽధ్యరోహత. ౨

టీక॥ సః=ఆ; నిశాచరః = రాక్షసుఁడగు రావణుఁడు; నగరీం = లంకాపట్టణమును; రుద్ధాం= ముట్టడింపఁబడినదానిఁగా; శ్రుత్వాతు= విన్నంతనె; జాతక్రోధః = పుట్టినకోపముగలవాఁడై; ద్విగుణం = రెండింతలయిన; విధానం=ఏర్పాటును; కృత్వా= చేసి; ప్రాసాదం = మేడను; అధ్యరోహత=ఎక్కెను.

ఆరావణుండు, లంకానగరమును వానరులుముట్టడించుటనువిని , పరమకోపమునొంది , రెండింతలుగానగరరక్షణసంవిధానంబుగావించి , ప్రాసాదంబుపైకెక్కెను. అని, తాత్పర్యము.

స దదర్శావృతాం లంకాం సశైలవనకాననామ్
అసంఖ్యేయై ర్హరిగణై స్సర్వతో యుద్ధకాంక్షిభిః. ౩

టీక॥ సః=ఆరావణుఁడు; యుద్ధకాంక్షిభిః = యుద్ధమునుగోరునవియు

స ర్గ ౨

ను;అసంఖ్యేయైః = లెక్క పెట్టనలవి గానట్టివియునగు;హరిగణైః = వానరసమూహములచేత;సర్వతః= అంతటను;ఆవృతాం = ఆవరింపఁబడినదియు;సశైలవనకాననాం= పర్వతములతోను వనములతోను అడవులతోనుం గూడినదియునగు;లంకాం = లంకాపురిని;దదర్శ=చూచెను.

అంత,రావణుండు , ప్రాసాదంబుపైనుండి , యుద్ధకాంక్షులగు లెక్కలేనివానరులచే సంతటనుబరివేష్టితంబయియున్న,లంకాపురింజూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

స దృష్ట్వా వానరై స్సర్వాం వసుధాం కబలీకృతామ్
కథం క్షపయితవ్యా స్స్యు రితి చింతా పరోభవత్. ౪

టీక॥ సః=ఆరావణుఁడు ; వానరైః = వానరులచేత;కబలీకృతాం= కప్పఁబడిన;సర్వాం= సమస్తమయిన;వసుధాం=భూమిని=దృష్ట్వా= చూచి; కథం=ఎట్లు;క్షపయితవ్యాః= నశింపఁజేయఁబడవలసినవారలు?ఇతి = అని; చింతాపరః=చింతాధీనుఁడు ; అభవత్=ఆయెను.

ఆరావణుండు,వానరులు, భూమినంతయు నాచ్ఛాదించియుండుటంజూచి,వీరలనెట్లువధింతునని, చింతనొందెను. అని, తాత్పర్యము.

స చింతయిత్వా సుచిరం ధైర్య మాలంబ్య రావణః
రాఘవం హరియూథాంశ్చ దదర్శా యతలోచనః. ౫

టీక॥సః=ఆ;రావణః= రావణుఁడు; సుచిరం=బహుకాలము;చింతయిత్వా=ఆలోచించి; ధైర్యం=ధైర్యమును; ఆలంబ్య= అవలంబించి; ఆయతలోచనః=నిడుపులయినకన్నులవాఁడై; రాఘవం=రాముని హరియూథాంశ్చ=వానరసమూహములను; దదర్శ=చూచెను.

ఆరావణుండట్లుబహుకాలము చింతించి ధైర్యంబవలంబించి, యాశ్చర్యంబున దీర్ఘములయినకండ్లతో, రామునివానరసమూహములనుం జూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

సర్గ ౪౨

రాఘవ స్సహసైన్యేన ముదితో నామ పుప్లువే
లంకాం దదర్శ గుప్తాం వై సర్వతో రాక్షసై ర్వృతామ్. ౧

టీక॥ రాఘవః= రాముఁడు; ముదితః=సంతుష్టుఁడై, ("నామ" యనునది వాక్యాలంకారార్థము ;) సైన్యేన సహ=సైన్యముతోఁగూడ; పుప్లువే = వేగమునఁబోయెను. సర్వతః = అంతటను; రాక్షసైః=రాక్షసులచేత ; వృతాం=చుట్టఁబడినదియు; గుప్తాం =రక్షింపబడినదియునగు ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము;) లంకాం=లంకాపురిని; దదర్శ=చూచెను,

రాముండు, సంతుష్టుండై, సైన్యంబుతోఁగూడ వేగంబునఁ బ్రాకార సమీపంబునకుఁబోయి, సమస్తభాగంబుల రాక్షసులచేఁ బరివృతంబయి , సురక్షితంబై యున్న లంకాపురిం జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

దృష్ట్వా దాశరథి ర్లంకాం చిత్రధ్వజపతాకినీమ్
జగామ సహసా సీతాం దూయమానేన చేతసా. ౨

టీక॥ దాశరథిః=రాముఁడు; చిత్రధ్వజపతాకినీం = నానావర్ణములగు వట్టిటెక్కెములును రాజచిహ్నములతోఁగూడిన టెక్కెములునుంగల ; లంకాం=లంకాపురిని; దృష్ట్వా=చూచి ; సహసా=శీఘ్రంబున ; దూయమానేన=పరితపించుచున్న; చేతసా = మనస్సుచేత; సీతాం=సీతాదేవిని; జగామ=పొందెను.

రాముండు, చిత్రధ్వజంబులతోనొప్పుచున్నయాలంకానగరముంజూచి, మనంబునసీతాదేవిందలంచి, మిక్కిలియు దుఃఖితుండయ్యెను.

అని, తాత్పర్యము.

అత్ర సా మృగశాబాక్షీ మత్కృతే జనకాత్మజా
పీడ్యతే శోకసంతప్తా కృశా స్థండిలశాయినీ. ౩

టీక॥ అత్ర= ఈలంకానగరమునందు; మృగశాబాక్షీ= జింకపిల్లలయొక్క కండ్లవంటికండ్లుగలదియు; జనకాత్మజా = జనకమహారాజుకూఁతురున

గు; సా=ఆసీతాదేవి; మత్కృతే=నా నిమిత్తమయి; శోకసంతప్తా= దుఃఖముచేమిక్కిలియుఁ దపింపఁజేయఁబడినదై; కృశా=కృశించినదై; స్థండిలశాయినీ=నేలయందుఁబరుండినదై; పీడ్యతే=పీడింపఁబడుచున్నది.

ఈలంకానగరంబున నేకదా! జింకపిల్లలకండ్లవంటికండ్లుగలదియు జనకమహారాజుకూఁతురునైన యాసీతాదేవి, రాక్షసపీడితయయి, నానిమిత్తము పరమదుఃఖితయై యుపవాసంబులచేఁగృశించి, నానావిధంబుగాఁగష్టపడుచున్నది. అని, రాముండు దుఃఖించెను.

అని, తాత్పర్యము.

పీడ్యమానాం స ధర్మాత్మా వైదేహీ మనుచింతయన్
క్షిప్ర మాజ్ఞాపయామాస వానరాన్ ద్విషతాం వధే. ౯

టీక॥ ధర్మాత్మా= ధర్మస్వభావుండగు; సః=ఆరాముఁడు; పీడ్యమానాం=పీడింపఁబడుచున్న; వైదేహీం=సీతను; అనుచింతయన్ = చింతించుచు; ద్విషతాం = శత్రువులయొక్క; వధే=చంపుటనిమిత్తమయి; వానరాన్=వానరులను; క్షిప్రం = శీఘ్రముగా; ఆజ్ఞాపయామాస=ఆజ్ఞాపించెను.

ధర్మాత్ముండగు నారాముండు, అట్లు రాక్షసులచేఁబీడింపఁ బడుచున్న సీతాదేవిందలంచుకొని, రోషంబినుమడింపఁగా, వానరుల శీఘ్రంబున శత్రువధంబుగావింపుఁడని యాజ్ఞాపించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తేతు వచనే రామేణా క్లిష్టకర్మణా
సంఘుష్యమాణాః ప్లవగా స్సింహనాదై రనాదయన్. ౧౦

టీక॥ అక్లిష్టకర్మణా = దుఃఖకరములుకానికార్యములుగల; రామేణ=రామునిచేత; ఏవం=ఇట్లు; వచనే=మాట; ఉక్తేతు= చెప్పఁబడినదికాఁగానే; ప్లవగాః=వానరులు; సంఘుష్యమాణాః=ఒకరితోనొకరుపోటిగలవారలయి; సింహనాదైః=సింహనాదములచేత; అనాదయన్=ధ్వనింపఁజేసిరి.

పరులకుదుఃఖకరంబులుకానికార్యములుగల రాముం డట్లాజ్ఞాపింపఁగా

నే, వానరులొకరిముందొకరు పోటితో యుద్ధసన్నద్ధులయి, సింహనాదంబులు గావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

శిఖరై ర్వికిరామైనాం లంకాం ముష్టిభిరేవ వా
ఇతి స్మ దధిరే సర్వే మనాంసి హరియూథపాః. ౧౧

టీక॥హరియూథపాః= వానరశ్రేష్ఠులు;సర్వే=అందఱును ; "ఏనాం= ఈ;లంకాం=లంకను;శిఖరైః= పర్వత శిఖరములచేతఁగాని;ముష్టిభిరేవవా=పిడికిళ్ల చేతఁగాని;వికిరామ = చూర్ణముగావించెదము" ఇతి=అని;("స్మ" అనునది పాదపూరణార్థము) మనాంసి=తలంపులను; దధిరే=ధరించిరి.

వానరశ్రేష్ఠులు, "ఈలంకను పర్వతశిఖరంబులచేఁ గాని పిడికిళ్లచేఁ గాని చూర్ణముగావింతము" అని, తలంపుగొనిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఉద్యమ్య గిరిశృంగాణి శిఖరాణి మహాంతిచ
తరూంశ్చోత్పాట్య వివిధాం స్తిష్ఠంతి హరియూథపాః. ౧౨

టీక॥హరియూథపాః= వానరశ్రేష్ఠులు;గిరిశృంగాణి= పర్వతశిఖరములను;మహాంతి=గొప్పవగు;శిఖరాణిచ= పర్వతఖండములను;ఉద్యమ్య=ఎత్తుకొని;వివిధాన్=నానావిధములయిన; తరూంశ్చ=వృక్షములను;ఉత్పాట్య= పెఱికి;తిష్ఠంతి=ఉండిరి.

వానరశ్రేష్ఠులు, పర్వతశిఖరంబులనుపర్వతఖండములనునానావిధ వృక్షంబులనుంబట్టుకొని యుద్ధ సన్నద్ధులయియుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

ప్రేక్షతో రాక్షసేంద్రస్య తాన్యనీకాని భాగశః
రాఘవప్రియకామార్థం లంకా మారురుహు స్తదా. ౧౩

టీక॥తదా=అప్పుడు;తాని=ఆ; అనీకాని=సైన్యములు;రాక్షసేంద్రస్య= రాక్షసేశ్వరుండగురావణుండు; ప్రేక్షతః(ప్రేక్షమాణస్య)=చూచుచుండఁ

గా; రాఘవప్రియకామార్థం = రాముని సంతోషంబును కోరిక నిమిత్తమయి; భాగశః = భాగములు భాగములుగా; లంకాం = లంకను; ఆరురుహుః = ఎక్కిరి.

అప్పుడు, రాక్షసాధిపతియగు రావణుండు చూచుచుండఁగానే, యావానరసైన్యంబులంతయు, రామునకు సంతోషంబుగలుగుటకై, భాగంబులు భాగంబులుగా, లంకాప్రాకారంబునారోహించిరి. అని, తాత్పర్యము.

తే తామ్రవక్త్రా హేమాభా రామార్థే త్యక్తజీవితాః
లంకా మేవాభ్యవర్తంత సాలతాల శిలాయుధాః. ౧౪

టీక॥ తామ్రవక్త్రాః = ఎఱ్ఱనిముఖములవారలును; హేమాభాః = బంగారముయొక్క కాంతివంటికాంతిగలవారలును; రామార్థే = రామునినిమిత్తమయి; త్యక్తజీవితాః = విడువఁబడినప్రాణములుగలవారలునగు; తే = ఆ వానరులు; సాలతాలశిలాయుధాః = సాలవృక్షములును తాటిచెట్లును ఱాళ్లును ఆయుధములుగాఁగలవారలయి; లంకామేవ = లంకాపురినిగూర్చియే; అభ్యవర్తంత = ఎదురుగానిపోయిరి.

ఎఱ్ఱని మొగంబులుగలవారలును రామునిమిత్తమయి ప్రాణంబులనైనను విడువనిశ్చయించినవారలునగు నావానరులు, సాలవృక్షంబులను దాలవృక్షంబులను శిలలను, ఆయుధంబులుగాఁగొని, లంకాపురిపైకిఁబోయిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తే ద్రుమైః పర్వతాగ్రైశ్చ ముష్టిభిశ్చ ప్లవంగమాః
ప్రాకారాగ్రా ణ్యరణ్యాని మమంథు స్తోరణానిచ. ౧౫

టీక॥ తే = ఆ; ప్లవంగమాః = వానరులు; ద్రుమైః = వృక్షములచేతను; పర్వతాగ్రైశ్చ = పర్వతశిఖరములచేతను; ముష్టిభిశ్చ = పిడికిళ్లచేతను; ప్రాకారాగ్రాణి = ప్రాకారశిఖరములను; అరణ్యాని = అడవులను; తోరణానిచ = బహిర్ద్వారములను; మమంథుః = నలియఁగొట్టిరి.

ఆవానరులు, పర్వతశిఖరములతో గొట్టియుఁబిడికిళ్లంబొడిచియు, నాలంకాప్రాకారంబులను అరణ్యంబులను

బురద్వారంబులను జూర్ణంబుగావింపసాగిరి. అని, తాత్పర్యము.

పరిఖాః పూరయంతి స్మ ప్రసన్నసలిలాయుతాః
పాంసుభిః పర్వతాగ్రైశ్చ తృణైః కాష్ఠైశ్చ వానరాః. ౧౬

టీక॥ వానరాః=వానరులు; పాంసుభిః=పరాగంబులచేతను ; పర్వతాగ్రైశ్చ=పర్వతశిఖరములచేతను ; తృణైః=పచ్చికలచేతను; కాష్ఠైశ్చ= కట్టెలచేతను; ప్రసన్నసలిలాయుతాః= నిర్మలమయినజలముతోఁగూడిన; పరిఖాః=అగడ్తలను ; పూరయంతిస్మ= నిండించిరి.

వానరులు, మట్టిపోసియుఁబర్వతశిఖరంబులనుద్తృణకాష్ఠంబులనువైచియు నిర్మలజలంబులతోఁగూడిన యగడ్తలను,బూడ్చిరి. అని, తాత్పర్యము.

తత స్సహస్రయూథాశ్చ కోటియూథాశ్చ వానరాః
కోటీశతయుతాశ్చాన్యే లంకా మారురుహు స్తదా. ౧౭

టీక॥ తతః=అంత;తదా = అప్పుడు;సహస్రయూథాశ్చ= వేయువానరులగుంపుగలవారలును ; కోటియూథాశ్చ= కోటివానరులగుంపుగలవారలునగు;వానరాః=వానరులును; కోటీశతయుతాః= నూఱుకోటులతోఁగూడిన;అన్యేచ = ఇతరులును;లంకాం= లంకను;ఆరురుహుః=ఎక్కిరి.

అంత , వానరులుకొందఱువేయిమందివానరులతోనుగొందఱు కోటివానరులతోనుమఱికొందఱు నూఱుకోటులవానరులతోనుంగూడి, లంకాప్రాకారమునారోహించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

కాంచనాని ప్రమథ్నంత స్తోరణాని ప్లవంగమాః
కైలాసశిఖరాభాని గోపురాణి ప్రమథ్యచ. ౧౮
ఆప్లవంతః ప్లవంతశ్చ గర్జంతశ్చ ప్లవంగమాః
లంకాం తా మభిధావంతి మహావారణసన్నిభాః. ౧౯

టీక॥ ప్లవంగమాః = వానరులు; కాంచనాని= బంగారువికారములయిన; తోరణాని = ద్వారములను; ప్రమథ్నంతః = విఱుచుచును; కైలాసశిఖరాభాని= కైలాసపర్వతముయొక్క కాంతివంటికాంతిగల ; గోపురాణి= గోపురములను; ప్రమథ్యచ = విఱిచియు; ఆప్లవంతః= వచ్చుచును; ప్లవంతశ్చ=పోవుచును; గర్జంతశ్చ= అఱచుచును; మహావారణసన్నిభాః = పెద్దయేనుంగులతోసమానులగు ; ప్లవంగమాః = వానరులు; తాం = ఆ; లంకాం = లంకాపురినిగూర్చి; అభిధావంతి=పరుగెత్తిరి.

మత్తగజంబులంతటివానరులు, బంగారు పురద్వారంబులం బగులఁగొట్టుచు, కైలాసశిఖరంబువంటిగోపురంబులంబ్రాణంబు సేయుచు, ఇటునటుగంతులువేయుచు , సింహనాదంబులుసేయుచు,లంకపైకిఁబోయిరి.

అని, తాత్పర్యము.

జయత్యతి బలో రామో లక్ష్మణశ్చ మహాబలః
రాజా జయతి సుగ్రీవో రాఘవేణాభి పాలితః. ౨౦

టీక॥అతిబలః = అధికమయినబలముగల; రామః=రాముఁడు; జయతి= సర్వోత్కర్షంబుననున్నాఁడు. మహాబలః=అధికమయినబలముగల; లక్ష్మణశ్చ=లక్ష్మణుఁడును; జయతి (అధ్యాహృతము) = సర్వోత్కృష్టుఁడైయున్నాఁడు. రాజా = రాజయిన; సుగ్రీవః=సుగ్రీవుఁడు; రాఘవేణ=రామునిచేత; అభిపాలితః = పాలింపఁబడినవాఁడై; జయతి = సర్వోత్కృష్టుఁడైయున్నాఁడు.

మహాబలుండగు రాముండును బలవంతుండగు లక్ష్మణుండును సర్వోత్కర్షంబుననున్నారు ! వానర రాజుండగు సుగ్రీవుండు, రామునిచేసురక్షితుండై, సర్వోత్కర్షంబున నున్నాఁడు!

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యేవం ఘోషయంతశ్చ గర్జంతశ్చ ప్లవంగమాః
అభ్యధావంత లంకాయాః ప్రాకారం కామరూపిణః. ౨౧

టీ॥కామరూపిణః=ఇచ్ఛాధీనమగురూపముగల; ప్లవంగమాః=వానరులు; ఇత్యేవం=అనియిట్లు; ఘోషయంతశ్చ=అఱచుచును; గర్జంతశ్చ=సింహనాదముసేయుచును; లంకాయాః= లంకయొక్క; ప్రాకారం = ప్రహరినిగూర్చి; అభ్యధావంత=పరుగెత్తిరి.

కామరూపులగు వానరులు, ఇట్లు ఘోషించుచు సింహనాదంబు సేయుచు, లంకాప్రాకారంబు మీఁదికిఁబోయిరి.

అని, తాత్పర్యము.

వీరబాహు స్సుబాహుశ్చ నలశ్చ వనగోచరః
నిపీడ్యోపనివిష్టా స్తే ప్రాకారం హరియూధపాః. ౨౨

టీక॥వీరబాహుః = వీరబాహువును;సుబాహుశ్చ= సుబాహువును; నలః=నలుఁడను ; వనగోచరశ్చ= వానరుఁడును; తే=ఆప్రసిద్ధులగు ; హరియూధపాః=వానరయూధపులు; ప్రాకారం=ప్రాకారమును; నిపీడ్య=నిరోధించి; ఉపనివిష్టాః=విడిసిరి.

అందు,వీరబాహువును సుబాహువును నలుండును నీవానరోత్తములు, లంకాప్రాకారంబును బీడింపుచు, విడిసి౨. అని, తాత్పర్యము.

ఏతస్మి న్నంతరే చక్రు స్స్కంధావారనివేశనమ్

టీక॥ఏతస్మిన్ అంతరే = ఈమధ్యమునందు;స్కంధావారనివేశనం=దండుయొక్క-విడియఁజేయుటను;చక్రుః= చేసిరి.

ఈమధ్యంబున,దండునుదగిన స్థలంబున,విడియఁజేసికొనిరి.

అని, తాత్పర్యము.

పూర్వద్వారంతు కుముదః కోటీభి ర్దశభి ర్వృతః. ౨౩
ఆవృత్య బలవాం స్తస్థౌ హరిభి ర్జితకాశిభిః

టీక॥బలవాన్= అధికసమయునబలముగల;కుముదః=కుముదుఁడు; జితకాశిభిః=జయముచేఁబ్రకాశించునట్టి;హరిభిః=వానరులచేత;దశభిః= పదియయి

న్న; కోటిభిః=కోటులచేత; వృతః= చుట్టఁబడినవాఁడై; పూర్వద్వారంతు= తూర్పుది వాకిలినిమాత్రము; అవృత్య= ఆవరించి; తస్థౌ=ఉండెను.

బలవంతుండగుకుముదుండు, జయశాలులగుపదికోటులవానరులచేఁ బరివృతుండై, యాస్కంధావారమునందలితూర్పుద్వారంబుననుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

సాహాయ్యార్థంతు తస్యైవ నివిష్టః ప్రఘసో హరిః. ౨౪
పనసశ్చ మహాబాహు ర్వానరై ర్బహుభి ర్వృతః

టీ॥ ప్రఘసః=ప్రఘసుఁడను; హరిః=వానరుఁడును; మహాబాహుః= పెద్దచేతులుగల; పనసశ్చ= పనసుండును; బహుభిః=పెక్కండ్రయిన; వానరైః= వానరులచే; వృతః=చుట్టఁబడినవాఁడై; తస్య= ఆకుముదునియొక్క; సాహాయ్యార్థమేవ=తోడ్పాటుకొఱకే; నివిష్టః=విడిసినాఁడు.

ప్రఘసుండునుమహాబాహుండగుపనసుండును, పెక్కువానరులం గూడి, యాకుముదునికిసహాయులయి, పూర్వద్వారంబున నె,యుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

దక్షిణద్వార మాగత్య వీర శ్శతవలిః కపిః. ౨౫
ఆవృత్య బలవాం స్తస్థౌ వింశత్యా కోటిభి ర్వృతః

టీక॥ బలవాన్=అధికమయిన బలముగల; వీరః = పరాక్రమశాలియగు; శతవలిః=శతవలియను; కపిః=వానరుఁడు; వింశత్యా=ఇరువదియయిన; కోటిభిః=కోటులచేత; వృతః = చుట్టఁబడినవాఁడై; దక్షిణద్వారం=దక్షిణపు వాకిలిని; ఆగత్య=పొంది; ఆవృత వరించి; తస్థౌ=నిలిచెను.

మహాబలపరాక్రమశాలియగు శతవలి, ఇరువదికోటులవానరులతోఁ గూడినవాఁడై, యాస్కంధావార దక్షిణద్వారంబు నావరించినిలిచెను.

అని, తాత్పర్యము.

సుషేణః పశ్చిమద్వారం గత స్తారాపితా హరిః. ౨౬

ఆవృత్య బలవాం స్తస్థౌ షష్టికోటిభి రావృతః

టీక॥బలవాన్ = అధికమయినబలముగల; తారాపితా = తారయొక్క తండ్రియగు;సుషేణః=సుషేణుండను; హరిః=వానరుండు;షష్టికోటిభిః = అఱువదికోటులచేత;ఆవృతః=చుట్టఁబడినవాఁడై;పశ్చిమద్వారం=పడమటివాకిలిని;గతః=పొందినవాఁడై;ఆవృత్య=ఆవరించి;తస్థౌ=నిలిచెను.

బలవంతుండగు తారాజనకుండయిన సుషేణుండు, అఱువదికోటుల వానరులతోఁగూడి, స్కంధావార పశ్చిమద్వారంబునావరించినిలిచెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఉత్తరం ద్వార మాసాద్య రామ స్సౌమిత్రిణా సహ. ౨౭
ఆవృత్య బలవాం స్తస్థౌ సుగ్రీవశ్చ హరీశ్వరః

టీక॥బలవాన్=అధికమయిన బలముగల; రామః=రాముఁడు ; సౌమిత్రిణాసహ= లక్ష్మణునితోఁ గూడినవాఁడై;ఉత్తరం = ఉత్తరదిక్కునను౦డు ; ద్వారం=వాకిలిని;ఆసాద్య=పొంది; ఆవృత్య=ఆవరించి;తస్థౌ=నిలిచెను. హరీశ్వరః=వానరరాజుండగు ; సుగ్రీవః=సుగ్రీవుండును;తస్థౌ (అధ్యాహృతము)=నిలిచెను.

బలవంతుండగు రాముండు,లక్ష్మణసహితుండై,స్కంధావారోత్తరద్వారంబుననుండెను;వానరరాజుండగు సుగ్రీవుండునుండెయుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

గోలాంగూలో మహాకాయో గవాక్షో భీమదర్శనః. ౨౮
వృతః కోట్యా మహావీర్య స్తస్థౌ రామస్య పార్శ్వతః

టీక ॥ మహాకాయః = గొప్పదేహముగలవాఁడును ; భీమదర్శనః= భయంకరమయిన చూచుటగలవాఁడును; మహావీర్యః = అధికమయినపరాక్రమముగలవాఁడునగు;గవాక్షః=గవాక్షుఁడను;గోలాంగూలః = కొండముచ్చు;కోట్యా = కోటిచేత;వృతః=చుట్టఁబడినవాఁడై; రామస్య = రాముని

యొక్క; పార్శ్వతః = ప్రక్కను; తస్థౌ=నిలిచెను.

మహాకాయుండును జూపరులకుభయంబు గలిగించువాఁడును మహాపరాక్రమశాలియునగుగవాక్షుండు, కోటిగోలాంగూలంబులచేఁ బరివృతుండై, రాముని పార్శ్వభాగంబుననిలిచెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఋక్షాణాం భీమవేగానాం ధూమ్ర శ్శత్రునిబర్హణః. ౨౯
వృతః కోట్యా మహావీర్య స్తస్థౌ రామస్య పార్శ్వతః

టీక॥ మహావీర్యః= అధికమయిన పరాక్రమముగలవాఁడును ; శత్రునిబర్హణః = శత్రువులంజంపువాఁడునగు; ధూమ్రః = ధూమ్రుఁడు; భీమవేగానాం= భయంకరమయిన వేగముగల; ఋక్షాణాం = ఎలుఁగుగొడ్డులయొక్క; కోట్యా = కోటిచేత; వృతః=చుట్టఁబడినవాఁడై; రామస్య = రామునియొక్క; పార్శ్వతః = ప్రక్కను; తస్థౌ=నిలిచెను.

మహాపరాక్రమశాలియుశత్రుధ్వంసకుండునగుధూమ్రుండు, కోటిభల్లూకంబులంగూడి , రాముని పార్శ్వభాగంబుననుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

సన్నద్ధస్తు మహావీర్యో గదాపాణి ర్విభీషణః. ౩౦
వృతో యుక్తైస్తు సచివై స్తస్థౌ తత్ర మహాబలః

టీక॥ మహావీర్యః= అధికమయినపరాక్రమముగలవాఁడును; మహాబలః= అధికమయినబలముగలవాఁడునగు; విభీషణస్తు=విభీషణుఁడును; సన్నద్ధః=కవచముగలవాఁడై; గదాపాణిః=గదచేతంగలవాఁడై; యుక్తైః=సిద్ధులయిన; సచివైస్తు=మంత్రులతోను; వృతః= చుట్టఁబడినవాఁడై; తత్ర = అచ్చట; తస్థౌ=ఉండెను.

మహాపరాక్రమశాలియు మహాబలుండునగు విభీషణుండు, కవచంబుదొడిగి, గదాపాణియయి, యున్నద్ధసన్నద్ధులయినమంత్రులంగూడి, రామునితోఁగూడనుండెను. అని, తాత్పర్యము.

గజో గవాక్షో గవయ శ్శరభో గంధమాదనః. ౩౧
సమంతా త్పరిధావంతో రరక్షు ర్హరివాహినీమ్

టీక॥ గజః=గజుండును; గవాక్షః=గవాక్షుండును; శరభః=శరభుఁడును; గంధమాదనః = గంధమాదనుఁడును; సమంతాత్ = అంతటను; పరిధావంతః= తిరుగుచు ; హరివాహినీం=వానరసేనను; రరక్షుః=రక్షించిరి.

గజుఁడును గవయుఁడును గవాక్షుండును శరభుండును గంధమాదనుండును, సమస్తప్రదేశంబులందిరుగుచు, వానరసేననంతయురక్షింపుచుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతః కోపపరీతాత్మా రావణో రాక్షసేశ్వరః. ౩౨
నిర్యాణం సర్వసైన్యానాం ద్రుత మాజ్ఞాపయ త్తదా

టీక॥ తతః=అంత ; తదా=అప్పుడు; రాక్షసేశ్వరః= రాక్షసులకుఁ బ్రభుండగు; రావణః=రావణుండు; కోపపరీతాత్మా= కోపముచేవ్యాపింపఁబడినమనస్సుగలవాఁడై; ద్రుతం=శీఘ్రముగా; సర్వసైన్యానాం=సమస్తసైన్యములయొక్క; నిర్యాణం= బయలువెడలుటను; ఆజ్ఞాపయత్= ఆజ్ఞాపించెను.

అంత, రాక్షసరాజుండగురావణుండు , వానరసేనాసన్నివేశ క్రమంబంతయుంజూచి, పరమకుపితుండై, తనసేనలన్నియు యుద్ధంబునకు వెడలనాజ్ఞాపించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏత చ్ఛ్రుత్వా తతో వాక్యం రావణస్య ముఖోద్గతమ్. ౩౩
సహసా భీమనిర్ఘోష ముద్ఘుష్టం రజనీచరైః

టీక॥ రావణస్య = రావణునియొక్క; ముఖోద్గతం=నోటనుండివెడలిన; ఏతత్=ఈ; వాక్యం=మాటను ; శ్రుత్వా=విని; తతః=అంత; రజనీచరైః= రాక్షసులచేత; సహసా=శీఘ్రంబున; భీమనిర్ఘోషం=భయంకరమయినధ్వనిగలుగునట్లు; ఉద్ఘుష్టం=అఱచుటయాయినది.

రావణునిముఖంబుననుండి వెడలిన యాజ్ఞనువిన్నంతనే, రాక్షసులందఱు, భయంకరధ్వనిగలుగునట్లు, సింహనాదంబులుగావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతః ప్రచోదితా భేర్య శ్చంద్రపాండరపుష్కరాః. ౩౪
హేమకోణాహతా భీమా రాక్షసానాం సమంతతః

టీక॥ తతః=అంతటను; సమంతతః= అంతటను; భీమాః = భయంకరములయిన; చంద్రపాండరపుష్కరాః= చంద్రునివలెఁదెల్లనైనముఖములుగల; రాక్షసానాం= రాక్షసులయొక్క ; భేర్యః=భేరులు; ప్రచోదితాః= ప్రేరేపింపఁబడినవై ; హేమకోణాహతాః=బంగారువాదనదండముచేఁగొట్టఁబడినవి.

అంతఁ, జంద్రబింబమువలె శుభ్రములయినముఖములుగల భయంకరధ్వనులగుభేరులను, బంగారుదండములచే వాయించిరి.అని, తాత్పర్యము.

వినేదుశ్చ మహాఘోషా శ్శంఖా శ్శతసహస్రశః. ౩౫
రాక్షసానాం సుఘోరాణాం ముఖమారుతపూరితాః

టీక॥ శతసహస్రశః= లక్షలులక్షలుగా; మహాఘోషాః= అధికమయినధ్వనిగల; శంఖాశ్చ= శంఖములును; సుఘోరాణాం = మిక్కిలియుభయంకరులగు; రాక్షసానాం= రాక్షసులయొక్క; ముఖమారుతపూరితాః = నోటిగాలిచేనూఁదఁబడినవై; వినేదుః= ధ్వనించిరి.

భయంకరాకారులగురాక్షసులు , లక్షలులక్షలుగా, మహాధ్వనులగు, శంఖంబులఁబూరించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తే బభు శ్శుభనీలాంగా స్సశంఖా రజనీచరాః. ౩౬
విద్యున్మండలసన్నద్ధా స్సబలాకా ఇవాంబుదాః

టీక॥ శుభనీలాంగాః = మంగళకరమయిననల్లనిదేహముగలవారలును ; సశంఖాః = శంఖముతోఁగూడినవారలునగు; తే=ఆ; రజనీచరాః = రాక్ష

స ౪౨

సులు; విద్యున్మండలసన్నద్ధాః = మెఱపులసమూహములతోఁగూడినవియు; సబలాకాః = కొంగలతోఁ గూడినవియునగు; అంబుదాఇవ= మేఘములు వలె; బభుః=ప్రకాశించిరి.

ఆభరణభూషితులై నల్లని దేహముతో శంఖంబులుధరించియున్న యా రాక్షసులు మెఱపులతోఁగూడినమేఘంబులకైవడిఁబ్రకాశించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

నిష్పతంతి తతస్సైన్యా హృష్టారావణ చోదితాః. ౩౭
సమయే పూర్యమాణస్య వేగాఇవ మహోదధేః

టీక॥తతః = అంత; రావణచోదితాః=రావణునిచే నాజ్ఞాపింపఁబడిన; సైన్యాః=సైనికులు; హృష్టాః= సంతసించినవారలయి; సమయే= ప్రళయకాలమునందు; పూర్యమాణస్య= నింపఁబడుచున్నః మహోదధేః= మహాసముద్రము యొక్క; వేగాఇవ=ప్రవాహములు వలె; నిష్పతంతి=వెడలిరి.

అంత, రావణుని పనుపున, సైనికులు సంతుష్టులయి, ప్రళయ కాలంబున మహాసముద్ర ప్రవాహంబులుం బోలె బయలుదేఱిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతో వానరసైన్యేన ముక్తో నాద స్సమంతతః. ౩౮
మలయః పూరితో యేన ససానుప్రస్థకందరః

టీక॥తతః=అంత; యేన = దేనిచేత; ససానుప్రస్థకందరః=చఱియలతోను నెత్తములతోను గుహల తోనుం గూడిన; మలయః=త్రికూటపర్వతము; పూరితః=నింపఁబడినదో; సః(అధ్యాహృతము)=అట్టి; నాదః=సింహనాదము; సమంతతః=అంతటను; వానరసైన్యేన=వానరసేనచేత; ముక్తః=విడువఁబడినది.

అంత, వానరులు, త్రికూట పర్వతమునంతయువ్యాపించునట్లు, భయంకరమయిన, సింహనాదంబు గావించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

శంఖదుందుభిసంఘుష్ట స్సింహనాద స్తరస్వినామ్. ౩౯

పృథివీం చాంతరిక్షంచ సాగరం చైవ నాదయన్

టీక॥శంఖదుందుభిసంఘుష్టః=శంఖములయొక్కయు భేరులయొక్కయు ధ్వనితోఁగూడిన;తరస్వినాం=బలవంతులయొక్క;సింహనాదః= సింహనాదము;పృథివీం=భూమిని;అంతరిక్షంచ= ఆకాశమును;నాదయన్= ధ్వనింపఁజేయుచు;ఉదభూత్ (అధ్యాహృతము)= పుట్టెను.

బలవంతులగువానరరాక్షసుల సింహనాదంబు, శంఖదుందుభిధ్వనులతోఁగూడి, భూమ్యాకాశంబుల నంతయు వ్యాపించినది. అని, తాత్పర్యము.

గజానాం బృంహితైస్సార్ధం హయానాం హేషితైరపి. ౪౦
రథానాం నేమిఘోషైశ్చ రక్షసాం నదనస్వనః

టీక॥రక్షసాం=రాక్షసులయొక్క; నదనస్వనః = సింహనాదధ్వని;గజానాం=ఏనుంగులయొక్క;బృంహితైః= అఱపులతోను;హయానాం= గుఱ్ఱంబులయొక్క; హేషితైరపి= అఱపులతోను;రథానాం=రథములయొక్క; నేమిఘోషైశ్చసార్ధం= కడకంటికమ్ముల ధ్వనులతోనుంగూడ; రేజే(అధ్యాహృతము)=ప్రకాశించెను.

రాక్షసులసింహనాదములును గజబృంహితంబులును గుఱ్ఱంబుల హేషాధ్వనులునురథంబులనేమిధ్వనులును,ఒండొంటింగలసి,చెలంగుచుండినవి. అని, తాత్పర్యము.

ఏతస్మిన్నంతరే ఘోర స్సంగ్రామ స్సమవర్తత. ౪౧
రక్షసాం వానరాణాంచ యథా దేవాసురే పురా

టీక॥ఏతస్మిన్ అంతరే = ఈమధ్యమునందు; పురా=మున్ను; దేవాసురే యథా=దేవాసుర వి... మునందు వలె; రక్షసాం= రాక్షసులకును; వానరాణాంచ=వానరులకును; ఘోరః = భయంకరమగు; సంగ్రామః = యుద్ధము; సమవర్తత=కలిగెను.

ఇంతలో మున్ను దేవాసురులకుంబోలె , రాక్షసులకును వానరులకును భయంకరంబగు యుద్ధంబు, ఆరబ్ధ మ

యినది. అని, తాత్పర్యము.

తే గదాభిః ప్రదీప్తాభి శ్శక్తిశూలపరశ్వథైః. ౪౨
నిజఘ్ను ర్వానరాన్ ఘోరాః కథయంత స్స్వవిక్రమాన్

టీక॥ఘోరాః = భయంకరులగు; తే=ఆ రాక్షసులు; స్వవిక్రమాన్= తమపరాక్రమములను; కథయంతః= చెప్పుచు; ప్రదీప్తాభిః=ప్రకాశించుచున్న; గదాభిః=గదలచేతను; శక్తిశూలపరశ్వథైః=ఈటెలచేతను శూలముల చేతనుగొడ్డళ్లచేతను; వానరాన్= వానరులను; నిజఘ్నుః=కొట్టిరి.

భయంకరాకారులగు రాక్షసులు, తమపరాక్రమంబుల నుగ్గడించుకొనుచు, గదలచేతను శక్తులచేతను, శూలంబులచేతను గొడ్డళ్లచేతను, వానరులంబ్రహరించిరి. అని, తాత్పర్యము.

రాజా జయతి సుగ్రీవ ఇతి శబ్దో మహా నభూత్.౪౩

టీక॥"రాజా= రాజయిన; సుగ్రీవః=సుగ్రీవుఁడు; జయతి= సర్వోత్కృష్టంబుననున్నాఁడు" ఇతి=అను; మహాన్ = గొప్పదగు; శబ్దః=ధ్వని; అభూత్=కలిగినది.

"వానరరాజుండగు సుగ్రీవుండు, సర్వోత్కృష్టుండైయున్నాఁడు" అని మహాధ్వని, వానరసేనలోఁ జెలంగుచుండినది.

అని, తాత్పర్యము.

రాజన్ జయజయేత్యుక్త్వా స్వస్వనామ కథాం తతః
తథా వృక్షై ర్మహాకాయాః పర్వతాగ్రై శ్చ వానరాః. ౪౪
నిజఘ్ను స్తాని రక్షాంసి నఖై ర్దంతై శ్చ వేగితాః

టీక॥మహాకాయాః=పెద్దదేహము కల;వానరాః=వానరులు; వేగితాః=వేగముగలవారలయి;"రాజన్= వానరరాజుఁడవగుసుగ్రీవుఁడా! జయజయ= సర్వోత్కృష్టుఁడవై యుండుముసర్వోత్కృష్టుఁడవైయుండుము." ఇతి=అని;

ఉక్త్వా=చెప్పి=తతః=అంత; స్వస్వనామకథాం=తమతమపేరును వృత్తాంతమును; ఉక్త్వా=చెప్పి=తథా= అట్లు; వృక్షైః=వృక్షములచేతను; పర్వతాగ్రైశ్చ=పర్వతశిఖరములచేతను; నఖైః=గోళ్లచేతను; దంతైశ్చ= దంతములచేతను; తాని=ఆ; రక్షాంసి= రాక్షసులను; నిజఘ్నుః=కొట్టిరి.

మహాకాయులగువానరులు, "వానరాజా! సర్వోత్కర్షంబున నుండుము" అనియుద్ఘోషించుచు, తమతమవృత్తాంతంబులనుగడించుచు, వృక్షంబులచేతనుబర్వతశిఖరంబులచేతను దంతంబులచేతనునఖంబులచేతను రాక్షసులం బరిహరించిరి. అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసాస్త్వపరే భీమాః ప్రాకారస్థా మహీంగతాన్. ౪౫
భిండివాలైశ్చ ఖడ్గైశ్చ శూలైశ్చైవ వ్యదారయన్

టీక॥ భీమాః = భయంకరులగు; ప్రాకారస్థాః=ప్రాకారంబున నున్నవారలునగు; అపరే=ఇతరులగు; రాక్షసాస్తు= రాక్షసులును; మహీంగతాన్= భూమినిబొందినట్టి వానరులను; భిండివాలైశ్చ= విడిచివాటుగుదియలచేతను; ఖడ్గైశ్చ=కత్తులచేతను; శూలైశ్చైవ=శూలములచేతను; వ్యదారయన్=ఛేదించిరి.

భయంకరులగు మఱికొందఱు రాక్షసులు ప్రాకారంబుపైనుండి, భిండివాలంబులచేతను ఖడ్గంబులచేతను నేలనున్నవానరులం బరిహరించిరి. అని, తాత్పర్యము.

వానరాశ్చాపి సంక్రుద్ధాః ప్రాకారస్థాన్ మహీంగతాః. ౪౬
రాక్షసాన్ పాతయామాసు స్సమాప్లుత్య ప్లవంగమాః

టీక॥ మహీంగతాః=భూమిని బొందినట్టి; ప్లవంగమాః=ఎగురుటచే బోవునట్టి; వానరాశ్చాపి=వానరులును; సంక్రుద్ధాః=కోపంబునొందినవారలయి; సమాప్లుత్య=ఎగిరి; ప్రాకారస్థాన్= ప్రాకారముననున్న; రాక్షసాన్=రాక్షసులను; పాతయామాసుః=పడద్రోసిరి.

సర్గ ౪౨

క్రిందనున్నవానరులు, క్రుద్ధులయి, పైకెగిరి ప్రాకారంబుపైనున్న రాక్షసులం బడద్రోసిరి. అని, తాత్పర్యము.

స సంప్రహారస్తుములో మాంసశోణితకర్దమః. ౪౩
రక్షసాం వానరాణాంచ సంబభూవాద్భుతోపమః

టీక॥ సః=ఆ; రక్షసాం=రాక్షసులయొక్కయు; వానరాణాంచ=వానరులయొక్కయు; తుములః=దొమ్మియైన; సంప్రహారః=యుద్ధము; మాంసశోణితకర్దమః=నెత్తురును మాంసమును బురదగాఁగలదియు; అద్భుతోపమః=ఆశ్చర్యకరముతోఁ బోల్చఁదగినదియు; సంబభూవ=అయినది.

అప్పుడు రాక్షసవానరులకుం గలిగిన దొమ్మియుద్ధము నెత్తురును మాంసమును బురదగా, నెంతేయునాశ్చర్యకరంబయి యుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, ద్విచత్వారింశస్సర్గః.
ఇది, స్వస్త్యార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండ ద్విచత్వారింశసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీ

త్రిచత్వారింశసర్గప్రారంభః.

యుధ్యతాంతు తత స్తేషాం వానరాణాం మహాత్మనామ్
రక్షసాం సంబభూవాథ బలకోప స్సుదారుణః. ౧

టీక॥ తతః=అంత; మహాత్మనాం=అధికమయినబలముగలవారలగు; తేషాం=ఆ; వానరాణాం=వానరులు; యుధ్యతాం=యుద్ధముసేయుచుండఁగా; అథ=అంత; రక్షసాం=రాక్షసులయొక్క; బల (బలస్య)=సేనకు; సుదారుణః=మిక్కిలియు భయంకరమగు; కోపః=కోపము; సంబభూవ=కలిగినది.

అంత, మహాబలశాలులగువానరులడ్డెదురులేక యుద్ధంబుసేయుచుండుటంజూచి, రాక్షసులుసహింపంజాలక, మిక్కిలియుఁగోపంబునొందిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తే హయైః కాంచనాపీడై ర్ధ్వజైశ్చాగ్నిశిఖోపమైః
రథైశ్చాదిత్యసంకాశైః కవచైశ్చ మనోరమైః. ౨
నిర్యయూ రాక్షసవ్యాఘ్రా నాదయంతో దిశోదశ
రాక్షసా భీమకర్మాణో రావణస్య జయైషిణః. ౩

టీక॥ రావణస్య=రావణునియొక్క; జయైషిణః=జయంబుగోరువారలును; భీమకర్మాణః=భయంకరమయినకార్యముగలవారలును; రాక్షసవ్యాఘ్రాః=రాక్షసశ్రేష్ఠులునగు; తే=ఆ; రాక్షసాః=రాక్షసులు; కాంచనాపీడైః=బంగారుశిరోభూషణముగల; హయైః=గుఱ్ఱములతోను; అగ్నిశిఖోపమైః=నిప్పుజ్వాలలతోఁబోలికగల; ధ్వజైశ్చ=టెక్కెములతోను; ఆదిత్యసంకాశైః=సూర్యునితోసమానములగు; రథైశ్చ=రథములతోను; మనోరమైః=సుందరములగు; కవచైః=కవచములతోను; సహితాః (అధ్యాహృతము)=కూడినవారలై; దశ=పదియయిన; దిశః=దిక్కులను; నాదయం

తః= ధ్వనింపఁజేయుచు; నిర్యయుః= వెడలిరి.

రావణుఁడు జయంబుఁ గోరువారలు నభయంకరకర్ములు నగు రాక్షసోత్తములు, బంగారుశేఖరంబులతో నొప్పుచున్నగుఱ్ఱంబులను అగ్నిజ్వాలలుం బోలె వెలుంగుచుండు ధ్వజంబులతోను, సూర్యబింబము వలెఁ దేజరిల్లుచుండు రథంబులతోను సుందరంబులగు కవచంబులతోనుం గూడి, దశదిశలు నిండునట్లు సింహనాదంబులు సేయుచు, యుద్ధంబునకు వెడలిరి. అని, తాత్పర్యము.

వానరాణా మపి చమూ బృహతీ జయమిచ్ఛతామ్
అభ్యధావత తాం సేనాం రక్షసాం కామరూపిణామ్. ౪

టీక॥ వానరాణాం= వానరులయొక్క; బృహతీ = గొప్పదగు; చమూరపి= సేనయు; జయం= గెల్పును; ఇచ్ఛతాం= కోరుచున్న; కామరూపిణాం= ఇచ్ఛాధీనమగు రూపముగల ; రక్షసాం= రాక్షసులయొక్క; తాం= ఆ; సేనాం= సేనను; అభ్యధావత= ఎదుర్కొని పరుగెత్తినది.

అంతవానరులు, జయంబుఁ గోరి వచ్చిన కామరూపులగు రాక్షసులపైకి, యుద్ధోత్సాహంబున నడరిరి.
అని, తాత్పర్యము.

ఏతస్మి న్నంతరే తేషా మన్యోన్య మభిధావతామ్
రక్షసాం వానరాణాంచ ద్వంద్వయుద్ధ మవర్తత. ౫

టీక॥ ఏతస్మిన్ అంతరే= ఈమధ్యమునందు; అన్యోన్యం= ఒండొరులను; అభిధావతాం= ఎదుర్కొని పరుగెత్తుచున్న; తేషాం= ఆ; రక్షసాం= రాక్షసులకును; వానరాణాంచ = వానరులకును; ద్వంద్వయుద్ధం= ఇద్దఱొకరితోనొకరు చేయుయుద్ధము; అవర్తత= కలిగినది.

ఇంతలోనట్లు, రాక్షసులును వానరులును ; ఒండొరులమీఁదికిం గవియుచు, నప్పుడిరుగెలంకులవారికిని ద్వంద్వయుద్ధంబుగలిగినది. అని, తాత్పర్యము.

అంగదేనేంద్రజిత్సార్ధం వాలిపుత్రేణ రాక్షసః

స ౪౩

అయుధ్యత మహాతేజా స్త్ర్యంబకేణ యథాంతకః. ౬

టీక॥ మహాతేజాః= అధికమయినపరాక్రమముగల; రాక్షసః=రాక్షసుఁడైన; ఇంద్రజిత్=ఇంద్రజిత్తు; వాలిపుత్రేణ=వాలికొడుకైన; అంగదేన సార్ధం=అంగదునితోఁగూడ; త్ర్యంబకేణ=ఈశ్వరునితో, అంతకో యథా=మృత్యువువలె; అయుధ్యత=యుద్ధము చేసెను.

మహాతేజుండగునింద్రజిత్తు, వాలికుమారుండగునంగదునితో, ముక్కంటితో మృత్యువుపోరినట్లు, యుద్ధముగావించెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రజంఘేనచ సంపాతి ర్నిత్యం దుర్మర్షణో రణే
జంబుమాలిన మారబ్ధో హనుమానపి వానరః. ౭

టీక॥ నిత్యం=ఎల్లప్పుడును; రణే=యుద్ధమునందు; దుర్మర్షణః=సహింపసలవిగానివాఁడగు; సంపాతిశ్చ=సంపాతియు; ప్రజంఘేన= ప్రజంఘునితో; అయుధ్యత (అధ్యాహృతము)=పోరెను. వానరః=వానరుఁడైన; హనుమానపి=హనుమంతుఁడును; జంబుమాలినం=జంబుమాలియను రాక్షసునిగూర్చి; యోద్ధుం(అధ్యాహృతము)=పోరుటకు; ఆరబ్ధః=ఆరంభించినాఁడు.

యుద్ధంబున, శత్రువులకుసహింపసలవిగానట్టివిభీషణసచివుండగుసంపాతి, ప్రజంఘునితోఁబోరెను; హనుమంతుండు జంబుమాలితో యుద్ధంబు గావించెను. అని, తాత్పర్యము.

సంగతస్సుమహాక్రోధో రాక్షసో రావణానుజః
సమరే తీక్ష్ణవేగేన మిత్రఘ్నేన విభీషణః. ౮

టీక॥ సుమహాక్రోధః= మిక్కిలియు నధికమయినకోపముగలవాఁడును; రావణానుజః= రావణుని తమ్ముఁడును; రాక్షసః=రాక్షసుఁడునగు; విభీషణః=విభీషణుఁడు; సమరే= యుద్ధమునందు; తీక్ష్ణవేగేన=అధికమయిన వేగముగల; మిత్రఘ్నేన=మిత్రఘ్నునితో; సంగతః=సంబంధించెను.

మహాకోపుండగు రావణునితమ్ముండు విభీషణుండు, మహావేగుండయిన మిత్రఘ్నుండను రాక్షసునితో యుద్ధము చేసెను. అని, తాత్పర్యము.

తపనేన గజస్సార్ధం రాక్షసేన మహాబలః
నికుంభేన మహాతేజా నీలోపి సమయుధ్యత. ౯

టీక॥ మహాబలః— అధికమయినబలముగల; గజః=గజుండు; తపనేన= తపనుండను; రాక్షసేన=రాక్షసునితో; అయుధ్యత (అధ్యాహృతము)= యుద్ధముచేసెను. మహాతేజాః = అధికమయినపరాక్రమముగల; నీలోపి= నీలుండును; నికుంభేన = నికుంభునితో; సమయుధ్యత=పోరెను.

మహాబలుండగుగజుండు, తపనుండను రాక్షసునితోఁబోరెను; మహాతేజుండగునీలుండు, నికుంభునితోఁగూడయుద్ధముగావించెను. అని, తాత్పర్యము.

వానరేంద్రస్తు సుగ్రీవః ప్రఘసేన సమాగతః
సంగత స్సమరే శ్రీమాన్ విరూపాక్షేణ లక్ష్మణః. ౧౦

టీక॥ వానరేంద్రః= వానరరాజుండగు; సుగ్రీవస్తు = సుగ్రీవుండును; ప్రఘసేన=ప్రఘసునితో; సమాగతః= సంబంధించెను. శ్రీమాన్=కాంతిమంతుండగు; లక్ష్మణః=లక్ష్మణుండు; సమరే= యుద్ధమునందు; విరూపాక్షేణ = విరూపాక్షునితో; సంగతః= సంబంధించెను.

వానరరాజుండగుసుగ్రీవుండు, ప్రఘసుండనురాక్షసునిపైకడరెను; శ్రీమంతుండగులక్ష్మణుండు, విరూపాక్షునితోయుద్ధముగావించెను.

అని, తాత్పర్యము.

అగ్నికేతుశ్చ దుర్ధర్షః రశ్మికేతుశ్చ రాక్షసః
సుప్తఘ్నో యజ్ఞకోపశ్చ రామేణ సహ సంగతాః. ౧౧

టీక॥దుర్ధర్షః = ఎదిరింపనలవిగాని; అగ్నికేతుశ్చ=అగ్నికేతుండును; రశ్మికేతుః = రశ్మికేతువను; రాక్షసశ్చ=రాక్షసుండును; సుప్తఘ్నః= సు

ష్టఘ్నుండును; యజ్ఞకోపశ్చ= యజ్ఞకోపుఁడును; రామేణసహ= రామునితోఁగూడ;సంగతాః=సంబంధించిరి.

దుర్ధర్షుఁడగునగ్నికేతుండును రశ్మికేతుండును సుప్తఘ్నుండును యజ్ఞకోపుండును, రామునితోయుద్ధంబుగావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

వజ్రముష్టిస్తు మైందేన ద్వివిదే నాశనిప్రభః
రాక్షసాభ్యాం సుఘోరాభ్యాం కపిముఖ్యౌ సమాగతౌ. ౧౨

టీక॥వజ్రముష్టిస్తు=వజ్రముష్టియు; మైందేన=మైందునితోను;అశనిప్రభః=అశనిప్రభుఁడు;ద్వివిదేన=ద్వివిదునితోను: ఏవం(అధ్యాహృతము)=ఇట్లు; సుఘోరాభ్యాం=మిక్కిలియుభయంకరులయిన; రాక్షసాభ్యాం=రాక్షసులు; కపిముఖ్యౌ = వానరశ్రేష్ఠులు; సమాగతౌ=సంబంధించినారు.

వజ్రముష్టియను రాక్షసుండు మైందునితోను అశనిప్రభుండనువాఁడు ద్వివిదునితోను, ఇట్లు మైందద్వివిదులు , భయంకరాకారులగు నిద్దఱి రాక్షసులతోఁబోరిరి. అని, తాత్పర్యము.

వీరః ప్రతపనో ఘోరో రాక్షసో రణదుర్ధరః
సమరే తీక్ష్ణవేగేన నళేన సమయుధ్యత. ౧౩

టీక॥వీరః = పరాక్రమశాలియు; ఘోరః = భయంకరుండును; రణదుర్ధరః=యుద్ధమునందునిగ్రహింపనలవిగానివాఁడునగు; ప్రతపనః= ప్రతపనుండను; రాక్షసః=రాక్షసుఁడు;సమరే=యుద్ధమునందు; తీక్ష్ణవేగేన=తీవ్రమయినవేగముగల ; నళేన = నళునితో; సమయుధ్యత=పోరెను,

పరాక్రమవంతుండునుభయంకరాకారుండును యుద్ధంబుననెదిరింప నలవిగానివాఁడునగు ప్రతపనుండను వాఁడు, యుద్ధమునఁదీక్ష్ణప్రతాపుఁడగునళునితోయుద్ధముగావించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ధర్మస్య పుత్రో బలవాన్ సుషేణఇతి విశ్రుతః

సవిద్యున్మాలినా సార్ధ మయుధ్యత మహాకపిః. ౧౪

టీక॥బలవాన్ = అధికమయినబల ముగలవాఁడును; ధర్మస్య = ధర్ముని యొక్క; పుత్రః = కొడుకునగు; సః=ఆ; సుషేణఇతి=సుషేణుఁడని; విశ్రుతః=ప్రసిద్ధుఁడైన; మహాకపిః = పెద్దవానరుఁడు; విద్యున్మాలినా సార్ధం=విద్యున్మాలితోఁగూడ; అయుధ్యత=పోరెను.

బలవంతుండగు ధర్మ పుత్రుండైన సుషేణుండను వానరశ్రేష్ఠుండు, విద్యున్మాలితో యుద్ధముగావించెను.

అని, తాత్పర్యము.

వానరా శ్చాపరే భీమా రాక్షసై రపరై స్సహ
ద్వంద్వం సమీయు ర్బహుధా యుద్ధాయ బహుభి స్సహ. ౧౫

టీక॥ భీమాః=భయంకరులగు; అపరే=ఇతరులయిన; వానరాశ్చ= వానరులును; అపరైః=ఇతరులయిన; రాక్షసైస్సహ = రాక్షసులతోఁగూడ; బహుభిస్సహ= పెక్కండ్రతోఁగూడ; బహుధా=పెక్కువిధములుగా; యుద్ధాయ=పోరుటకొఱకు; ద్వంద్వం = ద్వంద్వయుద్ధమును; సమీయుః= పొందిరి.

ఇఁక, భయంకరాకారులగు వానరులు పెక్కండ్రు, రాక్షసుల పెక్కండ్రతో, నానావిధంబుల, ద్వంద్వ యుద్ధంబు గావించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తత్రాసీ త్సుమహ ద్యుద్ధం తుములం రోమహర్షణమ్
రక్షసాం వానరాణాంచ వీరాణాం జయ మిచ్ఛతామ్. ౧౬

టీక॥తత్ర=అప్పుడు; వీరాణాం=పరాక్రమశాలులును; జయం= గెలుపును, ఇచ్ఛతాం = కోరుచున్నవారలునగు; రక్షసాం=రాక్షసులకును; వానరాణాంచ=వానరులకును; సుమహత్= మిక్కిలియుగొప్పదియు; రోమహర్షణం=వెండ్రుకలగగుపాటునొందఁజేయునదియు; తుములం= దొమ్మియునగు; యుద్ధం=యుద్ధము; ఆసీత్ = కలిగినది.

అప్పుడు, మహాపరాక్రమశాలులు నుజయంబుగోరువారలునగు, నారాక్షసులకునువానరులకును, రోమహర్షణంబగుతుములయుద్ధముగలిగినది.
అని, తాత్పర్యము.

హరిరాక్షసదేహేభ్యః ప్రభూతాః కేశశాద్వలాః
శరీరసంఘాటవహాః ప్రసుస్రుశ్శోణితాపగాః. ౧౭

టీక॥హరిరాక్షసదేహేభ్యః= వానరులయొక్కయు రాక్షసులయొక్కయు దేహములనుండి;ప్రభూతాః= విస్తీర్ణములును;కేశశాద్వలాః = వెండ్రుకలెపచ్చికలుగాఁ గలవియు; శరీరసంఘాటవహాః=దేహములెకాష్ఠసంచయములుగాఁగలవియునగు;శోణితాపగాః=నెత్తురుటేఱులు;ప్రసుస్రుః= ప్రవహించినవి.

ఆయుద్ధంబున , వానరరాక్షసదేహంబులనుండి, వెండ్రుకలె పచ్చికలుగాఁగలవియు దేహావయవములె కాష్ఠములుగాఁగలవియునగువిస్తీర్ణంబులయినరక్తనదులు,ప్రవహించినవి.
అని, తాత్పర్యము.

అజఘానేంద్రజిత్క్రుద్ధో వజ్రేణేవ శతక్రతుః
అంగదం గదయా వీరం శత్రుసైన్యవిదారణమ్. ౧౮

టీక॥ఇంద్రజిత్=ఇంద్రజిత్తు;క్రుద్ధః= కోపించినవాఁడై;గదయా= గదచేత; శతక్రతుః= దేవేంద్రుండు; వజ్రేణేవ= వజ్రాయుధముచేతవలె;వీరం= పరాక్రమశాలియు;శత్రుసైన్యవిదారణం= శత్రుసైన్యములభేదించునట్టి;అంగదం= అంగదుని; ఆజఘాన= కొట్టెను.

ఇంద్రజిత్తు,క్రుద్ధుండై, దేవేంద్రుని వజ్రాయుధంబుతో సమానంబయినగదచేఁ,బరాక్రమవంతుండునుశత్రుసైన్యంబులసంహరించువాఁడునగు నంగదుంబ్రహరించెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్య కాంచనచిత్రాంగం రథం సాశ్వం ససారథిమ్
జఘాన సమరే శ్రీమా నంగదో వేగవా న్కపిః. ౧౯

టీక॥శ్రీమాన్ = కాంతిమంతుండు నును; వేగవాన్ = అధికమయిన వేగముగల వాఁడునగు; కపిః = వానరుఁడైన; అంగదః = అంగదుండు; సమరే = యుద్ధమునందు; తస్య = ఆయింద్రజిత్తుయొక్క; కాంచనచిత్రాంగం = బంగారముచేఁ జిత్రములైనయవయవములుగలదియు; సాశ్వం = గుఱ్ఱములతోఁ గూడినదియు; ససారథిం = సారధితోఁ గూడినదియునగు; రథం = రథమును; జఘాన = కొట్టెను.

అంత, శ్రీమంతుండును మహావేగంబునగునంగదుండు; కాంచనాలంకృతంబగునాయింద్రజిత్తురథంబును, సారథితోను గుఱ్ఱంబులతోనుఁ గూడ నుగ్గుగావించెను. అని, తాత్పర్యము.

సంపాతిస్తు త్రిభి ర్బాణైః ప్రజంఘేన సమాహతః
నిజఘానాశ్వకర్ణేన ప్రజంఘం రణమూర్ధని. ౨౦

టీక॥సంపాతిస్తు = సంపాతియు; త్రిభిః = మూఁడైన; బాణైః = బాణముల చేత; ప్రజంఘేన = ప్రజంఘునిచేత; సమాహతః = కొట్టఁబడినవాఁడై; రణమూర్ధని = యుద్ధముశిరస్సునందు; అశ్వకర్ణేన = ఇనుమద్దిచెట్టుచేత; ప్రజంఘం = ప్రజంఘుని; నిజఘాన = వధించెను.

ప్రజంఘుండు, సంపాతిని, మూఁడమ్ములనొప్పింప, నాతఁడు, యుద్ధమధ్యంబున, నశ్వకర్ణవృక్షంబుచేఁ, బ్రజంఘునివధించెను. అని, తాత్పర్యము;

జంబుమాలీ రథస్థస్తు రథశక్త్యా మహాబలః
బిభేద సమరే క్రుద్ధో హనూమంతం స్తనాంతరే. ౨౧

టీక॥ మహాబలః = అధికమయినబలముగల; జంబుమాలీతు = జంబుమాలియు; రథస్థః = రథంబుననున్నవాఁడై; సమరే = యుద్ధమునందు; క్రుద్ధః = కోపించినవాఁడై; రథశక్త్యా = రథమునందుశక్తిచేత; హనూమంతం = హనుమంతుని; స్తనాంతరే = వక్షస్థలమునందు; బిభేద = భేదించెను.

మహాబలుఁడగు జంబుమాలి రథగతుండై, యుద్ధంబునఁగోపించి, రథ

స ౪౩

శక్తిఁగొని, హనుమంతునివక్షస్స్థలంబునం బ్రహరించెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్య తం రథమాస్థాయ హనూమాన్ మారుతాత్మజః
ప్రమమాథ తలేనాశు సహ తేనైవ రక్షసా. ౨౨

టీక॥ మారుతాత్మజః = వాయుదేవునికుమారుండగు; హనూమాన్ = హనుమంతుండు; తేన = ఆ; రక్షసాసహైవ = జంబుమాలితోఁగూడనే; తస్య = ఆజంబుమాలియొక్క; తం = ఆ; రథం = రథమును; ఆస్థాయ = అధిష్ఠించి; ఆశు = శీఘ్రముగా; తలేన = అఱచేతిచేత; ప్రమమాథ = చఱచెను.

వాయుకుమారుండగు హనుమంతుండు, శీఘ్రంబున, నాజంబుమాలి రథంబుమీఁదికుఱికి, యతనినఱచేతం జఱచెను. అని, తాత్పర్యము.

నదన్ ప్రతపనో ఘోరో నళం సోఽప్యభ్యధావత

టీక॥ ఘోరః = భయంకరుండగు; సః = ఆ; ప్రతపనోఽపి = ప్రతపనుండును; నదన్ = గర్జించుచు; నళం = నళుని; అభ్యధావత = తఱిమెను.

భయంకరాకారుండగు నాప్రతపనుండు, గర్జించుచు, నళునిపైకిఁ గవిసెను. అని, తాత్పర్యము.

నళః ప్రతపనస్యాశు పాతయామాస చక్షుషీ. ౨౩
భిన్నగాత్రశ్శరైస్తీక్ష్ణైః క్షిప్రహస్తేన రక్షసా

టీక॥ నళః = నళుండు; క్షిప్రహస్తేన = శీఘ్రముగఁజేయునట్టి చేతులుగల; రక్షసా = ప్రతపనునిచేత; తీక్ష్ణైః = వాడియైన; శరైః = బాణములచేత; భిన్నగాత్రః = భేదింపఁబడినదేహముగలవాఁడై; ఆశు = శీఘ్రముగా; ప్రతపనస్య = ప్రతపనునియొక్క; చక్షుషీ = కన్నులను; పాతయామాస = పడఁద్రోసెను.

అతిశీఘ్రంబుగా బాణంబులు ప్రయోగించునట్టిప్రతపనుండు, నలునిదీ

ణ్ణబాణంబులనొంప , నవ్వానరవీరుం డు, ప్రతపసుని కన్నులంబెటికిపైచెను.

అని, తాత్పర్యము.

గ్రసంత మివ సైన్యాని ప్రఘసం వానరాధిపః. ౨౪
సుగ్రీవ స్సప్తపర్ణేన నిర్బిభేద జఘానచ

టీక॥వానరాధిపః= వానరరాజుం డగు; సుగ్రీవః = సుగ్రీవుఁడు ; సైన్యాని = సైన్యములను; గ్రసంతమివ (స్థితం)=మ్రింగునట్లున్న;ప్రఘసం = ప్రఘసుని; సప్తపర్ణేన = ఏడాకుల యరఁటిచెట్టుచేత; నిర్బిభేద=భేదించెను; జఘానచ=వధించెను.

వానరరాజుండగు సుగ్రీవుండు,సైన్యంబునంతయు మ్రింగునట్లు నోరు తెఱచుకొనివచ్చుచున్న ప్రఘసుని, సప్తపర్ణవృక్షంబునం బ్రహరించివధించెను.

అని, తాత్పర్యము.

అగ్నికేతుశ్చ దుర్ధర్షో రశ్మికేతుశ్చ రాక్షసః. ౨౫
సుప్తఘ్నో యజ్ఞకోపశ్చ రామం నిర్బిభిదు శ్శరైః

టీక॥దుర్ధర్షః = ఎదిరింపనలవి గానట్టి; అగ్నికేతుశ్చ = అగ్నికేతువును; రశ్మికేతుః=రశ్మికేతుండను; రాక్షసశ్చ=రాక్షసుండును; సుప్తఘ్నః = సుప్తఘ్నుండును ; యజ్ఞకోపశ్చ = యజ్ఞకోపుఁడును; రామం=రాముని ; శరైః=బాణములచేత; నిర్బిభిదుః = భేదించిరి.

దుర్ధర్షుండగు నగ్నికేతుండును రశ్మికేతుండును సుప్తఘ్నుండును యజ్ఞకోపుండును, రామునిపై, నానావిధబాణంబులంబ్రయోగించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తేషాం చతుర్ణాం రామస్తు శిరాంసి నిశితై శ్శరైః. ౨౬
క్రుద్ధ శ్చతుర్భి శ్చిచ్ఛేద ఘోరై రగ్నిశిఖోపమైః

టీక॥రామస్తు=రాముండును; ఘోరైః=భయంకరములును; అగ్నిశిఖోపమైః= నిప్పుజ్వాలలతోఁ బోల్పఁగలవి యునగు;చతుర్భిః=నాలుగయిన; ని

స ౭౩

శితైః=తీక్ష్ణములగు; శరైః= బాణముల చేత; తేషాం=ఆ,చతుర్ణాం=నలుగురి యొక్క; శిరాంసి=తలలను; చిచ్ఛేద= నఱకెను.

రాముండు, అగ్నిజ్వాలలవంటి నాఱగుకొఱకుబాణంబుల, ఆనల్వురి రాక్షసులశిరస్సులంద్రుంచెను.

అని, తాత్పర్యము.

వజ్రముష్టిస్తు మైందేన ముష్టినా సహతో రణే. ౨౭
పపాత సరథ స్సాశ్వః పురాట్టఇవ భూతలే

టీక॥ వజ్రముష్టిస్తు=వజ్రముష్టియు; రణే=యుద్ధమునందు; మైందేన= మైందునిచేత; ముష్టినా=పిడికిలిచేత ; నిహతః=చంపఁబడినవాఁడై; సరథః= రథముతోఁగూడినవాఁడై; సాశ్వః = గుఱ్ఱములతోఁగూడినవాఁడై; పురాట్టఇవ= పట్టణముయొక్క కోటబురుజువలె; భూతలే= నేలయందు, పపాత=పడెను.

వజ్రముష్టి , యుద్ధంబున మైందుని చేఁబిడికిటంబొడువఁ బడినవాఁడై, రథాశ్వంబులతోఁగూడఁ, గోటబురుజుకైవడి నేలంగూలెను. అని, తాత్పర్యము.

నికుంభస్తు రణే నీలం నీలాంజన చయప్రభమ్. ౨౮
నిర్బిభేద శరై స్తీక్ష్ణైః కరై ర్మేఘ మివాంశుమాన్

టీక॥ నికుంభస్తు = నికుంభుండును; రణే=యుద్ధమునందు; నీలాంజనచయప్రభం=నల్లనికాటుకలసమూహముయొక్క కాంతివంటి కాంతిగల; నీలం= నీలుని; తీక్ష్ణైః = కఱకులయిన; శరైః= బాణములచేత; కరైః = కిరణములచేత; అంశుమాన్=సూర్యుండు; మేఘమివ=మేఘమునువలె; నిర్బిభేద = భేదించెను.

సూర్యుండుకిరణంబుల మేఘంబును భేదించునట్లు , నికుంభుండు, కాటుకవలెనల్లనైననీలుని, కఱకుబాణంబుల నొంచెను. అని, తాత్పర్యము.

పున శ్శరశతేనాథ క్షిప్రహస్తో నిశాచరః. ౨౯
బిభేద సమరే నీలం నికుంభః ప్రజహాసచ

టీక॥ క్షిప్రహస్తః= శీఘ్రముగాఁ జేయునట్టిచేతులుగల; నిశాచరః= రాక్షసుఁడగు; నికుంభః = నికుంభుఁడు; అథ=అంత; పునః=మఱల; సమరే= యుద్ధమునందు; శరశతేన= బాణములనూఱింటిచేత ; నీలం = నీలుని ; బిభేద = భేదించెను ప్రజహాసచ=నవ్వెను.

శీఘ్రముగా బాణంబులు ప్రయోగించునట్టినికుంభుండు, మఱల, నూఱుబాణంబులనీలుం బ్రహరించి, నవ్వెను.

అని, తాత్పర్యము.

తస్యైవ రథచక్రేణ నీలో విష్ణు రివాహవే. ౩౦
శిర శ్చిచ్ఛేద సమరే నికుంభస్యచ సారథేః

టీక॥ నీలః = నీలుఁడు; ఆహవే= యుద్ధమునందు; విష్ణురివ = విష్ణుదేవుఁడువలె; తస్య = ఆనికుంభునియొక్క; రథచక్రేణ=రథచక్రముచేత; సమరే= యుద్ధమునందు; నికుంభస్య= నికుంభునియొక్క ; ("చ"అనునదిపాదపూరణార్థము) సారథేః = సారథియొక్క; శిరః=తలను; చిచ్ఛేద=ఛేదించెను.

నీలుండు, యుద్ధంబున, విష్ణుదేవుండుంబోలె, ఆనికుంభునిరథచక్రముం గొని, సారథిశిరంబు డెగవేసెను.

అని, తాత్పర్యము.

వజ్రాశనిసమస్పర్శో ద్వివిదో ప్యశనిప్రభమ్. ౩౧
జఘాన గిరిశృంగేణ మిషతాం సర్వ రక్షసామ్

టీక॥ వజ్రాశనిసమస్పర్శః = వజ్రముతోను బిడుగుతోను సమానమయినతాఁకుటగల ; ద్వివిదోపి = ద్వివిదుండును; సర్వరక్షసాం= సమస్తరాక్షసులును; మిషతాం= చూచుచుండఁగా; అశనిప్రభం=అశనిప్రభుని ; గిరిశృంగేణ=పర్వతశిఖరముచేత ; జఘాన=కొట్టెను.

వజ్రాశనులతోసమానమైనదేహముగలద్వివిదుండును, రాక్షసులందఱుచూచుచుండగా, యుద్ధంబున, నశనిప్రభునిఁబర్వతశిఖరంబునం బ్రహరించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ద్వివిదం వానరేంద్రంతు నగయోధిన మాహవే. ౩౨
శరై రశని సంకాశైః స్సవివ్యాధా శనిప్రభః

టీక॥ సః=ఆ; అశనిప్రభస్తు=అశనిప్రభుఁడును; ఆహవే= యుద్ధమునందు; నగయోధినం=పర్వతములచేయుద్ధముసేయునట్టి; వానరేంద్రం=వానరశ్రేష్ఠుఁడయిన; ద్వివిదం=ద్వివిదుని; అశనిసంకాశైః=పిడుగుతోసమానములయిన; శరైః=బాణములచేత ; వివ్యాధ=కొట్టెను.

అశనిప్రభుండు, పర్వతంబులచేఁ బోరుచున్న వానరోత్తముఁడగు ద్వివిదు నిబిడుగులంబోనికఱకు బాణంబులనొంచెను. అని, తాత్పర్యము.

స శరైరతి విద్ధాంగో ద్వివిదః క్రోధమూర్ఛితః. ౩౩
సాలేన స రథం సాశ్వం నిజఘానా శనిప్రభమ్

టీక॥సః=ఆ;ద్వివిదః= ద్వివిదుఁడు; శరైః = బాణములచేత; అతివిద్ధాంగః=మిక్కిలియు నొచ్చినదేహముగలవాఁడై; క్రోధమూర్ఛితః= కోపముచే వ్యాపింపఁబడినవాఁడై; సాలేన=మద్దిచెట్టుచేత; సరథం=రథముతోఁ గూడినవాఁడును; సాశ్వం= గుఱ్ఱంబులతోఁ గూడినవాఁడునగు; అశనిప్రభం= అశనిప్రభుని; నిజఘాన=వధించెను.

ఆద్వివిదుండు, బాణంబులచేమిక్కిలియు నొచ్చి పరమకుపితుండై, సాలవృక్షంబున, నాయశని ప్రభుని రథాశ్వంబులతోఁగూడవధించెను.

అని, తాత్పర్యము.

విద్యున్మాలీ రథస్థస్తు శరైఃకాంచన భూషణైః. ౩౪
సుషేణం తాడయామాస ననాదచ ముహుర్ముహుః

టీక॥రథస్థః=రథంబుననున్న; విద్యున్మాలీతు=విద్యున్మాలి; కాంచనభూషణైః=బంగారుఅలంకారముగాఁగల; శరైః=బాణములచేత; సుషేణం= సుషేణుని; తాడయామాస= కొట్టెను. ముహుర్ముహుః= పలుమాఱు; ననాదచ=అఱచెను.

విద్యున్మాలి, రథగతుండై, కాంచ

నాలంకృతంబులగు బాణంబులసుషేణునం బ్రహరించి పలుమాఱుసిoహనాదంబులుగావించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తం రథస్థ మథోదృష్ట్వా సుషేణో వానరోత్తమః. ౩౫
గిరిశృంగేణ మహతా రథమాశు న్యపాతయత్

టీక॥అథో=అంత ; వానరోత్తమః=వానరశ్రేష్ఠుండగు;సుషేణః=సుషేణుండు;రథస్థః = రథముననున్న; తం=ఆవిద్యున్మాలిని;దృష్ట్వా= చూచి; మహతా=గొప్పదగు;గిరిశృంగేణ=పర్వతశిఖరముచేత;రథం=రథమును; ఆశు=శీఘ్రముగా;న్యపాతయత్ = పడఁదోసెను.

అంత,వానరశ్రేష్ఠుండగుసుషేణుండు,తానుక్రిందనుండుటయు జంబుమాలిరథంబుపైనుండుటయుంజూచి, పెద్దపర్వతంబువేసి , శీఘ్రంబునరథంబును నుగ్గుగావించెను. అని, తాత్పర్యము.

లాఘవేనతు సంయుక్తో విద్యున్మాలీ నిశాచరః. ౩౬
అపక్రమ్య రథాత్తూర్ణం గదాపాణిః క్షితౌస్థితః

టీక॥ లాఘవేన=చులుకనతో; సంయుక్తః = కూడినవాఁడగు; నిశాచరః=రాక్షసుఁడయిన; విద్యున్మాలీతు=విద్యున్మాలియు;తూర్ణం = శీఘ్రముగా;రథాత్ = రథముననుండి;అపక్రమ్య=డిగ్గి;గదాపాణిః =గదహస్తమునంగలవాఁడై;క్షితౌ = నేలయందు;స్థితః=నిలిచినాఁడు.

ఆవిద్యున్మాలిమిక్కిలియు లాఘవంబుగలవాఁడు , కావున , గదచేతంగొని , రథంబుననుండి , శీఘ్రంబున నేలకు లంఘించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతః క్రోధ సమావిష్ట స్సుషేణో హరిపుంగవః. ౩౭
శిలాం సుమహతీం గృహ్య నిశాచర మభిద్రవత్

టీక॥ తతః=అంత; హరిపుంగవః=వానరశ్రేష్ఠుండగు; సుషేణః= సుషేణుఁడు; క్రోధసమావిష్టః=కోపముచే నావేశింపఁబడినవాఁడై; సుమహతీం=మిక్కిలియుగొప్పదగు; శిలాం = ఱాయిని; గృహ్య(గృహీత్వా)=తీసికొని; నిశాచరం=రాక్షసుఁడైనవిద్యున్మాలిని; అభిద్రవత్(అభ్యద్రవత్)= తఱిమెను.

అంత, వానరశ్రేష్ఠుండగుసుషేణుండు, కుపితుండై, పెద్దఱాయియొకటి గ్రహించి, విద్యున్మాలిం దఱిమెను.

అని, తాత్పర్యము.

తమాపతంతం గదయా విద్యున్మాలీ నిశాచరః। ౩౭
వక్షస్యభి జఘానాశు సుషేణం హరిసత్తమం

టీక॥ నిశాచరః= రాక్షసుఁడైన; విద్యున్మాలీ= విద్యున్మాలి; ఆపతంతం=వచ్చుచున్న; తం=ఆ; హరిసత్తమం= వానరశ్రేష్ఠుండగు; సుషేణం = సుషేణుని; ఆశు = శీఘ్రముగా; గదయా = గదచేత ; వక్షసి = ఱొమ్మునందు; అభిజఘాన= కొట్టెను.

అంత, విద్యున్మాలి , వానరశ్రేష్ఠుండగు సుషేణుండు పెనుఱాయి చేతంగొనివచ్చుటంజూచి , యతనిఱొమ్ముపైఁ గదచేఁ గొట్టెను.

అని, తాత్పర్యము.

గదాప్రహారం తం ఘోరమచింత్య ప్లవగోత్తమః। ౩౮
తాం శిలాం పాతయామాస తస్యోరసి మహామృధే

టీక॥ప్లవగోత్తమః= వానరశ్రేష్ఠుండగుసుషేణుండు; తం=ఆ ; ఘోరం=భయంకరమయిన; గదాప్రహారం=గదచేతనయినదెబ్బను; అచింత్య(అచింతయిత్వా)=సరకుసేయక ; మహామృధే=మహాయుద్ధమునందు; తస్య=ఆవిద్యున్మాలియొక్క; ఉరసి= ఱొమ్మునందు; తాం=ఆ; శిలాం= ఱాయిని ; పాతయామాస=పడవేసెను.

వానరశ్రేష్ఠుండగునాసుషేణుండు ఆగదాప్రహారమునుసరకుసేయక , విద్యున్మాలివక్షస్థ్సలంబుపై, నాశిలంబడవేసెను. అని, తాత్పర్యము.

శిలాప్రహారాభిహతో విద్యున్మాలీ నిశాచరః. ౪౦
నిష్పిష్ట హృదయో భూమౌ గతాసు ర్నిపపాత హ

టీక॥ విద్యున్మాలీ=విద్యున్మాలియను; నిశాచరః=రాక్షసుఁడు; శిలాప్రహారాభిహతః=ఱాతిదెబ్బచేఁ గొట్టఁబడినవాఁడై; నిష్పిష్టహృదయః=పిసుకఁబడిన ఱొమ్ము గలవాఁడై; భూమౌ = నేలయందు; గతాసుః= పోయినప్రాణము గలవాఁడై; నిపపాత = పడెను. "హ" అనునది పాదపూరణార్థము.

విద్యున్మాలి, యాశిలాప్రహారంబున, వక్షస్థ్సలమంతయుఁజూర్ణముగా, గతప్రాణుండై, నేలంబడెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవం తై ర్వానరై శ్శూరై శ్శూరా స్తే రజనీచరాః. ౪౧
ద్వంద్వే విమృదితా స్తత్ర దైత్యా ఇవ దివౌకసైః

టీక॥ ఏవం=ఇట్లు; శూరైః=శూరులగు; తైః=ఆ; వానరైః= వానరులచేత; శూరాః=శూరులగు; తే=ఆ; రజనీచరాః= రాక్షసులు; తత్ర=ఆ; ద్వంద్వే = ద్వంద్వయుద్ధమునందు; దివౌకసైః(దివౌకోభిః)= దేవతలచేత; దైత్యాఇవ=అసురులువలె; విమృదితాః=నలపఁబడిరి.

ఇట్లు, శూరులగు వానరులు, శూరులగునా రాక్షసులను, దేవతలసురులంబోలె, నాద్వంద్వయుద్ధంబునవధించిరి. అని, తాత్పర్యము.

భగ్నైః ఖడ్గై గదాభిశ్చ శక్తితోమర పట్టిసైః. ౪౨
అపవిద్ధైశ్చ భిన్నైశ్చ రథై స్సాంగ్రామికై హయైః
నిహతైః కుంజరై ర్మత్తై స్తథా వానర రాక్షసైః. ౪౩
చక్రాక్షయుగ దండైశ్చ భగ్నైర్ధరణి సంశ్రితైః
బభూవా యోధనం ఘోరం గోమాయు గణసంకులమ్. ౪౪

టీక॥ ఆయోధనం= యుద్ధము; భగ్నైః=విఱిగిన; ఖడ్గైః=కత్తులచేతను;

గదాభిశ్చ=గదలచేతను; శక్తితోమరపట్టిసైః= శక్తులచేతను తోమరములచేతను అడ్డకత్తులచేతను; అపవిద్ధైః = విఱిగిన; రథైశ్చ= రథములచేతను; భిన్నైః = విఱిగిన ; సాంగ్రామికైః= యుద్ధమునందుసమర్థములగు ; హయైః=గుఱ్ఱములచేతను; నిహతైః = చంపఁబడిన; మత్తైః=మదించిన; కుంజరైః=ఏనుఁగులచేతను; తథా= అట్లు; వానరరాక్షసైః= వానరులచేతను రాక్షసుల చేతను ; భగ్నైః = విఱిగినవియు ; ధరణీసంశ్రితైః = భూమినిబొందినవియునగు ; చక్రాక్షయుగదండైశ్చ= చక్రములచేతను బండికన్నులచేతను కాఁడులచేతను; ఘోరం=భయంకరముగాను; గోమాయుగణసంకులం= నక్కలసమూహముచే నిండినదిగాను; బభూవ=అయినది.

అప్పుడుయుద్ధభూమి, తునిసిపడిన ఖడ్గంబులచేతనుగదలచేతను శక్తులచేతనుదోమరంబులచేతను పట్టిసంబులచేతను, విఱిగిపడినరథంబులచేతను యుద్ధయోగ్యంబులగుగుఱ్ఱంబులచేతను, నిహతంబులగుమత్తగజంబులచేతను హతులగువానరరాక్షసులచేతను , విఱిగనేలంబడినబండిచక్రంబులచేతను గన్నులచేతను గాఁడులచేతను భయంకరంబై భక్షణార్థమయి సంచరించు నక్కలతోఁగూడినదై,యుండినది.

అని, తాత్పర్యము.

కబంధాని సముత్పేతు ర్దిక్షు వానరరక్షసామ్
విమర్దే తుములే తస్మిన్ దేవాసురరణోపమే. ౪౫

టీక॥ దేవాసురరణోపమే= దేవాసురయుద్ధముతోఁ బోలికగల; తస్మిన్= ఆ; తుములే = దొమ్మియయిన; విమర్దే= యుద్ధమునందు ; వానరరక్షసాం= వానరులయొక్కయు రాక్షసుల యొక్కయు; కబంధాని= మొండెములు; దిక్షు= దిక్కులయందు; సముత్పేతుః=ఎగిరినవి.

దేవాసురయుద్ధంబుతోసమాన మయినయాదొమ్మియుద్ధమునందు, వానరరాక్షసులమొండెములుదిక్కులం జెదరించుచుండినవి. అని, తాత్పర్యము.

విదార్యమాణా హరిపుంగవైస్తదా
నిశాచరాః శోణితదిగ్ధగాత్రాః

పునస్సు యుద్ధం తరసా సమాస్థితా
దివాకరస్యా స్తమయాభి కాంక్షిణః. ౪౭

టీక॥ తదా = అప్పుడు; నిశాచరాః=రాక్షసులు;హరిపుంగవైః= వానరశ్రేష్ఠులచేత ; విదార్యమాణాః= చీల్చఁబడుచున్నవారలయి; శోణితదిగ్ధగాత్రాః = నెత్తురుచేఁబూయఁబడిన దేహముగలవారలయి ; దివాకరస్య= సూర్యునియొక్క ; అస్తమయాభికాంక్షిణః= అస్తమయమునగోరువారలై; పునః=మరల;తరసా = బలముచేత; సుయుద్ధం=మంచియుద్ధమును ; సమాస్థితాః=పొందిరి.

అప్పుడు,రాక్షసులు , వానరవీరులచేవధింపఁబడి , నెత్తురువెల్లువలయినదేహముగలవారలయ్యు , తమకుబలకరంబగు సూర్యాస్తమయంబు రాఁగోరి,బలంబునవలంబించి , యుద్ధంబు సేయుచుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే,ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, త్రిచత్వారింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది,పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు,శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు,యుద్ధకాండ త్రిచత్వారింశసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీ

చతుశ్చత్వారింశసర్గప్రారంభః.

యుధ్యతా మేవ తేషాంతు తదా వానరరక్షసామ్
రవిరస్తం గతో రాత్రిః ప్రవృత్తా ప్రాణహారిణీ. ౧

టీక॥తదా=అప్పుడు; తేషాం=ఆ;వానరరక్షసాం= వానరులును రాక్షసు

లును; యుధ్యతాంతు (యుధ్యమానానాం)=యుద్ధము సేయుచుండఁగానే; రవిః=సూర్యుఁడు; అస్తం=అస్తమయమును; గతః=పొందినాఁడు. ప్రాణహారిణీ=ప్రాణంబులహరించునట్టి; రాత్రిః=రాత్రి; ప్రవృత్తా = సంభవించినది.

అప్పుడు, ఆవానరరాక్షసులు, అట్లుయుద్ధము సేయుచుండఁగానే, సూర్యుండస్తంగతుండయ్యె; అంతవానరప్రాణహారిణియగురాత్రియువచ్చినది.

అని, తాత్పర్యము.

అన్యోన్యం బద్ధవైరాణాం ఘోరాణాం జయ మిచ్ఛతామ్
సంప్రవృత్తం నిశాయుద్ధం తదా వానరరాక్షసామ్. ౨

టీక॥ తదా=అప్పుడు; అన్యోన్యం=పరస్పరము; బద్ధవైరాణాం=కట్టుఁబడిన వైరముగలవారలును; ఘోరాణాం=భయంకరులును; జయం = గెలుపును; ఇచ్ఛతాం= కోరుచున్నవారలునగు; వానరరక్షసాం= వానరులకును రాక్షసులకును; నిశాయుద్ధం = రాత్రియుద్ధము; సంప్రవృత్తం=జరగినది.

అప్పుడు, పరస్పరముబద్ధవైరులును భయంకరాకారులును జయాభిలాషులునగు నావానరరాక్షసులకు, రాత్రియుద్ధంబు, గలిగినది.

అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసో సీతి హరయో హరిశ్చా సీతి రాక్షసాః
అన్యోన్యం సమరే జఘ్నుస్తస్మిం స్తమసిదారుణే. ౩

టీక॥ దారుణే=భయంకరమయిన; తస్మిన్=ఆ; తమసి=చీఁకటియందు; సమరే=యుద్ధమునందు; హరయః= వానరులు; రాక్షసః=రాక్షసుఁడవు; అసీతి=అగుచున్నావనియు; రాక్షసాః= రాక్షసులు; హరిః=వానరుఁడవు; అసీతిచ=అగుచున్నావనియు; అన్యోన్యం= ఒండొరులను; జఘ్నుః=కొట్టిరి.

భయంకరంబగు నాయంధకారంబునందు, వానరులు, రాక్షసుండని వానరుని, రాక్షసులువానరుండని రాక్షసుని, ఇట్లుగన్ను దెలియక, ఒండొరులం గొట్టుకొనిరి. అని, తాత్పర్యము.

జహి దారయ చైహీతి కథం విద్రవ సీతిచ
ఏవం సుతుములశ్శబ్ద స్తస్మిం స్తమసి శుశ్రువే. ౪

టీక॥ జహి = వధింపుము; ఇతి (అధ్యాహృతము) = అనియు; దారయ = చీల్చుము. ఇతి (అధ్యాహృతము) చ = అనియు; ఏతి = రమ్ము, ఇతి = అనియు; కథం = ఎట్లు; విద్రవసి = పరుగెత్తుచున్నావు; ఇతిచ = అనియు; ఏవం = ఇట్లు; సుతుములః = మిక్కిలియాభొమ్మగుయున; శబ్దః = ధ్వని; తస్మిన్ = ఆ; తమసి = చీఁకటియందు; శుశ్రువే = వినఁబడినది.

వధింపుము; చీల్చివేయుము; వీవ లదురమ్ము; ఏలపరుగెత్తెదవు; ఇట్లు, ఆయంధకారమునందుఁ, దుములంబుగాను మహాధ్వనివినంబడినది.

అని, తాత్పర్యము.

కాలాః కాంచనసన్నాహా స్తస్మిం స్తమసి రాక్షసాః
సంప్రాదృశ్యంత శైలేంద్రా దీప్తౌషధివనా ఇవ. ౫

టీక॥ తస్మిన్ = ఆ; తమసి = చీఁకటియందు; కాలాః = నల్లనివాండ్రును; కాంచనసన్నాహాః = బంగారుకవచముగలవారలునగు; రాక్షసాః = రాక్షసులు; దీప్తౌషధివనాః = జ్వలించుచున్నయోషధులవనముగల; శైలేంద్రాః ఇవ = పర్వతశ్రేష్ఠములువలె; సంప్రాదృశ్యంత = చూడఁబడిరి.

ఆయంధకారంబున, నల్లనిమేనుగలవారలును, బంగారుకవచంబుఁదొడుగుకొనియున్నవారలునగు రాక్షసులు, రాత్రికాలంబునజ్వలించుచున్నట్లుప్రకాశించుచుండునోషధుల వనముగలమహాపర్వతంబులమాడ్కిఁగాఁబట్టుచుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తస్మిం స్తమసి దుష్పారే రాక్షసాః క్రోధమూర్ఛితాః
పరిపేతు ర్మహావేగా భక్షయంతః ప్లవంగమాన్. ౬

టీక॥ దుష్పారే = దాఁటనలవిగానట్టి; తస్మిన్ = ఆ; తమసి = చీఁకటియందు ;

రాక్షసాః=రాక్షసులు;క్రోధమూర్ఛితాః=కోపముచే వ్యాపింపఁబడినవారలయి;మహావేగాః= అధికమయినబలముగలవారలయి;ప్లవంగమాన్ = వానరులను;భక్షయంతః=భక్షింపుచు; పరిపేతుః=సంచరించిరి.

అనంతరంబగునాయంధకారంబున, రాక్షసులు, పరమకుపితులయి మహావేగంబున, వానరులభక్షించుచు, యుద్ధభూమినివిహరింపుచుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తే హయాన్ కాంచనాపీడాన్ ధ్వజాం శ్చాగ్నిశిఖోపమాన్
ఆప్లుత్య దశనై స్తీక్ష్ణై ర్భీమకోపా వ్యదారయన్. ౭

టీక॥ తే=ఆవానరులు ; భీమకోపాః= భయంకరమగుకోపము గలవారలయి; ఆప్లుత్య=ఎగిరి ; కాంచనాపీడాన్=బంగారు శిరోభూషణముగాఁగల;హయాన్=గుఱ్ఱములను ; అగ్నిశిఖోపమాన్=నిప్పుజ్వాలలతోఁ బోలికగల;ధ్వజాంశ్చ=టెక్కెములను ; తీక్ష్ణైః=కఱకులయిన;దశనైః=దంతములచేత;వ్యదారయన్=చీల్చిరి.

ఆవానరులు,మహాకోపంబునొంది, యాకాశంబునకుద్గమించి, తీక్ష్ణదంతంబుల,బంగారుశిరోభూషణంబులు గల గుఱ్ఱంబులను,అగ్నిజ్వాలలువలెఁ బ్రకాశించుచున్నధ్వజంబులను,జీలిచివేసిరి.

అని, తాత్పర్యము.

వానరా బలినో యుద్ధే ఽక్షోభయన్ రాక్షసీంచమూమ్

టీక॥బలినః=అధికమయినబలముగల; వానరాః=వానరులు; యుద్ధే = యుద్ధమునందు; రాక్షసీం= రాక్షససంబంధినియగు; చమూం= సేనను;అక్షోభయన్=కలఁతపెట్టిరి.

బలవంతులగు వానరులు, యుద్ధంబున రాక్షససేననునానావిధంబులంగలంచిరి. అని, తాత్పర్యము.

కుంజరాన్ కుంజరారోహాన్ పతాకాధ్వజినో రథాన్, ౮
చకర్షుశ్చ దదంశుశ్చ దశనైః క్రోధమూర్ఛితాః

టీక॥ తే(అధ్యాహృతము)= ఆవానరులు; క్రోధమూర్ఛితాః= కోపముచేవ్యాపింపఁబడిన వారలయి ; కుంజరాన్=ఏనుంగులను;కుంజరారూఢాన్= ఏనుంగులనారోహించినవారలను ; పతాకాధ్వజినః= చిహ్నములువ్రాసిన పెకెత్తుములునువట్టిపెకెత్తుములును గల; రథాన్ = రథములను; చకర్షుః= ఆకర్షించిరియు. దదంశుశ్చ = గొఱికిరియు.

వానరులు, క్రోధమూర్ఛితులయి, యేనుంగులను ఏనుంగులపైఁగూర్చుండినవారలను ధ్వజములుగట్టియున్నరథంబులను, ఈడ్చివేసి,దంతంబులం గొఱికి, నాశంబునొందించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

లక్ష్మణశ్చాపి రామశ్చ శరై రాశీవిషోపమైః ౯
దృశ్యాదృశ్యాని రక్షాంసి ప్రవరాణి నిజఘ్నతుః

టీక॥ లక్ష్మణశ్చాపి= లక్ష్మణుండును; రామశ్చ=రాముండును ; ఆశీవిషోపమైః= క్రూరసర్పములతోఁ బోలికగల;శరైః=బాణములచేత ; ప్రవరాణి = ఉత్తములగు; దృశ్యాదృశ్యాని= చూడఁదగినవారలును జూడఁదగనివారలునగు;రక్షాంసి = రాక్షసులను;నిజఘ్నతుః=వధించిరి.

రాముండునులక్ష్మణుండును , అప్పుడు , దృశ్యులయియున్నవారలును అదృశ్యులయిన వారలునగు రాక్షసులఁ బెక్కండ్రఁ, దీక్ష్ణబాణంబులవధించిరి. అని, తాత్పర్యము.

తురంగఖురవిధ్వస్తం రథనేమిసముత్థితమ్. ౧౦
రురోధ కర్ణనేత్రాణి యుధ్యతాం ధరణీరజః

టీక॥తురంగఖురవిధ్వస్తం = గుఱ్ఱంబులయొక్క గిట్టలచేఁ జూర్ణితంబును;రథనేమిసముత్థితం=రథములచక్రములయంచులచేలేచినదియు నగు ; ధరణీరజః = భూమిపరాగము;యుధ్యతాం = యుద్ధముసేయు వారలయొక్క;కర్ణనేత్రాణి = చెవులనుగన్నులను;రురోధ = అడ్డగించెను.

అప్పుడు, గుఱ్ఱంబులత్రొక్కుడుచేఁ జూర్ణితంబయి , రథచక్రంబులచేఁ

భైకిలేచినపరాగము, యుద్ధము సేయు వారలచెవులను గన్నులను నావరించినది. అని, తాత్పర్యము.

వర్తమానే మహాఘోరే సంగ్రామే రోమహర్షణే. ౧౧
రుధిరోదా మహాఘోరా నద్య స్తత్ర ప్రసుస్రువుః

టీక॥ మహాఘోరే = మహాభయంకరమును; రోమహర్షణే = వెండ్రుకలగగుర్పాటునొందించునదియునగు; సంగ్రామే = యుద్ధము; వర్తమానే = జరగుచుండఁగా; తత్ర = ఆయుద్ధభూమియందు; మహాఘోరాః = మహాభయంకరములయిన; రుధిరోదాః = నెత్తురె జలముగాఁగల; నద్యః = నదులు; ప్రసుస్రువుః = ప్రవహించినవి.

అట్లుచూపరులకు రోమహర్షణంబుగా మహాభయంకరంబుగా, యుద్ధముజరగుచుండఁగా, నాయుద్ధభూమియందు, మహాభయంకరములగు రక్తనదులుప్రవహించినవి.

అని, తాత్పర్యము.

తతో భేరీమృదంగానాం పణవానాంచ నిస్వనః. ౧౨
శంఖవేణుస్వనోన్మిశ్రః స్సంబభూవా ద్భుతోపమః

టీక॥ తతః = అంత; శంఖవేణుస్వనోన్మిశ్రః = శంఖములయొక్కయుఁ బిల్లఁగ్రోవులయొక్కయు ధ్వనులతోఁగలసిన; భేరీమృదంగానాం = భేరులయొక్కయు మృదంగంబులయొక్కయు; పణవానాం చ = పణవములనువాద్యవిశేషములయొక్కయు; నిస్వనః = ధ్వని; అద్భుతోపమః = ఆశ్చర్యముతోఁబోలిక గలదిగా; సంబభూవ = కలిగినది.

అంత, భేరీమృదంగపణవధ్వనులును శంఖవేణురావంబులును ఒక్కటిగాఁగలసి, యాశ్చర్యకరంబుగా వినవచ్చినవి.

అని, తాత్పర్యము.

హతానాం స్తనమానానాం రాక్షసానాంచ నిస్స్వనః. ౧౩

శస్త్రానాం వానరాణాంచ సంబభూవా తిదారుణః

టీక॥ హతానాం=కొట్టఁబడినవారలును; స్తనమానానాం=గర్జించుచున్నవారలునగు; రాక్షసానాంచ=రాక్షసులయొక్కయు; శస్త్రానాం= హింసింపఁబడినవారలును; స్తనమానానాం (అధ్యాహృతము) = గర్జించుచున్న వారలునగు; వానరాణాంచ=వానరులయొక్కయు; నిస్స్వనః=ధ్వని; అతిదారుణః=మిక్కిలియుభయంకరము; సంబభూవ=అయినది.

ఒండొరులం జక్కఁగాఁబ్రహరించుకొని, గర్జించుచున్నవానరరాక్షసుల గర్జాధ్వనులు, అతిభయంకరంబుగా వినవచ్చుచుండినవి.

అని, తాత్పర్యము.

హతై ర్వానరవీరైశ్చ శక్తిశూలపరశ్వధైః ౧౪
నిహతైః పర్వతాగ్రైశ్చ రాక్షసైః కామరూపిభిః
శస్త్రపుష్పోపహారాచ తత్రాసీ ద్యుద్ధమేదినీ. ౧౫
దుర్జ్ఞేయా దుర్నివేశాచ శోణితాస్రావకర్దమా

టీక॥ శక్తిశూలపరశ్వధైః= శక్తులచేతనుశూలములచేతను గొడ్డండ్లచేతను; హతైః=చంపఁబడిన ; వానరవీరైశ్చ = వానరవీరులచేతను ; పర్వతాగ్రైః=పర్వతశిఖరములచేత;నిహతైః=వధింపఁబడిన; కామరూపిభిః = ఇచ్ఛాధీనమగురూపముగల; రాక్షసైః= రాక్షసులచేతను; తత్ర=అప్పుడు; యుద్ధమేదినీ=యుద్ధభూమి;శస్త్రపుష్పోపహారాచ = ఆయుధములునుబూలును బలిగాఁగలదియు; దుర్జ్ఞేయా = ఎఱుంగనలవిగానిదియు;దుర్నివేశాచ= ప్రవేశింపఁగూడనిదియు; శోణితాస్రావకర్దమా= నెత్తురుకాలువలచేబురదగలదియు; ఆసీత్=అయినది.

అప్పుడనప్పుడు వానరవీరులుశక్తిశూలపరశ్వధాద్యాయుధంబుల హతులగుటవలనను రాక్షసులుపర్వతశిఖరంబులహతులగుటవలనను, ఆయుద్ధభూమి, యయ్యాయుధంబులచేతనుబర్వతశిఖరంబులనుండి రాలిన పుష్పంబులచేతను అచ్ఛాదితమయి నెత్తురుచేఁదడుపఁబడిబురదగానుండుటచేత దుష్ప్రవేశమయియుండినది. అని, తాత్పర్యము.

సా బభూవ నిశా ఘోరా హరిరాక్షసహారిణీ. ౧౬
కాళరాత్రీవ భూతానాం సర్వేషాం దురతిక్రమా

టీక॥ ఘోరా=భయంకరమును; హరిరాక్షసహారిణీ=వానరులను రాక్షసులను హరించునదియునగు; సా=ఆ; నిశా=రాత్రి; కాళరాత్రీవ = కాళరాత్రివలె; సర్వేషాం= సమస్తములయిన; భూతానాం=ప్రాణులకును; దురతిక్రమా=దాఁటనలవిగానిది; బభూవ=అయినది.

భయంకరమును, వానరరాక్షసుల ప్రాణంబులు హరించునదియునగు నారాత్రి, కాళరాత్రియుంబోలె, సమస్తభూతంబులకును, ఇంకనెట్లు తెల్లవాఱునను నట్లు, భయంబుగల్గించినది. అని, తాత్పర్యము.

తతస్తే రాక్షసాస్తత్ర తస్మింస్తమసి దారుణే. ౧౭
రామమేవాభ్యవర్తంత సంసృష్టా శ్శరవృష్టిభిః

టీక॥ తతః=అంత; తత్ర=అప్పుడు; దారుణే=భయంకరమయిన; తస్మిన్=ఆ; తమసి=చీఁకటియందు; తే=ఆ; రాక్షసాః=రాక్షసులు; శరవృష్టిభిః= బాణవర్షములతో; సంసృష్టాః=చేరినవారలై; రామమేవ= రామునిగూర్చియె; అభ్యవర్తంత = వచ్చిరి.

అంతనప్పుడుభయంకరంబగు నాయంధకారంబున, నామేటిరాక్షసులు, బాణవర్షంబులు గురిపించుచు, రామునిపైకడరిరి. అని, తాత్పర్యము.

తేషామాపతతాం శబ్దః క్రుద్ధానామపి గర్జతామ్. ౧౮
ఉద్వర్తఇవ సప్తానాం సముద్రాణాం ప్రశుశ్రువే

టీక॥ ఆపతతాం=వచ్చుచున్నవారలును; క్రుద్ధానామపి=కోపించినవారలును; గర్జతాం=గర్జించుచున్న వారలునగు; తేషాం= ఆరాక్షసులయొక్క; శబ్దః=ధ్వని; ఉద్వర్తే= ప్రళయమునందు; సప్తానాం= ఏడైన; సముద్రాణామివ=సముద్రములయొక్కవలె; ప్రశుశ్రువే=వినఁబడినది.

ఆరాక్షసులుక్రుద్ధులయి గర్జించుచు రామునిపైకడరఁగా, నాధ్వని, మహా

ప్రళయంబుననుప్పొంగు సప్తసముద్రంబులశబ్దముంబోలె,భయంకరంబై, వినవచ్చినది. అని, తాత్పర్యము.

తేషాం రామ శ్శరై ష్షడ్భిష్షడ్జఘాన నిశాచరాన్. ౧౯
నిమేషాంతరమాత్రేణ శితై రగ్నిశిఖోపమైః

టీక॥ రామః=రాముఁడు;నిమేషాంతరమాత్రేణ=ఱెప్పపాటంత మాత్రముచేతనె; తేషాం= ఆరాక్షసులలో; నిశాచరాన్=రాక్షసులను;షట్= ఆఱుగురను;శితైః=తీక్ష్ణములగు; అగ్నిశిఖోపమైః=నిప్పుజ్వాలతోఁబోల్కగల; షడ్భిః=ఆఱయిన;శరైః= బాణములచేత;జఘాన=కొట్టెను.

రాముఁడు, ఒక్క ఱెప్పపాటున, ఆరాక్షసులలోనాఱుగురను, తీక్ష్ణములగు నగ్నిజ్వాలలవంటి యాఱుబాణంబుల,నొప్పించెను.అని, తాత్పర్యము.

యమశత్రుశ్చ దుర్ధర్షో మహాపార్శ్వ మహోదరౌ. ౨౦
వజ్రదంష్ట్రో మహాకాయ స్తౌచోభౌ శుకసారణౌ
తేతు రామేణ బాణౌఘై స్సర్వే మర్మసు తాడితాః. ౨౧
యుద్ధా దపసృ తా స్తత్ర సావశేషా యుషోఽభవన్

టీక॥దుర్ధర్షః = ఎదిరింపనలవిగాని;యమశత్రుశ్చ= యమశత్రుఁడును;మహాపార్శ్వమహోదరౌ=మహాపార్శ్వుండునుమహోదరుఁడును;మహాకాయః=పెద్దదేహముగల ; వజ్రదంష్ట్రః=వజ్రదంష్ట్రుండును;తౌ=ఆ; శుకసారణౌ=శుకుండును సారణుఁడును;ఉభౌచ= ఇద్దఱును; తేతు=ఆరాక్షసులుమాత్రము;సర్వే=అందఱును; రామేణ=రామునిచేత;మర్మసు=జీవస్థానములయందు;బాణౌఘైః=బాణములచేత; తాడితాః= కొట్టఁబడినవారలై; తత్ర=అప్పుడు;యుద్ధాత్ =యుద్ధంబుననుండి;అపసృతాః=తొలఁగిన వారలయి;సావశేషాయుషః=మిగతతోఁగూడినయాయుస్సుగలవారలు; అభవన్= అయిరి.

దుర్ధర్షుండగుయమశత్రుండును

స ౨౫

మహాపాార్శ్వుండును మహోదరుండు నుమహాకాయుండగు వజ్రదంష్ట్రుండు నుఆగావణుంచేను స్త్రగ ద్వారి రక్షణాఘ మయినియు స్థులగు చాశుక సారణు లిద్దఱును, ఈ రాక్షసులాగుఱదును, రామునిచేత జీవస్థానంబులందుఁ, దీక్ష్ణబాణంబులందాడితులయి, యంతయు ధ్దఁబునుండిదొలంగి, కొంతయాయు యుస్సునదక్రించుకొనిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తత్ర కాంచనచిత్రాంగై శ్శరై రగ్నిశిఖోపమైః. ౨౨
దిశ శ్చకార విమలాః ప్రదిశశ్చ మహాబలః

టీ॥ మహాబలః—అధికమయినబలముగల రాముఁడు; తత్ర = అప్పుడు; కాంచనచిత్రాంగైః=బంగారముచేఁ జిత్రములయినయాకారముగలవియు. అగ్నిశిఖోపమైః=అగ్నిజ్వాలలతోఁబోలికగలవియునగు; శరైః=బాణముల చేత; దిశః=దిక్కులను; ప్రదిశశ్చ= ప్రదిక్కులను; విమలాః = స్వచ్ఛములనుగా; చకార=చేసెను.

మహాబలుండగు రాముండు, అంధకారంబునఁ, గాంచనాలంకృతంబులగు నగ్నిజ్వాలలవంటిబాణంబులచే దిక్కులందును విదిక్కులందును వెలుతురుగలుగఁజేసెను. అని, తాత్పర్యము.

యేత్వన్యే రాక్షసా భీమా రామస్యాభిముఖే స్థితాః. ౨౩
తేపి నష్టా స్సమాసాద్య పతంగా ఇవ పావకమ్

టీక॥ అన్యే = ఇతరులయిన; భీమాః=భయంకరులగు; యే = ఏ; రాక్షసాః=రాక్షసులు; రామస్య = రామునియొక్క; అభిముఖే = ఎదుటను; స్థితాః=నిలిచినారో; తేపి = వారలును; పావకం = అగ్నిహోత్రమును; సమాసాద్య = పొంది; పతంగా ఇవ= మిడుతలువలె; నష్టాః=నశించినారు.

మఱియునింకనుభయంకరాకారులగు రాక్షసులెవ్వరెవ్వరు రామునకభిముఖంబుగానిలిచిరో, వారలందఱు, నగ్నిహోత్రంబునంబడినమిడుతలమాడ్కి, నాశంబునొందిరి.

అని, తాత్పర్యము.

సువర్ణపుంఖై ర్విశిఖై స్సంపతద్భి స్సహస్రశః. ౨౪
బభూవ రజనీ చిత్రా ఖద్యోతై రివ శారదీ

టీక॥ సహస్రశః=వేనవేలుగా; సంపతద్భిః= వచ్చుచున్న; సువర్ణపుంఖైః=బంగారువికారములయినపింజలుగల; విశిఖైః=బాణములచేత; రజనీ=రాత్రి; ఖద్యోతైః= మిణుఁగుఱుఁబురువులచేత; శారదీవ= శరదృతువునందలిరాత్రివలె; చిత్రా=చిత్రవర్ణమయినది; బభూవ=అయినది.

వేనవేలుగాబంగారు పింజలుగల బాణములు ప్రయోగింపఁబడుచుండుటంజేసి , మిణుఁగుఱుఁబురువులతోఁ గూడినశరద్రాత్రివలె వడి , నారాత్రి యెంతయునొప్పుచుండినది.

అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసానాంచ సినదై ర్హరీణాం చాపి నిస్స్వనైః. ౨౫
సా బభూవ నిశా ఘోరా భూయో ఘోరతరా తదా

టీక॥ ఘోరా = భయంకరమయిన; సా=ఆ; నిశా= రాత్రి; రాక్షసానాం=రాక్షసులయొక్క; సినదైశ్చ = ధ్వనులచేతను; హరీణాం= వానరులయొక్క; నిస్స్వనైశ్చాపి=ధ్వనులచేతను; భూయః=మఱియు; ఘోరతరా= మిక్కిలియుభయంకరమయినది; బభూవ=ఆయినది.

మొదలె భయంకరమయియుండు నారాత్రి , వానరరాక్షసులు సేయుచుండు సింహనాదంబులచే , మఱియు భయంకరముగానుండినది.

అని, తాత్పర్యము.

తేనశబ్దేన మహతా ప్రవృద్ధేన సమంతతః. ౨౬
త్రికూటః కందరాకీర్ణః ప్రవ్యాహర దివాచలః

టీక॥ మహతా= గొప్పదియు; సమంతతః=అంతటను; ప్రవృద్ధేన= వృద్ధిఁబొందినదియునగు; తేన = ఆ; శబ్దేన=ధ్వనిచేత; కందరాకీర్ణః = గుహలచేవ్యాప్తమయిన; త్రికూటః= త్రికూటమను; అచలః=పర్వతము ; ప్రవ్యా

హరదివ=మాటలాడునట్లుండినది.

అంతటనువ్యాపించి వృద్ధిఁబొందిన యాధ్వనిచేతఁ, జెరుఁగుహలతోఁగూడిన త్రికూటపర్వతము, ప్రతిధ్వనులుసేయుచు, మాటలాడినట్లు చూపట్టినది. అని, తాత్పర్యము.

గోలాంగూలా మహాకాయా స్తమసా తుల్యవర్చసః. ౨౭
సంపరిష్వజ్య బాహుభ్యాం భక్షయన్ రజనీచరాన్

టీక॥ మహాకాయాః=పెద్దశరీరము గలవారలును; తమసా=చీఁకటితోఁ; తుల్యవర్చసః=సమానమయినకాంతిగలవారలును; గోలాంగూలాః=కొండముచ్చులు; రజనీచరాన్ = రాక్షసులను; బాహుభ్యాం=చేతులచేత; సంపరిష్వజ్య=కవుఁగిలించుకొని; భక్షయన్(అభక్షయన్)=భక్షించిరి.

మహాకాయులును, అంధకారంబువలెనల్లని మేనుగలవారలునగుగోలాంగూలంబులు, రాక్షసులఁజేతులంగవుఁగిలించికొని, భక్షింపసాగిరి. అని, తాత్పర్యము.

అంగదస్తు రణే శత్రుం నిహంతుం సముపస్థితః. ౨౮
రావణించ జఘానాశు సారథించ హయానపి

టీక॥ అంగదస్తు=అంగదుఁడును;రణే=యుద్ధమునందు; శత్రుం=శత్రువైన; రావణించ= రావణునికొడుకైనయింద్రజిత్తును; నిహంతుం=వధించుటకు; సముపస్థితః= ఉపక్రమించినవాఁడై; ఆశు=శీఘ్రముగా; సారథించ= సారథిని; హయానపి= గుఱ్ఱములనుంగూడ; నిజఘాన=చంపెను.

అంగదుండు, యుద్ధంబునఁదనప్రతివీరుండగునింద్రజిత్తును వధింపఁదలంపుగొని, సారథినిగుఱ్ఱంబులనుంగూడవధించెను. అని, తాత్పర్యము.

వర్తమానే తదా ఘోరే సంగ్రామే భృశదారుణే. ౨౯
ఇంద్రజిత్తు రథం త్యక్త్వా హతాశ్వో హతసారథిః
అంగదేన మహాకాయ స్తత్రైవాంత రధీయత. ౩౦

టీక॥ తదా=అప్పుడు; ఘోరే=భయంకరమును; భృశదారుణే= మిక్కిలియుభయంకరమునగు; సంగ్రామే=యుద్ధము;వర్తమానే= జరుగుచుండగా; మహాకాయః=పెద్దశరీరముగల ; ఇంద్రజిత్తు=ఇంద్రజిత్తుమాత్రము; అంగదేన=అంగదునిచేత; హతాశ్వః = చంపఁబడినసారథిగలవాఁడై; రథం= రథమును; త్యక్త్వా=విడిచి; తత్రైవ= అచ్చటనె ; అంతరధీయత = మఱుఁగుపాటునొందెను.

అప్పుడట్లు, మహాభయంకరంబగ యుద్ధంబు జరగుచుండఁగానేమహాకాయుఁడగునింద్రజిత్తుమాత్రము , అంగదుండుగుఱ్ఱంబులనుసారథినింజంపినందున,రథంబునువిడిచి , యచ్చటనెయంతర్ధానంబునొందెను. అని, తాత్పర్యము.

తత్కర్మ వాలిపుత్రస్య సర్వే దేవా స్సహర్షిభిః
తుష్టువుః పూజ నార్హస్య తావుభౌ రామలక్ష్మణౌ. ౩౧

టీక॥ ఋషిభిస్సహ= ఋషులతోఁగూడ;దేవాః = దేవతలు; సర్వాః= అందఱును;తౌ = ఆ;రామలక్ష్మణౌ= రామలక్ష్మణులు;ఉభౌచ= ఇద్దఱును; పూజనార్హస్య = పూజించుటకుఁదగిన;వాలిపుత్రస్య = వాలికొడుకైనయంగదునియొక్క;తత్ = ఆ;కర్మ= కార్యమును;తుష్టువుః=పొగడిరి.

దేవతలునుఋషులును రామలక్ష్మణులిద్దఱును , పూజార్హుఁడగునంగదుండు గావించిన యాకార్యమునకు మెచ్చుకొనిప్రస్తుతించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రభావం సర్వభూతాని విదు రింద్ర జితో యుధి
తేన తే తం మహాత్మానం తుష్టా దృష్ట్వా ప్రధర్షితమ్. ౩౨

టీక॥ సర్వభూతాని = సమస్త ప్రాణులును;యుధి= యుద్ధమునందు; ఇంద్రజితః=ఇంద్రజిత్తునొక్క; ప్రభావం=పరాక్రమమును;విదుః = ఎఱుంగుదురు. తేన=అందుచేత;తే = వారలు;తం=ఆ;మహాత్మానం= మహాపరాక్రమశాలియగునింద్రజిత్తును; ప్రధర్షితం = జయింపఁబడినవానిఁగా; దృ

ష్ట్వా = చూచి;తుష్టాః= సంతోషించిరి.

సమస్తఘాతంబులకును, యుద్ధంబుననింద్రజిత్తుప్రభావంబు దెలియును; కావున, వారలు, అట్టిమహాపరాక్రమశాలియగు నింద్రజిత్తు యుద్ధంబునం బరాజయంబునొందుటంజూచి, సంతోషమునొందిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతః ప్రహృష్టాః కపయ స్ససుగ్రీవవిభీషణాః
సాధుసాధ్వితి నేదుశ్చ దృష్ట్వా శత్రుం ప్రధర్షితమ్. ౩౩

టీక॥ తతః = అంత;శత్రుం= శత్రువైనయింద్రజిత్తును; ప్రధర్షితం= జయింపఁబడినవానిగా; దృష్ట్వా=చూచి;ససుగ్రీవవిభీషణాః = సుగ్రీవునితోనువిభీషణునితోఁసుంగూడిన; కపయః= వానరులు;ప్రహృష్టాః=సంతసించిరి. సాధుసాధ్వితి = బలేబలేయని; నేదుశ్చ=అఱచిరియు.

అంత, సుగ్రీవుండును విభీషణుండునువానరులును, ఇంద్రజిత్తుపరాజయంబు నొందుటంజూచి, పరమసంతోషంబునొంది, యంగదుని సాధువాదంబులంబ్రశంసించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఇంద్రజిత్తు తదా తేన నిర్జితో భీమకర్మణా
సంయుగే వాలిపుత్రేణ క్రోధం చక్రే సుదారుణమ్. ౩౪

టీక॥ఇంద్రజిత్తు=ఇంద్రజిత్తును; తదా=అప్పుడు;సంయుగే= యుద్ధమునందు;భీమకర్మణా=భయంకరమయినకార్యముగల; తేన=ఆ ; వాలిపుత్రేణ=వాలికొడుకయిన యంగదునిచేత; నిర్జితః=జయింపఁబడినవాఁడై;సుదారుణం=మిక్కిలియు భయంకరమగు ; క్రోధం=కోపమును;చక్రే= చేసెను.

అంత,నింద్రజిత్తు,అట్లుభయంకరపరాక్రముండగునంగదునిచేయుద్ధంబునం బరాజయంబునొంది, దారుణంబగుకోపంబునవలంబించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏతస్మి న్నంతరే రామో వానరాన్ వాక్యమబ్రవీత్

టీక॥ఏతస్మిన్నంతరే= ఈమధ్యమునందు; రామః=రాముఁడు; వానరాన్=వానరులనుగూర్చి; వాక్యం = మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

ఈమధ్యమున, రాముఁడువానరులంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సర్వే భవన్త స్తిష్ఠన్తు కపిరాజేన సంగతాః. ౩౫

టీక॥భవన్తః=మీరలు; సర్వే=అందఱును; కపిరాజేన= వానరేశ్వరుఁడగు సుగ్రీవునితోఁ; సంగతాః= చేరినవారలయి; తిష్ఠన్తు=ఉండుఁడు.

మీరలందఱు వానరరాజుండగు సుగ్రీవునితోఁగూడ జాగ్రత్తతో నుండుఁడు. అని, తాత్పర్యము.

స బ్రహ్మణా దత్తవర స్త్రైలోక్యం బాధతే భృశమ్
భవతా మర్థసిద్ధ్యర్థం కాలేన స సమాగతః. ౩౬

టీక॥సః=ఆయింద్రజిత్తు; బ్రహ్మణా=బ్రహ్మదేవుని చేత; దత్తవరః= ఇవ్వఁబడినవరముగలవాఁడై; త్రైలోక్యం=ముల్లోకంబులను; భృశం= మిక్కిలియు; బాధతే= బాధించుచున్నాఁడు. సః=ఆయింద్రజిత్తు; భవతాం=మీయొక్క; అర్థసిద్ధ్యర్థం=కార్యసిద్ధికొఱకు; కాలేన= మృత్యువు చేత; సమాగతః=వచ్చినాఁడు.

ఆయింద్రజిత్తు బ్రహ్మవలనవరంబు నొందిముల్లోకంబులనుమిక్కిలియు బాధింపుచుండు; ఇప్పుడతనికిమృత్యువుసన్నిహితమగుటవలన, నతనివధించుటయను మీకార్యముసిద్ధించుటకై వచ్చినాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

అద్యైవ క్షమితవ్యం మే భవన్తో విగతజ్వరాః

టీక॥ అద్యైవ=ఇప్పుడే; మే=నాకొఱకు; క్షమితవ్యం=ఓర్వఁబడవలసినది. భవన్తః=మీరలు; విగతజ్వరాః= పోయినజ్వరముగలవారలు.

ఇప్పుడుమాత్రము, మీరునాకుఁగానోచిఁయుండవలసినది; మీకేమిభయములేదు; అని, తాత్పర్యము.

సోంతర్ధానగతః పాపో రావణీ రణకర్కశః. ౩౭
అదృశ్యో నిశితాన్ బాణాన్ ముమోచాఽశనివర్చసః

టీక॥ పాపః=పాపాత్ముండును; రణకర్కశః=యుద్ధంబునందుగట్టివాఁడునగు; రావణిః=రావణునికొడుకైన; సః=ఆయింద్రజిత్తు; అంతర్ధానగతః=అంతర్ధానవిద్యనుబొందినవాఁడై; అదృశ్యః=చూడఁదగనివాఁడై; అశనివర్చసః=పిడుగుయొక్కకాంతివంటికాంతిగలవియు; నిశితాన్=తీక్ష్ణములునగు; బాణాన్=బాణములను; ముమోచ=విడిచెను.

పాపాత్ముండును యుద్ధమునందు సమర్థుఁడునగునాయింద్రజిత్తు, అంతర్ధానవిద్యచేనదృశ్యుండై, పిడుగులవంటితీక్ష్ణబాణంబులఁబ్రయోగించెను. అని, తాత్పర్యము.

స రామం లక్ష్మణంచైవ ఘోరై ర్నాగమయై శ్శరైః. ౩౮
బిభేద సమరేక్రుద్ధ స్సర్వగాత్రేషు రాక్షసః

టీక॥ సః=ఆ; రాక్షసః= ఇంద్రజిత్తు; సమరే=యుద్ధమునందు; క్రుద్ధః=కోపించినవాఁడై; రామం= రాముని; లక్ష్మణంచైవ=లక్ష్మణుని; సర్వగాత్రేషు=సమస్తావయవములందును; ఘోరైః=భయంకరములగు; నాగమయైః=సర్పాకారములయిన; శరైః=బాణములచేత; బిభేద=భేదించెను.

ఆయింద్రజిత్తు,యుద్ధంబునంగోపించి, రామలక్ష్మణులపైనాపాదమస్తకంబు, భయంకరంబులగు, నాగమయబాణంబులంబ్రయోగించెను. అని, తాత్పర్యము.

మాయయా సంవృత స్తత్ర మోహయన్ రాఘవౌ యుధి. ౩౯
అదృశ్య స్సర్వభూతానాం కూటయోధీ నిశాచరః
బబంధ శరబంధేన భ్రాతరౌ రామలక్ష్మణౌ. ౪౦

టీక॥ తత్ర=అప్పుడు ; కూటయోధీ = కపటముచేఁబోరునట్టి; నిశాచరః=రాక్షసుఁడు;యుధి = యుద్ధమునందు;మాయయా=మాయచేత; సంవృతః=కప్పఁబడినవాఁడై; సర్వభూతానాం = సమస్తభూతంబులకును; అదృశ్యః=చూడఁగూడనివాఁడై; మోహయన్ = మోహముఁబొందఁజేయుచు;రాఘవౌ= రఘువంశమునందుఁబుట్టిన,భ్రాతరౌ = అన్నదమ్ములయిన; రామలక్ష్మణౌ = రామలక్ష్మణులను; శరబంధేన= బాణములనుత్రాటిచేత; బబంధ=కట్టెను.

అప్పుడు , కపటమునయుద్ధముసేయునట్టియాయింద్రజిత్తు , మాయనవలంబించి , సమస్తభూతంబులకునదృశ్యుండై , వానరులనందఱమోహంబునొందించుచు , రామలక్ష్మణులనిద్దఱు,నాగబాణంబులచేబంధించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తౌ తేన పురుషవ్యాఘ్రౌ క్రుద్ధేనాశీవిషైశ్శరైః

సహసా నిహతౌ వీరౌ తదా ప్రైక్షంత వానరాః. ౪౧

టీక॥ వానరాః = వానరులు; తదా=అప్పుడు;క్రుద్ధేన= కోపముఁబొందిన; తేన=ఆయింద్రజిత్తుచేత ; ఆశీవిషైః=సర్పరూపములయిన ; శరైః= బాణములచేత;సహసా = శీఘ్రమున;నిహతౌ=కొట్టఁబడిన;వీరౌ= పరాక్రమశాలులగు;పురుషవ్యాఘ్రౌ = పురుషశ్రేష్ఠులయిన;తౌ= ఆరామలక్ష్మణులను;ప్రైక్షంత=చూచిరి.

అంత , నట్లుక్రుద్ధుండగు నింద్రజిత్తుచే నాగబాణంబుల బంధింపబడిపరవశులయి యున్న పురుషశ్రేష్ఠులును వీరులునగు, రామలక్ష్మణులను, వానరులుచూచిరి. అని, తాత్పర్యము.

ప్రకాశరూపస్తు యదా న శక్త

స్తౌ బాధితుం రాక్షసరాజపుత్రః

మాయాం ప్రయోక్తుం సముపాజగామ

బబంధ తౌ రాజసుతౌ మహాత్మా. ౪౨

స ౪౪

టీక॥ మహాత్మా = అధికమయిన పరాక్రమముగల; రాక్షసరాజపుత్రః = రాక్షస రాజుండగు రావణుని కొడుకైనయింద్రజిత్తు; యదా = ఎప్పుడు; ప్రకాశరూపస్తు = ఎదుటనున్న రూపముగలవాఁడయ్యె; తౌ = ఆ రామలక్ష్మణులను; బాధితుం = బాధించుటకు; నశక్తః = సమర్థుఁడు కాఁడయ్యెనో; తదా (అధ్యాహృతము) = అప్పుడు; మాయాం = మాయను; ప్రయోక్తుం = ప్రయోగించుటకు; సముపాజగామ = ఆరంభించెను. తౌ = ఆ; రాజసుతౌ = రాచకొమరులగు రామలక్ష్మణులను; బబంధ = కట్టెను.

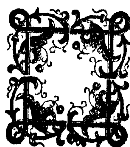
మహాపరాక్రమశాలియగు, రాక్షసేశ్వరసుతుండింద్రజిత్తు, స్పష్టముగా నెదుటనిలిచి రామలక్ష్మణుల బాధింప నశక్తుండయ్యెఁగావున మాయ నవలంబించి, యదృశ్యరూపుండైయుండి, యా రామలక్ష్మణుల నాగబాణంబులబంధించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

యుద్ధకాండే, చతుశ్చత్వారింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండచతుశ్చత్వారింశసర్గటీక, ముగిసినది.

శ్రీః

పంచచత్వారింశసర్గప్రారంభః.

స తస్య గతి మన్విచ్ఛన్ రాజపుత్రః ప్రతాపవాన్
దిదేశా తిబలో రామో దశ వానరయూథపాన్. ౧

టీక॥ రాజపుత్రః= రాచకొమరుండును; ప్రతాపవాన్=అధికమయినపరాక్రమముగలవాఁడును; అతిబలః=అధికమయినబలముగలవాఁడునగు; సః= ఆ; రామః= రాముఁడు; తస్య= ఆయింద్రజిత్తుయొక్క; గతిం= స్థానమును; అన్విచ్ఛన్= కోరినవాఁడై; వానరయూథపాన్= వానరశ్రేష్ఠులను; దశ= పదిమందిని; దిదేశ= ఆజ్ఞాపించెను.

రాచకొమరుండును మహాపరాక్రమశాలియు మహాబలుండునగు రాముండు, ఆయింద్రజిత్తెందున్నాఁడో తెలియఁగోరి, పదుగురవానరయూథపులకాజ్ఞాపించెను. అని, తాత్పర్యము.

ద్వౌ సుషేణస్య దాయాదౌ నీలంచ ప్లవగర్షభమ్
అంగదం వాలిపుత్రంచ శరభంచ తరస్వినమ్. ౨
వినతం జాంబవంతంచ సానుప్రస్థం మహాబలమ్
ఋషభం చర్షభస్కంధ మాదిదేశ పరంతపః. ౩

టీక॥ పరంతపః = శత్రువులఁదపింపఁజేయునట్టిరాముండు; సుషేణస్య = సుషేణునియొక్క; దాయాదౌ = కొడుకులను; ద్వౌ= ఇద్దఱను; ప్లవగర్షభం= వానరశ్రేష్ఠుండగు; నీలంచ = నీలుని; వాలిపుత్రం= వాలికొడుకైన ; అంగదంచ= అంగదుని; తరస్వినం = బలవంతుండగు; శరభంచ = శరభుని; వినతం= వినతుని; జాంబవంతంచ= జాంబవంతుని; మహాబలం = అధికమయినబలముగల; సానుప్రస్థంచ = సానుప్రస్థుని; ఋషభం = ఋషభుని; ఋషభస్కంధం= ఋషభస్కంధుని ; ఆదిదేశ= ఆజ్ఞాపించెను.

శత్రువులఁ దపింపఁ జేయునట్టి రాముండు , సుషేణుని కొడుకుల ద్ద

ఋను వానరోత్తముండగు నీలుండును నం గదుండును బలవంతుండగుశరభుండు ను వినతుండునుజాంబవంతుండును మ హా బలశాలియగు సానుప్రస్థుండును ఋషభుండును ఋషభస్కంధుండును నీపదిమందిని, ఇంద్రజిత్తుస్థానంబారసి రండనియాజ్ఞాపించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తే సంప్రహృష్టా హరయో భీమా నుద్యమ్య పాదపాన్
ఆకాశం వివిశు స్సర్వే మార్గమాణా దిశో దశ. ౪

టీక॥ తే=ఆ;హరయః = వానరు లు;సర్వే=అందఱును;భీమాన్ = భ యంకరములయిన;పాదపాన్ = వృ క్షములను;ఉద్యమ్య=పట్టుకొని; దశ= పదియయిన;దిశః = దిక్కులను;మా ర్గమాణాః = వెదకుచు;ఆకాశం= ఆకాశమును ; వివిశుః = ప్రవేశిం చిరి.

ఆవానరులందఱును బరమ సంతో షంబునొంది , మహావృక్షంబులం గొ ని, దశదిశలందునింద్రజిత్తును వెదకుచు, నాకాశంబునకుద్గమించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తేషాం వేగవతాం వేగ మిషుభి ర్వేగవ త్తరైః
అస్త్రవి త్పరమాస్త్రేణ వారయామాస రావణిః. ౫

టీక॥అస్త్రవిత్ =అస్త్రంబులందెలి సిన; రావణిః=ఇంద్రజిత్తు;పరమాస్త్రే ణ=బ్రహ్మాస్త్రముచేత; వేగవత్తరైః= మిక్కిలియునధికమయినవేగముగల;ఇ షుభిః=బాణములచేత;వేగవతాం=అ ధికమయినవేగముగల; తేషాం=ఆవాన రులయొక్క; వేగం=వేగమును ; వార యామాస=అడ్డగించెను.

పరమాస్త్రవేత్తయగునింద్రజిత్తు, బ్రహ్మాస్త్రాభిమంత్రితంబులగు బాణంబు ల, వేగవంతులగునావానరులవేగంబు ని వారించెను.అని, తాత్పర్యము.

తం భీమవేగా హరయో నారాచైః క్షతవిగ్రహాః
అంధకారే న దదృశు ర్మేఘై స్సూర్య మివావృతమ్. ౬

టీక॥భీమవేగాః= భయంకరమయిన వేగముగల;హరయః=వానరులు;నారాచైః= బాణములచేత ; క్షతవిగ్రహాః=గాయములు చేయఁబడినశరీరములుగలవారలయి;అంధకారే=అంధకారమునందు;తం=ఆయింద్రజిత్తును; మేఘైః=మేఘములచేత;ఆవృతం= కప్పఁబడిన;సూర్యమివ=సూర్యునిబోలె; నదదృశుః=చూడరైరి.

భయంకరవేగులగు నావానరులు, బాణంబులభిన్నగాత్రులయి , మేఘావృతుండగుసూర్యుండుంబోలె నంధకారంబుననున్నయింద్రజిత్తుంగానరైరి.

అని, తాత్పర్యము.

రామలక్ష్మణయో శ్చైవ సర్వదేహభిద శ్శరాన్
భృశ మావేశయామాస రావణి స్సమితింజయః. ౭

టీక॥సమితింజయః= యుద్ధమునందుజయించునట్టి;రావణిః = రావణునికొడుకైనయింద్రజిత్తు ; రామలక్ష్మణయో శ్చైవ=రామలక్ష్మణులయందే; సర్వదేహభిదః=సమస్తదేహమును భేదించునట్టి;శరాన్=బాణములను;భృశం= మిక్కిలియు;ఆవేశయామాస=ఉంచెను

జయశాలియగునాయింద్రజిత్తు, సమస్తావయవంబులనుభేదించునట్టికఱకుబాణంబులమీఁదనా రామలక్ష్మణులనె, యెచ్చుగాఁబ్రయోగించెను.

అని, తాత్పర్యము.

నిరంతరశరీరౌ తౌ భ్రాతరౌ రామలక్ష్మణౌ
క్రుద్ధే నేంద్రజితా వీరౌ పన్నగై శ్శరతాం గతైః. ౮

టీక॥క్రుద్ధేన=కోపించిన ; ఇంద్రజితా=ఇంద్రజిత్తుచేత; శరతాం = బాణత్వమును;గతైః=పొందిన;పన్నగైః= సర్పములచేత; వీరౌ= పరాక్రమశాలులును; భ్రాతరౌ= అన్నదమ్ములునగు; తౌ=ఆ; రామలక్ష్మణౌ= రామలక్ష్మణులు;నిరంతరశరీరౌ=సందులేనిదేహముగలవారుగా ; కృతౌ (అధ్యాహృతము)=చేయఁబడినారు.

అట్లింద్రజిత్తుక్రుద్ధుండై, పరాక్రమవంతులగు నారామలక్ష్మణులపై, బాణాకారములగు సర్పములను, దేహము

లందుసూదిమోపనైననవకాశములేనట్లు, ప్రయోగించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తయోః క్షతజమార్గేణ సుస్రావ రుధిరం బహు
తా వుభౌచ ప్రకాశేతే పుష్పితా వివ కింశుకౌ. ౯

టీక॥ తయోః= ఆరామలక్ష్మణులయందు; క్షతజమార్గేణ=గాయముచేఁగలిగినమార్గముచేత; బహు= అధికమయిన; రుధిరం=నెత్తురు; సుస్రావ=కాఱెను. తౌ= ఆరామలక్ష్మణులు; ఉభౌచ=ఇద్దఱును; పుష్పితౌ=పూచిన; కింశుకావివ = మోదుఁగుచెట్లువలె; ప్రకాశేతే=ప్రకాశింపుచుండిరి.

ఆరామలక్ష్మణుల దేహంబులందుండి, యధికముగా నెత్తురు గాఱినది; అప్పుడు వారలిరువురు, పుష్పితంబులగు పలాశవృక్షముల మాడ్కిఁ బ్రకాశించిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతః పర్యంతరక్తాక్షో భిన్నాంజనచయోపమః
రావణి ర్భ్రాతరౌ వాక్య మంతర్ధానగతోఽబ్రవీత్. ౧౦

టీక॥ తతః=అంత; పర్యంతరక్తాక్షః= కొనలయందెఱ్ఱనైన కన్నులుగలవాఁడును; భిన్నాంజనచయోపమః= పగిలినకాటుకల సమూహముతోఁబోలికగలవాఁడునగు; రావణిః = ఇంద్రజిత్తు; అంతర్ధానగతః = మఱుఁగుపాటునుబొందినవాఁడై; భ్రాతరౌ= అన్నదమ్ములగు రామలక్ష్మణులనుగూర్చి; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

అంతఁ, గాటుకరాశియుంబోలె నీలవర్ణుండగునాయింద్రజిత్తు, అంతర్ధానగతుండైయె, కోపంబునఁ గనుఁగొనలనెఱ్ఱఁదనంబుగదుర, రామలక్ష్మణులంజూచి, యిట్లనిచెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

యుధ్యమాన మహాలక్ష్య శక్రోఽపి త్రిదశేశ్వరః
ద్రష్టు మాసాదితుం వాపి నశక్తః కిం పున ర్యువామ్. ౧౧

టీక॥ అనాలక్ష్యా=అంతర్ధానము నుబొంది; యుధ్యమానం=పోరుచున్న; మాం(అధ్యాహృతము)= నన్ను; ద్రష్టుం=చూచుటకుఁగాని;ఆసాదితుంవాపి=సమీపించుటకుఁగాని;త్రిదశేశ్వరః=దేవతలకుఁబ్రభుఁడైన; శక్రోపి = ఇంద్రుండైనను; నశక్తః = సమర్థుఁడు గాఁడు. యువాం=మీరు; కింపునః = చెప్పనేల?

నేనంతర్ధానమునొంది యుద్ధము సేయుచుండఁగా, దేవనాథుండగునింద్రుఁడుగూడ, నన్నుఁజూచుటకుఁగాని సమీపించుటకుఁగాని,శక్తుండుగాఁడు; ఇంకమీసంగతిచెప్పనేల?

అని, తాత్పర్యము.

ప్రావృతౌ విషుజాలేన రాఘవౌ కంకపత్రిణా
ఏష రోషపరీతాత్మా నయామి యమసాదనమ్. ౧౨

టీక ॥ రాఘవౌ = రామలక్ష్మణులారా! కంకపత్రిణా= కంకపక్షితెకలుగల;ఇషుజాలేన= బాణసమూహముచేత;ప్రావృతౌ = కప్పఁబడిన; యువాం(అధ్యాహృతము)= మిమ్ము; రోషపరీతాత్మా=కోపముచేత వ్యాపింపఁబడినమనస్సుగల;ఏషః=ఈనేను;యమసాదనం=యమునిగృహమును ; నయామి=పొందించెదను.

రామలక్ష్మణులారా! ఇప్పుడుమీరలు,కంకపత్రవంతములగు బాణంబులచాపాదమస్తకము నావృతులై యున్నారుగదా!ఇంకనిప్పుడె,మిమ్ములయమపురికిఁబంపెదను; నాకోపము వ్యర్థము గాదు. అనియింద్రజిత్తు , రామలక్ష్మణులతోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్వాతు ధర్మజ్ఞౌ భ్రాతరౌ రామలక్ష్మణౌ
నిర్బిభేద శితై ర్బాణైః ప్రజహర్ష ననాదచ. ౧౩

టీక॥సః (అధ్యాహృతము) = ఆయింద్రజిత్తు; ఏవం=ఇట్లు;ఉక్త్వాతు=చెప్పినంతనె; ధర్మజ్ఞౌ=ధర్మము దెలిసిన; భ్రాతరౌ=అన్నదమ్ములగు;రామలక్ష్మణౌ=రామలక్ష్మణులను;శితైః=తీక్ష్ణములగు; బాణైః=బాణములచేత;

స ౮౫

నిర్బిభేద=భేదించెను. ప్రజహర్షచ=సంతోషించెను.ననాదచ=అఱచెను.

ఆయింద్రజిత్తు,ఈప్రకారమునంజెప్పి, ధర్మజ్ఞులగు నారామ లక్ష్మణులను దీక్ష్ణబాణంబుల నొప్పించి, సంతోషంబున, సింహనాదంబు గావించెను. అని,తాత్పర్యము.

భిన్నాంజనచయశ్యామో విస్ఫార్య విపులం ధనుః
భూయోభూయ శ్శరాన్ ఘోరాన్ విససర్జ మహామృధే. ౧౪

టీక॥భిన్నాంజనచయశ్యామః=పగిలినకాటుకవలె నల్లనైన యింద్రజిత్తు; మహామృధే=మహాయుద్ధంబునందు; విపులం=విశాలమగు; ధనుః=వింటిని; విస్ఫార్య= సారించి ; భూయో భూయః=మాటిమాటికి; ఘోరాన్=భయంకరములయిన; శరాన్= బాణంబులను; విససర్జ=విడిచెను.

పగిలినకాటుకరాశివలె నల్లనైన యింద్రజిత్తు, అమ్మహాయుద్ధంబున, విశాలంబగు ధనువునుసారించి , మాటిమాటికి, తీక్ష్ణంబులగుబాణంబులం బ్రయోగించెను. అని,తాత్పర్యము.

తతో మర్మసు మర్మజ్ఞో మజ్జయన్ నిశితాన్ శరాన్
రామలక్ష్మణయోర్వీరో ననాదచ ముహుర్ముహుః. ౧౫

టీక॥ తతః=అంత;వీరః = పరాక్రమశాలియు; మర్మజ్ఞః = జీవస్థానంబులు దెలిసినవాఁడునగు నింద్రజిత్తు; రామలక్ష్మణయోః = రామలక్ష్మణులయొక్క;మర్మసు = జీవస్థానములయందు; నిశితాన్ = తీక్ష్ణములయిన; బాణాన్=బాణములను; మజ్జయన్= మునిఁగించుచు ; ముహుర్ముహుః=మాటిమాటికి;ననాదచ=అఱచెను.

అంతఁ, బరాక్రమవంతుండునుజీవస్థానంబులు చక్కఁగాఁ దెలిసినవాఁడునగు నింద్రజిత్తు , రామలక్ష్మణుల మర్మస్థానములఁదీక్ష్ణబాణంబులు చొప్పించి,మాటిమాటికిసింహనాదంబులు గావించెను. అని,తాత్పర్యము.

బద్ధౌతు శరబంధేన తౌ వుభౌ రణమూర్ధని
నిమేషాంతరమాత్రేణ న శేకతు రుదీక్షితుమ్. ౧౬

టీక॥ తౌ= ఆరామలక్ష్మణులు; ఉభౌ=ఇద్దఱును; రణమూర్ధని= యుద్ధాగ్రమునందు; శరబంధేన=బాణబంధముచేత; బద్ధౌతు= కట్టఁబడినవారలయినంతనె; నిమేషాంతరమాత్రేణ=నిమేషావకాశమాత్రముచేతనె; ఉదీక్షితుం=చూచుటకు; న శేకుః=చాలరైరి.

ఆరామలక్ష్మణులు,అట్లుశరబంధంబునబద్ధులయి, క్షణమాత్రంబునఁ,జూచుటకుఁగూడనశక్తులయిరి.

అని,తాత్పర్యము.

తతో విభిన్నసర్వాంగౌ శరశల్యాచితౌ వుభౌ
ధ్వజావివ మహేంద్రస్య రజ్జుముక్తౌ ప్రకంపితౌ. ౧౭
తౌ సంప్రచలితౌ వీరౌ మర్మభేదేన కర్శితౌ
నిపేతతు ర్మహేష్వాసౌ జగత్యాం జగతీపతీ. ౧౮

టీక॥తతః=అంత; వీరౌ=పరాక్రమశాలులును;జగతీపతీ=భూమికిఁ బ్రభువులును;మహేష్వాసౌ=పెద్దవిల్లుగలవారలునగు;తౌ=ఆరామలక్ష్మణులు; ఉభౌ=ఇద్దఱును; విభిన్నసర్వాంగౌ=భేదింపఁబడినసమస్తములయిన యవయవములుగలవారలయి; శరశల్యాచితౌ=బాణంబులమేకులచే వ్యాపింపఁబడినవారలయి;సంప్రచలితౌ= చలించినవారలయి;మర్మభేదేన=జీవస్థానంబులభేదించుటచేత;కర్శితౌ=కృశింపఁజేయఁబడినవారలై;రజ్జుముక్తౌ= త్రాటిచేవిడువఁబడినవియు;ప్రకంపితౌ=కదలింపఁ బడినవియు నగు ; మహేంద్రస్య=ఇంద్రునియొక్క; ధ్వజావివ=టెక్కెములువలె;జగత్యాం= భూమియందు;నిపేతతుః=పడిరి.

అంత,మహాధనుర్ధరులునుమహావీరులునుభూపతులునగునా రామలక్ష్మణులిర్వురును, భిన్నసర్వావయవులై,బాణపూర్ణదేహులయి,మర్మస్థానంబులభిన్నులగుటంజేసిమిక్కిలియు నొచ్చి, చలనంబునొంది,రజ్జుముక్తంబులగు నింద్రధ్వజంబులకైవడి, నేలంబడిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తౌ వీరశయనే వీరౌ శయానౌ రుధిరోక్షితౌ
శరవేష్టితసర్వాంగా వార్తౌ పరమపీడితౌ. ౧౯

టీ॥వీరౌ= పరాక్రమశాలులగు; తౌ = ఆరామలక్ష్మణులు; వీరశయనే=యుద్ధభూమియందు; శయానౌ= పరుండియున్నవారలయి ; రుధిరోక్షితౌ = నెత్తుటచేఁదడుపఁబడినవారలయి; శరవేష్టితసర్వాంగౌ=బాణములచేఁగప్పఁబడిన సమస్తావయవములు గలవారలై;ఆర్తౌ = దుఃఖితులయి; పరమపీడితౌ = మిక్కిలియుఁబీడింపఁబడినవారలయి;ఆసౌ (అధ్యాహృతము)=ఉండిరి.

పరాక్రమవంతులగునారామలక్ష్మణులు, నెత్తుటం దోఁగుచు , సమస్తావయవంబులందును బాణంబుల బద్ధులయి , పరమపీడితులయి యాతురలయి , యుద్ధభూమియందుశయనించియుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

న హ్యవిద్ధం తయోర్గాత్రే బభూవాంగుళ మంతరమ్
నానిర్భిన్నం న చాస్తబ్ధ మాకరాగ్రా దజిహ్మగైః. ౨౦

టీక॥ఆకరాగ్రాత్ = చేతులకొనమొదలుకొని;తయోః= ఆరామలక్ష్మణులయొక్క; గాత్రే= దేహమునందు; అంగుళం= అంగుళప్రమాణముయిన; అంతరం=అవకాశమును;అజిహ్మగైః= బాణములచేత;అవిద్ధం = కొట్టఁబడనిది;నబభూవహి=లేదుగదా! అనిర్భిన్నం= భేదింపఁబడనిది; న = లేదు. అస్తబ్ధంచ=నిశ్చలముకానిదియు; న= లేదు.

ఆరామలక్ష్మణుల దేహమునందు, ఆపాదమస్తకము,బాణంబుల విద్ధంబుగానిదియుభిన్నంబుగానిదియు నిశ్చలముగానిదియు,నంగుళప్రమాణప్రదేశంబునులేదు. అని, తాత్పర్యము.

తౌతు క్రూరేణ నిహతౌ రక్షసా కామరూపిణా
అసృక్ సుస్రవతు స్తీవ్రం జలం ప్రస్రవణావివ. ౨౧

టీక॥ తౌతు= ఆ రామలక్ష్మణులును; కామరూపిణా= ఇచ్ఛాధీనమగు రూపముగలవాఁడును; క్రూరేణ= కఠినుఁడునగు; రక్షసా= ఇంద్రజిత్తుచేత; నిహతౌ= కొట్టఁబడినవారలై; తీవ్రం= తీక్ష్ణముగా; అసృక్= రక్తమును; ప్రస్రవణౌ= సెలయేఱులు; జలమివ= జలమునువలె; సుస్రవతుః= స్రవించిరి.

అట్లు కామరూపియు నుగ్రుఁడును నగు నింద్రజిత్తుచేఁ గొట్టఁబడిన రామలక్ష్మణుల దేహంబులనుండి, సెలయేఱులనుండి జలముగా నునట్లు, ఎఱ్ఱగా నెత్తురుగాఱినది. అని, తాత్పర్యము.

పపాత ప్రథమం రామో విద్ధో మర్మసు మార్గణైః
క్రోధా దింద్రజితా యేన పురా శక్రో వినిర్జితః. ౨౨

టీక॥ రామః = రాముఁడు; యేన= ఎవ్వనిచేత; పురా = మున్ను; శక్రః= ఇంద్రుఁడును; వినిర్జితః= జయింపఁబడినాఁడో; తేన (అధ్యాహృతము)= అట్టి; ఇంద్రజితా = ఇంద్రజిత్తుచేత; క్రోధాత్ = కోపమువలన; మార్గణైః= బాణములచేత; మర్మసు = జీవస్థానములయందు; విద్ధః = కొట్టఁబడినవాఁడై; ప్రథమం = మొదట; రామః = రాముఁడు; పపాత = పడెను.

ముందు దేవేంద్రునిఁగూడ జయించినట్టి మహాపరాక్రమశాలియగు నింద్రజిత్తుచేఁ గోపంబున, బాణంబులచే జీవస్థానంబులందు విద్ధుండై, మొదట, రాముండు నేలంబడెను.

అని, తాత్పర్యము.

రుక్మపుంఖైః ప్రసన్నాగ్రై రజోగతిభి రాశుగైః
నారాచై రర్ధనారాచై ర్భల్లై రంజలికై రపి. ౨౩
వివ్యాధ వత్సదంతైశ్చ సింహదంష్ట్రైః క్షురై స్తథా

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము)= ఆ యింద్రజిత్తు; రుక్మపుంఖైః = బంగారుపింజలుగలవియు; ప్రసన్నాగ్రైః= నిర్మలములయిన కొనలు గలవియు; రజోగతిభిః= దుమ్ముయొక్క గతివంటి గతిగలవియునగు; ఆశుగైః = బాణ

ములచేతను; నారాచైః = వంకరలేకగుండ్రముౖౖలైన కొనలుగల బాణములచేతను; భల్లైః = గొడ్డలివంటికొనగలబాణములచేతను; అంజలికైరపి = చేమోడ్పువంటి యగ్రములుగల బాణములచేతను; వత్సదంతైశ్చ = వత్సదంతములను బాణములచేతను; సింహదంష్ట్రైః = సింహముకోఅలవంటిబాణములచేతను; తథా = అట్లు; క్షురైః = అర్ధచంద్రాకారములగు బాణములచేతను; వివ్యాధ = నొప్పించెను.

ఆయింద్రజిత్తు, బంగారుపింజలుగలవియు స్వచ్ఛములగు కొనలుగలవియు వాయువేగోద్ధాతంబగు దుమ్ముౖౖకైవడిసాంద్రముగాఁబఱతెంచునవియు నగు నారాచంబులును అర్ధనారాచంబులును భల్లంబులును అంజలికంబులును, వత్సదంతములును, సింహదంష్ట్రంబులును అర్ధచంద్రాకారబాణంబులును మొదలగు నానావిధబాణంబుల, రాముని నొప్పించెను.

అని, తాత్పర్యము.

స వీరశయనే శిశ్యే విజ్యమాదాయ కార్ముకమ్. ౨౪
భిన్నముష్టి పరీణాహం త్రిణతం రుక్మభూషితమ్

టీక॥ సః = ఆ రాముఁడు; భిన్నముష్టిపరీణాహం = భేదిల్లినపిడికిలివిస్తారముగలదియు; త్రిణతం = మూడిటవంగినదియు; రుక్మభూషితం = బంగారముచేనలంకరింపఁబడినదియు; విజ్యం = నారిలేనిదియునగు; కార్ముకం = ధనుస్సును; ఆదాయ = గ్రహించి; వీరశయనే = యుద్ధభూమియందు; శిశ్యే = పరుండెను.

ఆ రాముండు, శిథిలముష్టి బంధంబును మధ్యంబునను పార్శ్వంబులనువంగినదియుఁ గాంచనాలంకృతంబునగు ధనువ్రునవలంబించి, యుద్ధభూమింబరుండెను. అని, తాత్పర్యము.

బాణపాతాంతరే రామం పతితం పురుషర్షభమ్. ౨౫
స తత్ర లక్ష్మణో దృష్ట్వా నిరాశో జీవితే ఽ భవత్

టీక॥ తత్ర = అచ్చట; సః = ఆ; లక్ష్మణః = లక్ష్మణుఁడు; బాణపాతాంతరే = బాణశయ్యనడుమ; పతితం = పడిన; పురుషర్షభం = పురుషశ్రేష్ఠుండగు; రా

మం=రాముని; దృష్ట్వా=చూచి ; జీవితే=బ్రతుకునందు; నిరాశః= ఆశలేనివాఁడు; అభవత్=అయ్యెను.

అంత,నయ్యుద్ధభూమియందు, బాణమయతల్పంబునందుండినపురుషోత్తముఁడగు రాముంజూచి, లక్ష్మణుండు బ్రతుకుపై నాసవిడిచెను.

అని, తాత్పర్యము.

రామం కమలపత్రాక్షం శరబంధపరిక్షతమ్. ౨౭
శుశోచ భ్రాతరం దృష్ట్వా పతితం ధరణీతలే

టీక॥సః(అధ్యాహృతము) = లక్ష్మణుఁడు; శరబంధపరిక్షతం= బాణబంధముచేగాసిలినవాఁడును ; ధరణీతలే=భూతలమునందు; పతితం= పడినవాఁడునగు; కమలపత్రాక్షం=తామరపూతేకులవంటి కన్నులుగల ; భ్రాతరం=అన్నయగు; రామం = రాముని; దృష్ట్వా=చూచి;శుశోచ=దుఃఖించెను.

లక్ష్మణుండు,అట్లు తనయన్నకమలపత్రాక్షుండగురాముండు, బాణబంధంబుననొచ్చి, భూమింబడుటను జూచి, మిక్కిలియు దుఃఖమునొందెను.

అని, తాత్పర్యము.

హరయశ్చాపి తం దృష్ట్వా సంతాపం పరమంగతాః. ౨౮

టీక॥హరయశ్చాపి= వానరులును; తం=ఆరామునిఁ;దృష్ట్వా=చూచి; పరమం= మిక్కిలియు నధికమయిన; సంతాపం=దుఃఖమును; గతాః= పొందినారు.

వానరులును, అట్లురాముండు నేలంబడియుండుటనుజూచి, పరమ దుఃఖితులయిరి. అని, తాత్పర్యము.

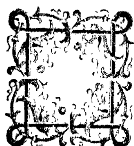
బద్ధౌతు వీరౌ పతితౌ శయానౌ
తౌ వానరా స్సంపరివార్య తస్థుః
సమాగతా వాయుసుతప్రముఖ్యా
విషాద మార్తాః పరమంచ జగ్ముః. ౨౯

టీక॥ వాయుసుతప్రముఖాః=హనుమంతుఁడు మొదలుగాఁగల ; వానరాః=వానరులు; సమాగతాః=వచ్చినవారలయి; బద్ధాతు= నాగపాశములచేఁగట్టఁబడినవారలును; పతితౌ=పడినవారలులు; శయానౌ=పరుండియున్నవారలునగు; వీరౌ= పరాక్రమవంతులయిన; తౌ=ఆ రామలక్ష్మణులను ; సంపరివార్య=చుట్టుకొని; తస్థుః=నిలిచిరి. ఆర్తాః=పీడితులయి; పరమం=మిక్కిలియునధికమైన ; విషాదం=దుఃఖమును; జగ్ముశ్చ=పొందిరియు.

హనుమంతుఁడు మొదలుగాఁ గల యావానరులందఱుం జేరి, అట్లు నాగపాశబద్ధులయి నేలంబడి పరుండియున్న రామలక్ష్మణులం బరివేష్టించి నిలుచుండి, యాతురులయి, మిక్కిలియు దుఃఖంబు నొందిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, పంచచత్వారింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండపంచచత్వారింశసర్గటీక,
ముగిసినది.

౪౬

షట్చత్వారింశస్సర్గప్రారంభః.

తతో ద్యాం పృథివీం చైవ వీక్షమాణా వనౌకసః
దదృశుస్సంతతౌ బాణై ర్భ్రాతరౌ రామలక్ష్మణౌ. ౧

టీక॥ తతః=అంత; వనౌకసః=వానరులు; ద్యాం=ఆకాశమును; పృథివీం చైవ=భూమిని; వీక్షమాణాః=చూచుచు; బాణైః=బాణములచేత; సంతతౌ=వ్యాపింపఁబడిన; భ్రాతరౌ=అన్నదమ్ములగు; రామలక్ష్మణౌ=రామలక్ష్మణులను; దదృశుః=చూచిరి.

అంత, వానరులు, ఆకాశంబును భూమినిం జూచుచు, నట్లు, బాణంబులవిద్ధులై నేలంబడియున్న రామలక్ష్మణులం గనిరి. అని, తాత్పర్యము.

వృష్ట్వేవోపరతే దేవే కృతకర్మణి రాక్షసే
ఆజగామాథ తం దేశం ససుగ్రీవో విభీషణః. ౨

టీక॥ వృష్ట్వా=వర్షించి; దేవ ఇవ=మేఘమువలె; కృతకర్మణి=చేయఁబడిన కర్మముగల; రాక్షసే=ఇంద్రజిత్తు; ఉపరతే=విరమింపఁగా; అథ=అంత; ససుగ్రీవః=సుగ్రీవునితోఁగూడిన; విభీషణః=విభీషణుఁడు; తం=ఆ; దేశం=ప్రదేశమును; ఆజగామ=వచ్చెను.

వర్షించినిలుచు మేఘంబుకైవడి, నాయింద్రజిత్తు కార్యంబు గావించి, యుపరమించిన వెనుక, రాముండున్న స్థలంబునకు విభీషణుండు, సుగ్రీవునితోఁ గూడ వచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.

నీలద్వివిద మైందాశ్చ సుషేణకుముదాంగదాః
తూర్ణం హనుమతా సార్ధ మన్వశోచంత రాఘవౌ. ౩

టీక॥ నీలద్వివిదమైందాశ్చ=నీలుండును ద్వివిదుండును మైందుండును; సుషేణకుముదాంగదాః=సుషేణుండును కుముదుండును అంగదుండును; హనుమతా=

సార్ధం=హనుమంతునితోఁగూడ; తూర్ణం=శీఘ్రముగా; రాఘవౌ=రామలక్ష్మణులనుగూర్చి; అన్వశోచంత=దుఃఖించిరి.

హనుమంతుండును నీలుండును ద్వివిదుండును మైందుండును సుషేణుండును గుముదుండును నంగదుండును రామలక్ష్మణులంజూచి, మిక్కిలియు దుఃఖించిరి. అని, తాత్పర్యము.

అచేష్టౌ మందనిశ్శ్వాసౌ శోణితౌఘపరిప్లుతౌ
శరజాలాచితౌ స్తబ్ధౌ శయానౌ శరతల్పయోః. ౪
నిశ్శ్వసంతౌ యథా సర్పౌ నిశ్చేష్టౌ మందవిక్రమౌ
రుధిరస్రావదిగ్ధాంగౌ తాపనీయావివ ధ్వజౌ. ౫

టీక॥ తౌ (అధ్యాహృతము)= ఆ రామలక్ష్మణులు; అచేష్టౌ = చేష్టలులేనివారలయి; మందనిశ్శ్వాసౌ = కొంచెమునిట్టూర్పులు గలవారలయి; శోణితౌఘపరిప్లుతౌ = నెత్తురువెల్లువచేఁదడుపఁబడినవారలయి; శరజాలాచితౌ = బాణసమూహముచేవ్యాపింపఁబడినవారలయి; స్తబ్ధౌ =నిశ్చలులయి; శరతల్పయోః = బాణములపాన్పులందు; శయానౌ = పరుండినవారలయి; సర్పౌయథా = సర్పములవలె; నిశ్శ్వసంతౌ = నిట్టూర్పులువుచ్చుచున్నవారలయి; నిశ్చేష్టౌ = చేష్టలులేనివారలయి; మందవిక్రమౌ= స్వల్పమయిన పరాక్రమముగల వారలయి; రుధిరస్రావదిగ్ధాంగౌ = నెత్తురు కాఱుటచేఁ బూయఁబడిన దేహములుగలవారలయి; తాపనీయౌ = బంగారువికారములయిన; ధ్వజావివ= టెక్కెములువలె, ఆస్తాం (అధ్యాహృతము)=ఉండిరి.

ఆ రామలక్ష్మణులు, నిశ్చేష్టులయి, కొంతసేపు మెల్లఁగానిట్టూర్పులు వుచ్చుచు, నెత్తురుచేఁదడుపఁబడి, బాణసమూహావృతదేహులయి, నిశ్చలులయి బాణతల్పంబులంబరుండి, కొంతసేపు సర్పములుంబోలె వేఁడినిట్టూర్పులు వుచ్చుచుఁ, బరాక్రమహీనులయి, బంగారుధ్వజంబుల కైవడిఁ, బూపట్టు చుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తౌ వీరశయనే వీరౌ శయానౌ మందచేష్టితౌ
యూధపైః స్తైః పరివృతౌ బాష్పవ్యాకులలోచనైః. ౬
రాఘవౌ పతితౌ దృష్ట్వా శరజాలసమావృతౌ
బభూవు ర్వ్యథితా స్సర్వే వానరా స్సవిభీషణాః. ౭

టీక॥వీరశయనే = యుద్ధభూమియందు;శయానౌ= పరుండియున్నవారలును;వీరౌ= పరాక్రమవంతులును; మందచేష్టితౌ=స్వల్పములయిన చేష్టలు గలవారలును; బాష్పవ్యాకులలోచనైః= కన్నీళ్లచేనిండిన కన్నులుగల ; తైః=ఆ;యూధపైః= వానరయూథనాయకులచేత;పరివృతౌ= చుట్టఁబడినవారలును;పతితౌ=పడినవారలును;శరజాలసమావృతౌ= బాణసమూహముచేఁజుట్టఁబడినవారలునగు;తౌ=ఆ; రాఘవౌ=రామలక్ష్మణులను; దృష్ట్వా= చూచి;సవిభీషణాః=విభీషణునితోఁగూడిన;వానరాః=వానరులు;సర్వే= అందఱును;వ్యథితాః=దుఃఖితులు; బభూవుః=అయిరి.

యుద్ధభూమియందుశయనించియున్నవారలునుబరాక్రమశాలులును స్వల్పముగాఁగాళ్లుఁజేతులాడించు వారలును,గన్నులనిండఁగన్నీళ్లతోనున్న వానరయూథపులచేఁబరివేష్టితులునుబాణసమూహముచేఁగప్పఁబడి యున్నవారలునగునారామలక్ష్మణులంజూచి, విభీషణుండునువానరులునందఱును దుఃఖితులయిరి. అని, తాత్పర్యము.

అంతరిక్షం నిరీక్షంతో దిశ స్సర్వాశ్చ వానరాః
నచైనం మాయయా చ్ఛన్నం దదృశూ రావణిం రణే. ౮

టీక॥రణే=యుద్ధమునందు ; వానరాః=వానరులు; అంతరిక్షం=ఆకాశమును; సర్వాః=సమస్తములయిన; దిశః=దిక్కులను; నిరీక్షంతః = చూచుచు; మాయయా = మాయచేత; ఛన్నం=కప్పఁబడిన; ఏనం=ఈ ; రావణిం=ఇంద్రజిత్తును; నదదృశుశ్చ=చూడనేలేదు.

యుద్ధంబున, నావానరులు, ఆకాశంబును సమస్తదిక్కులనువెదకినను , మాయా సహితుండగు నింద్ర జిత్తుం జూడఁజాలరైరి.అని, తాత్పర్యము.

తం తు మాయాప్రతిచ్ఛన్నం మాయయైవ విభీషణః
వీక్షమాణో దదర్శాథ భ్రాతుః పుత్ర మవస్థితమ్. ౯

టీ॥ అథ = అంతట; విభీషణః = విభీషణుఁడు; మాయయైవ = మాయచేతనే; వీక్షమాణః = చూచుచు; మాయాప్రతిచ్ఛన్నం = మాయచేతఁ గప్పఁబడినవాఁడును; అవస్థితం = ఉన్నవాఁడునగు; భ్రాతుః = అన్నయొక్క; పుత్రం = కొడుకైన; తం తు = ఆయింద్రజిత్తును; దదర్శ = చూచెను.

అంత, విభీషణుండు, మాయాతిరోహితులం గనుంగొనునట్టిమాయ నవలంబించిచూచి, మాయాచ్ఛాదితుం డగు నయ్యింద్రజిత్తుం జూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

త మప్రతిమకర్మాణ మప్రతిద్వంద్వ మాహవే
దదర్శాంతర్హితం వీరం వరదానా ద్విభీషణః. ౧౦
తేజసా యశసా చైవ విక్రమేణచ సంయుతమ్

టీ॥ విభీషణః = విభీషణుఁడు; అప్రతిమకర్మాణం = సరిలేని కార్యములుగలవాఁడును; ఆహవే = యుద్ధమునందు; వరదానాత్ = వరదానమువలన; అంతర్హితం = మఱుఁగుపడినవాఁడును; వీరం = పరాక్రమశాలియు; తేజసా = తేజస్సుతోను; యశసా చైవ = కీర్తితోను; విక్రమేణ చ = పరాక్రమముతోను; సంయుతం = కూడినవాఁడునగు; తం = ఆయింద్రజిత్తును; దదర్శ = చూచెను.

విభీషణుండు, అప్రతిమకర్ముండును యుద్ధంబున నెదురులేనివాఁడును వరదానమహిమవలన నంతర్హితుండును బరాక్రమవంతుండును దేజంబుతోను గీర్తితోను బరాక్రమంబుతోనుం గూడినవాఁడునగు నాయింద్రజిత్తుం జూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇంద్రజిత్త్వాత్మనః కర్మ తౌ శయానౌ సమీక్ష్యచ. ౧౧
ఉవాచ పరమప్రీతో హర్షయన్ సర్వనైరృతాన్

టీక॥ ఇంద్రజిత్తు = ఇంద్రజిత్తు; ఆత్మనః = తనయొక్క; కర్మ = కార్యమును; శయానౌ = పరుండియున్న; తౌ చ = ఆ రామలక్ష్మణులను; సమీక్ష్య చ = చూచియు; పరమప్రీతః = మిక్కిలియు సంతుష్టుండై; సర్వాన్ నైర్‌ఋతాన్ = సమస్తరాక్షసులను; హర్షయన్ = సంతోషింపఁజేయుచు; ఉవాచ = చెప్పెను.

ఇంద్రజిత్తు, తన ప్రభావంబున నా రామలక్ష్మణులట్లు, పరుండియుండుటం జూచి, పరమసంతుష్టుండై, సమస్త రాక్షసుల సంతోషింపఁజేయుచు, నిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

దూషణస్య చ హన్తారౌ ఖరస్య చ మహాబలౌ। ౯౨
సాదితౌ మామకైర్బాణైర్భ్రాతరౌ రామలక్ష్మణౌ॥

టీక॥ దూషణస్య చ = దూషణునియొక్కయు; ఖరస్య చ = ఖరునియొక్కయు; హన్తారౌ = చంపినవారలును; మహాబలౌ = అధికములైన బలములుగలవారలునగు; భ్రాతరౌ = అన్నదమ్ములయిన; రామలక్ష్మణౌ = రామలక్ష్మణులు; మామకైః = నాయొక్క; బాణైః = బాణములచేత; సాదితౌ = నాశము నొందింపఁబడినారు.

దూషణుని ఖరుని వధించినవారలును మహాబలశాలులునగు రామలక్ష్మణులు, నా బాణములనాశముఁ బొందిరి; చూడుఁడు. అని, తాత్పర్యము.

నేమౌ మోక్షయితుం శక్యా వేతస్మాదిషుబన్ధనాత్। ౯౩
సర్వైరపి సమాగమ్య సర్షిసంఘైస్సురాసురైః॥

టీక॥ సర్షిసంఘైః = ఋషిసమూహములతోఁ గూడిన; సురాసురైః = సురాసురులచేత; సర్వైరపి = అందఱిచేతను; సమాగమ్య = వచ్చి; ఇమౌ = ఈ రామలక్ష్మణులు; ఏతస్మాత్ = ఈ; ఇషుబన్ధనాత్ = బాణబంధమునుండి; మోక్షయితుం = విడిపించుటకు; న శక్యౌ = అలవిపడినవారలు కారు.

ఋషులును దేవతలును రాక్షసులు సం

ఒనొకటొకటిగావచ్చినను, ఈరాముల ష్టములను, నాగపాశబంధమునను డివిడిపిఁపనలవిగాదు.

అని, తాత్పర్యము.

యత్కృతే చింతయానస్య శోకార్తస్య పితు ర్మమ. ౧౪
అస్పృష్ట్వా శయనం గాత్రై స్త్రియామా యాతి శర్వరీ

టీక॥ యత్కృతే = ఎవ్వనినిమిత్తమయి; చింతయానస్య = ఆలోచించుచున్నట్టి; శోకార్తస్య = దుఃఖపీడితుండగు; మమ = నాయొక్క; పితుః = తండ్రికి; గాత్రైః = అవయవములచేత; శయనం = పాన్పును; అస్పృష్ట్వా = తాఁకక; త్రియామా = మూఁడుజాములుగల; శర్వరీ = రాత్రి; యాతి = కడచుచున్నదో.

ఏరాముసినిమిత్తమయి నాతండ్రి రావణుండు, చింతించుచు, దుఃఖపీడితుండై, ప్రతిరాత్రియందును, నిత్యకృత్యంబుల నొకవాముగఁడచిపోఁగాఁ, దక్కిన మూఁడుజాముల నొకప్పుడును శయనంబుఁదాఁకకయె, చింతాక్రాంతుండై ప్రొద్దుగడపునో.

అని, తాత్పర్యము.

కృత్స్నే యం యత్కృతే లంకా నదీ వర్షా స్వివాకులా. ౧౫
సోఽయం మూలహరో నర్థః సర్వేషాం నిహతో మయా

టీక॥ యత్కృతే = ఎవ్వనినిమిత్తమయి; కృత్స్నా = సమస్తమయినట్టి; ఇయం = ఈ; లంకా = లంకాపురి; వర్షాసు = వర్షాకాలమునందు; నదీవ = నదివలె; ఆకులా = కలఁగినదో, దుఃఖితమయ్యెనో; సః = అట్టి; అయం = ఈ; సర్వేషాం = అందఱియొక్కయు; మూలహరః = మూలముతోనుహరించునట్టి; అనర్థః = అనర్థకారుండగు రాముండు; మయా = నాచేత; నిహతః = వధింపఁబడినాఁడు.

మఱియు నెవ్వనినిమిత్తమయి, యీలంకాపురి యందలి జనంబులన్నియు, వర్షాకాలమునందు నదీజలంబులుం బోలెనాకులంబులయ్యెనో, అట్టిమనకందఱకును మూలతో నాశంబు గలిగించు

ననర్థమునకుఁ గారణంబగు రామునిఁ, నేనిప్పుడు వధించినాను. అని, తాత్పర్యము.

రామస్య లక్ష్మణస్యాపి సర్వేషాంచ వనౌకసామ్. ౧౬
విక్రమా నిష్ఫలా స్సర్వే యథా శరది తోయదాః

టీక॥ రామస్య = రామునియొక్కయు; లక్ష్మణస్యాపి = లక్ష్మణునియొక్కయు; వనౌకసాం = వానరులయొక్క; సర్వేషాంచ = అందఱియొక్కయు; విక్రమాః = పరాక్రమములు; సర్వే = అన్నియు; శరది = శరదృతువునందు; తోయదాః యథా = మేఘములవలె; నిష్ఫలాః = వ్యర్థములు.

ఇప్పుడు, రాముని, పరాక్రమంబును లక్ష్మణునివిక్రమంబును సమస్తవానరుల పౌరుషంబులును శరత్కాలంబున మేఘంబులంబోలె వ్యర్థములయినవి. అనియింద్రజిత్తు రాక్షసులతోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్వాసు తాన్ సర్వాన్ రాక్షసాన్ పరిపార్శ్వతః. ౧౭
యూథపానపి తాన్ సర్వాం స్తాడయామాస రావణిః

టీక॥ రావణిః = రావణునికొడుకైనయింద్రజిత్తు; పరిపార్శ్వతః = సమీపంబున; స్థితాన్ (అధ్యాహార్యము) = ఉన్నట్టి; తాన్ = ఆ; రాక్షసాన్ = రాక్షసులను; సర్వాన్ = అందఱినుగూర్చి; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్త్వాతు = చెప్పినంతనే; తాన్ = ఆ; యూథపాన్ = వానరయూథపులను; సర్వాన్ = అందఱను; తాడయామాస = కొట్టెను.

ఇంద్రజిత్తు, తనయొక్కసమీపంబుననున్న రాక్షసులతోఁ జెప్పి, యంతనా వానరయూథపులనందఱినొప్పించెను.

అని, తాత్పర్యము.

నీలం నవభి రాహత్య మైందంచ ద్వివిదం తథా. ౧౮
త్రిభి స్త్రిభి రమిత్రఘ్న స్తతాప ప్రవరేషుభిః

టీ॥ [illegible]త్రఘ్నః= శత్రువులంజం పునట్టి [illegible]త్తు; నీలం=నీలుని; నవ భిః= [illegible]చేత; ఆహత్య= కొ ట్టి; తథా [illegible]; మైందంచ=మైందు ని; ద్వివిదం [illegible] ద్వివిదుని; త్రిభిః= మూఁడు [illegible]; ప్రవరేషుభిః= ఉత్త మబాణము[illegible]; తతాప= పీడింపఁ జేసెను.

శత్రుసంహారకుఁడగునింద్రజిత్తు, నీలునిదొమ్మిదిబాణంబులనొప్పించి, మైందద్వివిదులవేర్వేఱమూఁడుమూఁడుకఱకుబాణంబులనొప్పించెను.

అని, తాత్పర్యము.

[illegible] జాంబవంతం మహేష్వాసో విధ్వా బాణేన వక్షసి। [illegible]

[illegible]మతో వేగవతో విససర్జ శరాన్ దశ

టీ॥ [illegible]హేష్వాసః= పెద్దవిల్లుగల యింద్రజిత్తు; జాంబవంతం = జాంబ వంతుని; బాణేన=ఒకబాణముచేత; వక్షసి=[illegible]; విధ్వా= కొట్టి; వేగవతః= [illegible] వేగముగల; హనూమతః= [illegible]; దశ= పది; శరాన్ =బా[illegible]; విససర్జ= విడి చెను.

[illegible]యుండగు నింద్రజిత్తు, జాంబవంతుని [illegible] బాణంబున నేసి, వేగవంతుండగు హనుమంతునిపైఁ బదిబాణంబులఁ బ్రయోగించెను.

అని, తాత్పర్యము.

[illegible] శరభం చైవ ద్వా [illegible]మిత తేజసా. ౨౦

[illegible]భ్యాం ద్వాభ్యాం మహావేగో వివ్యాధ యుధి రావణిః

టీక॥ యుధి= యుద్ధంబునందు ; మ హావేగః=అధిక[illegible]యిన వేగము[illegible] రా వణిః=ఇంద్రజిత్తు; అమితతేజసా= కొ లఁదిలేనివ[illegible]గల; గవాక్షంచై వ=గవాక్షునిని; శరభం చైవ= శరభుని; ద్వావపి=ఇద్దఱిను ; ద్వాభ్యాం ద్వా భ్యాం= రెండురెండు ; శరాభ్యాం= [illegible]ములచేత; వివ్యాధ=కొట్టెను.

యుద్ధంబున , మహావేగుండగు నింద్రజిత్తు, అమితపరాక్రమశాలులగు గవాక్షశరభులనిద్దఱను, రెండేసిబాణంబులనొప్పించెను. అని, తాత్పర్యము.

గోలాంగూలేశ్వరం చైవ వాలిపుత్ర మథాంగదమ్. ౨౧
వివ్యాధ బహుభి ర్బాణై స్త్వరమాణోథ రావణిః

టీక॥ అథ=అంత; రావణిః= ఇంద్రజిత్తు; త్వరమాణః= వేగిరపడుచు; గోలాంగూలేశ్వరం చైవ= కొండముచ్చులకు ప్రభువైనవానిని; అథ= అంత; వాలిపుత్రం=వాలికొడుకైన; అంగదం=అంగదుని; బహుభిః= పెక్కులైన; బాణైః= బాణములచేత; వివ్యాధ= కొట్టెను.

అంత, ఇంద్రజిత్తు, వేగంబున, మఱియు గోలాంగూలేశ్వరుండగు వానిని వాలిపుత్రుండగు నంగదుని, పెక్కు బాణంబులనొప్పించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తౌ [illegible] వానరవరౌ [illegible] శరై రగ్నిశిఖోపమైః. ౨౨
ననాద బలవాం స్తత్ర మహాసత్త్వ స్స రావణిః

టీక॥ మహాసత్త్వః= అధికమైన పరాక్రమముగల వాడును; బలవాన్ = అధికమయిన బలముగలవాడునగు; సః=ఆ; రావణిః = ఇంద్రజిత్తు; తత్ర=ఆయుద్ధమునందు; తౌ=ఆ; వానరౌ = వానరశ్రేష్ఠులను; అగ్నిశిఖోపమైః = అగ్నిజ్వాలలతో బోలికగల; శరైః = బాణములచేత; భిత్త్వా=భేదించి; ననాద=అఱచెను.

మహాపరాక్రమశాలియు మహాబలుండునగు నాయింద్రజిత్తు, ఆ యుద్ధంబున, వానరశ్రేష్ఠులిద్దఱ , నగ్నిజ్వాలలవంటి బాణంబులచే నొప్పించి, సింహనాదంబు గావించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తా నర్దయిత్వా బాణౌఘై స్త్రాసయిత్వా చ వానరాన్. ౨౩
ప్రజహాస మహాబాహు ర్వచనం చేద మబ్రవీత్

టీక॥ మహాబాహుః = పెద్దచేతులుగలయింద్రజిత్తు; తాన్ = ఆ; వానరాన్ = వానరులను; బాణౌఘైః= బాణసమూహములచేత ; అర్దయి

త్వా = పీడించి ; త్రాసయిత్వాచ = భయపఱచియు; ప్రజహాస = నవ్వెను. ఇదం = ఈ; వచనంచ = మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

మహాబాహుండగు నింద్రజిత్తు , అట్లు వానరవీరుల బాణంబులనొప్పించి యందఱును భయపడునట్లు గావించి, సంతోషాతిశయంబునం బకపక నవ్వుచుఁ దోడి రాక్షసులం జూచి, యిట్లని చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

శరబంధేన ఘోరేణ మయా బద్ధౌ చమూముఖే । ౨౮
సహితౌ భ్రాతరౌ హ్యేతౌ నిశామయత రాక్షసాః

టీక॥ రాక్షసాః = రాక్షసులారా ! చమూముఖే = సేనాముఖమునందు ; మయా = నాచేత; ఘోరేణ = భయంకరమయిన; శరబంధేన = బాణబంధనముచేత; బద్ధౌ = కట్టఁబడిన; సహితౌ = కూడిన; ఏతౌ = ఈ; భ్రాతరౌ = అన్నదమ్ములగు రామలక్ష్మణులను ; నిశామయత = చూడుఁడు.

రాక్షసులారా! సైనికులందఱుఁజూచుచుండ, భయంకరంబగు బాణపాశంబునఁ నాచే బంధింపఁబడియీ రామలక్ష్మణులు నేలంబడియున్నారు చూడుఁడు. అని, యింద్రజిత్తు రాక్షసులతోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తాస్తు తే సర్వే రాక్షసాః కూటయోధినః । ౨౯
పరం విస్మయ మాజగ్ముః కర్మణా తేన హర్షితాః

టీక॥ కూటయోధినః = కపటముచేఁ బోరునట్టి; తే = ఆ; రాక్షసాః = రాక్షసులు; సర్వే = అందఱును; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్తాస్తు = చెప్పఁబడినవారలయినంతనె; తేన = ఆ; కర్మణా = కార్యముచేత; హర్షితాః = సంతోషింపఁజేయఁబడినవారలయి; పరం = అధికమయిన; విస్మయం = ఆశ్చర్యమును ; అజగ్ముః = పొందిరి.

కపటయోధులగు నా రాక్షసులందఱును, ఇంద్రజిత్తుమాటనువిని, యింద్రజిత్తు గావించిన కార్యమునకుఁ బరమసంతుష్టులయి, మిక్కిలియు నాశ్చర్యంబు నొందిరి. అని, తాత్పర్యము.

వినేదుశ్చ మహానాదాన్ సర్వతో జలదోపమాః. ౨౬
హతో రామ ఇతి జ్ఞాత్వా రావణిం సమపూజయన్

టీక॥ జలదోపమాః = మేఘములతోఁబోలిక గలరాక్షసులు; రామః = రాముఁడు; హతః = వధింపఁబడినాఁడు. ఇతి = అని; జ్ఞాత్వా = తెలిసికొని; సర్వతః = అంతటను; మహానాదాన్ = పెద్దధ్వనులను; వినేదుశ్చ = అఱచిరియు; చేసిరనుట. రావణిం = ఇంద్రజిత్తును; సమపూజయన్ = పూజించిరి.

మేఘాకారులగు నా రాక్షసులు, రాముండు హతుండయ్యెనని తలంచుకొని, యంతటను మహాధ్వనిగలుగునట్లు సింహనాదంబులు సేయుచు, నింద్రజిత్తుం బూజించిరి. అని, తాత్పర్యము.

నిష్పందౌ తు తదా దృష్ట్వా తౌ భ్రాతరౌ రామలక్ష్మణౌ. ౨౭
వసుధాయాం నిరుచ్ఛ్వాసౌ హతావిత్యన్వమన్యత

టీక॥ తదా = అప్పుడు; సః (అధ్యాహృతము) = ఆయింద్రజిత్తు; వసుధాయాం = భూమియందు; నిష్పందౌ = చలనములులేనివారలును; నిరుచ్ఛ్వాసౌ = నిట్టూర్పులులేనివారలునగు; తౌ = ఆ; రామలక్ష్మణౌ = రామలక్ష్మణులను; భ్రాతరౌ = ఇద్దఱను; దృష్ట్వా = చూచి; హతౌ ఇతి = వధింపఁబడినారని; అన్వమన్యత = తలంచుకొనెను.

అప్పుడాయింద్రజిత్తు, నిశ్చలులు నిట్టూర్పులువిడువక, భూమియందుపడియున్న రామలక్ష్మణులిద్దఱను జూచి, వధింపఁబడినారని తలంచుకొనెను.
అని, తాత్పర్యము.

హర్షేణ తు సమావిష్ట ఇంద్రజిత్ సమితింజయః. ౨౮
ప్రవివేశ పురీం లంకాం హర్షయన్ సర్వరాక్షసాన్

టీక॥ సమితింజయః = యుద్ధంబునందుజయించునట్టి; ఇంద్రజిత్తు = ఇంద్రజిత్తును; హర్షేణ = సంతోషముచేత; సమావిష్టః = ఆవేశింపఁబడినవాఁడై; సర్వరాక్షసాన్ = సమస్తరాక్షసులను; హర్షయన్ = సంతోషింపఁజే

యుడు; లంకాం=లంకయను; పురీం=పట్టణమును; ప్రవివేశ=ప్రవేశించెను.

యుద్ధంబునబలశాలియగు నింద్రజిత్తును, పరమసంతోషంబునొంది, రాక్షసులకందఱకును సంతోషంబు గలిగించుచును, లంకాపురింబ్రవేశించెను.

అని, తాత్పర్యము.

రామ లక్ష్మణయో ర్దృష్ట్వా శరీరే సాయకై శ్చితే. ౨౯
సర్వాణి చాంగోపాంగాని సుగ్రీవం భయ మావిశత్

టీక॥ రామలక్ష్మణయోః= రామలక్ష్మణులయొక్క; సాయకైః=బాణములచేత; చితే=వ్యాపింపబడిన; శరీరే=దేహములను; సాయకైః చితాని (అధ్యాహృతము)=బాణములచే వ్యాపింపబడిన; సర్వాణి=సమస్తములయిన; అంగోపాంగాని = అంగములను ఉపాంగంబులను; దృష్ట్వా=చూచి; సుగ్రీవం=సుగ్రీవుని; భయం=భయము; ఆవిశత్=పొందెను.

రామలక్ష్మణుల దేహములు ఆపాదమస్తకమును, బాణమయములుగా నుండుటంజూచి, సుగ్రీవుండు భయమునొందెను. అని, తాత్పర్యము.

త మువాచ పరిత్రస్తం వానరేంద్రం విభీషణః. ౩౦
సబాష్పవదనం దీనం శోకవ్యాకులలోచనమ్

టీక। విభీషణః=విభీషణుడు; పరిత్రస్తం=భయమునొందినవాడును; సబాష్పవదనం=కన్నీళ్లతోఁగూడిన మొగముగలవాడును; దీనం = గర్వముడిగినవాడును; శోకవ్యాకులలోచనం=దుఃఖముచేఁగలంగినకన్నులుగలవాడునగు; తం=ఆ; వానరేంద్రం = వానరనాథుండగుసుగ్రీవునిగూర్చి; ఉవాచ=చెప్పెను.

భీతుండైదుఃఖితుండైకన్నులనీళ్లుగాఅవెలవెలంబోవుచున్న వానరరాజుండగుసుగ్రీవుంజూచి, విభీషణుం, డిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అలం త్రాసేన సుగ్రీవ బాష్పవేగో నిగృహ్యతామ్. ౩౧

ఏవంప్రాయాణి యుద్ధాని విజయో నాస్తి నైష్ఠికః

టీక॥ సుగ్రీవ=సుగ్రీవుఁడా! త్రాసేన=భయముచేత; అలం = చాలును. బాష్పవేగః = కన్నీళ్లవేగము; నిగృహ్యతాం=నిలుపఁబడుఁగాక. యుద్ధాని=యుద్ధములు; ఏవంప్రాయాణి= ఇట్టివి. నైష్ఠికః = నియతమగు; విజయః=గెల్పు; నాస్తి=లేదు.

సుగ్రీవుఁడా! భయంబువడలుము; కన్నీళ్లువిడువకుము; యుద్ధంబులన్నియు నిట్టివె; సర్వకాలంబులందునుజయమే కలుగదు. అని, తాత్పర్యము.

సశేషభాగ్యతాస్మాకం యది కిం భవిష్యతి. ౩౨
మోహమేతౌ ప్రహాస్యేతే మహాత్మానౌ మహాబలౌ

టీక॥ వీర=పరాక్రమశాలివగు సుగ్రీవుఁడా! అస్మాకం= మనకు; సశేషభాగ్యతా = మిగతతోఁగూడినభాగ్యముగలుగుట; భవిష్యతియది=కలదేని; మహాత్మానౌ=అధికమయినప్రభావముగలవారలును; మహాబలౌ = అధికమయినబలముగలవారలునగు; ఏతౌ=ఈ రామలక్ష్మణులు; మోహం= మూర్ఛను; ప్రహాస్యేతే=విడువఁగలరు.

వీరుండవగుసుగ్రీవుఁడా! మనకు భాగ్యశేషంబుగలదేని, మహాత్ములును మహాబలశాలులునగునీరామలక్ష్మణులు, మూర్ఛదేఱఁగలరు.

అని, తాత్పర్యము.

పర్యవస్థాపయాత్మాన మనాథం మాంచ వానర. ౩౩
సత్యధర్మాభియుక్తానాం నాస్తి మృత్యుకృతం భయమ్

టీక॥ వానర= సుగ్రీవుఁడా! ఆత్మానం=నిన్నును; అనాథం= నాథుఁడులేని; మాంచ = నన్నును ; పర్యవస్థాపయ= నిశ్చలునిగాఁజేసికొనుము. సత్యధర్మాభియుక్తానాం= సత్యముతోను ధర్మముతోసంగూడినవారలకు ; మృత్యుకృతం=మృత్యువుచేఁజేయఁబడిన ; భయం=భయము; నాస్తి=లేదు.

సుగ్రీవుఁడా! నీవుధైర్యంబువహించి, నాకును ధైర్యంబుగలిగింపుము; స

ర్యంబునుధర్మంబునునవలంబించియు న్నమహాత్ములకుమృత్యుభయంబుగలుగదు. అని;విభీషణుఁడుసుగ్రీవునకుఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్వా తత స్తస్య జలక్లిన్నేన పాణినా. ౩౪
సుగ్రీవస్య శుభే నేత్రే ప్రమమార్జ విభీషణః

టీక॥ విభీషణః= విభీషణుఁడు; ఏవం=ఇట్లు;ఉక్త్వా=చెప్పి;తతః=అంత; జలక్లిన్నేన=నీటచేఁదడుపఁబడిన; పాణినా=హస్తముచేత; తస్య=ఆ ; సుగ్రీవస్య=సుగ్రీవునియొక్క;శుభే=మంగళకరములగు; నేత్రే=కన్నులను; ప్రమమార్జ=తుడిచెను.

విభీషణుండిట్లుసుగ్రీవునకుఁజెప్పి , యంతఁజేతనీళ్లుదీసికొని, యాసుగ్రీవుని కన్నులందుడిచెను.అని, తాత్పర్యము.

తత స్సలిల మాదాయ విద్యయా పరిజప్య చ. ౩౫
సుగ్రీవనేత్రే ధర్మాత్మా స మమార్జ విభీషణః

టీక॥తతః=అంత;సః=ఆ;ధర్మాత్మా=ధర్మస్వభావుఁడగు; విభీషణః= విభీషణుఁడు;సలిలం=జలమును; ఆదాయ=గ్రహించి;విద్యయా= మంత్రముచేత;పరిజప్య చ=జపించియు; సుగ్రీవనేత్రే= సుగ్రీవునికన్నులను ; మమార్జ=తుడిచెను.

అంతధర్మాత్ముండగు విభీషణుండు,మఱలజలంబుదీసికొని , మాయామోహనివారకంబగువిద్యచేనభిమంత్రించి,దానిచే సుగ్రీవునికన్నులందుడిచెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రమృజ్య వదనం తస్య కపిరాజస్య ధీమతః. ౩౬
అబ్రవీ త్కాలసంప్రాప్త మసంభ్రమ మిదం వచః

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)= ఆవిభీషణుఁడు;ధీమతః=అధికమయిన బుద్ధిగల ; తస్య=ఆ;కపిరాజస్య=వానరేశ్వరుఁడగుసుగ్రీవునియొక్క;వదనం=ముఖమును;ప్రమృజ్య=తుడిచి;కాలసంప్రాప్తం=కాలముచేతఁబొందఁబడిన; ఇదం=ఈ;వచః=మాటను ; అసంభ్రమం= తొట్రుపాటులేనట్లుగా; అబ్ర

పీత్=చెప్పెను.

ఆవిభీషణుఁడు, ఇట్లుబుద్ధిమంతుండగువానరరాజుఁడైనసుగ్రీవుని ముఖంబునుదుడిచి, యకాలంబునఁగుందగినట్టుగాఁ,దొట్రుపడక, దృఢంబులగు వాక్యంబులనిట్లనిచెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

న కాలః కపిరాజేంద్ర వైక్లబ్య మనువర్తితుమ్. ౩౭
అతిస్నేహోప్య కాలేస్మిక్ మరణాయో పకల్పతే

టీక॥కపిరాజేంద్ర=వానరరాజశ్రేష్ఠుఁడా! వైక్లబ్యం=అధైర్యమును; అనువర్తితుం=అనుసరించుటకు; అయం (అధ్యాహృతము)=ఇది; కాలః= కాలము; న=కాదు. అస్మిక్=ఈ;అకాలే=అసమయమునందు; అతిస్నేహాపి=అధికస్నేహమును; మరణాయ= చావుకొఱకు; ఉపకల్పతే= అగుచున్నది.

వానరరాజుండవగుసుగ్రీవుఁడా! అధైర్యపడుటకిదికాలముకాదు; ఇట్టికాలంబులనధిక స్నేహంబును నుంచుకొనరాదు ; అదిగాఁడమరణమునకుఁగారణమగును. అని, తాత్పర్యము.

తస్మా దుత్సృజ్య వైక్లబ్యం సర్వకార్యవినాశనమ్. ౩౮
హితం రామపురోగాణాం సైన్యానా మనుచింత్యతామ్

టీక॥తస్మాత్=ందువలన; సర్వకార్యవినాశనం = సమస్తకార్యములనశింపఁజేయునట్టి; వైక్లబ్యం=అధైర్యమును; ఉత్సృజ్య=విడిచి; రామపురోగాణాం = రాముఁడుముందు నడచువాఁడుగాఁగలః సైన్యానాం= సైన్యములయొక్క;హితం=మేలు; అనుచింత్యతాం=ఆలోచింపఁబడఁగాక.

అందువలన సమస్తకార్యములనుచెఱుచునట్టి, యధైర్యంబునువిడిచి, రాముని వెంబడివచ్చిన వానర సైన్యంబులకు మేలుగలుగునాలోచనఁజేయుము.

అని, తాత్పర్యము.

అథవా రక్ష్యతాం రామో యావ త్సంజ్ఞావిపర్యయః. ౩౯

లబ్ధసంజ్ఞౌహి కాకుత్స్థౌ భయం నో వ్యపనేష్యతః

టీక॥అథవా=అటుగాదేని ; రామః=రాముఁడు;యావత్=ఎంతవఱకు; సంజ్ఞావిపర్యయః=తెలివితేమియో;తావత్(అధ్యాహృతము)=అంతవఱకు ; రక్ష్యతాం= రక్షింపఁబడుఁగాక. కాకుత్స్థౌ=రామలక్ష్మణులు; లబ్ధసంజ్ఞౌ= పొందఁబడిన తెలివిగలవారలయి;నః = మనయొక్క; భయం= భయమును ; వ్యపనేష్యతః=పోఁగొట్టఁగలరు.

అటుగాదేని, రాముండు మూర్ఛదేఱువఱకు, నతనిరక్షింపుఁడు; రామలక్ష్మణులు, మూర్ఛదేఱినంతనె మనభయముం బోఁగొట్టఁగలరు.

అని, తాత్పర్యము.

నైతత్కిఞ్చన రామస్య నచ రామో ముమూర్షతి.౪౦
న హ్యేనం హాస్యతే లక్ష్మీ ర్దుర్లభా యా గతాయుషామ్

టీక॥ఏతత్=ఇది; రామస్య=రామునికి;నకించన=కొంచమేనిగాదు . రామః=రాముఁడు;నముమూర్షతి= చావఁడు.యా=ఏది;గతాయుషాం= పోయినయాయుస్సుగలవారలకు; దుర్లభా=పొందఁగూడనిదో; సా (అధ్యాహృతము)=ఆ;లక్ష్మీః=కాంతి; ఏనం= ఈ రాముని; నహాస్యతేహి= విడువదుగదా!

దీనివలన రామునకేమియపాయములేదు; రామునకుఁబ్రాణభయము నెంతమాత్రములేదు; ఏదిచావఁబోవువారలకుండదో అట్టికాంతి రాముని విడువకున్నది; చూడుము.

అని, తాత్పర్యము.

తస్మాదాశ్వాసయాత్మానం బలం చాశ్వాసయ స్వకమ్.౪౧
యావత్కార్యాణి సర్వాణి పునస్సంస్థాపయామ్యహమ్

టీక॥తస్మాత్=అందువలన; యావత్=ఎంతలోపల; అహం=నేను; సర్వాణి = సమస్తములయిన; కార్యాణి=పనులను; పునః=మఱల ; సంస్థాపయామి=స్థాపించుచున్నానో ; తావత్(అధ్యాహృతము)=అంతలోపల;

ఆత్మానం=నిన్నును; ఆశ్వాసయ=ఊరడించుకొనుము; స్వకం=నీదైన; బలం చ=సైన్యమును; ఆశ్వాసయ = ఊరడింపుము.

అందువలన, నేను చేయవలసిన దానినెల్ల మఱలఁ జక్కపఱచునంతలోపల, నీవు, ధైర్యంబు దెచ్చుకొని, నీసైన్యంబును నాశ్వాసింపుము.

అని, తాత్పర్యము.

ఏతే హి ఫుల్లనయనా స్త్రాసా దాగతసాధ్వసాః. ౪౨

కర్ణేకర్ణే ప్రకథితా హరయో హరిసత్తమ

టీక॥ హరిసత్తమ = వానరశ్రేష్ఠుఁడవగు సుగ్రీవుఁడా! ఏతే= ఈ; హరయః=వానరులు; త్రాసాత్=భయము వలన; ఫుల్లనయనాః = వికసించిన కన్నులుగల; సాధ్వసాః= పొందఁబడిన భయవికారము గలవారలయి; కర్ణేకర్ణే = ప్రతిచెవియందును; ప్రకథితాః హి=చెప్పుకొనుచున్నారుగదా!

ఈవానరులు, భయంబున వెడల్పులయినకన్నులతో వికృతాంగులయి, పాఱిపోదమని యొకరిచెవిలో నొకరు గుసగుసలాడుకొనుచున్నారు; చూడుము. అని, తాత్పర్యము.

మాంతు దృష్ట్వా ప్రధావంత మనీకం సంప్రహర్షితుమ్. ౪౩

త్యజంతు హరయ స్త్రాసం భుక్తపూర్వా మివ స్రజమ్

టీక॥హరయః=వానరులు;అనీకం=సైన్యమును;సంప్రహర్షితుం= సంతోషపఱచుటకు;ప్రధావంతం=పరుగెత్తుచున్న;మాం=నన్ను;దృష్ట్వాతు=చూచినంతనే;త్రాసం=భయమును; భుక్తపూర్వాం=మున్ననుభవింపఁబడిన;స్రజమివ=పుష్పమాలికనువలె;త్యజంతు= విడుతురుగాక.

నేను, నలుప్రక్కలం దిరుగుచు సైన్యమును సంతోషపఱుప, వానరులందఱు, తొలినాఁడు ధరించిన పుష్పమాలికను బాఱవైచునట్లు భయమును విడుతురుగాక. అని, విభీషణుండు సుగ్రీవునితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సమాశ్వాస్యతు సుగ్రీవం రాక్షసేంద్రో విభీషణః. ౪౪
విద్రుతం వానరానీకం త త్సమాశ్వాసయ త్పునః

టీక॥ రాక్షసేంద్రః = రాక్షసులకుఁ బ్రభుఁడగు ; విభీషణః = విభీషణుఁడు; సుగ్రీవం = సుగ్రీవుని; సమాశ్వాస్యతు = ఓదార్చినంతనె; పునః = మరల; విద్రుతం = పాఱినదైన; తత్ = ఆ; వానరానీకం = వానరసైన్యమును; సమాశ్వాసయత్ = ఓదార్చెను.

రాక్షసరాజుండగు విభీషణుండు, అట్లు సుగ్రీవు నాశ్వాసించి, యంత, భయంబున నఱుదుచున్న వానరసైన్యము నాశ్వాసించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇంద్రజిత్తు మహామాయః సర్వసైన్యసమావృతః. ౪౫
వివేశ నగరీం లంకాం పితరంచా భ్యుపాగమత్

టీక॥ మహామాయః = అధికమయినమాయగల; ఇంద్రజిత్తు = ఇంద్రజిత్తును; సర్వసైన్యసమావృతః = సమస్తసైన్యములచేతను జుట్టఁబడినవాఁడై; లంకాం = లంకయను; నగరీం = పట్టణమును; వివేశ = ప్రవేశించెను. పితరంచ = తండ్రిని ; అభ్యుపాగమత్ = పొందెను.

మహామాయుండగు నింద్రజిత్తు, సమస్తసైన్యంబులం గూడి, లంకాపురిం బ్రవేశించి, తండ్రి సమ్ముఖమునకుఁ బోయెను. అని, తాత్పర్యము.

తత్ర రావణ మాసీన మభివాద్య కృతాంజలిః. ౪౬
ఆచచక్షే ప్రియం పిత్రే నిహతౌ రామలక్ష్మణౌ

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆ యింద్రజిత్తు; తత్ర = అచ్చట; కృతాంజలిః = చేయఁబడిన చేమోడ్పుగలవాఁడై; ఆసీనం = కూర్చుండియున్న; రావణం = రావణుని; అభివాద్య = నమస్కరించి; పిత్రే = తండ్రికొఱకు; రామలక్ష్మణౌ = రామలక్ష్మణులు ; నిహతౌ = వధింపఁబడినారు. ప్రియం = సంతోషకరంబగు నీమాటను ; ఆచచక్షే = చెప్పెను.

అంత నయ్యింద్రజిత్తు, సభయందుఁ గూర్చుండియున్న తండ్రికి నమస్క-

రించి, చేతులు మొగుడ్చుకొని, "రామలక్ష్మణుల వధించితిని" అనునీప్రియవార్తం జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఉత్పపాత తతో హృష్టః పుత్రంచ పరిషస్వజే. ౮౭
రావణో రక్షసాం మధ్యే శ్రుత్వా శత్రూ నిపాతితౌ

టీక॥ రావణః=రావణుఁడు; రక్షసాం=రాక్షసులయొక్క; మధ్యే=నడుమ; శత్రూ=శత్రువులను; నిపాతితౌ=వధింపఁబడినవారలనుగా; శ్రుత్వా=విని; తతః=అంత; హృష్టః=సంతోషించినవాఁడై; ఉత్పపాత=లేచెను. పుత్రం=కొడుకును; పరిషస్వజేచ=కవుఁగిలించుకొనెను.

రావణుండు, రాక్షసమధ్యంబునఁ, దనశత్రువులయిన రామలక్ష్మణులు హతులయి రనువార్తనువిని, పరమ సంతుష్టుండై, యాసనంబునుండి లేచి, కొడుకునుగవుఁగిలించుకొనెను- అని, తాత్పర్యము.

ఉపాఘ్రాయ స మూర్ధన్యేనం పప్రచ్ఛ ప్రీతమానసః. ౮౮

టీక॥ సః=ఆరావణుఁడు; ప్రీతమానసః = సంతోషించినమనస్సుగలవాఁడై; మూర్ధ్ని=తలయందు; ఏనం=ఈయింద్రజిత్తును; ఉపాఘ్రాయ=మూర్కొని; పప్రచ్ఛ=అడిగెను.

అంత రావణుఁడు, సంతుష్టుండై, యింద్రజిత్తునుశిరంబున మూర్కొని, రామలక్ష్మణులు హతులయినవిధంబునంతయునడిగెను. అని, తాత్పర్యము.

పృచ్ఛతేచ యథావృత్తం పిత్రే సర్వం న్యవేదయత్
యథా తౌ శరబంధేన నిశ్చేష్టౌ నిష్ప్రభౌ కృతౌ. ౮౯

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము) = ఆయింద్రజిత్తు; పృచ్ఛతే=అడుగుచున్న; పిత్రే=తండ్రికొఱకు; యథా=ఎట్లు; తౌ=ఆరామలక్ష్మణులు; శరబంధేన=బాణబంధముచేత; నిశ్చేష్టౌ= చేష్టలులేనివారలుగాను; నిష్ప్రభౌ=కాంతిలే

నివారణలను గాను; కృతౌ= చేయఁబడి నాఁరో; తథా(అధ్యాహృతము)= అట్లు; యథావృత్తం=జరగినదానినతిక్రమింపక; సర్వంచ=సమస్తమును; న్యవేదయత్=చెప్పెను.

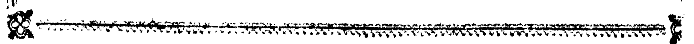
ఆయింద్రజిత్తు, తాను రామలక్ష్మణులబాణపాశంబుల బంధించి, నిశ్చేష్టులుగాను నిష్ప్రభులుగాను జేసినది మొదలుగా జరగిన సమాచారమునంతయుఁ దండ్రికిఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

స హర్షవేగానుగతాంతరాత్మా
శ్రుత్వా వచస్తస్య మహారథస్య
జహౌ జ్వరం దాశరథేస్సముత్థితం
ప్రహృష్య వాచా అభినంద పుత్రమ్. ౫౦

టీక॥ సః=ఆ రావణుఁడు; మహారథస్య=తన్నును సారథిని గుఱ్ఱంబులను గాపాడుకొనుచుఁ బదునొకండు వేలమంది విలుకాండ్రతోఁ బోరునట్టి; తస్య= ఆ యింద్రజిత్తుయొక్క; వచః= మాటను; శ్రుత్వా=విని; హర్షవేగానుగతాంతరాత్మా= సంతోషాతిశయముచేతఁ బొందఁబడిన మనస్సుగలవాఁడై; దాశరథేః= రామునివలన; సముత్థితం= పుట్టిన; జ్వరం=సంతాపమును; జహౌ= విడిచెను. ప్రహృష్య=సంతోషించి; వాచా=మాటచేత; పుత్రం= కొడుకును; అభినంద=పొగడెను.

ఆ రావణుఁడు, తన్నును సారథిని గుఱ్ఱంబులను గాపాడుకొనుచుఁ బదునొకండు వేలమంది విలుకాండ్రతోఁ బోరఁజాలిన యింద్రజిత్తు చెప్పిన మాటను విని, సంతుష్టుండై రామభయంబువలనం గలిగిన సంతాపమును విడిచి, కొడుకును ఎంతయు మెచ్చుకొనెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, షట్చత్వారింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.
ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండషట్చత్వారింశసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీ

సప్తచత్వారింశసర్గప్రారంభః.

ప్రతిప్రవిష్టే లంకాంతు కృతార్థే రావణాత్మజే
రాఘవం పరివార్యార్తా రరక్షు ర్వానరర్షభాః. ౧
హనుమా నంగదో నీల స్సుషేణః కుముదో నలః
గజో గవాక్షో గవయ శ్శరభో గంధమాదనః. ౨
జాంబవా నృషభస్స్కంధో రంభ శ్శతవలిః పృథుః

టీక॥ కృతార్థే= ఈడేఱినప్రయోజనముగల; రావణాత్మజే=రావణుని కొడుకైన యింద్రజిత్తు; లంకాం=లంకాపట్టణమును; ప్రతిప్రవిష్టేతు= మఱల ప్రవేశింపఁగానే; హనుమాన్=హనుమంతుండును; అంగదః= అంగదుఁడును; నీలః=నీలుఁడును; సుషేణః=సుషేణుఁడును; కుముదః= కుముదుఁడును; నలః=నలుఁడును; గజః= గజుండును; గవాక్షః = గవాక్షుఁడును; గవయః=గవయుఁడును; శరభః= శరభుఁడును; గంధమాదనః=గంధమాదనుండును; జాంబవాన్=జాంబవంతుండును; ఋషభస్కంధః= ఋషభస్కంధుఁడును; రంభః=రంభుండును ; శతవలిః=శతవలియును; పృథుః= పృథుఁడును; వానరర్షభాః = ఈవానరోత్తములు; ఆర్తాః = దుఃఖితులయి; రాఘవం=రాముని; పరివార్య=చుట్టుకొని; రరక్షుః=రక్షించిరి.

అట్లింద్రజిత్తుకృతార్థుఁడయి మఱలలంకాపురింబ్రవేశించినవెనుక, హనుమంతుండునునంగదుండును నీలుండును సుషేణుండును కుముదుండును నలుండును గజుండును గవాక్షుండును గవయుండును శరభుండును గంధమాదనుండును జాంబవంతుఁడును ఋషభస్కంధుండును రంభుండును శతవలియుఁబృథువుననునీవానరోత్తములు , దుఃఖితులయి రామునింబరివేష్టించి, కాచియుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

వ్యూఢానీకాశ్చ యత్తాశ్చ ద్రుమా నాదాయ సర్వతః. ౩

వీక్షమాణా దిశ స్సర్వా స్తిర్య గూర్ధ్వంచ వానరాః
తృణేష్వపిచ చేష్టత్సు రాక్షసాఇతి మేనిరే. ౪

టీక॥వానరాః= వానరులు ; ద్రుమాన్=వృక్షములను;ఆదాయ = గ్రహించి;సర్వతః=అంతటను; వ్యూఢానీకాశ్చ=వ్యూహములు గాఁ దీర్చఁబడిన సైన్యములుగలవారలునై;యత్తాశ్చ=సిద్ధులునై;సర్వాః= సమస్తములయిన; దిశః=దిక్కులను; తిర్యక్= అడ్డముగాను;ఊర్ధ్వంచ= పైగాను ; వీక్షమాణాః=చూచుచు;తృణేషు= గడ్డిపోఁచలు;చేష్టత్స్వపిచ=కదలినను; రాక్షసాఇతి= రాక్షసులని;మేనిరే=తలంచిరి.

ఆవానరులు, వృక్షములు చేతంబూని, సేనలను వ్యూహంబుగాఁదీర్చి, సిద్ధులయి, నాలుగుదిక్కులనునిలుచుండి, సమస్తదిక్కులను తిర్యగూర్ధ్వ ప్రదేశములనుం జూచుచుఁ, తృణంబు గదలినను, రాక్షసులువచ్చిరని, తలంచుచు, జాగ్రత్తతో నుండిరి.అని, తాత్పర్యము.

రావణశ్చాపి సంహృష్టో విసృజ్యేంద్రజితం సుతమ్
ఆజుహావ తత స్సీతారక్షిణీ రాక్షసీ స్తదా. ౫

టీక॥తతః=అంత; రావణశ్చాపి= రావణుఁడును; సంహృష్టః= సంతోషించినవాఁడై; సుతం=కొడుకైన ; ఇంద్రజితం=ఇంద్రజిత్తును; విసృజ్య= విడిచి;తదా=అప్పుడు ; సీతారక్షిణీః= సీతనురక్షించుచున్న;రాక్షసీః=రాక్షసస్త్రీలను; ఆజుహావ=పిలిచెను.

అంత,సప్పుడు,రావణుఁడుసంతోషంబున,ఇంద్రజిత్తునుబంపి, సీతకుఁగావలియున్న రాక్షసులంబిలిపించెను.
అని, తాత్పర్యము.

రాక్షస్య స్త్రిజటా చైవ శాసనా త్సముపస్థితాః

టీక ॥ రాక్షస్యః = రాక్షసస్త్రీలును; త్రిజటాచైవ = త్రిజటయును; శాసనాత్ = ఆజ్ఞవలన ; సముపస్థితాః=వచ్చినారు.

అంతట, త్రిజట మొదలుగాగల నా రాక్షసస్త్రీలందఱు, రావణు నాజ్ఞమేరకు,వచ్చిరి. అని,తాత్పర్యము.

తా ఉవాచ తతో హృష్టో రాక్షసీ రాక్షసాధిపః. ౬

టీక॥ తతః = అంత; రాక్షసాధిపః = రాక్షసేశ్వరుఁడగు రావణుఁడు; హృష్టః = సంతోషించినవాఁడై; తాః = ఆ; రాక్షసీః = రాక్షసస్త్రీలనుగూర్చి; ఉవాచ = చెప్పెను.

అంత, రాక్షసరాజుండగు రావణుండు, సంతోషంబున, నారాక్షసస్త్రీలంగూర్చి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

హతా వింద్రజితాఖ్యాత వైదేహ్యై రామలక్ష్మణౌ
పుష్పకంచ సమారోప్య దర్శయధ్వం హతౌ రణే. ౭

టీక॥ వైదేహ్యై = సీతకు; ఇంద్రజితా = ఇంద్రజిత్తుచేత; రామలక్ష్మణౌ = రామలక్ష్మణులను; హతౌ = చంపఁబడినవారలనుగా; ఆఖ్యాత = చెప్పుఁడు. పుష్పకంచ = పుష్పకవిమానమును; సమారోప్య = ఎక్కించి; రణే = యుద్ధమునందు; హతౌ = చంపఁబడిన రామలక్ష్మణులను; దర్శయధ్వం = చూపుఁడు.

ఇంద్రజిత్తుచే రామలక్ష్మణులు హతులయిరని సీతకు దెల్పుఁడు; అని దాని బుష్పకంబుపై నెక్కించుకొని పోయి, యుద్ధంబున హతులయిపడియున్న రామలక్ష్మణులం జూపుఁడు.
అని, తాత్పర్యము.

యదాశ్రయా దవష్టబ్ధా నేయం మా ముపతిష్ఠతి
సోస్యా భర్తా సహ భ్రాత్రా నిహతో రణమూర్ధని. ౮

టీక॥ యదాశ్రయాత్ = ఎవ్వనిప్రాపువలన; ఇయం = ఈసీత; అవష్టబ్ధా = గర్వించినదై; మాం = నన్ను; నోపతిష్ఠతి = పొందకున్నదో; సః = అట్టి; అస్యాః =

ఈసీతయొక్క;భర్తా = పెనిమిటియగు రాముఁడు;రణమూర్ధని= యుద్ధాగ్రమునందు;నిహతః=వధింపఁబడినాఁడు.

ఎవ్వనియాశ్రయంబున,నీసీతగర్వితయయినాకువశ్యగాకుండినదో , అట్టియాబిడపెనిమిటియగురాముండు,యుద్ధంబుననిహతుండయ్యె.

అని, తాత్పర్యము.

నిర్విశంకా నిరుద్విగ్నా నిరపేక్షా చ మైథిలీ
మా ముపస్థాస్యతే సీతా సర్వాభరణభూషితా. ౯

టీక॥ మైథిలీ = మిథిలయందుఁబుట్టిన;సీతా=సీత;నిర్విశంకా = విచారములేనిదై; నిరుద్విగ్నా = దుఃఖములేనిదై;నిరపేక్షా=ఆశలేనిదై ; సర్వాభరణభూషితా = సమస్త భూషణముల చేతను అలంకరింపఁ బడినదై; మాం=నన్ను;ఉపస్థాస్యతే = పొందఁగలదు.

ఇంక , సీత , నిర్విచారయయి, దుఃఖమునువిడిచి , రాముండు వచ్చునను నాశనుంగూడవదలి , సమస్తాభరణంబులును దాల్చి , నన్నుఁబొందఁగలదు. అని, తాత్పర్యము.

అద్య కాలవశం ప్రాప్తం రణే రామం సలక్ష్మణమ్
అవేక్ష్య వినివృత్తాశా నాన్యాం గతి మపశ్యతీ. ౧౦
నిరపేక్షా విశాలాక్షీ మా ముపస్థాస్యతే స్వయమ్

టీక॥అన్యాం = నాకన్ననితరమయిన; గతిం=ప్రాప్యస్థానమయిన రాముని; నాపశ్యతీ=చూడకుండనట్టి ; విశాలాక్షీ=వెడల్పులయినకన్నులుగలసీత ; అద్య=ఇప్పుడు; రణే = యుద్ధమునందు; కాలవశం = మృత్యువుయొక్క యధీనతను;ప్రాప్తం=పొందిన;సలక్ష్మణం=లక్ష్మణునితోఁగూడియున్న; రామం=రాముని;అవేక్ష్య=చూచి; వినివృత్తాశా= విడిచినయాశగలదై; నిరపేక్షా=వేఱేయపేక్షలేనిదై; స్వయం=తానె; మాం=నన్ను;ఉపాస్థాస్యతే= పొందఁగలదు.

నన్నుఁగన్నెత్తిచూడకరామునేయా

శ్రయించియుండు విశాలాక్షియగు సీత, యిప్పుడు యుద్ధంబున లక్ష్మణునితోఁగూడ నిహతుండైన రామునిం జూచి, యాశ వదలి, ఇతరాపేక్ష విడిచి, తనకుఁదానె న్నాఁబొందఁగలదు, అని, రావణుండు, రాక్షసస్త్రీలతోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

తస్య త ద్వచనం శ్రుత్వా రావణస్య దురాత్మనః. ౧౧
రాక్షస్య స్తా స్తథేత్యుక్త్వా జగ్ము ర్వై యత్ర పుష్పకమ్

టీక॥ తాః=ఆ; రాక్షస్యః= రాక్షస స్త్రీలు; దురాత్మనః=దుష్టబుద్ధిగల; తస్య=ఆ; రావణస్య = రావణునియొక్క; వచనం=మాటను; శ్రుత్వా= విని; తథేతి=అట్లేయని; యత్ర= ఎచ్చట; పుష్పకం=పుష్పకవిమానమో; తత్ర(అధ్యాహృతము)=అచ్చటికి; జగ్ముః = పోయిరి ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము).

ఆ రాక్షసస్త్రీలు, దురాత్ముండగు రావణునాజ్ఞ నువిని, అట్లేయని చెప్పి, పుష్పకవిమానంబున్న చోటకుం బోయిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తతః పుష్పక మాదాయ రాక్షస్యో రావణాజ్ఞయా. ౧౨
అశోకవనికాస్థాం తాం మైథిలీం సముపానయన్

టీ॥ తతః=అంత; రాక్షస్యః=రాక్షసస్త్రీలు; రావణాజ్ఞయా=రావణునియాజ్ఞచేత; పుష్పకం=పుష్పకవిమానమును; ఆదాయ = గ్రహించి; అశోకవనికాస్థాం=అశోకవనమునందున్న; తాం= ఆ; మైథిలీం=సీతను; సముపానయన్ = పొందించిరి.

అంత, రాక్షసస్త్రీలు, రావణుని నియోగంబున, పుష్పకవిమానంబుఁగొని, యశోకవనంబున నున్న సీతకుం బోయిరి.

అని, తాత్పర్యము,

తా మాదాయ తు రాక్షస్యో భర్తృశోకపరాజితామ్. ౧౩
సీతా మారోపయామాసు ర్విమానం పుష్పకం తదా

స ౪౭

టీక॥ తదా= అప్పుడు; రాక్షస్యః= రాక్షసస్త్రీలు; భర్తృశోక పరాజితాం= పెనిమిటిదుఃఖముచే లోఁగొనఁబడిన; తాం= ఆ; సీతాం= సీతను ; ఆదాయతు= తీసికొనినంతనె; పుష్పకం= పుష్పకమను; విమానం= విమానమును; ఆరోపయామాసుః = ఎక్కించిరి.

అప్పుడు, రాక్షసస్త్రీలు, భర్తృదుఃఖంబునఁగృశించియున్నసీతను, బట్టి, యాపుష్పకవిమానంబుపై నెక్కించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తతః పుష్పక మారోప్య సీతాం త్రిజటయా సహ. ౧౪
జగ్ము ర్దర్శయితుం తస్యై రాక్షస్యో రామలక్ష్మణౌ

టీ॥ తతః= అంత; రాక్షస్యః= రాక్షసస్త్రీలు; సీతాం= సీతను; త్రిజటయా సహ = త్రిజటతోఁగూడ; పుష్పకం= పుష్పకవిమానమును; ఆరోప్య= ఎక్కించి; తస్యై= ఆసీతకొఱకు; రామలక్ష్మణౌ= రామలక్ష్మణులను; దర్శయితుం= చూపుటకు; జగ్ముః= పోయిరి.

అంత నా రాక్షసాంగనలట్లు సీతనుత్రిజటతోఁగూడఁ బుష్పకంబుపై నెక్కించి , యాబిడకు రామలక్ష్మణులంజూపుటకై, తీసికొనిపోయిరి.

అని, తాత్పర్యము.

రావణోకార యల్లంకాం పతాకా ధ్వజమాలినీమ్ ౧౫

టీక॥ రావణః= రావణుఁడు; లంకాం = లంకను; పతాకాధ్వజమాలినీం = రాజచిహ్నములు వ్రాసినపెక్కెములయొక్కయు వట్టిపెక్కెములయొక్కయు పఙ్క్తిగలదానిఁగా; అకారయత్ = చేయించెను.

రావణుఁడు, సంతోషంబున , లంకయంతయు, ధ్వజంబు నెత్తించి , యలంకారము గావించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రాఘోషయత హృష్టశ్చ లంకాయాం రాక్షసేశ్వరః

టీక॥ రాక్షసేశ్వరః = రాక్షసులకుఁ బ్రభువైన రావణుఁడు ; హృష్టః=

సంతోషించినవాఁడై; లంకాయాం= లంకయందు; ప్రాఘోషయత = చాటించెను.

రాక్షస రాజుండగు రావణుండు, సంతోషాతిశయంబున, లంకయంతయు నిట్లని, చాటించెను.

అని, తాత్పర్యము.

రాఘవో లక్ష్మణశ్చైవ హతావింద్రజితా రణే. ౧౬

టీక॥ రాఘవః= రాముఁడును; లక్ష్మణశ్చైవ= లక్ష్మణుఁడును; రణే= యుద్ధమునందు; ఇంద్రజితా= ఇంద్రజిత్తుచేత; హతౌ= చంపఁబడినారు.

ఇంద్రజిత్తు రామలక్ష్మణులను సిద్ధముగ యుద్ధంబున వధించెను.

అని, తాత్పర్యము.

విమానేనాపి సీతాం తు గత్వా త్రిజటయా సహ

దదర్శ వానరాణాం తు సర్వం సైన్యం నిపాతితమ్. ౧౭

టీక॥ సీతాపితు= సీతయు; విమానేనాపి= విమానము చేత; త్రిజటయా సహ= త్రిజటతోఁగూడ; గత్వా= పోయి; నిపాతితం= వధింపఁబడిన; సర్వం= సమస్తమయిన; వానరాణాం= వానరుల యొక్క; సైన్యం తు= సైన్యమును; దదర్శ= చూచెను.

సీత త్రిజటతోఁగూడ, పుష్పకవిమానంబు నారోహించిపోయి, నేలం బడియున్న వానర సైన్యమును జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రహృష్టమనసశ్చాపి దదర్శ పిశితాశనాన్

వానరాంశ్చాపి దుఃఖార్తాన్ రామలక్ష్మణపార్శ్వతః. ౧౮

టీక॥ సా(అధ్యాహృతము)= ఆసీత; ప్రహృష్టమనసః= సంతోషమునొందినమనస్సుగల; పిశితాశనాంశ్చాపి= రాక్షసులను; రామలక్ష్మణపార్శ్వతః= రామలక్ష్మణుల పార్శ్వంబున; దుఃఖార్తాన్= దుఃఖము చేఁ బీడింపఁబడిన; వానరాంశ్చాపి= వానరులను; దదర్శ= చూచెను.

ఆసీత, రాక్షసులు పరమసంతోషం బునొందియుండుటయు, వానరులు రామలక్ష్మణులసమీపంబున దుఃఖాతురుల యియుండుటయుంగనెను.

అని, తాత్పర్యము-

తతస్సీతా దదర్శోభౌ శయానౌ శరతల్పయోః
లక్ష్మణం చాపి రామంచ విసంజ్ఞౌ శరపీడితౌ. ౧౯
విధ్వస్తకవచౌ వీరౌ విప్రవిద్ధశరాసనౌ
సాయకై శ్ఛిన్నసర్వాంగౌ శరస్తంబమయౌ క్షితౌ. ౨౦

టీక॥ తతః=అంత; సీతా=సీత; క్షితౌ=భూమియందు; శరతల్పయోః=బాణములపాన్పునందు; శయానౌ=పరుండినవారలును; విసంజ్ఞౌ = తెలివిలేనివారలును; శరపీడితౌ = బాణములచేఁబీడింపఁబడినవారలును; విధ్వస్తకవచౌ = నాశమునొందిన కవచముగలవారలును; వీరౌ = పరాక్రమశాలులును; సాయకైః = బాణములచేత; ఛిన్నసర్వాంగౌ = భేదింపఁబడిన సమస్తావయవములును గలవారలును; శరస్తంబమయౌ= బాణసమూహమయులునగు; లక్ష్మణంచాపి=లక్ష్మణుని; రామంచ=రాముని; ఉభౌ = ఇద్దఱును; దదర్శ = చూచెను.

అంత, సీతాదేవి, భూమియందు బాణతల్పంబులంబరుండియున్నవారలును, మూర్ఛనొందియున్నవారలును, బాణపీడితులును, జినిఁగిపోయినకవచములుగలవారలును, ధనుస్సుజాఱవిడిచియున్నవారలును, బాణంబుచేసర్వావయవములందును గాయములుగలిగియున్నవారలును, బాణమయదేహులయి చూపట్టుచున్నవారలును, బరాక్రమవంతులునగు రామలక్ష్మణులనిద్దఱనుం జూచెను- అని, తాత్పర్యము-

తౌ దృష్ట్వా భ్రాతరౌ తత్ర వీరౌ సా పురుషర్షభౌ
శ[illegible] పుండరీకాక్షౌ కుమారావివ పావకీ. ౨౧
శరతల్పగతౌ వీరౌ తథాభూతౌ నరర్షభౌ
దుఃఖార్తా సుభృశం సీతా సుచిరం విలలాప హ. ౨౨

స ౪౭

టీక॥ సా=ఆ; సీతా=సీతాదేవి; తత్ర=అచ్చట; శయానౌ=పరుండియున్నవారలును; వీరౌ=పరాక్రమశాలులును; పురుషర్షభౌ=పురుషశ్రేష్ఠులును; పుండరీకాక్షౌ=తెల్లదామరపూలవంటికన్నులుగలవారలును; వీరౌ=పరాక్రమశాలులునగు; పావకీ=అగ్నిహోత్రునిపుత్రులగు; కుమారావివ(స్థితౌ)=స్కందవిశాఖులువలెనున్నవారలును; శరతల్పగతౌ=బాణములపాన్పునుబొందినవారలును; తథాభూతౌ=అట్లయినవారలును; నరర్షభౌ=మనుష్యశ్రేష్ఠులునగు; తౌ=ఆ; భ్రాతరౌ=అన్నదమ్ములైనరామలక్ష్మణులను; దృష్ట్వా=చూచి; దుఃఖార్తా=దుఃఖముచేబీడితయయి; సుభృశం=మిక్కిలియునధికముగా; సుచిరం=బహుకాలము; విలలాప=విలపించెను.
("హ" అనునది పాదపూరణార్థము.)

ఆసీతాదేవి, అచ్చటనేలంబరుండియున్నవారలును పరాక్రమశాలులును పురుషోత్తములును పుండరీకంబులుంబోలెవిశాలసుందరంబులగుకన్నులుగలవారలును అగ్నిపుత్రులగుస్కందవిశాఖులంబోలెనున్నవారలును బాణతల్పగతులును అట్టిదురవస్థంబొందియున్నవారలునగునారామలక్ష్మణులంజూచి, పరమదుఃఖితయయి, మిక్కిలియుఁజిరకాలమువిలపించెను.

అని, తాత్పర్యము.

భర్తారమనవద్యాంగీ లక్ష్మణంచాసితేక్షణా
ప్రేక్ష్య పాంసుషు వేష్టంతౌ రురోద జనకాత్మజా. ౨౩

టీక॥ అనవద్యాంగీ=నిందింపరానియవయవములుగలదియును; అసితేక్షణా=నల్లనికన్నులుగలదియునగు; జనకాత్మజా=జనకమహారాజు కూతురయినసీతాదేవి; పాంసుషు=పరాగములందు; వేష్టంతౌ=పొరలుచున్న; భర్తారం=పెనిమిటిని; లక్ష్మణంచ=లక్ష్మణునిని; ప్రేక్ష్య=చూచి; రురోద=ఏడ్చెను.

నిందింపనలవిగాని యుత్తమలక్షణవిశిష్టములగు నవయవములుగలదియును నల్లనికన్నులుగలదియునగుసీతాదేవి, తనపెనిమిటిరాముండును లక్ష్మణుండును, నేలంబరాగంబులం బొరలుచుండుటంజూచి, పరమదుఃఖితయయి, రోదనంబుగావించెను. అని, తాత్పర్యము.

స ౪౭

సా బాష్పశోకాభిహతా సమీక్ష్య
తౌ భ్రాతరౌ దేవసమప్రభావౌ
వితర్కయంతీ నిధనం తయోస్సా
దుఃఖాయితా వాక్యమిదం జగాద. ౨౮

టీక॥ సా = ఆసీత; బాష్పశోకాభిహతా = కన్నీళ్లచేతను దుఃఖముచేతను గొట్టఁబడినదై ; దేవసమప్రభావౌ = దేవతలతో సమానమయిన ప్రభావముగల; తౌ = ఆ; భ్రాతరౌ = అన్నదమ్ములగు రామలక్ష్మణులను ; సమీక్ష్య = చూచి; సా = ఆసీతాదేవి; తయోః = ఆరామలక్ష్మణులయొక్క ; నిధనం = చావును; వితర్కయంతీ = ఊహించుచు; దుఃఖాయితా = దుఃఖించినదై; ఇదం = ఈ; వాక్యం = మాటను; జగాద = పలికెను.

ఆసీత, కన్నులనీళ్లుగాఱ , దేవతలంబోలె మహాప్రభావులగు నారామలక్ష్మణులఁజూచి , మృతిఁబొందిరని తలంచి , పరమదుఃఖితయయి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే సప్తచత్వారింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండసప్తచత్వారింశసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీ:

అష్టచత్వారింశ సర్గ ప్రారంభః.

భర్తారం నిహతం దృష్ట్వా లక్ష్మణంచ మహాబలమ్
విలలాప భృశం సీతా కరుణం శోకకర్శితా. ౧

టీక॥ సీతా = సీత; భర్తారం = పెనిమిటిని; మహాబలం = అధికమైనబలముగల; లక్ష్మణంచ = లక్ష్మణుని; నిహతం = వధింపబడినవానిగా; దృష్ట్వా = చూచి; శోకకర్శితా = దుఃఖముచే కృశింపబడినదై; భృశం = మిక్కిలియు; కరుణం = దుఃఖముగా; విలలాప = విలపించెను.

సీత, తన పెనిమిటియు మహాబలుండగు లక్ష్మణుండును నిహతులయియుండుటం జూచి, పరమ దుఃఖితయయి, శోకావేశంబున నిట్లని, విలపించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఊచు ర్లక్షణినో యే మాం పుత్రిణ్య విధవేతి చ
తే ద్య సర్వే హతే రామే జ్ఞానినో ఽనృతవాదినః. ౨

టీక॥ లక్షణినః = సాముద్రికలక్షణము తెలిసినట్టియనుట; యే = ఎవ్వరు; మాం = నన్ను; పుత్రిణీ = కొడుకులదనియు; అవిధవేతిచ = విధవగానిదనియు; ఊచుః = చెప్పిరో; తే = ఆ; జ్ఞానినః = లక్షణజ్ఞానముగలవారలు; సర్వే = అందఱును; అద్య = ఇప్పుడు; రామే = రాముండు; హతే = వధింపబడగా; అనృతవాదినః = అబద్ధము చెప్పువారలు.

సాముద్రికలక్షణము తెలిసినవారలెవ్వరు, మున్ను నన్ను బుత్రవతి యని సువాసినిగానిదనియుం జెప్పిరో వారలందఱిప్పుడు రాముండు నిహతుండుగాం గానబద్ధముం జెప్పువారలయిరి. అని, తాత్పర్యము.

యజ్వనో మహిషీం యే మా మాహుః పత్నీంచ సత్రిణః

తే ద్య సర్వే హతే రామే జ్ఞానినో ఽ నృతవాదినః. ౩

టీక॥ యే = ఎవ్వరు; మాం = నన్ను; యజ్వనః = యాగములు చేసినవానియొక్క; మహిషీం = రాణినిగాను; సత్రిణః = బహుదినములు చేయవలసిన యాగములు చేయునట్టి వానియొక్క; పత్నీం = భార్యనుగాను; ఊచుః = చెప్పిరో; తే = ఆ; జ్ఞానినః = సాముద్రికజ్ఞానముగలవారలు; సర్వే = అందఱును; అద్య = ఇప్పుడు; రామే = రాముఁడు; హతే = వధింపఁబడఁగా; అనృతవాదినః = అబద్ధముఁ జెప్పువారలు.

మున్నెవ్వరు, నా భర్త యశ్వమేధ యాగంబులు సేయును సత్రంబులు గావించునని యుఁ జెప్పిరో, అట్టి మహాత్ములందఱు, నిప్పుడు రాముండు నిహతుండుఁ గాఁగా, నబద్ధముఁ జెప్పువారలయిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఊచుః సంశ్రవణే యే మాం ద్విజాః కార్తాంతికాః శుభామ్
తే ద్య సర్వే హతే రామే జ్ఞానినో నృతవాదినః. ౪

టీక॥ యే = ఏ; కార్తాంతికాః = జ్యోతిశ్శాస్త్రముఁ దెలిసినట్టి; ద్విజాః = విప్రులు; సంశ్రవణే = సన్నిధియందు; మాం = నన్ను; శుభాం = మంగళకరినిగా; ఊచుః = చెప్పిరో; తే = ఆ; జ్ఞానినః = జ్యోతిశ్శాస్త్రజ్ఞానముగలవారలు; సర్వే = అందఱును; అద్య = ఇప్పుడు; రామే = రాముఁడు; హతే = చంపఁబడఁగా; అనృతవాదినః = అబద్ధముఁ జెప్పువారలు.

మున్ను జ్యోతిశ్శాస్త్రవేత్తలగు బ్రాహ్మణులెవ్వరు, నా యెదుట, నన్ను మంగళకరియని చెప్పిరో, ఇప్పుడు రాముండు హతుండయిన పిమ్మట, వారలందఱు నబద్ధముఁ జెప్పువారలు.

అని, తాత్పర్యము.

వీరపార్థివపత్నీ త్వం యే ధన్యేతి చ మాం విదుః
తే ద్య సర్వే హతే రామే జ్ఞానినో నృతవాదినః. ౫

టీక॥ యే = ఎవ్వరు; త్వం = నీవు; వీరపార్థివపత్నీ = పరాక్రమవంతుఁడగు

రాజునకు భార్యవనియు; ధన్యేతిచ = పుణ్యవంతురాలవనియు; మాం = నన్ను; విదుః = ఎఱింగిరో; తే = ఆ; జ్ఞానినః = జ్యోతిశ్శాస్త్రజ్ఞానముగలవారలు; సర్వే = అందఱును; అద్య = ఇప్పుడు; రామే = రాముఁడు; హతే = వధింపఁబడఁగా; అనృతవాదినః = అబద్ధముఁ జెప్పువారలు.

ఎవ్వరు, నన్నుఁ జూచి, నీవు మహాపరాక్రమశాలియగు రాజునకు భార్యవు గాఁగలవనియు ధన్యురాలవనియుం జెప్పిరో, ఆ జ్యోతిశ్శాస్త్రవేత్తలందఱు నిప్పుడు, రాముండు హతుండగుటవలన, నబద్ధములు జెప్పువారలయిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఇమాని ఖలు పద్మాని పాదయోర్యైః కిల స్త్రియః
అధిరాజ్యేఽభిషిచ్యంతే నరేంద్రైః పతిభిస్సహ. ౬

టీక॥ యైః = ఏపద్మములతో; సహితాః (అధ్యాహృతము) = కూడిన; స్త్రియః = స్త్రీలు; నరేంద్రైః = మనుష్యేంద్రులయిన; పతిభిస్సహ = భర్తలతోఁగూడ; అధిరాజ్యే = సామ్రాజ్యమునందు; అభిషిచ్యంతే = అభిషేకింపఁబడుదురో; తాని (అధ్యాహృతము) = అట్టి; ఇమాని = ఈ; పద్మాని = కమలములు; పాదయోః = పాదములయందు; దృశ్యంతే (అధ్యాహృతము) = ఖలు = చూడఁబడుచున్నవిగదా!

ఏవియున్నచో స్త్రీలు మహారాజులగు పెనిమిటులతోఁగూడ సామ్రాజ్యపట్టాభిషిక్తలగుదురో, అట్టి పద్మరేఖలు, నాపాదంబుల స్పష్టముగాఁ బొడకట్టుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

వైధవ్యం యాంతి యైర్నార్యో లక్షణైర్భాగ్యదుర్లభాః
నాత్మనస్తాని పశ్యామి పశ్యంతీ హతలక్షణా. ౭

టీక॥ నార్యః = స్త్రీలు; యైః = ఏ; లక్షణైః = లక్షణములచేత; భాగ్యదుర్లభాః = దుర్లభమయినభాగ్యముగలవారలయి; వైధవ్యం = విధవాత్వమును; యాంతి = పొందుచున్నారో, హతలక్షణా = కొట్టఁబడినలక్షణములుగల; అహం (అధ్యాహృతము) = నేను; పశ్యంతీ = చూచుచున్నదాననై; ఆత్మనః = నాకు; తాని = ఆలక్షణములను; నపశ్యామి = చూడను.

స ౪౮

ఏలక్షణంబులున్న స్త్రీలు నిర్భాగ్యలయి వైధవ్యంబునొందుదురో, అట్టి దుష్టలక్షణంబు లెంత వెదకినను నాకు లేవు, అయితే, నాకుంగలశుభలక్షణములన్నియు, వ్యర్థములయినవి.

అని, తాత్పర్యము.

సత్త్వాహానాని పద్మాని స్త్రీణాం యుక్తాని లక్షణైః
తాన్యద్య నిహతే రామే వితథాని భవంతి మే. ౭

టీక॥ స్త్రీణాం= స్త్రీలకు; పద్మాని=పద్మరేఖలు; సత్త్వాహానాని=అమోఘములై సఫలములు గలవి గా; లక్షణైః= శాస్త్రములచేత; ఉక్తాని= చెప్పంబడినవి. తాని=అవి; అద్య=ఇప్పుడు; రామే= రాముడు; నిహతే = చంపంబడంగా; మే=నాకు; వితథాని= వ్యర్థములు భవంతి=అగుచున్నవి.

పద్మాకారరేఖలు, స్త్రీలకుం దప్పక సౌభాగ్యంబులు గల్గించునని శాస్త్రంబులం జెప్పంబడి యున్నది; ఇప్పుడు రాముండు హతుండగుటవలన, నాకు మాత్రమవి నిష్ఫలములయినవి.

అని, తాత్పర్యము.

కేశాః సూక్ష్మాః సమా నీలా భ్రువౌ చాసంగతే మమ
వృత్తే చారోమశే జంఘే దంతాశ్చావిరళా మమ. ౮

టీక॥ మమ=నాయొక్క; కేశాః= వెండ్రుకలు; సూక్ష్మాః=సన్నవియు; సమాః=ఎచ్చుతక్కువలు లేనివియు; నీలాః=నల్లనివియు; భ్రువౌచ= కనుబొమలును; అసంగతే=సంబంధించినవి కావు. మమ=నాయొక్క; జంఘే= పిక్కలు; వృత్తే=గుండ్రములును; అరోమశే చ=వెండ్రుకలు లేనివియు; దంతాశ్చ= దంతములును; అవిరళాః= సందుగలవి కావు.

నాతలవెండ్రుకలు సూక్ష్మములయి సమములయి నల్లగానున్నవి; నాకనుబొమలు ఒండొంటితో సంబంధింపకున్నవి; నాపిక్కలును గుండ్రములయి వెండ్రుకలు లేకున్నవి; నాపండ్లు విరళములుగాక దట్టముగా నొండొంటితో గలసి యున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

శంఖే నేత్రే కరౌ పాదౌ గుల్ఫా వూరూచ మే చితౌ
అనువృత్తనఖా స్స్నిగ్ధా స్సమా శ్చాంగులయో మమ. ౧౦

టీక॥ మే=నాయొక్క; శంఖే=కన్నులకుసమీపముననున్న లలాటప్రదేశములును; చితే(అధ్యాహృతము)=బలిసియున్నవి; నేత్రే=కన్నులు; చితే(అధ్యాహృతము)=బలిసియున్నవి. కరౌ=చేతులు; చితౌ(అధ్యాహృతము)=బలిసియున్నవి. పాదౌ=అడుగులు; చితౌ(అధ్యాహృతము)=బలిసియున్నవి. గుల్ఫౌ=చీలమండలును; చితౌ (అధ్యాహృతము)=బలిసియున్నవి. ఊరూచ=తొడలును; చితౌ=బలిసియున్నవి. మమ=నాయొక్క; అంగుళయః=వ్రేళ్లు; అనువృత్తనఖాః=గుండ్రములయినగోళ్లుగలవియు; స్నిగ్ధాః=నునుపుగలవియు; సమాః=హస్తమునకనురూపములయినవియు.

నాకన్నులకుబార్శ్వంబుననుండు, లలాటప్రదేశంబులును నేత్రంబులును హస్తములును పాదములును జీలమండలును దొడలును బలిసియున్నవి; నాయంగుళులును గుండ్రనైనయునఖములతో నొప్పుచున్నవియును సమంబులును యున్నవి. ఇవి లాక్షణ్యము,

స్తనౌ చావిరళౌ పీనౌ మమేమౌ మగ్నచూచుకౌ
మగ్నా చోత్సంగినీ నాభిః పార్శ్వోరస్కాశ్చ మే చితాః. ౧౧

టీక॥ మమ=నాయొక్క; ఇమౌ=ఈ; స్తనౌచ=స్తనములును; అవిరళౌ=సందులేనివియు; పీనౌ=బలిసినవియు; మగ్నచూచుకౌ=మునిగినయగ్రములుగలవియు. నాభిః=బొడ్డును; మగ్నా=లోతైనదియు; ఉత్సంగినీచ=ఉన్నతములయిన పార్శ్వములు గలదియు; మే=నాయొక్క; పార్శ్వోరస్కాః=ప్రక్కలును ఱొమ్మును; చితాః=బలిసినవి.

నాస్తనంబులు సందులేనివి బలిసినవి కొంచెము మునిగిన యగ్రములుగలిగినవిగా నాబలిసియున్నవి; నానాభియు మిక్కిలి లోతుగలిగి యున్నతములగు పార్శ్వములతో నొప్పుచున్నది; నాపార్శ్వములును ఱొమ్మును

మాంసలములుగానున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

మమ వర్ణో మణినిభో మృదూన్యంగరుహాణిచ

ప్రతిష్ఠితాం ద్వాదశభి ర్మా మూచు శ్శుభలక్షణామ్. ౧౨

టీక॥ మమ=నాయొక్క; వర్ణః=రంగు; మణినిభః=రత్నముతో సమానమయినది. అంగరుహాణిచ=వెండ్రుకలును; మృదూని=మెత్తనివి. మాం=నన్ను; ద్వాదశభిః=పండ్రెండిటిచేత; ప్రతిష్ఠితాం=భూమియందానినదానిగాను; శుభలక్షణాం=మంగళకరములయినలక్షణములుగలదానిగాను; ఊచుః=చెప్పిరి.

నామేనిరంగురత్నముంబోలె స్నిగ్ధముగానున్నది; నామేనివెండ్రుకలు మృదులములుగానున్నవి; శ్రోత్రజ్ఞులు, నాపాదంబులపదివ్రేళ్లు రెండు పాదతలంబులును నేలనానియుండుటవలన, నన్ను శుభలక్షణములుగలదానిగా జెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

సమగ్రయవ మచ్ఛిద్రం పాణిపాదంచ వర్ణవత్

మందస్మితే త్యేవ చ మాం కన్యాలక్షణినో ద్విజాః. ౧౩

టీక॥ మమ (అధ్యాహృతము)= నాయొక్క; పాణిపాదంచ = అఱచేతులును అఱకాళ్లును; సమగ్రయవం= తక్కువలేని యవాకారరేఖగలవియు; అచ్ఛిద్రం = వ్రేళ్లసందులేనివియు; వర్ణవత్= కాంతిగలవియు. కన్యాలక్షణినః = కన్యాలక్షణములుదెలిసిన; ద్విజాః=బ్రాహ్మణులు; మాం= నన్ను; మందస్మితేత్యేవచ= చిఱునగవుగలదానని; ఇతి; ఊచుః (అధ్యాహృతము)= చెప్పిరి.

నా హస్తంబులును పాదంబులును బూర్ణమయిన యవాకారరేఖతో నొప్పుచు వ్రేళ్లనెంతమాత్రము సందులేనివై కాంతిమంతంబులయి యున్నవి; కన్యాలక్షణము దెలిసిన బ్రాహ్మణులు, నన్నెల్లప్పుడును జిఱునవ్వుగలదానవని, చెప్పిరి- అని, తాత్పర్యము.

స ౪౮

అధిరాజ్యాభిషేకో మే బ్రాహ్మణైః పతినా సహ
కృతాంతకుశలైరుక్తం తత్సర్వం వితథీకృతమ్. ౧౪

టీక॥కృతాంతకుశలైః=జ్యోతిశ్శాస్త్రమునందు సమర్థులు అయిన; బ్రాహ్మణైః=బ్రాహ్మణులచేత; మే=నాకు; పతినా(పత్యా) సహ=పెనిమిటితోఁగూడ; అధిరాజ్య=సామ్రాజ్యమునందు; అభిషేకః=పట్టాభిషేకము; ఇతి(అభ్యావృతము)=అని; ఉక్తం=చెప్పఁబడినది. తత్=అది; సర్వం=అంతయు; వితథీకృతం=వ్యర్థముగాఁ జేయఁబడినది.

జ్యోతిశ్శాస్త్రమునందు సమర్థులగు బ్రాహ్మణులు, నాకుఁ బెనిమిటితోఁ గూడ, సామ్రాజ్యపట్టాభిషేకము కలుగునని చెప్పినది యంతయు వ్యర్థమాయెను. అని తాత్పర్యము.

శోధయిత్వా జనస్థానం ప్రవృత్తిముపలభ్య చ
తీర్త్వా సాగరమక్షోభ్యం భ్రాతరౌ గోష్పదే హతౌ. ౧౫

టీక॥భ్రాతరౌ=అన్నదమ్ములగు రామలక్ష్మణులు; జనస్థానం=జనస్థానమును; శోధయిత్వా=వెదకి; ప్రవృత్తిం=సమాచారమును; ఉపలభ్య చ=పొందియు; అక్షోభ్యం=కలఁతపెట్టరాని; సాగరం=సముద్రమును; తీర్త్వా=దాఁటి; గోష్పదే=ఎద్దుకాలియంతమాత్రమునందు; హతౌ=వధింపఁబడినారు.

అన్నదమ్ములగు రామలక్ష్మణులు, జనస్థానమును వెదకి, నన్నుగూర్చిన సమాచారమును తెలిసికొని, కలఁపఁబడని సముద్రమును గూడ దాఁటివచ్చి, ఎద్దుకాలియంతమాత్రమైన యీ యుద్ధమున హతులైనారు. అని తాత్పర్యము.

నను వారుణమాగ్నేయమైంద్రం వాయవ్యమేవ చ
అస్త్రం బ్రహ్మశిరశ్చైవ రాఘవౌ ప్రత్యపద్యతామ్. ౧౬

టీక॥రాఘవౌ=రామలక్ష్మణులు; వారుణం=వారుణాస్త్రమును; ఆగ్నే

స ౪౮

యం=అగ్నేయాస్త్రమును; ఐంద్రం= ఐంద్రాస్త్రమును; వాయవ్యమేవచ = వాయవ్యాస్త్రమును; బ్రహ్మశిరః= బ్రహ్మశిరస్సను;అస్త్రంచైవ=అస్త్రమును;ప్రత్యపద్యతాం (ప్రత్యపశ్యేతాం) నను=పొందిరే.

రామలక్ష్మణులు, వారుణాస్త్రము నాగ్నేయాస్త్రము నైంద్రాస్త్రమును వాయవ్యాస్త్రమును బ్రహ్మశిరోనామకాస్త్రమునుంబొందియుండిరే! ఆయస్త్రంబులన్నియునిప్పుడెచ్చటికిం బోయినవి? అని, తాత్పర్యము.

అదృశ్యమానేన రణే మాయయా వాసవోపమౌ
మను నాథా వనాథాయుం నిహతౌ రామలక్ష్మణౌ. ౧౭

టీక॥అనాథాయాః= నాథుండులేనట్టి;మమ=నాయొక్క ;నాథౌ=నాథులును;వాసవోపమౌ=ఇంద్రునితోంబోలికగలవారలునగు; రామలక్ష్మణౌ= రామలక్ష్మణులు;రణే= యుద్ధమునందు;అదృశ్యమానేన = చూడంబడకున్నట్టియింద్రజిత్తుచేత; మాయయా= మాయచేత; నిహతౌ = వధింపంబడినారు.

ఇంద్రజిత్తుయొక్కయుద్ధంబునమాయచేనదృశ్యుండై,కపటంబున, దేవేంద్రసమానులగురామలక్ష్మణుల వధించినాండు; నేననాథనైతిని.అని , తాత్పర్యము.

నహి దృష్టిపథం ప్రాప్య రాఘవస్య రణే రిపుః
జీవన్ ప్రతినివర్తేత యద్యపి స్యాన్మనోజవః. ౧౮

టీక॥రిపుః=శత్రువు; మనోజవః= మనోవేగముగలవాండు ; యద్యపిస్యాత్ =అయినను;రణే=యుద్ధమునందు; రాఘవస్య=రామునియొక్క; దృష్టిపథం= చూపుయొక్క మార్గమును; ప్రాప్య=పొంది;జీవన్= బ్రతికినవాండై;ననివర్తేతహి= మరలండుగదా!

మనోవేగముగలవాండైననుశత్రువుయుద్ధంబునరామునికంటంబడి, మరల బ్రాణముతోనావలికింబోంజాలండు. అని, తాత్పర్యము.

న కాలస్యాతిభారోఽస్తి కృతాంతశ్చ సుదుర్జయః
యత్ర రామస్సహభ్రాత్రా శేతే యుధి నిపాతితః. ౧౯

టీక॥ యత్ర = ఎందువలన; రామః = రాముఁడు; భ్రాత్రా సహ = తమ్ముఁడైనలక్ష్మణునితోఁగూడ; యుధి = యుద్ధమునందు; నిపాతితః = పడద్రోయఁబడినవాఁడై; శేతే = పరుండియున్నాఁడో; తత్ (అధ్యాహృతము) = అందువలన; కాలస్య = కాలమునకు; అతిభారః = అశక్యము; నాస్తి = లేదు. కృతాంతశ్చ = దైవముమాత్రము; సుదుర్జయః = ఎంతమాత్రము జయింపనలవిగానిది.

మహాపరాక్రమశాలియగు రాముండు తమ్మునితోఁగూడ యుద్ధంబున హతుండై, నేలంబరుండి యున్నాఁడు, కావునఁ, గాలమునకశక్యమేదియు లేదు; దైవమునకెదురు లేదు. అని, తాత్పర్యము.

న శోచామి తథా రామం లక్ష్మణం చ మహాబలమ్
నాత్మానం జననీం చాపి యథా శ్వశ్రూం తపస్వినీమ్. ౨౦

టీక॥ తపస్వినీం = శోచనీయయగు; శ్వశ్రూం = అత్తయైనకౌసల్యనుగూర్చి; యథా = ఎట్లో; తథా = అట్లు; రామం = రామునిగూర్చియు; మహాబలం = అధికమయినబలముగల; లక్ష్మణంచ = లక్ష్మణునిగూర్చియు; నశోచామి = దుఃఖింపను. ఆత్మానం = నన్నుఁగూర్చిగాని; జననీంచాపి = తల్లినిగూర్చిగాని (శోచామి) = దుఃఖింపను.

శోచనీయయగు నాయత్తను గౌసల్యనుదలంచుకొన్న నాదుఃఖముగలుగునట్లు, రామునిఁగానిమహాబలుండగులక్ష్మణునిఁగాని, నన్నుఁగాని నాతల్లినిగాని, తలంచుకొన్నను, అంతదుఃఖముగలుగదు. అని, తాత్పర్యము.

సా నుచింతయతే నిత్యం సమాప్తవ్రతమాగతమ్
కదా ద్రక్ష్యామి సీతాం చ లక్ష్మణం చ సరాఘవమ్. ౨౧

స ౪౮

టీక॥ సా = ఆకౌసల్య; సమాప్త వ్రతం = ముగింపఁబడిన వ్రతముగల వాఁడును; ఆగతం = వచ్చినవాఁడన గు; సరాఘవం = రామునితోఁగూడిన; లక్ష్మణంచ = లక్ష్మణుని; సీతాంచ = సీతను; కదా = ఎప్పుడు; ద్రక్ష్యామి = చూడఁగలను; ఇతి (అధ్యాహృతము) = అని; అనుచింతయతే = తలంచుచుండును.

ఆకౌసల్య "పదునాలుగు సంవత్సరంబులను వనంబునం గడపి సీతాలక్ష్మణ సహితుఁడయి వచ్చిన రాముని, ఎప్పుడు, చూచెదను?" అని, మెల్లమెల్లఁ దనుగోరుచుండును, అని సీత, తలఁచినది. అని, తాత్పర్యము.

పరిదేవయమానాం తాం రాక్షసీ త్రిజటాబ్రవీత్

టీక॥ త్రిజటా = త్రిజట యను; రాక్షసీ = రాక్షసి; పరిదేవయమానాం = దుఃఖించుచున్న; తాం = ఆసీతనుగూర్చి; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

అట్లు దుఃఖించుచున్న సీతం జూచి, త్రిజట యను రాక్షసి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

మా విషాదం కృథా దేవి భర్తాయం తవ జీవతి. ౨౨

టీక॥ దేవి = అమ్మా! విషాదం = దుఃఖమును; మాకృథాః = చేయవలదు. అయం = ఈ; తవ = నీయొక్క; భర్తా = పెనిమిటి; జీవతి = బ్రతికియున్నాఁడు.

అమ్మా! నీవు దుఃఖింపవలదు; నీభర్త బ్రతికియున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

కారణానిచ పశ్యామి మహాంతి సదృశానిచ
యథేమౌ జీవతో దేవి భ్రాతరౌ రామలక్ష్మణౌ. ౨౩

టీక॥ దేవి = అమ్మా! యథా = ఎట్లు; ఇమౌ = ఈ; భ్రాతరౌ = అన్నదమ్ములయిన; రామలక్ష్మణౌ = రామలక్ష్మణులు; జీవతః = బ్రతికియున్నా

రో; తథా(అధ్యాహృతము)=అట్లు; మహాంతి=గొప్పవియు; సదృశానిచ= అనురూపములునగు; కారణానిచ=కారణములనుగూడ ; పశ్యామి = చూచుచున్నాను.

అమ్మా! ఈ రామలక్ష్మణు లిద్దఱు సుఖితులైయున్నారనుటకు దగినకారణములు కానఁబడుచున్నవి.

అని, తాత్పర్యము.

న హి కోపపరీతాని హర్షపర్యుత్సుకానిచ
భవంతి యుధి యోధానాం ముఖాని నిహతే పతౌ. ౨౪

టీక॥ పతౌ (పత్యౌ)=నాయకుఁడు; నిహతే=వధింపఁబడఁగా; యుధి= యుద్ధమునందు; యోధానాం=భటులయొక్క; ముఖాని=ముఖములు; కోపపరీతాని=కోపముచేత వ్యాపింపఁబడినవియు; హర్షపర్యుత్సుకానిచ= సంతోషముచేఁబ్రసన్నములైనవియు ; నభవంతి హి=కావుగదా!

నాథుఁడుమృతుఁడగుచో, యుద్ధంబున యోధులముఖములు, ఇట్లు, కోపంబుతోఁ గూడినవిగాఁగాని సంతుష్టములుగాఁగాని, కాఁజాలవు.

అని, తాత్పర్యము.

ఇదం విమానం వైదేహి పుష్పకం నామ నామతః
దివ్యం త్వాం ధారయే న్నైవం యద్యేతౌ గతజీవితౌ. ౨౫

టీక॥ వైదేహి = సీతాదేవి! ఏతౌ = ఈ రామలక్ష్మణులు; గతజీవితౌయది = పోయినప్రాణముగలవారలగుదురేని; నామతః= పేరుచేత; పుష్పకంనామ = పుష్పకమని ప్రసిద్ధమయిన; దివ్యం = స్వర్గమునందుఁబుట్టిన; ఇదం = ఈ; విమానం = విమానము; ఏవం=ఇట్లు, త్వాం=నిన్ను; నధారయేత్=ధరింపదు.

సీతాదేవి ! మఱియు నీ రామలక్ష్మణులు మృతిఁబొందియున్నచో , స్వర్గంబునం బుట్టిన యీపుష్పకవిమానము, నిన్నిట్లువహింపదు.

అని, తాత్పర్యము.

హతవీరప్రధానా హి హతోత్సాహా నిరుద్యమా
సేనా భ్రమతి సంఖ్యేషు హతకర్ణేవ నౌ జలే. ౨౬

టీక॥ హతవీరప్రధానా= చంపఁబడినప్రధానవీరుఁడుగల; సేనా= సేన; హతోత్సాహా=కొట్టఁబడిన యుత్సాహముగలదై; నిరుద్యమా=ప్రయత్నము లేనిదై; సంఖ్యేషు=యుద్ధములందు; జలే=జలమునందు; హతకర్ణా= చంపఁబడినయోడనడపువాఁడుగల; నౌరివ=ఓడవలె; భ్రమతి = భ్రమించుచుండును.

సేనానాథుఁడు చంపఁబడునేని, యట్టిసైన్యమునిరుత్సాహమును బ్రయత్నంబు లేనిదియునై, జలంబులకర్ణధారుండు లేనియోడపగిది, యుద్ధంబుల దిక్కులేకతిరుగుడునొంది యుండును. అని తాత్పర్యము.

ఇయం పున రసంభ్రాంతా నిరుద్విగ్నా తరస్వినీ
సేనా రక్షతి కాకుత్స్థౌ మయా ప్రీత్యా నివేదితౌ. ౨౭

టీక॥ ఇయం= ఈ; సేనా పునః=వానరసేనయో; అసంభ్రాంతా=తొట్రుపాటులేనిదై; నిరుద్విగ్నా=భయము లేనిదై; తరస్వినీ=బలముగలదై; ప్రీత్యా= సంతోషముచేత; మయా=నాచేత; నివేదితౌ=చెప్పఁబడిన; కాకుత్స్థౌ=రామలక్ష్మణులను; రక్షతి= రక్షించుచున్నది.

ఈవానరసేనయట్లు లేదు; ఇది, తొట్రుపడక భయమునొందక, నేనుబ్రతికియున్నారని చెప్పిన యీరామ లక్ష్మణులను, సంతోషంబున జాగ్రత్తతో రక్షించుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

సా త్వం భవ సువిస్రబ్ధా అనుమానైః సుఖోదయైః
అహతౌ పశ్య కాకుత్స్థౌ స్నేహా దేత ద్బ్రవీమి తే. ౨౮

టీక॥ సా=అట్టి; త్వం = నీవు; సుఖోదయైః = సుఖకరములయినపుట్టుకగల; అనుమానైః = చిహ్నములచేత; సువిస్రబ్ధా=మిక్కిలియు నమ్మకము

గలదానవు;భవ=అగుము. అహత్వా=వధింపఁబడకున్నట్టి;కాకుత్స్థౌ = రామలక్ష్మణులను; పశ్య = చూడుము. స్నేహాత్=చెలిమివలన;ప్రతి= దీని; తే=నీకు;బ్రవీమి=చెప్పెదను.

అట్లు, అనాయాసముగాఁ దెలియఁదగినయాచిహ్నములచేత, నీవు రామలక్ష్మణులు జీవించి యున్నారని స్వస్థముగా నుండుము ; రామలక్ష్మణులు బ్రతికియున్నారు చూడుము ; నీయందలి స్నేహంబున, నీకింతదూరము చెప్పుచున్నాను.

అని, తాత్పర్యము.

అనృతం నోక్తపూర్వం మే నచవక్ష్యే కదాచన
చారిత్రసుఖశీలత్వా త్ప్రవిష్టాసి మనో మమ. ౨౯

టీక॥మే(మయా)=నాచేత ; అనృతం=అబద్ధము;నోక్తపూర్వం=ముందు చెప్పఁబడినదిగాదు.కదాచన = ఒకానొకప్పుడును; నవక్ష్యేచ=చెప్పను.చారిత్రసుఖశీలత్వాత్= పాతివ్రత్యముచే సుఖకరమయినస్వభావము గలుగుటవలన;మమ=నాయొక్క;మనః=మనస్సు;ప్రవిష్టా=ప్రవేశించినదానవు; అసి=అగుచున్నావు.

నేనిదివఱకునీతోనబద్ధముఁ జెప్పినది లేదు;ఇంకనుంజెప్పను;నీవుపాతివ్రత్యంబుతోనొప్పుచున్న స్వభావంబుగలదానవగుటచేత,నీయందునాకుమిక్కిలియుమమకారముగలిగినది. అని, తాత్పర్యము.

నేమౌ శక్యౌ రణే జేతుం సేంద్రైరపి సురాసురైః

టీక॥ఇమౌ=ఈరామలక్ష్మణులు ; రణే=యుద్ధమునందు;సేంద్రైః= ఇంద్రునితోఁగూడిన;సురాసురైరపి= సురలచేతనునసురులచేతను ; జేతుం=జయించుటకు;నశక్యౌ=అలవిగారు.

యుద్ధంబున దేవేంద్రునితోఁ గూడిన సురాసురులకైనను, రామలక్ష్మణులంజయింపనలవిగాదు.

అని, తాత్పర్యము.

తాదృశం దర్శనం దృష్ట్వా మయా చావేదితం తవ. ౩౦

టీక॥ తాదృశం=అట్టి; దర్శనం = చూపును; దృష్ట్వా=చూచి; మయా=నాచేత; తవ=నీకును; ఆవేదితం= తెల్పcబడినది.

ప్రతికియుండుటకు సూచకంబు లగులక్షణంబులంజూచి, నీకుc జెప్పితిని.

అని, తాత్పర్యము.

ఇదంచ సుమహచ్చిహ్నం శనైః పశ్యస్వ మైథిలి

టీక॥ మైథిలి=సీతా! సుమహత్=మిక్కిలియుగొప్పదగు; ఇదం= ఈ ; చిహ్నంచ=గుఱుతును; శనైః = మెల్లcగా; పశ్యస్వ=చూడుము.

సీతాదేవీ! గొప్పదియిది యొకటి యున్నది; ఈచిహ్నముంజూడుము.

అని, తాత్పర్యము.

నిస్సంజ్ఞావప్యుభావేతౌ నైవలక్ష్మీర్వియుజ్యతే. ౩౧

టీక॥ ఏతౌ = ఈ రామలక్ష్మణులు; ఉభౌ=ఇద్దఱును; నిస్సంజ్ఞావపి= తెలివిలేనివారలయినను; లక్ష్మీః=కాంతి; నైవ వియుజ్యతే=విడువకనేయున్నది.

ఈ రామలక్ష్మణులు, మూర్ఛనొంది యున్నను, వీరలముఖకాంతి యెంతమాత్రము తొలcగకున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రాయేణ గతసత్త్వానాం పురుషాణాం గతాయుషామ్
దృశ్యమానేషు వక్త్రేషు పరం భవతి వైకృతమ్. ౩౨

టీక॥ ప్రాయేణ = తఱచుగా; గతాయుషాం = పోయినయాయుస్సుగలవారలును; గతసత్త్వానాం= పోయినప్రాణములుగలవారలునగు ; పురుషాణాం=పురుషులయొక్క ; వక్త్రేషు= ముఖములు ; దృశ్యమానేషు= చూడcబడుచుండcగా; పరం = అధికమయిన; వైకృతం=వికారము; భవతి= అగుచున్నది.

తఱచుగా , మృతిcబొందినవారల ముఖములం జూడcగా, నవిమిక్కిలియు వికారముగలిగియుండును.

అని, తాత్పర్యము.

త్యజ శోకంచ మోహంచ దుఃఖంచ జనకాత్మజే
రామలక్ష్మణయో రర్థే నాద్య శక్య మజీవితుమ్. ౩౩

టీక॥ జనకాత్మజే=సీతాదేవీ! అద్య=ఇప్పుడు; రామలక్ష్మణయోః=రామలక్ష్మణులయొక్క; అర్థే= నిమిత్తమయి; శోకంచ=దుఃఖవికారమును; మోహంచ=మూర్ఛను; దుఃఖంచ=మనోవ్యథను; త్యజ=విడువుము. అజీవితుం=బ్రతుకకుండుటకు; నశక్యం= అలవిగాదు.

సీతాదేవీ! నీవు రామలక్ష్మణులనిమిత్తమయి, యిట్లుమూర్ఛనొందుచు దుఃఖింపకుము; రామలక్ష్మణులుబ్రతికియున్నారనుటకుసందియము లేదు. అని, త్రిజట, సీతతోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

శ్రుత్వాతు వచనం తస్యా స్సీతా సురసుతోపమా
కృతాంజలి రువాచేద మేవ మస్త్వితి మైథిలీ. ౩౪

టీక॥సురసుతోపమా= దేవకన్యకతోఁబోలికగల; మైథిలీ= మిథిలయందుఁ బుట్టిన; సీతా=సీత;తస్యాః= ఆ త్రిజటయొక్క; వచనం=మాటను;శ్రుత్వాతు=విన్నంతనే ; కృతాంజలిః = చేయఁబడినచేమోడ్పుగలదై ; ఏవం= ఇట్లు; అస్తు=అగుఁగాక; ఇతి=అని ; ఇదం=ఈమాటను;ఉవాచ= చెప్పెను.

దేవకన్యా సమానురాలగు సీతాదేవి, యాత్రిజటచెప్పినమాటనువిని , చేమోడ్పుగిలించి, నీవుచెప్పినట్లు, రామలక్ష్మణులు జీవించియేయుండుఁగాక, యనిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

విమానం పుష్పకం తత్తు సన్నివర్త్య మనోజవమ్
దీనా త్రిజటయా సీతా లంకామేవ ప్రవేశితా. ౩౫

టీక॥త్రిజటయా=త్రిజటచేత; తత్=ఆ; మనోజవం= మనోవేగముగల; పుష్పకం = పుష్పకమను; విమానం=విమానమును ; సన్నివర్త్యతు=

మఱలించియు; దీనా= దుఃఖితురాలగు; సీతా=సీతాదేవి; లంకామేవ = లంకాపురినే; ప్రవేశితా=ప్రవేశింపఁజేయఁబడినది.

అంతఁ ద్రిజట, మనోవేగంబుతోఁ గూడియున్న యాపుష్పకవిమానంబును మఱలించి, దీనురాలగు సీతాదేవినిలంకాపురికిం దీసికొనిపోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

తత స్త్రిజటయా సార్థం పుష్పకా దవరుహ్య సా
అశోకవనికామేవ రాక్షసీభిః ప్రవేశితా. ౩౬

టీక॥ తతః=అంత; సా = ఆసీత; త్రిజటయా సార్థం = త్రిజటతోఁగూడ; పుష్పకాత్ = పుష్పకవిమానంబునుండి; అవరుహ్య = డిగ్గి; రాక్షసీభిః=రాక్షసస్త్రీలచేత; అశోకవనికామేవ=అశోకవనమునే ; ప్రవేశితా= ప్రవేశింపఁజేయఁబడినది.

అంత, రాక్షసస్త్రీలు , సీతనుత్రిజటతోఁగూడ , బుష్పకవిమానంబుననుండిదింపి, యశోకవనముఁజేర్చిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రవిశ్య సీతా బహువృక్షషండాం
తాం రాక్షసేంద్రస్య విహారభూమిమ్
సంప్రేక్ష్య సంచింత్య చ రాజపుత్రీ
పరం విషాదం సముపాజగామ. ౩౭

టీక॥ సీతా = సీతాదేవి; బహువృక్షషండాం = అధికమయినవృక్షసమూహములుగల ; రాక్షసేంద్రస్య= రాక్షసేశ్వరుఁడగు రావణునియొక్క; విహారభూమిం= విహారస్థానమయిన; తాం = ఆయశోకవనికను; ప్రవిశ్య= ప్రవేశించి; రాజపుత్రీ = రాచకొమరులగురామలక్ష్మణులను ; సంప్రేక్ష్య=చూచియు; సంచింత్యచ = తలంచియు; పరం = అధికమయిన; విషాదం=దుఃఖమును ; సముపాజగామ= పొందెను.

సీతాదేవి , పెక్కువృక్షములతోఁ గూడినదియు రాక్షసరాజుండగురావ

ణుని విహారస్థానమునగు నశోకవనికను బ్రవేశించి, రాచకొమరులగు రామలక్ష్మణులం దలంచుకొని, పరమ దుఃఖంబునొందినది.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే,ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే,అష్టచత్వారింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది,పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు,శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు , యుద్ధకాండాష్టచత్వారింశసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీః

ఏకోనపంచాశస్సర్గప్రారంభః.

ఘోరేణ శరబంధేన బద్ధౌ దశరథాత్మజౌ
నిశ్శ్వసంతౌ యథా నాగౌ శయానౌ రుధిరోక్షితౌ. ౧
సర్వే తే వానరశ్రేష్ఠా స్ససుగ్రీవా మహాబలాః
పరివార్య మహాత్మానౌ తస్థు శ్శోకపరిప్లుతాః. ౨

టీక॥మహాబలాః=అధికమయినబలముగల;ససుగ్రీవాః= సుగ్రీవునితోఁగూడిన; తే=ఆ;వానరశ్రేష్ఠాః= వానరోత్తములు;సర్వే=అందఱును ; ఘోరేణ = భయంకరమయిన; శరబంధేన = బాణబంధముచేత; బద్ధౌ=బంధింపఁబడినవారలును; నాగౌయథా=సర్పములువలె ; నిశ్శ్వసంతౌ= నిట్టూర్పులువుచ్చుచున్నవారలును ; శయానౌ=పరుండియున్నవారలును;రుధిరోక్షితౌ=నెత్తురుచేదడుపఁబడినవారలును;మహాత్మానౌ = అధికమయినప్రభావముగలవారలునగు; దశరథాత్మజౌ=దశరథునికొడుకులయిన రామల

సర్గ

క్ష్మణులను; పరివార్య=పరివేష్టించి; శోకపరిప్లుతాః=దుఃఖముచేఁజలించినవారలయి; తస్థుః=ఉండిరి.

సుగ్రీవుండు మొదలుగాఁగలమహాబలశాలులగు వానరోత్తములందఱును, భయంకరంబగు నాగపాశంబుచే బద్ధులును, సర్పములుంబోలె నిట్టూర్పులువుచ్చుచున్నవారలును, నెత్తుటందోఁగిభూమింబడియున్నవారలునగుమహాత్ములనా రామలక్ష్మణులంబరివేష్టించి, దుఃఖితులయియుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఏతస్మిన్నంతరే రామః ప్రత్యబుధ్యత వీర్యవాన్
స్థిరత్వాత్సత్త్వయోగాచ్చ శరైః సందానితోపి సన్. ౩

టీక॥ ఏతస్మిన్నంతరే= ఈనడుమను; వీర్యవాన్= అధికమయినపరాక్రమముగల; రామః=రాముఁడు; శరైః= బాణములచేత; సందానితస్సన్నపి = బద్ధుఁడైనను; స్థిరత్వాత్=ధీరుఁడగుటవలనను; సత్త్వయోగాచ్చ= బలముతోటిసంబంధమువలనను; ప్రత్యబుధ్యత=మేలుకొనెను.

ఇంతలో, వీర్యవంతుండగు రాముండు, బాణపాశంబులబద్ధుండైయున్నను, ధీరుండగుటవలనను బలవంతుండగుటవలనను, మూర్ఛదేఱెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతో దృష్ట్వా సరుధిరం విషణ్ణం గాఢమర్పితమ్
భ్రాతరం దీనవదనం పర్యదేవయ దాతురః. ౪

టీక॥ తతః=అంత; సః(అధ్యాహృతము)=ఆరాముఁడు; సరుధిరం= నెత్తురుతోఁగూడినవాఁడును; విషణ్ణం = దుఃఖితుండును; గాఢం=గట్టిగా; అర్పితం= బాణములచేఁబొడువఁబడినవాఁడును; దీనవదనం= గర్వముడిగినముఖముగలవాఁడునగు; భ్రాతరం=తమ్మునిని; దృష్ట్వా=చూచి; ఆతురః=దుఃఖితుండై; పర్యదేవయత్=విలపించెను.

అంత, నారాముండు, నెత్తురుగాఱుదుఃఖితుండై గాఢంబుగాబాణములచేబాధితుండైదీనవదనుండైయున్నతమ్ముని లక్ష్మణుంజూచి, దుఃఖంబున, నిట్లని, విలపించెను. అని, తాత్పర్యము.

స ౪౯

కిన్ను మే సీతయా కార్యం కిం కార్యం జీవితేన వా
శయానం యోద్య పశ్యామి భ్రాతరం యుధి నిర్జితమ్. ౫

టీక॥ యః=ఎవ్వఁడను; అద్య=ఇప్పుడు; యుధి=యుద్ధమునందు; నిర్జితం=జయింపఁబడినవాఁడును; శయానం=పరుండియున్నవాఁడునగు; భ్రాతరం=తమ్మునిఁ; పశ్యామి=చూచుచున్నానో; తస్య (అధ్యాహృతము)=అట్టి; మే=నాకు; సీతయా=సీతచేత; కిన్నుకార్యం=ఏమికార్యము? జీవితేనవా=ప్రాణముచేతఁగాని; కిం కార్యం=ఏమికార్యము?

నాతమ్ముఁడు, యుద్ధంబున నిర్జితుండై నేలంబడిపొరలుచుండుటం జూచుచుంటినే. యింక, నాకు సీతతో నేమికార్యము? నాప్రాణముతోఁగాని నాకింకేమిప్రయోజనము?

అని, తాత్పర్యము.

శక్యా సీతాసమా నారీ మర్త్యలోకే విచిన్వతా
న లక్ష్మణసమో భ్రాతా సచివ స్సాంపరాయికః. ౬

టీక॥ మర్త్యలోకే=భూలోకమునందు; విచిన్వతా=వెదకుచున్న; మయా (అధ్యాహృతము)=నాచేత; సీతాసమా=సీతతో సమానమయిన; నారీ=స్త్రీ; ప్రాప్తుం (అధ్యాహృతము)=పొందుటకు; శక్యా=అలవియగును. సచివః=సహాయుఁడును; సాంపరాయికః=యుద్ధంబున సమర్థుఁడును నగు; లక్ష్మణసమః=లక్ష్మణునితో సమానుఁడైన; భ్రాతా=తమ్ముఁడు; న (శక్యః)=అలవి గాఁడు.

భూలోకంబున వెదకినచో, సీతకు సరియయిన వనితను సంపాదింపవచ్చును; యుద్ధంబున సమర్థుండును సహాయుండు నగు లక్ష్మణునితో సమానుఁడగు తమ్ముని మాత్రము పొందనలవిగాదు.

అని, తాత్పర్యము.

పరిత్యక్ష్యా మ్యహం ప్రాణం వానరాణాంతు పశ్యతామ్
యది పంచత్వ మాపన్న స్సుమిత్రానందవర్ధనః. ౭

టీక॥ సుమిత్రానందవర్ధనః= సుమిత్రయొక్క-సంతోషమునువృద్ధిఁబొందించునట్టి,లక్ష్మణుఁడు; పంచత్వం = మరణమును; ఆపన్నో యది= పొందినవాఁడగునేని; అహం= నేను; వానరాణాం=వానరులు; పశ్యతాం=చూచుచుండఁగానే; ప్రాణం= ప్రాణమును; పరిత్యక్ష్యామి=విడిచెదను.

సుమిత్రకుమారుఁడగులక్ష్మణుండు, మరణము నొందునేని, నేను, ఈవానరులుచూచుచుండగానే, ప్రాణంబులువిడిచెదను.

అని, తాత్పర్యము.

కిన్ను వక్ష్యామి కౌసల్యాం మాతరం కిన్ను కైకయీమ్

టీక॥ మాతరం=తల్లి యయిన;కౌసల్యాం=కౌసల్యనుగూర్చి;కిన్ను= ఏమి; వక్ష్యామి = చెప్పఁగలను? కైకయీం=కైకేయినిగూర్చి; కిన్ను (వక్ష్యామి)=ఏమిచెప్పఁగలను?

నేను; అయోధ్యకుఁబోయి, నాతల్లి కౌసల్యకేమి చెప్పుదును? కైకేయికేమిచెప్పుదును. అని, తాత్పర్యము.

కథ మంబాం సుమిత్రాంచ పుత్రదర్శనలాలసామ్. ౮
వివత్సాం వేపమానాంచ క్రోశంతీం కురరీ మివ
కథ మాశ్వాసయిష్యామి యది యాస్యామి తం వినా. ౯

టీక॥తంవినా= ఆలక్ష్మణుఁడులేక; యాస్యామియది=పోవుదునేని;కథం=ఎట్లు;పుత్రదర్శనలాలసాం=కొడుకును చూడుటయందధికేచ్ఛగలదియును;వివత్సాం=విడిచినదూడగలదియు ; వేపమానాంచ = వడంకుచున్నదియు ; కురరీమివ=లేడివలె;క్రోశంతీం= విలపించుచున్నదియునగు;అంబాం= తల్లియగు;సుమిత్రాం=సుమిత్రను; కథం= ఎట్లు=ఆశ్వాసయిష్యామి=ఊఱడింపఁగలను?

లక్ష్మణుండు,లేక , నేనుమాత్రమయోధ్యకుఁబోదునేని, పుత్రదర్శనలాలసయుదూడనువిడచినలేడివలె విలపించుచున్నదియునగు తల్లియయిన సుమిత్రనెట్టులాశ్వాసింపఁగలను?

అని, తాత్పర్యము.

కథంవక్ష్యామి శత్రుఘ్నం భరతంచ యశస్వినమ్

టీక॥ శత్రుఘ్నం= శత్రుఘ్నునిగూర్చియు; యశస్వినం= అధికమును కీర్తిగల; భరతంచ = భరతునిగూర్చియు; కథం=ఎట్లు; వక్ష్యామి=చెప్పఁగలను?

శత్రుఘ్నునితోను మహాయశుండగు భరతునితోను ఏమి చెప్పుదును?

అని, తాత్పర్యము.

మయా సహ వనం యాతో వినా తేనా గతః పునః. ౧౦
ఉపాలంభం న శక్ష్యామి సోఢుం బత సుమిత్రయా

టీక॥యః (అధ్యాహృతము)= ఎవ్వఁడు; మయాసహ = నాతోఁగూడ;వనం=అడవిని; యాతః = పొందినాఁడో;తేనవినా = అతనివిడిచి;పునః=మఱల; ఆగతః = వచ్చినాఁడు. ఇతి (అధ్యాహృతము)= అని; సుమిత్రయా=సుమిత్రచేత;కృతం (అధ్యాహృతము)= చేయఁబడిన; ఉపాలంభం=తిరస్కారమును;సోఢుం = సహించుటకు;నశక్ష్యామి= చాలను. బత=అయ్యో!

"నతోఁగూడ వనంబునకు వచ్చినవాని లక్ష్మణుని విడిచివచ్చినావే" అని , సుమిత్రనన్నుఁదప్పుచెప్పును; అయ్యో! దానినేనసహింపఁజాలను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇహైవ దేహం త్యక్ష్యామి నహి జీవితు ముత్సహే. ౧౧

టీక॥ ఇహైవ = ఇచ్చటనె ; దేహం=దేహమును;త్యక్ష్యామి = విడిచెదను. జీవితుం = బ్రతుకుటకు;నోత్సహేహి=కోరనుగదా!

నేనింకజీవింపఁజాలను ; ఇచ్చటనె ప్రాణంబులువిడిచెదను.

అని, తాత్పర్యము.

ధిఙ్మాం దుష్కృతకర్మాణ మనార్యం యత్కృతే హ్యసౌ
లక్ష్మణః పతిత శ్శేతే శరతల్పే గతాసువత్. ౧౨

టీక॥ యత్కృతేహి = ఎవ్వనినిమిత్తమయ్యే = అసౌ = ఈ; లక్ష్మణః=లక్ష్మణుఁడు; శరతల్పే = బాణములపాన్పునందు;పతితః= పడినవాఁ

డై; గతాసువత్ = పోయినప్రాణములుగలవాఁడువలె; శేతే = పరుండియున్నాఁడో ; తం (అధ్యాహృతము)= అట్టి; దుష్కృతకర్మాణం= పాపకర్ముఁడనగు; [illegible] = దుష్టాం పినగు; మాం=నన్ను; [illegible] = [illegible] హింపఁబడుటయగుఁగాక.

ఎవ్వానినిమిత్తమయి, యీలక్ష్మణుండు ; బాణతల్పంబున చచ్చినట్లుపడియున్నాఁడో , అట్టి పాపకర్ముఁడనగు నుదుష్టుండనగు నేనుదహింపఁబడుదునుగాక. అని, తాత్పర్యము,

త్వం నిత్యం సువిషణ్ణం మా మాశ్వాసయసి లక్ష్మణ
గతాసు ర్నాద్య శక్నోషి మా మార్త మభిభాషితుమ్. ౧౩

టీక॥లక్ష్మణ=లక్ష్మణుఁడా! సః= అట్టి; త్వం=నీవు; విషణ్ణం=దుఃఖితుండనగు; మాం=నన్ను; ఆశ్వాసయసి= ఊఱడించితువు. అద్య=ఇప్పుడు; గతాసుః=పోయినప్రాణములుగలవాఁడవై ; ఆర్తం=దుఃఖితుండనగు;మాం=నన్నుఁగూర్చి; అభిభాషితుం=చెప్పుటకు ; నశక్నోషి=చాలవు.

లక్ష్మణుఁడా! నేనుదుఃఖితుండనగుదు నేని , నీవునన్నాశ్వాసింపుచుందువు; ఇంకనీవు,మరణంబునొందినపిదప, నేనెంత దుఃఖితుండనైనను , నన్నాశ్వాసింపఁజాలవుగదా!

అని, తాత్పర్యము.

యేనాద్య నిహతా యుద్ధే రాక్షసా వినిపాతితాః
తస్యామేవ క్షితౌ వీర స్స శేతే నిహతః పరైః. ౧౪

టీక॥ అద్య=ఇప్పుడు; యేన=ఎవ్వనిచేత; యుద్ధే=యుద్ధమునందు; రాక్షసాః=రాక్షసులు; నిహతాః=చంపఁబడినవారలయి; వినిపాతితాః=పడఁదోయఁబడినారో; సః=అట్టి;వీరః=పరాక్రమశాలియగులక్ష్మణుఁడు;తస్యాం= [illegible] ఏవ=భూమియందే;పరైః=శత్రువులచేత; నిహతః=వధింపఁబడినవాఁడై; శేతే=పరుండియున్నాఁడు.

ఎవ్వఁడు, ఇప్పుడు , యుద్ధంబున రాక్షసులవధించిపడఁద్రోసెనో, అట్టివీరుండగులక్ష్మణుఁడు, అచ్చట నేశత్రువులచే నిహతుండై ; పరుండి యున్నాఁడు! అని, తాత్పర్యము.

శయాన శ్శరతల్పేస్మిన్ స్వశోణితపరిప్లుతః
శరజాలైశ్చితో భాతి భాస్కరో స్తమివ వ్రజన్. ౧౫

టీక॥ అస్మిన్=ఈ; శరతల్పే= బాణములపాన్పునందు; శయానః=పరుండియున్నవాఁడును ; స్వశోణితపరిప్లుతః=తననెత్తురుచేఁదడుపఁబడినవాఁడును; శరజాలైః= బాణసమూహములచేత; చితః= వ్యాపింపఁబడినవాఁడునగు; అయం(అధ్యాహృతము)= ఈలక్ష్మణుఁడు; అస్తం = అస్తమయమును; వ్రజన్=పొందుచున్న; భాస్కర ఇవ=సూర్యుఁడువలెఁ; భాతి= ప్రకాశించుచున్నాఁడు.

ఈలక్ష్మణుండిట్లు , బాణములపాన్పునంబరుండి, నెత్తురువెల్లువలుగాఁగాఁ, బాణములుదేహమంతయుఁ గ్రుచ్చుకొనియుండ, విసజ్ఞుండైయుండుటం జేసి, అస్తమయముఁనొందు సూర్యునిపగిదిశాంతుండైయున్నాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

బాణాభిహతమర్మత్వా న్నశక్నో త్యభిభాషితుమ్
రుజా చా బ్రువతో ప్యస్య దృష్టిరాగేణ సూచ్యతే. ౧౬

టీక॥అయం (అధ్యాహృతము) = ఈలక్ష్మణుఁడు; బాణాభిహత మర్మత్వాత్=బాణములచేఁగొట్టఁబడిన జీవస్థానములుగలవాఁడగుటవలన ; అభిభాషితుం=మాటలాడుటకు; నశక్నోతి=చాలఁడు.అబ్రువతోపి=చెప్పనివాఁడైనను;అస్య=ఈలక్ష్మణునియొక్క;రుజా=బాధయు;దృష్టిరాగేణ=చూపుసందలిప్రేమచేత; సూచ్యతే=తెలుపఁబడుచున్నది.

జీవస్థానంబులం దంతటను బాణంబులంబ్రహరింపఁబడియుండుటవలన , నీలక్ష్మణుండు మాటలాడఁ జాలకున్నాఁడు; ఇతండుచెప్పకపోయినను , ఇతనిచూపువలననె, యితనిబాధ తెలియవచ్చుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

యథైవ మాం వనం యాంత మనుయాతో మహాద్యుతిః
అహ మప్యను యాస్యామి తథైవైనం యమక్షయమ్. ౧౭

టీక॥ యథైవ = ఎట్లు; మహాద్యుతిః = అధికమయినకాంతిగల లక్ష్మణుడు; వనం = అడవిని; యాంతం = పొందుచున్న; మాం = నన్ను; అనుయాతః = వెంబడించివచ్చినాఁడో; తథైవ = అట్లె; అహమపి = నేనును; యమక్షయం = యమునిగృహమును; యాంతం (అధ్యాహృతము) = పొందుచున్న; ఏనం = ఈ లక్ష్మణుని; అనుయాస్యామి = వెంబడించెదను.

మహాతేజుఁడగు నీలక్ష్మణుండు నేను వనంబునకువచ్చునప్పుడు నన్నెట్లు వెంబడించివచ్చినాఁడో, అట్లే, నేనును, యమునియొద్దకుఁబోవు నీలక్ష్మణుని వెంబడించిపోయెదను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇష్టబంధుజనో నిత్యం మాంచ నిత్యమనువ్రతః
ఇమామద్య గతోఽవస్థాం మమానార్యస్య దుర్ణయైః. ౧౮

టీక॥ నిత్యం = ఎల్లప్పుడును; ఇష్టబంధుజనః = ప్రియులయినబంధుజనులు గలవాఁడును; నిత్యం = ఎల్లప్పుడును; మాంచ = నన్నును; అనువ్రతః = అనుసరించినవాఁడునగు; అయం (అధ్యాహృతము) = ఈలక్ష్మణుఁడు; అనార్యస్య = దుష్టుఁడనగు; మమ = నాయొక్క; దుర్ణయైః = అక్రమములచేత; అద్య = ఇప్పుడు; ఇమాం = ఈ; అవస్థాం = అవస్థను; గతః = పొందినాఁడు.

ఎల్లప్పుడును బంధుజనులయందుఁ బ్రీతిగలవాఁడును ఎల్లప్పుడును నన్ననుసరించియుండువాఁడు నగు నీలక్ష్మణుండు, దుష్టుఁడనగు నాయక్రమములచేత, నిప్పుడీమరవస్థంబొందినాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

సురుష్టేనాపి వీరేణ లక్ష్మణేన న సంస్మరే
పరుషం విప్రియం వాపి శ్రావితం న కదాచన. ౧౯

టీక॥ సురుష్టేనాపి = మిక్కిలియుఁ గోపించినవాఁడైనను; వీరేణ = పరాక్రమవంతుఁడగు; లక్ష్మణేన = లక్ష్మణునిచేత; పరుషం = కఠినవచనముగాని; విప్రియం వాపి = అప్రియమయినమాటగాని; న శ్రావితం = వినిపింపఁబడినదిగాదు. న సంస్మరే = స్మరింపను.

వీరుండగు నీలక్ష్మణుండెంతకోపము

నొందినను, నాయెదుటఁ, బరుషముగాఁగానియప్రియముగాఁగాని పలికినదిలేదు; అట్లుపలికినట్లునాకుజ్ఞప్తియులేదు. అని, తాత్పర్యము.

విససర్జైకవేగేన పంచబాణశతాని యః
ఇష్వస్త్రేష్వధికస్తస్మా త్కార్తవీర్యాచ్చ లక్ష్మణః. ౨౦

టీక॥ యః=ఎవ్వఁడు; ఏకవేగేన=ఒకటైవేగముచేత; పంచ=ఐదైన; బాణశతాని=బాణములనూఱును; విససర్జ=విడిచెనో; ఇష్వస్త్రేషు=బాణాస్త్రములయందు; తస్మాత్=ఆ; కార్తవీర్యాచ్చ=కార్తవీర్యునికన్నను; లక్ష్మణః=లక్ష్మణుఁడు; అధికః=ఎచ్చైనవాఁడు.

ఎవ్వండు, వేయిచేతులుగలవాఁడగుటచే, నేకప్రయత్నంబున నయిదువందలబాణంబులఁబ్రయోగించునో, అట్టికార్తవీర్యునికన్నను, బాణములువిడుచుటయందు, లక్ష్మణుండధికుఁడు; లక్ష్మణుండు రెండు చేతులుగలవాఁడైనను, వేయిచేతులుగలకార్తవీర్యుం డయిదువందల బాణంబులవిడుచునంతకాలములోనంతకన్నహెచ్చుబాణంబుల విడుచును. అని, తాత్పర్యము.

అస్త్రైరస్త్రాణి యో హన్యా చ్ఛక్రస్యాపి మహాత్మనః
సోయ ముర్వ్యాం హత శ్శేతే మహాపాంశయనోచితః. ౨౧

టీక॥ యః=ఎవ్వఁడు; అస్త్రైః=బాణములచేత; మహాత్మనః=అధికమయినపరాక్రమముగల; శక్రస్య=ఇంద్రునియొక్క; అస్త్రాణ్యపి=ఆయుధములనైనను; హన్యాత్=కొట్టఁజాలునో; సః=అట్టి; మహార్హశయనోచితః=శ్రేష్ఠమయినపాన్పునకుఁదగిన; అయం=ఈలక్ష్మణుఁడు; హతః=కొట్టఁబడినవాఁడై; ఉర్వ్యాం=భూమియందు; శేతే=పరుండియున్నాఁడు.

ఎవ్వండు, బాణంబుల, మహాపరాక్రమశాలియగు నింద్రుని బాణంబులనుగూడ వ్యర్థములు సేయఁజాలునో, అట్టియుత్తమశయనంబునం బరుండఁదగినయీలక్ష్మణుండు, హతుండై, నేలంబరుండియున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

యన్మయా నకృతో రాజా రాక్షసానాం విభీషణః
తచ్చ మిథ్యా ప్రలప్తం మాం ప్రధక్ష్యతి న సంశయః. ౨౨

టీక॥ మయా = నాచేత; విభీషణః = విభీషణుఁడు; రాక్షసానాం = రాక్షసులకు; రాజా = రాజుగా; నకృత(ఇతి) యత్ = చేయఁబడలేదనునది యేదిగలదో; తత్ = ఆ; మిథ్యాప్రలప్తంచ = అబద్ధపుమాటయును; మాం = నన్ను; ప్రధక్ష్యతి = దహింపఁగలదు. సంశయః = సందేహము; న = లేదు.

నేను, విభీషణుని రాక్షసరాజుఁగా జేయనైతినిగదా! మున్నునేనతనికి, నిన్నురాక్షసరాజుఁగావించెదనని చెప్పిన యసత్యవచనముగూడనన్ను దహింపఁగలదు; ఇందుకుసందియములేదు.

అని, తాత్పర్యము.

అస్మిన్ మహూర్తే సుగ్రీవ ప్రతియాతుమితోఽర్హసి
మత్వాహీనం మయా రాజన్ రావణో భిద్రవేద్బలీ. ౨౩

టీక॥ సుగ్రీవ = సుగ్రీవుఁడా! త్వం (అధ్యాహృతము) = నీవు; అస్మిన్ = ఈ; ముహూర్తే = ముహూర్తమునందు; ఇతః = ఇచ్చటనుండి; ప్రతియాతుం = మఱలుటకు; అర్హసి = తగుదువు. రాజన్ = వానరరాజుండవగుసుగ్రీవుఁడా! బలీ = అధికమయినబలముగల; రావణః = రావణుఁడు; త్వాం (అధ్యాహృతము) = నిన్ను; మయా = నాచేత; హీనం = విడువఁబడినవానిఁగా; మత్వా = తలఁచి; అభిద్రవేత్ = తఱుమును.

వానరరాజుండవగుసుగ్రీవుఁడా! నీవిప్పుడెయిచ్చటనుండికిష్కింధకుఁ బొమ్ము; నేనులేకుండుటనుజూచి, బలవంతుండగురావణుండు, నిన్నుఁ దఱిమికొట్టును- అని, తాత్పర్యము.

అంగదంతు పురస్కృత్య ససైన్య స్ససుహృజ్జనః
సాగరం తర సుగ్రీవ నీలేనచ నలేనచ- ౨౪

టీక॥ సుగ్రీవ = సుగ్రీవుఁడా! అంగదంతు = అంగదుని; పురస్కృత్య = ముందిడికొని; ససైన్యః = సైన్యముతోఁగూడినవాఁడవై; ససుహృజ్జనః = స్నేహితుల

తోఁగూడినవాఁడవై; నీలేనచ= నీలుని తోను; నలేనచ(సహ) = నలునితోనుఁ గూడ; సాగరం=సముద్రమును; తర= దాఁటుము.

సుగ్రీవుఁడా! నీవంగదునిఁ దోడ్కొని సైన్యంబులతోను స్నేహితులతోనుం గూడి, నీలుండు నలుండుమున్నగు వానరవీరులు గొలువ, సముద్రంబు దాఁటుము.

అని, తాత్పర్యము.

కృతం హనుమతా కార్యం య దన్యై ర్దుష్కరం రణే
ఋక్షరాజేన తుష్యామి గోలాంగూలాధిపేన చ. ౨౫

టీక॥ యత్ =ఏది; అన్యైః=ఇతరులచేత; దుష్కరం= చేయనలవిగానిదో; తత్(అధ్యాహృతము) = అట్టి; కార్యం=పని; రణే=యుద్ధమునందు; హనుమతా = హనుమంతునిచేత; కృతం=చేయఁబడినది. ఋక్షరాజేన= ఎలుఁగుబంటులకుఁ బ్రభువయినజాంబవంతునిచేతను; గోలాంగూలాధిపేన చ=కొండముచ్చులకుఁబ్రభువైన గవాక్షునిచేతను; తుష్యామి = సంతసించెదను.

హనుమంతుఁడు, యుద్ధంబున, నితరులకుఁజేయనలవిగాని కార్యముఁ గావించినాఁడు; ఋక్షరాజుండగు జాంబవంతుండును గోలాంగూల నాథుండగు గవాక్షుండును జక్కఁగా యుద్ధంబుగావించినందుకు సంతోషించినాను. అని, తాత్పర్యము.

అంగదేన కృతం కర్మ మైందేన ద్వివిదేనచ
యుద్ధం కేసరిణా సంఖ్యే ఘోరం సంపాతినా కృతమ్. ౨౬

టీక॥ సంఖ్యే=యుద్ధమునందు; అంగదేన=అంగదునిచేతను; మైందేన = మైందునిచేతను; ద్వివిదేనచ=ద్వివిదునిచేతను; కర్మ=కార్యము; కృతం= చేయఁబడినది. కేసరిణా= కేసరిచేతను; సంపాతినా=సంపాతిచేతను; ఘోరం=భయంకరమయిన; యుద్ధం = యుద్ధము; కృతం=చేయఁబడినది.

అంగదుండును మైందుండును ద్వివిదుండును యుద్ధంబునమిక్కిలియుఁ గష్టపడిరి; కేసరియుసంపాతియుననువానరవీరులును, భయంకరముగా యుద్ధ

ముగావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

గవయేన గవాక్షేణ శరభేణ గజేనచ
అన్యైశ్చ హరిభి ర్యుద్ధం మదర్థే త్యక్తజీవితైః. ౨౭

టీక॥మదర్థే= నానిమిత్తమయి; త్యక్తజీవితైః=విడువఁబడిన ప్రాణములుగల; గవయేన=గవయునిచేతను; గవాక్షేణ=గవాక్షునిచేతను; శరభేణ= శరభునిచేతను; గజేనచ= గజునిచేతను; అన్యైః=ఇతరులయిన; హరిభిశ్చ= వానరులచేతను; యుద్ధం = యుద్ధము; కృతం(అధ్యాహృతము)= చేయఁబడినది.

గవయుండునుగవాక్షుండును శరభుండునుగజుండును మఱియు నితరులగువానరవీరులునునానిమిత్తమయిప్రాణములయందాసవిడిచి, చక్కఁగా యుద్ధంబుగావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

న చాతిక్రమితుం శక్యం దైవం సుగ్రీవ మానుషైః

టీక॥సుగ్రీవ=సుగ్రీవుఁడా! మానుషైః=మనుష్యులచేత; దైవం=దైవము; అతిక్రమితుం=దాఁటుటకు;నశక్యంచ= అలవిగానేకాదు.

సుగ్రీవుఁడా!ఎంతప్రయత్నముచేసినను నేమి? మనుష్యులకు , దైవమునతిక్రమింపనలవిగాదుగదా!

అని, తాత్పర్యము.

యత్తు శక్యం వయస్యేన సుహృదా చ పరంతప. ౨౮
కృతం సుగ్రీవ తత్సర్వం భవతాఽధర్మభీరుణా

టీక॥పరంతప=శత్రువులందపింపఁజేయునట్టి;సుగ్రీవ=సుగ్రీవుఁడా!వయస్యేన=మిత్రుఁడును ; సుహృదాచ= మంచిమనస్సుగలవాఁడునగు వానిచేత; యత్తు=ఎంతమాత్రము;కర్తుం(అధ్యాహృతము)=చేయుటకు;శక్యం = అలవియగునో; అధర్మభీరుణా = అధర్మమువలనభయపడునట్టి; భవతా= నీచేత;తత్=అది;సర్వం= అంతయు; కృతం=చేయఁబడినది.

శత్రువులందపింపఁజేయునట్టిసుగ్రీవుఁడా! స్నేహితుండును సుహృదుం

దునగువానిచే నెంతమాత్రముచేయశ క్యమువునో, నీవు ధార్మికుండవు కావున నధర్మమునకు భయపడి, యదంతయు శక్తివంచనలేక గావించినావు.

అని, తాత్పర్యము.

మిత్రకార్యం కృత మిదం భవద్భి ర్వానరర్షభాః. ౨౯
అనుజ్ఞాతా మయా సర్వే యథేష్టం గంతు మర్హథ

టీక॥ వానరర్షభాః= వానరశ్రేష్ఠులారా! భవద్భిః=మీచేత;ఇదం = ఈ; మిత్రకార్యం= స్నేహితునికార్యము; కృతం=చేయఁబడినది. మయా= నాచేత;యూయం(అధ్యాహృతము)= మీరలు; సర్వే = అందఱును;అనుజ్ఞాతాః= అనుమతింపఁబడినారు. యథేష్టం=కోరినట్లు; గంతుం=పోవుటకు ; అర్హథ=తగుదురు.

వానరశ్రేష్ఠులారా! మీరుశక్తివంచనలేక , మీస్నేహితునికార్యముగావించినారు ; ఇంక మీకుఁబోననుజ్ఞనొసంగితిని;యథేష్టముగాఁబోఁడు. అని, రాముఁడు, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

శుశ్రువు స్తస్య తే సర్వే వానరాః పరిదేవనమ్. ౩౦
వర్తయాంచక్రు రశ్రూణి నేత్రైః కృష్ణేతరేక్షణాః

టీక॥ తే=ఆ;వానరాః = వానరులు;సర్వే=అందఱును;తస్య = ఆరామునియొక్క;పరిదేవనం = ఏడ్పును; శుశ్రువుః=వినిరి. కృష్ణేతరేక్షణాః= ఎఱ్ఱనికన్నులుగలవారలై ; నేత్రైః= కన్నులచేత; అశ్రూణి = కన్నీళ్లను; వర్తయాంచక్రుః= ప్రవర్తింపఁజేసిరి.

ఆవానరులందఱును , రామునివిలాపంబువిని , దుఃఖంబునఁగన్నులనెఱ్ఱదనంబుగదురఁ,గన్నీళ్లుగార్చిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తత స్సర్వాణ్య నీకాని స్థాపయిత్వా విభీషణః. ౩౧
అజగామ గదాపాణి స్త్వరితో యత్ర రాఘవః

టీక॥ తతః = అంత; విభీషణః = విభీషణుఁడు; గదాపాణిః = గదచే తంగలవాఁడై; సర్వాణి = సమస్తములయిన; అనీకాని = సైన్యములను; స్థాపయిత్వా = నిలిపి; రాఘవః = రాముఁడు; యత్ర = ఎచ్చటనో; తత్ర (అధ్యాహృతము) = అచ్చటికి; త్వరితః = వేగిరపడినవాఁడై; ఆజగామ = వచ్చెను.

అంత, విభీషణుండు, గదాపాణియై, వానరసైన్యంబుల నన్నింటిని నిలువరించి, వేగంబున రాముండున్నచోటికివచ్చెను.

అని, తాత్పర్యము.

తం దృష్ట్వా త్వరితం యాంతం నీలాంజనచయోపమమ్. ౩౨
వానరా దుద్రువు స్సర్వే మన్యమానాస్తు రావణిమ్

టీక॥ వానరాః = వానరులు; సర్వే = అందఱును; త్వరితం = వేగముగా; యాంతం = పోవుచున్న; నీలాంజనచయోపమం = నల్లనికాటుకరాసితోఁబోలికగల; తం = ఆవిభీషణుని; దృష్ట్వా = చూచి; రావణిం = ఇంద్రజిత్తునుగా; మన్యమానాస్తు = తలంచినవారలై యె; దుద్రువుః = పాఱిరి.

వానరులందఱు, నట్లుగదాపాణియయివచ్చుచున్న కాటుకవలెనల్లనిదేహముగలవిభీషణునింజూచి, యింద్రజిత్తనితలంచి, భయంబునంబాఱిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, ఏకోనపంచాశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండైకోనపంచాశసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీః

పంచాశస్సర్గః ప్రారంభః.

అథోవాచ మహాతేజా హరిరాజో మహాబలః
కిమియం వ్యథితా సేనా మూఢవాతేవ నౌర్జలే. ౧

టీక॥ అథ=అంత; మహాతేజాః = అధికమయిన పరాక్రమము గలవాఁడును; మహాబలః=అధికమయినబలముగలవాఁడునగు; హరిరాజః = వానరులకుఁబ్రభువయినసుగ్రీవుఁడు; "కిం=ఏల? దుకు; ఇయం=ఈ; సేనా=దండు; జలే=జలమునందు; మూఢవాతా=విరుద్ధమయినగాలిగల; నౌరివ=ఓడవలె; వ్యథితా=ఆకులమయినది? ఇతి(అధ్యాహృతము)=అని;" ఉవాచ= చెప్పెను.

అంత, మహాతేజుండునుమహాబలశాలియునగువానరరాజుండు సుగ్రీవుండు, వానరులంజూచి, "జలంబులనెదురుగాలిచేఁగొట్టఁబడినయోడపగిదినీసేనవ్యాకులమయియున్నదేల?" అని, యడిగెను. అని, తాత్పర్యము.

సుగ్రీవస్య వచశ్శ్రుత్వా వాలిపుత్రోంగదోబ్రవీత్

టీక॥ సుగ్రీవస్య=సుగ్రీవునియొక్క; వచః=మాటను; శ్రుత్వా=విని; వాలిపుత్రః=వాలికుమారుండగు; అంగదః= అంగదుఁడు; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

సుగ్రీవుండుచెప్పినదివిని, వాలికుమారుండగునంగదుం, డిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

న త్వం పశ్యసి రామంచ లక్ష్మణంచ మహాబలమ్- ౨
శరజాలాచితౌ వీరౌ వుభౌ దశరథాత్మజౌ
శరతల్పే మహాత్మానౌ శయానౌ రుధిరోక్షితౌ. ౩

టీక॥ త్వం=నీవు; శరజాలాచితౌ= బాణములసమూహములచే వ్యాపింపఁబడినవారలును; వీరౌ= పరాక్రమవంతులును; శరతల్పే= బాణములపాన్పు

నందు; శయానౌ = పడుండియున్నవారలును; రుధిరోక్షితౌ = నెత్తురుచేత దుపఁబడినవారలును;దశరథాత్మజౌ= దశరథునకొడుకులునగు; రామం=రాముని; మహాబలం=అధికమయినబలముగల; లక్ష్మణంచ=లక్ష్మణునిని; ఉభౌ= ఇద్దఱను ; నపశ్యసి = చూడకున్నావాయేమి?

దశరథపుత్రులగుమహాత్ములు రామలక్ష్మణులిద్దఱును , దేహమంతయుబాణంబులుగుచ్చుకొని, బాణతల్పంబునం బరుండినెత్తురుఁదోఁగుచున్నారే ;నీవు చూడకున్నావా యేమి?

అని, తాత్పర్యము.

అథాబ్రవీ ద్వానరేంద్ర స్సుగ్రీవః పుత్ర మంగదమ్

టీక॥అథ= అంతట; వానరేంద్రః = వానరేశ్వరుఁడగు; సుగ్రీవః= సుగ్రీవుఁడు; పుత్రం=కొడుకైన; అంగదం = అంగదునిగూర్చి; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అంతట, వానరరాజుండగు సుగ్రీవుండు, తనపుత్రుండయిన యంగదుంజూచి,యిట్లని,చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

నానిమిత్త మిదం మన్యే భవితవ్యం భయేన తు. ౪

టీక॥ఇదం=దీని;అనిమిత్తం= కారణముకానిదానిఁగా; నమన్యే = తలంచను. భయేనతు=మఱియొకభయము చేతను; భవితవ్యం= ఉండుటకావలసినది.

ఇట్లు రామలక్ష్మణులు పడియుండుటయొకకారణమే; ఇప్పుడుగలిగిన భయమునకు మఱియొక కారణము గూడ నుండవలయును.

అని, తాత్పర్యము.

విషణ్ణవదనా హ్యేతే వ్యక్తప్రహరణా దిశః
ప్రపలాయంతి హరయ స్త్రాసా దుత్ఫుల్లలోచనాః. ౫

టీక॥ఏతే=ఈ; హరయః= వానరులు; విషణ్ణవదనాః= దుఃఖమునొందిన ముఖములుగలవారలయి;వ్యక్తప్రహరణాః=విడువఁబడినయాయుధములు గలవారలయి; త్రాసాత్=భయమువలన;ఉత్ఫుల్లలోచనాః=వికసించినకన్నులు

గలవారలయి ; దిశః = దిక్కులను గూచిఁ; ప్రపలాయంతిహి= పరుగె త్తుచున్నారుగదా!

ఈవానరులు, పరమదుఃఖితులయి, భయంబునఁగన్నులువికసింప, నాయ ధంబులు పాఱవైచి, దిక్కులకుఁ బరుగె త్తుచున్నారుచూడుము.

అని, తాత్పర్యము.

అన్యోన్యస్య న లజ్జంతే ననిరీక్షంతి పృష్ఠతః
విప్రకర్షంతి చాన్యోన్యం పతితం లంఘయంతి చ. ౬

టీక॥ఏతే(అధ్యాహృతము)= ఈ వానరులు;అన్యోన్యస్య(అన్యోన్యం)= ఒండొరులంగూచిఁ;నలజ్జంతే=సిగ్గుప డరు.పృష్ఠతః=వెనుకను; ననిరీక్షంతి= చూడరు. అన్యోన్యం=ఒండొరులను; విప్రకర్షంతిచ = ఈడ్చుకొనుచు ను న్నారు. పతితం=పడినవాని ; లంఘ యంతిచ=దాఁటుచున్నారును.

ఈవానరులు,ఒకరినిజూచి యొకరై నను సిగ్గుపడక, వెనుకకుఁ దిరిగిచూడక, శీఘ్రముగాఁబోవుటకై యొండొరుల లాగికొనుచు , నేలంబడినవానిలక్ష్యిం ముచుఁ,దాఁటుచున్నారు;చూడుము. అ ని,సుగ్రీవుండంగదునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏతస్మిన్నంతరే వీరో గదాపాణి ర్విభీషణః
సుగ్రీవం వర్ధయామాస రాఘవంచ న్యైక్షత. ౭

టీక॥ ఏతస్మిన్నంతరే = ఈమధ్య మునందు;వీరః = పరాక్రమశాలియు; గదాపాణిః = గదచేతంగలవాఁడు నగు;విభీషణః = విభీషణుఁడు; సుగ్రీ వం=సుగ్రీవుని;వర్ధయామాస= ఆశీ ర్వదించెను. రాఘవంచ= రాముని; ని రైక్షత=చూచెను.

ఇంతలోపల, మహాపరాక్రమశాలి యగువిభీషణుండుగదాపాణియయి వ చ్చి, సుగ్రీవునాశీర్వదించి, రాముంజూ చెను. అని,తాత్పర్యము.

విభీషణం తం సుగ్రీవో దృష్ట్వా వానరభీషణమ్
ఋక్షరాజం సమీపస్థం జాంబవంత మువాచహ. ౮

టీక॥ సుగ్రీవః=సుగ్రీవుఁడు; తం = ఆ; విభీషణం=విభీషణునిని; వానరత్రాసనం=వానరులకు భయము గలిగించువానిఁగా; దృష్ట్వా = చూచి; సమీపస్థం=సమీపమునను న్న; ఋక్షరాజం= ఎలుఁగుబంటులకుఁ బ్రభువయిన జాంబవంతునిఁగూర్చి; ఉవాచ = చెప్పెను.

("హ" అనునది పాదపూరణార్థకము.)

సుగ్రీవుండు, విభీషణుం జూచియె వానరులెల్లభయపడుచున్నారని తెలిసికొని, తనచెంగటనున్న భల్లూకరాజుండగు జాంబవంతుంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

విభీషణోఽయం సంప్రాప్తో యం దృష్ట్వా వానరర్షభాః
విద్రవంతి పరిత్రస్తా రావణాత్మజశంకయా. ౯

టీక॥ వానరర్షభాః= వానరశ్రేష్ఠులు; యం=ఎవ్వనిఁ; దృష్ట్వా= చూచి; రావణాత్మజశంకయా= రావణునికొడుకైన యింద్రజిత్తనుసందేహము చేత; పరిత్రస్తాః = భయపడినవారలయి; విద్రవంతి= పరుగెత్తుచున్నారో; అయం=ఈ; విభీషణః=విభీషణుఁడు; సంప్రాప్తః=వచ్చినాఁడు.

ఇదిగో విభీషణుండు వచ్చినాఁడు; వానరవీరులు, ఇతనిం జూచియె యింద్రజిత్తనిసందేహించి, భయముపడి, పరుగెత్తుచున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

శీఘ్రే మేతాన్ సుసంత్రస్తాన్ బహుధా విప్రధావితాన్
పర్యవస్థాపయాఖ్యాహి విభీషణ ముపస్థితమ్. ౧౦

టీక॥ సుసంత్రస్తాన్=మిక్కిలియు భయపడినవారలును; బహుధా= పెక్కువిధములను; విప్రధావితాన్= పరుగెత్తుచున్నవారలునగు; ఏతాన్=ఈ వానరవీరులను; శీఘ్రం=శీఘ్రముగా; పర్యవస్థాపయ= నిలువరింపుము. విభీషణం=విభీషణునిని; ఉపస్థితం=వచ్చినవానిఁగా; ఆఖ్యాహి=చెప్పుము.

నీవు, పరమభీతులయి నానావిధములం బరుగెత్తుచున్న యీవానరవీరులనందఱను, శీఘ్రముగానిలువరించి, "విభీషణుండువచ్చినాఁడు. ఇంద్రజిత్తుగాఁడని

వీరలకుఁ జెప్పుము. అని, సుగ్రీవుండు, జాంబవంతునితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము,

సుగ్రీవేణైవ ముక్తస్తు జాంబవా నృక్షపార్థివః
వానరాన్ సాంత్వయామాస సన్నిరుధ్య ప్రధావతః. ౧౧

టీక॥ ఋక్షపార్థివః= ఎలుఁగుబంటులకు రాజయిన; జాంబవాన్= జాంబవంతుండు; సుగ్రీవేణ = సుగ్రీవునిచేత; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తస్తు= చెప్పఁబడినవాఁడైనంతనే; ప్రధావతః= పరుగెత్తుచున్న; వానరాన్=వానరులను; సన్నిరుధ్య=అడ్డగించి; సాంత్వయామాస=ఊఱడించెను.

భల్లూకరాజుండగు జాంబవంతుండు, సుగ్రీవునిమాటనువిని, పరుగెత్తుచున్న వానరులను మఱలించి, వారలనందఱు నాశ్వాసించెను. అని, తాత్పర్యము.

తే నివృత్తాః పునస్సర్వే వానరాస్త్యక్తసంభ్రమాః
ఋక్షరాజవచశ్శ్రుత్వా తంచ దృష్ట్వా విభీషణమ్. ౧౨

టీక॥ తే=ఆ; వానరాః= వానరులు; ఋక్షరాజవచః= ఎలుఁగుబంటులకుఁ బ్రభువయిన జాంబవంతుని మాటను; శ్రుత్వా=విని; తం=ఆ; విభీషణంచ= విభీషణుని; దృష్ట్వా=చూచి; పునః=మఱల; త్యక్తసంభ్రమాః= విడువఁబడిన తొట్రుపాటుగలవారలయి; నివృత్తాః= మఱలినారు.

ఆవానరులందఱునుభల్లూకరాజుండగుజాంబవంతునిమాటనువిని విభీషణుఁ జూచి, మఱలభయంబువిడిచి, మఱలి వచ్చిరి. అని, తాత్పర్యము.

విభీషణస్తు రామస్య దృష్ట్వా గాత్రం శరైశ్చితమ్
లక్ష్మణస్యచ ధర్మాత్మా బభూవ వ్యథితేంద్రియః. ౧౩

టీక॥ ధర్మాత్మా= ధర్మస్వభావుఁడగు; విభీషణస్తు=విభీషణుఁడును; రామస్య = రామునియొక్కయు; లక్ష్మణస్యచ = లక్ష్మణునియొక్కయు;

గాత్రం=దేహమును; శరైః=బాణములచేత; చితం=వ్యాపింపఁబడినదానిఁగా; దృష్ట్వా=చూచి; వ్యథితేంద్రియః=దుఃఖితములయినయింద్రియములుగలవాఁడు; బభూవ=అయ్యెను.

ధర్మాత్ముండగువిభీషణుండు, రామలక్ష్మణులదేహములంతయును బాణంబులుగ్రుచ్చుకొనియుండుటనుజూచి, పరమదుఃఖితుండయ్యెను.

అని, తాత్పర్యము.

జలక్లిన్నేన హస్తేన తయోర్నేత్రే ప్రమృజ్య చ
శోకసంపీడితమనా రురోద విలలాప చ. ౧౪

టీ॥ సః(అధ్యాహృతము)=ఆవిభీషణుఁడు; జలక్లిన్నేన=నీటఁ దేఁవడిసిన; హస్తేన=చేతిచేత; తయోః=ఆరామలక్ష్మణులయొక్క; నేత్రే=కన్నులను; ప్రమృజ్య చ=తుడిచియు; శోకసంపీడితమనాః=దుఃఖముచేతఁ బీడింపఁబడినమనస్సుగలవాఁడయి; రురోద=ఏడ్చెను; విలలాప చ=విలపించెను.

అంత, విభీషణుఁడు, చేతనీళ్లు దీసికొని, యారామలక్ష్మణులకన్నులం దుడిచి, పరమదుఃఖితుండై, రోదనంబు సేయుచు నిట్లని విలపించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇమౌ తౌ సత్త్వసంపన్నౌ విక్రాంతౌ ప్రియసంయుగౌ
ఇమామవస్థాం గమితౌ రాక్షసైః కూటయోధిభిః. ౧౫

టీ॥ సత్త్వసంపన్నౌ=బలముతోఁగూడినవారలును; విక్రాంతౌ=పరాక్రమముగలవారలును; ప్రియసంయుగౌ=ఇష్టమయినయుద్ధముగల వారలునగు; తౌ=ఆ; ఇమౌ=ఈరామలక్ష్మణులు; కూటయోధిభిః=కపటము చేఁబోరునట్టి; రాక్షసైః=రాక్షసులచేత; ఇమాం=ఈ; అవస్థాం=అవస్థను; గమితౌ=పొందింపఁబడినారు.

ఈరామలక్ష్మణులు, బలవంతులును బరాక్రమవంతులును యుద్ధప్రియులును అయినను, ఈరాక్షసులు కపటముతో యుద్ధముసేయువారలు, కావున, నిట్టిదురవస్థం బొందిరి.

అని, తాత్పర్యము.

భ్రాతుః పుత్రేణ మే తేన దుష్పుత్రేణ దురాత్మనా
రాక్షస్యా జిహ్మయా బుద్ధ్యా చాలితౌ ఋజువిక్రమౌ. ౧౬

టీక॥ ఋజువిక్రమౌ = కపటములేనిపరాక్రమముగల రామలక్ష్మణులు; మే = నాయొక్క; భ్రాతుః = అన్నయొక్క; పుత్రేణ = కొడుకును; దుష్పుత్రేణ = దుష్టపుత్రుండును; దురాత్మనా = దుష్టబుద్ధిగలవాఁడునగు; తేన = ఆయింద్రజిత్తుచేత; రాక్షస్యా = రాక్షససంబంధియయిన; జిహ్మయా = కుటిలమయిన; బుద్ధ్యా = బుద్ధిచేత; చాలితౌ = మోసపుచ్చఁబడిరి.

నిష్కపటముగా యుద్ధముచేయు నట్టియీరామలక్ష్మణులను, దుర్మార్గుఁడును జన్మించుటచే తెలుపఁబడ్డినవాఁడును నాయన్నకొడుకునగు నింద్రజిత్తు, రాక్షససాధారణమయిన కుటిలబుద్ధిచే, మోసపుచ్చెను.

అని, తాత్పర్యము.

శరైరిమౌ బలం విద్ధౌ రుధిరేణ సముక్షితౌ
వసుధాయా మిమౌ సుప్తౌ దృశ్యేతే శల్యకావివ. ౧౭

టీక॥ ఇమౌ = ఈరామలక్ష్మణులు; శరైః = బాణములచేత; బలం = చక్కఁగా; విద్ధౌ = కొట్టఁబడినవారలయి; రుధిరేణ = నెత్తురుచేత; సముక్షితౌ = తడుపఁబడినవారలయి; స్థః (అధ్యాహృతము) = ఉన్నారు. ఇమౌ = ఈరామలక్ష్మణులు; వసుధాయాం = భూమియందు; సుప్తౌ = నిదురించిన; శల్యకావివ = ముండ్లపందులవలె; దృశ్యేతే = చూడఁబడుచున్నారు.

నెత్తుటం దోఁగుచు భూమియందుపడియున్న యీరామలక్ష్మణులు, దేహమంతయు బాణములు గ్రుచ్చుకొనినిండి యుండుటంజేసి, నేలపైనిదురించుచుండు ముండ్లపందులుంబోలెఁ జూపట్టుచున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

యయో ర్వీర్య ముపాశ్రిత్య ప్రతిష్ఠా కాంక్షితా మయా
తౌ యుధా దేహనాశాయ ప్రసుప్తౌ పురుషర్షభౌ. ౧౮

స ౫౦

టీక॥ యయోః= ఎవ్వరియొక్క; వీర్యం = పరాక్రమమును; ఆశ్రిత్య= ఆశ్రయించి; మయా = నాచేత; ప్రతిష్ఠా=ప్రతిష్ఠ; కాంక్షితా = కోరఁబడినదో; తౌ=అట్టి; పురుషర్షభౌ= పురుషశ్రేష్ఠులగు రామలక్ష్మణులు ; ఉభౌ=ఇద్దఱును; దేహనాశాయ = దేహమునశించుటకొఱకు; ప్రసుప్తౌ= నిదురించినారు.

నే నెవ్వరిపరాక్రమంబు నాశ్రయించి ప్రతిష్ఠఁబొందవలయునని యుంటినో, అట్టిపురుషోత్తములగు రామలక్ష్మణులిద్దఱు, నేలఁబరుండి, మృతిఁబొందునట్లున్నారు.

అని, తాత్పర్యము.

జీవ న్నద్య విపన్నోస్మి నష్టరాజ్యమనోరథః
ప్రాప్తప్రతిజ్ఞ శ్చ రిపు స్సకామో రావణః కృతః. ౧౯

టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము)= నేను; నష్టరాజ్యమనోరథః = పోయినరాజ్యమునందలి కోర్కెగలవాఁడనై; జీవన్ = బ్రతికియున్నవాఁడనై ; అద్య=ఇప్పుడు;విపన్నః= ఆపదనుబొందినవాఁడను;అస్మి = అగుచున్నాను. రిపుః=శత్రువయిన; రావణః = రావణుఁడు; ప్రాప్తప్రతిజ్ఞః = పొందఁబడినప్రతినగలవాఁడును ; సకామః= కోర్కెతోఁగూడినవాఁడునుగా;కృతః= చేయఁబడినాఁడు.

నాకు , రాజ్యంబునొందవలెనను కోర్కెయుఁ బోయినది ; ఇంకబ్రతికియున్న, మిక్కిలియు నాపదగలుగును; నాశత్రువు రావణుండు , తనప్రతినను గోర్కెని నెఱవేర్చుకొనెను , అని,విభీషణుండువిలపించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవం విలపమానం తం పరిష్వజ్య విభీషణమ్
సుగ్రీవ స్సత్త్వసంపన్నో హరిరాజో బ్రవీ దిదమ్. ౨౦

టీక॥ సత్త్వసంపన్నః= అధికమయినసత్త్వముగలవాఁడును ; హరిరాజః=వానరరాజుండునగు; సుగ్రీవః = సుగ్రీవుఁడు; ఏవం= ఇట్లు; విలపమానం= విలపించుచున్న; తం=ఆ;విభీషణం=విభీషణుని;పరిష్వజ్య=కవుఁగిలించు

కొని; ఇదం=ఈమాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

ధైర్యశాలియగు వానరరాజుండు సుగ్రీవుండు, ఇట్లు, విలపించుచున్న విభీషణుం గవుఁగిలించుకొని, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రాజ్యం ప్రాప్స్యసి ధర్మజ్ఞ లంకాయాం నాత్రసంశయః
రావణ స్సహపుత్రేణ సేహ కామ మవాప్స్యతే. ౨౧

టీక॥ ధర్మజ్ఞ=ధర్మము నెఱింగినవాఁడవగు విభీషణుఁడా! లంకాయాం=లంకాపురియందు; రాజ్యం=దొరతనమును; ప్రాప్స్యసి=పొందఁగలవు. అత్ర=ఈవిషయమునందు; సంశయః=సందేహము; న=లేదు. ఇహ=ఇప్పుడు; రావణః=రావణుఁడు; పుత్రేణసహ=కొడుకుతోఁగూడ; కామం=కోరికను; నావాప్స్యతే=పొందఁజాలఁడు.

ధర్మవేత్తవగు విభీషణుఁడా! నీవు లంకారాజ్యంబునొందఁగలవు; ఈవిషయమునందు సందేహములేదు; రావణుండును అతని కొడుకును, కృతకృత్యులుకాఁజాలరు. అని, తాత్పర్యము.

న రుజాపీడితా వేతా వుభౌ రాఘవలక్ష్మణౌ
త్యక్త్వా మోహం వధిష్యే తే సగణం రావణం రణే. ౨౨

టీక॥ ఏతౌ=ఈ; రాఘవలక్ష్మణౌ=రామలక్ష్మణులు; ఉభౌ=ఇద్దఱును; రుజాపీడితౌ=రోగముచేఁ బీడింపఁబడినవారలు; న=కారు. మోహం=మూర్ఛను; త్యక్త్వా=విడిచి; రణే=యుద్ధమునందు; సగణం=సమూహముతోఁగూడిన; రావణం=రావణుని; వధిష్యేతే=చంపఁగలరు.

ఈరామలక్ష్మణులకు దీనివలనఁబ్రాణహానికలుగదు; వీరలు, మూర్ఛఁదేఱి, యుద్ధంబున రాక్షససమేతంబుగా రావణునివధింపఁగలరు. అని, సుగ్రీవుండు విభీషణునితోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

తమేవం సాంత్వయిత్వాతు సమాశ్వాస్యచ రాక్షసమ్

సుషేణం శ్వశురం పార్శ్వే సుగ్రీవ స్తమువాచహ. ౨౩

టీక॥సుగ్రీవః=సుగ్రీవుఁడు; తం= ఆ; రాక్షసం = రాక్షసుఁడైనవిభీషణుని;ఏవం = ఇట్లు;సాంత్వయిత్వా= ఊఱడించియు;సమాశ్వాస్యతు = ఆశ్వాసించియు; పార్శ్వే= ప్రక్కను; శ్వశురం=మామయగు;తం = ఆ;సుషేణం = సుషేణునిగూర్చి; ఉవాచ=చెప్పెను "హ" అనునది పాదపూరణార్థము.

సుగ్రీవుండు, ఇట్లువిభీషణుని మృదువచనంబులనాశ్వాసించి , తనసమీపంబుననున్న మామనుసుషేణుంజూచి, యిట్లని,చెప్పెను- అని,తాత్పర్యము.

సహ శూరై ర్హరిగణై ర్లబ్ధసంజ్ఞా వరిందమౌ

గచ్ఛత్వం భ్రాతరౌ గృహ్య కిష్కింధాం రామలక్ష్మణౌ. ౨౪

టీక॥ త్వం=నీవు; శూరైః=యుద్ధమునందుభయములేనట్టి; హరిగణైస్సహ= వానరసమూహములతోఁగూడ; లబ్ధసంజ్ఞౌ=పొందఁబడిన తెలివిగల; అరిందమౌ=శత్రువులనడఁగఁద్రొక్కునట్టి; భ్రాతరౌ=అన్నదమ్ములగు; రామలక్ష్మణౌ=రామలక్ష్మణులను ; గృహ్య(గృహీత్వా)=తీసికొని ; కిష్కింధాం= కిష్కింధనుగూర్చి; గచ్ఛ= పొమ్ము.

నీవు,శత్రువులనడంగఁద్రొక్కఁగలిగినయీ రామలక్ష్మణులుమూర్ఛదేరిన పిదపవీరలందీసికొని, శూరులగువాన వీరుల కొందఱితోఁగూడఁగిష్కింధకు బొమ్ము .అని, తాత్పర్యము.

అహంతు రావణంహత్వా సహపుత్రం సంబాధవమ్

మైథిలీ మానయిష్యామి శక్రో నష్టామివ శ్రియమ్. ౨౫

టీక॥ అహంతు= నేనుమాత్రము; సహపుత్రం = కొడుకులతోఁ గూడినవాఁడును; సబాంధవం = బంధువులతోఁగూడినవాఁడునగు ; రావణం= రావణుని;హత్వా= చంపి;మైథిలీం= సీతాదేవిని;శక్రః = ఇంద్రుఁడు

ప్తాం=పోయిన; శ్రియమివ = రాజ్యలక్ష్మినివలె; ఆనయిష్యామి = తెచ్చెదను.

నేను, బుత్రబంధుసమేతంబుగా రావణునివధించి, దేవేంద్రుండునశించినరాజ్యలక్ష్మింబోలె, సీ... తెచ్చెదను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రుత్వైతద్వానరేంద్రస్య సుషేణో వాక్యమబ్రవీత్

టీక॥ సుషేణః = సుషేణుఁడు; వానరేంద్రస్య= వానరనాథుండగుసుగ్రీవునియొక్క; ఏతత్ = ఈమాటను; శ్రుత్వా=విని; వాక్యం = మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

సుషేణుఁడు వానరరాజుఁడగు సుగ్రీవుండు చెప్పినమాటనువిని, యిట్లనిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

దైవాసురం మహద్యుద్ధ మనుభూతం సుదారుణమ్. ౨౬

టీక॥ దైవాసురం = దేవాసురసంబంధియగు; సుదారుణం = మిక్కిలియుభయంకరమగు; మహత్ = గొప్పదగు; యుద్ధం=యుద్ధము ; మయా (అధ్యాహృతము)= నా చేత;అనుభూతం=అనుభవింపఁబడినది.

మున్నుమహాభయంకరమగు దేవాసుర యుద్ధంబును నేను జూచియున్నాను. అని, తాత్పర్యము.

తదా స్మ దానవా దేవాన్ శరసంస్పర్శకోవిదాః
నిజఘ్నుశ్శస్త్రవిదుష శ్ఛాదయంతో ముహుర్ముహుః. ౨౭

టీక॥ తదా=అప్పుడు("స్మ" అనునది పాదపూరణార్థము); శరసంస్పర్శకోవిదాః=బాణములప్రయోగించుటయందుఁబండితులును;శస్త్రవిదుషః= ఆయుధములయందుఁబండితులునగు ; దానవాః= దానవులు; ముహుర్ముహుః=మాటిమాటికి; ఛాదయంతః= కప్పుచు; దేవాన్=దేవతలను;నిజఘ్నుః= కొట్టిరి.

అప్పుడు, బాణములుప్రయోగించు

టంబడుచుండిరి, ఆయుధవిద్యా కుశలులునగు నసురులు, మాయచేసి, దేవతలనుజక్కఁగాఁబ్రహరించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తా న్నాతాన్ నష్టసంజ్ఞాంశ్చ పరాసూంశ్చ బృహస్పతిః
విద్యాభి ర్మన్త్రయుక్తాభి రోషధీభి శ్చికిత్సతి. ౫౭

టీక॥ బృహస్పతిః=బృహస్పతి; ఆర్తాన్=పీడితులును; నష్టసంజ్ఞాంశ్చ=పోయిన తెలివిగలవారలును; పరాసూంశ్చ=పోయినప్రాణములుగల వారలును; తాన్=ఆ దేవతలను; మంత్రయుక్తాభిః=మంత్రములతోఁగూడిన; విద్యాభిః=విద్యలచేతను; ఓషధీభిశ్చ=మూలికలచేతను; చికిత్సతి=చికిత్సచేసెను.

అట్లు దేవతలు, కొందఱుబాణపీడితులును గొందఱు మూర్ఛితులును గొందఱు మృతులునై యుండ, బృహస్పతిమృతసంజీవనిమున్నగువిద్యలచేతను మూలికలచేతను వారలకుఁజికిత్స చేసెను.

అని, తాత్పర్యము.

తా న్యోషధా న్యానయితుం క్షీరోదం యాంతు సాగరమ్
జవేన వానరా శ్శీఘ్రం సంపాతిపనసాదయః. ౫౮

టీ॥ సంపాతిపనసాదయః= సంపాతియుఁబనసుఁడును మొదలుగాఁగల; వానరాః=వానరులు; జవేన=వేగముచేత; శీఘ్రం=శీఘ్రముగా; తాని=ఆ; ఔషధాని=ఔషధములను; ఆనయితుం(ఆనేతుం)= తోడ్కొనివచ్చుటకు; క్షీరోదం=పాలెజలముగాఁగల; సాగరం=సముద్రమునుగూర్చి; యాంతు=పోవుదురుగాక.

ఆయౌషధంబులం దెచ్చుటకై, సంపాతియుఁబనసుండును మున్నగువానరులు, వేగంబునక్షీరసముద్రంబునకుఁ బోవుదురుగాక. అని, తాత్పర్యము.

హరయస్తు విజానంతి పార్వతీ స్తా మహౌషధీః

టీక॥ హరయస్తు= వానరులుమాత్రము; పార్వతీః = కొండలందుఁబుట్టిన; తాః=ఆ; మహౌషధీః = మహామూలికలను; విజానంతి=ఎఱుంగుదురు

వానరులకుమాత్రము , పర్వతంబుల నున్నట్టి యామహౌషధులు దెలియును. అని, తాత్పర్యము.

సంజీవకరణీం దివ్యాం విశల్యాం దేవనిర్మితామ్. ౩౦

టీ॥ దివ్యాం= స్వర్గమునందుఁ బుట్టిన; సంజీవకరణీం = సంజీవకరణియను మూలికను; దేవనిర్మితాం= దేవతలచేనిర్మింపఁబడిన; విశల్యాం= విశల్యకరణియను మూలికను; ఆనయంతు (అధ్యాహృతము) = తెత్తురు గాక.

దేవతలచే నిర్మింపబడినవగు సంజీవకరణి విశల్యకరణి యనునీరెండు మూలికలం దెత్తురు.

అని, తాత్పర్యము.

చంద్రశ్చ నామ ద్రోణశ్చ క్షీరోదే సాగరోత్తమే
అమృతం యత్ర మథితం తత్ర తే పరమౌషధీ. ౩౧

టీక॥ సాగరోత్తమే= సముద్రశ్రేష్ఠమగు; క్షీరోదే= క్షీరసముద్రమునందు; యత్ర=ఎచ్చట; అమృతం= అమృతము; మథితం = చిలుకఁబడినదో; తత్ర (అధ్యాహృతము)=అచ్చట; చంద్రశ్చ = చంద్రపర్వతమనియు ; ద్రోణశ్చనామ=ద్రోణపర్వతమనియు; స్తః(అధ్యాహృతము)=కలవు. తత్ర=ఆపర్వతములందు; తే=ఆ; పరమౌషధీ= ఉత్తమములగుమూలిక లయిన సంజీవ కరణియు విశల్యకరణియు; స్తః(అధ్యాహృతము)=ఉన్నవి.

సముద్రశ్రేష్ఠమగు క్షీరసముద్రమునందు, మున్ను దేవతలమృతము మథించినస్థలంబునఁ, జంద్రపర్వతమనియు ద్రోణపర్వతమనియు రెండుపర్వతంబు లున్నవి; ఆపర్వతములందు, సంజీవకరణియు విశల్యకరణియుననునామహౌషధులున్నవి.

అని, తాత్పర్యము.

తే తత్ర నిహితే దేవైః పర్వతే పరమౌషధీ

తమాగత మభిప్రేక్ష్య నాగాస్తే విప్రదుద్రువుః
యైస్తౌ సత్పురుషౌ బద్ధౌ శరభూతైర్మహాబలౌ. ౩౨

టీక॥ శరభూతైః = బాణములగున; యైః = ఏసర్పములచేత ; మహాబలౌ = అధికమయినబలముగల; తౌ = ఆ; సత్పురుషౌ = రామలక్ష్మణులు; బద్ధౌ = బంధింపఁబడిరో; తే = ఆ; నాగాః = సర్పములు, ఆగతం = వచ్చిన; తం = ఆ గరుత్మంతుని; అభిప్రేక్ష్య = చూచి, విప్రదుద్రువుః = పాఱినవి.

ఇంద్రజిత్తు బాణరూపములగు నయేసర్పములచే మహాబలశాలులగు రామలక్ష్మణులనుబంధించెనో, ఆసర్పములన్నియు, గరుత్మంతుండు వచ్చుటంజూచి, భయంబునందాఱినవి. అని, తాత్పర్యము.

తత స్సుపర్ణః కాకుత్స్థౌ దృష్ట్వా ప్రత్యభినందితః
విమమర్శ చ పాణిభ్యాం ముఖే చంద్రసమప్రభే ౩౩

టీక॥ తతః = అంత; సుపర్ణః = గరుత్మంతుఁడు; కాకుత్స్థౌ = రామలక్ష్మణులను; దృష్ట్వా = చూచి ; ప్రత్యభినందితః = పూజింపఁబడినవాఁడై ; పాణిభ్యాం = చేతులచేత; చంద్రసమప్రభే = చంద్రునితోసమానమయినకాంతిగల ; ముఖే = ముఖములను ; విమమర్శ చ = తడవెను.

అంత, గరుత్మంతుండు, రామలక్ష్మణులంజూచి, వారలచేఁబూజితుండై, తనరెండుచేతులతోను, జంద్రబింబసమానంబులగువారలముఖంబులందడవెను. అని, తాత్పర్యము.

వైనతేయేన సంస్పృష్టా స్తయో స్సంరురుహు ర్వ్రణాః
సువర్ణే చ తనూ స్నిగ్ధే తయో రాశు బభూవతుః. ౩౪

టీక॥ తయోః = ఆరామలక్ష్మణులయొక్క; వ్రణాః = గాయములు; వైనతేయేన = గరుత్మంతునిచేత ; సంస్పృష్టాః = తాఁకఁబడినవై; సంరురుహుః = మొలిచినవి, సరియయినవనుట. తయోః = ఆరామలక్ష్మణులయొక్క; తనూ చ = దేహములును ; ఆశు = శీఘ్రముగా; సువర్ణే చ = మంచిరంగు

గలవియు;స్నిగ్ధే = నునుపైనవియు ; బభూవతుః=అయ్యెను.

గరుత్మంతుండు , హస్తంబులం దడవుటచే , నారామలక్ష్మణుల దేహములందలి గాయములన్నియు మానినవి ; వారల దేహములును , శీఘ్రంబున,మంచిరంగుగలవియు స్నిగ్ధంబులు నయినవి. అని, తాత్పర్యము.

తేజో వీర్యం బలం చౌజ ఉత్సాహశ్చ మహాగుణః
ప్రదర్శనంచ బుద్ధిశ్చ స్మృతిశ్చ ద్విగుణం తయోః. ౪౦

టీక॥తయోః = ఆరామలక్ష్మణుల యొక్క; తేజః = పరులనోడించుశక్తియు;వీర్యం=పరాక్రమమును;బలంచ=బలమును;ఓజశ్చ=కాంతియు; మహాగుణః=అధికమయినగుణముగల ; ఉత్సాహశ్చ=ఉత్సాహమును;ప్రదర్శనంచ=సూక్ష్మార్థమునజూచుశక్తియు ; బుద్ధిశ్చ= వివేకమును;స్మృతిశ్చ=జ్ఞప్తియును; సర్వం(అధ్యాహృతము) = అంతయు; ద్విగుణం=రెండింతలు;ఆసీత్(అసీత్(అధ్యాహృతము)=అయినది.

అంత, నారామలక్ష్మణులకుఁ, దేజస్సునబరాక్రమంబును బలంబును గాంతియునుత్సాహంబును సూక్ష్మార్థపరిజ్ఞానంబును బుద్ధియుస్మృతియు,మున్నున్నదానికన్న రెండింతలయినవి.

అని, తాత్పర్యము.

ఈశ్లోకంబున , "ప్రదర్శనంచబుద్ధిశ్చ" అనుస్థలంబుననుండునట్టి,"ధి"అనునక్షరముచే, గాయత్రిపదునేడవయక్షరము గ్రహింపఁబడినది.పదియాఱువేలశ్లోకంబు లయినవి. ఇంకఁబదునేడవ శ్లోకసహస్రంబారంభింపఁబడినది.

తా వుత్థాప్య మహావీర్యా గరుడో వాసవోపమా
ఉభౌ తౌ సస్వజే హృష్టో రామ శ్చైన మువాచ హ. ౪౧

టీక॥ గరుడః=గరుత్మంతుఁడు; మహావీర్యా= అధికమయినపరాక్రమము గలవారలును; వాసవోపమా=ఇంద్రునితోఁబోలిక-గలవారలునగు; తౌ=ఆరామలక్ష్మణులను;ఉత్థాప్య=లేపి;హృష్టః=సంతసించిన; తౌ=ఆరామలక్ష్మణులను; ఉభౌ=ఇద్దఱను ; సస్వజే=కవుఁగిలించికొనెను. రామశ్చ=రాముం

దును ; ఏనం=ఈగరుత్మంతునిగూర్చి; ఉవాచ=చెప్పెను ("హ"అనునదిపాదపూరణార్థము).

గరుత్మంతుండు, మహాపరాక్రమశాలులును దేవేంద్రసమానులునగు నారామలక్ష్మణులను లేవనెత్తి, పరమసంతుష్టులయియున్న వారలం గవుఁగిలించుకొనెను;అంత, రాముండు, గరుత్మంతుంజూచి,యిట్లని,చెప్పెను.

అని,తాత్పర్యము.

భవత్ప్రసాదా ద్వ్యసనం రావణిప్రభవం మహత్
ఆవా మిహ వ్యతిక్రాంతౌ పూర్వవ ద్బలినా కృతౌ. ४२

టీక॥ ఆవాం = మేము; భవత్ప్రసాదాత్ = నీయనుగ్రహము వలన; రావణిప్రభవం = ఇంద్రజిత్తుకారణముగాఁగల; మహత్ = గొప్పదగు; వ్యసనం=కష్టమును;ఇహ = ఇప్పుడు; వ్యతిక్రాంతౌ=కడచినాము. పూర్వవత్=మున్నువలె;బలినా = అధికమయినబలముగలవారలమును;కృతౌ=చేయఁబడినాము.

మీయనుగ్రహంబున, మాకిప్పుడింద్రజిత్తువలనం గలిగిన మహావ్యసనంబు గడచినది ; మఱియుమునుపటివలె బలవంతులమునైతిమి. అని,తాత్పర్యము.

యథా తాతం దశరథం యథాజం చ పితామహమ్
తథా భవంత మాసాద్య హృదయం మే ప్రసీదతి. ४३

టీక॥ తాతం = తండ్రియగు;దశరథం=దశరథుని ; ఆసాద్య (అధ్యాహృతము)= పొంది;యథా= ఎట్లో; పితామహం=తాతయగు ; అజంచ= అజునిఁ; ఆసాద్య (అధ్యాహృతము)= పొంది; యథా =ఎట్లో;భవంతం = నిన్ను ఆసాద్య=పొంది;తథా = అట్లు; మే=నాయొక్క; హృదయం = మనస్సు;ప్రసీదతి=ప్రసన్నమగుచున్నది.

నాతండ్రియగు దశరథ మహారాజును నాతాతయగు నజమహారాజును జూచినట్లు, నిన్నుఁజూడఁగా, నామనస్సు మిక్కిలియుఁ బ్రసన్నమగుచున్నది. అని,తాత్పర్యము.

కో భవాన్ రూపసంపన్నో దివ్యస్రగనులేపనః

వసానో విరజే వస్త్రే దివ్యాభరణభూషితః. ౪౪

టీక॥ రూపసంపన్నః= రూపముతోఁగూడినవాఁడవును ; దివ్యస్రగనులేపనః = శ్రేష్ఠములయినపుష్పమాలికలును మైపూఁతయును గలవాఁడవును; విరజే = నిర్మలములయిన; వస్త్రే= వస్త్రములను;వసానః = కట్టుకొన్నవాఁడవును ; దివ్యాభరణభూషితః= శ్రేష్ఠములయినయాభరణములచే నలంకరింపఁబడినవాఁడవునగు ; భవాన్= నీవు;కః=ఎవ్వఁడవు?

రూపవంతుండవై దివ్యంబులగు పుష్పమాలికలు దాల్చి సుగంధానులేపనంబుఁ బూసికొని , నిర్మలంబులగు వస్త్రంబులంగట్టుకొని, దివ్యాభరణంబులుధరించి, చూపరులకెంతయు నాశ్చర్యంబు గలిగించుచున్నావు ; నీవెవ్వండవు ? అని , రాముండు గరుత్మంతునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

తముువాచ మహాతేజా వైనతేయో మహాబలః
పతత్రిరాజః ప్రీతాత్మా హర్షపర్యాకులేక్షణః. ౪౫

టీక॥మహాతేజాః = అధికమయినకాంతిగలవాఁడును;మహాబలః= అధికమయినబలముగలవాఁడును; పతత్రిరాజః=పక్షులకుఁబ్రభుండునగు; వైనతేయః=గరుత్మంతుండు;ప్రీతాత్మా=సంతసించినమనస్సుగలవాఁడై; హర్షపర్యాకులేక్షణః=సంతోషంబునంగలంగినకన్నులుగలవాఁడై;తం= ఆ రామునిగూర్చి;ఉవాచ=చెప్పెను.

మహాతేజుండునుమహాబలుండునగు పక్షిరాజుఁడైనగరుత్మంతుండు , రామునింజూచి,పరమసంతుష్టుండై,కన్నులనానందబాష్పంబులు గాఱ,నిట్లని, చెప్పెను. అని,తాత్పర్యము.

అహం సఖా తే కాకుత్స్థ ప్రియః ప్రాణో బహిశ్చరః
గరుత్మానిహ సంప్రాప్తో యువాభ్యాం సాహ్యకారణాత్. ౪౬

టీక॥కాకుత్స్థ= రాముఁడా ! అహం=నేను; తే=నీయొక్క;సఖా= స్నే

హితుండను. ప్రియః=ఇష్టుండను. బహిశ్చరః=బయటందిరుగునట్టి; ప్రాణః=ప్రాణమును; గరుత్మాన్=గరుత్మంతుండను; యువాభ్యాం=మీకొఱకు; సాహ్యకారణాత్=సాహాయ్యముకొఱకు మిత్రమయి, సంప్రాప్తః=వచ్చితిని.

రాముండా! నేనునీకు స్నేహితుండను ప్రియుండను బహిశ్చరంబగు ప్రాణంబువంటివాండను; నాపేరు గరుత్మంతుండను; మీకు సాహాయ్యంబుసేయుటకై యిప్పటికివచ్చితిని.

అని, తాత్పర్యము.

అసురా వా మహావీర్యా దానవా వా మహాబలాః
సురాశ్చాపి సగంధర్వాః పురస్కృత్య శతక్రతుమ్. ౪౭
నేమం మోక్షయితుం శక్తా శ్శరబంధం సుదారుణమ్
మాయాబలాదింద్రజితా నిర్మితం క్రూరకర్మణా. ౪౮

టీక॥ మహావీర్యాః=అధికమయినపరాక్రమముగల; అసురాః వా=అసురులుగాని; మహాబలాః=అధికమయినబలముగల; దానవాః వా=దానవులుగాని; శతక్రతుం=దేవేంద్రుని; పురస్కృత్య=ముందిడికొని; సగంధర్వాః=గంధర్వులతోంగూడిన; సురాశ్చాపి=దేవతలునుగాని; క్రూరకర్మణా=క్రూరమయిన కార్యముగల; ఇంద్రజితా=ఇంద్రజిత్తుచేత; మాయాబలాత్=మాయాబలమువలన; నిర్మితం=నిర్మింపంబడినదియు; సుదారుణం=మిక్కిలియు భయంకరమునగు; ఇమం=ఈ; శరబంధం=బాణబంధనమును; మోక్షయితుం=విడిపించుటకు; నశక్తాః=చాలినవారలుకారు.

క్రూరకర్ముండగు నింద్రజిత్తుచే నిర్మింపంబడిన మహాభయంకరంబయిన యీబాణపాశంబుల విడిపించుటకు, మహాపరాక్రమశాలులగు నసురులచేంగాని మహాబలశాలులగు దానవులచేంగాని, మహేంద్రసహితులగు దేవగంధర్వులచేంగాని, యలవిగాదు.

అని, తాత్పర్యము.

ఏతే నాగాః కాద్రవేయా స్తీక్ష్ణదంష్ట్రా విషోల్బణాః
రక్షోమాయాప్రభావేన శరా భూత్వా త్వదాశ్రితాః. ౪౯

టీక॥ ఏతే=ఇవి; తీక్ష్ణదంష్ట్రాః = కఱకులయినకోఱలుగలవియు; విషోల్బణాః=విషముచేనతిశయించినవియు నగు; క్రోధవేయాః= క్రోధముకొఱకు లగు; నాగాః= సర్పములు; ఇంద్రజిన్మాయాప్రభావేన= రాక్షసుండగునింద్రజిత్తుయొక్కమాయాప్రభావముచేత; శరాః=బాణములుగా; భూత్వా = అయి; త్వత్సంశ్రితాః=నిన్నుఁబొందినవి.

ఇవి, తీక్ష్ణదంష్ట్రములును మహావిషములు నగుక్రోధముఁ పుట్టిన సర్పములు; ఇంద్రజిత్తుమాయాప్రభావంబునం జేసి, బాణరూపంబులఁబొంది, నిన్నుఁబొందినవి. అని, తాత్పర్యము.

సభాగ్యశ్చాసి ధర్మజ్ఞ రామ సత్యపరాక్రమ
లక్ష్మణేన సహ భ్రాత్రా సమరే రిపుఘాతినా. ౫౦

టీక॥ ధర్మజ్ఞ=ధర్మమునెఱింగినవాఁడవును; సత్యపరాక్రమ=ఎల్లకాలమునందును వ్యర్థముకాని పరాక్రమముగలవాఁడవునగు; రామ= రాముఁడా! సమరే=యుద్ధమునందు; రిపుఘాతినా=శత్రువునుజంపునట్టి; భ్రాత్రా=తమ్ముఁడయిన; లక్ష్మణేనసహ= లక్ష్మణునితోఁగూడ; త్వం (అధ్యాహృతము) = నీవు; సభాగ్యశ్చ= భాగ్యముతోఁగూడినవాఁడవును; అసి = అగుచున్నావు.

ధర్మజ్ఞుండవు, సత్యపరాక్రముఁడవునగు రాముఁడా! యుద్ధంబునశత్రువును వధించునట్టితమ్ముండగులక్ష్మణుండును నీవును భాగ్యవంతులరు, కావున మీకే మియు భయములేదు. అని, తాత్పర్యము.

ఇమం శ్రుత్వా తు వృత్తాంతం త్వరమాణో ఽహ మాగతః
సహసా యువయోస్స్నేహా త్సఖిత్వ మనుపాలయన్. ౫౧

టీక॥ అహం=నేను; ఇమం=ఈ; వృత్తాంతం = సమాచారమును; శ్రుత్వాతు=విన్నంతనె; త్వరమాణః=వేగిరపడుచున్నవాఁడనై; యువయోః = మీయొక్క; స్నేహాత్=స్నేహమువలన; సఖిత్వం=స్నేహితుండగుటను; అనుపాలయన్ = పాలించుచు; సహసా=వేగంబున; ఆగతః= వచ్చినాను.

నేను, ఇట్లుమీరలింద్రజిత్తుచే నాగపాశంబులబంధింపఁబడియుండుటను వి

న్నంతనె, మీయందలిస్నేహంబున, మిత్రధర్మంబేర్పడ, వేగంబుననిచ్చటికివచ్చితిని. అని, తాత్పర్యము.

మోక్షితౌచ మహాఘోరా దస్మా త్సాయకబంధనాత్
అప్రమాదశ్చ కర్తవ్యో యువాభ్యాం నిత్యమేవహి. ౫౨

టీక॥ మయా(అధ్యాహృతము) = నాచేత; యువాం(అధ్యాహృతము)= మీరలు; మహాఘోరాత్ = మహాభయంకరమయిన; అస్మాత్ = ఈ ; సాయకబంధనాత్ = బాణబంధముననుండి; మోక్షితౌచ = విడిపింపఁబడినవారలును. యువాభ్యాం = మీచేత; నిత్యమేవ = ఎల్లప్పుడునే; అప్రమాదశ్చ = ఏమఱుపాటులేమియు; కర్తవ్యః = చేయఁబడవలసినది.

అట్లు, మహాభయంకరంబగునాగపాశబంధంబుననుండి , మిమ్ము విడిపించితిని; మీరలీయుద్ధంబున నెంతమాత్రమేనియేమఱుపాటు నొందఁగూడదు. అని, తాత్పర్యము.

ప్రకృత్యా రాక్షసా స్సర్వే సంగ్రామే కూటయోధినః
శూరాణాం శుద్ధభావానాం భవతా మార్జవం బలమ్. ౫౩

టీక॥ రాక్షసాః = రాక్షసులు; సర్వే = అందఱును; ప్రకృత్యా = స్వభావముచేత; సంగ్రామే = యుద్ధమునందు; కూటయోధినః = కపటముచేఁబోరువారలు. శూరాణాం = యుద్ధమునందుభయములేనట్టి ; శుద్ధభావానాం = పరిశుద్ధమయినహృదయముగల; భవతాం = మీకు; ఆర్జవం = కపటములేకుండుట; బలం = బలము.

రాక్షసులందఱు , యుద్ధంబునఁగపటముగాఁబోరువారలు ; వారలస్వభావమేయది; శూరులరునునిర్మలమయిన మనస్సుగలవారలునగు మీరు, ఎంతమాత్రము కపటము లేనివారలు; అదియెమీకుబలము. అని, తాత్పర్యము.

తన్నవిశ్వసితవ్యం వో రాక్షసానాం రణాజిరే
ఏతేనై వోపమానేన నిత్యం జిహ్మా హి రాక్షసాః. ౫౪

టీక॥ తత్=అందువలన ; రణాజిరే=యుద్ధభూమియందు ; రాక్షసానాం=రాక్షసులవిషయమయి ; వః=మీకు; నవిశ్వసితవ్యం = నమ్మఁటకూడదు. ఏతేన= ఈ ; ఉపమానేనైవ=నిదర్శనముచేతనే; నిత్యం = ఎల్లప్పుడును; రాక్షసాః=రాక్షసులు ; జిహ్మాః=కుటిలులుగదా!

అందువలన , మీరలు, యుద్ధంబున , రాక్షసులనెంతమాత్రము నమ్మవలదు ; ఈనిదర్శనముచేతనే రాక్షసుల నమ్మరాదని తెలియవచ్చినది గదా ! అని , గరుత్మంతుండు, రామునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవముక్త్వా తతో రామం సుపర్ణ స్సుమహాబలః
పరిష్వజ్య సుహృత్ స్నిగ్ధ మాప్రష్టు ముపచక్రమే. ౫౫

టీక॥ సుమహాబలః= మిక్కిలియు నధికమయినబలముగలవాఁడును ; సుహృత్ = స్నేహితుండునగు; సుపర్ణః=గరుత్మంతుండు; రామం= రామునిగూర్చి;ఏవం=ఇట్లు ; ఉక్త్వా= చెప్పి;తతః=అంత;స్నిగ్ధం= స్నేహంబుతోఁగూడునట్లుగా; పరిష్వజ్య = కవుఁగిలించుకొని; ఆప్రష్టుం = పీడుకొనుటకు;ఉపచక్రమే=ఆరంభించెను.

మహాబలశాలియగు గరుత్మంతుండు,రామునితోనీప్రకారముచెప్పి, రాముని సస్నేహంబుగాఁ గవుఁగిలించుకొని , యంతఁబోయివచ్చెదనని చెప్పనారంభించెను. అని, తాత్పర్యము.

సఖే రాఘవ ధర్మజ్ఞ రిపూణా మపి వత్సల
అభ్యనుజ్ఞాతు మిచ్ఛామి గమిష్యామి యథా గతమ్. ౫౬

టీక॥ సఖే= చెలికాఁడవును; ధర్మజ్ఞ = ధర్మమునెఱింగినవాఁడవును; రిపూణామపి = శత్రువులవిషయమయిగూడ; వత్సల= అధికప్రేమగలవాఁడవునగు; రాఘవ=రాముఁడా! అభ్యనుజ్ఞాతుం=అనుమతించుటకు;ఇచ్ఛామి=కోరుచున్నాను. యథాగతం=వచ్చినట్లు ; గమిష్యామి=పోయెదను.

నాచెలికాఁడవుధర్మంబుఁదెలిసినవాఁడవుశత్రువులయందుఁగూడనధికము

గాఁ బ్రేమగలవాఁడవగు రామునఁడా! నాకనుమతియొసంగుము; నేనుబోవ లయును. అని, తాత్పర్యము.

నచ కౌతూహలం కార్యం సఖిత్వంప్రతి రాఘవ
కృతకర్మా రణే వీర సఖిత్వ మను వేత్స్యసి. ౫౭

టీక॥ రాఘవ= రామునఁడా! సఖిత్వంప్రతి=చెలిమినిగూర్చి; కౌతూహలంచ= తెలియువేడుకయు; నకార్యం=చేయఁదగినదికాదు. వీర = పరాక్రమశాలివగురామునఁడా! రణే = యుద్ధమునందు; కృతకర్మా=చేయఁబడినకార్యముగలవాఁడవై; సఖిత్వం= చెలికాఁడగుటను; అనువేత్స్యసి= తెలియఁగలవు.

పరాక్రమశాలివగు రామునఁడా! నేనునీకెట్లుస్నేహితుఁడనై తిననియిప్పుడడుగవలదు; యుద్ధంబునఁగృతకృత్యుండవై చెలిమిగలిగినసంగతిం దెలిసికొనఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.

బాలవృద్ధావశేషాంతు లంకాం కృత్వా శరోర్మిభిః
రావణంచ రిపుంహత్వా సీతాం సముపలప్స్యసే. ౫౮

టీక॥ శరోర్మిభిః=బాణపరంపరలచేత; లంకాం = లంకను; బాలవృద్ధావశేషాంతు= బాలురునుముసలివారలునెమిగతగాఁ గలదానిఁగా ; కృత్వాతు=చేసియు; రిపుం=శత్రువయిన; రావణం= రావణం= రావణుని; హత్వాచ=చంపియు; సీతాం=సీతాదేవిని; సముపలప్స్యసే=పొందఁగలవు.

బాణపరంపరలచేలంకయందుబాలవృద్ధులుమాత్రముమిగులునట్లుచేసి, శత్రుండగు రావణునివధించి, సీతంబొందఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యేవ ముక్త్వా వచనం సుపర్ణశ్శీఘ్రవిక్రమః
రామంచ విరుజం కృత్వా మద్యే తేషాం వనౌకసామ్. ౫౯
ప్రదక్షిణం తతః కృత్వా పరిష్వజ్యచ వీర్యవాన్
జగామాకాశ మావిశ్య సుపర్ణః పవనో యథా. ౬౦

టీక॥ వీర్యవాన్ = అధికమయినపరాక్రమముగలః;శీఘ్రవిక్రమః = శీఘ్రమయిననడకగల;సుపర్ణః= గరుత్మంతుండు;ఇత్యేవం = అనియిట్లు; వచనం=మాటను;ఉక్త్వా=చెప్పి; రామంచ=రామునిఁ; విరుజం = బాధలేనివానిఁగా;కృత్వా=చేసి;తతః = అంత; తేషాం=ఆ;వనౌకసాం = వానరులయొక్క;మధ్యే= నడుమను ;ప్రదక్షిణం=ప్రదక్షిణమును;కృత్వా = చేసి; పరిష్వజ్యచ = కౌఁగిలించుకొనియు; సుపర్ణః = గరుత్మంతుఁడు;పవనోయథా=వాయువువలె;ఆకాశం= ఆకాశమును;ఆవిశ్య=ప్రవేశించి; జగామ=పోయెను.

మహాపరాక్రమశాలియు శీఘ్రమున నడచువాఁడునగు గరుత్మంతుఁడు, ఈప్రకారమునఁజెప్పి, రామలక్ష్మణుల నీరోగులుగాఁజేసి , ఆవానరులనడుమనా రామలక్ష్మణులకుఁ బ్రదక్షిణంబుగావించి , వారలఁగౌఁగిలించుకొని , వాయువుంబోలె , నాకాశమార్గంబునంబోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

విరుజౌ రాఘవౌ దృష్ట్వా తతో వానరయూథపాః
సింహనాదాం స్తదా నేదు ర్లాంగూలాన్ దుధువు స్తదా.౬౧

టీక॥ తతః=అంత;తదా = అప్పుడు; వానరయూథపాః = వానరశ్రేష్ఠులు;విరుజౌ = రోగములేనట్టి; రాఘవౌ=రామలక్ష్మణులను; దృష్ట్వా=చూచి;తదా = అప్పుడు; సింహనాదాన్=సింహనాదంబులను ; నేదుః=అఱచిరి . లాంగూలాన్ = తోఁకలను;దుధువుః=విదిలించిరి

అంతనప్పుడు , వానరవీరులు,రామలక్ష్మణులేమియు శ్రమంబులేక సుఖశరీరులుగా నుండుటంజూచి , పరమసంతోషంబున , సింహనాదంబులు సేయుచు,లాంగూలంబులువిదిలించిరి.

అని,తాత్పర్యము.

తతో భేరీ స్సమాజఘ్ను ర్మృదంగాం శ్చ ప్యనాదయన్
దధ్ము శ్శంఖాన్ సంప్రహృష్టాః క్ష్వేళంత్యపి యథా పురమ్.౬౨

టీక॥తతః=అంత ; వానరాః (అధ్యాహృతము)= వానరులు; యథాపు

రం=మనుపటివలె; సంప్రహృష్టాః= సంతోషించినవారలయి; భేరీః= భేరులలు; సమాజఘ్నుః=కొట్టిరి. మృదంగాంశ్చాపి=మద్దెళలను; అనాదయన్= వాయించిరి. శంఖాన్=శంఖములను; దధ్ముః=ఊఁదిరి. క్ష్వేళంత్యపి=సింహనాదంబులును జేసిరి.

అంత, వానరు, లెప్పటియట్లు , సంతుష్టులయి భేరులు వాయించిరి; మృదంగంబులను వాయించిరి ; శంఖంబులఁ బూరించిరి ; సింహనాదంబులు గావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఆస్ఫోట్యాస్ఫోట్య విక్రాంతా వానరా నగయోధినః
ద్రుమా నుత్పాట్య వివిధాం స్తస్థు శ్శతసహస్రశః. ౬౩

టీక॥ నగయోధినః= వృక్షములచేఁ బోరునట్టి; వానరాః = వానరులు; విక్రాంతాః = పరాక్రమించినవారలై; ఆస్ఫోట్యాస్ఫోట్య = భుజంబుఁ జఱచి చఱచి, వివిధాన్= నానావిధములయిన; ద్రుమాన్ = వృక్షములను; ఉత్పాట్య=పెల్లగించి; శతసహస్రశః = లక్షులలక్షులుగా; తస్థుః=నిలిచిరి.

వృక్షములం బోరునట్టి వానరులు, పరాక్రమగర్వితులయి , మాటిమాటికి భుజంబుల నాస్ఫాలించుచు, నానావిధంబులగు వృక్షంబులం బెకలించి, వానిం జేతనిడుకొని యుద్ధంబునకు సన్నద్ధులయి నిలిచిరి. అని, తాత్పర్యము.

విసృజంతో మహానాదాం స్త్రాసయంతో నిశాచరాన్
లంకాద్వారా ణ్యుపాజగ్ము ర్యోద్ధుకామాః ప్లవంగమాః. ౬౪

టీక॥ ప్లవంగమాః = వానరులు; మహానాదాన్ = మహాధ్వనులను; విసృజంతః=విడుచుచు ; నిశాచరాన్= రాక్షసులను; త్రాసయంతః = భయపఱచుచు; యోద్ధుకామాః = యుద్ధంబు సేయఁగోరువారలయి; లంకాద్వారాణి= లంకాపట్టణద్వారములను; ఉపాజగ్ముః=పొందిరి.

వానరులు మహాధ్వని గలుగునట్లు సింహనాదంబులు సేయుచు , రాక్షసులకు భయంబుగలిగించుచు ; యుద్ధంబు సేయనుత్సాహంబు సెలంగ, లంకాద్వారంబుల నరికట్టిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తతస్తు భీమ స్తుములో నినాదో
బభూవ శాఖామృగయూథపానామ్
క్షయే నిదాఘస్య యథా ఘనానాం
నాద స్సుభీమో నదతాం నిశీథే. ౬౫

టీక॥ తతస్తు=అంతను; నిశీథే=అర్ధరాత్రమునందు ; నదతాం=అఱచుచున్న; శాఖామృగయూథపానాం = వానరశ్రేష్ఠులయొక్క; నినాదః= ధ్వని; నిదాఘస్య=గ్రీష్మర్తువుయొక్క ; క్షయే=నాశమునందు;ఘనానాం=మేఘములయొక్క; సుభీమః=మిక్కిలియు భయంకరమయిన; నాదో యథా=ధ్వనివలె; భీమః=భయంకరముగాను; తుములః = దొమ్మిగాను; బభూవ = ఉండెనది.

అంత, నర్ధరాత్రంబున , సింహనాదంబులు సేయుచుండు వానరవీరులధ్వని, వర్షర్తువునందుగర్జించునట్టిమేఘంబులమహాధ్వనివలె , నతిభయంకరంబుగా,వినవచ్చుచుండినది.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే,ఆదికావ్యే,
యుద్ధకాండే, పంచాశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది,పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు,శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, యుద్ధకాండపంచాశసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీః

ఏకపంచాశస్సర్గప్రారంభః.

తేషాం సుతుములం శబ్దం వానరాణాం తరస్వినామ్
నర్దతాం రాక్షసైస్సార్ధం తదా శుశ్రావ రావణః. ౧

టీక॥ తదా=అప్పుడు; రావణః=రావణుఁడు; రాక్షసైస్సార్ధం=రాక్షసులతోఁగూడ; నర్దతాం=అఱచుచున్న; తరస్వినాం=అధికమయినబలముగల; తేషాం=ఆ; వానరాణాం=వానరులయొక్క; సుతుములం=మిక్కిలియుద్రిక్తమయిన; శబ్దం=ధ్వనిని; శుశ్రావ=వినెను.

అప్పుడు, బలవంతులగు నావానరులట్టిసింహనాదంబులు సేయుచుండ నాధ్వనిని, రావణుండును రాక్షసులును వినిరి. అని, తాత్పర్యము.

స్నిగ్ధగంభీరనిర్ఘోషం శ్రుత్వా స నినదం భృశమ్
సచివానాం తత స్తేషాం మధ్యే వచన మబ్రవీత్. ౨

టీక॥ సః=ఆరావణుఁడు; భృశం=మిక్కిలియు; స్నిగ్ధగంభీరనిర్ఘోషం=నునుపైనదియు గంభీరమయినదియు నగు ధ్వనిగల; నినదం=సింహనాదంబును; శ్రుత్వా=విని; తతః=అంత; తేషాం=ఆ; సచివానాం=మంత్రులయొక్క; మధ్యే=నడుమనందు; వచనం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

ఆరావణుండు, స్నిగ్ధంబును గంభీరంబునగు నాధ్వనినివిని, మంత్రులనడుమ, వారలఁజూచి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

యథా సౌ సంప్రహృష్టానాం వానరాణాం సముత్థితః
బహూనాం సుమహాన్నాదో మేఘానామివ గర్జతామ్. ౩
వ్యక్తం సుమహతీ ప్రీతి రేతేషాం నాత్ర సంశయః

టీక॥యథా=ఎట్లు; సంప్రహృష్టానాం = మిక్కిలియు సంతసించిన; బహూనాం=పెక్కండ్రైన; వానరాణాం = వానరులయొక్క; అసౌ = ఈ; సుమహానాదః= మిక్కిలియు గొప్పదగు ధ్వని; గర్జతాం= గర్జించుచున్న; మేఘానామివ = మేఘములయొక్కవలె; సముత్థితః=లేచినదో; తథా (అధ్యాహృతము)=అట్లు; ఏతేషాం= వీరలకు; సమహతీ = మిక్కిలియు నధికమయిన; ప్రీతిః=సంతోషము ; ఆసీత్ (అధ్యాహృతము) = కలిగినది. వ్యక్తం=స్పష్టము. అత్ర= ఈవిషయమునందు; సంశయః=సందేహము; న= లేదు.

ఈవానరులు పెక్కండ్రు చేరి, మహామేఘంబులు గర్జించుచునట్లు, సింహనాదంబులు సేయుచున్నారు కావున, వీరలకు బహుసంతోషంబు కలిగినట్లున్నది; ఇది స్పష్టము; ఇందుకు సందేహము లేదు. అని, తాత్పర్యము.

తథాహి విపులైర్నాదైశ్చుక్షుభే వరుణాలయః. ౪

టీక॥తథాహి=అదియుక్తమె. విపులైః=పెద్దవగు; నాదైః=ధ్వనులచేత; వరుణాలయః=సముద్రము; చుక్షుభే= కలంగినది.

అదియుక్తమె; ఈమహాధ్వనులచేతనె సముద్రంబు సంక్షోభంబు నొందినది; చూడుడు. అని, తాత్పర్యము.

తౌతు బద్ధౌ శరైస్తీక్ష్ణైర్భ్రాతరౌ రామలక్ష్మణౌ
అయంచ సుమహాన్నాదశ్శంకాం జనయతీవ మే. ౫

టీక॥భ్రాతరౌ= అన్నదమ్ములగు; తౌ=ఆ; రామలక్ష్మణౌతు=రామలక్ష్మణులును; తీక్ష్ణైః=కఱకులయిన; శరైః= బాణములచేత; బద్ధౌ= కట్టఁబడినారు. అయం=ఈ; సుమహాన్= మిక్కిలియు గొప్పదగు; నాదశ్చ=ధ్వనియును; శ్రూయతే(అధ్యాహృతము) = వినఁబడుచున్నది. మే=నాకు; శంకాం = సందేహమును; జనయతి=కలిగించుచున్నది. "ఇవ" అనునది వాక్యాలంకారార్థకము.

అప్పట, నారామలక్ష్మణులును దీక్ష్ణబాణంబులబద్ధులయియున్నారు; ఈమ

హాధ్వనియు వినవచ్చుచున్నది; కావున, నాకు సందేహము గానున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

ఏతత్తు వచనం చోక్త్వా మంత్రిణో రాక్షసేశ్వరః
ఉవాచ నైరృతాం స్తత్ర సమీపపరివర్తినః. ౬

టీక॥ రాక్షసేశ్వరః = రాక్షసులకుఁ బ్రభుండగు రావణుండు ; మంత్రిణః = మంత్రులనుగూర్చి ; ఏతత్ = ఈ ; వచనంతు = మాటనుమాత్రము ; ఉక్త్వాతు = చెప్పినంతనే ; తత్ర = అచ్చట ; సమీపపరివర్తినః = సమీపంబున నుండునట్టి ; నైరృతాన్ = రాక్షసులనుగూర్చి ; ఉవాచ = చెప్పెను.

రాక్షసరాజుండగు రావణుం, డీప్రకారము మంత్రులతోఁ జెప్పి, యచ్చట సమీపంబునం గాచియుండు రాక్షసులం జూచి, యిట్లని, యాజ్ఞాపించెను. అని, తాత్పర్యము.

జ్ఞాయతాం తూర్ణ మేతేషాం సర్వేషాం వనచారిణామ్
శోకకాలే సముత్పన్నే హర్షకారణ ముత్థితమ్. ౭

టీక॥ ఏతేషాం = ఈ ; వనచారిణాం = వానరులకు ; సర్వేషాం = అందఱకును ; శోకకాలే = దుఃఖకాలము ; సముత్పన్నే = పుట్టినదైయుండఁగా ; ఉత్థితం = లేచిన ; హర్షకారణం = సంతోషకారణము ; తూర్ణం = శీఘ్రముగా ; జ్ఞాయతాం = తెలియఁబడుఁగాక.

ఇప్పుడు దుఃఖంబునకుఁ గాలముగా నుండఁగా, నీవానరులందఱు సంతోషంబుతో నుండుటకుఁ గారణమేమో శీఘ్రంబుగ నారసిరండు. అని, రావణుండు రాక్షసుల కాజ్ఞాపించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తథోక్తా స్తేన సంభ్రాంతాః ప్రాకార మధిరుహ్య తే
దదృశుః పాలితాం సేనాం సుగ్రీవేణ మహాత్మనా. ౮

టీక॥ తే = ఆ రాక్షసులు ; తేన = ఆ రావణునిచేత ; తథా = అట్లు ; ఉక్తాః =

చెప్పఁబడినవారలయి; సంభ్రాంతాః=తొట్రుపడినవారలయి; ప్రాకారం=ప్రాకారమును; అధిరుహ్య=ఎక్కి ; మహౌజసా=అధికమయిన పరాక్రమముగల; సుగ్రీవేణ=సుగ్రీవునిచేత; పాలితాం=పాలింపఁబడిన; సేనాం = వానరసేనను; దదృశుః=చూచిరి.

ఆరాక్షసులు, రావణుని జనుపున, సంభ్రాంతులయి, ప్రాకారంబునారోహించి, మహౌజస్కుండగుసుగ్రీవునిచేఁబరిపాలితంబగువానరసేనంజూచిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తౌ చ ముక్తౌ సుఘోరేణ శరబంధేన రాఘవౌ
సముత్థితౌ మహాభాగౌ విషేదుః ప్రేక్ష్య రాక్షసాః. ౯

టీక॥ రాక్షసాః=రాక్షసులు ; సుఘోరేణ = మిక్కిలియుభయంకరమయిన;శరబంధేన=బాణబంధముచేత ; ముక్తౌ=విడువఁబడినవారలును; సముత్థితౌ=లేచినవారలును; మహాభాగౌ=పూజ్యమయిన భాగ్యముగలవారలు నగు;తౌ=ఆ; రాఘవౌచ = రామలక్ష్మణులను; ప్రేక్ష్య=చూచి;విషేదుః=దుఃఖించిరి.

రాక్షసులు, మహాభయంకరంబగు బాణపాశబంధంబువదలిసుఖంబున నున్నమహాభాగులగు రామలక్ష్మణులనుం జూచి,దుఃఖంబునొందిరి.

అని, తాత్పర్యము.

సంత్రస్తహృదయాః సర్వే ప్రాకారాదవరుహ్య తే
విషణ్ణవదనా ఘోరా రాక్షసేంద్ర ముపస్థితాః. ౧౦

టీక॥ ఘోరాః= భయంకరులగు ; తే=ఆరాక్షసులు; సర్వే=అందఱును; సంత్రస్తహృదయాః = భయమునొందినమనస్సుగలవారలయి; ప్రాకారాత్=ప్రాకారముననుండి; అవరుహ్య=డిగ్గి ;విషణ్ణవదనాః = దుఃఖముపొందినమనస్సుగలవారలయి ; రాక్షసేంద్రం=రాక్షసరాజుండగు రావణుని;ఉపస్థితాః=పొందిరి.

భయంకరాకారులగు నారాక్షసులు,భయంబునొంది , ప్రాకారంబుననుండిడిగి,ముఖంబులు వెలవెలంబోవ, రాక్షసరాజుండగురావణునొద్దకుఁబోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

తదప్రియం దీనముఖా రావణస్య నిశాచరాః
కృత్స్నం నివేదయామాసు ర్యథావ ద్వాక్యకోవిదాః. ౧౧

టీక॥ వాక్యకోవిదాః=మాటలయం దుఁబండితులగు; నిశాచరాః = రాక్షసులు; దీనముఖాః= దుఃఖమునొందిన ముఖముగలవారలయి ; తత్ =ఆ; అప్రియం=అనిష్టమున ; కృత్స్నం=సమస్తమును; యథావత్= యథాక్రమముగా; రావణస్య=రావణునకు;నివేదయామాసుః=చెప్పిరి.

మాటలయందుఁబండితులగు వారా క్షసులు,అట్లు రామలక్ష్మణులు నాగపాశబంధముక్తులయియుండు సమాచారమునంతయు, రావణునకుఁ జెప్పిరి.

అ:, తాత్పర్యము.

యౌ తా విన్ద్రజితా యుద్ధే భ్రాతరౌ రామలక్ష్మణౌ
నిబద్ధౌ శరబంధేన నిష్ప్రకంపభుజౌ కృతౌ. ౧౨
విముక్తౌ శరబంధేన తౌ దృశ్యేతే రణాజిరే
పాశానివ గజౌ ఛిత్వా గజేంద్రసమవిక్రమౌ. ౧౩

టీక॥ యౌ=ఏ;భ్రాతరౌ= అన్నదమ్ములయిన; రామలక్ష్మణౌ = రామలక్ష్మణులు;యుద్ధే= యుద్ధమునందు; ఇంద్రజితా=ఇంద్రజిత్తుచేత ; శరబంధేన=బాణబంధముచేత;నిబద్ధౌ = కట్టఁబడిన వారలయి ; నిష్ప్రకంపభుజౌ= కదలనిభుజములుగలవారలుగా; కృతౌ=చేయఁబడినారో;గజేంద్రసమవిక్రమౌ= గజశ్రేష్ఠములతోసమానమైనపరాక్రమముగల;తౌ= ఆ రామలక్ష్మణులు;రణాజిరే=యుద్ధభూమియందు; శరబంధేన=బాణబంధముచేత; విముక్తౌ = విడువఁబడినవారలయి ; పాశాన్=త్రాళ్లను;ఛిత్వా = తెంపుకొని;స్థితౌ(అధ్యాహృతము) = ఉన్న;గజావివ=ఏనుంగులువలె;దృశ్యేతే=చూడఁబడుచున్నారు.

ఇంద్రజిత్తు, ఎవ్వరిని, యుద్ధంబున నాగపాశంబులబంధించి, ఇటునటుఁజేతులఁ గదలింపఁజాలనట్లు గావించినాఁడో, యారామలక్ష్మణులిప్పుడు ఆనాగపాశబంధంబుల వదలించుకొని, కట్టుత్రాళ్లుం దెంచుకొన్న మదపుటేనుంగుల పగిది , యుద్ధభూమి యందు

వెలుంగుచున్నారు. అని, రాక్షసులు రావణునితోఁజెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

తచ్ఛ్రుత్వా వచనం తేషాం రాక్షసేంద్రో మహాబలః
చింతాశోకసమాక్రాంతో విషణ్ణవదనో బ్రవీత్. ౧౪

టీక॥ మహాబలః= అధికమయినబలముగల; రాక్షసేంద్రః= రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుండు; తేషాం=ఆరాక్షసులయొక్క; తత్=ఆ; వచనం = మాటను; శ్రుత్వా=విని ; చింతాశోకసమాక్రాంతః=చింతచేతను దుఃఖముచేతనుఆక్రమింపఁబడినవాఁడై ; విషణ్ణవదనః = వెలవెలఁబోయినముఖముగలవాఁడై;అబ్రవీత్=చెప్పెను.

మహాబలశాలియగు రాక్షసరాజుఁడైన రావణుండు , ఆరాక్షసులమాటనువిని , పరమదుఃఖితుండై , ముఖంబువెలవెలంబోవ,నిట్లని,చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఘోరైర్దత్తవరైర్బద్ధౌ శరైరాశీవిషోపమైః
అమోఘైస్సూర్యసంకాశైః ప్రమథ్యేంద్రజితా యుధి. ౧౫

టీక॥ ఇంద్రజితా = ఇంద్రజిత్తుచేత; యుధి=యుద్ధమునందు; ఘోరైః= భయంకరములును; దత్తవరైః = ఇవ్వఁబడినవరములుగలవియును ; ఆశీవిషోపమైః = సర్పములతోఁబోలికగలవియు; అమోఘైః = వ్యర్థములు కానివియు ; సూర్యసంకాశైః= సూర్యునితోసమానములునగు; శరైః= బాణములచేత;ప్రమథ్య = బలాత్కరించి;తౌ (అధ్యాహృతము)= ఆరామలక్ష్మణులు; బద్ధౌ = బంధింపబడినారు.

ఇంద్రజిత్తు,యుద్ధంబున , భయంకరంబులును వరబలంబున సంపాదింపఁబడినవియు తీక్ష్ణవిషంబులగు సర్పములవంటివియు , నమోఘంబులును సూర్య సమానములునగు బాణంబుల, నారామలక్ష్మణులబంధించినాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

తదస్త్రబంధమాసాద్య యది ముక్తౌ రిపూ మమ

స ౫౧

సంశయస్థ మిదం సర్వ మనుపశ్యా మ్యహం బలమ్. ౧౬

టీక॥ మమ=నాయొక్క; రిపూ= శత్రువులయిన రామలక్ష్మణులు; తత్=అట్టి; అస్త్రబంధం=బాణబంధమును; అసాద్య=పొంది; ముక్తౌయది= విడువఁబడినవారలగుదురేని; అహం=నేను; ఇదం=ఈ; బలం=సైన్యమును; సర్వం= అంతను; సంశయస్థం= సందేహమున నున్నదానిఁగా; అనుపశ్యామి=ఊహించుచున్నాను.

నాశత్రువులయిన యారామలక్ష్మణులు, అట్టిబాణబంధమునుబొందియువిముక్తులయినయెడ, నీరాక్షసేనకంతయుఁ బ్రాణసంశయముగలిగినట్లు, నాకుఁదోఁచుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

నిష్ఫలాః ఖలు సంవృత్తా శ్శరా వాసుకితేజసః
ఆదత్తం యైస్తు సంగ్రామే రిపూణాం మమ జీవితమ్. ౧౭

టీక॥ యైస్తు= ఏబాణములచేతనే; సంగ్రామే=యుద్ధంబునందు; మమ= నాయొక్క; రిపూణాం=శత్రువులయొక్క; జీవితం=ప్రాణము; ఆదత్తం= గ్రహింపఁబడినదో; తే (అధ్యాహృతము)=అట్టి; వాసుకితేజసః= వాసుకియొక్క తేజస్సువంటితేజస్సుగల; శరాః= బాణములు; నిష్ఫలాః=ఫలములేనివిగా; సంవృత్తాఃఖలు=అయినవిగదా!

మున్నువెనుకమారులు యుద్ధంబునశత్రువులప్రాణంబులుగొన్నట్టివాసుకిసమానతేజంబులగుబాణంబులు, నిష్ఫలంబులయినవిగదా! అని, రావణుండు, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్వాతు సంక్రుద్ధో నిశ్శ్వస న్నురగో యథా
అబ్రవీ ద్రక్షసాం మధ్యే ధూమ్రాక్షం నామ రాక్షసమ్. ౧౮

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)= ఆరావణుఁడు; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్త్వాతు=చెప్పినంతనే; సంక్రుద్ధః = కోపించినవాఁడై; ఉరగోయథా= సర్పమువలె; నిశ్శ్వసన్=నిట్టూర్పులువుచ్చుచు; రక్షసాం=రాక్షసులయొక్క; మధ్యే= నడుమునందు; ధూమ్రాక్షంనామ=ధూమ్రాక్షుండని ప్రసిద్ధుఁడయిన; రాక్ష

సం = రాక్షసునిగూర్చి; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

రావణుండు, ఈప్రకారము సంజెప్పి, పరమకుపితుండై, సర్పముంబోలె వేడినిట్టూర్పులు పుచ్చుచు, రాక్షససభాస్థ్యంబున, ధూమ్రాక్షుండను రాక్షసుం జూచి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

బలేన మహతా యుక్తో రక్షసాం భీమవిక్రమ
త్వం వధాయాభినిర్యాహి రామస్య సహ వానరైః. ౧౯

టీ॥ భీమవిక్రమ = భయంకరమయినపరాక్రమముగల ధూమ్రాక్షుండా! త్వం = నీవు; మహతా = గొప్పదగు; రక్షసాం = రాక్షసులయొక్క; బలేన = సైన్యముతో; యుక్తః = కూడినవాఁడవై; వానరైస్సహ = వానరులతోఁగూడ, రామస్య = రామునియొక్క; వధాయ = చంపుటకొఱకు; అభినిర్యాహి = వెడలుము.

భయంకరపరాక్రమముగలవాఁడగు ధూమ్రాక్షుండా! నీవు గొప్పరాక్షససేనం గూడి, వానరులతోఁగూడ రాముని వధింపఁబొమ్ము. అని, రావణుండు, ధూమ్రాక్షునకాజ్ఞాపించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవముక్తస్తు ధూమ్రాక్షో రాక్షసేంద్రేణ ధీమతా
కృత్వా ప్రణామం సంహృష్టో నిర్జగామ నృపాలయాత్. ౨౦

టీక॥ ధూమ్రాక్షః = ధూమ్రాక్షుండు; ధీమతా = బుద్ధిమంతుండగు; రాక్షసేంద్రేణ = రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునిచేత; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్తస్తు = చెప్పఁబడినవాఁడై; ప్రణామం = నమస్కారమును; కృత్వా = చేసి; నృపాలయాత్ = రాజగృహమునుండి; నిర్జగామ = వెడలెను.

ధూమ్రాక్షుండు బుద్ధిమంతుండగు రాక్షసరాజుండైన రావణునియాజ్ఞ విని, పరమసంతుష్టుండై, రావణునకు నమస్కరించి, రాజసదనంబునుండి వెడలెను. అని, తాత్పర్యము.

అభినిష్క్రమ్య తద్ద్వారం బలాధ్యక్షమువాచ హ

త్వరయస్వ బలం తూర్ణం కిం చిరేణ యుయుత్సతః. ౨౧

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)=ఆధూమ్రాక్షుండు; తద్ద్వారం = ఆరాజగృహముయొక్క ద్వారమును; అభిఃపర్గమ్య=వెడలి; బలాధ్యక్షం = సేనాధ్యక్షునిగూర్చి;యుయుత్సతః = యుద్ధముసేయఁగోరిన; మమ (అధ్యాహృతము)=నాయొక్క;బలం= సేనను;త్వరయస్వ=వేగిరపఱుపుము.చిరేణ = ఆలస్యముచేత; కిం=ఎందుకు; ఇతి(అధ్యాహృతము)=అని; ఉవాచ= చెప్పెను. "హ" అనునది పాదపూరణార్థము.

"నేను యుద్ధంబు సేయఁ గోరియున్నాను; నా సైన్యమునంతయు శీఘ్రంబున నాయత్తంబు గావింపుము ; ఆలస్యంబు సేయవలదు" అని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ధూమ్రాక్షవచనం శ్రుత్వా బలాధ్యక్షో బలానుగః
బల ముద్యోజయామాస రావణస్యాజ్ఞయా ద్రుతమ్. ౨౨

టీక॥బలానుగః = సైన్యమును వెంబడించునట్టి; బలాధ్యక్షః=సేనాధ్యక్షుండు; రావణస్య = రావణునియొక్క; ఆజ్ఞయా =ఆజ్ఞచేత ; ధూమ్రాక్షవచనం = ధూమ్రాక్షునిమాటను; శ్రుత్వా=విని; ద్రుతం= శీఘ్రముగా; బలం=సేనను; ఉద్యోజయామాస=కూర్చెను.

సైన్యము వెంబడి నుండునట్టి సేనాధ్యక్షుండు,ధూమ్రాక్షుండు రావణునియాజ్ఞ చొప్పునం జెప్పినమాటనువిని, శీఘ్రంబున సైన్యంబు నంతయు నాయత్తంబు గావించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తే బద్ధఘంటా బలినో ఘోరరూపా నిశాచరాః
వినర్దమానాః సంహృష్టా ధూమ్రాక్షం పర్యవారయన్. ౨౩
వివిధాయుధహస్తాశ్చ శూలముద్గరపాణయః

టీక ॥ బద్ధఘంటాః = కట్టఁబడిన గంటలు గలవారలును ; ఘోరరూపాః = భయంకరమయినయాకారములుగలవారలునగు; తే = ఆ; నిశాచ

రాః = రాక్షసులు; వివిధాయుధహస్తాశ్చ=నానావిధములయినయాయుధములు చేతులంగలవారలునై; శూలముద్గరహస్తాః = శూలములను ముద్గరములను జేతులం గలవారలై; వినర్దమానాః = గర్జించుచున్నవారలయి; సంహృష్టాః = మిక్కిలియు సంతసించినవారలై; ధూమ్రాక్షం= ధూమ్రాక్షుని; పర్యవారయన్=చుట్టిరి.

శౌర్యాతిశయ జ్ఞాపనార్థమయి నడుమునగంటలు కట్టుకొని యుండువారలును భయంకరాకారులునగు నా రాక్షసులు, శూలంబులు ముద్గరంబులు మున్నగు నానావిధాయుధంబులు దాల్చి, పరమసంతోషంబున గర్జించుచు, ధూమ్రాక్షుం బరివేష్టించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

గదాభిః పట్టిసై ర్దండై రాయసై ర్ముసలై ర్భృశమ్. ౨౪
పరిఘై ర్భిండివాలైశ్చ భల్లైః ప్రాసైః పరశ్వధైః
నిర్యయూ రాక్షసా దిగ్భ్యో నదన్తో జలదా యథా. ౨౫

టీక॥ రాక్షసాః = రాక్షసులు; గదాభిః=గదలతోను; ఆయసైః = ఇనుముతోఁ జేయఁబడిన; దండైః = కఱ్ఱలతోను; ముసలైః = రోఁకళ్లతోను; పరిఘైః=ఇనుపగుదియలతోను; భిండివాలైశ్చ= విడిచివాటు గుదియలతోను; భల్లైః = బల్లెములతోను; ప్రాసైః=ఈఁటెలతోను; పరశ్వధైః= గొడ్డళ్లతోను; యుక్తాః (అధ్యాహార్యము)= కూడినవారలయి; దిగ్భ్యః= దిక్కులనుండి; జలదాః యథా = మేఘంబులుం బోలె; భృశం = మిక్కిలియు; నదన్తః=అఱచుచు; నిర్యయుః = వెడలిరి.

రాక్షసులు, గదలుఁ బట్టిసంబులు నాయసదండములు ముసలంబులుఁ బరిఘంబులు భిండివాలంబులు బల్లెములు ఈఁటెలు గొడ్డళ్లు మున్నగు నాయుధబుల ధరించి, మేఘంబులుం బోలె గర్జించుచు, నలుదిక్కులనుండియు, వెడలిరి.

అని, తాత్పర్యము.

రథైః కవచినస్త్వన్యే ధ్వజైశ్చ సమలంకృతైః
సువర్ణజాలవిహితైః ఖరైశ్చ వివిధాననైః. ౨౬

టీక॥ అన్యేతు=ఇతరులయిన రాక్షసులు; కవచినః=కవచములు గలవారలై; ధ్వజైః= టెక్కెములచేతను; వివిధాననైః=నానావిధములయినముఖములుగల; ఖరైశ్చ=గాడిదలచేతను; సమలంకృతైః=అలంకరింపఁబడినవియు; సువర్ణజాలవిహితైః= బంగారుకిటకీలతోఁగూడినవియునగు; రథైః=రథములచేత; నిర్యయుః (అధ్యాహృతము) = వెడలిరి.

మఱికొందఱు రాక్షసులు, కవచధారులయి, ధ్వజాలంకృతంబులును నానావిధముఖంబులుగల గాడిదలతోఁగూడినవియు బంగారుకిటకీలతో నొప్పుచున్నవియునగు రథంబులపై, వెడలిరి. అని, తాత్పర్యము.

హయైః పరమశీఘ్రైశ్చ గజేంద్రైశ్చ మదోత్కటైః
నిర్యయూ రాక్షసవ్యాఘ్రా వ్యాఘ్రా ఇవ దురాసదాః. ౨౭

టీక॥ వ్యాఘ్రాఇవ =పెద్దపులులవలె; దురాసదాః = చెనకనలవిగానట్టి; రాక్షసవ్యాఘ్రాః = రాక్షసశ్రేష్ఠులు; పరమశీఘ్రైః=మిక్కిలియుశీఘ్రముగాఁబోవునట్టి; హయైః = గుఱ్ఱములచేతను; మదోత్కటైః = మదముచేఁ బట్టనలవిగానట్టి; గజేంద్రైశ్చ = గజశ్రేష్ఠములచేతను; నిర్యయుః = వెడలిరి.

పెద్దపులులుం బోలెఁ, జెనకరాని రాక్షసోత్తములు, మహావేగంబులగు గుఱ్ఱంబుల నారోహించి కొందఱును, కొందఱు మదపుటేనుంగుల నారోహించియు, వెడలిరి. అని, తాత్పర్యము.

వృకసింహముఖైర్యుక్తం ఖరైః కనకభూషణైః
ఆరురోహ రథం దివ్యం ధూమ్రాక్షః ఖరనిస్వనః. ౨౮

టీక॥ ఖరనిస్వనః= ఉగ్రమయినకంఠధ్వనిగల; ధూమ్రాక్షః = ధూమ్రాక్షుఁడు; కనకభూషణైః= బంగారలంకారములుగల; వృకసింహముఖైః=తోఁడేళ్లలయొక్కయు సింహములయొక్కయు ముఖమువంటిముఖగల; ఖరైః = గాడిదలతోఁ; యుక్తం= కూడిన; దివ్యం=శ్రేష్ఠమగు; రథం = రథమును; ఆరురోహ=ఎక్కెను.

భయంకరమయిన ధ్వనిగలధూ

మాక్షుండు, బంగారుతో నలంకరింపఁబడిన తోఁడేళ్లవంటిముఖంబులును సింహముల వంటిముఖంబులును గలగాడిదలు గట్టిన దివ్యంబగురథమునారోహించెను. అని, తాత్పర్యము.

స నిర్యాతో మహావీర్యో ధూమ్రాక్షో రాక్షసైర్వృతః
ప్రహసన్ పశ్చిమద్వారం హనుమాన్ యత్ర యూథపః. ౧౯
రథప్రవర మాస్థాయ ఖరయుక్తం ఖరస్వనమ్

టీక॥ మహావీర్యః = అధికమయిన పరాక్రమముగల; సః = ఆ; ధూమ్రాక్షః = ధూమ్రాక్షుండు; ఖరయుక్తం = గాడిదలతోఁగూడినదియు; ఖరస్వనం = భయంకరమయినధ్వనిగలదియునగు; రథప్రవరం = రథశ్రేష్ఠమును; ఆస్థాయ = అధిష్ఠించి; రాక్షసైః = రాక్షసులచేత; వృతః = చుట్టఁబడినవాఁడై; ప్రహసన్ = నవ్వుచు; యూథపః = యూథనాథుండగు; హనుమాన్ = హనుమంతుండు; యత్ర = ఎచ్చటనో; తత్ (అద్వారప్రాంతము) = అట్టి; పశ్చిమద్వారం = పడమటివాకిలి గూర్చి; నిర్యాతః = వెడలెను.

మహాపరాక్రమశాలియగు నా ధూమ్రాక్షుండు, భయంకరంబగు ధ్వనిగలదియు గాడిదలు గట్టినదియు నగు దివ్యరథంబునారోహించి, రాక్షసపరివృతుండై, పకపకనవ్వుచు, హనుమంతుండు ఉన్నట్టి, లంకా పశ్చిమ ద్వారంబునకుఁబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రయాంతం తు మహాఘోరం రాక్షసం భీమవిక్రమమ్. ౨౦
అంతరిక్షగతా ఘోరాశ్శకునాః ప్రత్యవారయన్

టీ॥ ప్రయాంతం = పోవుచున్న; మహాఘోరం = మహాభయంకరుండును; భీమవిక్రమమ్ = భయంకరమయిన పరాక్రమముగలవాఁడునగు; రాక్షసంతు = రాక్షసునింగూడ; అంతరిక్షగతాః = అంతరిక్షమును బొందిన; ఘోరాః = భయంకరములయిన; శకునాః = పక్షులు; ప్రత్యవారయన్ = అడ్డగించినవి.

అట్లుబయల్వెడలిపోవుచున్న మహాభయంకరుండును భయంకర పరాక్రముఁడునగు ధూమ్రాక్షుని రథంబునక

డ్డముగా, దుర్నిమిత్తసూచకంబుల గుభయంకరపక్షులు నిలిచినవి.

అని, తాత్పర్యము.

రథశీర్షే మహాభీమో గృధ్రశ్చ నిపపాత హ. ౩౧
ధ్వజాగ్రే గ్రథితాశ్చైవ నిపేతుః కుణపాశనాః

టీక॥ మహాభీమః= మహాభయంకరమగు; గృధ్రశ్చ= గద్దయును; రథశీర్షే=రథశిరస్సునందు; నిపపాత= పడెను ("హ" అనునది పాదపూరణార్థము) కుణపాశనాః= శవములె యాహారముగాఁగలపక్షులు; ధ్వజాగ్రే= టెక్కెముయొక్క కొనయందు; గ్రథితాశ్చైవ=వ్రాలినవియును; నిపేతుః= పడినవి.

రథశిరస్సునందు మహాభయంకరంబగు గృధ్రంబొకటి వ్రాలినది, శవములం దినునట్టి భయంకరపక్షులు, ధ్వజంబుపై వ్రాలియచ్చోనుండి నేలపైఁబడినవి.

అని, తాత్పర్యము.

రుధిరార్ద్రో మహాశ్వేతః కబంధః పతితో భువి. ౩౨
విస్వరం చోత్సృజ న్నాదం ధూమ్రాక్షస్య సమీపతః

టీక॥ ధూమ్రాక్షస్య=ధూమ్రాక్షుని యొక్క; సమీపతః=సమీపమునందు; రుధిరార్ద్రః= నెత్తురు చేఁడడిసినదియు; మహాన్=గొప్పదియు; శ్వేతః=తెల్లనిదియునగు; కబంధః=మొండెము; విస్వరం=వికృతధ్వనిగలుగునట్లుగా; నాదం=ధ్వనిని; ఉత్సృజన్=విడుచుచు; భువి = నేలయందు; పతితః = పడెను.

నెత్తుటం దడిసినదియుఁ దెల్లనిదియుఁ నగు గొప్ప మొండెమొకటి, వికృతధ్వనిగా రోదనంబు సేయుచు, ధూమ్రాక్షునకు సమీపంబుగా నేలం బడినది.

అని, తాత్పర్యము.

వవర్ష రుధిరం దేవ స్సంచచాల చ మేదినీ. ౩౩
ప్రతిలోమం వవౌ వాయు ర్నిర్ఘాతసమనిస్స్వనః